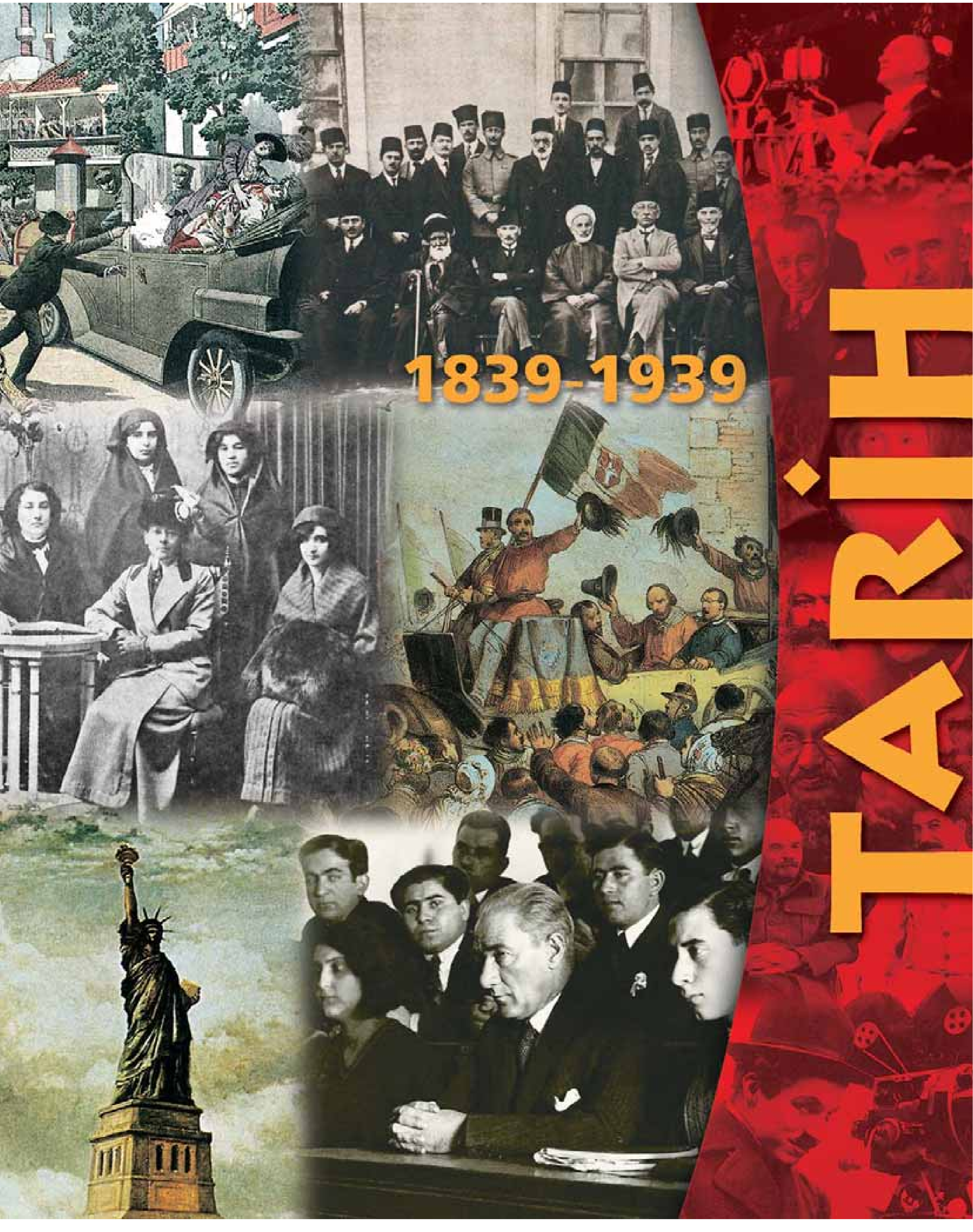

1839-1939
TARİH

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

TARİH

1839-1939

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kuyaş
Yayın Yönetmeni
Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü

Prof. Dr. Feroz Ahmad
Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ersoy
Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Cemal Kafadar
Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. M. Asım Karaömerlioğlu
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Şevket Pamuk
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Zafer Toprak
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Mete Tunçay
İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü

Özgür Türesay
Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü

Aralık 2006
(Yayın No. TÜSİAD-T/2006/12-425)

Meşrutiyet Caddesi, No: 46 34420 Tepebaşı / İstanbul
Telefon : (0212) 249 19 29 • Telefax: (0212) 249 13 50

Tarih 1839-1939 kitabı, (7, 9, 10, 15, 16 ve 18. bölümleriyle 26-31, 34-35, 78-81, 84-85,
98-101, 240-247 ve 254-255. sayfaları hariç) Jean-Michel Lambin,
Annette Becker, Odile Louage, Marie-Anne Matard-Bonucci, Jean-François Sirinelli,
Jean Vassort, Jean-Luc Villette, Nicolas Werth, José Zimniak tarafından hazırlanan
HISTOIRE PREMIÈRE, **Hachette Livre – Education 1997** kitabının tercümesidir.

ISBN : 9944-405-03-5

Birinci Baskı / 1.000 adet basılmıştır.
Dağıtımı ücretsizdir.

MİKADO MATBAACILIK ve Tic. Ltd. Şti.
Oto Sanayi Mah. İmam Çeşme Cad. G/47 Sokak No:6 Seyrantepe - İstanbul
Tel: (0212) 289 27 93 Faks: (0212) 289 08 96

Önsöz

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlâkı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün arttırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını, verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD, eğitim sistemi ve eğitim politikaları konularında daha önce yapılmış olan çalışmalarını, ortaöğretim için yardımcı ders kitapları yayımlamak yoluyla genişletmiştir. Bu doğrultuda yayınlanan ***Coğrafya 2001, Coğrafya 2002, Felsefe 2002 ve Tarih 2002*** kitaplarının yanısıra, elinizdeki ***Tarih 1839-1939*** hazırlanmıştır.

Tarih 1839-1939, Hachette Yayınevi'nin, "Hachette Éducation dizisi içinde yer alan, Jean-Michel Lambin yönetimindeki, lise üçüncü sınıflara yönelik ***Histoire - Premières*** adlı kitaptan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Kitabın Tanzimat Fermanı'ndan İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemde Avrupa ve dünya tarihine ilişkin bölümleri Türkçe'ye çevrilmiş, Fransa'nın siyasal ve toplumsal tarihine ilişkin bölümleri ise çıkarılarak, bunların yerine Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi bölümleri konmuştur. Bu yapılırken, doğal olarak, kitabın kronolojik yapısında değişiklikler olmuş ve kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihlerindeki önemli dönüm noktalarından yola çıkılarak yeniden bölümlendirilmiştir. Ayrıca, kitabın ilk kısmında yer alan ve iktisadî, dinî ve sanatsal gelişmeleri anlatan üç bölümüne, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gelişmeleri veren alt bölümler eklenmiştir.

Tarih 1839-1939, daha önce yayınlanan 1939-2002 dönemini kapsayan ***Tarih 2002*** ile aynı özellikleri taşıyan bir kitap. Öğrencilere, adı ortaöğretimdeki tarih derslerinin en başında hep geçen, ama öğrencilerin hemen hemen hiç görmedikleri bir şeyi, "tarihsel belge"yi veriyor. Bunun pedagojik yararını uzun uzadıya kanıtlamaya çalışmak gerekmez. Ne de olsa belgelerdir tarihi bir inanç nesnesi ya da bir ideoloji olmaktan çıkaran. Ayrıca belgelerin, tarih kitabını sıkıcı bir kitap olmaktan kurtarmak ve öğretilen konunun bellekte daha iyi yer etmesini sağlamak gibi hatırı sayılır iki işlevi daha var. Ancak, ***Tarih 1839-1939***'da belgelerin sunumunda bir yenilik yapıldı ve dönemin Türkçesi bugünün gençlerinin anlayabileceği, yalın bir Türkçe'ye aktarıldı.

Tarih 1839-1939, tıpkı 1939-2002 dönemini kapsayan ***Tarih 2002*** gibi, tarih öğrenimini ezbercilikten kurtaracak, öğrenciye analitik ve eleştirel bir yaklaşım kazandıracak ve giderek öğrencide daha fazla merak uyandıracak bir yöntemle hazırlanmıştır. TÜSİAD ve ***Tarih 1839-1939*** kitabının yazı kurulu, elinizdeki kitabın Türkiye'de son yıllarda okul kitaplarına ilişkin olarak ortaya çıkan tartışmalara bu açıdan da bir katkıda bulunacağına inanıyorlar.

Tarih 1839-1939'un üçüncü bir özgünlüğü de, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bölümlerinde, son yirmi beş, otuz yıldır ülkemizde ve yurt dışında yapılmış olan tarih araştırmalarının bir sentezini sunma çabasıdır. Bilindiği gibi tarih, her nesil tarafından yeniden yazılır. Ancak yeniden yazılan bu tarih, ders kitaplarına genellikle geç yansır. ***Tarih 1839-1939***'un yazı kurulu, bu gecikmeyi biraz olsun kapatabildiği inancındadır.

Tarih 1839-1939'un hazırlanma aşamasında birçok kişinin, kendilerine önemsiz gözükecek, ama yazı kurulu için çok değerli katkıları oldu. Yazı kurulu, Fahri Aral'a, Ercüment Asil'e, Zeynep Atademir'e, Prof. Dr. Süheyl Batum'a, Aylin Beşiryan'a, Ferhat Boratav'a, Esra Dicle'ye, Anastasia Falierou'ya, Sacit Kutlu'ya, Fahri Özdemir'e, Onur Öztürk'e, Zeynep Şarlak'a, Lorans Tanatar Baruh'a, Yaşar Temiz'e, Berna Toksoy'a, Dr. Alexandre Toumarkine'e, Ateş Uslu'ya, Murat Yurdakul'a ve özellikle kitabın çevirisini büyük bir titizlikle gerçekleştirdiği gibi, kitabın oluşmasında büyük bir özveriyle her türlü editörlük çabasını gösteren Esra Atuk'a teşekkürü bir borç bilir.

Bu çalışma, alfabetik sırayla, Anadolu Endüstri Holding A.Ş., Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş., Eczacıbaşı Holding A.Ş., Enka Holding A.Ş., Hedef Alliance Holding A.Ş., Nurol Holding Yatırım A.Ş. ve Tekfen Holding A.Ş.'nin maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Dönemin başlıca izlekleri Kitabınız

I. Sanayi çağı uygarlığı 19. yüzyıl ortalarından 1939'a.	**Birinci bölüm:** **Sanayi çağı uygarlığı**	
1. Avrupa ve Kuzey Amerika'da sanayi çağıyla birlikte yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümler, ideolojiler.	**Konu 1**	Ekonomik büyüme ve sanayileşme
	Konu 2	1839'dan 1939'da toplum ve ideolojiler
2. Avrupa ve dünya.	**Konu 3**	Dünyada Avrupa egemenliği
3. Din, kültür ve sanat.	**Konu 4**	1839'dan 1939'a dinsel yaşam
	Konu 5	1839'dan 1939'a sanat ve kültür

II. Uluslar ve Devletler 19. yüzyıl ortalarından 1914'e.	**İkinci bölüm:** **Uluslar ve Devletler**	
1. Avrupa'da 1914 öncesi uluslar ve ulusçu hareketler.	**Konu 6**	Uluslar, devletler ve Avrupa'da ulusçuluk sorunları (1815-1914)
	Konu 11	Uluslararası ilişkiler ve çatışmalar
2. Muhafazakâr gelenek ve liberal ilerleme arasında sanayi devletleri.	**Konu 8**	Mutlakiyet ve demokrasi
3. 1839'dan 1918'e Osmanlı İmparatorluğu.	**Konu 7**	Osmanlı İmparatorluğu'nda reform (1839-1876)
	Konu 9	Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlakiyet ve modernleşme (1876-1908)
	Konu 10	İkinci Meşrutiyet (1908-1918)

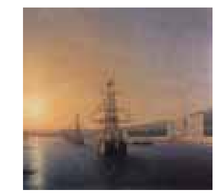
III. Bir savaştan diğerine (1914-1939) 19. yüzyıl ortalarından 1914'e	**Üçüncü bölüm:** **Bir savaştan diğerine**	
1. Birinci Dünya Savaşı, Rus Devrimi ve Avrupa'da çalkantılar.	**Konu 12**	Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)
	Konu 13	Rusya'da devrim
	Konu 14	Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları
2. Liberal demokrasilerin bunalımı.	**Konu 17**	Zaferden bunalıma liberal demokrasi
3. 1918'den 1939'a Türkiye.	**Konu 15**	Millî Mücadele (1918-1923)
	Konu 16	Türkiye'de Cumhuriyet ve devrimler (1923-1930)
	Konu 18	Türkiye'de tek-parti yönetimi (1931-1939)
4. Totaliter rejimler: Faşizm, nazizm, stalinizm.	**Konu 19**	Faşizm
	Konu 20	Nazizm
Sonuç bölümü olarak, haritalar yardımıyla dünyanın savaşa doğru ilerleyişi incelenecek (1935-1939).	**Konu 21**	Stalinizm
	Konu 22	Savaşa doğru

I. Sanayi çağı uygarlığı

Sayfa 12-107

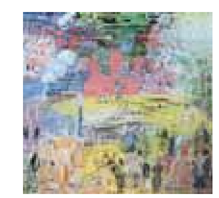

II. Uluslar ve devletler (19. yüzyıl ortalarından 1914'e)

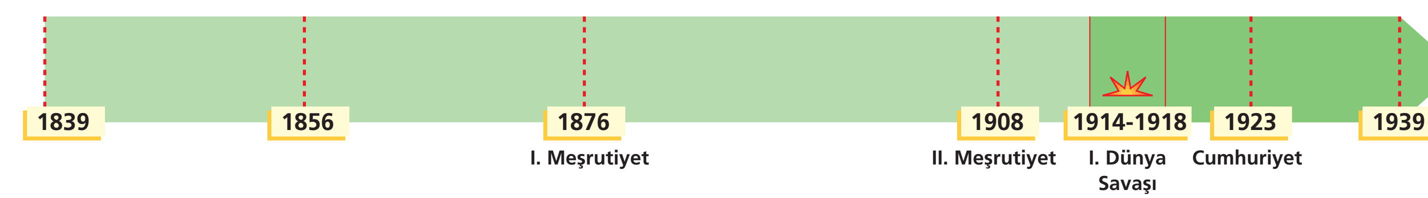
Sayfa 108-227

III. Bir savaştan diğerine (1914-1939)

Sayfa 228-417

« 19. yüzyıl ortalarından 1939'a dünya »

Kitabın içeriği:

Bu kitap, bir dönemi tüm ayrıntılarıyla kapsama iddiası taşımıyor. Ortaokulda edindiğiniz bilgilerden yola çıkarak, dönemle ilgili önemli inceleme eksenlerini ortaya çıkarmayı hedefliyor. Bu eksenler döneme damgasını vuran iki önemli veri etrafında biçimleniyor: Bir yanda tüm toplumsal, ideolojik ve kültürel sonuçlarıyla sanayileşme olgusu, diğer yanda doğurduğu siyasal gelişmeler, ülkeleri Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen anlaşmazlıklar ve yarattığı tüm çalkantılarla uluslaşma olgusu. Kitap, bu doğrultuda, olaylarla ilgili bilgileri birbirine eklemek yerine, dönemin zihinsel altyapısını anlaşılır kılmayı hedefliyor. İmparatorluktan cumhuriyete Türkiye'nin incelenmesinde ise belirgin bir yaklaşım izleniyor. Özenle seçilen ve derinlemesine çözümlenen belli sayıda belgenin incelenmesi, konunun dağılmasını önleyerek sorunsalın açığa çıkmasını sağlıyor. Kitap, tarih öğretmenlerinin ders programını işlerken kullanacakları pedagojik yöntemlerin seçiminde ve konu sırasının takibinde özgür olduklarını gözardı etmeksizin, dönemin belli başlı izleklerini belirli bir mantığa uygun olarak veriyor.

Kitabınızdaki pedagojik kaynaklar

Kitabınız size çok sayıda pedagojik kaynak sunuyor. Bu kaynakların yardımıyla:

- bilgiye en çabuk şekilde ulaşabilirsiniz (anahtar sözcükler, sözlük ve biyografiler);
- bilgilerinizi toparlayabilir ve zenginleştirebilirsiniz ("Konunun özeti" başlıklı sayfalar);
- sınavlara daha iyi hazırlanmak için çalışma yönteminizi geliştirebilirsiniz: belgelerin yorumlanması ve kompozisyon ("Yöntem" sayfaları);
- dersin programından bazı konular üzerinde derinlemesine inceleme yapabilir ve tarihçilerin tartışma konuları üzerinde düşünebilirsiniz ("Dosya" sayfaları).

Çalışma yöntemi

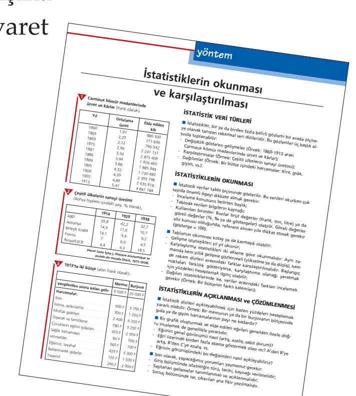
Çalışma yöntemi edinme ya da geliştirme

"Yöntem" sayfaları

Belgelerin yorumlanması:

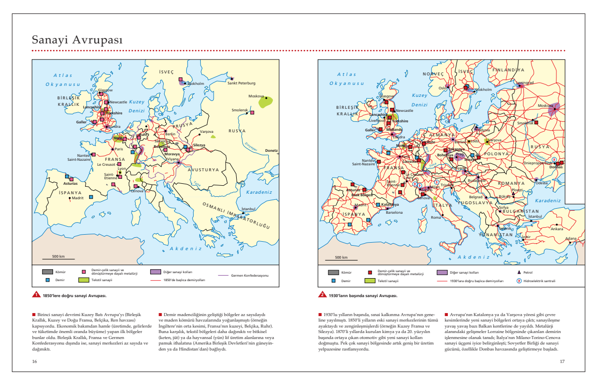
Kompozisyon:

Araçlar:

Bağlamı haritalarda görme

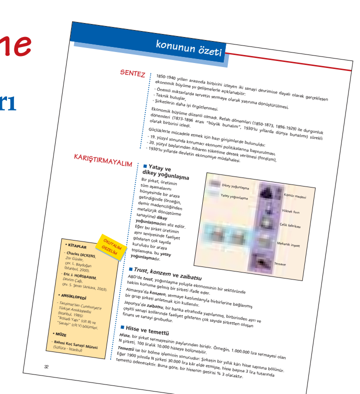
- 1850'lere doğru sanayi Avrupası
- 1930'ların başında sanayi Avrupası
- Sömürge imparatorlukları
- 1850'de Avrupa'nın siyasal haritası
- Savaşta Avrupa ve Ortadoğu
- 1923-1924'te Avrupa ve Ortadoğu
- Diktatörlüklerin hamleleri, 1936-1939
- 1 Eylül 1939'da Avrupa

Konunun özüne inme

"Konunun özeti" sayfaları

- "Sentez" bölümü
- "Karıştırmayalım" bölümü

Tarihsel terimler ve kişiler

- **Ders sayfalarında yer alan anahtar sözcükler**
- **Kitabın sonunda yer alan sözlük**
- **"Konunun özeti" sayfalarında yer alan "Karıştırmayalım" bölümü**
- **Biyografiler:**

"Dosya" sayfaları

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİ ÇAĞI UYGARLIĞI

KONULAR

Yukarı Silezya'da (Prusya) bir demirhane, 1875.
Adolf von Menzel (1815-1905) imzalı tablo, Berlin, Ulusal Galeri.

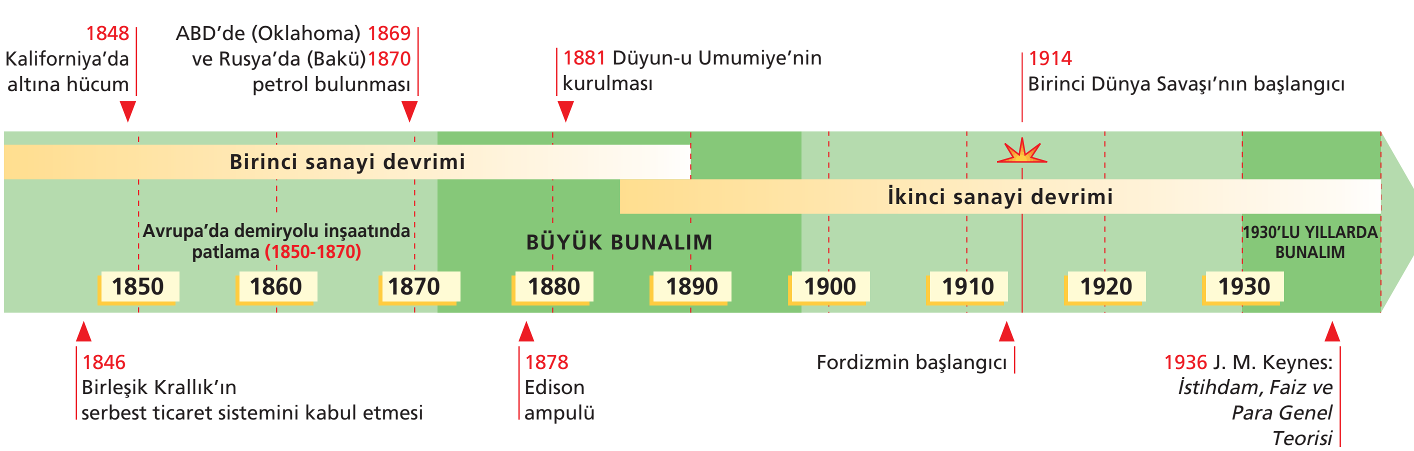
KONU 1

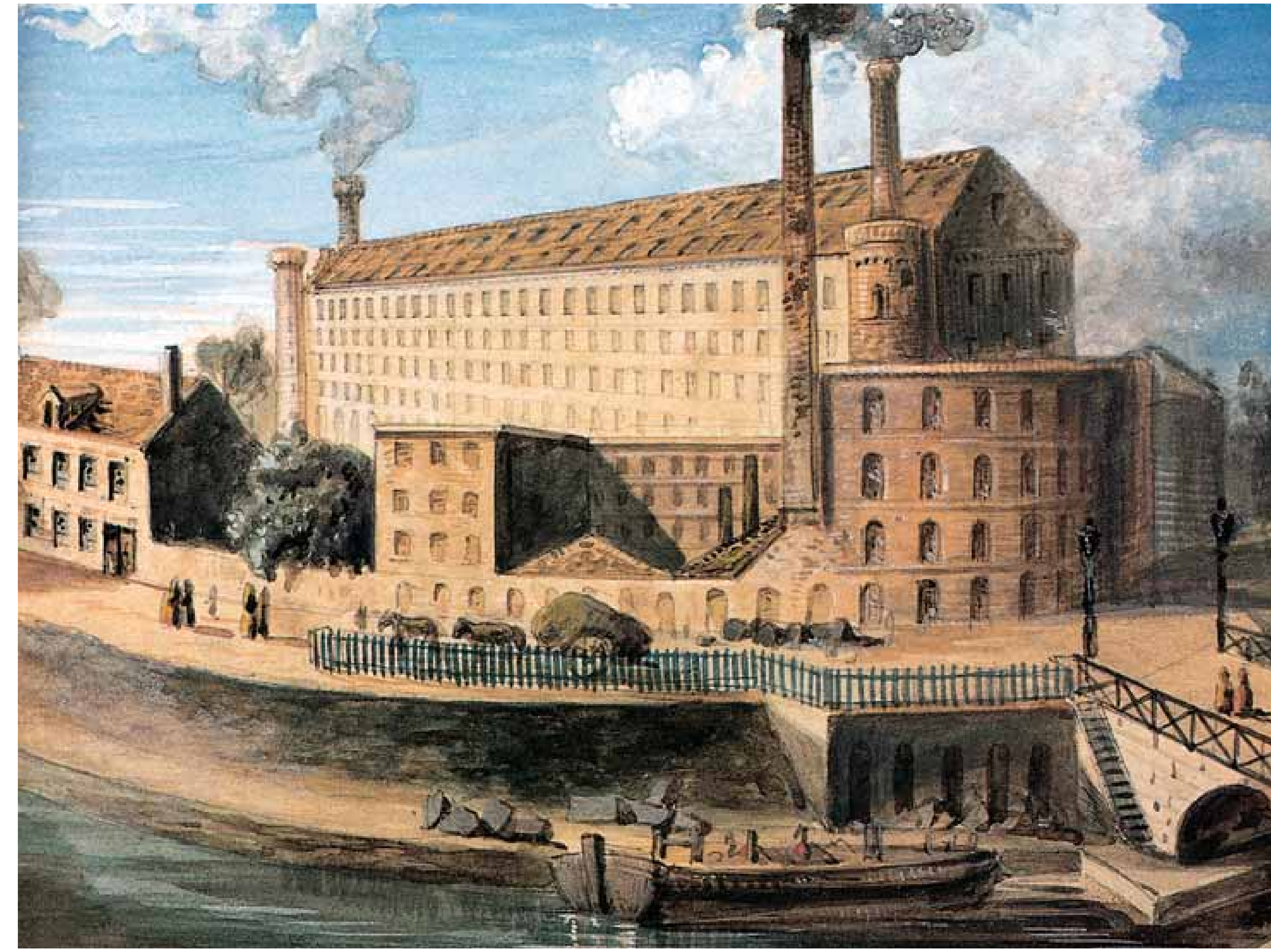
Ekonomik büyüme ve sanayileşme

1850-1940 arasında, Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya, kitle üretiminin gelişmesini sağlayacak müthiş bir ekonomik büyüme yaşadılar. Sanayileşmeye dayalı benzeri görülmemiş bu büyüme düzenli değildi. Söz konusu dönem boyunca, büyüme ve bunalımlar önemli dalgalanmalarla yer değiştirdiler.

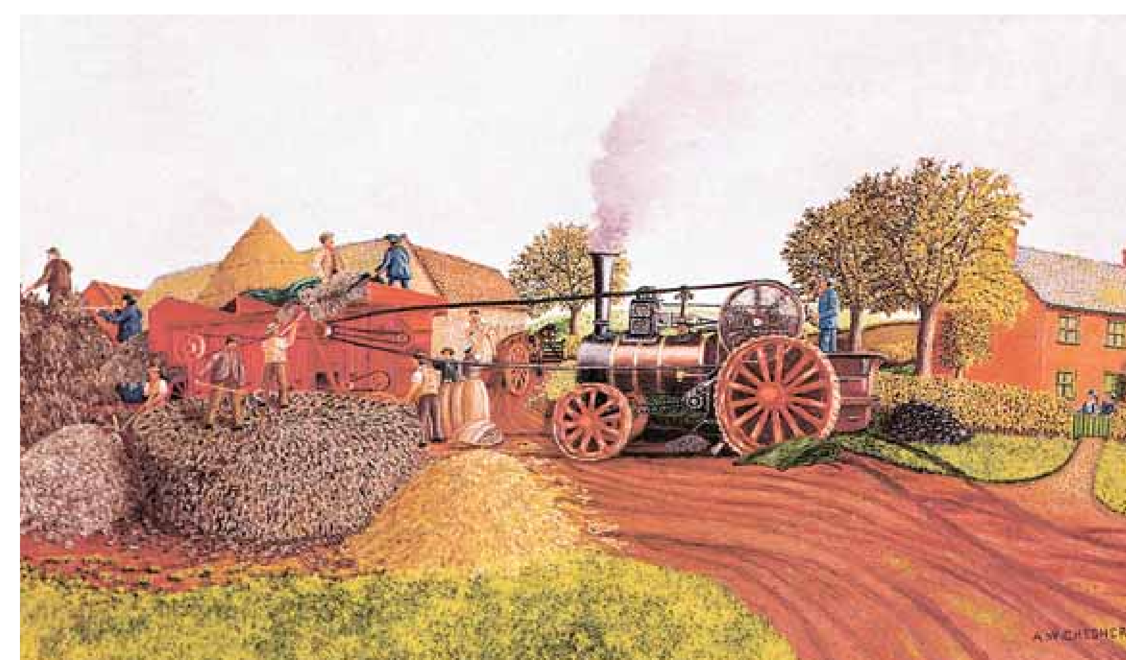
- *Büyüme ekonominin tüm kollarını ve tüm ülkeleri eşit biçimde kapsıyor muydu?*
- *Büyüme sanayi dünyasında ne gibi dönüşümlere yol açtı?*

KONUNUN PLANI

1 **1846'da Roubaix'de (Fransa, Nord bölgesi) Motte-Bossut fabrikası.** *Suluboya, Roubaix Müzesi.*

2 **1891'de İngiltere'de ekin dövülürken...**
A. W. Chesher imzalı tablo, Londra, özel koleksiyon.

Sanayi Avrupası

1 **1850'lere doğru sanayi Avrupası.**

2 **1930'ların başında sanayi Avrupası.**

■ Birinci sanayi devrimi Kuzey Batı Avrupa'yı (Birleşik Krallık, Kuzey ve Doğu Fransa, Belçika, Ren havzası) kapsıyordu. Ekonomik bakımdan hamle (üretimde, gelirlerde ve tüketimde önemli oranda büyüme) yapan ilk bölgeler bunlar oldu. Birleşik Krallık, Fransa ve Germen Konfederasyonu dışında ise, sanayi merkezleri az sayıda ve dağınıktı.

■ Demir madenciliğinin geliştiği bölgeler az sayıdaydı ve maden kömürü havzalarında yoğunlaşmıştı (örneğin İngiltere'nin orta kesimi, Fransa'nın kuzeyi, Belçika, Ruhr). Buna karşılık, tekstil bölgeleri daha dağınıktı ve bitkisel (keten, jüt) ya da hayvansal (yün) lif üretim alanlarına veya pamuk ithalatına (Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinden ya da Hindistan'dan) bağlıydı.

■ 1930'lu yılların başında, sınai kalkınma Avrupa'nın geneline yayılmıştı. 1850'li yılların eski sanayi merkezlerinin tümü ayaktaydı ve zenginleşmişlerdi (örneğin Kuzey Fransa ve Silezya). 1870'li yıllarda kurulan kimya ya da 20. yüzyılın başında ortaya çıkan otomotiv gibi yeni sanayi kolları doğmuştu. Pek çok sanayi bölgesinde artık geniş bir üretim yelpazesine rastlanıyordu.

■ Avrupa'nın Katalonya ya da Varşova yöresi gibi çevre kesimlerinde yeni sanayi bölgeleri ortaya çıktı; sanayileşme yavaş yavaş bazı Balkan kentlerine de yayıldı. Metalürji alanındaki gelişmeler Lorraine bölgesinde çıkarılan demirin işlenmesine olanak tanıdı; İtalya'nın Milano-Torino-Cenova sanayi üçgeni iyice belirginleşti; Sovyetler Birliği de sanayi gücünü, özellikle Donbas havzasında geliştirmeye başladı.

I. Sanayi atılımı

ANAHTAR SÖZCÜKLER

• **EKONOMİK BÜYÜME**

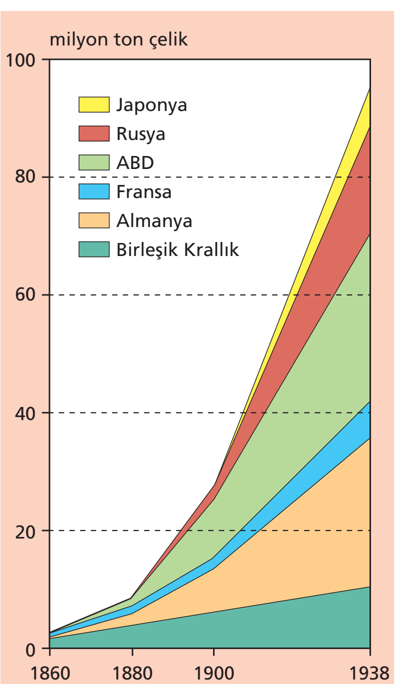
Üretimin sürekli ve geri dönüşü olmayacak biçimde artması. Bu artış, ekonominin örgütlenmesinde bazı dönüşümleri de beraberinde getirir.

• **SANAYİ DEVRİMİ**

Sanayinin yoğun bir dönüşüm geçirdiği dönem. Yeni tekniklerin kullanımı, yeni ekonomik faaliyet alanlarının gelişmesi ve üretimin önemli oranda büyümesi ile kendini gösterir.

SÖZLÜK

** Domestic system*

1 **Başlıca sanayi ülkelerinde çelik üretimi.**

1850 ile 1940 arasında Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri ile Japonya önemli bir *ekonomik büyüme** yaşadılar: Fransa'nın toplam üretimi dört katına, Amerika Birleşik Devletleri'ninki ise yirmi katına çıktı. Bu büyümenin nedeni, ardarda gelen iki *sanayi devrimi** idi.

A. Birinci sanayi devriminin kökenleri ve aşamalar

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ Girişim özgürlüğüne inanan bazı insanlar, kâr elde etmek umuduyla şirketler kurma riskini göze almamış olsalardı, sanayi devrimleri de mümkün olmayacaktı. Bu şirketler ilk aşamada **tarım ve ticaretten elde edilen kazançlar** sayesinde kuruldular; ardından, sanayinin getirdiği kâr yeni faaliyet alanlarının gelişmesini sağladı.

■ Birinci sanayi devrimi **kömüre**, 1769'da İskoç James Watt tarafından geliştirilen **buhar makinesine** ve tekstil makineleri, yeni döküm ve çelik üretim yöntemleri gibi yeni tekniklere dayalı olarak başladı. Sanayi devriminin olgunluğa erişebilmesi için gerekli tüm koşulları çok erken bir tarihte bir araya getiren Birleşik Krallık, ekonomik çıkışı yakalayan ilk ülke oldu. 18. yüzyıldan başlayarak, madenlerini, dokuma sanayiini (pamuk), 19. yüzyılda ise demir-çelik sanayiini geliştirdi. Fabrikalar, *domestic system**i oluşturan dağınık atölyelerin zararına çoğalmaya başladı; bir yandan demiryolu ağı örülürken, dumana boğulmuş "kara şehir" manzaraları ortaya çıktı.

■ 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, birinci sanayi devrimi Birleşik Krallık'ta tamamlanmış, Fransa'nın Kuzey ve Doğu bölgeleriyle Belçika'da ise yeni başlamıştı. Almanya'da, ülkenin 1871'de birleşmesinden sonra özellikle Ren bölgesi ve Saksonya'da yayıldı. Kıtanın geri kalan bölümünde Bohemya-Moravya gibi sanayi adaları bulunsa da, bunlar daha yalıtılmış durumdaydı. **Avrupa dışında** sanayi devrimi, 19. yüzyıl ortalarında, zengin doğal kaynaklardan ve kitleler halinde gelen göçmenlerle dinamik girişimcilerin varlığından yararlanan Amerika Birleşik Devletleri'nde başladı. 1868'den itibaren (Meiji dönemi) modernleşmeye başlayan Japonya'da da benzer bir gelişme gözlemleniyordu.

B. İkinci sanayi devrimi

Belge 1 ve 5

■ **1880'lere doğru başlayan ve 20. yüzyılın ilk yarısında olgunlaşan** ikinci sanayi devrimi, yeni enerji kaynaklarına, yani **petrol ve elektriğe** dayalıydı. Petrolün sınai olarak işlenmesine ABD'de 1859'dan itibaren (Titusville, Oklahoma), Rusya'da ise Bakü'de, Hazar Denizi kıyılarında 1860'ta başlandı. 19. yüzyılın sonunda petrol, enerji kaynağı olarak kullanılıyordu (patlamalı motorlar). Elektriğin kullanımı, uzak mesafelere taşınmasına olanak tanıyan ilerlemeler sayesinde (yüksek gerilim hatları) ve hem hanelerde (Edison lambası, 1870) hem de sanayide sağladığı olanakların artmasıyla gelişti. Gübre, yapay dokumalar, tarım makineleri, imalât makineleri ve otomobil üretiminde de şaşırtıcı gelişmeler yaşandı.

■ İlk olarak, artık Birleşik Krallık'ın önüne geçmiş olan ABD ve Almanya'da gerçekleşen bu ikinci devrim, 1920'den sonra yeni buluşlarla (radyo, uçak, elektrikli aletler) devam etti. Böylece üçüncü bir devrim başlamış oluyordu. Ancak bu kalkınma birkaç ülkeyle sınırlıydı: 1938'de, dünya sanayi üretiminin % 79'u yalnızca altı ülke (ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, SSCB ve Japonya) tarafından gerçekleştiriliyordu.

2 **1855 Dünya Sergisi'nde Sanayi Sarayı, Paris.**

Sanayinin zaferi yalnızca sergilenen makinelerde değil, galerinin mimarîsinde de kendini gösteriyor.

3 **Creusot'ya ziyaret.**

Gidip gelen işçilerin çoğunun yüzünde metal kafesli bir maske vardı; dizlerine kadar gelen iri çizmeler giyiyorlardı; göğüsleri ve kolları saçdan bir tür zırhla kaplıydı; sanki bir savaşa gider gibi silahlanmışlardı. Evet, savaş; bu güçlü ve cesur işçilerin dört bir yandan fışkıran ateşe karşı, erimiş kor parçalarına ve kıvılcımlara karşı vermek zorunda oldukları mücadele gerçek bir savaştı.

Sıkı sıkı kavradıkları uzun maşalar yardımıyla, kor kütlelerini fırınlardan çekiyorlar, sonra bunları ittikleri el arabalarına yerleştirerek çekiçle dövülmek üzere devasa örslerin yanına götürüyorlardı.

Ancak bu çekiç, çilingirlerin ya da köy demircilerinin kullandıkları sıradan çekiçlere hiç mi hiç benzemiyordu; iki sütun arasında buhar gücüyle kalkarak tavana kadar yükselen ve olanca ağırlığıyla örsün üzerine düşüveren lök bir demir bloğuydu.

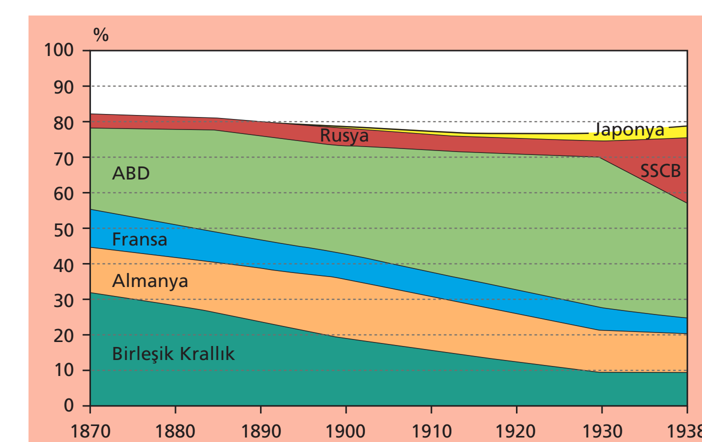
– İyi bak, Julien, dedi Bay Gertal. İşte sanayi harikalarından biri. İlk kez Creusot'da şu anda içinde bulunduğumuz fabrikada üretilen ve kullanılan, adına buharlı şahmerdan dedikleri şey bu işte. Bu çekicin ağırlığı 3000-5000 kilo arasında… Vurduğu darbelerin şiddetini tahmin edebilirsin.

Tam o sırada, devasa kütle sanki görünmez bir güç tarafından itilmiş gibi hareketlendi; işçi örsün üzerine iri bir blok kor yerleştirmişti. Bir işaret yaptı ve havan çekici birdenbire inerek demiri yamyassı etti. Fışkırtığı kıvılcım bulutu o kadar parlaktı ki, o kadar uzakta olmasına rağmen Julien gözlerini kapatmak zorunda kaldı.

G. Bruno [Augustine Tuillerie], *Le Tour de France par deux enfants* (Paris, 1877).

4 **İlk buharlı lokomotiflerden biri.**

5 **Dünyada imalat sanayiinin evrimi.**

1. İmalat sanayiinde payı azalan ve artan ülkeler hangileridir?

2. Grafikte yer alan altı ülke dışında kalan ülkelerin imalat sanayiindeki payı nedir?

II. Sanayi devriminin dünyası

A N A H T A R S Ö Z C Ü K L E R

• SERMAYE

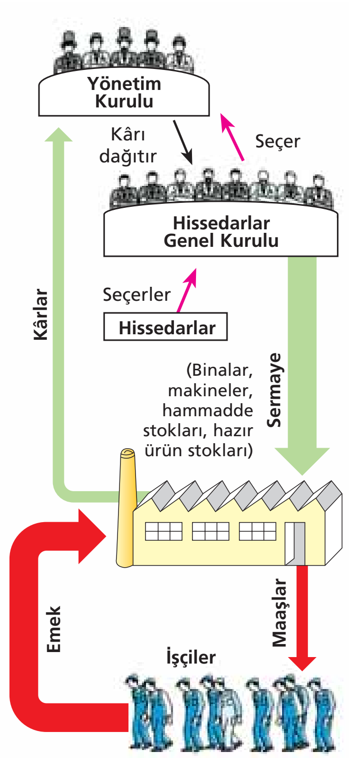
Bir şirketin, örneğin binalar, makineler satın alarak işlemesini sağlamak üzere yatırılan paraların tümü.

• MENKUL KIYMETLER BORSASI

Hisse senedi alım-satım işlemlerinin gerçekleştirildiği yer.

S Ö Z L Ü K

* Üretkenlik
* Borsanın çökmesi
* Kartel
* Temettü (*bkz. s. 32*)

1 Kapitalist şirket örgütlenmesi.

A. Sanayinin dünyayı dönüştürmesi

Belge 5

■ Sanayinin büyümesi taşımacılık alanındaki atılımlara dayanıyordu: 19. yüzyılda demiryolu ve buharlı gemiler, 20. yüzyıl başlarında da karayolu taşımacılığı gelişti. Tarımda makineleşme *üretkenliği** arttırıyor, bu da kırdan kente göç hareketini hızlandırıyor ve gıda maddeleri üretiminin artmasına olanak tanıyordu. **Kentlerin yapısı değişmişti**. Fabrikalar kentlerde yoğunlaştığından, büyük bir işgücüne ihtiyaç duyuluyordu; kenar mahalleler, banliyöler gelişiyordu.

■ Devletler, 1868 sonrası Japonya ve 1917 sonrası Rusya dışında, **sanayinin gelişimine ender olarak müdahale ediyorlardı**. Yine de bu gelişmeye tümüyle ilgisiz kaldıkları söylenemez, çünkü sanayi aynı zamanda askerî gücün de temelini oluşturuyordu. 1914-1918 savaşı bunun kanıtıdır.

B. Sermayenin daha etkin kullanılması

Belge 1

■ Bir şirketin işleyişi *sermaye** gerektirir. Küçük şirketlerde, aile sermayesi genellikle yeterlidir, ancak büyük şirketler daha büyük miktarlarda para bulmak zorundadırlar. Bu şirketler, 19. yüzyıl ortalarından itibaren *halka açık işletme** sistemini geliştirdiler. Bu sisteme göre, **hisselere bölünen sermaye hissedarların elinde bulunur**. Her hisse yıllık kârdan *temettü** adı verilen bir pay elde eder. Hisseler, arz-talep yasasına göre *menkul kıymetler borsası**nda değiştirilebilir. Bolluk dönemlerinde değerleri artar, alım fiyatından daha pahalıya satılabilirler. Buna karşılık, eğer ekonomik faaliyet yavaşlarsa, hisselerin değeri düşer ve hissedarlar hisselerini olabilecek en hızlı biçimde elden çıkarmaya çalışırlar. Hisse senedi değerlerinin birdenbire düşmesi de *borsanın çökmesi**ne yol açabilir.

■ **Ticarî bankalar** kendi sermayelerini şirketlere uzun vadeli kredi (10 yıldan fazla) vermek için kullanıyorlardı. **Mevduat bankaları** ise, tasarruf sahiplerinin paralarını çekerek kısa vadeli kredi (5 yıldan az) veriyorlardı. Bazı şirketler bankalara başvurmuyor ve **kendi kendilerini finanse ediyorlardı**. 1914'e kadar altın para standardı, paraların istikrarını korumaya devam etti. Önemli ülkelerin paralarının altın olarak sabit bir karşılığı vardı; böylece uluslararası ticaret, kur değişikliklerinden etkilenmiyordu. Ama 1914-1918 savaşı bu sistemin çökmesine neden oldu.

C. Şirketlerin etkinliğinin artması

Belge 2, 3, 4 ve 6

■ Şirketler **belli alanlarda yoğunlaşma** sayesinde örgütlenme yöntemlerini iyileştirdiler. Bu şekilde, daha düşük maliyetle daha fazla üretim yapabilen *tröstler, konzernler* ve *zaibatsular* ortaya çıktı *(bkz. s. 32)*. Başka büyük şirketler, pazarı paylaşarak rekabeti sınırlamak amacıyla *kartel**ler oluşturmak üzere aralarında anlaştılar (1914 öncesinin "çelik karteli" gibi).

■ Mühendisler, maliyet fiyatlarını düşüren yeni üretim teknikleri geliştirdiler (1855'te bulunan Bessemer çelik üretim tekniği). Almanya'da sanayi, üniversitelerde yürütülen araştırmalardan yararlanıyordu. Sınai üretimde çalışma yöntemleri de gelişiyordu. Amerikalı Taylor, 19. yüzyılın sonlarında işçilerin üretim sürecinde gerçekleştirdikleri hareketleri en ufak parçalarına ayırarak kronometre ile ölçmeyi önerdi. 1913'te Ford tarafından geliştirilen **üretim hattı işçiliği** ile birleştirilen bu yöntem, yani taylorizm, sanayide üretkenliğin artmasını sağladı. Gereksiz katı yönleri nedeniyle çok erken tarihlerde eleştirilmeye başlamış olsalar da, hat işçiliği ve taylorizm özellikle otomotiv sektöründe hızla yayıldı (1914'ten önce Renault fabrikalarında olduğu gibi).

2 Justus von Liebig'in laboratuvarı, Giessen (Almanya), 1840.

Araştırma, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Almanya'nın büyümesinde rol oynayan en önemli unsurlardan biri oldu.

3 Ford şirketinde Taylor yöntemlerinin uygulanması.

Piston ve piston kolu montajını ele alalım. Eski sisteme göre, bu işlem yalnızca üç dakika sürüyor ve pek de üzerinde durulması gerekmeyen bir işmiş gibi duruyordu. Bu işi yapmak için iki tezgah ve 28 adam bulunuyordu. Dokuz saatte toplam 175 piston ve piston kolu monte ediyorlardı... Yapılan işlemi inceleyen ustabaşı, bunun için üç dakika harcanıyor olmasına şaşırdı. İşçilerin hareketlerini kronometre ile ölçtü ve dokuz saatten dördünün gidiş-gelişlerle geçtiğini farketti. Montajcı tezgahını terk etmiyordu, ama montajı biten parçayı kenara koymak için biraz öteye gidip gelmek zorundaydı. Yapılması gereken iş altı işlemden oluşuyordu. Ustabaşı tüm işi üç aşamaya ayırdı, tezgaha bir kızak yerleştirdi ve iki tarafına üçer adam koydu. Her adam, işlemin tümünden sorumlu olmak yerine yalnızca üçte birini yapıyor, böylece yer değiştirmesine de gerek kalmıyordu.

Ekibi oluşturan işçilerin sayısı 28'den 14'e indi. Bugün, 7 adam sekiz saatte 2.600 montaj gerçekleştiriyor. Bu konuda ne kadar tasarruf sağlandığını hesaplamak gerekmez bile.

Henry Ford, *My Life and Work* (New York, 1922).

1. Metinden hareketle, Taylor yöntemlerinin neye dayandığını açıklayın.

2. Bu yöntemlerin uygulanması işçilerin çalışma hayatında ne gibi dönüşümler meydana getirmiş olabilir?

4 Taylor yöntemlerine tepki.

İşveren, üretimi tasavvur edilemeyecek boyutlarda arttırmak amacıyla kronometraj sistemini yerleştirmek istiyor.

Bu yalnızca kısa vadeli bir amaç. Aslında Taylor yöntemi işverenin çok daha yüksekleri hedeflemesine olanak tanıyor.

İşverenin istediği, işçileri yaptıkları işle ilgili her türlü inisiyatiften yoksun bırakmaktır. İşverenin istediği, işçilerin üretim sürecine doğrudan en ufak bir katkıda bile bulunmalarına engel olmaktır.

Bunu nasıl mı yapacak?

Çok basit! Artık işçinin düşünmesine izin verilmiyor; gerekli tüm zihinsel faaliyetleri onun yerine kronometraj bürosunda gerçekleştiriyorlar.

İşçiye ise, her işlemin bölündüğü pek çok basit hareketten birini hızla ve sonsuza dek gerçekleştirmekten başka yapacak bir iş kalmıyor.

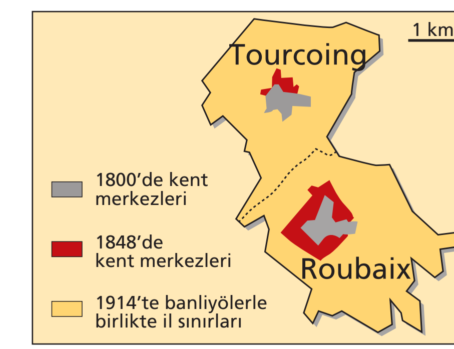
Eh, eğer beğenilen bir işçiyseniz, sabahtan akşama yalnızca sizden istenenleri yapmakla yetineceksiniz.

İşveren emekçilerin zihinsel seviyesini düşürmeyi, onları işlerinden tiksindirmeyi ve aynı zamanda her türlü idealden yoksun bırakmayı işte böyle tasarlıyor!

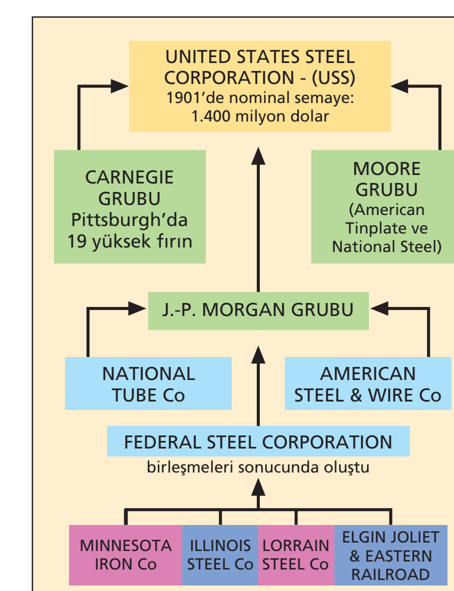
Fransız CGT sendikasının Renault fabrikalarında dağıtılan el ilanı, 1913.

1. Metinden hareketle, taylorizmin neye dayandığını açıklayınız.

2. Sendikanın bu el ilanına göre, işçiler taylorizme neden karşıydılar?

5 19. yüzyılda Fransa'nın Roubaix ve Tourcoing kentlerinin büyümesi.

6 ABD'de şirketlerin yatay olarak gruplaşmasına bir örnek: *"US Steel Corporation"*ın oluşumu.

III. Büyümenin dalgalanmaları

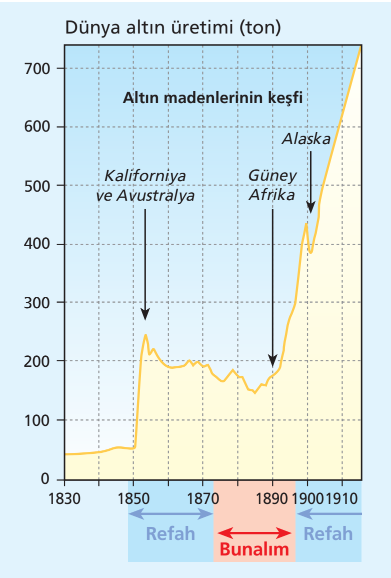
ANAHTAR SÖZCÜK

• BUNALIM

Ekonomik faaliyetin önemli oranda ve sürekli olarak gerilemesi. Bu gerilemeye genellikle işsizlik eşlik eder.

SÖZLÜK

* Konjonktür
* Yatırım
* Spekülasyon (*bkz. s. 339*)

1 Dünya altın üretimi.

Altın üretimi, 19. yüzyılda ekonomik konjonktürün önemli ögelerinden biriydi.

A. Refahtan bunalıma: 19. yüzyılın ikinci yarısından...

Belge 1 ve 3

■ **1850 ve 1860'lı yıllarda Avrupa ekonomisi şaşırtıcı bir büyüme yaşadı.** Kaliforniya'da (1848) ve Avustralya'da (1850) altın madenlerinin keşfedilmesiyle ortaya çıkan para bolluğu ve demiryollarının gelişimi sayesinde, *konjonktür** de buna olanak tanıyordu. Sanayi ürünlerine olan talep artıyor ve Fransa, Birleşik Krallık ve Belçika'da yılda % 3-4 oranında önemli bir ekonomik büyüme sağlıyordu.

■ 1870'li yılların başında, konjonktür olumsuz bir hal aldı. 1873'te Viyana Borsası'nın çökmesi **"büyük *bunalım** "ı (1873-1896) başlatarak** refah döneminin sonunu getirdi. Sanayileşmiş ülkelerde ekonomik büyüme oranı % 2'nin altına düştü. Bu sıkıntıların pek çok nedeni vardı:

- Kaliforniya'daki madenlerin tükenmesiyle altın kıtlığı baş göstermişti;
- Önceki dönemde gerçekleştirilen önemli *yatırım**lar her zaman umulan kârları getirmemiş, dolayısıyla yeni yatırımlar yapmak için gerekli sermaye bulunamaz olmuştu;
- 1873'ten önce büyümeyi besleyen teknik ilerlemeler tüm meyvelerini vermişlerdi ve yenileri pek beklenmiyordu;
- Patronlar sorunlarını artık ücretleri düşürerek çözemiyorlardı; sendikalar halinde örgütlenen işçiler *(bkz. s. 46)*, kendilerini savunmayı öğrenmişlerdi.

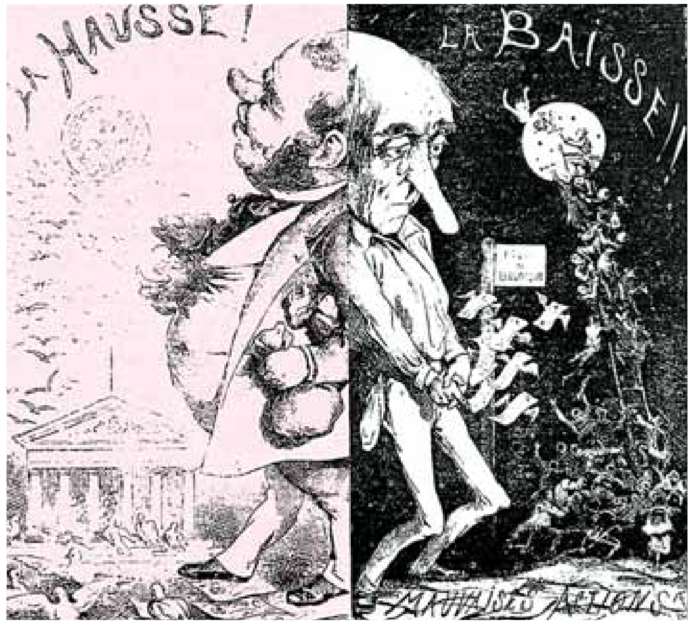
B. ...20. yüzyılın ilk yarısına

Belge 2, 4, 5 ve 6

■ 1896'dan itibaren sanayi dünyası, kısmen yeni altın madenlerinin keşfi (Alaska ve Güney Afrika) sayesinde, yeniden büyüme sürecine girdi. Özellikle ABD'de çok açık görünen bu büyüme, 1914-1918 savaşından sonra da devam etti. **1920'li yıllarda**, Avrupa ve ABD'de sanayi üretimi % 50'den fazla artış gösterirken, sanayileşme de çevreyi ve toplumları dönüştürmeye devam ediyordu. İnsanlar toplu taşımacılık, yaşam konforu ve eğlence alanında yeni olanaklara kavuştu. Bu modernleşme, ekonominin hâlâ geleneksel tarıma dayalı olduğu dünyanın geri kalan geniş bölgeleri (Asya, Afrika ve Latin Amerika) ile büyük bir tezat oluşturuyordu.

■ 1896'da başlayan büyüme süreci, ekim 1929'da borsa *spekülasyon**ları yüzünden **Wall Street Borsası'nın çökmesiyle** *(bkz. s. 330)* birdenbire son buldu. Bu olay, abartılı bir biçimde borsaya yatırım yapmış olan çok sayıda bankanın iflas etmesine neden oldu. Amerikan ekonomisinin düzeni bozuldu. Bankaların güç kaybetmesi nedeniyle, ne şirketlere borç vermek ne de tüketim kredileri sağlamak için gerekli sermaye bulunabiliyordu.

■ Ancak, ABD'nin yaşadığı ekonomik güçlükler hisse senedi değerlerinin bu biçimde düşmesini açıklamak için yeterli olmayabilir. Kriz çıkmadan aylar önce, ülkede tüketimin azaldığı göze çarpıyordu. Bu anlamda kriz, aynı zamanda talep yetersizliğine bir cevap olarak ortaya çıkmıştı ve **işsizliğin büyük oranda artmasına** yol açtı: 1933 yılının başında, 12 milyon Amerikalı işsizdi. Kriz, sanayileşmiş dünyanın tamamına hızla yayıldı. Amerikalıların Avrupa'ya yatırdıkları sermayeleri toplu halde geri çekmeleri, bu kıtada da (özellikle Avusturya ve Almanya'da) bankaların iflas etmesine neden oldu. Bunun yaşlı Avrupa kıtası üzerindeki etkileri de Kuzey Amerika'dakilerle aynıydı: işsizlik ve toplumsal kriz.

2 Yatırımlardaki belirsizliğin aynası Borsa.

19. yüzyıldan bir karikatür: Solda "artış", sağda "düşüş".

3 Çağdaş bir tanığın gözünden 19. yüzyıl sonu bunalımı.

Ekonomik faaliyetimizin son durumunu anlatmak için, İngiltere ve ABD'de "sınai ve ticarî buhran" ya da "ekonomik buhran" sözcüklerini benimsediler. Kriz genellikle ani, bazen şiddetli, ama kısa süreli ve kesin sonuçları olan bir sarsıntıdır ve işlerin yeniden canlanması fazla gecikmez. "Buhran" sözcüğü, zenginliğin toplumsal hareketinde önemli bir hız ve yoğunluk kaybı ifade eder. Bu, tıpkı yaşamın ağır ağır, derece derece sönmesi gibidir ve etkileri, sürecin uzunluğu ve tünelin ucundaki ışığın bir türlü görünmemesi nedeniyle iyice ağırlaşır. Böylesine vahim olan bu olgunun biz hem mimarları hem de kurbanlarıyız; öyle mimarlar ve kurbanlar ki, çoğu bilinçsiz, buhranın daha mutlu yarınlar mı hazırladığı, yoksa toplumsal bir çözülmenin habercisi mi olduğu konusunda ise hemen hemen tümü kararsız. Buhran, tam anlamıyla uzun süreli bir kriz, ekonomik dengelerde genel nedenleri hâlâ varlığını koruyan bir kopuştur. Buhran, işte bu uzama nedeniyle yavaş yavaş ahlak dünyasına da yayılır; ekonomik yaşamdaki yavaşlamaya ahlakî çöküş eşlik eder. Toplumların manevî yaşamlarının işlevleri, organik ve ekonomik yaşamlarındaki bozuklukların darbesini yer. Evliliklerin zorlaşması gelecekte inanç eksikliğine yol açacak, intihar ve suç oranlarındaki artış ekonomik dengedeki kopuşun uğursuz ışığını yayacaktır.

Hector Denis, *La Dépression économique et sociale et l'histoire des prix* (Brüksel, 1895).

Bu yazara göre, 19. yüzyıl sonu bunalımının başlıca özellikleri nelerdir?

4 20. yüzyıl başlarında atılım ve ilerleme.

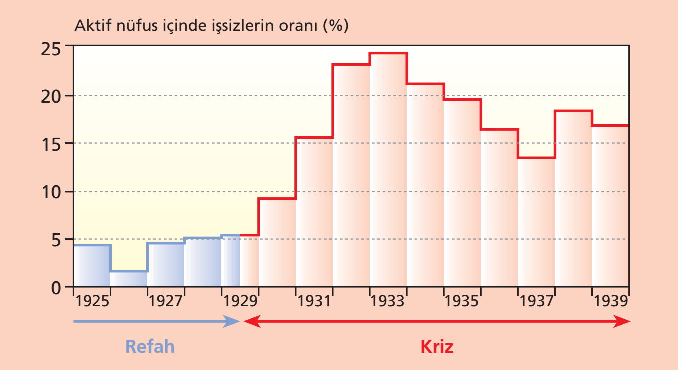
Yaşlı dünyamızı hiç dünya savaşından hemen önceki yıllarda olduğu kadar sevmemiştim. […] Kırk yıl süren barış ülkelerin ekonomik düzenini sağlamlaştırmıştı. […] Yaşlı Avrupamızın tüm ülkelerinde neredeyse aynı biçimde hissedilen bir atılım başlıyordu. […] Zenginliğin arttığı ve daha geniş kesimlere yayıldığı, herşeyde hissediliyordu. Bir icat, bir keşif eskisinin yerini alıyor ve herbiri göz açıp kapayıncaya kadar herkese maloluyordu. […] Blériot Manş Denizi üzerinden uçtuğunda, sanki bizim kahramanımızmış gibi Viyana'da sevinç çığlıkları atmıştık.

Stefan Zweig, *Dünün Dünyası* (Stokholm, 1942).

5 1927 tarihli Citroën reklamı.

"Fransız sanayiine katkıda bulunun, Citroën satın alın."

Refahtan krize: ABD'de işsizlik. 6

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• EKONOMİK DEVRELER

Üretimi, ticareti, istihdamı, fiyatları, maaşları, vs. etkileyen dalgalanmalar. Bir devre içinde bir büyüme ve bir durgunluk ya da yavaşlama aşaması yer alır.

S Ö Z L Ü K

* Fordizm
* Serbest ticaret
* Korumacılık
* Devalüasyon

1 1930'lu yıllarda, İngiltere'de korumacı tepkiler.

"Alman ürünlerini boykot edin. İngiliz malı satın alın."

C. Dalgalanmaların açıklanması: Devre kuramı

Belge 2 ve 3

■ İktisatçılar, ekonomik refah ve küçülme dönemlerinin dönüşümlü olarak yer değiştirmesi üzerinde düşünmeye daha 19. yüzyılda başlamışlardı. 1862'de Juglar, 6 ile 11 yıl arasında değişen aralıklarla atılım ve kriz aşamalarının birbirini izlediği *ekonomik devre*'leri tanımladı. 20. yüzyılda Kondratiyev ve Schumpeter gibi başka iktisatçılar, Juglar'ın dalgalanmalarının üzerine oturan yaklaşık **25 yıllık başka aşamalar** olduğunu ortaya çıkardılar. "A aşaması"nda üretim, ücretler ve kârlar yükselirken, "B aşaması"nda duruyor ya da düşüyordu.

■ **Kriz dönemleri ya da B aşamaları iflas ve işsizlik getiriyor**, ama en zayıf şirketleri ortadan kaldırarak ve diğerlerini iş kalitesini ve üretkenliği arttırmaya zorlayarak **ekonominin sağlığını kazanmasına katkıda bulunuyordu**. Bu çaba bir kez gerçekleştirildikten sonra, ekonomi yeniden atılıma geçebiliyordu. Ama bunu çehresi değişmiş olarak yapıyordu; sahnede ön plana yeni faaliyet kolları geçiyordu. Schumpeter'e göre krizler ekonominin gelişmesi için vazgeçilmezdi.

D. Dalgalanmalarla mücadele: İktisat politikaları

Belge 1, 4 ve 5

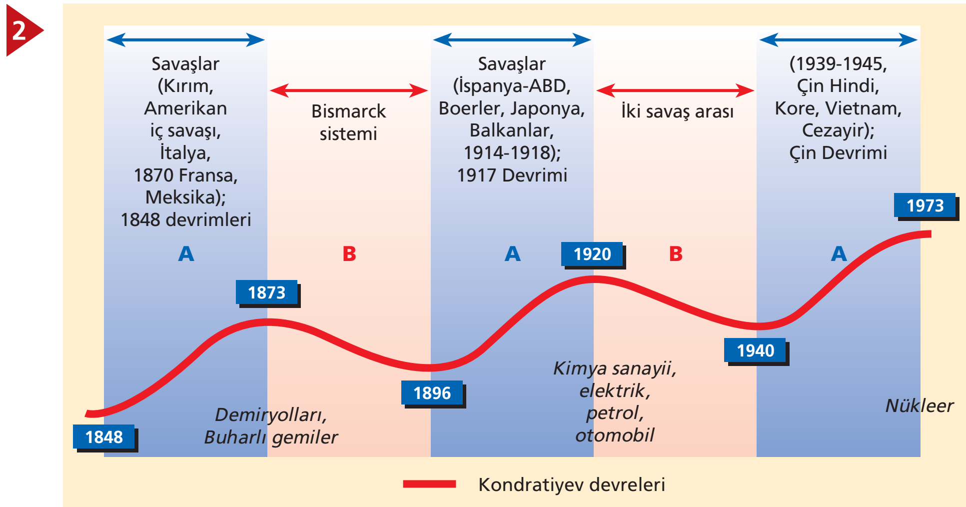
■ Sanayi ekonomilerinde güçlükler, kötü hasatların zora soktuğu tarım ekonomilerinde olduğu gibi üretim azlığından değil, üretim fazlasından kaynaklanır. Ürünlerin sürüleceği pazar sorunu ortaya çıkar. Önceleri bu ihtiyacı iç pazarlar karşılıyordu. 19. yüzyıldan itibaren büyük mağazalar açılmaya başladı (1849'da Londra'da Harrod's, 1852'de Paris'te Le Bon Marché gibi). 1914'te, Amerikalı otomobil üreticisi **Ford, daha çok tüketmeleri** ve özellikle kendi ürettiği otomobilleri satın alabilmeleri için **işçilerinin maaşlarını arttırdı**; bu uygulamaya *fordizm** adı verildi. Bir yandan da "reklam" ve kredilerle pazarı canlandırma çabası içine girildi.

■ Birleşik Krallık, üretimini dışarıya daha kolay satabilmek için 19. yüzyılın ortalarından itibaren *serbest ticaret** ilkesini benimsedi. Onu 1860'da Fransa'nın yaptığı gibi pek çok ülke izledi. Ancak sanayileşmiş ülkeler arasındaki rekabet yoğunlaşınca, bu politikanın yerini *korumacılık** aldı: Her ülke kendi pazarını, özellikle 19. yüzyıl sonundaki büyük bunalım sırasında, yani 1873-1896 döneminde, yüksek gümrük tarifeleri ile korumaya çalıştı. Sanayileşmiş ülkeler arasındaki rekabetin sertliği **malî ve sömürgeci bir emperyalizmin** ortaya çıkmasına neden oldu.

■ 1929 krizi, ürünlerin sürülebileceği pazarlar bulma kaygısını iyice canlandırdı. **İngiliz iktisatçı Keynes** (1883-1946), *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi* (1936) adlı eserinde, krize çözüm olarak tüketimin arttırılmasını önerdi. Onun bu önerileri ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'da izlenen politikalara esin kaynağı oldu. Bu politikalar sonucunda toplu tüketim arttı ve devletlerin ekonomik yaşamdaki rolü önem kazandı. Bunun yanı sıra devletler, ekonomilerini ABD'de Tennessee vadisine kurulan barajlar gibi **büyük bayındırlık çalışmaları** ve silah siparişleri yoluyla da iyileştirmeye çabalıyorlardı. Aynı zamanda uluslararası rekabet büyüyor ve korumacı politikalar Birleşik Krallık da dahil olmak üzere her yerde güçleniyordu.

■ 19. yüzyılda ve 1920'lerde yaşanan ekonomik büyümenin temelini oluşturan parasal istikrar bu gelişmelere kurban edildi. ABD gibi pek çok ülke, ihracatlarını arttırmak amacıyla *devalüasyon** yapma yoluna gittiler. Japonya ve Almanya gibi başka ülkeler ise, ekonomik güçlüklerin çözümünü, kendilerine yeni kaynaklar sağlayacağı düşüncesiyle, **topraklarını genişletmekte** aradılar. İşte bu tercih, dünyayı İkinci Dünya Savaşı'na sürükleyecekti.

Kondratiyev devreleri. 2

3 19. yüzyıl sonu iktisat tarihine uyarlanmış devre kuramı.

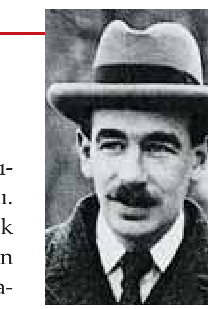
Nikolay Dimitriyeviç Kondratiyev 1892 doğumlu bir Rus iktisatçıdır. Konjonktürün Büyük Devreleri *adlı eserinde, günümüzde hâlâ kendi adıyla anılan ekonomik devreleri açıklar. 1920'den 1928'e kadar SSCB Konjonktür Enstitüsü'nü yöneten Kondratiyev, daha sonra bu görevden uzaklaştırıldı. 1930'da tutuklandı ve 1938'de kurşuna dizildi.*

Büyük bir devrenin yükselme dalgası gerilemeye başlamadan önceki yirmi yıl boyunca, teknik icatlar alanında önemli bir faaliyet göze çarpar. Yükselme dalgası başlamadan önce ve başlangıç aşamasında, bu icatların sanayi alanında geniş ölçüde uygulandığı gözlenir. Bu uygulamalar üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine bağlıdır [...].

1870'li yıllardan itibaren doğa bilimlerindeki hızlı ilerlemelere bağlı olarak, teknik alanda, özellikle de elektrik konusunda önemli icatlar yapıldı [...]. 1870-1890 yılları arasında gerçekleşen bu teknik başarılar, hızla sanayide uygulama alanı buldu. Özellikle kimya ve elektrik sanayii derin bir dönüşüm, bir tür yeni sanayi devrimi geçirdi. 1890'lardan itibaren, elektrik kullanımı motor tekniklerinde adeta devrim yarattı. Motor gücü ve iş aletleri, aydınlatma ve iletişim alanında da hızla ilerledi. Ve tıpkı 19. yüzyılın ilk yarısında yaygın buhar kullanımında olduğu gibi, elektriğin ve kimya alanındaki buluşların yaygın kullanımı da ekonomik kalkınmanın yeniden hız kazandığı bir döneme rastladı.

Nikolay Dimitriyeviç Kondratiyev, *Konjonktürün Büyük Devreleri* [Rusça] (Moskova, 1926).

B İ Y O G R A F İ

4 John Maynard Keynes *(1883-1946).*

Cambridge Üniversitesi'nde iktisat profesörü olan Keynes, iktisatçılar arasında hakim olan görüşlere karşı sık sık özgün tavırlar alırdı. Örneğin, 1919'da Almanya'ya dayatılan savaş tazminatlarının çok yüksek olduğunu söylemiş, 1920'li yıllarda da İngiliz hükümetinin izlediği deflasyon politikasını eleştirmişti. Ancak kendisini ünlü yapan, 1930'lu yıllardaki kriz sırasında geliştirdiği ve özellikle *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi* adlı kitabında açıkladığı fikirleri oldu. Uygulanmasını istediği liberalizm ilkelerine bağlı olan Keynes, tüketimi, özellikle de halk tüketimini arttırmanın kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Bunu sağlamak için, klasik liberalizmin tüm dogmalarına karşı çıkarak, altın para standardından vazgeçilmesini ve devletin ekonomiye müdahale etmesini savunmakta tereddüt etmedi. Bu tezler 1930'lardan itibaren ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkili oldu. İngiltere Merkez Bankası'nın genel müdür yardımcılığı görevine getirilen Keynes, 1944'te dünya para sisteminin yeniden inşa edildiği Bretton Woods Konferansı'na katıldı; ancak konferansta tüm önerileri kabul edilmedi.

1930'ların en ünlü bayındırlık çalışmalarından biri: San Francisco'da Golden Gate Köprüsü. 5

IV. Küreselleşme çağında Osmanlı ekonomisi, 1838-1914

S Ö Z L Ü K

* Dış ticaret hacmi
* Sikke

Sanayi devrimi sonrasında, 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık sürede Osmanlı Devleti, Batı'nın askerî, siyasal ve iktisadî gücüyle karşı karşıya geldi. Osmanlı yönetimi bir dizi reformla devletin gücünü artırmaya çalışırken ekonomi de dışa açılmaya başladı. Küreselleşme çağı olarak da anılan bu dönemde Batı Avrupa ile Osmanlı ekonomisinin ilişkisi ticaret ve yatırımlar yoluyla oldu. Mamul mallar ile tarımsal mallar arasındaki ticaret **daha önce görülmemiş boyutlarda ve hızla genişledi.** Yüzyıl ilerledikçe Batı Avrupalı girişimcilerin yatırımları da önem kazanmaya başladı.

A. 1838 Ticaret Antlaşması

Belge 1 ve 2

■ 1838 yılının 16 Ağustos günü Sadrazam Reşit Paşa'nın Boğaziçi'nde Balta Limanı'ndaki konağında Reşit Paşa ile İngiliz elçisi Ponsonby iki devlet arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalıyorlardı. Bu antlaşmayı aynı yıl Fransa ile, daha sonra da diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ve benzeri koşullar içeren diğerleri izleyecektir.

■ 1838 öncesinde Osmanlı Devleti hem ithalat hem de ihracat üzerinden yüzde 3 oranında gümrük vergisi almaktaydı. Balta Limanı Antlaşması ihracata uygulanan vergileri yüzde 12'ye çıkarıyor, ithalattan alınan vergiyi ise yüzde 5 olarak saptıyordu. İhracattan alınan vergiler Birinci Dünya Savaşı'na kadar yüzde 1 düzeyinde kaldı. İthalattan alınan vergiler ise Osmanlı yönetiminin çabaları sonucunda bir miktar artırılmış, 1861'de yüzde 5'ten yüzde 8'e, 1905'te yüzde 11'e ve 1908'de yüzde 15'e çıkarılabilmiştir. Osmanlı Devleti 1838 Antlaşması'nı ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra bir kenara itebilecek ve ancak savaşın getirdiği olağanüstü koşullarda daha bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilecektir.

■ Bu antlaşmanın kendi başına Osmanlı sanayiini yıktığını ileri sürmek yanıltıcı olur. **19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı zanaatleri dinamizmini büyük ölçüde yitirmişti.** Batı Avrupa sanayii ile rekabet edebilmesi çok zordu. Ancak bu antlaşma, Osmanlı hükümetlerinin daha sonraları bağımsız dış ticaret politikası izleyebilme seçeneğini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı yönetimi, antlaşmanın iktisadî ve malî sonuçlarından habersiz olmamakla birlikte, esas olarak siyasal nedenlerle, Birleşik Krallık'ın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını sağlamak için bu antlaşmayı imzalamıştır *(bkz. s. 130).*

B. Dış ticaret

Belge 1, 2, 4 ve 5

■ 19. yüzyılın başlarında Osmanlı *dış ticaret hacmi**, imparatorluk içindeki toplam üretimin yüzde 1 ya da 2'sini aşmıyordu. İmparatorluğun kendi iç ticareti dış ticaretten çok daha önemliydi. Avrupa'da Napolyon Savaşları'nın sona ermesinden sonra bu tablo hızla değişti. Osmanlı ekonomisi gıda maddeleri ve hammaddeler ihraç eden, buna karşılık mamul mallar ve belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna geldi. **Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Osmanlı dış ticareti 10 kattan daha fazla artmıştı.**

■ Tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meşe palamudu, fındık, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun temel ihraç mallarını oluşturuyordu. Ticaretin ve kent nüfusunun artışına koşut olarak **tarımda pazar için üretim de yaygınlaşmaya başladı.**

■ Batı Avrupa'dan yapılan ithalatın yarıdan fazlası mamul mallardan, özellikle de pamuklu ve yünlü tekstil ürünlerinden oluşuyordu. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, kentlisiyle köylüsüyle, yoksuluyla zenginiyle Anadolu ve imparatorluk nüfusu büyük ölçüde ithal malı pamuklu kumaş ya da ithal malı iplik ile yerel olarak dokunmuş pamuklu kumaş kullanmaktaydı. Sanayi Devrimi'nin ürünlerinin rekabeti karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebilmiş ancak pek çok dalda gerilemişti.

1 Anadolu'dan yıllık ihracat miktarları, 1820-1912.

Yıllar	Endeks (1820-1822 = 100)
1820-1822	100
1838-1840	138
1850-1852	200
1874-1876	582
1897-1899	980
1910-1912	1 250

Kaynak: Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913* (İstanbul, 1994).

2 Diyarbakır'da el sanatları (1889).

... Diyarbakır'da ihracata yönelik üretim yapan imalât türleri şunlardır: bakırcılık, demircilik, deri işçiliği, ipekli ve pamuklu dokumacılık ve ipek böceği yetiştiriciliği. Tenekecilik, nalbantlık, duvarcılık, kerestecilik, marangozluk, kunduracılık, vs. gibi zanaatlar yalnızca yerel tüketim için üretiyorlar.

Bakırcılık: Diyarbakır'da bu üretim kolu eskiden çok canlıydı. Yerel tüketim ve ihracat için çalışan 230 imalâthanede, yılda 65.000-70.000 kilo civarında işlenmiş bakır üretilirdi. Hepsi Hristiyan olan 600 usta ve işçi, % 25-30 net kâr bırakan bu işle geçimlerini sağlardı. Bakırın üçte ikisi ihraç edilir, kalanı yerli piyasaya verilirdi. Önde gelen ihracat pazarları Musul, Bağdat, Harput, Malatya ve Erzurum'du. Bu 230 imalathanenin şimdilerde yalnızca 30 tanesi ayakta; çalışan işçi sayısı ise 100 civarında. Satışa sunulan miktar 16.000 kilo olduğu gibi, kârlılık oranı da % 5-6'ya düşmüştür. İhracat tümüyle durmuş gibidir.

...

Deri işçiliği: Yirmi yıl önce Diyarbakır'da, her biri dört-beş işçi çalıştıran 80 tabakhane (debbağhane) vardı. Yılda yaklaşık 15.000 Osmanlı lirası değerinde deri üretirlerdi ve net kârları % 25-30 idi. Bu deriler Musul, Bağdat, Harput, Malatya, Sivas, Erzurum ve Trabzon'a ihraç edilirdi. Bugün Diyarbakır'da yalnızca yedi tabakhane kalmıştır ve ürettikleri derinin piyasa değeri 2.000 lirayı bulmuyor. Üretim yerli pazara yönelik; çok az bir miktar da Harput ve Malatya'ya gönderiliyor. Bu iş kolundaki kârlılık oranı ise şimdilerde yalnızca % 9-10 civarında.

Fransız konsolosu Bertrand'ın raporundan, Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914* (Chicago, 1980).

4 Osmanlı Devleti'nin önde gelen ihraç ürünleri, 1909-1913 (toplam ihracat içindeki paylarıyla).

	1909	1910	1911	1913
Kuru üzüm	8,9	6,3	7,7	10,4
Ham ipek	10,0	7,2	6,7	6,8
Fındık	3,7	5,6	3,9	5,3
Pamuk	5,0	3,8	3,9	5,6
Tiftik	5,1	3,9	2,6	3,4
Arpa	1,4	3,8	6,2	3,6
Afyon	2,6	5,0	3,1	3,7
İpek koza	3,3	3,7	4,6	2,4
İncir	3,4	3,3	2,4	2,6
Meşe palamudu	4,5	2,8	1,6	2,5
Yapağı	1,6	3,1	3,4	3,2
Yumurta	3,2	2,6	2,5	2,7
Zeytinyağı	2,3	3,1	2,1	1,6
Susam	0,9	1,7	1,5	0,8
Buğday	0,2	0,4	1,6	0,5
Diğer*	43,9	43,7	46,2	44,9

(*) "Diğer" ürünler arasında bulunan ve yukarıdaki ürünlerin çoğundan daha önemli oranlarda ihraç edilen tütün ve dokuma halı, veri eksiklikleri dolayısıyla bu tabloya alınmamıştır.

Kaynak: Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* (Ankara, 1995).

3 Osmanlı kâğıt paraları. *Osmanlı Bankası'nın çıkarttığı (16 Kasım 1863) ilk kâğıt para olan 200 kuruşluk banknotun ön ve arka yüzü.*

19. yüzyıla kadar Osmanlı para düzeni sadece altın, gümüş ve bakır *sikke**lerden oluşuyordu. İlk Osmanlı kâğıt paraları "kaime" adı altında 1840 yılında piyasaya sürüldü. 1863 yılından itibaren kağıt paraları devletin verdiği yetki ile Osmanlı Bankası piyasaya sürmeye başladı. Ayrıca 1877-1878 Rus Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ek gelir sağlamak amacıyla büyük miktarlarda kağıt para basmıştır. Bu uygulama fiyatlarda önemli artışlara neden olmuştur.

5 Tarımda gelişme.

İhracatın bu kadar artması, ihraç edilen malların üretimindeki önemli artışın sonucudur. Örneğin, 1884'te tütün ekilen alanın toplamı 192.262 dönümdü; bu miktar 1911'de 814.162 olmuştur. 1884'te 22,5 milyon kilo olan ürün miktarı 1911'de 63,5 milyon kiloyu buldu. Akdeniz kıyısında, en önemli pamuk yetiştirme bölgesi olan Adana'nın üretimi, 1896 yılından 1914 yılına kadar, 400 tondan 33.750 tona çıktı...

Üzüm ve incir üretimi de ciddî bir artış gösterdi. 1904'ten 1913'e üzüm üretimi 36.000 tondan 69.000 tona, incir üretimi ise 18.000 tondan 32.000 tona çıktı.

A. D. Naviçev, *Açerki ekonomiki turtsii* (Moskova ve Leningrad, 1937).

ANAHTAR SÖZCÜK

• DÜYUN-U UMUMİYE YÖNETİMİ

1881'de Osmanlı borçlarının ödenmesini düzenlemek üzere oluşturulan uluslararası kurum. *Ayrıca bkz. s. 34-35.*

C. Demiryolları

Belge 2, 3 ve 4

■ 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki **en önemli gelişmelerden biri** de **demiryolu yapımıdır.** Osmanlı yöneticileri demiryollarından birçok yarar bekliyorlardı. Bunların başında iç güvenliğin sağlanması, devlet gücünün imparatorluğun uzak köşelerine ulaştırılması ve savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme taşınabilmesi geliyordu. Demiryolları sayesinde tarımsal vergilerin daha etkin bir biçimde toplanabileceği ve İç Anadolu gibi boş toprakların bulunduğu bölgelerde yeni alanların tarımsal üretime açılacağı da umulmaktaydı.

■ Osmanlı Devleti'nin sunduğu kâr garantileri demiryollarının yapımını ve işletmesini üstlenen yabancı şirketlere çok elverişli koşullar sunuyordu. 19. yüzyılda Anadolu'da yapılan demiryollarının en önemlileri Ege bölgesinde İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba hatları, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan İzmit-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarıdır.

D. Dış borçlar

■ Osmanlı Devleti Kırım Savaşı sırasında, 1854'ten itibaren **Batı Avrupa'dan borç almaya başladı.** Elverişsiz koşullarla, çok yüksek faizlerle alınan borçlardan sonra Osmanlı Devleti, 1876'da borçlarını ödeyemez duruma geldiğini ilan etmek zorunda kaldı.

■ Osmanlı Devleti ile alacaklıların temsilcileri arasında başlayan müzakereler, aralık 1881'de imzalanan bir antlaşmayla sonuçlandı. Hicri takvime göre "Muharrem Kararnamesi" diye adlandırılan bu antlaşma ile dış borçların miktarları indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak ve devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü toplayıp yabancı alacaklılara aktaracak yeni bir örgütün kurulmasını kabul ediyordu. Böylece Osmanlı maliyesinin önemli kimi gelir kaynakları *Düyun-u Umumiye* (Genel Borçlar) *Yönetimi** adı verilen ve yabancı alacaklılar tarafından yönetilen bu yeni kuruluşa teslim edilidi.

■ 1914'e gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin dış borçları 160 milyon İngiliz lirasına ulaşıyordu. Malî bunalım yine ağırlaşmış, **eski borçların anapara ve faizlerini ödeyebilmek için giderek artan miktarlarda yeni borç bulmak zorunluluğu** belirmişti. Osmanlılar her yeni borçlanma için yabancı devletlere yeni ödünler vermek zorunda kalıyorlardı.

E. Anadolu'da nüfus ve gelir düzeyi

Belge 1, 5 ve 6

■ Bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan alanların nüfusu 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde 10 milyondan I. Dünya Savaşı öncesinde 16 milyona yükseldi. Bu hızlı artışın bir bölümü nüfusun kendi büyümesinden kaynaklanıyordu. Bunun yanısıra, yüzyıl boyunca imparatorluktan ayrılan bölgelerdeki Müslüman nüfus, Kırım'dan, Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan Anadolu'ya göç etmiştir. **19. yüzyılda Anadolu'ya yapılan göçlerde** üç büyük unsur görülmektedir. İlk olarak 1780'lerde başlayan Kırım'dan Rumeli'ye ve Anadolu'ya göçler, özellikle 1850'lerde ve 1860'larda büyük miktarlara varmıştır. İkinci olarak, Kafkasya'dan Rumeli'ye ve Anadolu'ya göç eden Çerkezler de en yoğun olarak 1850'lerde ve 1860'larda gelmişlerdir. Nihayet, Balkanlar'dan ve Makedonya'dan Anadolu'ya gelen nüfus ise 1877-78 Rus Savaşı ile 1912-13 Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç etmiştir. Balkanlar'dan gelen nüfus içinde daha önce Kırım ve Kafkasya'dan Rumeli'ye geçenler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti gelen nüfusun kırsal alanlara yerleştirilerek tarımla uğraşmasını özendirmeye çalışmıştır. Göçmenlerin büyük bir kısmı zaten kırsal alanlardan geliyordu. Anadolu'ya gelenlerin çoğu, ekime elverişli boş toprakların bulunduğu bölgelere ve İç Anadolu'da demiryolu çevresine yerleştirildi.

■ Ciddi bir sanayileşme görülmemesine karşın **bu dönemde kişi başına gelirlerde artış olmuştur**. Elimizdeki veriler kişi başına üretim ve gelir düzeylerinin 1820'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar artma eğilimi gösterdiğine işaret ediyor. Yüzyıl boyunca Anadolu'da kişi başına gelirin en az % 50, belki daha da fazla arttığı tahmin ediliyor. Bu sonuçta bir ölçüde Tanzimat reformlarının payı vardır. Ayrıca, açık ekonomi koşullarında tarım ağırlıklı ekonominin giderek ihracata yönelmesinin ve bu modelin dolaysız yabancı sermaye yatırımlarıyla desteklenmesinin de önemli katkısı oldu.

1 **Bugünkü Türkiye sınırları içinde nüfus, 1840-1939.**

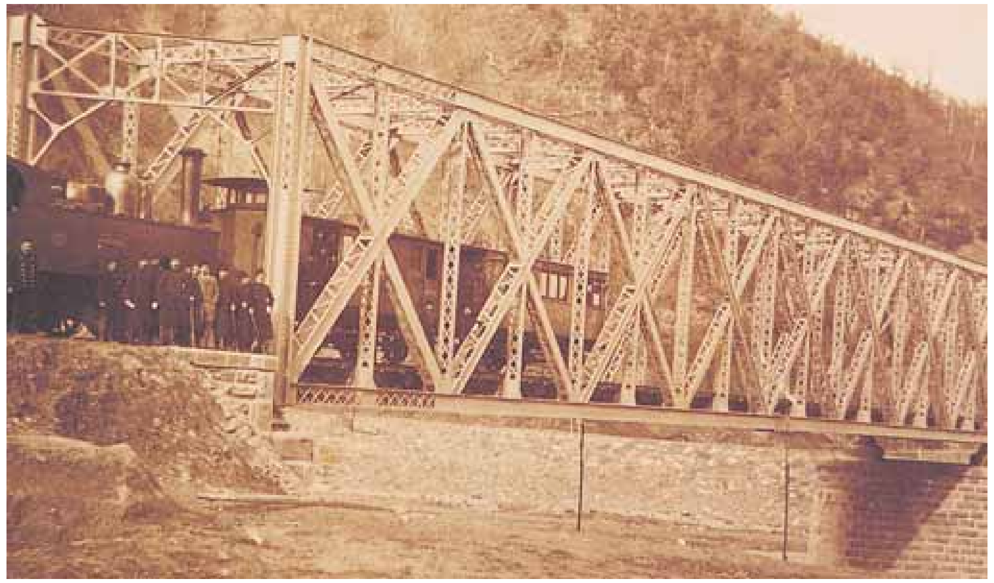
Yıllar	Nüfus (milyon)
1840	10
1880	13
1914	16
1927	13,5
1939	17,5

Kaynak: Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927* (Ankara, 1996).

2 **Haydarpaşa Garı.**

Yapımı 1906 mayısında başlayan Haydarpaşa Garı, 19 Ağustos 1908'de hizmete açıldı.

3 **Sakarya Nehri üzerinde Balaban Köprüsü, 1898.**

4 **Osmanlı döneminde Türkiye sınırları içinde inşa edilen demiryolları.**

	Yapım tarihi	Uzunluk (km)
İzmir-Aydın-Denizli hattı ve uzantıları	1856-1911	609
İzmir – Kasaba hattı ve uzantıları	1863-1896	702
İstanbul-Edirne hattı ve uzantıları	1869-1870	364
Haydarpaşa-İzmit	1872-1873	93
Mudanya-Bursa	1872-1892	41
Mersin-Adana	1884-1886	67
İzmit-Eskişehir-Ankara	1888-1890	495
Eskişehir-Konya	1893-1896	445
Konya-Ulukışla-Resulayn	1904-1914	918
Toplam		**3 734**

Kaynak: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (İstanbul, 1970).

6 **1914 yılında İstanbul'da temel gıda maddelerinin fiyatları.**

	(Kuruş/Kg)
Ekmek	1,20
Pirinç	2
Zeytinyağı	6
Koyun eti	5,50
Şeker	2

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Fiyat İstatistikleri.

5 **Büyük Kentlerin Nüfusları, 1840-1927 (bin olarak).**

	İstanbul	İzmir	Ankara	Adana	Bursa	Edirne
1840	375	110	20	12	70	100
1912	1.100	300	35	42	80	83
1927	691	154	75	73	62	35

Kaynaklar: Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1900-1914* (Chicago, 1980) ve Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler, 1923-2002* (Ankara, 2003).

V. İki dünya savaşı arasında Türkiye ekonomisi

S Ö Z L Ü K

* Şimendifer
* Aşar

Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı bir yapı göstermekle birlikte, I. Dünya Savaşı öncesinde gelirler de artıyordu. Ancak 1912 yılından itibaren karşıya kalınan ve aralıklarla on yıl süren savaşlar ekonomiyi tahrip etti. En önemlisi olarak da, **Türkiye sınırları içindeki nüfus 1914 yılında 17 milyonu aşarken 1927 yılında 13,5 milyona geriledi**; yani % 20'ye yakın bir düşüş gösterdi. Çoğunluğu oluşturan Müslüman nüfusun yanısıra Ermeni nüfus da ağır kayıplar verdi. 1924 yılında ise iki Devletin işbirliği ile İstanbul dışında kalan bölgelerdeki Rumlarla Yunanistan'daki Müslüman-Türkler değiş tokuş edildi.

A. İzmir-Lozan

Belge 1, 2, 4 ve 6

■ 1923 yılında Lozan Konferansı henüz sonuçlanmadan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde, kurulacak yeni Devletin izleyeceği ekonomik ilkeler tartışıldı. Ülke ekonomisine özel sektörün öncülük etmesi fikri benimsendi. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Cumhuriyet'in ekonomi alanındaki en önemli hedefi **sanayileşmek ve kendi kendine yeterli bir ekonomi kurmak** oldu.

■ Lozan Konferansı'nda Türkiye, yabancılara iktisadi hayatta ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonların kaldırılması için çaba sarfetti ve bunu sağladı. Konferansta ayrıca, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarından Türkiye'nin payına düşen miktarın ödenmesine de 1929 yılında başlama kararı alındı.

■ Ankara merkezli yeni bir ülke kurulurken, yeni bir ekonomi de yaratılmaya çalışıldı. "*Şimendifer** siyaseti"nin amacı **ülkeyi demir ağlarla örmek**ti. Demiryolu yapımına hız verildi, Osmanlı döneminde yapılan demiryolları da yabancı sahiplerinden satın alınarak millileştirildi. Özel sektöre destek sağlamak için 1924 yılında İş Bankası kuruldu. Savaşların yıkımından sonra üreticiye destek olmak amacıyla *aşar** vergisi 1925'te kaldırıldı.

B. Dünya Bunalımı

Belge 5

■ 1920'ler Türkiye ekonomisinde toparlanma dönemi oldu. Savaş yıllarındaki büyük yıkıma karşın, 1929 yılının ortalama gelir düzeyleri 1914 yılındakileri yakalayabilmişti. Ancak 1929'da patlak veren dünya bunalımı sadece sanayileşmiş ülkeleri değil, Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomileri de olumsuz etkiledi. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının hızla düşmesi, tarım üreticilerinin gelirlerinde ciddi düşüşe yol açtı. Örneğin bir kilo buğdayın fiyatı 1928'de 13 kuruştan 1931'de 4 kuruşa kadar geriledi. Çiftçi borçlarını ödeyemez duruma düştü. Bunalım kısa zamanda kentlere sıçradı ve kent ekonomisini etkiledi.

C. Devletçilik

Belge 3 ve 5

■ Dünya iktisadi koşullarının daha da bozulması üzerine, hükümet 1930 yılından itibaren devletçilik adı altında yeni bir iktisat politikası uygulamaya karar verdi. Devletçilik döneminde sanayi sektörüne daha fazla ağırlık verildi. Sanayide önceliği ise Sümerbank, Etibank gibi büyük ölçekli Devlet işletmeleri üstleniyordu. **Gümrük vergileri arttırılarak yerli sanayi ithal mallarının rekabetinden korunuyordu.** 1934'te uygulamaya konan beş yıllık Birinci Sanayi Planı ile Devletin sanayi yatırımları da programa bağlandı.

■ Türkiye ekonomisi dünya bunalımını çok fazla etkilenmeden atlatabildi. 1930'larda da ekonomi toparlanmaya devam etti, gelirler arttı. Bu olumlu gelişmede tarım kesiminin önemli payı vardı. Ülke nüfusunun, özellikle kırsal nüfusun tekrar artması sayesinde, düşük tarımsal fiyatlara karşın, tarım üretiminde önemli artışlar gerçekleşti. Örneğin, **ülke buğday üretiminde kendine yeterli duruma geldi**, hattâ ihracat yapmaya başladı. Bu sayede sanayide de daha hızlı büyüme sağlanabildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında olumsuz koşullara karşın önemli yapısal dönüşümler gerçekleştirildi, ekonomi tarım ağırlıklı bir yapıdan sanayileşmeye geçiş yolunda bir hayli mesafe aldı.

1 İş Bankası Genel Merkez binası, Ankara.

2 Demiryollarının önemi.

Kesindir ki, İzmir'in servet ve güvenliğinin her tehlikeden azade olmasının başlıca vasıtası Sıvaslının 24 saat sonra İzmir'i savunacak olanakları bulmasıyla gerçekleşebilir...

Ekonomik bakış açısından bu geçen seneler boyunca şimendifer politikasının memlekete ifa ettiği hizmet, görgülü gözler için şükrana layıktır.

Havza'dan Samsun'a bir çuval un sevketmek için yanına bir çuval daha koyuyorlardı ve arabacı razı olmuyordu. Erzak ambarı Sivas burada dururken kıyılar ekmeklerini yurt dışından temin ederlerdi... Geçen üç dört kıtlık senesinde başakları bir avuç kül olan kadın erkek Anadolu halkı bu şimendifer programından gıda almışlardır. Bu kadar kuvvetli ve feyizli bir ulaştırma programı olmaksızın o kıtlık senelerde bu Orta Anadolu halkını ne ile besleyecektik?

***Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Sıvas'ta irat buyurdukları nutuk* (Ankara, 1930).**

3 Devletçilik.

İKİNCİ KISIM

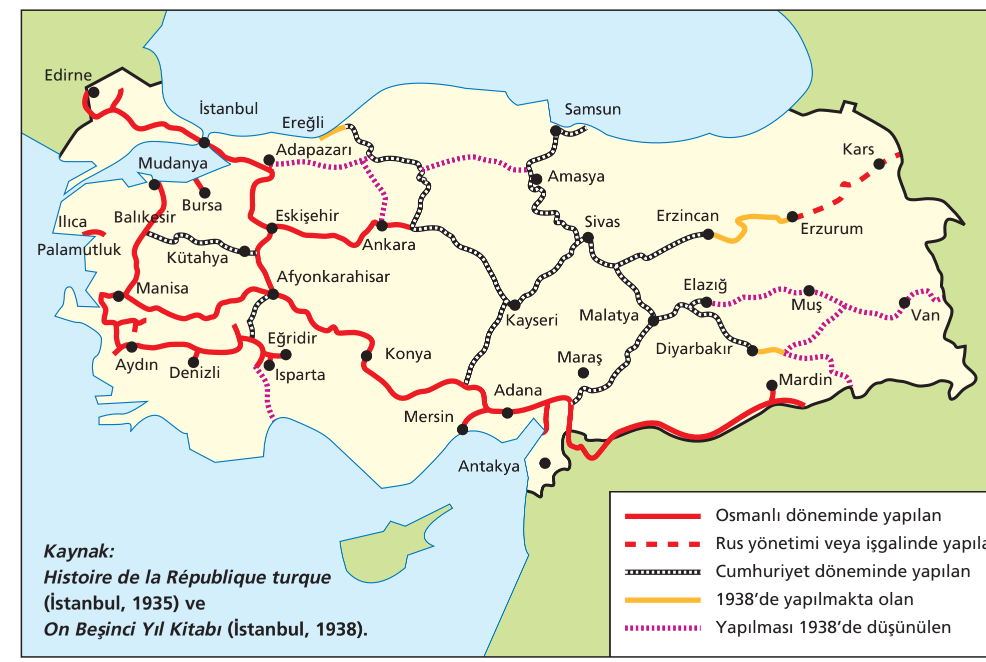
Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları

Cumhuriyet Halk Fırkası, A) Cumhuriyetçi, B) Milliyetçi, C) Halkçı, Ç) Devletçi, D) Lâik, E) İnkılâpçıdır.

[...]

Ç) Bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla birlikte mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa eriştirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde – özellikle ekonomi alanında – devleti edimli olarak alâkadar etmek önemli esaslarımızdandır.

***C.H.F. Programı* (İstanbul, 1931).**

4 **29 Ekim 1938'de Türkiye'de demiryolları.**

5 Dünya bunalımı ve Türkiye'nin dış ticareti.

Yıllar	İthalat (milyon dolar)	İhracat
1923	87	51
1924	100	82
1925	129	103
1926	121	96
1927	108	81
1928	114	88
1929	124	75
1930	70	71
1931	60	60
1932	41	48
1933	45	58
1934	69	73
1935	71	76
1936	74	94
1937	91	109
1938	119	115
1939	92	100

***Kaynak:* Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992* (Ankara, 1994).**

Verilerde korumacılık politikasına ilişkin bir ipucu var mı?

6 Kendi kendine yeterli bir ekonomi.

[B]u sene memlekette ekmek dahi ucuzlamıştır. Görüyorsunuz ki, korunacak şeyi seçip korumakta ısrar etmek, hem memleket evlâdının benzine kan, ve en nihayet yaşam koşullarına da ucuzluk getirmiştir.

Dokuma sanayiini de böyle koruma kararındayız. Ürünlerimizi ot fiyatına çıkarmak ve dokuma olarak ateş pahasına gömlek giymek, kurtulmaya çalıştığımız bir belâdır. Bu Anadolu halkı, kendi ekmeğini yer, kendi dokumasından gömleğini, şalvarını giyer ve bu dermanlı ve mazbut, mahfuz kıyafetiyle dünyanın dört köşesinde kuvvetiyle anılırdı. İnce pamuk bezi, dokumalarımızı öldürdü. Beyaz makina unu, ekmeğimizi tahrip edinceye kadar ilerledi. Güç hal ile yetiştik. Ekmeği kurtardığımız gibi, gömleği de kurtarmaya çalışacağız.

***Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Sıvas'ta irat buyurdukları nutuk* (Ankara, 1930).**

SENTEZ

1850-1940 yılları arasında birbirini izleyen iki sanayi devrimine dayalı olarak gerçekleşen ekonomik büyüme şu gelişmelerle açıklanabilir:
- Önemli miktarlarda servetin sermaye olarak yatırıma dönüştürülmesi,
- Teknik buluşlar,
- Şirketlerin daha iyi örgütlenmesi.

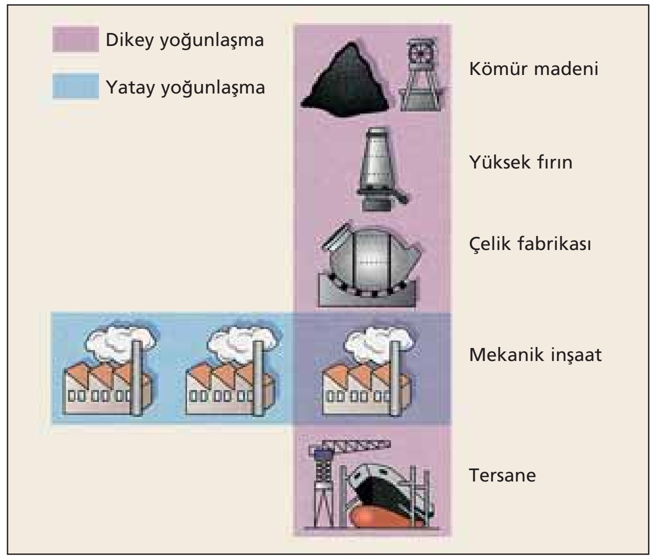
Ekonomik büyüme düzenli olmadı. Refah dönemleri (1850-1873, 1896-1929) ile durgunluk dönemleri (1873-1896 arası "büyük bunalım", 1930'lu yıllarda dünya bunalımı) sürekli olarak birbirini izledi.

Güçlüklerle mücadele etmek için bazı girişimlerde bulunuldu:
- 19. yüzyıl sonunda korumacı ekonomi politikalarına başvurulması,
- 20. yüzyıl başlarından itibaren tüketime destek verilmesi (fordizm),
- 1930'lu yıllarda devletin ekonomiye müdahalesi.

KARIŞTIRMAYALIM

Yatay ve dikey yoğunlaşma

Bir şirket, üretimin tüm aşamalarını bünyesinde bir araya getirdiğinde (örneğin, demir madenciliğinden metalürjik dönüştürme sanayiine) **dikey yoğunlaşma**dan söz edilir. Eğer bu şirket üretimin aynı seviyesinde faaliyet gösteren çok sayıda kuruluşu bir araya toplamışsa, bu **yatay yoğunlaşma**dır.

Trust, konzern ve *zaibatsu*

ABD'de ***trust***, yoğunlaşma yoluyla ekonominin bir sektöründe hakim konuma gelmiş bir şirketi ifade eder.

Almanya'da ***konzern***, sermaye katılımlarıyla birbirlerine bağlanmış bir grup şirketi anlatmak için kullanılır.

Japonya'da ***zaibatsu***, bir banka etrafında yapılanmış, birbirinden ayrı ve çeşitli sanayi kollarında faaliyet gösteren çok sayıda şirketten oluşan finans ve sanayi grubudur.

Hisse ve temettü

Hisse, bir şirket sermayesinin paylarından biridir. Örneğin, 1.000.000 lira sermayesi olan N şirketi, 100 liralık 10.000 hisseye bölünebilir.

Temettü ise bir bölme işleminin sonucudur: Şirketin bir yıllık kârı hisse sayısına bölünür. Eğer 1900 yılında N şirketi 30.000 lira kâr elde etmişse, hisse başına 3 lira tutarında temettü ödenecektir. Buna göre, bir hissenin getirisi % 3 olacaktır.

OKUYALIM GEZELİM

- **KİTAPLAR**
  - **Charles DICKENS**, *Zor Günler*, çev. L. Baydoğan (İstanbul, 2000).
  - **Eric J. HOBSBAWM**, *Devrim Çağı*, çev. S. Şener (Ankara, 2003).
- **ANSİKLOPEDİ**
  - *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul, 1985): "İktisadi Yapı" (cilt III) ve "Sanayi" (cilt V) bölümleri.
- **MÜZE**
  - **Rahmi Koç Sanayi Müzesi** (Sütlüce - İstanbul)

İstatistiklerin okunması ve karşılaştırılması

1 **Carmaux kömür madenlerinde ücret ve kârlar** (frank olarak).

Yıl	Ortalama ücret	Elde edilen kâr
1860	1,97	886 500
1865	2,20	771 836
1869	2,12	790 342
1875	2,96	2 241 131
1881	3,34	2 875 409
1886	3,94	1 929 465
1889	3,88	1 885 949
1895	4,32	1 730 480
1900	4,39	2 393 798
1905	4,89	2 635 818
1913	5,47	4 861 784

2 **Çeşitli ülkelerin sanayi üretimi** (dünya toplamı içindeki pay, % olarak).

	1914	1929	1938
ABD	35,8	42,2	32,7
Almanya	14,3	11,6	10,7
Birleşik Krallık	14,1	9,4	9,2
Fransa	7	6,6	4,5
Rusya/SSCB	4,4	4,3	18,5

Pierre Léon (yay.), *Histoire économique et sociale du monde* (Paris, 1977-1978).

3 **1913'te iki bütçe** (altın frank olarak).

	Memur	Burjuva
Vergilerden sonra kalan gelir	6 000 F	25 000 F
Harcamalar:		
Kira	900 F	3 750 F
Isıtma, aydınlatma	300 F	1 250 F
Mutfak giderleri	2 400	6 250 F
Giyecek ve temizleme	780 F	3 250 F
Çocukların eğitim giderleri	420 F	2 500 F
Sağlık harcamaları	60 F	500 F
Hizmetliler	360 F	700 F
Eğlence, seyahat	420 F	3 300 F
Beklenmedik giderler	120 F	1 500 F
Tasarruf	240 F	2 000 F

İSTATİSTİK VERİ TÜRLERİ

■ İstatistikler, bir ya da birden fazla belirli gözlemi bir arada ölçmeye olanak tanıyan rakamsal veri dizileridir. Bu gözlemler üç başlık altında toplanabilir:
- Değişiklik gösteren gelişmeler (Örnek: 1860-1913 arası Carmaux kömür madenlerinde ücret ve kârlar);
- Karşılaştırmalar (Örnek: Çeşitli ülkelerin sanayi üretimi);
- Dağılımlar (Örnek: Bir bütçe içindeki harcamalar: Kira, gıda, giyim, vs.).

İSTATİSTİKLERİN OKUNMASI

■ İstatistik veriler tablo biçiminde gösterilir. Bu verileri okurken çok sayıda önemli ögeyi dikkate almak gerekir:
- İnceleme konusunu belirten başlık;
- Tabloda verilen bilgilerin kaynağı;
- Kullanılan birimler: Bunlar brüt değerler (frank, ton, litre) ya da göreli değerler (%, ‰ ya da göstergeler) olabilir. Göreli değerler söz konusu olduğunda, referans alınan yıla dikkat etmek gerekir (gösterge = 100).

■ Tablonun okunması kolay ya da karmaşık olabilir.
- Gelişme istatistikleri yıl yıl okunur;
- Karşılaştırma istatistikleri iki eksene göre okunmalıdır: Aynı zamanda hem yıllık gelişme gözlenmeli (yükselme ya da düşüş), hem de rakam dizileri arasındaki farklar karşılaştırılmalıdır. Başlangıç noktaları farklılık gösteriyorsa, karşılaştırma olanağı yaratmak için yüzdeleri hesaplamak ilginç olabilir;
- Dağılım istatistiklerinde ise, veriler arasındaki farkları incelemek gerekir (Örnek: Bir bütçenin farklı kalemleri).

İSTATİSTİKLERİN AÇIKLANMASI ve ÇÖZÜMLENMESİ

■ İstatistik dizileri açıklayabilmek için bazen yüzdeleri hesaplamak yararlı olabilir. Örnek: Bir memurun ya da bir burjuvanın bütçesinde gıda ya da giyim harcamalarının payı ne kadardır?

■ Bir grafik oluşturmak ve elde edilen eğrileri genelden özele doğru incelemek de genellikle yararlıdır:
- Eğrinin genel görünümü nasıl (artış, azalış, sabit durum)?
- Eğri üzerinde birden fazla aşama göstermek olası mı? A'dan B'ye artış, B'den C'ye azalış, vs.
- Eğrinin görünüşündeki bu değişimleri nasıl açıklayabiliriz?

■ Son olarak, yapacağımız yorumları yazmamız gerekir:
- Giriş bölümünde istatistiğin türü, tarihi, kaynağı verilmelidir;
- Saptanan gelişmeler tanımlanmalı ve açıklanmalıdır;
- Sonuç bölümünde ise, çıkarılan ana fikir yazılmalıdır.

Osmanlı borçları ve Düyun-u Umumiye Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'ndan itibaren mali sıkıntılar nedeniyle almaya başladığı dış borçlar, gelir sağlayacak ekonomik alanlara yatırılmadıkları için, giderek ödenemez oldu (*bkz. s. 168 ve 182*). Alacaklıların haklarını korumak üzere 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye Yönetimi ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin belki de en önemli özelliği olan egemenlik haklarının yitirilmesi sürecindeki en etkin öğelerden biri oldu. Bu kurum, herhangi bir özel şirketten farkı olmamasına karşın, Büyük Güçlerin diplomatlarınca kendi devletlerinin temsilcisi gibi görüldü. Böylece ortaya, Parvus Efendi'nin 1914'te dediği gibi, "iki maliye yönetimi" ortaya çıktı. Bunlardan biri, "Avrupa yönünden açıktan açığa korunan Düyun-u Umumiye, öbürüyse Avrupa'nın sürekli olarak baskı altında tuttuğu ve sıkıştırdığı Osmanlı Maliye Bakanlığıydı."*

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti dış borç ödemelerini durdurdu, Düyun-u Umumiye'nin faaliyetleri askıya alındı. Osmanlı Devleti'nin dış borçları 1923 yılında Lozan'daki barış görüşmelerinin en önemli ve karmaşık maddelerinden birini oluşturdu. Uzun tartışmalardan sonra Osmanlı Devleti'nin ödenmemiş borçları nüfus ve diğer konular dikkate alınarak mirasçı devletler arasında paylaştırıldı. Türkiye tüm borçların yüzde 67'sini devralmayı kabul etti. Lozan'da varılan anlaşma uyarınca borç ödemeleri 1929 yılında başladı. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan sonrasında öngörülen yıllık miktarlardan daha az ödeme yaparak Osmanlı borçlarını 1954 yılına kadar ortadan kaldırmıştır.

(*) Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, 2. baskı (İstanbul, 1977).

2 1872-1873 mali yılında devlet giderleri.

	1.000 kese (500 kuruş)	%
Genel borçlar	1.891	44,2
Ordu ve donanma	945	22,1
Sivil yönetim	580	13,6
Hanedan	262	6,1
Bayındırlık işleri	229	5,3
Maliye	198	4,6
Eğitim	16	0,4
Sağlık ve ticaret (tarım dahil)	13	0,3
Diğer	147	3,4

Kaynak: Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East 1800-1914* (Chicago, 1966).

1 Alınan ilk borçlar.

1854'te Kırım Savaşı'nın başlangıcından az sonra Osmanlı İmparatorluğu ilk gerçek borcunu İngiltere'den almıştır. % 80 fii ihraçlı* ve % 6 faizli olan bu borç Hazineye 2,5 milyon Osmanlı altını temin etmiştir. Bu borcun faiziyle birlikte ödenmesi için Mısır vergisi karşılık gösterilmiştir. Charles Morawitz, *Les finances de la Turquie* kitabında, "Çok çabuk öğrenilen ve alışılan şeyler vardır. Osmanlı İmparatorluğu borçlanmaya başlar başlamaz bu alanda derhal ileri gitmiştir" der. Bu görüşü ileri süren yazarın hakkını teslim edeceğiz.

İlk borcun üzerinden henüz bir sene geçmişken imparatorluk 1855'te olağanüstü diyebileceğimiz koşullar altında ikinci bir borç almıştır. İhraç fiyatı 102 5/8 ve faiz haddi % 4 olan bu borç hazineye 5,65 milyon Osmanlı altını temin etmiştir. Karşılık, Mısır vergisinin birinci borçtan serbest kalan kısmı ile Suriye ve İzmir gümrükleri gelirleridir.

Alışılageldik devlet gelirleriyle bu borçların toplamı savaş masraflarını karşılamaya yine yetmediği için imparatorluk, zorunlu bir iç borçlanma anlamına gelen kâğıt para basma önlemine de başvurmuştur. "Eshâm-ı cedîde", "tahvilât-ı mümtâze" ve "eshâm-ı mümtâze" adlarını taşıyan bu senetler (hepsine birden "sergi" de denilmekte idi), % 6 faizli ve çeşitli vadeli bir tür hazine bonosu idi. Piyasaya sürülen bu tür bonoların toplam değeri de beş milyonu aşmış bulunuyordu. Hazinenin senelik borç yükünün ağırlaştığını ve para piyasasının keşmekeş içinde bunaldığını gören Abdülmecit, masrafların kısılmasını ve düzenli bir bütçe çıkartmak ve uygulamak için özel bir komisyon oluşturulmasını emretmiştir.

...

Mali reformların başarılı olabilmesi için bilgi, sebat ve özellikle o zamanki koşullar altında, kamu harcamalarında tasarrufa uymak gerekirdi. Bunların hiçbiri bulunmadığı için, kurulan uluslararası mali reform komisyonlarına karşın olumlu bir sonuç elde edilemedi. Günlük giderleri bile karşılamakta sürekli sıkıntı içinde bulunan Hazine, ağır koşulların ileride doğuracağı mali ve siyasal sonuçları kale almadan yabancı piyasalardan borç almaya devam etti. Arada da (1861 ve 1876) toplamı 50 milyonu aşan kâğıt para çıkarıldı.

Refii Şükrü Suvla, "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", *Tanzimat I* (İstanbul, 1940).

(*) Yani borç alındığı kabul edilen rakamın yalnızca % 80'i Osmanlı Devleti'nin eline geçiyordu.

3 Düyun-u Umumiye binası (Şimdilerde İstanbul Erkek Lisesi, Cağaloğlu, İstanbul).

5 Düyun-u Umumiye üzerine.

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek genişleyen faaliyetinin simgesi ve taşıyıcı gücü olan Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi gittikçe büyük boyutlara ulaşan konsolide Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere 1881 yılında kuruldu. Osmanlı hükümetinin bir kuruluşu gibi işlev görmesine rağmen hükümete değil kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. Düyun-u Umumiye tuz, balıkçılık, pul, ipek, tütün ve alkolden alınan vergiler, damga resmi, bazı bölgelerden alınan harçlar gibi önemli gelir kaynaklarını ve diğer bazı gelirleri doğrudan denetimi altında tutmaktaydı. Asıl olan, bunların en zengin ve en kolay toplanır gelir kaynakları olmasıydı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması son dönem Osmanlı tarihi içinde bile bir dönüm noktasıdır. Bu idarenin oluşturulması ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı egemenlik haklarından verilen en önemli ödünlerden biri olduğu gibi, Avrupalıların ilerde Osmanlıların borçlarını reddetme olasılığından duydukları kuşkuları da gidermişti [...] Verdiklerini geri alacaklarından artık emin olan Avrupalı yatırımcıların yoksullaşmış Osmanlı hazinesine önerdikleri yeni borçlar toplam yabancı borç miktarını daha da arttırıyordu. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin geniş ve gittikçe genişleyen bir kesiminin işleyişi kademeli olarak yabancı denetimi altına girerek artık Osmanlı hazinesini değil Avrupalı alacaklıları zenginleştirmekteydi. Çoğu Osmanlı uyruğu olan binlerce Düyun memuru, Osmanlı şehir ve köylerine yayılarak Paris, Berlin ve Londra'daki kupon sahipleri adına vergi topluyordu. Batı'nın iktisadi çıkarları çığ gibi büyürken, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve siyasi özgürlüğü ve Avrupa'yla ilişkilerindeki seçenekleri o ölçüde daralmaktaydı.

Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* (New York, 1983).

4 Muharrem Kararnamesi.

1881 yılında dış borçlar alacaklılarının vekilleri İstanbul'a davet edilerek ... görüşmeler yapıldı. Sonuçta meydana gelen anlaşma Muharrem Kararnamesi ile tesbit edildi (20 Kasım 1881).

Bu kararnameye göre, Maliye Bakanlığı dışında bağımsız bir Düyun-u Umumiye yönetimi kuruluyordu. Yedi kişilik bir konsey bu yönetimi sağlayacaktı. Konseyde bir İngiliz delegesi İngiliz, Hollandalı ve Belçikalı alacaklıları, bir Fransız, bir Alman, bir İtalyan, bir Avusturya-Macaristan, bir Osmanlı delegesi de mensup oldukları memleketlerin alacaklılarını, bundan başka bir temsilci de Galata bankerlerini temsil edeceklerdi. Temsilciler, alacaklılar tarafından beş yıl için seçilecekti ve yeniden seçilebileceklerdi.

Konsey, [... kimi] vergileri toplayıp onlarla dış borçların faiz ve amortismanlarını ödemeyi sağlayacaktı. Hükümet bu konuda her türlü yardımda bulunacak ve gerektiğinde yeni yönetimi askeri güçle koruyacaktı. Hükümetin, konseyde danışmanlık sıfatıyla bir komiseri bulunacaktı. Hükümet ile konsey arasındaki anlaşmazlıklar, hakem yoluyla çözülecekti. Hakem kararı kesindi. Konsey, kendi memurlarını dilediği gibi tayin etmekte serbestti. 5.000 kişilik bir kadro bu yolla meydana getirilmişti. Memurların yüzde ikisi yabancı, diğerleri yerli idi. Yerli Hristiyanların sayısı % 7 kadardı. Konsey, başlangıçta yalnız kendisine bırakılmış olan vergileri toplamakla yetindi. Sonradan sanayi ve ticaret atılımlarına da girişmek yoluyla etkinlik alanını genişletti ve geliştirdi.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt VIII (Ankara, 1962).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Osmanlı Devleti niçin ve ne zaman dış borçlanma sürecini başlattı?*
2. *Osmanlı Devleti aldığı borçları neden geri ödeyemedi?*
3. *19. yüzyıl ortalarında Osmanlı maliyesinin ne tür sorunları vardı?*
4. *Düyun-u Umumiye Yönetimi hangi koşullarda ve niçin kuruldu?*
5. *Düyun-u Umumiye Yönetimi'nin nasıl siyasal bir işlev de kazandığını yorumlayınız.*

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Dışa bağımlılıkta iç dinamiklerin rolünün saptanması***

KONU 2

1839'dan 1939'a toplum ve ideolojiler

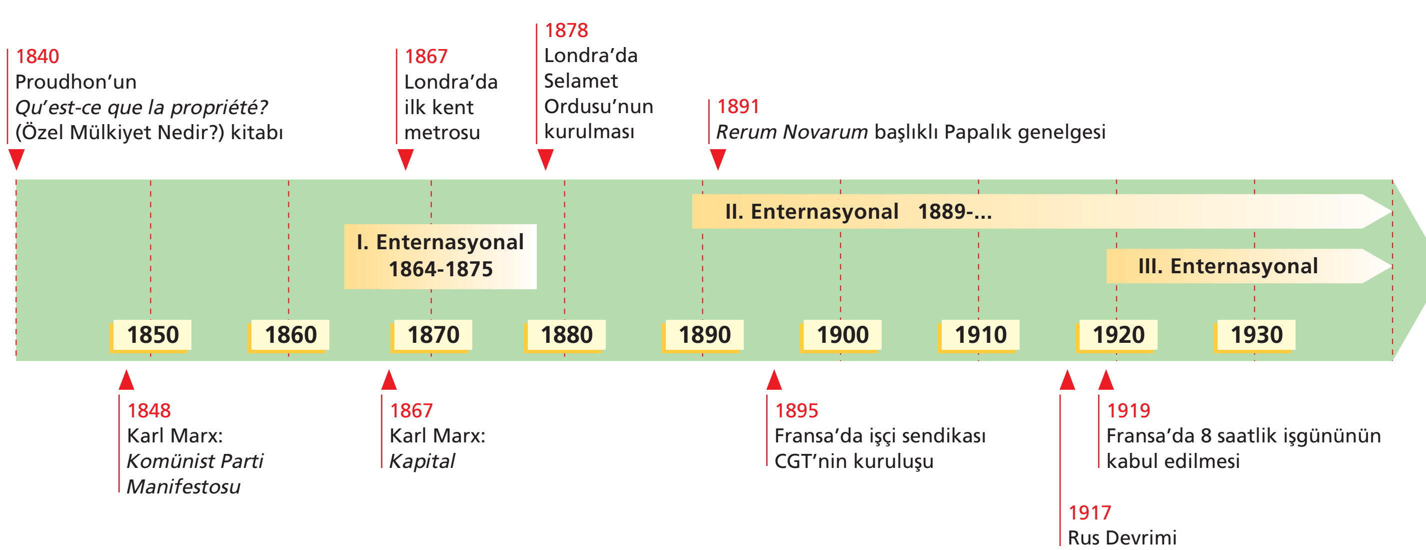
Sanayileşmiş ülkelerde 1839-1939 yılları arasında yaşanan ekonomik dönüşümler, bu ülkelerin toplumsal yapısını da derinden etkiledi: Kentler gelişti, burjuva sınıfı ile işçi dünyası arasında gerilimler ortaya çıktı. Sanayi toplumuna geçişin yarattığı dönüşümler, dönemin düşünürlerinin de gözünden kaçmadı. Eleştirel bir bakışla bu yeni toplumu daha da iyileştirmeyi hedefleyen çok sayıda düşünce akımının ortaya çıkması bu şekilde açıklanabilir.

- *Sanayileşmiş ülkelerde toplumlar 1839'dan 1939'a kadar nasıl evrildi?*
- *Bu toplumlar dönüşümlere nasıl tepki verdi?*

KONUNUN PLANI

I. Kentlilerin çoğalması
II. Sanayi toplumları
III. Liberalizm ve uygulamaları
IV. Kapitalizme karşı verilen mücadeleler

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Marksizmin kurucusu Karl Marx

1 **"Aile toplantısı", 1867.** *F. Bazille imzalı tablo, Orsay Müzesi, Paris.*

2 **"İşçinin üç çağı", 1896.** *F. Léon imzalı tablo, Orsay Müzesi, Paris.*

I. Kentlilerin çoğalması

ANAHTAR SÖZCÜK

- **KENTLEŞME**

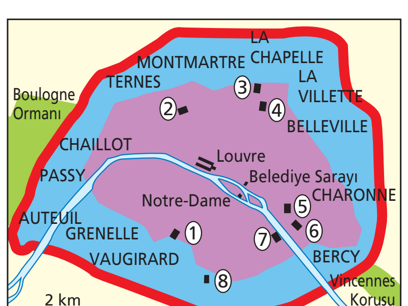
Nüfusun kentlerde yaşayan bölümünün sayıca çoğalması.

SÖZLÜK

* Doğurganlık
* İmar

1 **New York'da bir gökdelen, *Flat Iron Building*.**

1860'ta Paris kentinin sınırları

① Montparnasse Garı
② Saint-Lazare Garı
③ Kuzey Garı
④ Doğu Garı
⑤ Bastille Garı
⑥ Lyon Garı
⑦ Orléans Garı
⑧ Sceaux Garı

2 **İkinci İmparatorluk döneminde Paris kentinin büyümesi.**

A. Demografik gelişmeler

Belge 4

■ 19. yüzyılda, **sanayileşmiş ülkelerde nüfus önemli oranda arttı.** Örneğin, Birleşik Krallık'ın nüfusu 1851-1901 arasında 21 milyondan 37 milyona çıktı. Beslenme, hijyen ve tıptaki gelişmeler sayesinde ölüm oranı düşerken, *doğurganlık** oranı, Fransa dışında, yüksek kaldı. Avrupa'daki nüfus artışı bir yandan kırdan kente göçü kamçılarken, diğer yandan öteki kıtalara doğru önemli bir göç hareketi başlattı. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri 1900-1913 yılları arasında yılda bir milyon göçmen kabul etti.

■ Ancak, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, **büyük sanayi ülkelerinde doğum oranı düşmeye başladı.** Bu olgu, giderek yükselen yaşam standardını koruma arzusu ve doğum kontrolünün yaygınlaşması (özellikle Fransa ve Birleşik Krallık'ta) ile açıklanabilir. 1918'den sonra, Japonya dışındaki sanayi ülkelerinde nüfus eskisi kadar hızlı artmamaya başladı. Deniz aşırı ülkelere göç de yavaşladı.

B. Kentlerin büyümesi

Belge 2 ve 3

■ 19. yüzyılda, sanayi kollarının tümü kentlerde yerleşmemişti; kırsal kesimde de pek çok atölye varlığını sürdürüyordu. Sanayi devriminin fabrikaları ise özellikle kentlere ya da kentlerin çevresine, işgücünün yakınlarına yerleştiler. Maden bölgelerinde, sanayi işletmeleri etrafında yepyeni kentlerin kurulduğu da oldu (Fransa'nın Lorraine bölgesindeki Longwy ya da Pas-de-Calais bölgesindeki Lens kentleri gibi).

■ Bu koşullar altında, **sanayi ülkeleri giderek daha fazla kentleşti.** 1850 yılında Birleşik Krallık nüfusunun % 50'si kentliydi. Bu eşik, sanayi ülkelerinin tümünde 1850-1940 yılları arasında aşıldı. *Kentleşme** olgusu küçük kentleri etkileyebiliyordu, ama büyük metropollerde de görülüyordu: 1850-1910 yılları arasında Berlin'in nüfusu 400.000'den 2 milyona, Paris'inki 1 milyondan 2,9 milyona, Büyük Londra'nınki ise 2,7 milyondan 7,3 milyona çıktı.

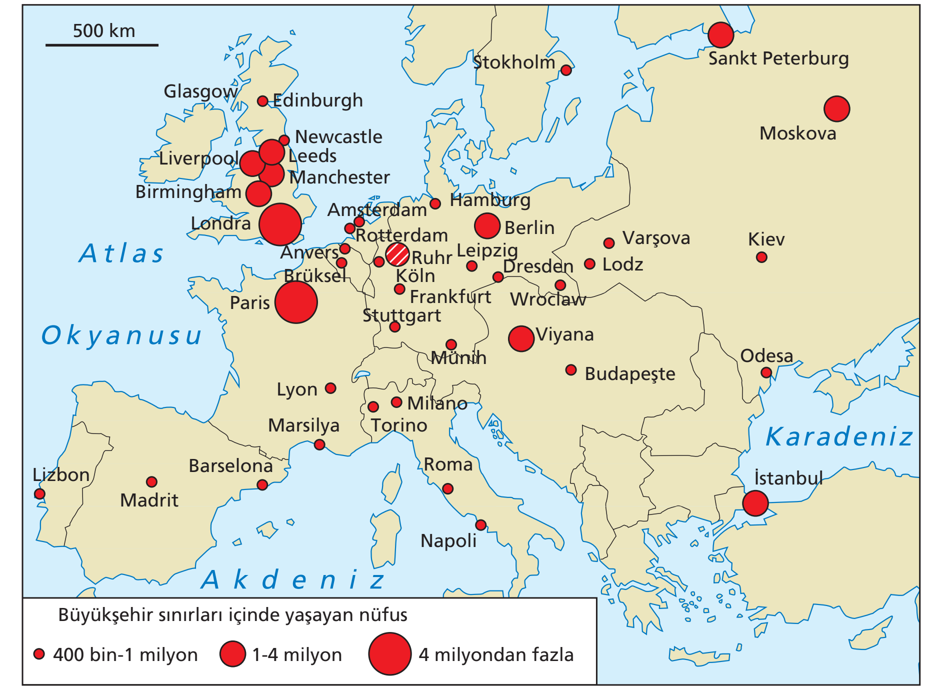
C. Kent uygarlığı

Belge 1, 5, 6 ve 7

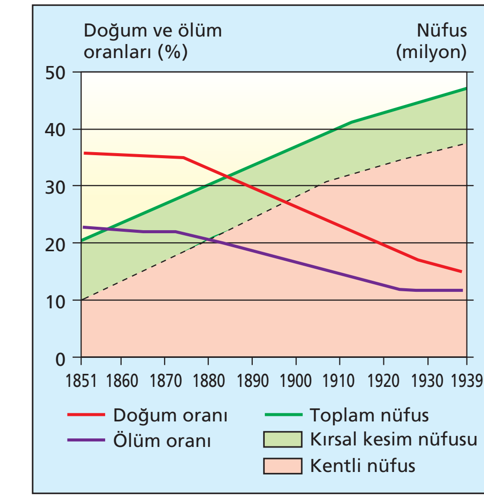
■ **Pek çok yeni kentli için, kent ortamında yaşam güçtü.** Kiralar çok yüksekti ve genellikle Londra'daki East End gibi yoksul mahallelerde ya da kentin çevresindeki varoşlarda, ardından, özellikle 1918'den sonra, banliyölerde, orta karar lojmanlarla yetinmek gerekiyordu.

■ **Toplu taşıma araçları** önce tramvayların yaygınlaşması, ardından Londra (1867), New York (1868), Budapeşte (1896), Paris (1900) ve Berlin'de (1908) ilk metroların yapılmasıyla giderek iyileşti. Paris'te Haussmann'ın gerçekleştirdiği türden (1853-1869) *imar** çalışmaları kent merkezlerini güzelleştirdi. Kent mimarîsi, demir ve çeliğin kullanılmaya başlamasıyla değişikliğe uğradı. 1850'lerde ilk kez Paris'te görülen **Büyük mağazalar**, 20. yüzyılın başlarında kırsal kesimde pek fazla değişiklik gözlenmezken, sayıları artan sinema salonları, önce gazla, sonra da elektrikle aydınlatılan cadde ve sokaklar kentlilerin yaşamını dönüştürdü.

■ Bunlara ek olarak, **kalabalıklar da kentlerde toplanıyordu.** Ekonomik kriz dönemlerinde öfkeye kapılan işsiz kalabalıkları, vatanseverlik duygularıyla ya da çeşitli siyasal nedenlerle gösteri yapan coşkulu kalabalıklar, spor karşılaşmalarını izlemek için stadyumlarda toplanan kalabalıklar, büyük sergileri (1851 ve 1862'de Londra; 1889, 1900 ve 1937'de Paris) gezen meraklı kalabalıklar ortaya çıktı. Sanayi dünyasının kitleler çağına geçişinin en iyi göstergesi kentlerdi.

3 **1913'te başlıca Avrupa kentleri.**

4 **İngiltere'de 1851'den 1939'a nüfus hareketleri.**

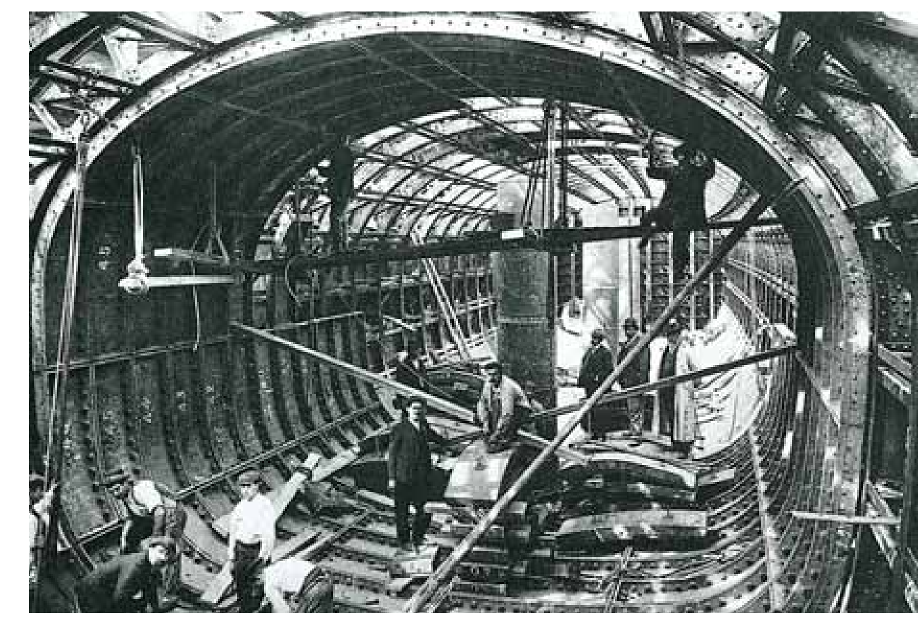
5 **Kent yaşamının büyük dertlerinden biri: Konut sorunu.**

Konut sorununun toplumsal açıdan ne kadar önemli olduğu bıkkınlık verecek kadar çok anlatıldı, ama söylenenler yine de yetersiz kalıyor.

İnsan, kadın ya da erkek, zorda kalırsa kara ekmek yiyerek ve lime lime kıyafetler giyerek de onurunu koruyabilir; ama sefil bir barakanın içinde üstüste yatmak zorunda kaldığında bu mümkün değildir.

Paris'te (ve banliyösünde) toplam 4 milyon nüfustan 321 bini, yani % 8'i, 1911 yılına doğru aşırı kalabalık konutlarda yaşıyordu. [...] Yani uyumak, yemek yemek, dinlenmek ve, evde çalışan işçiler söz konusuysa, çalışmak için tek bir oda! Sarhoş bir adam, ağlayan hasta çocuklar, (bu sıfatı alaycı olmadan kullanabilmek ne kadar mümkünse) mahrem tuvalet ihtiyaçları, doğuran bir kadın, gelip birileri kaldırana kadar yatakta soğuyan bir ceset için hep aynı oda. Henüz tüm utanç duygularını kaybetmemiş bir varlık için bu yaşam koşullarının ne ölçüde tiksindirici olduğunu hayal edebilmek güç. Daha da kötüsü, bu koşullara alışmış ve artık rahatsızlık duymayan çok daha fazla sayıda insan için bunun nasıl bir aşağılanma olabileceğini hayal edebilmek güç.

Charles Gide, ***Des institutions en vue de la transformation ou de l'abolition du salariat*** **(Paris, 1920).**

6 **19. yüzyıl sonunda Paris metrosu çalışmaları.**

7 **Fransız Georges Carpentier ile Amerikalı Siki arasındaki boks maçı, Paris, 1922.**

II. Sanayi toplumları

ANAHTAR SÖZCÜK

• **ORTA SINIFLAR**

Toplumun işçi sınıfına ya da yönetici sınıflara (aristokrasi ve büyük burjuvazi) dahil olmayan bölümü. Farklı kesimlerden insanları barındıran ve kabaca küçük ve orta burjuvaziyi oluşturan bu karma grup, 19. yüzyıldan itibaren sanayi toplumlarında giderek önem kazanmaya başladı.

SÖZLÜK

* Samuray
* "İki yüz aile"
* Sınıf atlama

1 Bir büyük burjuva, Alfred Krupp (1823-1896).

2 19. yüzyılda bir memur.

A. Gerileyen kırsal toplum

Belge 3 ve 4

■ Gençlerin kente göçü nedeniyle nüfusu azalan **kırsal toplum dönüşüme uğruyordu.** Avrupa'nın her yerinde, tarımdaki makineleşme nedeniyle iş bulamayan ve kentlerdeki iş olanaklarının cazibesine kapılan tarım işçilerinin sayısı giderek azalıyordu.

■ ABD ve Birleşik Krallık'ta, tarım işletmelerindeki yoğunlaşma nedeniyle çiftçilikle uğraşanların sayısı azaldı. Varlıklarını sürdürebilenler de tarım yöntemlerini modernleştirdiler. Ancak, Amerikalı çiftçilerin 1918-1939 arasında karşılaştıkları güçlüklerin de gösterdiği gibi, bu kesimin durumu ekonomik konjonktüre son derece duyarlıydı. Fransa'da ise tarım sektöründeki geleneksel yapılar daha dirençliydi. Pek çok çiflik sahibi, aile işletmeciliği ilkesine bağlı kalmayı tercih etti.

B. Kısmen yenilenen yönetici sınıflar

Belge 1

■ Sanayi atılımı, Fransız Alphonse de Rothschild (1827-1905) gibi bankacıları, Alman Alfred Krupp (1812-1887) ya da Fransız Eugène Schneider (1805-1875) gibi demir sanayicilerini, Alman Werner von Siemens (1816-1892) gibi elektrik sanayicilerini **toplumun en üst kademelerine** çıkardı. ABD'de "petrol kralı" John Rockefeller (1839-1937) ya da "otomobil kralı" Henry Ford'un (1863-1947) başarısı da aynı oranda göz alıcıydı.

■ Ancak, Orta ve Doğu Avrupa'daki geniş ölçüde kırsal kalmış ülkelerde **aristokrasi hâlâ hakim konumdaydı.** Bu sınıf Batı Avrupa'da da belirleyici bir rol oynuyordu. İngiltere ve Fransa'da, çoğu milletvekili olan asiller siyasî ve ekonomik yaşamda önemli rol oynuyor, şirketlerin yönetim kurullarını oluşturuyorlardı. Almanya'da, Prusyalı asiller (*Junker*'ler) Ren bölgesi burjuvalarıyla evlilikler sayesinde birleşiyor, Japonya'da *samuray**lar sanayi atılımında önemli rol üstleniyorlardı.

■ Böylece, toplumsal yaşamın dönüşümüne öncülük eden çok zengin bir yönetici sınıf oluştu. İngiltere'deki aristokrasi ve yüksek burjuvazi bunun en iyi örneklerinden biridir. Ancak bu güçlü azınlık, kapitalizm karşıtları tarafından eleştiriliyordu. Bu muhalifler, Fransa'da 19. yüzyılın ortalarından itibaren ülkenin dümenini elinde tuttukları iddia edilen *"iki yüz aile"** aleyhinde propaganda yapmaya başladılar.

C. Yükselişe geçen orta sınıflar

Belge 2, 5, 6 ve 7

■ *Orta sınıflar**, artık geleneksel temsilcilerinin (üst düzey memurlar, doktorlar...) yanı sıra, **sanayileşmeyle birlikte önem kazanan toplumsal kategorileri de** (teknisyenler ve mühendisler) içeriyordu. Ticarî yapıların büyümesi memur sayısının artmasına neden olurken, devlet de posta ve eğitim gibi çok sayıda insan çalıştıran hizmetleri geliştiriyordu. Bu alanlarda kadınların da çalışmaya başlaması (kadın öğretmenler ya da santral memureleri) yeni bir olguydu.

■ Kol gücü gerektirmeyen işlerde çalışan orta sınıf mensupları, örneğin giyim tarzlarıyla da köylü ve **işçilerden farklılaşmaya** çalışıyorlar, çocuklarının *sınıf atlamasını** arzuladıklarından, onları ortaöğretime yazdırıyorlardı. İşçiler ise bu olanaktan yoksundu, çünkü genellikle ücretli olan ortaöğretim onlar için çok pahalıydı.

3 Fransa'nın Beauce bölgesinde bir çiftçi.

Paul Richer [...], 200 hektarlık Bourdinière çiftliğini 1926 yılında aldı. Oraya yerleştiğinde başarılı olabileceğine kimse inanmıyordu. [...] Tarif edilemeyecek bir halde ayrıkotları ve dikenlerle örtülü toprağı, artık atlar da süremiyordu [...]. Richer, benim Fordson'dan çok daha güçlü McCormick marka bir traktör ve üç demirli bir sabanla geldi [...] Gece gündüz demeden toprağı, tüm toprağı, 200 hektarın tamamını altüst etmeye koyuldu [...]. Eskiler toprağı on santimetreden daha derin sürmezlerdi. [...] Ama Richer'yle birlikte, gübre de ekleyerek yirmi santimetre sürmeye başladık. Herkes bizim deli olduğumuzu sanıyordu.

Üstelik, yavaş yavaş nadası da terketti. Her türden ikinci ekim [...] yapmaya başladık. Richer buralarda bir devrim yaptı. Mekanik donanım olarak da, Eure-et-Loir bölgesinin en iyisiydi.

Ephraïm Grenadou ve Alain Prévost, *Grenadou, paysan français* (Paris, 1978).

Çiftliği modernleştirmek için hangi yöntemler kullanılıyor?

6 Bir taşra kenti.

Kaymakamlık, piskoposluk, mason locası, belediye tiyatrosu ve mahkeme binası etrafına yığılmış kent merkezi, sanayi bölgesinden ya da büyük yolların kavuşma noktasından çok bir tarım pazarını andırıyordu. Fransa'daki tüm taşra kentlerinde olduğu gibi, orada da henüz kırsal kesim havası hakimdi.

Bloyé'ler, kentin yerleşime en son açılmış mahallesinde oturuyorlardı [...]. Bu mahalle, daha çok tüccarların yaşadığı [...] dükkânlara ayrılmış sokak ve meydanlardan uzaktaydı. Kent merkezinde hâlâ çoğunlukla serbest meslek sahipleri oturuyordu.

[*Yeni mahallede*], hemen hemen tüm aile reisleri ya mühendis, ya memur, ya da küçük rütbeli subaylardı. Evlerine dönmek için geçtikleri sokaklar [...] Toulon'da işçilerin yaşadığı mahalleye [...] uzak düşüyordu. İşçilerin arasına karışmamak, onlardan böyle bir uzaklıkla ayrılmak ne büyük bir mutluluktu!

Paul Nizan, *Antoine Bloyé* (Paris, 1933).

4 "Fuardan dönen Flagey'li köylüler", 1855. *Gustave Courbet imzalı tablo, Besançon Güzel Sanatlar Müzesi.*

5 "Condorcet Lisesi dağılırken", detay, 1902-1903. *Jean Béraud imzalı tablo, Paris Carnavalet Müzesi.* Lise, sınıf atlama yolunda zorunlu duraklardan biriydi; orta sınıfların, çocukları için arzu ettikleri öğretmenlik, devlet dairelerinde memurluk gibi işlere ya da serbest mesleklere giriş olanağı veriyordu.

7 19. yüzyıl sonunda santral memureleri.

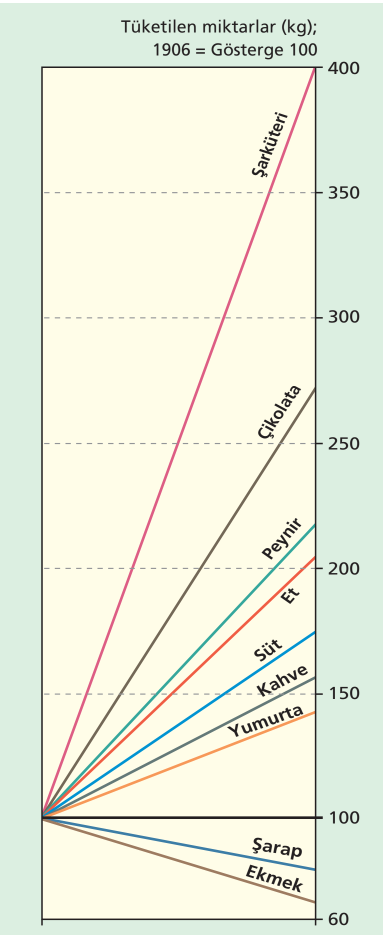
A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• SOSYAL YASALAR

Çalışma süresini, ücretleri, ücretlilerin çalışma koşullarını, emekliye ayrılma yaşını, hastalık ve iş kazalarına karşı sigorta sistemini, vb. düzenleyen yasalar.

S Ö Z L Ü K

* Seçkinler
* Toplumsal mücadeleler
* Gerçek ücret

M. Halbwachs, *Revue d'économie politique*, 1939.

1 **1906'dan 1937'ye Parisli işçi ailelerinin gıda maddesi tüketimi.**

D. İşçi toplumunun çeşitliliği

Belge 2 ve 3

■ 19. yüzyılda, Avrupa'daki **iş dünyası** büyük bir çeşitlilik arzediyordu:

- *Seçkinler** ve orta sınıflar evlerinde çok sayıda **hizmetli** çalıştırıyorlardı. Bu iş kolunda çalışanların sayısı 1900 yılında Fransa'da bir milyondu ve çalışan kadınların % 82'sine karşılık geliyordu. Bu sayı 1914'ten sonra, hizmetlilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıran gelişmelerin (merkezî ısıtma, elektrikli ev aletleri...) yayılmaya başlamasıyla birlikte giderek azaldı.

- 1940'lı yıllara kadar, meslekî bilgi birikimlerine son derece bağlı çok sayıda **zanaatkâr**- marangozlar, kunduracılar, saatçiler, vs. - varlıklarını korumaya devam etti.

- Ancak, **kol gücüyle çalışanlar arasında en kalabalık grubu yine işçiler** oluşturuyordu. 19. yüzyıl ortalarında, bunlardan çoğu hâlâ zamanlarını toprağın işlenmesi ve dokumacılık gibi bir sanayi faaliyeti arasında paylaştıran köylü-işçilerdi. 1880'lerden itibaren, fabrikalar kentsel alana yayıldıkça bu uygulama da geriledi.

■ 19. yüzyıl ortalarında fabrikalarda çalışan teknisyen ve vasıflı işçi sayısı giderek artsa da, personelin büyük kısmını eğitimsiz ve sürekli tekrarlanan tek tip görevleri yerine getirmekle yetinmek zorunda olan işçiler oluşturuyordu. Bunlar genellikle kırsal kesimden gelen, köklerinden koparılmış, gürültü, ısı ve işgününün uzunluğu nedeniyle iyice çekilmez hale gelen işleri yapmayı kabullenen kadınlar ve erkeklerdi. Ayrıca, hastalık, iş kazaları ya da ekonomik konjonktürdeki olumsuzluklar nedeniyle her an işsiz kalma tehlikesi altındaydılar.

■ 1850 yılında, bu işçiler arasında hâlâ **çok sayıda çocuk** bulunuyordu. Çocuklar, makinelerin altına kolaylıkla kayabilme ve ipliklere düğüm atma becerileri nedeniyle özellikle tekstil fabrikalarında aranıyorlardı. Çocuk çalıştırmayı yasaklayan yasaların yavaş da olsa uygulanmaya başlamasıyla birlikte, atölyelerde çalışan çocuk sayısında azalma oldu. Buna karşılık, fabrikalarda çalışan **kadınların** sayısı oldukça fazlaydı. Erkeklerden daha az ücret alan kadınlar, genellikle ikinci sınıf işlerde kullanılıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, silah altına alınan erkeklerin boşalttıkları yeri doldurmak için yine kadınlara başvuruldu.

E. İşçilerin durumunda kademeli iyileşme

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ 1850'lere kadar son derece güç koşullarda yaşayan işçilerin durumu, bu tarihten sonra yavaş yavaş düzelmeye başladı:

- Hayırseverlik ruhuyla hareket eden bazı seçkinler, işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını yasalar yoluyla iyileştirmek gerektiğinin farkına vardılar.

- Bu arada işçiler de kaderlerini kendi ellerine alarak grevler düzenlemeye, sendikalar kurmaya *(bkz. s. 46)* başladılar ve yaşam koşullarını mücadele yoluyla iyileştirmeyi denediler. Şiddetli çarpışmalar grevcilerle silahlı güçleri sık sık karşı karşıya getirse de (1891'de Fransa'nın Fourmies kentinde olduğu gibi), *toplumsal mücadeleler** 1860'tan itibaren özellikle Fransa ve İngiltere'de *gerçek ücret**in artmasıyla sonuçlandı. Ücretlerdeki bu artış eğilimi 1939'a kadar devam etti.

■ Diğer yandan, 19. yüzyılın sonlarında ilk *sosyal yasalar**, emeklilik ve iş kazaları ile hastalığa karşı sigorta sisteminin kurulmasıyla birlikte Almanya'da kabul edildi. Birleşik Krallık ve Fransa'da ise, sosyal yasaların kabul edilmesi fazlasıyla gecikmeli olarak ancak 1918'den sonra gerçekleşti. Örneğin Fransa'da, **işgününün sekiz saate indirilmesi** - işçilerin eski talebi - 1919'da kabul edildi. Ancak bu kez de işçiler, işin sürekli tekrar eden tek tip yapısını iyice ön plana çıkaran taylorizmle karşı karşıya kaldılar. Üstelik, tüm sanayi ülkelerinde, 1929 krizi önemli oranda işsizliğe yol açtı.

■ 1930'lu yılların sonunda, pek çok ülkede **işçiler için ücretli izin sistemi** uygulamaya kondu. Fransa 1936'da (yılda iki hafta), Birleşik Krallık ise 1938'de (yılda bir hafta) bu sistemi benimsedi. Bu sayede çok sayıda işçi hayatlarında ilk kez tatile çıkabildi.

2 **1864'ten 1936'ya Fransa'da sosyal yasaların gelişimi.**

1864	Güç birliği hakkını kaldıran ve grev hakkı tanıyan yasa.
1874	13 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklayan yasa.
1874	Çalışma Müfettişliği'nin kurulması.
1884	Sendikalara izin veren Waldeck-Rousseau Yasası.
1892	İşgününü 13-16 yaş arası çocuklar için 10, kadınlar için 11 saatle sınırlayan yasa.
1894	İşçilerin emeklilik hakları ve madencilerin hastalık yardım sandıkları ile ilgili yasa.
1898	İş kazaları ile ilgili sigorta sistemini getiren ve masrafları işverene devreden yasa.
1906	Haftalık izin gününü zorunlu kılan yasa.
1906	Çalışma Bakanlığı'nın kurulması.
1910	İşçi ve köylülerin emekliliğini düzenleyen yasa.
1919	Toplu iş sözleşmelerinin statüsü ile ilgili yasa.
1919	İşgününü 8 saate indiren yasa.
1928	Sosyal sigortalarla ilgili yasa.
1932	Ücretlilere ödenecek aile yardımlarıyla ilgili yasa.
1935	Sosyal sigortalarla ilgili kararname.
1936	Haftalık çalışma süresini 40 saate indiren yasa.
1936	Ücretli izinlerle ilgili yasa: Yılda iki hafta.
1936	Toplu iş sözleşmeleri ve atölye delegelerinin seçilmesiyle ilgili yasa.

Çalışma süresi. — Çalışanların örgütlenmesi ve ifade hakkı. — Çalışma koşulları ve çalışanların korunması. — Sosyal yasaların uygulanmasından sorumlu kurumlar.

3 **Almanya'da ilk sosyal yasalar.**

Devletin rolü: 1884 tarihli hastalık sigortası ile ilgili yasadan alıntılar.

MADDE 1. - Günlük ücreti 6 mark 2/3'ü geçmeyen tüm sanayi çalışanları hastalığa karşı sigortalanacaklardır.

MADDE 5. - Hastalara yapılacak yardım şunları içerir:

1. Hastalığın başlangıcından itibaren, ücretsiz hekimlik hizmetleri, ilaçlar, ayrıca gözlük, bandaj ve diğer sağlık hizmetleri.

2. Hastalık nedeniyle çalışamama halinde, her işgünü için günlük ücretin yarısına kadar para yardımı [...]. Hastalık yardımları, hastalığın başlangıcından itibaren en fazla üç hafta devam eder. Yardımların üçte biri işveren tarafından karşılanır.

Patronların tutumu: Siemens şirketi örneği.

Çalışanlarımızın tamamına, emeklilere ve iş kazası geçirenlere yardım fonu olarak, şirkette aralıksız en az bir yıl çalışmış olan işçilerin [*yararlanabileceği*] 60.000 *thaler*'lik bir kaynak aktardık. [...] İşçilere gelince, emekli maaşlarının miktarı kıdemleriyle doğru orantılı olarak artıyor, iş güvenceleri var ve otuz yıllık aralıksız çalışmadan sonra emekli maaşları ücretlerinin üçte ikisine kadar ulaşabiliyor. Bu koşullara, işçi ile firmayı fazla bağladığı ve açıkça grev hakkını kısıtladığı gerekçesiyle itiraz edildi.

Werner von Siemens, *Lebenserinnerungen* (Berlin, 1895).

1. Alman devleti ve işverenlerinin inisiyatifi işçilere ne gibi avantajlar sağlıyordu?

2. Almanya'da iktidar bu tür sosyal politikaların karşılığında nasıl bir yarar sağlamış olabilir?

4 **Fourmies'de (Fransa, Nord bölgesi) 1 Mayıs 1891.**

Kalabalığı denetleyemeyeceğinden korkan askerî birlikler, 8 saatlik işgünü için gösteri yapan grevcilerin üzerine ateş açtı. Dokuz işçi öldü, 33 işçi de yaralandı.

5 **Fransız Genel İş Konfederasyonu'nun (CGT) 8 saatlik işgünü için 19. yüzyıl sonunda çıkardığı afiş.**

"İşçi, memur! 8 saat ilkesi oylandı, ama uygulanmasını ancak senin eylemin sağlayabilir."

III. Liberalizm ve uygulamaları

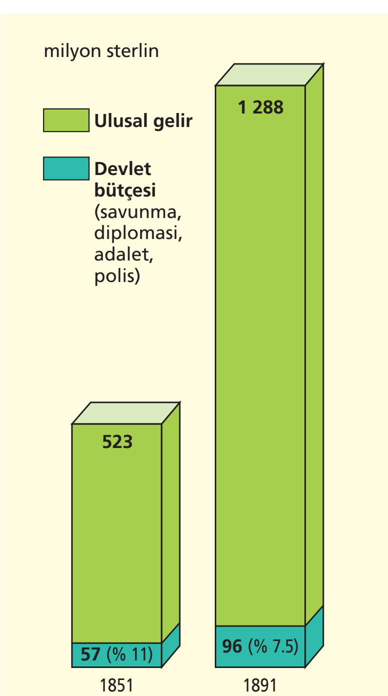
ANAHTAR SÖZCÜK

• **LİBERAL**

Adam Smith'in tanımladığı ekonomik özgürlüklerin ve Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerle belirlenen siyasal özgürlüklerin uygulanmasını mümkün olduğunca kolaylaştıracak bir siyasal ve ekonomik sistem taraftarı ve savunucusu olan kişi. Liberal doktrinin temeli "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesidir.

SÖZLÜK

* Arz ve talep yasası
* Gelenekçi
* Paternalist

1 **Birleşik Krallık'ta devletin ekonomiye müdahalesi.**

A. Liberalizm

Belge 1, 2 ve 4

■ Sanayi devrimi liberalizm çerçevesinde gelişti. 18. yüzyılda İngiliz ekonomisinin yükselişe geçtiği bir dönemde İskoçyalı iktisatçı Adam Smith (1723-1790) tarafından ortaya atılan ve 19. yüzyılda pek çok yazar tarafından (Jean-Baptiste Say, David Ricardo, John Stuart Mill) yeniden ele alınan bu doktrine göre **toplum**, zümre ya da sınıflardan değil, **bireylerden oluşur.**

■ Bu bireylerden her biri önce kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eder. Ama *liberaller** - ya da en azından içlerinden en iyimser olanları - bu kişisel çıkarların toplamının *arz ve talep yasası** aracılığıyla, sanki **"görünmez bir el"** bunun için çabalıyormuşçasına, genel bir uyum yaratacağına inanırlar. **Dolayısıyla**, bu uyuma ulaşmak için gerekli olan **özgürlüğün** (özellikle de girişim özgürlüğünün) **hiçbir engel tarafından sınırlanmaması gerekir.** Liberallere göre Devlet, bu nedenle ekonomik ve toplumsal yaşama kesinlikle müdahale etmemelidir. Henri Schneider'in 1897 tarihli *"Grevlere valinin karışmasını kabul edemem"* sözleri bu yaklaşımı yansıtır.

■ 19. yüzyılda bu ilkeler, sanayileşmiş ülkelerin tümünde uygulandı. Liberalizm, eski toplumda ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin dayandığı loncalar gibi katı yapıları ortadan kaldırdı. Ancak, liberalizm ilkelerinin uygulanması sanayi devrimininin yayılmasını kolaylaştırarak iş dünyasında burjuvazinin yükselişini sağladıysa da, toplumsal açıdan sonuçları ağır oldu. Çalışma özgürlüğünü savunan **19. yüzyıl liberalizmi, ücretlileri gittikçe güçlenen patronlar karşısında yapayalnız ve savunmasız bıraktı.** Bu çatışma toplumsal gerginliklere ve işçilerin yaşamlarında liberalizme yöneltilen eleştirileri haklı çıkartan bir sefalete yol açtı.

B. Gelenekçilik ve toplumsal Hıristiyanlık

Belge 3 ve 5

■ En önemlileri arasında ilk sıraya Fransız Le Play'i (1806-1882) yerleştirebileceğimiz *gelenekçi** iktisatçılar liberalizm ilkelerini reddettiler. Onlara göre toplum özerk bireylerden oluşmuyordu. Gerçekte gelenekçiler, eski toplumun katı zümre ayırımına dayalı düzenine bağlıydılar; **yönetilenlerin yönetenlere itaati**ne, yönetenlerin de kendilerine itaat edenleri koruma sorumluluğuna dayanan geçmişe ait hiyerarşik düzeni yeniden kurmak istiyorlardı. Böylelikle, hem her bireye daha iyi bir yaşam, hem de herkes için daha fazla toplumsal istikrar sağlanacağına inanıyorlardı.

■ 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, bazı **Hıristiyanlar da liberalizmin etkilerinden çekinmeye başladılar.** Örneğin, Rahip Lamennais'nin 1839 tarihli kitabı, liberalizm ilkelerinin uygulanmasından doğan yeni kölelik düzenini eleştiriyordu. Toplumsal Hıristiyanlık taraftarları işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye çalıştılar. Bu düşünce bazı *paternalist** patronları harekete geçirdi (örneğin, Creusot'da Schneider'ler gibi) ve protestan rahip Booth'a 1878'de Londra'da yoksullara "çorba, sabun ve selamet" sağlamayı vadeden bir "selamet ordusu" *(Salvation Army)* kurma girişiminde ilham kaynağı oldu.

■ 19. yüzyılda, **toplumsal Hıristiyanlık** yanlıları uzun süre gelenekçilere yakın durdular. Ancak, içlerinden bazıları giderek geçmişin toplumsal yapısına dönmenin artık mümkün olmadığını farkettiler; **sanayi toplumunu dönüştürmenin** kaçınılmaz olduğu fikrine vardılar. İlk Hıristiyan sendikalarının kurucularını harekete geçiren, liberalizmin reddine ve Hıristiyan inancına dayanan bu fikir oldu. Papalık da Kilise'nin toplumsal doktrinini tanımlamak için yine bu fikri benimsedi *(bkz. Konu 4).*

2 **Liberal kuramların uygulaması.**

İlgili taraflar müdahale etmesini isteseler bile, devlet otoritesi ücretle ilgili meselelere asla karışmamalıdır. [...] Ücret oranları, her zaman ve mutlak surette, arz ile talep arasındaki ilişkinin ifadesi olmalıdır. El emeğinin fiyatı sanayinin faal olduğu dönemlerde artar, çünkü kol gücüne olan talep büyüktür; bu fiyat sanayi üretimi yavaşladığında düşer, çünkü emek arzı talep edilenden fazladır. [...] Otoritelerin müdahalesi hiçbir şey değiştirmeyecektir.

İşçilerin bu temel gerçekleri anlamasını sağlayın. Onlarla konuşurken mantıklı ve sempatik bir dil kullanmalısınız ki, daha sonra yasaların sert diliyle konuştuğunuzda daha güçlü olabilin.

Fransız İçişleri Bakanı L. Faucher'nin valilere gönderdiği genelge, 2 Şubat 1849.

3 **Pazar tatili.**
19. yüzyıl sonunda kilisede Pazar ayini.

Bu resimde, kilisenin emirlerine (pazar günleri dinlenme) saygı duyanlarla pazar günü çalışanlar karşı karşıya geliyor. Resmin üst tarafında, ışıklar içinde dinin (kilise) ve geleneklerin (şato, tarlalar) simgeleri görülüyor. Modernliğin simgesi olan fabrika ve kabare ise aksine an alt köşede resmedilmiş.

4 **İyimser liberalizm.**

Herkesin refahı her birimizin refahının koşuluysa, serbest piyasanın yalnızca ekonomik gücüne değil, bundan da öte, ahlakî gücüne güvenebiliriz. İnsanların gerçek çıkarlarının nerede olduğunu anlamaları, sanayi kıskançlıklarının, ticarî savaşların, tekellerin kamuoyunun darbeleriyle birer birer yıkılması için yeterli olurdu. Toplum demek, birilerinin diğerleri için çalışması demektir. [...] Kapitalistler ve işçiler, [...] çıkarlarınızın ortak olduğunu, bunların içiçe geçmiş olduğunu ve hep birlikte genel refahın sağlanmasını gerektirdiğini kabul edin.

Frédéric Bastiat,
***Les harmonies économiques* (Paris, 1850).**

1. 19. yüzyıl Avrupası'nda kapitalistlerle işçilerin çıkarları gerçekten "ortak" mıydı?
2. Bu metnin üslubunu İçişleri Bakanı'nınkiyle karşılaştırın (Belge 2).

5 **Gelenekçi tezler.**

Yeni rejimin belirleyici özelliği, geçmişte kitleler arasında bir çeşit güç eşitliği sağlayan bazı etkileri, [...] sistematik olarak yok etmesidir. Modern toplumlarda, beylerin ya da ataerkil otoritenin dayattığı bağlardan kopan bireyler, erdemli ya da yetenekli iseler hızla yükseliyor, beceriksiz ya da erdemsiz iseler aynı hızla düşüyorlar. İnsanların toplumsal hiyerarşinin basamaklarından çıkmalarına ya da inmelerine yol açan etmenler arasında, ilk sırada servet yaratma ya da yaratılan serveti korumaya ilişkin olanlar geliyor [...].

Fransa'da, Eski Rejim'in yozlaşmışlıkları ile yeni rejimin devrimlerinin ardarda yol açtığı düşmanlıklar [...] bu durumu daha da güçleştirdi. Ancak, [...] ödevlerimiz ve çıkarlarımız, bize kısır geçimsizliklerimizi bir kenara bırakmamızı ve toplumsal uyumun yeniden sağlanması için çalışmamızı emrediyor. Toplumun aşırı uçlarında yer alan sınıflar da buna katkıda bulunmalı. Zenginler kendilerini kamu yararına adamalı, yoksullar da nefreti bir kenara bırakmalı ve işlevlerini onurlu bir biçimde yerine getiren toplumun üst tabakalarına saygı duymalı.

Frédéric Le Play,
***La Réforme sociale en France* (Paris, 1864-1867).**

IV. Kapitalizme karşı verilen mücadeleler

ANAHTAR SÖZCÜKLER

• PROLETARYA
Yaşamlarını sürdürebilmek için el emeğinden başka bir varlığı bulunmayanlar (Antik Roma'da, Latince "soyu devam ettirenler" demek olan *proles* sözcüğünden gelen bu terim, tek serveti çocukları olan toplumsal tabakaları anlatmak için kullanılıyordu).

• SOSYALİST
Toplumsal örgütlenmenin ekonomik temellerini, toplumu kendi bakış açısına göre daha adil hale getirmek üzere dönüştürmeyi amaçlayan sosyalizm doktrinine bağlı kişi.

SÖZLÜK

* İdeoloji
* Sınıf mücadelesi
* Üretim araçları
* Enternasyonal
* Sendika
* Anarko-sendikalizm

1 İşçi hareketi tarihinde bazı dönüm noktaları.

1825: Birleşik Krallık'ta grev hakkının tanınması.
1864: Fransa'da grev hakkının tanınması.
1868: Birleşik Krallık'ta *Trade Union Congress*'in kurulması.
1875: Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin kurulması.
1881: ABD'de *American Federation of Labor*'ın kurulması.
1884: Fransa'da sendikaların kurulmasına izin veren yasa.
1895: Fransa'da *CGT*'nin (Genel İş Konfederasyonu) kurulması.
1898: Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin kurulması.
1905: Fransa'da *SFIO*'nun (İşçi Enternasyonali Fransa Şubesi) kurulması.
1906: Birleşik Krallık'ta *Labour Party*'nin (İşçi Partisi) kurulması.

A. Sosyalizm

Belge 2, 4 ve 5

■ 19. yüzyılda bazı düşünürler, işçilerin dünyasında kapitalizmin yol açtığı sefaleti eleştirdiler ve yeni *ideolojiler** önerdiler. Alman filozof **Karl Marx** (1818-1883), toplumun çıkarları birbirine zıt sınıflardan oluştuğuna (Fransız Devrimi öncesinde soylular ve burjuvazi gibi) ve **tarihin bir *sınıf mücadelesi**nin sonucu olduğuna** inanıyordu. Marx'a göre, 19. yüzyılda egemen olan sınıf burjuvaziydi, çünkü *üretim araçları**nın denetimini elinde bulunduruyor, bu da *proletarya**yı sömürmesine olanak tanıyordu. Ancak, kapitalizmin gelişmesiyle, hep daha fazla sayıda ve daha çok sömürülen işçilere gerek duyuluyordu. Bu karşıtlık **burjuva egemenliğini yıkacak bir devrimi** kaçınılmaz kılıyordu. Devrimin hazırlanmasını hızlandırmak için, Karl Marx ve Friedrich Engels tüm işçileri sınır tanımadan birleşmeye ve devrimci partiler kurmaya çağırdılar. İşçiler bir kez iktidara geldikten sonra, üretim araçlarını özel mülkiyet olmaktan çıkaracaklar ve bir proletarya diktatörlüğü kurarak iktidara el koyacaklardı. Ardından sınıfsız ve devletsiz, komünist bir toplum düzeni kuracaklar, bu düzen de *"herkese kendi ihtiyacı kadar"* ilkesine dayanarak herkese mutluluk getirecekti.

■ Marx, kapitalizmi eleştirmekle yetinmedi. Fikirleri işçiler arasında yayıldı; 1864'te bir *Enternasyonal** kurdu. II. Enternasyonal onun ölümünden sonra, 1889'da kuruldu. Ancak özellikle Almanya ve İngiltere'de, tüm sosyalistler Marx'ın devrimci fikirlerini paylaşmıyorlardı. Fransız sosyalist Jean Jaurès'in (1859-1914) temsil ettiği eğilim, işçilerin kaderini iyileştirmek için devrimden çok yasal değişikliklere öncelik verilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu akıma **reformcu sosyalizm** adı verildi.

■ Devrimciler ve reformcular 19. yüzyılın sonlarında ilk kez karşı kaşıya geldiler. 1917'de ise tartışma yeniden açıldı. Kendilerini Rus Devrimi'ne *(bkz. s. 258)* göre tanımlamak zorunda kalan sosyalist partiler, reformcular (sosyalist sıfatını korudular) ve devrimciler (komünist diye adlandırıldılar) olarak ikiye ayrıldılar.

B. Anarşizm

Belge 3

■ Anarşistler yalnızca liberal toplumu eleştirmekle kalmıyorlar, **demokratik olduğunda dahi işçileri ezmeye devam ettiğine inandıkları devlete de saldırıyorlardı.** Fransız düşünür Proudhon'un (1809-1865) izinden giden ve Marx'ın fikirlerine karşı çıkan bu akım, toplumsal tabanın özgür rızası üzerine kurulacak bir sistemden yanaydı. Tüm Avrupa'da taraftar toplayan anarşizmin etkisi Fransa'da, Rusya'da ve özellikle kıtanın güneyinde, İtalya ve İspanya'da önemli oranda hissedildi. Anarşistler "burjuva devleti"ni devirmek için genel greve güveniyorlardı. Bu amaca ulaşabilmek için, Rus Bakunin (1814-1876) terorizmi de savunuyordu. Bakunin'in düşünceleri, 19. yüzyıl sonunda Avrupa'nın her yerinde girişilen suikastlara esin kaynağı oldu.

C. Sendikacılık

Belge 1 ve 6

■ **19 yüzyılda, işçiler yavaş yavaş kendi çıkarlarını savunma işini üstlendiler.** Yasaklanmış olduğundan uzun süre yer altında örgütlenen işçi eylemleri, grev hakkının (Birleşik Krallık'ta 1825, Fransa'da 1864) ve *sendika** kurma özgürlüğünün (Fransa'da 1884) elde edilmesiyle güçlendi. ABD, Birleşik Krallık ve Almanya'da sendikalar genellikle sosyalist partilere yakındı ve reformcu düşünceyi paylaşıyorlardı. Fransa'da ise, 1895'te kurulan Genel İş Konfederasyonu *(CGT; Confédération générale du travail)* siyasî partilerle olası tüm bağları reddediyor, 1906'dan itibaren *anarko-sendikalizm** akımına katılıyordu.

2 Komünist Parti Manifestosu, 1848.

Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımları tarihidir. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık ve her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir yeniden kuruluşuyla, ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan, kesintisiz bir savaş sürdürmüşlerdir.

Burjuva toplumu ... eskilerin yerine ... yeni sınıflar ... getirmekten başka bir şey yapmadı.

Toplum, iki düşman kampa, taban tabana zıtlaşan iki büyük sınıfa bölünüyor: Burjuvazi ve Proletarya.

Komünistler … hedeflerine ancak eski toplumsal düzenin zorla yıkılmasıyla ulaşılabileceğini açıkça ilân ediyorlar ... Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var.

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİNİZ!

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Partisinin Manifestosu* (Londra, 1848).

4 *Enternasyonal Marşı.*

Bu kavga en sonuncu kavgamızdır artık
Enternasyonalle kurtulur insanlık

(nakarat)

Uyan artık uykundan uyan
Uyan esirler dünyası
Zulme karşı hıncımız volkan
Kavgamız ölüm dirim kavgası
Yıkalım bu köhne düzeni
Biz başka dünya isteriz
Bizi hiçe sayanlar bilsin
Bundan sonra her şey biziz

(nakarat)

Tanrı, patron, bey, ağa, sultan
Nasıl bizleri kurtarır
Bizi kurtaracak olan
Kendi kollarımızdır ...

(nakarat)

Hem fabrikalar hem de toprak
Her şey emekçinin malı
Asalaklara tanımayız hak
Her şey emeğin olmalı
Cellatların döktükleri kan
Bir gün onları boğar
Bu kan denizinin ufkundan
Kıpkızıl bir güneş doğar

(nakarat)

3 Proudhon ve Devlet.

Yönetilmek, bu iş için gerekli sıfata, bilime ya da ermeye haiz olmayan kişiler tarafından [...] gözaltına alınmak, teftiş edilmek, gözetlenmek, yönlendirilmek, yasalara ve kurallara bağlanmak, hapsedilmek, beyni yıkanmak, vazedilmek, denetlenmek, değerlendirilmek, değer biçilmek, sansürlenmek, buyruk altına sokulmak demektir. Yönetilmek, [...] notlanmak, kaydedilmek, sayılmak, tarifelendirilmek, damgalanmak, ölçülmek, fiyatlandırılmak, bölüşülmek, patentlenmek, onaylanmak, izne bağlanmak, allanıp pullanmak, azarlanmak, engellenmek, yenileştirilmek, yola getirilmek, düzeltilmek [...] demektir. İşte yönetim, işte adaleti, işte ahlâkı! [...] Devrim ise başkadır. [...] Devrim esinlenmeyi izler. Akıl, deneyimle birleşerek, doğanın ve toplumun yasalarını gösterir ve sonra der ki: "Bu yasalar gereklilikten doğanlardır. Onları kimse yapmamıştır, sana da onları kimse dayatmaz".

Pierre-Joseph Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIXe siècle* (Paris, 1851).

5 Pas-de-Calais'de (Fransa) maden işçilerinin grevi, 1906. *Le Petit Journal.*

6 1906'da CGT Kongresi'nde kabul edilen Amiens Sözleşmesi.

Konfederasyonun Amiens Kongresi, CGT'nin kurucu 2. maddesini onaylar: "*CGT, her türlü siyasal akımın dışında, ücretli çalışma ve patronluk müesseselerinin kaldırılması için verilmesi gereken mücadelenin bilincinde olan tüm emekçileri bünyesinde toplar.*" Kongre bu ifadeyi, isyan halindeki emekçileri kapitalist sınıf tarafından işçi sınıfına karşı kullanılan maddî ya da manevî tüm sömürü ve baskı biçimleriyle ekonomik alanda karşı karşıya getiren sınıf mücadelesinin tanınması olarak kabul eder [...].

Sendikacılık, gündelik hak mücadelesinde işçi çabalarını, işçilerin refah düzeyinin yükseltilmesi için hemen uygulamaya konacak çalışma süresinin azaltılması, ücretlerin arttırılması gibi iyileştirici düzenlemelerle birlikte örgütlemeye devam edecektir. Ancak, bu görev sendikacılığın yalnızca bir yönüdür. Sendikacılık, ancak sermayenin kamulaştırılmasıyla gerçekleşebilecek olan topyekûn özgürleşmeyi hazırlar; eylem yöntemi olarak genel grevi savunur ve bugün yalnızca bir direniş topluluğu olan sendikanın gelecekte toplumun yeniden örgütlenmesinin temelini oluşturacak bir üretim ve bölüşüm topluluğu olacağına inanır [...].

Kongre, sendikalılara topluluk dışında kendi felsefî ya da siyasî anlayışlarına uyan her türlü mücadeleye katılmaları konusunda tam özgürlük tanır; dışarıda savundukları fikirleri sendikaya getirmemelerini istemekle yetinir.

SENTEZ

Sanayileşmiş ülkelerin nüfusu 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında arttı. Kentler gelişti, kırdan kente göç hızlandı ve Avrupa nüfusunun bir kısmı başka kıtalara, özellikle de ABD'ye göç etti.

Sanayileşmiş ülkelerde, toplumlar büyük zıtlıklar içeren özellikler gösteriyordu:
- Büyük burjuvazi ve aristokrasinin egemenliği;
- Orta sınıfların gelişmesi, tarım işçilerinin sayı olarak yavaş yavaş azalması;
- Toplumsal mücadelelerin gelişmesi (grevler) ve işçilerin yaşam ve çalışma koşullarında giderek düzelmeler sağlayacak biçimde örgütlenmesi.

Sanayi medeniyeti büyük ideolojilerin ortaya çıkmasına da neden oldu:
- Liberalizm, toplumun zenginleşme ve hareket etme özgürlüğüne sahip bireylerden oluştuğu fikrine dayanıyordu;
- Sosyalizm ve anarşizm sanayi devriminin yarattığı toplumu reddediyor ve sendikaların eylemine esin kaynağı oluyordu.

KARIŞTIRMAYALIM

Kapitalizm ve liberalizm

Kapitalizm, sermaye ve üretim araçlarının özel mülkiyeti ile sürekli kâr arama ilkeleri üzerine kurulu ekonomik bir sistemdir.

Liberalizm ise, mülkiyet, girişim, satın alma ve satma özgürlüğü üzerine kurulu bir doktrindir. Devlet müdahalesini tümüyle dışlayan liberalizm, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesinden yanadır.

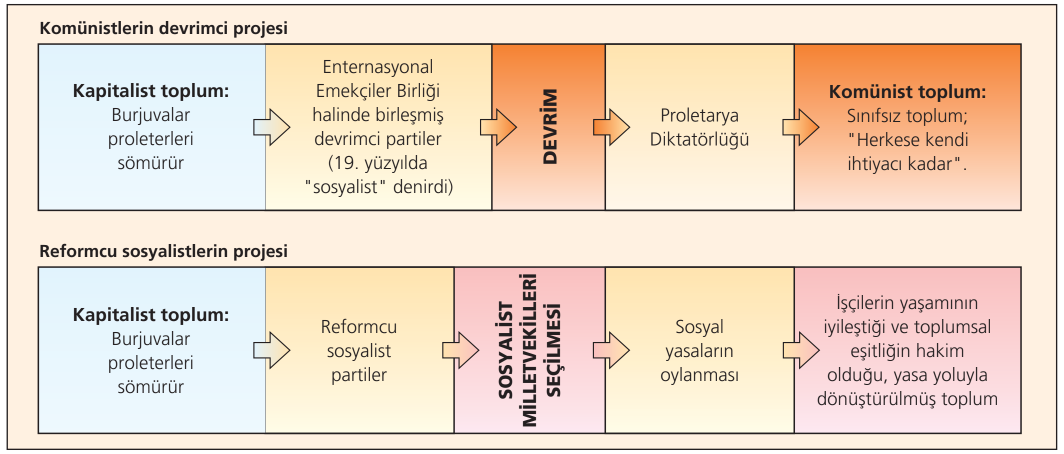
Sosyalizm ve komünizm

Sosyalizm ve komünizm, bireysel çıkarlara karşı kollektif çıkarları savunan ve özgürlükten çok eşitliğe vurgu yapan bir toplumsal örgütlenme anlayışı ile liberalizme karşı çıkar. 1917 yılına kadar, komünizm ve sosyalizm eş anlamlıdır.

1919-1920'den sonra, **sosyalizm**, kapitalizmin reformlar yoluyla dönüştürülmesi gerektiği (Devletin ekonomiye müdahalesi) düşüncesine bağlı kaldı. Sosyalizm, siyasal parti sisteminde çoğulculuğu kabul eder.

Komünizm ise:
- iktidarın tek partinin, yani komünist partinin elinde olduğu,
- girişim özgürlüğünün bulunmadığı ve bireysel özgürlüklerin de sınırlı olduğu bir rejimi savunuyordu.

Komünizm, böyle bir rejimin "komünist" bir topluma, yani sınıfsız ve Devletsiz bir topluma doğru en çabuk ilerleyecek yol olduğu inancına dayanır: "Herkese kendi ihtiyacı kadar."

OKUYALIM GÖRELİM

• **KİTAPLAR**
- **Charles DICKENS**, *David Copperfield*, çev Ö. Karacık (İstanbul, 1989).
- **Charles DICKENS**, *Zor Zamanlar*, çev. S. Çelik ve R. Ş. Güngör (İstanbul, 2002).
- **Émile ZOLA**, *Meyhane*, çev. C. Süreya (İstanbul, 1991).
- **Émile ZOLA**, *Germinal*, çev. N. Altınova (İstanbul, 2002).

• **FİLİMLER**
- **Bernardo BERTOLUCCI**, *1900* (iki bölüm), 1974-1976.
- **Charlie CHAPLIN**, *Şehir Işıkları*, 1931.
- **Charlie CHAPLIN**, *Modern Zamanlar*, 1936.
- **Ermanno OLMI**, *Nalın Ağacı*, 1978.

Kompozisyon (1)

Konunun okunması, ödevin sunulması

KONUNUN OKUNMASI

■ ***Anahtar sözcükleri bulun ve anlamlarını kesin olarak saptayın***

Konu başlığındaki özel isimleri, cins isimleri ve fiilleri kesin olarak tanımlayın, büyük harf kullanımına dikkat edin. Örneğin, "kapitalizm" ve "liberalizm"i, "ekonomi" ve "sanayi"i, "devlet" ve "iktidar"ı birbirine karıştırmayın.

■ ***Sözcüklerin diziliş sırasını yorumlayın, bağlantı sözcüklerini (ve, veya, -de...) özenle saptayın***

Örneğin, "ve" sözcüğü her zaman çok önemlidir:
- İlişkilendirme ("*Sanayi devrimi ve kentleşme*");
- Karşılaştırma ("*Fransa ve Almanya'da sanayi devrimi*");
- Hem karşılaştırma, hem karşıtlık ("*Avrupa'da sanayi devrimi ve 19. yüzyılda sömürgecilik*") gibi farklı durumları anlatmak için kullanılabilir.

■ ***Konunun zamandizimsel sınırlarını belirleyin***

Her tarih konusu, çok kısa bir zaman aralığından ("*1914'te Avrupa*") çok uzun bir zaman aralığına ("*1850'den 1939'a Avrupa'da işçiler*") uzanan bir süreyi kapsayabilir.

■ ***Coğrafî alanı özenle belirleyin***

Her tarih konusu belirli bir coğrafî alanı kapsar: ülke, kıta, dünya.

SORUNSAL ÇIKARMA

■ Anahtar sözcükler, bağlaçlar ve konunun kapsadığı zaman aralığından (konu ne zaman başlıyor, ne zaman bitiyor?) hareketle, konuya uyan bir sorunsal bulun. Sorunsal, konunun işlenmesine olanak tanıyan ve kompozisyonun planını yaparken omurga görevi gören sorular biçiminde ortaya çıkar. (Örnekler için, *bkz. s. 163, 191, 337 ve 391*).

ÖDEVİN DÜZENLİ VE AÇIK BİÇİMDE SUNULMASI

■ Ödevin üç büyük bölümünün içeriğine dikkat edin:

Giriş:
- Konuyu tanıtır (zamandizimsel çerçeve, coğrafî çerçeve, temel izlek);
- Bir sorunsal önerir;
- İzlenecek planı açık bir dille anlatır.

Gelişme: En fazla iki ya da üç alt bölümden oluşur.

Sonuç:
- Gelişme bölümünde yapılan çözümlemeyi özetler ve en önemli iki-üç nokta üzerinde durur;
- Sorunsala yanıt verir;
- Geleceğe açılımlar yaparak konuyu genişletir. (Örnekler için, *bkz. s. 163, 191, 337 ve 391*).

■ Konuyu ödevin başına hatasız ve kısaltma kullanmadan yeniden yazın.

■ Giriş bölümünü, gelişme bölümünün alt başlıklarını ve sonuç bölümünü, her seferinde bir ya da daha fazla satır atlayarak birbirlerinden iyice ayırın.

Konu türleri

- **Tablo türü konu:** Tarihin bir anında bir durumun farklı yönlerinin saptanması. Örnek: "*1914'te dünya*".

- **Gelişme türü konu:** Bir olayın, bir kişinin ya da bir ülkenin bir tarihten diğerine geçirdiği dönüşümlerin anlatılması. Örnek: "*1876'dan 1908'e Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal yaşam*".

- **Karşılaştırma türü konu:** Belli bir durum içinde, aynı türden iki olgu (iki devlet, iki siyasetçi) arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin ortaya konması. Örnek: "*1914 savaşı arifesinde Avrupa'da imparatorluklar*" *(bkz. s. 163)*; "*Faşizm ve nazizmin başlangıçları*" *(bkz. s. 391)*.

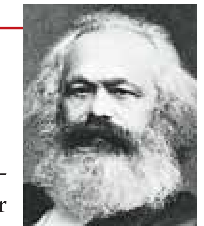
- **Çözümleme türü konu:** Bir olgu ya da bir durumun farklı yönlerinin (siyasal, diplomatik, askerî, ekonomik, toplumsal...) incelenmesi. Örnek: "*20'li yıllarda Avrupa'da demokrasi*" *(bkz. s. 337)*.

Marksizmin kurucusu Karl Marx

Marx, meslekten felsefeci bir düşünürdür. Kuramının çıkış noktasını İngiliz liberal iktisatçılar Adam Smith ve David Ricardo ile 19. yüzyıl başlarının Fransız sosyalist düşünürlerinin siyasî fikirlerine yönelttiği eleştiri oluşturur.

Karl Marx adı 1845'ten itibaren Friedrich Engels adıyla ayrılmaz bir bütün haline gelir. Bu iki adam, birlikte toplumsal sınıf fikrini kurarlar. 1848'de *Komünist Parti Manifestosu*'nda, Marx ve Engels komünizmi insanlık tarihinin varış noktası olarak tanımlarlar.

B İ Y O G R A F İ

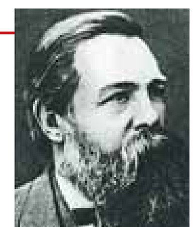

1 Karl Marx *(1818-1883)*

Karl Marx, 1818'de Trier'de doğdu. Babası Yahudilikten Protestanlığa dönmüş, liberal bir avukattı. Bonn ve Berlin'de felsefe ve hukuk okuyan Marx, Köln'de çıkan liberal bir gazetede (*Rheinische Zeitung*) haberci olarak çalışmaya başladı, ardından başyazar oldu. 1843'te Paris'e gitti, orada sosyalist işçilerle ve Proudhon'la tanıştı. 1845'te Paris'ten sürülünce, Brüksel'e yerleşti ve Friedrich Engels'le birlikte *Komünist Parti Manifestosu*'nu yazdı.

1848'de Brüksel'den de sürülen Marx, ertesi yıl Londra'ya yerleşti. Fikirlerini, Engels'in parasal desteği ile, *Kapital* adlı eserinde ortaya koydu ve 1864'te Enternasyonal Emekçiler Birliği'ni kurdu. Marx taraftarları ile Proudhon'a sadık anarşistler arasındaki sürekli çatışma nedeniyle yıpranan I. Enternasyonal, 1876'da lağvedildi. Marx'ın ölümünden sonra, 1889'da Engels tarafından ikinci bir Enternasyonal kuruldu. Bu örgütü sıkı bir denetim altında tutan, Marx ve Engels'in fikirlerine sadık sosyalistler, kısa süre sonra "marksist" sıfatıy-

B İ Y O G R A F İ

2 Friedrich Engels *(1820-1896)*

Protestan bir sanayicinin oğlu olan Alman felsefeci Friedrich Engels, Marx'la Köln'de tanıştı. Babasının fabrikalarından birinin bulunduğu İngiltere'ye yaptığı bir yolculuk sırasında işçilerin içinde yaşadıkları sefaleti gördü ve 1845'te *İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabını yayımladı. 1844'ten itibaren Marx'la dostluk kurdu ve onunla birlikte *Komünist Parti Manifestosu*'nu kaleme aldı. 1848 devrimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, İngiltere'ye döndü. Orada babasının fabrikasında çalıştı, aralarında Marx'ın ölmeden önce kaleme aldığı son çalışmalarının da bulunduğu çok sayıda kitap yayımladı ve 1889'da kurulan II. Enternasyonal'i kalıcı bir biçimde etkiledi.

3 Enternasyonal'in kurucusu Karl Marx.

Emekçilerin özgürleşmesinin emekçilerin kendi çabalarıyla gerçekleşmesi gerektiğinden; emekçilerin özgürleşme mücadelesinin ayrıcalıklar ve sınıf tekeli elde etmek için değil, eşit haklara ve ödevlere sahip olmak ve her türlü sınıf egemenliğini yok etmek için verilen bir mücadele olduğundan;

Emekçinin ekonomik açıdan üretim araçlarını tekeline alanların boyunduruğuna girmesinin, tüm biçimleriyle köleliğin, toplumsal sefaletin, entelektüel çöküşün ve siyasal bağımlılığın birincil nedeni olduğundan; [...] yerel ya da ulusal değil, toplumsal bir sorun olarak, emeğin özgürleşmesinin [...] en ileri ülkelerin kuramsal ve pratik yardımını gerektirdiğinden; [...]

Yetkilerini 28 Eylül 1864'te Londra'daki Saint Martin's Hall'da toplanan kongreden alan bu kurulun aşağıda imzası bulunan üyeleri, Uluslararası Emekçiler Birliği'ni kurmak için gerekenin yapılmasına karar vermişlerdir.

I. Enternasyonal kuruluş bildirgesinin önsözü, 1864.

4 Marx'ın fikirlerinden bazıları.

Sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğü

Modern toplumda sınıfların varolduğunu ve aralarında bir mücadele bulunduğunu keşfetmenin onuru bana ait değil. [...] Benim yeniden yaptığım: 1. sınıfların varlığının üretimin tarihsel gelişimindeki belirli aşamalara bağlı olduğunu; 2. sınıf mücadelesinin toplumu zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürdüğünü; 3. bu diktatörlüğün de sınıfların ortadan kaldırılması ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına kadar yalnızca bir geçiş dönemi oluşturduğunu göstermek oldu.

Karl Marx'tan Joseph Weidemeyer'e mektup (1852).

Artık-değer: Bir örnek

Fabrika 10.000 makara çalıştırır ve her hafta makara başına bir libre dokuma ipliği üretir. Haftalık pamuk atığı oranı %6'dır. Yani emek, haftada 10.600 libre pamuğu toplam 10.000 libre dokuma ipliğine ve 600 libre atığa dönüştürür. Nisan 1871'de, bu miktar pamuğun fiyatı 342 sterlindi. Makaraların yıpranma payı haftada 20 £'e kadar çıkar. Binaların kirası haftada 6 £'dir. Haftalık kömür masrafı 4 £'dir; tüm diğer yan maddelerin tüketimi ise 6 £ tutar. Bu hesaba göre, sabit giderlerin payı = 378 £. İşçilerin haftalık ücreti 52 £; 10.000 libre dokuma ipliğinin fiyatı 510 £'dir. Bu hesaba göre, bir haftada üretilen değer = 510 £ - 378 £ = 132 £. Bu rakamdan değişken sermayeyi çıkarırsak = 52 £, 80 £'lik bir artık-değer kalır.

Buna göre, artık-değerin oranı:

80 : 52 = %153.

Karl Marx, *Das Kapital*, cilt I (Hamburg, 1867).

5 "Marksizmin vadettiği topraklar", 1892. *Glühlichter, Viyana.*

6 Marx'ın takipçisi Lenin.

Artık-değer kuramı Marx'ın ekonomik kuramının temelini oluşturur. İşçinin emeğiyle üretilen sermaye işçiyi ezer, küçük patronları iflasa sürükler ve bir işsizler ordusu yaratır. Sanayide büyük üretimin zaferi artık gözle görülür bir hale geldi. Ayrıca, tarımda da benzer bir olgu göze çarpıyor. Büyük kapitalist tarım giderek üstün geliyor, makinelerin kullanımı genelleşiyor, köylü tarımının etrafına atılan finansal sermaye düğümü giderek sıkılaşıyor, köylüler geri kalmış teknolojilerinin baskısıyla boyun eğiyor ve iflas ediyorlar. [...]

Küçük üretimi vuran sermaye, emeğin üretkenliğinin arttırılmasına ve büyük kapitalistlerin kurduğu birliklerin üstünlük sağlamasına neden oluyor. Üretim gitgide toplumsal hale gelir, yüz binlerce, milyonlarca işçi güdümlü bir ekonomik yapı içinde toplanırken, bir avuç kapitalist ortak emeğin ürününü sahipleniyor. Üretim anarşisi, krizler, çılgınca bir pazar arama yarışı ve kitlelerin güvence altında olmayan geçimleri biçimlerinde, gittikçe büyüyor.

Marx tarafından devlete ve sosyalist devrime uyarlanan sınıf mücadelesi doktrini, bizi zorunlu olarak proletaryanın *siyasal egemenliğini*, diktatörlüğünü, yani kimseyle paylaşmayacağı ve doğrudan doğruya kitlelerin silahlı gücüne dayanan bir iktidarı tanımaya götürür. Burjuvazi de, ancak proletarya onun kaçınılmaz, ama umutsuz direnişini kıracak güçte *egemen bir sınıfa* dönüştüğünde devrilecektir.

V. I. Lenin, *Devlet ve Devrim*, ağustos 1917.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Karl Marx'ın sosyalizmin yalnızca kuramcısı olmakla yetinmediğini gösterin (Belge 3 ve 4).*
2. *Engels'in sosyalist harekete katkısı ne oldu (Belge 2)?*
3. *Marx ve Proudhon bazı fikirleri paylaşıyorlar; bunlar hangileridir (bkz. s. 47)?*
4. *Marx'a göre dünyanın tüm emekçilerinin birleşmelerini gerektiren nedenler nelerdir (Belge 3)?*
5. *Değişken sermaye nedir (Belge 4)?*
6. *Belge 5'teki gravür nasıl bir gelecek öngörüyor?*
7. *Lenin'in* Devlet ve Devrim *kitabından yapılan alıntıda Marx'ın hangi fikirleri benimsenmiştir (Belge 6)? Lenin'e göre kapitalist sistemin kusurları nelerdir?*

B E C E R İ N İ Z İ **kullanın**

➤ ***Tarihin akışında bir adamın rolünün saptanması***

S Ö Z L Ü K

• TARİHSEL MATERYALİZM

Tarihin Tanrı'nın iradesinin değil, insanların eyleminin, özellikle de farklı sınıflar arasındaki çatışmanın bir sonucu olduğunu kabul eden felsefî görüş.

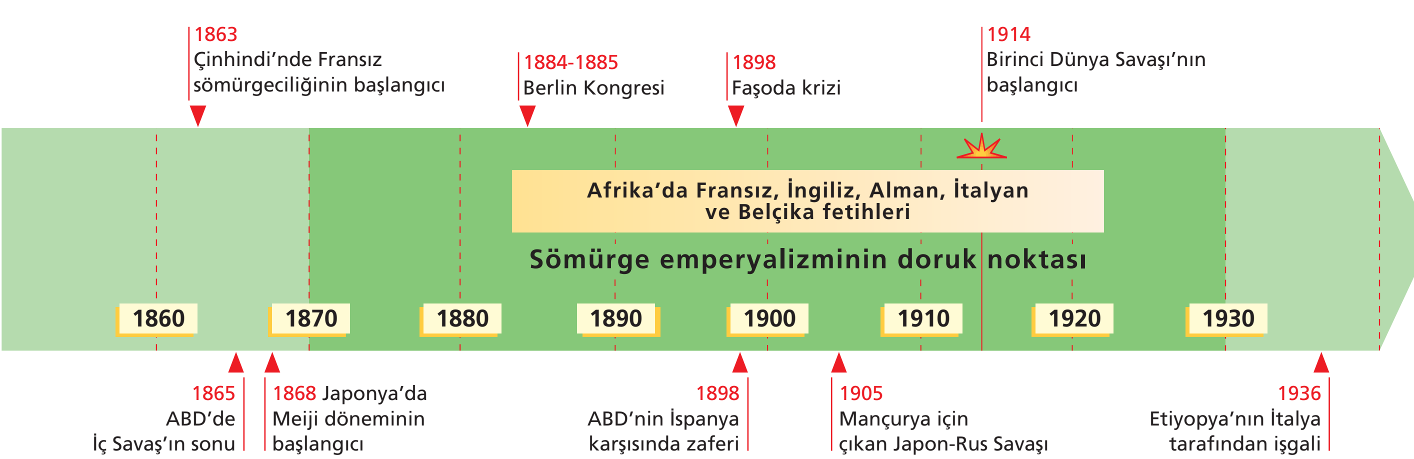
KONU 3

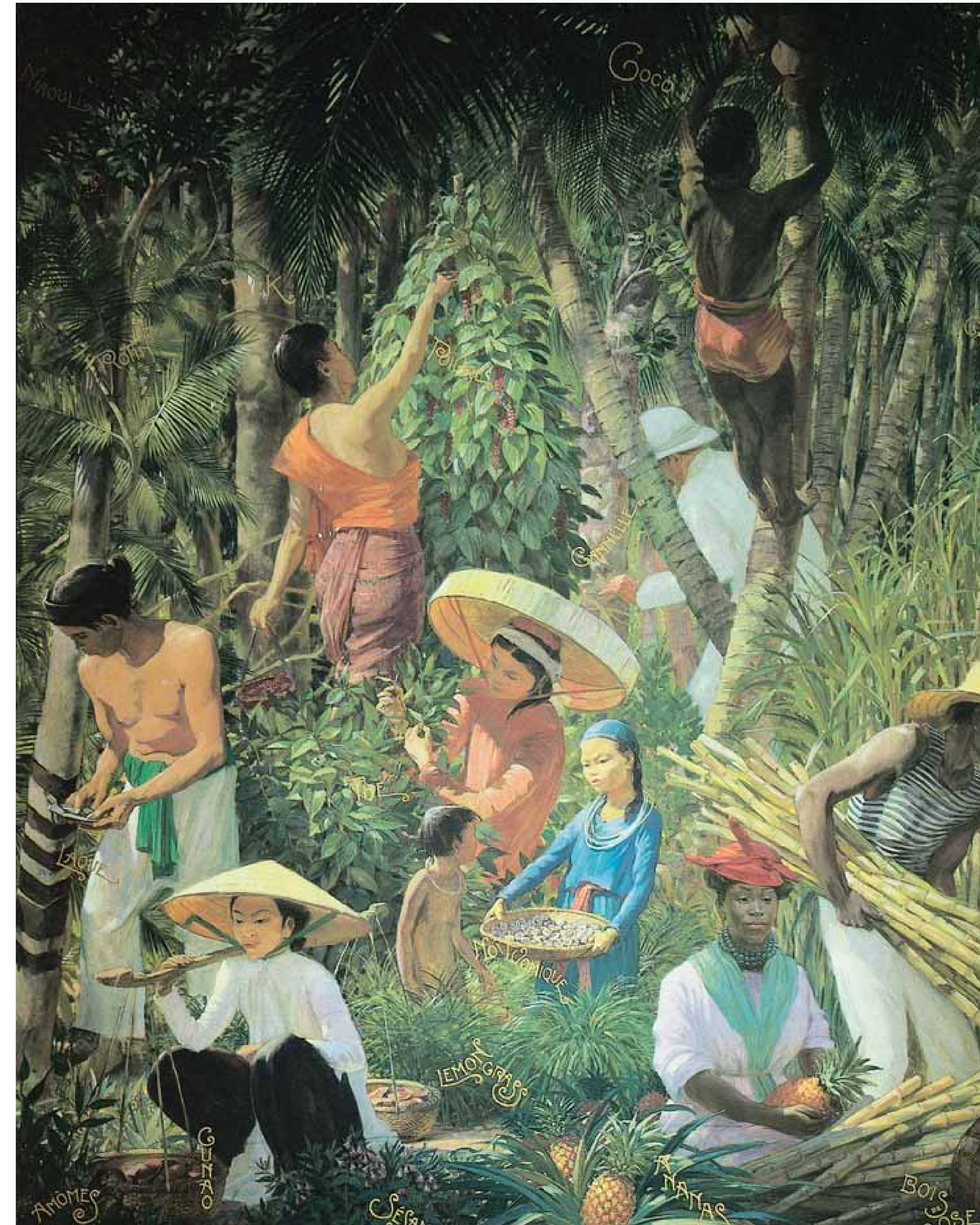
Dünyada Avrupa egemenliği

19. yüzyıl Avrupası dünyaya hükmediyordu. İnsanlarını, ürünlerini ve sermayesini tüm kıtalara gönderiyor, böylece ekonomik ve siyasal denetimini uçsuz bucaksız topraklara yayıyordu. Ancak 1914'e doğru, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gerçekleştirdiği atılımlarla, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Avrupa üstünlüğüne karşı giderek büyüyen tepkilerle yüzleşmesi gerekecekti.

- *Avrupa'nın dünya üzerindeki egemenliğini gösteren öğeler nelerdir?*
- *Avrupa'nın egemenliği dünyayı nasıl dönüştürdü? Bu üstünlüğe karşı neden tepkiler oluştu?*

KONUNUN PLANI

1 **"Fransız sömürgelerinin başlıca ihraç ürünleri" (detay).** *M. Géo imzalı tablo, 1931, Afrika ve Okyanusya Sanatları Müzesi, Paris.*

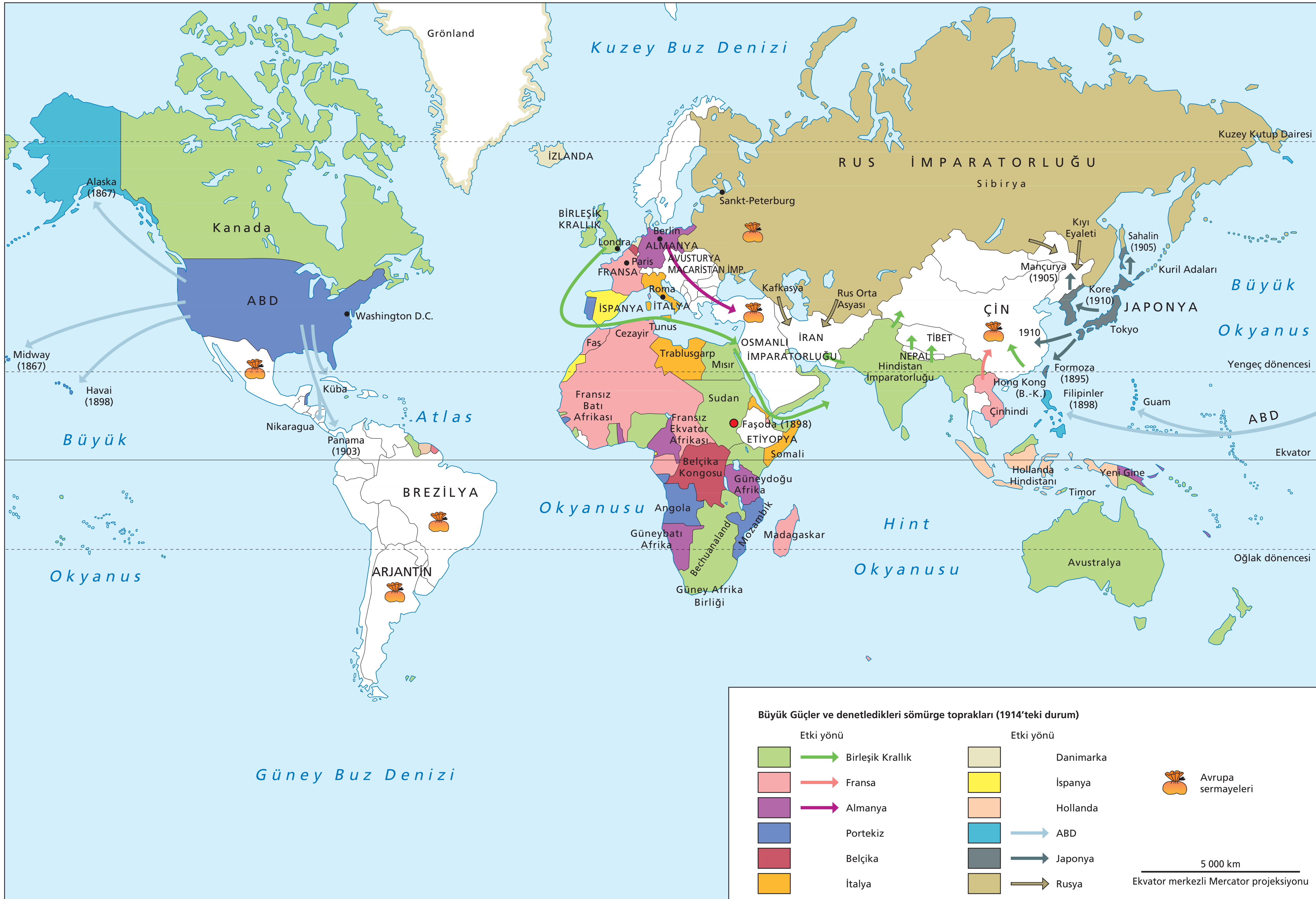
1914'te sömürge imparatorlukları

Esas olarak 15 ve 18. yüzyılları arasında hüküm sürmüş imparatorlukların devamı olan sömürge imparatorlukları, 1850'lere doğru henüz oldukça sınırlıydı:
- Karayipler'de (Küba), Afika'da ve Güneydoğu Asya'da (Filipinler) İspanyol İmparatorluğu;
- Afrika'da (Angola ve Mozambik) ve Asya'da Portekiz İmparatorluğu;
- Hollanda İmparatorluğu (Hollanda Hindistanı, bugünkü Endonezya);
- Karayipler'de ve işgali 1830'da başlayan Cezayir'de Fransız İmparatorluğu;
- Tüm kıtalara yayılmış topraklarıyla sömürge imparatorluklarının en genişi olan İngiliz İmparatorluğu: Kanada, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda, çok sayıda ada ve liman.

Afrika ise hâlâ geniş ölçüde keşfedilmemiş bir kıta olarak duruyordu.

Avrupa'nın sömürgeleştirme hareketi esas olarak 1870'li yıllardan sonra gelişmeye başladı.
Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'daki egemenliğini güçlendirdi ve Büyük Okyanus'a kadar uzanan bir sömürge imparatorluğu kurdu. Afrika ve Güneydoğu Asya, Avrupalı büyük güçler arasındaki rekabetin başlıca zeminini oluşturuyordu. 1914'te Afrika'da yalnızca Etiyopya ve Liberya bağımsızlığını koruyordu. O dönemin en önemli sömürge imparatorlukları İngiliz ve Fransız İmparatorlukları idi. Sömürgeleştirilen toprakların giderek genişlemesi Avrupalı güçler arasındaki rekabeti daha da arttırdı. 1898'de Sudan'da İngilizlerle Fransızlar arasında Faşoda olayı, Fransa ve Almanya arasındaki ise Fas krizleri (1905 ve 1911) yaşandı.

Sömürge imparatorluklarının sınırları 1914'ten 1939'a kadar pek az değişikliğe uğradı. Alman İmparatorluğu yok oldu, bazı yerler Fransa ve Birleşik Krallık'ın mandasına geçti, İtalya ise Etiyopya'yı ele geçirdi.

I. 19. yüzyıl dünyasında Avrupa

ANAHTAR SÖZCÜK

• GÖÇMEN
Kendi ülkesini başka bir ülkeye yerleşmek üzere kesin olarak terkeden kişi.

SÖZLÜK

* Kota

A. Avrupalılar dünyayı dolduruyor

Belge 1, 2 ve 4

■ **1840-1914 yılları arasında, yaklaşık 40 milyon Avrupalı** denizaşırı topraklara yerleşmek üzere **yaşlı kıtayı terk etti**. *Göçmen**lerin sayısı önceleri yılda 200-300 bin dolaylarında iken, 1880'de 500 bin sınırını aştı, 1900'lü yılların başlarında ise bir milyonun üzerine çıktı. Bu göçlerin nedeni, o dönemde Avrupa'da yaşanan doğal nüfus artışıdır.

■ 19. yüzyıl başlarında ilk Avrupalı göçmenler özellikle Britanya kökenli (1840'tan 1914'e kadar, 5 milyona yakını İrlandalı olmak üzere toplam 15 milyon göçmen) ve Alman (6 milyon göçmen) kökenliydi. **Aynı yüzyılın sonlarında ise, Güney, Orta ve Doğu Avrupa'dan giderek daha fazla göçmen çıkmaya başladı.** 1875-1914 arasında İtalya'dan 7 milyon, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan 4 milyon ve Rus İmparatorluğu'ndan yine aynı sayıda insan, başka topraklara yerleşmek üzere ayrıldılar.

■ **Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu, Kuzey Amerika'ya yerleşti.** 1850-1914 arasında yaklaşık 25 milyon göçmen ABD ve Kanada'ya gitti, 7 milyon kadarı ise Latin Amerika'ya yöneldi. Daha az sayıda olmakla birlikte, başkaları da Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Kuzey Afrika'ya yerleşti. Böylece, dünyanın her yerinde Avrupalı insan toplulukları oluştu ve bunlar yaşlı kıtanın uygarlığını simgeleyen değer ve alışkanlıkların gezegenin dört bir yanına yayılmasına katkıda bulundular.

■ 1918'den sonra, göçmen akımları gücünü yitirmeye başladı. Doğurganlığın gerilemesi nedeniyle Avrupa'daki nüfus fazlası oldukça azaldı. Bu arada ABD de, topraklarına girişi, çıkardığı *kota** yasalarıyla kısıtladı.

1 **1900 dolaylarında, Ellis Adası'na (New York) varan göçmenler.**

B. Avrupa dünyayla ticaretini geliştiriyor

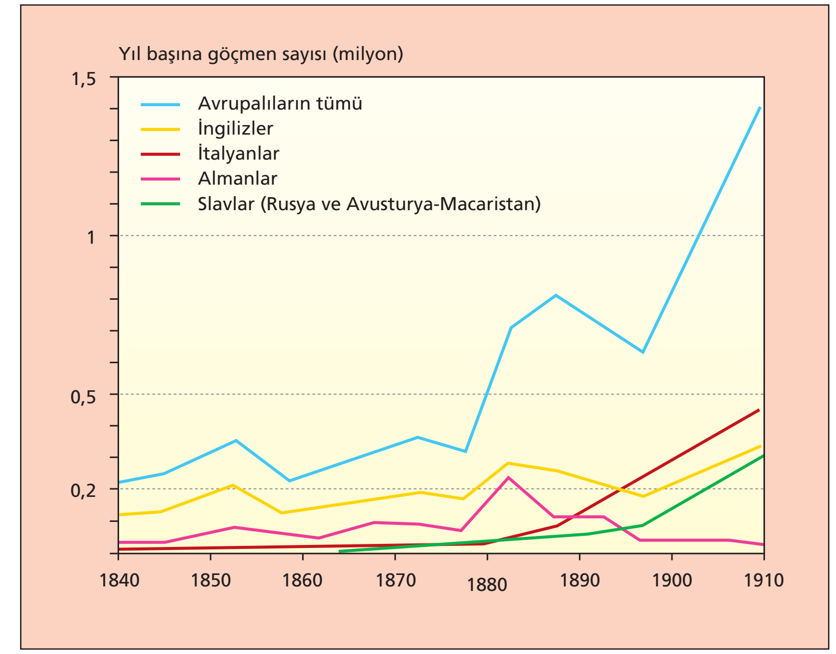
Belge 3, 5 ve 6

■ Sanayi devrimi ile birlikte üretimin kayda değer ölçüde arttığı Avrupa, **yeni pazarlara ihtiyaç duyuyordu**; dünyanın geri kalanıyla ticarî ilişkileri de bu sayede gelişmeye başladı. Bu ticaret daha çok deniz yoluyla yapılıyordu. Avrupa limanları büyüdü. O sıralarda dünyada birinci olan Londra limanının dokları Thames nehri kıyıları boyunca uzanıyordu. 1850'den 1913'e, ticaret filolarının toplam tonajı dört katına çıktı. 1914'te, her beş ticaret gemisinden dördü Avrupa limanlarına yöneliyordu. Uzun süre yelken gücüyle çalışan bu gemilerde de bazı gelişmeler oldu. Çelik gövdeler, pervaneler ve 1880'li yıllardan itibaren yavaş yavaş yelkenlerin yerini alan buhar gücü kullanılmaya başladı. Ancak bu son gelişme, denizcilerin kömür stoklarını yenilemek için konaklama limanlarına gereksinim duymalarına da neden oluyordu. Bunun dışında, 1869'da Süveyş ve 1914'te Panama kanallarının açılması, güzergâhların kısalmasını sağladı.

■ 19. yüzyılda, **uluslararası ticaret hızla büyüdü.** 1830-1914 arasında (1873'ten 1896'ya kadar süren ve büyümenin yılda % 2,9'la sınırlı kaldığı "büyük bunalım" dönemi hariç), ticaret hacmi her yıl ortalama % 4 oranında büyüdü. Uluslararası ticaretin % 40'ı Avrupa ülkeleri arasında gerçekleşiyorsa, üçte birinden fazlası da Avrupa'yla diğer kıtalar arasında yapılıyordu. **Avrupa**,

- **hammadde** (pamuk, yün, kauçuk), buğday, et (özellikle 1880'lerden sonra frigorifik gemiler sayesinde) ve tropikal ürünler (şeker, kahve) **ithal ediyor**;

- **işlenmiş ürünler** (demiryolu malzemesi, tekstil ürünleri) **ihraç ediyordu**. Bu ticaret, uluslararası pazarları denetim altında tutan Avrupa'nın lehine işliyordu, çünkü Avrupalılar, kurdukları denetim sayesinde satın aldıkları ürünler için oldukça düşük ücretler belirleyebiliyorlardı.

2 **1850'den 1914'e kadar Avrupa'dan göçenler.**

3 **Birleşik Krallık ve dünyanın geri kalanı.**

Şu anda, dünyanın beş kıtası da bizim gönüllü tedarikçilerimizdir... Kuzey Amerika ve Rusya ovaları buğday tarlalarımızdır; Chicago, Odesa ambarlarımız; Kanada, Baltık ülkeleri ormanlarımız. Avustralya koyun ağıllarımızı, Güney Amerika sığır sürülerimizi barındırıyor; Peru gümüşünü, Kaliforniya ve Avustralya da altınını bize gönderiyor. Çinliler bizim için çay ekiyor, Karayipler ve Hindistan'dan kahvemiz, şekerimiz, baharatlarımız geliyor. [...] Önceleri ABD'den elde ettiğimiz pamuğumuz da şimdilerde dünyanın tüm sıcak bölgelerinden geliyor.

W. Stanley Jevons, *The Coal Question* (Londra, 1866).

1. Hangi ürünlerin ticareti yapılıyor?
2. İngiliz sömürgesi olan bölgeler hangileri?

4 **19. yüzyıl sonunda Sao Paulo'ya gelen göçmenler.**

Sao Paulo devletinin yasayla belirlenmiş haklardan yararlandıracağı göçmen sayısı her yıl kararnamelerle belirlenir. Tüm gemicilik şirketlerinin bu sayının sınırları dahilinde Avrupa'dan Santos limanına üçüncü sınıf yolcusu taşıma izinleri vardır. Gemicilik şirketleri, göçmenlerin çiftçi olmaları koşuluyla, bu yolculardan her biri için para yardımı alırlar. Adam başına ödenen prim [...] bugün geçiş ücretine eşittir [...]. Göçmenler, kahve ekiminin kapladığı alanla orantılı olarak çeşitli özerk kentler arasında paylaştırılırlar [...].

Göçmenler asla yalnız gelmezler. Hükümet, göçmenler arasında ailesi olmayan erkeklerin sayısını, gerektiğinde masrafları da karşılayarak, her zaman olabildiğince az tutmaya çalışmıştır. Göçmenin yerleşik düzene geçebilmesi, gerçekten büyük ölçüde ailesinin varlığı ile sağlanır; aile, göçmeni daha az gezgin kılar. [...]

Santos'ta karaya çıktıktan sonra, [*göçmenlerin uğradığı*] ilk durak *hospedaria*[1] olur. İlk iş anlaşmalarını orada yaparlar. [...] Yerleştirme ve Çalışma Ajansı, burada imzalanan anlaşmaların dürüstçe ve kurallara uygun olarak yapılmasını gözetir. Bu ajans, ulusal bir iş ve işçi bulma bürosu gibi plantasyon sahipleriyle göçmenler arasında aracılık yapar. [...]

Tüm bu önlemler, göçmen akımının muazzam boyutlarını gösterir. 1886'da Sao Paulo'ya henüz 9.000 kişi bile gelmemişti. 1888'de 92.000..., 1895'te 149.000 kişi giriş yaptı... 1887'den 1906'ya kadar Sao Paulo 1.200.000'den fazla göçmen aldı. Oysa 1906'da ülkenin nüfusu henüz 3 milyona ulaşmamıştı.

Pierre Denis, *Le Brésil au XX*[e] *siècle* (Paris, 1909).

1. Göçmenlerin 8 güne kadar ücretsiz olarak kalabildikleri geniş han.

5 **1850'den 1914'e ticaret filoları.**

Gemilerin ortalama tonajı (Uluslararası ölçü birimi olarak 1 tonilato = 2,83m³)		
1870	317 tonilato	
1917	870 tonilato	
En yüksek tonajlı yolcu gemileri (Tonilato olarak)		
1855	*Persia* (B. K.)	3.500
1875	*Britannia* (B. K.)	5.000
1899	*Deutschland* (Alm.)	16.500
1907	*Lusitania* (B. K.)	33.000
1912	*Titanic* (B. K.)	46.000
1913	*Bismarck* (Alm.)	56.000
Yolcu gemilerinin hızı (1 düğüm = 1.852 metre/saat = 1 deniz mili/saat)		
Britannia	8,5 düğüm	
Lusitania	25 düğüm	

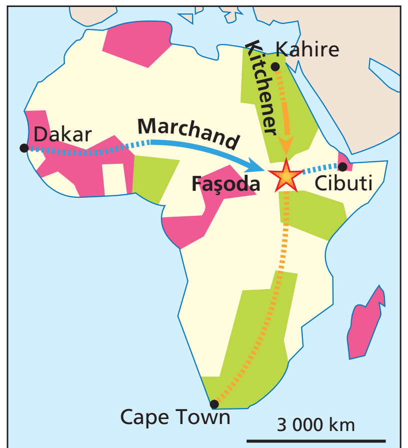

6 **19. yüzyılın sonlarında Londra limanı.**

II. Avrupa egemenliğinin genişlemesi

S Ö Z L Ü K

* Sömürge
* Dominyon (*bkz. s. 68*)
* Özerklik

1898'de İngiliz sömürgeleri

1898'de Fransız sömürgeleri

1 Faşoda olayı.

1898'de İngilizlerin verdiği bir ültimatom, Fransa'yı Faşoda karargâhını boşaltmaya (Fransa'yı temsil eden Yüzbaşı Marchand'ın bölgeye İngiliz Kitchener'den önce gelmiş olmasına karşın) ve Sudan'ı Birleşik Krallık'a bırakmaya zorladı. Fransa ve Birleşik Krallık savaşın eşiğine gelmişlerdi.

2 Beyaz Adamın Yükü

Beyaz adamın yükünü
üstlenin
Evlatlarınızdan en iyilerini
gönderin.
Oğullarınızı göçe mahkum edin ki,
Tutsaklarının hizmetkârı olsunlar
Ağır koşumlarıyla, üzerine titresinler
Yaramaz ve vahşi halkların,
Tam ehlileşmemiş, sabırsız
Yarı şeytan, yarı çocuk
Halkların.

Rudyard Kipling, 1899.

A. 1870'e doğru sömürge imparatorlukları

Belge 5

1870'e doğru, Avrupalı güçlerden çoğu - **Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz** - birer sömürge imparatorluğu haline gelmişti. Bunlardan en büyüğü, yani İngiliz İmparatorluğu, yaklaşık 22 milyon km²'lik bir alana yayılıyor ve 250 milyon nüfus barındırıyordu. Bu imparatorlukların kökenleri, Avrupa devletlerinin denizaşırı bazı topraklarda ticaretin tekelini ellerine geçirmeye başladıkları 16. ve 17. yüzyıllara kadar uzanır. Ancak 1815-1870 yılları arasında yeni *sömürge**ler de ele geçirildi: Fransa Ekvator Afrikası'na, Tahiti'ye, Çinhindi'ne ve Cezayir'e, Birleşik Krallık ise Hindistan'a, Avustralya'ya, Yeni Zelanda'ya ve Güney Afrika'ya yayıldı.

Ancak, Fransız Victor Schœlcher gibi bazı Avrupalılar, sömürgelerin çoğunda uygulanmakta olan kölelik sistemini eleştiriyorlardı. Bu uygulamayı Birleşik Krallık 1833'te, Fransa ise 1848'de kaldırdı. **Diğer yandan, liberaller de** denizaşırı pazarların tek bir ülkenin denetiminde kalmasına neden olan ve **son derece masraflı buldukları sömürgeciliğe karşı çıkıyorlar**, ticaretin herkese açık bir faaliyet olmasını arzuluyorlardı.

Ilıman bölgelerde yer alan sömürgeler, **Avrupa kökenli yerleşimcileri** çekiyor, ayrıca 1867'de *dominyon** olan Kanada gibi, içişlerinde belli bir *özerklik**ten yararlanıyorlardı. Hindistan ya da Kara Afrika toprakları gibi yerli halkların çoğunlukta olduğu tropikal sömürgeler, egemen gücü temsil etmek üzere görevlendirilen bir vali aracılığıyla doğrudan metropolden yönetiliyorlardı.

B. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında sömürgeciliğin yayılması

Belge 1, 2, 3, 4 ve 6

1870'li yıllardan itibaren, sömürgeci yayılma yeniden hız kazandı. Bu, fethedilecek bölgelerin daha iyi tanınmaya başlamasıyla mümkün olabildi. Jules Verne'in romanlarının elde ettiği başarının da kanıtladığı gibi, giderek büyüyen bir merakla körüklenen çok sayıda keşif sayesinde, özellikle Afrika haritalarında "bilinmeyen topraklar" ifadesiyle gösterilen alanlar giderek azaldı.

Sömürge fetihleri çoğunlukla ekonomik ihtiyaçlara cevap veriyordu. "Büyük bunalım" (1873-1896) ve aralarında giderek artan rekabetle mücadele etmek zorunda kalan Avrupa devletleri, denizaşırı bölgelerde yeni pazarlar ele geçirmeye çalıştılar. Birleşik Krallık egemenliğini Hindistan'a ve Kara Afrika'ya yaydı; Fransa Çinhindi'ne, Fas'a, Tunus'a ve yine Kara Afrika'ya doğru genişledi; Kongo, Belçika Kralı'nın egemenliği altına girdi. Daha sonraları Almanya ve İtalya da sömürge toprakları elde etmeyi denediler. Almanya, Kamerun, Togo ve Tanganika'nın denetimini ele geçirdi. İtalya, Etiyopya'da egemenlik kurmayı başaramadı, ama Osmanlılardan Libya'yı aldı.

Avrupa devletlerinin sömürgeci emperyalizmi, aralarında çekişmelere de neden oluyordu: Asya'da Birleşik Krallık ve Rusya, Doğu Afrika'da Birleşik Krallık ve Almanya, Fas'ta Fransa ve Almanya arasında çekişmeler yaşanıyordu. 1898'de, Faşoda'da (Sudan) meydana gelen ciddî bir anlaşmazlık Londra ve Paris'i karşı karşıya getirdi. Fransızlar, daha önce işgal etmiş olmalarına rağmen buranın denetimini İngilizler'e terkettiler, çünkü Almanya'ya karşılık vermek için girişilecek olası bir savaşta onların desteğinden mahrum kalmak istemiyorlardı. Diplomatlar ise bu uyuşmazlıkları çözmeye çabalıyorlardı. 1884-1885'te toplanan Berlin Kongresi, **Afrika'nın Avrupalı güçler arasında paylaşılmasına ilişkin** ilkeleri belirledi.

3 Jules Ferry sömürgeci yayılma politikasını savunuyor.

Ekonomik açıdan, sömürgeler neden gerekli?

[...] Sömürge sorunu, bizimki gibi sanayilerinin doğası gereği büyük oranda ihracata yönelen ülkeler için bir pazar sorunudur [...].

Beyler, ele almam gereken ikinci bir nokta daha var [...], o da sorunun insanî ve uygarlaştırıcı yönü [...].

Beyler, aslında üstün ırkların aşağı ırklara karşı bir hakları olduğunu açıkça söylemek [...] gerekir... (*Aşırı sol milletvekillerinin oturdukları sıraların çoğundan homurtular*). [...] Tekrar ediyorum, üstün ırklar için bir hak vardır, çünkü onların bir ödevi vardır. Aşağı ırkları uygarlaştırmak onların ödevidir [...].

Beyler, Avrupa'nın bugün varmış olduğu noktada, etrafımızda bunca rakibin büyüdüğünü gördüğümüz bu rekabet ortamında, [...] içe kapanma ya da çekilme politikası, dosdoğru çöküşe götüren geniş bir yoldur sadece! İçinde yaşadığımız bu zamanda ulusların büyüklüğü, ancak gerçekleştirdikleri faaliyetlerle ölçülür [...].

Harekete geçmeden, dünyanın işlerine karışmadan, Avrupa'daki tüm birlik olasılıklarının dışında kalarak, Afrika'ya ya da Doğu'ya açılmayı bir macera, bir tuzak gibi görerek geçmişin parıltılarıyla yetinmek, büyük bir ulus için bu şekilde yaşamak, inanın bana, teslim olmak ve inanamayacağınız kadar kısa bir sürede birinci sıradan üçüncü, hatta dördüncü sıraya düşmek demektir.

J. Ferry'nin Fransız Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma, 28 Temmuz 1885.

1. Jules Ferry sömürgeciliği savunmak için hangi önermeleri kullanıyor?
2. Jules Ferry'nin politikası uygulamaya geçirilecek mi?

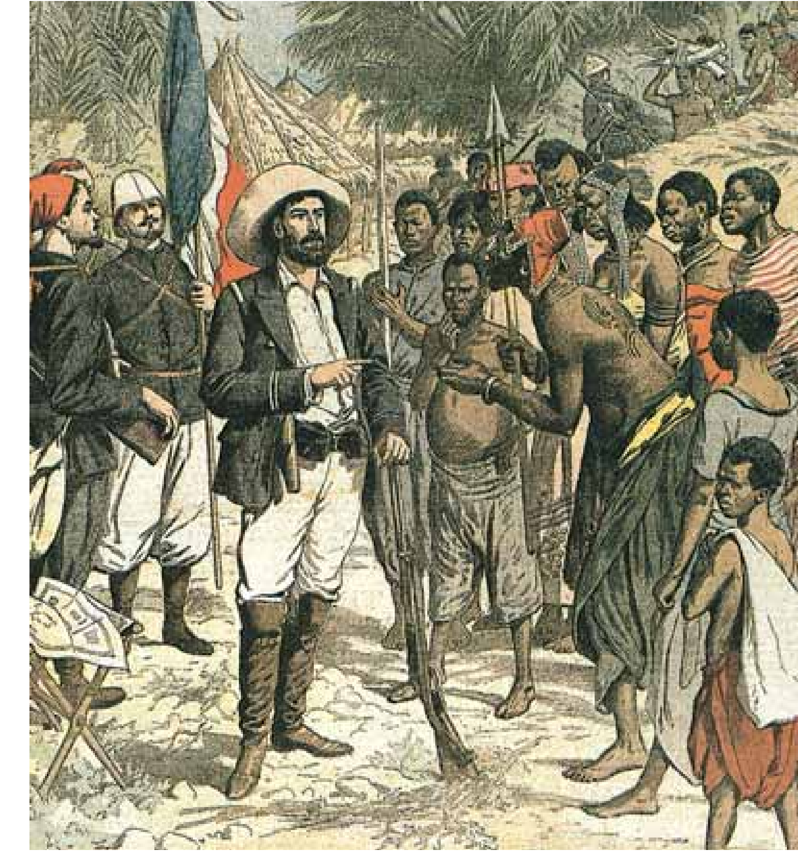
5 Sömürgeciliğin muhalifleri.

Üstün ırklar! Aşağı ırklar! Bunlar boş laflar. Ben kendi adıma, Alman bilimadamlarının Fransızların Almanlara göre aşağı bir ırktan olduğunu bilimsel olarak gösterdiklerini öğrendiğimden beri bu laflara metelik vermiyorum. Hayır, üstün denilen ulusların aşağı denilen uluslar karşısında hiçbir hakları yoktur [...]. Yüceltmekte olduğunuz fetih, bilimsel uygarlığın ilkel uygarlıklar karşısında sahip olduğu gücün, insana sahip olmak, ona işkence etmek, ondaki gücün tamamını sözde uygarlaştırıcının yararına sömürmek için açıkça kötüye kullanılmasından ibarettir.

Georges Clémenceau'nun Fransız Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma, 30 Temmuz 1885.

Kapitalist sömürgeci siyaset, hiç kuşkusuz sömürgelerdeki yerli halkları köleliğe, zorunlu çalışmaya ve yokoluşa sürükler. Kapitalist toplumun yerine getirdiğini iddia ettiği uygarlaştırma görevi, yalnızca onun sömürme ve fethetme açlığını gizlemek için kullandığı bir bahanedir [...]. İnsanın insan tarafından sömürüldüğü tüm düzenlerin düşmanı ve ırk ayrımı gözetmeksizin tüm ezilenlerin savunucusu olan Kongre, bu hırsızlık ve fetih siyasetini kınar, ayrıca sömürgecilik siyasetinin sömürgeci halklar arasındaki savaş tehlikesini arttırdığının da farkındadır.

I. Enternasyonal kararı, Stuttgart Kongresi, 1907.

4 Savorgnan de Brazza, Kongo'da (1905).
19 Mart 1905 tarihli Le Petit Journal *gazetesinin manşeti.*

6 Berlin Konferansı (1884-1885).

Karşılıklı uzlaşma zihniyeti içinde, Afrika'nın bazı bölgelerinde ticaretin ve uygarlığın gelişmesi için en olumlu koşulları oluşturmak ve Atlas Okyanusu'na dökülen başlıca iki Afrika ırmağı üzerinde serbest seyir hakkının sağlayacağı avantajları tüm halklara garanti etmek isteyen; diğer yandan, Afrika kıyılarında yeni toprak kazanımlarının gelecekte ortaya çıkarabileceği yanlış anlaşılma ve protestoları önlemeyi arzulayan ve aynı zamanda yerli halkların maddî ve manevî refahını arttırmanın yollarını arayan [*Avrupalı güçler*], Fransa Cumhuriyeti hükümetinin de onayıyla kendilerine Almanya İmparatorluğu hükümeti tarafından yapılan çağrı üzerine, bu amaçla Berlin'de bir konferans toplamaya karar vermişlerdir.

MADDE 1. – Tüm ulusların ticarî faaliyetleri tam özgürlük ilkesinden yararlanacaktır. [...]

MADDE 5. – Yukarıda sözü edilen topraklarda egemenlik haklarına sahip olan ya da gelecekte bu tür haklar elde edecek olan hiçbir güç, ticarî alanda ne türden olursa olsun tekel oluşturma hakkı ya da herhangi bir ayrıcalık veremeyecektir.

MADDE 6. – Söz konusu topraklarda egemenlik haklarına sahip olan ya da bu toprakları denetleyen güçler, yerli halkların korunmasına ve maddî ve manevî yaşam koşullarının iyileştirilmesine özen göstereceklerine ve köleliğin, özellikle de siyah insan ticaretinin ortadan kaldırılması için çalışacaklarına söz verirler.

İnanç özgürlüğü ve dinsel hoşgörü, egemen güçlerin halklarına ve yabancılara olduğu gibi yerli halklara da açıkça garanti edilmiştir.

III. 20. yüzyıla girerken Avrupa'nın üstünlüğü

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• EMPERYALİZM

Latince "hakimiyet" anlamına gelen *imperium* sözcüğünden. Hakimiyetini başka ülkelere de yaymaya çalışan bir devletin izlediği siyaset. Emperyalizm ekonomik, askerî, sömürgeci ya da kültürel olabilir.

A. Ekonomik ve finansal emperyalizm

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 20. yüzyılın başlarında, 1870'ten beri gerçekleştirilen sömürge fetihlerinin bilançosu etkileyiciydi. Başlangıçta yalnızca yaklaşık % 10'u sömürgeleştirilmiş olan Afrika kıtası için bu oran, 1913'te % 95'i aşmıştı. Bu tarihte, Avrupa sömürgeleri dünya üzerinde **bilinen toprakların yarısını** oluşturuyor, İngiliz İmparatorluğu ise dünya nüfusunun dörtte birine karşılık gelen 450 milyon kişiyi barındırıyordu. Ancak Avrupa egemenliği yalnızca sömürgelere değil, *emperyalizm**e dayanıyordu.

■ Avrupalılar diğer kıtalar üzerinde egemenlik kurmak için her zaman sömürge sistemine başvurmadılar. 1810 ile 1822 arasında bağımsızlıklarına kavuşan Amerika'daki eski İspanyol ve Portekiz sömürgelerinde ya da İran, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi yaşlı imparatorluklarda daha çok (madenlerin ya da tarım alanlarının işletilmesi, liman ya da demiryolu inşa etme haklarının alınması gibi) **ekonomik avantajlar elde etmeye çalıştılar.** Çin, 19. yüzyıl ortalarından itibaren işte bu yöntemle gerçek anlamda bölüşüldü. Kağıt üzerinde bağımsız bir devlet olarak kaldı, ancak gümrük hakları da dahil tüm zenginlikleri Avrupa devletleri tarafından sömürülmeye başladı. Bu tür topraklar "etki alanları" diye tanımlanıyordu.

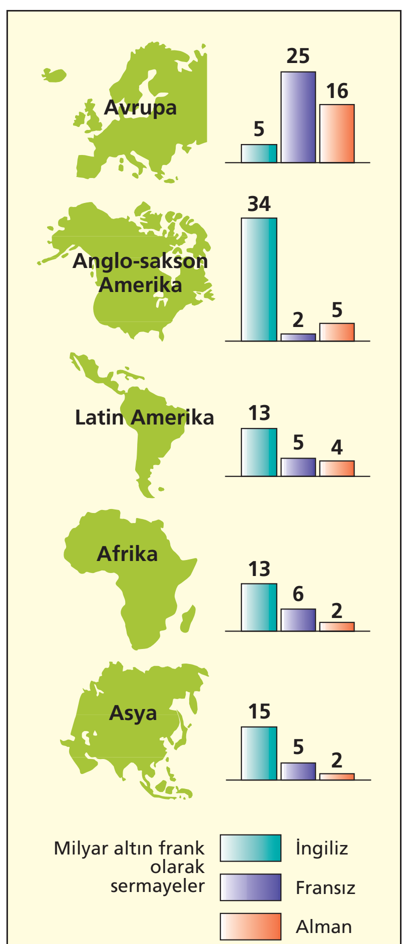
■ **Avrupa, dünyanın her köşesine sermaye yatırımı yaptı**; bu da önemli miktarlarda kârın kıtaya geri getirilmesini sağladı. Bu yolla elde edilen kâr, başlangıçta metropollere pahalıya malolan (yönetim giderleri, yol ve demiryolu inşaat masrafları...) sömürgelerden elde edilen gelirlere ekleniyordu. 1914'te Fransa'nın Avrupa dışındaki yatırımları 8 milyar frank, Birleşik Krallık'ınkiler ise 52 milyar dolaylarındaydı. Uzun süre gelişmiş sanayii ile tanınan Birleşik Krallık, giderek sermayelerinin geliriyle yaşayan bir rantiyeye dönüşüyordu.

B. Kültür emperyalizmi

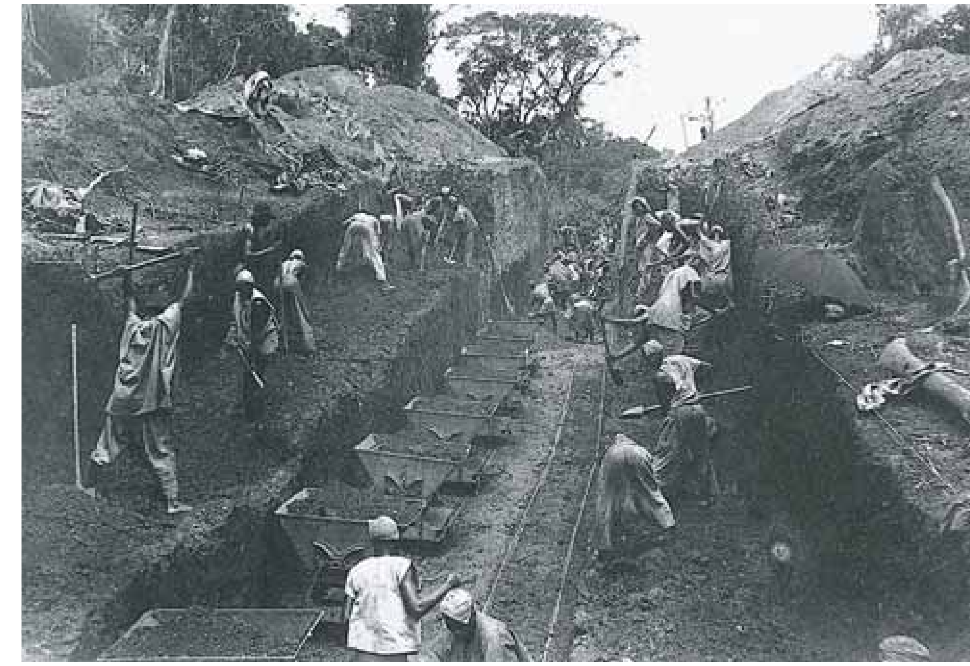
Belge 5

■ Sanayi devriminin kendilerine sağladığı **teknik üstünlükle** dünyaya egemen olan Avrupalılar, ekonomik sömürüyle yetinmiyorlardı. Uygarlıklarının üstünlüğüne inandıklarından, bunun lütuflarından dünyanın geri kalanını da yararlandırmayı hedefliyorlardı. Böylece misyonerler Hristiyanlığın etkisini dünyaya yaymaya başladılar (*bkz. Konu 4*). Ama Avrupa etkisinin en önemli aracı **dil** oldu: İspanyolca, Fransızca ve özellikle İngilizce ticaret ve diplomaside kullanılıyordu. Ayrıca Avrupa, sömürge halklarını teknoloji ve tıp alanındaki gelişmelerden de yararlandırıyordu.

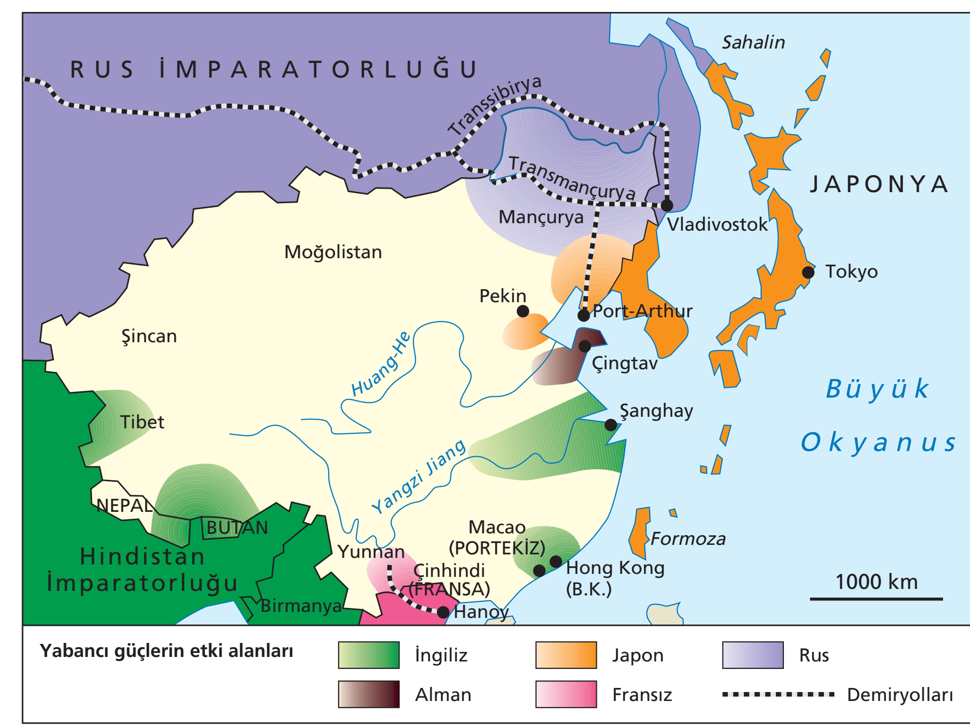
■ Dünyanın bu biçimde "Avrupalılaştırılması"na karşı çıkanlar çok azdı. Avrupa'da sosyalistler ve özellikle anarşistler, Fas ve Libya'daki savaşları protesto ettiler. Avrupa dışında **bazı halklar Avrupa egemenliğine karşı ayaklandılar**. Afrika'da, 1877-1879 arasında Zulular, 1892-1894 arasında da Dahomey sakinleri silaha sarılarak işgallere direndiler. 1857'de vahim Sipahi isyanına sahne olan Hindistan'da, seçkinler 1885'te bir araya gelerek daha fazla özerklik talep eden bir Kongre Partisi kurdular. Çin'de, 1900'de Avrupa karşıtı Boxer hareketi gelişti; ama ulusal bağımsızlığın korunması konusundaki yetersizliği, imparatorluk hanedanının 1911'de çökmesine neden oldu. Ancak bu direnişler Avrupa'nın dünya üzerindeki egemenliğini 1914 yılına kadar sarsamayacaktı.

1 **20. yüzyılın başında İngiliz, Fransız ve Alman yatırımları (milyar frank olarak).**

2 **1900 yılında Dahomey'de bir demiryolu inşaatı: Yeni donanımlarla ve yerli halkı zorla çalıştırarak ülkeye değer kazandırma çabası.**

4 **20. yüzyıl başında, yabancı güçlerin Çin'deki etki alanları.**

1. ***Hangi Avrupa ülkelerinin Çin'de etki alanı var?***
2. ***Avrupa dışından hangi ülkenin Çin'de etki alanı var?***
3. ***Bu durumun Çin açısından ne gibi siyasal ve ekonomik sonuçları oldu?***
4. ***Çin'deki yabancı güçlerden ikisi arasındaki rekabet yüzünden 20. yüzyıl başında nasıl bir sorun çıktı?***
5. ***20. yüzyıl başında Avrupalı ulusların emperyalist uygulamalarına başka hangi ülkeler maruz kalıyordu?***

3 **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman yayılmacılığı.**

II. Wilhelm'in İstanbul'a yaptığı iki ziyaret Fransa'nın Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki asırlık prestijini kaydadeğer ölçüde zayıflatmaya yetti. Almanlar, bir zamanlar Türk ordusunu ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli idarî kurumlarını düzenlemekle görevlendirilmiş olan Fransız subay ve memurlarının yerini aldılar. İstanbul ve Türkiye'nin diğer kentleri Alman göçmenlerin ve sermayedarların akınına uğradı. Sultan Abdülhamit ise bunlara her türlü tavizi ve yetkiyi verdi. Berlin piyasası Paris'in yerini alarak Osmanlı maliyesini canlandırma işini üstlendi ve Alman ticareti [...] Fransa'nın ihracatını fersah fersah geride bırakan bir rakama ulaştı. Manevî alanda da Alman etkisi aynı oranlarda arttı. Filistin, Suriye ve Anadolu, Katolik misyonerler ve Alman hayır kurumlarıyla doldu [...]. Almanya göçmenlerinden bir kısmını şimdiden Doğu'ya yönlendirdi [...]. Almanlar on yıldan kısa bir sürede tüm yerel ticareti ele geçirmeyi başardılar.

Eugène Jung, *Les Puissances devant la révolte arabe* (Paris, 1906).

5 **Fransız işgaline Vietnam'dan bir tepki.**

1862'de Saygon kapılarında bir ağaca çakılmış ve büyük olasılıkla yerel seçkinlerden biri tarafından kaleme alınmış olan ilan.

Kralımızın iktidarını kaybedince, babasını ve annesini kaybetmiş bir çocuk gibi çaresiz kaldık. Sizin ülkeniz Batı denizlerine, bizimki Doğu denizlerine aittir. [...]

Biz kralımıza şükranla bağlıyız, ona yapılan haksızlıkların intikamını alacağız ya da onun için öleceğiz. [...] Sizin gücünüzden çekiniyoruz, ama daha çok Tanrı'dan korkuyoruz. Sonsuza kadar yorulmak bilmeden savaşmaya yemin ediyoruz. Elimizde hiçbir şey kalmadığında, askerlerimizi silahlandırmak için ağaç dallarını kullanacağız.

***Revue indochinoise*, haziran 1902.**

IV. Yükselen iki güç

ANAHTAR SÖZCÜK

• **"SINIR"**

Amerika Birleşik Devletleri'nde, meskûn ve uygarlaşmış Doğu'yu, henüz "vahşi" kabul edilen Batı'dan ayıran çizgi; 19. yüzyılda bu çizgi Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a doğru giderek ilerledi.

SÖZLÜK

* Ayrımcılık
* Anayasa
* *Zaibatsu (bkz. s. 32)*
* Monroe Doktrini
* Himaye (Protektora) *(bkz. s. 68)*

1 İmparator Mutsu Hito (1852-1912).

1867'den 1912'ye kadar Japonya imparatoru olan Mutsu Hito, 3 Ocak 1868' de "Meiji Devrimi" adıyla bilinen bir darbe gerçekleştirdi. İktidarının kökenleri 13. yüzyıla dayanan ve bir tür başbakan sayılabilecek çok güçlü bir kişilik olan *şogun*'u devlet yönetiminden uzaklaştırdı. Bugünkü Japonya imparatoru ile aynı hanedandan olan Mutsu Hito, ülkeyi modernleşme yoluna soktu.

A. Amerika Birleşik Devletleri'nin ortaya çıkışı

Belge 2 ve 3

■ 1848'de Kaliforniya'nın ilhakıyla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nin toprakları Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar yayılmış oldu. **1861-1865 yılları arasında ülke**, köleliğin kaldırılmasından ve sanayileşmeden yana olan Kuzey devletleriyle tarım ekonomisini ve kölelik düzenini korumak için Birlik'ten ayrılmak isteyen Güney devletleri arasındaki **iç savaş yüzünden ikiye bölündü**. Başkan Lincoln'ün izlediği politika sayesinde Kuzeyliler savaşı kazandı. Kölelik kaldırıldı, ancak siyahlarla beyazlar arasındaki *ayrımcılık** tümüyle ortadan kalkmadı.

■ 1865'ten sonra Amerikalılar ülkenin batısındaki toprakları değerlendirmeye başladılar. Göçmen akını ve büyük bir demiryolu ağının kurulması sayesinde – kıtayı baştan başa geçen ilk demiryolu 1869 yılında tamamlandı – "*sınır**"ı hep daha ileri taşımayı başardılar ve **Batı'nın fethini** sürdürdüler. Bu ilerleyiş yerlilere karşı verilen savaşlarla eşzamanlı gerçekleşti. Yerliler nihai olarak 1890'da yenilgiye uğratıldılar. Göçler Amerika'da iç pazarın gelişmesine de olanak tanıdı. Bu pazar, ülkenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklar sayesinde, büyük ölçüde *tröst*ler tarafından gerçekleştirilen güçlü **sanayi atılımını** kolaylaştırdı. 1914'te Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en büyük sanayi gücü konumundaydı.

B. Japonya'nın uyanışı

Belge 1 ve 4

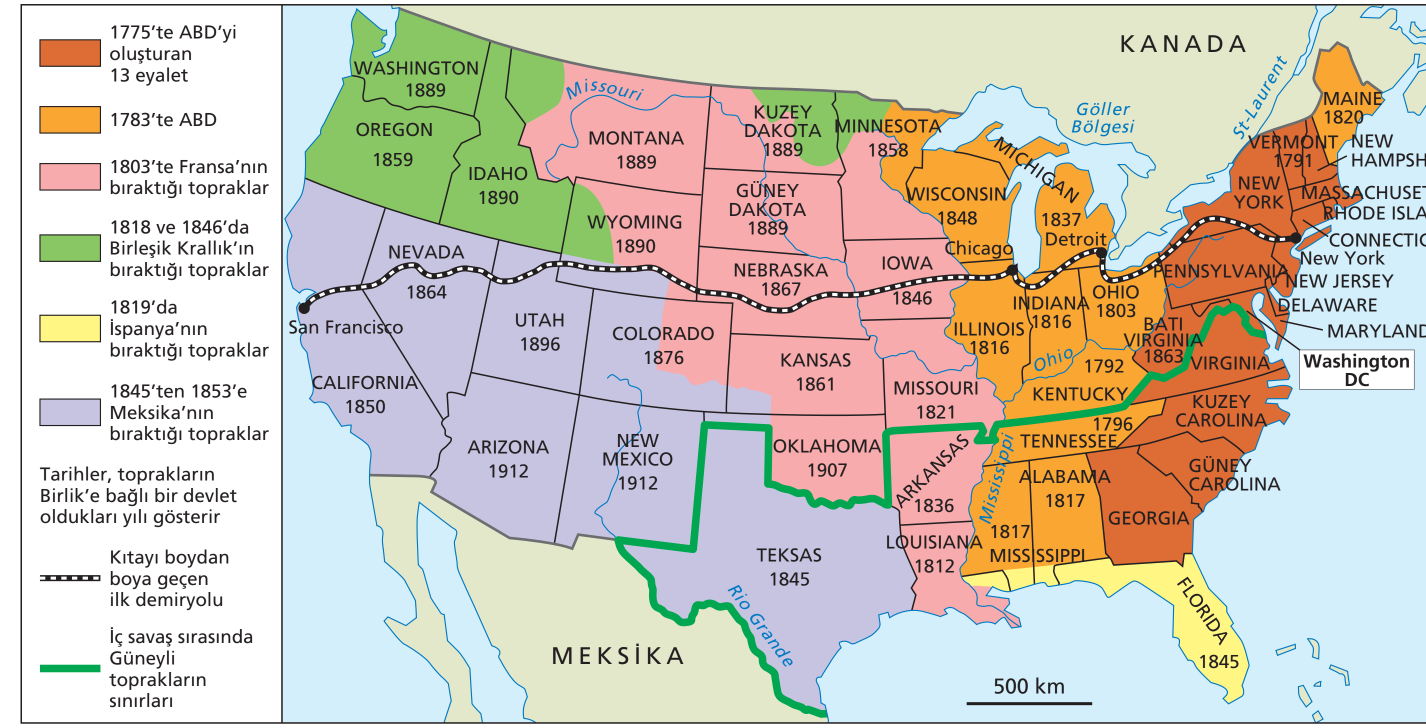
■ İki yüzyıl boyunca her türlü yabancı etkiye kapalı kalan Japonya, **1868'de** aniden Ortaçağ dünyasından modern dünyaya geçiş yaptı. İmparator Mutsu Hito, "aydınlanmış siyaset çağı" anlamına gelen **Meiji** döneminin başladığını ilan etti. Japonya, Batı'yla eşit koşullarda karşı karşıya gelebilmek için, onun öğretisini izlemek zorundaydı. Böylece, önemli reformlar gerçekleştirildi. 1871'de feodal sistem kaldırıldı, yasalar önünde eşitlik ilkesi benimsendi, zorunlu eğitim ve askerlik kabul edildi. Tüm bunlar Japon ulusunun birlik duygularını güçlendirdi, ancak 1889 *Anayasa**sı yine de imparatora önemli yetkiler bırakıyordu.

■ Önce devlet, ardından da *zaibatsu** adı verilen önemli aileler (Mitsui, Mitsubişi) tekstil ve demir-çelik sanayiinin gelişmesine öncülük ettiler. Bu dönüşümler **ülkeyi batılılaştırdı**; demiryolları, Avrupalılarınkine benzer kıyafetler, hatta vals bile yayılmaya başladı. Bu arada Japonya, geleneksel kültürüne ve dinine (Şintoizm) bağlı kalmayı da sürdürdü.

C. Yeni emperyalizmlerin doğuşu

■ 1823'te *Monroe Doktrini**'nin kabulünden beri Avrupalıların Amerika kıtasına müdahalesine karşı çıkan **Amerika Birleşik Devletleri**, kıtanın batısının fethi tamamlandıktan sonra kendisine yeni hedefler belirledi. 1898'de İspanya'ya karşı kazanılan zafer, ABD'nin Porto Rico'yu ilhak etmesine ve Küba'yı denetimi altına almasına olanak tanıdı. Böylece Karayip Denizi bir "Amerikan gölü" haline geldi. Havai Adaları'nı işgal ettikten sonra Amerikalılar, Büyük Okyanus'ta yine İspanyollara karşı kazandıkları zaferle, Filipinler'in denetimini de ele geçirdiler.

■ Hapsolduğu takımadaların darlığından sıkıntı çeken **Japonya** da yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Sanayiine bağlı olarak gelişen askerî gücü sayesinde, 1895'te Çin'i yendi ve Formoza Adası'nı (Tayvan) ilhak etti. 1905'te, Rusya karşısında kazandığı zafer sayesinde – Avrupalı bir güce karşı Avrupalı olmayan bir güç tarafından kazanılan ilk zafer – Japonya, Mançurya'yı sömürgeleri arasına kattı ve 1910'da ilhak edeceği Kore'de bir *himaye** yönetimi kurdu.

2 19. yüzyılda ABD'de Batı'nın fethi.

3 20. yüzyıl başında Amerikan emperyalizmi.

Gerçekten büyük bir halk olacaksak, dünyada önemli bir rol oynamak için iyi niyetle çalışmalıyız [...]. 1898'de İspanya ile savaş sorunuyla karşılaşmaktan kaçınmamız mümkün değildi [...]. Şimdi de öyle. Havai, Küba, Porto Rico ve Filipinler'de üzerimize düşen sorumluluklardan kaçamayız [...].

Sınırlarımız içinde belirsizliğe gömülmüş yığınlar halinde yaşamamız ve keyfimize göre birinin malını başkasına satan bir aracılar topluluğundan başka bir şey olmadığımızı kabullenmemiz mümkün değildir [...]. Denizlerde ve ticarette üstünlük sağlama mücadelesindeki yerimizi korumak istiyorsak, gücümüzü kendi sınırlarımızın dışında inşa etmeliyiz. Kıstakta bir kanal (Panama Kanalı) açmalı, Doğu ve Batı okyanuslarının kaderini belirlemek konusunda söz sahibi olmamızı sağlayacak avantajlı konumları ele geçirmeliyiz. [...]

Çekingenliklerini insancıl olma mazeretinin arkasına saklayan ve hiç de samimi olmayan bir ifadeyle "özgürlük"ten, "yönetilenlerin rızası"ndan söz edenlere [...] karşı fazla sabrım yok [...]. Onların savundukları doktrinleri uygulamaya kalksak, Arizona Apaçilerini kendi refahlarını sağlamak konusunda serbest bırakmamız ve tek bir kızılderili rezervine bile müdahale etmememiz gerekirdi. Onların doktrinleri, sizin atalarınızı ve benimkileri Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmiş oldukları için suçlamaktadır.

Theodore Roosevelt, *The Strenuous Life* (New York, 1901).

1. Theodore Roosevelt kimdir? Amerikan emperyalizmini dünyanın hangi bölgelerine doğru yönlendirmek istiyor?
2. Burada anlatılan program gerçekleştirildi mi?
3. Arizona Apaçilerine ne oldu (sondan bir önceki cümle)? Son cümleyi açıklayın.

4 Meiji dönemi Japonyası'nda modernleşme ve geçmişe sadakat.

Yenilikleri geleneklerimizi feda etmeden karşılamaya alışık olduğumuzdan, Batılı yöntemlerin benimsenmesi ulusal yaşamımızı sanıldığı kadar fazla etkilemedi. Dinî rehber olarak Buda'yı, manevî rehber olarak Konfüçyüs'ü seçmemizi sağlayan aynı seçmeci yaklaşım, bu kez de maddî gelişmenin ışığı olarak modern bilimin önünde eğilmemize neden oldu [...].

Avrupa'nın toplumsal ve siyasal geleneklerinin benimsenmesi, bizim açımızdan başlangıçta sanıldığı kadar derin bir değişim gerektirmeyecek. [...] Batı kanunlarının ruhuna sadık kalan medenî kanunumuz, büyük ölçüde bizim geçmişimizden gelen örf ve adetleri yansıtıyor. Anayasamız, Avrupa ülkelerinin anayasalarına benzer gibi görünse de, aslında eski yönetim sistemimize dayanıyor ve tanrıların devrinden örnek alıyor [...].

Geleneksel müzik ve tiyatro eğitimi, bir Avrupalı gibi yetişmiş olanlarda bile hâlâ çok yaygın.

Sarayda, geleneksel tören usulleriyle ilgili görevlerin biçimsel hiçbir değişiklik yapılmadan korunduğu belki de bilinmiyordur. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Rusya'ya savaş ilan ettiğimizde bunun *Mikado*'nun özel ulağı tarafından Güneş Tanrıçası *Ameterasu*'ya bildirilmiş olmasıdır.

Kakuzo Okakura, *The Ideals of the East* (Londra, 1903).

1. Bu belgeye göre, Japon uygarlığı hangi alanlarda batılılaşma yaşamıştır?
2. Yazar bu batılılaşmayı nasıl tanıtıyor?

V. 1918 sonrası: Avrupa hâlâ egemen mi?

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

- **TERCİHLİ İMPARATORLUK BÖLGESİ**

Ticarette kendi sömürgelerine ayrıcalık tanıyan bir devletin başvurduğu uygulama. Tercihli imparatorluk bölgesi uygulaması, bir sömürge imparatorluğunun tüm topraklarını kapsayan bir tür korumacılık biçimidir.

S Ö Z L Ü K

* Manda

A. 1918 sonrası dünya siyasetinin merkezinde Avrupa

Belge 5

■ 1918'de Fransa ve Birleşik Krallık, Birinci Dünya Savaşı'ndan zayıflamış olarak çıktılar *(bkz. Konu 14)*. Bu **zayıflık** özellikle finans alanında kendini gösterdi. Birleşik Krallık tarafından Avrupa dışına yatırılan sermayeler % 25, Fransa'nınkiler ise üçte iki oranında azaldı. Savaştan yenik çıkan Almanya, sömürgelerini kaybetti. Bu güçlükler, açıkça kapitalist Batı'ya karşı gerçekleştirilen Rus Devrimi ile birleşince *(bkz. Konu 13)*, Alman Oswald Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* (1919) ya da Fransız coğrafyacı Albert Demangeon'un *Avrupa'nın Çöküşü* (1920) adlı eserlerinde ifade bulan türden büyük bir karamsarlığa yol açtı.

■ Ancak bu karamsarlık fazla uzun sürmeyecekti. Fransızlar ve İngilizler kazandıkları zaferin güçlerini çarpıcı biçimde kanıtladığına inanıyorlardı. Almanya'ya gelince, o da uğradığı yenilgiyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan iç karışıklıkları atlatmayı başarmıştı. Devrimci komünist hareketin 1922'den sonra gerilemeye başlaması da Avrupalı ulusların üstünlük duygusunu pekiştirdi. Bunlara ek olarak, ABD savaştan sonra uluslararası sahneden çekilmişe benziyordu. **Dünya siyaseti hâlâ Avrupa başkentlerinde belirleniyor gibi görünüyor**, 1920 Barış Konferansı sırasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin merkezinin Cenevre'ye yerleşmesi de bunu simgeliyordu.

B. Avrupa devletlerinin gücünün temeli olarak sömürgeler

Belge 1, 2, 3, 4 ve 6

■ Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgeci güçler, sömürge topraklarından tahıl ürünleri, hammaddeler, özellikle de işgücü sağladılar. Avustralyalılar, Kanadalılar ve Hintliler İngilizlerin yanında, Kuzey Afrikalılar, Senegalliler ve Vietnamlılar Fransızların yanında savaştılar. 1920'de, savaştan zaferle çıkan ülkeler, 1914 öncesinde Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan toprakların yönetimini *manda** olarak devraldılar *(bkz. s. 278-279)*.

■ **İki savaş arası dönemde, sömürgeci güçler keyifle imparatorluklarının gücünü kutladılar.** Birleşik Krallık bunu daha önce 1887'de, Hindistan İmparatoriçesi Kraliçe Victoria'nın doğumgününde ve 1897'de yapmıştı. Mayıs 1937'de, Kral VI. George'un şatafatlı taç giyme törenine *dominyon* ve sömürgelerini de dahil etti. Sömürgelerine karşı uzun süre kayıtsız kalan Fransa'da ise kamuoyu, Afrika, Asya, Amerika ve Okyanusya'daki sömürgelerin kültürel ve ekonomik zenginliklerinin sayısız ziyaretçiye tanıtıldığı 1931 Sömürgeler Sergisi'ni büyük bir ilgiyle izledi.

■ Sömürge imparatorlukları, büyük güçlerin ekonomik ve siyasal stratejilerinde **giderek artan bir rol** üstleniyorlardı. 1930'lu yıllarda gelişen ekonomik korumacılık ortamında imzalanan Ottawa Anlaşmaları, Birleşik Krallık'ın ekonomisi için pazar güvencesi sağlayan *tercihli imparatorluk bölgesi** uygulamasıyla İngiliz İmparatorluğu'nu uyumlu bir ekonomik ve parasal birlik haline getirdi. Fransa ve Birleşik Krallık, savaş halinde insan ve malzeme gücü bakımından üstünlük kurabilmek için hâlâ büyük ölçüde sömürgelerine güveniyorlardı.

1 **1914'te sömürge imparatorlukları.**

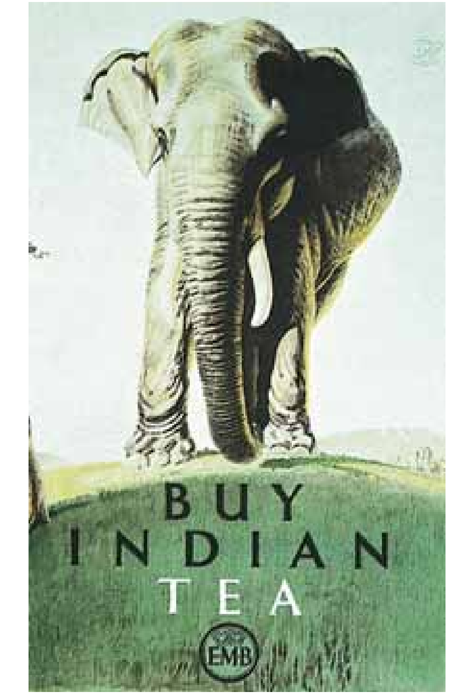
	Yüzölçümü (bin km²)	Nüfus (milyon)
Birleşik Krallık	15 000	414
Hollanda	2 060	61
İtalya	3 485	15
Belçika	2 390	14,25
Portekiz	2 080	9
İspanya	350	1,2

2 **Birinci Dünya Savaşı'nda sömürgelerin rolü.**

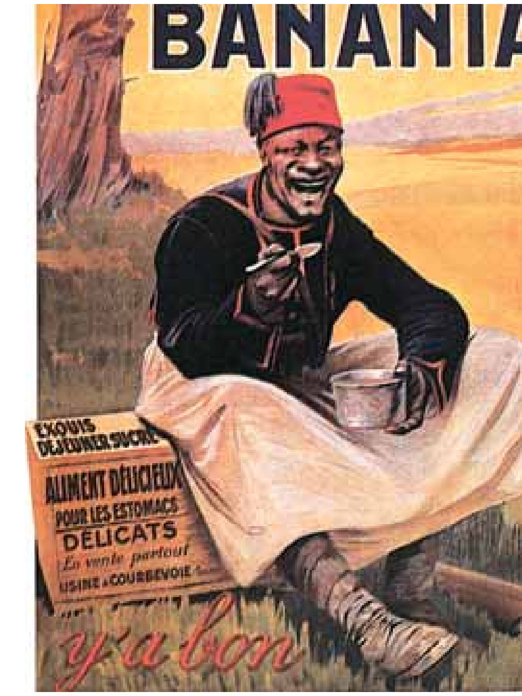
Son savaş, sömürgelerin çıkarları doğrultusunda yapılmadığı halde, sömürgelerin yardımıyla yürütüldü. Sömürge halkları Avrupa'nın savaşına daha önce görülmemiş boyutlarda karıştırıldılar. Hintliler, Siyahlar, Araplar, Madagaskarlılar Avrupa kıtasında savaştılar. Neden? Fransa'nın ve İngiltere'nin köleleri olarak kalma hakkına sahip olmak için!

Lev Troçki'nin
III. Enternasyonal'in
I. Kongresinde yaptığı konuşma, 1919

Troçki sömürgeciliği nasıl değerlendiriyor?

3 **Birleşik Krallık'ın 1930'lu yıllarda benimsediği tercihli imparatorluk bölgesi politikasını yansıtan İngiliz afişi.**
"Hint çayı satın alın".

4 **Birinci Dünya Savaşı sırasında Senegalli askerlerin sergilediği bağlılıktan esinlenen 1915 tarihli Fransız afişi.**
Reklam Müzesi, Paris.
"Banania. Leziz şekerli kahvaltı. Hassas mideler için enfes bir yiyecek."

5 **Avrupa'nın üstünlüğüne ilişkin kuşkular.**

Büyük ve köklü uygarlığının üstünlüğü sayesinde Avrupa'nın tüm dünyaya egemen olması, bugüne kadar iktisadî coğrafyanın temel olgularından biriydi. Etkisi ve saygınlığı dünyanın en ücra köşelerine kadar kendini gösteriyordu. Keşfettiği ve yaşamın akışına dahil ettiği ülkeleri, özüyle beslediği ve kendisinden örnek alarak biçimlendirdiği ülkeleri, kendisini taklit etmeye ve kendisine hizmet etmeye zorladığı toplumları gururla sıralıyordu. […]

Büyük keşifler çağından beri, Avrupa ekonomi alanında da yönetimini tüm dünyaya dayatmıştı. Gemileriyle uzak ülkelerin ürünlerini taşıyor, egzotik yiyecek pazarlarını kendi limanlarına çekiyor, bu ticaretten elde ettiği kârları daha sonra başka bakir bölgelere yatırım yapmak üzere bankalarında biriktiriyordu. […] Vahşi toprakları meskûn bölgelere dönüştürmek için gerekli öncüleri de sağlıyordu; kısaca, tüm dünyaya parasının, gücünün ve yaşamının sağladığı zenginlikleri dağıtıyordu. […] Ancak, 19. yüzyılın sonunda Avrupa dışından bazı ulusların rekabeti ve gücü kendini hissettirmeye başladı. Bunlardan bazıları, Amerika Birleşik Devletleri gibi, Avrupa'nın kendi kanıyla beslenmiş, başkaları ise, Japonya gibi, Avrupa'nın verdiği örnek ve öğütlerle biçimlenmişti.

Bu yeni güçlerin gelişimini hızlandıran, Avrupa'nın üretim becerilerinin zayıflamasına neden olan ve böylece onlarla bizim aramızda derin bir dengesizlik yaratan savaş, yaşlı kıtamız için gerçek bir hegemonya ve yayılma krizinin de başlangıcı olmadı mı?

Albert Demangeon, *Le Déclin de l'Europe* (Paris, 1920).

6 **Israrla sömürgeciliğe inananlar.**

Yalnızca sömürgecilik faaliyetinin durumuna bakarak, gerçek anlamda "Avrupa'nın günbatımı"nı ya da "beyaz ırkın çöküşü"nü kabullenmek güçtür.

Sömürgeciliğin başlangıçta belirlediği amaçların tümüne ulaşamadığı ve pek çok alanda beklenmedik engellerle karşılaştığı doğrudur. Böyle bir tespit, çoğu ancak yarım yüzyıllık bazı girişimler için hiç de şaşırtıcı değildir […].

Yine de çağdaş sömürgeciliğin, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, halkların içe kapanıklığını ortadan kaldırma ve tüm insanları aynı insanlık seviyesine getirme yönünde dünyanın geçirdiği dönüşümün en önemli, en etkili ve en tutarlı aracı olduğu kesindir. […]

Dünyanın bütünleşmesini sağlayan bu büyük eseri, içe kapanıklığın kısırlaştırdığı ırkların yeniden canlanmasını sağlayan bu dönüşümü yüz yıldan kısa bir sürede tek başına gerçekleştiren yine Avrupa olmuştur. Bazı hatalar yaptığını, bazen talihsiz içgüdülere boyun eğdiğini itiraf etmeliyiz. Bu büyük olasılıkla kaçınılmazdı. Ancak görevi henüz bitmemiştir. Cömertlik konusunda temel bir kaygının yanısıra sağduyu da Avrupa'yı sömürgeciliği zincirinden boşanmış azgın bir güç ya da dizginsiz kullanılan bir hak olarak değil, bir dayanışma görevi olarak görmeye çağırıyor.

Georges Hardy (Cezayir kenti Milli Eğitim Müdürü), *La Politique coloniale et le partage de la terre aux XIXe et XXe siècles* (Paris, 1937).

1. Bu metin sömürgecilikle ilgili nasıl bir bilanço ortaya koyuyor?
2. Metne göre, sömürgeciliğin gelecekteki açılımları neler olabilir?

ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUSÇULUK
Ulusal duyguların yüceltilmesi. Bu duygular, bir ulusun gücünü arttırmayı hedefleyen fetih politikalarına olduğu kadar, bağımsızlıklarını kazanmak isteyen halkların silahlı mücadelelerine de esin kaynağı olabilir.

SÖZLÜK

* *Self-government*
* Panasyacılık
* "Açık kapı" politikası

1 Ho Şi Min, Fransa'da Tours Kongresi'nde (aralık 1920).
1920'den itibaren Fransız Komünist Partisi'ne üye olan Ho Şi Min (1890-1969), 1930'da Çinhindi Komünist Partisi'ni kurdu. 1945'te Vietnam'ın bağımsızlığını ilan etti ve 1945'ten 1954'e kadar Fransa'ya karşı verilen silahlı mücadeleyi yönetti. Bağımsız Kuzey Vietnam Başkanı olduktan sonra, ülkesinin ABD'ye karşı giriştiği savaş sırasında öldü.

C. Son sömürge fetihleri

Belge 3

■ Sömürge imparatorlukları iki savaş arasında güçlerinin doruk noktasında bulunsalar da, onlar için genişleme devri artık kapanmıştı. **Japonya'nın Çin topraklarına girerek Mançurya bölgesinde**, ardından da 1930'lu yıllarda bu ülkenin doğu kısmında gerçekleştirdiği sömürge fetihleri, bu nedenle Milletler Cemiyeti üyesi ülkeler tarafından şiddetle kınandı.

■ **İtalya 1936'da Etiyopya'ya girdiğinde** verilen tepkiler de benzer nitelikteydi. Uluslararası kamuoyu bu fethi 19. yüzyıl boyunca Birleşik Krallık ya da Fransa'nın yaptığı gibi bir tür uygarlaştırma girişimi olarak değil, bağımsız bir devletin başka bir devlet tarafından hoyratça ilhakı olarak değerlendirdi.

D. İçeride protestolar

Belge 1, 2, 5 ve 6

■ Sömürge imparatorluklarının sınırları içinde memnuniyetsizlik giderek artıyordu. Protestolar, metropollerin egemenliği altındaki uygarlıkların geleneklerine dayanıyordu. Örneğin Hintli şair Rabindranat Tagor (1861-1941), Batı'nın açgözlülüğü nedeniyle zaten mahvolmaya mahkum olduğunu ve bu koşullar altında manevî değerleri üstün kılmanın da Doğu'ya düştüğünü savunuyordu.

■ Ancak sömürge halkları özerklik ya da bağımsızlık talep ederken, Avrupalılara karşı yine onlardan öğrendikleri **özgürlük ve ulusal bağımsızlık ilkelerini** kullanıyorlardı. Hindistan'da Kongre Partisi, işte bu zihniyetle ve şiddet karşıtı yöntemleri benimseyen avukat Gandi'nin (1869-1948) etkisi altında *self-government** yönetimi kurmak için uğraşıyordu. Bu arada Birleşik Krallık, Ortadoğu'daki ulusal taleplere Mısır (1922) ve Irak'a (1933) kısmî bağımsızlık tanıyarak yanıt verdi.

■ Fransız İmparatorluğu sınırları içinde de yerli halkların *ulusçuluk** hareketleri gelişmeye başladı. Tunus'ta Habib Burgiba'nın Yeni Düstur Partisi, Cezayir'de Mesali Hac tarafından kurulan Kuzey Afrika Yıldızı, Çinhindi'nde, daha sonra Ho Şi Min olarak tanınacak olan Nguyen Ai Kuok tarafından 1930'da kurulan Komünist Parti, ulusçu hareketleri temsil ediyordu.

■ **Sömürge egemenliğini kınayanların sesleri Avrupa'da bile giderek yükseliyordu.** Komünist siyasetçiler ve Lev Troçki, ya da Albert Einstein, Romain Rolland ve André Gide gibi entellektüeller bunların arasındaydı. Kilise de kendi adına Avrupa devletlerinin sömürgeci emperyalizminden uzaklaşmaya çalışıyor, Papa XI. Pius (1922-1939) ilk kez yerli Çinli ve Afrikalı piskoposlar atıyordu.

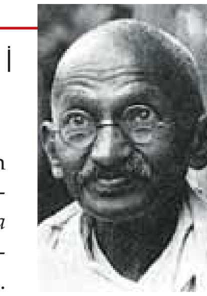
E. Dışarıda rekabet

Belge 4

■ Avrupa ülkeleri, **Asya'da** Japonya'da gelişmeye başlayan *panasyacılık** akımıyla mücadele etmek zorundaydılar. "Büyük Japonya"nın kuruluşunu haklı nedenlere dayandırabilmek için, Japon ulusçuları beyazların üstünlüğüne karşı sarı ırktan halkların birliğini yüceltiyorlardı.

■ **Amerika Birleşik Devletleri**, özellikle de Woodrow Wilson, sömürgecilik fikrine pek de sıcak bakmıyordu; Amerikalılar ülkelerinin de bir bağımsızlık savaşından doğduğunu unutmamışlardı. 1912'den 1920'ye kadar ABD başkanlığı yapan Wilson, Birinci Dünya Savaşı sırasında yayınlanan bir metinde sömürge egemenliğinin dayandığı ilkeleri tartışmaya açılmıştı (*bkz. s. 277, belge 2*). Ayrıca, emperyalizm ve sömürge imparatorlukları ABD'nin bazı kaynaklara, örneğin Ortadoğu petrollerine ulaşmasını engelliyordu. Bu nedenle ABD, bu engeli ortadan kaldıracak olan *"açık kapı" politikası**nı savunuyordu.

BİYOGRAFİ

2 Mohandas Gandi *(1869-1948)*.

Hindistan'da tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Gandi, Londra'da hukuk öğrenimi gördükten sonra avukat oldu. 1916'da Hindistan'a geri döndü. Kısa bir süre sonra *Mahatma* ("yüce ruh") sıfatıyla anılmaya başladığı ülkesinde, İngiliz egemenliğine ve toplumsal adaletsizliklere karşı mücadeleye girişti. Bu çabası pek çok kez hapse atılmasına neden oldu.

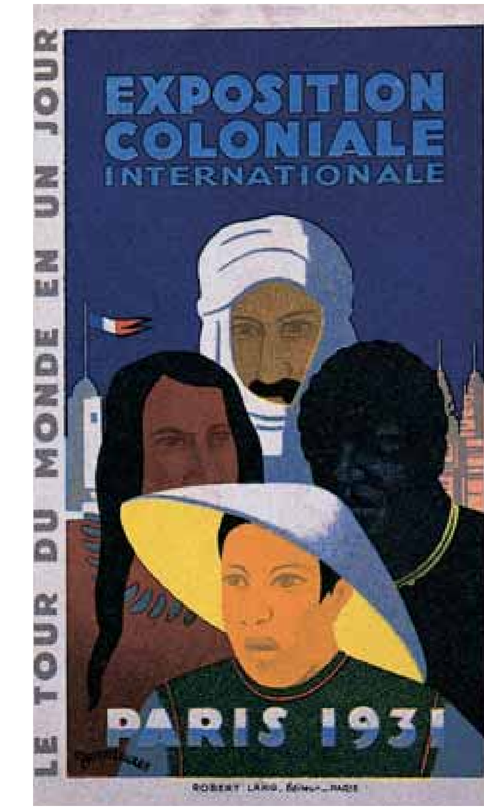
Eylemini siyasal alandan çok düşünsel alanda yürüten Gandi, şiddet karşıtı özgün mücadele yöntemlerini benimsedi. Kongre Partisi ile birlikte bir sivil itaatsizlik hareketi başlattı ve İngiliz ürünlerinin boykot edilmesini sağladı. Aynı zamanda, kırsal kesimdeki yoksulluğu azaltmak için Hintli zanaatkârları cesaretlendirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan'ı bağımsızlığa taşıyan Gandi, 30 Ocak 1948'de fanatik bir hindu tarafından öldürüldü.

4 Panasyacılık.

Ulusumuz [*Japonya*], Çin'in toprak bütünlüğü ve Hindistan'ın bağımsızlığı gibi bu önemli güncel sorunlar adına, yani halkların doğal haklarını hiçe sayarak hukuka aykırı biçimde bu geniş toprakları ele geçirmiş olanlara karşı… savaşa girişme hakkına […] sahiptir. Başka bir deyişle, Sibirya'nın uzakdoğu toprakları ve Avustralya'daki işgalcilere karşı, daha sonra bu toprakları kendimiz işgal etmek üzere savaş açma hakkına sahibiz.

İkki Kita, *Ulusal yeniden yapılanma projesi* (Tokyo, 1919).

Japon ulusçuluğu hangi Avrupalı güçleri hedef alıyordu?

3 1931'de Paris'te açılan Uluslararası Sömürgeler Sergisi'nin afişi.
"Bir günde dünya turu. Uluslararası Sömürgeler Sergisi."

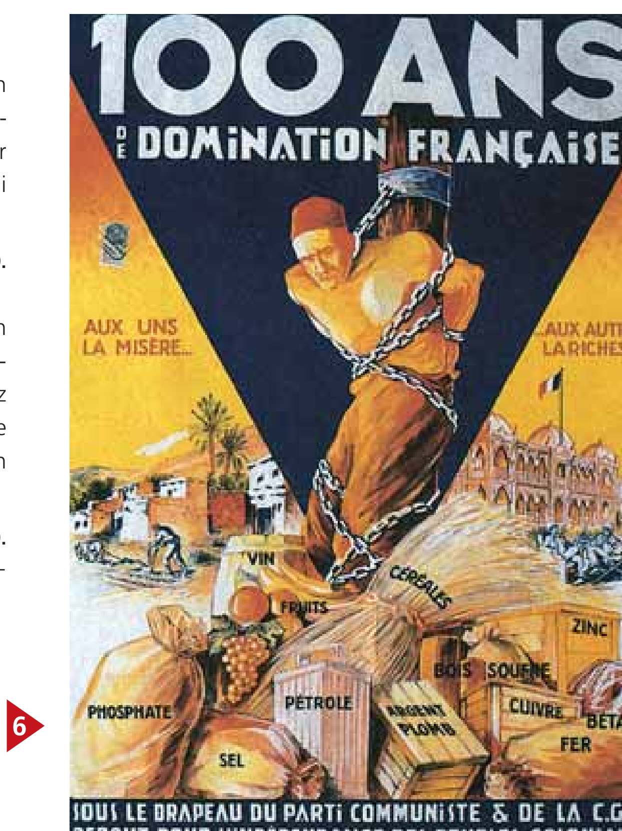
5 Sömürgeciliğe yönelik 1919 tarihli iki sorgulama.

Bir misyonerin insanca görüşlere kendini kaptırdığını ve her alanda gerçek bir din adamı gibi davranmak yerine kendi ülkesinin çıkarlarına hizmet etme kaygısı sergilediğini varsayalım. Böyle bir misyonerin tüm girişimleri yerli halkın gözünde bir anda değerini yitirecek ve yerliler Hıristiyanlığın şu ya da bu yabancı ulusun dini olduğuna kolayca inanacaklardır.

Papa XV. Benedictus, *Maxima illud* başlıklı Papalık bildirgesi, 1919.

Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması, ancak metropollerdeki emekçi sınıfın haklarına kavuşmasıyla mümkün olabilir. Annam, Cezayir, Bangladeş, İran ve Ermenistan işçi ve köylüleri bağımsız bir yaşama kavuşma olasılığına ancak Fransız ve İngiliz işçileri […] devletin yetkesine el koyduklarında sahip olabilir. Afrika ve Asya sömürgelerinin köleleri, Avrupa'da kurulacak proletarya diktatörlüğü sizin için özgürlük demektir!

Lev Troçki'nin III. Enternasyonal'in 1. kongresinde yaptığı konuşma, 1919.

6 Cezayir'deki Fransız hakimiyetini yeren Fransız Komünist Partisi afişi (1930).
"100 yıllık Fransız hakimiyeti. Bazılarına sefalet… Bazılarına zenginlik. Komünist Parti ve Birleşmiş Emekçiler Genel Konfederasyonu bayrağı altında, sömürge halklarının bağımsızlığı için ayağa kalkın!"

SENTEZ

1914'e kadar, Avrupa'nın dünya üzerindeki hakimiyetini gösteren pek çok kanıt bulunuyordu:
- Milyonlarca Avrupalının göçü;
- Geniş sömürge imparatorluklarının kurulması;
- Ticaretin gelişmesi, finansal yatırımların artması;
- Avrupa kökenli kültür modelinin tüm kıtalara yayılması.

ABD ve Japonya da deniz aşırı topraklarda varlık gösterebilmek için Avrupa'nın kullandığı ekonomik yöntemlere başvurdular.

Ancak, Avrupalı güçler Birinci Dünya Savaşı'ndan zayıflamış olarak çıktılar. Birleşik Krallık ve Fransa, askerî güçlerini ve ekonomilerini canlandırmak için hâlâ sömürge topraklarına güveniyorlardı. Ama ABD ve Japonya'nın yükselişi bu ülkelerin sömürgeler üzerindeki hakimiyetini tehlikeye sokuyordu. Özellikle Asya'da, Avrupa'nın sömürgeci hakimiyetine karşı tepkiler büyümeye başladı.

KARIŞTIRMAYALIM

Sömürge, dominyon ve himaye (protektora)

Sömürge, tümüyle başka bir devletin egemenliği altında bulunan topraktır.

Dominyon, Britanya İmparatorluğu'nun önce özerklik, ardından da bağımsızlık verdiği eski sömürgelerine verilen addır. Bu statü önce beyaz ırktan yerleşimcilerin yaşadığı sömürgelere verildi. Britanya'nın ilk dominyonu Kanada oldu (1867).

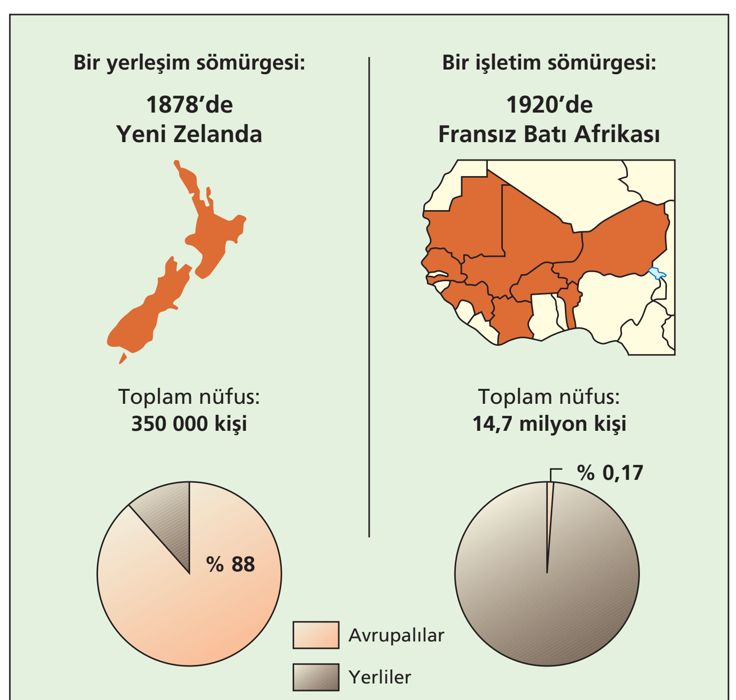
Himaye ise, bir metropolün denetimi altında bulunan, ancak içişlerinde özerkliğini koruyan bir toprak ya da devlettir. Fransız sömürge imparatorluğunda Tunus, Fas ve Kamboçya'nın durumu buydu.

Yerleşim sömürgesi, işletim sömürgesi ve kontuvar

Yerleşim sömürgesi, metropolden büyük topluluklar halinde ve örneğin çiftçilik yapmak üzere gelen göçmenlerin yerleştiği sömürge topraklarını anlatmak için kullanılır. Bu topraklar ılıman bölgelerde yer alırlar (Kanada, Yeni Zelanda ya da Cezayir).

İşletim sömürgesi, metropole çeşitli hammadde ve gıda maddeleri (tropikal ürünler gibi) sağlayan sömürge topraklarıdır. Metropol bu topraklara genellikle memur ve asker gönderir.

Kontuvar ise, hukukî olarak bağımsızlığını koruyan bir ülkenin topraklarında bulunduğu halde başka bir devlet tarafından denetlenen ticarî bir yerleşkedir (genellikle bir liman).

OKUYALIM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **İlber ORTAYLI**, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul, 1998).
  - **Eric J. HOBSBAWM**, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. V. Aslan (Ankara, 1999).
- **FİLM**
  - **Jean-Jacques ANNAUD**, *Renkli Siyah-Beyaz (Noirs et blancs en couleur)*, 1976.

Harita okuma

Haritaları karşılaştırma

HARİTANIN İNCELENMESİ

- Haritayı tanımlayın: Başlığı nedir? Lejandın içeriği? Ölçeği? Gösterdiği coğrafî alan?
- Haritaya dökülmüş olgunun doğası nedir? Harita bir gelişmeyi mi, yoksa belli bir tarihteki durumu mu gösteriyor?
- Oklar var mı? Renklerde ton farklılıkları var mı? Bu yöntemler kullanılarak ne anlatılmak isteniyor?

FARKLI HARİTA TÜRLERİ

- Gelişim gösteren bir harita, bir durumun tarihin farklı dönemleri arasında geçirdiği değişiklikleri anlatır. Birbirini izleyen tarihler hangi konuda fikir vermeyi amaçlıyor?
- Betimleyici harita tarihin belli bir anındaki bir durumu gösterir. Haritalaştırılmış olguya ilişkin hangi bilgiler veriliyor? (Söz konusu olgunun önemi, zayıflığı, yeri…).

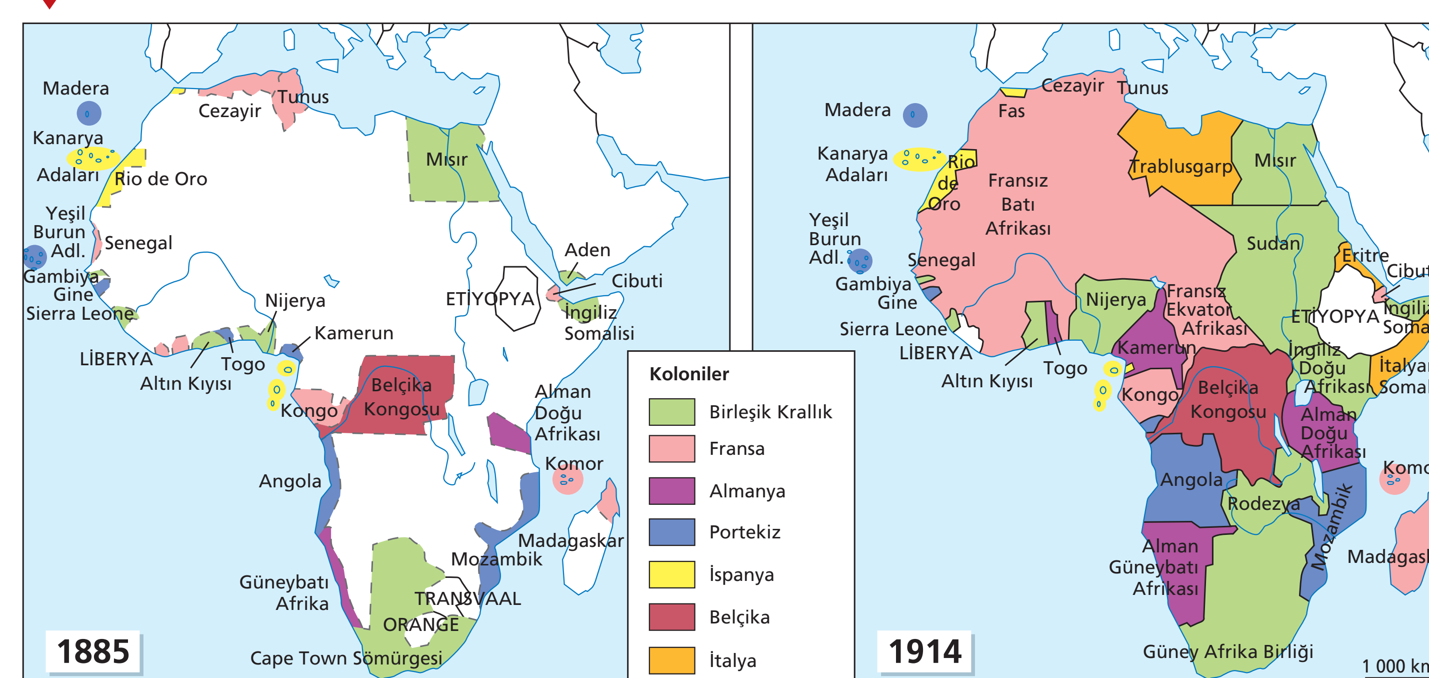
HARİTALARIN KARŞILAŞTIRILMASI

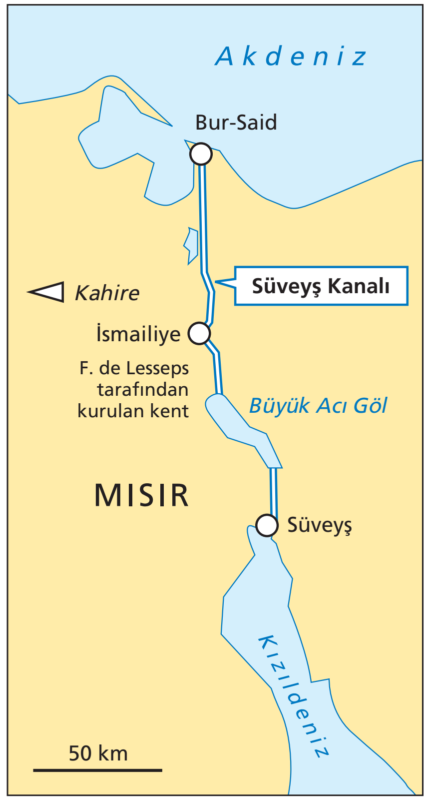
- Bu sayfadaki haritaları, sayfa 54-55 ve 58'deki haritalarla karşılaştırın:

- Ortak bir izlekten söz edilebilir mi? Haritada gösterilen yer aynı mı? Bu sayfadaki haritalarla bir karşılaştırma yapılabilir mi?

- Aşağıdaki haritalar, sayfa 54-55'teki haritalara ek olarak hangi bilgileri vevriyor? Sayfa 58'deki harita hangi bilgileri veriyor?

1885'te ve 1914'te Afrika.

1 Süveyş Kanalı.

Ferdinand de Lesseps ve Süveyş Kanalı

25 Kasım 1854'te, Mısır hidivi Muhammed Said, o sıralarda Mısır'da görevde bulunan Fransız diplomatı Ferdinand de Lesseps'e Süveyş kıstağının kazılması için bir şirket kurma ayrıcalığı tanıdı. Şirket resmî olarak 1856'da kuruldu.

Uzunluğu 161 km, derinliği 8 m, genişliği 22 m olan ve tesviye havuzu bulunmayan bu kanal, iki aşamada inşa edildi: 1859-1862 (76 km'lik ilk bölüm için işe alınan 20.000 Mısırlı işçi); 1864-1869 (şantiyenin bitirilmesi için getirtilen Avrupalı işçiler).

Kanalın boydan boya geçilmesi iki buçuk gün sürüyor, gemilerden ton ve yolcu başına 10 Fransız frangı alınıyordu.

3 Ferdinand de Lesseps (1805-1894).

2 Süveyş Kanalı'nın tarihçesi.

Antik çağlarda su yolu:
- XII. Hanedan döneminde (M.Ö. 2000-1788 arası) firavunlar tarafından açıldı.
- Ptolemeler tarafından geliştirildi: "Trajan Irmağı".
- Bizans döneminde ihmal edildi.
- İlk halifeler tarafından restore edildi.
- 775'te Halife Mansur tarafından doldurtuldu.

Projeler:
- Napolyon Bonapart'ın Mısır seferi sırasında tasarladığı 1799 tarihli proje.
- Saint-Simon'cuların (Talabot, Enfantin) 1830 tarihli projesi: "Doğu'nun ve Batı'nın beşiği Akdeniz".
- F. de Lesseps ve Muhammed Said'in III. Napolyon'un desteği ile ve Birleşik Krallık'ın muhalefetine rağmen gerçekleştirilen projesi (1848-1854).

Projenin gerçekleştirilmesi:
- 25 Kasım 1854: Ferdinand de Lesseps ve Mısır hidivi arasındaki anlaşmanın imzalanması.
- 15 Aralık 1858: Süveyş Deniz Kanalı Şirketi'nin kurulması.
- Teknik koşullar: Önce yerli, daha sonra Avrupalı işgücü; deniz seviyesinde kumlu zemin.
- Öngörülen maliyet: 160 milyon Fransız frangı
- Gerçek maliyet: 467 milyon Fransız frangı
- 17 Ağustos 1869: Kanalın açılışı.

Malî organizasyon:
- 500'er franklık 400.000 hissenin dağılımı şöyleydi:
  197.000 hisse projenin Fransız ortaklarına
  192.000 hisse Mısır hidivine
  11.000 hisse projenin yabancı ortaklarına
- 1875: Mısır hidivinin hisseleri Birleşik Krallık tarafından satın alındı.
- 1956: Mısır devlet başkanı Nasır Süveyş Kanalı'nı devletleştirdi.

4 Süveyş Kanalı Şirketi'nin kuruluş akti.

Dostumuz Ferdinand de Lesseps, Kızıldeniz ile Akdeniz'in büyük gemilerin de geçebileceği bir su yolu ile birleştirilmesi konusuna dikkatimizi çekmiştir. Kendisine, ayrıcalıklı olarak, Süveyş kıstağının kazılması ve iki deniz arasındaki kanalın işletilmesi için [...] bir şirket kurma ve yönetme hakkını bıraktık.

Bu hakkın kullanılma süresi doksan dokuz yıldır. [...]

Mısır hükümeti şirketten her yıl net kârın %15'ini alacaktır [...]. Kârın geri kalanı aşağıdaki gibi paylaştırılacaktır:

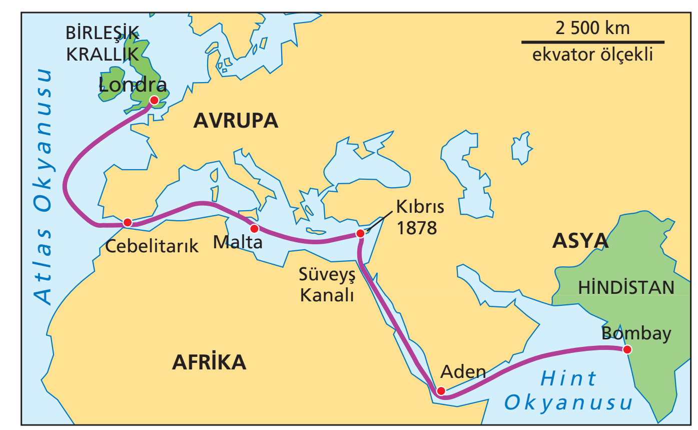
% 75 şirket yararına;

% 10 kurucu üyeler yararına.

5 **Süveyş Kanalı'nın açılışı, 1869.** Bur-Said'den gelen gemilerin Resü'l-iş'den geçişi.

6 Hindistan Yolu ve Süveyş Kanalı.

7 1913 yılında kanaldaki gemi trafiği.

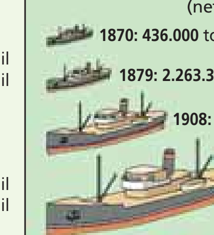
Mesafe kazanımı

Liverpool'dan Bombay'e (Hindistan)
Ümit Burnu'ndan..........10.680 mil
Süveyş'ten..........6.623 mil
Toplam kazanç % 40'tır.

Liverpool'dan Yokohama'ya (Japonya)
Ümit Burnu'ndan..........14.436 mil
Süveyş'ten..........11.113 mil
Toplam kazanç % 24'tür.

Liverpool'dan Melbourne'a (Avustralya)
Ümit Burnu'ndan..........11.890 mil
Süveyş'ten..........11.018 mil
Toplam kazanç % 8'dir.

Trafik artışı
(net tonaj)

1870: 436.000 tonilato
1879: 2.263.332 tonilato
1908: 13.633.283 tonilato
1912: 20.275.120 tonilato

Başlıca kullanıcılar
(1870-1880 arası net tonaj içindeki pay olarak)

Britanyalılar : %**76,1**
Fransızlar : %**8,3**
Hollandalılar : %**4,1**
İtalyanlar : %**2,7**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Süveyş Kanalı'nın ekonomik açıdan önemini açıklayınız. Stratejik açıdan önemi nedir?*
2. *Böyle bir proje için gereken malî ve teknik koşullar nelerdir?*
3. *Kanalın açılması 19. yüzyılda deniz taşımacılığında gerçekleşen devrim içinde nasıl bir yer tutuyordu?*
4. *Süveyş Kanalı Şirketi'nin hissedarları kimlerdi?*
5. *Süveyş Kanalı'nın açılmasının ekonomik sonuçları nelerdir?*
6. *Ferdinand de Lesseps ile ilgili bir araştırma yaparak 10-15 satırlık bir biyografi yazın. Saint-Simon'culuk akımına bağlı olması kanal ile ilgili girişimini açıklamaya nasıl yardımcı olabilir?*
7. *Birleşik Krallık kanalla neden ilgilenmişti?*
8. *Birleşik Krallık Mısır üzerinde hakimiyet kurmayı nasıl başardı? Neden?*

BECERİNİZİ kullanın

➤ *Bir grup belgenin birlikte işlenmesi*

SÖZLÜK

• SAINT-SIMON'CULUK

Saint-Simon kontunun (1760-1825) kurduğu doktrin. Emekçilerin sömürülmesine dayanan özel mülkiyeti kınar. Bu doktrine göre ulus, doğuştan gelen farklılıkların yokolduğu, ama kişilerin kapasitelerine bağlı farklılıkların korunduğu geniş bir atölye olmalıdır. İktidar ise sanayicilerin eline bırakılmalıdır (endüstriyalizm).

KONU 4

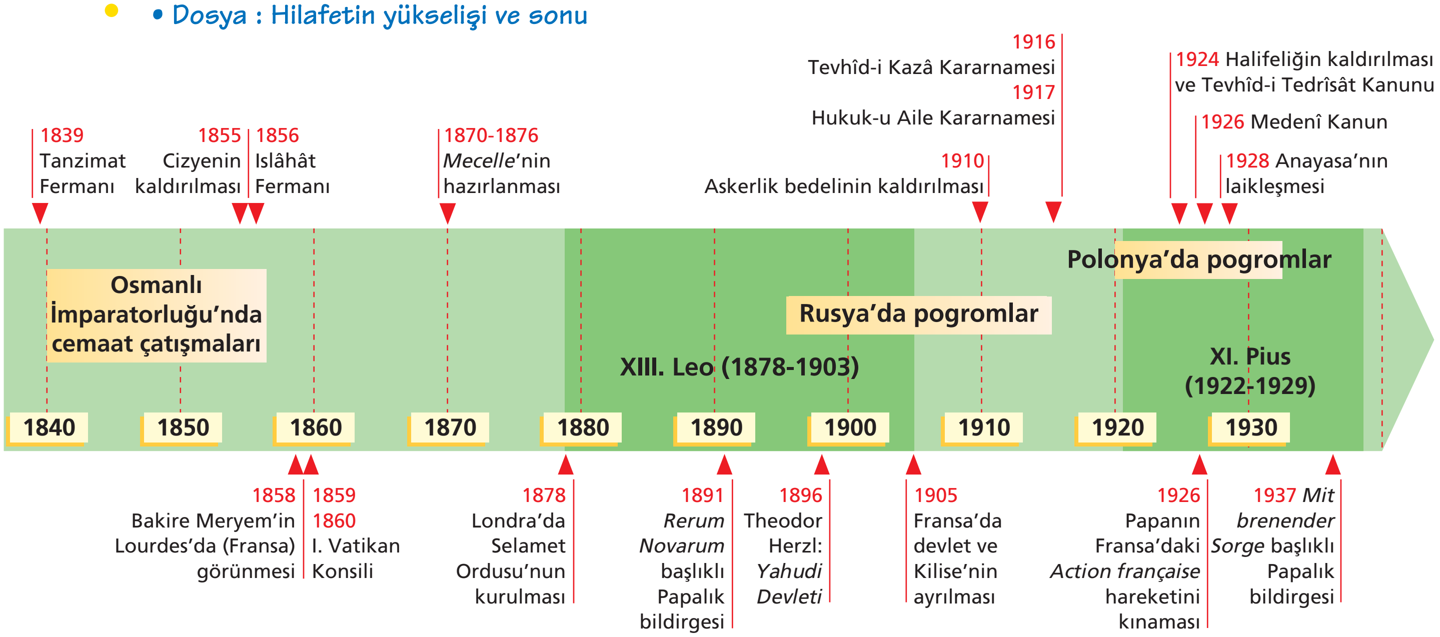
1839'dan 1939'a dinsel yaşam

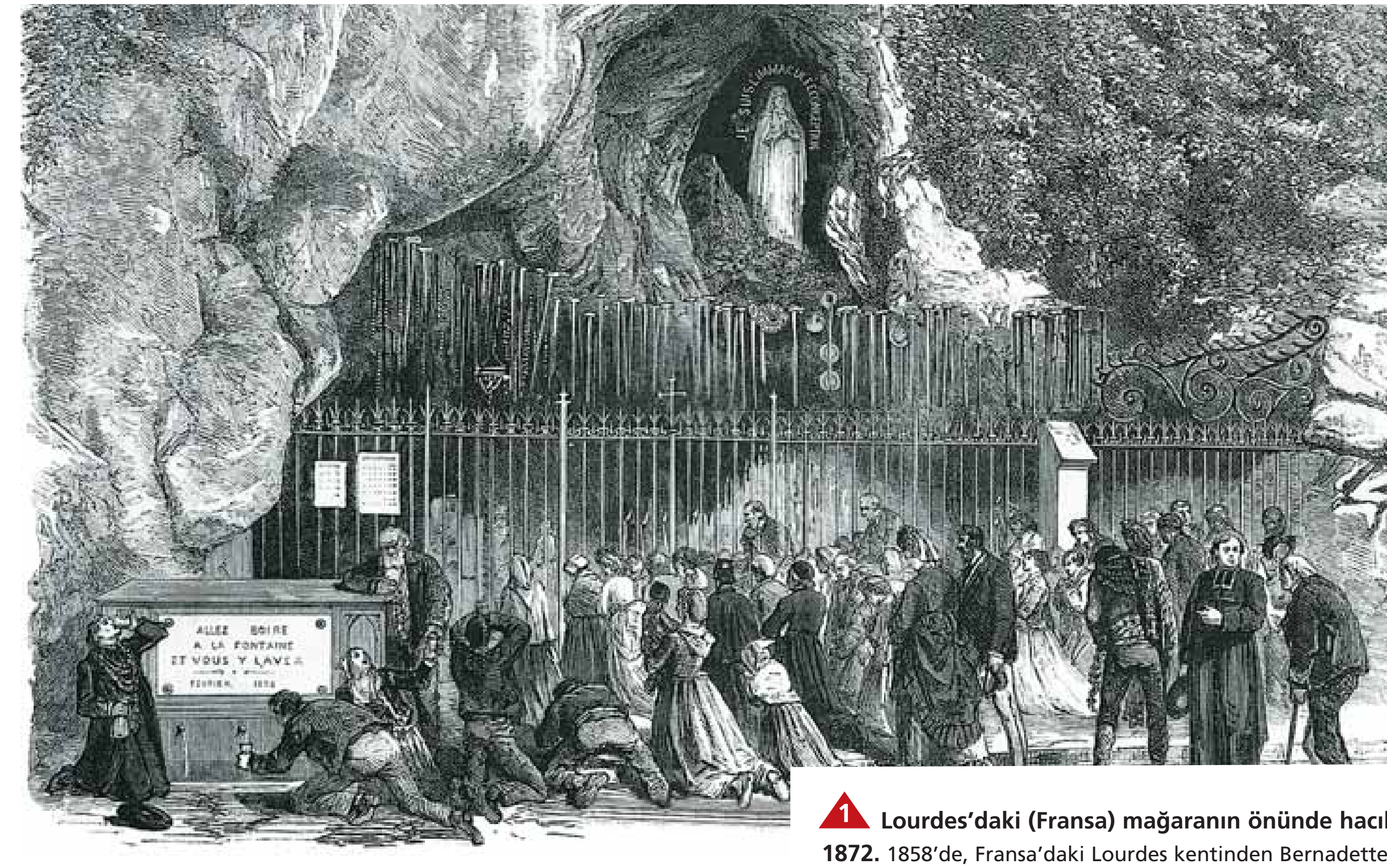
Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte, 19. yüzyıl Avrupası'nda dinsel ibadet oranı gerilemiş, Kiliselerin etkisi azalmıştı. Ancak yüzyılın ikinci yarısında, Batı Avrupa'da yaygın olan çeşitli dinlere mensup kişiler arasında ruhanî alanda belirgin bir canlanma gözlenmeye başladı. Ayrıca, toplumsal, entelektüel ve siyasal gelişmeler, din adamlarını çoğunlukla oldukça nazik konularda tavır almaya itiyordu. Bilimsel ya da toplumsal gelişmelerin doğurduğu dinsel tartışmalar 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında tüm Avrupa ülkelerinde değişen yoğunluklarda yaşandı.

Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu, bir yanda eğitimin yaygınlaşması ile koşut olarak dinsel bir canlanma yaşarken, diğer yanda da siyasal ve toplumsal nedenler ile laiklik yönünde adımlar atıyordu. II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşan laiklik tartışmaları, Cumhuriyet'in laiklik ilkesini benimsemesiyle sonuçlandı.

- *Modern dünyanın sömürgecilik, işçilerin dinden uzaklaşması, laiklik gibi meydan okumaları karşısında Kiliseler nasıl tepki verdiler?*
- *Osmanlı Devleti'nde laikliğe doğru gidişin nedenleri nelerdir?*

KONUNUN PLANI

1 Lourdes'daki (Fransa) mağaranın önünde hacılar, 1872. 1858'de, Fransa'daki Lourdes kentinden Bernadette Soubirous adında genç bir köylü kızı, Bakire Meryem'in bir mağarada kendisine göründüğünü iddia etti. Bu olayı izleyen yıllarda, mağaranın yakınlarına bir bazilika inşa edildi ve önceleri Fransa'dan, daha sonra tüm Avrupa'dan yüz binlerce Katolik hac ziyareti için bölgeye akın etmeye başladı. Bu hareket, 19. yüzyıl sonunda dinsel inancın ne kadar derinleştiğine tanıklık eder.

2 "Galata Mevlevihanesi'nde Ayin". *Fausto Zonaro'nun tablosu, 1910, özel koleksiyon.*

I. Avrupa’da dinler

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• KİLİSE

Yunanca “meclis” anlamına gelen *ekklesia* sözcüğünden gelen kilise, başlangıçta Hıristiyan topluluğunu anlatmak için kullanılıyordu. Bazı dinlerde bu sözcük “inananlar topluluğu” anlamına da gelir. Hıristiyan dünyasında bir Katolik Kilisesi, çok sayıda Protestan Kilisesi ve birçok bağımsız Ortodoks Kilisesi bulunur.

S Ö Z L Ü K

* Komünyon
* Pogrom
* Dreyfus olayı
* Siyonizm
* Türlerin evrimi
* Laikleşme
* Misyoner

1 Charles de Foucauld.

Charles de Foucauld (1858-1916), 1883-1884’te Fas’ı dolaştı. 1886’da Katolik dinine döndükten sonra, önce keşiş, sonra papaz oldu ve Büyük Sahra’da misyonerlik yaptı. 1916’da İslamcılar tarafından öldürüldü.

A. Kiliselerin etkisi

Belge 2 ve 5

■ 19. yüzyılın ortalarında, **dünyanın her yanında din hemen hemen her alanda etkisini koruyordu.** Avrupa’da da *Kiliseler** toplumsal yaşamda önemli bir rol oynuyorlardı. Bu konuda tek istisna, yavaş yavaş Hıristiyanlıktan uzaklaşmakta olan işçi sınıfıydı. Avrupa toplumları dinsel açıdan üç büyük gruba ayrılıyordu: Kendi içinde pek çok farklı kiliseye bölünmüş olan Protestan dünyası, siyasal iktidarlara sıkı sıkıya bağlı olan Ortodoks dünyası, yüreği Roma’da, Vatikan’da atan Katolik Kilisesi.

■ **Protestan dünyasında** dinsel tartışmalar 19. yüzyılda yoğunlaşmaya başladı ve farklı kiliseler içinde bölünmelere yol açtı. Bağımsız kiliselere ayrılmış olan **Ortodoks dünyasının** bir kısmı, çarın ruhban sınıfını denetim altında tuttuğu Moskova’ya yöneldi. **Katoliklerde** ise, Bakire Meryem inancı etrafında yoğunlaşan dindar eğilimler güç kazandı; hac ziyaretleri (Fransa’daki Lourdes kasabasına yapılan yolculuklar gibi) arttı. Dinsel coşkunluk, çok sayıda yeni kilisenin inşa edilmesi ve Charles Péguy ya da Paul Claudel gibi tanınmış entelektüellerin Katolikliği benimsemesi gibi örneklerle kendini gösteriyordu. Kırsal kesimde ve refah düzeyi yüksek kentsel çevrelerde de dinsel ibadet gerilemiyordu. Bir çocuğun ilk *komünyon**u aile içinde sevinçle kutlanan olaylar arasında yer alıyordu.

■ **Avrupalı Yahudiler**, yüzyıllardır Hıristiyan dünyasındaki Yahudi düşmanlığının kurbanıydılar. Orta ve Doğu Avrupa’da, şiddetli *pogrom**lar yaşadılar. 19. yüzyılda, özellikle Fransa’da yaşanan *Dreyfus olayı** sırasında, modern antisemitizmin hedefi haline geldiler. Viyanalı bir Yahudi olan Theodor Herzl, antisemitizme karşı çare olarak bir Yahudi Devleti kurulmasını önerdi ve böylece *siyonizm**in kurucusu oldu.

B. Dinsel inançla ilerlemeyi nasıl bağdaştırmalı?

Belge 3 ve 6

■ 1850-1914 yılları arasında, bilimsel araştırmalar alanında, evrenin gözlemlenmesi, *türlerin evrimi** kuramı, insanın dünya üzerinde kutsal kitaplarda söylenenden çok daha uzun süredir yaşadığını kanıtlayan arkeolojik bulgular gibi büyük ilerlemeler kaydedildi. Bu gelişmeler, Kiliseleri dinsel inançla bilimsel ilerleme arasındaki ilişkiyi sorgulamaya itti. Canlı türlerinin geçirdiği evrimin kökeninde doğal eleme yasası yatıyorsa, o zaman dünyanın ve canlıların yaratılışı üzerine İncil’de anlatılanlara ne demeliydi? **Papalık**, yeni fikirlerin çoğunu **reddediyordu** (1864 tarihli *Syllabus*). Papa IX. Pius’a göre bu fikirler, toplumun tahammül edemeyeceği türden bir *laikleşme**nin temelini oluşturuyordu. Bilimsel öğreti ile inancı uzlaştırmayı deneyen Katolikler de 1907’de papa tarafından şiddetle kınandılar.

C. Misyoner Kiliseler

Belge 1 ve 4

■ **Kiliseler sömürgeciliğin etkili araçları arasında yer alıyordu.** Nitekim *misyoner**ler bazen sömürgeleştirilecek bölgeye askerlerden önce gidiyordu. Faaliyetleri, özellikle Müslüman ve Budist ülkelerde her zaman başarılı olmuyordu elbette, ama Kara Afrika’da Katolik ve Protestan dinleri giderek yaygınlaşıyordu.

■ Sömürgeleştirilen toplumların seçkinlerinin bir kısmı, sömürgeleştirme hareketinin dinsel uzantısında Avrupa emperyalizminin bir ifadesini görüyordu. Bazı misyonerler de kendi kendilerine Hıristiyan Batı modelini ihraç etmek isterken hata edip etmediklerini sormaya başlamışlardı. Sömürgeci devletler arasındaki rekabet yüzünden, Hıristiyanlığın adalet ve evrensellik ilkeleri unutulmak üzereydi. Ancak, **eğitim, tıp ve insanî yardım** alanlarında çabalar artıyordu. Kölelikle mücadele başarıyla sonuçlanmış ve sömürgelerde yerli bir ruhban sınıfı yetiştirilmişti.

Katolikler	% 40-43	Ortodokslar	% 24	Müslümanlar	% 3-5
Protestanlar	% 25	Yahudiler	% 2-3	Dinsizler	% 2-3

2 1880’e doğru Avrupa’da dinler.

3 ***Syllabus:*** **IX. Pius’a göre kabul edilmesi mümkün olmayan modern fikirler.**

16. - İnsanlar, hangi dinden olurlarsa olsunlar, ebedî kurtuluşa giden yolu bulabilirler ve ona ulaşabilirler.

45. - Hıristiyan bir devletin gençliğini yetiştiren tüm devlet okullarının yönetimi [...], yalnızca sivil otoriteye bırakılabilir ve bırakılmalıdır.

55. - Kilise Devletten, Devlet de Kiliseden ayrılmalıdır.

56. - Evliliğin kutsanması, evlilik sözleşmesi açısından yalnızca bir süstür ve ondan ayrı tutulmalıdır.

80. - Papa, ilerlemeyle, liberalizmle ve modern uygarlıkla uzlaşmalı ve uyum içinde olmalıdır.

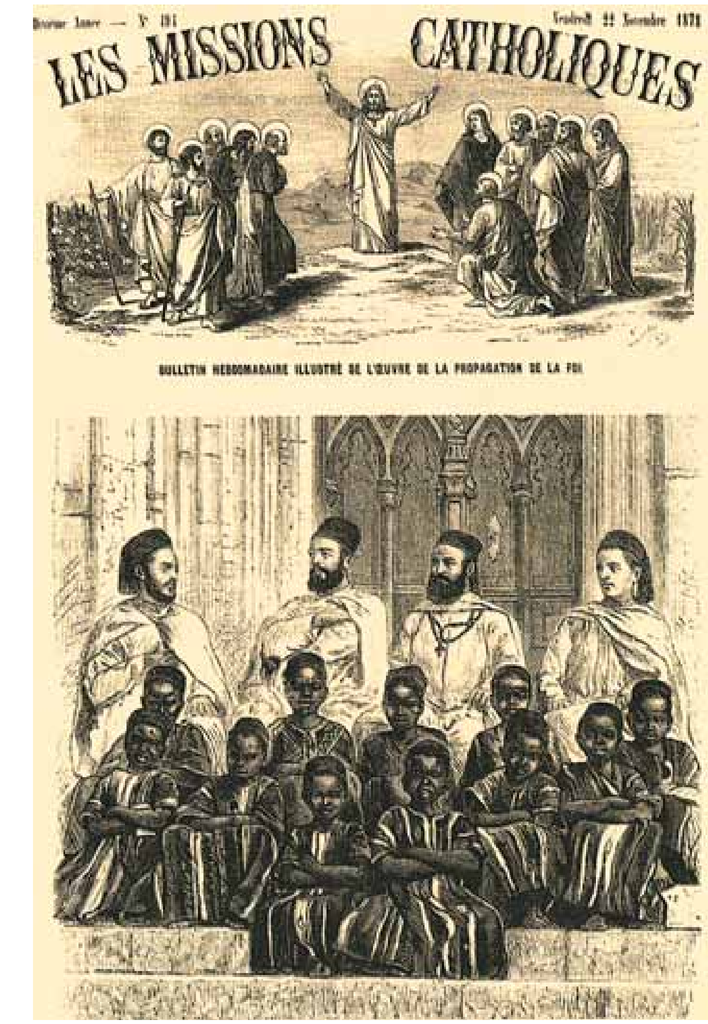
***Syllabus* ya da *“Zamanımıza özgü bellibaşlı yanlışlar kataloğu”*, 1864.**

B İ Y O G R A F İ

5 **Theodor Herzl *(1860-1904)*.**

Yahudi gazeteci ve yazar Theodor Herzl, Macaristan’da doğdu. Paris’te bir Avusturya-Macaristan gazetesinin temsilciliğini yaparken, Dreyfus olayı sırasında (1894-1906) Fransa’daki Yahudi düşmanlığının boyutlarını keşfetti. *Der Judenstaat, Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage* (Yahudi Devleti, Yahudi sorununa modern bir çözüm denemesi) (1896) başlıklı kitabında, Yahudi düşmanlığının Yahudilerin Avrupa milletlerine karışmasını ya da kaynaşmasını nasıl engellediğini anlattı. Ona göre, ancak Yahudi milliyetçiliği, yani Siyonizm, ve siyasal çözüm olarak bir Yahudi devletinin kurulması, Yahudilerin zulüm görmeden yaşamalarını sağlayabilirdi. Herzl, siyasal Siyonizmin kurucusu kabul edilir.

4 **22 Kasım 1878 tarihli *Les Missions catholiques* gazetesinin kapak sayfası.**

6 **Türlerin evrimi kuramının bir cizvit tarafından kınanması.**

İlk insan vücudunun doğrudan Tanrı’nın elleriyle değil, hayvanlarda meydana gelen bir dizi dönüşümle oluştuğu ve insanın bu dönüşümlerin son halkası olduğu konusunda bir kanı ortaya atıldı.[1] Buna göre, başlangıçta maddenin bu dönüşüm dizisinin evrimsel güçleriyle yaratıldığını, Tanrı’nın bu süreçteki kalıcı etkisini ve nihai olarak ruhun yaratılışını kabul etmek, kusursuz doğru yolda kalmak için yeterlidir. Ancak bu arada, yine bu varsayıma göre Tanrı, içine ilk ruhu üflemek üzere bir maymun ırkının tohumunu henüz oluşum aşamasındayken seçmiş ve böylece dişi bir hayvan gerçek bir insanı, bizim atamızı, İsa Peygamberin atasını doğurmuş, beslemiş, yetiştirmiştir. Bu tiksindirici kurguların bilimsel olarak ne değer taşıdıklarını incelemenin ne yeri, ne de zamanıdır.

Raoul de Scoraille, *Études* (1888) dergisindeki yazısından.

1. Bu kuram, İngiliz doğabilimci Charles Darwin (1809-1882) tarafından geliştirilmiştir.

II. Toplumsal ve siyasal gelişmeler karşısında Kiliseler

ANAHTAR SÖZCÜK

• LAİKLİK

Her türlü dinsel etkinin ve dinsel aidiyet işaretinin eğitim, kamu idaresi ve siyasal iktidarın kullanılması ile ilgili alanların dışında tutulması ilkesi.

SÖZLÜK

* Yardımsever
* Papalık genelgesi
* I. Vatikan Konsili
* Ruhban sınıfı düşmanlığı

A. Kiliseler ve toplumsal sorunlar

Belge 1, 2 ve 4

■ Toplumsal Hıristiyanlık (*bkz. s. 44*), sanayi devriminin sonuçları olarak ortaya çıkan proletaryanın yoksulluğu ve sömürülmesiyle mücadele etmek için Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa'da gelişmiş bir harekettir. Bu hareket içinde yer alan *yardımsever**ler, katolik ve protestan din adamları, yalnızca hayırseverlik adına değil, toplumsal adalet adına **yoksulluğa karşı bir mücadele** başlattılar. Ancak Kiliselerin gözünde yoksullar, genellikle ikiye ayrılıyordu: Durumlarından şikayet etmeden, kendilerine yapılan iyiliği kabul eden "iyi" yoksullar ve yaşam koşullarını iyileştirmek için toplu mücadeleye hazır proleterlerden oluşan "kötü" yoksullar.

■ **1891'de Papa XIII. Leo, *Rerum novarum* başlıklı *Papalık genelgesi** ile** toplumsal sorunlara yanıt getirmeyi denedi. Bu genelge, hayır işleri ile adalet arasındaki zıtlığı ortadan kaldırmaya çalışacak olan "sosyal Katolik doktrini"nin temellerini attı. Bu doktrine göre, işçilerin patronlarına karşı ödevleri vardı, ama patronların ödevi de işçilere adil ücretler ödemekti. Böylece Katolik Kilisesi, Tanrı'nın buyurduğu hiyerarşik düzene dayalı toplum yapısını tepkisizce kabullenmeyi bırakıyor, içerdiği eşitsizliklerle İsa'nın öğretisine ters düşen liberal kapitalizmin eleştirisine geçiyordu. Kilise'ye göre sınıf mücadelesi de, vahşi liberalizm de kabul edilemezdi. Fransa'da, 1894'te Marc Sangnier'nin kurduğu *Sillon* hareketi, 1910'da papa tarafından kınandı (*bkz. s. 85*); ama bu arada Kilise de işçi dünyasında sosyal lojmanlar kurulması, hac ziyaretleri, Rahip Lemire tarafından geliştirilen işçi bahçeleri gibi bazı faaliyetler başlattı. 1920'li yıllarda, aralarında Katolik Eylem ve Hıristiyan İşçi Gençlik'in de bulunduğu çeşitli hareketler, geniş ölçüde komünizmin ya da sosyalizmin etkisi altında, işçi sınıfını yeniden kazanmayı denediler.

B. Devletlerle Katolik Kilisesi'nin eskilere dayanan kavgası

Belge 3 ve 5

■ 1789 Fransız Devrimi ile önce Fransa'ya, ardından komşu ülkelere yayılan **inanç özgürlüğü**, 19. yüzyılda tüm Batı Avrupa'da giderek **gelişti**. Bu nedenle, 19. yüzyıl devletlerle kiliseler arasında kopuşun yaşandığı bir dönem oldu. Cavour bu kopuşu şu sözlerle ifade eder: *"Özgür devlet içinde özgür kilise"*. İtalyan Birliği, Papalık'a bağlı devletlerin zararına gerçekleşti ve papanın dünyevî iktidarını büyük ölçüde kaybetmesine yol açtı. Bu durumda papaların önünde tek seçenek kalıyordu: Dinî iktidarlarını sağlamlaştırmak. *I. Vatikan Konsili** (1869-1870) bu amaçla papanın ayrıcalıklarını, özellikle de görüşlerinin yanılmazlığını kesin bir dille yeniden ifade etti.

■ **Fransa'da** *ruhban sınıfı düşmanlığı**, modern anlamda 1793 yılında, Kilisenin cumhuriyet rejimine muhalefet etmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştı. Bu düşmanlık 1871'den itibaren, III. Cumhuriyet'le birlikte yeniden canlandı. 1892'de Papa XIII. Leo, sonunda ilk kez **Katoliklerin cumhuriyete bağlanması gerektiğini** savundu, ancak Fransız Katolikleri cumhuriyetin yücelttiği *laiklik** fikrini kabul etmiyorlardı. Eğitim ve vakıflarla ilgili kavgalar, 1904'te Fransa ile Papalık arasındaki tüm diplomatik ilişkileri kopma noktasına getirdi ve bundan bir yıl sonra Kiliselerle Devletin birbirinden ayrılması ile ilgili yasanın çıkarılmasıyla sonuçlandı. Fransa'da iyice azınlıkta olan Protestan ve Yahudilerin gönülden arzuladıkları bu gelişme, Katoliklerin çoğu için tahammül edilemeyecek bir şeydi. Buna rağmen, 1914'de Katoliklerin de Fransa Cumhuriyeti'ni savunmak için savaşmaları ve 1924'te Vatikan'la diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması, gerginliklerin yatışmasını sağladı. Kilise karşıtlığı da 1920'li yıllarda giderek yumuşadı.

1 **1900 yılında, İtalya'da yoksul çocuklara Noel hediyeleri dağıtılırken...**

1850 ile 1914 arasında, Hıristiyan hayırseverliğinin en yaygın ifade yollarından biri.

2 **Fransız Katolik Gençlik Derneği (ACJF).**

Siyasal alanda çok temkinli, dinsel ve toplumsal bir hareket olan derneğin, dinsel hiyerarşi karşısında göreli bir özerkliği vardı. Harekete bağlı "demokrat başkeşişler" siyaset sahnesinde de faal olmak istediler ve din konusunda toplumsal bir mevzuatın gerekliliğini savundular.

1886: Fransız Katolik Gençlik Derneği'nin (Katolikliği modern toplumla uzlaştırma kaygısı taşıyan Katoliklerin katıldığı toplumsal hareket) Albert de Mun tarafından kurulması.

1891: *Rerum novarum* başlıklı Papalık genelgesi.

1892: *Kaygılar arasında* başlıklı Papalık genelgesi. Her iki genelgenin de ACJF üzerinde güçlü bir etkisi oldu.

1893: Başkeşiş Garnier, Normandiya'da ilk Fransız Hıristiyan demokrat gazetesi *Le peuple français*'yi çıkartmaya başladı; Başkeşiş Lemire, Hazebrouck milletvekili seçildi.

13 Aralık 1893: XIII. Leo'nun Coutances Piskoposuna mesajı: *"Rahiplerinize hayır işleriyle ilgilenmelerini öğütleyin; bir rahip, İncil'in yoksullara iletilmesi gerektiğini her zaman hatırlamalıdır."*

1894: Başkeşiş Six, Nord bölgesinde Hıristiyan Demokrasi Partisi'ni kurdu.

1896: Ulusal Hıristiyan Demokrasi Konseyi kuruldu.

1897: Başkeşiş Gayraud, geleneksel Katolik rakibini geride bırakarak Brest milletvekili seçildi.

4 **Çiçeği burnunda bir Katolik "kızıl" banliyöde.**

1904 yılında doğan Madeleine Delbrêl, 20 yaşında Katolikliği benimsedi. İşçi dünyasının Hıristiyanlaştırılması faaliyetlerine katıldı.

1933 yılında iki arkadaşımla birlikte İncil'in öğretisini özgürce yaşamak üzere Ivry'ye geldiğimde, henüz yeni hidayete ermiştim ve oldukça yalnızdım. [...] Tamamen raslantı olarak, toplumsal danışmanlık eğitimi almıştım.

Ivry'de beni sürprizler bekliyordu. Yaşam şartlarındaki eşitsizlikler, o zamanın – 1936'dan önce – işçi dünyasının yaşam şartları beni şaşkınlığa sürüklüyordu. (Bir işçi, tüm yaşamı boyunca pazar ve bayram günleri dışında tek bir gün bile izin kullanamazdı...)

Toplumsal alandaki sürprizlere, bir Hıristiyan olarak karşılaştığım sürprizler ekleniyordu. Oysa orada yaşayan diğer Hıristiyanlar beni şaşırtan herşeye mükemmel biçimde alışmış görünüyorlardı. Bölgedeki en düşük ücretleri veren üç fabrikanın patron ve sahipleri yerli Katoliklerdendi. Ivry ve çevresinde "Hıristiyan" fabrikalar, kiliseler inşa ediyorlardı. Bir başka sürpriz de, kentin komünist olmasıydı. Belediye binasının üzerinde sürekli kızıl bir bayrak dalgalanıyordu. [...] Kentin duvarları her türden yerel olayı duyuran ve kaydadeğer bir hızla yenilenen afişlerle kaplıydı: Sovyet filmleri, ideolojik konferanslar, eylem mitingleri, belediye kermesleri, belediye vaftizleri, kızıl Paskalyalar, vs.

Madeleine Delbrêl, *Nous autres gens des rues* (Paris, 1971).

1. İşçi dünyası neden Hıristiyanlıktan uzaklaşmıştı?
2. Yazarı en çok ne şaşırtmışa benziyor?

3 **"İşte özgür düşünürlere böyle yapıyoruz!..."**
Haftalık Les Corbeaux *dergisinden bir karikatür, 18 Ağustos 1907.*

5 **Paris'teki Sainte-Clotilde Kilisesi önünde, Kilise ve devletin ayrılması ile ilgili yasalara karşı Katoliklerin düzenlediği gösteri, 1906.**

III. Batı'da laikliğin yerleşmesi

S Ö Z L Ü K

** Land*

A. İlk gelişmeler

Belge 2 ve 3

■ 16 ve 17. yüzyıllardaki din savaşlarının verdiği zararları engelleme arzusu, 18. yüzyıl başlarında Aydınlanma fikrinin de yaygınlaşmasıyla, Batı dünyasında bir **hoşgörü ortamı** yaratmıştı. **Hollanda'da Katolikler ve Yahudiler, daha 17. yüzyılda göreli bir serbestliğe kavuştular.** Fransa'da ise, 18. yüzyıl boyunca Protestanlar yüksek devlet görevlerinde bulunabildiler. Ancak, Birleşik Krallık'ta 18. yüzyıl sonlarında çıkartılan bir kanunla (Test Act), kamu yönetiminde, orduda ve adliyede çalışacak olanların Anglikanizm'in doğru din olduğuna ve Teslis (yani Baba, Oğul ve "Kutsal Ruh" üçlüsüne inanç) ilkesine bağlılığa ilişkin yemin etme zorunluluğu getirildi. Bu uygulama 1820'lerin sonlarına kadar sürdü.

■ **Modern laiklik alanında ilk adım, 18. yüzyıl sonlarında, Amerika Birleşik Devletleri'nde atıldı.** 1787'de kaleme alınan ABD Anayasası, tanrısal hiçbir varlığa gönderme yapmadığı gibi, ne parlamentoya seçilenlerden, ne de federal ya da federe devlet yöneticilerinden dinsel inanca ilişkin herhangi bir açıklama istenemeyeceği belirtir (Madde 6).

B. Ulusçuluk ve demokrasinin etkileri

Belge 1, 4 ve 5

■ 1791 tarihli İnsan ve Vatandaş Hakları Evrensel Bildirisi, din ve mezhep gözetmeksizin herkese eşit vatandaşlık hakkı tanıyarak, Batı Avrupa'da laiklik yönünde önemli bir ivme yarattı. **Belirli bir ulusa ait olma duygusu, herhangi bir din ya da mezhebe ait olma duygusunun önüne geçmeye başladı.** Çok sert gerginlikler yaşamış din veya mezheplerden bireyler, ulusal ordularda, bürokrasilerde birlikte bulunmaya başladılar. Ancak, çoğunluğun dini hâlâ kamusal alanda hissediliyordu. Kamu kurumlarında Hıristiyanlığın simgesi olan haç bulunuyor, devlet okullarında, ülkedeki çoğunluğa göre (Fransa'da) Katolik veya (bazı Alman devletlerinde) Protestan ilmihali öğretiliyordu.

■ 19. yüzyılın son çeyreğinde neredeyse bütün Batı Avrupa'ya hakim olan genel oy hakkı, **vatandaşlık ilkesini daha da güçlü bir biçimde vurgulayan bir eğitim dizgesi** gerektirdi. Bu ise, her bireyin kişisel olarak bağlanması gereken ulusal devletin, çoğunluğun dini de olsa, herhangi bir dinle özel bir ilişki içinde olmamasını zorunlu kılıyordu. Fransa'da III. Cumhuriyet kurulduktan (1875) sonra başlayan, kamu kurumlarından, özellikle de okullardan haçı kaldırma girişimi, 1905 aralığında çıkarılan devletle dinin ayrılmasına ilişkin kanunla tamamlandı. Bu kanun ayrıca, vatandaşların vergileriyle oluşan **ulusal bütçeden hiçbir dinsel kurum veya ibadethaneye herhangi bir harcama yapılamayacağını**, o zamana kadar devletin elinde bulunan ibadethanelerin de sivil derneklere devredileceğini belirtiyor ve din derslerinin okul programlarından çıkarılacağını öngörüyordu.

■ 16. yüzyıl ortalarından beri hükümdarlarının dininde olmaları gereken küçük Alman devletlerinin tebaları, Alman birliğinin kurulmasıyla birlikte, Katoliklik ve Protestanlık arasında neredeyse yarı yarıya bölünmüş olan Alman ulusunu yarattılar. Bunun sonucunda Alman *Land**'ları, din eğitimi de veren okul dizgeleri sürmekle birlikte, Alman İmparatorluğu'nu örnek alarak resmi dinlerini kaldırdılar.

■ 1870'lerde bile tanrıtanımaz olduklarını söyleyen milletvekillerini Avam Kamarası'ndan ihraç eden Birleşik Krallık da, Fransa ve Almanya'yı izledi. Din ve mezhebe ilişkin her türlü ayrımcılığı kaldıran Birleşik Krallık'ta, I. Dünya Savaşı yıllarında Yahudi bir bakan vardı.

1 ***"Cumhuriyetçi yurttaş yaratabilmek için".***

Cumhuriyet'in birinci ödevi cumhuriyetçi yurttaşlar yaratmaktır.

Cumhuriyetçi yurttaş yaratabilmek için, insanı en küçük ve gösterişsiz haliyle ele almak gerekir. Bir çocuk, bir ergen veya bir genç kızı ... insanların en eğitimsizini, fazla iş yükü altında en bunalmış emekçiyi almak ve ona kendi kendine düşünmesi gerektiği, hiç kimseye inanç ve itaat borcu olmadığı fikrini aşılamak gerekir. [Ona] gerçeği dünyevî ya da ruhanî bir efendinin, bir müdürün, bir önderin ağzından hazır bir bilgi gibi almak yerine kendi başına aramasının doğru olduğunu anlatmak gerekir.

F. Buisson'un Radikal Parti kongresinde yaptığı konuşma, 1903.

1. "Dünyevî ya da ruhanî önder" sözlerinin ne anlama geldiğini açıklayın.
2. Bu sözler kime karşı söylenmiş olabilir?

C. Doğu Avrupa ve sömürgeler

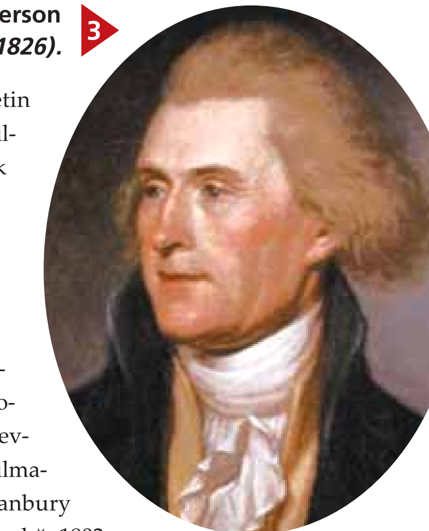
■ 19. yüzyıl boyunca Doğu Avrupa'da, özellikle de Balkanlar'da kurulan yeni devletler, giderek Batı Avrupa'da gelişen siyasal rejimlere benzemeye çalışsalar da, laik vatandaşlık ilkesini benimsemekte zorlandılar. Bu yüzden **bazı ülkelerin Yahudileri ve Balkan Müslümanları, genelde güç koşullarda yaşamak zorunda kaldılar veya göç ettiler.**

■ 20. yüzyıl başlarında tümüyle laikleşmiş Batı Avrupa toplumları, laiklik ilkesini sömürgelerine sokmadılar. Laiklik, Fransızlarca vatan kabul edilen Cezayir'de bile uygulanmadı. Sömürgelere laikliğin girememesi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında kazanılan bağımsızlık sonrasında bu ülkelerde sürekli cemaat savaşları yaşanmasına neden oldu.

2 **John Locke** ***(1632-1704).***

Dinsel hoşgörüye ilişkin, İngiltere'de 17. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan çok sayıda yayın arasında en tanınmışı, John Locke'un *A Letter Concerning Toleration* (Hoşgörü Hakkında Bir Mektup) adlı küçük kitabıdır. Locke'un burada savunduğu ana fikir, devletin vicdanları zorlamaya gücünün yetmeyeceği, dolayısıyla da dinsel tekdüzeliğin mümkün olmadığıdır. Biri kamusal alan, diğeri de inançları içeren özel alan olmak üzere, iki alanın varlığını kabul eden Locke, devletin kamusal alanda karışıklık yaratmayacak tüm inançları koruması gerektiğini savunuyordu.

Thomas Jefferson ***(1743-1826).*** **3**

ABD'de dinle devletin ayrılması, 1776-1783 yılları arasındaki bağımsızlık savaşı sırasında gerçekleşti. Bağımsız Amerika'nın kurucularının (George Washington, Benjamin Franklin, James Madison, John Adams, Thomas Jefferson) hepsi devlet ve Kiliselerin ayrılmasından yanaydı. Danbury Vaftizciler Birliği'ne yazdığı 1802 tarihli mektubunda Jefferson, genç Amerika'da devlet ve Kiliseler arasındaki ilişkiyi, aralarındaki "ayırıcı duvar"ın tanımladığını söylemiştir. Ancak bu ayrım, din karşıtlığı anlamına değil, din dışılık anlamına geliyordu; yani devlet tarafsız olacak, belirli bir dine ayrıcalık tanımayacak, yardım etmeyecekti. Nitekim bu kişiler aynı zamanda din özgürlüğü için de çalışmışlardır. Jefferson ve Madison, 1777'den itibaren Virginia'da resmi bir Kilise olmasına karşı çıkmışlar, aşar ve eğitim vergilerinin Anglikan Kilisesi'nin tekelinde olmasını eleştirmişlerdir. Amaçlarına 1786'da ulaşabilmişler ve metnini Jefferson'un kaleme aldığı bir kanunla Anglikan din adamlarının kamu parasıyla finansmanına son vererek Virginia'da tam bir din özgürlüğü sağlamışlardır.

4 **Fransa'da Kilise ve devlet işlerini ayıran 9 Aralık 1905 tarihli yasa.**

MADDE 1. – Cumhuriyet, inanç özgürlüğünü güvence altına alır. Her türlü ibadetin, kamusal düzeni korumak amacıyla aşağıda sıralananlar dışında hiçbir kısıtlama olmaksızın, serbestçe gerçekleştirilmesini sağlar.

MADDE 2. – Cumhuriyet, hiçbir dini resmî din olarak tanımaz, [hiçbir din kurumuna] maaş ya da ödenek olarak destek vermez. Dolayısıyla, bu yasanın yayınlanmasını izleyen 1 Ocak tarihinden itibaren dinî ibadetlerin gerçekleştirilmesiyle ilgili her türlü harcama devletin, il, ilçe ve beldelerin bütçelerinden çıkarılacaktır. [...]

Kamuya ait tüm ibadet kurumları [...] kapatılacaktır.

MADDE 3. – [...] Bu yasanın yayınlandığı tarihten itibaren, kamu görevlileri tarafından:

1. Söz konusu kurumların taşınır ve taşınmaz malları ile,
2. Yine bu kurumların kullanma hakkına sahip oldukları, devlete, illere ve beldelere ait malların tahminî envanteri çıkarılacaktır. [...]

MADDE 4. – Bu yasanın yayınlanmasını izleyen bir yıl içinde, kiliselerin gelirleri, dinsel vakıf gelirleri, Katolik ve Protestan papazlarına destek bütçeleri ve kamusal ibadet kurumlarına ait diğer taşınır ve taşınmaz malların tümü, tüm borç ve yükümlülükleri ve ayrıcalıklı mülkiyetleriyle, bu kurumların yasal temsilcileri tarafından, söz konusu kurumların eski yetki bölgelerinde dinsel ibadetlerin yerine getirilmesi için 19. maddede belirtilen koşullara uyacak biçimde yasal olarak kurulacak derneklere devredilecektir. Bu dernekler, ibadetlerini düzenlemeyi amaçladıkları dinin genel kurallarına uygun biçimde örgütleneceklerdir.

Paris'te bir okuldan haçların kaldırılması. **5**
Fransa Ulusal Eğitim Müzesi.

IV. Osmanlı-Türk toplumunda laikleşme

ANAHTAR SÖZCÜK

• DRAGOMAN

Arapça asıllı tercüman kelimesinden gelen bu sözcük, özellikle devletlerarası görüşmelerde çevirmenlik yapan görevliler için kullanılırdı. Bu görevin getirdiği yetki ve sorumluluklar, çevirmenliğin ötesinde bir çeşit dışişleri müsteşarlığına denk düşer.

SÖZLÜK

* Ulemâ

A. Tanzimat'tan önce din, devlet ve toplum

Belge 1, 2 ve 4

■ Laikleşme olgusu sadece din-devlet ilişkileri ve yasalar düzleminde anlaşılmamalıdır. Gündelik hayatın ve toplumsal ilişkilerin kutsal inanışlara ya da bunlar üzerinden hüküm veren kurumlara doğrudan bağımlı olmayan alanlarda şekillenmesi, laikleşmenin diğer bir boyutunu oluşturur. Bu anlamda 15. yüzyıldan beri birçok ülkede görülen laikleşme eğilimleri, Osmanlı toplumunda da serpilmiştir. Devletin işleyişini ve kamusal hayatı yönlendiren kurumlarda laikleşme, toplumsal hayatın derinliklerindeki bu tür damarlarla örtüştüğü için görece başarılı olmuştur.

■ **Osmanlı Devleti kendisini bir İslam devleti sayar, kamu düzenini İslami kurallara yaslandırırdı.** Müslüman ile gayrimüslimin, kadın ile erkeğin her açıdan eşit olması düşünülemezdi. Fikir ve davranışları Sünni İslam'ın dışına taştığı için öldürülenlerin sayısı az değildir. Ancak **İslamiyet,** "başka dinlerden olanlar"ın ve kadınların kimlik ve hukukunu tanımakta **orta ve yeniçağ Avrupa Hıristiyanlığına göre daha hoşgörülü olmuştur.** Kamu yararı, devletin korunması ve yerel gelenek gibi ölçütler, zaman zaman oldukça esnek yorumlanan şeriatla çelişmediği sürece, Osmanlı hukukunda din dışı ilkelere bir yer açılmasını sağlamıştır. Gayrimüslimler, Kilise veya haham mahkemelerinin yanısıra, şeriat mahkemelerini de kendi aralarındaki meseleler için çokça kullanmıştır.

■ Ayrıca, sağlam bir **devlet düzeninin şeriatla olduğu gibi akıl yoluyla da kurulabileceği zaman zaman ifade edilmiştir.** 17. yüzyılın büyük düşünürü Kâtip Çelebi, o devirde yayılan kahve, tütün gibi bazı adetleri dine aykırı bulup yasaklamak isteyenleri eleştirirken, **"devlet inançsızlıktan değil adaletsizlikten yıkılır"** anlamına gelen hadisi anarak İslam-Osmanlı siyaset düşüncesinin laikliğe bakan penceresini aralar. III. Selim'in ve II. Mahmut'un giderek laikleşme yönünde evrilen **ıslahat projeleri yüksek düzeyli *ulemâ**dan destek görmüştür.**

■ Osmanlı devlet ve ordusunda gayrimüslimlerin görev aldığı da görülür. 15. yüzyılda Rumeli'deki sipahilerin % 10'undan fazlası Hıristiyandı; birkaç kuşak içinde bunların tümü Müslümanlaştı, ama bu bir zorlama sonucu değildi. 1660'lardan 1820'lere kadar *dragoman**lar, İstanbullu Rum seçkinleri arasından atanıyor, şimdiki Romanya'nın yönetimi de bunlara veriliyordu.

B. Tanzimat ve hukukta dönüşüm

Belge 3

■ Din-devlet ilişkilerinde, yasalarda ve kurumlarda laikleşme, Cumhuriyet dönemine göre çok sınırlı olmakla birlikte, asıl ivmesini Tanzimat'tan sonra kazanır. Bir yandan hukuk, eğitim gibi alanlarda bazı yeni kurumlar ve uygulamalar din ve/veya gelenek çerçevesinde temeller aranmaksızın devreye konmuş, bir yandan da **dini kimliklerden bağımsız, tek ve eşit bir vatandaşlık anlayışına doğru sancılı bir süreç** başlatılmıştır.

■ İslam hukuku ve Osmanlı geleneklerinden türetilmemiş, açıkça Avrupa mevzuatından esinlenmiş yeni kanunlar, 1840 yılında ceza, 1850'de ise ticaret hukukunda yürürlüğe girmiştir. Ceza Kanunu'nun 1858'de yenilenirken Fransa modeline dayandırılması, 1866'da Medenî Kanun için de aynı modelin önerilmiş olması, ayrıca şeriat mahkemelerinin etkinlik alanını sınırlandıran yeni mahkemelerin kurulması sert bir muhalefete yol açtı. Mithat Paşa'nın 1864'te Tuna Vilayetinde uyguladığı reformlar sonucunda kadıların yerel yönetimle ilgili bazı yetkileri yeni kurulan ve gayrimüslimlerin de bulunduğu meclislere bırakıldı. Şeriat mahkemelerinin işlevlerinin daha da geniş kısımları yine 1860'larda kurulan Nizamiye mahkemelerine verildi. Ancak, çeşitli mahkemeler arasında yetki dağılımı hiçbir zaman kesinleşmemiş, zamanla şeriat mahkemelerinin dini bir makam olan Şeyhülislamlığa, diğerlerinin ise Adalet Bakanlığına bağlanması, **hukukta,** bir benzeri de **eğitimde** görülen, **iki başlılık** sorununa yol açmıştır. **Cumhuriyet reformlarının ve laikleşme anlayışının en önemli özelliklerinden biri, bu iki başlılıktan kurtulma konusunda gösterilen kararlılıktır.**

1 Yönetimin temelleri.

Hazreti Peygamber Yemen'e vali olarak gönderdiği Maaz bin Cebel ile şöyle konuşmuşlardı:

Hazreti Peygamber – Ya Maaz, Yemen'de ne ile hüküm edeceksin?

Maaz – Kitap ve sünnetle.

Hazreti Peygamber – Kitap ve sünnette bulamazsan?

Maaz – Reyimle.

Bunun üzerine Hazreti Peygamber, "Allah'a şükür olsun ki elçisini başarılı kıldı" demiştir.

Besim Atalay, *Türk Dili ile İbadet* (İstanbul, tarihsiz).

2 Osmanlı devlet ve toplum düzeni.

... 15-17. yüzyılların Osmanlı yönetiminde o çağın Avrupası'na göre dinî bir hoşgörü ve Osmanlı hukuk düzeninde din dışı uygulamaların yaygınlığını gördüğümüz halde, Osmanlı devlet ve toplum düzenini laik diye adlandıramayız. Bunun başlıca nedeni, toplumun resmen din esasına dayanan "millet" denen gruplara bölünmesi, vergilerin bu gruplamaya göre salınıp toplanması, yargı düzeninin ve eğitimin bu anlayış içinde cemaat liderleri tarafından örgütlendirilip, yürütülmesidir. Bu ise adlî ve yönetsel örgütlenmede dine dayalı bir tür adem-i merkeziyetçilik ve çeşitlilik demektir. "Millet" ayırımında dil ve ırk esası gözetilmezdi. Aynı dili konuşan Ermeniler, mensup oldukları Kiliseye göre, "Ermeni", "Ermeni-Katolik", 19. yüzyılda bir kısım Ermeniler de "Protestan" milletleri olarak geçerdi. Buna karşılık Bulgarlar ve Rumlar aynı millet sayılıyordu. Türkler, Arnavutlar, Araplar "İslâm"dı. İmparatorluk dağılana kadar, nüfus sayımında bile etnik ayırım değil, dinsel gruplama esas alınmıştır. Dinî cemaat örgütlerinin liderleri, yargı, eğitim, maliye, beledî hizmet alanlarında sorumlu ve yükümlü tutulmuştur. Bundan başka gayrimüslimlere gösterilen hoşgörü, sünnî olmayan Müslümanlara hiç gösterilmemiştir. Bu nedenlerledir ki böyle bir düzeni laik olarak niteleyemeyiz.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul, 1983).

3 Asil İslam doktrini.

Cahil Avrupalılar ne hakla bizim dinimizin aleyhinde konuşabilirler? Peygamberimizin buyurduğu kuralların bazıları sert gibi gözükebilir ama, Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal kitaplarında da bu tarz pek çok kural vardır. Kuramsal olarak sert görünen kurallar, uygulamada hafifler, yumuşarlar.

Kur'an, her yerde fazileti tavsiye eder ve açıkladığı doktrin, Hıristiyanlık ve Yahudilik doktrinlerinden aşağı değildir. Bundan başka İslâmiyet'in kuvvetli bir din olduğu pek çok vesilelerle görülmüştür. Dinler arasındaki mücadelelerde hep İslâmiyet galip gelmiştir.

Vicdan özgürlüğü meselesine gelince, buna dünyanın her yerinde en çok Müslümanlar hürmet göstermişlerdir. Dünyanın hiçbir milleti bizim kadar misafirperver değildir. Memleketinden sürülen pek çok kişiye barınacak yer vermişizdir. Nitekim Rusya ile savaşı bile göze alarak Polonyalıları kabul etmedik mi (*bkz. s. 142*)?

Sultan Abdülhamit II, *Siyasî Hatıratım* (İstanbul, 1974).

4 Seküler kamuoyu mekânı olarak kahvehane. *Illustrated London News*, 21 Nisan 1877.

1877 baharında, İstanbul'da bir kahvehanede Rusya ile savaş olasılığı tartışılırken.

S Ö Z L Ü K

* Kodifikasyon
* Rüştiye
* Mülkiye
* Bâb-ı Âlî (*bkz. s. 140*)
* Gâvur

C. Yeni sentezler

Belge 1 ve 3

■ Yeni yasa ve mahkemelere muhalefet edenler, İslam hukukunun kuşatıcılığının ve üstünlüğünün korunarak bazı yeni yorumlarla çağın gereklerine cevap verebileceğini savunuyorlardı. 1868-1876 yılları arasında Cevdet Paşa'nın önderliğinde hazırlanan ***Mecelle***, Batı'dan esinlenmiş yasal yeniliklere karşı oluşan tepkinin dışavurumu ve en büyük başarısıdır. Ancak, **şeriat hukukunda ilk kez *kodifikasyon**a gidilmesi** açısından *Mecelle*'nin kendisi de modernleştirici bir hukuk reformudur.

■ *Mecelle*'nin dışında bırakılan medeni hukuk, **1917 yılında Hukuk-u Aile Kararnamesi** ile ele alınmıştır. Son derece kısa ömürlü olsa da, bu yeni yasa, tekeşliliğin kabulü, kadınların boşanma haklarının genişletilmesi gibi özelliklerin yanısıra, **Müslüman ve gayrimüslim ailelerin tek ve aynı yasaya tabi olması** yönüyle dini kimlikleri aşan yekpare bir vatandaşlık anlayışına doğru giden yolda en önemli deneylerden biridir.

D. Devlet ve birey: Yeni ilişkiler

Belge 2, 4 ve 6

■ Tanzimat'tan sonra açılan okulların "laik eğitim" verdikleri söylenemez, ancak *rüştiye** adı verilen yeni ortaöğretim kurumlarının ders programında din dışı konular ve dini eğitimden bağımsız bazı beceriler ön plana çıkmıştır. 1858'den itibaren kızlar için de rüştiye mektepleri açılmıştır. Ayrıca ulemânın eğitim sistemini biçimlendiren ve denetleyen kurullardaki rolü giderek azalmış, ulemânın yetiştiği medreselerde ise ciddi reform yapılmadığı için geleneksel yöntemler sürdürülmüştür. Dolayısıyla, **hukukta olduğu gibi eğitimde de bir yanda laik, bir yanda dini-geleneksel kurumlar ve anlayışlar yanyana ama aynı zamanda gerilimli bir şekilde yaşamağa devam etmişlerdir.** Medreselerin dışında yüksekokulların kurulması Tanzimat'tan önce başlamıştır. Mühendislik, tıp, askerlik, *mülkiye** gibi dallarda kurulan, Türkçe eğitime ve Avrupa dillerine ağırlık veren bu okullar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı-Türk düşünce hayatının merkezini medrese dışına taşımıştır.

■ Modern devletlerin oluşumunda görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde de çağdaşlaşma sürecinde vatandaşlık ile askerlik görevi arasında bir ilişki kurulmuş, kökenine bakılmaksızın her yetişkin erkeğin devletine karşı böyle bir yükümlülüğünün olduğu ilke olarak benimsenmiştir. Ancak ıslahat fermanları ve çeşitli yasaların bu konuda eşitleyici söylemine karşın uygulama çok sınırlı kalmış, ne gayrimüslimler bu konuda hevesli olmuş ne de onların orduya katılması fikri devlet kademeleri ve Müslüman ahali arasında güven uyandırmıştır.

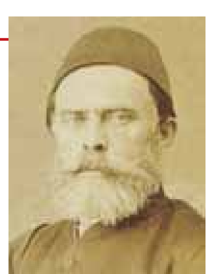
■ Öte yandan, Tanzimat'tan sonra hem sayıları hem sorumluluk alanları büyüyen **taşra yönetimi ile ilgili meclislerde ve her iki meşrutiyet döneminin merkez meclislerinde gayrimüslimlerin nüfuslarına orantılı bir şekilde temsil edilmişlerdir.** Ayrıca, aynı şekilde orantılı olmasa da, devlet memuriyetlerinde hatta bakanlıklarda gayrimüslimlerin sayısı giderek artmıştır. Bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulmasından sonra bile, Osmanlı yönetiminde Rumlar görev alabilmiş, örneğin son derece kritik 1848-1849 yıllarında *Bâb-ı Âli**'nin Londra büyükelçiliğini Muzurus Paşa üstlenmiştir.

E. Gerilimler ve yeni sorular

Belge 5 ve 7

■ Geleneksel dengelerin yerinden oynamasıyla birlikte hem toplum hayatında hem de **zihin dünyalarında yeni kaygılar ve gerilimler** ortaya çıkmıştır. 1860'da Şam'da yaşanan cemaatler arası çatışmaların sonucunda binlerce Hıristiyan hayatını kaybetmiştir. Düşünce düzleminde ise, dinin (ve kutsallaşmış geleneklerin) devlet ve kamu hayatındaki rolü tartışılır olmuş, bu söylem daha geniş olarak **medeniyet ve kimlik tartışmaları**na eklemlenmiştir: tüm insanlığın şu veya bu ölçüde birlikte yoğurduğu ve paylaştığı tek bir medeniyet mi vardır yoksa birbiriyle uzlaşma veya çatışma içinde tahayyül edebileceğimiz çeşitli medeniyetler mi vardır? Bunların bazıları diğerlerinden ileri midir? Bu ilerilik ve gerilik dinle ilgili midir? Örneğin, İslam dini modern bir hayatı ve bu bağlamda laik bir kamu düzenini besler mi yoksa engeller mi? Benzeri sorular, Osmanlı-Türk aydınları arasında hem yepyeni yaratıcı açılımlara hem de korunmacı bağnazlıklara yol açarak, Cumhuriyet döneminde de gündemden inmemiştir.

BİYOGRAFİ

1 **Ahmet Cevdet Paşa *(1823-1895).***

19. yüzyılın en önemli tarihçi, hukukçu ve yöneticilerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, önce medrese eğitimi almış, sonra bürokrasiye geçerek birçok önemli memurluklarda bulunmuş ve bakanlık yapmıştır. Medenî Kanun'a gidişte ilk sistematik hukuk çalışması olan *Mecelle*'nin yanısıra, çok önemli bir Osmanlı tarihinin (*Tarih-i Cevdet*) ve neredeyse bütün okullarda okutulan *Kısas-ı Enbiya* adlı İslâm tarihinin yazarıdır.

2 Gâvura gâvur demek yasak!

Galata'da Voyvoda Karakolunda eskilerden bir tabur ağası[1] varmış. Hıristiyan ahali ara sıra bir Müslimi yakalayıp karakola götürür ve "Bana *gâvur** dedi" diye cezalandırılmasını istermiş. Tabur ağası, "Ey oğul, anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var, gâvura gâvur denmeyecek. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti" diye kabahatliyi azarlar ve paylarmış.

Abdurrahman Şeref, *Tarih musahabeleri* (İstanbul, 1924).

1. Zaptiye binbaşısı; komiser.

4 Hukuk-u Aile Kararnamesi (7 Kasım 1917).

Kararnamedeki amaç evlenme, birlikte yaşama ve boşanma koşullarının bütün Osmanlılar için belirli kurallara bağlamak ve işi yargıçların yetkisine vermektir. Buna göre Müslümanlar için imamların ve Hıristiyanlarla Yahudiler için kendi dinsel kimselerinin bu işlerle ilgileri kesilmiştir. İmamlarınki otomatik olarak işin yargıcın eline geçmesiyle, papaz ve hahamların, nikâh kıymak ve onu bozmak (evlendirmek ve boşatmak), nafaka (geçim koşulları belirlemek), drahoma ve çeyiz işlerindeki yargı hakları 156. Madde ile kaldırılmıştır.

Müslümanlar için bir türlü "tevhid-i içtihad"a gidilmiş, yani türlü mezheplerdeki hükümler arasında zamana ve uygarlığın gidişine en uygun olanı seçilmiş ve o kanunlaştırılmıştır. Artık bunlar üzerine şu veya bu mezhebe göre hüküm yürütmek kadı ve müftülerin yetkisi dışına çıkarılmıştır.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt III/4 (Ankara, 1967).

5 Dinin siyasetten kurtuluşu.

Kendisine bağlandığımız için ikircıksız ve mutlu olduğumuz İslâm dinini, yüzyıllardan beri alışılagelindiği gibi bir politika vasıtası olmak durumundan kurtarma ve yüceltme gereksinimi, bize kendini bir gerçeklik biçiminde gösteriyor. Kutsal ve Tanrı'ya dönük olan inanç ve vicdan dünyalarımızı, belirsiz, değişken ve her türlü çıkar ve hırsın göründüğü bir sahne olan siyaset dünyasından ve siyasetin bütün organlarından bir an önce ve kesin bir biçimde kurtarmak, ulusun dünyadaki ve ahiretteki mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. İslâm dininin yüceliği ancak bu yolla kendini gösterir.

Gazi Mustafa Kemal'in TBMM'nin İkinci Dönem Birinci Toplantı Yılını açış konuşması, 1 Mart 1924.

7 Kim Türk, kim değil?

Tevfik Fikret'in eşiyle mülâkat.

[D]insiz diye Fikret'i vatanından, Türklüğünden dışlarsınız!... Müslüman olduğu için Mehmet Akif'i Türk şairi saymazsınız!... Halûk'a da Amerika'da çalıştığı için "yabancı" diyorsunuz! "Türk"ün "Türk" diye vaftiz edilebilmesi için (!) sizce nasıl bir dine ve inanca sahip olması gerekiyor? Bunun cevabı Anayasamızda verilmiştir: Laik Türkiye Cumhuriyeti'nde kimsenin vicdanına baskı yapılamaz. Reşit olmuş her Türk inanır veya inanmaz. Yeter ki topluma zararı dokunmasın...

***Cumhuriyet*, 10 Ekim 1939.**

3 Cevdet Paşa ve *Mecelle*.

Cevdet Paşa, *Mecelle*'yi meydana getirmekle İslâm fıkhını (hukukunu) Türkçeleştirdiği gibi o devrin adliyesinde düşünce birliği vücuda getirmiş, örfe aykırı olan halk göreneklerine uymayan fetvaları kabul etmeyip, zamanının gereksinmelerine en uygun gelen kuralları bu kitaba koymuştur. Yine Cevdet Paşa'nın yaptığı bu yenilik sayesindedir ki, İslâm fıkhı öğretim usulü bakımından da yeni bir ilerleme yoluna girmiştir. Cevdet Paşa, *Mecelle* meselelerinin evveline doksan dokuz tane ana fikir (kavaid-i külliye) koymuş, önce bunların bellenmesiyle öteki meselelerin de bunlar sayesinde çözülebilmesi işini kolaylaştırmıştır. 1868 yılından beri bütün imparatorluk mahkemeleri türel meselelerde *Mecelle*'nin genel yargıları dahilinde davaları çözümlemişlerdir. 17 Şubat 1926 tarihinde Türk Medenî Kanunu'nun kabulü üzerine, *Mecelle* de yerini bu kanuna bırakmıştır. Türk Medenî Kanunu'nun kabulü sosyal devrimimiz bakımından ne kadar önemli, ne kadar ileri bir hareket olmuşsa, Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'yi meydana getirerek eski adliyemizde türel ve düşünsel bir birlik yaratmış olması da o devre göre büyük bir devrim mahiyetindedir. Kısacası, Cevdet Paşa'nın Tanzimat adliyesini kurmak, bu alandaki gerekli teşkilâtı yapmak, ana eserleri hazırlamak bakımından hukuk alemimizde yaptığı hizmet gerçekten büyük olmuştur.

Mehmet Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri* (Ankara, 1945).

Yazara göre* Mecelle*'nin devrimci özelliği nedir?

6 Cemaatlerüstü okul ve karşıtları.

Galatasaray Lisesi aslında ilk ve yükseköğitim arasında dinler arası bir ortaöğretim müessesesi olarak 1868'de ... açılmıştı.

Galatasaray Lisesi'ne karşı din çevrelerinden gelen ilk tepki, Vatikan'ın tepkisi oldu. Daha okulun açılmasından önce Papalık makamı iki emirname ile Katoliklerin bu okula gitmesini yasakladı. İkinci tepki Rus elçiliğinden geldi. O zaman elçi olan General İgnatiyef, Osmanlı başkentinde Fransız nüfuzunu kırmak için büyük çaba göstermekteydi. Ortodoks Rumların bu okula gitmesine karşı bu elçilik tarafından propaganda yapılıyordu. Yahudi cemaati içinde de Yahudi çocuklarını Müslümanların sahip olduğu, Hıristiyanların yönettiği bir okula göndermekte tereddüt edenler vardı. Fakat ... yemeklerde İbrani kurallarına aykırı yiyecekler olmamak şartıyla çocuklarını gönderenler oldu.

Ulemâ arasından Müslüman çocukların okula verilmesine karşı resmî bir muhalefet gelmedi. Bununla birlikte, birçok aile başlangıçta tereddüt geçirdiler. Türk basını okul lehine yazılar yazarak geleceğin mühendislerinin, öğretmenlerinin, iktisatçılarının, Avrupa dillerini öğreten bu okuldan yetişeceğini temin ediyorlardı. Müslüman çocukların Avrupa'ya gönderilmesine lüzum kalmayacağını, Hıristiyanlarla temaslarının Müslüman inançları üzerine zararlı etkisi olmayacağını da belirtiyorlardı.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 3. baskı (İstanbul, 2002).

General İgnatiyef'in okula muhalefet etmek için başka bir nedeni daha olabilir mi?

SENTEZ

19. yüzyılda dinlerin artan etkisi, Katolik dünyasında popüler hac ziyaretleri, Protestan dünyasında dinselliğin yeniden uyanışı ve Avrupa'nın sömürgecilik hareketine eşlik eden Hıristiyan misyonları ile kendini gösteriyordu.

Toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler, aralarında papanın da bulunduğu din görevlilerini pek çok konuda tavır almaya zorluyordu:

- bilimsel gelişme ve dinsel inanç arasındaki ilişkiler;
- sosyalizm ve liberalizm konusunda varılacak yargılar.

Papa XIII. Leo, *Rerum novarum* başlıklı genelgesinde (1891) sosyalizmi kınadı, ama diğer yandan sosyal bir Kilise doktrininin temellerini attı.

Ancak, 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesiyle sekülerleşmiş olan Batı dünyasında laiklik, 19. yüzyılın demokrasi yönündeki siyasal gelişmeleriyle birlikte, kesin olarak yerleşti.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl başlarında karşılaştığı toplumsal sorunlar, devletle toplum arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. Genelde İslâm, özelde de Osmanlı tarihinde din dışı bir adalet geleneğinin de olması, bu yeniden düzenleme çabasını görece kolaylaştırdı. Böylece Osmanlı toplumu vatandaş eşitliği yönünde evrilmeye başladı ve söz konusu eşitliğin temel ilkesi olan laiklik, giderek Osmanlı Devleti'nde de yerleşti. II. Meşrutiyet döneminde bu anlayışla atılan köktenci adımlar Cumhuriyet döneminde tamamlandı.

KARIŞTIRMAYALIM

Laikleştirme ve Hıristiyanlığın gerilemesi

Laikleştirme, dinlerin toplumlar ve devletler üzerindeki iktidarını yok etmeyi amaçlar. Din, artık yalnızca özel alana ait olacaktır.

Hıristiyanlığın gerilemesi ise, farklı Hıristiyan Kiliselerinin etkisinin özellikle dinsel ibadetler (ayinlere katılma, komünyon, vs.) konusunda gerilemesini anlatır.

20. yüzyılın başlarında, laikleşme Avrupa'da kendini dayatsa da, Hıristiyanlık henüz o kadar gerilememişti. Dinsel ibadetler yavaş yavaş azalıyor, ancak kırsal kesimde canlılığını koruyordu.

Yahudi karşıtlığı ve antisemitizm

Yahudi karşıtlığı, bir din olarak Yahudiliğin ve bu dine mensup olanların dışlanmasıdır.

Antisemitizm ise, 19. yüzyılda, biyologlar ve antropologlar ırkları yaratmaya ve sınıflandırmaya başladıktan sonra oluşturulmuş bir sözcüktür. Bu tarihten sonra, "semitler"e yönelik ırkçı ayrımcılık dinsel Yahudi karşıtlığına eklenmiştir.

Laiklik ve sekülerlik (sekülarizm)

Laiklik, öncelikle devlete, yani yönetim biçimine ilişkin bir kavramdır ve devletin herhangi bir din veya mezheple özel ilişkilerde olmaması anlamına gelir. **Sekülerlik** ise, öncelikle topluma hattâ bireylere ilişkin bir kavramdır ve bireylerin, dindar olsalar da olmasalar da, toplumsal yaşamı algılayışlarında çağın gereklerine göre davranmaları anlamına gelir.

OKUYALIM

• KİTAP

- **Niyazi BERKES**, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul, 2002).

• MAKALELER

- **Uriel HEYD**, "III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde batılılaşma ve Osmanlı ulemâsı", çev. S. Erdem, *Dergâh*, sayı 80-83 (1996-1997).
- **Halil İNALCIK**, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", çev. M. Özel, *Dergâh*, sayı 30 (1993).

Tarihsel metin incelemesi (1)

METNİN DİKKATLE OKUNMASI

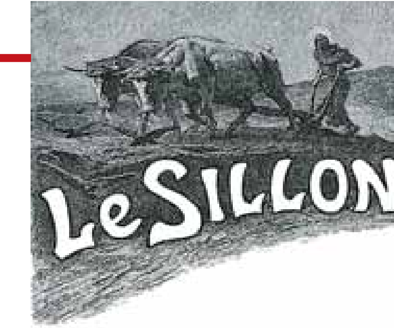
■ Bir metin üzerinde çalışmaya başlamadan önce, kendinize şu soruları sormalısınız: Metnin yazarı **kim**? Metin **ne zaman** yazılmış? Metin **kime** sesleniyor? Metinde **neden** söz ediliyor?

■ Metinde geçen özel isimleri, tarihleri, ilk anda anlamını kavrayamadığınız bazı deyimleri saptayın. Ders kitabınızda yer alan, derste öğretmeniniz tarafından kullanılan kaynaklara, sözlüklere, konuyla ilgili diğer kaynak kitaplara başvurun.

YORUMLAMA

■ Soruları sırayla yanıtlayın:
- 1. sorunun yanıtı giriş bölümünü oluşturur (**kim, ne, kime, ne zaman**);
- Gelişme bölümü için, olayların **nasıl** geliştiğini anlamaya çalışın (örneğin burada, sözü edilen hareketi tanımlamalısınız; 2. sorunun anlamı budur);
- Olayların **NEDEN** bu biçimde geliştiğini anlamaya çalışın (3. soru);
- Sonuç bölümü, anafikri bir ya da iki cümleyle özetler, metnin kapsamını ortaya çıkarır ve geleceğe yönelik açılımlar içerir (4. soru).

■ Kaçınmanız gereken hatalar:
- Metnin bazı bölümlerinin başka bir biçimde yeniden yazılması.
- Metni yorumlamayan ya da dersin bir bölümünü ezberden aktararak metinden uzaklaşan kompozisyonlar.

1 Fransa'da "Sillon" hareketinin Papa X. Pius tarafından kınanması.

Hayır, saygıdeğer kardeşlerim; herkesin kendini müçtehit ve yasa koyucu ilan ettiği bu toplumsal ve entelektüel anarşi devrinde, dünyayı Tanrı'nın inşa ettiğinden farklı bir biçimde inşa etmenin mümkün olmadığını olanca enerjimizle hatırlatmalıyız. Kilise temelini atmaz ve çalışmaları yönetmezse, yeni toplumlar kurmak mümkün değildir. Hayır; artık ne uygarlığı yeniden icat etmek, ne de bulutların üzerinde yeni bir ülke yaratmak gerekiyor. O ülke, o Hıristiyan uygarlığının ülkesi, o Katolik ülkesi vardı ve bugün de var... Yapmamız gereken tek şey, sağlıksız ütopyaların, başkaldırının, dinsizliğin sürekli yenilenen saldırılarına karşı o ülkeyi doğal ve tanrısal temelleri üzerinde kurmak ve canlı tutmaktır [...].

[*Sillon'cular hakkında*] Duygularını, yüreklerindeki karşılık beklemeyen iyiliği, felsefî mistisizmlerini yüceltmek, onları yeni bir İncil'e yönelttı. O İncil'de Kurtarıcı'nın gerçek İncil'ini bulduklarını sandılar; o kadar ki Peygamberimiz İsa'yı çoğunlukla saygısız denebilecek bir samimiyetle anmaya cesaret ettiler. İdealleri Devrim'inkine yakın olduğundan, İncil ile Devrim arasında hakaret dolu benzetmeler yapmaktan çekinmediler [...]. Saygıdeğer kardeşlerim; İncil'in ve hem Tanrı hem İnsan olan İsa Efendimizin kutsallığının Sillon hareketi ve başkaları tarafından bu biçimde çarpıtılmasına dikkatinizi çekmek istedim.

Papa'nın Fransız Piskoposlar Kurulu'na gönderdiği 29 Ağustos 1910 tarihli mektuptan alıntılar.

2 "Sillon" hareketi (1894-1910) nedir?

"Sillon" hareketi, Katolik Kilisesi'ne bağlılıkla modern toplumla uyum içinde yaşamayı buluşturmayı amaçlayan Parisli bir grup öğrenci tarafından kuruldu. Başlangıçta dinsel içerikli bir düşünce hareketiydi. 1894'te aynı adı taşıyan bir dergi de çıkmaya başladı.

Marc Sangnier, "Sillon"u siyasal ve toplumsal bir eylem hareketine dönüştürdü. Hedefi demokrasi fikrini geliştirmek ve Hıristiyan ideallerini topluma yaymaktı. 1902'den itibaren Marc Sangnier, "Sillon"un başına geçti, Toplumsal Çalışma Dernekleri ve Halk Enstitüleri kurdu. "Sillon", Dreyfus olayı sırasında antisemitizmi, Rusya'daki *pogromları* ve iş yaşamındaki sömürünün aşırılıklarını kınadı.

Marc Sangnier'nin güçlü inancı ve güzel konuşma yeteneği sayesinde "Sillon"un başarısı, bazı Katolik çevrelerde önemli boyutlara ulaştı (1910'da 20.000 üye).

Hareketin 1910'da papa tarafından kınanmasının nedenleri:
- Katolik dünyasının büyük bölümünde eskiden beri hakim olan cumhuriyete karşı muhalefeti güçlendiren Kilise karşıtı ortam;
- "Sillon"un Katolik hiyerarşisi karşısında özerklik kazanma arzusu;
- Hem siyasal hem de dinsel olan amacının bulanıklığı;
- Hıristiyan inancının güncel ideolojiler tarafından saptırıldığını görme korkusu.

Marc Sangnier boyun eğdi ve hareketi feshetti. Hareketin üyelerinden çoğu Fransız Katolik Gençlik Derneği'ne katıldı *(bkz. s. 77, Belge 2)*. Bazıları siyasete atıldı. Marc Sangnier, *La Démocratie* (Demokrasi) adında yeni bir gazete çıkarmaya başladı ve "Genç Cumhuriyet" adında siyasî bir hareket kurdu. 1919'da milletvekili seçildi. Kendisini merkez sola yerleştiriyor, özgürlük ve ilerleme fikirlerini savunuyordu.

Hilafetin yükselişi ve sonu

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarına doğru, Müslüman toprağı olan Kırım'ı yitirirken, yüzyıllardır bir işlevi olmayan hilâfet kurumunu Rusya'ya karşı kullanmıştı. Batı dünyası 19. yüzyılda birçok yerin yanısıra neredeyse bütün İslâm dünyasını da yönetir duruma gelince, Müslümanlar arasında, zayıf da olsa, bir dayanışma fikri ortaya atıldı. Sultan II. Abdülhamit, Yeni Osmanlıların üzerinde epey düşündükleri bu fikri benimseyerek, söz konusu dayanışma çabasının merkezine Osmanlı hilâfetini yerleştirdi. İlk Osmanlı anayasasına da giren halifelik kurumu, böylece bir dış politika kozu olarak kullanıldı (*bkz. s. 180-181*). Almanya'nın istekleri doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'nda da kullanılmaya çalışılan (*bkz. s. 242-243*) hilâfet, savaş sonunda ortaya çıkan yeni Türkiye'ye uygun bir kurum değildi. Hem uluslararası ilişkilerde sorun çıkarma olasılığı, hem ulusal bütünlüğün sağlanmasında bir engel oluşturması, hem de anayasal bir kurum olarak Osmanlı hanedanında bulunması, halifeliğin kaldırılmasını gerekli kılıyordu.

1 Osmanlılar ve hilafet.

Bir rivayete göre, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetmesi üzerine İstanbul'da Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle Abbasî Halifesi el-Mütevekkil Hilafet'in bütün haklarını resmen Sultan Selim'e devretti. Ne var ki, Selim'in el-Mütevekkil'den hilafeti devraldığına yahut devraldığını iddia ettiğine dair o devre ait hiçbir kayıt mevcut değildir. Öyle görünüyor ki, muayyen siyasi gayeleri desteklemek üzere bu rivayet çok daha sonra 18. yüzyılda ihdas edilmiştir. Hakikatte, ne Selim ne de oğlu Süleyman İslâm dünyasındaki üstünlük iddialarının böyle bir hak devrini icab ettirdiğini hissetmiş olamazlar. Tarihen sabit olan, Selim'in o zaman "Hadimü'l-Haremeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) unvanını almış olduğudur. Üstünlük iddia eden bir padişah için o devirde en yüce unvandı bu.

[Öte yandan] 14. yüzyılın sonlarında İbn Haldun halifenin işlevinin birbirinden büyük ölçüde uzak ülkelerin sultanları tarafından yerine getirilebileceğini kabul ediyordu. Böylelikle herhangi bir bağımsız Müslüman hükümdarın halife unvanını taşıyabilme uygulaması yaygın hale geldi. 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahları da bağımsız birer Müslüman hükümdar olduklarına delalet etmek üzere halife unvanını kullanıyorlardı.

Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", *Dergâh*, sayı 30 (1993).

2 Hilafet geleneğinin icadı.

İstanbul'daki hükümdarlar, [18. yüzyılda] güçlerini yitirmeye başlayıp İslam dünyasındaki üstünlüklerini vurgulama ihtiyacı hissettiklerinde, halifelik makamının "yeniden araçlaştırılması" için gereken koşullar da bir araya gelmiş oldu. [Bu girişim], Dört Halife ve ilk Abbasîlerin ülküleştirilen uygulamalarıyla yakınlaşıyordu. Elimizde konunun 18. yüzyıl başlarından itibaren gündeme yerleştiğine dair ipuçları bulunmaktadır. Bir İngiliz gezgin o döneme ait kitabında, 1727 Osmanlı-İran anlaşmasında kullanılan ifadeyle "Büyük Efendi, Müslümanların başı ve Halifelerin gerçek halefi olarak tanınmalıdır" cümlesini aktarır. Ancak aynı anlaşmanın Osmanlıca metninde böyle bir ifadeye rastlanmaz. [Halifelik konusunun] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın pazarlıkları sırasında gündeme yerleştiği ise kesindir. Osmanlılar bu pazarlıklar sırasında eskiden İstanbul'un haraçgüzarı olan Kırım Tatar Hanlığı üzerindeki himaye haklarını korumaya çalışıyorlar, Ruslar ise birkaç yıl sonra ilhak edecekleri hanlığın bağımsızlığını talep ediyorlardı. Osmanlı halifeliği ilk kez bu antlaşmanın 3. maddesinde, terime eskiye göre çok daha kesin ve özgül bir anlam yükleyen yeni biçimiyle yer alır... Antlaşmanın özgün İtalyanca metninde yer alan "*Supremo Califfo Maomettano*" ifadesi, Osmanlıca metinde "İmâmü'l-mü'minîn ve halîfetü'l-muvahhidîn" biçimini alır.

Osmanlı halifeliği kavramının Kırım'daki durumun ortaya çıkardığı bazı ihtiyaçlardan dolayı, bu antlaşmanın imzalanması sırasında yeniden bu biçimde tanımlandığı [...] savını ortaya atabiliriz. Halifeliğin kökenlerine ilişkin efsane de büyük olasılıkla yine aynı sıralarda, [bu makama] meşruluk kazandırma ihtiyacının kendini hissettirmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkar.

Gilles Veinstein, "Les origines du califat ottoman", *Les Annales de l'autre islam*, sayı 2 (1994).

3 Yeni hilâfete doğru.

[Hicret'in] 13. yüzyılının sonlarında, İslâm dünyasının durumunda ilk göze çarpan yan, güçlü Avrupa devletlerinin bu dünyanın büyük kısmı üzerinde egemenlik kurmasıdır. Cava, Orta Asya, Hindistan, Mısır, Arabistan kıyıları, Tunus, Cezayir gibi ülkeler, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın siyasal, ekonomik ve militer hükmü altına girmiştir. Avrupa gücünün bu İslâm dünyasının üstüne yayılışına bir tepki olarak, 19. yüzyılın ortalarından sonra, birçok Müslüman ülkesinde gözler Osmanlı hilâfetine çevrilmeye başladı. 1882 yılına rastlayan Hicret'in 14. yüzyılı başında Abdülhamit, İslâm dünyasının halifesi olarak birçok ülkeden gelen tebrik telgrafları aldığı zaman, İran, Fas ve bir iki küçük İslâm devleti dışında bütün İslâm dünyası Avrupa egemenliği altına girmiş bulunuyordu. Hemen her köşede, İslâm halifesi etrafında bir "İslâm birliği" (ittihad-ı İslâm) özlemi uyanmış bulunuyordu.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 3. baskı (İstanbul, 2002).

4 Yeni hilafetin anlamı.

Hilafet kurumu ... özellikle II. Abdülhamit döneminde diplomasinin ana konularından biri haline gelecektir. Bu gelişmeyle birlikte 19. yüzyılda yaygın olan Avrupa-merkezli görüşler, hilafet kurumuna efsanevî bir anlam yükleyeceklerdir ... Batı'nın endişesi Müslüman sömürgelerindeki toplu isyanlardır. Bu isyanlar veya muhtemel tepkiler örgütlü tahriklerin neticesi olarak değerlendirilecek ve arkasında şeytanî bir güç olarak panislamist politikanın üretildiği merkez, yani hilafet görülecektir. Panislamizm ve hilafet siyaseti arasında kurulan sıkı bağlar, bu yaklaşımların ürünüdür. 19. yüzyıl İslam dünyasını konu alan araştırmalarda çoğu zaman panislamizm ve hilafet siyaseti, birbirinin yerine ikame edilebilir kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır... Halbuki ... panislamist dayanışma hilafet iddialarının peşi sıra ortaya çıkmamış, tam tersine panislamist dayanışmanın ortaya çıkmasıyla hilafet yeni bir itibar kazanmıştır. Hilafet kurumunu ön plana çıkaran, ilgi merkezi haline getiren, arkasındaki dünya İslam dayanışması fikridir.

Osmanlı hilafeti, şer'î temellerinin sağlamlığından güç alan bir kurum değildir; itibarî bir kurumdur. Osmanlı hilafetinin meşruiyet kazanması, geniş bir kabule mazhar olması, doğrudan doğruya Müslümanların bağımsızlıklarını yitirmeleri ve siyasî olarak hilafetin değer kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Tekrar belirtiyoruz: Panislamist dayanışmayı ve düşünceyi yaygınlaştıran hilafet kurumunun varlığı değildir; tam tersine hilafet kurumuna değer ve güç kazandıran unsur dünya İslam dayanışması fikrinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıdır. Osmanlı hilafeti, ancak bu unsur göz önünde bulundurulduğu zaman gerçek değeriyle takdir edilebilir.

Mümtaz'er Türköne, *İslamcılığın Doğuşu* (İstanbul, 1991).

5 Akıntıya karşı kürek çekmek.

Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın birçok milletini bağrında toplamış olan bir imparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumlar, Zenciler ve diğer birçok unsurdan oluşmuştur. Buna karşın iman birliği bizi büyük bir ailenin bireyleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu nedenle hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak, buna karşılık, hepimizin Müslüman olduğunu özellikle belirtmekte yarar vardır. Her zaman, her yerde Emirü'l-müminin ünvanı başta gelmeli, Osmanlı Padişahı unvanı ise ikinci satırda belirtilmelidir. Çünkü devletin toplumsal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.

Maalesef İngilizler zararlı propagandalarıyla imparatorluğumuzun birçok yerinde "millet, ırk" fikrinin tohumunu ekmeyi başarmışlardır. Arabistan ve Arnavutluk baş kaldırmışlardır, Suriye'de de bu konuda hazırlıklar vardır.

Avrupa'da birazcık fikir cilâsı yapmış olan bazı gençler, zaman zaman vatan sevgisi hakkında nutuklar vermeye başlıyorlar. Fakat imparatorluğumuzda vatan fikri ilk planda gelmemeli. İman ve halife aşkı başta, vatan sevgisi ikinci derecede olmalıdır. Avrupalı Katolikler için de durum aynı değil midir? Hıristiyanlar da başta Katolik Kilise'si'ni ve papayı sayarlar, sonra vatanlarını düşünürler.

Sultan Abdülhamit II, *Siyasî Hatıratım* (İstanbul, 1974).

6 Hilâfetin ne yararı var?

İsmail Müştak (Mayakon) Bey – Türkiye'de bulunan hilâfet, devletin siyaseti için yararlı mıdır, güç müdür? Yoksa ne yararlı ve ne de güç müdür?

Gazi Mustafa Kemal Paşa – İslâm dünyası açısından bile kalması zaaftır. Yani bugünkü koşullara göre biz kendi üzerimizdeki kötülüğü arttırıyoruz. Böyle "sembol olarak" denecek! Fakat kimse böyle sembol tanımıyor ki... Sanıyor musunuz ki Hintliler, Mısırlılar, Afganlılar vesaireler dinî bir ilgi ile bize bağlıdırlar? Tam tersine, ulusal ülküleri ile bizi kurban etmeye çalışıyorlar. Hint Hilâfet Komitesi vardır. Aynı soruna ilişkin yazışmalarımız oldu. Sonra Mısırlılarla vesaire ile yazışmamız vardır. Bunların bizden rica ettikleri şey, "siz çalışın da biz kurtulalım ve biz size hilâfetten dolayı bağlıyız". Efendim, hilâfetten dolayı bana bağlı olma! Yetmiş milyonu kurtarmak için sekiz milyonu da yok etmeye kalkışma! Mısır'ın on dört milyon nüfusu vardır. Bizden daha fazla nüfusludur. Kendilerini kurtarmaya çalışsınlar. Kendinizi kurtarın! Efendiler! Hilâfet ulusumuza bir baş belasıdır. Osmanlı Padişahlığı hilâfeti almadan önce Osmanlı döneminin en parlak evresini yapmıştır. Fakat bu hilâfet kurumunu aldıktan birkaç yıl sonra düşmeye başlamıştır, yarar sağlayamamıştır.

Osmanlı komutanları, hükümdarları, padişahları hilâfetten ayrı bulundukları zaman en büyük heybeti ve gücü göstermiştir. Yani hilâfet hiçbir şey kazandırmamıştır. Birçok kötülükler getirmiştir.

İsmail Müştak (Mayakon) Bey – O halde zaaftır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa – Elbette zaaftır. Şöyle bir hayal vardır ki hilâfet sıfatını takındığımız zaman bütün İslâm dünyası yardım eder ve destek verir! Nedir yani? En felâketli anları geçirdiğimiz zaman ne yaptılar? Bizim aleyhimize gelip savaştılar!

Arı İnan (yay.), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (Ankara, 1982).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Hilafetin 18. yüzyıldaki kullanılışıyla, II. Abdülhamit'in politikası arasında ne fark var?*
2. *II. Abdülhamit'in Batı toplumlarını iyi tanıdığı söylenebilir mi? (bkz. s. 76)*
3. *II. Abdülhamit ile Gazi Mustafa Kemal'in sözleri hangi konuda uyuşuyorlar?*
4. *Halifeliğin Birinci Dünya Savaşı'nda işe yaramadığına ne gibi örnekler verebilirsiniz?*
5. *Hilafet Türkiye'de ulusal bütünlüğün sağlanmasında neden engel oluşturuyordu?*

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Geleneklerin uzun ya da kısa bir süre önce oluşmuş veya farklı bağlamlarda yeniden oluşturulmuş olabileceklerini unutmayın.***

KONU 5

1839'dan 1939'a sanat ve kültür

Avrupa, 1848'den 1914'e kadar sanat ve edebiyat alanındaki üretimin başlıca merkezi konumundaydı. Bu yaratıcılık dalgası iki savaş arasında da büyümeye devam etti. Söz konusu dönem boyunca yaratıcı üretimin beşiği olan Paris, bu alanda önce Viyana, ardından Berlin'le rekabet etti.

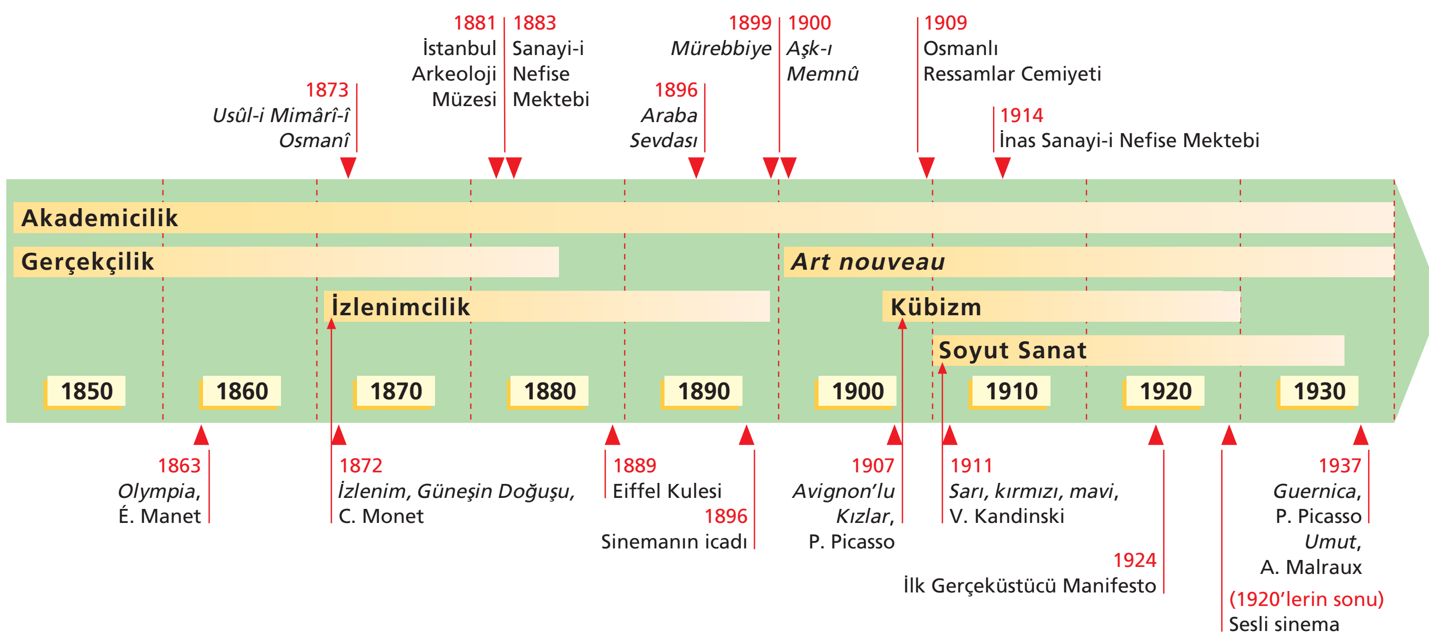
19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan izlenimcilik ve dışavurumculuk gibi yeni akımlar, öncü sanatçılar tarafından yayıldı ve geleneksel resim sanatını altüst etti. 20. yüzyılın eşiğinde, edebiyat da bilinçaltı ve imgelemi keşfe çıktı. Yepyeni iletişim araçları kültürün giderek daha geniş halk katmanlarına yayılmasını sağladı.

- *Yeni sanatsal ve kültürel akımların özellikleri nelerdir?*
- *İki savaş arası dönemden itibaren, gerçek anlamda bir "kitle kültürü"nün oluşmaya başladığından söz edilebilir mi?*

KONUNUN PLANI

I. Sanatta devrimler ve Belle Époque'un açılımları
II. Kitle kültürüne doğru
III. Çılgınlık Yılları
IV. Başkaldırı ve umut arasında edebiyat
V. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mimarî ve resim

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Charlie Chaplin ve *Modern Zamanlar*

1 **"İzlenim, Güneşin Doğuşu".** *Claude Monet'nin 1872 tarihli tablosu, Marmottan Müzesi, Paris.*

"İzlenimcilik" yakıştırması, ilk kez kötü niyetli eleştirmen Louis Leroy tarafından bu tablo için kullanıldı. Terim daha sonra Claude Monet ve arkadaşları Manet, Degas, Pissarro, Seurat, Bazille tarafından temsil ettikleri resim akımını tanımlamak üzere benimsendi.

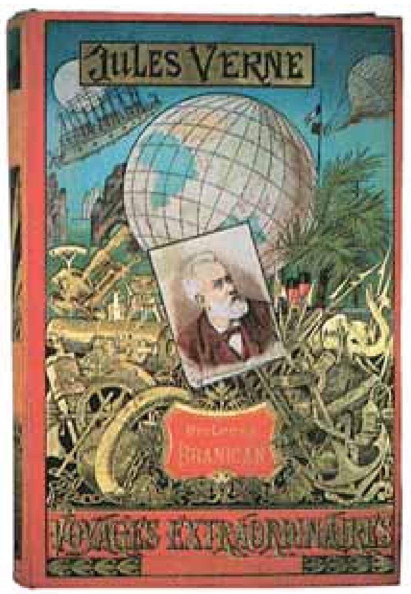

2 **"Hamamet Motifi" (1914).** *Paul Klee'nin suluboya tablosu, Basel Müzesi.*

I. Sanatta devrimler ve *Belle Époque*'un açılımları

S Ö Z L Ü K

* Akademicilik
* İzlenimcilik
* Doğalcılık
* Simgecilik
* Gerçekçilik

1 Jules Verne'in bir romanı.

2 Bazı müzik eserleri.

1851	Verdi, *Rigoletto*
1859	Gounod, *Faust*
1866	Offenbach, *Paris Hayatı*
1867	Musorgski, *Çıplak Dağda Bir Gece*
1874	Smetana, *Vatanım*
1875	Bizet, *Carmen*
1876	Wagner, *Dörtleme*; Çaykovski, *Kuğu Gölü*
1893	Dvorak, *Yeni Dünyadan Senfonisi*
1894	Debussy, *Bir Panın Öğledensonrası İçin Prelüd*
1903	Ravel, *Şehrazat*
1913	Stravinski, *Bahar Ayini*

A. Gerçekçilikten izlenimciliğe

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ 1850'li yıllarda ressam Courbet, resmî sanat anlayışının kurallarını yıkıp *Akademicilik** geleneğini bir kenara bırakarak, gündelik yaşamdan kesitler çizmeye başladı *(bkz. s. 41)* ve *"gerçekçi*"* sanat akımının başını çekmeye başladıktan sonra şiddetli eleştirilerin hedefi haline geldi. Ancak **1860'lı yıllarda resmî sanat anlayışından kopuş giderek belirginleşti.** 1863 yılında Manet'nin *Olympia* adlı tablosu etrafında çıkan skandal bu kopuşun göstergelerinden biridir. Eleştirmenler tabloyu *"bayağılık abidesi"* olarak nitelediler. Diğer yandan, Manet'ye yakın bir grup genç ressam (özellikle Monet, Sisley, Pissarro, Renoir), 1870'li yıllarda adını Monet'nin 1872 tarihli *İzlenim, Güneşin Doğuşu* tablosundan alan *(bkz. s. 89, Belge 1) izlenimcilik** hareketini başlattılar.

■ Bu sanatçılar, boyanın tüplerde saklanmasını sağlayan teknik bir yenilik sayesinde açık havada resim yapıyorlardı. Tabloların başlıca konusu haline gelen manzaraların içinde ışığın yansımalarını ve atmosferin renkli titreşimlerini yakalıyorlardı. Çizgiler silikleşiyor, konturlar giderek gölgeleniyordu. Gerçekçilik yavaş yavaş ikinci plana itildi. 1885'ten itibaren, **resimdeki arayışlarında daha da ileri giden Cézanne, Van Gogh ve Gauguin** ile birlikte bu gelişme iyice belirginleşti. Örneğin Cézanne, biçimleri basitleştiriyor ve nesneleri farklı açılardan gösteriyordu. İleride bu teknikten kübistler yararlanacaktı *(bkz. s. 104)*.

■ **Mimarîde** çığır açan yeniliklerden biri demir konstrüksiyonlar oldu. Metal kirişler kullanılarak geniş alanların üzeri kapatılabiliyordu (Londra'da King's Cross İstasyonu, 1852). Ama asıl yenilik, yüzyıl sonunda **demirin kendisinin** dekoratif unsur olarak ya da, Gustave Eiffel'in kulesinde (1889) olduğu gibi, tek yapı malzemesi olarak kullanılması oldu. Müzikte romantizm, 1880'lere kadar egemenliğini korudu. Özellikle Alman besteci Wagner'in operaları ve Rus besteci Çaykovski'nin senfoni ve baleleriyle etkisini devam ettirdi. Bu arada, İtalyan besteci Verdi ve Çek besteci Dvorak ile müzik, ulusçu akımların sözcülüğünü de yapmaya başladı. 20. yüzyılın başlarında Stravinski müzik estetiği ve tekniklerine yenilik getirdi.

B. Gerçekçilik ve doğalcılık

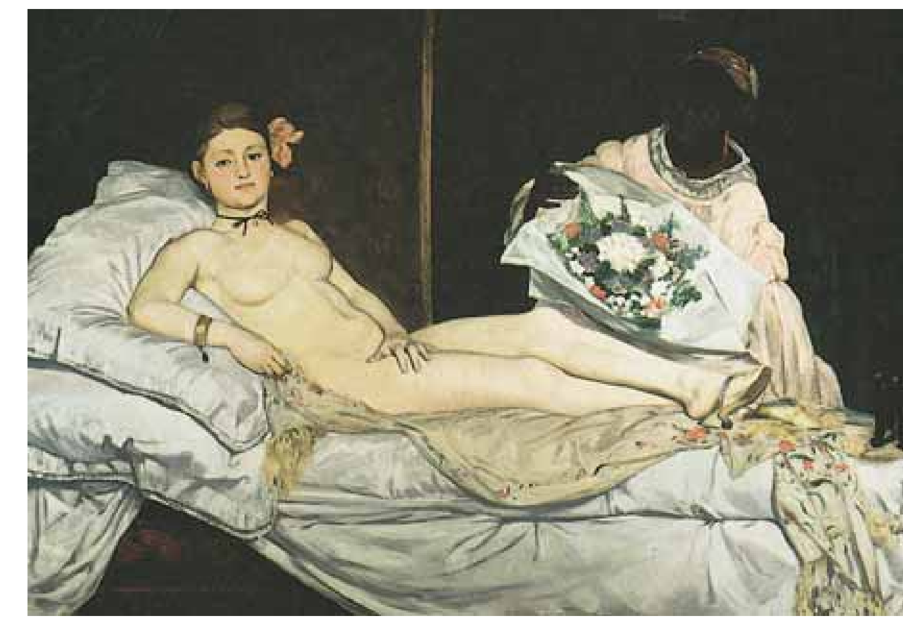
Belge 1

■ İzlenimci ressamların sanat ve gerçek yaşam arasındaki ilişkiyi sorgulayan yaklaşımları, 1850'den sonra inanılmaz gelişmelerin meydana geldiği bilimsel ortama da taşındı. Bu tartışma, en az resim dünyası kadar entelektüel yaşamı ve edebiyatı da kapsıyordu. Claude Bernard'ın *Tıpta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş* başlıklı kitabı (1862) **bilimsel alanda** ortaya çıkan bu yeni düşünce biçimini yansıtır. Biyolog Louis Pasteur ve fizikçi Pierre Curie'nin buluşları da yeni yaklaşımın örneklerindendir. Jules Verne'in eserlerinin elde ettiği başarının ilerlemeye olan inancı yansıttığı **edebiyat alanında** da gerçekçilik konusu gündemdeydi. Romantizmi, duygulara daha az boyun eğmeyi hedefleyen akımlar izledi. Flaubert'le birlikte, romanda gerçekliği yeniden üretme arayışı kendini göstermeye başladı.

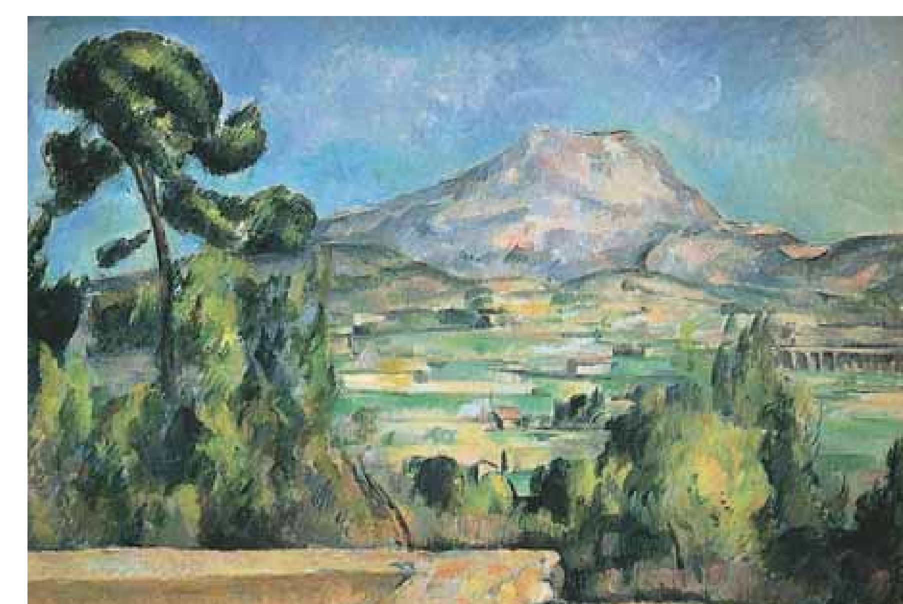
■ Bu arayışı daha da ileri götüren *doğalcılık** akımı, bir yandan modern yaşamı tüm ayrıntılarıyla betimlerken, diğer yandan ona bilimsel açıklamalar getirmeye çalıştı. Bu tavır özellikle Zola'nın eserlerinde belirgindi. Ancak, resimde olduğu gibi edebiyat alanında da bir gelişme başlamıştı. *Simgecilik** akımı (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé), kısmen doğalcılığın aşırılıklarına karşı doğdu ve maddî dünyanın ötesinde **daha derin manevî bir gerçekliğin de varolduğunu** göstermeye çalıştı.

3 "Çöküş döneminde Romalılar" (1847).
Thomas Couture'ün (1815-1879) tablosu, Orsay Müzesi, Paris.
Akademiciliğin doruk noktasında olduğu 19. yüzyıl ortaları.

4 "Olympia" (1863).
Édouard Manet'nin (1832-1883) tablosu, Orsay Müzesi, Paris.
Tablo, sanat eleştirmenleri tarafından, *"sarı göbekli odalık"*, *"dişi goril"*, *"çürümüş fahişe"* gibi adlar kullanılarak, sert bir biçimde eleştirildi. Yazar Théophile Gautier'ye göre de, "derinin tonu kirli, model de işe yaramaz" idi. Manet'nin kullandığı geniş renk yüzeyleri tekniği de hiç beğenilmemişti.

5 "Sainte-Victoire Dağı" (1887).
Paul Cézanne'ın (1839-1906) tablosu, Orsay Müzesi, Paris.

ANAHTAR SÖZCÜK

• **KÜBİZM**

1907'de Picasso ve Braque tarafından başlatılan ve gerçekliğin düz bir yüzey üzerine serilmiş yanılsamasını reddederek nesneleri basit geometrik biçimlerle göstermeyi deneyen sanat hareketi.

SÖZLÜK

* Bilimcilik
* Fovizm
* Figüratif resim
* *Art nouveau*
* Dışavurumculuk
* Gelecekçilik

1 **"Emilie Flöge'nin Portresi" (1902).** *Gustav Klimt'in (1862-1918) tablosu, Historisches Museum der Stadt, Viyana.*

C. Gerçekçilikten izlenimciliğe

Belge 2

■ 19. yüzyılın sonlarında, bilim dünyasında kaydadeğer gelişmeler meydana geldi. Özellikle madde ve enerji arasındaki ilişkilerin tanımlanması gibi belirleyici olabilecek konularda yapılan keşifler insanlığın bilgi düzeyini yükseltmeye devam etti. **Ancak bilim, insanın kendisini çevreleyen dünya ile ilgili sorularının tümüne yanıt veremeyecek bir noktaya da erişmiş gibi görünüyordu.** Einstein, 1916'da Newton'un yerçekimi kuramını sorgulamaya açan *"genel görelilik kuramı"*nı ortaya attı.

■ Bilimin mutlak gerçeklerden oluşan bir bütün sunabileceğine ilişkin inancı yansıtan *bilimcilik** anlayışı sarsılmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra, etkinliği bilimciliğin gelişmesiyle birlikte zayıflamış olan Katolik Kilisesi, manevî alanda yeniden güç kazanmaya başladı *(bkz. s. 76)*. **Dinselliğin geri dönüşü** pek çok Avrupa ülkesinde kendini hissettirdi. Rus yazar Tolstoy'un yaşamının sonlarına doğru benimsediği tavır buna bir örnektir. Felsefe akımları da görünürde bilimin herşeyi açıklayamayacağı saptamasından etkilendiler. Evreni maddeci bir bakışla algılamayı reddeden **Bergson**'un fikirleri büyük yankılar uyandırdı.

■ Bu ortam, özellikle edebiyat alanında **gerçekliğe ilişkin başka yaklaşımların** da ortaya çıkmasını sağladı. Fransa'da, yazın hayatına 20. yüzyılın başlarında atılan yeni kuşak yazarlar için (Marcel Proust, André Gide), gerçekçilik geleneğinden kopuş artık oldukça açıktı. Almanya'da bu hareket, felsefeci Nietzsche ve romancı Thomas Mann ile birlikte **kişiliğin yüceltilmesine dayanan** bir akım başlattı. Rus edebiyatı da Dostoyevski (*Karamazov Kardeşler*, 1880), Çehov (*Vişne Bahçesi*, 1903) ve Lev Tolstoy gibi yazarlarla yüzyıla damgasını vurmaya devam ediyordu.

D. Figüratif resimden soyutlamaya

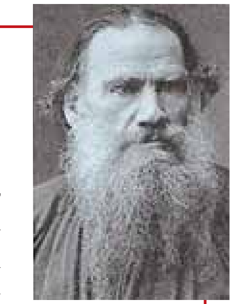
Belge 1, 3, 4 ve 5

■ Resim sanatında da yeni arayışlar göze çarpıyordu. Fransa'da *fovist**ler (Matisse, Derain, Vlaminck), *figüratif** betimlemeye sadık kalırken renkleri ve ışığı ön plana çıkardılar. Bu kültürel zenginlik, özellikle 1880'den itibaren güzel sanatlarla dekoratif sanatları yuvarlak çizgilerin hakim olduğu bir estetik anlayışı içinde buluşturan ***"Art nouveau*"*** tarzının yayılmaya başladığı ortamda, tüm Avrupa'da etkili oldu. Orta Avrupa'nın sanat başkenti olan Viyana'nın ışıltısı, simgeci ressam Gustav Klimt'in eserlerinde ifade buldu. Almanya'da izlenimciliğe tepki olarak gelişen *dışavurumculuk** akımı, 1905-1914 arasında ressam Otto Dix ve Georg Grosz ile olgunluğa erişti. **Dışavurumcular**, dış dünyanın basit bir izlenimini vermek yerine, sanatçının bakış açısını şiddetle dayatmaya çalışıyorlardı. Bu akım, 1920'li yıllarda Fritz Lang ve Friedrich Murnau'nun eserleriyle sinemaya da yansıdı.

■ 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bazı Avrupalı sanatçılara göre kültür, isyankâr ve kışkırtıcı olmalıydı. 1909'da İtalyan şair Marinetti, bu doğrultuda **akademiciliğe karşı gerçek bir başkaldırı çağrısı sayılabilecek *Gelecekçi Manifesto***'yu yayınladı. Resimde *gelecekçilik**, özellikle *kübizm**den esinleniyordu. Gerçekten de bu dönemde kübist ressamlar (Braque, Picasso) yepyeni bir dil yaratmışlardı. Gerçekliği, onu daha iyi ifade edebilmek için biçimsizleştirdiklerini iddia ediyorlardı. Böylece figüratif resim, yavaş yavaş soyut resme doğru kaymaya başladı. 1910'a doğru Kandinski, Münih'te, dış dünyaya ilişkin her türlü göndermeyi bilinçli olarak ihmal eden ilk soyut tablosunu boyadı. Bu tabloda, bağımsız biçimler bağımsız renklerle buluşuyordu.

■ 1918'den sonra, Fransa'da savaştan önceki yıllara ***"Belle Époque"*** (Güzel Çağ) adı verildi. Savaşın dehşeti bu dönemin güzelliğinin yüceltilmesine neden olmuş, ama o yıllar aynı zamanda **sanatsal, kültürel ve bilimsel alanlarda belirleyici olacak anılar da bırakmıştı.** Kübist devrim Batı'da sanatı yeni bir aşamaya taşıdı.

BİYOGRAFİ

2 **Lev Tolstoy** ***(1828-1910)***

Büyük toprak sahibi bir ailenin oğlu, Rus aristokratı Tolstoy, çok sayıda romanın yazarıdır (*Kazaklar*, 1863; *Savaş ve Barış*, 1865-1869; *Anna Karenina*, 1877). Serflerin serbest bırakılmasını savunan Tolstoy, Rus Ortodoks Kilisesi'nin İncil'deki idealleri öğretmekten uzak olduğu kanısındaydı ve ilkel Hıristiyanlığa yaklaşmaya çalışıyordu. 1901'de *"tanrıtanımaz ve sapkın"* olduğu gerekçesiyle bu Kilise tarafından aforoz edilmesi, 20. yüzyıl başlarında genç entelektüellerin gözünde Tolstoy'un saygınlığını güçlendirdi.

3 ***Gelecekçilik Manifestosu.***

1. Tehlikeye olan aşkımızı, enerjiye ve gözüpekliğe duyduğumuz yakınlığı haykırmak istiyoruz.

2. Şiirimizin temel ögeleri, cesaret, atılganlık ve başkaldırı olacak. [...]

4. Dünyanın gözkamaştırıcı güzelliğinin yeni bir güzellikle, hızın güzelliğiyle zenginleştiğini ilan ediyoruz. Mermi gibi giden, kükreyen [...] bir yarış otomobili, Semadirek'te bulunan Zafer heykelinden daha güzeldir. [...]

9. Dünyadaki tek hijyen kaynağı olan savaşı, militarizmi, yurtseverliği, anarşistlerin yıkıcı eylemlerini, öldüren güzel fikirleri ve kadını hor gören bakışı yüceltmek istiyoruz.

10. Müzeleri, kütüphaneleri yıkmak, ahlakçılıkla, feminizmle, çıkarcı ve faydacı tüm korkak tavırlarla savaşmak istiyoruz.

[...] Bugün başlattığımız gelecekçilik akımının bu yıkıcı ve yakıcı şiddet manifestosunu İtalya'da yayınlıyoruz, çünkü İtalya'yı bir kangrene dönüşen profesörlerinden, arkeologlarından [...] ve antikacılarından kurtarmak istiyoruz.

[...] İtalya'yı sayısız mezarlıklarla kaplayan sayısız müzelerinden kurtarmak istiyoruz.

Filippo Tommaso Marinetti, *Fondazione e manifesto del futurismo* (Venedik, 1909).

Bu metin devrimci mi?

4 **"Avignon'lu Kızlar" (1907).** *Pablo Picasso'nun (1891-1973) tablosu, Modern Sanatlar Müzesi, New York.*

5 **"Sarı, kırmızı, mavi" (1991).** *Vasili Kandinski'nin (1866-1944) tablosu, Modern Sanatlar Müzesi, Paris.*

"Sanatçı başlangıç noktası olarak imkânsızlığı almalıdır. Zaten, nesneyi onu kopyalamaktan başka bir amaç gütmeden kopyalamanın gereksizliği [açıktır...]. Yalnız başına ele alınan bir biçimin yansımaları çok zayıflayabilir. Biçim, herşeyden önce, içinde yer aldığı büyük biçimsel kompozisyonun yapısal ögelerinden yalnızca bir tanesidir. Biçim olduğundan başka bir şey değildir. Ancak kendi içsel renk tonlamalarının mutlak beklentileriyle ilişkisi içinde varolabilir. Parçası olduğu büyük kompozisyonun dışında düşünülemez, onunla bütünleşmek zorunda olduğu için vardır. Sanatçının birincil görevi – bütün tablonun kompozisyonu –, nihai amacı olmalıdır." **(Vasili Kandinski, *Sanatta Ruhsallık Üzerine*, 1912).**

II. Kitle kültürüne doğru

S Ö Z L Ü K

* Kültürel alışkanlıklar
* Medya

A. Kitle kültürünün kökenleri

■ *Kültürel alışkanlıklar** aslında 1914'ten önce dönüşmeye başlamıştı. Bu gelişmeyi açıklayan pek çok unsur vardır:

- Demiryolları sayesinde iletişim alanındaki kolaylıkların giderek artması;
- Toplumsal ve kültürel açıdan bir kaynaşma unsuru olan zorunlu askerlik hizmeti;
- Eğitim alanındaki ilerlemeler ve günlük gazetelerin yaygınlaşması;
- Teknik alandaki ilerlemeler (fotoğraf ve sinema).

Tüm bu unsurlar, özellikle ses ve resmin önem kazanarak belirleyici bir dönüşüm başlattıkları iki savaş arası dönemden itibaren, **kitle kültürü alışkanlıklarının yayılması**nı kolaylaştırdı.

B. "Ses yılları"

Belge 3 ve 5

■ Ses ve resmin insan yaşamında giderek daha fazla yer kaplaması, teknik ilerlemelerle yaşam düzeyindeki yükselmenin ürünüdür. 1920'li yıllarda, sesin kaydedilmesi ve saklanmasını mümkün kılan teknikler bu alandaki ilerlemede belirleyici oldu; gramofon ve plak bu sayede giderek yayıldı. Dakikada 78 devirlik hızla dönen ve bu nedenle **"78'lik"** diye bilinen **ilk mikro-kanallı plak**, hem klasik müziğin hem de popüler şarkıların evde de dinlenebilmesini sağladı.

■ Radyo da başdöndürücü bir gelişme yaşıyordu. 1920'li yılların sonlarında, 12 milyon Amerikan ailesinin evinde radyo alıcısı bulunuyordu. Fransa'daki radyo alıcısı sayısı ise 1939'da 5,2 milyondu. Böylece **radyo kitlesel bir *medya** haline geldi**. Pek çok aile için artık radyo da yazılı basın gibi bir bilgi ve kültür kaynağıydı ve sanayileşmiş ülkelerde girdiği evlerin sayısı giderek artıyordu.

C. Resmin dönüşümleri

Belge 1, 2, 4 ve 5

■ Aynı dönemde, resim de zevk ve duyarlılıklar dünyasında daha önemli bir yer tutmaya başladı. Sanayici Jean Prouvost, 1932'de bu saptamayı şöyle dile getirdi: *"Resim, çağımızın kraliçesi oldu"*. Bu ifade biraz abartılı gelebilir, ama aslında iki gerçeği birden yansıtıyordu. 1938'de haftalık resimli *Match* dergisini satın alan Jean Prouvost, resmin artan egemenliğinin simgelerinden biri haline gelecekti. Üstelik burada sözü edilen resim artık gravür ya da boyama değil, gerçekliği olduğu gibi gösterebilen fotoğraftı.

■ Gerçekten de, fotoğraf bilgi aktarımının en önemli araçlarından biri haline geldi. İki savaş arasında fotoğrafa dayalı süreli yayınlar gelişti. Bunlardan en önemlileri Amerika Birleşik Devletleri'nde *Time* ve *Life*, Fransa'da *Match* dergileriydi. Bunun yanında, ABD, Fransa ve Belçika'da **çizgi romanı** kamuoyuna tanıtan resimli bir basın ortaya çıktı. 1897'de doğan çizgi roman, iki savaş arasında Amerikalı kahramanlar Tarzan, Superman ve Mickey, Alain Saint-Ougan'ın yarattığı Fransız Zig ve Puce ya da 1929'da Hergé'nin çizgileriyle hayat bulan Belçikalı Tenten *(Tenten Sovyetler Ülkesinde)* ile ilk çıkışı yakaladı.

■ Ancak kültürün kitlesel boyuttaki esas aracı hareketli resim, yani hızla gelişmeye devam eden **sinema** oldu. 1896'da Lumière kardeşlerin buluşu olarak doğan ve Fransız Abel Gance, İngiliz Charlie Chaplin *(bkz. s. 106)*, Amerikalı Griffith, Alman Fritz Lang ve Rus Ayzenştayn *(bkz. s. 268)* ile sessiz film döneminde de sevilen ve büyüleyen sinema, 1920'li yılların sonlarında seslendi. Giderek artan etkisi, meydana gelmekte olan dönüşümü yansıtıyordu.

1 21 Ağustos 1934 tarihli *Match* dergisinin kapağı.

Günlük gazeteler	Tiraj
Le Petit Parisien	1 250 000
Paris-soir	2 000 000
L'Écho du nord	300 000
Ouest-éclair	350 000

Süreli yayınlar	Tiraj
Marie-claire	1 000 000
Confidences	1 000 000
Match	800 000

2 1930'lu yıllarda Fransız basını.

3 Çeşitli radyoları tanıtan 1936 tarihli bir satış kataloğu.

4 **Alman aktris Marlene Dietrich, bir kabare şarkıcısını canlandırdığı Lola rolünde.**

Heinrich Mann'ın *Profesör Unrat* adlı romanından sinemaya uyarlanan *Mavi Melek* (1930) filmi, bir Alman kentinde gece kulüplerindeki yaşantıyı canlandırır. Alman kamuoyunun bir bölümüne göre bu gece yaşantısı, Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşünü yansıtıyordu.

5 Bir caz orkestrası, 1930.

6 1 Haziran 1939 tarihli haftalık *Junior* dergisinde Tarzan.

III. Çılgınlık Yılları

A N A H T A R
S Ö Z C Ü K

- **AVANGARD**
Entelektüel alanda ya da sanatta yenilikçi hareket.

S Ö Z L Ü K

* Konstrüktivizm
* Sosyalist gerçekçilik
* Gerçeküstücülük

A. Avangardlar ve gelenekler

Belge 1 ve 2

■ Kitle kültürünün gelişmesine paralel olarak **kültürel üretim, 1919-1939 yıllarında ulaştığı çeşitlilikle parlak bir döneme girdi.** Bu dönemde, çok yaratıcı *avangard**lar kurallara bağlı kalmayı seçen bir kültürle içiçe geçti. Bu karışım "Çılgınlık Yılları"na kendine özgü renklerini kazandırdı.

■ **Fransa'da** Braque ve Matisse, resimde sanatlarının doruk noktasına ulaştılar. Soyutlamacı ressamlar da yeni arayışlar peşinde koşmayı sürdürüyorlardı. Savaş öncesi dönemde varolan tüm kaynaklar kullanılıyor, soyutlama ve figüratif sanatın çatışmasıyla belirginleşen kutuplar tartışma yaratmaya devam ediyordu. **Rusya'da** 1917 Devrimi, 1920'lerde, yani Stalin döneminde gelişecek olan *sosyalist gerçekçilik**ten *(bkz. Konu 21)* çok önce, sanat ve edebiyat alanında, *konstrüktivism** akımı ve şair Mayakovski'nin temsil ettikleri bir patlama yaşanmasına neden oldu.

B. Gerçeküstücülük estetik bir devrim miydi?

Belge 3 ve 5

■ Fransa'da, ne soyutlamacılığa ne figüratif sanata bağlı olan, ama yine onlar gibi sanat ve edebiyatı devrimin hizmetine sunmayı arzulayan yeni bir akım doğdu: *Gerçeküstücülük**. **1924'te**, André Breton imzalı **ilk *Gerçeküstücülük Manifestosu***, bu akımı, *"düşüncenin yazıya mantıksal herhangi bir denetim olmadan ve estetik ya da ahlakî kaygılardan tümüyle arınmış bir biçimde geçirilmesi"* olarak tanımlar. Bu akımın kökeninde, 1916'da ortaya çıkan Dada hareketi vardı. Bu hareket *"burjuva kültürü"*ne karşı gerçek bir savaş ilanıydı ve silah olarak yıkıcı tavırlarla alaycılığı kullanıyordu. Louis Aragon ve André Breton gibi Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan yazar ve şairler, savaştan sonra bu sanatsal başkaldırıyı daha da yoğunlaştırdılar.

■ Gerçeküstücülük önce **edebiyat alanında** ifade buldu, ardından **resim sanatına** yayıldı. Gerçeküstücü resimde, biçimler bilinçli olarak mantıksallıktan uzaklaşıyor ve fizik kurallarına meydan okuyordu. Salvador Dali'nin işlediği eriyen saatler konusu, biçimlerin çarpıtılması tekniğinin örneklerindendir. Gerçeküstücülük, İspanyol Luis Buñuel'in filmlerinde olduğu gibi, sinemaya da esin kaynağı oldu.

C. Avrupa kültürünün canlılığı

Belge 4 ve 6

■ Avrupa'da 1914'ten önce ortaya çıkan avangardlar (örneğin İtalyan gelecekçiler ve Alman dışavurumcular), sanatsal arayışlarını sürdürüyorlardı. Otto Dix gibi sanatçılar sanat ile para arasındaki ilişkiyi ya da sanatçının toplum içinde üstlenmesi gereken rolleri sorguluyorlardı. Ancak 1930'lu yıllarda, İtalya'da faşizm ve SSCB'de stalinizm bu tür sanat akımlarını susturdu. Dönemin verimliliği mimarlık alanına da yansıdı. **Alman *Bauhaus* "okulu"** sanatsal üretimle "uygulamalı sanatları", özellikle mimarlık ve mobilya üretimi alanında birleştirdi. Gündelik yaşamın ihtiyaçlarına uyarlanmış "dekoratif sanatlar" da yine aynı dönemde gelişti.

■ İki savaş arası dönemin kültürel canlılığı 1930'lu yıllar boyunca sürdü. **1937 Paris Dünya Sergisi** bu canlılığa tanıklık ederek, farklı tarzların karışımının döneme nasıl damgasını vurduğunu gösterdi. Sergiye ev sahipliği yapmak üzere inşa edilen Chaillot Sarayı son derece klasik bir mimarî anlayışını yansıtıyordu. Diğer taraftan, sergi sarayının dışında, daha modern eğilimler de kendilerini ifade edebiliyordu. Örneğin ressam Robert Delauney, "açıkhava sergi sarayı"nı dekore etmekle görevlendirilmişti. Ayrıca Seine Nehri boyunca gece gösterileri düzenleniyor, çağdaş besteciler Arthur Honegger ve Darius Milhaud'nun eserleri gösterilere eşlik ediyordu.

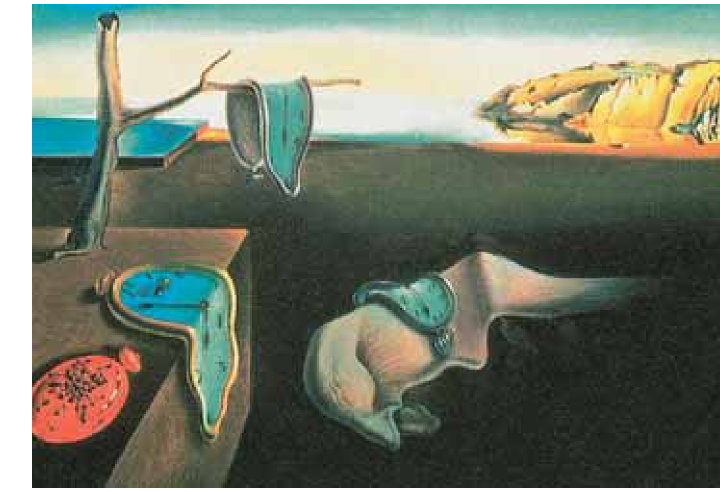
1 **"Yeşilli kız" (1927).** *Tamara de Lempicka'nın tablosu, Modern Sanatlar Müzesi, Paris.*

Bu tablo, iki savaş arasında resimde varlığını sürdüren figüratif akımın örneklerindendir.

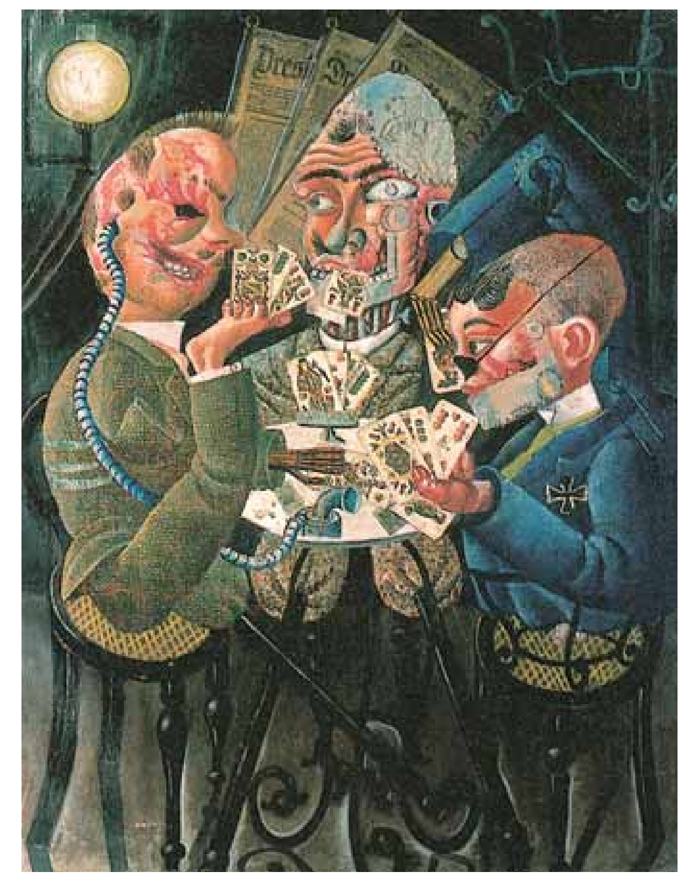

2 **Konstrüktivist akımın temsilcilerinden Lissitski'nin çizimi.**

Mayakovski'nin "Üçüncü Enternasyonal" şiiri için yapılmış ve şairin 1923 tarihli *Avazım Çıktığı Kadar* derlemesinde yayınlanan çizim.

3 **"Belleğin ısrarı" (1931).** *Salvador Dali'nin (1904-1989) tablosu, Bridgeman Art Library, Londra.*

4 **"Gaziler".** *Otto Dix'in (1891-1969) tablosu.*

5 **Edebiyatta gerçeküstücülüğe bir örnek: Otomatik yazı.**

Zihninizin kendi üzerinde yoğunlaşabilmesi için olabildiğince uygun bir yere yerleştikten sonra, yazı yazmak için gerekli şeyleri getirtin. Olabilecek en pasif ya da almaya en elverişli konuma geçin. Kendi dehanızdan, yeteneklerinizden ve başkalarınınkilerden uzaklaşın. Edebiyatın her yere varan en hüzünlü yollardan biri olduğunu kendi kendinize iyice hatırlatın. Önceden tasarlanmış bir konu olmaksızın, hızlı, kendinizi tutmayacak ve yazdıklarınızı yeniden okuma arzusuna kapılmayacak kadar hızlı yazın. İlk cümle kendiliğinden gelecektir; sonraki her saniye de bir sonraki cümleyi getirecektir. İlk cümleyi yazmış olmanın minimum bir algı yaratacağı kabul edilirse, ilk cümle kuşkusuz hem bilinçli faaliyetinize, hem de bilinçsiz olanına katılır.

Pek bir şey umursamamanız gerekir; zaten gerçeküstücü oyunun ilginçliği de büyük ölçüde bundadır.

André Breton, *Manifeste du surréalisme* (Paris, 1924).

Breton'a göre, neden "en pasif ya da almaya en elverişli konuma geçmek" gerekiyor? 19. yüzyıl yazarlarının çalışma biçimiyle bu metin arasında ne gibi farklılıklar görüyorsunuz?

***Bauhaus* ("yapı evi") okulu, Dessau (Almanya), 1925.** **6**

1919 yılında, küçük Saksonya kenti Dessau'da, mimar Walter Gropius (1883-1969) *Bauhaus* okulunu yarattı. *Bauhaus*'un tarzına yeni sanayi teknikleriyle sanatı bütünleştirme arzusu hakimdi. Bauhaus'un mimarîsi, hakim yatay çizgiler, camlı cepheler, *"dik açı mimarîsi"* gibi basit geometrik ögelerin kullanımını ön plana çıkarıyordu.

IV. Başkaldırı ve umut arasında edebiyat

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• ENTELEKTÜEL

Toplum, siyaset, adalet sorunları karşısında tavır alan yazar, bilimadamı, araştırmacı, öğretim üyesi, sanatçı. 19. yüzyıl sonlarına kadar sıfat olarak kullanılan entelektüel sözcüğü, Dreyfus olayı sırasında isim olarak da sıkça kullanıldı. Barrès bu sözcüğü, Dreyfus davasının temyiz edilmesi için imza veren tüm yazar, öğretim üyesi, sanatçı ve bilimadamlarına saldırmak için kullanmıştı.

S Ö Z L Ü K

* Psikanaliz
* Halk Cephesi

A. Savaşın şoku

Belge 3 ve 4

■ 1918'den sonra, edebiyatta da türler en az sanat alanında olduğu kadar büyük bir çeşitlilik sergiledi. 1920'li yıllar boyunca savaşın gölgesi Avrupa üzerinde dolaşmaya devam etti. Fransa'da Henri Barbusse (*Ateş*, 1916) ve Roland Dorgelès (*Les Croix de bois*, 1919), Almanya'da Erich Maria Remarque (*Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, 1929) gibi yazarların **başlıbaşına bir tür haline getirdiği savaş edebiyatı, savaşın dehşetini yeniden yaşatıyordu**. Bunun dışında, bazen kendileri de savaşa katılmış olan gerçeküstücüler akademik dil ve sanata kökten karşı çıkıyor, siyasal duruşlarını kuramsal düşüncelerine katıyorlardı.

■ Ancak, bu başkaldırı yazılarının dışında başka edebiyat biçimleri de gelişiyordu. Yazılarında Almancayı kullanan Çek yazar **Franz Kafka**, dünyanın saçmalığı karşısında insanın çaresizliğini dile getirdi. Dos Passos, Fitzgerald ve Steinbeck gibi yazarlarla birlikte özgün bir **Amerikan edebiyatı** gelişmeye başladı. Steinbeck, *Gazap Üzümleri* (1939) romanında, 1930'lu yıllarda ABD'deki yoksul köylülerin yazgısını anlattı.

B. Özgüvenin geri gelişi

Belge 1

■ **1920'lerin ortalarında**, Avrupa'da revaçta olan edebiyat akımları yavaş yavaş geri gelen özgüveni yansıtıyordu. Otomobili tahta oturtan Fransız Paul Morand'ın romanları çok tutuluyordu. Bu olgu aslında son derece anlamlıydı. Bu romanların başarısı, yeniden ilerlemeye inanmaya başlayan ve keyfi hızla yerine gelen bir toplumu simgeliyordu. Savaştan sonra yaşanan boşalma, **yaşama sevincinin geri dönüşü** ve geleceğe yönelik umutlar bu yıllara damgasını vurdu.

■ Bunlara ek olarak, bilimin o güne dek pek araştırılmamış bir dalı gelişmeye başladı. *Psikanaliz**'in kurucusu **Viyanalı Sigmund Freud**'un eserleriyle birlikte, kişiliğin yapısı ve kişilik bozuklukları ile ilgili çalışmalar bu dönemde yaygınlaştı. Quantum fiziğindeki ilerlemeler ve Einstein'ın görelilikle ilgili keşifleri sayesinde, fen bilimleri kesin olduğu kabul edilen pek çok bilimsel gerçeğin sarsılmasına katkıda bulundu.

C. Siyasal tavır alma zamanı

Belge 2 ve 5

■ **1930'lu yıllarda**, yazar ve sanatçılar dönemin siyasal tartışmalarına katılmaya başladılar. Pek çok Alman *entelektüel** nazizmi kınadı ve 1933'te Hitler'in iktidara gelişinden sonra ülkelerini terketmeye zorlandı. Fransa'da da önemli mücadeleler entelektüelleri harekete geçiriyor, ama aynı zamanda bölünmelere yol açıyordu. Ülke dışında meydana gelen kıyımlar, entelektüelleri Etiyopya ve İspanya'daki savaşlara karşı büyük imza kampanyaları düzenleyerek bir araya gelmeye teşvik ediyordu. Ülke içinde ise *Halk Cephesi**, yazar ve sanatçıları bölüyordu.

■ Önceki on yılla karşılaştırıldığında, aradaki fark çarpıcıydı. 1930'lu yıllar büyük davaların, faşizm ve komünizm karşıtlığının damgasını taşıyordu. **Sağda, 1917'den beri çok güçlü olan komünizm karşıtlığı,** 1936'dan itibaren Fransa'da Halk Cephesi'nin kazandığı zafer ve İspanya içsavaşı ile yeniden canlandı. Etiyopya'yı işgal ettiği için Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uygulamaya karar verdiği yaptırımlar yüzlerce sağcı entelektüel tarafından protesto edildi. **Solda ise entelektüeller, faşizme karşı mücadele bünyesinde bir araya geldiler.** Ressam Picasso, yazar André Malraux bu eylemin önemli isimlerindendi. *İnsanlık Durumu* romanının yazarı Malraux, siyasal eylemlere bizzat katıldı, İspanya'da küçük bir uçak filosuna komutanlık etti ve 1937'de *Umut* romanını yayınladı.

1 Sigmund Freud (1856-1939) ve kızı, 1938'de Paris'e varışlarında.

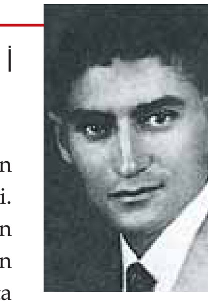
Yahudi kökenli bir tıp doktoru olan ve yüzyıl başında Viyana'da psikanalizi kuran Sigmund Freud, 1938'de nazilerin işgalinden sonra doğduğu kenti terk etmek zorunda kaldı.

2 Siyasal tavır alan iki yazar: Malraux ve Gide.

Malraux ve Gide, 1935 yılında çekilen bu fotoğrafta, naziler tarafından tutuklanan Alman komünist yönetici Thaëlman'nın serbest bırakılması için düzenlenen bir mitingde görülüyorlar. Başarısı 1933'te aldığı Goncourt edebiyat ödülüyle tescillenen *(İnsanlık Durumu)* yetenekli yazar André Malraux (1901-1976), komünist harekete yakın durdu, ama kendini hiçbir zaman saf bir Stalin hayranlığına kaptırmadı. İspanyol içsavaşı sırasında uluslararası tugaylara, Fransa'nın işgali sırasında da direniş hareketine katıldı ve General de Gaulle'ü destekledi.
André Gide (1869-1951), yazar olarak 1914'ten önce kendisini kabul ettirmişti. 1920'li yıllarda, toplumsal sorunlar yazılarında giderek daha önemli bir yer tutmaya başladı *(Voyage au Congo – Kongo'ya Yolculuk* – adlı kitabında sömürgeciliğin kınanması gibi). 1930'lu yıllarda komünizme ilgi duymaya başlayan Gide, SSCB'ye gitti, Sovyet gerçeğinin hayalinde canlandırdıklarına hiç uymadığını keşfetti ve oldukça eleştirel iki eser yayınladı: *SSCB'den Dönüş* (1936) ve *"SSCB'den Dönüş"e Rötuşlar* (1937).

B İ Y O G R A F İ

3 Franz Kafka *(1883-1924)*

Prag'da dünyaya gelen Franz Kafka, hemen hemen tüm hayatını doğduğu kentte geçirdi. Bir Çek kentinde yaşayan ve Almanca yazan Yahudi kökenli bir yazar olarak, üç kültürün buluşma noktasında yer alıyordu. Bir sigorta şirketinde memur olarak çalışan, aşk konusunda pek çok hayal kırıklığı yaşayan ve tüberküloz hastalığına yakalanan Kafka, hayattayken çok az eserini yayınladı (*Dönüşüm*, 1916; *Cezalılar Kolonisi*, 1919), hatta ölümünden sonra notlarının yok edilmesini istedi.

Ölümünden sonra yayınlanan en önemli eserleri *Dava* ve *Şato*, hem insanın umutsuzluğunu hem de dünyanın saçmalığı karşısında duyulan korkuyu dile getirir. Kafka, günümüzde 20. yüzyılın en büyük yazarlarından biri kabul edilmektedir.

4 "Dostlarla Buluşma", Max Ernst'in tablosu (1922).

Gerçeküstücülerin toplu portresi: 1. René Crevel; 2. Philippe Soupault; 3. Arp; 4. Max Ernst; 5. Max Morise; 6. Fiodor Dostoyevski; 7. Rafaele Sanzio; 8. Teodore Fraenkel; 9. Paul Éluard; 10. Jean Paulhan; 11. Benjamin Péret; 12. Louis Aragon; 13. André Breton; 14. Baargeld; 15. Giorgio Di Chirico; 16. Gala Éluard; 17. Robert Desnos.

5 İspanyol içsavaşının böldüğü Fransız entelektüelleri.

a. Bask halkından yana olanlar

İspanyol içsavaşı özellikle Bask ülkesinde tüyler ürpertici bir hal almıştır.

Dün, Durango'ya hava bombardımanı düzenlendi.

Bugün, yine aynı yöntemle, savunmasız bir kent ve Bask geleneklerinin beşiği olan Guernica tamamıyla yok edildi.

Durango, Guernica ve pek çok başka yerde, yüzlerce silahsız insan, kadın ve çocuk hayatını kaybetti.

Çok sayıda mültecinin bulunduğu Bilbao da aynı sonla kaşılaşma tehdidi altındadır.

İspanya'da çarpışan taraflarn niteliği hakkında hangi görüşe sahip olursak olalım, Bask halkının Katolik bir halk olduğu, Bask ülkesinde ibadetlerin hiçbir zaman kesintiye uğramadığı tartışılmaz bir gerçektir.

Bu koşullar altında, Hıristiyan bir halkın acımasızca katledildiğini dünyaya duyurmak için sesini yükseltme görevi, parti ayrımı gözetmeksizin tüm Katoliklere düşmektedir. Guernica'da olduğu gibi açık şehirlerin bombalanmasını hiçbir neden haklı çıkaramaz, hiçbir şey bağışlatamaz.

8 Mayıs 1937'de *L'Aube* ve *La Croix* gazetelerinde yayınlanan metinden alıntı.

b. "*Gerçek İspanya*"dan yana olanlar

Bu acı dolu saatlerde, biz, Fransızlar, bizi Latin kardeşlerimize bağlayan ırk, gelenek ve kültür bağlarını unutamayız. Geçmişte pek çok kez, özellikle Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, İspanyollarla Fransızların aynı dava için ve aynı bayrak altında çarpıştıklarını unutamayız. Büyük Milletler Savaşı [I. Dünya Savaşı] sırasında da, Pirenelerin diğer yanından binlerce gönüllü gelerek bizimle birlikte savaştı.

Dolayısıyla, İspanya'da bugün barbarlığa karşı medeniyeti, şiddete karşı düzeni ve adaleti, yıkıma karşı geleneği, keyfiliğe karşı kişinin güvence altına alınmasını savunanların zaferini dilemekten başka bir şey yapamayız.

Bu korkunç düşmanlık saatinde ülkelerinin aklını ve kültürünü böylesine onurlu bir biçimde temsil eden adamları selamlıyoruz. Onlara elimizi uzatıyoruz ve kendileriyle dayanışma içinde olduğumuzu bildiriyoruz.

10 Aralık 1937'de *Occident* gazetesinde yayınlanan metinden alıntı.
İmzalayanlardan bazıları: Abel Bonnard, Paul Claudel, Léon Daudet, Pierre Drieu la Rochelle, Ramon Fernandez.

V. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mimarî ve resim

A. Mimarî dilde yeni arayışlar

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ **18. Yüzyılda Avrupa maddi kültürüne ve estetiğine duyulan ilginin artması**yla birlikte Osmanlı sanat ve mimarlığında Batılı birçok biçim ve tekniğin yerel unsurlarla yaratıcı biçimde sentezlendiği görülür. Nuruosmaniye Camii (1755) örneğinde olduğu gibi Avrupa mimarîsinden gelen süsleme öğeleri ve hatta mekansal unsurlar (at nalı şeklinde avlu) klasik Osmanlı görsel dilini ciddi ölçüde dönüştürür. Bu dönüşüm, Osmanlı kültürünün "Batı etkisiyle yozlaşması" biçiminde algılanmamalıdır, zira yaratıcı etkileşim bir kültürü zayıflatmaz, geliştirir ve zenginleştirir. Osmanlı mimarîsinin son dönemdeki dönüşümü de bânîler ve sanatkarların köklü Osmanlı altyapısı üzerinden şekillendirdikleri yerel kaygılar, beklentiler ve seçimler doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

■ Osmanlı mimarlığında batılı formların en yoğun olarak kullanıldığı zaman Tanzimat dönemidir. Bu dönemde, Abdülmecit'in yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı ve camiinde olduğu gibi, sofalı, çıkmalı, kubbeli **yerel bina tiplerinin** tüm yüzeylerde heykelsi **Avrupa unsurlarıyla tamamen donatıldığı görülür.** Anıtsal yapılarda tutarlı şekilde uygulanan bu yaklaşım Tanzimat'ın resmi mimarlık dilini oluşturur. Kendine özgü Avrupa esinli karakteriyle bu görsel dil Tanzimat yönetiminin Batı odaklı yönelimlerinin ve kozmopolit bir Osmanlı kimliği arayışının en çarpıcı göstergelerinden biridir.

■ 1870'lerle birlikte, Osmanlı düşünsel hayatında beliren eleştirel ve muhafazakar tavırlara koşut olarak Tanzimat'ın mimarî dilinin "yerelleştirilmesi" konusunda yeni tartışmalar ortaya çıktı. Tanzimat modernleşmesinin gözden geçirildiği bu ortamda Osmanlı mimarlarınca hazırlanan ***Usûl-i Mimârî-i Osmânî* (1873) adlı kitap Abdülaziz döneminin Osmanlı mimarlığında köklere dönüş ve yerel bir "rönesans" başlattığını ilan etti.** Çırağan Sarayı gibi, farklı dönemlerden Osmanlı ve İslam süsleme öğelerinin birlikte kullanıldığı yeni eserler de mimarîdeki bu ulusal "uyanışa" örnek olarak gösterilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Osmanlı mimarî mirasını tanımlayıp yeniden canlandırma girişimleri kapsamlı restorasyon/belgeleme çalışmalarıyla bağlantılı olarak devam etti. Özellikle **2. Meşrutiyet döneminde Mimar Vedat ve Kemalettin Bey'ler Osmanlı "milli"** *(bkz. s. 134-135 ve 144)* **üslubunun en olgun ürünlerini verdiler.** 1930'larla birlikte ise Cumhuriyet kadroları geçmiş hanedanı fazlasıyla hatırlatan bu üslubu terk ederek "kübik" denilen Avrupa kökenli işlevsel, süslemesiz ve modernist mimarîyi benimsedi.

B. Resimde "Osmanlı Öncüleri"

Belge 5

■ Avrupa kültürüyle etkileşim kendini 18. yüzyıldan itibaren resimde de gösterir. Ancak kitap illüstrasyonu ve duvar resimleri dışında gerçek anlamda **Batı tarzı resim** 19. yüzyılda **askeri okullarda teknik resim derslerinin başlamasıyla ortaya çıkar.** 1830'larda Mühendishane ve Harbiye'de resme heveslenen birçok öğrenci Paris, Londra ve Viyana gibi merkezlerdeki akademilere yollanır. Dönüşlerinde kimi resim hocası olarak görev yaptı, kimi de asker/bürokrat kimliğinin yanında resim yapmayı sürdürdü. Ferik İbrahim Paşa, Hüsnü Yusuf Bey gibi ilk asker ressamların yapıtları genellikle anlatı ve figür içermeyen, hareketsiz nesne ve doğa tasvirleridir. Bu sanatçıların yapıtlarında içerik belirleyici değildir. Resimle tanıştıkları teknik ortamın etkisiyle bu öncü ressamlar daha çok derinlik, perspektif ve ışık kullanımı konularında becerilerini sergileme çabasındadır.

■ 1860'larda Avrupa'ya yollanan ikinci nesil asker ressamların bu kısıtlı ve kuru resim anlayışını aştıkları görülür. Çoğunlukla insan figürlerinden kaçınmaya devam etseler de Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyid gibi ressamlar betimledikleri nesnelere kişisel yorumlayıcı duyarlılıklarını yansıtmayı başarmışlardır. Özellikle Süleyman Seyyid, tuvalini stüdyodan çıkarıp kırlara taşıyan, doğadan edindiği anlık izlenimleri yapıtlarına yansıtmaya çalışan ve dolayısıyla teknik tutukluğundan tamamen sıyrılabilen ilk Osmanlı ressamı olarak anılmalıdır.

1 Nuruosmaniye Camii (Mimar Mustafa Ağa), 1748-1755.

2 Dolmabahçe Sarayı (Garabet ve Nikogos Balyan), 1842-1853.

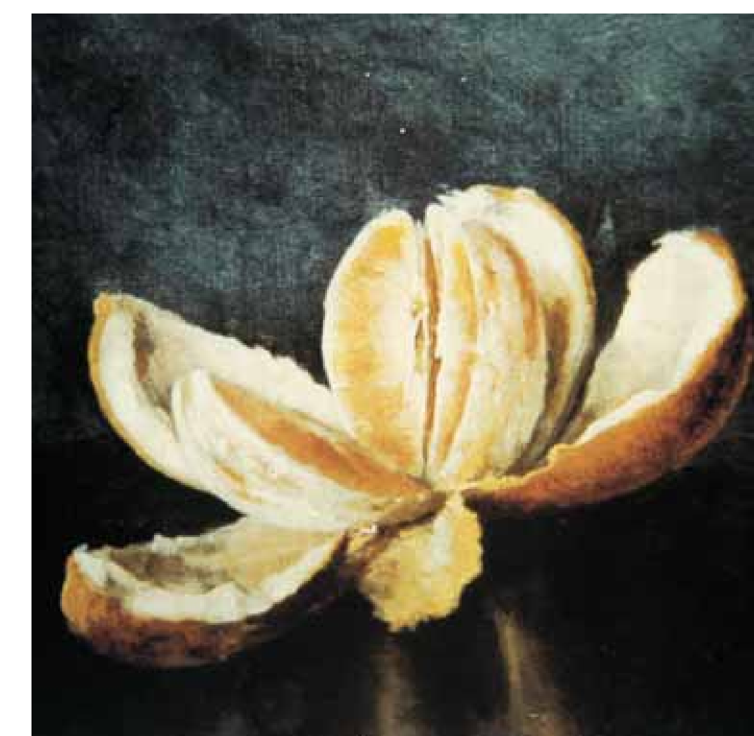
3 4. Vakıf Han (Mimar Kemalettin Bey), 1926.

4 Osmanlı "millî"sinden Türk "millî"sine.

[...] 1908-1918 döneminin mimarî kültürüyle bağlantılı olarak "milliyetçilik" terimini çok ihtiyatlı kullanmak gerekir. Kendilerinden sonraki Kemalist milliyetçilerin tersine, yüzyıl başı aydınları, sanatçıları ve mimarları aslen, sultan ve imparatorlukla özdeşleşerek Osmanlı Devleti'ni korumakla ilgileniyorlardı... Osmanlı-İslam sanatı ve mimarîsi, Osmanlı Devleti'nin ortak kültürüydü ve bu devletin bütün halklarına aitti. "Millet" fikri hâlâ, imparatorluğun etnik ve dini bakımdan heterojen, kozmopolit karakterini temsil eden bir siyasi topluluğa karşılık gelen kapsayıcı bir kavramdı...

[...] Milli Mimarî Rönesansı'nın içinde doğduğu bu vatansever Osmanlıcılık, Birinci Dünya Savaşı civarlarında yerini gelişme halinde olan Türk milliyetçiliği ideolojisine bırakmış, mimarî kültüründe de buna tekabül eden değişiklikler yaşanmıştır.

Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası* (Seattle, 2001).

5 "Portakal". *Süleyman Seyit imzalı tablo, İstanbul Resim Heykel Müzesi.*

S Ö Z L Ü K

* Oryantalizm
* Egzotik

1 Osman Hamdi Bey.

Osman Hamdi Bey (1842-1910) Tanzimat devrinin önemli devlet adamlarından İbrahim Edhem Paşa'nın oğludur. Hamdi Bey 1860'ta hukuk okuması amacıyla gönderildiği Paris'te daha çok Güzel Sanatlar Akademisi'nde sanat ve arkeoloji ile ilgili derslere katılmıştır. Arkeolog arkadaşı S. Reinach'ın "en Parisli Osmanlı, en Osmanlı Parisli" olarak tanımladığı bu "frenkmeşrep" bürokrat ve ressam 1871'de ülkesine dönüşünden itibaren Osmanlı kültür hayatının en önemli şahsiyetlerinden biri haline geldi. Hamdi Bey 1881-1910 yılları arasında Osmanlı Arkeoloji Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı, birçok kazılara katıldı ve ilk eski eserler yönetmeliğinin yürürlüğe girmesine önayak oldu. 1883'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında önemli rol oynadı ve ölümüne kadar bu okulda resim öğretmenliği yaptı. Hamdi Bey Paris'te bulunduğu yıllarda atölyelerine katıldığı sanatçıların etkisiyle çoğunlukla Oryantalist tavırda resimler yaptı. Ancak Avrupalılar için gizemli Doğu düşlerinin cisim bulduğu Oryantalist tarz, Hamdi Bey'in fırçasında Osmanlı tarihi ve milli değerlerinin yüceltildiği bir ifade aracı haline dönüştü. Bu nitelikleriyle de Hamdi Bey'in resimleri Osmanlı dünyasında büyük popülerlik kazandı.

C. Çeşitlenen yönelimler

Belge 1, 2 ve 3

■ Tanzimat döneminde batılı zevklerin ve yaşam tarzının yaygınlaşmasıyla birlikte Osmanlı sarayı, bazı bürokratlar ve zengin burjuvalar resim koleksiyonları oluşturmaya başladılar. Örneğin 1860'larda Paris büyükelçisi olan Halil Şerif Paşa'nın daha sonra kumar masasında kaybedeceği koleksiyonu, Avrupa'nın en tanınan sanatçılarına ait çok sayıda değerli eseri kapsamasıyla ünlüydü. Padişahlar arasında Abdülaziz de ressamlara ısmarladığı kompozisyonlar için taslaklar çizebilecek kadar resim bilgisine ve işlek bir kaleme sahipti. İzleyici kitle sınırlı da olsa **1870'lerden itibaren** Osmanlı payitahtında **birçok resim sergisi düzenlendi.** Yine de, bu dönemde askeri okul öğretmenleri hariç, tüm resim camiasının sanat heveslisi amatörlerden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

■ Batı kökenli plastik sanatlar alanında canlanmaya başlayan ilgi çeşitlenmeyi de beraberinde getirdi. Askerlerin yanısıra Osmanlı sivil kesiminden de birçok resim meraklısı farklı beklentilerini tuvale yansıttı. Bunlar arasında belki de en tanınan örnek **Osman Hamdi Bey**'dir. 1860'larda Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde bazı stüdyolara katılan Hamdi Bey, kariyeri boyunca figür ağırlıklı *Oryantalist** eserler vermeyi tercih etmişti. Batı'nın köklü kültürel kalıpları ve önyargılarıyla "Doğu"yu *egzotik** bir istek nesnesi, düşkün bir "karşı dünya" olarak betimlediği Oryantalist gelenek, Osmanlı Müzesi müdürü Hamdi Bey'in elinde ortak bir tarih ve kimlik bilinci aşılamak ve Osmanlı kültür mirasını tüm ihtişamıyla yansıtmak için kullanılan etkin bir araç haline gelmişti. Bu Osmanlı Oryantalistinin, mazbut aileleri, iffetli kadınları ve okuyan alimleri ile betimlediği İslam dünyası, sıradan Oryantalist resimlerde şiddet, şehvet ve sefalet içinde tasvir edilen egzotik belde ile tam bir tezat teşkil ediyordu. Osman Hamdi'nin resimlerini Batı kalıpları içinden Oryantalist geleneğin yaygın kabullerine yöneltilen bir "karşı saldırı" olarak algılayabiliriz.

D. Akademi ve sonrası

Belge 4, 5 ve 6

■ 1883 yılında Hamdi Bey'in girişimiyle Osmanlı dünyasının ilk güzel sanatlar akademisi olan Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı *(bkz. s. 184)*. Resim, heykel, mimarlık ve çeşitli el sanatları konusunda oluşturduğu yeni tartışma ve uygulama platformuyla bu okul, Osmanlı sanatının gelişmesinde bir dönüm noktası oluşturdu. Artık tüm sanat akımları ve oluşumlarında mekteplilerin imzası vardı. 1909 yılında sanat konusundaki ilk kurumsal oluşum olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti kuruldu (Cemiyet'in gazetesi de 1911'de yayına başladı). 1914'te de kadınlar için İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kuruldu.

■ **Ortak ve tutarlı denebilecek bir sanat görüşüne sahip ilk topluluk "1914 Kuşağı" olarak tanınan akademili ressamlar** grubudur. Çoğu İttihatçı yönetim tarafından Paris'e yollanan bu ressamlar 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'a dönmüşlerdi. 1914 Kuşağı üyelerinden birçoğu Sanayi-i Nefise'de öğretim kadrosuna katıldı ve buradaki kalıplaşmış klasik eğitim sistemine karşı çıkarak görsel sanatlarda özgür ifadeyi geliştirmeyi amaçlayan modern yaklaşımın öncüsü oldular. Bu gruba dahil olan Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij, İbrahim Çallı gibi sanatçılar formlardan çok renk kullanımına önem verdiler ve İstanbul manzaraları ve gündelik yaşamla ilgili izlenimci eserler ürettiler. Akademik ortamda değişim rüzgarları estirseler de 1920'lerde, Avrupa'da avangard akımlar sanatın temel kabullerini sorgularken, bu sanatçıların hala izlenimci tekniklere bağlı kalmaları Türkiye'de sanat anlayışının ne kadar temkinli ve muhafazakar bir alana sıkışmış olduğunun göstergesidir.

■ 1933'te Cumhuriyet'in genç kuşağını temsil eden **Nurullah Berk, Cemal Tollu, Abidin Dino gibi sanatçılar "d Grubu" adlı yenilikçi bir topluluk oluşturdular.** "d" Grubu sanatçıları çalışmalarında dışavurumculuk, kübizm ve soyut sanat gibi farklı modern akımlardan etkilendiler. Ortak amaçları düzenledikleri sergiler ve etkinliklerle modern sanatı Türkiye'de hayatın bir parçası ve Cumhuriyet döneminin yeni ifade tarzı olarak yerleştirmekti. 1930'larda birçok grup üyesi devletin ulusal sanat politikalarının belirlenmesinde etkin rol oynadı. 1940'lara doğru ise modern sanat dilini kullanarak yerel ve milli unsurları ifade etmek "d" Grubu'nun belirleyici ülküsü haline geldi.

2 "Konuşan Hocalar" (1907). *Osman Hamdi Bey, Mimar Sinan Üniversitesi Resim Heykel Müzesi.*

3 "Türk Hamamı", 1862. *Jean Auguste Dominique Ingres, (eski Halil Şerif Paşa koleksiyonu), Louvre Müzesi.*

4 Şehzade Abdülmecit, diğer ressamlarla Şişli Atölyesi'nde (1917).

Soldan sağa: Mehmet Ruhi Arel, Ali Cemal, Abdülmecit Efendi, Namık İsmail, İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Sami Yetik ve Ali Sami Boyar.

5 "Koç Kahvesi". *Nazmi Ziya (1881-1937), Sara Rodrik koleksiyonu.*

6 "d" Grubu.

Biri heykeltraş, beşi ressam altı sanatçının ... kurmaya karar verdikleri d Grubu, ölü izlenimciliğe karşı, Batı'da etkinliğini sürdüren çağdaş yaklaşımlara açık bir grup olarak [1933'ün] eylül ayında kurulmuştur. Zeki Faik (İzer), Nurullah (Berk), Elif Naci, Cemal (Tollu), Abidin (Dino) ve heykeltraş Zühtü (Müridoğlu) tarafından oluşturulan gruba bu adın verilmesinin nedeni, o güne değin plastik sanatlar alanında kurulmuş dördüncü grup olması ve kurucularının alfabede bunun karşılığı olan "d" harfini seçmeleriydi. d Grubu ... resim alanında tek bir görüşü savunmuyordu. Kübizmden fovizme, hatta dışavurumculuğa değin hemen her yeniliğe açıktı... "d" Grubu, ilk sergisinden (ekim 1933) başlayarak uzun süredir Batı'da yaygın olan kimi eğilimleri yurda getirerek tanıtmaya çalıştı.

"d Grubu ve Beyoğlu sergisi", *Cumhuriyetin 75 Yılı*, cilt I (İstanbul, 1998).

SENTEZ

19. yüzyılın ikinci yarısı, kültürel ve sanatsal üretim açısından çok zengin bir dönem oldu. Örneğin, resim alanında sanatçılar yeni ifade yolları keşfettiler. Buna paralel olarak, bilimde de büyük gelişmelere tanık olundu, ama diğer yandan bilimin herşeyi açıklama konusundaki kabiliyeti de sorgulanmaya başladı. 20. yüzyılın ilk yılları, üç farklı alanda varolanın yeniden gözden geçirildiği yıllar oldu:

- Bilimciliğin sorgulanması,
- Viyanalı Freud ile imgelemin ve bilinçaltının keşfi,
- Rus Kandinski ile resim sanatının soyutlamaya doğru kayması.

Avrupa'da ve ABD'de kitle kültürünün ilk belirtileri ortaya çıktı ve 1918'den sonra hızla gelişti. Türlerin verimli avangardlarla parlak gelenekleri bir arada yaşatacak biçimde birbirine karışması da iki savaş arası dönemin özelliklerindendi.

Pek çok sanatçı ve yazar için 1930'lu yıllar, komünizme ya da faşizme karşı (Malraux, Picasso) siyasî tavır alma zamanı oldu.

KARIŞTIRMAYALIM

İzlenimcilik ve dışavurumculuk

İzlenimcilik: Resimde izlenimlerden, ışığın yarattığı etkilerden, yanyana eklenen küçük renk vuruşlarından yararlanma kaygısı, birbirlerinden çok farklı karakterlere sahip olan ressamları biraraya getirdi (Monet, Manet, Degas, Pissarro, Renoir). Biçim gösterişi ve kesin ayrıntılar, ışığa yer bırakacak şekilde silikleştiler.

Dışavurumculuk: Bu akım, 1905-1925 yıllarında Almanya'da, izlenimciliğe tepki olarak gelişti. Dışavurumcular (ressam Otto Dix ve Georg Grosz, yönetmen Fritz Lang ve Murnau, besteci Schönberg) dış dünyanın basit bir izlenimini vermek yerine sanatçının yaklaşımını ve bakış açısını zorla dayatmak istiyorlardı. Onlar için sanat, kişisel bunalımları, toplumsal ve ekonomik durum karşısındaki isyanı dile getirmenin aracıydı.

"Estaque'ta Evler". *Georges Braque (1908), Bern Müzesi.*

Kübizm ve soyut sanat

Kübizm, figüratif resimden henüz tam anlamıyla kopmamış bir akımdır. 1907'de Picasso'nun *Avignon'lu Kızlar* tablosuyla ortaya çıktıysa da, "kübizm" adı ilk kez ertesi yıl, eleştirmen Louis Vauxcelles'in Braque ile ilgili yazısında kullanıldı: *"Herşeyi, yerleri, figürleri ve evleri geometrik şemalara, küplere indirgiyor."*

Soyut sanat ise, gerçek ve görünen dünyayı temsil etmeyen biçimleri resmeder.

OKUYALIM GEZELİM

• KİTAPLAR

- **Marie-Laure BERNADAC & Paul du BOUCHET**, *Picasso: Dâhi ve Deli*, çev. C. İleri (İstanbul, 2003).
- **Salâh BİRSEL**, *Fransız Resminde İzlenimcilik* (Ankara, 1967).
- **Lionel RİCHARD**, *Ekspresyonizm. Sanat Ansiklopedisi*, çev. B. Madra, S. Gürsoy & İ. Usmanbaş (İstanbul, 1991).

• MÜZELER

- **İstanbul Modern** (İstanbul Modern Sanatlar Müzesi, Fındıklı).
- **Mimar Sinan Üniversitesi, Resim ve Heykel Müzesi** (Beşiktaş, İstanbul).

①

②

③

④

⑤

⑥

Bir film sekansının çözümlenmesi

ÇÖZÜMLEMENİN YAZILMASI

Giriş

Yönetmeni tanıtın, filmin çekildiği tarihi belirtin. Yaşamöyküsünden basit notlarla sınırlı kalmayın. Örneğin Charlie Chaplin'in sanat hayatına müzikhollerde başladığını, oysa Orson Welles'in tiyatro kökenli olduğunu vurgulayın. Filmi yönetmenin kariyerindeki yerine oturtun.

Gelişme

- Çözümlemesi yapılacak sekansı filmin bütünü içinde ele alın (özellikle ondan önce ve sonra gelen sahnelere göre değerlendirin) ve özelliklerini belirtin.
- Hareketi ve karakterleri tanıtın.
- Kullanılan çekim ölçeğini belirleyin (genel çekim, topluluk çekimi, boy çekimi, diz çekimi, göğüs çekimi, omuz çekimi).
- Kameranın hareketlerini (panoramik, kaydırma) ve kamera açılarını (üstten görüş, alttan görüş...) saptayın.
- Çekimlerin birbirine nasıl geçtiğini iyice gözlemleyin (kesme, açılma-kararma).
- Fon müziğine dikkat edin.

Sonuç

- Çözümlediğiniz sekansın neden ilginç olduğunu belirtin. Bu sekansta yönetmenin tarzı ayırdedilebiliyor mu?
- Filmin gösterime girdiği tarihle filimde anlatılan dönem arasında bağlantı kurun.
- Filmin ticarî açıdan ve eleştirmenlerin gözünde başarılı olup olmadığını araştırın.

SİNEMA DİLİ

Çekim: Kameranın çalışmaya başlaması ile durması arasındaki süre içerisinde elde edilen film parçası.

1. Omuz çekimi: Bir insanı omuzlarından yukarıya dek çerçeveleyen çekim türü (Sergey Mihailoviç Ayzenştayn, *Potemkin Zırhlısı*, 1925).
2. Göğüs çekimi: Bir insanı bel ya da göğüs hizasından başının üstüne dek çerçeveleyen çekim türü (Josef von Sternberg, *Kızıl İmparatoriçe*, 1934).
3. Diz çekimi: Bir insanın dizinden yukarısını çerçeveleyen çekim türü (Friedrich Wilhelm Murnau, *Vampir Nosferatu*, 1922).
4. Boy çekimi: İnsanların ayaktayken çerçevelenerek çekilmesi (John Ford, *Gazap Üzümleri*, 1940).
5. Topluluk çekimi: İnsanların farkedilebilir bir uzaklıkta ancak geniş bir alan içinde çekilmesi (Victor Fleming, *Rüzgâr Gibi Geçti*, 1939).
6. Genel çekim: İnsanları geniş bir bezem içinde gösteren uzak çekim türü (David Wark Griffith, *Hoşgörüsüzlük*, 1916).

Sekans: Bir filimde birbirine eklenen ve kendi içinde bir bütünlük arzeden sahneler zinciri (örneğin, aynı yerde çekilmiş birbirine bağlı sahneler).

Kaydırma: Kameranın tekerlekli bir araç üzerinde, genelde yatay düzlemde hareket ettirilmesi.

Üstten görüş: Kameranın filme çektiği görüntüyü yukarıdan aşağıya doğru çerçevelemesi.

Alttan görüş: Kameranın filme çektiği görüntüyü aşağıdan yukarıya doğru çerçevelemesi.

Zincirleme açılma-kararma: Film içinde bir çekimin yerini yavaş yavaş bir diğerine bırakması.

Kesme montaj: Bir çekimin diğerinin yanına ani geçiş sağlayacak biçimde yerleştirilmesi.

Charlie Chaplin ve *Modern Zamanlar*

Charles Spencer Chaplin 1889'da Londra'da doğdu. Babası şarkıcı, annesi ise oyuncuydu. Chaplin müzikhol ortamında büyüdü, çocukluğunun büyük kısmı yoksulluk içinde geçti. Çıraklık, uşaklık, memurluk yaptıktan sonra, 19 yaşındayken kendisi de müzikhol yıldızı oldu. 1914'te Amerika Birleşik Devletleri'nde, ikinci filminde canlandırdığı "Charlot" karakteriyle bütünleşti. Bastonlu, küçücük bıyıklı tatlı serseri kısa sürede ünlendi. Önceleri yalnızca aktörlük yapan Chaplin, daha sonra kameranın arkasına geçti ve filmlerinin yapımını her yönden denetleyen bağımsız bir yapımcı-yönetmen olarak Hollywood'a kendini kabul ettirdi.

1920'lerde yaşanan sesli film devrimine karşın Chaplin, sessiz sinema geleneğine sadık kaldı. *Modern Zamanlar* 1936'da gösterime girdi. Bu, Hollywood'da çekilen son sessiz filimdi ve Charlot beyazperdeye bu filimle veda etti. Ancak Chaplin'in başarılı kariyeri uzun yıllar devam edecekti.

3 **Filmin afişi.**

1 **Yönetmen Chaplin *Modern Zamanlar*'ın çekimleri sırasında (1936).**

2 **"Modern Zamanlar".**

Özgün adı: Modern Times.
Yönetim, senaryo ve müzik: Charles Chaplin.
Yapım: United Artists (Charles Chaplin).
Oyuncular: Chaplin (Charlot), Paulette Goddard (Kız).
Süre: 85 dakika.

Filmin konusu

Charlot, mümkün olan en yüksek randımanı elde etmek üzere hat üretimi tekniklerinin uygulandığı bir fabrikada işçi olarak çalışmaktadır. Öğle yemeği molasını kısaltması beklenen yemek makinesini denemek üzere kobay olarak seçilir. Makine denetimden çıkar ve kazanın kurbanı Charlot, çıldırdığını sanan patronu tarafından akıl hastanesine gönderilir. Hastaneden çıktıktan sonra da kötü talih yakasını bırakmaz: İşsizlik, hapishane, geçici ufak işler, serserilik...

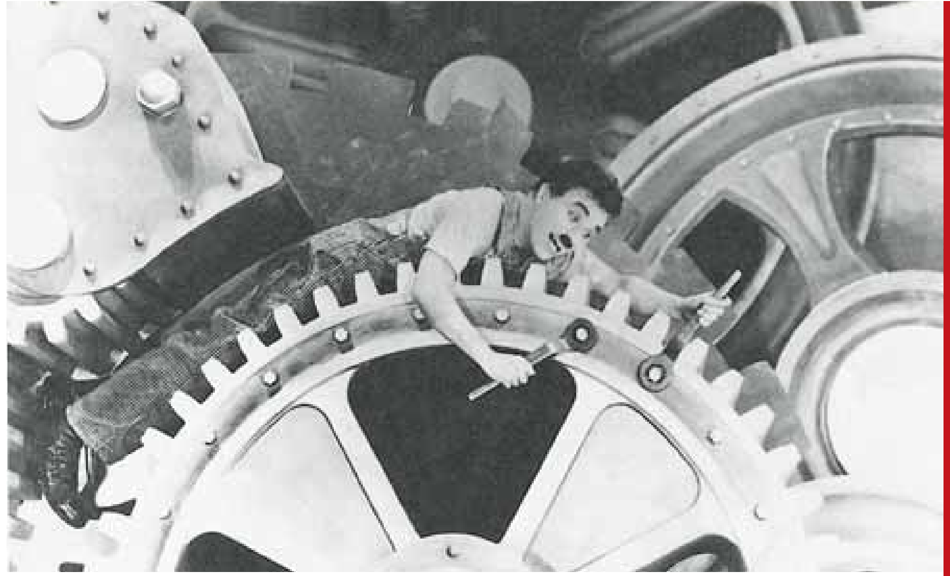
4 **"Modern Zamanlar"ın doğuşu.**

New York'tan, *World* dergisinden genç ve parlak bir muhabire verdiğim röportajı hatırladım. [...] Bana oralarda kullanılan montaj hattı sisteminden söz etmişti. 4 ya da 5 yıl hatta çalıştıktan sonra insan posasına dönüşen gencecik gürbüz erkekleri çeken büyük sanayinin hüzünlü hikayesi...

Bana *Modern Zamanlar*'ı yapma fikrini veren bu görüşme oldu. İşçilerin öğle yemeği molası sırasında da çalışmaya devam etmelerini sağlayarak zaman kazandıracak bir yemek makinesi kullandım. Fabrika sahnesi, sinir krizi geçiren Charlot'nun görüntüsüyle bitiyordu. Öykü, olayların doğal bir biçimde birbirlerine eklenmesiyle gelişiyor. İyileştikten sonra tutuklanır ve ekmek çaldığı için tutuklanmış genç bir kızla tanışır. Suçlularla dolu bir polis arabasında tanışırlar. Öykü, o andan sonra modern zamanlarda yaşamla başa çıkmaya çalışan sıradan iki insanın öyküsüne dönüşür. Buhranın, grevlerin, gösterilerin ve işsizliğin ortasına sürüklenirler.

Charles Chaplin, *Hayatımın Hikayesi* (New York, 1964).

Oyuncu Chaplin *Modern Zamanlar*'da. **5**

6 **Filmin bölümleri.**

Fabrikada bir işgünü:
1. *Sabah: Charlot montaj hattında.*
a) Fabrikanın girişi (detay).
b) Steel'in müdürünün bürosunda (puzzle, Tarzan, damgalar).
c) Charlot montaj hattında (arı, ustabaşı, 20. birim...).
2. *Öğlen: Yemek makinesi.*
a) Müdürün bürosunda (teknisyen temsilcisi).
b) Montaj hattı: Öğle molası (Charlot kobay).
c) Yemek makinesi.
3. *Öğleden sonra:* Charlot delirir.
a) Tam randımanla çalışma.
b) Charlot'nun deliliği (bale, düğmeler, burun, şişe).
Geçiş: Delilik belirtilerine flaşlar.

Kişisel öyküler (paralel kurgu):
A. Charlot
1. *Hapishane.*
a) Bayrak.
b) Hücre (hücre arkadaşıyla macera).
c) Yemek (karavana, ekmek, kokain).
d) İsyan.
e) Hücrede mutluluk.
f) Rahibin karısı (homurdanmalar).
g) Charlot serbest bırakılır: Mutsuz.
2. *Tersane.*
(Charlot bir sürü aptallık yapar; hapisaneye dönmeyi tercih eder.)
3. *Charlot kendini tutuklatır.*

B. Kız
a) Kız (muzlar, kızın ailesi).
b) Kızın babasının ölümü; kız evden kaçar.
c) Kız ekmek çalar (ilk karşılaşma).

Mutluluk arayışı:
1. *Charlot ve kızın mutluluk hayalleri.*
2. *Alış-veriş merkezi.*
a) Alış-veriş merkezinde kaza; Charlot işe alınır.
b) Mağazalarda akşam (akşam yemeği, patenler, kürkler, haydutlar).
c) Charlot kovulur; yeniden hapisaneye götürülür.
3. *Kulübe.*
a) Charlot ve kız buluşurlar.
b) Kulübe; Charlot'nun eşyalarla macerası.
c) Uyanış (yıkanma, [...] iş arama).
4. *Charlot teknisyen çırağı.*
a) Charlot işe alınır.
b) Çalışma: Teknisyen kendini makineye kaptırır.
c) Öğle yemeği.
d) Grev; Charlot hapishaneye götürülür.
5. *Kabare.*
a) Kız bir kafede işe alınır.
b) Charlot ve kız buluşurlar.
c) Charlot kafede garsonluk yapar.
d) Charlot *Titana* şarkısını ("Manşet Şarkısı") söyler.
e) Sosyal hizmet görevlileri kızı almaya gelirler; Charlot ve kız kaçarlar.

Uzun yol (son kare).

R. Cohen-Tanugi, *Films et documents*, n° 321, Mart 1978, IDHEC.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Charlot, 1930'lu yılların hangi sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalıyor?*
2. *Film gösterime girdikten sonra Chaplin, ABD Detroit'teki fabrikalardan esinlendiğini söylemişti. Bu fabrikalar hangileridir?*
3. *Filmin montaj hattında çalışma sahnesini çözümleyin (bkz. Yöntem, s. 105). Belge 5 hangi çekim türüne girer?*
4. *Filme ad olarak "Modern Zamanlar"ın seçilmesini nasıl açıklarsınız?*
5. *Chaplin'in yönettiği diğer önemli filimler hangileridir?*

BECERİNİZİ kullanın

- ***Bir film sekansının çözümlenmesi***
- ***Bir filmin çözümlenmesi***
- ***Sinema dilinde kullanılan terimlerin öğrenilmesi***

İKİNCİ BÖLÜM

Uluslar ve devletler

Konular

İvan Ayvazovski, "Donanma-yı Hümayun Çırağan Sarayı Önünde", 1875, Dolmabahçe Sarayı Müzesi.

KONU 6

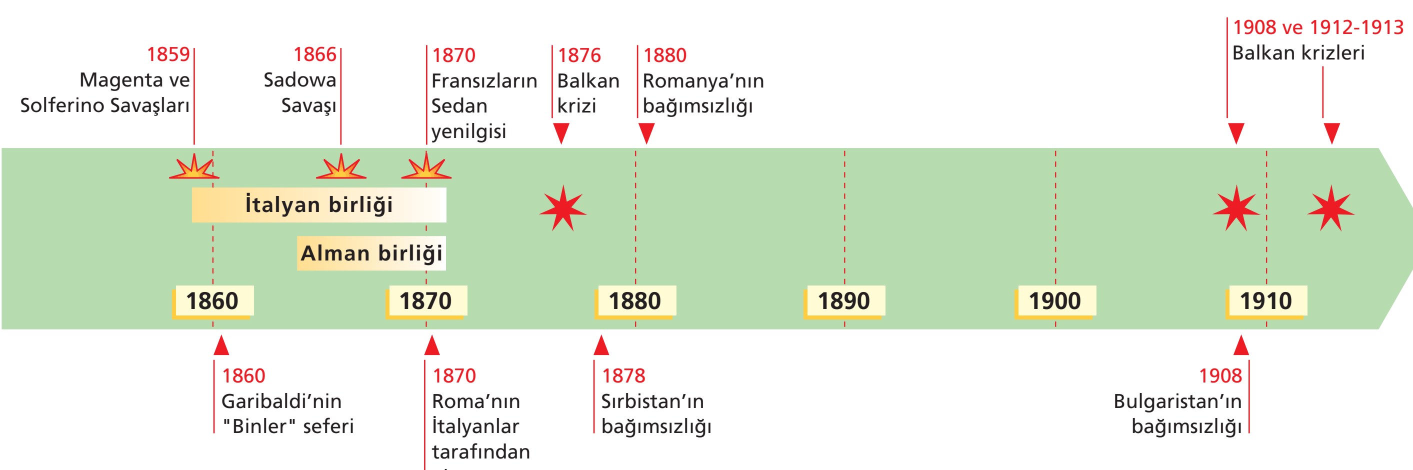
Uluslar, devletler ve Avrupa'da ulusçuluk sorunları (1815-1914)

Avrupa'da 1848 devrimlerinin başarısızlığa uğraması ile ulusçu talepler için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Yine de ulusçu duygular 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca tüm Avrupa'da canlı kaldı. 1848'den 1914'e kadar, yeni ulus-devletler ortaya çıktı ve ulusal azınlıklar daha fazla özerklik, hatta bağımsızlık talep etmeye başladılar.

■ *Neden ulusçuluk ve ulusçu hareketler 1850-1914 döneminde en önemli itici güçlerden biri olarak kabul edilebilir?*

KONUNUN PLANI

- **I. 1848 sonrası ulusçu talepler**
- **II. İtalya'nın doğuşu**
- **III. Almanya'nın doğuşu ve İtalyan birliğinin tamamlanması**
- **IV. Balkanlar'da ulusçu hareketler**
- **V. 19. yüzyıl sonunda ulusçuluk**
- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Garibaldi ve İtalyan birliği

1 Garibaldi ve II. Vittorio Emanuele'nin Napoli'ye girişi, ekim 1860.

Bağımsızlığı 1861'de ilan edilen İtalya Krallığı'nın kurulması, 1848 sonrası Avrupası'nda kazanılan ilk büyük ulusal zaferdir.

2 Taçlı akbabaların bakışları altında "Parçalanan Balkanlar", *İngiliz karikatürü, 1912.*

Bir Türk ve bir Balkan yerlisi, Avrupalı büyük güçlerin bakışları altında dövüşüyor: Solda, Almanya, Avusturya ve İtalya; sağda, Rusya, Fransa ve Birleşik Krallık.

1850'de Avrupa'nın siyasal haritası

■ 1848'den sonra ortaya çıkan Avrupa haritası ile 1815'te Viyana Kongresi'nde çizilen harita arasında çok az fark vardı. Avrupa kıtası üzerinde egemenliği dört büyük güç paylaşıyordu: Doğu Avrupa'da Rusya, Orta Avrupa'nın kuzeyinde Prusya, Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'da Avusturya ve stratejik limanları (Kuzey Denizi'nde Heligoland, Akdeniz'de Cebelitarık, Malta ve İyonya Adaları) elinde bulundurduğu için denizlere egemen olan ve başlıca deniz yollarını denetleyen Birleşik Krallık.

■ 1820-1830'lu yıllarda verilen ulusçu mücadelelerin sonunda, Avrupa haritasında iki yeni devlet belirmişti: Belçika ve Yunanistan. Yine bu ulusçu hareketlerin birer uzantısı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgeleri özerklik elde ettiler: Karadağ, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan.

■ Buna karşılık, 1848'deki devrim dalgası toprak dağılımında hiçbir değişikliğe yol açmadı. "Halkların baharı"nın uğradığı başarısızlığın ardından, özellikle Cermen Konfederasyonu içindeki Alman devletlerinin parçalanması ve İtalya'nın bölünmesiyle, hemen hemen her yerde eski duruma dönüldü. Bu arada, gücü giderek artan Prusya, Cermen Konfederasyonu'nu yöneten Avusturya ile karşı karşıya geldi. Prusya ve Avusturya bunu izleyen yirmi yıl boyunca Alman topraklarının egemenliğini ele geçirmek için rekabet edeceklerdi.

I. 1848 sonrası ulusçu talepler

ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUS

Ortak bir tarihe, kültüre, dile ve geleneklere sahip olan ve bir arada yaşamak isteyen insanlardan oluşan topluluk.

SÖZLÜK

* Ulusçu hareketler (*bkz. s. 124*)
* Cermen Konfederasyonu
* *Zollverein*
* Ulusallık (*bkz. s. 124*)
* Boğazlar

Boğazlar: 1 İstanbul Boğazı
2 Çanakkale Boğazı

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk topraklar

Rus etki alanı

İngiliz ve Fransız etki alanı

1 19. yüzyıl ortalarında Boğazlar sorunu.

A. 1848 ulusçu hareketlerinin başarısızlığı

Belge 3

■ 1848 devrimleri sırasında *Cermen Konfederasyonu**, Avusturya İmparatorluğu ve İtalyan devletleri, *ulusçu hareketler**le sarsıldı. Ancak **bu hareketler**, birlikten yoksun oldukları için hükümdarların tepkileri karşısında **her yerde başarısızlığa uğradı**.

■ **Avusturya'da** Şansölye Schwarzenberg, Çek devrimini bastırdı ve Kuzey İtalya ile Macaristan üzerinde yeniden egemenlik sağladı.

■ **Almanya'da**, 1848 devrimiyle kurulan bir meclisin iradesiyle ortaya çıkmış bir Almanya'nın hükümdarı olmak istemeyen Prusya kralı, Frankfurt'ta toplanan temsilcilerin kendisine sundukları tacı reddetti. Böylece, Cermen Konfederasyonu yeniden oluşturuldu; ama Almanya birleşememişti.

■ **İtalya'da** farklı İtalyan devletlerinin hükümdarları mutlak iktidarlarına yeniden kavuştular ve ülkede birlik sağlanamadı.

■ Bu başarısızlık her yerde baskıyla sonuçlandı ve 1848 öncesi duruma geri dönüldü. Yalnızca Piemonte kabul ettiği liberal anayasayı koruyabildi. Ancak, **ulusal birlik arzusu canlı kaldı** ve 1850'li yılların ortalarında yeniden siyaset sahnesine çıktı.

B. 1850'li yıllarda yeni koşullar

Belge 1, 2, 4 ve 5

■ *Ulus** inşa etme iradesi artık yalnızca dil birliğine ya da beraber yaşama arzusuna değil, **ortak bir kültüre ait olma fikrine** ve ekonomik çıkarlara dayanıyordu. **Sınai kalkınma**, ulusçu duyguların yeniden uyanışında önemli bir rol oynuyordu. Üretim hamlesinden yararlanarak gelişen ticaret, çok sayıda gümrük duvarının varlığından zarar görüyordu. Prusya 1834'te bir gümrük birliği *(Zollverein*)* kurmuştu; 1850'lerde tüm Kuzey Almanya devletleri bu birliğe dahil oldular. Bankacılar ve sanayiciler, İtalya'da ekonomik kalkınmanın ulusal uyanışın beşiği haline getirdiği Piemonte Krallığı'nda olduğu gibi, Almanya'da da birleşmeden yanaydılar.

■ Yeni koşullar 1850'den sonra uluslararası ilişkilerde de değişikliklere neden oldu. **Fransa İmparatoru III. Napolyon, Avrupa'daki sınırların** *ulusallık** ilkesini hesaba katacak biçimde **yeniden gözden geçirilmesinden yanaydı**. Böylece Fransa'ya güçlü bir rol kazandırmak istiyordu. Bu, aynı zamanda, I. Napolyon'un yenilgisinden sonra 1815 Viyana Kongresi'nde çizilen Avrupa'yı sorgulamak ve Avrupa'daki dengeleri değiştirmek anlamına geliyordu. **Kırım Savaşı (1853-1855)**, III. Napolyon'a bu fırsatı sağladı. Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmeyi ve *Boğazlar**ı ele geçirmeyi amaçlayan Rusya, karşısında İngilizleri ve Fransızları buldu. İngilizler denizlerin serbest kalması konusunda kararlıydılar; Fransızlar ise Doğu Akdeniz'de Haçlı Seferleri'ne kadar uzanan üstünlüklerini yeniden kurmak istiyorlardı. Fransız ve İngiliz birliklerinden oluşan askerî bir güç 1854'te Kırım'a çıktı ve Rusya mağlup edildi *(bkz. s. 142-143 ve 216)*.

■ **Paris Kongresi** Kırım sorununu 1856'da çözüme bağladı. En önemli rol Fransa'ya verildi. Piemonte de Kırım'a birlikler göndermişti. 1852'den beri Piemonte başbakanı olan Cavour'un girişimleri sayesinde, İtalyan birliği fikrini geliştirmek için yararlı temaslarda bulunuldu. Piemonte bu birliği gerçekleştirmek için Fransa'ya güveniyordu. Halk hareketleri ulusal birliği gerçekleştirme konusunda başarısızlığa uğrayınca, birlik fikrini savunma işini bu kez yönetenler üstlenmişti.

2 *Zollverein*'dan önce Almanya'da gümrük duvarları. *Alman karikatürü.*

3 1848 bozgunundan sonra İtalya.

Avrupa 1835'ten sonra en derin temellerinden sarsıldı. Yirmi devrim oldu. Fransa, monarşinin son formülü olan burjuva monarşisini yıktı. Almanya, sakin ve çalışkan Almanya, topraklarında aynı anda on ayaklanmanın birden başladığını gördü. Viyana, halkın öfkesinden kükrer gibiydi; imparator kaçtı, papa kaçtı. Milano'dan Budapeşte'ye, Venedik'ten Berlin'e, Roma'dan Poznan'a devrimin lavları aktı. Üzerinde "Hak, Özgürlük, Bağımsızlık" yazılı bayrak dalgalandı ve sonra bunların hepsi yıkıldı. Zafer bizim cephemize küstü. Attığımız savaş çığlığı on beş yıl öncekiyle aynı olduğu halde neden bugün gericilik kazanıyor? Nedeni içimizde; örgütlenme eksikliğinde, güvensizliklerimizde, sürüp giden bayağı gösteriş merakımızda, büyük işler başarmak için gereken disiplin ruhundan yoksun oluşumuzda, olanaklarımızın yıkmada güçlü, yapmada güçsüz çok sayıda ocağa, gruba, mezhebe, çeteye dağılmış olmasında.

Giuseppe Mazzini, *Foi et avenir* (Paris, 1850).

1. Metnin başlangıç bölümünden hareketle, 1848 devrimlerinden etkilenen ülkelerin hangileri olduğunu söyleyiniz.
2. Yazara göre, 1848 ulusal devrimlerinin uğradıkları başarısızlığın nedenleri nelerdir?

4 Bismarck'ın 1856 tarihli çözümlemesi.

Dışarıdaki durum Avrupa barışını tehdit edecek biçimde değiştiğinden beri, Prusya askerî gücü ve kaynakları sayesinde yabancılara önemli görünmeye başladı; [...]. Konfederasyon, bir kuşak boyunca, görevinin Fransa'nın saldırılarına ya da içerideki devrimlere karşı kendini korumak olduğuna katı bir biçimde inandı ve Prusya, Avusturya ve Rusya ile yakın bir ittifak kurdu. Doğu'nun üç büyük gücünün önemli kaynaklarıyla arkasında olduğundan emin oldukça, sağlamlığına güvenilebilirdi ve bu, Avusturya ile Prusya'nın, Fransa ya da Rusya karşısında güçlü bir ittifak çıkarma konusunda her uzlaştıklarında tekrar edebilirdi [...]. Ama Rusya benzer bir ittifaktan Fransa dahil olmaksızın çekilirse, [...] federal sözleşme tüm gücünü ve değerini yitirir. Eğer Almanya iki taraftan, yani Fransa ve Rusya tarafından tehdit edilirse, Prusya ve Avusturya birlik olmaya devam etseler bile yanlarında ancak Konfederasyon devletlerinden kendilerine katılmak konusunda söz geçirebildiklerini görürler.

Prusya Şansölyesi Bismarck'ın Prusya Dışişleri Bakanı'na gönderdiği not, 4 Kasım 1856.

1. "İçerideki devrimler" sözüyle Bismarck hangi devrimlere gönderme yapıyor?
2. 1856'da Bismarck'ın en büyük endişesi nedir?

5 1856'da Cavour'un izlediği politika.

Paris Kongresi'nde olanlar iki şeyi kanıtlar: 1. Avusturya'nın İtalya'ya karşı uyguladığı baskı ve şiddet düzenini sürdürmekte kararlı olduğunu; 2. Bu düzeni değiştirmek için diplomatik çabaların yetersiz kalacağını. [...] Önümüzde yalnızca iki seçenek mevcuttur: Avusturya ve papa ile uzlaşmak veya pek de uzak olmayan bir gelecekte Avusturya'ya savaş ilan etmeye hazırlanmak. İlk seçenek tercih edilebilir olsaydı, Torino'ya dönüşümde krala Avusturya'nın ve papanın dostlarını iktidara davet etmesini tavsiye ederdim. Aksine, ikinci seçenek daha iyiyse, dostlarım ve ben korkunç bir savaşa, ölümüne bir savaşa hazırlanmaktan çekinmeyeceğiz [...]. İşte bu nedenle, İngiliz hükümetinin görüşünü almak için Londra'ya gitmek niyetindeyim. [...] Gizlice hazırlanmalı, 30 milyon frank tutarında borç almalı [...], Avusturya'ya kabul edemeyeceği bir ultimatom göndermeli ve anlaşmazlıkları başlatmalıyız.

İmparator III. Napolyon bu savaşa karşı olamaz. Yüreğinin derinliklerinde istediği budur. İngiltere'nin sıraya girmeye kararlı olduğunu görünce, muhakkak bize yardım edecektir. [...] Kendisiyle ve bakanlarıyla yaptığım son görüşmeler [*Avusturya'ya*] savaş yolunu açar nitelikteydi.

Piemonte Başbakanı Cavour'un Adalet Bakanı'na mektubu, 12 Nisan 1856.

II. İtalya'nın doğuşu

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• ***RISORGIMENTO***

İtalyanca "yeniden doğuş". İtalya'daki ulusçu hareketin amacı mutlakiyet yönetimini devirmek ve birliği gerçekleştirmekti.

S Ö Z L Ü K

* Vatanseverler
* Konfederasyon

A. İtalyan birliğinin çekirdeği Piemonte

Belge 1 ve 2

■ "*Risorgimento**"nun sonucunda ortaya çıkan ve İtalyan birliğini sağlamak için çalışan hareket 1850'li yıllarda bazı zayıflıklar sergilemeye başlamıştı. Örneğin, **cumhuriyetçiler ve monarşi yanlılarının bölünmesinden sonra**, yalnızca kentli nüfusun desteğiyle yetinmek zorunda kalmıştı; oysa İtalyanların büyük çoğunluğunu kırsal nüfus oluşturuyordu. Diğer yandan, böyle bir hareket hükümdarların, özellikle de Kilise'ye bağlı devletlerin başında bulunan Papalık'ın çıkarlarına da ters düşüyordu. Buna rağmen İtalyan ulusçu hareketi iş çevrelerinin ve tüm İtalyan *vatanseverler**in desteğini alıyordu. 1855'te cumhuriyetçiler, birliği Kral II. Vittorio Emanuele'nin etrafında sağlayacak çözümü benimsediler. Bu kral, Avusturya'ya kafa tutmaya cesaret eden ve liberal bir anayasası olan tek İtalyan devletine, yani Piemonte'ye hükmediyordu.

■ Böylece Piemonte, özellikle kararlı bir birlik yanlısı olan Cavour'un başbakanlığa getirilmesinden sonra, İtalyan birliğinin çekirdeği haline geldi. Cavour ekonomiyi ve orduyu modernleştirdi. 1857'de, programıyla *("Bağımsızlık - Birlik - Savoya Hanedanı")* Piemonte'nin birliği gerçekleştirme arzusunu vurgulayan Ulusçu Dernek'in kurulmasını destekledi. Cavour 1858'de, Plombières kaplıcalarında gizlice III. Napolyon'la buluştu ve Avusturya'ya karşı Fransa'nın malî ve askerî desteği konusunda söz aldı. İtalya'da dört devletten oluşan bir *konfederasyon** kurulacağını öngören III. Napolyon, böylece birlik hareketini desteklediğini gösteriyordu. Ama aynı zamanda, Papalık'a bağlı devletlerin - söz konusu dört devletten biri - bağımsızlığını korumayı da arzuluyordu. Fransız Katolikler bu devletlerin bağımsızlığına çok bağlıydı. Dolayısıyla III. Napolyon İtalyan yarımadasında tam bir birlik kurulması konusunda Cavour'u desteklemeye hazır değildi.

1 İtalyan birliğinin baş mimarı Cavour Kontu Camillo Benso.

Cavour 1810 yılında dünyaya geldi. Askerlik kariyerinin henüz başlarındayken, 1831'de kendi topraklarına çekilmeye karar verdi. Anayasa yanlısı ve liberal fikirlerin savunucusu olan Cavour, 1847'de liberal ve ulusçu talepleri destekleyen *Il Risorgimento* ("Yeniden Doğuş") adlı derginin yöneticisi oldu. 1849'da milletvekili seçildi, önce Tarım Bakanı, ardından 1850'de Maliye Bakanı oldu ve 1852'de Piemonte hükümet başkanlığına getirildi. Bundan sonra İtalyan birliğini gerçekleştirmek için yoğun bir çalışmaya girişti ve 1861'de bitkinlikten öldü.

B. İtalya Krallığı'nın kuruluş aşamaları (1859-1861)

Belge 3, 4, 5 ve 6

■ Plombières anlaşmalarına uyulmadı. İtalyan birliği konfederasyon biçiminde değil, üç aşamada birbirini izleyen ilhaklar yoluyla gerçekleşti.

■ İlk aşama **Avusturya Savaşı'na** (mayıs-temmuz 1859) rastlar. Fransız ve Piemonte birliklerinin Magenta (4 Haziran) ve Solferino'da (24 Haziran) kazandıkları kanlı zaferler Lombardiya'nın fethedilmesini sağladı. Avusturya ile barış imzalayan Fransa'nın çekilmesine karşın, birlik hareketi başlamış oldu.

■ Ağustos-eylül 1859'da, İtalya yarımadasının orta kesimlerinde **vatansever ayaklanmalar** patlak verdi. Parma, Modena ve Toskana'da hükümdarlar iktidardan indirildi ve kurulan meclisler Piemonte'ye bağlanmayı kabul etti; Romagna Papalık'a bağlı devletlerden ayrıldı. Bu birleşmeler 1860 baharında halkoylamaları ile onaylandı. Fransa da, III. Napolyon'la imzalanan anlaşmaların öngördüğü gibi Nice ve Savoya'yı aldı.

■ Son olarak, mayıs 1860'ta cumhuriyetçi Garibaldi *(bkz. s. 126)*, Cavour'un da desteğiyle **Sicilya'ya çıktı**. Kendisine bağlı "kızıl gömlekliler" Sicilya'yı aldılar, ardından Napoli'ye yürüdüler. Bu olay, Piemonte birliklerini harekete geçirdi ve birlikler Kilise'ye bağlı devletlerin topraklarına girdiler. Garibaldi, Vittorio Emanuele ile ittifak kurdu ve 1860 ekiminde ikisi birlikte Napoli'ye girdiler *(bkz. s. 111, Belge 1)*. Her yerde halkoylamaları Napoli'nin Piemonte'ye bağlanmasını onayladı. Mart 1861'de II. Vittorio Emanuele, İtalya kralı ilan edildi.

■ Ancak, birlik henüz tamamlanmamıştı. Veneto hâlâ Avusturya'ya aitti, Papalık da Roma bölgesini elinde tutuyordu. Papaya bağlı devletlerden geriye kalanı savunmak için Fransız birliklerini Roma'da tutan III. Napolyon, artık İtalyan birliğinin önündeki tek engel gibi görünüyordu.

2 1850'den sonra İtalya.

Avusturya'nın İtalya'da çok etkili olduğunu gösteriniz.

3 III. Napolyon Solferino Savaşı'nda. *Yvon imzalı tablo, 1861, Second Empire Müzesi, Compiègne (Fransa).*

4 1860 halkoylamaları.

Piemonte'ye bağlanma konusunda		EVET	HAYIR
Mart 1860	Parma, Modena, Romagna	426 000	756
	Toskana	366 000	15 000
Kasım 1860	Umbria	97 000	380
	Marche	133 000	1 200
	Napoli Krallığı	1 742 000	10 600
Fransa'ya bağlanma konusunda			
Nisan 1860	Savoya	130 000	235
	Nice Kontluğu	25 000	250

5 İtalya Krallığı'nın oluşturulması.

6 Napoli'de İtalyan vatanseverler, 1859. Verdi'nin vatansever operaları yurt ve kaybedilmiş vatan sevdasını dile getiriyordu. İtalyan vatanseverler arasında bir tür parola haline gelen "VERDİ" yazısı, İtalyanca "Vittorio Emanuele, İtalya Kralı" sloganının başharflerinden oluşan bir kısaltma gibi de okunabiliyordu.

III. Almanya'nın doğuşu ve İtalyan birliğinin tamamlanması

S Ö Z L Ü K

* Habsburg
* İkinci İmparatorluk

A. Alman birliğinin çekirdeği Prusya

Belge 1 ve 2

■ İtalya Krallığı'nın 1861'de kurulmasıyla zayıf düşen Avusturya, bir yandan da Prusya ile mücadele ediyordu. Prusya kömür ve demir-çelik sayesinde büyük bir ekonomik güç haline gelmiş, Avusturya ise henüz sanayileşmede ilerlememişti.

■ **1862'de Prusya Kralı I. Wilhelm, Otto von Bismarck'ı şansölye atadı.** Bismarck küçük soylu çevresinden gelen bir diplomattı. Ülkesinin gücünü arttırmak ve Alman birliğini Avusturya olmaksızın Prusya etrafında gerçekleştirmek istiyordu. *Habsburg**'ların Avusturyası etrafında oluşturulmuş "Büyük Almanya"ya karşı "Küçük Almanya" seçeneğini savunuyordu. Amacına ulaşmak için, Avusturya'dan koparak onu dışarıda bırakmanın yollarını arıyordu.

B. Avusturya'ya karşı Prusya ve İtalya ittifakı

Belge 3

■ 1864'te Prusya ve Avusturya, Danimarka'ya karşı ittifak kurdular ve Almanların çoğunlukta olduğu Schleswig ve Holstein Dükalıklarını ele geçirdiler. Bundan sonra Bismarck, 1866'da Avusturya'ya saldırdı. İtalyanları yenmiş olan Avusturyalılar Prusyalılara **Sadowa**'da yenildiler (temmuz 1866) ve barış imzalamak zorunda kaldılar. Prusya'nın kazandığı bu zaferin sonuçları çok önemliydi:

- **Prusya**, Avusturya ile birlik olan **pek çok Alman devletini ilhak etti** (Hannover, Hessen, Nassau...) ve kendi yönetiminde bir Kuzey Almanya Konfederasyonu kurdu. Güneyde Veneto'yu ele geçirdi ve ittifak sözleşmesi gereği İtalya'ya bıraktı.

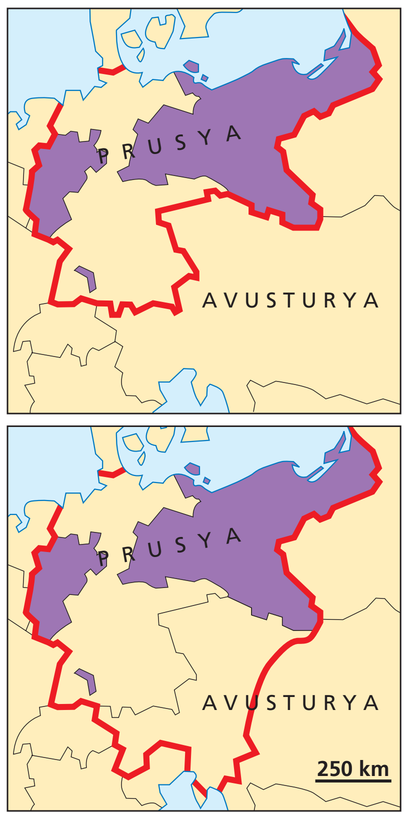
- Avusturyalılar tarafından gerçek bir felaket gibi görülen Sadowa Savaşı, **Alman halklarının Avusturya etrafında birleşme olasılığını tümüyle ortadan kaldırdı.** İtalyan birliği gibi Alman birliği de kendi zararına gerçekleşmişti. İmparator Franz Joseph ülkenin iç örgütlenmesinde değişiklikler yaptı. Macarlar imparatorluktaki bu gelişmeler yönünde Avusturyalılara katıldılar ve ülke "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu" adını aldı *(bkz. s. 158)*.

C. Alman ve İtalyan birliklerinin tamamlanması

Belge 4 ve 5

■ Prusya'da Bismarck gerçek bir ulusal kahraman kabul ediliyordu. Çok güçlü bir Prusya'nın oluşturduğu tehlikenin o zaman farkına varan III. Napolyon, bir Güney Almanya Konfederasyonu kurulması için destek verdi, ama çabaları sonuçsuz kaldı. **Fransa'ya karşı girişilecek bir savaş, Bismarck'a Alman birliğini tamamlamanın en iyi yolu gibi görünüyordu.** 1870'te Prusya kralının kuzeninin İspanya tahtına aday olması, diplomatik kışkırtma planını Ems telgrafı olayından yararlanarak uygulamaya koymak için şansölyeye fırsat verdi *(bkz. s. 217)*. Fransa 1870 temmuzunda Prusya'ya savaş ilan etti.

■ Tüm Alman devletleri saldırıya uğrayan Prusya'nın yanında yer aldılar. Fransa yenildi, III. Napolyon 2 Eylül 1870'te esir alındı ve rejimi yıkıldı. Bu sonuç birliklerin tamamlanmasını sağladı. İtalya'da Roma'yı koruyan Fransız birlikleri daha savaşın başında geri çağrılmışlardı. Fransa'da *İkinci İmparatorluk**'un yıkılmasının ardından, Roma ilhak edildi (20 Eylül 1870) ve İtalya'nın başkenti oldu. Güney Almanya devletleri Kuzey Almanya Konfederasyonu'na katıldılar ve Almanya II. *Reich* adıyla imparatorluk oldu *(bkz. s. 156)*. Prusya kralı, 18 Ocak 1871'de Versailles'da *"Alman imparatoru"* ilan edildi.

1 "Küçük Almanya" ve "Büyük Almanya". "Küçük Almanya" (üstteki harita), Avusturya'yı yeni Alman devletinin dışında bırakarak Prusya etrafında oluşturulacaktı. Bu çözümü Prusya ile, güneydeki Alman devletlerinin ve Avusturya'nın benimsediği Katolikliğe karşı ve Prusya'dan yana olan çok sayıda Protestan Alman destekliyordu. Buna karşılık, Prusya'ya düşman olan ulusçular (kuzeydeki küçük Alman devletlerinde sayıları çoktu) ve Güney Almanya'daki (Bavyera ve komşu devletler) Katolik Almanlar olası bir Prusya egemenliğinden endişe duyuyor ve Avusturya topraklarını da içine alan "Büyük Almanya" (alttaki harita) fikrini savunuyorlardı.

2 Bismarck'ın fikirleri.

Alman siyasal yaşamının anahtarının parlamento ve basın dünyasındaki halkçılarda ya da barikatlarda değil, hükümdarlarda ve hanedanlarda olduğundan asla, hatta Frankfurt'ta bile [*1848'de toplanan parlamento*] kuşku duymadım. Avusturya'nın saldırılarına ve aldatmacalarına karşı konumumuzu muhafaza etmemiz gerektiğini hissediyordum. Almanya'nın durumunun oluşturduğu Gordiyon düğümünü barışçıl biçimde çözmek mümkün değildi; bu düğüm ancak kılıçla kesilebilirdi. İster Prusya'nın gözünden bakıldığında Prusya hegemonyasını kurmak esas olsun, ister ulusçu bakış açısından Almanya'nın birliği sağlanmak istensin, ulusal davaya hizmet etmeleri için Prusya kralını ve onunla birlikte Prusya ordusunu kazanmak gerekiyordu. Zaten bu iki amaç örtüşüyorlardı…

Otto von Bismarck, Prusya Parlamentosu'nda konuşma, eylül 1862.

B İ Y O G R A F İ

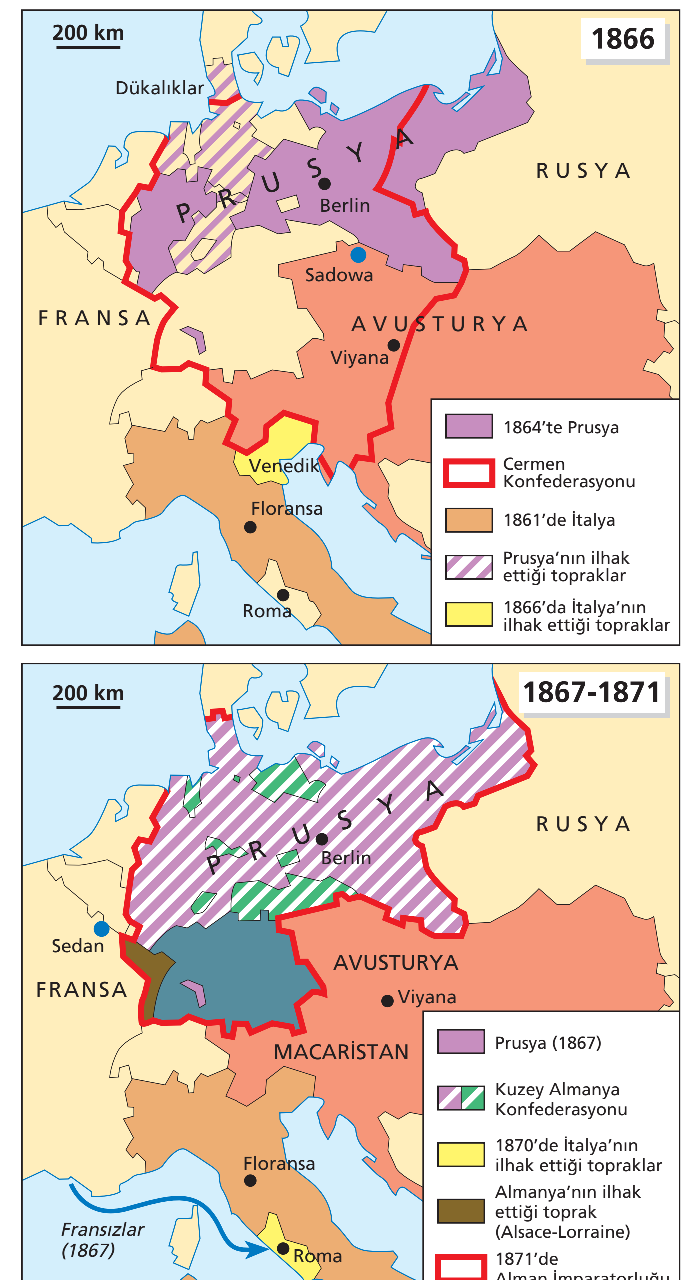
3 Otto von Bismarck *(1815-1898)*.

1815'te Prusyalı asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bismarck, Lutherci inancın sadeliği, Prusya kralına sadakat ve Almanya'nın büyüklüğüne olan tereddütsüz inanç ile yoğrulmuştu.

1847'de Prusya *Landtag*'ına milletvekili seçildi, ardından 1862'de şansölye oldu. Büyük bir enerji, hatta hoyratlıkla Prusya'nın gücünü pekiştirmek için çalıştı. Ülkesinin etkisini arttırmak için Alman ulusçuluğunu ve Alman birliğini kurma arzularını kullandı. Pek çok savaştan sonra (Dükalıklar Savaşı, Avusturya Savaşı ve Fransa'ya karşı 1870 savaşı), 1871'de *"demir ve ateşle"* Alman birliğini gerçekleştirmeyi başardı.

1888'e kadar şansölye olarak kalan Bismarck, Rusya, Avusturya ve İtalya ile ülkesi arasında kurduğu ittifak sistemleriyle Fransa'yı uluslararası planda yalnız bırakmayı başardı ve gerçek bir "Avrupa hakemi" gibi davrandı. Ülke içinde ise, sosyalistlere, cermenleştirme yoluyla ulusal azınlıklara ve *Kulturkampf* ("kültür mücadelesi") yoluyla papanın etkisinden kurtarmaya çalıştığı Katolik Almanlara karşı mücadele ederek Almanya'nın birliğini sağlamlaştırdı. Genç imparator II. Wilhelm ile hiç anlaşamayan

4 Alman ve İtalyan birliklerinin oluşma aşamaları.

5 Alman İmparatorluğu'nun 18 Ocak 1871'de Versailles Şatosu'ndaki Aynalı Salon'da ilan edilmesi. *A. von Werner imzalı tablo, Bismarck Müzesi, Friedrichsruhe.*
Ortada beyaz üniformalı olan Bismarck.

IV. Balkanlarda ulusçu hareketler

S Ö Z L Ü K

* Doğu Sorunu
* Ortodoks Hıristiyanlar
* Doğu Hıristiyanları

A. "Doğu Sorunu"

Belge 1 ve 2

■ Balkanlar'daki ulusçuluk hareketleri daha geniş bir çerçevede *"Doğu Sorunu*"* içinde yer alıyordu. 17. yüzyıldan beri zayıflamış olsa da, **Osmanlı İmparatorluğu hâlâ Balkanlar'ın büyük bölümünü denetimi altında tutuyordu**. Bu bölgede Müslüman egemenliğinden Yunanlıların 1822'den itibaren yaptıkları gibi kurtulmak için sabırsızlanan Hıristiyan topluluklar da yaşıyordu. Diğer yandan, Avrupalı büyük güçlerden her biri bu bölgenin geleceği konusunda farklı bir bakış açısına sahipti. **Birleşik Krallık**, Avrupa'daki dengeyi gözetmek istiyor ve Hindistan'a giden deniz yollarını korumaya çalışıyordu. **Rusya**, aksine, Akdeniz'e ulaşmak istiyor ve Balkanlardaki *Ortodoks Hıristiyanlar**'ın koruyuculuğuna soyunuyordu. Haçlı seferleri sırasında oynadığı önemli rolü hatırlayan **Fransa**, Doğu Akdeniz'de yaşayan *Doğu Hıristiyanları**'nı koruyarak etki alanını genişletmeyi hedefliyordu.

B. Ulusçuların ilk başarıları

Belge 1

■ Osmanlıların görece hoşgörülü yaklaşımına rağmen, ulusçu hareketler Avrupa'nın bu bölgesine böyle bir ortamda yayıldı. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı'nın ardından modernleşmesini hızlandırmış ve Balkanlarda yaşayan Hıristiyanlara özerklikler vermeye başlamıştı. Rusların tehdidi altındaki Osmanlıların arzu ettiği bu gelişme, Birleşik Krallık ve Fransa'nın yardımını almayı amaçlıyordu; ancak, Balkanlar'da ulusçu hareketlerin gelişmesini de kolaylaştırdı.

■ **Yunanlıların 1832'de elde ettikleri bağımsızlıktan sonra**, Osmanlı hükümeti zaten **Sırbistan, Boğdan ve Eflâk'ın özerkliğini** tanımak zorunda kalmıştı. 1859'da Eflâk ve Boğdan, kendilerine ortak bir vali belirlediler. Fransa'nın baskısı karşısında padişah, daha sonra 1866'da Romanya'nın kurulmasıyla sonuçlanacak bu gelişmeyi kabullenmek zorunda kaldı. Yine aynı dönemde, daha batıda bulunan Karadağ 1858'de özerk olurken, son Osmanlı garnizonları 1867'de Sırbistan'ı terk ettiler.

C. Balkanlar'da yeni devletler

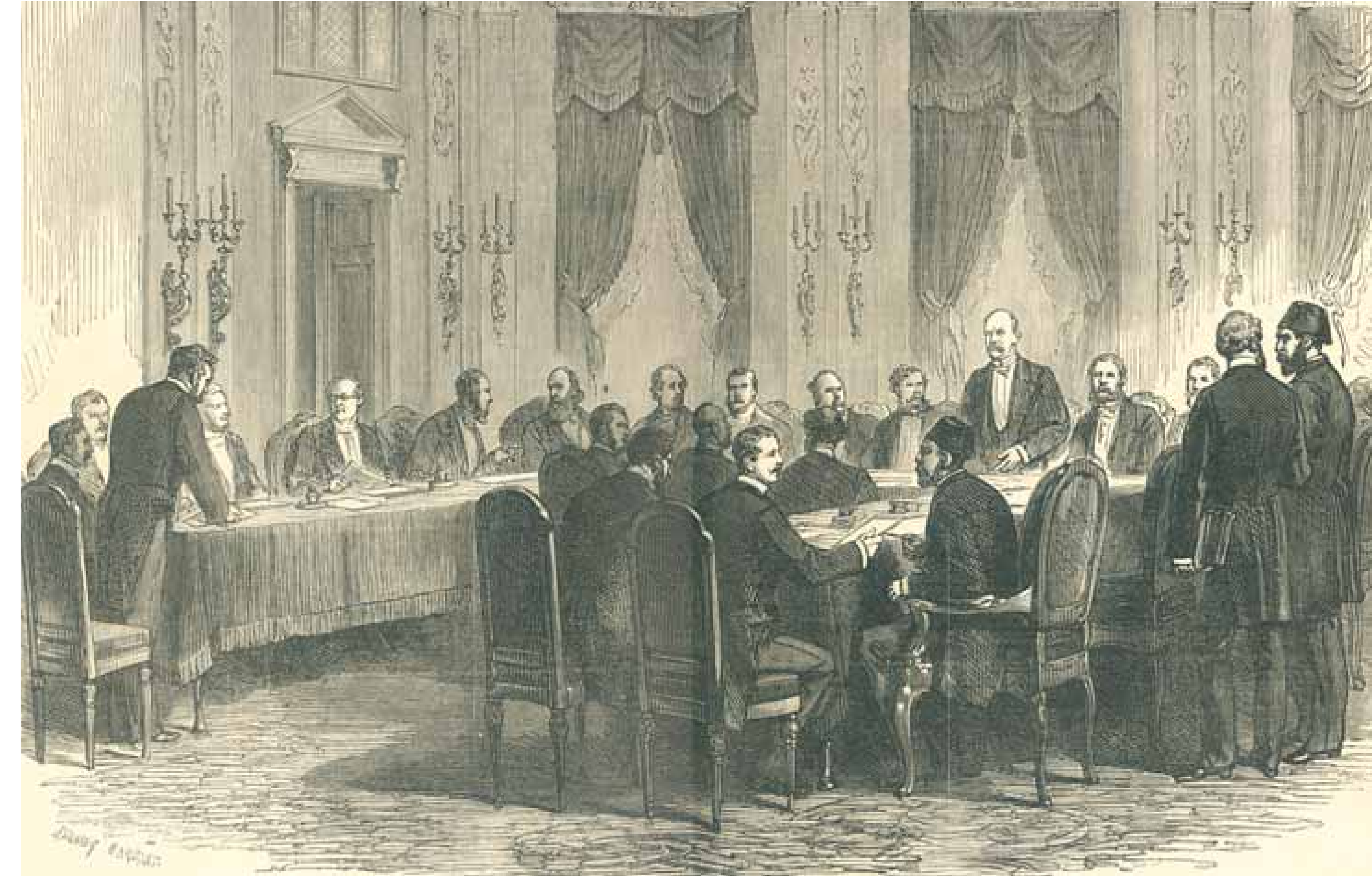
Belge 2, 3 ve 4

■ 1875'te Bosna-Hersek ve Karadağ, ardından da Bulgaristan halkları Osmanlılara karşı ayaklandılar. Osmanlılar buna sertlikle karşılık verdi. Bu ayaklanmalar Avrupa'da hoşnutsuzluk yarattı ve **1876'da Sırbistan'ın, 1877'de de Rusya'nın savaşa girmesine yol açtı** *(bkz. s. 168-171)*. Rusya bu savaştan Boğazlar yoluyla Akdeniz'e açılmayı da umuyordu.

■ Rus birlikleri Osmanlı ordusunu yendiler. Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığını tanımaya ve Rusya'nın koruması altında bir "Büyük Bulgaristan" kurulmasını kabul etmeye zorladı. Bu durum Balkanlar'daki Rus etkisini arttırdı ve Avrupalı diğer güçlerin endişelenmesine yol açtı. Berlin'de 1878'de toplanan kongrede Ayastefanos Antlaşması üzerinde değişiklikler yapıldı, ama Osmanlıların geri çekilmesi de onaylandı. **Romanya, Sırbistan ve Karadağ** bağımsız kaldılar. Sınırları daraltılan **Bulgaristan** özerk bir prenslik oldu. **Bosna-Hersek** ise Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildi. Balkanlar, dolaylı olarak Avrupalı büyük güçlerin mücadelelerine sahne olacak bir bölge haline geldi.

1 **1850'den sonra Balkanlar.**

2 **Berlin Kongresi,** temmuz 1878; *Russes et Turcs*, cilt II (Paris, 1878).

3 **Bulgarların 1876 tarihli dilekçesi.**

Tahmin edilemeyecek yetki ihlalleri ve inanılamayacak aşağılamaların neticesi olarak başlayan bir ayaklanmayı bahane ederek [...], Bulgar ulusunun üzerine yürüdüler ve ülkeyi yakıp yıkarak, halktan çok sayıda kişiyi yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin katlederek, geri kalanları sefalete terkederek, tümümüzü ortadan kaldırmak istediler. [...] Türk hükümetinin sultası altındaki köleliğini Avrupa'nın dengesinin korunması ya da insan uygarlığının ilerlemesi için gerekli koşullardan biri olarak görmeyen [*Bulgar halkı*], uygar halkların temsilcisi olan Avrupa'nın Hıristiyan hükümetlerine, efendilerinin keyfi istediğinde kırkılacak ya da katledilecek hayvan sürüleri gibi değil, zihinsel, ahlakî ve toplumsal gelişimi için gerekli ve kalıcı haklardan yararlanarak insan gibi yaşamasına olanak tanıyacak bir düzen sağlamaları için sesleniyor. [...] Gelenekleri, coğrafî konumu, sayısal büyüklüğü, tarım ve sanayi toplumu nitelikleriyle barışçıl gelişme yolunda başarıyla ilerlemek için gerekli tüm unsurlara sahip olan Bulgar halkı, artık reformlara hiçbir biçimde güvenmiyor. Bu nedenle, bundan böyle kendi kendini yönetme hakkını almasını sağlamaları için Doğu'daki Hıristiyanların koruyucusu olan güçlere yalvarıyor.

Başka bir deyişle, Bulgar halkı Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu büyük güçlerin güvencesi altında kurulacak ulusal bir hükümetle birlikte tam özerkliğini istiyor.

Bulgar halkının büyük güçlere çağrısı, 14 Ağustos 1876.

1. ***"Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu güçler" kim?***
2. ***Bulgarlar ne istiyorlar?***

1878'den sonra Balkanlar. 4

V. 19. yüzyıl sonunda ulusçuluk

ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUS-DEVLET

1. Bir ulusun merkezî bir iktidar ve ortak yasalarla siyasal olarak örgütlenmiş biçimi.
2. Halkının tamamı aynı ulustan olan devlet.

SÖZLÜK

* Ulusal azınlıklar (*bkz. s. 124*)
* "Kurtarılamamış topraklar"
* Pan-Almancılık
* Ruslaştırma
* *Marseillaise*

A. Yeni bir ulus anlayışı

Belge 1 ve 2

■ İtalyan ve Alman birliklerinin kurulması yalnızca Avrupa haritasını değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda ulus fikrini de dönüştürdü. 19. yüzyılın başlarında, Viyana Kongresi'nde bir araya gelen hükümdarlar bu fikirle mücadele etmişlerdi. Bu mücadele, hanedana duyulan sadakat dolayısıyla hükümdara bağlı olan devlet ile *ulus-devlet**i karşı karşıya getiriyordu. O dönemde ulusçu hareketler muhafazakâr rejimlere karşı savaşıyor, dolayısıyla siyaset yelpazesinde daha çok sola yerleşiyorlardı. **1850'den sonra, ulus fikri aksine muhafazakâr güçler tarafından savunulmaya başladı.**

■ Fransızlar tarafından ön plana çıkarılan halkın katılımına dayalı ulus anlayışı (Fransız düşünür Ernest Renan'ın sözleriyle *"Ulus bir ruhtur"*), **ortak bir dile ait olmaya** öncelik veren farklı bir anlayışla karşı karşıya geldi. Almanya bu son ilke adına 1871'de sakinlerinin itirazına rağmen Alsace-Lorraine bölgesini ilhak etti ve böylece bazı *ulusal azınlıklar**ı kendi sınırları içine hapsetti (Prusya'daki Polonyalılar, Schleswig'deki Danimarkalılar, Alsace-Lorraine'liler).

■ **Vatanın yüceltilmesi** ve ulusal duyguların güçlenmesi 19. yüzyıl sonlarına damgasını vurdu. Fransa "kayıp illerin" anısıyla yaşıyordu, **Almanya'ya karşı rövanşı alacak** askerler yetiştirmek de okullara ve askerlik hizmetine düşüyordu. İtalya'da vatanseverlik, Avusturya'nın sınırları içinde bulunan *"kurtarılamamış topraklar"**ı talep eden yeni devletin harcı oldu. Almanya'da kamuoyunun *pan-Almancılık** yanlısı kesimi, Alman dilinden olan tüm halkların *Reich*'a katılmasını istiyordu.

B. Devletlere karşı ulusçu hareketler

Belge 3 ve 4

■ Başka devletlerin sınırları içinde de ulusçu hareketler gelişmeye başlamıştı. Bu devletlerden bazıları bu tehdidi henüz çokça hissetmiyordu:

- **Birleşik Krallık'ta**, çoğunlukta olan **Katolik İrlandalılar**, Protestanlarla anlaşmazlığa düştüler. 1870'li yıllarda dinsel ve toplumsal reformlar elde etmeyi başardılar, ancak bu arada İrlanda için özerklik (*Home Rule*) hatta bağımsızlık isteyen daha şiddetli bir akım ortaya çıktı. *Home Rule* sonunda 1912'de oylama ile kabul edildi, ancak uygulaması ertelendi *(bkz. s. 152)*.

- **Rusya'da çarlık yönetimi, Rus olmayan azınlıklara baskı uyguluyordu.** Hükümet, 1863'te Polonya'da yeni bir ayaklanmayı daha bastırdıktan sonra, ulusal azınlıkları (Polonyalılar, Finlandiyalılar, Baltık ulusları, Ermeniler, Gürcüler…) *Ruslaştırma** politikası başlattı.

■ Balkanlar'da, örneğin Sırbistan gibi yeni devletler çokuluslu imparatorlukların toprak bütünlüğünü tehdit eden birer çekim merkezi oluşturuyordu:

- **Avusturya-Macaristan'da** 1867'de sağlanan uzlaşma, imparatorluğu Avusturyalılar ve Macarlar tarafından yönetilen ikili bir monarşiye dönüştürmüştü *(bkz. s. 158)*. Ancak diğer ulusal azınlıklarla ilgili sorunlar çözülmemişti. Pek çok Çek, egemen Bohemya Krallığı'nın yeniden kurulmasını sağlayacak yeni bir gelişme umuyordu. Macaristan'da ise Romenler ve Slav azınlıklar, bağımsız Romanya ve Sırbistan'a yönelmeye başlamışlardı.

- Bu tür merkezkaç hareketler, dönem dönem uluslararası dengeleri de tehdit eden krizlerle sarsılan (1896 Girit ayaklanması, 1908 ve 1912-1913 Balkan krizleri) Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülüyordu.

1 "Kurtarılamamış topraklar".

2 **Fransız tarihçi Fustel de Coulanges tarafından açıklanan iki ulus anlayışı.**

Halkı Cermen ırkından ve dili Almanca olduğu için Alsace'ın Alman olduğunu kanıtladığınızı sanıyorsunuz. Oysa ben sizin gibi bir tarihçinin, bir ulusu yapanın ne ırk ne dil olduğunu bilmiyormuş gibi yapmasına şaşıyorum.

[*Bir ulusu yapan*] ırk değildir: Gözlerinizi Avrupa'da bir gezdirin, halkların neredeyse hiçbir zaman ilkel kökenlerine göre bir araya gelmediklerini göreceksiniz. Halkları bir araya toplayan ve devletleri kuran, elverişli coğrafî koşullar, siyasal ve ticarî çıkarlardır. Her ulus bu şekilde yavaş yavaş oluşmuş, her vatan moda haline getirmeye çalıştığınız bu etnografik nedenlerle hiç ilgilenilmeden biçimlenmiştir. Her ulus bir ırka karşılık gelseydi, Belçika Fransa'nın, Portekiz İspanya'nın, Hollanda Prusya'nın olur, buna karşılık İskoçya bir buçuk yüzyıldır sıkı sıkıya bağlı olduğu İngiltere'den kopar, Rusya ve Avusturya da üç ya da dört parçaya bölünürlerdi. [...]

Dil de bir ulusun belirleyici işareti değildir. Fransa'da beş farklı dil konuşulur, buna rağmen kimsenin aklına ulusal birliğimizden kuşku duymak gelmez. İsviçre'de üç dil birden konuşulur. İsviçre bu nedenle tek bir ulus olmaktan uzak mıdır? Ya da vatanseverlik duygusundan yoksun olduğunu mu söyleyeceksiniz? [...] Strasbourg'da Almanca konuşulmasıyla böbürleniyorsunuz; *Marseillaise**'in ilk kez yine Strasbourg'da söylenmiş olması bundan daha mı az gerçektir?

Ulusları birbirinden ayıran ne ırk ne de dildir. İnsanlar ortak fikirlere, çıkarlara, sevgilere, anılara ve umutlara sahip olduklarında, aynı halktan olduklarını yüreklerinde hissederler. İşte vatanı yapan budur. İşte bunun için insanlar birlikte yürümek, birlikte çalışmak, birlikte savaşmak, birbirleri için yaşamak ve ölmek isterler. Vatan, sevilen yerdir. Alsace, ırkıyla ve diliyle Alman olabilir; ama ulus olarak ve vatan sevgisiyle Fransızdır. Peki onu Fransız yapan neydi, biliyor musunuz? XIV. Louis değil, 1789 devrimimizdi. O andan beri, Alsace bizim kaderimizi izledi; bizim yaşamımızı paylaştı. Biz ne düşünüyorsak, onu düşünüyordu; biz ne hissediyorsak, onu hissediyordu. Tüm zaferlerimizi ve yediğimiz tokatları, tüm şanımızı ve hatalarımızı, tüm sevinçlerimizi ve acılarımızı paylaştı. Sizinle ortak hiçbir şeyi olmadı. Onun için vatan Fransa'dır. Onun için yabancı Almanya'dır.

Fustel de Coulanges, "L'Alsace est-elle allemande ou française?" Berlin'den Profesör T. Mommsen'e yanıt, Paris, 27 Ekim 1870.

1. Almanya'nın ulus anlayışı neye dayanıyor?
2. Fustel de Coulanges Alsace'ın Fransız olduğunu savunurken hangi ilkelere dayanıyor?
3. Fransızların ulus anlayışı nedir?
4. Yazar neden Alsace'ın durumunu inceliyor?

3 **Polonya'nın Ruslaştırılması.**

Dilimiz [...] tüm kamu kuruluşlarından ve çok sayıda özel kuruluştan atılmakla, tüm okullarımızda zorunlu eğitimin dışında bırakılmakla kalmadı, eğitim kurumlarının koridorlarında ve bahçelerinde yapılan çocuksu sohbetlerde bile kullanılması yasaklandı [...]. Hükümete tüm Avrupa dillerinde hitap edilmesine izin var, ama Lehçeye izin yok.

[...] Üst düzey, etkili, maaşı düzgün hiçbir göreve Polonyalılar kabul edilmiyor. Krallığın çeşitli bakanlıklarda çalışan 11.003 memurundan yalnızca 3.285'i (yani % 29) Polonyalı. [...] 558 mahkeme başkanı, başkan yardımcısı, yargıç ve savcı arasında yalnızca 21 Polonyalı var [...]. Okullarda da aynı manzara: Toplam 1.516 öğretmen arasında, [...] yalnızca 164 Polonyalı bulunuyor [...].

Çarlığın tüm idaresinin yegâne amacı vergi sömürüsü ve Ruslaştırma olduğundan, tüm kurumlar esas görevlerini yerine getirmeyi bıraktılar. Mahkemeler adaletin korunmasına çalışmıyor; okullarda eğitim verilmiyor. Memurların ve yetkililerin tek meşgalesi Ruslaştırmak. Katolik Kilisesi'ni, sosyal kurumları, suçluları, çocukları, köylüleri, burjuvaları Ruslaştırıyorlar. [...] En zavallı Rus memur bile Rus olduğu için keyfine göre tüm hakları askıya alabiliyor. [...]

Rusların Polonya'daki siyasal ideali, toplumsal organizmanın tüm gözeneklerinden giren bir nefreti beslemek. Her halk ayaklanmasında, Rus hükümeti Yahudileri yağmalaması için kitleleri kışkırtıyor.[1]

Polonyalıların tüm hükümetlere, parti ve siyasal çevrelere, devlet adamlarına, gazetelere ve derneklere çağrısı, 1905.

1. Rusya Polonyası'nda yaşayan 10 milyon nüfustan 1,5 milyonu Yahudiydi. Yetkililer Yahudi karşıtı şiddetli gösterilere zemin hazırlayarak halkın hoşnutsuzluğunun onlara yönelmesini sağlıyorlardı.

Polonya'nın Ruslaştırılmasının en belirgin özellikleri nelerdir?

1884'te, Londra'da İrlandalıların düzenlediği bir saldırı. **4**

SENTEZ

1848'den sonra, ulus kavramı daha geniş bir alanı kapsayacak biçimde kullanılmaya başladı: Dil, etnik bir gruba aidiyet, gümrük birliği oluşturma isteği, III. Napolyon'un 1815 Viyana Kongresi'nde belirlenen uluslararası düzeni yeniden gözden geçirme arzusu.

1859'dan sonra, Avrupa haritası ciddî değişikliklere uğradı:
- İtalya ve Almanya 1859-1871 arasında birliklerini gerçekleştirdiler,
- Sırbistan ve Romanya bağımsız birer devlet oldular.

Bu gelişmelerin önemli etkileri oldu:
- İtalya ve Almanya'da yenilgiye uğrayan Avusturya İmparatorluğu, Sadowa'dan sonra (1866), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu oldu ve Balkanlar'a yöneldi;
- 1871'de yenilgiye uğrayan Fransa, ne İtalyanların Roma'yı almasına ne Alman birliğinin gerçekleşmesine engel olabildi ve Alsace-Lorraine bölgesini kaybetti;
- Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da geriledi.

1870'den sonra, ulusçuluk hareketi yeni temeller üzerinde gelişmeye devam etti: Ulus fikri, siyasal alanda sağcılar tarafından savunulan bir fikir haline geldi; Fransızların halk katılımı fikrine karşılık, Almanya'da devlet iradesini ön plana çıkaran bir anlayış gelişti. Ulusçu hareketler çokuluslu imparatorluklarda (Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu) ve Birleşik Krallık'ta (İrlanda sorunu) varlıklarını sürdürdüler.

KARIŞTIRMAYALIM

Ulus, ulusallık ve ulusal azınlık

Ulus, ortak dil, tarih, kültür ve geleneklere sahip ve bir arada yaşamayı arzulayan insanlardan oluşan bir bütündür.

Ulusallık, toprak, dil, din ya da emel birliği içinde bir grup insanın bir ulus olarak varolması ya da varolmayı arzulamasıdır.

Ulusal azınlıklar ise, bir devletin halkı içinde azınlıkta olan uluslardır; bu uluslar bağımsız değillerdir, ama bazen bağımsız olmayı isterler.

Avrupa'daki uluslara birkaç örnek	Ulusal azınlıklara birkaç örnek
Almanlar İtalyanlar Polonyalılar Litvanyalılar Çekler İrlandalılar Sırplar Hırvatlar Yunanlılar	Slovaklar (Avusturya'da) Alsace-Lorraine'liler (Almanya'da) Polonyalılar (Almanya'da) Estonyalılar (Rusya'da) Letonlar (Rusya'da)

Ulusçu hareketler ve liberal hareketler

Ulusçu hareketler, savundukları halkların özerkliğini ya da bağımsızlığını elde etmeye çalışırlar (Örnek: İtalya'da *Risorgimento*).

Liberal hareketler ise, bir devletin halkına siyasal özgürlükler getiren reformların yapılmasını (anayasa, oy hakkı, toplantı hakkı, kişisel özgürlükler) sağlamaya çalışırlar. Bazen bu iki hareket birbirine bağlı olsa da, bu her zaman geçerli değildir.

Özerklik ve bağımsızlık

Özerklik, bir halkın ya da bir ülkenin kendi kendini yönetmesi durumudur. Özerk bir toprak egemenliğini tümüyle kullanamaz. Örneğin, kendi dış politikasını belirleyemez.

Bağımsızlık ise, kimseye bağımlı olmama halidir. Bağımsız bir ülke egemendir.

OKUYALIM GÖRELİM DİNLEYELİM

• **KİTAPLAR**
- **Harold JAMES**, *Alman Kimliği - 1770'den Günümüze*, çev. İ. Türkmen (İstanbul, 1999).
- **Stefanos YERASİMOS**, *Milliyetler ve Sınırlar*, çev. Ş. Tekeli (İstanbul, 1994).

• **FİLİMLER**
- **Luchino VISCONTI**, *Günahkâr Gönüller (Senso)*, 1954.
- **Luchino VISCONTI**, *Leopar*, 1963.

• **MÜZİK ESERLERİ**
- **Giuseppe VERDI**, *Nabucco*, 1842.
- **Richard WAGNER**, *Tannhäuser*, 1855.
- **Richard WAGNER**, *Üçleme*, 1869-1870.

İki durumun karşılaştırılması: Çift girişli tablo

1 Prusya Kralı I. Wilhelm (1797-1888).

2 II. Vittorio Emanuele (1820-1878).

KONU ÜZERİNDE DÜŞÜNME

Örnek konu:
"İtalyan ve Alman birliklerini karşılaştırınız."

■ Önerilen belgelerin ne tür belgeler olduğunu saptayın (türü, yazarı, tarihi, içeriği).

■ Konuya karşılık gelen izlekler arayın. Örneğin, yukarıda önerilen konu için:
- Söz konusu birlikler hangi devletler etrafında gerçekleşmiştir?
- Birliğin gerçekleşmesinde hangi siyaset adamları temel bir rol üstlenmiştir?
- Birliğin kurulmasına kadar hangi aşamalardan geçilmiştir?
- Alman ve İtalyan birlikleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

■ Böylece elde ettiğiniz bilgileri izleklere göre sınıflandırın.

TABLONUN OLUŞTURULMASI

■ Aşağıdaki modeli izleyerek farklı izlekleri yerlerine yerleştirin:

İzlekler	İtalyan Birliği	Alman Birliği
1848'den sonraki durum		
Birliğin aktörleri		
Birliğin aşamaları		
Benzerlikler		
Farklılıklar		
Çözülmemiş sorunlar		

■ Bazı önemli noktaları unutmayın:
- Karşılaştırılacak ögeleri belirli bir mantık içinde sınıflandırın: Karşılaştırmada ilk sıraya İtalyan birliği mi, Alman birliği mi konmalı? Neden?
- Tablonun biçiminin düzgün olmasına özen gösterin: Kutuların boyutunu en fazla bilgi içeren kutulara göre ayarlayın.
- Sonuç bölümünü unutmayın. Bu bölümde, karşılaştırdığınız ögeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durmalısınız.

Garibaldi ve İtalyan birliği

Piemonte Başbakanı Cavour'un gizlice desteklediği Garibaldi ve emrindeki kızıl gömlekler giymiş bin savaşçıdan oluşan gönüllü birliği, 10 Mayıs 1860'da Sicilya'ya çıktı. Buna "Binler" seferi adı verilir. 27 Mayıs'ta Palermo'yu aldılar. Burada, tarım reformu uman köylülerin desteğiyle geçici bir hükümet kuruldu. Garibaldi, Mesina Boğazı'nı geçti ve 7 Eylül'de Napoli'yi ele geçirdi. Birkaç hafta içinde, İki Sicilya Krallığı yıkılmıştı.

İtalyan birliği fikrine bağlı olan, ancak bunu Piemonte Kralı Vittorio Emanuele'nin yöneteceği bir krallık içinde gerçekleştirmek isteyen Cavour, Garibaldi'nin İtalya'nın güneyinde cumhuriyet ilan etmesinden ve Roma'ya yürümesinden endişe ediyordu.

Birliklerinin başına geçen Vittorio Emanuele, Napoli'ye yürüdü ve Garibaldi ile karşılaştı. Garibaldi fethettiği toprakları krala bıraktı. İki Sicilya Krallığı, İtalya Krallığı'nın bir parçası olacaktı. İtalya'da cumhuriyet kurma konusundaki başarısızlığına rağmen Garibaldi, halk arasında popülerliğini korumayı bildi.

Garibaldi, kendisinden daha az romantik ama daha berrak görüşlü Cavour'la birlikte İtalyan birliğinin başlıca iki mimarından biridir.

1 **Giuseppe Garibaldi, 1860.**

B İ Y O G R A F İ

3 **Giuseppe Garibaldi *(1807-1882)*.**

İtalyan birliği yanlısı ve yılmaz bir cumhuriyetçi olan Garibaldi, Nice'de doğdu. 1848'de Avusturyalılara karşı çıkan ayaklanmalarda aktif rol aldı, ardından Güney Amerika'ya göç etti. 1859'da Avusturya savaşına katıldı, "Binler" seferini düzenledi ve 1860'ta İki Sicilya Krallığı'nı aldı.

1862'de, papanın otoritesi altında kalmış olan Roma'yı almayı denedi, ama başarısızlığa uğradı. Birlikleri Aspromonte dağlık bölgesinde kralın ordularıyla karşılaştı. Garibaldi burada yaralandı ve tutsak alındı. Ancak halkın gözünde öylesine büyük bir prestije sahipti ki, kral onu bağışlamak zorunda kaldı.

Aspromonte yenilgisinden sonra Kuzey Amerika ve İngiltere'ye giden Garibaldi, burada hareketli ve maceracı bir yaşam sürdü. 1870-1871'de Fransız cumhuriyetçilerin yanında Prusya'ya karşı savaştı (*bkz. s. 118*), sonra Sardinya'nın kuzeyindeki Caprera adasına çekildi ve 1882'de burada öldü.

2 **Pinot ve Sagaire imzalı Garibaldi karikatürü.** *Fransız Millî Kütüphanesi.*

"İşte geldim! ... Neredeymiş şu Avusturloşlar?"

4 **Cavour ve Garibaldi.**

Garibaldi asalet yüklü bir adam. Roma'yı ve Venedik'i kurtarmak mı istiyor? Ben de öyle. Kimsenin bu konuda bizden daha fazla acelesi olamaz. İstriya ve Tirol'e gelince, o başka bir şey. Başka bir kuşağa kalacak. Bizler zaten yeterince çok şey yaptık, İtalya'yı yaptık.

Cavour'un 1861'de ölümünden birkaç ay önceki açıklaması.

5 **Garibaldi'nin "Binler" seferi.**

6 **Birliğin bozulması: Garibaldi ve İtalyan krallık ordusunun 1862'de Aspromonte'de çarpışması.**

Kuşkusuz, 1860'da Sardinya ordusunun bize saldırması tehdidiyle karşı karşıya kalmıştık ve kardeşin kardeşi kırdığı bir savaşa girmemek için büyük bir yurt sevgisi gerekmişti. Ama 1862'de İtalyan ordusu, bizden daha güçlü olduğundan ve biz de çok daha zayıf olduğumuzdan, bizi yok etmeye and içti ve haydutlara saldırır gibi, hatta belki çok daha büyük bir istekle üzerimize yürüdü. Hiçbir uyarı ya da teslim çağrısı yapılmadı. Düşmanlarımız şaşırtıcı bir rahatlık içinde geldiler ve tüfeklerini doldurdular. Mutlaka emir böyleydi. Bizi yok etmeleri gerekiyordu ve hiç kuşkusuz, aynı annenin çocukları arasında olduğu gibi tereddüt edilmesinden korktuklarından, emirler düşünmeye bile zaman bırakmayacak biçimde verilmişti. İyi bir atış menziline geldiklerinde, İtalyan birlikleri saflar oluşturdular, kararlı bir biçimde üzerimize doğru ilerlediler ve ateş etmeye başladılar.

Giuseppe Garibaldi, *Memorie* (Torino, 1907).

7 **Palermo'nun alınışı sırasında Garibaldi'nin kızıl gömleklileriyle Napolili askerler arasında çarpışma.** *Leopar*, Luchino Visconti'nin Giuseppe di Lampedusa'nın romanından uyarlanan filmi (1963).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Karikatür (Belge 2) Garibaldi'den yana mı, ona karşı mı?*
2. *Söz konusu olan düşman kim (Belge 2)? Garibaldi bu düşmanla ne zaman karşılaştı? Garibaldi 1862'de kime karşı savaştı (Belge 6)? Neden?*
3. *Garibaldi yaşamı boyunca hangi hedeflere ulaşmaya çalıştı? Hangi başarıları kazandı? Hangi konuda başarısızlığa uğradı?*
4. *İtalya'da Garibaldi'ye duyulan sevgi nasıl açıklanabilir?*
5. *Garibaldi'nin eylemi bugün bazı İtalyanlar tarafından sorgulanıyor. Neden? Bu konuda bilgi toplamaya çalışın.*

B E C E R İ N İ Z İ **kullanın**

➤ ***Bir insanın bir ülke tarihindeki yerinin öneminin ve sınırlarının ortaya çıkarılması.***

S Ö Z L Ü K

• **TARIM REFORMU**

Toprak mülkiyetinin değiştirilmesi. Büyük toprak sahiplerine ait topraklar bölüştürülür ve yoksul köylülere verilir.

• **AF**

Bir devlet tarafından alınan, ceza gerektiren eylemleri yok sayma kararı.

KONU 7

Osmanlı İmparatorluğu'nda reform (1839-1876)

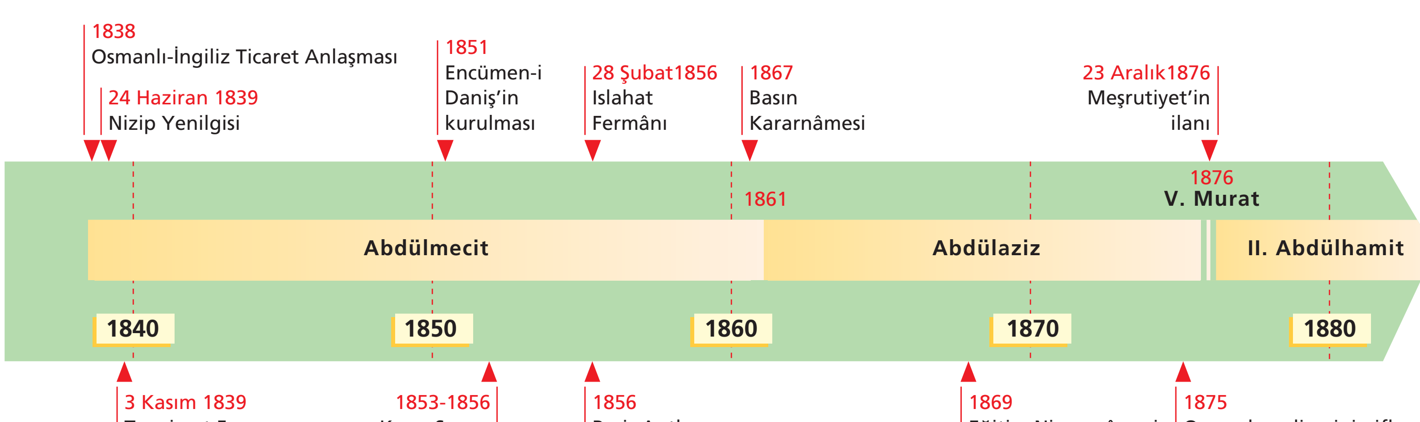
1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1876 yılında kısa ömürlü 1. Meşrutiyet hareketinin başlangıcına kadar olan süre Tanzimat Dönemi olarak anılır. Resmi alanda o ana dek gerçekleşen en yoğun ve kapsamlı batılılaşma hamlesinin başlangıcı olan Tanzimat, Osmanlı toplumsal ve kültürel hayatında da kalıcı ve derin dönüşümlere neden olmuştur. Tanzimat'ı safha safha uygulanan bütünlüklü bir modernleşme projesi olarak algılamak yerine girift ve yer yer sancılı bir müzakere süreci olarak ele almak gerekir. Bu sürecin merkezinde kendi içinde farklılıklar arzeden Osmanlı bürokrat seçkinleri, diğer tarafında ise türlü beklenti ve talepleriyle Avrupa güçleri, yerel (muhafazakar) muhalefet ve çeşitli Müslüman ve gayrımüslim güç odakları yer almıştır.

- *Tanzimat dönüşümü Osmanlı gayrımüslimlerinin toplumsal ve siyasal hayattaki rolünü nasıl etkilemiştir?*
- *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu özerk yönetimin Tanzimat süreci üzerindeki etkileri nelerdir?*
- *Tanzimat'ın siyasal ve toplumsal hayatta getirdiği radikal yenilikler "yüzeysel taklitçilik" olarak adlandırılabilir mi?*

KONUNUN PLANI

I. Tanzimat Fermanı
II. Osmanlı kimliği
III. Tanzimat aydınları
IV. Mısır Meselesi
V. Doğu Sorunu

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Alaturka - Alafranga

1 **Sultan Abdülmecit, Kırım Savaşı'na katılan müttefik komutanlarıyla (1855).** *Askeri Müze, Harbiye, İstanbul.*

2 **Sultan Abdülaziz Viyana Arkeoloji Müzesi'nde (temmuz 1867);** *L'Illustration*, 17 Ağustos 1867

I. Tanzimat Fermanı

S Ö Z L Ü K

* Ulemâ

B İ Y O G R A F İ

1 **Mustafa Reşit Paşa (1800-1858).**

1821 Yunan İsyanı, 1828 Osmanlı-Rus Savaşı ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yla yaşanan kriz sırasında çeşitli görevlerde bulundu. Elçi olarak gönderildiği Paris'te Fransızca öğrendi. 1836'da Londra elçisi, 1837'de Hariciye Nazırı oldu. Birinci nazırlığı sırasında Osmanlı karantina teşkilatını geliştirdi ve halk sağlığı alanında kurumlaşmanın temellerini attı. 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasının baş mimarı oldu ve sultan Abdülmecit'in hazırlattığı Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839'da bizzat okuyarak ilan etti. 1846'da sadrazam oldu. Bu tarihten sonraki çeşitli sadrazamlıkları sırasında reform hareketini genişletip derinleştirdi, pek çok modern kurumun temellerini attı. Kırım Savaşı'nda (1853-1855) Rusya karşısında İngiltere ve Fransa'nın askeri desteğini sağlayarak diplomatik kariyerinin en büyük başarısını elde etti. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı konusunda Ali Paşa ve sultanla ters düşerek gözden düştü.

A. Tanzimatın siyasal arka planı

Belge 1 ve 3

■ Tanzimat Fermanı (ya da Gülhane Hatt-ı Hümayunu) kasım 1839'da, Osmanlı Devleti için hayati sonuçları olabilecek askeri ve diplomatik bir buhranın çalkantıları arasında ilan edildi. II. Mahmut ölüp Abdülmecit tahta geçtiğinde Mısır'ın Osmanlı valisi (aslında fiilen tam hakimi) Mehmet Ali Paşa'nın orduları Suriye ve Adana vilayetlerini işgal etmiş ve Osmanlı ordusunu Nizip'te ağır bir yenilgiye uğratmış durumdaydı. Bu sırada ilan edilen ferman, kişi özgürlüklerine yaptığı vurgu ve imparatorluğun Müslüman olmayan unsurlarına tanıdığı haklarla Avrupa devletlerinden destek görmüş ve neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını istemeyen büyük güçlerin (özellikle de Birleşik Krallık'ın) baskısıyla Mehmet Ali Paşa Mısır'a gerilemek zorunda kalmıştı.

■ Tanzimat Fermanı'nın mimarı ve dönemin dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz siyasilerle yakın ilişkilerini devreye sokarak bu belgeyi etkin bir diplomatik araç olarak kullandığı yadsınamaz. Ancak fermanın tamamen Avrupa devletlerinin baskısıyla ve onların beklentileri doğrultusunda şekillendiğini söylemek büyük hata olur. Zira Tanzimat girişiminin düşünsel ve siyasal arka planı II. Mahmut döneminin Avrupa esinli seküler – merkeziyetçi dönüşümleri ve yenilikçi siyasal beklentileri çerçevesinde oluşmuştur. **Tanzimat Fermanı'nda dile gelen temel fikirler Avrupa siyasal düşüncesine aşinâ birçok Osmanlı bürokratı arasında bir süredir tartışma konusu edilmekteydi.** Mısır krizi sayesinde Reşit Paşa ve kadrosu Batı tarzı reform hamlesini geniş ölçekte ve iç ve dış desteğin yarattığı ivmeyle hayata geçirme fırsatını elde etti. Bu dönüm noktasında Osmanlı siyasal yaşamının merkezine artık iyi eğitimli, Avrupa kültür ve siyasetinin inceliklerine hakim ve reform yanlısı bürokrat kadrolar geçmiştir. **"Tanzimat seçkinleri" olarak adlandırabileceğimiz bu reformcu kadrolar II. Abdülhamit devrine kadar yönetimin tartışmasız güç merkezini oluşturur.**

B. Yeniliğin eşiğinde

Belge 2 ve 4

■ Tanzimat Fermanı, dili ve yapısı bakımından geleneksel Osmanlı yönetim anlayışı ile seçkin bürokrasinin yeni devlet ve toplum fikirleri arasında ustaca mekik dokuyan bir metindir. Fermanın giriş kısmında geride kalmış parlak bir ihtişam ve refah çağına gönderme yapılır ve şeriata uygun bazı pratik kanuni düzenlemelerle bu ideal düzenin yeniden canlandırılabileceği belirtilir. Geçmiş odaklı bu yönelimiyle metin, Osmanlı entellektüel ve siyasal evreninde Tanzimat'tan en az iki yüzyıl kadar geriye götürülebilecek köklü bir "düşüş" ve ıslahat söylemine eklemlenir. Kanunî Sultan Süleyman döneminin sonlarından itibaren birçok Osmanlı düşünür ve siyasetçisinin çeşitli şekillerde paylaştığı ve yeniden ürettiği bu çok katmanlı söylem, geleneksel Osmanlı devlet düzeninin özde iyiliğini veri olarak alır ve yönetimdeki sapma ve bozulmaların teşhis edilip düzeltilmesiyle etkin ve verimli bir yönetim sisteminin yeniden kurgulanabileceğini varsayar. Bu bağlamda, geleneksel duyarlılıklara hitap eden üslubuyla Tanzimat Fermanı düşüş söyleminin ve bu söyleme bağlı ıslahatçı girişimlerin son halkasını oluşturur.

■ Aslında Tanzimat sözcüğünün kökü olan "nizam" sözcüğü de Osmanlılar tarafından şeriat dışı konularda yapılan (ama özde onunla çelişmeyen) birçok kanuni düzenleme için yaygın olarak kullanılagelmişti. Hatt-ı Hümayun'da yeni düzenlemelerin şeriata uygunluğuna yapılan ısrarlı vurgu, Reşit Paşa'nın Tanzimat fikrini geleneksel referanslarla tanımlayarak muhafazakâr kitleler ve *ulemâ** nezdinde meşru kılma kaygısını yansıtır. Fermanın gelenek ve yenilik arasında temkinle hareket eden bağdaştırıcı tavrı, tüm Tanzimat döneminin çelişkiler, ikilemler ve yeni uzlaşmalarla örülü karmaşık siyasal / kültürel dokusunun bir özeti gibidir. Yine de, **kaybolmuş bir altın çağa öykünen gelenekçi tınısı bir yana bırakılırsa ferman, yapılacak yeni düzenlemelerle eski siyasal sistemin tamamen değişip yenileneceğini açıkça öngörür.** Resmî ve geleneksel çağrışımlarla bezeli üslubunun ötesine geçildiğinde Tanzimat Fermanı o güne dek girişilecek en kapsamlı batılılaşma deneyinin anahtarı konumunda olduğunu açıkça hissettirir.

2 **Gülhane Hatt-ı Hümayunu.**

Herkesin bildiği üzere Devlet-i Aliyye'mizin kuruluşundan beri Kur'an'ın yüksek hükümlerine ve şeriat kanunlarına tamamiyle uyulduğundan saltanatımızın kuvveti ve tebamızın bayındırlık ve refahı en üst seviyeye ulaşmıştır. Ancak yüz elli senedir çeşitli sebeplerden dolayı şeriata ve kanunlara uyulmadığı için evvelki güç ve refah zaafiyet ve fakirliğe dönüşmüştür.

…Bundan böyle Devlet-i Aliyye'nin idaresi konusunda bazı yeni kanunlar oluşturulması mühim görülmüştür. Bu gerekli kanunların esası dahî can emniyetinin sağlanması, ırz, namus ve malın korunması, vergilerin düzenlenmesi ve zorunlu askerliğin tesis edilmesinden ibarettir … Dünyada candan ve ırz ve namustan değerli bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe, yapısı gereği ihanete eğilimi olmasa bile, can ve namusunu muhafaza için devlet ve memlekete zararı olacak bazı hareketlerde bulunabilir. Can ve namusundan emin olduğu zaman sadakatten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hizmetten ibaret olacağı açıktır. Aynı şekilde, mal emniyetinin mevcut olmadığı durumlarda da kimse devlet ve milletine ısınamayıp, endişe ve ıztıraptan kurtulamaz. Malları tamamen emniyette olduğu zaman kişi kendi işi gücüyle uğraşıp ve kendisinde gün-be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp, ona göre güzel bir şekilde çalışacağı şüphe götürmez.

…Bundan böyle davaları şeriatın gereklerine göre ve herkese açık şekilde görülüp hüküm giymeyen hiç kimse gizli veya açık şekilde idam edilemeyecektir… Saltanatımız tebası olan Müslüman ve diğer milletlere mensup tüm ahalinin can, mal ve namus emniyeti taraf-ı şâhânemce tam anlamıyla temin edilmiştir.

…Bu kanunlar sadece din, devlet, mülk ve milleti yeniden canlandırmak için konulmuştur. Tarafımızdan da bu kanunların tersine hareket edilmeyeceğine dair söz verilir. Hırka-i Şerife odasında yapılacak bir merasimde de vekiller ve ulema hazır bulunarak aynı yemini edeceklerdir. Kanunlara muhalif hareket edenler, kim olursa olsun, belirlenen kabahatlerine göre layık oldukları cezaları göreceklerdir. Bu cezaların icrasında hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayacaktır.

…Tüm bahsi geçen durumlar eski usulleri bütün bütün değiştirmek ve yenilemek anlamına gelmektedir. Bu yüzden bu ferman Dersaadet ve tüm memleketimiz ahalisine ilan edilecektir. Bu yeni usulün inşa'allahu Tealâ ilelebet sürmesine şahit olmaları için fermanın ilanı dost devletlerin sefirlerine de resmen bildirilsin. Hemen Rabbimiz Tealâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kanunların tersine hareket edenler Allahü Tealâ'nın lanetine mazhar olsunlar ve ilelebet rahat bulmasınlar. Âmin.

3 Kasım 1839

3 **"Sultan Abdülmecit" (1840).** *Sir David Wilkie'nin yağlıboya tablosu, Topkapı Sarayı Müzesi.*

4 **Tanzimat madalyası (ön yüz).**

Çerçevedeki kutucuklar içinde Tanzimat'ın ilkeleri yazılıdır. Üst sağdan saat yönünde: Zayıfları korumak - İmparatorluğun onurunu ihya etmek- Misafirperverlik haklarını korumak - Barış sanatlarını teşvik etmek - Eğitimi yaygınlaştırmak - Herkese eşit adalet. **Ortada:** Abdülmecit'in tuğrası, silah ve semboller kullanılmıştır, bazılarında bir Osmanlı ıslahatçısının ismi bulunmaktadır: Kitaplar, adalet terazisi, Tanzimat Fermanı, üzerinde TANZIMAT yazılmıştır ve RECHID (Mustafa Reşit Paşa) tarafından imzalanmıştır, AALI (Âli Paşa) yazan bir belge, bolluk sembolü, yılanlı asa, miğfer, üzerinde OSMAN (Hanedanın kurucusu Osman Gazi) yazan kalkan, üzerinde CUPRULI (Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa) yazan örme zırh, üzerinde MAHOMET II (Fatih Sultan Mehmet) yazan bayrak, üzerinde MAHMOUD (Sultan I. Mahmut) yazan zırh, baltalı kargılar, mızraklar, tuğlar, süngülü tüfekler, kılıç, üzerinde SOLIMAN (Kanuni Sultan Süleyman) yazan top, kadırga pruvası, gülleler. **En altta:** İmparatorluğun Abdülmecit tarafından yeniden hayata gelmesi.

Kaynak: ***Tanzimat I*** **(İstanbul, 1940) ve Edhem Eldem,** ***İftihar ve İmtiyaz*** **(İstanbul, 2004).**

S Ö Z L Ü K

* Cizye
* Kul
* Karamanlı

C. Tanzimat Fermanı'nın gündemi

Belge 1, 3 ve 5

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda reformların amacı üç ana başlıkta toplanır: **1. Vergi sisteminin düzenlenmesi; 2. Askerlik hizmetinin zorunlu hale getirilmesi; 3. Tüm Osmanlı tebasının can, mal ve namusunun kanunlar tarafından güvence altına alınması.** İlk iki madde II. Mahmut döneminin temel merkeziyetçi hedefleri ile doğrudan bağlantılıydı. Ancak modern bir devletin işleyişi için elzem olsalar da bu iki konuda Tanzimat dönemi boyunca ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir. Uygulama zorlukları ve malî problemler yüzünden vergi reformları çoğunlukla etkisiz ve kısmî kalacaktı. Gayrımüslimlerin ödediği *cizye** vergisi kaldırılmıştı, ama bunun yerine askerlikten muafiyet sağlayan yeni bir vergi (bedel-i askerî) koymak zorunda kalınmıştı. İstanbul'da yaşayanlar, Anadolu'daki göçerler gibi birçok grup da bu dönemde muafiyet statüsünü devam ettirecekti. Dolayısıyla **askerlik hizmeti tüm Osmanlı erkeklerini kapsayan ortak bir vatandaşlık görevi haline dönüştürülememişti.**

İçeriği ve etkileri göz önüne alındığında fermanda tanımlanan hedeflerden en önemlisi üçüncüsüdür, zira bu madde Tanzimat'la birlikte tamamen yeni bir devlet ve toplum anlayışının belirmekte olduğuna işaret eder. Burada, fermanın resmî yazarı olarak padişah, ayrım yapmadan tüm tebasının haklarına kefil olduğunu açıklayarak kanunlar önünde tam eşitlik prensibine olan bağlılığını, dolaylı da olsa, ifade etmiş olur. Kuşkusuz **Tanzimat Fermanı sultanın otoritesine gerçek ve bağlayıcı sınırlar getirebilecek anayasal bir belge değildi.** Uygulama konusunda sultanın verdiği tek teminat Tanzimat meclislerinin koyacağı yeni yasalara uyacağına dair verdiği kişisel sözdü. Yine de, fermanla birlikte mutlak otorite tarafından kişi haklarının tanınması yönünde önemli bir adım atılmış olduğu yadsınamaz (Bu haklardan belki de en çok yararlanacak grup da hanedana mutlak tabiyetten ve geleneksel *kul**luk statüsünden sıyrılmaya çalışan yeni Tanzimat bürokrasisiydi). Özgürlükler konusunda getirilen yeni açılımlar aslında şerîat hükümlerinden radikal bir sapma da öngörüyordu, zira **eşitlik ilkesi gayrımüslimlerin ayrıcalıklı Müslüman kesimle aynı hakları paylaştığı seküler bir devlet düzeninin altyapısını oluşturuyordu.**

1 Tanzimat'ın ilânı için öngörülen fakat inşa edilmeyen anıtın temsili resmi.

D. Yönetimde ve kurumlarda değişim

Belge 2, 4 ve 5

Tanzimat, gündeminin tüm unsurları baştan belirlenmiş ve sistematik olarak uygulanan bütünlüklü bir proje değildi. Tanzimat girişimini, imparatorluğun değişken ve kendine has şartlarına göre pragmatik bir yaklaşımla şekillenen birçok yönetsel / hukuki düzenlemenin, siyasal uzlaşmanın ve yerel uyarlamanın üretildiği girift bir süreç olarak tanımlamak daha doğru olur. Ancak son tahlilde bu gündelik uzlaşma mücadelesinin sınırlarını çizen de, Batı'nın model alındığı ve yönetimde merkezileşme, rasyonelleşme ve sekülerleşme odaklı temel bir yönetim anlayışıydı.

Merkezî devletin reformları etkin bir şekilde uygulayabilmesi için bürokratik mekanizmaların rasyonel ve eşgüdümlü olarak işlemesi şarttı. Bu amaçla Tanzimat yöneticileri çok sayıda uzmanlaşmış kurul, danışma ve yasama meclisi oluşturdu. Bu kurumlar bizim bugün kanıksamış olduğumuz modern devlet işleyişinin temellerini oluştururken yetki ve iktidarın da önemli ölçüde saraydan bürokrasiye kaymasına sebep oldu. Yeni düzende bakanlardan taşra valilerine, kaymakamlardan köy muhtarlarına uzanan yönetim hiyerarşisi merkezî devletin yaşamın her alanına nüfuz ederek bireylerle yüz yüze gelmesini sağlamıştı. Bu sayede devlet, yükümlülükleri olan modern hizmetleri (sağlık, bayındırlık, vs.) vatandaşlara ulaştırırken nüfus ve kadastro sayımı gibi yöntemlerle düzen kurma ("tanzim") işlevini de etkin bir şekilde yürütecek ve toplum üzerindeki doğrudan kontrol ve otoritesini sağlamlaştırabilecekti.

Modern devletin bireyler üzerindeki etki ve nüfuzunu sağlayan en temel araç olan zorunlu eğitim de Tanzimat'ın gündemindeydi. Ancak oluşturulmaya çalışılan seküler ortaöğretim sistemi ve Galatasaray Sultanîsi gibi, cemaatleri kaynaştıracak deneyelerin ölçeği sınırlı kalacaktı. Yeni öğretim kurumları, Müslüman mektep ve medreseleri, gayrımüslim cemaat okulları ve misyoner okulları ile bir arada, çok sistemli ve bütünlüksüz bir eğitim anlayışının parçası olarak kalacaktı.

2 Tanzimat Döneminde Eğitim Kurumları.

A. Genel Okullar

1. Sübyan mektepleri
   (Müslüman, gayrımüslim ve kız mektepleri olarak ayrılır)
2. Rüştiyeler
   (ilkokul - Müslüman, gayrımüslim ve kız mektepleri olarak ayrılır)
3. İdâdiye mektepleri
   (ortaokul - Müslüman ve gayrımüslim beraber)
4. Sultâniye mektepleri
   (lise - Galatasaray gibi, Müslüman ve gayrımüslim beraber)
5. Yüksek mektepler
   a. Dârülmuallimîn
      (erkek öğretmen okulu - Müslüman ve gayrımüslim sınıflara ayrılır)
   b. Dârülmuallimât
      (kız öğretmen okulu - Müslüman ve gayrımüslim sınıflara ayrılır)
   c. Dârülfünûn
      (üniversite - proje halinde. Edebiyat-Felsefe, Hukuk ve Fen bölümleri. Müslüman ve gayrımüslim beraber)

B. Özel Okullar

1. Müslüman tebânın açtığı okullar
2. Gayrımüslim tebânın açtığı okullar
3. Yabancıların açtığı okullar

Kaynak: *Maarif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*, 1869.

4 Batı Avrupa'ya yollanan (1827) ilk öğrenciler.

Soldan sağa: Sadrazam İbrahim Ethem Paşa, Kurmay Albay Abdüllatif Bey, Deniz Subayı Ahmet Bey, Ferik Hüseyin Rıfkı Paşa.

3 Anadolulu bir Rumun durum değerlendirmesi.

[A]sırlarla başımıza gelen felâket bizi kendi halimize bıraktı mı, yine şükürler olsun dinimizi bari yitirmedik ... ve eğer bizim başımıza gelen felâket ve bozukluk ve rencide başka bir milletin başına gelmiş olsa idi, her halde tamamen din ve milliyet değiştireceğinden kuşku olamaz idi.

... Gerçekten de Anadolu Rumlarının başına gelen felâket hiçbir milletin başına gelmemiş iken yine dinlerinde ve milliyetlerinde devam eylediler... Ve hattâ en müşkül vakitlerde nazik ve kibar millet torunları olduklarına tanıklık olmak üzere, deliklerde kovuklarda mümkün olduğunca mektepler ve medreseler kurarak evlâtlarını eğitmekten geri kalmamışlardır...

Şimdi ise, şükürler olsun evvelki zulüm zulümat ve baskılar tamamen kalkmış olup, cennetmekân Sultan [II.] Mahmut Han hazretleri asrında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Nizam-ı Cedit'in kurulması ve Kavanin-i Hayriye'nin ithali ile Tanrı kullarının ırz, mal ve canı teminat altına alınmak ile adalet güneşi doğmaya başlamış olup, günün ışıkları artmakta ve halkı sarıp zulmeti def ve yok etmekte ve bilim bollukla yaygınlaşmakta...

Evangelinos Misailidis, *Seyreyle Dünyayı* (İstanbul, 1871-1872).

5 Tanzimat'ın gerektirdikleri.

Tanzimat'ın bürokratları nezaretlerin ve diğer merkezî hükümet organlarının yeniden düzenlenmesi gibi ağır bir işin üstesinden gelmek zorundaydılar. II. Mahmut döneminin merkezî hükümet organlarında yaptığı düzenlemelerin 19. yüzyıl devlet yönetimi ve kamu hizmeti anlayışıyla bağdaşamayacak kadar yüzeyde kaldığı açıktı. Tanzimatçıların idarî düzenleme sırasında karşılaştıkları iki büyük eksik vardı; nitelikli eleman ve para... Bir yandan genişleyen ve modernleşen örgütler yeni memur kadrolarına ihtiyaç yaratırken, öte yandan fakir bütçe dolayısıyla kadrolarda tasarrufa gitmek gerekiyordu. Nitelikli elemana sahip olmak ise eskisi gibi kaleme çırak olan gençleri yetiştirmekle mümkün değildi, yeni okullar gerekiyordu. Bürokrasinin iş hacmi büyümüştü... şimdi yoğun iş hacmi nedeniyle daha üretken olan ve genişleyen kadro, herşeyden önce yazışma dilini sadeleştirmek, işlemleri belirli normlara göre yapmak, dosyalama ve kayıt sistemlerini değiştirmek zorundaydı. Nitekim Tanzimat'tan sonra yönetimde şubelerin artmasıyla evrak kayıtlarında da tasnif gelişmiştir. Bu artan iş hacmi için gerekli memur kadroları eğitimsizlikten ve parasızlıktan doldurulamıyordu. Maliyede tasarruf için 1858 yılında vilayetlere yazılan ve ihtiyaç fazlası memurların tasfiyesini isteyen Sadrazamlığın bir hükmüne, birçok vilayet sadece memur sıkıntısı çektikleri cevabını verdiler.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul, 1983).

II. Osmanlı kimliği

ANAHTAR SÖZCÜK

• **MİLLET**

20. yüzyıl başlarında bugünkü "ulus" anlamını alan bu sözcük, Osmanlı Türkçesi'nde "dini cemaat" (Katolik milleti, Yahudi milleti, vs.) anlamında kullanılırdı *(Ayrıca bkz. belge 6 ve s. 144)*.

A. Tanzimat ve Osmanlılık

Belge 2, 5 ve 6

■ Tanzimat kadroları reform gündemlerini oluştururken hayli zorlu ve maharet gerektiren uzlaşmacı bir görev üstleniyorlardı. Bu görev yerel (özellikle de muhafazakar) tepki ve beklentilere, ulusçuluklar çağının büyüyen tehditlerine ve Avrupa büyüklerinin Hıristiyan teba konusundaki baskılarına aynı anda cevap vermek gibi çelişkili hedefler içeriyordu. Bu arada Osmanlı devlet düzeni modern anlamda yeniden inşa edilirken, geleneksel din / hanedan odaklı meşrulaştırma mekanizmaları da devletin yeni imajını ve toplum üzerinde artan talepleri desteklemekte yetersiz kalıyordu. Yeni sistemin tabanda kök salması ve reformların kalıcılığı ise toplumun her katmanında aidiyet hissinin güçlendirilmesi ile mümkün olabilirdi.

■ **Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte seküler ve kapsayıcı bir Osmanlı kimliği oluşturulması adına ilk adımlar atıldı.** Geleneksel olarak "Osmanlılık", yalnızca hanedana bağlı yönetici sınıfa aidiyeti betimleyen sınırlı ve seçkin bir kimlikti. Tanzimat'la birlikte ise Osmanlılık, **etnik ve dini kökeni ne olursa olsun her vatandaşın devlete ve hanedana sivil bağlılığıyla belirlenen ortak bir üst kimlik** olarak genişletiliyordu. Kollektif ve seküler olarak tanımlanan "Osmanlı ulusu" fikrinin, birçok cemaat ve aidiyeti kapsayan alaşık imparatorluk nüfusu için bütünleştirici ve bağlayıcı bir etkisi olacağı umuluyordu. "Hanedan ulusçuluğu" olarak tanımlanabilecek bu girişim, etnik ulusçulukların ve ulus-devletlerin hızla serpildiği 19. yüzyıl Avrupası'nda tutunmaya çalışan "eski tarz" çok-kültürlü imparatorlukların (Rusya veya Avusturya-Macaristan gibi) hayatta kalabilmek için medet umduğu son çareydi.

B. Gayrımüslim hakları ve Islahat Fermanı

Belge 1, 2, 3, 4

■ Ortak bir Osmanlı kimliğinin tanımı ve bileşenleri imparatorluğun son günlerine kadar tartışma ve pazarlık konusu edilecekti. Buradaki esas açmaz, *millet** statüsü taşıyan ve merkezîleşme ile birlikte teşkilatları güçlenip geçirgenlikleri gittikçe azalan gayrımüslim cemaatlerin kollektif Osmanlı kimliğine nasıl eklemlenecekleri idi. Tanzimat seçkinlerinin sunduğu sivil aidiyet fikri, sadece siyasi çıkarlara dayalı ve reform sürecinin birleştiriciliğine güvenerek tanımlanmış sığ ve muğlak bir alternatifti. Aidiyet kültürel olarak tanımlandığı zaman da Osmanlı entellektüellerinin ürettiği referanslar, kaçınılmaz olarak, hanedan ve İslam merkezli oluyordu. Örneğin Tanzimat devrinde yayınlanan birçok tarihî çalışma, roman veya piyeste ortak "Osmanlı vatanı", gazilerin kılıçları ve şehitlerin kanlarıyla kazanılmış hanedan toprakları olarak ifade buluyordu. Osmanlılığın kültürel ortak paydalarını yeniden tanımlamayı hedefleyen sınırlı sayıda çalışma da geleneksel (veya ulusçu / ayrılıkçı) eğilimlerle yarışacak çekim gücüne sahip değildi. Aslında Tanzimat döneminde eşitlik konusunda atılan tüm adımlara rağmen **Müslümanların hakim ve ayrıcalıklı statülerinden vazgeçerek gayrımüslimlerle aynı hakları paylaşıyor olmaları, yönetici kesimin en ileri görüşlüleri için bile içselleştirilmesi oldukça güç bir fikir olarak kalacaktı.**

■ Kırım Savaşı sonrasında Avrupa'nın hakim güçleri nezdinde konumunu güçlendirmeye çalışan Osmanlı Devleti, gayrımüslimlere tanınan hakları teyit edip vurgulayan yeni bir resmi belge yayınladı. 1856 tarihli Islahat Fermanı, ikinci nesil Tanzimat bürokratları tarafından Avrupalı elçilerin yoğun baskıları altında kaleme alındı. Reşit Paşa'nın öğrencileri olan Âlî ve Fuat Paşalar, her ne kadar yoğun bir diplomatik mücadele sonucunda dengeli bir metin oluşturmaya çalışsalar da Islahat Fermanı içte ve dışta yoğun eleştirilere maruz kaldı. Müslüman nüfus için ferman, azınlıklara eşitlik adı altında ayrıcalıklar tanındığının açık göstergesiydi. Sonuçtan memnun kalmayan Avrupa kamuoyu ise Osmanlı Devleti'nin "şarklı" kalmaya mahkum olduğu ve hiçbir zaman liberal Batı standartlarına ulaşamayacağı konusunda görüş birliğine vardı. Tam eşitlikçi bir düzen fikri zihniyet ve uygulamadaki ciddi engelleri aşamamış olsa da Tanzimat süreci boyunca birçok gayrımüslim memur Osmanlı yönetiminde (özellikle de belediyeler, hariciye gibi birimlerde) yüksek rütbelere ulaşma şansını elde etti.

1 Mehmet Emin Âlî Paşa (1814-1871).

Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1846'da dışişleri bakanı, 1852'de de sadrazam oldu. Bu iki göreve daha sonra da birçok kez atandı. Osmanlı Devleti'nin en sorunlu bir döneminde parlak bir devlet adamı olarak sivrildi. Uzak görüşlü ve uzlaşmacı olmakla birlikte, başına buyruk olmakla eleştirildi.

2 Eşitliğin zorlukları.

[Islahat] fermanın[ın] hükmünce Müslüman olan ve olmayan teba'anın tüm haklarında eşit olmaları gerekiyordu. Bu ise Müslümanlara pek ziyade dokundu... Müslümanların birçoğu, "Milletimizin babalarımız ve atalarımızın kanıyla kazanılmış olan kutsal haklarını bugün kaybettik. İslam milleti hakim milletken böyle kutsal bir haktan mahrum kaldı. Müslümanlar için bu ağlanacak ve yas tutulacak bir gündür" diye söylenmeye başladılar.

Gayrimüslim teba'a ise o gün yönetilen durumundan çıkıp hakim milletle aynı seviyeye gelmiş olduğundan, onlar için bu sevinçli bir gündü. Lâkin fermanın patriklerin ve diğer dinî önderlerin görevlerini de içeriyor olmasından ötürü, bunlar da hoşnut olamadıkları gibi, bir de öteden beri Osmanlı Devleti'nde Müslümanlardan sonra Rumlar, daha sonra Ermeniler, daha sonra da Yahudiler derece derece saygın olduklarından ve artık hepsi aynı derecede tutulacaklarından, Rumların bazıları, "Devlet bizi Yahudilerle bir tuttu. Biz İslam'ın üstünlüğüne razı idik" diye itiraz ettiler. Bu yüzden o gün hava nasıl puslu idiyse, ferman okunurken arz odasında bulunanların da çoğunun yüzü asıktı.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, cilt I (Ankara, 1953).

3 Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (1815-1869).

Meslek yaşamına askerî doktor olarak başladı, sonra Dışişleri Bakanlığı'nda yükseldi. 1852'de dışişleri bakanı, 1861'de sadrazam oldu. Bu görevlere sonraları birkaç kez daha atanan Fuat Paşa, devlet adamlığının yanısıra Cevdet Paşa ile birlikte ilk Türkçe dilbilgisi kitabı olan *Kavâid-i Osmâniye*'nin yazarı olarak tanınır.

4 Islahat Fermanı.

Malum ola ki devletimiz dahilindeki her sınıf tebaamın her bakımdan ve tam olarak mutluluğunun sağlanması, hayırlar bahşeden zihnimi her an işgal etmektedir. Tahta çıktığım günden beri bu konuda yaptığım yardımların hamd olsun pek çok semeresi görülmekte, mülk ve milletimizin bayındırlık ve serveti gün-be-gün artmaktadır. Yine de, devletimizin şanına uygun şekilde, medeni milletler arasında hakkıyla sahip olduğu yüksek mevkiye layık olan halin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için şimdiye kadar tesisine muvaffak olduğum yeni ve hayırlı nizamların sağlamlaştırılıp genişletilmesi lazım gelmektedir.

...Gülhane'de okunan hatt-ı hümayunum ile ve Tanzimat-ı Hayriyye uyarınca her din ve mezhepte olan tüm tebaam için istisnasız can, mal ve namus emniyeti konusunda taraf-ı padişahanemden vadedilmiş ve sunulmuş olan teminatı bir kere daha teyit ederim. Bu teminatın tüm yönleriyle icraata geçirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması şâhâne lütuflarım gereğidir.

28 Şubat 1856

5 *Elbise-i Osmaniyye*'den bir resim: Kıbrıs Adası sakinlerinden üç tip.

6 Osmanlılık nedir?

Osmanlılık ... Gazi Ertuğrul Bey oğlu Osman Gazi Hazretlerinin kendisine ve ondan sonra bu şanlı hanedanın en büyük ve en olgun vârisi olarak bilfiil hükümdar bulunan şevketli padişahımıza tâbi olmayı, siyasî, aslî mensupluk bilmekten ibarettir. Bu mensupluk için hangi dinde, hangi mezhepte bulunulursa bulunulsun hiçbir zarar yoktur... Bu güzel mensupluk için hangi milliyette ve kavmiyette bulunulursa bulunulsun yine bir ziyan yoktur... İşte hangi din ve mezhepten ve hangi kavim ve milletten olursa olsun Osmanlı'nın şanlı bayrağı altında toplanıp biriken medenî bireylere "Osmanlı" ve bunlar üzerine hükümet eden devlete de "Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye" denilmiştir...

Osmanlılığın asıl mahiyeti, çeşitli cinslerden oluşan bir alay halkın birbirinin kanının akmasına meydan bırakmak şöyle dursun, hattâ bunları bir milliyet ve belki bir siyasî kardeşliğe bağlamak meselesidir.

Ahmet Mithat, *Üss-ü İnkılâp*, cilt I (İstanbul, 2004 [ilk baskı: 1877]).

III. Tanzimat aydınları

S Ö Z L Ü K

* Tercüme Odası

1 Mehmet Namık Kemal (1840-1888).

Yeni Osmanlılar hareketinin önderlerinden, fikir adamı. Çocukluk ve gençliğinde Afyon, İstanbul, Kars ve Sofya'da okudu, özel derslerle Arapça ve Farsça öğrendi. İlk şiirlerinden sonra Namık takma ismini kullanmaya başladı. 1857'de *Tercüme Odası**'nda çalışmaya başladı, Fransızca öğrendi ve başkentin seçkin edebiyat çevrelerine girdi. 1862'de Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i efkar*'da yayınlanan, anayasal yönetime geçilmesi yolunda yazılarıyla Yeni Osmanlılar hareketinin fikri temellerini attı. Hükümetin baskısı sonucunda 1867'te Batı Avrupa'ya kaçıp mücadelesine oradan devam etti, 1870'te yurda döndü. Yazıları yüzünden 1873'te Kıbrıs'a sürüldü. 1876'da İstanbul'a dönüp anayasanın hazırlanıp kabul edilmesinde önemli roller oynadı. 1877'de Midhat Paşa'nın tutuklanmasıyla Namık Kemal de Midilli'ye sürüldü, ömrünün geri kalanını Midilli, Rodos ve Sakız adalarında çeşitli memurluklarda bulunarak geçirdi. Siyasi mücadelesinin yanısıra tiyatro, roman, eleştiri, şiir, tarihi biyografi ve tarih alanında verdiği onlarca eserin gelecek kuşaklar üzerinde büyük bir etkisi oldu.

A. Yayıncılığın gelişmesi

Belge 1 ve 2

■ Tanzimat, seçkin bir yönetici zümrenin devletin bekası ve tebanın refahı ve ilerlemesi adına yürüttüğü bir dönüşüm süreciydi. Bu bağlamda oluşan Avrupa kökenli "aydınlanma misyonu" fikri reform zihniyetinin önemli bir boyutunu oluşturur. Devlet bilimsel üretimin desteklenmesi ve bu konudaki bilincin yaygınlaştırılması için yeni girişimlerde bulundu. Kurulması planlanan modern üniversitenin (Darülfünûn) altyapısını oluşturmak amacıyla 1850 yılında Fransız Bilimler Akademisi ilham alınarak "Encümen-i Dâniş" adlı bir bilim kurulu oluşturuldu. Kurulda Osmanlı fikir adamları, bürokratlar ve Avrupalı şarkiyatçıların yanısıra ulemâ temsilcileri de vardı. Kurul, özgün çalışmalar ve çevirilerin sade bir dille yayınlanmasını teşvik ederek hem Avrupa hem de Osmanlı-İslam dünyasının bilgi birikimini geniş halk kitlelerine yaymayı amaçlıyordu. Encümen'in girişimleri gittikçe yoğunlaşacak bir yayın ve çeviri faaliyetinde ilk adım oldu. Bu sayede Tanzimat boyunca Osmanlı okuru Batı düşüncesinin köşe taşları ile temel Osmanlı kaynakları ve (İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si gibi) İslam klasiklerine ulaşma imkanı elde etti.

■ Osmanlı Türkçesiyle yayınlanan ilk gazete, II. Mahmut'un (Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın *Vekayi-i mısriyye*'sini takiben) 1831'de yayınlattırdığı resmi nitelikli *Takvim-i vekayi* idi. Bunu 1840'ta yayına başlayan *Ceride-i havadis* adlı özel gazete izledi. Ancak **Osmanlı gazeteciliğinin esas atılımı 1860'larda oldu.** Bu dönemde yayına başlayan birçok gazete ve dergi görece serbest bir ortamda çeşitli fikirlerin dile gelip paylaşıldığı yeni bir tartışma platformu oluşturdu. Bu çerçevede, Tanzimat'ın yeni aydın gazeteci / yayıncı tipi (Ahmet Mithat gibi) halkı aydınlatma misyonunu devralırken **Osmanlı siyasal coğrafyasında ilk kez "kamuoyu" (efkâr-ı umumiyye) kavramı anılır ve dikkate alınır hale geldi.**

■ 1867 yılında sadrazamlıkça çıkarılan ve *Kararname-i Âlî* adı verilen emir filizlenen basın özgürlüğü konusunda bir dönüm noktası oldu. Yayınların içeriğine ciddi kısıtlamalar getiren bu karar ertesinde birçok gazete kapatıldı ve Namık Kemal gibi aydınlar sürgüne gönderildi. Statükocu Tanzimat seçkinleri kendi yetiştirdikleri neslin farklı ve eleştirel duruşuna tahammül edememişti.

B. Yeni Osmanlılar ve muhalefet

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ **Tanzimat döneminin dağınık da olsa en belirgin muhalif hareketi 1860'larda şekillenen Yeni Osmanlılar grubuydu.** Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mısır prensi Mustafa Fazıl gibi aydınlar, yurtsever ve liberal-anayasacı fikirlerini 1856 sonrasının muhafazakâr eğilimleriyle harmanlayarak Tanzimat deneyimini eleştirel bir tavırla gözden geçirmeye başladılar. Onlara göre Tanzimat bürokratik bir despotizme dönüşmüştü, zira merkezî devlet, ulemâ ve yeniçeriler gibi toplumla yönetimi uzlaştıran geleneksel aracıların etkinliğini ortadan kaldırmıştı. Tanzimat seçkinlerinin reform çabalarını yüzeysel ve taklitçi bulan Yeni Osmanlılar modernleşmenin yerel ve İslamî kaynaklara dönerek yeniden tanımlanması gerektiğine inanıyorlardı. **Onlara göre temsilî rejim, çoğulculuk gibi birçok kavram İslam'ın aslen modern olan özünde zaten mevcuttu.** Birçok bakımdan çelişkileri ve muğlaklıkları olsa da Yeni Osmanlı hareketi Tanzimat gündeminin pratik boyuttan düşünsel alana açılımını sağlamış, Osmanlı kimliği, Avrupalılık, İslam, modernleşme ve temsilî rejim gibi konularda verimli bir tartışma zemini oluşturmuştur. Söz konusu hareketliliğin 1876 Anayasası'nın gerçekleşmesindeki payı azımsanamaz.

■ Tanzimat dönemini, muhalefeti, çelişkileri, sentezleri ve farklı deneyimleriyle birlikte, olanca karmaşasıyla anlamak gerekir. Mustafa Reşit'i Mustafa Kemal'e bağlayan çizgisel bir gelişim modeli, girift Tanzimat deneyimini fazlasıyla basite indirger. **Birçok Cumhuriyet kurumunun temeli Tanzimat'la atılmış olsa da modern İslamî muhalefetin köklerinin de aynı döneme uzandığını unutmamak gerekir.** Tanzimat dönemine ilişkin daha çok gözden kaçan ise, seküler ve din odaklı iki kutup arasındaki gri alanda yer alan farklı, sentezci arayışlardır. Tanınmış âlim ve bürokrat Ahmet Cevdet Paşa'nın İslam fıkhını Avrupa hukukuna uyarlayarak oluşturduğu "Osmanlı medenî kanunu" *(Mecelle)*, bu uzlaşmacı tavrın en bariz örneklerinden biridir.

2 Encümen-i Dâniş Nizamnâmesi (1851).

Geçmişte birçok yazarın esas gayesi, ağır ve ağdalı bir dil kullanarak kendini göstermek ve böylece diğer yazarlar arasından sivrilmekti. Bu yazarlar yalnızca üsluplarını süsleyip girifteştirmek için yaşayıp şiir ve belâgatin belli alanları dışında varlık göstermezlerdi. Bundan dolayı, ilim okyanusunun derinliklerinden çıkarılan inciler, soyut ve kalabalık terimlerden oluşan çetin kabuklar içinde hapsoldu, gerçek fikirler de abartılı inceliklerin zarfı içinde kaybedildi … Tahmin edileceği gibi, bu tarz eserlere sadece görgülü ve talimli zihinler ulaşabiliyordu; aşağı sınıfların bunlardan her hangi bir kazanç elde etmesi mümkün değildi. Fakat, bilindiği üzere medeniyetin yüksek amaçlarına ancak farklı tür bilgilerin toplumda yaygınlık kazanmasıyla ulaşılabilir. Dolayısıyla Encümen-i Dâniş, seçkin ve incelmiş zevkleri tatmin eden edebi ürünleri teşvik etmekle birlikte, esâsen basit bir dille yazılmış, sıradan bir zihnin ihtiyaçlarına karşılık veren bilimsel ve fennî kitapların yazılmasına öncelik tanır, ve böylece eğitimi yaygınlaştırmayı hedefler.

3 Namık Kemal'e göre Osmanlılar.

[Osmanlı topraklarında], vatan evlatları arasında ortaya çıkan cins ve mezhep ayrılığının ileride vatanın dağılmasına sebep olacağı endişesi vardır … Bizim naçizâne inancımıza göre bu ayrılık vatanın dağılmasına yol açmaz. Bilakis, eğer doğru hareket olunursa o ayrılığın kuvvetiyle ilerleme yolunda belki en büyük mevkiye biz ulaşabiliriz.

[…]

Çünkü vatanımızda mevcut olan kavimler Avrupa'dan pek de az değildir. Bu kavimlerin her biri lisanını, milliyetini muhafaza ediyor. Topraklarımızın genişliğini ve imkanlarını ise tarif ve tekrara ihtiyaç görmeyiz. Şimdi bir kere doğru hareket olunur, yani bu ahali gruplarının genel hak ve hürriyetlerinden tamamıyle yararlanılır, ve eğitimle herkese vatanın kıymeti öğretilir de … böyle altı yüz senelik bir cemiyetin fertleri arasında oluşmuş olan çıkar birliği gönüllerde gerçekten hissettirilebilirse, elbette ortak vatan patrikhaneden daha kutsal sayılacağından, Osmanlı topraklarında bir diğer Avrupa yükseleceğine şüphe yoktur […] Sonuçta cemiyetimiz her uzvuyla konuşan tek bir vücut haline gelecek, ayrılıklarımız bir çalgı takımının ilk denemelerindeki farklı sesler gibi, her zaman hoş bir âhenge hizmet edecektir.

Namık Kemal, "Vatan", *İbret*, 22 Mart 1873.

B İ Y O G R A F İ

4 Ziya Paşa (1829-1880).

İstanbul'da çeşitli okullarda okuyup özel derslerle Farsça ve Arapça öğrendikten sonra 1845'te memuriyete başladı. Dönemin seçkin şiir çevrelerine girdi, Mustafa Reşit Paşa'nın önayak olmasıyla 1855'te çalışmaya başladığı sarayda Fransızca öğrendi. Koruyucusu Mustafa Reşit Paşa'nın ölümünün ardından Ali Paşa'yla yaşadığı kişisel sorunlar nedeniyle birkaç kez uzaklaştırıldığı İstanbul'a ancak 1865'te dönebildi. Ali Suavi'nin çıkardığı *Muhbir* gazetesinde hükümeti eleştiren yazılar yayımladı. Yeni Osmanlılar hareketiyle ilişkisi yüzünden kovuşturmaya uğrayacağı sırada 1867'de Namık Kemal'le birlikte Avrupa'ya kaçtı ve Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başladı. 1871'de Ali Paşa'nın ölümünün ardından dönebildiği İstanbul'da çeşitli memuriyetlerde bulundu, 1876'da anayasanın hazırlanmasında rol oynadı. Midhat Paşa ve Namık Kemal gibi o da Sultan II. Abdülhamit'in hışmından kaçamayarak 1878'de Suriye'ye, hemen ardından Konya'ya ve sonunda Adana'ya vali tayin edildi, 1880'de burada vefat etti. Özellikle siyasi içerikli şiirleriyle Osmanlı edebiyatının yenileşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

5 Ziya Paşa'ya göre öğrenmek ve taklit etmek.

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı

Etmiş orada fünûn terakkî
Tahsilden eyleme tevakkî

Bilmek gerek ondaki fünûnu
Terk eyle taassup ve cünûnu

Onsuz kişi tam şair olmaz
Bir kimse lisanla kâfir olmaz

Sende var ise hamiyyet
Tahsîline eyle sarf-ı himmet

Kıl tercüme onları ziyâde
Tâ milletin ede istifâde

Taklît ile aslını unutma
Milliyetini hakîr tutma

Sâir akvama meyli akmaz
Kıptî kıptîliğin bırakmaz

Ondan alçak gerek ki mâye
Milliyetin etmeye vikâye

Bilmem ki neden her işte mutlak
Avrupalıya mukallit olmak

Onlarda bu fikr-i fâsit olmaz
Yekdiğerine mukallit olmaz

Fikr etmeli ki Cenâb-ı bî-çûn
Etdikte beşerle arzı meskûn

Her iklime havass vermiş
Har kavme mizâc-ı has vermiş

Kabil mi ede Rasin, Lamartin
Nef'î gibi bir kasîde tezyîn

Mümkün mü Senâî ve Ferezdak
Molyer gibi tiyatro yazmak

İklimde hükmü yok mu farkın
Vaziyeti bir mi Garp ve Şarkın

Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harâbât* (İstanbul, 1893).

IV. Mısır Meselesi

S Ö Z L Ü K

* Mülkiye
* Redif
* Vahhabîler

A. Mısır'ın imparatorluktan kopuş süreci

Belge 1 ve 2

■ Tanzimat dönemindeki en önemli gelişmelerden biri, 1517'den beri bir Osmanlı eyaleti olan, tarımı ve ticaretiyle imparatorluk ekonomisinin temel kaynaklarından birini oluşturan **Mısır'ın devletten kopuş süreci**ne girmesi oldu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Mısır, Osmanlı iktisat havzasının da dışına çıktı ve Avrupa merkezli yeni dünya ekonomisine eklemlendi.

■ Osmanlı Devleti'ne sadık bir vali olarak Arabistan'daki köktendinci ve Yunanistan'daki ayrılıkçı isyanları bastıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa, sonradan kendi isyan bayrağını açtı. 1832-1833'te Kütahya'ya kadar ilerleyen Mehmet Ali, Rusya ve Fransa'nın araya girmesiyle durdurulduysa da, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen önce Nizip'te Osmanlı ordularını yeniden bozguna uğrattı. Avrupalı Güçlerin bu kez askeri müdahalesiyle geri çekilen Mehmet Ali, yine de **Mısır'ın yarı-bağımsızlık sürecini başlatan önemli ödünler** koparttı. Suriye, Adana ve Girit'i terk etti, ama Mısır valiliği kendi soyunda kaldı.

■ Mehmet Ali ve ardılları yine de birer Osmanlı valisiydi. Mısır'da Osmanlı kanunları ve parası geçerliydi. 1866 yılında vali yerine (Farsça'da hem hükümdar hem vezir anlamına gelebilen) "hidiv" unvanının kullanımı konusunda sultanın onay vermesi ile Mısır, prenslik düzeyine yükseltilmiş oldu. Ancak birçok açıdan İstanbul'a bağımlılığı sürüyor, hatta yıllık vergisi neredeyse iki katına çıkartılıyordu.

■ **1872 yılında dış borçlanmaya başlayan Mısır, kısa sürede borçlarını ödeyemez duruma düştü. Süveyş Kanalı dahil kaynaklarının çoğunu İngiliz denetim ve yönetimine bırakmak zorunda kalan Mısır, 1882'den sonra sömürgeleşme sürecine girdi.**

B. Mısır'da reform hareketleri

Belge 3 ve 4

■ Özerk Mısır hükümetinin gerçekleştirdiği reformlar, Osmanlı merkezinin yenilik adımları ile benzeşir, hatta kimi zaman bir iki adım önde gider. **Kahire ile İstanbul arasında**, 20. yüzyılın başlarına kadar, siyasi rekabetin yanısıra **ciddi bir insan ve fikir alışverişi** vardı. Türkçe yayın yapan matbaalar arasında İstanbul'dan sonra belki de en önemlisi Kahire'nin dışındaki Bulak kasabasındaydı. Mısırlı şehzade Mustafa Fazıl Paşa, Türk çağdaşlaşma tarihinin en önemli fikir hareketlerinden birini oluşturan Yeni Osmanlılar'ın hamisiydi.

■ Mehmet Ali'nin Osmanlı ordularını iki kez bozguna uğratmış olması, askeri reformlara daha erken girişmesine ve daha sınırlı bir ölçekte hareket etmesinin avantajlarına dayanır. Avrupalı uzmanların ve mühendislerin eğittiği, Türk ve Çerkes subayların yönettiği yeni ordu, **Ortadoğu tarihinde ilk kez yerli halkın düzenli olarak askere alınması** ile oluşturulmuş, köylülerin itiraz ve isyanlarına rağmen büyük rakamlara ulaşmıştır (1840'ta 115.000 nefer).

■ Askerlik hizmetini vatandaşlıkla özdeşleştiren, devletin insan ve doğa kaynaklarına yeni yöntemlerle nüfuz ettiği modern yönetime geçiş, iktisat alanında da görülür. Mehmet Ali, Mısır tarım ve ticaretini doğrudan devlet denetimine almış, ekili alanları ve sulama sistemini geliştirmiş, dünya pazarına yönelik pamuk üretimini arttırmış ve devlet eliyle sanayi girişimleri başlatmıştır. Demiryolu, telgraf gibi yeni teknolojileri uygulamakta Avrupalılara dayanan Mısır, bu konuda en önemli adımı Süveyş Kanalı'nın açılması ile atmıştır (*bkz. s. 70-71*).

■ Yeni devlet anlayışını hayata geçirecek kadroların eğitilmesi için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinde Mehmet Ali, II. Mahmut'tan erken davranmış, Mısır'da Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye gibi okulların kuruluşunda ise İstanbul'u izlemiştir. Mısır yönetimi, İngiliz işgaline kadar, kısmen İstanbul'un Tanzimat reformlarını uygulatmakta ısrar etmesiyle, merkez ve taşra yönetiminde oluşturulan yeni kurumların başına yine Türk ve Çerkesleri yerleştirmekte sakınca görmemiştir. Benzer gelişmelerin biraz gecikmeyle görüldüğü, Ahmet Bey yönetimindeki Tunus ise, köleliği İstanbul ve Kahire'den daha erken kaldırmıştır (1846).

1 Nizip bozgunu öncesinde.

Hükümet Küçük Asya'da üç askerî kuvvet bulunduruyordu ki bunların toplamı 70.000 kişi idi. Bu kuvvetlerin yarısından çoğu hemen toplanmış askerler arasından yetiştirilmiş ve kendilerine çarçabuk biraz Avrupa savaş yöntemleri öğretilmiş olan *redif**ler ve iltimasla seçilmiş, kendi mevkilerinde olanların bilmeleri gereken şeylerden hiçbirini bilmeyen subaylardan oluşuyordu. Nizamiye kıtalarının da yarısını yeni askerler teşkil etmekte idi. Ölüm oranı o kadar korkunçtu ki burada bulunduğumuz sürede piyadenin yarısını gömmüştük. Bütün bunların yerini doldurmak şimdi hemen hemen tamamiyle Kürdistan'a yükleniyordu... Subayların dillerini bile anlamayan bu askerler daimî olarak esir muamelesi görmek zorunda idiler; her alay karargâhının etrafını sık karakol hatları sarıyordu, fakat çok defa bizzat nöbetçiler kaçıyordu... 50 askerin birden, atları ve silahları ile, ön karakollardan kaçtıkları oldu. Askerin maaşı iyi idi, elbisesi mükemmel, yiyeceği bol- du ve kendilerine tatlılıkla muamele ediliyordu, fakat hemen hemen hiçbir Kürt iki seneden fazla dayanamıyordu. Hastahaneye gidiyor, ölüyor yahut kaçıyordu. Ordunun üçte ikisinin bu haline ek olarak becerikli subayların yokluğunu da söylemek lâzımdır. Onun için, böyle askerlerle hiçbir savaşın yapılamayacağına inanmak lâzımdı.

Ama İbrahim Paşa ordusu için de, ancak Türklerle kıyaslandığı zaman, daha iyidir denebilir... İbrahim'in kıtalarının Türklerden daha üstün manevra kabiliyeti vardı, topları daha çoktu ve daha iyi kullanılıyordu.

Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları* (Berlin, 1841).

2 Mısırlılar İstanbul'da.

İstanbul içinde alışveriş çoğaldı. Esnaf güruhu zengin oldu. Bir aralık [Kavalalı] Mehmet Ali Paşa hânedanından pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli para getirip bol bol harcayarak İstanbul'un eğlence düşkünlerine kötü örnek oldular. Eğlence düşkünlüğünde yeni çığırlar açtılar. Hele Mısırlı hanımlar alafranga giyim kuşam ve diğer süs eşyalarına eğilim gösterip İstanbul hanımları, özellikle de saraylılar onları taklit eder oldular ve Mısırlıların çoğu çok yüksek fiyatlarla ev, yalı ve başka mülkler aldılar. Bu yüzden başkentte emlakın değeri olağanüstü arttı ve İstanbul'da aldatıcı bir servet ortaya çıktı. Ancak ticaretin kuralları gereği ithalat ve ihracatın dengesi bozuldu. Avrupa'ya sürekli olarak çok miktarda para gider oldu. Ama memurlar ay başında maaşlarını alıp rahatça geçindiklerinden, esnaf ve tüccar da alışveriş çokluğuyla büyük meblağlar kazanır olduklarından işin sonunu düşünmezler idi. Özellikle yaz günlerinde Boğaziçi ve diğer gezip görülecek yerler hıncahınç doluyor, herkes akla keder ve zihne sıkıntı getirecek düşüncelerden uzak duruyordu. Her köşesi bir tür eğlence ve şenlik yerine dönüşen İstanbul gerçekten Cennet'e örnek olacak bir halde idi.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, cilt I (Ankara, 1953).

3 Tunus'un reformcu hükümdarı Ahmet Bey el-Hüseynî (1806-1855).

4 Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1849).
Sir David Wilkie imzalı tablo, 1841, Tate Gallery, Londra.

Napolyon'a karşı Mısır'a gönderilen orduda subay olan Mehmet Ali Paşa, Fransızların Mısır'dan çıkarılmasından sonra burada kaldı ve hızla yükselerek İstanbul'u kendisini Mısır valisi atamaya zorladı. Burada köklü reformlar gerçekleştirerek çağdaş Mısır'ın temellerini attı. Oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusu *Vahhabîler**i Hicaz'dan çıkardı, daha sonra Yunan İsyanını bastırdı. Oğlu için istediği Suriye valiliğini alamayınca 1830'da Suriye'yi işgal etti. Osmanlı ordularını birkaç kez yenilgiye uğratan Mısırlıları, Suriye'den çıkmaya 1840'ta İngilizler zorladı. Bu tarihten itibaren Mısır, Mehmet Ali Paşa ailesinin yönetiminde, Osmanlı Devleti'ne vergi veren, yarı-bağımsız bir ülke oldu.

V. Doğu Sorunu

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• BÂB-I ÂLÎ

"Yüce kapı" anlamına gelen Bâb-ı Âlî, Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık dairesinin adıdır. Giderek, hem Türkçe'de hem de Batı dillerinde *(Porte, Sublime Porte, Hohe Pforte)*, "Osmanlı Hükümeti" anlamına kullanılır olmuştur.

S Ö Z L Ü K

* İltizam

A. Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti

Belge 1

■ Sanayi devriminin iktisadî, askerî ve siyasî sonuçlarını devşirmeye başlayan Avrupalı Güçler, Tanzimat'ı izleyen yıllarda, dünya hakimiyeti kurmak, en azından dünyayı kendi çıkar ve beklentileri doğrultusunda biçimlendirmek üzere koyu bir rekabet halindeydiler. Bu süreçte özellikle Osmanlı toprakları ile ilgili her mesele "Doğu Sorunu" adı verilen çok düğümlü bir yumağın içinde ele alınıyordu.

■ Avrupalı Güçler için Doğu Sorunu, Osmanlı devletinin şu veya bu parçasına el koymaktan çok ***Bâb-ı Âlî**** **üzerindeki nüfuzlarını derinleştirme, farklı azınlık toplumlarının koruyuculuğunu üstlenme, iktisat alanında söz sahibi olma, belki de hepsinden önemlisi, rakiplerinin bu konularda öne geçmesini engelleme çabaları**na dayalı bir dizi strateji etrafında tartışılıyordu. Bu rekabetin doğurduğu çelişkili sonuca göre, bir yandan Osmanlı devletinin gücü ve bağımsızlığı tırpanlanıyor, bir yandan da Avrupa devletlerinden birinin toprak ve ödün kopartma çabasına karşı diğerleri birleşerek Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya çalışıyorlardı.

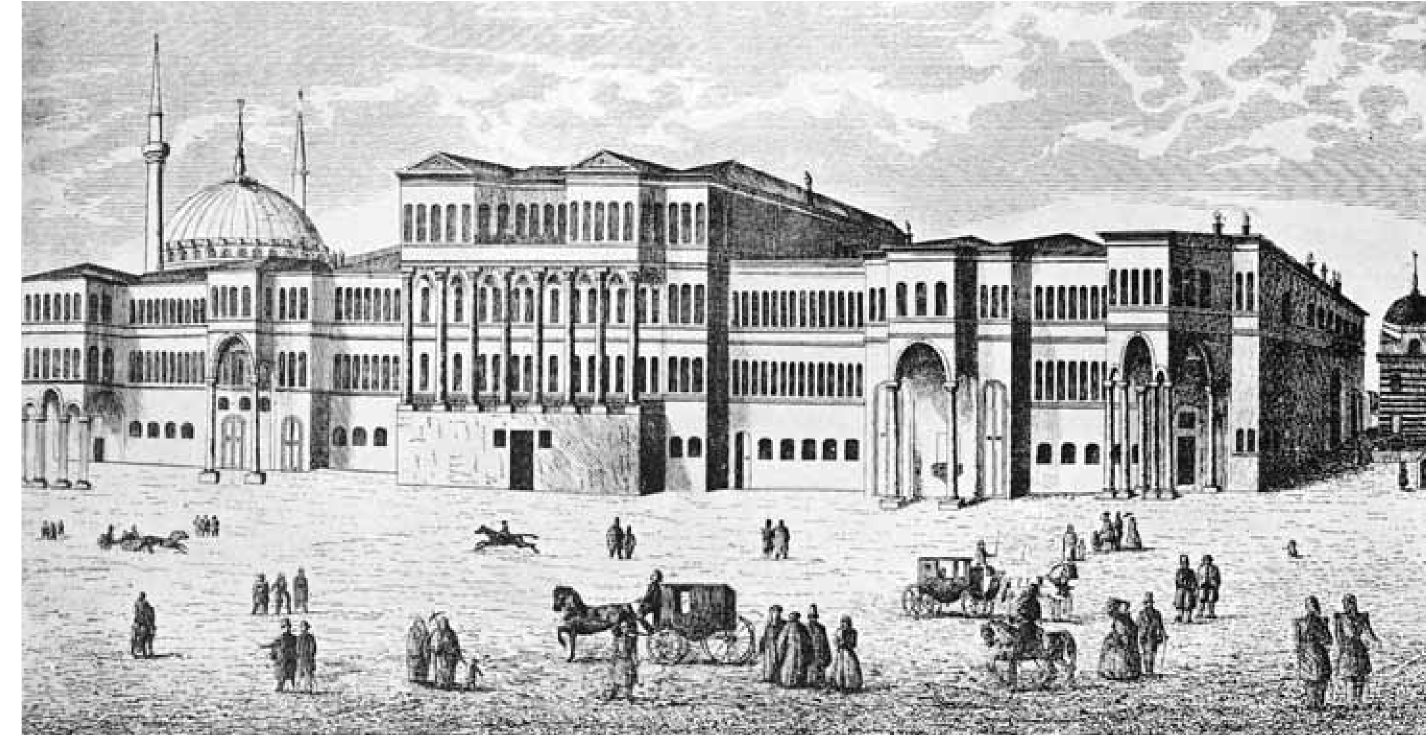
■ Doğu Sorunu'nu masaya yatıran ülkeler Britanya ve Fransa ile sanayi, ticaret ve finans kapitalizmi açısından bunlar kadar gelişmiş olmayan Avusturya ve Rusya gibi kara imparatorluklarıydı. Bu "Büyük Güçler"in ve bunlara yetişmeye çalışan (giderek, sırasıyla, Alman ve İtalyan birliğini kuracak olan) Prusya ve Piemonte'nin odaklandığı sorunlar arasında, Balkanlar'ın şu veya bu kısmının kimin nüfuzu altında olacağı, bu bağlamda çeşitli ayrılıkçı-ulusçu hareketleri kimin ve nereye kadar desteklemesine göz yumulacağı, Boğazlar'da Osmanlı denetiminin sürmesi veya gevşetilmesi, Mısır'ın hem kendi kaynaklarını hem Hindistan yolunu açık tutması ve bunun hangi güçlerin güdümünde gerçekleşeceği, Avrupalı devletlerin ve yatırımcıların Osmanlı topraklarındaki çıkarlarının yönetimi ve değişik mezheplerden Hristiyan unsurlar üzerinde birbiriyle çelişen koruyuculuk iddiaları vardı. Birbirini tetikleyen bu sorunlar, Avrupalıları hem kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti ile, uzun ya da kısa vadeli amaç ve çıkarlarını kollamak adına kaygan bir zeminde kurup bozdukları ittifakları, müzakere ve çatışmaları biçimlendiriyordu.

B. Osmanlı Devleti ve Avrupalı Güçler

Belge 2 ve 3

■ Azınlıkların yasal konumunda yapılacak değişiklikler ya da eyaletlerde uygulanacak reformlar gibi, **Osmanlıların içişlerine ait saydığı meseleler, bu şartlar altında uluslararası krizlere dönüşüyordu.** Osmanlı hükümetlerinin müdahaleleri engelleme kaygısı, iç politikaların uygulanması için bile Avrupa'da müttefik arayışına neden oluyordu. Bu bağlamda Osmanlı devlet adamları arasında Avrupa dilleri ve diplomasi becerileri öne çıkıyor, değişik güç odaklarına yakınlaşan, İngiliz, Fransız, Rus yanlısı hizipler oluşuyordu. Dahası, Osmanlı devletinin zaten niyetli olduğu ve kendi dinamikleri ile tasarladığı ıslahat önlemleri, Avrupa kamuoyunun gözünü boyamak için yapılmış, göstermelik reformlar gibi değerlendirilebiliyordu. Avrupa kamuoyunu etkilemek de Osmanlılar ve rakipleri için önemli bir hedefti.

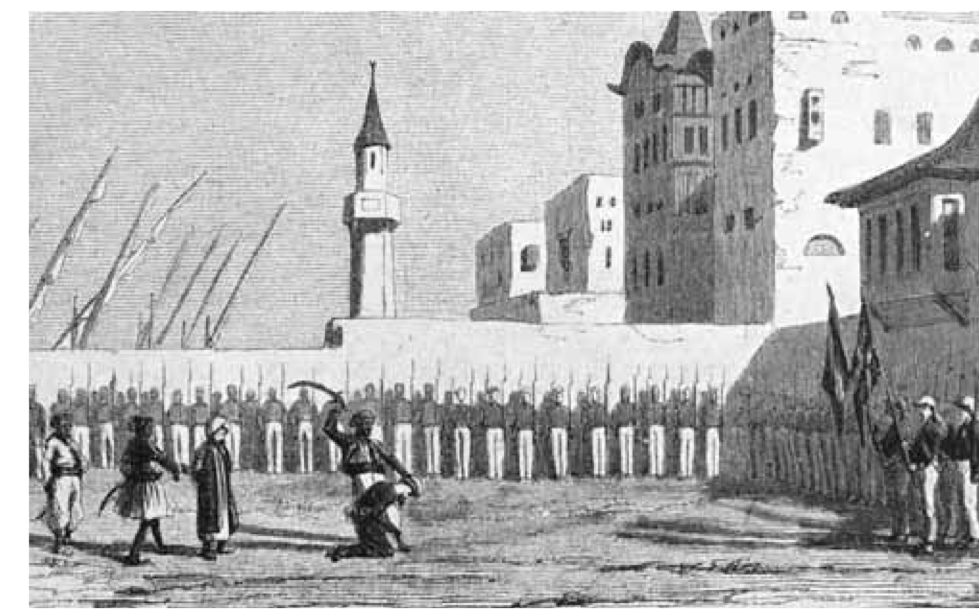
■ Bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşanan ve çokuluslu dokunun çözülüşünü hazırlayan belli başlı gerginliklerin tetikleyicileri arasında ayrılıkçı ya da özerklik amaçlı hareketleri, cemaatler arası etnik ve dinsel çatışmaları, Osmanlı reform sürecinin yetersizliklerini veya bunlara karşı direnişi sayabiliriz. Hangi nedene dayanırsa dayansın, çoğu zaman devletin ordu göndermesi ve yeni ıslahat paketleri açmasına yol açan bu gerginliklerin tümü, Avrupalı Güçlerin taraf olması ile yönlendirilmiş ve sonuçlanmıştır. Avrupa devletlerinin diplomatik ve/veya askeri yollardan müdahale ettiği tartışmalı alanlara göz atılırsa, Doğu Sorunu müzakerelerinin imparatorluğun her yanını kuşattığı görülür: (1830'lardan itibaren sırayla ve tekrarlarla) Cezayir, Mısır ve Suriye, Lübnan, Eflak-Boğdan, Kudüs, Karadeniz ve Boğazlar, Epiros ve Tesalya, Cidde, Karadağ, Belgrad ve Sırbistan, Girit, Hersek, Bulgaristan.

1 **Bâb-ı Âlî (gravür), *Ayine-i vatan*, 26 Ocak 1867.**

2 **Bosna olayları ve İngilizler.**

O zaman bağımsız mutasarrıflık olan Hersek Sancağı'yla Bosna Eyaleti'nde bulunan diğer sancaklarda toprakların çoğu çiftliklere bölünmüştü ve bunların sahiplerine eshâb-ı alâka denirdi. Bu çiftliklerde Hıristiyan çiftçiler yarıcılık ya da üçleme veya dörtleme biçiminde kiracıydılar. Bunlara "baştinalı çiftlikler" denilir ki, kiracılar babalarından dedelerinden kalma yerlerde ziraat eyleyegeldiklerinden her biri ziraat eylediği toprağı benimsemiş idi. Eshâb-ı alâka olan beyler ve ağalar da onları hoş tutarak korurlar ve toprağın getirisi üzerinde inceden inceye hesaplara girişmeyip hep müsamaha ederler ve ağalık yolunda muamele edip gerektiğinde onlara faizsiz para buluverirlerdi. Hasılattan istifade edegeldikleri için taraflar birbirinden hoşnut olarak yaşamakta idiler. Ve o zaman Bosna-Hersek'te mültezim derdi ve yabancı müdahalesi yok idi. Sonra Maliye Nezareti oraların aşarını *iltizam**a verdi. Mültezimler de bir olup aşar işinde suistimallerle ahaliye haksızlık ettiler.

3 **Cidde'de Fransız konsolosunu öldürenlerin idamı, 24 Ocak 1859 (gravür).**

Durum bildirildiyse de çözümü gecikti. Halbuki çok vakit geçmeden söz konusu beylik çiftliklerinde isyan çıktı ve başka yerlere yayıldı. Bu isyanın önünü almak için asker göndermek gerekti. Asker vs. sevkiyatı için otuz milyon kuruş kadar masraf oldu. İmparatorluk hazinesi küçük gelirler için büyük masraflara girdi ve işin içine yabancı parmağı girerek Hıristiyan çiftçiler şımardılar. Çok yerlerde eshâb-ı alâkanın haklarını vermeye yanaşmaz oldular. Eshâb-ı alâka da geçim kaynakları olan haklarını zor kullanarak almaya kalkıştılar. Böylelikle toprak hukuku kavgası Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında millî bir düşmanlık biçimine girdi. Yabancıların müdahaleleri de işin önemini arttırdı.

İngilizler ise, Kırım Savaşı'ndan sonra güya Osmanlı Devleti'nin işlerine bakar olmuşlar gibi bir tavır takındıklarından, mültezimlerin Bosna Eyaleti'ndeki adaletsizliklerinden dolayı İngiliz konsolosu tarafından İngiltere'ye gönderilen şikayetname üzerine İngiltere Hariciye Nezareti'nden İstanbul'daki İngiliz elçisi Canning'e gelen talimatta, "hal böyle gider ve Hıristiyanlara yapılmakta olan adaletsizlikler devam eder ise yakın vakitte bütün Avrupa devletlerinin gözünde Osmanlı Devleti'nin hükümet işlerindeki beceriksizliği kanıtlanmış olacak" diye yazılmış ve "geçmişte Türkiye'nın bağımsızlığı güvence altına alınmışsa da falan milletin ve falan ailenin hükümdarlığı kesinleşmiş değildir" gibi bir takım sözler de İngiliz bakanlarından işitilmiş idi.

Cevdet Paşa, *Marûzât*, yay. Y. Halaçoğlu (İstanbul, 1980).

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **AVRUPA DEVLETLER TOPLULUĞU**

Uluslararası ilişkilerde barışçı dengenin sağlanması için belirli bir uluslararası hukuk dizgesine uyan Avrupa devletlerinin tümü.

1 Lajos Kossuth (1802-1894).

Başlıca lideri olduğu 1848-1849 Macar Devrimi ve Bağımsızlık Savaşı'nın yenilgiye uğramasından sonra Osmanlı Devleti'ne sığındı. Kütahya'da iki yıl geçirdikten sonra ABD'ye, daha sonra ise İtalya'ya yerleşti.

2 Józef Bem (1794-1850).

1830 Polonya İsyanı ve 1848 Macar Devrimi'ne katıldı. 1849'da Macar Devrimi'nin bastırılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne sığındı. Murat Paşa adını alarak Halep Valiliğine atandı.

C. Kırım Savaşı (1853-1856)

Belge 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve7

■ Doğu Sorunu'nu oluşturan yumağın içindeki ilmiklerin birbirine ne denli girift bağlarla düğümlendiğinin en iyi göstergesi, 19. yüzyılın dönüştürücü siyasal olayları arasında sayılması gereken Kırım Savaşı'dır. Başta Osmanlı Devleti ve Rusya olmak üzere birçok büyük devletin karıştığı, Tuna boylarından bütün Karadeniz'e ve Doğu Anadolu'ya yayılan **savaş bittiğinde, endüstri çağının silahları ve kalabalık ordular arasında kolaylıkla yayılan kolera, yarım milyondan fazla can almıştı.**

■ Savaşa yol açan gerginlikler, Fransa'nın 1850 yılında Kudüs'te Katoliklerin haklarını korumak adına Osmanlı Devleti'nden bazı taleplerde bulunmasıyla başladı. Her üç tektanrılı dinin kutsal şehrinde **Hıristiyanlığın kutsal makamlarına ilişkin düzenlemeler, özellikle Katolik ve Ortodoks cemaatleri arasında uzun süredir rekabet ve çekişme unsuruydu.** Avrupa devletlerinin bu cemaatler üzerindeki koruyuculuk iddiası, konuyu uluslararası platforma taşıyordu. Fransa meseleyi gündeme getirince, Rusya da Ortodoksların haklarından ödün verilmesini engellemek için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı ve Bâb-ı Âlî'nin dengeleme çabalarını yetersiz bularak, ordularını Osmanlı yönetimindeki Eflak-Boğdan (şimdiki Romanya) üzerine göndererek savaşı başlattı.

■ Diplomatik görüşmeler sırasında Fransa'ya karşı Rusya'yı destekleyen Britanya ve Avusturya İmparatorlukları, savaş halinde Çarlığın fazla güçlenmesi endişesiyle bu desteği çektiler. Batı Avrupa kamuoyu, zaten 1848 devrimci hareketlerinin ardından Macar ve Polonyalı liberal ulusçu önderlere sığınma hakkı veren, bunları Avusturya ve Rusya imparatorluklarının ültimatomlarına karşın teslim etmeyen Osmanlı Devleti'ne sempati beslemeye başlamıştı. Rus donanmasının 1853 sonlarında Sinop'u topa tutarak binlerce evin yanmasına ve sivil ölümlerine yol açması ve Osmanlı donanmasını büyük çapta tahrip etmesi üzerine Britanya ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşarak Rusya'ya savaş açtılar.

■ Osmanlı orduları Tuna cephesinde başarılı oldu, ama Doğubeyazıt ve Kars gibi Anadolu kentlerinin Rusya'nın eline geçmesine engel olamadı. Ancak, savaşın kaderini Kırım'daki çarpışmalar belirledi. Osmanlı, Fransa, Britanya Devletlerinin ve bir süre sonra aralarına katılan Piemonte'nin güçleri Rusya'yı Kırım'da, özellikle de Çarlığın Karadeniz donanmasını perişan eden Sıvastopol muharebesinde, yenilgiye uğrattılar. Müttefikler, Avusturya ve Prusya'nın da desteğiyle, Rusya'yı savaşı bitirecek bir anlaşmayı kabul etmeye zorladılar.

D. Paris Antlaşması

Belge 3

■ 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'yla, Doğu Sorunu'nunda taraf olanların o aşamadaki en önemli hedefi gerçekleşmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir Avrupa devletini güçlendirecek şekilde parçalanması engellenmişti. Ancak **Osmanlı Devleti'nin ve tebasının kaderinin Avrupalı Güçler arası çekişme ve uzlaşmalara ne denli bağımlı olduğu bir kez daha anlaşıldı.** Karadeniz'de muharebeler sürerken Yunanistan'ın Epiros ve Tesalya'da başlattığı isyanı Avrupalı Güçlerin diplomatik baskıyla durdurması, müttefik Britanya ve Fransa'nın savaş sırasında bile Süveyş Kanalı'nı kimin yapacağı konusunda çekişmesi, antlaşmadan az önce Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'ndaki hükümleri genişleten bir ıslahat fermanı yayınlaması, Kudüs'le ilgili bir kıvılcımdan Kırım ve Doğu Anadolu'ya sıçrayan savaşın ardından yapılan antlaşmada Sırbistan meselesinin de ele alınması, Doğu Sorunu denkleminin karmaşıklığını gösteriyordu.

■ **Antlaşmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun *Avrupa devletler toplulu u** *nun bir parçası sayılması, Bâb-ı Âlî diplomasisinin büyük bir başarısı sayılır.** Bunun dışında Osmanlıların önemli bir kazanımı olmadı. Savaş öncesi sınırlar korundu, Boğazlar üzerinde Osmanlı denetimi teyid edildi, Rusya küçük ödünlere zorlandı. Kolera salgınına karşı (İngiliz hemşire Florence Nightingale'in adı ile anılan) uluslararası işbirliği ve tıpta yenileşme hareketlerinin ivme kazanması, İstanbul-Edirne-Varna arasına çekilen ve Kırım'a kablo ile bağlanan ilk telgraf hattı, savaş masraflarını karşılamakta güçlük çeken Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma yoluna gitmesi ise, Kırım Savaşı'nın askerlik ve diplomasi dışında getirdiği yenilikler arasında yer alır.

3 Avrupa'nın "hasta adam"ı.

Türkiye'nin durumu son derece karışık. Ülke parçalanacak gibi gözüküyor. Böyle bir yıkılma, büyük bir talihsizlik olur, ve İngiltere ile Rusya'nın bu durumla ilgili tam bir anlaşmaya varması ve birinin diğerinden habersiz ciddi bir adım atmaması çok önemli.

Bakın, elimizde hasta bir adam var, çok hasta bir adam. Samimiyetle söylüyorum, yakın bir gelecekte, özellikle gerekli bütün önlemler alınmadan yokolması büyük bir talihsizlik olur.

Rus çarı I. Nikolay'ın Britanya elçisi Hamilton Seymour'a söyledikleri, 9 Ocak 1853.

4 19 Mayıs 1854'te Varna'da *Şehper* adlı geminin salonunda görüşmeler. Soldan sağa: Lord Raglan, Mareşal Saint-Arnaud, Ömer Paşa, Rıza Paşa, Mehmet Paşa ve Adnan Bey.

5 Üçlü İttifak, 1853-1856. *E. Grandchamp imzalı tablo, 1855. Askeri Müze, İstanbul.*

6 Roger Fenton, *Ferik İsmail Paşa ve maiyeti*, 1855. *Orsay Müzesi, Paris.*

Savaş muhabirliğinde fotoğraf, ilk kez Kırım Savaşı'nda kullanılmıştır.

7 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı, Fransız, İngiliz Donanmalarının Sıvastopol'u Kuşatması (1886),
Seyit Ali Efendi, İstanbul Deniz Müzesi.

SENTEZ

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte Osmanlı devleti yoğun ve kapsamlı bir reform sürecine girdi. Mustafa Reşit Paşa liderliğindeki bürokrat kadro, Batı modelinden yola çıkarak yönetimde merkezileşme, rasyonelleşme ve sekülerleşmeyi hedefleyen çok yönlü bir dönüşüm projesi başlattı. İdari, kurumsal, iktisadi ve hukuki alanlarda yeni ve radikal düzenlemeleri içeren bu dönemin Osmanlı toplumsal ve kültürel hayatındaki etkileri de o derece sarsıcı ve uzun vadeli olacaktı.

Karmaşık Tanzimat sürecinin şekillenmesini, Avrupa'daki siyasal dönüşümler ve güç dengelerinin gölgesinde, Mısır'daki paralel reform hareketleri ile olan etkileşimler ve imparatorluğun kendi bünyesindeki etki grupları (bürokrasi, ulema, gayrımüslim azınlıklar ve ayrılıkçılar vs) ile olan müzakereler çerçevesinde anlamlandırmalıyız.

Bütüncül bir proje olarak tanımlanamasa da Tanzimat'ın ana hedefleri şöyle sıralanabilir:

- Tüm Osmanlı tebâsının kanunlar önünde eşit ve aynı derecede güvence altında olması
- Yönetimde tam merkezileşme. Koordineli ve verimli bir idari sistemin oluşturulması için gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılması
- Avrupa ile uyumlu, daha seküler bir işleyişe sahip idari ve hukuki sistemlerin yapılandırılması

Tanzimat sürecinin bazı önemli etkileri oldu:

- Modern devlet işleyişinin temelleri atıldı ve yetki önemli ölçüde saraydan bürokrasiye kaydı. Merkezi ve mahalli idarelerde, vergi sisteminde, yargıda ve eğitimde Batı eksenli bir çok yeni düzenleme getirildi.
- Dinî ve etnik âidiyetlerden bağımsız, ortak ve kapsayıcı bir "Osmanlı kimliği" fikri ortaya atıldı.
- Sınırlı sayıda da olsa ilk defa gayrımüslimler merkezi devlet teşkilatının önemli kademelerinde yer aldı.

Bu köklü değişimlerin ertesinde, özellikle de Islahat Fermanı'nı (1856) izleyen yıllarda Tanzimat'ın kendi bünyesinde yetişmiş ama icraatlarını yetersiz bulan yeni bir muhalif şekillenme ortaya çıktı. "Genç Osmanlılar" bir taraftan anayasal ve daha özgürlükçü bir sistemin hayalini kuruyor, bir taraftan da bu hayali geleneksel ve İslami referanslarla temellendirmeye çalışıyorlardı.

OKUYALIM GÖRELİM DİNLEYELİM

• KİTAPLAR

- **Şerif MARDİN**, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul, 1996).
- **İlber ORTAYLI**, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul, 2006).
- **Ahmet Hamdi TANPINAR**, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1949).

• MÜZELER

- **Tanzimat Müzesi**, Sultanahmet, İstanbul
- **Dolmabahçe Sarayı Müzesi**

• MÜZİK ESERİ

- **Londra Osmanlı Saray Müziği Akademisi** (yön. Emre Aracı), *Osmanlı Sarayından Avrupa Müziği* (CD - Kalan Müzik)

KARIŞTIRMAYALIM

"Osmanlıcılık" ve ulusçuluk

Osmanlıcılık, imparatorluk nezdindeki tüm etnik ve dinî unsurları Osmanlı hânedanının koruyucu varlığı etrafında bir arada tutmayı hedefleyen bir ideolojidir (bu yüzden eski dilde "anâsırcılık" olarak da adlandırılır). **Osmanlıcılık** ülküsü çokdinli / çokkültürlü, eski tarz bir imparatorluğun modern çağda hayatta kalma mücadelesinin eseridir. Bu yönüyle de etnik veya dinî tınıları olan her türlü "standart" **ulusçuluğu** ayrılıkçı tehdit olarak görür ve reddeder.

"Osmanlı milleti" ve Osmanlı "milletleri"

"Osmanlı milleti" fikri Tanzimat döneminde sivil ve seküler bir üst kimlik olarak ortaya çıkmıştır ve imparatorluğa vatan olarak aidiyeti ifade eder. **"Millet"** adı verilen geleneksel dinî-etnik cemaatlerin (Rum Ortodoks, Musevi, Gregoryen Ermeni milletleri vs) bu üst kimlik altında, farklılıklarını muhafaza ederek bir arada ve emel birliği içinde varolmaları hedeflenmiştir *(bkz. s. 134-135)*.

Tarihsel belge olarak fotoğraf okuma

Konya Vilayeti. Rum rahip, molla ve Ermeni rahip.

KONU ÜZERİNDE DÜŞÜNME

■ Bu fotoğraf Osmanlı devletinin 1873 yılında yapılan Viyana Uluslararası Sergisi için hazırlattığı bir kıyafet albümünden alınmıştır, yani resmî bir tanıtım etkinliğinin parçasıdır. Albümde amaçlanan, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm vilayetlerinde kullanılan yerel ve geleneksel halk kıyafetlerini etnografik bir çerçevede sınıflandırmak, açıklamak ve fotoğraf yoluyla "bilimsel" bir ciddiyet içinde sergilemektir. İki Osmanlı bürokratının nezaretinde kitap olarak basılan bu albüm, Avrupa'da ve Osmanlı topraklarında birçok önemli kütüphaneye dağıtılmış ve ayrıca çok miktarda da satılmıştır.

Sorular

■ Fotoğrafı inceleyerek tarihi bir çerçeve içinde değerlendiriniz. Bu belge Tanzimat yönetiminin temel siyasi ve kültürel hedeflerini hangi şekilde yansıtıyor?

■ Bu belgenin verdiği mesajı hangi izleklerle açıklayabiliriz?

■ Bu belgeyi bir propaganda aracı olarak tanımlayabilir miyiz?

TAVSİYELER

■ Bir fotoğrafı tarihi belge olarak kullanırken bazı önemli noktaları unutmamak gerekir:

- Fotoğraf kim tarafından ve/veya kimin için çekilmiştir? Sergilenme şekli ve amacı nedir?
- Hedeflenen seyirci kitlesi nasıl tanımlanabilir?
- Çekim / sergileme tarihi nedir?
- Fotoğraf bilinçli olarak düzenlenmiş bir kompozisyonu içeriyor mu? Öyleyse, karakterlerin mekan içinde bir araya getirilme şekillerini, kıyafet ve duruşlarını nasıl anlamlandırabiliriz?

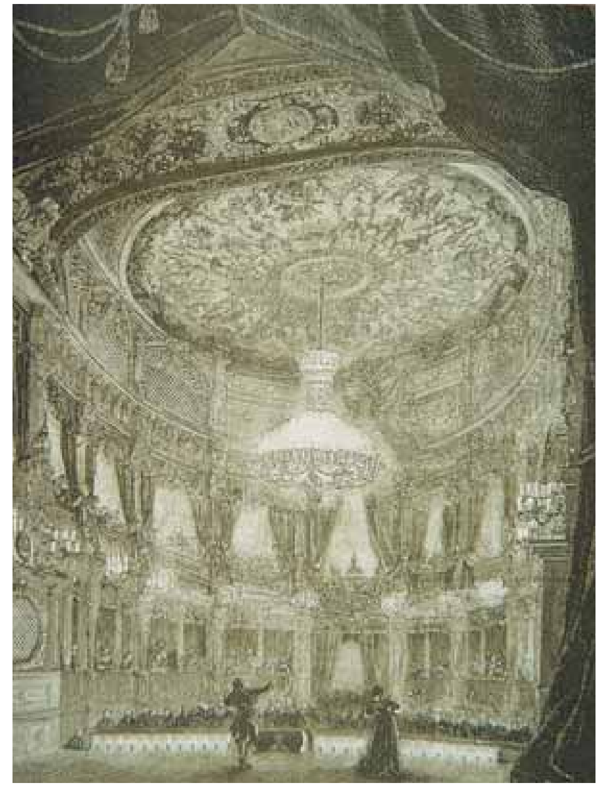
■ Fotoğraf, gerçekliğin doğrudan ve nesnel bir yansıması olduğu izlenimini verse de aslında diğer sanatlar gibi bir temsil ve müdahale süreci içerir. Fotoğrafçı bir sahneyi ve ânı çerçevelediği anda ona kendi yorumunu katmış olur. Özellikle 19. yüzyılda, fotoğrafların çoğundaki düzenlemeler bizzat fotoğrafçı tarafından titizlikle hazırlanmaktaydı. Bu yüzden fotoğrafları belge olarak kullanırken, onları tarihin nesnel ve şeffaf birer göstergesi olarak algılamaktan kaçınmalıyız. Çerçeveleme, yapılandırma ve biçimdeki bilinçli tercihleri anlayabilmek, dönemin algıları, gündemleri ve bakış açıları hakkında bize değerli ipuçları verecektir.

Dosya

Alafranga / Alaturka

"Alafranga" ve "alaturka", Tanzimat'la birlikte ivme kazanan yoğun toplumsal değişim ve kültürel ikilemlerin ifadesi olarak gündelik Osmanlıca dağarcığına 19. yüzyılın ikinci yarısında dahil edilmiş sözcüklerdir. Muhtemelen Beyoğlu Levanten çevrelerinde ortaya çıkmış bu İtalyanca kökenli terimler *(alla franca / alla turca)* temelde bir yabancılama ve yabancılaşma durumuna bağlı olarak kullanıldıkları için çoklukla eleştirel bir tavra ve mesafeye işaret ederler. "Alaturka"gibi bir terim, geleneksel olana ancak dışarıdan, Avrupa merkezli değerler çerçevesinden bakıldığında anlam kazanabilir (bugün bazı çevrelerde geleneksel Osmanlı / Türk müziğinin "dünya müziği" veya "etnik müzik" olarak adlandırılması gibi). Aynı şekilde, muhafazakar bakış açısından "alafranga" teriminin tanımlayıcı özelliği de, yabancı olması, geleneksel olana tezat oluşturması ve hatta onu tehdit etmesi durumudur.

"Alafranga" ve "alaturka," belli ideolojik duruşların veya fikir sistemlerinin göstergesi olarak kullanılmazlar. Bu terimlerin öznesi, dışarıdan kolayca gözlemlenebilen yaşayış şekilleri, gündelik hayatın alışkanlıkları ve sıradan eylemleridir. Yeme-içme, eğlenme-dinlenme şekilleri, giysi, eşya, mekan ve zaman kullanımı, kadın-erkek ilişkileri, aile düzeni, müzik ve sanat zevkleri ve adabı muaşeret kuralları, modern veya geleneksel yaşayış tarzlarının belirgin olarak temsil edildiği, alafranga / alaturka sınıflandırmasının ısrarla yapılageldiği alanlarıdır.

1 Dolmabahçe Tiyatrohâne-i Hümâyunu.
Alafranga saray eğlencesi.

Şüphesiz, gündelik yaşam alışkanlıklarında somutlaşan eski-yeni çatışmasının en belirleyici unsuru değişen tüketim kültürüdür. Tanzimat döneminde Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalist sistemine eklemlenmesiyle birlikte "alafranga" tüketim biçimi de yaygınlık kazanmış, varlıklı ve değişim taraftarı zümrelerin ayrıcalıklı konumlarının önemli bir göstergesi haline gelmiştir. İşte tam bu noktada Osmanlı edebiyatı ve karikatüründe de iştahla hicvedilen "taklitçi" züppe tipi ortaya çıkar. Köksüzleşmiş, gösterişe meftun "alafranga beyzade" tipi, aslında trajikomik varlığıyla hızlı ve köklü değişime duyulan toplumsal tepkinin bir yansımasıdır. Bu tip, erkek olunca çoğu zaman komik ve zavallı, kadın olunca ise ahlâki açıdan tehlikeli ve yozlaştırıcıdır, çünkü alafranga kadın, endişe uyandıran değişimin ailenin içine kadar nüfuz edebileceğine işaret eder.

2 Mahalle arasında iki hanım alafranga merakı hakkında dertleşiyor.

- Yemeği el ile yemiyorlar, çatal dedikleri o zıkkımı kullanıyorlar.
- Hepsi haline göre Frenkçeden bir iki lakırdı öğrenmişler, "söylesene!" diye beni de zorluyorlar.
- Sabahleyin kalkınca kocana "boncorna", sokağa giderken "oravara", akşam üstü "bol su var" demelisin, dedi.
- (Kocam olacak herif) her sabah yumruklarıyla, kollarıyla talimler ediyor. Tapınır gibi bir şeyler yapıyor.

[…]

- Karısı kocasının kolundan çıkıyor, başka erkeğin koluna giriyor. Birbirlerinin elini sıkıyorlar… Bu karılar kendi kocalarının yanında başka erkeklerle sarmaş dolaş olup mızıka ile oynarlarmış.
- Çalgıları da hiçbir şeye benzemiyor. Görümcem her gün dan dan dan piyana çalar… Kadana beygirleri geziniyor gibi güm güm güm ortalığı öttürür. Bazan da hem çalar, hem beraber uzun uzun ulur…

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsevdi* (1911).

3 5 Haziran 1875 tarihli *Hayal* dergisinden.
– Kız bu nasıl kıyafet? Utanmaz mısın?
– Bu asr-ı terakkide (ilerleme devrinde) sen utan kıyafetinden.

4 "Sarayda Beethoven".
Abdülmecit Efendi, 1915, İstanbul Resim Heykel Müzesi.

5 Alafranga meraklısı Felâtun Bey bir Beyoğlu partisinde.

Bir aralık polka havaları dahi çalmaya başladıklarından hazır bulunanların bazıları kadın erkek çift çift kalkıp polka ederlerdi. Zirâ böyle husûsi cemiyetlerin zevki böyle çıkacağı alafranga âleminde yaşayanlara malumdur. Misters Ziklas niçin dans etmediğini Râkım'dan sual eyledikte, kadril, lansiye filan gibi oyunları yapabilmekte ise de polka ve vals oyunlarında başı döndüğünü arzla özür diledi. Felâtun ise beş dakikadan beri Magrit'e bir defacık oynamak için yalvarırdı. Nasılsa Magrit beyin hatırından çıkamayarak kalktı. Piyano başında yalnız Can kaldığı halde yine tempoları idare edebilirdi. Vâkıa Felâtun'un dans edişine söz yoktur. Zaten ayağında bumbar gibi bir pantolon olup, pantolon dahi harekete müsade etmediğinden, asla eğilmeyerek mum gibi dans ederdi. Ancak oyun arasında nasılsa kazayla Magrit'in ayağına basmakla beraber derhal kendisini toplamak için bir hareket etmesini müteakip arka tarafından bir cayırtıdır hissolundu.

Yanlış anlamayınız! Başka bir şey değildi. Gayet dar ve siyah olmasından dolayı çürük bulunan pantolonun kıçı boylu boyuna ayrılmış olmaktan başka bir şey değildi. Arkasındaki gayet kısa ceket, tesettür için kâfi olmadığı cihetle pantolonun sakatı meydanda idi. Bereket versin ki, o akşam ayağında iç donu vardi. Zira Felâtun Bey, pantolonun düzlüğü bozulmamak için böyle bir büyücek yere geldiği zaman pantolonu donsuz giymek – zira alafrangalığın gâyeti budur itikâdında idi – alışkanlığı olduğundan eğer yine bu âdete riâyet etmiş olsaydı, işin içindeki en büyük sakatlık o zaman meydana vururdu.

Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* (1876)

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Tanzimat sonrası romanlardaki yenilik meraklısı Osmanlı beyzadeleri neden hep abartılı şekilde yüzeysel, gösterişçi ve köksüz tipler olarak betimlenmiştir?*
2. *Belge 3'teki karikatürde alafranga ve alaturka hanımlar nasıl temsil ediliyor?*
3. *"Ölçüsüz alafrangalık" olgusunun Osmanlı ve Türk edebiyatında çok uzun süre işlenmiş tutarlı bir izlek olduğu söylenebilir mi? Edebiyattan, sinemadan veya popüler kültür alanından "alafranga züppe" tipine başka örnekler verebilir misiniz?*
4. *Alafranga – Alaturka ikileminin bugün Türkiye'de hala devam ettiği ileri sürülebilir mi? Hangi durumlarda?*

BECERİNİZİ **kullanın**

➤ ***Popüler kültürde ortaya çıkmış terimleri tarihsel bağlamlarına yerleştirmeye çalışın***

SÖZLÜK

• ADABI MUAŞERET
"Görgü kuralları" anlamına gelen bu terim Osmanlı kültüründe geleneksel edep ve terbiye kalıplarını ifade etmek için kullanılırken Tanzimat'tan sonra özellikle modern ve batılı hayatın gerektirdiği yeni davranış biçimlerini tanımlamak için kullanılır oldu.

Dosya

KONU 8

Mutlakiyet ve demokrasi

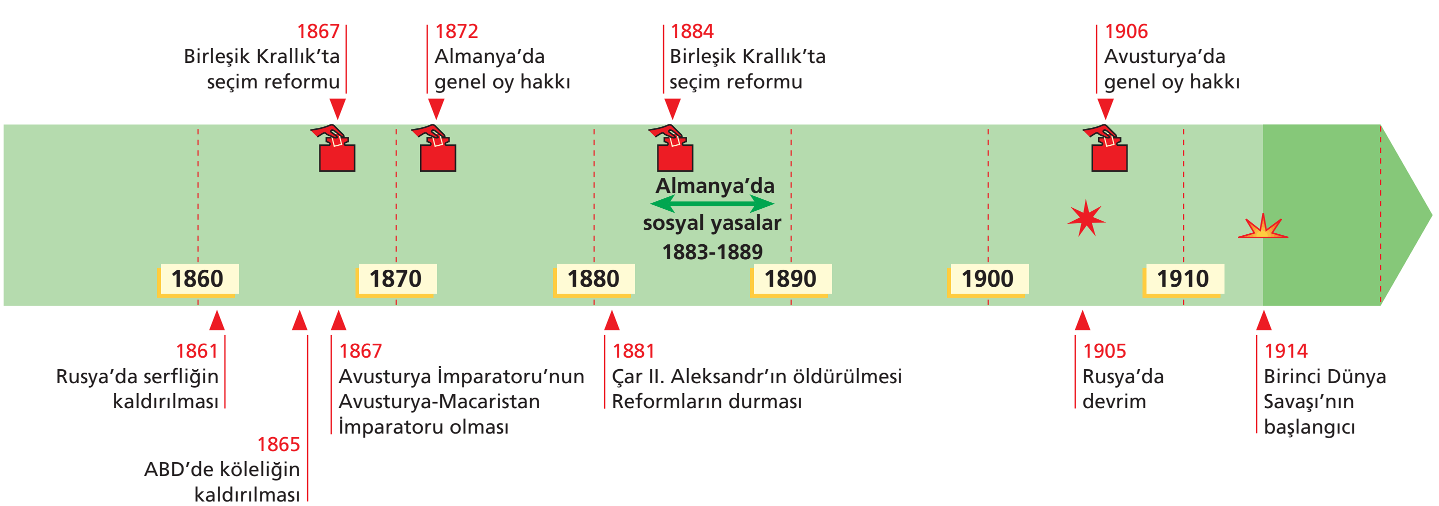
19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa, ulusçu hareketler dışında iki büyük akımdan daha önce görülmemiş bir biçimde etkilendi: Temel hakları güvence altına almayı arzulayan liberal akım ve genel oy hakkı yoluyla iktidarı halka bırakmayı arzulayan demokratik akım. Her iki akım da eski yönetici sınıfların ve otoriter rejimlerin korunmasından yana olanların muhalefetiyle karşılaşacaktı.

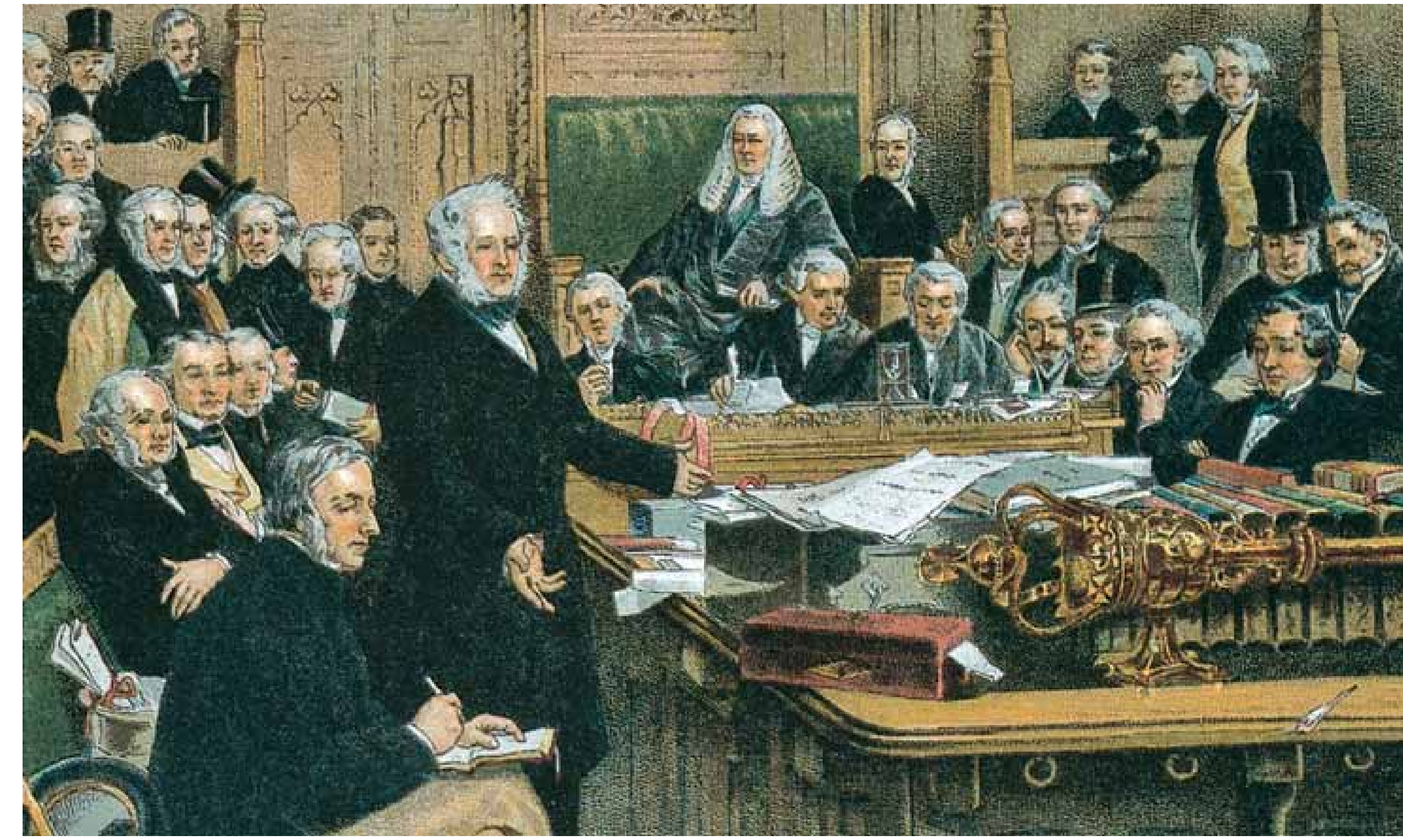
- *1850-1914 yılları arasında demokrasiye doğru evrilen devletler hangileridir?*
- *Otoriter geleneklere bağlı kalan devletler hangileridir?*

KONUNUN PLANI

I. Demokrasinin ilerlemesi
II. Anglo-sakson demokrasileri
III. Otoriter bir monarşi: Almanya
IV. Çokuluslu bir devlet: Avusturya-Macaristan
V. Reformlar ve otokrasi arasında Rusya

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Alsace-Lorraine'de siyasal yaşam ve Almanlaştırma

1 İngiliz Parlamentosu: 19. yüzyıl sonlarında Avam Kamarası.
Kraliçe Victoria'nın tahttaki 50. yılı nedeniyle yayınlanan bir kitaptan illüstrasyon, 1887.
Birleşik Krallık 1914 öncesinde demokrasinin modeliydi.

2 Çar II. Nikolay ve Çariçe Aleksandra Fyodorovna taç giyme töreninde.
Rusya, 20. yüzyılın eşiğinde "bir çar, bir din, bir yasa" ilkesiyle yönetilen tam bir otoriter imparatorluk örneğiydi.

I. Demokrasinin ilerlemesi

ANAHTAR SÖZCÜKLER

• **TEMEL ÖZGÜRLÜKLER**

Her bireyin sahip olması gereken en önemli özgürlükler: Siyasal özgürlükler (seçme ve seçilme hakkı...), düşünce özgürlüğü, toplantı özgürlüğü...

• **LİBERAL DEMOKRASİ**

İktidarın, temsilcilerini genel oyla özgürce seçen halkın elinde bulunduğu ve tüm yetkilerin bir anayasa çerçevesinde kullanıldığı siyasal rejim.

A. Devletler ve siyasal rejimler

Belge 1 ve 2

■ 1850-1914 yılları arasında Avrupa'nın siyasal haritası kaydadeğer ölçüde basitleşti. Çok sayıda ülke birlik kurdu ya da ulusal bağımsızlıklarını elde etti. Mevcut devlet sayısının 1914'te 60'tan 20'ye indiği **Avrupa'nın geniş bölümünde monarşi rejimi varlığını korudu**. 1850'de yalnızca iki (İsviçre ve Fransa), 1914'te ise diğerlerine 1910'da eklenen Portekiz'le birlikte üç cumhuriyet vardı. 1850 ile 1914 arasında kurulan yeni devletlerin tümü monarşiydi. Devlet başkanlarının buluşmaları, iktidardaki hanedanlar arasında örülmüş olan akrabalık bağları nedeniyle aynı zamanda aile toplantılarına benziyordu. Torunları arasında Almanya İmparatoru da bulunan ve Rus Çarı II. Nikolay'ın büyük teyzesi olan Kraliçe Victoria'ya 20. yüzyıl başlarında *"Avrupa'nın büyükannesi"* adı verilmişti.

■ Bu monarşik Avrupa, **1850'lere doğru** henüz geniş ölçüde **otoriter bir Avrupa**'ydı. Özgürlükler kısıtlıydı, devletlerin çoğunda *anayasa** yoktu ya da olduğu yerlerde hemen hemen tüm iktidarı hükümdarlara bırakıyordu. Rusya'da hükümdarın üzerinde hiçbir denetim bulunmuyordu; bu ülkede hükümdarlar birer **otokrattı**. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise hükümdarlar iktidarlarının kısıtlanmasını kabul etmişler ama henüz anayasalı monarşiden uzak duruyorlardı.

■ *Temel özgürlükler**i güvence altına alan bir anayasanın varlığı, hükümetin eylemlerini denetleyen milletvekillerinin seçimler yoluyla belirlenmesi ve yasama, yürütme, yargı güçlerinin birbirinden ayrı olmasıyla tanımlanan liberal rejim, 1850'de Avrupa'da pek yaygın değildi. Vergiye dayalı oy hakkının bulunduğu Birleşik Krallık, Hollanda, Belçika, Piemonte ve bazı Alman devletlerinde **rejim liberaldi**, ancak buna göre yalnızca vergi kaydı bulunan vatandaşlar oy kullanma hakkına sahip olabiliyordu. Yalnızca iki devlet, İsviçre ve Fransa, 1848'den itibaren **tüm erkek vatandaşlarına oy hakkı** tanıyarak, gerçek anlamda birer *liberal demokrasi** kurmuşlardı. Ancak Fransa'da bu durum uzun sürmedi.

B. 1914'e kadar Avrupa'da demokrasinin gelişmesi

Belge 3 ve 4

■ 1850-1914 arasında demokrasi Avrupa'nın pek çok ülkesinde ilerleme kaydetti. Birleşik Krallık'ta çıkarılan bir dizi yasa (1867, 1885) oy hakkını genişletti. 1914'e gelindiğinde **genel oy** bu ülkede hâlâ kabul edilmemişti, ama **gitgide daha fazla ülkeye yayılıyordu**. Örneğin Fransa, bu hakka kesin olarak 1875'te kavuştu. İtalya'da ise okuma-yazma bilen tüm vatandaşlar 1912'den itibaren oy kullanabilmeye başladılar. Anayasalar yapıldı ya da devrimlerle dayatıldı, çıkarılan yasalarla vatandaşların hakları genişletildi.

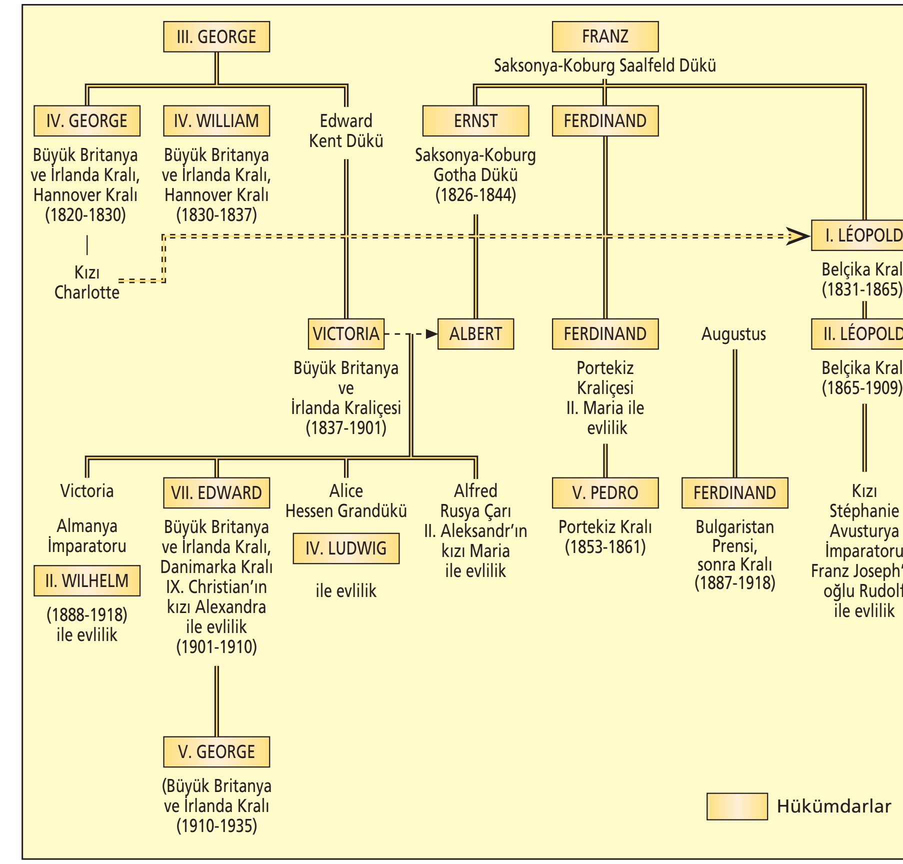
■ **Liberal demokrasinin yayılma alanı, 1914'te Kuzey ve Batı Avrupa'ydı** (İskandinav ülkeleri, Belçika, Hollanda, İsviçre, Fransa). Avrupa'nın geri kalanında ise durum zıtlıklar gösteriyordu. Rusya, esas olarak otoriter rejim olma özelliğini koruyordu. İspanya'da, Orta Avrupa ya da Balkan ülkelerinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa vardı, ama demokratik bir işleyiş yoktu. Almanya ve Avusturya-Macaristan'da ise demokratik biçimde seçilen birer meclis bulunuyordu, ama hükümet yalnızca hükümdara karşı sorumluydu.

■ 1914'te, liberal rejim ve - genel oy hakkını giderek daha fazla ülkenin benimsemesi sayesinde - demokrasi, Avrupa'da ilerleme kaydetti. Bu ilerlemeler **ifade özgürlüğünün, eğitimin** ve siyasal partilerin **gelişmesiyle** gerçekleşiyordu. Ancak siyasal yaşam hâlâ en zenginlerin ve en eğitimlilerin egemenliğindeydi ve Avrupa bu konuda hiç de türdeş bir manzara arz etmiyordu. Kıtanın doğusuna ve güneyine doğru gidildikçe, özgürlüklerin daha sınırlı olduğu ya da yeni yeni verilmeye başladığı görülüyordu.

1 Montesquieu'nün tanımına göre güçler ayrılığı.

Her devlette üç tür güç bulunur: Yasama gücü, yürütme gücü [...] ve yargılama gücü. [...] Siyasal özgürlüğe sahip olabilmek için, hükümetin bir vatandaşın bir başka vatandaştan çekinmemesini sağlayacak biçimde oluşturulması gerekir. Yasama gücü tek bir kişinin elinde yürütme gücüyle bir araya gelirse özgürlük yok demektir, çünkü böyle bir durumda aynı hükümdarın hem zalimce yasalar çıkarıp hem de bunları zalimce uygulamasından korkulabilir.

Montesquieu Baronu
Charles-Louis de Secondat,
***Kanunların Ruhu Üzerine* (Paris, 1748).**

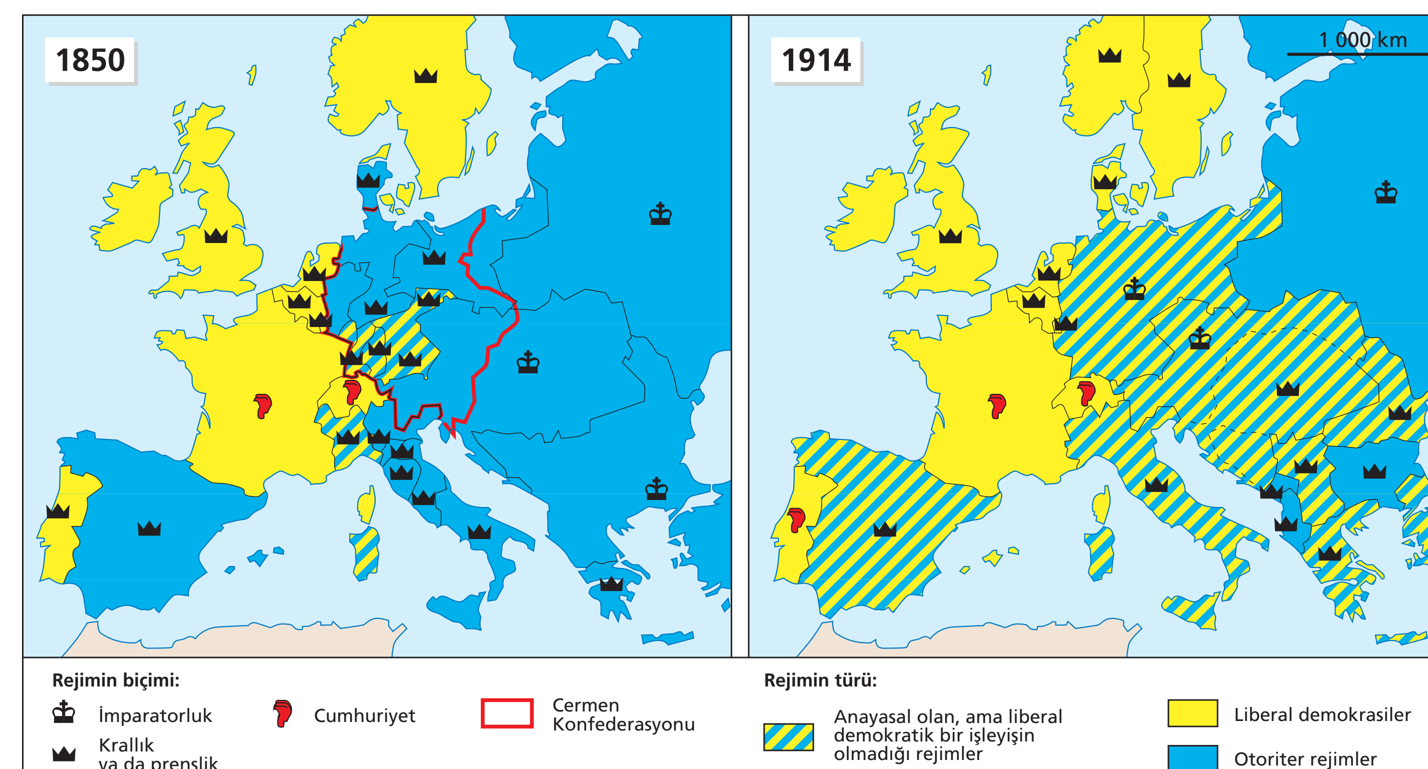
2 1850 ile 1914 arasında Avrupa'da hüküm süren aileler.

3 Bireysel özgürlükler.

Özgürlük herşeyden önce kişinin iç dünyasını kapsar. Kelimenin en geniş anlamıyla vicdan özgürlüğü, düşünce ve eğilim özgürlüğü, her konuda mutlak kanaat ve duygu özgürlüğü gerektirir. [...] İkinci olarak, insan özgürlüğü ilkesi [...] yaşamımızı karakterimize uygun bir biçimde düzenleyebilmeyi, yapabildiğimiz ölçüde ve kendilerine zarar vermediğimiz sürece benzerlerimiz tarafından engellenmeden canımızın istediği gibi yaşayabilmeyi [...] gerektirir. Üçüncü olarak, her bireyin bu özgürlüğünden, yine aynı sınırlar içinde, bir araya gelme özgürlüğü, herhangi bir amaç etrafında başkalarına zarar vermeyecek biçimde birlik oluşturma özgürlüğü [...] doğar. Bu özgürlükler eksiksiz olarak tanınmadığı sürece, yönetim biçimi ne olursa olsun, hiçbir toplum özgür değildir.

John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne* (Londra, 1859).

1. Bir ansiklopediden Stuart Mill'in kim olduğunu araştırın.
2. Bu yazara göre bireysel özgürlükler nelerden oluşur?
3. Özgürlüğün nasıl demokrasinin temeli olduğunu gösteriniz.

4 1850-1914 arasında Avrupa'daki siyasal rejimlerin evrimi.

II. Anglo-sakson demokrasileri

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• PARLAMENTO

Birleşik Krallık'ta, seçilmiş temsilcilerin oluşturduğu Avam Kamarası ile doğal üyelik hakkı olanlar ya da kral tarafından atananların oluşturduğu Lordlar Kamarası'ndan oluşan ve yasama yetkisi olan, iki kamaralı meclis.

S Ö Z L Ü K

* *Habeas Corpus*
* *Magna Carta*
* *Common Law*
* Süfrajet *(Sufragette)*

A. İngiliz siyasal yaşamının temelleri

Belge 1

■ Birleşik Krallık'ta kişisel özgürlükler 1679 tarihli Habeas Corpus*'dan beri güvence altındaydı. **1215'te kabul edilen *Magna Carta*** gibi daha eski metinler **ya da *Common Law**** *, kurumların işleyişini düzenliyordu. Kraliçe Victoria (1837-1901), VII. Edward (1901-1910) ve V. George (1910-1935) hükümdardılar, ama ülkeyi yönetmiyorlardı. Seçimleri kazanan partinin başkanını **başbakan** olarak atıyorlardı. Başbakan, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası'ndan oluşan ***Parlamento***ya karşı sorumlu** olan bir bakanlar kurulunun başında bulunuyordu. Avam Kamarası'nda seçim sonuçlarına göre iktidar koltuğunda yer değiştiren iki büyük eğilim temsil ediliyordu (*tories*, yani muhafazakârlar ve *whigs*, yani liberaller).

■ İngiliz siyasal sistemi, 1850'den sonra ardarda gelen reformlarla bugünkü biçimini aldı. Bu evrim herşeyden önce liberalizm sayesinde gerçekleşti. Liberal düzende her birey iş kurmakta özgürdü; herkes zengin olmayı ve kendisine seçme ya da seçilme hakkı sağlayacak vergiyi ödeyebilecek duruma gelmeyi umabilirdi. Bunun dışında, Birleşik Krallık'ta **devrim olasılığını ortadan kaldırmak için reformlar yapmak gerektiğini** anlamış olan çok sayıda siyaset adamı bulunuyordu.

B. İngiliz siyasal yaşamının demokratikleşmesi

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ 1867'de muhafazakâr başbakan **Disraeli**'nin gerçekleştirdiği seçim reformu, vergi miktarını düşürerek oy hakkının orta sınıfa ve işçi sınıfının varlıklı kesimine yayılmasını sağladı. Devlet ilkokullarının açılması (1870), işçi sendikaları *Trade Unions*'ın tanınması (1871) ve gizli oy ilkesinin kabul edilmesi (1872) bu reformu tamamladı. Liberal **Gladstone**, 1885'te erkekler için "neredeyse genel" sayılabilecek oy hakkını parlamentodan geçirdi. Yalnızca yoksullar, seçim bölgelerinde bir yıldan az süredir ikamet eden erkekler, oturdukları konutta ne mülk sahibi ne kiracı olanlar ve hizmetkârlar bunun dışında kalıyordu.

■ Muhafazakârlar ve liberaller arasındaki denge 1855 yılından itibaren bozulmaya başladı. İrlandalılara özerklik (*Home Rule*) vermek isteyen Gladstone, liberal partinin parçalanmasına neden oldu. Bu durum muhafazakârların İngiliz siyasal yaşamına yirmi yıl boyunca egemen olmalarını sağladı. Diğer yandan, ekonomik durumun kötüleşmesi sendikalarla bazı liberal milletvekilleri arasında yakınlaşmaya ve 1900'de sosyalist bir partinin kurulmasına yol açan zemini hazırladı. **İşçi Partisi** adını alan bu parti, 1906 seçimlerinde 29 milletvekili çıkardı.

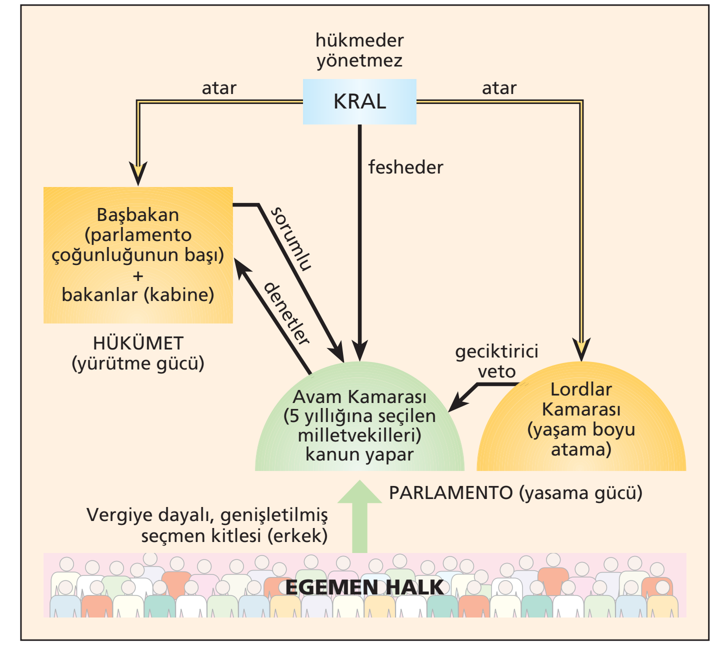
■ Hükümet, 1908 ve 1909'da en radikal liberallerin etkisi altında yeni **sosyal önlemler içeren** bir dizi yasayı (madenlerde 8 saatlik işgünü, sosyal güvenlik) oyladı. Bu uygulamaları finanse etmek için yeni vergiler kondu. Lordlar Kamarası bu projeye muhalefet edince, liberaller 1911'de kabul edilen *Parliament Act* ile seçilmiş temsilcilerin (Avam Kamarası milletvekilleri) kral tarafından atanan temsilciler (Lordlar) karşısında üstünlük elde etmelerini sağladılar.

■ İngiliz yöneticilerin pragmatizmi böylelikle siyasal yaşamın demokratikleşmesini hızlandırdı. Ancak tüm sorunlar çözülmüş değildi. *Sufragette**'lerin eylemlerine karşın, **kadınlar henüz oy hakkını elde edememişlerdi**. İrlanda sorunu da çözülememişti, çünkü Lordlar Kamarası'nın 1912 yılındaki muhalefeti *Home Rule*'un uygulamasının 1914'e kadar askıya alınmasına neden olmuş ve adayı içsavaşın eşiğine getirmişti.

1 Kraliçe Victoria (1819-1901).

1837'den 1901'e kadar Birleşik Krallık ve İrlanda Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi.

2 20. yüzyıl başlarında İngiliz siyasal kurumları.

1. Parlamenter rejim ne demektir?
2. 20. yüzyıl başlarında Birleşik Krallık'ın siyasal rejiminin parlamenter bir rejim olduğunu gösterin.

4 *Parliament Act* (18 Ağustos 1911).

İşbu yasa (*Act*) ile Lordlar Kamarası'nın mevcut yetkilerinin sınırlandırılmasının olumlu olacağına [...]

MADDE 1. – Avam Kamarası'nda kabul edilen ve yasama döneminin bitişinden en az bir ay önce Lordlar Kamarası'na gönderilen malî bir tasarı [*Money Bill*] bunu izleyen ay içinde Lordlar Kamarası tarafından herhangi bir düzeltme yapılmaksızın onaylanmazsa, [...] kraliyet onayı alındıktan sonra Lordlar Kamarası'nın onayı aranmadan Parlamento yasası [*Act*] olarak yasalaşır.

Malî tasarı, yalnızca şu konuların tamamına ya da birine ilişkin düzenlemeler getiren bir yasa tasarısı olabilir: Vergi konulması, kaldırılması, iadesi, değiştirilmesi ya da düzenlenmesi; borçların ödenmesi amacıyla ya da başka malî amaçlarla, Parlamento tarafından oylanan ödeme yükümlülüklerinin [...] getirilmesi, değiştirilmesi ya da kaldırılması; kredi izinleri; devlet fonlarının dağıtılması, toplanması, tutulması, ödenmesi ve hesapların denetimi; her türlü borcun verilmesi, güvence altına alınması ya da ödenmesi [...].

MADDE 2. – Birbirini izleyen üç yasama döneminde Avam Kamarası tarafından kabul edilen [...] ve bu dönemlerden her birinin sonunda Lordlar Kamarası'na gönderilen bir tasarı [...] Lordlar Kamarası tarafından bu dönemler sırasında geri gönderilirse [...], Avam Kamarası'nda tasarının ilk dönemde gerçekleşen ikinci okuması ile üçüncü dönemde tasarının Avam Kamarası tarafından oylanacağı tarih arasında iki tam yıl geçmiş olmak koşuluyla, kraliyet onayı alındıktan sonra, Lordlar Kamarası'nın onayı aranmadan Parlamento yasası [*Act*] olarak yasalaşır.

Lordlar Kamarası'nın yetkilerinin yasayla nasıl sınırlandırıldığını gösteriniz.

3 1867 seçim reformu.

Parlamentonun son oturumunda, "İngiltere ve Galler ülkesi Parlamento üyelerinin seçimlerinde oy hakkının genişletilmesine dair yasa tasarısı" başlıklı bir yasa tasarısını ikinci okumada kabul eden Avam Kamarası, aşağıdaki görüşleri benimsemiştir:

1. İngiltere ve Galler ülkesinde kaza ve beldelerdeki seçmen sayıları arttırılmalıdır;

2. Bu artış, kaza ve beldelerde oy hakkı elde etmek için ödenmesi gereken vergi miktarı azaltılarak ve bu vergiden bağımsız başka oy hakları verilerek sağlanabilir;

3. İşçi sınıfına daha doğrudan bir temsil hakkı verilmesi arzu edilse de, bir sınıf ya da bir çıkar grubuna toplumun geri kalanı üzerinde üstünlük sağlamaya yol açacak bir iktidar verilmesi krallık anayasasına aykırıdır; [...]

6. [*Parlamento'daki*] sandalye dağılımının yeniden gözden geçirilmesi yararlı olacaktır;

8. Meclis, mevcut sandalye dağılımını gözden geçirerek başlıca amacının şimdiye kadar temsil edilmeyen yerleşim birimlerine temsil hakkı verme fırsatını değerlendirmek olduğunu kanıtlamış olacaktır;

9. [...] seçim yolsuzluklarını önlemek için daha iyi önlem alınması büyük önem taşımaktadır; [...].

11. Parlamento seçimlerinde oy kullanan her seçmenin, gerekli görüldüğü takdirde, uygun biçimde imzalanmış ve yasallaştırılmış bir dilekçe ile oyunu bir vekile bırakması mümkün olamalıdır; [...].

***Morning Herald* gazetesinden makale, şubat 1867.**

5 Londra'da "*suffragette*"lerin gösterisi, 1908.

1890'lı yıllardan itibaren ve özellikle 1903'ten sonra, İngiliz kadınları Mistress Pankhurst ve kızlarının önderliğinde oy hakkı istemeye başladılar. Bu istekleri ancak 1918'de karşılık bulacaktı.

S Ö Z L Ü K

* *Trust*
* Irk ayrımcılığı

C. Amerikan demokrasisi içsavaş sınavında (1861-1865)

Belge 1 ve 3

■ Tarihin ilk yazılı anayasası olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası 1787'de kabul edildi. Bu anayasa, iktidarı **federal hükümet adı verilen merkezî yönetimle** birliği oluşturan devletlerin hükümetleri arasında paylaştırıyordu. Buna göre federal hükümet dışişleri ve savunma ile, devletler de yerel yönetim, adalet ve eğitim ile ilgileniyordu. Yürütme yetkisi dört yıllık bir süre için seçilen bir başkan tarafından kullanılıyordu. Yasama yetkisi devletleri temsil eden Senato ile Amerikan halkını temsil eden Temsilciler Meclisi arasında paylaştırılmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde genel oy hakkı bulunmuyordu. Kadınlar, özgür siyahlar, yerliler ve köleler oy kullanamıyordu.

■ 1850'lere doğru, ABD'de 30 devlet bulunuyordu. Ülkenin geri kalanını yerlilerin yaşadığı ve yavaş yavaş beyazların yerleşimine açılan Vahşi Batı toprakları oluşturuyordu. Yeni doğmakta olan sanayinin gelişmesini sağlayacak gümrük korumacılığından yana olan **Kuzeydoğulu tüccarlar ve sanayiciler** ile Avrupa'ya pamuk ihracatını kolaylaştıran serbest ticaretten yana olan **Güneyli çiftçiler** arasındaki **görüş ayrılıkları nedeniyle birliği korumak oldukça güç hale gelmişti**. Güneyli çiftçilerin aristokrat yaşam biçimi, plantasyon ekonomisine ve 17. yüzyıldan beri Afrika'dan getirilen siyahların köle olarak kullanılmasına dayanıyordu.

■ Gümrük sorunu, köleliğin Batı topraklarına da yayılması meselesi ve 1860'da ılımlı kölelik karşıtı Abraham Lincoln'ün başkan seçilmesi kopuşu hızlandırdı. **Güneyli on üç devlet birlikten ayrıldılar** ve yeni bir siyasal oluşum meydana getirdiler: Amerika Konfedere Devletleri. İçsavaş (1861-1865) kölelik karşıtı Kuzeyli devletlerle kölelik yanlısı Güneyli devletleri karşı kaşıya getirdi; bir milyon kişinin canını aldı. Bu ilk modern kitle savaşından, sanayi gücü sayesinde Kuzey galip ayrıldı.

D. ABD'de ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşümler

Belge 2, 4, 5 ve 6

■ İçsavaşı **yeniden inşa** dönemi izledi. 1866 ile 1870 arasında Güney devletleri, köleliği kaldıran 1865 tarihli 13 numaralı *Anayasa değişikliği**ni onaylamak koşuluyla yeniden birliğe dahil edildi. 1868'de siyahlar oy hakkını elde ettiler. Güneyin işgali ülkenin siyasal yaşamında derin izler bıraktı. Daha çok cumhuriyetçi partiden yana olan Kuzey'e tepki olarak, Güney'deki çoğunluk demokratlara oy vermeye başladı.

■ **1890'lı yıllarda** ABD, Birleşik Krallık'ın da önüne geçerek **dünyadaki en büyük ekonomik güç haline geldi**. Böylesine büyük bir ekonominin siyasal yaşamda da yansımaları oldu. Cumhuriyetçiler iş çevrelerinin ve anglo-sakson kökenli halkların desteğini aldılar; demokratlar ise, aksine, yeni göçmenlerin oylarını topladılar. Cumhuriyetçi Mac Kinley'in zaferle çıktığı 1896 seçimleri, Amerikan siyasal yaşamında iş çevrelerinin ve *trust**lerin hakimiyetini perçinledi.

■ **1914'te**, demokrat Wilson'un başkanlığında ve 48 devletten oluşan ABD, bazı yönlerden siyasal modernliğin ülkesiydi. 15 devlet kadınlara oy hakkı vermişti, oysa o yıllarda Avrupa'da bunu yapan tek ülke Norveç'ti. Buna karşılık ABD, aynı zamanda bir ayrımcılık ülkesiydi. Yeni göçmenler pek az saygı görüyordu, yerlilerin hiçbir hakkı yoktu ve sayıları 10 milyonu bulan siyahlar *ırk ayrımcılığı**nın kurbanı oluyordu. Siyahlar, resmen tanınan oy haklarını bile Güney'de özgürce kullanamıyorlardı.

1 Abraham Lincoln (1809-1865). *George Healy imzalı tablo, National Gallery of Art, Washington.*

Ilımlı kölelik karşıtı bir avukat olan Lincoln, 1860'ta Cumhuriyetçi Parti tarafından başkan adayı olarak gösterildi. ABD başkanlığına seçilmesi Güneyli devletlerin birlikten ayrılmasına ve içsavaşın başlamasına neden oldu. Lincoln 1 Ocak 1863'te tüm devletlerde köleliği kaldırdı. 1864'te yeniden başkan seçildi, 1865'te öldürüldü.

2 Amerika'daki özgürlüğün simgesi olan Özgürlük Heykeli'nin açılışı (1886). *E. Moran imzalı tablo.*

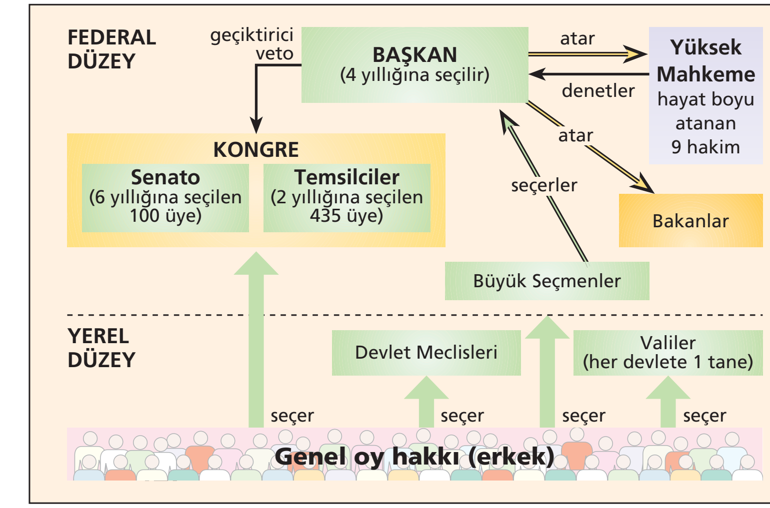
5 Wilson'a göre ABD başkanının rolü.

Başkan, olabildiği kadar büyük bir adam olmakta vicdan ve hukuk açılarından özgürdür. Sınırları kendi yetkinliği belirler. Eğer başkan parlamentoya hükmedebiliyorsa, ulusun desteğini parlamento değil başkan arkasına alabilmiş demektir. Parlamentoya üstün gelebilmek için başkanın elinde bulunan tek silah kamuoyudur. Ben Amerika Birleşik Devletleri halkının başkanı olmak istiyorum.

Wilson'un Demokrat Parti Konvansiyonu'nda yaptığı konuşma, 1912.

Görevimizin yalnızca siyasal bir görev olmadığını biliyoruz. Bu görev varlığımızı sonuna kadar kullanmamızı gerektiren, zamanımızı ve halkımızın ihtiyaçlarını anlamaya muktedir olup olmadığımızı, halkımıza tercüman olmaya muktedir olup olmadığımızı, anlamayı bilen saf bir yüreğe ve eylemin ulu yollarını seçmeyi bilen doğru bir iradeye sahip olup olmadığımızı gösterecek bir görevdir. Burada bir partinin güçlerinin değil, insanlığın güçlerinin sözü geçer. İnsanların yürekleri bizi iş başında görmeyi bekler, çünkü terazide sallanan insan yaşamlarıdır; ne yapacağımızı bilmek isteyen insan umutlarıdır. Kim böylesine büyük bir görevin üstesinden gelmiş olmakla övünmek istemez ki? Kim bunu denemeyi reddetmeye cesaret edebilir?

Wilson'un başkanlık görevine başlama konuşması, 1913.

3 20. yüzyıl başlarında Amerikan Anayasası.

4 Siyahlara özgürlük.

Ne kölelik, ne de kişinin kendi iradesi dışında herhangi bir işte kullanılması, suçluyu gereğince ikna edecek bir ceza değilse, ABD ya da ABD yasalarının geçerli olduğu herhangi bir yerde uygulanmayacaktır.

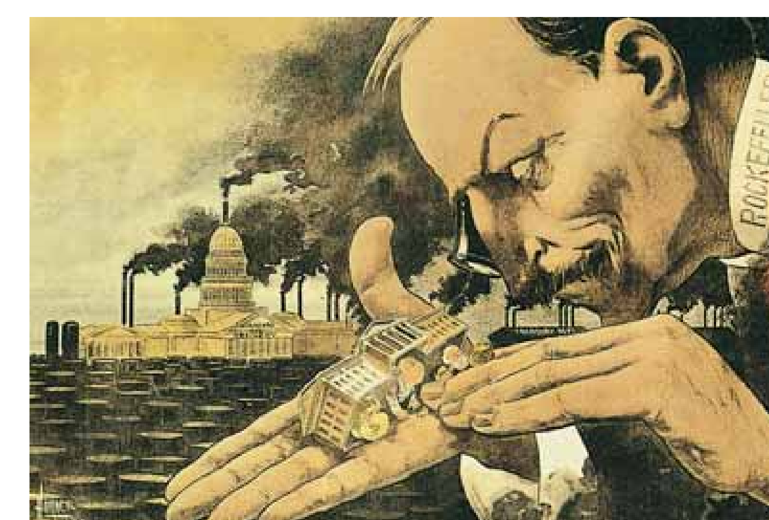
18 Aralık 1865'te onaylanan 13 numaralı Anayasa değişikliği.

ABD'de doğmuş ya da ABD vatandaşlığını almış ve ABD yasalarına tâbi her birey, ABD ve ikamet ettiği devletin vatandaşıdır. Hiçbir devlet, ABD vatandaşlarının ayrıcalıklarını ya da dokunulmazlıklarını kısıtlayacak herhangi bir yasa çıkaramaz ya da uygulayamaz, yasal prosedüre başvurmadan kimsenin yaşamına, özgürlüğüne ya da mülküne kastedemez.

28 Temmuz 1868'de onaylanan 14 numaralı Anayasa değişikliği.

ABD vatandaşlarının oy kullanma hakkı, ABD ya da herhangi bir devlet tarafından ırk, renk ya da geçmişteki kölelik durumu gerekçesiyle yadsınamaz ve kısıtlanamaz.

30 Mart 1870'de onaylanan 15 numaralı Anayasa değişikliği.

6 19. yüzyıl sonundan bir karikatür.
Rockefeller Beyaz Saray'ı avucunun içinde tutuyor.

III. Otoriter bir monarşi: Almanya

ANAHTAR SÖZCÜK

• CERMENLEŞTİRME
Cermen kökenli olmayan halklara Alman dilinin ve uygarlığının dayatılması.

SÖZLÜK

* *Kulturkampf*
* *Junker*
* Reformcu
* *SDP*

1 **1888'den 1918'e kadar Alman imparatoru olan II. Wilhelm (1859-1941).**

A. Bismarck Almanyası

Belge 2, 3 ve 4

■ **Ocak 1871'de kurulan Alman İmparatorluğu (*Reich*)**, boyutları birbirine hiç eşit olmayan 25 devlet (krallıklar, prenslikler, serbest şehirler) ve imparatorluğun ortak mülkü sayılan bir imparatorluk toprağını (Alsace-Lorraine) kapsıyordu. Her bir devlet kendi hükümdarını, hükümetini, yasalarını ve vergilerini koruyordu. Yalnızca dışişleri, savunma ve ekonomi ortak yürütülüyordu.

■ Aynı zamanda Prusya kralı olan Alman imparatoru (*Kaiser*) *Reich*'ı yönetiyor ve hükümetin başına yalnızca kendisine karşı sorumlu olan bir şansölye atıyordu. Dolayısıyla, **Almanya'da parlamenter rejim yoktu**. Partilerin rolü sınırlıydı ve siyasal yaşama hükümetlerin istikrarı damgasını vuruyordu. Yasama yetkisi, devletleri temsil eden Federal Konsey (*Bundesrat*) ve genel oyla seçilen Temsilciler Meclisi (*Reichstag*) arasında paylaştırılmıştı, ancak bu meclisler bütçeyi denetleyemiyordu. Nüfusun ve milletvekillerinin üçte ikisine sahip olan Prusya yeni imparatorluğa hükmediyor ve görüşlerini *Reich*'ın diğer devletlerine dayatıyordu.

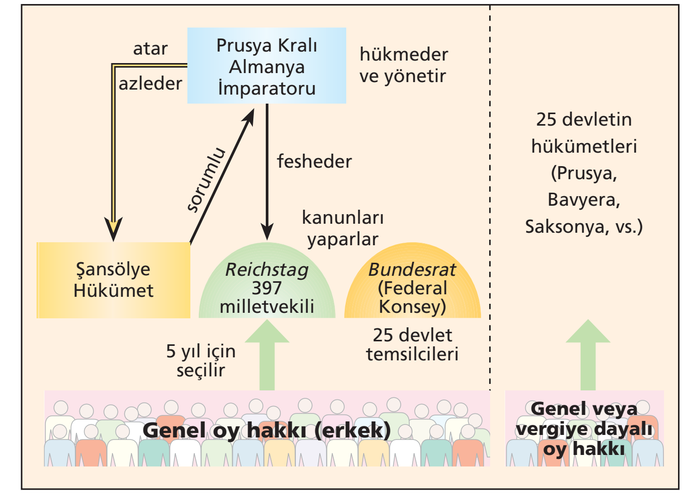
■ **Bismarck** 1871'den 1890'a kadar *Reich*'ın şansölyeliğini yaptı. **Muhafazakârdı ve mevcut düzenin korunmasından yanaydı**. Hukuk birliği sağlayarak, ortak bir para birimi (Mark) oluşturarak ve demiryollarını yaygınlaştırarak *Reich*'ı güçlendirmeye çalıştı. İmparatorluk halkı çoğunlukla Protestanlardan oluştuğundan, Bismarck *Kulturkampf** çerçevesinde imparatorluğun bütünlüğünü zayıflatmakla suçladığı topluluklarla, özellikle de Katoliklerle mücadele etti. Ulusal azınlıkları (Schleswig'deki Danimarkalılar, Silezya'daki Polonyalılar, Alsace-Lorraine'liler) *cermenleştirme**ye çalıştı ve sosyalistlerle savaştı. Sosyalistlerin işçi kesimi üzerindeki etkilerini zayıflatmak için, 1883-1889 arasında **bir dizi sosyal yasa çıkarttı**. Böylece Almanya dönemin en modern sosyal güvenlik sistemine sahip oldu. Buna rağmen, 1890 seçimlerinde muhafazakârlar başarısız oldular ve sosyalistler güçlenmeye devam ettiler.

B. II. Wilhelm Almanyası

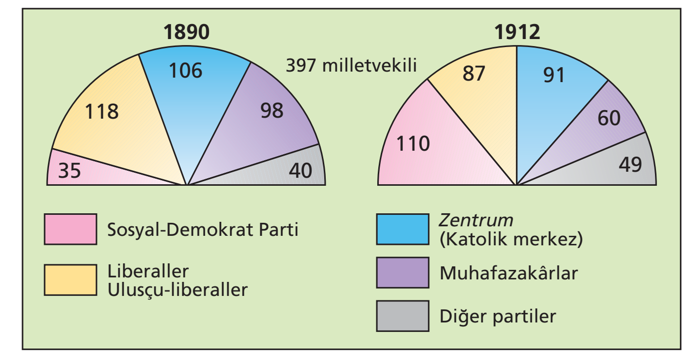
Belge 1, 4, 5 ve 6

■ II. Wilhelm 1888'de tahta çıktığında 27 yaşındaydı. **Ülkeyi tek başına yönetmek konusunda sabırsızdı. 1890'da Bismarck'ı görevden aldı** ve başlangıçta oldukça cesur bir sosyal politika izledi (Pazar günlerinin tatil ilan edilmesi, kadın ve çocukların çalışma saatlerinin sınırlandırılması). Sosyalistlerin 1893 seçimlerinde yeniden başarı kazanması ve patron kesiminin protestoları bu reformcu girişime son verdi.

■ Bundan sonra II. Wilhelm, çok daha muhafazakâr bir politika izlemeye başladı. Sanayi gücü 1890'lı yılların ortalarından itibaren Birleşik Krallık'ı geride bırakan Almanya'da, **iş çevreleri burjuvazisi** gitgide artan bir rol üstleniyor ve soylularla birlikte – özellikle Prusyalı *Junker**ler – muhafazakâr bir güç oluşturuyordu. 1914'te sayıları 8 milyonu bulan ve çoğunluğu *reformcu** olan işçiler ise, 1912 seçimlerinde elde ettiği % 35'lik oy oranıyla Almanya'nın birinci partisi konumuna gelen *SDP**'ye oy veriyorlardı. Bu arada *Reichstag* hâlâ şansölyelerin faaliyetini denetleyemiyordu. Diğer yandan, ulusal azınlıklar da çeşitli güçlükler çıkarmaya devam ediyordu. Tüm bu iç sorunlar, Almanya'yı daha aktif bir dış politika ile kendini göstermeye itecekti.

2 **1872'de Reich Anayasası.**

4 **1890 ve 1912 Reichstag seçimleri.**

3 **Hastalık sigortasına ilişkin 1883 tarihli yasa.**

MADDE 1. - 1° Madenlerde, tuzlalarda, [...], taş ocaklarında [...], fabrika ve döküm evlerinde, demiryolu işletmelerinde ve ülke içindeki buharlı vapur hatlarında, şantiyelerde ve inşaat sanayiinde; 2° El işçiliği gerektiren mesleklerde ve görev yeri sabit diğer sanayi kollarında; 3° Buharla ya da doğal güçlerle çalışan makinelerin kullanıldığı sanayi kollarında çalışanlar [...], hastalıklara karşı sigortalanır.

MADDE 5. – Hastalara yapılacak yardım şunları kapsar:

1° Hastalığın başlangıcından itibaren ücretsiz doktor muayenesi, ilaç, gözlük, sargı ve diğer tedavi malzemeleri; 2° Hastalık nedeniyle çalışamama durumunda, hastalığın ortaya çıktığı günü izleyen üçüncü işgününden itibaren her iş günü için, sıradan bir işçinin işyerinde kazandığı günlük ücretin yarısına eşit miktarda para yardımı.

Hastalara yapılan yardımlar en geç hastalığın başlangıcını izleyen üçüncü haftanın sonunda kesilir [...].

MADDE 52. – İşverenler, çalıştırdıkları işçilerden zorunlu sigorta kapsamına girenlere ödenecek hastalık yardımının üçte birini kendi fonlarından karşılarlar.

5 **1910'a doğru Almanya.**

6 **İmparatorun yetkileri.**

Yeni şansölye Bethmann-Hollweg, 26 Kasım 1910'da Reichstag'da, II. Wilhelm'in Prusya monarşisinin ilahî hukukundan söz ettiği konuşmasını savunuyor.

Prusya Anayasası [...] halk egemenliği kavramını tanımaz. Bu nedenle Prusya kralları halkları karşısında doğuştan sahip oldukları hak gereği kraldırlar. Günümüzde demokratik kanatta Prusya kralını halk tarafından atanan bir görevli olarak görme eğilimi eskiye oranla daha canlı bir biçimde belirmiş olsa da, kralın halk egemenliğine kesinlikle tâbi olmayacağı konusundaki inancını kuvvetle dile getirmesine şaşırmamak gerekir.

1. Prusya Devleti'ni kim kurdu?
2. Halk egemenliği nedir? Prusya Anayasası'nda yeri var mı?
3. Prusya Anayasası demokratik bir anayasa mı? Neden?

IV. Çokuluslu bir devlet: Avusturya-Macaristan

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• ÇOKULUSLU DEVLET
Sınırları içerisinde farklı uluslardan halklar barındıran devlet.

S Ö Z L Ü K

* Federalizm
* Macarlaştırma
* Üçlü monarşi

A. İkili monarşinin kurulması

Belge 1 ve 3

■ 19. yüzyıl ortalarında Avusturya imparatorluk hanedanı Habsburglar, Orta Avrupa'da Almanlar, Macarlar, Slavlar (Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar, Slovaklar, Slovenler), İtalyanlar ve Romenler gibi farklı ulusların oluşturduğu geniş bir topluma hükmediyorlardı. Avusturya İmparatorluğu *çokuluslu bir devlet*'ti.

■ 1866'da Sadowa'da alınan yenilgiden sonra (*bkz. s. 118*), bazı reformların yapılması kaçınılmaz oldu. Her ulusa eşit haklar getirecek *federalizm** çözümünü reddeden Avusturyalılar, yalnızca Macarlarla anlaşmayı tercih ettiler. **Avusturya İmparatoru Franz Joseph, 1867'den itibaren** aynı zamanda **Macaristan kralı** oldu ve böylece Avusturya-Macaristan adını alan ikili bir monarşinin başına geçti. İmparatorluğun tümü için dışişleri, savaş ve maliye bakanlarını atama yetkisi ona aitti. İmparatorluğun iki parçasının da kendi hükümeti ve içişlerinden sorumlu kendi parlamentosu vardı. Ama bu sistem yalnızca Almanları (nüfusun % 24'ü) ve Macarları (nüfusun % 20'si) tatmin ediyordu. 1867'den 1918'e kadar bu çokuluslu imparatorluğun rejimi çok yavaş gelişti ve Avusturya Almanlarıyla Macarların üstünlüğü hiç sorgulanmadı.

B. Uluslar ve siyasal gelişmeler

Belge 2, 4 ve 5

■ İmparatorluğun **Avusturya kesimi** Cisleithania'da, kamusal özgürlükleri tanıyan ve kısıtlı oy hakkı tanınarak yapılacak seçimleri düzenleyen bir anayasa kabul edildi. Bu bölgeye hakim olan özgürlük havası, parlak bir sanat ve düşün yaşamının gelişmesini sağladı. Bu hava, özellikle ressam Gustav Klimt, Sigmund Freud ve Theodor Herzl gibi kişiliklerin yaşadığı Viyana'da hissediliyordu (*bkz. s. 92, 98 ve s. 75*). Franz Joseph hanedana karşı beslenen derin sadakat duygularından destek alıyordu, ancak uluslar sorunu siyasal güçleri bölüyor (imparatorlukta iki Alman partisi ve yedi ulusçu parti vardı) ve sosyalistler etkilerini giderek arttırıyorlardı. İmparator, herşeyden önce 1867'de sağlanan hassas dengeyi korumaya çalışıyordu. 1906'da **genel oy hakkı** tanındı, ama bu da Slavların taleplerini (daha fazla özgürlük, hatta özerklik) azaltma konusunda pek yeterli olmadı. İstikrarlı bir çoğunluğun desteğinden yoksun olan imparator, ülkeyi parlamento denetimi olmadan yönetiyordu.

■ İmparatorluğun Macar kesimi Transleithania'da da, siyasal gelişmeler uluslar sorununa takılmıştı, ama konu bu bölgede o kadar keskinleşmedi. Hırvatlar (1,5 milyon) 1868'de kendi meclislerini koruma hakkını elde ettilerse de, Macaristan Krallığı'nın diğer halklarına (Slovaklar, Romenler, Güney Slavları) katı bir *Macarlaştırma** dayatıldı. Kurulan parlamenter rejim yalnızca Macarlara yarar sağlıyordu; temel özgürlükler korunmuyor, **vergiye dayalı oy hakkı** köylülerle işçileri sistemin dışında bırakıyordu.

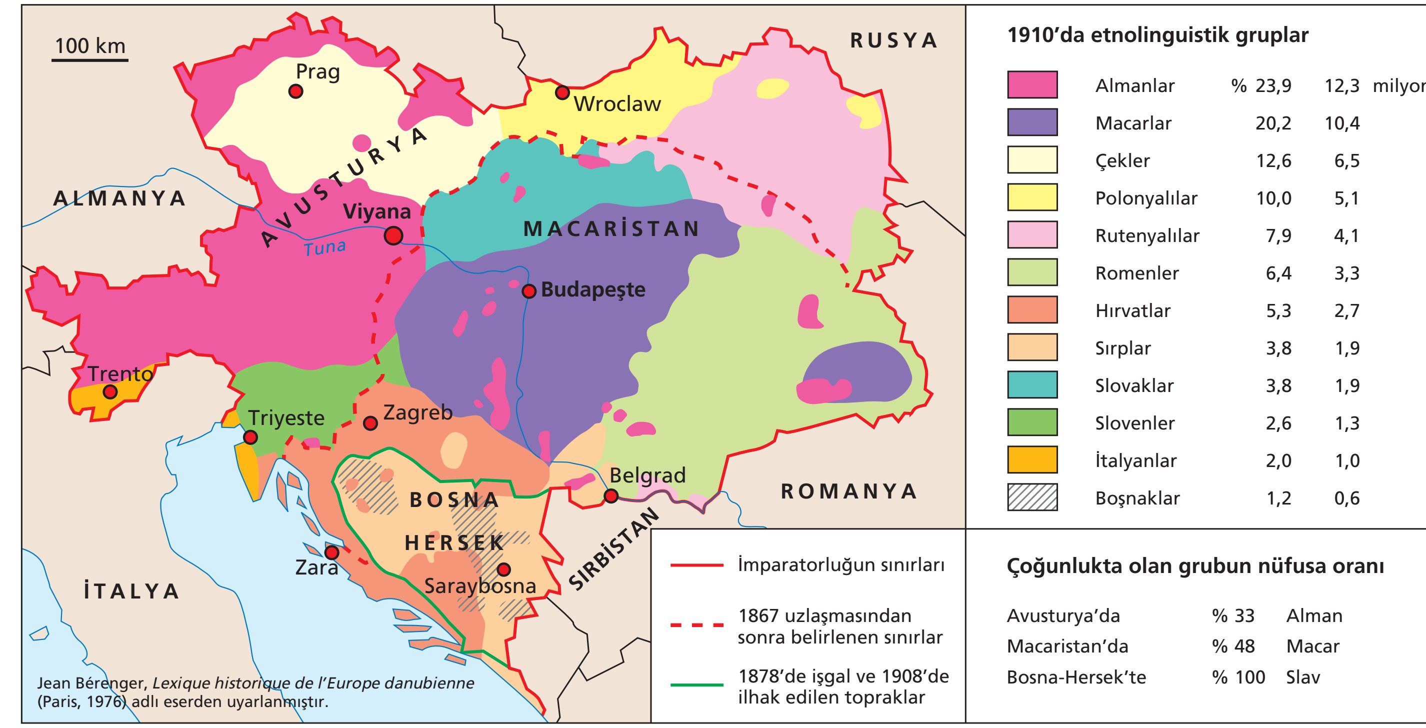
■ 1914 yılında, 1848'den beri tahtta olan Franz Joseph'in kişiliğinde simgeleşen ikili monarşi henüz oldukça sağlam görünüyordu. Ancak Kilise'nin, ordunun ve idari yapının desteği, siyasal yaşamı demokratikleştirme arzusu ve uluslar sorununun dayattığı değişim ihtiyaçlarını maskelemeye yetmiyordu. **Slav kökenli ulusçu hareketlerin yükselişi** karşısında hangi çözüme yönelinmeliydi? Bir federasyon içinde her ulusa eşitlik tanınması mı, federalizm mi, *üçlü monarşi** mi? Yoksa imparatorluğun güneyindeki bazı Slav halkların yöneldiği Sırbistan'a savaş açılması da çözüm olabilir miydi?

1 1848'den itibaren Avusturya imparatoru olan Franz Joseph (1830-1916).

İmparatorun taşıdığı ünvanlar, Habsburg'ların mirasını ve imparatorluğun çokuluslu niteliğini yansıtıyor:

"Tanrı'nın inayetiyle Avusturya İmparatoru, Papalık izniyle Macaristan Kralı, Bohemya, Dalmaçya, Hırvatistan, Slavonya, Halych (Galiçya), Volodymyr-Volhynia (Lodomerya), Rama, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan Kralı ve Lombardiya, İllirya ve Kudüs Kralı; Avusturya Arşidükü, Toscana Arşidükü, Lorraine, Salzburg, Steiermark, Karintiya ve Krajnska (Carniola) Dükü; Erdel Büyük Prensi, Szeklers Büyük Kontu, Moravya Markisi, Silezya, Modena, Parma, Piacenza, Guastalla, Friuli, Ragusa, Zara, vs. Dükü; Habsburg, Tyrol, Kyburg, Goritz ve Gradisca Kontu; Trento ve Brixen Prensi, Lauzits (Lusatya) ve İstriya Markisi, Triyeste, Cattaro ve Wendland Beyi olan biz..."

2 1910'da Avusturya-Macaristan.

3 Avusturya-Macaristan hükümeti.

Gerçek iktidar memurların elinde bulunduğundan, resmî görevlerden orantılı bir pay kapmak Habsburglu çok sayıda ırk için yaşamsal bir meseleye dönüşüyordu. Ayrıca bu memurların üniversite diplomalarının olması şart koşulduğundan, farklı ırklara ait çeşitli dillerde eğitim yapabilecek ve diploma verebilecek üniversitelerin kurulması parlamentoda bu ırkları temsil eden grupların talepleri arasında ilk sıralarda yer alıyordu. Bir Avusturya hükümeti bu üniversitelerden birinin kurulmasına karşı çıktığında, talepte bulunan grup baskı aracı olarak parlamentonun çalışmasını engelleme taktiğine başvuruyordu [...]. Çekler ve Almanlar, Polonyalılar ve Rutenyalılar, Slovenler ve İtalyanlar durmaksızın birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Israr ve pazarlık yoluyla ırklardan biri bir avantaj sağlamayı başardığında ise, diğerleri vakit kaybetmeden telafi talep ediyordu. Avusturya hükümetleri bu talepleri olabildiğince uzun bir süre askıda bırakmak konusunda harikalar yaratıyorlardı; amaçları tüm ırklar arasında belli bir hoşnutsuzluk dengesini korumak ve hep birilerini rahatsız ederek diğerlerini memnun etmekti.

Henry Wickham Steed, *Through Thirty Years*, cilt I (Londra, 1924).

4 Slovakya'da Macarlaştırma politikası.

Devlet okullarında Slovak öğrenciler çok acı bir deneyim yaşıyorlar. Ulusal dillerine sadık kalırlarsa, hırpalanıyor ve alaya alınıyorlar; gerçek Macar vatandaşlığına dönerlerse, omuzları sıvazlanıyor, üstlerine titreniyor, korunuyorlar. Slovaklar, öğrencileri bu deneyimlerden ve baştan çıkarıcı tavırlardan uzak tutmak için, kendi imkânlarıyla üç lise açmayı başarmışlardı. Ancak, hemen 1874'te Revuca Lisesi hakkında bir soruşturma başlatıldı. Ürkütücü derecede ulusçu olan başmüfettiş, *"Slav yanlısı ve dolayısıyla Macar karşıtı eğilimlerin vatana hayırlı ve faydalı sonuçlar alınmasını sağlayacak bir eğitime olanak vermediğine"* karar verdi; okul derhal kapatıldı (30 Temmuz 1874).

İştahı kabaran bakan, Zniov Lisesi'ni denetlemek üzere ikinci bir komisyon gönderdi. [...] Bakan, binaların eski olduğu ve modern sağlık gereklerine cevap vermediği bahanesini buldu. [...] Dersyılının ortasında iki yüz öğrenci kapıya kondu ve lise kapatıldı [...]. 1869'da, Kuzey Macaristan'da, yuvarlak rakamlarla Macarlara ait 6.000 okul ve Macar olmayan 6.500 okul bulunuyordu; 1896'da ise, bu oran 9.700 Macar okuluna karşılık 4.100 Slovak okulu biçiminde değişmişti.

Ernest Denis, *La Question d'Autriche: les Slovaques* (Paris, 1917).

5 1914'te, Avusturya-Macaristan için nasıl bir gelecek?

Birbirlerinden bu kadar farklı ve çoğunlukla rekabet halinde olan ulusları bir arada barındıran bu iki devletin oluşturduğu birlik bize bir canavar gibi görünmektedir. Bu nedenle, Avusturya'da olduğu gibi Macaristan'da da süregiden ulusçu mücadeleler, Cisleithania ve Transleithania arasındaki kavgalar, Habsburg monarşisine yurttaşların refahı için gerekli dengeyi getirmekten uzaktır. Bu arada abartmaktan, parçalanmadan ve bölüşümden söz etmekten de kaçınalım. Avusturya-Macaristan'daki büyük uluslardan hiçbiri, ne Macarlar, ne Çekler, ne de Almanlar ayrılıkçı değildir. [...] Yalnızca İtalyanlar ve Romenler ayrılıkçıdırlar ve Büyük İtalya ile Büyük Romanya'da, diğer hemşerilerinin oluşturduğu kitle içinde erimeyi arzulamaktadırlar.

Eğer monarşinin her parçasında hakim olan ulus diğer ulusların haklarına saygı göstermeyi kabul ederse, eğer federalizm en sonunda doğru bir biçimde uygulanabilirse, Avusturya-Macaristan kendisini tehdit ettiği ileri sürülen tehlikelere meydan okuyabilir. [...] Ancak bunun için herşeyden önce ulusların savaştığı kapalı bir alan olmaktan çıkmak zorundadır.

Joseph Fèvre ve Henri Huser, *Leçons de géographie*, cilt II: *L'Europe* (Paris, 1914).

V. Reformlar ve otokrasi arasında Rusya

ANAHTAR SÖZCÜK

• OTOKRASİ

Yunanca *autos* ("kendiliğinden") ve *kratein* ("yönetmek") sözcüklerinden. Hükümdarın hiçbir denetime tabi olmadığı siyasal rejim.

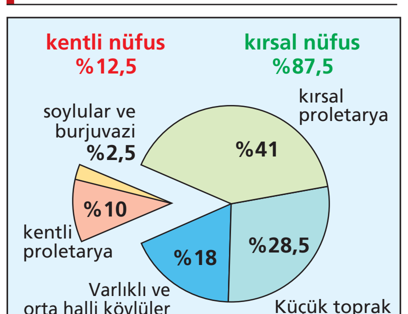
SÖZLÜK

* Serflik
* Menşevik
* Bolşevik

1 Rus İmparatorluğu'nun nüfusu (1897).

Nüfus: 122.666.500 kişi	
Slavlar:	
Büyük Rusyalılar	44,32
Ukraynalılar	17,81
Polonyalılar	6,31
Beyaz Ruslar	4,68
Slav olmayanlar:	
Türkler	10,82
Yahudiler	4,03
Finliler	2,78
Litvanyalılar ve Letonlar	2,46
Almanlar	1,42
Kafkas dağlılar	1,34
Gürcüler	1,07
Ermeniler	0,93
İranlılar ve Moğollar	1,0
Diğer	1,03

Kaynak: Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge, MA, 1964).

Kaynak: Michel Laran, *Russie-URSS 1870-1970* (Paris, 1973).

A. İlk reformlar, 1855-1864

Belge 1

■ 15 ve 19. yüzyıllar arasında Rusların fethettiği topraklardan oluşan Rus İmparatorluğu **dünyadaki en geniş devletti**. Polonya'dan Büyük Okyanus'a kadar uzanan imparatorluk halkının çoğunluğunu (% 56) Rus olmayan ve Ruslaştırma politikasına tabi tutulan halklar (Polonyalılar, Baltık, Kafkasya, Türkistan ve Sibirya halkları) oluşturuyordu. 19. yüzyılın ortalarında, ülkeyi "tüm Rusyalar'ın imparatoru" olan Rus çarı yönetiyordu. Ülke yönetiminde çarın üzerinde hiçbir denetim bulunmuyordu. Bakanları emirlerini, ordunun, Ortodoks Kilisesi'nin ve güçlü bir bürokrasinin desteğiyle yerine getiriyordu. Rusya bir *otokrasi**ydi.

■ Rusya'nın 1855'te aldığı yenilgiden sonra (*bkz. s. 114*) Batı Avrupa'yı model alan Çar II. Aleksandr, imparatorluğunu modernleştirmek için reformlar yapmaya girişti. O tarihlerde henüz Rus soyluları, büyük çoğunluğu *serf** olan geniş bir kırsal kesim nüfusuna (toplam nüfusun % 90'ı) hükmediyordu. Çar 1861'de serfliği kaldırdı ve adalet sistemini, orduyu ve eğitim sistemini modernleştirmek için bazı önlemler aldı. Ama 1863'de Polonya'da çıkan ayaklanma bu reformların da sonu oldu.

B. Otokrasiye dönüş, 1864-1905

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ **Otokrasiye geri dönüş**, Rusya'nın sorunlarına Batı'dan gelen fikirlerde – liberalizm ya da sosyalizm – çözüm arayan entellektüellerin muhalefetiyle karşılaştı. Tutuklamalar, idamlar ve Sibirya'ya sürgünler muhalifleri terorizme sürükledi. **II. Aleksandr 1881'de öldürüldü**. Oğlu III. Aleksandr (1881-1894) ve torunu II. Nikolay (1894-1917) otokratik rejimi muhafaza ettiler.

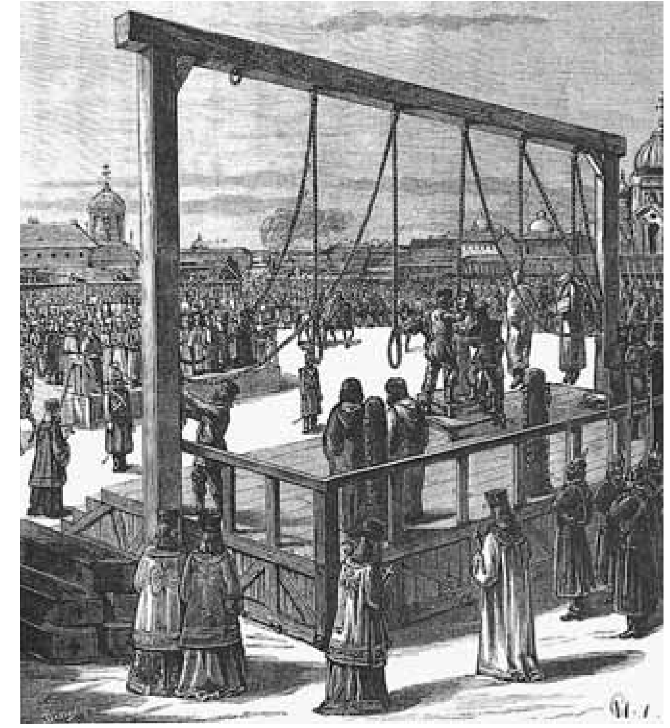
■ Bu arada, 1880'lerden beri Alman ve Fransız sermayelerinin yardımıyla yürütülen modernleştirme çabaları toplumu dönüştürüyordu. Bir yanda **bir orta sınıf** oluşurken (sanayiciler, doktorlar, aydınlar), sanayi merkezlerinde de bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştı. Bazıları Batı'da olduğu gibi liberal bir rejim arzuluyor, başkaları ise köylülerden destek alan ve toprakların paylaşımını talep eden Devrimci Sosyalist Parti ve işçilerle aydınların üye olduğu marksist eğilimli Sosyal-Demokrat Parti gibi **devrimci partiler** kuruyordu. Sosyal-Demokrat Parti 1903'ten sonra *menşevikler** ve *bolşevikler** olarak ikiye bölündü. Bu partilerin ikisi de yasaklandı, üyeleri tutuklandı ya da sürgüne gönderildi. Bolşevik yönetici Lenin de sürgüne gönderilenler arasındaydı.

C. Başarıya ulaşamayan demokratikleşme, 1905-1914

Belge 6

■ Rusya'da rejimin değişmesine 1855'te olduğu gibi yine askerî bir yenilgi yol açtı. Rus-Japon Savaşı'ndan sonra (1904-1905), grevler patlak verdi. **9 Ocak 1905'te**, Sankt Peterburg'da çıkan ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı ve tarihe **"kanlı Pazar"** olarak geçti. 1905 yılı boyunca devrim yayılmaya başladı; işçiler "sovyet" adı verilen kurullar oluşturmaya başladılar. Bunlardan en önemlisi olan Sankt Peterburg Sovyeti'ni Sosyal-Demokrat Parti üyesi Troçki yönetiyordu.

■ **II. Nikolay genel oylа bir meclis (Duma) seçilmesini kabul etmek zorunda kaldı**, ama Duma yönetimde ikinci planda kalacaktı. Başbakan Stolyipin, ülkenin modernleşmesini hızlandırmaya ve rejime destek verecek bağımsız bir köylü sınıfı yaratmaya çalıştı, ama soyluların muhalefetiyle karşılaştı. Başbakanın 1911'de öldürülmesinden sonra Rusya, bir kez daha otokrasiye geri döndü, ama ekonomisi gelişmeye devam ediyordu.

2 II. Aleksandr suikastının sanıkları idam ediliyor.
1 Mayıs 1881 tarihli *Journal illustré* gazetesinden.

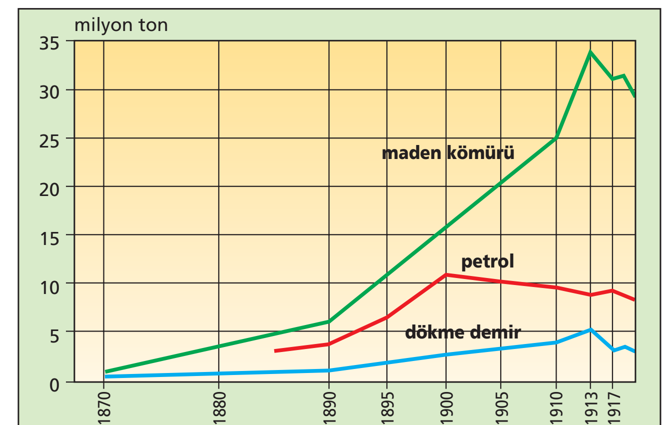
3 1887'de öğrencilerin düzenlediği komplonun ardından Rusya'da baskı.

Polis teşkilatı ve jandarma önüne geleni tutukluyor [...], ama yalnızca olaya hiçbir biçimde karışmamış olanları, yani polis memurlarının şu ya da bu nedenle şüpheli bulduğu masumları. [...]. 1 Mart'tan sonra oluşan zihniyet mükemmeldi. Ne gerekiyorsa vardı: Suçlulara karşı samimi bir öfke, Rusya'daki otokratik iktidarın anlamıyla ilgili sağlıklı bir fikir, başarıya ulaşsaydı saldırının[1] yol açmış olacağı sonuçların düşüncesiyle gelen dehşet duygusu. Ama polis beceriksiz, kaba ve adaletsiz uygulamalara kendini kaptırdığından beri, bu ruh hali giderek zayıflıyor. [...]

İnsanlar haksız yere tutuklanıyor, ayrım gözetilmeden hapsediliyor, tutuklanan ve hapsedilenler haftalarca hiçbir sorgudan geçirilmeden öylece bırakılıyor; sonra, günlerden bir gün, jandarma kendi tutukladıklarının bırakılmasını emrediyor, polisin tutukladığı insanlar ise çoğunlukla başkentin dışına sürülüyor. Bilinçli olarak hoşnutsuzluğu arttırmak, en uysal ve en zararsız kuzuları kurda dönüştürmek isteyen biri de ancak böyle davranırdı.

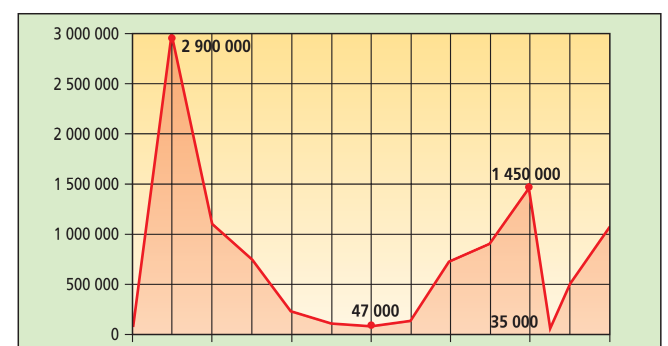
Başsavcı yardımcısının mektubu, Senato 2. dairesi, 25 Mart 1887.

1. *"Halkın Özgürlüğü" adlı öğrenci hareketi tarafından Çar III. Aleksandr'a karşı düzenlenen başarısız suikast girişimi.*

Kaynak: Michel Laran, *Russie-URSS 1870-1970* (Paris, 1973).

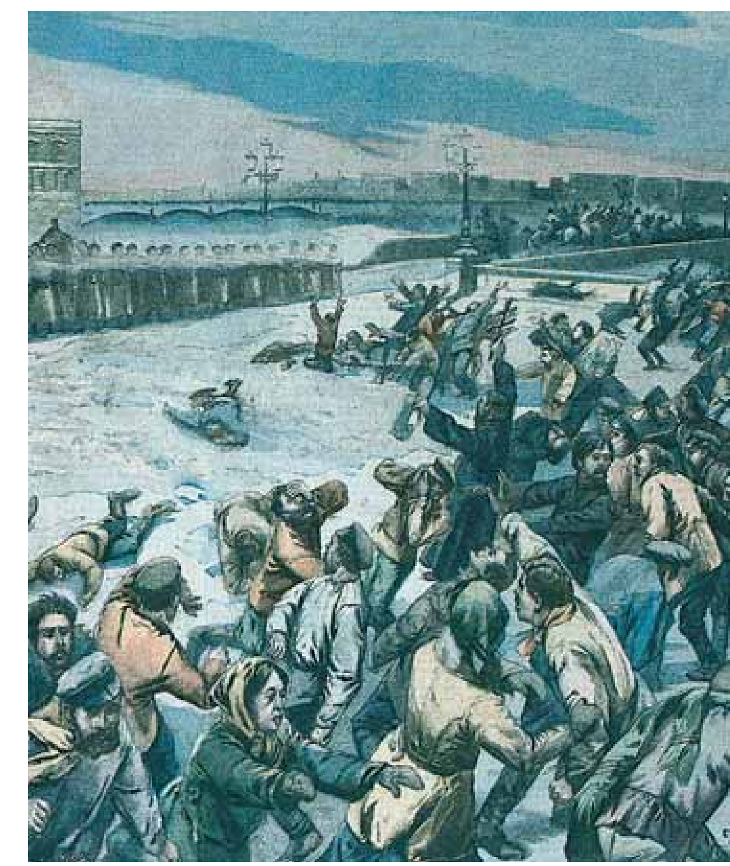
4 Rusya'nın ekonomik atılımı.

Kaynak: Michel Laran, *Russie-URSS 1870-1970* (Paris, 1973).

5 20. yüzyıl başında Rusya'da grevci sayısının gösterdiği değişimler.

1905 yılında grevlerde gözlenen artışı açıklayın.

6 Sankt Peterburg'da "Kanlı pazar" (22 Ocak 1905).
Petit Parisien gazetesinde yayınlanan gravür.

Grevciler ve Sankt Peterburg halkı, Gapon adında bir papazın liderliğinde, çara reform, özellikle de seçim talepleri içeren bir dilekçe vermeye gelmişlerdi. II. Nikolay saray muhafızlarına silahsız halkın üzerine ateş açmalarını emretti. 300 kişi öldü. Halkı çarla birleştiren kutsal bağ böylece kopmuş oldu.

SENTEZ

1850-1914 yılları arasında, liberal demokrasi Avrupa'da gelişme kaydetti:

- 1850'de, liberal demokrasi yalnızca Kuzey ve Batı Avrupa'da görülüyordu. Kıtanın doğusuna doğru gidildiğinde, daha çok otoriter rejimlere rastlanıyordu.
- 1850'den 1914'e kadar, liberal rejimlerin ve genel oy hakkının yaygınlaştığı gözlendi; giderek daha fazla sayıda ülkenin anayasaları oldu.

Ekonomik ve toplumsal gelişmeler bu evrimi açıklayan en önemli nedenlerdir.

Ancak başlıca devletler incelendiğinde, evrimin zıtlıklar içerdiği görülür:

- Anglo-sakson demokrasileri (Birleşik Krallık, ABD) birer model oluşturuyorlardı (1865'te ABD'deki siyahların köleliğinin kaldırılması, İngiltere'deki seçim reformları), ancak sorunlar yaşamaya devam ediyorlardı (Birleşik Krallık'ta İrlanda ulusçuluğu sorunu, ABD'de ırk ayrımcılığı).
- Almanya'da, erkekleri kapsayan genel oy hakkına ve gelişmiş sosyal güvenlik yasalarına karşın, imparator hâlâ geniş yetkilere sahipti.
- Avusturya-Macaristan'da, ülkenin Avusturya kesimi liberalleşme yönünde ilerleme kaydetti, ama ulusçuluk sorunları siyasal yaşama hakim olmaya devam ediyordu.
- Rusya, 1905 Devrimi'nden sonra çıkarılan anayasaya karşın, otokratik bir rejim olma özelliğini koruyordu.

KARIŞTIRMAYALIM

Vergiye dayalı oy ve genel oy

Vergiye dayalı oy sisteminde oy hakkı, belirlenen miktarda bir verginin ödenmesine bağlıdır.

Genel oy sisteminde ise, reşit olmuş tüm erkek [ve kadın] vatandaşlar oy kullanabilirler. Ancak kadınlar Almanya ve Birleşik Krallık'ta 1918'e, Fransa'da ise 1945'e kadar oy hakkına sahip değildi.

1848-1860	1861-1880	1881-1900	1901-1914
1848 İsviçre 1849 Danimarka	1864 Yunanistan 1867-1872 Alman devletleri 1875 Fransa 1879 Bulgaristan	1888 Sırbistan 1890 İspanya 1893 Belçika 1898 Norveç	1906 Avusturya 1912 İtalya
		1893 Yeni Zelanda 1895 Avustralya	1913 Norveç

Erkeklere genel oy hakkı (üst sıra) — Erkek ve kadınlara genel oy hakkı (alt sıra)

Genel oy hakkının yayılması

Demokratik rejim ve parlamenter rejim

Demokratik bir rejimde egemenlik hakkı, doğrudan ya da genel oy ile seçilmiş temsilciler aracılığıyla halk tarafından kullanılır.

Demokratik bir rejim aynı zamanda parlamenter olmak zorunda değildir. Bu, özellikle parlamentonun yürütme gücü üzerinde bir denetim yetkisine sahip olmadığı durumlarda görülebilir (1872-1918 arasında Almanya).

Parlamenter bir rejimde ise yürütme gücü, parlamento (yasama gücü) tarafından denetlenir. Hükümet meclis tarafından devrilebilir. Parlamenter bir rejim demokratik olmayabilir. Parlamentonun vergiye dayalı oyla seçildiği durumlar buna örnektir (*bkz. s. 208 Demokrasi ve temsilî rejim*).

OKUYALIM GÖRELİM

• KİTAPLAR

- **Harriet Elizabeth BEECHER-STOWE**, *Tom Amca'nın Kulübesi*, çev. G. Suveren (İstanbul, 1975).
- **Fyodor Mihayloviç DOSTOYEVSKİ**, *Ölüler Evinden Anılar*, çev. N. Y. Taluy (İstanbul, 1983).
- **Stefan ZWEIG**, *Dünün Dünyası*, çev. B. Arpad (İstanbul, 1985).

• FİLM

- **İstvan SZABO**, *Albay Redl*, 1985.

Kompozisyon (2)

Tablo türü konu:
"1914 savaşı arifesinde Avrupa'da imparatorluklar"

	Almanya	Avusturya-Macaristan	Rusya
Yüzölçümü	540.000 km²	625.000 km²	22,5 m km²
Nüfus	68 milyon	51,4 milyon	159 milyon
Başkent	Berlin	Viyana	Sankt Petersburg
Hükümdar	II. Wilhelm 1888'den beri	I. Franz-Joseph 1848'den beri	II. Nikolay 1894'ten beri
Rejim	Otoriter monarşi	Otoriter monarşi	Otokrasi
Anayasa	1872	1867	1905
Oy hakkı	Genel	Genel (Avusturya) Vergiye dayalı (Macaristan)	Vergiye dayalı
Sanayi üretimi (dünya üretimine oranı)	% 14,3	% 5	% 4,4
Taş kömürü üretimi (ton)	190 milyon	17,9 milyon	36 milyon
Çelik üretimi (ton)	17,6 milyon	2,1 milyon	4,2 milyon
Buğday üretimi (kental)	46,6 milyon	46 milyon	279,7 milyon
Ticaret filosu (tonilato)	5.082.000	594.000	974.000
Ordu	880.000 asker	480.000 asker	1.400.000 asker
Donanma (tonilato)	1.054.000	195.000	405.000

KONUDAKİ ANAHTAR SÖZCÜKLER ÜZERİNDE DÜŞÜNME

İlk anahtar sözcük

"İmparatorluklar": Bu imparatorluklar hangileridir? Karşılaştırılabilecek yönleri nelerdir?

- Bu karşılaştırma yalnızca siyasal olabilir mi? Hükümdar, bir anayasanın bulunup bulunmaması, siyasal yaşam... (*bkz. s. 209, Yöntem*)
- Başka izlekler üzerinde de durmak gerekmez mi? Yüzölçümü, nüfus, ekonomik güç, askerî güç...
- Böyle bir karşılaştırmanın sonunda, her imparatorluğun kendine özgü niteliklerinin ortaya çıkması gerekir.

İkinci anahtar sözcük

"1914 arifesinde": Evrimin incelenmesine hangi tarihten başlanmalı?

1914 yılıyla sınırlı kalmamanız, birkaç yıl geriye gidip daha eski tarihli bazı olayların sonuçlarını da hesaba katmanız gerekir (Örneğin: Rusya'da 1905 Devrimi). Dikkat! İmparatorlukların tarihindeki son on ya da yirmi yılı anlatmanız değil, geçirdikleri evrimin 1914 yılındaki bilançosunu çıkarmanız isteniyor.

KOMPOZİSYONUN KURULMASI

Sorunsalın saptanması

Sorunsal, belirli bir zamana ait bir tablo çıkarmanıza olanak tanımalıdır. Bu zaman, burada Birinci Dünya Savaşı arifesidir.

İmparatorluklar arasındaki benzerlikler üzerinde mi, farklılıklar üzerinde mi daha fazla durulmalı? İçişleri mi, dış ilişkileri mi vurgulanmalı?

Olası sorunsallar:

- Esas olarak monarşik rejimlerin hakim olduğu bir Avrupa'da, 1914 yılında üç büyük imparatorluğun ağırlığı nedir?
- Avrupa'daki üç büyük imparatorluk arasında benzerlikler mi, farklılıklar mı daha çoktur?

Planın kurulması

Planı oluştururken ortak izlekler bulmanız önemlidir. İmparatorlukları a) Almanya, b) Avusturya-Macaristan, c) Rusya biçiminde ayrı ayrı ele almaktan kaçınmanız gerekir, yoksa birbirine eklenmiş üç ayrı ödev yapmış olursunuz.

Olası planlar:

- İmparatorlukların özellikleri üzerinde durmak isterseniz:

A. İmparatorlukların siyasal gücü ve iç sorunları
B. İmparatorlukların ekonomik önemi
C. İmparatorlukların uluslararası önemi

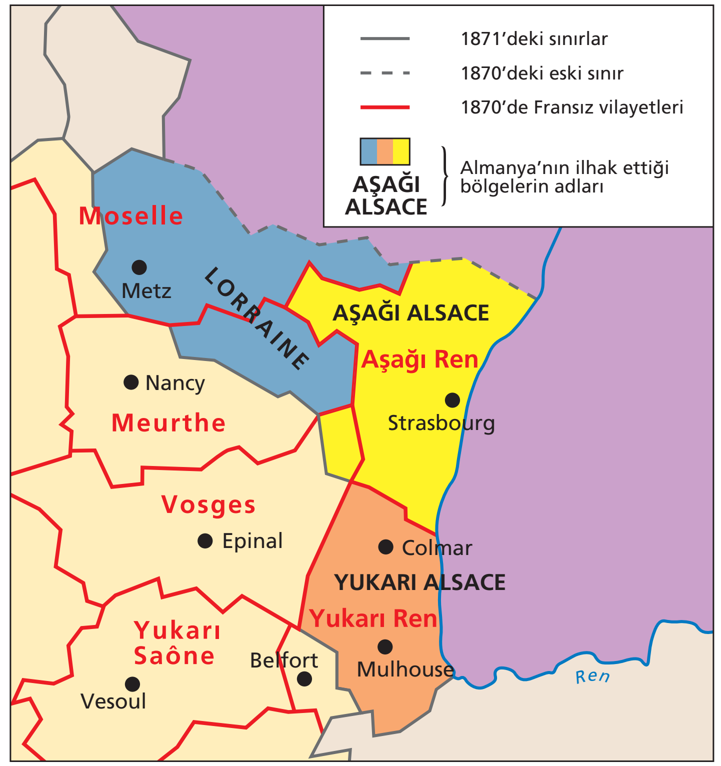
- Benzerlik-farklılık ikilisi üzerinde durmak isterseniz:

A. Benzerlikler: Otoriter ve çokuluslu imparatorluklar
B. Farklılıklar: Toplum ve ekonominin gücü
C. Sonuç: İmparatorlukların uluslararası alanda önemi ve 1914'te ittifaklar

Alsace-Lorraine'de siyasal yaşam ve Almanlaştırma

Frankfurt Antlaşması (10 Mayıs 1871) Fransa'yı Alsace ile Lorraine'in kuzeyini Almanya'ya vermek zorunda bıraktı. 161.000'e yakın Alsace-Lorraine'li Fransız vatandaşlığını tercih etti, ama yalnızca 50.000'i Fransa'ya geçti ve Fransız kaldı. 1872'den 1914'e kadar, bunlardan başka 350.000 kişi daha Fransa'ya yerleşti.

1874'ten itibaren Alsace, Alman Parlamentosu'na gönderilmek üzere milletvekili seçmeye başladı. İlhaka muhalefet eden adayların elde ettiği başarı karşısında Alman hükümeti, "itirazcı" partiyi baskı altına aldı. Bunun üzerine özerklik yanlısı bir parti kuruldu ve 1879'da bir bölge parlamentosu kurulmasını sağladı. 1900'e doğru ise, bir yandan toplumsal ve ekonomik gelişmenin etkisi, diğer yandan Fransa'yı tanımamış olan bir kuşağın yetişkin yaşa erişmesiyle Almanya'ya karşı direniş zayıfladı.

1 Alman Alsace-Lorraine'i (1871-1918).

2 **Fransa'yı seçenler.**

a. Rakamlar

1871'de Alsace-Lorraine'liler	1.549.738
Fransa'yı seçenler	160.878
Göç edenler	49.926
1872'den 1914'e kadar Fransa'ya yerleşen Alsace-Lorraine'liler	378.777

b. Frankfurt Antlaşması'nın 2. maddesi

Almanya'ya bırakılan topraklarda doğmuş olan ve halen bu topraklarda yaşayan Fransız uyruklu kişiler, Fransız uyruğunda kalmak isterlerse, 1 Ekim 1872'ye kadar [...] ikametlerini Fransa'ya taşıma ve orada yerleşme hakkına sahiptirler. Bu durumda Fransız vatandaşı olma nitelikleri saklı tutulacaktır.

c. Bir tercih belgesi

Rougemont, 30 Eylül 1873.

Biz, aşağıda imzası bulunan Yukarı-Ren vilayetinin Fransız bölgesi Rougemont beldesinin Belediye Başkanı Louis Bleu, Yukarı-Ren'e bağlı Mulhouse'un ilçesi Brunstatt'ta 11 Nisan 1853'te doğmuş olan Georges Wunenburger adlı kişinin, 7 Nisan 1872 tarihli Özgürlük Yasası'na dayanarak [...] Fransız uyruğunda kalmayı tercih ettiğine ve ikametini beldemize taşıyarak burada yerleşmek istediğine dair beyanını taahhüt ederiz.

Belfort bölgesi, Rougemont beldesi arşivleri.

3 **Alsace'da ilhaka ve diktatörlük rejimine karşı protestolar.**

a. E. Teutsch, 1874.

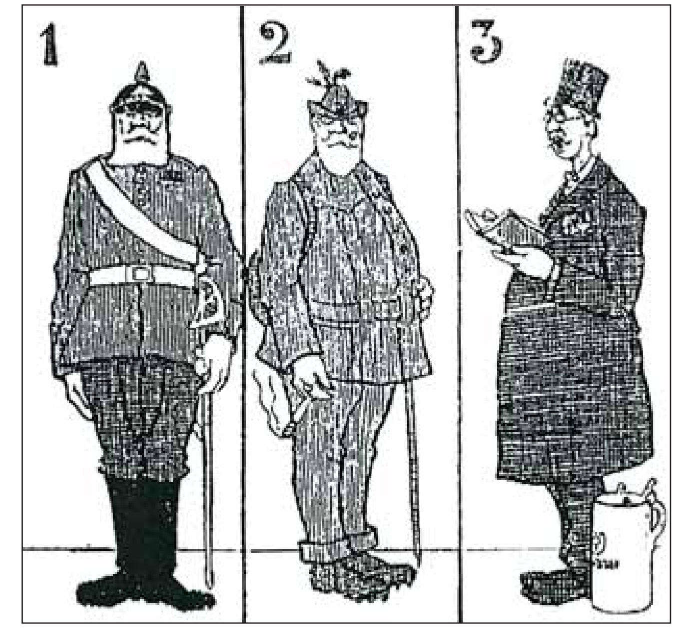
Seçmenlerimiz bizi seçerken her şeyden önce Fransız vatanlarına ve kendi kaderlerini tayin hakkına bağlılıklarını dile getirmek istediler. Bizleri Fransa'ya, yani gerçek ailemize geri vermeyi reddettiğiniz sürece, sizi kardeş gibi görmek bizim için imkânsız olacaktır. [...] Bugün Almanya'nin eline geçen nedir? Avrupa'daki tüm uluslar onun işgalci gücünden endişe duyuyor ve silahlanma çabalarını arttırıyor. 1871'de açarken başı çektiğiniz barış ve kardeşlik çağı yerine, bugün siz de bizim gibi korkuyla yeni savaşların yaklaştığını görüyorsunuz.

E. Teutsch'ün *Reichstag*'da yaptığı konuşma, 18 Şubat 1874.

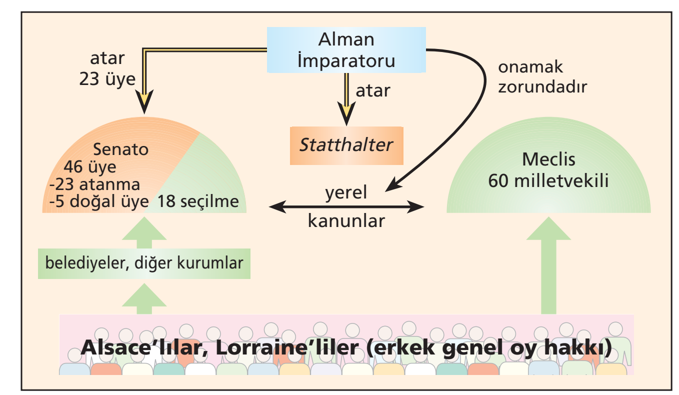
b. J. Preiss, 1897.

Bizim için olduğu kadar siz Alsace-Lorraine'in zorbaları için de herşey yirmi altı yıl önce olduğu yerde kalmıştır. Halkımızın iırademize tecavüz edilerek gerçekleştirilen ilhakı protesto eden ortak beyanı, tüm dünyanın önünde değerini eksiksiz korumaktadır. [...] Bizi baskı altında tutan şiddete rağmen, bizden çalınan hak ve özgürlüklerin geri verilmesini istemekten asla vazgeçmeyeceğiz. Gücün ve hukukun meşru umutlarımızı gerçekleştirmek için birleşecekleri günü bizim de göreceğimize dair yıkılmaz bir inanca sahibiz.

J. Preiss'in *Reichstag*'da yaptığı konuşma, 7 Mayıs 1897.

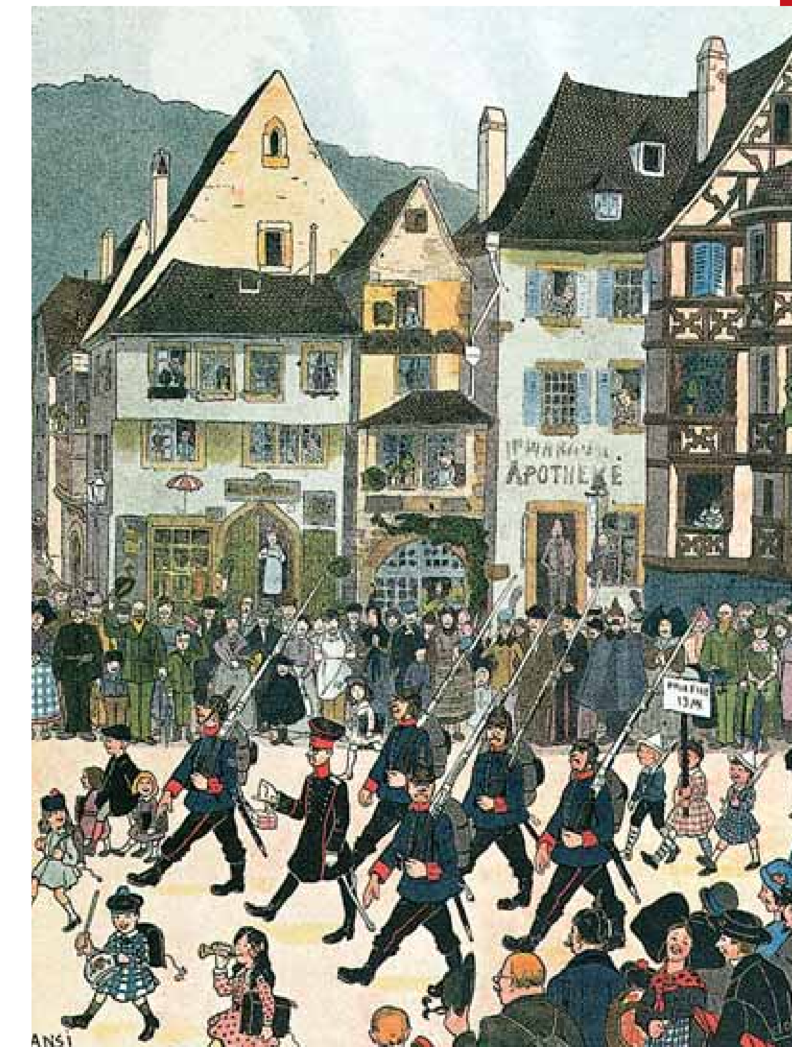

4 **Karikatürist Hansi'nin gözüyle Almanlaştırma araçları: Jandarma, Vosgien Kulübü ve Alman müziği.**

6 **1911 tarihli Alsace-Lorraine Anayasası.**

Okullarda ve üniversitede yürütülen Almanlaştırma kampanyasına tepki olarak, 1900'den sonra Alsace kültürü belirginleşmeye başladı ve isyan ruhu yeniden doğdu. Alsace-Lorraine 1911'de kendi anayasasını elde etti, ama yine de Berlin'in yönetiminde kalmaya devam etti.

5 **Hansi'nin gözüyle Saverne olayı (1913).**

"İlhaktan kırk iki yıl sonra, Saverne'de, Sayın Teğmen von Forstner bir paket çikolatayı nasıl satın aldı."

Saverne'de konuşlanmış olan 99. Bombacı Alayından Teğmen Baron von Forstner, Alsace'lılara "*Wackes*" (ayaktakımı, serseri) dediği için halkın öfkelenmesine ve insanların sokaklara dökülmesine neden olmuştu. Silah koruması olmadan kentte dolaşamıyordu. Olay sonunda siyasal bir boyut kazandı ve hem ulusal, hem de uluslararası alanda geniş bir yankı uyandırdı.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Alman Alsace-Lorraine'i 1870'de Fransa'ya ait olan hangi vilayetlerden oluşuyordu (Belge 1)?*
2. *Georges Wunenburger nereye yerleşti? Neden? Bu bölge hangi vilayetin sınırları içindeydi (Belge 2)? Kitabınızda ya da bir ansiklopedide bu vilayetin bu kısmının neden Fransa'da kaldığını araştırın.*
3. *Protestocu milletvekilleri Almanya'ya hangi eleştirileri yöneltiyor (Belge 3)? Ulus olma konusundaki hangi ilkeye gönderme yapıyorlar? Almanya Alsace-Lorraine'in ilhakını nasıl haklı gösteriyor?*
4. *Karikatürlerde neyi komik buluyorsunuz (Belge 4 ve 5)? Almanlaştırma politikası bu karikatürlere nasıl yansıyor?*
5. *1911 Anayasası'na göre gerçek iktidarı kim elinde tutuyor (Belge 6)?*

BECERİNİZİ kullanın

- ***Harita incelemesi***
- ***Karikatür incelemesi***
- ***Siyasal şema incelemesi***

KONU 9

Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlakiyet ve modernleşme (1876-1908)

II. Abdülhamit dönemi Tanzimat'ın olgunluk evresidir. Reformların ivme kazandığı, imparatorluk bünyesindeki cemaatler arasında milliyetçi hareketlerin gittikçe güçlendiği ve emperyalizm kıskacının gün geçtikçe daraldığı bu dönemde toplumsal yaşam alanında önemli değişimler yaşanmış, Cumhuriyet'i kuracak kuşak yetişmiştir.

- *II. Abdülhamit rejiminin çelişkili yönleri nelerdir?*
- *II. Abdülhamit döneminin Osmanlı-Türk modernleşmesindeki yeri nedir?*

KONUNUN PLANI

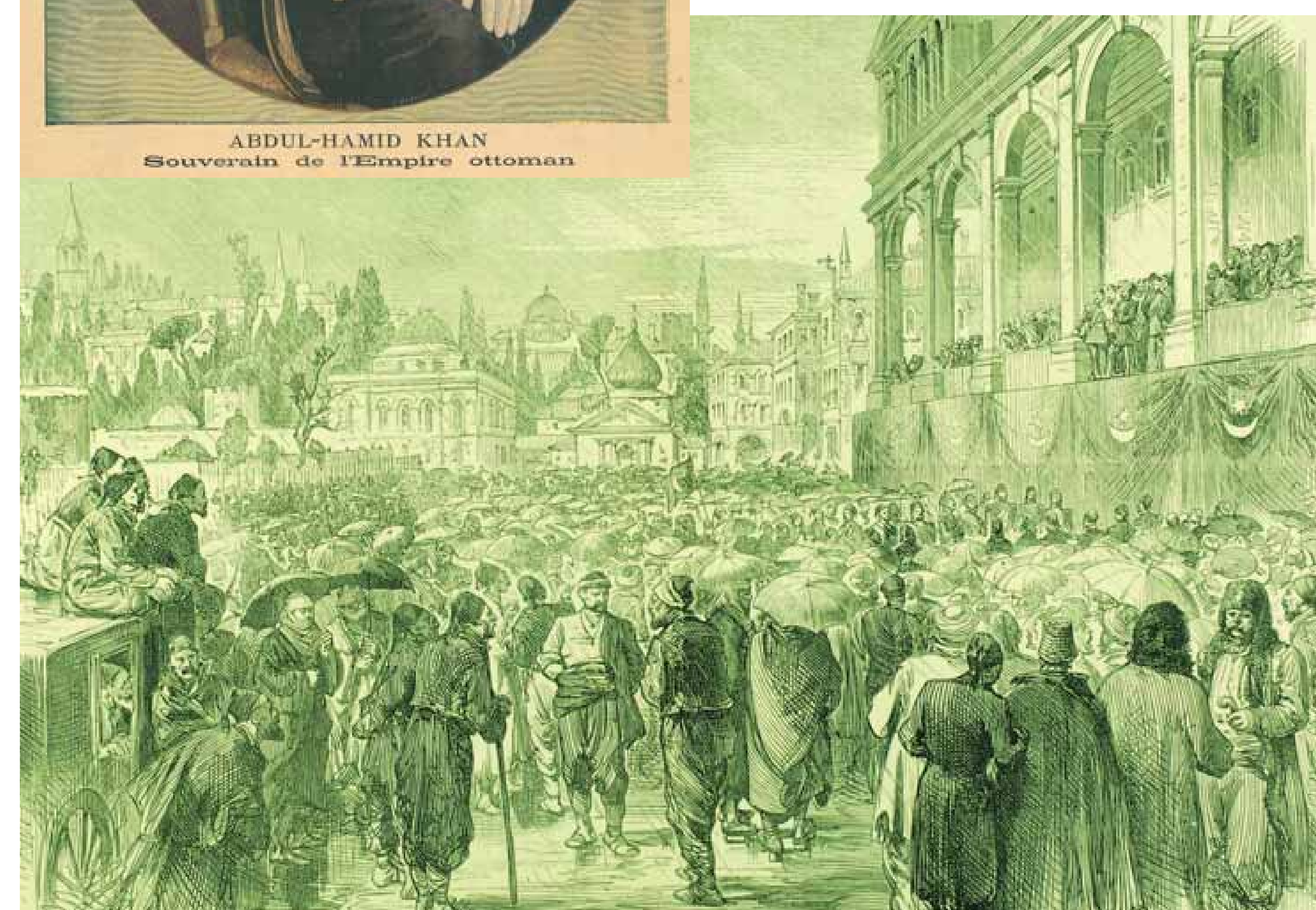
- **I. Büyük kriz (1875-1878)**
- **II. Siyaset ve ulusçuluk**
- **III. Mutlakiyet rejimi**
- **IV Modernleşmede süreklilik**
- **V. Jön Türkler**
- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Sansür uygulaması

1870 – 1880 – 1890 – 1900 – 1910

- 23 Aralık 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanı
- 19 Mart 1877 14 Şubat 1878 Meclis-i Umumi
- Nisan 1877 Mart 1878 Osmanlı-Rus Savaşı
- **Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması**
- **Temmuz 1878 Berlin Antlaşması**
- 1881 Tunus'un Fransa tarafından işgali, Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulması
- 1882 Mısır'ın İngiltere tarafından işgali
- 1885 Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi
- 1888 Ziraat Bankası'nın kuruluşu
- **1889 İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kuruluşu**
- 1891 Hamidiye Alayları'nın kuruluşu
- 1894 -1896 Ermeni olayları / Ahmet Rıza'nın *Meşveret* dergisini yayımlamaya başlaması
- **1897 Osmanlı-Yunan savaşı**
- 1899 Bağdat Demiryolu projesinin Almanlara verilmesi
- 1900 Hicaz Demiryolu'nun inşasına başlanması
- **1902 1. Jön Türk Kongresi**
- **1903 Makedonya sorununun başlaması**
- 1905 Abdülhamit'e suikast girişimi
- Haziran 1908 İngiliz kralı ve Rus çarı arasında Reval Görüşmesi
- 3 Temmuz 1908 Resne'de ayaklanmanın başlaması
- 23 Temmuz 1908 Meşrutiyet'in yeniden ilanı

1 Sultan II. Abdülhamit. Fransız *Le Petit Journal* gazetesinin 21 Şubat 1897 tarihli nüshasının kapağı.

2 Kanun-ı Esasi'nin ilanı, 23 Aralık 1876. *The Illustrated London News*, 6 Ocak 1877.

I. Büyük kriz (1875-1878)

S Ö Z L Ü K

* Panslavizm

1 Sultan V. Murat.
Le Monde illustré, 1 Haziran 1876.

2 Avrupa kamuoyunda tepki.

Bu karar Fransa ve İngiltere ahâlisine pek fazla ağır geldiğinden, senet sahipleri sefîrlerimizi tahkîre başladıkları gibi, gazeteler de şiddetli meâlde fıkralar yayınlayarak, "Türkler bizi dolandırıp altınlarımızı sefâhat uğrunda yok ettiler, bunların bekası Avrupa'ya zararlıdır" nidâlarıyla dünyanın kulaklarını doldurdular. İngiltere parlamentosunda Gladstone gibi muhâliflerin en şiddetlisi uzun uzun nutuklar atarak, umûmî efkârı Osmanlı taraftarlığından çıkardılar [...] Fâiz indirimi kararnâmesi İngiltere ve Fransa gibi Osmanlıların dostu olan iki büyük millet ferdlerinin en mühim ve en nâzik bir vakitte Osmanlı Devleti'nden soğumalarına sebep olmuş ve bu durum da Rusların aradıkları neticelerin çıkmasına yardımcı olmuştur.

Mahmut Celalettin Paşa, *Mir'at-ı Hakîkat*, cilt I (İstanbul, 1979 [İlk baskı 1908-1909]).

Faiz indirimi kararının ne tür olumsuz sonuçları olmuştur?

A. Malî iflas ve Balkan Krizi

Belge 2 ve 4

■ 5 Ekim 1875 tarihinde Osmanlı Devleti, beş yıl süreyle **dış borçlarının faizlerinin ancak yarısını ödeyebileceğini** açıkladı. Bu ödeme kısıntısı kararı Avrupa kamuoyunda büyük bir şaşkınlık ve öfke yarattı. Osmanlı Devleti'ne verilen borç için çıkarılan tahvilleri ellerinde tutan gruplar özellikle Birleşik Krallık'ta hükümet üzerinde ciddi bir baskı oluşturdular *(bkz. s. 28)*. Bu baskı, Balkan Krizi'nde Osmanlı Devleti'nin diplomatik yalnızlığının en önemli sebeplerinden biri olacaktı.

■ 1875 yazında Bosna ve Hersek'te artan vergiler ve bir önceki hasat mevsiminin kötü geçmiş olması nedeniyle bir köylü ayaklanması başlamıştı. 1876 şubatında Osmanlı ordusunun sert bir şekilde müdahalesi sonrasında binlerce Hıristiyanın Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan topraklarına kaçmasıyla bölgedeki gerginlik tırmandı. Haziran 1876'da Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Balkanlarda *panslavizm** rüzgarı esiyor, Sırp ordularına Rus generali Çernayef komuta ediyordu. Savaşın beklenenin aksine Osmanlı ordularının ezici bir üstünlüğüne sahne olması üzerine İstanbul'daki Rus büyükelçisi İgnatyef, Osmanlı Devleti'nin 48 saat içinde ateşkes ilan etmemesi halinde Rusya'nın da savaşa katılacağını bildirdi. Osmanlı Devleti'nin ateşkes ilan etmesinden sonra İstanbul'da, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya ve Osmanlı temsilcilerinin katılacağı uluslararası bir konferans toplanması için hazırlıklara başlandı.

■ **23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı'nın açılışı sırasında duyulan top sesleri Kanun-ı Esasi'nin ilanının müjdecisiydi.** Osmanlı temsilcisi, padişahın anayasayı yürürlüğe koyduğunu belirterek artık toplantıya gerek olmadığını söyledi. Balkanlar'daki gerginliği gidermek ve sorunları çözmek için yürürlüğe giren anayasanın güvencesi yeterliydi. Ancak yabancı delegeler aynı fikirde değildi. Çetin tartışmalar sonrasında Osmanlı Devleti'ne bir ıslahat taslağı sunulmasıyla konferans sona erdi. 15 Ocak 1877'de Osmanlı Devleti bu istekleri kabul etmediğini bildirdi. Rusya'yla savaş kapıdaydı.

B. II. Abdülhamit'in tahta çıkışı

Belge 1, 3 ve 5

■ **Balkanlar'daki krizle eşzamanlı olarak İstanbul'da da siyasal bir kriz yaşanmıştı.** Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Süleyman Paşa'nın düzenledikleri bir saray darbesiyle **30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilip yerine** Yeni Osmanlılar hareketine yakınlığıyla tanınan **V. Murat padişah ilan edilmişti**. Ancak, birkaç gün sonra Abdülaziz'in Feriye Sarayı'nda ölü bulunması, haziran ortasında da birkaç kabine üyesinin Midhat Paşa'nın konağında toplantı halindeyken suikaste kurban gitmeleri gibi olayların etkisiyle yeni sultanın ruh sağlığı ciddi bir şekilde bozuldu. Tahta çıkan her sultan gibi Eyüp'te Osman Gazi'nin kılıcını kuşanma merasimine katılacak, kalabalık önüne çıkacak durumda değildi. Ramazan yaklaşmaktaydı. Yeni sultanın Ramazan'da da halkın önüne çıkamaması söylentileri arttıracak, siyasal iktidarın simgesel açıdan üstesinden gelemeyeceği bir krize yol açacaktı. Saray darbesinin arkasındaki en önemli amaç olan anayasa ilanını gerçekleştirmek için yeni bir yol bulundu. Aklî dengesinin yerinde olmadığına dair şeyhülislamdan alınan fetva sonrasında V. Murat tahttan indirildi ve anayasa ilan etmeyi kabul eden Veliaht Abdülhamit, 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamit olarak tahta çıktı.

■ Kasım 1876 başında, aralarında Yeni Osmanlıların önemli isimlerinden Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yanısıra Cevdet Paşa gibi muhafazakar kişilerin de bulunduğu 28 üyeden oluşan komisyon, bir anayasa taslağı hazırlamak için çalışmaya başladı. Hazırlanan iki taslağı, yetkilerinin daha geniş tutulmasında ısrar eden Sultan reddetti. Anayasayı Tersane Konferansı'nın açılışına yetiştirme telaşında olan Midhat Paşa, yakın çevresinin karşı çıkmasına rağmen, 113. maddesi padişaha istediği kişileri sürgüne gönderme yetkisi veren üçüncü bir anayasa taslağını Sultana sundu. Bu son metin, bazı küçük değişikliklerle, 23 Aralık'ta Kanun-ı Esasi olarak ilan edildi.

3 V. Murat'ın tahttan indirilmesine yol açan ruhsal dengesizliği.

[T]ahttan indirme ve tahta geçirme gibi epeyce bir zamandan beri benzeri görülmemiş, olağanüstü bir olayın maddî ve manevî etkisiyle zayıflığı artmış olan Sultan Murat Han'a, rahmetli Abdülaziz Han'ın canına kıydığı haberi, yemek sofrasında bulunduğu sırada verilmişti [...] kendisine baş dönmesi ve baygınlık gibi bir şey gelerek hemen sofradan kalkıp kusmuştu. Bu hâl, amcasının uğradığı kötü sondan ne kadar etkilenmiş olduğunu göstermekteydi.

Bu hâle bir de Midhat Paşa konağındaki feci olay eklenmişti. Çerkes Hasan tarafından Hüseyin Avni Paşa ve Raşit Paşa ve başka kişilerin şehit edilip yaralanma gecesi bu suikastın niteliği anlaşılmadığından –Allah korusun- Yıldız Sarayı'nda bulunan padişaha da bir kötülük dokunur diye koruma altına almak için bazı askerî tedbirler alınmıştı. Gece vakti telaşla her tarafın sarılıp kuşatıldığını gören padişaha, bunun ardından suikast olayı da anlatılınca, olayın ani ve büyük etkilerine dayanamayıp [...] fenalaştıkça fenalaşmıştı.

Uğradığı hastalığın ilerlemiş olması yüzünden Sultan Murat Han'ı Cuma selamlıklarına ancak bir iki defa çıkarabildiler [...] Daha sonra hastalığı daha da artınca bu da mümkün olamadı ve padişahın sırtında büyük bir çıban çıktığı ve elbise giymesini engellediği şeklinde sahte bir söylenti çıkarıldı.

Ahmet Midhat, *Üss-i İnkılâp*, cilt I (İstanbul, 2004 [ilk baskı 1877]).

4 Tersane Konferansı'na katılan yabancı delegeler.
Sağdan sola oturanlar: Kont Zichy (Avusturya-Macaristan Büyükelçisi), Baron Werther (Almanya Büyükelçisi), General İgnatiyef (Rusya Büyükelçisi), Sir Henry Elliott (Büyük Britanya Büyükelçisi), Kont Bourgoing (Fransa Büyükelçisi), Kont Corti (İtalya'nın olağanüstü elçisi); **ayaktakiler:** Kont Chaudordy (Fransa'nın olağanüstü elçisi), Marki Salisbury (Büyük Britanya'nın Hindistan İşleri Bakanı ve olağanüstü elçisi), Kont Calice (Avusturya-Macaristan'ın olağanüstü elçisi); adı bilinmeyen, ayakta, en soldaki kişi delege değildir.

B İ Y O G R A F İ

5 II. Abdülhamit *(1842-1918)*

34. Osmanlı padişahı. 1876-1909 arasında 33 yıl süren saltanatıyla en uzun süre tahtta kalan Osmanlı padişahlarından biri olmuştur. 11 yaşında annesini kaybeden, sarayda ketum ve tutumlu kişiliğiyle bilinen Abdülhamit'in kaderi 1876 ortasında değişir. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Veliaht Murat'ı geçiren Midhat Paşa ve arkadaşları yeni sultanın ruhsal dengesizliğinin gittikçe artmasıyla zor durumda kalınca o güne kadar hep arka planda kalmış olan Şehzade Abdülhamit'i padişah yapmayı düşünürler. Anayasa ilan etmeyi taahhüt eden Abdülhamit, 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamit olarak tahta çıkar.

Saltanatının ilk yılları 1875'te başlayan Balkan krizi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla son derece buhranlı bir ortamda geçer. 1878'e gelindiğinde anayasa askıya alınmış, meclis kapatılmış, başta Midhat Paşa olmak üzere kendisini tahta çıkaran grubun üyeleri mahkemeler ve sürgünlerle başkentten uzaklaştırılmış, sarayda sultana sadık bir devlet adamları topluluğunun ilk nüveleri oluşmaya başlamıştır. II. Abdülhamit mutlakiyetçi yönetiminin temellerini yavaş yavaş atmaktadır: Çeşitli yollarla nüfuzlu kişilerin sultana sadakati sağlanır; Bâb-ı Âlî'nin bertaraf edilmesiyle saray yönetimin merkezi haline gelir; hafiye teşkilatı, jurnalcilik ve sansür uygulaması ile zamanın teknik koşulları düşünüldüğünde etkileyici bir baskı rejimi yaratılır. Bu baskı rejiminin ortaya çıkmasında sultanın kuruntulu kişiliğinin de hayli payı olduğu unutulmamalıdır. Özellikle, halefi V. Murat'ın hayatta oluşu, sultanın üzerinde büyük bir baskı olmuştur.

II. Abdülhamit'in, uluslararası konjonktür açısından da pek şanslı olduğu söylenemez: Saltanatı emperyalizmin doruk noktasına ulaştığı yıllara denk düştüğünden dış politika alanında hayli zor günler yaşamış, Osmanlı Devleti'nin her geçen gün daralan hareket kabiliyetini dengeli bir diplomasi izlemeye çalışarak arttırmaya çalışmıştır. Yine saltanatı sırasında öne çıkan Ermeni sorunu kanayan bir toplumsal yara olarak Jön Türk dönemine miras kalmış, II. Abdülhamit de 1890'lı yıllarda yaşanan kanlı olaylar nedeniyle Avrupa kamuoyunda Kızıl Sultan damgasını yemiştir.

Saltanatı boyunca Tanzimat'la başlayan reform hareketini özellikle eğitim alanında devam ettirmiştir. Abdülhamit rejimini yıkacak olan kuşaklar da onun kurduğu ya da geliştirdiği modern devlet okullarında yetişmiştir. 1908 Devrimi'nin ardından 31 Mart Vakası'na kadar tahtta kalmış, ayaklanmanın bastırılmasının ardından 27 Nisan 1909'da tahttan indirilip Selanik'e sürgüne yollanmıştır. Balkan Savaşları sırasında Selanik'in düşmesiyle geri geldiği İstanbul'da 10 Şubat 1918'de ölmüştür.

S Ö Z L Ü K

* 93 Harbi
* Âyân
* Mebusan

1 Gazi Osman Paşa (1832-1900).

2 Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919).

C. "93 Harbi": Büyük bozgun

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

Rusya'nın tehditkâr tavrı, 23 Nisan 1877'de savaş ilanıyla sonuçlandı. Osmanlı ordusunun seferber ettiği asker sayısı 280.000'in biraz üstünde, Rus ordusununki ise 450.000 kadardı. Osmanlı ordusu silah ve cephaneden yana iyi donanımlı, ancak subay kadrosu ve lojistik destek açılarından hayli zayıftı. **Kamuoyu ise savaş yanlısıydı.** Rusya'nın tehditleri heyecan yaratmıştı. Basın da Osmanlı ordusunun gücünü hayalî rakamlarla abartıyordu. Osmanlıların başlangıçtaki bazı başarılarının ardından Ruslar üstünlüğü ele geçirip Osmanlı topraklarında hızla ilerlemeye başladılar. Temmuzda Rus orduları durduruldu. Ahmet Muhtar Paşa'nın Kars, Osman Paşa'nın da Plevne'deki başarılı savunmalarının yanısıra Süleyman Paşa da etkileyici bir harekâtla Rus ordularının Balkanlar'daki ilerleyişini durdurmayı başarmıştı. Ancak, sonuç değişmedi. Başladıktan dokuz ay sonra Osmanlı ordularının kesin yenilgisiyle biten *93 Harbi**, **Balkanlar ve Kafkasya'dan yüzbinlerce Müslümanın Osmanlı topraklarına göç etmesiyle sonuçlanan bir felaket** olmuş, hafızalarda "büyük bozgun" olarak yer etmiştir.

Osmanlılar, 1877 aralığında Plevne'nin düşmesinden sonra barış yapmak için diplomatik girişimlere başlamışlardı. Kesin bir yenilgiye uğrayan ve aradığı diplomatik desteği bulamayan Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de çok ağır şartlar içeren ve panslavizmin zafer belgesi olarak nitelenebilecek Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. Doğu Sorunu'nu tamamen Rusya'nın istekleri doğrultusunda çözen bu antlaşma, Avusturya-Macaristan ve Birleşik Krallık'ın çıkarlarına ters düştüğü için ölü doğmuştu. Yeni bir barış antlaşması hazırlamak için haziran ayında Berlin'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa ve Osmanlı temsilcilerinin katıldığı bir kongre toplandı. **Kongre öncesinde yapılan görüşmeler sonucunda, diplomatik destek arayışındaki Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı "geçici olarak" Birleşik Krallık, Bosna-Hersek'i de Avusturya-Macaristan yönetimine verdi.** Kongre bitiminde ortaya çıkan Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından Ayastefanos Antlaşması'ndan daha hafif şartlar içerse de büyük bir yıkımın belgesiydi: Osmanlılar, Balkanlar ve Kafkasya'daki büyük toprak kayıplarının yanısıra nüfusun da beşte ikisini kaybettiler.

D. Kanun-ı Esasi ve meclis

Belge 6 ve 7

Kanun-ı Esasi, biçimsel ve hukukî açıdan, padişahın tek yanlı iradesiyle doğmuş bir ferman anayasa örneğidir. Halkın temsilcileri tarafından hazırlanmayan ve halkoyuna sunulmadan yürürlüğe giren bu tür anayasaların 19. yüzyıl Avrupası'nda pek çok örneği vardır. Kanun-ı Esasi, Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla başlamış olan hukukî değişimin yeni bir aşamasıdır. **Bu Anayasa'nın siyasal ideolojisi Osmanlılık, yani mezhep farkı olmadan tüm Osmanlı uyruklarının kanun önünde eşitliği ilkesidir.** Siyasal iktidarın dünyevîleşmesi, özellikle malî konularda halkın temsilcilerinden oluşan meclisin de söz sahibi olması, yargı bağımsızlığında sağlanan gelişmeler ve kişisel hak ve özgürlüklerin korunması açısından Kanun-ı Esasi, Osmanlı anayasal gelişiminde önemli bir ilerlemedir. Buna karşılık, Anayasa'da sultanın hak ve yetkilerinin pek sınırlandırılmadığı ve meclisin yasama faaliyetindeki rolünün son derece kısıtlı olduğu söylenebilir.

Biri *Âyân**, diğeri *Mebusan** olmak üzere iki meclisten oluşan Meclis-i Umumi 19 Mart 1877'de açıldı. 40 kişiden oluşması öngörülen Âyân Meclisi'nin üyeleri padişah tarafından atanmış, 130 sandalyelik Mebusan Meclisi üyeleriyse vilayet meclisleri üyeleri arasından seçilmişlerdi. Romanya, Sırbistan, Karadağ, Mısır, Tunus, Lübnan ve Girit gibi özel statüye sahip bölgelerin temsilci göndermemesi nedeniyle 71 Müslüman, 44 Hıristiyan ve 4 Yahudi olmak üzere 119 üyeden oluşan Mebusan Meclisi'nin ilk devresinde (20 Mart-28 Haziran 1877) malî durum, idarenin yeniden yapılandırılması, gayrimüslimlerin askere alınması gibi konular görüşülmüş, bütçe, vilayet, basın, seçim ve sıkıyönetim gibi konularda yasama faaliyetinde bulunulmuş, Karadağ sorunu ve Osmanlı-Rus savaşı gibi güncel sorunlarda hükümetin izlediği siyaset tartışılmıştır. 13 Aralık 1877'de ikinci devre çalışmalarına başlayan Meclis, Sultan tarafından kapatılana kadar daha çok göçmenler meselesiyle ilgilenmiştir.

3 Osmanlı ordusunun eksikleri.

[C]ivar köyler ve bütün Kars kazaları, bir kere düşman istilasına uğramış bulunduklarından mahsullerinden hayır kalmamıştı. Kalanları ise, yarının ne olacağını bilmeyen ahali ihtiyat olarak saklamıştı. Bu işi güçleştiriyordu. Fakat onlar da tamamen haksız değildi. Bu civar ahalisi vaktiyle ordu namına ne vermişlerse, bedelini alamamışlardı […] Hatta halkın elinde tâ geçen harpten, yani Kırım harbinden kalma birtakım alacak senetleri beklemekte idi… Köylülere müracaat edilince "Yoktur!" cevabı alınıyordu […] Kars'ta depolanmış olan zahireye de el konulamıyordu. Çünkü yarın bir muharebe olup da ordunun geri çekilmesi icap ederek Kars yine kuşatma altına düşerse orada hazır anbara konmuş olan zahire halka lazım olacaktı. Aksi halde pek kötü akibete düşülürdü.

Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, cilt II (İstanbul, t.y. [İlk baskı 1897]).

4 93 Harbi'nden sonra Balkan muhacirleri.

5 Berlin Kongresi (1878). *A. von Werner'in yağlıboya tablosu, Berlin, Ulusal Galeri.*

1) Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov, **2)** Birleşik Krallık Başbakanı Disraeli, **3)** Avusturya Macaristan Dışişleri Bakanı Andrassy, **4)** Almanya Şansölyesi Bismarck, **5)** Rusya'nın Londra Büyükelçisi ve Çar'ın gizli diplomasi bürosu başkanı Şuvalov, **6)** Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey, **7)** Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Salisbury, **8)** Karatodori Paşa, **9)** Mehmet Ali Paşa.

6 Osmanlı Mebusan Meclisi.

7 Meclis'te hükümete yöneltilen eleştiriler

Hükümetin yenilgilerden sorumlu tutulmasını isteyen çok net ifadeler kullanıyorlardı. Örneğin Yanya Mebusu Mustafa Bey Plevne'de, Kars'ta, Ardahan'da gerekli önlemlerin alınmadığını açıkça ifade ederken İbrahim Bey (Bosna-Hersek) Nikşin'te gerekli cephane ve yiyecek olduğu halde Karadağlıların herhangi bir direnmeyle karşılaşmadan burayı işgal etmelerinin nedenlerinin araştırılmasını, askerlerin kaçmalarında suçlu olanların saptanmasını istiyordu. Hükümet yanlısı Nafi Efendi ise, Meclis'in önce bir konuyu incelemesini ondan sonra şikâyet etmesinin uygun olacağını […] tüm hükümet üyeleri yerine sorumlu olanların içtüzük hükümlerine göre meclise çağırıp sorgulanmasının uygun olduğunu belirtmiştir.

[…] Hükümet ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Meclis'ten bir istekte bulunmuştur (3 Ocak 1878). Bunun üzerine Yenişehirlizâde Ahmet Efendi geçen yıl istenen 15 milyon liranın 600.000 asker için istendiğini oysa silah altında 300.000 asker olduğunu belirterek, toplanan paraların nerelere harcandığının hükümetçe açıklanmasını istemiştir. Maliye Nazırı Yusuf Paşa, seraskerlikte harcamaların tümünü gösterir defterlerin olduğunu söylemiş ise de, mebusları pek ikna edememiştir. Yenişehirlizâde Ahmet Efendi, "Hesapları görmeliyiz. Çünkü bizi buraya nasbedip gönderen adamları da temin etmeliyiz" diyerek, eski dönemin sona erdiğini, meşrutî sistemde her şeyin halka açıklanmasının zorunlu olduğu mesajını vermiştir.

İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi. Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, cilt I (Ankara, 1995).

II. Siyaset ve ulusçuluk

B İ Y O G R A F İ

1 **Midhat Paşa** ***(1822-1884)*.**

Osmanlı devlet adamı ve reformcusu. 1835'ten itibaren çeşitli memuriyetlerde bulundu, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. 1861'de yeni kurulan Niş valiliğinde gösterdiği olağanüstü başarılar parlak bir idareci kariyerinin başlangıcı oldu. 1864'te Niş, Silistre ve Vidin vilayetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna vilayetinin valiliğine getirildi; 1868'de yeni kurulan Şura-yı Devlet'in başına geçti; 1869'da Bağdat valisi ve 1872'de ilk kez sadrazam oldu; sonrasında Adliye nazırlığı ve Selanik valiliği yaptı. Tüm bu görevleri sırasında pek çok modern kurumun temelini attı. 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, veliaht Murat'ın tahta çıkarılması ve bir süre sonra indirilip yerine Abdülhamit'in padişah yapılması, Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması ve ilanında baş rolü oynadı. Parlak devlet adamlığı kariyeri ve tüm bu olaylarda oynadığı etkin rolden çekinen II. Abdülhamit'le girdiği mücadeleyi kazanamadı: 1877 Şubatı'nda sürgüne gönderilmesiyle başlayan süreç 1884'te Taif'te bir zindanda boğdurulmasıyla son buldu.

A. Meşrutî rejimin sonu

Belge 1 ve 2

■ 23 Aralık 1876'da Anayasa'nın ilanıyla başlayıp 14 Şubat 1878'de Meclis'in kapatılmasıyla sona eren meşrutî rejimin kurulmasında baş rolü Midhat Paşa oynamıştı. Abdülaziz ve V. Murat'ı tahttan indiren grubun önderi olan Midhat Paşa, II. Abdülhamit'in tahta çıkmasında da büyük pay sahibiydi. Sultan, gittikçe artan popülaritesi nedeniyle paşayı kendi iktidarına en büyük tehlike olarak görüyordu. Anayasa'nın ilanından kısa bir süre sonra, **5 Şubat 1877'de Midhat Paşa Avrupa'ya sürgüne gönderildi.** Paşaya yakınlıkları bilinen Yeni Osmanlılar grubundan Namık Kemal ve Ziya Paşa da çeşitli memurluklara tayin edilerek başkentten uzaklaştırıldılar. Ancak, Avrupa'da kalması tehlikeli görülen Midhat Paşa bir süre sonra Sultan tarafından affedildi. Yurda döndüğünde önce Suriye ardından da Aydın valiliklerine atandı. Ne var ki, II. Abdülhamit, Midhat Paşa'dan temelli kurtulmak niyetindeydi. Yıldız Sarayı'nda yapılan düzmece bir mahkeme sonucunda paşa önce idama mahkum edildi ve Sultan tarafından müebbet sürgüne çevrilen cezasını çekmek üzere gönderildiği Taif'te 1884'te boğularak öldürüldü. Mutlakiyet rejiminin önündeki en önemli engellerden biri kalkmıştı.

■ Mutlakiyet rejiminin önündeki asıl engel ise Mebusan Meclisi'ydi. Savaştaki başarısızlığın hesabının hükümet ve komutanlardan sorulması gerektiği yönünde **Meclis'te geçen tartışmalar hükümet kadar Sultanı da rahatsız etmişti.** Şubat 1878 başında, Rus ordularının Trakya'da ilerlediği ve İngiliz donanmasının Marmara'ya girdiği günlerde, Yıldız'da toplanan olağanüstü bir meclise çağrılan beş mebustan biri doğrudan doğruya Sultanı eleştirerek savaş sırasında Meclis'in devre dışı bırakıldığını, bu yüzden yenilginin sorumluluğunun savaşı saraydan yönetenlere ait olduğunu dile getirdi. Bu olayı izleyen günlerde Meclis'te ateşli tartışmalar yaşandı. Meclis'le Saray arasındaki gerginlik arttı. Sonunda Meclis 14 Şubat 1878'de kapatıldı ve başkentte sıkıyönetim ilan edildi. Eleştirileriyle dikkat çekmiş olan bazı mebuslar sürgüne gönderilmiş, Osmanlı Devleti'nin bir yıldan biraz fazla süren ilk meşrutî rejim deneyimi sona ermişti.

B. Daralan sınırlar

Belge 3 ve 4

■ **II. Abdülhamit'in saltanatının özellikle ilk yıllarında imparatorluk toprakları çeşitli nedenlerle küçülmeye devam etti**. Berlin Kongresi'nden önce yapılan anlaşmalarla Kıbrıs Birleşik Krallık, Bosna ve Hersek vilayetleri de Avusturya-Macaristan yönetimine verilmişti. Berlin Antlaşması'yla da Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanındı ve bazı bölgeler bu ülkelere terkedildi. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılırken Osmanlı Devleti'ne vergi verecek özerk bir Bulgaristan Prensliği kuruldu. Ayastefanos Antlaşması'nda "Büyük Bulgaristan" sınırları içinde kalması öngörülen, Berlin Antlaşması'nda ise özerk olmakla birlikte askerî açıdan Osmanlı egemenliğinde bulunması kabul edilen Doğu Rumeli de, birtakım gelişmelerden sonra 1885'te Bulgaristan Prensliği'ne katıldı.

■ **Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki topraklarının büyük bir bölümü de yine bu dönemde imparatorluktan ayrıldı.** İmparatorluğa 16. yüzyılda katılan bu bölgeler merkezden uzak olmaları nedeniyle zamanla özerk bir nitelik kazanmışlardı. 1830'da Cezayir'in Fransa tarafından işgali ve 1830'larda Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın valiliğindeki Mısır'ın imparatorluktan fiilî olarak bağımsız hale geldiği sürecin diplomatik yoldan çözülmesinden sonra, Osmanlı Devleti Tunus, Trablusgarp ve Mısır vilayetlerini merkeze daha sıkı bir biçimde bağlama yolunda girişimlerde bulunmuştu. Ancak 1880'lere gelindiğinde uluslararası konjonktür değişmiş, sömürgeci güçlerin mücadelesi Osmanlı topraklarına da sıçramıştı. 1881'de Fransa Tunus'u, 1882'de de Birleşik Krallık Mısır'ı işgal etti. Osmanlı Devleti bu iki işgali resmen tanımadı ama, fiilî olarak Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliği altında sadece Trablusgarp kalmıştı.

2 **Meclisin kapatılması.**

Serbest bir seçimle meclise gelmemiş olsalar bile halkı temsil ettiklerine inanan mebuslar, ülkenin gündemindeki ve tüm ülke halkını ilgilendiren Osmanlı-Rus savaşını yakından izlemişler, zaman zaman meclis gündemine getirmekten çekinmemişlerdir. Osmanlı ordusunun sürekli yıpranmasından, Rusların İstanbul'a doğru ilerlemesinden endişe duymuşlar, yönetimin buna bir çare bulmasını istemişlerdir.

Padişah ise çözümü Meclis-i Mebusan'ın dışında aramayı tercih etmiştir. Yıldız Sarayı'nda eski, yeni hükümet üyelerinden, Âyân ve Mebusan Meclisi başkanlarından, bu meclislerden seçilen ikişer üyeden, ulema ve komutanlardan 43 kişinin toplandığı özel bir meclis oluşturulmuştur. Bu sırada bir İngiliz filosu da İstanbul'a gelmiştir.

İşte bu karışık ortamda toplanan mecliste sadrazam, Osmanlı İmparatorluğu'nun örs ile çekiç, yani İngilizlerle Ruslar arasında kalmış olduğunu belirterek, "alınmış kararları" kabul edip etmediklerini sormuştur. Meclise katılanların çoğu sadrazamı onaylarken, Meclis-i Mebusan temsilcisi olarak bu toplantıya katılan Ahmet Efendi ayağa kalkarak:

"Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz. Felaketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize suret-i ciddiyede [ciddi şekilde] müracaat etmeliydiniz. Meclis-i Mebusan kendi malumatı haricinde olarak husulüne sebebiyet verilen bir halden [bilgisi dışında ortaya çıkan bir durumdan] dolayı mesuliyeti asla kabul etmez […]" diyerek padişahı doğrudan eleştiren bir konuşma yapmıştır […] Bunun üzerine padişah Said Paşa'ya, "Şu herife bir cevap ver; heyet işitsin" […] demiş ve daha sonra da "Ceddim Sultan Mahmut'un yolunu takip edeceğim" diyerek meclisi terketmiştir.

14 Şubat 1878'de hükümet […] Kanun-ı Esasi'nin, Meclis-i Umumi'nin zamanından önce açılıp kapatılması, çalışma süresinin uzatılması konusunda padişaha yetki verdiğini belirterek, Meclis-i Umumi'nin geçici olarak kapatılmasını padişaha önermiştir.

Bu öneriye uygun olarak padişah bir irade-i seniyye imzalayarak Meclis-i Mebusan'a göndermiştir.

İhsan Güneş, ***Türk Parlamento Tarihi. Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*****, cilt I (Ankara, 1995).**

1. II. Abdülhamit "Sultan Mahmut'un yolunu takip edeceğim" derken ne kastediyor?

2. Meclisin kapatılması sürecinde hükümetin tavrı nasıl değerlendirilebilir?

3 **II. Abdülhamit ve Mısır meselesi.**

Abdülhamit'in Tunus meselesinde fazla ısrarcı olmamasının nedenlerinden biri her açıdan daha önemli bir sorun olan Mısır meselesiyle uğraşmak zorunda kalmasıdır […] Mısır, her şeyden önce, imparatorluğun merkezine Tunus beyliğine göre çok daha yakındır. Mısır ve Bâb-ı Âlî arasında da daha sıkı bir ilişki vardır. Aynı Tunus beyliği gibi özel statülü bir vilayet olan Mısır, her yıl Osmanlı hazinesine hiç de yabana atılmayacak bir katkı sağlamaktadır. Kuşkusuz, hidiv ailesi de önemli ölçüde özerklik kazanmıştır, ancak, hidiv Bâb-ı Âlî'yle ilişkilerinde her zaman saygılı davranmakta, İsmail Paşa yaz aylarını düzenli olarak Boğaz'da geçirmektedir […] Üstelik, Mısır, Arap dünyasında merkezî bir konuma sahiptir; Süveyş Kanalı'nın açılması bu durumu daha da belirginleştirmiştir. Kahire, Sina yarımadasını aşmıştır; orda yaşanan her şey etkilerini tüm Arap dünyasında göstermektedir.

[…] İngilizler'i Mısır'dan çıkartmak, saltanatının sonuna kadar sultanın kafasındaki en önemli meselelerden biri olmuştur […] İngilizler'in Mısır'a hakim olmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik konumu açısından da bir dönüm noktasıdır. Kıbrıs'ı ve Süveyş Kanalı'nı elinde tutan İngiltere Hindistan yolunu kontrol ettiğinden boğazların akıbetiyle eskisi kadar ilgilenmeyecektir.

François Georgeon, ***Abdulhamid II, le sultan calife*** **(Paris, 2003).**

Sultanın Mısır meselesindeki ısrarının en önemli nedeni sizce nedir?

4 **Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden sonra kaybettiği topraklar.**

S Ö Z L Ü K

* Demografik

C. Etnik gerginlikler ve ulusçu hareketler

Belge 2 ve 3

■ 19. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti'ndeki ulusçu hareketlerin merkezî iktidarla olduğu kadar birbirleriyle de amansız bir mücadeleye giriştikleri bir dönemdir. Bu dönemde ulusçu akımlar gayrimüslim cemaatler arasında daha da yaygınlaşmış, Arap ve Arnavut ulusçuluklarının tohumları da bu yıllarda atılmıştır.

■ Toprak taleplerini Berlin Kongresi'ne taşıyan, ama istediği sonucu elde edemeyen Yunanistan'la Osmanlı Devleti, 1886'da savaşın eşiğine geldiler. Diplomatik yolla aşılan bu krizin ardından, 1860'lardan beri isyanlar ve uygulanamayan ıslahat programlarıyla kaynayan bir kazan durumundaki Girit'te 1896 sonunda cemaatler arası çatışmalarla gerginlik arttı. Kamuoyunda esen ulusçu havanın baskısı altındaki Yunan hükümeti, 1897 başında adayı ilhak ettiğini açıkladı. Tesalya ve Epir'de üç hafta süren bir savaş sonunda Osmanlı orduları Yunan orduları karşısında ezici bir zafer kazandılar. **Bu başarı II. Abdülhamit'e kamuoyunda ve Müslüman dünyasında prestij kazandırmış, ordunun modernleştirilmesinde baş rolü oynayan Alman uzmanların saygınlığı ve imparatorluktaki Alman nüfuzu artmıştır.** Bu savaş sırasında Yunan ordusunda gönüllü olarak savaşan Osmanlı uyruğundaki bazı Rumların memleketlerine dönmeleri cemaatler arası gerginliğe yol açmış, bu kişilerin Osmanlı topraklarına dönmelerine karşı çıkan Padişah, uluslararası baskı karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır.

■ **Ulusçu hareketlerin en şiddetli mücadelesine sahne olan bölge ise Makedonya'ydı.** Çeşitli etnik ve dinî grupların karışık bir halde yaşadıkları bu bölge Sırp, Arnavut, Yunan, Bulgar ve Romen ulusçularının en büyük çatışma sahasıydı. Her grubun bölge üzerinde hak iddiasını dayandırdığı tarihî, kültürel, iktisadî ya da *demografik** kanıtları vardı. 1890'larda devrimci örgütlerin kurulmasıyla mücadele değişik bir renk aldı. Osmanlı hükümeti uzun süre söz konusu ulusçu hareketleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmış, yavaş yavaş uluslararası bir sorun haline gelen Makedonya sorununu egemenlik haklarına en az zarar verecek şekilde çözme yolunda başarısız reform girişimlerinde bulunmuştur.

D. Ermeni sorunu

Belge 1 ve 4

■ **Ermeni sorunu sanıldığının aksine II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmış değildir.** 1830 ve 1840'larda Osmanlı hükümetinin Kürt aşiretlerini yerleşik düzene geçmeye zorlaması sırasında doğu vilayetlerinde yaşanan ve etnik ya da dinî kökenli olmaktan çok yerleşik ve göçebe toplumsal yapılar arasındaki gerilimden kaynaklanan asayiş sorununun yarattığı huzursuzluk, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıyla artmıştır. Savaş sırasında Osmanlı ordusuna hizmet eden ve çoğunluğu Kürt ve Çerkes süvarilerinden oluşan düzensiz birliklerin başına buyruk davranışları, savaş sırasında ve sonrasında Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına kaçan muhacirlerin ve savaş koşullarının yarattığı genel sıkıntılar ve bazı Ermeni militanların savaş sırasında Rus ordusunda görev yapmaları gibi gelişmeler, sözkonusu asayiş sorununu daha da ciddileştirdi. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde gereken reformları gecikmeden gerçekleştirme ve Ermenilerin Kürt ve Çerkesler karşısında güvenliğini sağlama taahhüdünü vererek bu asayiş sorununun uluslararasılaşmasına giden yolu açmış oldu.

■ 1887'de Cenevre'de Hınçak ve 1890'da Tiflis'te Daşnak Ermeni devrimci örgütlerinin kurulmalarıyla denklem daha da karmaşıklaştı. Osmanlı yönetiminin bir türlü çözemediği asayiş sorunu Ermeni toplumunun Jön Türkleri olarak tanımlanabilecek bu grupların eylemleriyle Avrupa kamuoyuna taşınmaya başladı. 1890 temmuzunda Hınçak militanlarının İstanbul'da düzenledikleri gösteri kanlı bir şekilde durduruldu. 1894-1896 yılları arasında ise Ermeni sorunu iyiden iyiye kendini hissettirdi. Önce, 1894'te Sasun'da çıkan bir ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı. Ardından, 1895 sonunda Anadolu'nun pek çok yerinde yaşanan saldırılarda çok sayıda Ermeni öldürüldü ve malları yağmalandı. Bu aşamadan sonra Ermeni sorunu uluslararası kamuoyu önünde II. Abdülhamit'in en büyük endişe kaynağı olmuş ve kendisine bu kanlı olaylara gönderme yapılarak "Kızıl Sultan" sıfatı yakıştırılmıştır.

1 **Dönemin Zaptiye Nazırının kaleminden İstanbul'da 1895 olayları.**

Eylülün yirminci Çarşamba günü de geçmiş, akşam olmuştu; ortalık da görece sakindi; tek tük silah atılıyor, önemsiz sayılabilecek yaralama vakaları oluyordu; ancak gece yatsı vakitlerinde Kasımpaşa'da Hacı Hasan Hanında elli kadar silahlı Ermeni havaya birkaç el silah attıktan sonra gaz lambasını sokağa fırlattılar ve [...] karşıdaki kahvede oturan Kürtlerin üzerine kurşun yağdırmağa başlarlar. Olay gittikçe büyüyerek, gittikçe iki tarafa da kuvvetler katılarak bir çarpışma şeklini aldı.

Zaten tetik üzerinde bulunan zabıta vaktinde yetişerek güçlükle Kürtleri dağıtmağa ve Ermenileri de eskisi gibi kiliselerine sığınmaya mecbur etti. Aynı zamanda bu taraflarda Lazlarla, Kürtlerden ve Acemlerden oluşan bir topluluğun Ermeni evlerini basacaklarını haber aldım. Gerek bunları ve gerek İstanbul'da uygunsuz işlere girişeceklerini haber aldığım birçok Türkleri tutuklattım. Bu şekilde [...] hapsettirdiğim Müslümanların sayısı 145'e yaklaşmıştı.

[...] Alınan tedbirler sonucunda sükunetin geri geleceği tahmin olunurken Polis Müdürlüğünden, Beyoğlu Mutasarrıflığından, Ermeni ve Müslüman ahalinin birbirlerine giriştiğine ve işin ciddiliğine dair raporlar gelmeye başladı. Fakat Zaptiye Kapısına geleli ve bu raporları okuyalı henüz beş dakika olmamıştı ki bir süvari çavuşu gelerek: "Sultanahmet Meydanında medreseliler ile ahaliden beş binden fazla bir kalabalık Kumkapı Ermeni Kilisesine hücum için hazırlandı", dedi.

Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım* (İstanbul, 2003 [İlk baskı 1931]).

2 **1897 Osmanlı - Yunan Savaşı.**
"Hücum" (Dömeke Meydan Muharebesi), *Fausto Zonaro (1897), TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu.*

3 **Edirne'de etnik mahalle kavgaları.**

[Ç]etecilik oyunlarının en heyecanlısı, bizim mahallenin çocuklarıyla, bitişik Hıristiyan mahalle çocukları arasında yapılanlarıydı. Bunlar gerçek bir çete çatışması gibi geçerdi. Hiç beklenmedik bir zamanda patlardı. Derhal duyulurdu. Bu artık bir oyun değildi. Sınır mahalleler arasında bir kavgaydı. Bütün bunlar, aynı devletin uyruğu, fakat yüzyıllardan beri birbiriyle kaynaşmayan ırkların çocukları arasında, ilerde olacak kanlı hesaplaşmaların küçük hazırlığıydı.

Bu gibi kavgalar, ya Rum veya Bulgar mahallesinden geçen bir Müslüman çocuğun taşa tutulması, yahut da Müslüman mahallesine giren bir Hıristiyan çocuğuna dayak atılmasıyla başlardı. İki tarafın da tanınmış elebaşıları, gözü pek savaşçıları vardı. Bunlar kendi mahallelerinin, âdeta talim görmüş çocuklarını takım takım etraflarına toplarlardı. Şehrin kenarına seğirtirler savaşa sürerlerdi. Şehir kenarındaki sırtlarda geniş Müslüman ve Hıristiyan mezarlıkları vardı. Her iki taraf, arkasını kendi mahallesine, kendi mezarlığına vermeye çalışırdı.

[...] Eğer bu çarpışmalar büyük çocukların evlerinden duyulup, iki tarafın kadınları, erkekleri mezarlıklara koşmazlarsa, bağrışmalar, söğüşmeler arasında sert bir kavgaya dönerdi. Taşlar yağardı. Sopalar savrulurdu. Göğüs göğüse bir boğuşma başlardı. Hele iş uzarsa iki tarafa da imdat yetişirdi. O zaman kavgacıları ayırmak çok zor olurdu.

Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (Ankara, 1959).

4 **Doğu'daki asayiş sorunu üzerine Sadettin Paşa'nın güncesinden notlar.**

8 Şubat 1896, Cumartesi

Vali Paşa hazretleriyle Ferik Paşa gizlice görüşmek üzere gece Vali Konağı'na gelmemi teklif ettiler. Gittim. Kürtler hükümeti dinlemiyor, davet edildikleri zaman gelmeyip, "Biz Hamidiye Alayı (*bkz. s.184*) amirlerindeniz, askeriz. Valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların kumandası altında değiliz" diyorlarmış. Ağalar birleşip Van kasabasını basmaya, mallarını yağma ve ileri gelenlerini öldürtmeye karar vermişler. Sonra da Devlet kendilerini terbiyeye kalkışırsa İran'a geçmeyi göze alırlarmış [...]

Mesela ilk önce Makuri aşireti tarafından yağma edilen bir köyün malını geri almak üzere hükümet tarafından Mustafa Efendi adında eşraftan biri görevlendirilmiş. Mustafa Efendi, aşiret bölgesine giderek gasp edilen malları geri istemiş. Aşiret ağası, "Peki efendim, yarın toplar veririm" demiş. Ancak o gün kumandanlıktan, "Gasp edilen malların geri alınmasında padişah askeri istihdam edilemez" emri çıkmış. Bu emrin köylerde bulunan ve hiç okuma yazması olmayan müfreze kumandanlıklarına kadar yayımlandığı haberi yayılınca aşiret ağası verdiği sözden dönmüş ve memura da kulak asmadan çekip gitmiştir. Ağa artık bir daha ne o görevliyi, ne de hükümeti sallamamıştır.

Bu olayı delil sayan Kürtler, yaptıklarının yanlarına kâr kalacağını anlayarak öbür köylerin de yağmasına giriştiler. Bu arada yağmacılıklarını engelleyen olmadığı için işi büyütüp katliam da yapmaya başladılar.

Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları* (İstanbul, 2003).

Alıntıdan, devletin çeşitli kurumları arasındaki ilişkiye dair nasıl bir izlenim ediniyorsunuz?

III. Mutlakiyet rejimi

SÖZLÜK

* Bâb-ı Âlî
* Mabeyn
* Mülkiye
* Hazine-i Hassa
* Sansür
* Jurnal
* Otosansür

A. Merkeziyetçi sultan

Belge 1 ve 4

■ Tanzimat döneminin devlet mekanizmasına yansımalarından biri, bürokrasi ve Bâb-ı Âli'nin yönetimdeki ağırlığının artmasıydı. II. Abdülhamit döneminin ayırdedici özelliklerinden biri ise, sarayın devlet mekanizmasında yeniden merkezî bir konuma gelmesidir. Kararlar artık *Bâb-ı Âlî*'de değil, sarayda alınmaktaydı. Sarayın işlevinin değişmesi, mekansal değişime de yol açmıştır. Yüzyıl sonunda Yıldız Sarayı, sayıları on beş bini bulan muhafızların dışında on binin üstünde sivilin yaşadığı dev bir kompleks e dönüşmüştü. Bu kompleksin kalbi *Mabeyn*'di. Sarayın yönetim merkezi haline gelmesiyle Mabeyn'de çalışanların sayısında da artış olmuş, 1878-1896 yıllarında Mabeyn katiplerinin sayısı 10'dan 28'e çıkmıştır. Burada çalışanları Sultan, *Mülkiye** mezunları arasından özenle seçerdi. Elçilikler ve vilayetlerden şifreli telgraflar Bâb-ı Âlî yerine Mabeyn'e yollanır, toplanan bilgiler Sultan ve danışmanlarının yanısıra bazen belli konularda görüş bildirmek üzere kurulmuş olan komisyonlar tarafından da değerlendirilirdi. Tüm bu sistem, **yönetimde Bâb-ı Âlî'nin devre dışı bırakılması** anlamına gelir.

■ II. Abdülhamit yönetiminin bir özelliği de, **Sultanın sistemi kişisel ilişkilere dayandırma gayretidir.** Bu bağlamda, özellikle şeyhler, din adamları, paşalar ve aşiret reisleri gibi nüfuzlu kişilere hediyeler gönderilir, nişanlar, rütbeler verilirdi. Merkezden uzakta olmalarında tehlike görülen nüfuzlu kişiler saraya davet edilirdi. Bunun anlamı, merkezî iktidara karşı bir güç ya da direnme odağı oluşturabileceği sanılan insanların "daimî misafir" olarak göz altında tutulmasıdır. Hediye, nişan ve rütbe dağıtma uygulaması sadece nüfuzlu kişilerle de sınırlı kalmamıştır. Tüm bunlar için gereken maddi kaynak *Hazine-i Hassa*'dan sağlanıyordu.

■ II. Abdülhamit'in her şeyi Yıldız'dan yönetme tutkusu, bürokrasinin rasyonelleşmesi süreci açısından sorun yaratmasının yanısıra, sistemdeki tüm aksaklıkların Sultana atfedilmesine yol açmıştır. Devleti tek elden yönetmek isteyen Sultan, böylece eleştirilerin de tek odağı olmuştur.

B. Baskı rejimi

Belge 2 ve 3

■ **Bu merkeziyetçi yapı,** *sansür**, *jurnal**cilik ve sürgün olgularıyla somutlaşan **bir baskı rejimiyle birlikte düşünülmelidir.** 1880'lerin ikinci yarısından itibaren etkin bir şekilde uygulanan sansür, basında hiçbir siyasî tartışmaya izin vermemiş, kullanılması sakıncalı görülen sözcüklerin, kapatılan dergi ve gazetelerin, toplatılan, basılması ya da ülkeye sokulması yasaklanan eserlerin listesi gün geçtikçe şişkinleşmiştir. Gazetelerin adeta birer resmî bültene dönüştüğü bu ortamda sansür zamanla aydınlar arasında *otosansür**e yol açmış, bu da kültürel alandaki gelişmeye kalıcı bir hasar vermiştir. Sözkonusu basın rejiminin bir olumsuz sonucu da, **İstanbul'un basın ve düşünce alanında İslam dünyasında 1860-1878 yıllarındaki merkezî konumunu yitirmesi**dir.

■ Baskı rejiminin ikinci ayağını oluşturan jurnalcilik, dönemin ahlakî çöküşünün en açık simgesidir. Sultanın kurduğu hafiyeler ve muhbirler ağı her geçen gün büyürken, jurnalcilik toplumsal bir hastalık olarak herkesin herkesten kuşkulandığı bir ortam yaratmış, bu da baskı rejimini sağlamlaştıran bir etmen olmuştur. Tümüyle yalan olduğu ilk bakışta anlaşılan jurnallerin bile ödüllendirildiği bu sistemde gün gelmiş padişaha jurnal vermemek de suç sayılmış, haklarında verilen jurnaller sonucunda pek çok kişi işinden olmuş, hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir.

■ Baskı rejiminin çelişkili yönleri de vardı. Sansür uygulamasını etkin bir biçimde gerçekleştirmek için gereken yetişmiş personel azlığı ve kapitülasyonlardan faydalanan yabancı postahanelerin yurda soktuğu yasak yayınlar, sansürün etkisini görece hafifletmiştir. **Jurnalciliğin bu derece özendirilmesi sonucunda Yıldız'a akan devasa bilgi yığınını akılcı bir şekilde değerlendirmek imkansızlaşmıştır.** İmparatorluğun merkezden uzak bölgelerine sürgüne gönderilenler, başkentte dile getirilmesi istenmeyen muhalif fikirlerin tüm imparatorluğa yayılmasına yol açmışlardır.

1 Sultanın merkeziyetçiliğine dair.

Sultan Hamid tahta çıkışından başlayarak devletin bütün işlerini Saray'a toplamak siyasetini takip etmiştir. Bunun içindir ki, idarî, iktisadî, mülkî, askerî, malî, ilmî ve dinî bütün meseleler ile temas etmek imkânını bulmuş ve bu sayede tecrübesini pek çok genişletmeğe muvaffak olmuştur. Sultan Hamid her meseleyi öğrenmek ister, her şeyi sorar, herkesin durumunu soruşturur, tayinleri sultanın emrine bağlı olan her memurun özgeçmiş dosyasını okutturur ve bazan bunlardan birinin içeriği dikkati çekecek olursa o memurun tayini emrini vermezdi.

Mülkî ve askerî büyük memurların seçim ve tayinlerini yakından ve alâka ile takip ederdi. Hünkâr bu tayinlerin bazılarını sözlü olarak red, bazı mühim memuriyetlere de münasip gördüklerini kimseye danışmadan tayin ederdi. Herhalde sefir, vali, kumandanların ve hatta bazı mühim mutasarrıfların tayinleri arzolunmadan evvel fikir sorulurdu. Bâb-ı Âlî'nin işleri ve yetkilerine müdahale demek olan bu siyaset Yıldız merkeziyet siyaseti icâbâtındandı [...] Sultan Hamid'in müdahale etmediği bir memur sınıfı vardı ki o da hâkimler idi. Bu tayinleri arzolundukları biçimde aynen ve tereddütsüz onaylardı.

Sultan Abdülhamid. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları **(İstanbul, 1999 [İlk baskı 1931]).**

2 Jurnal örnekleri.

a. İçki içen mektupçu için yazılanlar.

"9 Ekim 1893

Büyükada'da oturan "Mabeyn-i Hümayun-ı Cenab-ı Mülûkâne" çevirmenlerinden Maarif Nezareti-i Celilesi Mektupçusu Sırrı Beyefendi, geçen Cumartesi günü familyasiyle beraber Burgaz adasına gitmiştir. Oradaki gazinoda karısıyla beraber kahve içmişlerdir. Oradan kalkıp Hristos manastırına gitmişler ve familyasiyle alenen işret etmişlerdir [eğlenmişlerdir]. Akşamüzeri sarhoş oldukları ve İslam dinine yakışmayacak halde Hıristiyan ahali arasında "kemal-i rezaletle avdet" etmişlerdir. Bu, halkın hayret ve istihzasını mucip olmuştur. Ayrıntılarına dair Adalar zabıtasından alınan jurnal ile ilişikleri arz ve takdim kılınmış ve bu hal birinci defa olmayıp pek çok kez tekrar etmiş olmakla...

Zaptiye Nazırı Nazım"

b. Sadrazam hakkında jurnal

"29 Mart 1902

Sadrazam Sait Paşa hazretleri bugün saat dört buçukta konağından çıkıp Ihlamur yoluyla Mabeyn'e gelerek gece saat birde Maçka yoluyla konağına avdet etmiş, adıgeçenin konağına muhtelif saatlerde İzmir Valisi Kamilpaşazade Şevket, Abdullah Beyler ve Napoli eski konsolosu Panayotis Efendi gelip gitmiş oldukları Maçka Karakolu miralaylığından alınan jurnal üzerine maruzdur...

İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket"

Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller* (İstanbul, 1955).

3 Kendileri hakkında jurnal verenler.

Yüksek makamlarda bulunan kişilerin her çeşit hareketlerine dair doğru veya yanlış, hatta yalan ve iftira olmak üzere Allahın günü, Padişaha birçok haber gelir, arasıra da o gibi kişiler birbirinin aleyhine Hünkâr'a alelacaib şeyler yazarlardı.

Tophane Müşiri Zeki Paşa, bu vaziyete karşı, kendisini mütemadiyen jurnal etmek suretiyle işin içinden çıkmak yolunu bulmuştu; nereye gittiğini, kimlerle konuştuğunu, kimlerle konuşacağını, sırf kendi selahiyeti dairesinde olmak üzere, yapacağı işlerden başlayarak bir jurnal konusu teşkil edebilecek her hususu, evvelinden bir pusula ile Padişah'a bildirir, "filân yere gideyim mi, gitmiyeyim mi?" diye izin kağıtları da yazardı. Birçok kereler bunları bizim daireye gelip hazırlamakta ve yazdıklarından cevaba muhtaç olanlarının karşılığını oturup beklemekte idi. Bunları kaleme almak için, bizden büyük nezâketle, hokka ve kalem istediğini de hatırlıyorum.

F. Rezan Hürmen (yay.), *Mehmet Tevfik [Biren] Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları* (İstanbul, 1993).

4 Yıldız Sarayı.

S Ö Z L Ü K

* İmtiyaz

C. "Görünüşü kurtarmak": İmaj siyaseti

Belge 2 ve 4

II. Abdülhamit, saltanatı boyunca etkin bir imaj siyaseti izlemiştir. Bu siyasetin iki temel amacı olduğu söylenebilir: Bir yandan, 1867 Girit ayaklanması, 1875'teki malî iflas, 1875-1878 Balkan Krizi, Kanun-ı Esasi'nin askıya alınması, Parlamento'nun dağıtılması ve Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilip öldürülmesi gibi olaylar sonucunda **Batı kamuoyunda Osmanlı Devleti ve hükümdarı hakkında ortaya çıkan son derece olumsuz imgenin etkisini azaltmak, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun uygar ve büyük bir devlet olduğuna dair yeni ve olumlu bir imge yaratmak.** Söz konusu imaj siyaseti, 1880'lerin başında Tunus ve Mısır'ın en büyük iki sömürge gücü Fransa ve Birleşik Krallık tarafından işgal edilmelerinden sonra Avrupa bilim çevrelerinde başlatılan İslam karşıtı şiddetli kampanyaya Osmanlıların verdiği yanıt olarak da görülebilir.

Bu siyaset çerçevesinde, Batı dünyasında Osmanlıları ve İslam dünyasını küçük düşürücü tiyatro eserleri ve operaların sahneye konmasına, İslam geleneklerini karikatürize eden gösterilerin gerçekleşmesine engel olunmaya çalışılmış, Batı basınında Osmanlı karşıtı haber ve makalelerin yer almaması ya da Osmanlı yanlısı yorumların yayımlanması için kimi zaman rüşvet bile verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hassasiyetinin farkına varan pek çok fırsatçının para sızdırmak amacıyla yaptığı şantajlar komik olaylara da yol açmış, Osmanlı diplomatlarının çabaları çoğunlukla başarıya ulaşırken bazen istenen sonuç elde edilememiştir.

İmparatorluğun uygar ve büyük bir devlet olduğunun her fırsatta gösterilmeye çalışılması, imaj siyasetinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Düzenlenen uluslararası kongre ve fuarlara mümkün olduğunca katılmaya çalışılmış, Osmanlı temsilcilerinin protokolde Büyük Devletlerinkilerin yanında saygın bir yerde bulunmalarına son derece özen gösterilmiştir. Sözkonusu siyasetin bir başka yönü de imparatorluğun modernliğine gönderme yapan simgelerin vurgulanmasıdır. Bu amaçla, imparatorluktaki eğitim kurumlarından Sultanın saf kan atları ve yatlarına, talim yapan itfaiyecilerden saraylara kadar 1.800'den fazla fotoğraf içeren albümler hazırlanıp A.B.D. Kongre Kütüphanesi ve Britanya Müzesi'ne gönderilmiştir.

D. Alman nüfuzu

Belge 1 ve 3

II. Abdülhamit'in saltanatı Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzunun hızla arttığı bir dönemdir. Diplomatik bir bağlaşmanın ötesine geçen bu çok boyutlu yakınlaşma uluslararası güçler dengesindeki değişimden kaynaklanır. Sömürgecilik yarışına geç katılan Almanya, sömürge ele geçirme çabalarında sonuç elde edemediğinden, hızla gelişen endüstrisine pazar ve hammadde bulmak amacındaydı. Fransa ve Birleşik Krallık'ın dış siyasetlerindeki değişimin farkında olan Sultanın niyetiyse, Almanya'yla sıkı ilişkiler kurarak bu ülkeyi dış siyasette diğer büyük güçlere karşı bir denge unsuru olarak kullanmaktı.

Almanya'yla Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde 1880'lerin başından itibaren ordu, sivil yönetim, polis teşkilatı ve tıp alanlarında reform çabalarına destek olmak üzere çok sayıda Alman uzman Osmanlı İmparatorluğu'na geldi. Osmanlı ticaretinde Birleşik Krallık'ın payı gerilerken Almanya'nın payı artıyordu. Silah ticaretinde 1885'ten sonra başlayan süreç, Osmanlı ordusunun neredeyse tamamen Alman silahlarıyla donanmasıyla sonuçlandı. 1888'de Anadolu Demiryolları projesinin inşa ve işletme *imtiyaz**'ı Alman millî bankası *Deutsche Bank*'a verilmiş, Haydarpaşa'dan başlayan hat 1896'da Konya'ya ulaşmıştır. 1898'de imtiyazı yine Almanlara verilmekle birlikte inşaatına ancak 1903'te başlanabilen Bağdat Demiryolu projesi ise Almanya'yla Birleşik Krallık arasında ciddi bir gerginliğe yol açtı.

Bu yakınlaşma sürecinde **Almanya, ulusçu hareketler karşısında Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya'nın tersine genelde Osmanlılardan yana bir siyaset izlemiştir.** 1889 ve 1898'de iki kez Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Alman imparatoru II. Wilhelm, ikinci ziyaretinde Şam'da yaptığı bir konuşmada kendini Sultanın ve dünyadaki 300 milyon Müslümanın en büyük dostu ilan etmiştir.

1 II. Wilhelm [Alman] Çeşmesi'nin açılış töreni, 27 Ocak 1901.

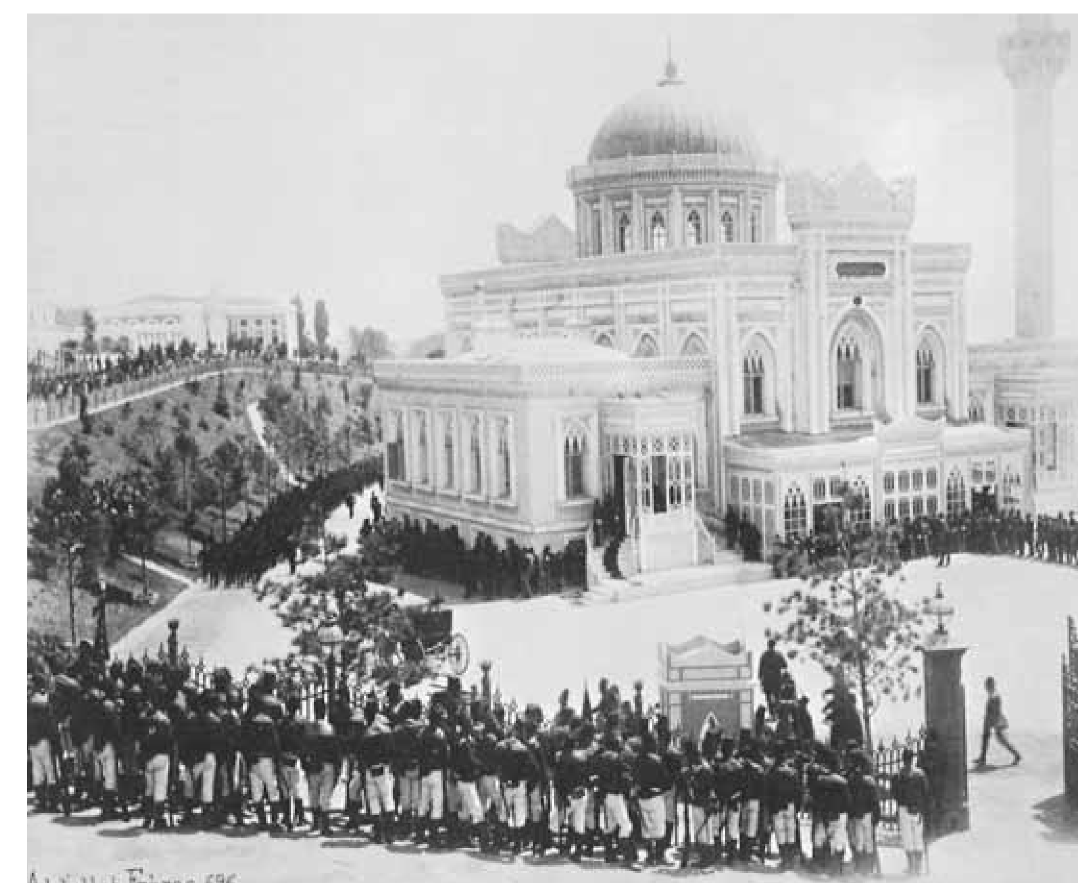

2 İtfaiye Alayı'nın talimi (1893 dolayları).

3 Bağdat Demiryolu'nun önemi.

Bağdat Demiryolu, siyasî yönleri bakımından bir demiryolu olmaktan daha başka bir şeydi. Bağdat Demiryolu, denizlerdeki Alman-İngiliz yarışmasının bir unsuru, İttifak Devletleriyle İtilâf Devletleri arasındaki büyük oyunun bir piyonu, nüfuz hakimiyeti için yapılan diplomatik mücadelenin bir dönemiydi. Türkiye ile Almanya arasındaki iktisadî ve siyasî ilişkilerin daha sıkı bir şekilde gelişmesi dünya çapında bir hazırlığın ruhuna uygun düşüyordu. Bu hazırlık, iktisadî rekabeti hızlandırmak ve her ulusun, varlığını sürdürmek için katılmak zorunda kalması beklenen büyük Avrupa savaşı içindi. [...] Dünyanın en güçlü Müslüman ülkesini desteklemekle, Almanya, Avrupalı rakiplerinin Müslüman sömürgelerinin halklarını da baştan çıkarmayı umuyordu. Çünkü İngiltere'nin 85 milyon, Rusya'nın 17 milyon, Fransa'nın 15 milyon Müslüman uyruğu vardı. Almanya'nın ise hiç yoktu.

Edward Meade Earle,
Bağdat Demiryolu Savaşı
(New York, 1923).

4 Yıldız, Hamidiye Camii'nde cuma selamlığı (1893 dolayları).

S Ö Z L Ü K

* Panislamcılık
* İslamcılık
* Muhacir
* Gâvur

1 Hicaz Demiryolu.
Kaynak: İbrahim Usul (Yay.), *Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü* (İstanbul, 1999).

E. Hilafet siyaseti

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ II. Abdülhamit dönemini tanımlamak için sıkça kullanılan kavramlardan biri olan *panislamcılık** aslında Sultanın halifelik ünvanına yaptığı vurgunun Avrupalılarca yanlış bir biçimde adlandırılmasıdır. Dolayısıyla, bu dönemden söz ederken, imparatorluk sınırları dışında saldırgan bir *İslamcılık** siyasetini çağrıştıran panislamcılık yerine, **bir dış siyaset kozu ve içeride iktidarın meşruiyetini arttırıcı bir etmen olarak düşünülen hilafet siyaseti**nden söz etmek daha doğru olur.

■ Müslümanların yaşadığı ülkeleri ardarda işgal eden emperyalizm olgusu nedeniyle dünya Müslümanlarının gözü tek bağımsız Müslüman devlet konumundaki Osmanlı İmparatorluğu'na ve hükümdarına çevrilmiş durumdaydı. 93 Harbi sırasında özellikle Hindistan'da yapılan mitingler ve Osmanlı Devleti yararına düzenlenen yardım kampanyaları Osmanlı devlet adamlarının kafasında sultanın halifelik ünvanına yapılacak vurgunun dış siyasette bir koz olarak kullanılabileceği fikrini doğurmuştu. Balkanlar ve Kafkaslar'da kaybedilen topraklar ve 93 Harbi sırasında ve sonrasında yaşanan kitlesel göçlerle beraber imparatorluğun demografik yapısı değişmiş, Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı hayli artmış, halifeliğe yapılacak vurguyla farklı etnik kökenlere mensup muhacirleri yeni devletlerine ve yeni hükümdarlarına bağlamanın kolaylaşacağı düşünülmüştü. Ayrıca, Mısır'ı işgal eden Birleşik Krallık'ın 1880'lerin başında başlattığı Arap hilafeti kampanyası, Osmanlı sultanının Müslüman uyruklarının gözündeki meşruiyetine ciddi bir tehdit olarak algılanmıştı. II. Abdülhamit'in hilafet siyasetinin temelinde bu nedenler yatar. Batı kamuoyunda en çok ilgi gösterilen konu olan cihad tehdidiyse, II. Abdülhamit için bir dış siyaset kozu, bir blöf unsuru olmaktan başka bir anlam taşımamıştır.

■ **II. Abdülhamit, tutumlu, çalışkan, ölçülü ve inançlı bir sultan imgesi yaratmaya özen göstermiş,** öncüllerine vurulan "gâvur sultan" damgasını yememeye dikkat ederek Müslüman orta sınıf uyruklarının gözünde olumlu bir izlenim bırakmıştır. Halife ünvanına vurgu yaparak şeyhler ve tarikatlarla yakın ilişkiler kurmuş, geleneksel yapıları denetimi altına almaya çabalamıştır. Saltanatı boyunca **yoğun bir yayın ve propaganda faaliyeti** gerçekleştirilmiş, Osmanlı sultanının halifeliğine vurgu yapan gazeteler, kitaplar basılıp, Müslümanların yaşadığı ülkelere elçiler gönderilmiştir. Osmanlı konsoloslarının özellikle Doğu Hint adalarında bu çerçevedeki etkinlikleri diplomatik bir krize de neden olmuştur. Okul müfredatında dinî içerikli derslerin ağırlığı arttırılırken, Hicaz'a ayrı bir özen gösterilmiş, Sünnîlerin kutsal toprakları Mekke ve Medine'de gerçekleştirilen bayındırlık çalışmalarının yanısıra Şiîlerin kutsal yerleri olan Necef ve Kerbela'da da dinî mekânlar bakıma alınıp yenilenmiştir.

■ Askerî, siyasî ve iktisadî nedenlerin yansıra hac yolculuğunu da kolaylaştırmak üzere düşünülmüş büyük bir proje olan **Hicaz Demiryolu, II. Abdülhamit'in hilafet siyasetinin en somut sonucudur.** Yapımına 1900'de başlanan ve Yemen'e kadar gitmesi öngörülen demiryolu 1908'de Medine'ye ulaşıp işletmeye açılmıştır. Tüm dünya Müslümanlarının bağışlarıyla yapılan Hicaz Demiryolu, Müslüman kamuoyunda II. Abdülhamit'e büyük prestij kazandırmıştır.

■ **II. Abdülhamit'in hilafet siyasetinin İslamcılık olarak nitelenmesi yanlış olur.** II. Abdülhamit, medreseleri yenileştirmek için hiçbir çaba göstermemiş, tersine yeni hukuk mektepleri açarak medrese mezunlarının esas iş alanlarını da ellerinden alacak bir süreç başlatmıştır. Sultan, İslam modernizminin karşısındaydı; amacı İslam'ı yenilemek değil, onu siyasî iktidarın meşruiyetini sağlamlaştırmak için kullanmaktı. Üstelik, **halifelik unvanının kullanımında çelişkili bir yan** da vardır. Halife sadece Sünnîlerin dinî önderidir; halbuki sultanın Müslüman uyrukları arasında Sünnî olmadıkları gibi Sünnîler tarafından Müslüman da kabul edilmeyen, "batıl mezheplere mensup" oldukları ileri sürülen Nusayrîler, Alevîler, Şiîler ve Zeydîler gibi dinî cemaatler de bulunuyordu. Sultanın tüm Müslümanların halifeliği iddiasında bulunması Sünnî olmayan cemaatlerin tepkisini çekmiş, uygulanan Sünnîleştirme siyaseti pek çok ayaklanmaya neden olmuştur.

2 Hicaz Demiryolu üzerine.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan Hicaz Demiryolu inşa fikri, bu demiryolunun Arabistan'ın siyasî geleceği açısından önemini savunan bazı Osmanlı devlet adamları ve bürokratlarının da etkisiyle, II. Abdülhamid tarafından benimsenerek 1900 yılında kesinlik kazandı. İlk aşamada Şam'dan Mekke'ye kadar uzatılması planlanan Hicaz Demiryolu'nun, yan hatlarla Akabe Körfezi ve Cidde'ye bağlanması, ileride Yemen, daha uzun vadede ise Medine üzerinden Orta Arabistan ve Bağdat'a uzatılması düşünülmekteydi. Hicaz Demiryolu projesi, öncelikle askerî, siyasî ve dinî olmak üzere esasta üç temel amacı gerçekleştirmek üzere uygulamaya konmuştu. Her şeyden önce Hicaz hattı, bölgeye asker ve silah sevkini hızlandıracağından muhtemel iç ayaklanmalar ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı savunma rolü üstlenecekti. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin askerî etkinliğinin artması beraberinde siyasî otoritenin Güney Suriye ve Hicaz'da güçlenmesine yardımcı olacaktı. Yalnız savaş ve iç isyan durumlarında değil, normal zamanlarda da Hicaz ve Yemen'e asker ve mühimmat sevkiyatı demiryoluyla yapılacak, böylelikle Süveyş Kanalı'na duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktı. Hicaz Demiryolu, aynı zamanda, büyük zahmet ve tehlikelere katlanılarak yapılan hac yolculuğunu kolaylaştırarak önemli bir dinî hizmeti yerine getirecekti. Demiryolu, Suriye'den Medine'ye 40, Mekke'ye ise 50 gün süren uzun ve bedevilerin saldırı tehlikesine marûz hac seyahatini 4-5 güne indirecekti. Üstelik demiryolu, hacıların gidiş-geliş masraflarını öncesiyle mukayese edilemeyecek derecede azaltacak, emniyetli, rahat ve ucuz hac yolculuğu yakın gelecekte hacıların sayısını da yükseltecekti. Hicaz Demiryolu projesi, II. Abdülhamid ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İslâm âlemindeki prestij ve nüfûzunu kuvvetlendirmesi, ortak bir eser ve amaç etrafında Müslüman dayanışmasını sağlaması açısından da önemliydi. Hicaz Demiryolu, işletmeye açıldıktan sonra devlet bütçesi için önemli oranda tasarruf imkânı sağlamasının yanısıra, bölgenin ekonomik, ticarî ve sosyal gelişimi noktasından da yararlı olacaktı.

Ufuk Gülsoy,
***Hicaz Demiryolu* (İstanbul, 1994).**

Hicaz Demiryolu projesi hangi kesimlerin çıkarlarını tehlikeye sokuyordu?

3 Hicaz Demiryolu. Yarmuk (Filistin) Vadisi'nde demir köprü (1903).

4 II. Abdülhamit ve Hilafet siyaseti.

İmparatorluğumuz din, iman ülkesidir ve öyle kalacaktır. Eğer din anlayışı yıkılırsa, imparatorluğumuzun sonu gelmiş demektir. Dindaşlarımızın yaşadıkları memleketlerin büyük devletlerin elinde olması pek acıdır. Osmanlı İmparatorluğu'na yirmi milyon Müslüman kalmıştır. Buna karşın bütün Müslümanların gözü İstanbul'dadır. Düşmanlarımız maddî kudretimizi yıkmayı başarsalar da manevî kudretimiz sürecektir.

Müslümanların bulunduğu yerlerle ilişkilerimiz daha sıklaşmalı, birbirimize daha fazla yaklaşmalıyız. Gelecek için yalnız bu birlikte ümit vardır. İslâmiyet'in birliği devam ettiği sürece İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda elimde sayılırlar. Çünkü tabiyetlerinde bulunan Müslüman memleketlerinde halifenin bir sözü cihat meydana getirmeye yeterlidir ve bu Hıristiyanlar için felâket demektir.

Henüz zamanı gelmiş değil ama, bir gün bütün iman edenler birden kalkınacaklar ve tek bir insan gibi hareket ederek gâvurun boyunduruğunu kıracaklardır.

İngiliz yönetiminde 85 milyon, Hollanda sömürgesinde 30 milyon, Rusya'da 10 milyon vs. toplam 250 milyon Müslüman kurtuluş için Allah'a yalvarmaktadırlar ve Hz. Muhammed'in vekili olan halifeye ümitlerini bağlamışlardır. Büyük devletlerin yanında sesi zayıf çıkan bir varlık olduğumuzu kabul edebilir miyiz?

İslâmiyet, bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. Çin'deki, Hindistan'daki, Afrika'nın ortasındaki, yani bütün dünyadaki Müslümanları birbirlerine yaklaştırmakta fayda vardır. Bu konuda İran'la hiçbir anlaşma olmaması esef vericidir. Halbuki Rusya'nın ve İngiltere'nin oyuncağı olmamak için bize yaklaşmalarında fayda vardır.

Sultan Abdülhamit II, *Siyasî Hatıratım* (İstanbul, 1974).

IV. Modernleşmede süreklilik

S Ö Z L Ü K

* Rüştiye
* İdadî
* İptidâi okul
* Sıbyan mektebi
* Maarif hisse-i iânesi
* Moratoryum
* Düyûn-ı Umûmiye Yönetimi (*bkz. s. 28 ve s. 34-35*)

A. Eğitimde atılım

Belge 1, 2, 3 ve 5

■ **II. Abdülhamit döneminin en dikkat çekici yönlerinden biri de eğitim alanında gözlenen büyük atılımdır.** Bu dönemde, Tanzimat reformlarını uygulayacak **yetişmiş memur ihtiyacı**nı karşılamak üzere önceden açılan yüksek okullara yenileri eklenmiş, özellikle ilk ve orta öğretim alanında nicel ve nitel ilerleme sağlanmıştır. Eğitim hamlesinin başkentle sınırlı kalmayıp taşraya da ulaşmasına özen gösterilmiş ve tüm eğitim ve öğretim kurumlarını devlet denetimindeki bir eğitim sistemi çerçevesinde örgütleme yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Eğitim alanındaki bu hamlenin gerisinde, memur ve subay ihtiyacı, misyoner okulları ve cemaat okullarıyla rekabet etme isteği, devlete ve hükümdarına bağlı uyruk yaratma arzusu ve eğitim seviyesinin yükselmesinin iktisadî ve ticarî gelişmenin önkoşulu olduğu yönündeki inanç gibi pek çok etmen yatar.

■ Bu bağlamda, 1876-1909 arasında *rüşdiye**lerin sayısı 250'den 600'e, *idadî**lerinki 5'ten 104'e, öğretmen okullarınınki 4'ten 32'ye, 200 olan *iptidâî**lerin sayısı 4.000-5.000'e çıkarılmış, 10.000 kadar *sıbyan mektebi**nin eğitim yöntemi de yenileştirilmiştir. Bunların yanısıra, ders müfredatlarında ciddi değişiklikler yapılmış, okulların maddî olanakları iyileştirilmiş, modern eğitim araç ve gereçleri satın alınmıştır. Kız okullarının sayısı hızla artarken, 1889'da dilsiz ve sağırlar, 1891'de de körler için okul açılmıştır. Tüm bunlar için gereken malî kaynağı sağlamak amacıyla 1884'te *Maarif hisse-i iânesi** adıyla yeni bir vergi konmuştur. Dönemin ilginç bir gelişmesi de, imparatorluğun Müslüman uyruklarına yönelik olarak açılan özel okullardır.

■ **Eğitim alanında kaydedilen ilerleme** büyük olmakla beraber, **yeterli değildi.** Okullaşma oranı tüm ilerlemeye rağmen çok düşük kalmış, gayrimüslim uyrukların devlet okullarına çekilmesi konusunda misyoner ve cemaat okullarıyla rekabette istenen sonuç elde edilememiştir. Yine de yapılan hamleyle, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerin temeli atılmıştır.

B. Malî reform çabaları

Belge 4

■ **II. Abdülhamit tahta çıktığında hazine boştu.** 1875'te ilan edilen moratoryumdan sonra devletin malî durumu daha da kötüleşmiştir. Savaş masrafları, yaklaşık iki yıllık devlet bütçesine denk savaş tazminatı, çıkarılan kağıt paranın (kaime) hızla değer kaybetmesi ve Tuna Vilayeti gibi hazineye katkı sağlayan zengin vilayetlerden bazılarının kaybedilmesi malî alanda büyük sıkıntı yaratmıştır. Devletin korkunç boyutlara ulaşmış dış borcunu ödeyemez duruma gelmesinin yarattığı krizi aşmak için yapılan görüşmeler sonucunda 1881'de *Düyûn-ı Umûmiye* (*bkz. s. 28 ve s. 34-35*) *Yönetimi** kurulacaktır.

■ Vergi toplamada iltizam sistemine son vermek, malî alanda yapılması düşünülen ama gerçekleştirilemeyen bir reform olarak kalmıştır. Devletin gelirlerini arttırmak için gümrük vergisini % 8'den % 11'e yükseltmek, kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen Büyük Devletlerin karşı çıkması nedeniyle mümkün olmamıştır. Bu durumda Sultan, özellikle tarım sektörünü geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. **Bursa, İstanbul ve Selanik'te ziraat mektepleri açılmış, çiftçilere kredi sağlamak üzere 1888'de Ziraat Bankası kurulmuştur.** Ticaret alanında önemli bir gelişme de, Sultanın da desteğiyle 1882'de İstanbul Ticaret Odası'nın kurulmasıdır.

■ Bu dönemdeki malî reform çabalarının başarıya ulaştığı söylenemez. Başarısızlığın nedenleri arasında Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kötü durum, ülkede iktisadî gelişmeye temel olabilecek **altyapının ve insan kaynaklarının yetersizliği** ile kapitülasyonların olumsuz etkilerini azaltmaya imkan vermeyen uluslararası konjonktür sayılabilir. Devletin dış borcu bu dönemde de artmış, bununla birlikte alınan borçlar bütçe açığının kapatılmasına, askerî ihtiyaçlara ve demiryolu inşaatına harcanarak öncekilere göre daha verimli bir şekilde kullanılmıştır.

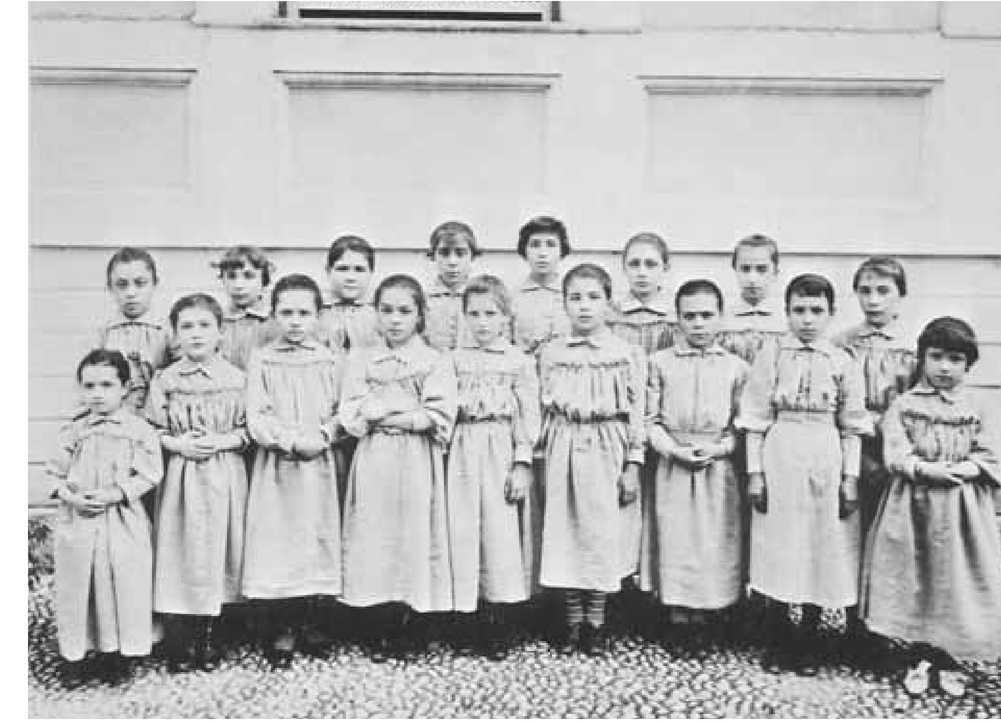
1 Körler Okulu öğrencileri (1893 dolayları).

2 Eğitimde modernleşmenin bilançosu.

1876-1909 yılları arası, ilk ve orta öğretim alanında, Tanzimat devrinde yapılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi devridir. Yani 1876'dan önceki fikirlerin meyvası II. Abdülhamid zamanında alınmıştır. Böyle olması da tabiî bir durumdur. Çünkü, Osmanlı Devleti'ni toptan Batılılaştırma maksadıyla, 1839'da başlatılan iddialı ve büyük reform hareketlerinden, kısa zamanda sonuç alınamayacağı aşikârdır. Nitekim alınamamış ve 1856'da Islâhat fermanının ilânına ihtiyaç duyulmuştur. 1856-1876 arasındaki 20 yıl ise, reformlar için bir başlangıç ve intikâl devresi olmuştur. Bu bakımdan II. Abdülhamid zamanı, iyi veya kötü sonuçlarıyla birlikte uygulama devri olarak kabul edilebilir.

[…] II. Abdülhamid devri maârifinin en çok tenkit edilen tarafı şüphesiz nitelik yönüdür. Ancak bu tenkitler genellikle yüksek öğretimdeki uygulamalara yöneltilmiştir. İlk ve orta öğretim bunun biraz daha dışında kalmıştır. Bunda ilk ve orta okullardan beklenen görevin de rolü olmuştur. Çünkü bu okulların görevi, talebelere okuma yazma ve hesap öğretmek, daha sonra genel olarak fen, sosyal ve kültür bilgilerini vermekten ibaretti. Bu bilgiler az çok verilmekle beraber, ilk ve orta öğretim, hiçbir zaman Avrupa'daki emsalleri seviyesine çıkamamıştır.

Bayram Kodaman,
Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi
(Ankara, 1991).

3 Emirgan Kız Ortaokulu öğrencilerinin grup resmi (1893 dolayları).

4 II. Abdülhamit dönemi maliyesi üzerine.

II. Abdülhamit döneminde malî denge bozukluğu sonuna dek sürüp gitti. Memurlara yılda altı aylık, o da binbir zorlukla, maaşları verilebilir, ilerleme ve uygarlaşmaya yardımı dokunabilecek bayındırlık işleri yüzüstü bırakılırdı. Hatta bütçeler ilan edilmez, eski kafalı birtakım devlet adamları maliye hesapları devlet sırrıdır diye onu gazetelerde yayımlayıp bakkala çakkala bildirmenin doğru olmayacağı inancında bulunurlardı. Ama doğrusunu da söylemeli, eski dönemlerdeki gibi dış borçlanmalara eğilim gösterilmiyor, zar zor da olsa kendi yağımızla kavruluyorduk.

Abdurrahman Şeref, *Tarih musahabeleri* (İstanbul, 1924).

5 Sivil Tıp Okulu öğrencileri, öğretmenleri ile birlikte (1893 dolayları).

S Ö Z L Ü K

* Mektepli
* Hamidiye Alayları
* Çekirdek aile

1 Sultan hanımlarının terzilerinden istekleri. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no. 10739/7, 10739/6 ve 10739/3.

C. Orduda modernleşme

Belge 2, 4 ve 5

■ 93 Harbi'ndeki ağır yenilginin ardından askerî modernleşmeye hız verilmesi kaçınılmaz olmuştur. İlk olarak askere alma sistemini yenileştirebilmek, ordunun savaş halinde seferber edebileceği asker sayısını daha doğru bir biçimde belirleyebilmek amacıyla **1882 yılında bir nüfus sayımı** başlatılmıştır. İmparatorluğun Müslüman uyruklarının yanısıra gayrimüslim uyruklarının da askere alınması konusunda çalışmalar yapılmışsa da çeşitli nedenlerden bu proje uygulanamamıştır. II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca devlet bütçesinin yaklaşık yarısı askerî harcamalara ayrılmışsa da, bu, ordunun tamamının modernleştirilmesine yetmemiştir. Bu yüzden belirlenen yeni savunma stratejisi uyarınca donanma kendi haline bırakılarak **ağırlık kara ordusuna verilmiştir.** Bu stratejik seçimde, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafî yapısı kadar orduyu modernleştirmek için getirilen Alman uzmanların görüşleri de rol oynamıştır.

■ Orduya **nitelikli subay yetiştirmek için pek çok okul açılmış,** okulların müfredatı yenileştirilmiştir. **Mekteb-i Harbiye'ye hoca olarak Alman subaylar getirtilmiş,** 1895'ten sonra Almanya'ya öğrenci gönderilmiş ve tüm askerî okullar bir çatı altında düzenlenmiştir. Çoğu bu dönemde açılmış olan askerî rüşdiyelerden mezun olan öğrenciler İstanbul, Edirne, Manastır, Erzurum, Bursa, Şam ve Bağdat'ta bulunan yedi askerî idadîden birine gider, bundan sonra da başarılı olanlar Mekteb-i Harbiye ve son olarak Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne giderlerdi. Askerî okul sayısındaki artış ordunun yönetim kademesine doğrudan yansımıştır: 1884'te görevde olan 10.000 subayın ancak % 10'u *mektepli** iken, 1899'da ordudaki 18.000 subayın % 25'i, yani 4.500'ü mektepliydi.

■ Ordudaki yenileşme çabasının başarısız olduğu alanlar da vardır. Asker kaçakları önlenememiş, gayrimüslimlerin askere alınması konusunda çok az yol alınabilmiştir. İstanbul ve civarını, Hicaz, Yemen, Trablusgarp, Arnavutluk'ta bazı bölgeler ahalisiyle Kürt ve Arap aşiretlerini askerlik hizmetinden muaf tutma uygulaması da devam etmiştir. Kısılabilecek tek harcama kalemi olarak görülen maaşlardaki kesintiler ve ödemelerdeki aksaklıklar subaylar arasında rejime karşı tepki doğurmuştur. Doğu Anadolu'da asayişin sağlanmasında faydalı olacağı düşünülerek kurulan ancak büyük sorunlar yaratan *Hamidiye Alayları** ise askerî modernleşmeye ters düşen bir oluşumdur.

D. Toplumsal yaşam ve kültür

Belge 1 ve 3

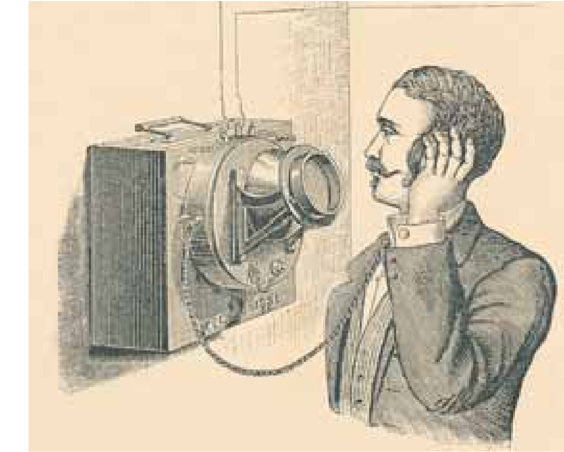
■ **Toplumsal yaşam alanında** göze çarpan ilk değişim giyim kuşam ve yaşam tarzındadır. Pazarlama tekniklerinin gelişmesi, hazır giyim sektörünün ortaya çıkması, taşımacılık ve ulaşım alanındaki ilerlemeler sayesinde ülkeler arasındaki iletişim ve ticaret artmış, özellikle üst kesimden **Osmanlıların giyim kuşam ve alışkanlıklar açısından batılılaşma süreci hızlanmıştır.** Büyük şehirlerde lokanta, plaj, kafe, sinema, tiyatro gibi Osmanlı toplumu için yeni kamusal mekanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sözkonusu kamusal mekanlar, kadınların toplumsal konumuna ilişkin bir tartışma başlatmış, **Osmanlı feminizmi de 1890'lı yıllarda bu tarihsel çerçevede doğmuştur.** Yaşanan iktisadî ve toplumsal değişim sonucunda İstanbul'da ilk apartmanlar ortaya çıkarken, *çekirdek aile** olgusu görülmeye başlanmıştır.

■ **Kültür ve sanat alanında yaşanan değişim özellikle edebiyatta çarpıcıdır.** Osmanlı edebiyatına 1870'li yılların başında giren **roman türünün ilk olgun örnekleri** yüzyılın sonlarında yazılmıştır. Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* (1889), Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896), Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* (1899), Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* (1900) ve Mehmet Rauf'un *Eylül* (1901) adlı romanları toplumsal yaşam alanında görülen değişimin edebiyat alanındaki yansımasıdır. Sansürün etkisiyle siyasal alanda yapılamayan **tartışmalar yazı dili üzerine yoğunlaşmıştır.** İlk Osmanlı ressamlarının da ortaya çıktığı bu dönemde, 1881'de Eski Eserler Müzesi *(Âsâr-ı Âtika Müzesi)* ve 1883'te Güzel Sanatlar Akademisi *(Sanayi-i Nefise Mektebi)* gibi önemli kültür kurumları açılmıştır. **Osman Hamdi Bey'in önderliğinde Osmanlı arkeolojisi doğmuş,** bu alanda da 1884'te çıkarılan Eski Eserler Yönetmeliği *(Âsâr-ı Âtika Nizâmnâmesi)* ile kurumsallaşma süreci başlamıştır. Yine bu yıllarda **matbaacılık alanında büyük bir atılım yaşanmıştır.**

2 Orduda modernleşmenin sınırları.

Beşinci ordudan tertip edilen kuvvet, Adana'dan Halilürrahman'a kadar muhtelif yer ve dairelere ait olduklarından, bunlar Mersin'den Yafa'ya kadar iskele ve limanlardan kolaylıkla vapurlara bindirilip sevki pek tabiî iken tamamı [...] Hicaz şimendüferi ile Ma-an'a, oradan ağırlıklar için binbir zorlukla develer bulunarak beş günlük kara yürüyüşüyle Akabe'ye ve oradan vapurla Hudeyde'ye sevki kararlaştırılır. Fakat bu yolculuğun uygulanması ve yerine getirilmesinde o kadar ileriye varılır ki [...] bir dakikanın bile hesabına ihtiyaç olan bir zamanda en az bir ay kayıb edildiği gibi, soğuk ve yorgunluk yüzünden bir hayli can kaybı da verilir, birçok masraf fazladan edilir. Fakat daha bitmedi. Beşinci Ordu askeri Henri Martin, Üçüncü Ordu da küçük çaplı Mauser ile silâhlı iken her ikisinin de silâhları alınarak bunların hiçbirisine benzemeyen büyük Mauser ile silâhlandırılmaları, fakat tüfeklerin askerlerin eline Hudeyde'de verilmesi emredilir. Ondan sonra sür'atla San'a'yı kurtarmak lâzım gelmekle asker mecburiyet altında kullanmasını bilmediği silâhla harbe sokulur.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt I (İstanbul, 1992).

3 Telefon nedir, nasıl kullanılır? *Nevsâl-i Marifet* (İstanbul, 1890).

4 Hassa Ordusu'nun I. Alay I. Taburu (1893 dolayları).

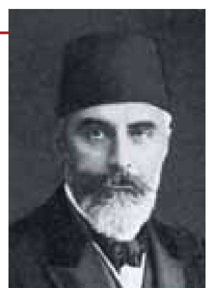
5 "Ertuğrul Süvari Alayı" Galata Köprüsü'nde. *Fausto Zonaro (1901), TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu.*

V. Jön Türkler

S Ö Z L Ü K

* Jön (*bkz. s. 190*)
* *Carbonari*

BİYOGRAFİ

1 **Ahmet Rıza Bey** ***(1858-1930).***

Jön Türk hareketi önderlerinden, siyaset adamı. Mekteb-i Sultani'den sonra Fransa'ya gidip ziraat eğitimi aldı, yurda dönüp Ziraat Nezareti'nde çalışmaya başladı. Burada yaşadığı bazı hayal kırıklıklarından sonra 1889'da Fransa'ya dönerek pozitivist harekete katıldı. Pozitivistlerin resmî yayın organında yazılar kaleme aldı; düşüncelerini belirttiği raporları II. Abdülhamit'e yolladı. 1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Meşveret*'i Fransızca ve Türkçe olarak yayımlamaya başlayarak Avrupa'daki Jön Türk hareketinin önderi haline geldi. Sert mizacı, katı laik ve pozitivist tavrı nedeniyle bu konumunu çabucak kaybettiyse de 1908'de meşrutiyetin yeniden ilanının ardından İttihat ve Terakki adayı olarak meclise girdi ve oybirliğiyle meclis başkanı seçildi. Ancak bu görev sadece simgesel bir anlam taşımaktaydı: Yaşlı bir Jön Türk olarak geri planda kaldı; İttihat ve Terakki'nin merkez komitesiyle arası her geçen gün açıldı. 1912'de Âyân Meclisi'ne üye olarak atanan Ahmet Rıza, Mütareke döneminde Paris'e giderek Anadolu hareketi lehine propaganda çalışmaları yaptı.

A. Genç muhalifler

Belge 2

■ "*Jön** Türk", 1890'larda II. Abdülhamit rejimine karşı ortaya çıkan muhaliflere verilen genel isimdir. Bu muhalifler, düşünsel anlamda öncülleri sayılabilecek olan Yeni (ya da Genç) Osmanlılar'la karıştırılmamalıdır. Yeni Osmanlılardan bazı kişiler daha sonra Jön Türk hareketine katılmışlarsa da, birbirinden yalnızca tarihdizimsel olarak değil, muhalefetlerinin nitelikleriyle de ayrılan **iki ayrı kuşak** sözkonusudur.

■ Jön Türkler bu anlamda "jön" olmalarının yanında **yaşça da gençtirler**. 1870'lerin sonunda, çoğunlukla da 1880'lerin başında doğmuşlardır. Hemen hepsi **alt-orta sınıfa mensup ailelerden** geliyorlardı. **Çoğunlukla küçük memur çocukları**dır; bununla birlikte aralarında az da olsa toprak sahibi, yüksek dereceli memur, serbest meslek sahibi, esnaf ve köylü çocukları da vardı. Toplumsal kökenleri, II. Abdülhamit döneminde eğitimin toplumsal tabanının genişlemesi olgusunun bir yansımasıdır. Jön Türklerin **ezici çoğunluğu yeni okullarda okumuş**lardır. Okul, modern bilgiler ve yeni bir dünya görüşünün yanısıra farklı bir toplumsallaşma biçimi anlamına da gelmekteydi. Dolayısıyla, bu kuşağı sınıf ve devre arkadaşlığı gibi yeni ilişki biçimleriyle birlikte ele almadan anlamak zordur. Etnik köken açısından bakıldığında, Jön Türklerin **çoğunluğu Türk olmakla birlikte aralarında çok sayıda Arnavut, biraz Arap ve az sayıda Yahudi** de görülür. Hareketin ilk aşamalarında aralarında az sayıda Rum ve Ermeni kökenli Osmanlılar da vardı.

■ Neredeyse bütün bir kuşağın mevcut rejime karşı eleştirel bir tavır almasının temel nedeni, okulda edindikleri yeni dünya görüşüyle içinde yaşadıkları kültürel ve özellikle de siyasal ortam arasındaki çelişkidir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu rejimin baskıcılığı ve ahlakî kokuşmuşluğuna bağlayan bu gençler meşrutiyetin yeniden ilanının yaşanan pek çok sorunu çözeceğini düşünmüşlerdir.

B. Örgütlenme aşamaları

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ Jön Türk hareketinin son derece karmaşık örgütlenme tarihinde iki cemiyetin adı öne çıkar: **İttihat ve Terakki Cemiyeti** ve **Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet** (Kişisel Girişim ve Yerinden Yönetim) **Cemiyeti.**

■ 1889'da Askerî Tıbbiye'de İttihad-ı Osmanî (Osmanlı Birliği) adında gizli bir örgüt kuruldu. İtalyan devrimci örgütü *Carbonari**'yi örnek alıp hücreler halinde örgütlenen cemiyete giren bir üye, böylece çok sınırlı sayıda üye tanıyabiliyordu. Bu gizlilik sayesinde Sultanın baskıcı rejimine karşın İstanbul'daki okullarda hızla yayılan cemiyetin ilk yıllardaki faaliyeti, örgütlenme çabasıyla ve Yeni Osmanlıların eserlerinin okunmasıyla sınırlı kalmıştı. 1895'ten sonra yurtdışında basılan çeşitli rejim karşıtı yayınlar okullarda dağıtılmaya başladı. **Paris'te Ahmet Rıza'nın çıkarmaya başladığı *Meşveret* dergisi,** 1895'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alan örgütün resmî yayın organı oldu. 1896'da örgütün, Paris şubesi merkez olmak üzere, imparatorluk içinde ve dışında onlarca şubesi vardı. Cemiyetin büyümesiyle birlikte görüş ayrılıkları başlamış, bölünmeler yaşanmış ve yayın organları çoğalmıştır.

■ Muhalifleri tekrar birleştirmek için **1902'de düzenlenen kongre sonucunda birbirine karşıt iki grup ortaya çıktı.** Bunlar, rejimi değiştirmek için yabancı müdahalesine başvurulmasına kesin bir şekilde karşı çıkıp merkeziyetçi bir devlet yapısını savunan ve Ahmet Rıza önderliğinde daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan grup ve bu iki konuda karşıt görüşleri savunan Prens Sabahattin önderliğinde Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne dönüşecek olan gruptu. 1906'da birinci grubun görüşleri temelinde örgütlenen Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti kuruldu. Selanik'te kurulmuş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de 1907'de bu cemiyete katıldı. 1908 Devrimi'nde en etkin rolü bu son cemiyet oynamıştır. **1907 sonunda muhalifleri birleştirmek üzere yapılan ikinci kongrede tüm muhalif grupların eylem birliği yapması kararı alındı.**

2 Muhaliflerin toplumsal kökenleri.

Memuriyete geçtikten sonra etrafımdaki hürriyetçiler ile ilişki kurmaya teşebbüs eyledim. Çok geçmeden Selanik'te mevcut cemiyet taraftarlarının tamamıyla samimi, belli ilişkiler kurdum ve hemen hürriyetçi düşüncenin yayılması ve gelişmesini sağlayacak vasıtaların oluşmasına teşebbüs eyledik. Süreyya Bey, o zaman Erkek Öğretmen Okulu müdürlüğünde bulunmakla beraber Mekteb-i Sanayi talebesine de ders veren ve şimdi Kastamonu mebusu bulunan İsmail Mahir Efendi, rüştiye mektebi müdürü merhum Hacı Şükrü Efendi, *Osmaniye* yazarlarından Binbaşı merhum Ahmet Nuri Bey, istihkam mülazımı Hüseyin Efendi, alay müftüsü Süleyman Efendi, Selanik mebusu eşraftan Rahmi Bey, sürgün arkadaşım Osman Bey, Selanik tüccarından Rakım Efendi ve daha burada isimlerini saymakta lüzum görmediğim birçok kişiyle el ele vererek zalim idareyi kaldırmak sebeblerini gece gündüz oluşturmaya tüm gücümüzle gayret sarf edip duruyorduk.

Leskovikli Mehmet Rauf,
İttihat ve Terakki Ne İdi **(İstanbul, 1991 [ilk basım 1911]).**

Bu alıntıdan muhaliflerin sosyal kökeni hakkında nasıl bir sonuç çıkarılabilir?

4 "Prens" Sabahattin Bey (1877-1948).

1899'da Paris'e kaçan Damat Mahmut Paşa'nın oğludur. Babasının ölümünden sonra, Jön Türkler arasında bir grubun önderi olmuş ve Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. 1908 eylülünde İstanbul'a dönmüş, İttihat ve Terakkî'den milletvekili olmak istemiştir. Önerisi reddedilince, önce Ahrar Partisi'nin, sonra da Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin fikir babalığını yapmış, ama hiçbir zaman doğrudan doğruya siyasete girmemiştir. 1913'te tekrar yurt dışına gitmek zorunda kalmış ve İsviçre'de ölmüştür.

3 1902 Jön Türk kongresi ve hareketin ikiye ayrılması.

Kongrede Osmanlı unsurlarını teşkil eden bütün milletler hemen hemen temsil edilmişti. 60-70 kişiye varan kongreciler «Jön Türk» âleminin ve Sultan Abdülhamid muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti.

[…] Kongre, Prens Sabahaddin Bey'in güzel bir konferansıyla açılmıştır. Müzakere esnasında şu iki nokta üzerinde durulmuştur:

a) Yalnız propaganda ve neşriyât ile inkılâp yapılamaz. Buna dayanan askerî kuvvetlerin de ihtilâl harekâtına katılmalarını temine çalışmalı.
b) Ecnebi hükûmetlerin müdahalesini davet suretile memlekette ıslahat icrasına girişmeli.

[…] Prens Sabahattin Bey, […] ecnebi müdahalesine de ihtiyaç bulunduğunu ve bunu memleketimiz çıkarına çevirmek lâzım geldiğini anlatmış ve düşüncesini şu suretle özetlemiştir:

«Biz memleketimizde bir ihtilâl yapmak maksadile toplanmış bulunuyoruz. Lâkin dahilde ihtilâl çıkarmağa muvaffak olduğumuz takdirde bu hareketin iyi bir biçimde neticeleneceği muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında her hangi ecnebi bir hükûmetin kendi menfaati namına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için menfaati menfaatimize uygun bir hükûmetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dahilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit bundan istifade etmek emeline düşecek hükûmetlerin müdahalesini bertaraf eyliyecek hür ve demokrat hükûmetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilâl harekâtına geçmeliyiz.»

Müzakere salonu bir müddet bu münakaşalarla çalkalandıktan sonra şu yolda iki görüş belirmişti: «Müdahaleci» ve o zamanın diliyle «adem-i müdahaleci» [müdahale karşıtı]. Prens Sabahattin Beyin izah ettiği şekilde müdahaleye taraftar olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu. Bu hizbi İsmail Kemal Bey temsil ediyordu. Adem-i müdahaleci azınlık hizbine de Ahmet Rıza Bey baş olmuştu. Bu suretle kongre iki kısma ayrılmıştır.

Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve «Jön Türkler»* (İstanbul, 1946).

Kongredeki gruplar arasındaki temel görüş ayrılığı neden çıkmıştır?

5 Gizli derneğe üye kabulü.

Talat Bey, cebinden çıkardığı siyah bir gözlüğü gözlerime yerleştirdi. Altında siyah bir bez olmakla beraber, etraf azıcık seçiliyordu. Gene de, Selânik'in yabancısı olmak dolayısıyla buraları bilmiyordum. Bir bahçeden içeri girdik. Bahçe kapısında: Kimdir o? Dendi. "Hilal" parolası verildi. O bekleyen beni aldı. Talat Bey dışarıda kaldı. Bir taş merdivenden çıktık. Sağda bir odaya girdim. Orada yalnız kaldım. Hafif bir lâmba ışığı odayı aydınlatıyordu. Perdeler kapalıydı. Biraz sonra kısa boylu, siyah peçeli biri içeri girdi. Bana, derneğe girmekte kesin kararlı olup olmadığımı tekrar sordu. Evet, dedim. Gözlerimi tekrar siyah bir bezle sıkıca bağladı. Etrafı hiç göremiyordum. Geldiğimiz kapıdan çıktık. Karşıda bir odaya girdik. Birkaç adım sonra ayakta durduruldum. Birisi, karşıdan doğru, bir nutuk okudu. Bunda vatanın halinden, buna sebep olan zalim yönetimin kötülüklerinden söz ediliyordu. Sonucunda bu kötülüklerden kurtulmak için oluşturulmuş Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne beni kabul ettikleri de vardı.

Nihayet sıra yemine geldi. Sağ elim Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân, sol elim de bir kama ve bıçak üzerinde olduğu halde, 1876 Anayasası'nın geri getirilmesine ve bu uğurda hiçbir şey esirgemeyeceğime ve ihanet etmeyeceğime yemin ettim. Sonra gözüm açıldı. Karşımda siyah peçeli, kırmızı örtülü üç şahıs bulunuyordu.

Halil Erdoğan Cengiz (yay.), *Enver Paşa'nın Anıları* (İstanbul, 1991)

S Ö Z L Ü K

* Serasker

1 Kolağası (Resneli) Niyazi Bey.

2 1906 ve 1907'deki vergi ayaklanmaları.

Erzurum'daki vergi ayaklanması başından beri diğer şehirlerdeki ayaklanmalara göre hem daha iyi örgütlenmiş, hem de daha geniş bir kitleye yayılmıştı. Halk, Vali'nin görevden alınmasını istemekteydi. Esnaf, halka destek olmak için dükkan kapatma eylemi başlattı. Şehir halkı Saray ile doğrudan iletişim kurabilmek için 13 Mart'ta Telgrafhane'yi işgal etti. Vali, Erzurum Müftüsü'nden halkı yatıştırmasını istediyse de, Müftü buna yanaşmayarak, vergilerin zaten İslam'a da aykırı olduğunu ve ayaklanmanın meşru olduğunu belirterek, siyasal otoriteyi çiğnedi ve halka katıldı. Olaylar süresince, Erzurum'daki askerî birlikler, üstlerinin ve Vali'nin emirlerine uymadılar ve dolayısıyla, isyanı bastırmak için hiçbir girişimde bulunmadılar. 18 Mart dolaylarında yine protesto gösterileri yapıldı ve vergilerin kaldırılması için Saray'a çok sayıda telgraf çekildi.

Aykut Kansu, *1908 Devrimi* (İstanbul, 1995).

C. Muhalefetin yaygınlaşması ve radikalleşmesi

Belge 2 ve 5

■ Yirminci yüzyılın başında yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler Jön Türkleri mutlakiyet rejimine karşı muhalefetlerini sertleştirip eyleme geçmeye itmiştir. 27-29 Aralık 1907'de toplanan "Muhalifîn Fırkaları Kongresi"nin sonuç bildirgesi hareketin radikalleşme sürecine girdiğini gösterir. Ancak, hareket 1907'den sonra coğrafî olarak yaygınlaşmaya hız verince üye alımlarında eski titizlik ihmal edilmeye başlandı.

■ 1907 kışının çok sert geçmiş olması nedeniyle tarım sektörü 1908 yılına büyük bir sıkıntıyla girmiş, hayat pahalılığı olumsuz etkisini orta sınıflar üzerinde de göstermeye başlamıştı. **1906 ve 1907 yıllarında Kastamonu, Erzurum, Sivas, Trabzon, Sinop, Ankara, Bitlis, Diyarbakır, Van ve Kayseri'de çıkan vergi isyanları, 1908 temmuzunda Makedonya'da ortaya çıkan ayaklanmanın toplumsal tabanının genişliğinin göstergesidir.** Sözkonusu vergi isyanlarında yakalanan elebaşlarının bazıları, meşrutiyetin yeniden ilanından sonra mebus olarak mecliste görev almışlardır. Orduda da yaygın bir hoşnutsuzluk vardı. Maaşlarını alamayan subayların çıkardıkları küçük çaplı isyanların sayısı 1908'e yaklaştıkça katlanarak arttı.

■ 1905'teki Rus-Japon savaşında Japonya'nın Rusya'yı ezici bir şekilde yenmesi Müslüman ülkelerde **Asyalı bir meşrutî monarşinin Avrupalı bir mutlak monarşiyi yenmesi** olarak algılanmış ve büyük bir hayranlıkla karşılanmıştı. Bu savaştan sonra Rusya'da parlamento toplanmıştı. Osmanlı seçkinlerini sarsan başka bir gelişme de, **1906 İran Devrimi ve sonrasında açılan parlamento**dur. Kendi ülkelerinden daha az gelişmiş olarak algıladıkları komşu ve Müslüman bir ülkede meşrutî rejime geçilmiş olması Osmanlı seçkinlerinin gururuna dokunmuştu. 1907'de gerçekleşen Rus-İngiliz ittifakı da Jön Türklerin ruh halini derinden etkiledi. Osmanlı toprak bütünlüğünün 19. yüzyıl boyunca koruyucusu olan Birleşik Krallık'ın Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılda 11 kez savaştığı en büyük düşmanı Rusya'yla yakınlaşması imparatorluğun sonunu getirecek bir gelişme olarak algılandı. Nitekim, 1908 haziranı sonunda Reval'de İngiliz kralıyla Rus çarının yaptıkları görüşmenin Jön Türkler tarafından yanlış bir biçimde Osmanlı topraklarının bölüşüldüğü şeklinde yorumlanması, 23 Temmuz'da anayasanın ilanıyla sonuçlanacak ayaklanma sürecini başlattı.

D. Meşrutiyetin yeniden ilanı

Belge 1, 3 ve 4

■ 1908 martında Birleşik Krallık'ın Makedonya vilayetlerine ilişkin bir reform planı sunması bölgedeki Jön Türkleri bir an önce harekete geçmeye itti. Paris'teki cemiyet merkezi ve Selanik şubesi arasında gerçekleşen yazışmalardan sonra 28 Mayıs 1908'de Manastır'daki konsoloslara "Terakki ve İttihat Cemiyeti" imzalı bir bildiri verildi. Selanik'teki Merkez Komutanı Yarbay Nazım Bey'in haziran başında cemiyet tarafından vurulmasının ardından 3 Temmuz 1908'de **Kolağası Niyazi Bey'in, yanında belediye reisi, maliye müfettişi, polis müdürü olmak üzere birkaç yüz asker ve siville birlikte Resne'de dağa çıkması**yla İstanbul'daki rejime karşı geri dönüşü olmayan bir mücadele süreci başlatıldı.

■ Ayaklanmayı bastırmak için 7 Temmuz'da Manastır'a gelen Şemsi Paşa, burada cemiyet üyelerinden biri tarafından vuruldu. Padişaha sadık kişilere suikastler düzenlenmeye başladı. Temmuz ortasında İzmir'den ayaklanmayı bastırmak üzere Selanik'e gönderilen iki tümen asker de isyancıların safına geçti. Kosova'da bulunan **Firzovik'te Avusturya karşıtı olan bir hareketlenme cemiyetin adamlarınca meşrutiyet taraftarı bir protestoya dönüştürüldü.** Sarayın yılgınlığı Kosova'dan yağan telgraflarla daha da arttı. Son bir çare olarak yüzlerce subay terfi ettirildi. Ayrıca isyancılar için genel af ilan edildi, tutuklular salıverildi, son olarak da sadrazam ve *serasker** değiştirildi. Ama ok yaydan çıkmıştı. **İsyancılar, 23 Temmuz 1908'de Manastır'da meşrutiyeti yeniden ilan ettiler.** Makedonya'nın pek çok şehir ve kasabasından **saraya çekilen telgraflar Sultana Kanun-ı Esasi uyarınca Meclis-i Mebusan'ı toplantıya çağırmasını, yoksa tahttan indirileceğini bildirdi.** Bazı nazırların direnme tavsiyelerini kabul etmeyen II. Abdülhamit, 24 Temmuz'da meşrutiyeti ilan ettiğini açıklayan fermanını yayımladı.

3 Niyazi Bey'in isyanı.

Yıldız Sarayı Başkâtipliğine,
Rumeli Umumî Müfettişliğine,
Manastır Valiliğine,

3 Temmuz 1908, Cuma

Bütün milletin arzusu Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm, milleti korkutmamıştır. Aksine daha da bu istikamette mukavemet etmeye amil olmuştur. Padişahına karşı millet, şimdiye kadar yapılanlardan herhangi bir hesap sormamaktadır. Gayemiz bundan sonra medenî milletlere benzeyecek bir idarenin kurulmasıdır. Kanımız bahasına müdafaa ettiğimiz vatanı otuz seneden beri maruz kaldığı bölünmelerden kurtarmak için vatan sathına yayılmış olan dünün nifaklarını kaldırmak ve bugün karanlık olan geleceğimizi aydınlığa kavuşturmak ve sağlam bir temele oturtmak kararındayız. Bu uğurda hesaplı ve düşünceli çalışıldığı bir sırada Selanik'e bir sürü hafiyeler dolarak istikrarı bozucu teşebbüslere başlamışlardır. Bu mel'un insanların hareketlerine göz yummak, dahilî ve haricî düşmanlara karşı vaziyeti daha kötüye gitmesi demek olduğundan milletçe lüzümlu teşebbüslere geçilmiştir. İlk hareket olarak silahlarıyla iki yüz vatan çocuğu, bugün Resne'de vazifeye başlamıştır. Şimdilik üç subay kumandasında Rumeli'deki halklardan müteşekkil müfrezeler harekete geçmiştir. Gayemiz ordu ve münevver vatan çocuklarını lekelemeye çalışan bu hafiyelerin cezasını vermektir. Selanik'e gelen dört beş jurnalcı paşayla, hususî defterle temin edilen adamları, üç güne kadar Selanik'ten trenle çıkıp gitmezlerse mıntıkadaki bütün münevverler bize iltihak edeceklerdir. Biz Kanun-ı Esasi'nin hemen bugün yürürlüğe konulmasını istiyoruz. Eğer hükûmet bunu sağlamazsa millet zorla alacaktır. Teşkilâtımız bu millî arzuyu tahakkuk ettirmek, hürriyetimizi ele geçirmek kuvvetini temin etmek gayesindedir. Bunu en kısa zamanda yapacağız. Bugün için vatanı kötü bir vaziyete düşürecek hareketlerde bulunmak, millet ve memleket menfaatine değilse de yukarıda anlattığımız insanların uzaklaştırılması padişah ve sarayın şerefinin muhafazası için elzemdir. Vatan çapında kuvvetli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki, Millet Meclisi'nin hemen toplanmasını arzu eder. Bu yapılmadığı takdirde mesuliyet hükûmetin olacaktır.

Resneli Niyazi, *Hâtırât-ı Niyazi*, 3. baskı (İstanbul, 2004).

4 Manastır'da "Hürriyet'in İlanı" gösterileri, 23 Temmuz 1908.

5 1907 sonunda toplanan II. Jön Türk kongresinin sonuç bildirgesi.

1) Hükûmetin efal ve harekâtına karşı silâh ile karşı koyma,
2) Siyasî ve iktisadî grev ile silâhsız mukavemet (polis ve hükûmet memurlarının tatili meşguliyeti,)
3) İş başındaki hükûmete vergi vermemek,
4) Ordular dahilinde propaganda: Asker, ne vatan evlâdına, ne de ayaklananlara karşı yürümemeğe dâvet olunacak,
5) Genel ayaklanma,
6) Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesaiti icraat [olayların akışına göre başka tedbirler]

Mazlûmların hepsi bizim gibi azmederse o hükûmet yakında ortadan kalkar. O hükûmet ki yıkılmağa yüz tutmuş bir duvar halindedir. Onu yıkmağa ve onun yıkılmasile selâmete eren vatan dahilinde hürriyet ve adalet ateşinin dalgalanmasına bir omuz darbesi kifayet eder! Yaşasın şimdiye kadar dağınık bir halde bulunan milletlerin birliği! Yaşasın devrimci güçlerin toplanması!

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti. Vasıta-i neşriyatı: *Şura-yı Ümmet* ve *Meşveret*
Ermeni İhtilâl Heyet-i Müttefikası [Birleşik Ermeni Devrimci Komiteleri] (Taşnaksütyon). Vasıta-i neşriyatı: *Duruşak*
Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi [Yahudi Cemiyeti]. Vasıtai neşriyatı: *Lavara*
Hilafet heyet-i tahririyesi [yazı kurulu]. Türkçe ve Arapça vasıta-i neşriyat (Londra)
Armenya gazetesi heyet-i idaresi [idare kurulu]. Vasıta-i neşriyat (Marsilya)
Razmik heyet-i idaresi. İhtilâl naşiri [devrimci yayın] (Balkan memleketleri)
Hayrenik heyet-i idaresi. İhtilâl naşiri (Amerika)
Ahd-i Osmani cemiyeti (Mısır)
Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet. Meşrutiyet cemiyeti. Naşir-i efkârı [yayın organı]: *Terakki*

Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve «Jön Türkler»* (İstanbul, 1946).

Kongrede alınan kararların Jön Türk hareketi açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir mi?

SENTEZ

II. Abdülhamit dönemi Osmanlı modernleşme sürecinde Tanzimat'ın olgunluk dönemi olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan reform hareketinin ilk somut sonuçları bu yıllarda ortaya çıkarken, reformlar daha da hızlanarak sürdürülmüştür:

- 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordularının doğu ve batı cephelerindeki iki başkomutanının da (Osman Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa) Harbiye mezunu olmaları bu bakımdan anlamlı bir örnektir.

- Eğitim ve idare alanında önceki dönemlerde yapılan reformlar daha da ileri götürülmüştür.

Sultanın baskıcı bir rejimde somutlaşan merkeziyetçi eğilimleri, iç siyasette meşruiyet kaynağı ve dış siyasette de bir koz olarak halifelik unvanına yapılan vurgu ile sivil ve askerî idarenin yanısıra iktisadî alanda da artan Alman nüfuzu, II. Abdülhamit döneminin öne çıkan nitelikleridir.

Bu dönemde imparatorlukta yaşanan gelişmeler değerlendirilirken uluslararası bağlam, yani emperyalizmin 19. yüzyılın son çeyreğinde doruk noktasına çıktığı olgusu da gözden kaçırılmamalıdır.

1908 Jön Türk Devrimi'ni gerçekleştirecek ve daha sonra Cumhuriyet'i kuracak olan kuşağın üyelerinin de 1870 ve 1880'li yıllarda doğup modern devlet okullarında yetiştikleri, Ermeni sorunu, Makedonya sorunu, göçmenlik olgusu gibi döneme damgasını vuran meselelerin bu kuşağın zihniyetinin oluşmasında temel bir yeri olduğu da unutulmamalıdır.

KARIŞTIRMAYALIM

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler

- **Yeni Osmanlılar** ve **Jön Türkler** iki ayrı hareket ve iki ayrı kuşaktır.
- **Yeni Osmanlılar,** Sultan Abdülaziz devrinde yönetimde Bâb-ı Âlî'nin ağırlığına ve Ali ve Fuad Paşalar'ın baskıcı tavırlarına karşı 1860'lı yılların ikinci yarısında gelişen bir muhalefet hareketine verilen isimdir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi isimleriyle simgeleşen hareket, açılacak bir parlamentonun hazırlanacak bir anayasa çerçevesinde hükümeti denetlemesi gerektiğini savunmuş, bu anlamda 1876 Kanun-ı Esasisi ile I. Meşrutiyet'in fikir babası olmuştur.
- **Jön Türkler**, 1870 ve 1880'li yıllarda doğmuş, **Yeni Osmanlılar**'ın fikirlerinden derinden etkilenmiş ve modern devlet okullarında yetişmiş bir kuşağın üyelerinin 1880'li yılların sonundan itibaren baskıcı Abdülhamit rejimine karşı örgütlenerek yürüttükleri muhalefet hareketine verilen isimdir.
- **Yeni Osmanlılar** ve **Jön Türkler** Batı dillerindeki bilimsel literatürde bir dönem karıştırılmış, tek bir hareket olarak anlaşılmıştır. Bu yanlışın arkasında **Yeni Osmanlılar**ın ortaya çıktığı 1860'lı yıllarda kendilerine Fransızca'da *Jeune Turcs* (Genç Türkler) ya da *Jeune Turquie* (Genç Türkiye) denmesi yatar. Bu durumun tarihî kökenleri şöyle açıklanabilir: 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da ortaya çıkan parlamenter rejim yanlısı liberal muhalefet hareketlerine "Genç İtalya", "Genç Almanya", gibi isimler verildiğinden Osmanlı ülkesinde benzer fikirleri savunan muhalif harekete de "Genç" denmiştir. "Osmanlı" yerine "Türk" ya da "Türkiye" denmesi ise daha da eskilere dayanan bir geleneğin yansımasıdır: 16. yüzyıldan itibaren Batı dillerinde ve özellikle Fransızca'da Osmanlı Devleti, Osmanlı İmparatorluğu hatta İslam alemi ve Doğu'yu tanımlamak için "Türk" terimi kullanılmıştır. **Yeni Osmanlılar** da kendilerinden Fransızca'da söz ettiklerinde "Genç Türkler" ya da "Genç Türkiye" terimini kullanmışlardır.

OKUYALIM GEZELİM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **Ahmet Hamdi TANPINAR**, *Mahur Beste*, 1988.
  - **Orhan KOLOĞLU**, *Abdülhamit Gerçeği*, 3. baskı (İstanbul, 2002).
- **MÜZE**
  - **Yıldız Sarayı**, Beşiktaş, İstanbul.
- **FİLM**
  - **Halit REFİĞ**, *Haremde Dört Kadın*, 1965.

Tarihsel metin incelemesi (2)

İstanbul gecekonduları.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Baş Kitâbet Dairesi

Kumkapı taraflarında demiryolu hattı boyunca gaz tenekelerinden küçük küçük kulübeler inşa edilerek tedricen bir mahalle meydana getirildiği ve bu kulübelerde ikamet eden kişilerin göçmen ve fakirlerden oluştuğu bir şahıs tarafından haber verilmiş ve bu durum Zat-ı şahanelerince üzüntü ile karşılanmıştır. Malum olduğu üzere bir şehre yeni gelen biri için ilk gördüğü manzaranın tesiri kalıcı olmaktadır. Bu sebeple İstanbul'a gelecek ecnebilerin ilk olarak görecekleri Müslüman mahallelerinin mümkün olduğu kadar iyi görünümlü olmasına gayret edilmelidir. Hal böyle iken Osmanlı Devleti'nin başkentinin Avrupa'ya açılan yöresi konumunda bulunan ve demiryolu ile gelecek yabancı seyyahların öncelikle gözüne çarpacak olan Yedikule'den Kumkapı'ya kadar olan demiryolu güzergahının iki tarafında böyle teneke-den kulübeler bulunması ortamı çok çirkinleştirecektir. Bu kulübelerde ikamet edenlerin göçmenlerden oluşması, son hadise sebebiyle buraya hicret edenlerin yerleştirilmelerinin yapılmadığı anlamına gelmektedir ki, bu durum Zat-ı şahanelerince kabul edilebilir değildir. Bilindiği üzere Zat-ı şahaneleri İstanbul'un mamur hale getirilmesi ve görünümünün güzelleşmesi için mevcut olan aksaklıkların tamamını bizzat araştırmaktadır. Bu noksanların giderilmesi Zat-ı şahanelerince her zaman irade ve ferman buyurulmakta olup, bu gibi şeyleri daima tahkik etmek ve icabına göre lazım gelenleri yapmak Dahiliye Nezareti ve Şehremaneti'ne aittir. Bu çerçevede sözü edilen kulübelerde bulunan göçmenlerin ve fakir insanların münasip evler inşa etmek veya kiralamak suretiyle oralara nakilleri gerekmektedir. Kulübelerin yıkımı için yapılması gereken masrafın bir kısmı Zat-ı şahanelerince ihsan buyurulmuştur. Bu hususlar dikkate alınmak suretiyle, demiryolu hattı boyundaki kulübelerde oturan aciz insanların münasip yerlere yerleştirilmesine ve kulübelerin ortadan kaldırılmasına yönelik çarenin bir an önce bulunarak Saraya arz edilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir.

Saray Başkâtibi
Süreyya

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi*, 13, 4 N 1310 / 22 Mart 1893

Vahdettin Engin,
***Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u* (İstanbul, 2001).**

METNİN OKUNMASI

- Metni okuyup anlamını bilmediğiniz kelimeleri sözlükten bularak öğreniniz.
- Metnin ne tür bir belge olduğunu, kim tarafından yazıldığını, kime hitaben yazıldığını belirleyiniz. Bu unsurların metnin okunması ve anlaşılmasında ne derece önemli olduklarını saptayınız.
- Metnin yazılış nedeni ya da nedenlerini bulunuz. Birden çok neden söz konusuysa, bu nedenlerin aralarında bir bağ olup olmadığını belirleyiniz.
- Metnin tarihine dikkat ediniz. Söz konusu tarihin öncesi ve sonrasında önemli olaylar olup olmadığını bulunuz.
- Metinde daha önceki herhangi bir olaya gönderme yapılıp yapılmadığını bulunuz. Eğer yapılıyorsa, söz konusu olay hakkında metinde verilenden daha fazla bilgi edinmeye çalışınız.

SORUNSAL ÇIKARMA

- Metinde sözü edilen tekil olay ya da olayların genel bir çerçeveye oturup oturmadığı üzerinde düşününüz.
- Metinden Abdülhamit rejiminin hangi yönleri üzerine bilgi edinilebileceğini saptayınız. Saptadığınız noktaları ayrı ayrı yazınız.
- Saptadığınız noktalara benzeyen başka tekil olay ya da örnekler bulmaya çalışın.
- Kompozisyonunuzu yazarken metinden yola çıkacağınızı, ancak metinle sınırlı kalmayacağınızı unutmamalısınız. Dolayısıyla, sorunsalınızı belirlerken metni sadece bir çıkış noktası olarak düşünmelisiniz.

ÖDEVİN DÜZENLİ VE AÇIK BİÇİMDE SUNULMASI

- Ödevin üç büyük bölümünün içeriğine dikkat edin:

Giriş:
- Konuyu tanıtır (zamandizimsel çerçeve, coğrafî çerçeve, temel izlek);
- Bir sorunsal önerir;
- İzlenecek planı açık bir dille anlatır.

Gelişme: En fazla iki ya da üç alt bölümden oluşur.

Sonuç:
- Gelişme bölümünde yapılan çözümlemeyi özetler ve en önemli iki-üç nokta üzerinde durur;
- Sorunsala yanıt verir;
- Geleceğe açılımlar yaparak konuyu genişletir. (Örnekler için, *bkz. s. 163, 337 ve 391*).

- Konuyu ödevin başına hatasız ve kısaltma kullanmadan yeniden yazın.
- Giriş bölümünü, gelişme bölümünün alt başlıklarını ve sonuç bölümünü, her seferinde bir ya da daha fazla satır atlayarak birbirlerinden iyice ayırın.

Sansür uygulaması

Sansür uygulaması II. Abdülhamit rejiminin en çok altı çizilen yönlerinden biridir. Sansür, baskıcı rejimin kuşkusuz en vazgeçilmez parçalarından biriydi. Ancak, sansür uygulamasını değerlendirirken II. Abdülhamit'in yaptığının, bu konuda kendi saltanatından önce Osmanlı Devleti'nde var olan basın rejimini "geliştirmek" ve Avrupa'daki örnekleri izlemek olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Sansür uygulaması ve ondan kaynaklanan otosansür olgusu ülkenin kültürel yaşamında onarılması güç hasarlar bırakmıştır. Bununla beraber, kültürel alandaki her türlü sorundan sansür uygulamasını sorumlu tutmak yanlış olur. Kaldı ki, sansür, iktidarın elindeki teknik imkanlar ve sansürü işletecek kadroların yetkinliğiyle birlikte düşünülmelidir. Bu açıdan bakıldığında, Abdülhamit sansürünün 20. yüzyıldaki benzerlerinin yanında hayli güdük kaldığı söylenebilir.

2 Sansürün yarattığı hasar.

Maarif Nezareti tarafından çıkarılan *Maarif Nezareti Salnamesi*'nin 1318/1900 tarihli nüshasında verilen hesaba nazaran, Nezaret'in "Encümen-i Teftiş ve Muayene" adlı kitap tetkik komisyonunca basım ve yayımına ruhsat verdiği Türkçe kitapların miktarı yüz elli, ertesi sene salnamesinde yüz doksan üç [...] ve 1321/1902 salnamesinde de yüz yirmi altıdır ve bu rakamların çoğu duvar takvimi gibi şeylere aittir.

Halbuki, bu hesap basılmış kitaplara ait olmayıp tabına müsaade verilenlere ait bulunduğundan bunlardan ne kadarının tabedildiği de meçhulümüzdür. Şu hesaba göre bir tahmin yaparak üçte ikisinin basıldığını farzedersek senede yüz elli Türkçe kitabın basılmış olduğunu kabul etmek lazım gelecektir ki bu, acı olduğu kadar düşündürücü bir hakikattir. Demek ki, Mutlakiyet devri yayıncılığının hele bu seneleri, artık sansür sıkıntısından dolayı büsbütün kötürüm bir hale gelmiştir.

Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (Ankara, 1934).

3 Yasak kelimeler.

Yasaklanan sadece "muzır" makale ya da haberler değildi. Hükümetin oluşturduğu bir liste de vardı. *Grev, suikast, ihtilâl, anarşi, sosyalizm, dinamit, infilâk* [patlama], *isyan* gibi kelimeler bir halk ayaklanmasını akla getirdikleri; *hal'* [tahttan indirme], *cinnet, murad* kelimeleri V. Murat'ın tahttan indirilmesini çağrıştırdıkları; *katliam* ve *Ermenistan* Avrupa'nın dikkatini çekebilecekleri; *Kanun-ı Esasi, hürriyet, vatan* ve *müsavat* [eşitlik] mutlakiyetçi rejime ters düştükleri; *Bosna, Hersek, Makedonya, Girit* ve *Kıbrıs* halkın imparatorluğun dağılışını hissetmemesi için kullanımı yasaklanan kelimelerdendi. *Burun* da hoş karşılanmıyordu, malum, Abdülhamit'in büyük burnu meşhurdu; *yıldız* da Yıldız Sarayı'nı çağrıştırırdı. Bu kelimeler ilgisiz bir olayın anlatımında bile kullanılamazdı. Büyük katliamlar, Saraya bağlı insanların suçları, özellikle Anadolu vilayetlerinde yaşanan tecavüz ve kaçırma olaylarının haberleri gazetelerde yer bulamazdı. Sansür, gazetelerin bilim köşelerini bile bozardı: Oksijenin *serbest* olduğu ya da bir matematik formülünde AH = 0 yazılamazdı, çünkü bu Abdülhamit eşittir sıfır diye anlaşılabilirdi.

A. Djivélégian, *Le régime de la presse en Turquie* (Paris, 1912).

1 Sansürün keyfiliği ve sınırları.

Yabancı basını ve yayınları da kontrol etmek Matbuat Müdürlüğü'nün göreviydi. "Muzır" olduğuna karar verilenleri, bazen telgrafla, bazen mumluda çoğaltarak ilgililere, vilâyetlere, mutasarrıflıklara yolluyor, bölgelerinde bunların yasaklanmasını istiyordu. Birçoğunu çözmekte bizim de zorlandığımız yabancı isimleri içeren listeleri alan memurların, bir düzineyi aşkın dildeki bu yayınları bilmesi, tanıması olanaksızdı. Dolayısıyla içinde bulunduğu korku rejiminde en akıllı şey, ayrıntısına bakmadan her önüne geleni yasaklamak oluyordu. Bu listelerden bazılarının ise insanı aptala çevirecek kadar ayrıntılı olduğuna da işaret etmeliyiz. Elimizde bulunan 1904 yılına ait bir listede 129 isim altındaki yayının, 239 sayısının yasaklanmasına dair bilgi vardır. Yabancı isimlerin Arap harfleriyle yazılmasındaki zorluğun yanısıra, zavallı bir zabıta memurunun bunu anlamasını beklemek insafsızlık olurdu. Bu yüzdendir ki, sansür memurları, rejimin gereğine uyarak her şeyden önce kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır.

Vilayetlerde sansür olayında mektupçunun kişiliği önemli bir rol oynuyordu. Eğer evvelce gazetecilik yapmış ya da çoğu kez olduğu gibi, vilayetin resmî gazetesini kendisi çıkarıyorsa iş kolaylaşıyordu; bu alanda bilgisi yoksa keyfilik artıyordu. Eski örnekler de geçerli bir yöntem olmuyordu. Bir mektupçunun yasakladığını öbürünün hoşgörüyle karşılamasına çok rastlanıyordu. Anadili Türkçe olmayan bölgelerde ise mektupçunun bu konudaki bilgisinin derecesi de son derece önemliydi.

Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamit Sansürü", *Tarih ve Toplum*, sayı 38 (1987).

4 Sansür ve otosansür.

Sözün tam anlamıyla, her yazı bütünüyle elenerek bütün ruhu, kapsamı, konu ve anlamı altında gizlenebilecek olan kavramı ile gözden geçirildikten sonra her satırı ve her satırı meydana getiren bütün sözcükleri, üstelik noktalamaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyültücü camlarla incelenirdi. Sarayın kuruntusu, bir bulaşıcı hastalığın yayıldıkça büyüyen tohumları çeşidinden hükümet mekanizmasının her aletine geçmiş ve görev gevşekliğinden, dikkat zayıflığından doğabilecek sorumluluk korkusu her memuru kuruntulu, vesveseli, her sözün gölgesinden ürkerek gırtlağına sarılmak için pençesine saldıran bir çılgın yapmıştı.

Böylelikle, yukarıdan açık buyruklar gelmesine gerek kalmadan, yalnız belki padişahın hoşuna gitmez düşüncesiyle dokunulmayacak konuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak sözlerin, hele ne türden olursa olsun saraya, yönetime, aktüel olaylara dokunur gibi şeylerin sayısı arta arta öyle bir toplama ulaşmıştı ki, basının alanı artık içinde dolaşılmayacak kadar daralmış, kullanılabilecek sözcüklerin sayısı ilkel bir ulusun dili kadar küçülmüştü.

Siz, yazı yazanlar bu sakınılacak konuları ve sözleri bilmeli idiniz. Tarihten, dinden ve politikadan söz edemezdiniz. İlk önce "hürriyet", "vatan", "millet", "zulüm", "adalet" türünden elliyüz sözcükle başlayan yasaklanmış sözlerin toplamını gün geçtikçe kabartan yeni dilden kovulmuş eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman akılda tutarak, kalemin ucuna geldikçe murdar bir böcek gibi fırlatıp atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski basımevlerinde böyle kontrolden geçerek kırmızı mürekkeple çizilmiş sözcüklerle kalabilmiş ilk prova kağıtlarını gözden geçirse, "Baskı Yönetiminde Yasak Sözlük Kitabı" diye ne tuhaf bir eser meydana getirebilirdi.

"Birader" diyemezdiniz; bir yandan (tahttan indirilmiş ve o zaman bir sarayda mahpus bulunan Sultan) V. Murat, öte yandan (veliahd olan) Reşat Efendi vardı. "Tepe" diyemezdiniz; Yıldız Sarayı'nın bir tepede bulunduğuna, kapalı bir yolla, işaret etmiş olurdunuz. "Sakal", hele "boya" hemen padişahın boyalı sakalına bir gizli takılma sayılabilirdi. Ve böyle yüzlerce sözcük vardı ki bir yanından tutulup çekildikçe uzayan lastik gibi, Yıldız'a kadar uzatılabilirdi. Üstelik öyleleri vardı ki bizler, yazarlar, "Acaba bu söz niçin yasaktır" diye, üç beş kişi bir araya toplanarak uzun uzun uğraşır, nedenini, neye dayandığını araştırırdık.

Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* (İstanbul, 1987).

5 Sansürün zayıf noktası.

Dünya gazetelerini okuyamaz mıydık? Dünya klasiklerini bulamaz mıydık? Menedilmiş risale ve mecmuaları görmek kabil değil miydi?

O çağlarda ecnebî postahaneler var, o çağlarda ecnebî kitapçılar var. Bunlar memleketin bağrında birer dikendi ama, Abdülhamid yasağı bizi bu postahanelere, bu kitapçılara muhtaç ederdi. Buralara hafiyeler giremezlerdi. Postahanelerin, kitapçıların karşısında ve etrafında dolaşırlar, girip çıkanları tarassut ederlerdi. Biz yabancı kitapçıları aracı yapar, yabancı postalarla muhabere eder, istediğimiz, aradığımız gazeteleri de, kitapları da bulurduk.

Ali Şükrü Çoruk (yay.), *Eski İstanbul Hatıraları* (İstanbul, 2002).

6 Sansür ve basına maddî destek.

a.
Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Baş Kitâbet Dairesi

İkdam gazetesine aylık iki bin kuruş ödenek bağlanması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğidir.

27 Mart 1896
Saray Başkâtibi
Tahsin

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hususi*, 22, 13 L 1313

b.
Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Baş Kitâbet Dairesi

Dahiliye veznesinden *Tarik* gazetesine verilmekte olan 2.550 kuruşun 8.000 kuruşa yükseltilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğidir.
2 Ekim 1898
Saray Başkâtibi
Tahsin

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade hususi*, 60, 16 Ca 1316

Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u* (İstanbul, 2001).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Sansürün ne tür sonuçları olmuştur?*
2. *Sansür uygulamasının zayıf noktaları nelerdir?*
3. *İktidar sansür uygulamasıyla ne amaçlamaktadır? Uygulama bu açıdan başarılı olmuş mudur?*
4. *Gazetelere verilecek destekten söz eden arşiv belgelerinden nasıl bir sonuç çıkarabilirsiniz?*

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Çelişkili belgeleri karşılaştırın.***

KONU **10**

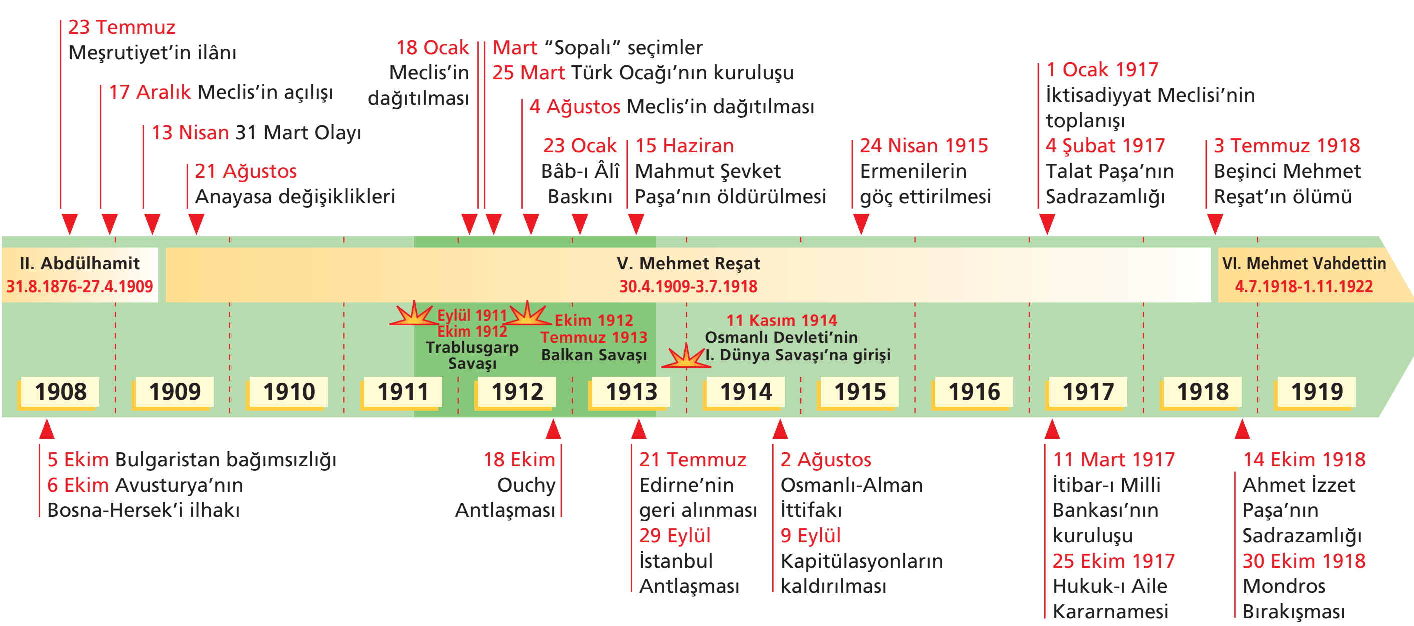
İkinci Meşrutiyet (1908-1918)

Osmanlı İmparatorluğu, 23 Temmuz 1908'de yeniden meşrutî yönetime kavuştu. 1909'da yapılan anayasa değişiklikleri, Osmanlı Devleti'ni gerçek anlamda parlamenter rejime geçirdi. Ancak, bir yanda padişahın daha güçlü olmasını isteyen muhalefetin kanundışı etkinlikleri, diğer yanda da dış saldırılar ve I. Dünya Savaşı'na girme kararı, II. Meşrutiyet'in barışçı bir reform dönemi olmasını engelledi. Çağdaşlaşma ve modernleşme yolunda pek çok adım atılmasına karşın II. Meşrutiyet, iktidar-muhalefet ilişkilerinin kanlı boyutlara vardığı ve üstüste gelen savaşların toplumu hırpaladığı bir şiddet dönemi oldu.

■ *II. Meşrutiyet yıllarında imparatorluğun ulus-devlet olma yolunda attığı adımlar bir batış süreci mi, yoksa bir doğuş süreci midir?*

■ *Parlamentonun varlığı temsilî rejim için yeterli midir?*

KONUNUN PLANI

1 **Sultan Abdülhamit, 32 yıl sonra Anayasa'ya geri döndü: Galata'da sevinç gösterileri.**
La Domenica del corriere, 8 Eylül 1908.

2 **1908 sonbaharında İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi üyeleri (soldan sağa):** Ayaktakiler: Hafız İbrahim Efendi ve Enver (Paşa), Hüseyin Kadri ve Mithat Şükrü (Bleda) Beyler; oturanlar: Habib, Talat (Paşa), Ahmet Rıza, İsmail Hakkı ve Hayri Beyler.

I. Zor başlangıç (1908-1909)

S Ö Z L Ü K

* Mültezim
* Aşar

A. "Hürriyetin ilânı"

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Rusya'nın 1905'te Japonya'ya yenilmesi, dış politikasını Balkanlar'a odaklamasına neden oldu. Balkanlar uzun yıllardır kargaşa içindeydi. Avusturya ve Rusya'nın bu bölge üzerinde nüfuz kurma mücadelesi yıllardır Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale niteliği taşıyordu. Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya sorunları gündemden düşmüyordu. Arnavutluk ise İtalya ile Avusturya'nın etkinlik mücadelesine sahne oluyordu. 8-9 Haziran 1908 günleri, bu kargaşaya bir son vermek amacıyla, Britanya Kralı VI. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay, Reval (Tallinn) kentinde bir araya geldiler. Buluşma Osmanlı Devleti'nin geleceği ve Boğazlar sorunu ile ilgiliydi. Ancak görüşmelerden sonra yapılan açıklamada Makedonya'da reform önerisiyle yetinildi.

■ Reval görüşmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni (İTC) çok kaygılandırdı. 1876 Kanun-ı Esasisi'nin yürürlüğe konarak meşrutiyet yönetiminin yeniden ilan edilmesine yönelik çalışmalara hız verildi. Makedonya'daki olayların gittikçe tırmanması ve 23 Temmuz'da birçok kentte meşrutiyetin ilân edilmesi üzerine **II. Abdülhamit, 23-24 Temmuz 1908 gecesi anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti.** Abdülhamit, bu önlemle İTC'nin gücünü sınırlayacağı kanısındaydı. Ancak, İTC gücünü giderek İstanbul'a kaydırdı. Hükümet değişti; Kâmil Paşa sadrazamlığa getirildi.

■ Kâmil Paşa Kabinesinin programında köklü değişiklik vaatleri vardı. Seçimler kısa sürede yapılacak, Meclis-i Mebusan bir an önce açılacaktı. Seçimlere kadar geçen sürede, başta İstanbul olmak üzere ülkenin dört bir yanında **Osmanlı toplumunun o güne değin görmediği bir özgürlük havası** esti. İlk kez genel grev niteliği taşıyan işçi hareketleri gözlemlendi.

■ İTC, büyük ölçüde kendi denetimi altında geçen seçimlerden zaferle çıktı. Tek istisna Ahrar Fırkası'ndan Ankara mebusu seçilen Mahir Sait Bey idi. Abdülhamit'in atadığı 39 Âyân Meclisi üyesinin de belirlenmesinden sonra Meclis, 17 Aralık 1908'de açıldı.

B. Bosna-Hersek ve Bulgaristan krizleri

Belge 1 ve 5

■ Meşrutiyetin yeniden ilânından sonra Osmanlı Devleti iki darbe ile sarsıldı. Bulgaristan Prensi Ferdinand, 5 Ekim 1908'de İstanbul'a bir telgraf çekerek bağımsızlığını ve krallığını ilan etti. Ertesi gün, Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Buna, Rusya ve Sırbistan'ın yanı sıra İtalya da büyük tepki gösterdi. Üçlü İttifak'ın kurulduğu günden beri Avusturya ile geçinemeyen İtalya, Habeşistan yenilgisinden sonra Adriyatik ve Balkanlar'la ilgilenmeye başlamıştı. Özellikle Karadağ ve Arnavutluk'a yönelen İtalya, tıpkı Avusturya gibi, bu yöreye geniş ekonomik yatırımlar yapıyordu. Ayrıca, Arnavutluk'u ele geçirebilmek için Adriyatik'i kapalı bir denize dönüştürmeyi tasarlıyordu. Avusturya'nın Bosna-Hersek'e yerleşmesi Adriyatik'te güçlenmesi anlamına geliyordu.

■ Yeni dönemin en belirgin özelliği, siyasal gücüne yeterince güvenemeyen ve olası tepkilerden ürken İTC'nin, yönetime doğrudan el koymaktan çekinmesiydi. Bu yüzden, hükümeti dışardan yönlendirmeyi tercih etti. Ancak, kısa bir süre sonra iktidar çok başlı bir görünüm kazandı. **Abdülhamit'in meşrutiyetin ilanı ile kısıtlanan iktidarının yanında, Sadrazam Kâmil Paşa, Meclis-i Mebusan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti farklı güç odakları olarak ortaya çıktı.** Kâmil Paşa, kimi kez muhalefete kimi kez Abdülhamit'e yakın davranarak gerginlikleri yatıştırmaya çalıştı. Ancak, bu uzlaştırıcı politika sonuç vermedi. Kâmil Paşa, Meclis'in büyük çoğunluğunun güvensizlik oyu ile sadaretten düştü.

■ İTC'nin siyasal etkinliği Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazam olmasıyla güçlendi, ama siyasal ayrılıklar da keskinleşmeye başladı. İTC'ye karşı muhalefetin sesi daha gür çıkmaya başladı. Bu arada muhalefetin sözcülerinden *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, Galata Köprüsü'nde öldürüldü.

1 **Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913).**

2 **Galata'da Meşrutiyet kutlamaları (25 Temmuz 1908).**

4 **Galatasaray Lisesi bahçesinde seçim sandığı.**

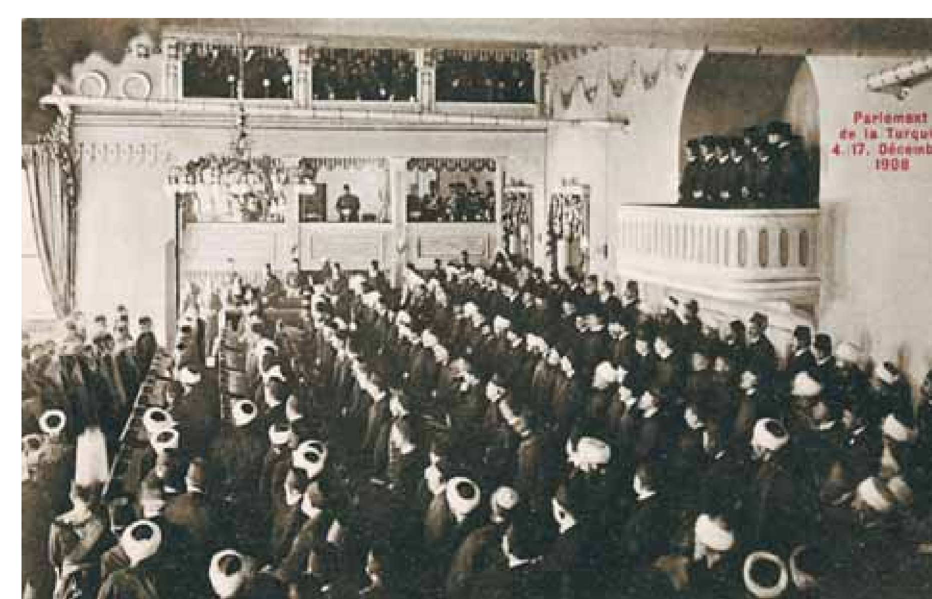
3 **Mebuslarımızı nasıl seçeceğiz?**

…[M]illetimizin şimdi önemli bir görevi vardır. Öyle bir görev ki, [İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin] başarılarının kalıcılığını sağlama arzularının gerçekleşmesi, yani vatan ve milletin kurtuluş ve mutluluğu, o görevin düzgün bir biçimde yerine getirilmesi ile mümkündür.

O görev nedir? ... [S]aygıdeğer "mebus" adının o ada layık olanlara verilmesi görevidir. Bunun için geçen sayımızda uzun uzadıya yazdık. Durmayacağız yine yazacağız.

Mebusluğa seçilecek kişide bazı nitelikler aranmalıdır ... [Y]erel koşullara ilişkin bilgisi öğrenilmelidir. Davranışları ve yaptıkları merak edilmeli, yani geçen külah kapmak devrinde rüşvet yiyip yemediği, fakirlerin kolu ve kuvveti kısa olanların mallarını, topraklarını ellerinden alıp almadığı, nüfuz ve saygınlık sayesinde eşini dostunu, taraftarlarını memuriyetlere, işlere geçirip geçirmediği, müteahhitlik ve *mültezim**likle yol, *aşar** ve başka şeyler alıp hükümeti, fakirleri, köylü vatandaşlarımızı zararlara sokup sokmadığı, saygınlığını korumak yahut arttırmak için büyük memurlara dalkavuklukta bulunup bulunmadığı, devlet memurlarına para çalmaları konusunda yol gösterip göstermediği, fakirlerin, köylülerin çektikleri sıkıntıları görmeyerek sefahat alemlerinde yuvarlanıp yuvarlanmadığı, özellikle şimdilerde mebus olmak için kullandığı dolaplar, doğruluktan yana gözükerek ve güya vatana, millete yararlı, ciddi girişimlerde bulunduğunu göstererek çevirdiği fırıldaklar merak edilip araştırılmalıdır. Yetkinliği ve kabiliyeti ve yerel koşullara ilişkin bilgisi öğrenilmelidir; yani mebus olduğu zaman vatana, millete hizmet edebilecek kadar bilgisi var mıdır? Üzerinde yaşadığı şu yerin mamur olması, vatandaşlarının mutlu ömür sürmeleri, yönetimin güçlenmesi gibi noktaların neye bağlı olduğunu bilecek kabiliyette midir? Buraları da aranmak ister. Bunun için de ... okumuş bulunduğu bilim ve teknik düşünülmelidir. Bundan sonra bulunduğu mevki ve üstlendiği görev ve görevlerinde gösterdiği başarı ve yararlık göz önüne getirilmelidir. Yerel koşulların bilincinde olabilmek için bulunduğu vilayetin bütün yörelerini bilmek, gereksinimlerini anlamak ve gelecekte ilerleyebilmesi için ne gibi girişimlerin yarar sağlayacağını görebilmek gerekir. En çok gerekli olan bu konu da mutlaka araştırılmalıdır. Yetkinliği ve kabiliyeti ve yerel koşullara ilişkin bilgisi olduğu varsayılan kişiler, konferanslar ve nutuklar vermeye belediye veya gazetemiz aracılığıyla mecbur kılınmalıdır…

Anadolu **[Konya'da yayınlanan günlük gazete], 19 Eylül 1908.**

5 **Meclis'in açılışında Padişahın konuşması okunurken, 17 Aralık 1908.**

S Ö Z L Ü K

* Mektepli
* Fetva
* Hal
* Müsteşar

1 Binbaşı Enver Bey (Hareket Ordusu gönüllüleri ile İstanbul'a varışında). *Fausto Zonaro'nun yağlıboya tablosu, 1909, Ekrem Gocay koleksiyonu.*

2 V. Mehmet Reşat (1844-1918).

C. "31 Mart" Olayı

Belge 5

■ Gericilerin düzenlediği bir eylem gibi görünmekle birlikte **31 Mart Olayı (13 Nisan 1909), muhalefetin İTC'ye karşı düzenlediği başarısız bir darbe girişimiydi.** Muhalefet tek boyutlu değildi. Ancak sesi en gür çıkan kesimi gericiler oluşturuyordu. Derviş Vahdeti'nin çıkardığı ve zaman zaman Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi görüşlerine yer veren *Volkan*'ın etkisi, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı olmasından sonra bir hayli arttı. *Volkan*'ın tavrı özellikle medrese öğrencileri arasında yankı buldu. 13 Nisan'da çıkan ayaklanmanın çok etkin olmamasına karşın, Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti ile Meclis-i Mebusan duruma hakim olamadı. Hükümet üyeleri istifa ettiler. Abdülhamit ağırlığını koydu ve isyancılar için af ilan etti. Başkaldıran askerler sarayın önünde sultana bağlılık andı içtiler. Ancak, olay giderek vahimleşti. Sokaklarda *mektepli** subay avı başlatıldı. Başlangıçta salt İTC'ye karşı olan isyan, yenilikten yana olan her kesimi, "hürriyet"ten yana olanları ve Batı tarzı eğitim görmüş olan mekteplileri hedef aldı. Abdülhamit ise, fırsattan yararlanarak kendisine yakın olan Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa getirdi.

D. Hareket Ordusu

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 31 Mart Olayı'na en büyük tepki Selanik'ten geldi. Bu kentte meşrutiyet lehinde büyük bir miting düzenlendi. 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa bir "hareket ordusu" kurulması için emir verdi. İstanbul'da ise gelişmeler çığırından çıkıyordu. İTC'ne muhalif kimi kesim, isyanın Abdülhamit'in konumunu güçlendirmesinden tedirgin olmuştu. Muhaliflerin öncülerinden Prens Sabahattin, Beşiktaş önlerindeki *Hamidiye* kruvazöründe donanma subayları ile yaptığı toplantıda, daha da güçlenmesi durumunda Abdülhamit'in tahttan indirilmesini önerdi. Ancak donanma subayları ve erleri Saray'a bağlı kaldılar. Ahrar Fırkası yanlıları da bu süreçte ayaklananların hedefi oldu.

■ Bu sırada İTC, Âyân ve Mebusan Meclislerini Yeşilköy'de toplamıştı. Sultana gönderilen bir telgrafta İstanbul'un o sırada Çatalca önlerine varmış olan Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'na teslimi isteniyordu. Gelişmelerden gittikçe tedirgin olan Abdülhamit, direnmedi. İstanbul, 24 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun denetimine girdi. Üç gün sonra Meclis İstanbul'da toplandı. Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis'e gönderdiği ve başkentin tümüyle Hareket Ordusu'nun elinde olduğunu duyuran yazıdan sonra, Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'den Abdülhamit'in tahttan indirilmesi yolunda *fetva** alındı. Meclis'in görevlendirdiği bir heyet saraya giderek, sultana *hal** edildiğini bildirdi.

■ Veliaht Mehmet Reşat'ın V. Mehmet unvanıyla tahta çıkmasının ardından II. Abdülhamit, ordunun isteği ve Meclis'in kararıyla, Selanik'e sürüldü. Bir süre burada oturan Abdülhamit, Balkan Savaşı'nın çıkması ve Selanik'in tehdit altına girmesi üzerine İstanbul'a getirildi ve ölümüne kadar Beylerbeyi Sarayı'nda göz hapsinde tutuldu.

E. 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri

Belge 6

■ Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra, İTC'nin gücü ve etkinliği giderek arttı. 31 Mart Olayı'nın nedenlerinden biri olan 1876 Kanun-ı Esasisi'nde değişiklik çalışmaları, 21 Ağustos 1909'da tamamlandı. **Padişahın yetkileri kısıtlandı.** Tahta çıkışında, Meclis-i Umumi önünde Kanun-ı Esasi'ye, vatan, millet ve şeriata bağlılık andı içmesi öngörüldü. **Meclis-i Mebusan'ı dağıtabilmesi çok zorlaştırıldı.** Sadrazamı atayan padişah, bundan böyle, barış, ticaret, toprak bırakılması ya da ilhakı ile devlet harcamalarını gerektiren anlaşmaları Meclis'in onayına sunacaktı. Hükümet de artık sultana değil Meclis'e karşı sorumlu olacaktı.

■ 31 Mart Olayı ile hükümeti dolaylı denetleme siyasetini bırakan İTC yöneticileri, Mahmut Şevket Paşa'nın gücünden de yararlanarak nezaretlerde *müsteşar** olarak çalışmaya, yani hükümet çalışmalarına nazırlar kadar etkili bir biçimde katılmaya başladılar. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, bu gelişmelerden tedirgin oldu ve bunu bir tür "devlete el koyma" girişimi olarak niteledi. Hükümetle İTC arasındaki bu iktidar kavgası Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ile sonuçlandı. 12 Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa yeni kabineyi kurdu. Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırı olduğu bu kabinede üç İttihatçı bakan vardı: Talat Bey (Dahiliye), İsmail Hakkı Bey (Maarif) ve Cavit Bey (Maliye).

3 Hareket Ordusu'na katılmak üzere İzmit'ten gelen Ermeni gönüllüler.

4 Hareket Ordusu ile Makedonya'dan gelen gönüllüler.

5 Bir isyancı portresi.

Meclis salonunda toplandık. 30-35 kişi kadar vardık. Biraz bekledik. Askerin neden böyle ayaklanmış olduğunu, ne istediklerini birbirimize soruyorduk. Bir süre böyle geçti. Başka arkadaş gelmiyordu. Nihayet her türlü sorumluluğu üzerimize alarak iş görmeye karar verdik... Kayseri mebusu, pek saygıdeğer bir zat olan Hoca Kasım Efendi'yi ne istediklerini öğrenmek için aşağıya, askerlere gönderdik. Gitti, biraz sonra geri döndü: "Ne istediklerini onlar da bilmiyorlar..." haberini getirdi. Bana gizlice: "Bunlara silahtan başka bir şey fayda etmez" dedi... Oradaki arkadaşlar İstanbul Mebusu Ahmet Nesimî Bey ile beni Meclis'le askerler arasında irtibat memuru seçtiler. Bir ara askerlerden: "İfademiz var..." diye birkaç kişi geldi. Onları Meclis salonuna almamak için Birinci Şube odasına gittik. Mebuslar oturdular. Asker namına geldiklerini söyleyen temsilci çavuşlar ayakta sıra ile dizildiler... Başkan: "Ne istiyorsunuz?" diye sordu. Çavuşlar: "Şeriat istiyoruz..." dediler. O sırada Kanun-ı Esasi değişiklik tasarısı basılmıştı. Gerekçesini Elmalılı Hamdi Efendi yazmıştı. Oradaki mebuslardan Kosovalı Süleyman Efendi, besmele ile başlayan bu tasarıyı göstererek: "Biz de şeriat hükümlerini uygulamaktan başka bir şey yapmıyoruz. Bakın, yazdığımız kanun tasarısı – okuyarak – bismillah ile başlıyor" dedi. Çavuşlardan biri: "Bizim ordu içtüzüğü de besmele ile başlar ama Almanca'dan çevirilmiştir" dedi. Bir çavuşun bu bilgisine şaştım. Sonradan bu gencin çavuş kıyafetine girmiş bir yüzbaşı – hem de Almanya'da öğrenim görmüş bir yüzbaşı – olduğunu öğrendik. Asılanlar arasında idi.

Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde* (Ankara, 1967).

6 Ulusal egemenliğin sağlanması.

a. Ulusal egemenlik ve hükümdar:

Mustafa Asım Efendi (İstanbul) – Çözüm aranan mesele, ulusal egemenlik ile yürütme gücü arasındaki ilişkiyi sağlamak. Şimdi, bütün anayasalarda görülür ki bakanlar ile Meclis-i Mebusan arasında anlaşmazlık ortaya çıkarsa hükümdar serbest kalır. İster yeniden seçim çağrısı yapmak üzere Meclis-i Mebusan'ı dağıtır, ister bakanlar istifa eder ... Anayasa Komisyonu nasıl düşünmüş?... [İ]stibdata geri dönülür korkusuyla birinci anlaşmazlıkta varsın bakanlar değişsin... Eğer yine anlaşmazlık sürerse anlaşılır ki Meclis yanılıyormuş.

Halil Bey (Menteşe) – Yürütme gücünün başkanının Meclis-i Mebusan'ı dağıtma hakkı, anayasa hukukunda en önemli bir konudur. Çünkü hükümdar ulusal egemenliğe karşı en çok zararı bu darbeyi kullanarak verdiği için birçok önlem alınmıştır... [E]ğer yürütme gücünün başkanı Meclis'i dağıtmayı ulusal egemenliğe karşı bir darbe olarak kullanacaksa, en çok dikkat gösterilmesi gereken şey, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması konusunda kullanacağı araçların olabildiğince sağlam koşullara bağlanması gerektiğidir.

***Takvim-i vekayi*, 13 Mayıs 1909.**

b. Âyân Meclisi Kararnamesi:

Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılması gerektiğine Meclis-i Mebusan'ca üçte iki çoğunlukla karar verilmiş, değiştirilen maddeler paragraf paragraf yine üçte iki çoğunlukla kabul olunmuş ve kanun tasarısı biçiminde Meclis-i Âyân'a verilmişti. Meclis-i Âyân da Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılması gerektiğine üçte iki çoğunlukla karar vererek, kanun tasarısı ilgili komisyona havale edilmişti. Ancak oturum döneminin sonuna gelinmesi ve Meclis-i Mebusan'dan verilen kanun tasarılarının çokluğu nedeniyle Kanun-ı Esasi'nin baştan başa incelenmesine vakit yetmemiştir. Böylece meşruti yönetimin ve ulusal egemenliğin gerçekleşmesi için adı geçen kanunun maddelerinden en önemli ve ivedi olanlarının incelenmesi ve belirsiz ve eksik görünenlerin açıklığa kavuşturulması ve tamamlanmasıyla işbu oturum dönemine ait kanunlarla birlikte ilân olunması, meşrûtiyet kurallarının cidden ve fiilen oluştuğunu kamuoyuna kanıtlayabilmek açısından gerekli görülmüş ve diğer maddelerin incelenmesi gelecek oturum dönemine bırakılmıştır.

19 Ağustos 1909.

II. Sancılı yıllar (1909-1913)

S Ö Z L Ü K

* Divan-ı Muhasebat (Sayıştay)

1 "Küçük" Sait Paşa (1840-1914).

2 Mehmet Cavit Bey (1875-1926).

A. Dış borç ve Almanya'ya yöneliş

Belge 2 ve 3

■ Osmanlı Devleti'ne çağdaş maliye anlayışını getiren Cavit Bey, İTC'de piyasa ekonomisinden yana olan eğilimi temsil ediyordu. Hazırladığı **1909 bütçesi Osmanlı Devleti'nin bir anlamda ilk bütçesiydi**. Cavit Bey, mali programını uygulamaya geçtiğinde, Mahmut Şevket Paşa 9,5 milyon liralık askeri bütçeye ek olarak 5 milyon liralık olağanüstü ek ödenek istedi. Cavit Bey'in direnmesine karşın Mahmut Şevket Paşa Meclis'ten istediği ödeneği elde etti. Ayrıca Harbiye Nazırı, Divan-ı Muhasebât'ın (*Sayıştay**) devlet harcamalarını denetlemesine de karşı çıkıyordu.

■ Cavit Bey, Harbiye Nezareti'ne ait harcamaların Divan-ı Muhasebat denetimi dışında bırakılmasıyla doğan **bütçe açığını karşılamak amacıyla dış borç girişimi**nde bulundu. Fransa mali çevreleri bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine devreye giren Almanya, Cavit Bey'e 15 milyon lira borç vermeyi kabul etti. Bu gelişme, İTC'nin Almanya'ya yaklaşmasında rol oynadı.

B. Muhalefet ve Hizb-i Cedit

Belge 1 ve 5

■ İTC iktidarını güçlendirdikçe muhalefete baskı uygulamaya başlamıştı. Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası gibi kimi siyasal oluşumlar bu baskıyı yoğun bir biçimde yaşadılar. Bu arada, *Sada-yı hak* gazetesinin başyazarı ve muhalefetin sözcülerinden Ahmet Samim, 9 Haziran 1910 gecesi öldürüldü. Cinayet doğru dürüst soruşturulmadı. Buna karşılık İttihatçı liderlere kaşı komplo hazırlandığı gerekçesiyle Mahmut Şevket Paşa muhalefet lideri Rıza Nur başta olmak üzere 59 kişiyi tutuklattı.

■ **İTC'nin uyguladığı baskılar bir süre sonra kendi içinde de ayrılıklara yol açtı.** Arnavutluk, Yemen ve Suriye'deki isyanların yarattığı kargaşadan yararlanan Albay Sadık Bey'in 1911 başında verdiği bir muhtıra, Hizb-i Cedit adı altında bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Muhtıra, İTC mebuslarının nazır olmalarına karşı çıktığı için epey yankı uyandırdı. Nitekim Talat Bey, Dahiliye nazırlığından istifa etmek zorunda kaldı.

■ Hizb-i Cedit, 23 Nisan 1911'de yayınladığı bir programla, Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılarak padişaha bazı yetkilerin geri verilmesini istedi. Bu arada grup Mahmut Şevket Paşa'nın da desteğini kazanmıştı. İTC saflarında çözülmeler başladı. Tam bu sırada, İtalya Trablusgarb'ı ilhak edeceğini bir ültimatom ile duyurdu. İbrahim Hakkı Paşa sadrazamlıktan ayrıldı; Âyân Meclisi Reisi Sait Paşa sadrazam oldu.

■ 1911 sonbaharında, iç ve dış olayların etkisiyle **muhalefet tek bir çatı altında toplandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.** Fırkanın başına Şehzade Vahdettin'in eniştesi Damat Ferit Paşa geçti. Yeni parti 11 Aralık 1911'de İstanbul ara seçimini kazandı. **Bu gelişmelerin endişeye sevkettiği İTC, padişahı Meclis'i dağıtmaya razı etti** (18 Ocak 1912).

C. Trablusgarp Savaşı (1911-1912)

Belge 4 ve 6

■ Avusturya'nın Adriyatik'te boy göstermesi üzerine İtalya, giderek Rusya'ya yanaştı. 24 Ekim 1909'da Rus Çarı ile İtalya Kralı bir araya geldiler. Görüşmeler sonucunda İtalya Rusya'nın Boğazlar'daki, Rusya da İtalya'nın Trablusgarp'taki çıkarlarını tanıdı. Bu arada Almanya'nın baskısıyla Avusturya, İtalya ile uzlaşma yoluna gitti.

■ Durumunu sağlamlaştıran İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne verdiği 24 saat süreli ültimatomda, "uygarlıktan uzak bırakılan bu topraklarda, İtalyanlara ve yabancılara çok kötü davranıldığını" bahane ederek Trablusgarp'ı işgale karar verdiğini bildirdi. Osmanlı Devleti ültimatomu geri çevirdi; ancak görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. İtalya yanıtı yeterli bulmadı ve savaş ilan etti.

■ Trablusgarp'taki Osmanlı askeri gücü çok kısıtlıydı. İtalyan donanmasının Ege ve Akdeniz'deki üstünlüğü nedeniyle, denizden Kuzey Afrika'ya asker göndermek de olanaksızdı. Bu zor duruma karşın, az sayıdaki Osmanlı askeri, İtalyanları kıyıdan içeri sokmamayı başardı. Kasım 1911'de Trablusgarp'ı ilhak ettiğini bildiren İtalya, Ege'deki On İki Ada'yı da işgal etti ve Almanya aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni barışa zorladı.

3 Mahmut Şevket Paşa (1856-1913). *Fausto Zonaro'nun yağlıboya portresi, 1910, Ömer Koç koleksiyonu.*

5 Kuruculardan birine göre Hürriyet ve İtilâf Fırkası.

Ruhsat alınmasının ertesi günü gazeteler bu oluşumu yazmış ve bu haber İttihatçıların kulağında bir top gibi patlamıştı. Telaşlı ve müteessir idiler. Hiç selamlaşmadığımız halde o gün Meclis-i Mebusan'da Hüseyin Cahit Bey [Yalçın] yanıma gelip oturmuş, yüzü kalbindeki heyecanın şiddetini isbat eden bir sarılık ile samana dönmüş olduğu halde, benden fırkanın ne olduğunu ve maksadını sormuştu. Aramızda şu konuşma geçti:

Rıza Nur: - Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir yere topladık. Size müthiş bir öldürücü darbe indireceğiz. Maksadımız sizi iktidar mevkiinden atmaktır.

Hüseyin Cahit: - İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, Hristiyan, cahil, alim ve çeşitli siyasal fikirlerden adamlar var. Nasıl olur? Hani sen bizi, "Meclis-i Mebusan'da Fırkalar" adlı eserinde, türdeşliği olmayan bir kalabalık, diye niteliyor, bizden dürüst bir iş çıkmayacağını iddia ediyordun? Ya bu sizinki?

Rıza Nur: - Evet, hakkın var. Fakat sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o gün gelince bu fırkayı da dağıtacağız!.. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur.

Bu söz üzerine Cahit Bey hemen kalkıp gitmişti.

Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, 2. baskı (İstanbul, 1996).

4 Derne'de Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey, yaveri Fehmi Bey'e emirlerini yazdırıyor.

6 "Libya'da uygarlık ve ilerleme için İtalya ve Türkiye arasında barış".

S Ö Z L Ü K

* Halaskârân

D. "Çarikov Uçurtması" olayı

Belge 1

■ 12 Ekim 1911'de Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Çarikov, Sadrazam Sait Paşa'yı ziyaret ederek bir mektup bıraktı. Bu mektupta, Rusya'nın Boğazlar bölgesinde Osmanlı Devleti'ne fiilen yardımda bulunması, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin de Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine karşı çıkmaması önerilmekteydi. Trablusgarp'ı işgal girişiminde bulunan İtalya dışında Avrupa devletleri bu girişimi onaylamadı. Sonuçta, "Çarikov Uçurtması" adını alan bu olay, Rusya'ya savaşmaksızın Boğazları savaş gemilerine açtıramayacağını gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Almanya safına kaymasında da etken oldu.

E. "Sopalı seçimler"

■ Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra yapılan ve "Sopalı seçim" diye bilinen 1912 seçimlerinde İttihatçılar yoğun çaba sarfettiler. Ara seçimdeki başarısından umutlanan muhalefet ise, İttihat ve Terakki kıskacından kurtulabilmek için çok çalıştı, ama yalnızca 6 mebusluk kazandı. İttihatçılar 264 mebus ile Meclis'e yeniden hakim oldular. Ancak bu durum uzun sürmedi. Ordunun siyasetle uğraşması, Trablusgarp Savaşı'nın kötüye gitmesi, mayıs 1912'deki Arnavutluk isyanı gibi nedenlerle geniş bir kesimin eleştirilerine hedef olan **İTC destekli hükümet, *Halaskârân** Grubu'nun muhtırası karşısında istifa etmek zorunda kaldı.** 21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan Büyük Kabine döneminde ise Sultan V. Mehmet Reşat, Meclis-i Mebusan'ı bir kez daha dağıttı. İktidardan uzaklaşan İTC'nin imdadına Balkan Savaşları yetişti.

F. Balkan Savaşları (1912-1913)

Belge 2, 3, 4 ve 6

■ Osmanlı Devleti, İtalyanları Trablusgarp kıyısından söküp atamadı ve Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, barışa razı oldu. 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Ouchy kentinde barış antlaşması yapıldı. Osmanlılar Trablusgap'ı kesin, On İki Ada'yı da geçici olarak İtalya'ya terk ettiler.

■ Berlin Antlaşması sonrasında Bulgaristan ve Sırbistan'ın durmaksızın genişleme özlemleri, Rusya'nın Balkan Slavlarını kışkırtma çalışmaları ile Yunanistan'ın kuzeye doğru genişleme tasarıları Balkanlar'da sürekli gerginliğe neden oluyordu. Bu gelişmelerde kırılma noktası ise Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı oldu. Avusturya'ya karşı Rusya, Balkanlar'da Slavları birleştirme çabalarına hız verdi. Mayıs 1912'de Arnavutlar bağımsızlık isteği ile ayaklandılar. Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı nedeniyle ayaklanmaya müdahale edebilecek durumda değildi. 1912 ortalarına kadar bir dizi ittifak Balkan Savaşları'nın habercisi oldu. 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

■ **Osmanlı ordusu savaşa olumsuz koşullarda girdi. Ordunun geri ulaşımı ve ikmali yetersizdi. Askerin iaşesi ilk günden itibaren büyük sorun oldu.** Komutanlar arasında da eşgüdüm kurulamadı. Osmanlı Doğu ve Batı Orduları, Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar karşısında hezimete uğradı. Kuşatılan Yanya, Edirne ve İşkodra kentleri uzun süre direnebildilerse de, sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. Bu arada Ege adalarının tümü, deniz kuvvetleri Osmanlılarınkinden güçlü olan Yunanistan tarafından işgal edildi. Rauf Bey komutasındaki *Hamidiye* kruvazörü Osmanlıların tek yüz akı oldu.

G. Bâb-ı Âlî Baskını

Belge 5 ve 6

■ Aralık 1912'de Bulgar ordusu İstanbul yakınlarında, Çatalca'da durduruldu. Ancak Edirne'nin kısa sürede düşeceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Bırakışma sağlayabilmek için yapılan Londra görüşmelerinde Osmanlı Devleti Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmaya zorlandı. Bir süredir yeniden hükümette olan Sadrazam Kâmil Paşa'nın bunu kabul edeceğinden çekinen İTC harekete geçti. 23 Ocak 1913'te gerçekleştirilen ve **"Bâb-ı Âlî Baskını" diye bilinen darbeyle İttihatçılar yeniden iktidara geldiler.**

■ Osmanlı Devleti'nden aldıkları topraklar, Balkan ülkeleri arasında paylaşım sorunu doğurdu. Bu nedenle başlayan İkinci Balkan Savaşı'nı fırsat bilen Osmanlı ordusu, Doğu Trakya'yı ele geçirdi. Edirne'nin temmuz ayında geri alınması da, İTC iktidarını perçinleyen bir gelişme oldu. **Mahmut Şevket Paşa'ya karşı düzenlenen suikast ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti yönetimini başlattı.**

1 Rusya ve Boğazlar.

1911 kasımında İtalyan hükümeti, Trablus'taki mücadele kötü gittiği için Osmanlı İmparatorluğu'na, Selanik, Boğazlar ve Suriye kıyılarında saldırarak mücadelenin kapsamını genişletecek gibi gözüküyordu. Bu girişim Osmanlıları korkutmayı veya Büyük Güçlerin Osmanlıları barışa zorlamak için baskı yapmasını amaçlayan bir blöftü. Ama bu girişim St. Peterburg'ta ciddi bir kaygı yarattı. Rusya'nın dış ticaretinin büyük bir bölümü, örneğin 1903-1912 döneminde ihracatının % 37'si, Boğazlar üzerinden gerçekleştiriliyordu. Rusya'nın buğday ihracatının çok büyük bir kısmı bu yolu izliyordu ve Rusya, Batı Avrupa'ya buğday ihraç ederek dış borçlarının faizini ödeyebiliyordu. Ayrıca son dönemde Boğazlar üzerinden buğday ihracatı çok hızla artmaya başlamıştı. 1908-1910 döneminde ikiye katlanmıştı.

M. S. Anderson, *Doğu Sorunu* (Londra, 1966).

2 Yanya'nın teslim olması, 6 Mart 1913.
Esat Paşa'nın Prens Konstantin'e kılıcını verişini gösteren temsili resim.

3 Rauf Bey ve *Hamidiye* Kruvazörü.

4 Kuşatma altındaki Edirne'de yaşam.

Beş aya yaklaşan kuşatma en yiğit yürek ve en sağlam iradeleri bile sarstı. Ümitsizliğe sevk etti. Ordudan zaferle ilgili bir haber yoktu. Bir hafta öncesi birkaç kilometre ilerlendiğini ve bunun ileri karakollar arasındaki bir çatışma ile meydana geldiğini bildiren bir telgraftan başka bir resmi haber yoktu. Ordu ne yapıyordu? Tekrar savaş başlayalı pek çok günler gelip geçmişti. Subaylar ve memurların büyük kısmı şubatın başında savaşın sona ereceğini sanıyorlardı. Bazıları "haydi şubatın 10'una kadar devam etsin" diyorlardı. Bugün bu süre korkunç bilinmezlikler içinde ilerliyor... Herkesi düşündürüyor. Ordu savaşıyor mu? Bir başarı olsa kumandan duyururdu. İşte bu müthiş düşünce yürekleri yasa gark ediyor, ümitsizlik ve yeis içinde eziyor. Her zaman kumandan yaverlerinin yüzünden durumu anlamak için görüşme fırsatı arayan zavallı bizler, ümitsizlik içinde günleri geçiriyoruz. Herkes birbirine sürekli şu soruyu soruyor: "Ordudan ne haber?"

Halk "ne var, ne yok" sözünü ulu bir deyim gibi diline dolamış, tanıdığı subaylara "ordudan ne haber var?" diye soruyor. Bu sorusuna karşı muhatabı, ümitsiz bir suskunluk içerisinde "bilmem" anlamında bir baş bükmesiyle cevap veriyor. Soran üzgün bir şekilde yoluna devam ediyor. Kesik, etkili bir sesle, "Allah ordumuza galibiyet ihsan etsin" duasıyla uzaklaşıyor. Bazen de çoğunlukla köylüler, muhacirler orduya ait haber sorduktan sonra fersiz gözleriyle bakıyorlar. Fırının önünde iki saat soğukta beklediğini, kepek, talaş ve süpürge tohumundan yapılan ekmeği yine de alamadığını, çocuklarının evde aç kaldığını, geçenlerde akrabasından üç kişinin açlıktan öldüğünü, bu dünyanın zulmünden kurtulamadıklarını söylüyorlar.

H. Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler* (İstanbul, 1991; ilk baskı: 1916).

5 Bâb-ı Âlî baskını.

Baskın, beyaz bir ata binmiş olan Enver Bey'i izleyen Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapancalı Hakkı Bey gibi subaylar ve onları arkadan takip eden Talât, Ömer Naci ve Mithat Şükrü'den oluşan bir grup İttihatçı tarafından 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleştirildi. Başı sarıklı bir hoca ve ünlü hatip Ömer Naci, Sadaret kapısı önünde halka, Balkan Harbi ve Edirne'yi konu ederek hükümeti eleştiren nutuklar verirken, diğerleri kendilerini durdurmak isteyen nöbetçiye, "Selam dur, yolu aç ve geri çekil!" komutunu vererek içeri girmişler, engelleme teşebbüsünde bulunan Sadaret yaveri Nafiz Bey'i, Kıbrıslı Tevfik Bey'i, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin muhafızını ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurmuşlar, çatışma anında baskıncılardan Mustafa Necip de ölmüştü. Enver Bey, Sadrazam Kâmil Paşa'nın odasına girerek, istifa etmesini istemiş, o da, "Ahali ve ordu tarafından gelen öneri üzerine..." kaydını da ilave ettiği bir tezkere ile istifasını kaleme almıştı. İstifa mektubu Enver Bey tarafından hemen otomobille saraya götürülerek kabulü sağlanmış ve bir hükümet darbesi böylece başarıya ulaştırılmıştı.

Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset* (Ankara, 1992).

6 Edirne'nin 23 Temmuz 1913'te geri alınışı üzerine basılan hatıra pulları.

III. İttihat ve Terakki iktidarı (1913-1918)

ANAHTAR SÖZCÜK

• KAPİTÜLASYONLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devlet tabiyetindekilere 16. yüzyıldan itibaren tanıdığı ayrıcalıkların genel adı. Sonraki yüzyıllarda bu ayrıcalıklar Batı devletlerince birer hak olarak kabul edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı bir durum yaratmıştır.

SÖZLÜK

* Hümanist

A. Siyaset cephesi

Belge 2 ve 3

■ **Balkan Savaşı İTC'nin liberal olarak nitelenen evresinin de sonu oldu.** Jön Türk Devrimi'nin savunduğu ve Müslüman olsun olmasın tüm Osmanlı vatandaşlarını aynı potada eriten "unsurların birliği" (ittihad-ı anasır) bir türlü gerçekleşmiyordu. Balkan Savaşı bunun somut kanıtıydı. Öte yandan Batılı ülkeler, anayasal bir rejime kavuşmuş olmasına karşın, Osmanlı ülkesi üzerindeki emellerinden vazgeçmiyorlardı. Ülkedeki değişik unsurları sürekli bağımsızlık için kışkırtıyor, el altından "hasta adam" diye niteledikleri imparatorluğun çöküşünü ve paylaşımını hazırlıyorlardı. Bunun farkında olan **İTC, hemen Balkan Savaşı sonrasında orduyu yeniden düzenledi.**

■ Balkan Savaşı ertesinde İTC, çözülmekte olan imparatorluğu kurtarmak ve ona çağdaş bir görünüm vermek için iktidara el koydu. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayına bazı muhalefet mensuplarının da karışmış olmasını fırsat bilerek, **Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni çalışamaz hale getirdi. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkeyi muhalefeti bastırarak yönetti.** Ama tüm savaş boyunca Mebusan ve Ayan Meclisleri açık kaldı. Devlet, anayasanın çizdiği doğrultuda yönetildi. Parti kongreleri savaş yıllarında düzenli bir biçimde yapıldı.

■ İttihatçılar ülke bağımsızlığı için savaşı fırsat bildiler. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla *Kapitülasyonlar** kaldırılarak Büyük Devletlere meydan okundu. "Milli iktisat" politikası uygulamaya koyuldu. Ülke dış güçlerin ekonomik cenderesinden kurtarılmaya çalışıldı ve kâğıt para reformuna gidilerek bugünkü para sistemimizin temelleri atıldı.

B. Toplumsal reformlar

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ İttihatçılar, dört cephede birden savaşırken bir yandan da bazılarını **toplumun güçlükle benimseyebileceği reformlara giriştiler.** Eğitimi dış baskılardan kurtarmak ve ona laik bir görünüm vermek için Maarif Nezareti ve Adliye Nezareti bünyelerinde önemli değişikliklere gittiler. Dini mahkemelerin üst mahkemesi olarak laik mahkemeleri ön plana çıkardılar. Yabancı ve özel okulları bakanlığın denetimi altına aldılar. Buralarda Türkçe öğretilmesini, Osmanlı tarih ve coğrafyası okutulmasını zorunlu kıldılar. Kız öğrencilere okuma olanağı tanıyan reformlara gittiler. Din eğitimine çağdaş bir görünüm kazandırdılar. Almanya'dan gelen profesörlerle takviye edilen Darülfünun, Batı tarzı bir eğitime geçti. Bu arada Şeyhülislam kabine dışına alındı. **Hükümet laik bir görünüm kazandı.** Kadınların durumunu düzeltmek için kadınlara iş sahaları açtılar. Aile hukuku alanında *Mecelle*'nin (*bkz. s. 82-83*) boşluklarını gidermeye yönelik bir kararname (Hukuk-ı Aile Kararnamesi) ile **kadın-erkek eşitliği alanında önemli bir adım attılar.** Savaşta yoksul kalan çocuklar için Çocuk Esirgeme Kurumu'nu (Himaye-i Etfal Cemiyeti) kurdular. Gençler için Batı'nın birçok ülkesinde olduğu gibi paramiliter izci örgütleri oluşturdular. Beden eğitimine ve spora önem verdiler. İş çevrelerinde Türkçe kullanılmasını zorunlu kıldılar. Plastik sanatların yaygınlaşması için çaba sarfettiler. Osmanlı ressamları ilk kez Viyana'da sergiye katıldılar. *Yeni mecmua* gibi *hümanist** değerleri savunan yayın organlarını desteklediler. Ömer Seyfettin gibi yazarlara ulusal bilinci güçlendirici öyküler, Ahmet Refik gibi tarihçilere de topluma tarih bilinci aşılatacak popüler tarih kitapları ısmarladılar.

■ Ancak, İTC'nin savaş yıllarındaki politikaları büyük eleştirilere uğradı. Birçok çevrede savaşa girişin oldubittiye getirildiği savunuldu. Dar bir kadronun kararıyla, kabineye bile danışmaksızın ülkenin savaşa sokulduğu ileri sürüldü. Savaş ortamında Rumların ve Ermenilerin yerlerinden edilerek göçe zorlanması ve karşılaştıkları can ve mal kayıpları kimi çevrelerce şiddetli biçimde eleştirildi. Savaş yıllarında yürütülen ekonomi politikasının İTC'ne yakın çevrelerin haksız kazanç elde etmelerine yol açtığı söylendi. Sait Halim Paşa ve Talat Paşa Kabineleri hakkında bu gerekçelerle savaş sona erdikten sonra meclis'te soruşturma açıldı. 1919'da ise Divan-ı Harb'e yani askeri mahkemeye çıkarıldılar.

1 Sait Halim Paşa (1864-1921). 1913-1917 yıllarında Sadrazamlık yapan Mehmet Sait Halim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa hanedanındandır.

2 İktisadî bağımsızlığın ilânı.

5 Eylül 1914 günü hükümet, Kapitülasyonların kaldırılmasını kararlaştırdı. Durum, 8 Eylül günü, "yabancılara verilmiş ve günümüzde kapitülasyon adı altında geçerli olan malî ve iktisadî ve adlî ve yönetsel bütün ayrıcalıkların ve onlara bağlı ve onlardan kaynaklanan bütün izin ve hakların bundan böyle kaldırılması ve hükümsüz bırakılması" diye kesinleştirildi...

...

Bu, iktisadî bağımsızlığın ilânı demekti. Osmanlı Devleti'nin siyasal bağımsızlığı bulunduğuna göre, tam bağımsızlık ilânı anlamını da taşıyordu. Tabii, tam bağımsızlığın ilânı gerçekten tam bağımsız olunması demek değildi. Ama Türkiye, tam bağımsızlığını ilân edip, cesaret ve cüretle böyleymişçesine davranarak, bu yolda faal mücadeleye atıldığını gösteriyordu ... İttihat ve Terakki hükümeti, bizzat müttefiki Almanya ile [Birinci Dünya Savaşı boyunca] süren dişe diş bir mücadeleyle bu uğurda didinecek ve büyük mesafeler katedecekti.

Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1987).

4 İttihat ve Terakki hükümetleri hakkında soruşturma (1918).

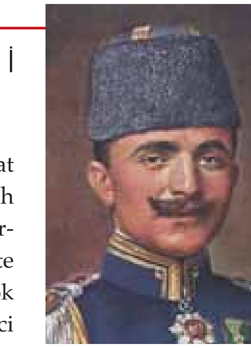
Sait Halim ve Talât Paşa Kabinelerinin aşağıda yazılı nedenlerden dolayı Yüce Divan'a gönderilmelerini öneririm:

1. Nedensiz ve vakitsiz savaşa girmeleri;
2. Savaş ilânının gerçek nedenleri ile hangi koşullarda ve nasıl yapıldığı hakkında Genel Meclis'e gerçeklere uymayan demeçler vermeleri;
3. Seferberlikten sonra ve savaş ilânından önce İtilâf Hükümetleri tarafından yapılan şerefli ve yararlı önerileri reddetmesi ve Almanya'dan herhangi bir güvence ve zaman almaksızın ve yararlı bir karşılık elde etmeksizin savaşa sürüklenmesi;
4. Savaşın bilgisiz ve hedefi olmayan ellere bırakılarak her cephede savaş bilimlerinin kabul edemeyeceği delice hareketlerin olmasına ve sırf dar ve kişisel çıkarlar uğrunda ulusun yaşam gücünün gaspına ve gereksiz yere harcanmasına arka çıkması;
8. Savaşın ortaya çıkardığı zorluklar karşısında halkın sıkıntılarını hafifletmeye çalışacağı yerde, birtakım özel ve tüzel kişilerin servet elde etmelerini sağlayan vurgunculuk ve yetkeyi kötüye kullanma yollarına saparak ülkenin ekonomisini batırması;
9. Hiç gerekçesiz ve herhangi bir kanuna dayanmadan siyasî ve askerî sansürler yaratarak basın ve haberleşme özgürlüğünü çiğnemesi ve Avrupa basınını ülkeye sokmaması;
10. Ülke içinde yönetsel bir kargaşa meydana getirerek can, mal ve ırz özgürlüğüne musallat bir takım çetelere arka çıkarak bunların neden oldukları kötülüklere katılması.

28 Ekim 1918
Divaniye Mebusu
Fuat

Osman Selim Kocahanoğlu (yay.), *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması* (İstanbul, 1998).

BİYOGRAFİ

3 Enver Paşa *(1881-1922)*

1908 Devrimi'nin asker mimarlarındandır. İttihat ve Terakki'nin yıldız subaylarından ve padişah damadı olan Enver Paşa, olunması gereken yerlerde olmayı başararak çabuk yükselmiş, 1914'te Harbiye Nazırı olmuştur. Kıta subaylığından çok yöneticilikte başarılı olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna Sarıkamış'ta büyük kayıplar verdirmiştir. Ancak, 1913'ten itibaren orduyu gençleştirip profesyonelleştirmiş olması, daha sonraki askeri başarıların önemli nedenlerinden biridir. 1920-1921'de bolşevik desteğiyle Anadolu'ya dönmeye çalışmış, daha sonra Buhara'da bolşeviklere karşı savaşırken ölmüştür.

5 İttihat ve Terakki ve kadınlar.

1908 Devrimi'nden beri Jön Türkler orta sınıf Türk kadınını ev dışında etkinliklere sokmaya gayret etmişlerdi. Münakaşalı makalelerde sık sık ifade edilen, kadınların uygun bir rol oynamalarına müsaade edilmediği sürece, Türk toplumunun biçim değiştiremeyeceği yolunda bir kanaat vardı. Yeni rejim durumu iyileştirmeye çalıştıysa da, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde sınırlı bir başarıdan öteye geçemedi. Hükümet okullar açtı, kadın öğretmenler yetiştirdi ve daha iyi ders kitapları hazırladı...

Savaş zamanı gereklilikleri Türk toplumunu geniş bir oranda kadın işgücü kullanmaya zorladı. Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başladılar. Orta sınıf kadınları o zamana kadar gayrimüslim kadınların sahası olan bürolarda ve yeni telefon santrali gibi kuruluşlarda çalışmaya başladılar. Kadınlar İstanbul'daki işgücünün o kadar etkin bir parçası haline geldiler ki, Ağustos 1916'da başkentte "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" adı altında bir dernek kuruldu. Derneğin üç şubesi vardı: İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar. Bunlar, çalışma yerlerinin nerelerde odaklandığı konusunda bize bir fikir verebilir. Derneğin fahrî başkanı, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'dı. Enver Paşa'nın kendisi de derneğin hâmileri arasında görünüyordu.

Feroz Ahmad, "Jön Türkler Döneminde Savaş ve Toplum", *Tarih ve Toplum*, cilt XI, sayı 64 (1989).

BİYOGRAFİ

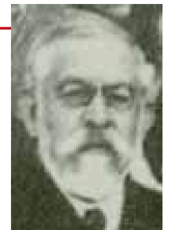

6 Mehmet Talât Paşa *(1874-1921)*

Edirne doğumludur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en nüfuzlu ve etkin politikacısıydı. Birinci Dünya Savaşı'na katılma ve Ermenilerin tehciri gibi çok nazik ve tartışmalı kararların arkasında olmasına karşın, İttihatçılar arasında en sevilen kişiydi. Bunun nedeni, farklı dünya görüşleri ve siyaset anlayışları olan İttihatçıların büyük kopmalar yaşamadan, uyumlu bir biçimde bir arada bulunabilmelerini sağlayan kişi olmasıdır. Meşrutiyet döneminde önce Dahiliye Nazırlığı, 1917'den ekim 1918'e kadar da Sadrazamlık yapmıştır. Mondros Bırakışması'ndan sonra sığındığı Almanya'da Ermeni bir suikastçı tarafından vurulmuştur.

IV. Türk ulusçuluğu ve "millî iktisat"

BİYOGRAFİ

1 Yusuf Akçura (1876-1935)

Türk ulusçuluğunun kurucu düşünürlerinden, siyaset adamı. Tatar burjuvazisinin önde gelen ailelerinden birinin çocuğu olarak Rusya'da doğan Akçura, okumaya geldiği İstanbul'da Jön Türk hareketiyle bağlantısı yüzünden yakalanıp, hapse atıldı. Sürgüne gönderildiği Libya'dan Avrupa'ya kaçarak öğrenimine Paris'te devam etti. Rusya'ya dönüp 1905 Devrimi'ne katılması üzerine bu kez de Çarlık tarafından sürgüne gönderildi. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından İstanbul'a yerleşen Akçura, Türkçü hareketin örgütlenmesinde etkin bir rol oynadı, yazılarıyla Türk ulusçuluğunun düşünsel temellerini attı. Bolşevik Devrimi sırasında Rusya'ya giden Akçura, buradaki bağlantılarıyla Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümetine destek sağlamaya çalıştı. Cumhuriyet döneminde mebusluk yaptıysa da siyasette etkin bir rol oynamadı. Üniversitede ders verdi, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda çalıştı, 1932'de bu kurumun başkanı olarak ilk Türk Tarih Kongresi'ne başkanlık etti.

2 II. Meşrutiyet'te anonim şirket olarak kurulan bankalar.

Kurucular	1909 - 1912	1913 - 1918
Türkler	2	15
Gayrımüslimler	1	0
Osmanlı tebası olmayanlar	3	3

Kaynak: A. Gündüz Ökçün, "1900-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", O. Okyar (yay.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Ankara, 1975) içinde.

A. Türk ulusçuluğunun başlangıcı

Belge 1, 3, 4, 5 ve 6

■ Türk ulusçuluğu, kültür alanında 19. yüzyılın son çeyreğinde kendini göstermiş olmakla birlikte, siyasal ideoloji olarak ilk kez 1904'te, **Yusuf Akçura**'nın "Üç tarz-ı siyaset" (Üç siyaset biçimi) makalesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak, ayrılıkçı hareketlerin eline koz vermemek için sessiz kalmıştır. II. Meşrutiyet'in başlangıç yıllarında da bu sessizlik sürdürüldü. Bir tek Yusuf Akçura, Osmanlılığın "unsurların birliği" ilkesinin yaşama şansı olmayan bir ideoloji olduğunu vurgulayan yazılar yazmayı sürdürmüştür.

■ "Yeni lisan" adı altında daha saf bir Türkçe isteğiyle Selanik'te yayınlanan *Genç kalemler* dergisi, Türk ulusçuluğunun Balkan Savaşı öncesindeki ilk önemli çıkışı olmuştur. **Ziya Gökalp**, kendisini bir fikir adamı olarak ilk kez İTC'nin 1909 Kongresinde göstermişse de, Türk ulusçuluğu programını ayrıntılı olarak bu dergide sergilemiştir.

■ **İTC**, Osmanlıcılığın ölüm fermanı olan Balkan Savaşı sonrasında, tüm üyelerinin onayı olmasa da, **Türk ulusçuluğunu kullanmaya başladı.** Cemiyet, ulusçuluk ideolojisini benimseyen *Halka doğru* dergisini çıkardı ve bağımsız bir dernek olan Türk Ocağı'yla, derneğin *Türk yurdu* adlı dergisine maddî destek verdi.

■ Ulusçuluğu benimseyenler, Avrupa'daki burjuva demokrasilerini örnek alıyorlar ve Osmanlı Devleti'nin güçlenebilmesi için bu ülkelerdeki toplumsal yapının – Ziya Gökalp'in Fransız sosyolog Emile Durkheim'den alarak Türk okurlarına aktardığı deyimle – "toplumsal işbölümü"nün, Osmanlı Türkleri tarafından benimsenmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bunun için ilk yapılması gereken de ulusal bir **Türk burjuva sınıfının yaratılması**ydı. Ulusçulara göre, eğer Türkler kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkarmayacak olurlarsa, yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Osmanlı-Türk toplumu çağdaş bir devlete sonsuza dek kavuşamayacaktı. **Osmanlı Devleti'ni ancak Türk burjuvazi sınıfı kurtarabilirdi.**

B. "Millî iktisat" politikaları

Belge 2, 3, 6 ve 7

■ II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen "milli iktisat", 1913 yılından itibaren iki alanda ortaya çıktı: **Müslüman Türklerin iş adamı olmaya özendirilmeleri ve gayrımüslimlerin işyerlerinin boykot edilmesi.** Daha sonra yerli ya da yabancı tüm şirketler Türkçe kullanmaya ve belli sayılarda Türke iş vermeye zorlandılar.

■ Bu aşamadan sonra ulusal şirketlerin kurulmasına geçildi. Bir yandan parası olan Müslümanlar yatırımcılık için banka kurmaya özendiriliyor, diğer yandan da, özellikle tarımsal ürünlerin tüketim mallarına dönüştürülmesinde Türk tekeli sağlamak amacıyla, "Millî Mahsulat", "Millî Kantariye" ya da "Millî Ekmekçiler" adlarıyla anonim şirketler kuruluyor ve Müslüman esnafın bunlara ortak olması yönünde propaganda yapılıyordu.

■ Propagandanın yeterli olmaması, yayın yoluyla toplumun eğitilmesini gündeme getirdi. Bu doğrultuda 1915 güzünde "milli iktisada doğru" düsturuyla, milli iktisadın kuramsal yayım organı *İktisadiyat mecmuası* yayımlanmaya başladı. *İktisadiyat mecmuası*'nın ilk sayısında yer alan "Mecmuamızın mesleği: milli iktisada doğru" başlıklı yazıda, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiği kaydediliyordu. Almanya yarım yüzyıldan kısa bir sürede sanayileşmiş, bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşmuştu. Dergiye göre, Almanya'da ilerlemenin, yükselmenin ve gelişmenin kaynağı "milliyet" ilkesiydi. Millî iktisadı Almanlar bulmuş ve uygulamışlardı. Türklerin iktisat alanında Almanların geçirdikleri deneyimlerden ders almaları gerektiğini vurgulayan *İktisadiyat mecmuası*, **yükselmek için "milliyet"ten başka bir ilkenin düşünülemeyeceği**ni kaydediyordu.

■ **Müslüman-Türk bir sermayedar sınıfı yaratma çabaları,** I. Dünya Savaşı sıralarında bazı vurgunculuk skandallerine de neden olmakla birlikte, **görece başarılı oldu.** Geleceğin Millî Mücadele döneminde hem meşrutiyet hem de bağımsızlık için gösterilen çabayı büyük çapta sırtlayan bu sınıf olacaktı.

3 Osmanlılığa karşı.

Tanzimat döneminde temel amaç, unsurların kaynaşması ile Osmanlı saltanatının bütünlük ve bağımsızlığını muhafaza etmekti. Lâkin tarih gösteriyor ki Tanzimat kaynaşmayı temin edemedi. Osmanlı saltanatı bozulup dağılmayı sürdürdü. "Geçmişte... çeşitli unsurlara tam bir eşitlik ve özgürlük güvencesi veren meşrutiyet yönetimi yoktu; unsurların kaynaşmasını sağlamaya yarayacak eğitim kurumlarımız, ekonomik etkinliklerimiz gelişmemişti" demek mümkündür. «Kaynaşma»nın imkânsızlığına tarihimizden getirilecek delil zayıf görülse bile, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan mevcut unsurları göz önüne getirip bir lahzacık ciddî düşünecek ve düşündüğümüzü söylemekten çekinmeyecek olursak, bundan böyle de «kaynaşma»nın mümkün olmadığını itiraf eylemeğe mecbur oluruz. Osmanlı tebasından olan unsurların tarihi, gelenekleri, dini, ilişkileri, emel ve hayalleri, düşünce tarzları, çalıştıkları işler, uygarlık seviyeleri o kadar birbirinden farklıdır ki, bunların «kaynaşma» yoluyla birleşmelerini düşünmek bile gariptir. Kosova Ovasında çiftçilik eden Hıristiyan bir Sırp ile Necd Çölünde göçebelik eden Müslüman bir Arabın ne gibi ortak yanları olabilir? Bunların birleşmeleri, kaynaşmaları nasıl düşünülebilir?

Akçuraoğlu Yusuf, "İttihâd-ı anâsır meselesi", *Sırat-ı müstakim*, cilt V, sayı 121 (1910).

B İ Y O G R A F İ

4 M. Ziya Gökalp *(1876-1924)*

Türk ulusçuluğunun kurucu düşünürlerinden, sosyolog. Diyarbakır'da doğan Gökalp askeri rüşdiyede okuduktan sonra çeşitli memuriyetlerde bulundu. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli ideologlarından biri haline geldi. II. Meşrutiyet döneminde Türkçü hareketin kurumsallaşmasına katkıda bulundu, kısa bir süre için mebusluk yaptı, üniversitede sosyoloji dersleri verdi, yazılarıyla Türk ulusçuluğunun kuramsal temellerini attı. 1919'da işgal kuvvetlerince tutuklanıp Malta'ya sürüldü. 1921'de önce Ankara'ya geldi, daha sonra Diyarbakır'da Millî Mücadele'yi destekleyen yazılar yayınladı. 1923'te Diyarbakır mebusu oldu. Halk Fırkası'nın ideolojik programının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı.

5 Sırf köylü ve memurdan ulus olmaz.

Çiftçi ve çoban, hayatın yaratıcı kuvvetinden yararlanarak yaşadıkları için kendileri yaratıcı olan özneler değildirler... Memurların ise üretim ile hiçbir ilgileri yoktur. Halbuki zihinsel becerilerin, irade ve karakterin gelişme ve evrilmesi, sanayi, imalat gibi etkin uğraşlarla, ticaret ve serbest meslekler gibi yaratıcı mesleklerle olur. Bundan dolayıdır ki bir tek köylü ve memur sınıflarından oluşan bir ulusu örgütleyen iktidar elde tutulamaz...

Memleketimizde kuvvetli bir hükümetin kurulamaması, Türklerin iktisadî sınıflardan yoksun olmasındandır. Hangi ulusta hükümet iktisadî sınıflara dayanırsa, orada hükümet gayet kuvvetli olur; çünkü tüccar, sanatkâr, işadamı sırf kendi yararı için hükümetin kuvvetli olmasını ister. Hangi memlekette hükümet memurlar sınıfına dayanırsa, orada hükümet daima zayıftır; çünkü azledilmiş memurlar iş başına geçmek, kadrosu olan memurlar daha yüksek bir mevkie yükselmek için daima mevcut hükümeti düşürmeye çalışırlar. Ulusal ülküden yoksunluk Türkleri ulusal ekonomiden yoksun ettiği gibi, dilin sadeleşmesine, güzel sanatlarda ulusal üslupların ortaya çıkmasına da engel oldu.

Ziya Gökalp, "Üç cereyan", *Türk yurdu*, cilt III, sayı 11 (1913).

6 En büyük eksiğimiz.

[B]ence [en büyük eksiğimiz] budur; bu dünya için ölmeyecekmiş gibi uğraşan ve kazanıp kendisini Tanrısına sevdirenlerin olmamasıdır. Bir millette bütün ilerlemeleri yapan, maarifi, sanatı, ticareti ilerleten hep kazananlardır. Bunlar her memlekette ayrıca, başlı başına bir sınıf teşkil ederler ki [orta sınıf] esnaftır. Avrupa'nın bize şaşkınlık veren bugünkü medeniyeti hep o diyardaki sanat ve ticaret sınıfları yüzünden olmuştur. Bu sınıfa mâlik olan memleketlerin ahalisi okumuş olur; zengin olur. Bu sınıfa mâlik olan devletlerin hazinesi zengindir, doludur. Hükümet hiç sıkıntı çekmez. Her vakit bu sınıfa güvenilir. [...] Binlerle gazeteleri, kitapları olup okuyan bu sınıf ahalidir. Özetle; bu sınıf, bir milletin belkemiği gibidir; ruhudur; devleti, toplumu yaşatan odur.

Bizde ise maarif yok: ahali fakir: devletin hazinesi boş: ciddi gazeteleri okuyan, faydalı kitapları alan yok: bunlar hep bizde bu sınıf ahali yetişmemiş olduğundandır. Bize düşen iş bu sınıfı yetiştirmektir. [...]

Bizim gibi bazı milletler vardır ki onlarda da vaktiyle bu sınıf yoktu. Sonra milletle hükümet elele verip çalıştılar, çabaladılar; bankalar açtılar; hükümet paraca yardım etti; sanatkârları yabancıların [rekabetinden] korudu, fabrikalar, imalathaneler, büyük ticarethaneler kuruldu: nihayet bu sınıf vücuda geldi.

Biz de böyle yapalım. Ama canım, hükümet böyle şeyleri yapmıyor dersiniz, değil mi? Şimdi bakın: böyle şeylerin hepsini hükümet yapamaz. [...] O halde mâdem ki hükümet bizi ne yabancıların ne de içimizdekilerin rekabetine karşı korumak için [himaye usûlünü] koyamıyor; biz de kendimiz, milletçe çalışırız, ve az vakitte çok şey yaparız. Hükümetin yapacağından daha sıkı, daha şiddetli bir himaye usûlü, [millî himaye] koyarız. Tüccarlarımızı, sanatkârlarımızı kendimiz koruruz. Bizde olmayan bu sınıfı, ticaret ve sanat sınıfını oluştururuz; dileğimiz de gerçekleşir.

Muhittin (Birgen), "En büyük eksiğimiz", *Halka doğru*, sayı 6, 29 Mayıs 1913.

7 Geleceğin yeni Türkleri.

Osmanlılar ... kendilerinin hakimiyetini kabul eden veya kendilerine sığınan ve himaye ve koruma isteyen ve miktarları kendilerinin neredeyse on misline eşit olan kavimlerin ve köylülerin yönetimi ve korunmasıyla meşgul olduklarından sanayi ve genel olarak maddiyat ve iktisadiyatla meşgul olmak Osmanlılarca onur ve haysiyete aykırı bir hal sayılıp hele birisine ödünç verilen para için faiz istemek son derece âdîlik ve ele geçen parayı tümüyle sarf etmemek hasislik gibi görülür idi. Her birinin yönetiminde yüzlerce köylü bulunan kibarların çocuk ve akrabasının ve genellikle fatihlerin çocuklarının sanayi ve ticaretle, esnaflıkla uğraşmaları düşkünlük sayılırdı. ...

Olayların zorlamasıyla, geçim sağlama biçimlerinin, eski siyasal durumun değişmiş [olması] ve eğitimin günden güne ilerlemesi ve yayılması üzerine bundan böyle Türk milletinin de ticaretin her türü ile meşgul olacağı şüphesizdir. Nasıl ki Meşrutiyet döneminde sırf Osmanlı Türklerinden oluşan anonim şirketler ve bankalar kurulmuştur ... Tabii bundan böyle Osmanlı Türkleri de ekonomi kanunlarının evrensel olan hükümlerine bağlanacaklar, ilerleyeceklerdir.

Hasan Ferit, "Bankalar", *İktisadiyat mecmuası*, sayı 44-48 (8 Mart 1917).

SENTEZ

II. Meşrutiyet Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş anlamda siyasetin başlangıcını oluşturdu. Dönem, kamu özgürlükleri alanında birçok yeniliğe sahne oldu. Anayasal düzen, parlamenter yaşam, temel hak ve özgürlükler, siyasal partiler, baskı ve çıkar gurupları, kamu oyu ve özgür basın II. Meşrutiyet'te şekillenmeye başladı. Diğer bir deyişle, temsilî rejime geçiş sürecinde II. Meşrutiyet önemli bir kırılma noktasıydı.

Osmanlı ulusçuluğunun gerçek anlamda ilk kez uygulandığı II. Meşrutiyet dönemi, ayrılıkçı ulusçulukların çok etkinleştikleri bir dönem olması nedeniyle, Türk ulusçuluğunun da gündeme gelmesine önayak oldu. Ancak, ulusal bir örgütlenme açısından elde edilenler, birçokları için imparatorluğun sona ermesi anlamına da geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı, her ne kadar imparatorluğu yaşatma arzusuyla alınmış olsa da, parçalanma sürecine ivme kazandırdı.

KARIŞTIRMAYALIM

Genel oy hakkı ve vergiye dayalı oy hakkı

Genel oy hakkı, belirli bir yaşın üzerindeki herkesin oy kullanabilmesi demektir. 19. yüzyılda bu hak birçok ülkede kadınlara tanınmamıştı.

Vergiye dayalı oy hakkı ise, ancak yıllık belirli bir miktar vergi verenlerin oy kullanabilmesi demektir. Bu sistemin geçerli olduğu ülkelerin bazılarında milletvekili seçilebilmek için de daha yüksek oranlarda vergi ödemek gerekiyordu.

Seçim ve halk oylaması

Seçim, bir topluluğun üyelerine, bir devletin vatandaşlarına oylama yoluyla temsilcilerini seçme olanağı veren bir uygulamadır.

Halk oylaması ise, iktidarda bulunan bir kişi ya da grubun, seçmenlerden kendilerine yöneltilen bir soruya "evet" ya da "hayır" yanıtı vermelerini isteyerek güven tazeleme girişimidir. Olumlu yanıtların çok olması, iktidara verilen halk desteğinin göstergesi olarak yorumlanır.

Demokrasi ve temsilî rejim

Demokrasi, tüm toplumun, kendisini yönetecek olan kanunların yapım sürecine katılması (doğrudan doğruya veya temsilcileri aracılığıyla) demektir. Dolayısıyla, genel oy hakkının olmadığı yerde demokrasiden söz edilemez.

Temsili rejim ise, parlamento için seçim yapılan, ancak tüm vatandaşların seçmenlik hakkının olmadığı bir sistemdir (*bkz. s. 162:* Demokratik rejim ve parlamenter rejim).

I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet

Meşrutiyet, anayasalı monarşi demektir. **I. Meşrutiyet**, 1876-1878 yıllarına, **II. Meşrutiyet** ise 1908-1918 yıllarına verilen isimdir. Bu iki dönemde de geçerli olan anayasa, 1876'da hazırlanan Kanun-ı Esasi olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin gerçek bir parlamenter rejime kavuşması, ancak 1909 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile mümkün olmuştur.

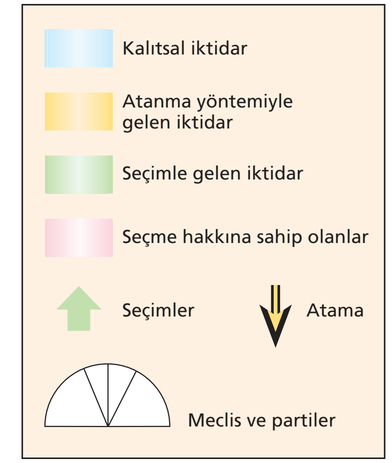
31 Mart - 13 Nisan

Tarihimizde 31 Mart Olayı diye bilinen isyan, 13 Nisan 1909'da patlak vermiştir. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan Rûmî takvim (Hicret'ten başlayan güneş yılları) ile Milâdî takvim arasında 13 günlük bir fark vardı. Bu yüzden o zamanın nesli, 23 Temmuz 1908'de gerçekleşen devrime, "10 Temmuz İnkılâbı" derdi. Bu fark 1 Mart 1917'de kalkmıştır.

OKUYALIM GÖRELİM

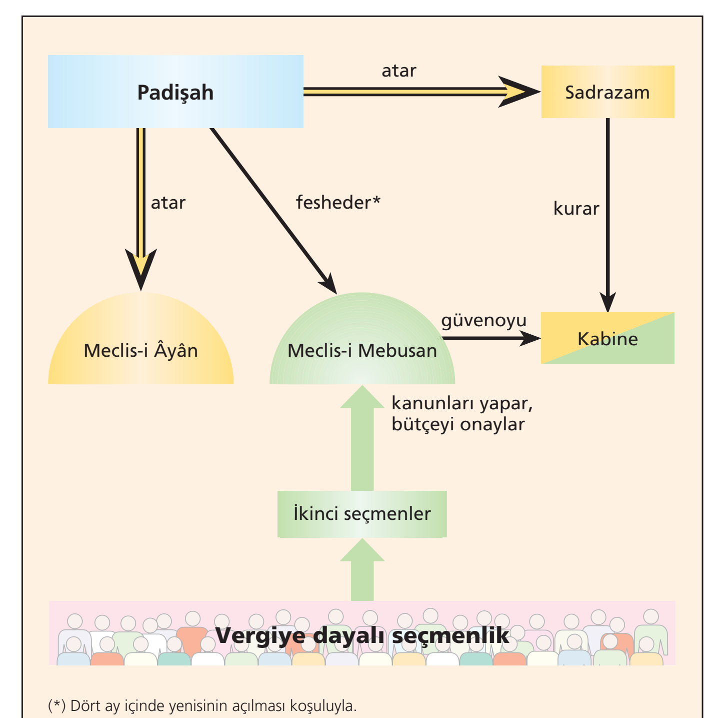
- **KİTAPLAR**
  - **Sina AKŞİN**, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara, 1999).
  - **Nahit Sırrı ÖRİK**, *Sultan Hamid Düşerken* (İstanbul, 1947).
  - **Erik Jan ZÜRCHER**, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y. S. Gönen, (İstanbul, 1999).
- **FİLM**
  - **Ziya ÖZTAN**, *Abdülhamit Düşerken*, 2003.

Siyasal terimlerle tanışma

1 **Anayasa (devlet yapısı) şemalarında kullanılan açıklayıcı kodlar.**

2 **Kanun-ı Esasi değişiklikleri̇nden sonra II. Meşrutiyet.**

(*) Dört ay içinde yenisinin açılması koşuluyla.

Siyasal yaşamın incelenmesi, devletin örgütlenme biçimini, siyasal rejimin türünü ve incelenen ülkedeki siyasal yaşamı tanımlayan belirli terimlerin kullanılmasını gerektirir.

DEVLET YAPISI

- Bir devlet üniter ve merkezî olabilir (örneğin, Fransa, Türkiye...): Hükümet organları başkentte toplanmıştır, taşradaki diğer idarî birimlerin çok az yetkisi vardır.
- Bir devlet federal olabilir (örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya): İktidar, dış politika, savunma ve malî konularla ilgili yetkileri elinde toplayan federal bir hükümet ile adalet, eğitim gibi konularda önemli yetkilere sahip yerel (federe) hükümetler arasında paylaştırılmıştır.

SİYASAL REJİMİN TÜRÜ

Siyasal rejimin türünü tanımlamak için belli sayıda unsura bakmak gerekir:

- İktidarın kaynağı nedir: Anayasa? Hanedan geleneği? İktidarın güç yoluyla ele geçirilmesi (darbe)?
- İktidar kimin elinde: Halkın temsilcileri (Seçilmişler mi? Atanmışlar mı?)? Bir hükümdar? Tam yetkili bir lider? Bir siyasal parti?
- Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığı ilkesi uygulanıyor mu?

1850'den 1939'a dünyada pek çok rejim türü bir arada varlığını sürdürdü:

- Demokratik rejimler: Halk egemenliği söz konusudur, vatandaşların yasalar önünde eşitliği ilkesi ve güçler ayrılığı ilkesi uygulanır, temel özgürlükler korunur (İsviçre, Fransa'da III. Cumhuriyet, *bkz. s. 150*);
- Yarı-otoriter rejimler: Vatandaşların eşitliği ilkesi ve temel özgürlüklere saygı vardır, güçler ayrılığı ilkesi eksik olarak uygulanır, halkın temsilcilerinde hükümeti denetleme yetkisinin bulunmaz (Alman İmparatorluğu, *bkz. s. 156*);
- Otoriter rejimler: İktidar üzerinde hiçbir denetim yoktur, seçimler biçimsel olarak dahi yapılmaz, bireysel özgürlükler sınırlıdır ya da yoktur (Rus İmparatorluğu, *bkz. s. 160*).

SİYASAL YAŞAMIN BİÇİMLERİ

Seçimler yoluyla halkın görüşü alınıyor mu?

- Hangi oylama türü kullanılıyor: Genel oy mu? Vergiye dayalı oy mu?
- Referandum ya da halk oylaması yapılıyor mu?

Halk görüşlerini hangi yollarla dile getirebiliyor?

- İfade özgürlüğü tanınmış mı? Basının toplumdaki yeri ve rolü nedir?
- Siyasal partiler var mı? Nasıl örgütlenmişler?

Dosya

II. Meşrutiyet'te kadınlar

Feminist hareketin dünya ölçeğinde güç kazandığı 20. yüzyılın ilk on yılları Türkiye'de de kadınların özgürlükleri doğrultusunda önemli kazanımlar elde ettiği dönemdi. 1908 Genç Türk Devrimi'nin benimsediği özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik (hürriyet, musavat, adalet, uhuvvet) ilkeleri, Osmanlı toplumunda kadın sorununu gündeme getirmişti. Kadınların kafes ardından, ya da "özel" alandan sokağa, "kamu" alanına yönelişi, ya da "toplumsallaşması", II. Meşrutiyet'in kurguladığı "yeni hayat"ın temel öğelerinden biriydi. 20. yüzyılın başında Türkiye'de feminizm iki ana kaynaktan esinlenmişti. Bunların ilki Fransız Devrimi'nin güç kazandırdığı ulusal düşüncenin eşitlikçi açılımıydı. Tam eşitlik (musavat-ı tamme) ya da eşitlik, hürriyet ile birlikte Meşrutiyet'in yörüngesini çizen iki temel kavramdı. Eşitlik düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk açısından Tanzimat'tan beri vurgulanan bir husustu. Ancak cinsiyet ayrımını sorgulayan bir eşitlik ancak Jön Türk düşüncesinde filizlenmişti. Feminist hareketin diğer kaynağı savaş yıllarının somut koşullarıydı. Düşünsel boyutun yanı sıra maddi ortam da kadınların toplumsallaşmasında etkin rol oynamıştı. İşgücü açığı her türlü bağnaz düşüncenin üstesinden gelmiş, kadınlar ister istemez kamusal alanı erkeklerle paylaşmak zorunda kalmışlardı.

1 II. Meşrutiyet ve "Milli Aile".

II. Meşrutiyet yıllarında aile sorunu "yeni hayat" diye nitelenen yeni yaşam biçiminin bir parçasıdır. Toplumda kökten dönüşümler aile yaşamını da kapsamına almak durumundadır. "Yeni aile" ya da "milli aile" İttihatçıların özlemini duydukları aile biçimidir.

"Milli aile" çekirdek ailedir. Ana baba ve çocuklardan oluşur. Aile ahlâkı toplumun temel dayanak noktalarından biri olarak görülür. "Milli aile" ise II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen "aile buhranı"na bir çözümdür.

II. Meşrutiyet yıllarında kadının yaşamında kalıcı dönüşümler izlenir. Kadının toplumsallaşması, toplumsal yaşamla bütünleşmesi bunlardan ilkidir. Toplumsallaşma kadın-erkek eşitliğinin ilk adımıdır. Meşrutiyet feminizmi düşünsel ortamı bu açıdan olumlu yönde etkiler. Ancak, toplumsallaşma sürecinde Meşrutiyet'in yarattığı maddi ortamın belirleyiciliği çok daha belirgindir. Savaşlar nedeniyle erkek nüfusun cepheye sevk edilişi istihdam alanında bir boşluk yaratır, bu nedenle kadın nüfus kısa sürede seferber edilerek çalışma yaşamına sokulur.

Kadının toplumsallaşması, aile kurumunu da bir ölçüde etkiler. Özellikle, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde kadın erkek ilişkilerinde geleneksel yapı çözülmeye yüz tutar. Aile sorunu nüfus politikası bağlamında ele alınır; evlilikler özendirilerek sürekli savaşların neden olduğu insan kaybı giderilmeye çalışılır. Bu nedenle o döneme değin "özel" alan kapsamına giren aile "kamusallaşır"; "milli aile" ulusal normlar ışığında geliştirilir.

Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, 51 (1988).

2 İlk hemşireler. Osmanlı toplumunda kamusal alanda kadınlar ilk kez Hilal-i Ahmer (Kızılay) bünyesinde çalışmaya başladılar. Özellikle Balkan Savaşı sırasında etkinlik gösterdiler. O tarihlerde evli çiftler bile birlikte fotoğraf çektiremezken kadın hemşireler erkek doktorlarla birlikte aynı fotoğraf karesinde yer alarak bir ilke imza attılar.

3 Selanik'te Şevkat Cemiyet-i Hayriyyesi'nin kuruluşu.

Selanik İslam kadınlarından birkaç vatanperver hanım biraraya gelerek "Şevkat" adıyla bir hayır cemiyeti kurmaya karar vermişlerdir. Şehrimizin toplumsal yaşamında önemi ve Osmanlı ulusu adına şerefi yadsınamayacak olan bu güzel teşebbüsü kurucuları gerçekleştirmek üzere olduklarından, bu ay sonunda cemiyeti ilan etmeyi ve üye kaydetmeyi kararlaştırmışlardır. Esası hakkında aldığımız bilgilere göre "Şevkat" Cemiyet-i Hayriyyesi millet ve din ayrımı gözetmeksizin sırf "Osmanlı" kadınlarından oluşacak ve katılacak üyelerinden her ay belirli bir tutardan aşağı olmamak üzere para toplayacağı gibi, arzu eden hanımlardan da satılmak yahut ihtiyacı olanlara aynen dağıtılmak üzere eşya ve emtia da kabul edecektir. Cemiyetin tüzüğü henüz yapılmakta olduğundan, buna dair bir iki sayı sonra okuyucularımıza gereken tafsilat ve bilgiyi tamamiyle verebileceğimizi ümit ederiz.

"Osmanlı Kadınları 'Şevkat' Cemiyet-i Hayriyyesi", *Kadın*, 26 Ekim 1908.

4 "Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti"nin tüzüğü.

Birinci madde: Genel merkezi Selanik olmak üzere Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesi altında Teali-i Vatan (vatanın yükseltilmesi) Osmanlı Hanımları Cemiyeti adında, 17 Aralık 1909 tarihinde, kadınlardan oluşan bir hayır derneği kurulmuştur. Bu derneğin kurucusu Nesime Yusuf Hanımefendidir.

İkinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin esas kuruluş amacı, bilhassa Osmanlı hanımlarının toplumsal ilerleme ve uygarlık yolunda evrilme koşullarını geliştirme ve vatanın günümüzdeki genel gereksinimlerine göre her türlü iyi ve hayırlı işe hizmet ve öncülük etmek maksadından ibarettir.

***Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti* (Selanik, 1909).**

6 Kadın İşçi Taburu için Osmanlı kadınlarına çağırı.

Giyim kuşamı, yatacak yeri ve iaşesi, önceden kurulan Kadın İşçi Taburu tarafından temin edilmek üzere aşağıdaki koşulları haiz işçi kadınların kaydedilmek üzere Çarşıkapusu'nda bulunan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi'ne başvurmaları:

1. Osmanlı vatandaşı olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak (Osmanlı hüviyeti olacaktır).
2. Aşılı olmak (Aşı kâğıdı olacaktır).
3. Bulaşıcı ve müzmin hastalıkları olmamak (Hükümet tarafından ayrıca muayeneye tâbî tutulacaktır).
4. İffetli ve namuslu olduğuna dair mahallesince verilmiş ve mahallî zabıtasınca tasdik edilmiş bir belgesi bulunmak.
5. Yaşı en çok 30, en az 18 olmak.
6. Kucakta taşınır çocuğu olmamak.

"Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, 8 Şubat 1918.

5 *Kadınlar dünyası* (17 Nisan 1914 tarihli 138. sayı).

II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadın Haklarını Savunma Derneği), radikal kadın örgütlerinin başında geliyordu. ***Kadınlar dünyası*** dergisi, bu derneğin haftalık yayın organıydı. Kadın haklarının savunusunu üstlenen bu dergi geniş bir okuyucu kitlesine sahipti ve 1913'ten 1921 yılına kadar toplam 205 sayı yayınlandı.

7 Sabiha Zekeriya Sertel'e göre Türk feminizmi.

Düne kadar Türk feminizmi ne olabilir? diye düşündüğüm zaman kadının seçimlere katılmasını tasavvur bile etmiyordum. Henüz erkeklerimizin bile rüştlerini ispat edemedikleri bir meseleye Türk kadınını da karıştırmayı uygun görmüyordum. ...

Fakat bugün memleketin mukadderatı mevzu olduğu şu sırada kadının niçin bu haktan mahrum edildiğini düşündüğüm zaman, mantıklı bir mazeret bulamıyorum. Türk kadını, bu vatana erkekleri kadar, bilhassa bazı gayr-ı müslim unsurları kadar bağlı değil midir? Erkeğe bu hakkı veren sebepleri araştırırken onları kadının üzerine çıkaran bir sebep bulamıyorum.

Sabiha Zekeriya, "Kadınlık Sahifesi: Kadınlar ve intihab", *Büyük mecmua*, sayı 14, 30 Ekim 1919.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *II. Meşrutiyet'te kadınlar neden önem kazandı?*
2. *Kadınların "kamusal alan"a açılması ne anlama geliyordu?*
3. *Savaşlar kadınların konumunu hangi doğrultuda değiştirdi?*
4. *Osmanlı feminizminin hedefi neydi?*
5. *"Milli Aile" ne anlama geliyordu?*
6. *Kadınları çalışma hayatına zorlayan etmenler nelerdi?*

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Kadınların toplumdaki konumunun toplumsal gelişmede oynadığı rolün algılanması.***

Dosya

KONU **11**

Uluslararası ilişkiler ve çatışmalar

1850'den 1914'e kadar, Avrupalı büyük güçler uluslararası ilişkilere yön vermeye devam ettiler. Birleşik Krallık, kendini denizler üzerindeki egemenlik alanını genişletmeye ve Avrupa'ya tek bir ülkenin hakim olmasını önleyebilmek için kıtadaki güçler arasında varolan dengeyi korumaya adamıştı. Fransa ve Almanya ise, kıtada baskın bir rol oynamaya çalışıyorlardı.

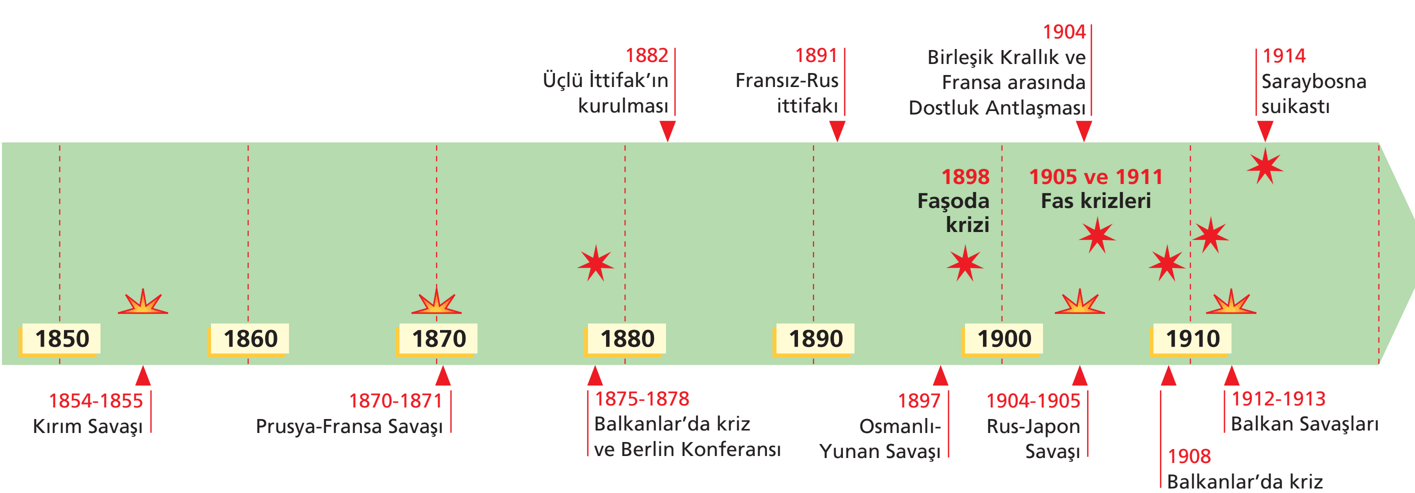
1890'dan sonra, kıtayı savaşa sürükleyecek iki düşman ittifak yavaş yavaş yapılanmaya başladı.

- *1850-1914 döneminin en önemli uluslararası sorunları hangileriydi?*
- *1870'ten beri bazıları çok daha ağır olan pek çok krize diplomatik bir çözüm bulunabilmişken, nasıl oldu da 1914 ağustosunda dünya çapında bir savaş patlak verebildi?*

KONUNUN PLANI

I. 1815 Avrupası'nın sorgulanması (1850-1870)
II. Bismarck Avrupası (1870-1890)
III. Uyuşmazlıkların artması (1890-1905)
IV. "Silahlı barış" (1905-1914)
V. 1914 yazında çıkan kriz

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Saraybosna, 28 Haziran 1914

1 **"Rüya".** *É. Detaille imzalı tablo, 1888, Orsay Müzesi, Paris.*

Fransız askerleri 1870'de aldıkları yenilginin ardından, Devrim ve İmparatorluk dönemlerinde zaferle döndükleri seferleri hatırlayarak, başarı ve intikam hayalleri kuruyorlar.

2 **1914'ten önce Avrupa'da ittifak sistemleri ve düşmanlıklar.**

I. 1815 Avrupası'nın sorgulanması (1850-1870)

ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUSAL EGEMENLİK

İktidarın kaynağını bir hükümdar ya da ailesinden değil ulustan alması gerektiğini savunan ilke.

SÖZLÜK

* Gerilla
* Ems telgrafı olayı

A. Fransa'nın atak politikası

Belge 1 ve 2

■ 1848'e kadar uluslararası ilişkiler, **1815'de** Viyana Kongresi sırasında tanımlanmış olan **"Metternich sistemi"**ne göre düzenleniyordu. Bu sistem, hanedana dayalı meşruluk ilkesine dayanıyor, yani her devlet bir hanedanın mirasçısı olan hükümdarına ait sayılıyordu (Avusturya'da Habsburglar, Napoli'de Burbonlar, vs.). Ancak bu anlayış, *ulusal egemenlik** fikrinin ve ulus olma ilkesinin ortaya çıkışıyla birlikte gitgide daha fazla sorgulanmaya başladı *(bkz. s. 114)*.

■ Buna karşılık, Birleşik Krallık'ın sıkı sıkıya bağlı olduğu, **Avrupa güçleri arasındaki denge ilkesi** (kıtaya hiçbir devletin tek başına egemen olmaması ilkesi) geçerliliğini korumaya devam etti. Buna göre, bu dengedeki her değişiklik telafi edilmeliydi. Bunun nasıl gerçekleşeceği ise, 1856'da Paris ve 1878'de Berlin'de olduğu gibi uluslararası konferans ya da kongrelerde tartışılıyordu.

■ 1850'lerde ve 1860'lı yılların başlarında Avrupa diplomasisine Fransa'nın üstünlüğü damgasını vurdu. İmparator **III. Napolyon, Avrupa'da Fransız etkisini yeniden kurmak** istiyordu. Bu doğrultuda, Fransa'nın yenilgisinin ardından toplanan 1815 Viyana Kongresi'ni açıkça sorgulayan, aktif bir dış politika yürütüyordu.

■ Fransa 1854'te Boğazlar sorununu *(bkz. s. 114)* çözmek için İngilizlerin yanında Ruslara karşı Kırım Savaşı'na katıldı. Sivastopol kuşatması sırasındaki çarpışmalar, 1855'te kentin Ruslardan alınmasıyla sonuçlandı. III. Napolyon, Paris Kongresi'nde (şubat-mart 1856) Avrupa hakemliği rolünü üstlendi. Fransa, İtalya (1859, *bkz. s. 116*), Çin (1858 ve 1860) ve Suriye'ye (1860) düzenlediği seferlerden de başarıyla döndü.

1 Fransız Dışişleri Bakanı Walewski, 1856 Paris Kongresi'nde.

E. Dubufe imzalı tablo, Versailles Şatosu Ulusal Müzesi.

B. Fransa'nın karşılaştığı güçlükler (1860-1870)

Belge 3, 4 ve 5

■ III. Napolyon, Kuzey Amerika'daki anglo-sakson birliğine karşı Orta Amerika'da bir latin bloğu oluşturmak için, 1861'den 1865'e kadar Amerika Birleşik Devletleri'ni parçalayan ve bu ülkenin uluslararası düzene müdahale etmesine engel olan iç savaştan yararlanmak istiyordu. O dönemde **Meksika'da** anarşinin kol gezmesi ve bu ülkenin borcunu gereken tarihte ödememesi **Fransa'nın 1863 seferine** bahane oldu. Ancak Fransa karşıtı *gerilla**lar hızla örgütlendi, Amerika Birleşik Devletleri de iç savaş biter bitmez Fransa'nın çekilmesini istedi. Bu Fransa için ağır bir yenilgiydi.

■ Prusyalıların 1866'da Sadowa'da Avusturyalılara karşı kazandıkları zaferle gafil avlanan III. Napolyon'un telafi için Prusyalılardan toprak istemesi, Alman kamuoyunun Fransa'ya karşı ayaklanmasına yol açtı. Fransa 1870'de İspanya tahtına Hohenzollern soyundan bir prensin çıkarılmasına karşı çıktığında, Bismarck boyun eğdi. Ama Fransa'nın gelecek için güvence talep etmesi *Ems telgrafı olayı**nı başlattı ve bu olayın ardından **Fransa Prusya'ya savaş ilan etti**. Bu gelişme, tüm Alman devletlerini Prusya önderliğinde toplayarak Alman birliğini tamamlayabilmek için böyle bir savaşa gereksinimi olan Bismarck'ın beklentilerinden de fazlaydı *(bkz. s. 118)*. **Fransa işgal edildi**, III. Napolyon Sedan'da tutsak düştü (2 Eylül 1870), Paris kuşatıldı. Savaş bittiğinde Fransa, Frankfurt Antlaşması (10 Mayıs 1871) ile Alsace-Lorraine'i bırakmak ve 5 milyar frank değerindeki tazminatı altın olarak ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı. Bu antlaşma aynı zamanda Fransız üstünlüğünün sonu oldu.

2 Kırım Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz ordularının Sivastopol kuşatması, 1855.

3 Fransa'nın Meksika'daki amaçları.

Amerika Birleşik Devletleri'nin güçlü ve kalkınmış bir ülke olması çıkarımızadır; ancak, Meksika Körfezi'nin tümünü ele geçirmesi ve Yeni Dünya'nın nimetlerinden tek başına yararlanması konusunda aynı şeyi söyleyemeyiz. Meksika'ya ve dolayısıyla tüm Orta Amerika'ya hakim olursa [...], Amerika kıtasında Amerika Birleşik Devletleri'nden başka bir güç kalmayacaktır.

Aksine, eğer Meksika bağımsızlığını korursa [...], Fransa'nın silah desteğiyle bu ülkede istikrarlı bir hükümet kurulursa, [...]; iyi niyetli gücümüzü Amerika'nın merkezine yerleştirmiş oluruz.

III. Napolyon'un Fransa'nın Meksika seferi komutanı General Forey'e gönderdiği gizli mektup, temmuz 1862.

4 Ems telgrafı (13 Temmuz 1870).

a. Prusya Kralı'nın Bismarck'a gönderdiği telgraf

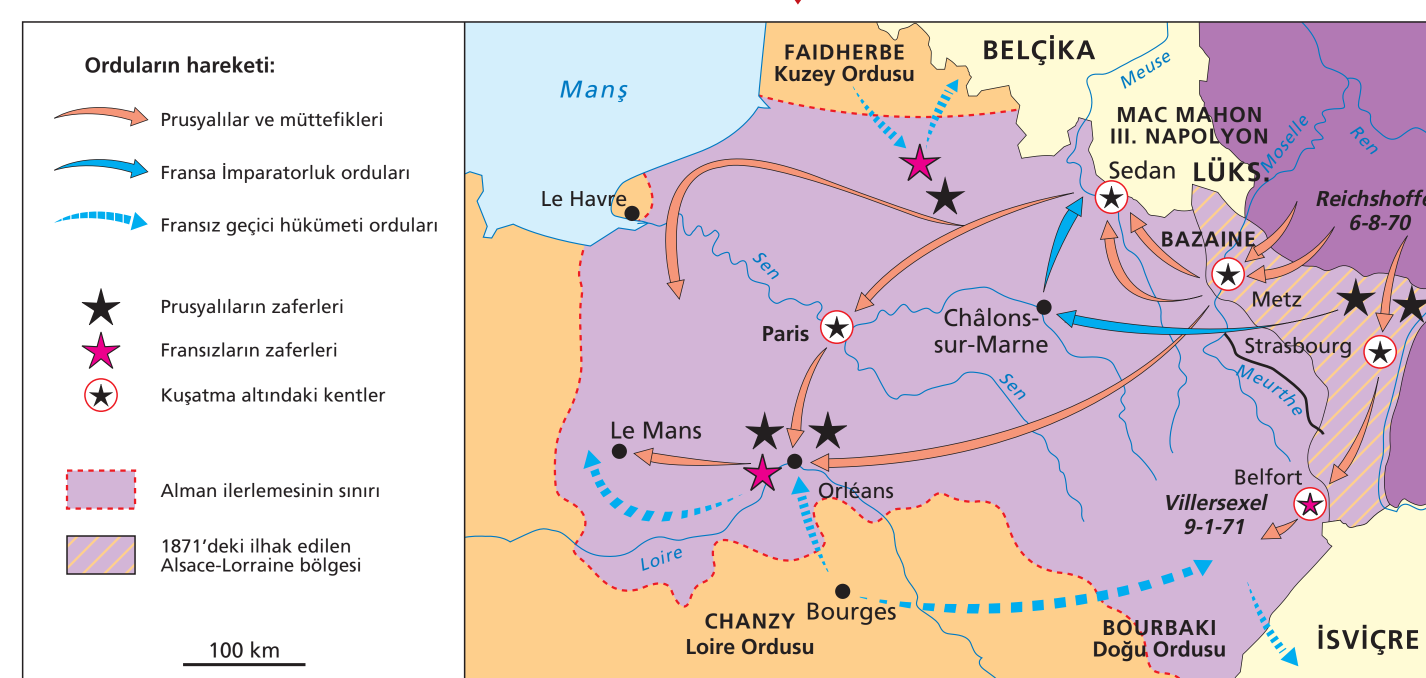
Kont Benedetti gezinti sırasında bana yapıştı ve son derece ısrarlı bir üslupla, bir Hohenzollern'in adaylığına bir daha asla razı olmamaya kararlı olduğumu bildiren bir telgraf çekmesi için kendisine izin vermemi istedi. Sonunda biraz sert çıkarak onu susturdum. Böyle konularda sonsuza dek güvence verilemeyeceğini söyledim. Benim henüz hiçbir haber almadığımı ve Paris ve Madrit yoluyla benden daha hızlı bilgi aldığına göre, hükümetimin bu kez de tutumunun doğru olduğunu görmesi gerektiğini ekledim.

b. Bismarck'ın yayınladığı telgraf

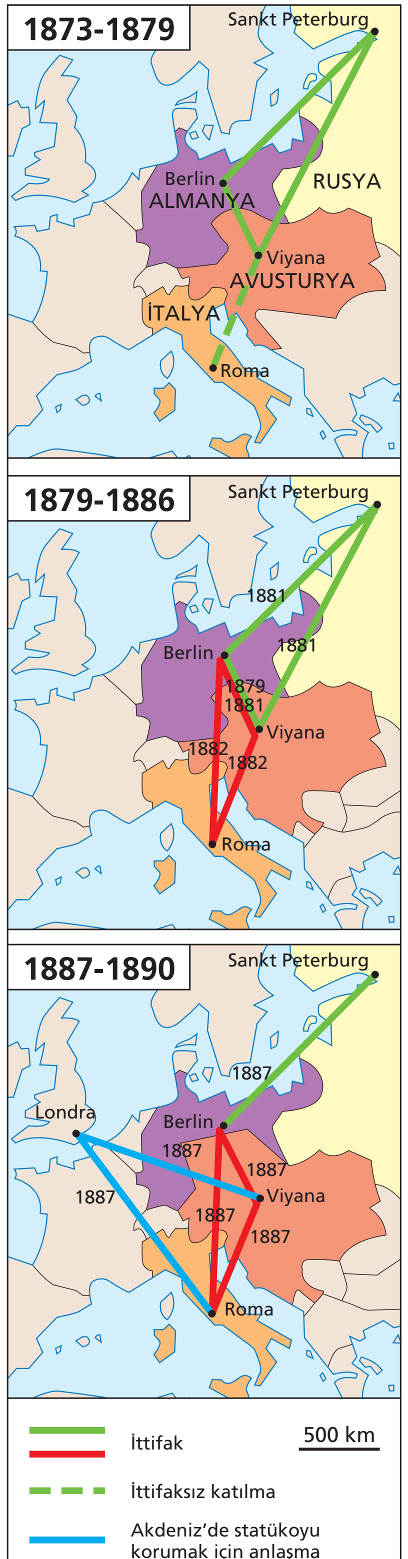
Hohenzollern veliaht prensinin adaylıktan çekildiği haberi Fransa İmparatorluğu hükümetine İspanya Krallığı tarafından resmen bildirildi. Bu açıklamanın ardından Fransız büyükelçisi, Ems'de, Paris'e Hohenzollern'lerin yeniden tahta aday gösterilmeleri halinde buna bir daha asla razı olmayacağı konusunda güvence verdiğini bildiren bir telgraf çekmek için Majesteleri Kral'dan izin istedi. Majesteleri bu konuyla ilgili olarak Fransız büyükelçisini kabul etmeyi yine reddetti ve yaveri aracılığıyla büyükelçiye söyleyecek bir şeyinin olmadığını bildirdi.

1. Prusya kralının Fransız büyükelçisine karşı tavrı nedir?
2. Bismarck'ın yayınladığı telgraf neden kışkırtıcı bir nitelik taşımaktadır?
3. Bismarck telgrafın anlamını neden çarpıttı? Amacına ulaşabildi mi?

5 1870 Prusya-Fransa Savaşı.

II. Bismarck Avrupası (1870-1890)

1 Bismarck'ın üç sistemi.

A. Bismarck sisteminin temelleri

Belge 4

Avrupa'da uluslararası ilişkilere 1870'ten 1890'a kadar Bismarck'ın dış politikası damgasını vurdu. **Bismarck**, Avusturya ve Fransa'ya karşı kazandığı askerî zaferlerden sonra oluşan **dengeyi korumaya çalışıyordu.** 1870'te Alman birliğinin gerçekleştirilmesinden sonra, daha çok statükoyu korumaya yönelik bir politika izlemeye başlamıştı. Önce Fransa'nın yalnız kalmasını sağladı. Bu ülkenin Avrupa'daki monarşilerle ilişkisini kesmek için cumhuriyet rejimini destekledi; ayrıca, Fransızların intikam alma olasılığını ortadan kaldırmak ve 1871'den beri Fransa-Almanya sınırını oluşturan "Vosges Dağlarının oluşturduğu mavi ufkun" berisinde kalmalarını sağlamak için sömürgecilik politikalarını cesaretlendirdi.

Ancak Bismarck, Birleşik Krallık'ın üstünlüğünü de hesaba katmak zorundaydı. Bu üstünlüğün temelinde büyük bir ekonomik güç, geniş bir sömürge imparatorluğu ve dünyanın en güçlü donanması yatıyordu. Gücünden emin olan Birleşik Krallık, kendi çıkarlarını ilgilendirmeyen bir çatışmaya sürüklenmesine neden olabilecek herhangi bir ittifaka girmektense yalnızlığı tercih ediyordu. **İngilizlerin Avrupa'daki dengeye önem vermeleri, Bismarck'ı da Birleşik Krallık'ı karşısına almamak için kıtadaki dengeleri bozmamaya özen göstermeye itiyordu.**

B. Bismarck'ın üç sistemi

Belge 1, 2, 3, 5 ve 6

Bismarck'ın izlediği bu politika, 1873'te önce **"üç imparatorlar anlaşması"**'nı, yani **Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında bir ittifak** kurulmasını sağladı. Ancak Bismarck'ın bu ilk sistemi hızla başarısızlığa uğrayacaktı. 1875'te Fransız ordusunda yapılan reform, Almanya ile Fransa arasındaki ilişkilerin aniden gerilmesine yol açtı. Fransa, Birleşik Krallık'ın ya da özellikle Fransa'nın alacağı yeni bir yenilginin Avrupa'daki Alman egemenliğini arttıracağına inanan Rusya'nın diplomatik desteğini aldı. Ama "üç imparatorlar anlaşması" esas olarak Balkanlar'da 1875-1878 yıllarında canlanan Avusturya-Rusya rekabetine dayanamadı (*bkz. s. 120*). 1878 Berlin Kongresi'nin sonuçlarından rahatsız olan Çar II. Aleksandr bu anlaşmayı geçersiz saydığını ilan etti.

Bunun üzerine Bismarck, 1879'da Berlin ve Viyana arasında kararlaştırılan gizli savunma ittifakını, yani İkili İttifak'ı devreye soktu. Bu arada II. Aleksandr da, Avusturya-Almanya bloğuna katılmaya çalışıyordu. 1881'de, Avusturyalıların itirazlarına karşın Rusya ile yeni bir ittifak yapıldı. Bunu izleyen yıl **İkili İttifak, İtalya'yı da içine alacak biçimde genişledi.** Bismarck Fransa'nın denetimindeki Tunus'a İtalya'nın kesin olarak yerleşme girişimine göz yumdu ve böylece **İkili İttifak, Üçlü İttifak'a dönüştü.** Beş yıllık bir süre için kararlaştırılan bu ittifak, 1915'e kadar yenilenecekti. Bu karmaşık yapı, görüş ayrılıklarına karşın Avusturyalıları, Rusları, İtalyanları ve Almanları birbirini tamamlayan iki anlaşma çerçevesinde bir araya getirmeyi başaran Bismarck'ın ustalığının göstergesiydi. Ancak 1887'den itibaren Avusturyalıların Balkanlar'da ilerlemeye başlaması üzerine Rusya, Berlin ve Viyana ile ittifakını yenilemekten vazgeçti.

Bismarck bir kez daha planlarını değiştirmek zorunda kalmıştı. Aynı yıl Üçlü İttifak yenilendi ve İngilizler ve İtalyanlarla imzalanan bir deniz ittifakı ile pekiştirildi. Berlin aynı zamanda Rusya ile gizli bir anlaşma imzaladı. Bu, **üçüncü "Bismarck sistemi"** idi. Almanya daha önce hiç olmadığı kadar uluslararası ilişkilerin merkezindeydi ve Fransa yalnız bırakılmıştı. Ancak II. Wilhelm, Bismarck'ın 1890'da istifasının ardından, ülkesi ile Rusya arasındaki anlaşmayı yenilemedi. Birleşik Krallık'ı karşısına alma ve Almanya'nın uluslararası ilişkilerde oynadığı merkezî rolü yitirme tehlikesine karşın, ülkesini dünya çapında hırslı bir politikaya sürükledi.

2 Almanya, Fransa ve Tunus.

Tunus meyvesinin artık yeterince olgunlaştığına ve onu toplama vaktimizin geldiğine inanıyorum. Bey'in küstahlığı bu Afrika meyvesi için adeta ağustos güneşi oldu. Şimdi onu ağaçta fazla uzun bir süre bırakırsanız çürüyebilir ya da başka birileri koparıp götürebilir. [...] Arzum, sizi ilgilendiren ve Alman çıkarlarının sizinkilerle çatışmadığı konularda size bazı iyi niyet teminatları vermektir.

[...] Dolayısıyla, maceralara atılmak istemiyorum ve komşularımızla, özellikle de sizinle aramızdaki dostane ilişkiler sayesinde oluşan huzur ve güven ortamını korumaya önem veriyorum. Fransa'daki cumhuriyet rejimini ülkeniz açısından bir zayıflık nedeni olacağına inandığım için desteklediğim söylendi hep [...]. Gerçek şu ki, sizin şu anki bilge ve ılımlı cumhuriyetiniz, benim gözümde barışın güvencesidir; [...] işte bu nedenle Fransa'da cumhuriyet rejiminin korunmasını istiyorum; işte bu nedenle bizim çıkarlarımıza ters düşmeyen alanlardaki girişimlerinizi desteklemeye hazırım. Fransız halkına özgüven sağlayacak başarılar gerektiğine inanıyorum ve bu halkın doğal yayılma alanı olan Akdeniz havzasında aradıklarını elde ettiğini görmeyi samimiyetle arzu ediyorum. Fransız halkı bu bölgede ne kadar başarılı olursa, meşruluğunu tartışmadığım, ancak yatıştırmaya gücümüzün yetmeyeceği yakınma ve acılarını bize karşı kullanma eğilimi o kadar az olacaktır.

Bismarck'ın Fransa'nın Berlin büyükelçisiyle görüşmesi, ocak 1879.

1. Bismarck Fransa'daki cumhuriyet rejimini neden destekliyor?
2. Fransa'yı Tunus'a girmesi konusunda neden cesaretlendiriyor?

5 Almanya'nın jeopolitik konumu.

Şu anda bulunduğumuz konuma tümüyle hakim olmamız ve her türlü olasılıkla başa çıkacak güce ulaşmamız gereklidir [...]. Bununla anlatmak istediğim, coğrafî konumumuz nedeniyle bu amaca ulaşmak için diğer güçlerden daha fazla çaba harcamamız gerektiğidir. Avrupa'nın merkezinde bulunuyoruz. En az üç cepheden saldırıya açığız. Oysa Fransa'nın savunulacak yalnızca doğu, Rusya'nın ise yalnızca batı sınırı var.

Ayrıca, dünya tarihinin genel seyri, coğrafî konumumuz ve belki de Alman ulusunun diğer uluslarla karşılaştırıldığında bugüne kadar birlik ve beraberlikten yoksun bir görünüm sergilemiş olması nedeniyle, güç birliklerinin oluşturduğu tehditlere diğer halkların olmadığı kadar açığız.

Tanrı yanıbaşımıza ulusların Fransızlar gibi en saldırganını ve en rahatsızını yerleştirmiş. Geçen yüzyıllar da, bugün varmış olduğu boyutlara ulaşacağı hayal bile edilemeyecek savaşçı eğilimlerin Rusya'da gelişmesine izin verdi. Diğer bir deyişle, iki yandan da tehdit altındayız ve başka koşullar altında kuşkusuz gerçekleştirmeye kalkışmayacağımız bir çabaya girişmek zorundayız. Avrupa gölünde sazanları avlamak için bekleyen turna balıkları bizim gelişmiş sazanlara dönüşmemizi engelliyorlar, çünkü bizi her taraftan didikliyorlar. Bizi önümüzdeki yolda ilerlemeye ve aynı zamanda birlik olmaya mecbur ediyorlar [...].

Bismarck'ın *Reichstag*'da yaptığı konuşma, şubat 1888.

3 Üçlü ittifak (1882).

Genel barışın korunması için gerekli güvenceleri arttırmak, monarşi ilkesini güçlendirmek ve bu ilkeyle ülkelerindeki toplumsal ve siyasal düzenin bozulmadan korunmasını sağlamak arzusuyla harekete geçen Avusturya İmparatoru, Almanya İmparatoru ve İtalya Kralı, esas itibariyle mevcut durumu korumaya yönelik ve savunma amaçlı niteliğiyle ülkelerinin güvenliğini ve Avrupa'nın huzurunu tehdit edebilecek tehlikelere karşı kendilerini korumaktan başka amacı olmayan bir anlaşma imzalama konusunda uzlaştılar. [...].

MADDE 2 – İtalya'nın doğrudan kışkırtmaya yönelik bir harekette bulunmadığı halde Fransa'nın saldırısına uğraması durumunda, taraflardan diğer ikisi tüm güçlerini kullanarak bu ülkeye yardım ve destek sağlayacaklardır. Bu yükümlülük, Fransa'nın doğrudan kışkırtma olmaksızın Almanya'ya saldırması durumunda İtalya için de geçerli olacaktır.

MADDE 3 – Taraflardan biri ya da ikisi, doğrudan kışkırtmaya yönelik bir harekette bulunmadıkları halde bu anlaşmada imzası bulunmayan güçlerle savaşa girmek zorunda kalırsa, anlaşma eşzamanlı olarak tüm taraflara uygulanacaktır.

4 1890'da Birleşik Krallık'ın gücünün iki dayanağı.

	Ekonomik güç	Askerî güç	
	(% olarak dünyadaki payı)	Asker sayısı	Tonaja göre donanma
Birleşik Krallık	%22.9	420 000	679 000
Almanya	%8.5	504 000	190 000
Fransa	%7.8	542 000	319 000
Rusya	%7.6	542 000	319 000
Avusturya-Macaristan	%4.4	346 000	66 000
İtalya	%2.5	284 000	242 000
Amerika Birleşik Devletleri	%14.7	39 000	240 000

Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (New York, 1987).

6 Bismarck'ın gidişi.
İngiliz gazetesi Punch'ta 29 Mart 1890'da yayınlanan karikatür: "Kaptan gemiyi terkediyor".

III. Uyuşmazlıkların artması (1890-1905)

ANAHTAR SÖZCÜK

• DOSTLUK ANTLAŞMASI
1904'te kullanılmaya başlayan bu deyim, sömürgecilik alanındaki rekabet nedeniyle yaşanan zor bir dönemden sonra Fransa ile Birleşik Krallık arasındaki diplomatik ilişkilerin düzelmesini ifade eder; gerçek bir antlaşmadan ziyade bir durumu ve zihniyeti anlatır.

SÖZLÜK

* İmtiyaz
* Savunma ittifakı

1 1908 tarihli Rus borç senedi.

1887'de Almanya tüm Rus yatırımlarına kapılarını kapadı, çünkü bu yatırımlar Almanya ile Rusya arasında savaş durumunda Rus askerlerini cepheye taşıyacak demiryollarının inşa edilmesini sağlıyordu. 1888 kasımında ise Paris, Rusya'ya hiç güçlük çıkarmadan 500 milyon franklık kredi verdi ve böylece iki ülke arasında siyasî bir yakınlaşma başladı. Fransa Rusya'ya 1896'da 6 milyar, 1900'de 8 milyar (7 milyarı devlet borçlanması biçiminde) ve 1914'te 11,3 milyar altın-frank tutarında yatırım yaptı.

A. Büyük güçler arasında rekabet

Belge 3 ve 4

■ **Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki rekabet 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında iyice hızlandı.** 1873'ten 1895'e kadar süren ekonomik bunalımla birlikte, ticarî açılım ve hammadde arayışı Avrupa'daki tüm büyük güçler için yaşamsal bir sorun halini aldı.

■ Rekabet, herşeyden önce **sömürge siyaseti** konusunda hissediliyordu. Büyük güçlerin hepsi kendi sömürge imparatorluğunu genişletmek için uğraşıyor ve diğer Avrupa devletlerinin çıkarlarıyla çatışmaya giriyordu. İngilizler ve Ruslar bu nedenle 1885'ten itibaren Afganistan'da karşı karşıya geldiler. İngilizler Hindistan İmparatorluğu'nun sınırlarını denetlemek isterken, Ruslar Hint Okyanusu'na yaklaşmanın yollarını arıyordu. Afrika'da Fransızlar ve İngilizler Sudan'ı ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Bu mücadele 1898'de Faşoda Olayının patlak vermesine neden oldu (*bkz. s. 58*). İki ülke savaşın eşiğine geldi; ancak sonunda Fransa çekilmek ve Sudan'la ilgili her türlü taleplerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

■ **Düşmanlıkların ekonomik ve askerî boyutları da vardı.** Birleşik Krallık 1895'ten itibaren Almanya'nın denizlerdeki egemenliğini tehdit eden planlarından ve ihracatta Alman ürünlerinin rekabetinden çekinmeye başladı. Alman ihracatının gelişmesi İngilizlerin Güney Amerika'daki ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki çıkarlarını da tehdit ediyordu (Almanlar 1903'te Osmanlılardan Bağdat-Berlin demiryolu hattının inşası için *imtiyaz** elde ettiler). Bu koşullar uluslararası ilişkilerin gelişimini ve yeni ittifak sistemlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

B. Fransa'nın yalnızlığının sonu

Belge 1, 2 ve 5

■ Bismarck'ın denge politikasının daha küresel bir politika lehine terkedilmesi, II. Wilhelm'in büyüklük ve prestij arzusunu tatmin etti. Bu politika **Fransa'nın da kendisine müttefikler bulmasını sağladı.** Modernleşen ve yatırımlarını arttıran bir Almanya karşısında Rusya, ekonomik kalkınması için ihtiyaç duyduğu sermayeleri bulmakta giderek daha fazla güçlük çekiyordu. Fransa'nın 1888 yılından itibaren Rusya'ya önerdiği malî yardım, 1892'de iki ülke arasında imzalanan *savunma ittifakı** ile sonuçlandı. Bu anlaşmayla Fransa'nın yalnızlığı son buldu. Almanya'nın ayrıcalıklı müttefiki Avusturya-Macaristan'la Balkanlar'da çıkarları giderek daha fazla çatışan Rusya'ya yaklaşmak Fransa için zor olmamıştı.

■ Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, 1898'den sonra **Fransa ile Birleşik Krallık arasında bir yakınlaşma** sağlamayı başardı. Kraliçe Victoria'nın ardından tahta çıkan VII. Edward Fransa'ya olumlu yaklaşıyor, ayrıca Almanların güç kazanması da Londra'yı endişelendiriyordu. Fransızlar ve İngilizler sömürgelerle ilgili anlaşmazlıklarını çözümlediler ve 1904'te *Dostluk Anlaşması** adı verilen bir anlaşma imzaladılar. 1905'te II. Wilhelm'in kışkırtmasıyla patlayan Fas krizi, Fransız-İngiliz ittifakını kuran bağları sağlamlaştırdı; ayrıca, Fransa'nın İngilizlerle Rusları barıştırmasına da olanak tanıdı. İngiliz-Rus yakınlaşması 1907'de somutlaştı ve **Üçlü İtilâf** kuruldu. Böylece Avrupa birbirine düşman iki cepheye bölündü. Şimdi etrafının çevrilmesinden endişe duyma sırası, Üçlü İtilâf'ın saldırı amaçlı olmamasına ve Birleşik Krallık'ın bu birliğin askerî kanadına katılmamasına karşın, Almanya'ya gelmişti.

2 Fransa-Rusya ittifakı: Rus donanmasının Toulon'u ziyareti, ekim 1893.

P. Jobert imzalı tablo, Versailles Şatosu Müzesi, Fransa.

Maddeleri gizli tutulan ittifak anlaşması 1892'de imzalandı. Bu anlaşmaya göre: "Fransa, Almanya'nın ya da Almanya'nın desteğini alan İtalya'nın saldırısına uğrarsa, Rusya mevcut tüm kuvvetlerini kullanarak Almanya'ya saldıracaktır. Rusya Almanya'nın ya da Almanya'nın desteğini alan Avusturya'nın saldırısına uğrarsa, Fransa mevcut tüm kuvvetlerini kullanarak Almanya'yla savaşacaktır [...] Fransa ve Rusya birbirlerinden bağımsız olarak barış anlaşması yapmayacaklardır."

3 İngiliz basınının gözünden İngiliz-Alman düşmanlığı.

Bir yanda başarılarla taçlanmış saldırgan geçmişi ve kendi çıkarlarını tatmin ederken karanlıklara gömülmüş uluslara ışığını yaydığı konusundaki muhteşem inancı ile bir İngiltere, diğer yanda da belki daha zayıf bir irade gücü, ama daha parlak bir zekâyla dünyanın her köşesinde ona rakip olan aynı kandan bir Almanya var. Transvaal'de, Ümit Burnu'nda, Orta Afrika'da, Hindistan'da ve Doğu'da, Güney denizlerindeki adalarda, bayrağın İncil'i, ticaretin de bayrağı izlediği her yerde (giremedikleri bir yer kaldı mı?), gezgin Alman satıcı, gezgin İngiliz tüccarla mücadele ediyor. [...] İncir çekirdeğini doldurmayan türden bir milyon kavga, dünyanın bugüne kadar gördüğü en büyük savaş nedenini hazırlıyor.

***Saturday Review*, 11 Eylül 1897.**

4 Fransa ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları.

Fransa'nın Bağdat demiryolunun yapımında ve işletmesinde bir katkı payına sahip olmasını sağlamak için her yola başvurmalıyız. Gerçekleştiği takdirde, Türkiye'nin Asya'daki topraklarında çıkarlarımızı korumak ve büyütmek için bu büyük girişimde pay sahibi olmamızın arzu edilir bir durum olduğuna sizin gibi ben de inanıyorum; ama katılma amacımızın da gösterdiği gibi, bu ancak rakiplerimizle mutlak eşitliğin sağlanacağı koşullarda gerçekleşebilir. Cumhuriyet hükümeti, Fransız tasarruflarının Alman çıkarlarına hizmet etmeye sürüklenmesini asla kabul edemez. Almanya'nın bu projede öncelikli bir konuma gelmesi, bizim katkılarımız sonucunda olmamalıdır. Malî gücümüzün bize tanıdığı söz hakkını, tüm söz hakkını talep etmeliyiz.

Fransa Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé'nin Maliye Bakanı M. Rouvier'ye mektubu, 27 Temmuz 1903.

5 1898'den 1905'e kadar Fransa Dışişleri Bakanı olan Delcassé'nin politikası.

Özenle ele almamız gereken ilk konu, bu ülke ile tabii dostlarından bazıları arasında oluşmasına ve pekişmesine göz yumulmuş olan güvensizlik ve kuşku havasını dağıtmak ve böylece tüm yanlış anlamaları aydınlatacak dürüst açıklamalara giden yolu hazırlamaktı. [...]

İngiltere ile ittifak Avrupa'daki yakınlaşma çalışmamızın doruk noktası oldu. Bu ittifakı ilk andan itibaren gerekli gördüm [...]. Ekonomik açıdan gerek tarım, gerekse sanayi üretimimiz arasındaki fark bizi İngiltere'nin tabii dostu yapmıyor mu? Öte yandan, deniz kuvvetlerimizi imparatorluğumuzun büyüklüğünü yansıtacak biçimde geliştiremeyen bir sömürge gücü olduğumuz için denizlerde üstün olan ve tüm varlığını başkasının ellerine teslim etmedikçe bu üstünlükten vazgeçmeyecek bir ulusla sömürgecilik alanında anlaşmanın sağlayacağı yararlardan etkilenmemek mümkün mü? Ayrıca, Avrupa'yı düşünürsek, İngiltere'nin geleneksel politikasının genellikle bu kıtadaki büyük güçler arasında denge sağlama kaygısıyla oluşturulduğu inkâr edilebilir mi? Bugün bu dengenin güvence altına alınması kime Fransa'dan daha fazla yarar sağlayabilir? [...]

Fakat İngiltere ile anlaşmamız Rusya ile kurduğumuz ittifakın aleyhine mi gerçekleşmeliydi? Ah! On yıl önce pekçoklarının bana söylediği şeyi hatırlıyorum, beyler: Rusya'nın müttefiki olarak kalmak ve İngiltere'nin dostu olmak mükemmel olurdu, ama bu bir çelişki... Her halükârda, olaylar mükemmel olanın gerçekleşebileceğini göstermiştir.

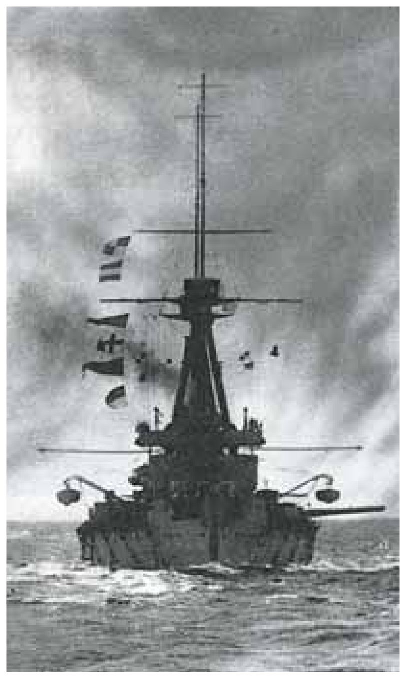
Théophile Delcassé'nin parlamentoda yaptığı konuşma, ocak 1908.

1. Delcassé'nin amaçları nelerdir?
2. İzlediği politikanın ana eksenleri nelerdir?

IV. "Silahlı barış" (1905-1914)

S Ö Z L Ü K

* Panslavcılık

1 Bir İngiliz zırhlısı, 1913.

Denizlerde silahlanma yarışı 1914 savaşının nedenlerinden biriydi. Bu arada, Almanların başlattığı donanma programına rağmen, *Royal Navy* 1914'te hâlâ dünyanın en güçlü deniz kuvvetiydi.

2 Savaş donanmaları (ton olarak).

	1900	1914
Birleşik Krallık	1 065 000	2 714 000
Fransa	499 000	900 000
Rusya	383 000	679 000
Almanya	285 000	1 305 000
İtalya	245 000	498 000
Avusturya Macaristan	87 000	372 000

Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (New York, 1987).

A. Krizler dönemi

Belge 3, 5 ve 6

■ Avrupa, 1905'ten 1913'e kadar çok sayıda uluslararası krizle sarsıldı. Önce **Fransa ve Almanya Fas konusunda karşı karşıya geldiler.** II. Wilhelm iki kez, 1905'te ve 1911'de, Fransa'nın sömürgeleştirmek istediği bu ülkenin bağımsızlığını savunmak için devreye girdi. Sonunda bir anlaşmaya varıldı ve Fransa Fas'ta elde ettiği hareket özgürlüğüne karşılık Ekvator Afrikası'ndaki topraklarından bir kısmını Almanya'ya bırakmayı kabul etti. İki ülke de henüz sömürge meseleleri yüzünden savaşa girecek durumda değildi.

■ **Balkanlar'daki durum barış için daha büyük bir tehdit oluşturuyordu.** Avusturya-Macaristan ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından yararlanarak bu bölgedeki etkilerini arttırmaya çalışıyorlardı. Avusturya-Macaristan, Sırpların tüm güney Slavlarını birleştirme arzusuna karşı çıkıyordu. Rusya ise, 1904'te Japonya karşısında aldığı yenilginin ardından (*bkz. s. 160*) gözlerini Balkanlar'a çevirmiş ve Slav halklarını, özellikle de müttefiki olan Sırpları koruma arzusunu dile getirmeye başlamıştı.

■ Aralarında oluşturdukları ittifaklar nedeniyle (Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alan Almanya ve İtalya, Rusya'nın yanında yer alan Fransa ve Birleşik Krallık), Avrupa'daki tüm büyük güçlerin Balkanlar'da çıkacak bir krize bulaşmaları işten bile değildi. 1908-1913 yılları arasında ise, **Balkanlar'da ardarda tam üç kriz patlak verdi:**

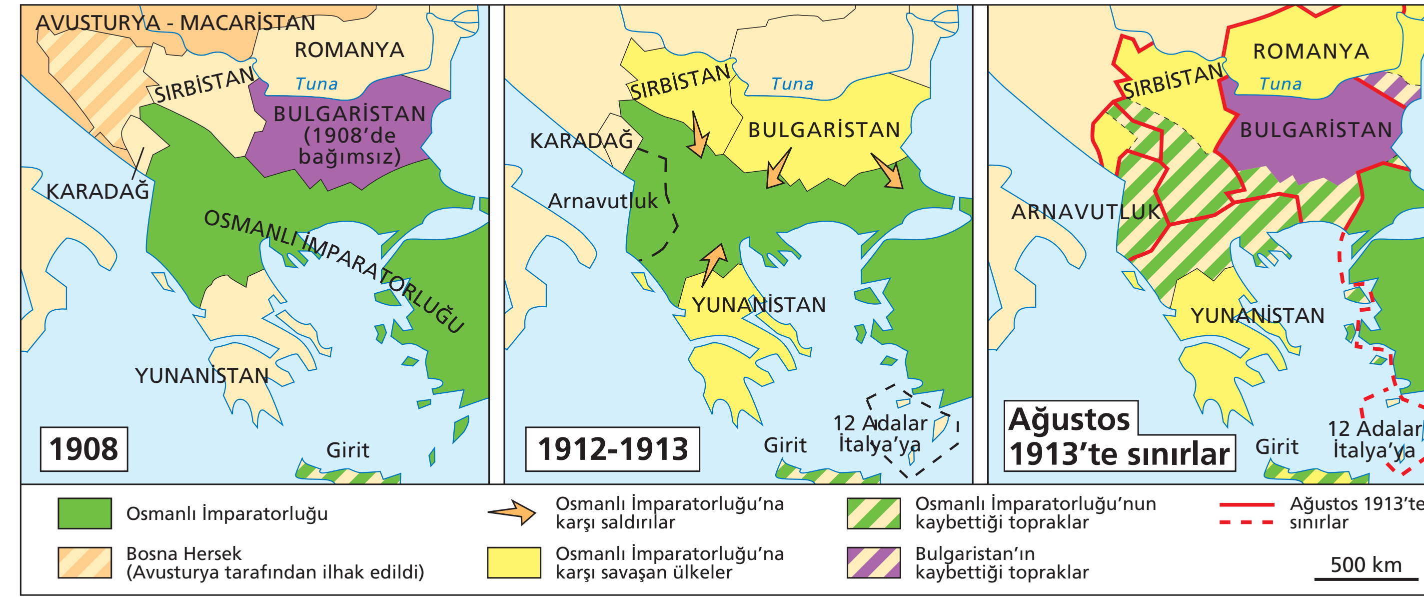
- **1908'de** Avusturya-Macaristan, Osmanlıların zayıf düşmesinden yararlanarak 1878'den beri işgal altında tuttuğu Bosna-Hersek'i ilhak etti. 1905 Devrimi nedeniyle zayıf düşmüş olan Rusya böyle bir oldubitti karşısında hemen harekete geçemedi ve Avusturya-Macaristan'a karşı beslediği düşmanlık iyice güçlendi.
- Osmanlı İmparatorluğu, 1911'de Libya ve Oniki Ada'yı İtalya'ya bırakmasına neden olan yenilgiden sonra **Birinci Balkan Savaşı (1912-1913)** sırasında bu kez de küçük Balkan devletlerinin oluşturduğu bir koalisyon tarafından yenilgiye uğratıldı.
- 1913'te bu savaşın galiplerini karşı karşıya getiren İkinci Balkan Savaşı'nın sonunda, Osmanlılardan alınan topraklar Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaşıldı. Osmanlılar Balkanlar'dan çıkarılmış ve bu topraklarda yaşayan bellibaşlı uluslar bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Savaş tehlikesi hafiflemiş görünüyordu.

B. Silahlanma yarışı ve savaş beklentisi

Belge 1, 2 ve 4

■ Ancak, 1913 savaşından galip çıkan ve Rusya'nın desteğini alan Sırbistan, güney Slavlarını birleştirme arzusunu giderek daha açıkça belli ediyor, bu da Avusturya-Macaristan cephesinde artan bir memnuniyetsizliğe yol açıyordu. Diğer yandan, Almanya ve Birleşik Krallık'ın silahlanma çabası hızlanıyor, iki ülke daha çok savaş zırhlısı ve savaş kruvazörü üretmek için birbirleriyle yarışıyordu. **Fransız-İngiliz ittifakı 1912'de iyice pekişti** ve Fransa Balkanlar'da yeni bir savaş çıkması halinde Rusya'yı destekleyeceğini açıkladı.

■ **Ardarda patlayan bu krizler ulusçu fikirleri de canlandırdı.** Almanya'da, ülkenin düşman güçler tarafından kuşatılmış olduğu ve pan-Almancılık yoluyla yayılmanın gerekliliği üzerine kurulu söylem gündeme hakim oldu. Rusya'da yine buna benzer *panslavcılık** söylemi yayıldı. Fransa'da da milliyetçilik şiddetlendi. Ancak, hükümet çevreleri artık bir savaşın kaçınılmaz olduğuna inanıyorlarsa da, halklar savaşa girmeye hiç de hazır değillerdi ve Sırbistan hariç tüm ülkelerde milliyetçi akımlar azınlıktaydı. Birleşik Krallık'ta iş çevreleri ve halk, Avrupa'daki krizler karşısında o kadar ilgisiz görünüyorlardı ki, II. Wilhelm İngilizlerin yaklaşan savaşın dışında kalacağına kanaat getirmişti.

3 Balkan krizleri, 1908-1913.

4 Alman Başbakanı Von Bülow'un (1900-1909) gözünden kuşatılan Almanya.

Kuşatılmıştık. Batı komşumuz olan Fransız halkı, tüm Avrupa halkları içinde en rahatsız, en hırslı, en kurumlu, kelimenin tam anlamıyla en savaşçı ve en ulusçu olanıydı. Son Fransız-Alman savaşından beri, onları bizden bir hendek ayırıyordu. Doğuda bizi çevreleyen Slav halkları, kendilerini medeniyetin bir üst seviyesine taşıyan Almanya'ya karşı nefretle doluydular. Bu durum Ruslar için, daha çok Çekler için, en fazla da dokuz yüz yıldır Doğu Almanya'nın bir kısmını talep eden Polonyalılar için geçerliydi. Almanlarla İngilizler arasındaki ilişkiler yüzyıllar içinde değişikliğe uğradı. İngilizler zavallı Alman kuzenlerini kayırmaya ve korumaya tenezzül ediyor, hatta ara sıra onları bazı büyük işlerde bile kullanıyor, ama kendileriyle aynı haklara sahip olabileceklerini kabul etmek istemiyorlardı. Temelde, bizi kimse sevmiyordu.

Prens Bernhard von Bülow, *Denkwürdigkeiten* (Berlin, 1930-1931).

5 Almanya'nın Afrika konusundaki niyetleri.

Fransızlar sömürgecilik alanında bize bazı ödünler vermek zorunda olduklarını fark ettiler. Bunu olabilecek en küçük miktarda vermek istiyorlar ve [...] herşeyi göze aldığımıza kesinlikle ikna olmadan kabul edilebilir bir teklifte bulunmayacaklardır. [...]. Tüm Fransız Kongosu'nu ele geçirmemiz gerek. Bu, Afrika'da kabul edilebilir bir şeyleri savaşmadan elde edebilmek için son şansımız. [...] Paylaşılacağı gün geldiğinde sırada olabilmek ve varolduğu sürece Doğu Afrika'nın bize ait olan kısmıyla bağlantıyı sağlayabilmek için Belçika Kongosu'na kadar ilerlemeliyiz. Diğer tüm çözümler bizim için yenilgi olur [...].

Ancak diğerleri bizim sonuna kadar gitmeye kararlı olduğumuzu bilirlerse [...] tatmin edici bir çözüme ulaşabiliriz.

Dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Kiderlen-Waechter'in Başbakan Bethmann-Hollweg'e mektubu, 17 Temmuz 1911.

6 Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Bulgar komutanlarıyla mütareke imzalıyor (Çatalca, 3 Aralık 1912).

V. 1914 yazında çıkan kriz

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• SEFERBERLİK

Askerlik yaşı gelmiş ve savaşabilecek durumda olan tüm erkeklerin silah altına çağrılması.

S Ö Z L Ü K

* Ultimatom
* Schlieffen Planı

A. Saraybosna suikastı

Belge 1 ve 2

■ Balkanlar'daki gerginlik 1913 Balkan Savaşları'nın sonlanmasından beri yatışmıştı. Ancak yeni kriz yine bu bölgede patlak verdi. 28 Haziran 1914'te, Avusturya veliahtı Arşidük Franz-Ferdinand karısıyla birlikte Bosna-Hersek'in Saraybosna kentinde öldürüldü *(bkz. s. 226-227)*.

■ Polis soruşturmasında tüm izler Sırbistan'ı işaret ediyordu. Avusturya-Macaristan hükümeti bu olayı Sırbistan'la hesabını görmek ve böylece bu ülkenin müttefiki olan Rusya'nın Balkanlar'daki üstünlüğüne son vermek için bir fırsat olarak gördü. Müttefiklerinin biraz daha zayıflamasından çekinen Almanların desteğini alan Avusturyalılar, 23 Temmuz'da, yani suikastten yaklaşık bir ay sonra, Sırbistan'a bir *ultimatom** gönderdiler. Sırbistan kendisine dayatılan koşulların tümünü kabul etti, ancak topraklarında yürütülen soruşturmaya Avusturyalı polislerin de katılmasını öngören koşulu Sırp ulusal egemenliğine müdahale olacağı gerekçesiyle reddetti. Küçük gibi görünen bu anlaşmazlık, Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan etmesi için yeterli bir bahane oldu.

B. Avrupa'da savaş

Belge 3, 4 ve 5

■ Bir hafta içinde tüm Avrupa savaşa girdi. Önce Rusya, müttefiki Sırbistan'ı desteklemeye karar verdi. Bu kararın ardından *seferberlik**ler birbirini izledi ve savaş birkaç gün içinde kıtaya yayıldı. Almanya, Rusya ve Fransa arka arkaya savaşa girdiler. Tarafsız kalan Belçika'nın *Schlieffen Planı**nı uygulayan Alman orduları tarafından işgal edilmesi, Birleşik Krallık'ı da Fransa ve Rusya'nın yanında savaşa sürükledi. Buna karşılık, Üçlü İttifak'ın bir savunma ittifakı olduğunu öne süren İtalya tarafsız kalacağını açıkladı.

■ Savaş ilanları, **Balkanlar'daki sorunların çözülmüş olduğunu sanan Avrupa'da büyük şaşkınlık** yarattı. Bazı kaynaklar savaşa coşkuyla girildiği izlenimini verse de, gerçekte Avrupa olanlara boyun eğiyordu. Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da, krizin ortaya çıkma hızı ve herkesin saldırının düşmandan geldiğine inanması vatansever tavırların yayılmasına neden oldu. Aslında barış yanlısı olan sosyalistler bile "savaşa savaş açmak" adına halkı örgütlemeyi başaramadılar. Fransa'da Jean Jaurès, 31 Temmuz'da kendisini "Almanya'nın ajanı" olmakla suçlayan bir milliyetçi tarafından öldürüldü.

■ Böylece, savaş ilan edildikten sonra **Avrupa'daki sosyalistler de ülkelerinin savunmasına katıldılar.** Yalnızca Rus bolşevikler ve bazı Alman ve İngiliz sosyalistler savaşa karşı çıkmaya devam etti. Bu durum, proleter enternasyonali için büyük bir başarısızlıktı; **Kutsal İttifak her yerde zafer kazanmıştı.**

C. Sorumlu kim?

■ 1916'dan itibaren, savaşın sorumluluğunun kimde olduğununa ilişkin karşıt savlar öne sürüldü:

- *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916) adlı eserinde Lenin, ardından da marksist tarihçiler savaşı **Avrupa ülkelerinin kapitalist ve emperyalist yapılarının bir ürünü** olarak tanımladılar.
- Bazı tarihçiler çalışmalarında **Almanya'nın sorumluluğu**nu ön plana çıkardılar.
- Başkaları **hesaplı risk** fikrini ortaya attılar. Bu sava göre, Almanya ve Avusturya yalnızca sınırlı bir savaş istiyorlardı, ama bunun için genel bir savaş çıkması riskini göze almışlardı.
- Günümüzde ise, milliyetçi hareketlerin özellikle Balkanlar'da belirleyici rol oynamasından hareket eden **ortak sorumluluk** savı giderek daha fazla kabul görüyor.

1 Jean Jaurès'in Paris'te öldürülmesi, 31 Temmuz 1914.

Sosyalist lider, ölümünden on beş gün önce partisinin savaşa karşı genel grev çağrısını ilke olarak benimsemesini sağlamıştı. Jaurès'e düzenlenen suikast ulusçu duyguların yükseldiğini de gösteriyordu.

2 II. Wilhelm Franz Joseph'i harekete geçmeye teşvik ediyor.

Kritik saatler geldiğinde beni ve imparatorluğumu, uzun süredir kanıtlanmış dostluğumuzun ve birer müttefik olarak karşılıklı ödevlerimizin gerektirdiği gibi tüm sadakatimle yanında bulacaksın. [...] Saraybosna'da ödenen korkunç bedel, fanatik çılgınların kötü niyetli dalaveralarını ve devletin belkemiğini tehdit eden panslavcı girişimleri açığa çıkardı. Hükümetin ve Sırbistan arasında ortaya çıkan bu sorunda taraf tutmaktan kaçınmam gerekiyor. Ancak birincil amacı sağlam bir biçimde kaynaşmış olan monarşileri yıkmak olan bu eylemli propagandaya karşı en etkili önlemleri almanın tüm medenî ülkelerin ahlakî görevi olduğuna inanıyorum. [...] Ülkenin güney sınırlarını bu ağır baskıdan kurtarmanın gerekli olduğunu kabul ediyorum.

II. Wilhelm'in Franz Joseph'e mektubu, 14 Temmuz 1914.

3 Sosyalistler, CGT ve savaş: Redden kabullenmeye.

Eğer bir savaş tehdidi varsa, bu savaşı kendilerine uygun görünen en etkili yöntemlerle engellemek için gerekli tüm çabayı ortaya koymak, ilgili ülkelerdeki işçi sınıfının ve parlamentolardaki temsilcilerinin görevidir. Doğal olarak, bu yöntemler sınıf mücadelesinin keskinliğine ve genel siyasî duruma göre değişebilir. Buna rağmen savaş çıkması halinde, en çabuk şekilde son bulması için aracı olmak ve en alttaki halk kesimlerini harekete geçirerek kapitalist egemenliğin düşüşünü hızlandırmak için tüm güçleriyle ekonomik ve siyasî krizi kullanmak da işçi sınıfı ve temsilcilerinin görevidir.

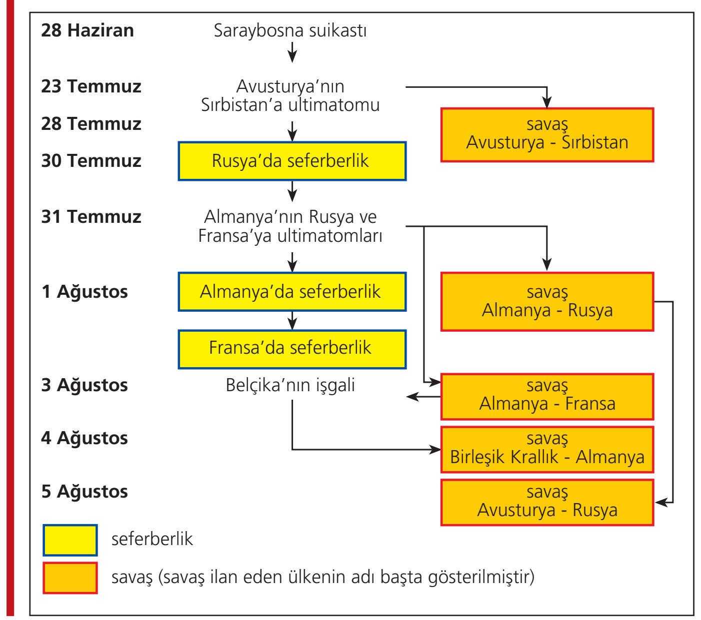
II. Enternasyonal'in Stuttgart Kongresinde sunduğu önerge, 1907.

Bu savaşı biz istemedik. Mücadelemizde yenik düştük. İşgalcileri kovmak, tarihin bize bıraktığı cömert ideoloji ve medeniyetin mirasını korumak için ayağa kalkıyoruz. Kötü güçlerden büyük sıkıntılarla kopardığımız az sayıda özgürlüğün karanlıklara gömülmesini istemiyoruz. Seferberlik çağrısına "burada" diye cevap veriyoruz. Asla fethetmek için savaşmayacağız. Hayır yoldaşlarl insanlığı barıştırma ve toplumsal huzuru bulma idealimiz yok olmadı. Yürüyüşüne bir süre ara vermiş olsa da, dünyanın her yerinde gelişmesini sağlayacak daha iyi koşulları yarınlar için hazırlıyor. Bunu bize söyleyen büyük Jaurès'in gölgesidir.

CGT Genel Sekreteri L. Jouhaux'nun 4 Ağustos 1914'te Jean Jaurès'in cenazesinde yaptığı konuşma.

1. Savaş tehlikesi karşısında II. Enternasyonal'in söyleminin ana çizgileri nelerdir?
2. CGT'nin (ve sosyalistlerin) 1914 ağustosunda nasıl yön değiştirdiklerini gösterin. Léon Jouhaux bu dönüşü nasıl haklı gösteriyor?

4 Temmuz-Ağustos 1914: İttifak zincirleri.

5 Savaşa giden askerler.

Coşku içinde savaşa giden askerleri gösteren geleneksel resimlere karşılık (solda Paris, sağda Berlin), günümüzde tarihçiler "tüfeği çiçek açmış" asker imajından oldukça uzak, kadere boyun eğmiş halde cepheye gönderilen askerlerden söz ediyorlar.

SENTEZ

1850-1914 yılları arasında, Avrupa ülkeleri uluslararası ilişkilere hükmediyorlardı. Karşılarında başlıca iki sorun vardı: Viyana Kongresi'nde benimsenen meşruluk ilkesine aykırı olan ulusal egemenlik ilkesi ve Balkanlar'daki uluslaşma sorunu.

1850'den 1870'e kadar, Fransa'nın dış politikasına önce başarılı müdahaleler (Kırım, İtalya), ardından yenilgiler (Meksika, 1870-1871 Fransa-Prusya savaşı) damgasını vurdu.

1870'den sonra "Bismarck sistemleri" Fransa'nın yalnız kalmasına neden oldu.

1890'dan itibaren, devletler arasındaki gerilim arttı:

- büyük güçler arasında, ticaret ve sömürgecilik alanında artan rekabet;
- Fransa ve Almanya arasındaki gerginlik ve Fransa'nın yalnızlığının son bulması (1892 tarihli Fransa-Rusya ittifakı, Fransa ile Birleşik Krallık arasında 1904'te gerçekleşen Dostluk Antlaşması);
- 1905'ten itibaren yaşanan şiddetli krizler (1905 ve 1911 Fas krizleri, özellikle de 1908 ve 1912-1913 Balkan krizleri).

Saraybosna suikastı 1914 temmuzunda Avrupa'yı birkaç hafta içinde genel bir savaşa sürükleyecek bir kriz başlattı.

KARIŞTIRMAYALIM

Uyuşmazlık ve üstünlük

Uyuşmazlık, iki güç arasında bir çatışma ya da anlaşmazlık anlamına gelir.

Üstünlük (eşanlamlısı: hegemonya) tek bir gücün hakimiyetini anlatmak için kullanılır.

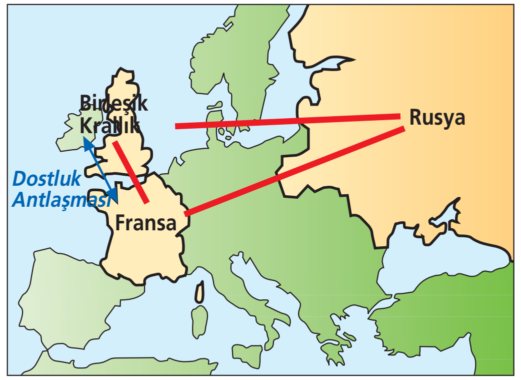
İttifak, anlaşma ve itilâf

İttifak, bir sözleşme ile (ittifak sözleşmesi) savaş halinde birbirlerinin yardımına koşma güvencesi veren güçler arasında kurulan birliktir.

Anlaşma, güçlerin uluslararası bir sorunu çözmek amacıyla üzerinde fikir birliğine vardıkları bir düzenlemedir.

İtilâf ise, güçler arasında gerçekleşen siyasî bir anlaşma veya uyuşmadır (Örnek: Birleşik Krallık ile Fransa arasında 1904 yılında gerçekleşen Dostluk Antlaşması).

Üçlü İttifak ve Üçlü İtilâf

Üçlü İttifak, 1882'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında imzalanan ittifak anlaşmasıdır; daha sonra 1915'e kadar uzatılmıştır.

Üçlü İtilâf, Fransa, Birleşik Krallık ve Rusya arasındaki yakınlaşmaya verilen addır. Bu güçlerden yalnızca Fransa ile Rusya arasında ittifak anlaşması imzalanmıştı, Fransa ile Birleşik Krallık (Dostluk Antlaşması) ve Birleşik Krallık ile Rusya arasında yakınlaşma söz konusuydu.

OKUYALIM GÖRELİM

• KİTAPLAR

- **Robert K. MASSİE,** *Dretnot: İngiltere, Almanya ve Yaklaşan Savaşın Ayak Sesleri*, çev. M. Harmancı, İstanbul, 1995.
- **A. J. P. TAYLOR,** *Birinci Dünya Savaşı: Savaş Nasıl Başladı*, çev. A. Sunkar, İstanbul, 1976.
- **A. Haluk ÜLMAN,** *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, 1973.

• FİLİMLER

- **Michael CURTIZ,** *The Charge of the Light Brigade*, 1936.
- **Marcel L'HERBIER,** *Entente cordiale*, 1939.

Tarihsel belge olarak karikatür inceleme

KONU ÜZERİNE DÜŞÜNME

■ Karikatür, bir kişi ya da bir durumun kasıtlı olarak abartılmış halidir. Okuyucuyu güldürmeyi ve düşündürmeyi amaçlar. Karikatürün incelenmesi, çizer tarafından kullanılan komik ögelerin anlamlandırılmasını gerektirir.

"Kralların ve imparatorların pastası".

Fransız Petit Journal *gazetesinde (sağcı popüler bir gazete) 1898'de yayınlanan bir karikatür.*

GÖZLEM

■ ***Bir karikatürü anlamak için, şu sorulara cevap vermek gerekir:***

- Karikatürün çizeri kimdir?
- Hangi tarihte yayınlanmıştır?
- Hangi gazetede yayınlanmıştır? Bu siyasî olarak taraf tutan bir gazete midir?
- Sahneyi tanımlayın. Ana karakterler var mı?
- Farklı karakterleri hangi özellikleriyle tanıyabiliyoruz?
- Alegori (bir fikri temsil eden ögelerin kullanılması, örneğin: barış için beyaz güvercin) yapılmış mı? Simge kullanılmış mı? Hangileri?

AÇIKLAMA

■ ***"Petit Journal"de yayınlanan karikatür (yanda)***

- Karikatürde hangi karakterler yer alıyor?
- Onları hangi özelliklerinden tanıyoruz?
- Kim en saldırgan görünüyor? Neden?
- Çin toprakları neden bir pasta biçiminde gösterilmiş?
- Karikatürün nelere gönderme yaptığını açıklayın.

ANLAMLANDIRMA

■ ***Çizer güldürmece unsurlarına başvurmuş mu? Evet ise, hangileri?***

- Temsil edilen karakterler nasıl seçilmiş?
- Karakterlerin bazı fiziksel ya da kişilik özellikleri vurgulanmış ya da biçimsizleştirilmiş mi?
- Kelime oyunları yapılmış mı?
- Gülünç durumda gösterilen karakterler var mı?
- Ortama uygun olmayan sözler var mı?

■ ***Çizerin amacı nedir?***

Saraybosna, 28 Haziran 1914

28 Haziran 1914'te, Avusturya-Macaristan tahtının veliahtı arşidük Franz Ferdinand ve eşi, resmî bir ziyaret için bulundukları Bosna-Hersek'in Saraybosna kentinde öldürüldüler. Avusturya-Macaristan'a ait olan bu topraklarda, Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırplar ve Müslüman Boşnaklardan oluşan Slavlar karışmış biçimde yaşıyorlardı. Avusturya ordusunun büyük manevralarını izlemeyi amaçlayan arşidükün ziyareti, 1908'de topraklarının ilhak edilmesini kabullenemeyen Bosna'daki Sırp milliyetçileri için bir tahrik unsuruydu. 28 Haziran ise, 1389'da Sırpların Osmanlılara yenildiği Kosova Savaşı'nın yıldönümüydü.

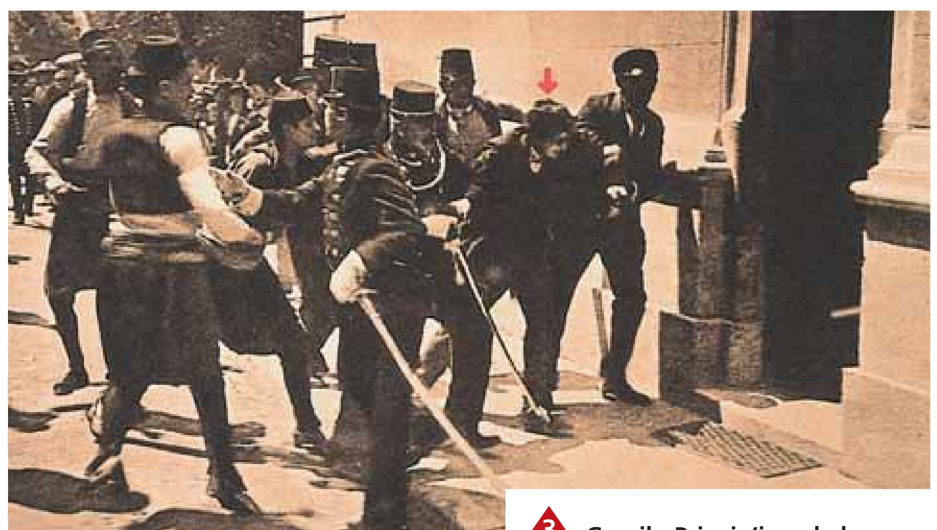
Suikastçılar bu saldırıyla tüm güney Slavlarını biraraya getirecek "Büyük Sırbistan" hayalini gerçekleştirme arzularını dünyaya ilan etmek istiyorlardı. Arşidük, İmparator Franz Joseph tarafından pek sevilmese de, hatta bazıları imparatorluğun geleceği konusundaki düşünceleri yüzünden kendisinden "kurtulduklarına" sevinseler de, Avusturya-Macaristan 23 Temmuz'da Sırbistan'a bir ultimatom verdi.

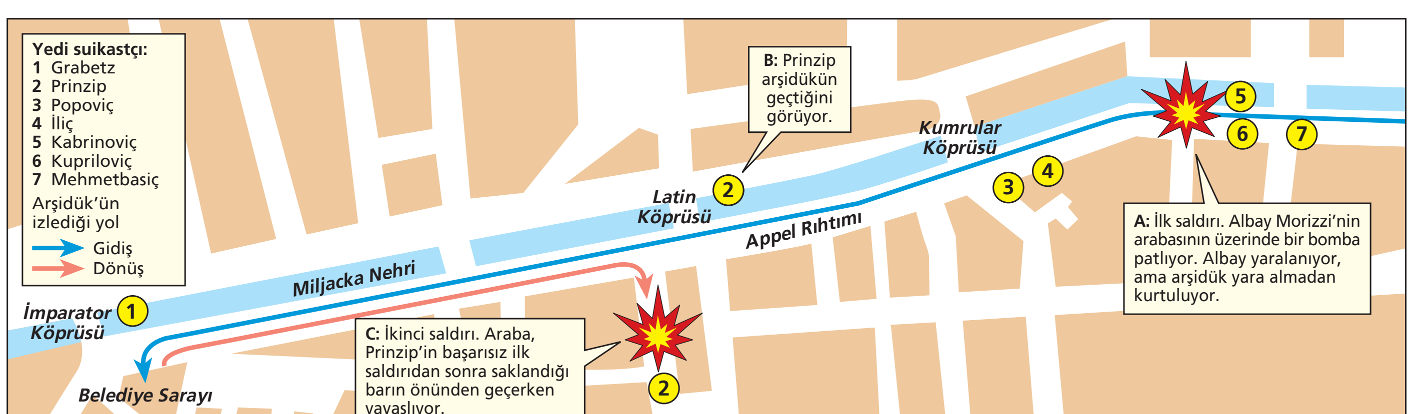
1 Saraybosna suikastı.

2 Balkanların merkezinde Saraybosna.

3 Gavrilo Prinzip'in yakalanması.

4 Saraybosna'da düzenlenen iki saldırı.

Le Petit Parisien

5 cent. Le plus fort tirage des journaux du monde entier 5 cent.

Lundi 29 Juin 1914.

L'archiduc héritier d'Autriche François-Ferdinand et sa femme ont été assassinés, hier, à Sarajevo en Bosnie

Ils avaient échappé à une bombe et c'est en allant visiter les blessés de ce premier attentat qu'ils furent tués à coups de revolver

LES CRIMINELS SONT UN TYPOGRAPHE DE VINGT ET UN ANS ET UN ÉTUDIANT DE DIX-NEUF

Ce dernier, l'assassin, invoque des motifs d'ordre nationaliste

Y A-T-IL COMPLOT ?

« Sur cette terre, rien ne m'aura été épargné » dit l'empereur François-Joseph en apprenant la triste nouvelle

5 Fransız *Petit Parisien* gazetesinin ilk sayfası, 29 Haziran 1914.
"Avusturya Veliahtı Arşidük Franz-Ferdinand ve eşi dün Bosna'nın Saraybosna kentinde öldürüldüler."

6 Franz Ferdinand'ın portresi.

Genellikle yanlış değerlendiriliyordu, çünkü zor, sorunlu bir kişiliği vardı ve insanları kendine düşman etme konusunda umursamaz davranıyordu. Ancak zekâsı engin ve kaydadeğer hedefleri olan bir prensti. Bazı devletlere, örneğin Rusya'ya karşı saldırgan bir politika izlediği için haksız yere suçlandı. [...] Tahta geçmiş olsa, arşidükün Rus yanlısı tavırlar sergileyeceğinden eminim. [...] Macarlardan ve İtalyanlardan nefret ederdi. Bu nedenle, Macarlar aleyhine ve İtalyanların Adriyatik kıyılarındaki Avusturya topraklarına yerleşmelerine karşı Slavları kayırma düşüncesinde olduğu yakıştırıldı. Acaba gerçekten bu eğilimlerini üçlü monarşi[1] kuracak ya da hükmü altındaki çeşitli ulusların taleplerini karşılayan, geniş bir özerklik tanıyacak kadar ileri götürür müydü? [...] Sırbistan'da kamuoyu onu destekliyordu, çünkü bir Yugo-slav krallığı kuracağını umuyorlardı. [...] İçeride ise, yalnızca Çekler Bohemya'nın köklü ailelerinden birinden gelen karısının etkisiyle kendilerine yardım edebileceğini düşünerek seviniyorlardı. Onu fazla tanımayan, dinsel fanatizmi ve cimriliği konusunda anlatılanlara göre yargılayan halk tarafından sevilmiyordu.

Fransa'nın Viyana büyükelçisinin raporu, 29 Haziran 1914.

1. Üçlü monarşi için, bkz. s. 158 ve Sözlük.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Suikast nasıl gelişti? Le Matin gazetesindeki yazıya göre suikastın nedenleri nelerdi (Belge 1, 4 ve 7)?*
2. *Arşidükün Saraybosna'ya yaptığı ziyaret Sırbistan için nasıl bir anlam taşıyabilir?*
3. *Avusturya-Macaristan Avrupa'nın bu kısmındaki etkisini neden güçlendirmek istiyordu?*
4. *Üçlü monarşi nedir? Söylentilere göre Franz Ferdinand Avusturya-Macaristan'ın geleceği konusunda ne planlıyordu (Belge 6)?*
5. *Bosna'da faaliyet gösteren Sırp milliyetçileri ne istiyorlardı? Sırbistan'ı hangi büyük güç destekliyordu? Bu büyük gücün önemli bir müttefikinin adını söyleyin. Suikastın yakın ve uzak sonuçları neler olmuştur?*
6. *Avusturya-Macaristan'ın ultimatomu neden genel bir krize yol açtı?*

7 Suikast.

Veliaht Arşidük Franz-Ferdinand ve eşi Hohenberg Düşesi, bir davete katılmak üzere belediye sarayına giderken otomobillerinin üzerine bomba atıldı. Arşidük bombayı eliyle savuşturabildi. Bomba otomobil geçtikten sonra patladı, ama arkadaki otomobilde bulunanlar hafif yaralarla kurtuldular.

Trebinye'de dizgicilik yapan Kabrinoviç adındaki suikastçı olay yerinde tutuklandı.

***Le Matin*, 29 Haziran 1914.**

Prinzip adında lise 8. sınıf öğrencisi bir genç, *[davetten dönen]* arşidükün otomobiline tek tabancayla birkaç el ateş etti. Arşidük yüzünden, Hohenberg Düşesi ise karnından yara aldı. [İkisi de] vilayet sarayına götürüldükten kısa bir süre sonra can verdiler. İkinci suikastın sanığı da yakalandı. Kalabalık katilleri linç etmek istedi. Komployu, Bosna-Hersek'in birkaç yıl önce Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesini protesto eden Bosnalıların düzenlediği sanılıyor.

***Le Matin*, 29 Haziran 1914.**

BECERİNİZİ kullanın

➤ *Nedenlerin ve sonuçların bulunması*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR SAVAŞTAN DİĞERİNE

KONULAR

"Elektrik Perisi" (detay), *Raoul Dufy'nin tablosu, 1937, Paris Belediyesi Modern Sanat Müzesi.*

KONU 12

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)

1914'te Avrupa'da patlak veren çatışma, hem Avrupa hem dünya için felaketler çağının başlangıcı oldu. Herkes savaşın kısa süreli olacağını sanıyordu; ama çatışma muazzam bir savaşa dönüştü.

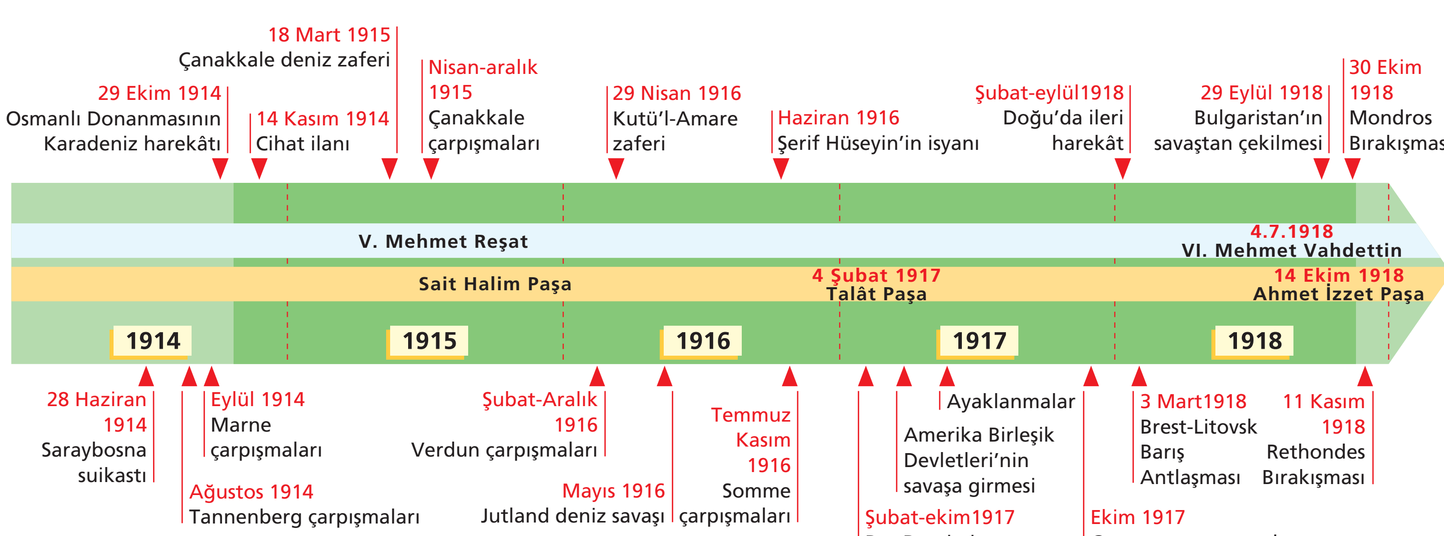
Bu, dünya çapında bir savaştı: Çarpışmalardan payını almayan ya da asker, malzeme ve teçhizat göndermek suretiyle savaşın etkisini hissetmeyen tek bir toprak parçası kalmadı.

Çatışma, ayrıca, giderek topyekûn bir savaşa dönüştü: Devletlerin elindeki tüm kaynaklar bu "Büyük Savaş" ya da "Harb-ı Umumî" için seferber edildi.

Savaşın sürdüğü o dört yıl boyunca üniforma giymiş olan 70 milyon askerden en az 9 milyonu öldü. Bunlara savaş nedeniyle hayatları paramparça olan yetim, dul ve yaralıları da eklemeyi unutmamak gerek.

■ *Neden bu kadar uzun ve topyekûn bir dünya savaşı yaşandı?*

KONUNUN PLANI

1 **"Craonne, 1917"**, *suluboya, François Flameng (1856-1923), Fransa Ordu Müzesi.*

2 **İngiltere'de kadın işgücünün savaş çabası için seferber edilmesi.** "Daha çok uçak gerek. Kadınlar, gelin ve bize yardım edin!" *1918 tarihli İngiliz afişi.*

Savaşta Avrupa ve Ortadoğu: 1914'ten 1917'ye cepheler

■ 1914 ağustosunda savaş patlak verdiğinde Almanya ve Avusturya-Macaristan (Merkezî İmparatorluklar), güçlü ordular ve coğrafî bakımdan dağınık düşmanları karşısında iletişim sağlayabilme kolaylığı gibi gözardı edilemeyecek kozlara sahipti. Ancak, açılan iki cephe bu ülkelerin zafere çabuk ulaşmalarını gerektiriyordu. Gerçekten de savaşın uzaması durumunda İtilaf Devletleri cephesini oluşturan İngiliz ve Fransızlar rakiplerini boğmak için deniz ablukasına başvurabilecek ve sömürge imparatorluklarından getirtilen taze güçleri kullanabileceklerdi.

■ Genelkurmaylar tarafından öngörülen çabuk zafer gerçekleşmedi. 1914 kışında Batı Avrupa'daki, 1915 baharında da Doğu Avrupa'daki cepheler yerleşik hale geldi ve hareket savaşı yerini siper savaşına bıraktı.
Taraflar bu tıkanıklık karşısında zafere ulaşabilmek için yeni müttefikler bulma ve başka cepheler açma çabasına giriştiler. Böylece:
- Osmanlı İmparatorluğu (kasım 1914) ve Bulgaristan (ekim 1915), Merkezî İmparatorlukların yanında;
- İtalya (mayıs 1915), Romanya (ağustos 1916), Amerika Birleşik Devletleri (nisan 1917) ve Yunanistan da (haziran 1917) İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katıldılar.

■ Yeni cephelerin açılması, düşman tarafları bütünüyle yıkmadan savaşın yayılmasına yol açtı: İtilaf Devletleri Çanakkale'de yenilgiye uğradı. İngilizler ve Ruslar, Ortadoğu'da ilerlemelerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zorlu bir savaş veriyorlardı. İtalya'da cephe hızla yerleşik hale geldi. Balkanlar'da Bulgaristan'ın savaşa katılması Sırbistan'ın çökmesine yol açtı. Savaşa hazırlıksız giren Romanya ise birkaç ay içinde yenilgiye uğradı. 1917'de savaş Avrupa'daki cephelerde çıkmaza girmiş gibiydi.

■ Yolun sonu 1918 baharında Alman saldırılarının uğradığı başarısızlığın ardından göründü. İtilaf Devletlerinin aynı yılın yaz ve güz aylarında başlattıkları karşı saldırı, 11 Kasım 1918'de Rethondes Bırakışması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı *(bkz. harita, s. 251)*.

I. Barıştan savaşa

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• HAREKET SAVAŞI

Karşı tarafı hızla yenebilmek amacıyla düzenlenen saldırılara dayalı savaş biçimi. Hareket savaşında süvariler önemli bir rol oynar. Bu savaş biçimi, hat savaşı ya da siper savaşının karşıtıdır.

S Ö Z L Ü K

* Cephe

1 **Fransız piyade askeri,1914.**

A. Ağustos 1914: Avrupa savaşta

Belge 3 ve 5

■ Avrupa, 28 Temmuz ile 4 Ağustos 1914 arasındaki birkaç gün içinde barıştan savaşa geçti *(bkz. s. 222)*. Savaşın böyle çabuk bir biçimde patlak vermesi, uzun süre Avrupa'nın yıllardır bir savaş beklentisi içinde olduğuna inanılmasına yol açtı. Ancak bu tez günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. O yıllarda, savaşı arzulayan milliyetçiler tüm Avrupa ülkelerinde azınlıktaydı.

■ 1911'den beri Balkanlar'da yaşanan krizler, Rusya'nın arka çıktığı Sırp ve Alman-ya'nın desteklediği Avusturya-Macaristan milliyetçiliklerinin gücünü açığa çıkarmıştı. Saraybosna suikastından sonra, bir yandan **Avrupa'daki ittifak oyunları**, diğer yandan sınırlı bir çatışmaya müdahale etmeyeceğine Almanya'nın inanmasına göz yuman Birleşik Krallık'ın tavrı, gerçek bir drama yol açtı. Milliyetçilik tuzağı yavaş yavaş Avrupa halklarının üzerine kapanmaya başladı.

■ **Halklar savaşı heyecanla karşılamadılar.** Ancak, 1914 ağustosunda savaşta taraf olan tüm ülkelerde silah altına alınan siviller, cepheye giderken saldırıya uğramış olan vatanlarını savunacaklarına inanıyorlardı. Temmuz ayının son günlerinde hâlâ savaşa karşı gösteriler düzenleyen sosyalistler bile, tüm siyasî parti yöneticilerinin biraraya gelerek oluşturdukları "Kutsal İttifak" hükümetlerine katıldılar. Savaşa katılan ülkelerin çoğunda, sosyalistler de dahil olmak üzere tüm milletvekilleri savaş harcamalarıyla ilgili kredileri onayladılar.

B. Hareket savaşının başarısızlığı

Belge 1, 2, 4 ve 6

■ Fransa ve Almanya denk güçlere sahipti. İngiliz ordusu ise, Birleşik Krallık'ta zorunlu askerlik hizmeti olmadığından daha küçüktü. Genelkurmayların planları **kısa süreli** bir saldırı savaşı öngörüyordu ve bu yanılsama savaşın ilk haftalarında geçerliliğini korudu. Topçuluk alanındaki ilerlemelere ve ateş gücü yüksek makinalı tüfekler kullanılmasına rağmen, iki tarafın komutanları da en etkili silahlarının süvari birlikleri ile piyadelerin moral gücü olacağına ikna olmuşlardı. Gri-yeşil üniformaları içinde Alman askerleri, kırmızı pantalonlarıyla farkedilmesi kolay birer hedef haline gelen Fransız askerlerinden daha donanımlıydılar. Ancak, iki orduda da etkili koruma sağlayan miğferlerin bulunmayışı, orduların hâlâ 1870'teki gibi savaşabileceklerine inanıldığını gösteriyordu.

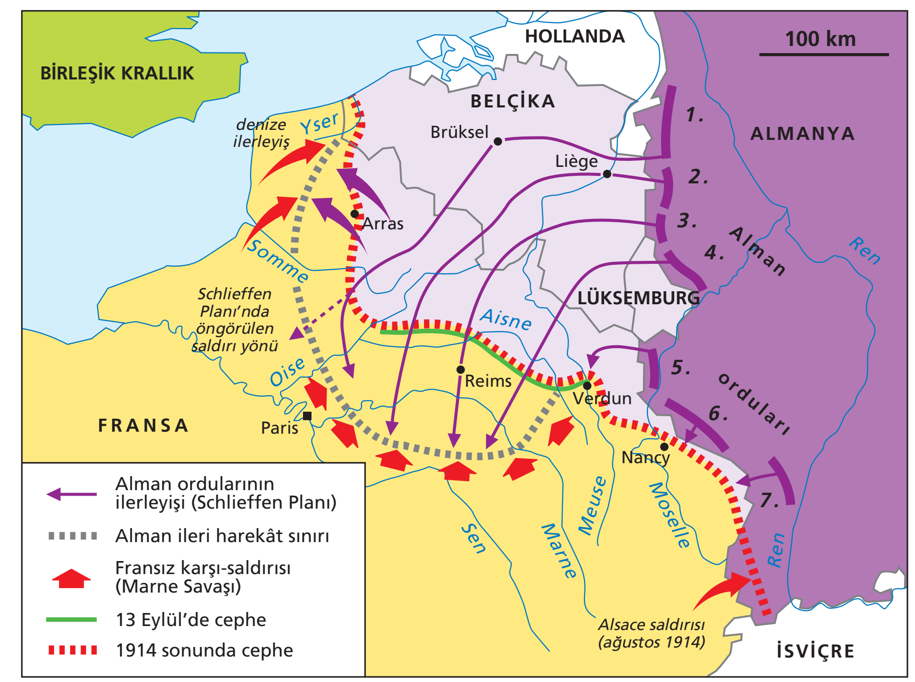
■ Çatışmalar hareket savaşı ile başladı:

– **Batıda**, "XVII. Plan"ı uygulayan Fransızlar, Alsace bölgesine sızmayı başardılar, ancak hızla geri çekilmek zorunda kaldılar. Almanlar, Schlieffen Planı'nı uyguluyorlardı. Plan, birkaç haftada Fransızları yenmeyi, ardından düşmanların en tehlikelisi olarak kabul ettikleri, daha yavaş seferber olan Rus ordusuyla ilgilenmeyi öngörüyordu. 1914 ağustosunda Almanlar, sürpriz bir saldırıyla tarafsız bir ülke olan Belçika'yı işgal ettiler, sonra da Kuzey Fransa'ya girdiler; eylül ayının başlarında Paris'in 40 kilometre yakınına kadar geldiler, ancak karşı saldırıya geçen Fransızların önünde geri çekilmek zorunda kaldılar. **6 Eylül'den 13 Eylül'e kadar süren**, Mareşal Joffre'un deyişiyle **"mucizevî" Marne çarpışması**, Alman istilâsını durdurdu. Bundan sonra iki taraf da kuzeyden dolaşarak birbirlerinin önünü kesmeyi denedi. Böylece Kuzey Denizi'nden İsviçre'ye kadar uzanan kesintisiz bir *cephe** açılmış oldu. Ağır kayıplar verildikten sonra, 1914 kasımında *hareket savaşı** saldırılarına son verildi.

– **Doğuda** ise, Ruslar, Almanları kendilerinden beklenmeyecek kadar çabuk hazırlanmış bir saldırıyla gafil avladılar. Alman generalleri Hindenburg ve Ludendorff, **Tannenberg zaferi (ağustos 1914)** ile bu saldırıyı durdurdular. Ancak Ruslar, Avusturya-Macaristan'a girmeyi başardılar.

2 **Ağustos 1914'te ilerleyen Alman ordusu.**

4 **Batı cephesinde 1914 saldırıları.**

3 **Fransa Başbakanı Poincaré'nin millet meclisinde yaptığı konuşma, 4 Ağustos 1914.**

Aynı duygularla sıkı sıkıya kenetlenmiş olan ulusumuz, krizin başlangıcından itibaren her gün sergilediği soğukkanlılıkla dayanmayı sürdürecektir. [...] Müttefiki Rusya'dan sadakatle yardım alıyor; İngiltere'nin vefalı dostluğu ona destek oluyor. [...] Ulusumuz bugün tüm evrenin önünde bir kez daha özgürlüğü, adaleti ve aklı temsil ediyor.

[...] Bu ulus, aralarındaki kutsal birliği düşman önünde hiçbir şeyin bozamayacağı ve bugün saldırgana karşı aynı öfke ve aynı vatansever inançla kardeşçe toplanan evlatları tarafından kahramanca savunulacaktır.

Kutsal birlik nedir?

5 **Dauphiné bölgesinden (Fransa) bir öğretmenin gözüyle seferberlik.**

Bu küçük kasabada seferberlik emri derin bir şaşkınlık yarattı. Şu anda hasat tüm hızıyla devam ediyor. Zamansızlıktan gazeteler de okunmuyor.

Yine de 31 Temmuz'da çıkarılan, atları ordunun ihtiyacı için hazır tutma emri halkı heyecanlandırmaya başlamıştı; ama kimse savaşın bu kadar yakın olduğuna inanmıyordu.

Bu nedenle seferberlik ilanını bildiren çanların sesi herkeste bir tür ürküntüye neden oldu. Herkes, donmuş bir biçimde, çalışmayı bıraktı. Kasabada gürültülü herhangi bir gösteri yapılmıyor; ne heyecan, ne de bir sitem; yalnızca derin bir şaşkınlık var.

Malleval kasabası öğretmeninin mektubu, eylül 1914.

6 **"Marne mucizesi".**

General Joffre'un günlük emri

Ülkenin kaderinin bağlı olduğu bir savaşın başladığı bu günlerde, zamanın arkamıza bakma zamanı olmadığını herkese hatırlatmamız gerekir. Düşmana saldırmak ve onu püskürtmek için tüm çabamızı sarfetmeliyiz. İlerleyemeyen bir birlik her ne pahasına olursa olsun ele geçirilen toprakları savunmalı ve geri çekilmektense ölmeyi yeğlemelidir. Bugünkü şartlarda, hiçbir gevşeklik hoşgörülemez.

General Joffre, Fransız Orduları Başkomutanı, 6 Eylül 1914.

General von Klück'ün şaşkınlığı

İnsanların savaş alanında ölüme gitmeleri, iyi bilinen ve her savaş planında hesaba katılan bir şeydir [...] ama yorgunluktan yarı ölü halde on gün boyunca geri çekilen adamların yeniden tüfeklerine sarılıp boru sesiyle saldırıya geçebilmeleri [...], harp okullarımızda hiçbir zaman sözü edilmemiş bir olasılıktı.

1914'te Alman 1. Ordu Komutanı Alexander von Klück, ***Der Marsch auf Paris und die Marneschlacht*** **(Berlin, 1922).**

II. Cepheler

ANAHTAR SÖZCÜK

• **SİPER SAVAŞI**

Birliklerin karşı tarafın ilerlemesini engellemek amacıyla, korunaklı siperlerin ya da istihkâmların içinde kendilerini savundukları savaş biçimi. Siper savaşında topçu kuvvetleri önemli bir rol oynar. Hat savaşı da denilen siper savaşı, bu anlamda hareket savaşının karşıtıdır.

SÖZLÜK

* *No man's land*
* Sıçan yolu (*bkz. s. 252*)
* Yıpratma savaşı

A. Siper savaşına saplanan ordular

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 1914 yılının sonunda, hızlı bir zafer kazanmanın imkansızlığı karşısında ordular, biri Batı, diğeri ise Doğu Avrupa'da Baltık Denizi'nden Karpatlar'a kadar uzanan hatta olmak üzere iki cephede, karşı karşıya durmak zorunda kaldılar. Bu arada Balkanlar'da Avusturya-Macaristan orduları Sırp ordusunu güneye doğru püskürtüyorlardı. *Siper savaşı** iki tarafın da askerî zafer kazanmaktan ne kadar uzak olduğunu gösteriyordu. Batıda **cephe, kavisli iki hat boyunca uzanan yüzlerce kilometrelik siper ve *sıçan yolu** biçimini almıştı**; tarafları birbirlerinden yalnızca dikenli tellerle kaplı bir *no man's land** ayırıyordu. En iyi düzenlenmiş olanlar Alman siperleriydi. Bunlar bazen betondan örülmüş gerçek yeraltı sığınağı ağları oluşturuyorlardı. Ordular bu siperlerden karşı tarafı yıpratmaya, hatta sonunda cepheyi bir şekilde yarmaya yönelik sınırlı saldırılarda bulunuyorlardı.

■ 1915'te, Fransızlar ve İngilizler Artois ve Champagne bölgelerinde Alman hatlarını yarmayı denediler, ancak başarısız oldular ve çok ağır kayıplar verdiler. **1916** yılına ise, **Almanlar ve Fransızlar açısından savaşın en önemli çarpışması olan Verdun** damgasını vurdu. Almanlar, topçularının benzeri görülmemiş hazırlık ateşine ve verdikleri 143.000 kayba rağmen, Fransız ordusuna "kan kaybettirmeyi" başaramadılar. Fransız cephesindeki 162.000 ölü ise, Verdun savunmasından sorumlu General Pétain'in arzu ettiği biçimde savunmaya tüm ordunun katılmış olmasına tanıklık eder. Temmuz 1916'da İngilizler ve Fransızlar tarafından başlatılan Somme çarpışması, ağır topçu ateşi altında bir tür uluslararası insan kırımıyla sonuçlandı.

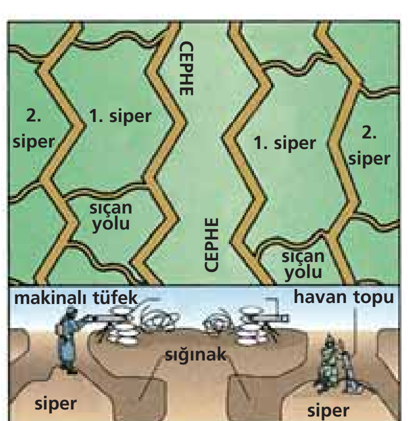
■ 1916 yılının sonunda, *yıpratma savaşı** taktiği ve cepheden gerçekleştirilen saldırılar tümüyle başarısız oldu: Cepheler bazen yarılabilse bile, ele geçirilen bölgelerde uzun süre tutunmak kesinlikle mümkün olmuyordu. Buna rağmen, 1917 yılının nisan ayında Fransızlar Chemin des Dames'da, temmuz ayında da İngilizler Ypres'de imkânsızı denediler ve bunun bedelini yeniden yüzbinlerce askerin ölümüyle ödediler. Yalnızca Avusturyalılar, 1915 mayısından beri İtilaf Devletleri safında savaşan İtalyanları kasım 1917'de, Caporetto'da yenilgiye uğratmayı başarabildiler.

B. Cehennemdeki askerlerin ızdırabı

Belge 3, 4 ve 5

■ Askerler **çarpışmaların sertliği** ve çoğunlukla korunmasız yakalandıkları **topçu bombardımanlarının gücüyle** tanışıyorlardı. Saldırılar sırasında makinalı tüfekler ve 1915'ten itibaren kullanılmaya başlayan zehirli gazlar ortalığı kasıp kavuruyordu. Savaş, böyle bir deneyi yaşamamış olanlara güçlükle anlatılabilecek bir şeydi. Askerler çamur veya toz içinde, fareler arasında yaşıyorlar, pireler tarafından kemiriliyorlardı. Çarpışmaların gürültüsüne, çürüyen cesetlerin kokusuna, yaraların yol açtığı acıya, bu kadar yakından gördükleri ölüme, dostlarının ölümüne ve çok yaklaştığını bildikleri kendi ölümleri karşısında kapıldıkları korkuya rağmen "dayanmak" zorundaydılar. Tıptaki bazı ilerlemelere rağmen, yaralılar (seferber edilenlerin yaklaşık üçte ikisi) fizik ya da psikolojik olarak sakat kalacaklardı.

■ **Bu askerler dayanacak gücü nereden buldular?** Vatanseverliğin ayrılmaz bir parçası haline gelen hınçta, hatta nefrette... Almanlar, Fransızların gözünde "*Boche*", İngilizlerin gözünde "*Hun*"du. Askerler ailelerinin, vatanlarının, medeniyetlerinin toprağını savunuyorlardı. Bu büyük acılara rağmen, omuz omuza savaştıkları, birlikte yaşadıkları ve öldükleri grubun kardeşliğine sığınarak dayanıyorlardı. Onlara gerçek birer insan olduklarını hatırlatacak bazı şeyler de vardı: Siper gazeteleri, futbol maçları, sinema, elişleri ve özellikle cephe gerisine, birlikte ve uğruna savaştıkları yakınlarına gönderdikleri milyonlarca mektup.

1 **Siperler.**

2 **Siperlerde Fransız askerleri, saldırıya geçmeden önce.**

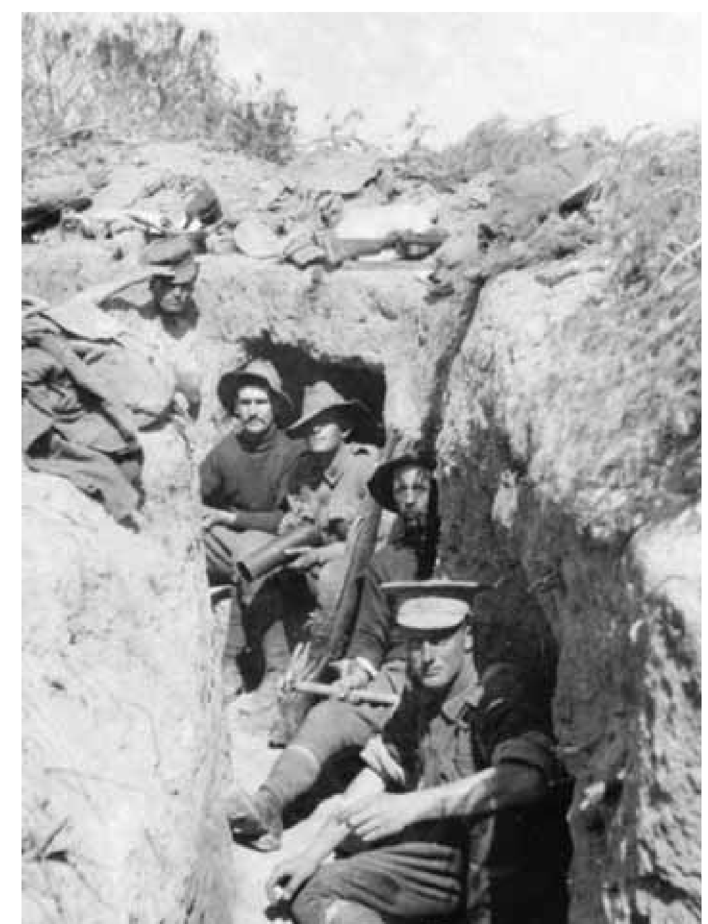
3 **1914'te siperlerde.**

Şu siperler çok ilginç. Gerçekten müthiş ve son derece iyi yapılmış bir iş (en azından burada). Geçerken çantaların, mataraların, dağarcıkların ve yenlerin sürtünüp çarpacağı kadar dar kazılmış kilometrelerce uzanan bu küçük sokakları keşfedince şaşkınlığa kapılıyor insan. Yer yer bir çalılığın, bir toprak yığınının tepesine doğru bir mazgal deliği açılıyor. Konumlarını görmeden bildiğimiz Alman hatlarıyla bizim aramızda sıradışı bir şeyler olup olmadığından emin olmak için işte bu deliklerden bakmak gerekiyor. Ay ışığı vardı ve bizler (gözcüler birbirlerine çok yakın duruyorlar) büyük bir kar tepesinin eteğindeki gözlemcilere benziyorduk. [...]

Bu akşam siperi terkediyoruz. Ne yaşam! Çamur, toprak, yağmur... Bunlara battık, bulandık, gırtlağımıza kadar geldi. İnsanın her yerine toprak doluyor. Ceplerimize, mendilimize, giysilerimize, yediğimiz yemeğe. Bu bir takıntı, topraktan ve çamurdan bir kâbus. Neye benzediğimi hayal bile edemezsiniz: Tüfeğimin kabaca çamurdan yontulmuş gibi bir hali var. Karanlık çöküyor, yemeğe gidiyoruz!

Henri Barbusse, *Lettres à sa femme*, 1914-1917, (Paris, 1937).

1 ve 2 numaralı belgelerde bu metinden hangi ayrıntıları buluyoruz?

4 **Anzac'lar Çanakkale siperlerinde,** *Australian War Memorial Arşivi.*

5 **Siperde Mektup Okuyan Askerler (1914),** *Ahmet Hikmet Onat, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.*

III. Dünya çapında bir savaş

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• ABLUKA

Karadan ve denizden, tüm yolları ve liman giriş-çıkışlarını keserek, bir ülkenin her türlü ihtiyaç maddesini dışarıdan almasına engel olmak.

S Ö Z L Ü K

* Strateji
* Dominyon (*bkz. s. 68*)
* *U-Boot*
* Metropol

A. Yeni cepheler ve sömürgelerin desteği

Belge 1 ve 2

■ Batı cephesinde sıkışan İtilaf güçleri, 1915-1916'da dolaylı bir *strateji** ile savaşı yeni çarpışma alanlarına taşımayı denediler. Mayıs 1915'te İtalya'nın İtilaf'ın yanında savaşa katılması, Avusturya-Macaristan ile yeni bir cephenin açılmasını sağladı. Osmanlı İmparatorluğu (kasım 1914) ve Bulgaristan'ın (ekim 1915) Merkezî İmparatorlukların yanında savaşa girmesiyle, Balkanlar'da **başka cepheler de ortaya çıktı**. İtilaf güçleri güneyden Rusların yardımına gidebilmek için, Osmanlılar tarafından tutulan Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmeyi denediler, ama sefer felaketle sonuçlandı. İtilaf'ın yanında yer almayı seçen Japonya gibi Avrupa dışından ülkelerin savaşa katılması ise, harekâtların gelişiminde pek belirleyici bir değişiklik meydana getirmedi.

■ **Sömürge ve *dominyon**lar, İtilaf'ın iki büyük gücüne önemli askerî destek sağlıyordu:** Dominyonlardan gelen askerler, Kuzey Afrikalı ve Senegalli tüfekçiler Avrupalı güçlerle aynı çarpışmalara katılıyor ve aynı oranda kayba uğruyorlardı. Sömürge imparatorlukları, iktisadî ve malî kaynakların yanısıra, *metropol**lere işgücü açısından da destek sağlıyorlardı. Sömürge halkları giderek savaşta üstlendikleri rolün bilincine varmaya başladılar; bunu ileriki yıllarda da hatırlayacaklardı. Böylece, sömürge imparatorluklarının seferber edilmesi ve yeni cephelerin açılması savaşın Avrupa dışındaki diğer kıtalara da yayılmasına yol açtı (Afrika, Ortadoğu, Uzakdoğu, vs.). Savaş tüm dünyaya yayılıyordu.

B. 1917: Savaşın dünyaya yayılması

Belge 3 ve 4

■ Çatışmanın dünya savaşına dönüşmesinin bir nedeni daha vardı: Çarpışmaların denizlere taşınması. Savaşın tek büyük deniz çarpışması olan ve mayıs 1916'da bir türlü yenişemeyen İngiliz ve Alman donanmalarını karşı karşıya getiren **Jutland** çarpışmasının askerî bakımdan pek kaydadeğer bir sonucu olmamıştı kuşkusuz. Ancak, **denizaltı savaşının** gelişimiyle birlikte savaş okyanuslara yayıldı. Limanları İngiliz donanması tarafından *abluka**ya alınan Almanya, ekonomik olarak boğulmak üzereydi; halk 1915'ten beri karneye bağlanmıştı. Buna denizaltı savaşıyla yanıt verildi. Alman *U-Boot**'ları, karşı taraf bandıraları taşıyan ticaret gemilerini torpillemeye başladılar. Mayıs 1915'te Amerikan vatandaşlarını taşıyan İngiliz yolcu gemisi *Lusitania* bir Alman denizaltısı tarafından batırıldı. Tarafsız bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri bu olayı şiddetle kınadı.

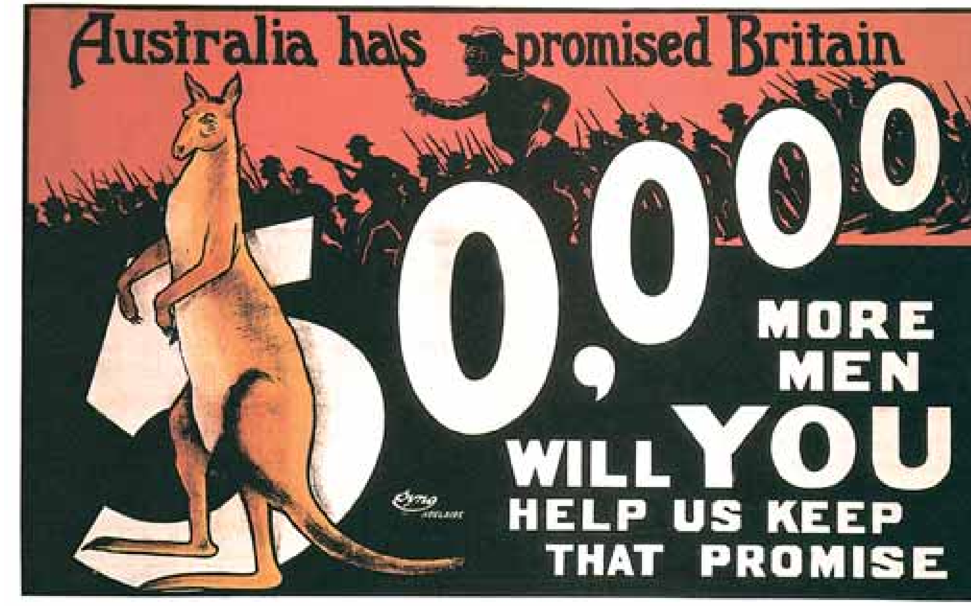
■ Şubat 1917'de Almanya, denizaltı savaşına iyice hız verdi. İngiliz limanlarına doğru yol alan tüm gemiler, tarafsız da olsalar, batırılacaklardı. Sonuçlar çarpıcıydı. Ayda toplam 600.000 tonluk, yani Birleşik Krallık'ın üretebileceğinden çok daha fazla gemi batıran Almanya, İngilizlerin savaşı durduracağını umuyordu. Ama Başkan Wilson, 2 Nisan'da tarafsızlığı bıraktı. Sağladıkları ödünç sermayelerle zaten savaşa bir biçimde dahil olan **Amerika Birleşik Devletleri**, denizlerin özgürlüğü adına artık İtilaf Devletlerinin yanında çarpışacaktı. Ülkenin sanayi gücü İtilaf'ın hizmetine verilirken, iki milyon Amerikan askeri de savaşmak için Avrupa'ya geldi. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişinin etkisi, 1918'de belirleyici olacaktı.

■ **Rusya**, devrimin etkisiyle zayıf düşmüştü *(bkz. Konu 13)*; Rus askerleri kitleler halinde cepheyi terkediyorlardı. Bolşevikler ekim 1917'de iktidarı ele geçirdikten sonra merkezi imparatorluklarla Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzaladılar (3 Mart 1918). İki cephede birden savaşma kâbusundan kurtulan Almanya, artık birliklerinin bir kısmını batı cephesine geri çekebilirdi. Bu birlikler 1918 saldırılarına katılacaklardı.

1 Fransa'da sömürge birliklerinin seferber edilmesi. 1915 tarihli bir posta kartı.

Sömürge imparatorluklarının başlıca katkıları:
- Fransız İmparatorluğu: 600.000
- İngiliz dominyonları:
  - Kanada: 600.000
  - Avustralya: 400.000
    Yeni Zelanda: 100.000
  - Güney Afrika: 100.000
  - Hindistan: 1.250.000 (çoğunluğu işçi olarak)

2 *Commonwealth* kaynaklarının seferber edilmesi.
"Avustralya İngiltere'ye 50.000 asker daha söz verdi. Bu sözü tutmamıza yardım edecek misiniz?"

3 ABD Başkanı Wilson'un Kongre'de yaptığı konuşma, 2 Nisan 1917.

Almanya'nın bugün ticarete karşı yürüttüğü savaş, insanlığa karşı bir savaştır; tüm uluslara karşı bir savaştır. Amerikan gemileri batırılmış ve Amerikalılar bizi derinden sarsan koşullarda hayatlarını yitirmişlerdir. Bizi harekete geçiren, intikam arayışı ya da ülkemizin fizik gücünü gösterme arzusu değil, yalnızca hukuk talebidir [...].
Kongre'ye, Alman İmparatorluk hükümetinin yakın geçmişteki tutumunun Amerika Birleşik Devletleri hükümetine ve halkına karşı savaş açmaktan farkı olmadığını ilân etmesini; kendisine bu biçimde dayatılan savaşta taraf olma konumunu resmî olarak kabul etmesini; ve yalnızca ülkeyi tam savunma konumuna geçirmek için değil, aynı zamanda Alman hükümetini uzlaşmaya ikna etmek ve böylelikle savaşı bitirmek amacıyla tüm gücünü seferber etmek ve tüm kaynaklarını kullanmak için acil önemler almasını tavsiye ediyorum.
Dünya barışı ve halkların özgürlüğü bahis konusu olduğunda, tarafsızlık ne olası, ne de arzu edilir bir şeydir. Barışa ve özgürlüğe yönelik en büyük tehdit ise, denetimi halkların değil yönetenlerin ellerinde bulunan örgütlü bir gücün desteklediği mutlakî hükümdarlıkların varlığında yatar. [...]
Dünyada kalıcı barış için, Almanya'yı da dışlamadan tüm halkların özgürleşmesi için, küçük ya da büyük tüm ulusların hakları için ve tüm insanların varolma koşullarını ve yönetim biçimlerini özgürce seçme hakkı için savaşmaktan mutluyuz. Demokrasi dünyada güven içinde olmalıdır. Dünya barışı siyasal özgürlüğün sınanmış temelleri üzerine kurulmalıdır.

1. Başkan Wilson'un aldığı karar nedir? Bu kararı hangi ilkeler adına almıştır?
2. Bu karar savaşın gidişinde ne tür bir dönüşüme neden olmuştur?

4 Denizaltı savaşının finansmanı için hazırlanan 1917 tarihli Alman afişi. "*U-Boot*'lar için bağışta bulunun."

1. Almanya denizaltı savaşıyla hangi hedeflere ulaşmaya çalışıyordu?
2. Almanya'nın aldığı riskler hangileriydi?
3. Bu afiş nasıl bir fikir uyandırıyor?

IV. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi

A. Almanya ile ittifak

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ Balkan Savaşları'nın korkunç sonuçlarından sonra Osmanlılar, Büyük Devletlerin imparatorluğu parçalamakta kararlı olduklarına inanmışlardı. Bu tehlikenin önüne geçebilecek herhangi bir askerî ittifaka da bağlı olmadıklarından, kendilerini korunmasız hissediyorlardı. Böylece gündeme iki politika geldi: Ordunun gençleştirilip modernleştirilmesi ve Üçlü İttifak ile Üçlü İtilâf'tan biriyle ittifaka girilmesi. Ancak, Osmanlıların Balkan Savaşları'ndaki olağanüstü başarısızlığı, Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti ile yapılacak bir ittifakı kendileri için bir yük olarak görmelerine neden olmuştu. Bu yüzden Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya, İttihatçıların ittifak önerilerini nazikçe geri çevirdiler. Almanya ise aynı öneriyi ancak savaş başladıktan sonra kabul etti ve **2 Ağustos 1914'te gizli Osmanlı-Alman ittifak antlaşması imzalandı**. O sıralarda Berlin'in Osmanlılara bakışında bir değişiklik olmuş, askerî açıdan önemli bir müttefik olarak görülmeyen İstanbul'un, hilâfet nedeniyle, **Rusya, Hindistan ve Afrika Müslümanlarını isyana teşvik ederek Üçlü İtilâf'ı zor duruma düşürebileceği kanısı** uyanmıştı.

■ Osmanlı ordusu, General Liman von Sanders komutasındaki Alman askerî heyetinin İstanbul'a geldiği aralık 1913'ten beri **neredeyse tümüyle Alman denetimine geçmişti**. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Osmanlı donanması da aynı duruma düştü. Toplanan bağışlarla Birleşik Krallık'a ısmarlanmış olan *Sultan Osman-ı Evvel* ve *Reşadiye* zırhlılarına İngilizlerin el koyması, Osmanlı başkentinde Almanya sempatilerinin güçlenmesine ve hükümetin Alman amirali Wilhelm Souchon komutasındaki savaş gemileri *Goeben* ve *Breslau*'ya Boğazlar'a girme izni vermesine yol açtı. Kısa süre sonra Osmanlı Hükümeti söz konusu savaş gemilerini satın aldığını ilân etti. Gemilerin *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adlarıyla katıldıkları Osmanlı donanmasının başına da Amiral Souchon getirildi.

B. Malî kriz

Belge 5

■ **İmparatorluk maliyesinin zor durumda olması** da İttihat ve Terakki hükümetinin Almanya'ya bağımlı hale gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı maliyesi 1914 yılına çok kötü koşullarda girmişti. Nitekim hükümet, sırf devlet memurlarının maaşlarını ödeyebilmek için Osmanlı Bankası'ndan 100.000 lira gibi önemsiz bir borç istemek zorunda kalmıştı. İlkbaharda Fransa'dan alınan bir miktar borç durumu biraz rahatlattı. Ancak ağustos başında seferberlik ilân edilince dengeler yeniden altüst oldu. Ekimde Almanya, bir miktar borç vererek, Osmanlıların savaşa girmesi durumunda çok daha fazlasının verileceğini bildirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisine İttihatçıların neden savaşa girdikleri sorulduğunda Cemal Paşa, "Maaş verebilmek için" yanıtını vermiştir. Cemal Paşa'ya göre hazinede hiç para kalmamıştı ve para bulabilmek için **ya Üçlü İtilâf'a boyun eğmek ya da Üçlü İttifak'a katılmak gerekiyordu**.

1 Amiral Wilhelm Souchon (ortada) ve Rauf Bey (sağ başta) *Yavuz*'un güvertesinde.

C. Savaşa giden yol

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ *Goeben* ve *Breslau*'nun Boğazlar'a gelmesi, aslında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokma çabalarının ilkiydi. Bu yöndeki **Alman baskıları, Osmanlıların tarafsız kaldıkları üç ay boyunca giderek arttı**. İttihat ve Terakki yönetimi ise, savaşa girme konusunda bölünmüş durumdaydı. Savaşa girilmesine tümüyle karşı olanların yanısıra, savaşa ancak Bulgaristan ve Yunanistan'ın politikaları belli olduktan sonra girilmesini isteyenler de vardı. Savaş yanlılarının tercihleri ise Balkan Savaşları'nda yitirilen toprakların bazılarını geri alma isteklerine dayanıyordu.

■ Ekim sonunda, Almanların Polonya cephesinde Ruslara karşı saldırıya geçtikleri bir sırada, Osmanlı Devleti savaşa girdi. Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması 29 Ekim'de Rus liman ve gemilerine ateş açmış, Rusya da iki gün sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmişti. Rusya'nın ardından 1 Kasım'da Fransa, 6 Kasım'da da Birleşik Krallık, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler.

2 Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması, 2 Ağustos 1914.

1. [Şimdilerde] Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık karşısında her iki Devlet tam bir tarafsızlığı korumaya söz verir.

2. Rusya, şayet, askerî tedbirlerle müdahale eder ve bununla Almanya'nın, Avusturya-Macaristan'a karşı ittifak güvencelerini yerine getirmesi durumu ortaya çıkarsa, bu ittifak yükümlülüğü aynı zamanda Türkiye için de yürürlüğe girecektir.

3. Harp olması durumunda Almanya, Askerî Heyetini Türkiye'nin emrine bırakacaktır.

Türkiye ise bu Askerî Heyete, Ekselans Harbiye Nazırı ile Ekselans Askerî Heyet Başkanı arasında doğrudan doğruya yapılan anlaşma gereğince, ordunun genel yönetiminde önemli bir etkiye sahip olma hakkını tanıyacaktır.

4. Almanya, Osmanlı Devleti tehdit edildiği takdirde, Türkiye'nin savunmasına silâhla yardım edecektir.

5. Fiilî bir çatışma halini alması mümkün görülen milletlerarası anlaşmazlıklar karşısında, iki İmparatorluğu karışıklıklardan korumak amacıyla yapılan işbu antlaşma, aşağıda adları gösterilen yetkili delegeler imzalarını koyduktan sonra, karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde olmak üzere yürürlüğe girecek ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar devam edecektir.

6. [Taraflardan birisince sona erdirilmesi], yukarıda belirtilen zamanın bitiminden altı ay evvel haber verilmezse, bu antlaşma kendiliğinden 5 yıllık yeni bir devre için geçerli olacaktır.

7. İşbu antlaşmanın onaylanmış kopyaları Majesteleri Almanya İmparatoru, Prusya Kralı ve Majesteleri Osmanlı Sultanı tarafından onaylandıktan sonra imzalanmayı izleyen] bir ay içinde karşılıklı değiştirilecektir.

İşbu antlaşma gizli tutulacak ve bu konuda yüksek taraflarca bir anlaşmaya varılmadan, açıklanmayacaktır.

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara, 1970).

***Yavuz Sultan Selim* ve komutanı Amiral Souchon. 3**

Yavuz zırhlısını Boğaz'da gösteren fotomontaj Alman posta kartı.

4 *Yavuz* ve *Midilli*'nin öyküsü.

28 Temmuz 1330 (10 Ağustos 1914) Pazartesi

Gece Sadrâzama gittiğim zaman garip bir haber aldım. *Goeben* ve *Breslau*, tabiî bizim tarafımızdan hiçbir direnişe uğramaksızın Çanakkale'den girmişler. Tarafsızlığı bu derece bozacak bir olay olamazdı.
Almanlar, bir an evvel bizi harbe yönlendirmek konusundaki plânlarını büyük bir dikkatle takip ediyorlar. İttifak antlaşması imza etmiş oldukları için dost evine girmeğe kendilerinde hak buluyorlar...
Müzakere neticesinde, ya silâhlarının teslimini, yahut çekip gitmesini istemeğe karar verdik. Wangenheim'a haber gönderildi. Geldi. Önce kendisiyle sadrâzam görüştü. Bir şeye muvaffak olamadı. Büyükelçinin pek öfkeli olduğunu, Alman zırhlısının silâhlarını teslim etmiyeceğinden, bizim isteğimiz üzerine gelmiş olduğundan, Fransızlardan, İngilizlerden korkarak yükümlülüklerimizi yerine getirmek istemediğimizden bahseylediğini söyledi.
Wangenheim tehdit de etmiş ve korkutmaya çalışmış. Eğer böyle yapacak olursak Ruslarla birleşip bizim bölüşülmemize gideceklerini söylemiş. Bu sözler bizi müteessir etmedi. Kararımızda ısrar ettik. Bize satmalarını da teklif edebilmeyi düşündük.
Sadrâzamdan sonra Talât ve Halil görüştüler. Bu da epey sürdü. Nihayet satın almak meselesini yazmayı vâdetti.
Biz de bundan istifade ettik. Onlar bizi *fait accompli** karşısında bulundurdukları gibi biz de onları ayni hal karşısında bulundurmak üzere iki zırhlıyı seksen milyon marka satın aldığımızı gazetelere bildirdik. Fakat pek üzüntülü bir gece geçirdik. Sabahın üçüne kadar Sadrâzamda kaldık. [...]
Gemi meselesi üç dört gün devam etti. İmparatordan gûya ret yanıtı gelmiş olduğunu, amiralin gemisinin sancağını ve mürettebatını değiştirmeyi kabul etmediğini söyledilerse de bunların hiçbiri bizde iz bırakmadı. Isrardan vazgeçmedik... Nihayet Almanlar kabul ettiler. Osmanlı bayrağını takacaklar; İstanbula gelecekler; mürettebat meselesi de sonradan halledilecek.

"Maliye Nazırı Cavit Bey'in notları", *Tanin*, 17-18 Ekim 1944.

(*) Oldubitti.

5 İttihatçılar tek durmuyorlar.

Adalar, fiilen Yunanistan'ın işgalinde, fakat hukuken bizde idi. Avrupa'da harp başlamış, biz de silâhlı tarafsızlık ilân ederek orduyu seferber hâle getirmiştik. Ağustos ortalarında idi, gününü hatırlamıyorum. Şiddetli bir bronşitten yatıyordum. Akşamüzeri telefon geldi. Karşımdaki Talât Bey'di. "Yarın sabah erkenden otomobille Edirne'ye, oradan trenle Bükreş'e gideceğiz. Yunanlılarla Adalar meselesini müzakere edeceğiz. Bakanlar Kurulu seninle beni delege atamaya karar verdi" dedi. [...]
Yolda Bulgaristan'a uğramaya karar verdik. Bulgarlar, İstanbul Konferansı* sırasında bize ittifak teklif etmiştiler. Fakat müsvedde halinde kalmıştı. "Yunanlılarla müzakerenin tesiri altında belki bunu gerçekleştirebiliriz. Bükreş müzakerelerine Bulgarlarla anlaşmış vaziyette başlamak faydalı olur" diye düşündük. Nitekim Bulgarlar ittifaka yanaştılar, onu yaptık. Maksat da Avrupalılar birbirine girmişken sulhen Adaları alamazsak, harben almaktı. Bulgarlar da Makedonya'yı alacaklardı. Fakat öncelikle Romanya'nın tarafsızlığını sağlamayı şart koştular. [...]
Talât Bey'le birlikte Alman ve Avusturya büyükelçilerine "Bulgarlarla beraber Yunanistan ve Sırbistan'a yürümek kararındayız. Bu konuda Alman ve Avusturya hükûmetlerinin görüşünü bilmek istiyoruz. Hükûmetlerinize telgraf çekiniz" demiştik. Eylülün birinci günü akşamı Almanya büyükelçisi otele geldi. Hükûmetinin kuvvetimizin bu yolda kullanılmasını uygun bulmadığını bildirdi. Bu cevabı 2 Eylül 1914'te İstanbul'a bildirdim. Romanya da hareket halinde tarafsız kalacağına ilişkin yazılı güvence vermedi.

Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (İstanbul, 1986).

(*) Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgaristan ile yapılan barış görüşmeleri (eylül 1913).

V. İmparatorluğun sonuna doğru

A. Cihat ilânı

Belge 2 ve 3

Halk Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girişini, Berlin, Londra ve Paris'te olduğu gibi sevinçle karşılamadı. Ancak, birkaç bakanın istifası dışında, savaş karşıtı bir tepki de görülmedi. Öte yandan, İttihatçı olsun ya da olmasın, aydınların çoğu savaştan yanaydı. Halkın da aynı duyguları paylaşmasını sağlamak amacıyla Şeyhülislamlık, 7 Kasım'da bir fetva yayınlayarak, Osmanlı sultan-halifesinin düşmanlarına karşı savaşmanın **her Müslüman için farz** olduğunu ilân etti. Fetva, 14 Kasım'da Fatih Camiinde düzenlenen dev bir mitingde yeniden okunarak dinî duyguların seferber edilmesine çalışıldı.

Almanya'nın fikir babalığı yaptığı bu girişimler, başta İngilizler olmak üzere, İtilâf Devletlerini korkutmuş ve Müslümanların yaşadığı sömürgelerinde bazı önlemler almalarına neden olmuştu. Şeyhülislamlık, Almanların girişimiyle 23 Kasım'da yayınladığı ikinci bir fetvada, Rusya, Birleşik Krallık ve Fransa'yla savaşmayı dinî bir zorunluluk gibi göstererek, **Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını savaşa davet etti.** Ancak bu çağrılar, bazı ufak isyanlar dışında önemli sonuçlar doğurmadı.

1 Osmanlı piyade askeri,1914. "Borazancı", Ali Sami Boyar'ın yağlıboya tablosu. *Askeri Müze, İstanbul*.

B. Sarıkamış harekâtı

Belge 1

Alman planına göre Osmanlı ordusunun iki görevi vardı. Boğazların tutularak destek alması engellenen Rusya'ya Kafkasya'da, Hindistan yolunu kesmek için de Mısır'da İngilizlere saldıracaktı. Ancak, İngilizlerin Basra'ya asker çıkarması, Osmanlılar için yeni bir cephe açılmasına neden oldu. Ayrıca, Bulgaristan ve Yunanistan'ın ne yapacakları henüz belli olmadığından, Osmanlıların Trakya'da da asker bulundurması gerekiyordu.

Kasım ayı sonlarında Alman askerî heyeti ve Osmanlı subayları hâlâ savaşın çabuk biteceği inancındaydılar. Kafkasya sınırını denetlemeye gelen Albay Hafız Hakkı Bey, ilkbaharda barış yapılacağı, bu nedenle Ruslara karşı bir an önce saldırıya geçilmesi gerektiği kanısındaydı. Ayrıca, bir Sırp karşı saldırısı Avusturya ordusunu Drina ve Sava Nehirlerinin ötesine atmış, Rus ordusunun Kafkasya'da tutulması için ivedi bir gerekçe daha çıkmıştı. Enver Paşa, saldırıyı yönetmek üzere kurmay başkanı Bronsart von Schellendorf'la birlikte 6 Aralık'ta Erzurum'a geldi. Ancak Doğu Cephesindeki 80.000 Osmanlı askeri, bir kış harekâtı için yeterli malzemeden yoksundu ve ordunun iletişim olanakları kısıtlıydı. Harekât ocak ayında tam bir felâketle sonuçlandı. 3. Ordu neredeyse tümüyle yokolmuştu. Sarıkamış harekâtından sonra Enver Paşa bir daha hiçbir harekâta komuta etmedi.

C. Çanakkale Cephesi

Belge 4 ve 5

İngilizler, Rusların yeni bir cephe açıp Osmanlıları Kafkasya'da zayıflatma isteği üzerine, Çanakkale Boğazını ele geçirme planları geliştirdiler. Boğazdan geçip İstanbul'u alarak Osmanlıları savaş dışı bırakabilecekleri kanısındaydılar. Böylece Rusya yolu açılacak, hem Ruslar buğdaylarını Batı'ya ihraç edebilecekler, hem de Rusya'ya silah ve cephane taşınabilecekti. Üstelik, İstanbul'un düşmesi Bulgaristan ve Yunanistan üzerinde kendi açılarından olumlu bir etki yaratacak, bu devletler de İtilâf saflarına katılacaklardı. Birleşik Krallık Savaş Bakanı Lord Kitchener, Çanakkale harekâtını yönetecek olan General Ian Hamilton'a 13 Mart 1915'te şöyle yazıyordu: "Eğer donanma Boğazı geçerse İstanbul kendiliğinden düşecek ve siz, bir muharebe değil, savaşı kazanmış olacaksınız."

Ancak, Almanya da Çanakkale'nin ne kadar önemli olduğunun farkındaydı ve Avrupa Cephesindeki zor koşullara karşın elinden geleni yaparak, hem insan gücü hem de malzeme açısından Boğazın savunulmasına önemli bir katkıda bulundu. Türkler için ise Çanakkale savunması, vatan savunmasıydı ve bunun için gereken bütün özveri sekiz ay kadar süren muharebelerde fazlasıyla gösterildi.

18 Mart 1915'te Boğaza saldıran İtilâf donanması ağır kayıplar vererek geri çekildi. İkinci bir deniz saldırısının başarılı olamayacağı düşünülerek, Gelibolu Yarımadasından bir kara harekâtı planlandı. Fransız, İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelanda güçleri, 25 Nisan günü yapılan çıkartmalarla yarımadada iki önemli noktayı ele geçirdiler. Ancak, sonbahara kadar giriştikleri bütün saldırılar Osmanlı ordusunca durduruldu (*bkz. s. 254-255*). Harekât, bir sonuç alınamayacağı anlaşılınca, kasım ayında durduruldu ve İtilâf güçleri aralık 1915-ocak 1916'da Gelibolu'yu terkettiler.

2 Osmanlı Kızılay Cemiyeti kartı.
Sağ üst köşede, Türkçe "Cihad-ı Ekber. Nasrun min'Allah ve fethun karîb" (Büyük Cihat. Zafer Allah'tan ve başarı yakın). **Sol üst köşede,** Almanca "Yardım Tanrı'dan ve zafer yakın". **Ortada,** fetva. Padişah, İngiltere, Rusya ve Fransa'ya cihat, Kutsal Savaş ilan etti.

3 İngilizlerden Mısırlılara duyuru.

Egyptian Mail'in haberine göre İngilizler, 17 Kasım 1914 günü Mısırlılara hitaben şu bildiriyi yayınlamışlardır:

"Mısırlılar! Kostantiniye'deki sultanınıza ne kadar derinden bağlı olduğunuzu biliyoruz. Bu yüzden Büyük Britanya, Türkiye'ye karşı savaşmak zorunda kalmış olmaktan derin bir üzüntü duymaktadır. Ama bu, sultana karşı bir savaş değil, onun aklını çelen ve iktidarlarını cinayet ve terör yoluyla ayakta tutan Enver Paşa gibilerinin küstahlık çetesine karşı bir savaştır. Mısırlılar! Sizden tek bir isteğimiz var: sükûnetinizi bozmayın. Bize yardım etmenizi istemiyoruz. Kutsal şehirleriniz Mekke ve Medine'ye zarar gelmeyecektir."

***Daily Review of the Foreign Press,* 4 Aralık 1914.**

4 Gelibolu Yarımadasını savunan 5. Ordu Komutanı Orgeneral Otto Liman von Sanders (1855-1929).

5 Anafartalar Grubu Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey ve karargâhı.

S Ö Z L Ü K

* Bırakışma (*bkz. s. 252*)
* Fırka

D. Öteki cepheler

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ **Sina Cephesinde Osmanlı ordusu iki kez Mısır'a saldırı girişiminde bulundu.** 1915 şubatındaki ilk ortak Osmanlı-Alman saldırısı başarısız olduktan sonra uzun bir süre sessiz kalan cephede ikinci saldırı 1916 ağustosunda, Albay Kress von Kressenstein komutasında yapıldı ve askerin susuz kalması nedeniyle yarıda kesildi. Mısır'ın bir daha tehdit edilmediği bu cephede muharebeler 1917'deki İngiliz karşı saldırısıyla Osmanlılar aleyhine gelişecekti.

■ Hindistan'a yakınlığı dolayısıyla Basra Körfezine çok önem veren İngilizler, daha 1914 kasımında Basra'ya asker çıkarmışlardı. Burada açılan cephe Osmanlılarca çok önemsenmemiş, ciddi bir savunma çabası ancak İngiliz Hindistan ordusu Bağdat'a doğru ilerlemeye başladıktan sonra gösterilmişti. Savunmanın pek güçlü olmaması 1916 yılı başında İngilizleri harekete geçirdi. Bir an önce Bağdat'ı ele geçirmeye çalışan bir İngiliz ordusu önce Kutü'l-Amare'de durduruldu, 29 Nisan 1916'da tarihinde ise teslim olmak zorunda kaldı. Ancak sürekli takviye alan Hindistan ordusu, yeniden ileri harekâta geçerek 1917 martında önce Kutü'l-Amare'yi, sonra da Bağdat'ı ele geçirdi.

■ Savaş sırasında Osmanlı ordusunun kendi sınırlarında savaşmadığı tek yer, Galiçya Cephesidir. Savaşın hemen başlarında Rusların Avusturyalıları bozguna uğratıp Avusturya-Macaristan topraklarına girmesi ve Avusturyalıların karşı saldırılarının sürekli başarısız olması, Üçlü İttifak'ın aleyhinde propagandaya konu oluyordu. **Hem Avusturya'ya yardım için, hem de İttifak'ın sağlamlığı konusunda propaganda yapabilmek için, Galiçya'ya Osmanlı askeri de gönderildi.** Bazı Osmanlı subaylarının gitmek istemedikleri bu cephede savaş, Rusya'da devrim başlayana kadar çok zor koşullarda sürdü.

E. Umut ışığı: Rusya'da devrim

■ Doğu Cephesinde Sarıkamış felâketiyle başlayan çarpışmalar, Osmanlılar için sonra da iyi gitmedi. Erzurum, Erzincan, Bayburt, Rize, Trabzon gibi önemli merkezler Rusların eline geçti. Ancak, Rusya'da Şubat Devrimi'yle cephede savaş durdu. Bolşevik Devrimi sonrasında ise Rus ordusunun dağılması üzerine, Osmanlı ordusu ileri harekâta başladı. Şubat 1918'den itibaren doğuya doğru yürüyen **Osmanlı ordusu,** savaşta kaybedilen yerleri geri almakla yetinmeyip, **1878'de yitirilen toprakları da ele geçirdi.** 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, bu toprakların kesin olarak Osmanlılarda kalmasını sağladı.

■ Osmanlı ordusu Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırda da durmadı. Almanya'nın Irak Cephesinin takviye edilmesi önerilerine karşın, Kâzım Karabekir komutasında bir kolordu Ermenistan ve İran'a doğru harekâta başladı ve Tebriz'e girdi. "İslam Ordusu" adı verilen bir ordu da, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa komutasında, Azerbaycan'a doğru ilerledi ve 1918 eylülünde Bakü'ye girdi. Ancak bu toprakların hepsi Mondros *Bırakışma**'sı'ndan sonra boşaltıldı.

F. Savaşın sonu

Belge 6

■ Mısır'da toplanan İtilâf güçleri, 1917 ilkbaharında Filistin'e saldırdılar. Mart ve nisan aylarındaki Gazze savaşlarında ağır kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Sonbaharda giriştikleri üçüncü saldırı ise başarılı oldu ve Filistin Cephesi yarıldı. İtilâf güçleri, 9 Aralık 1917'de Kudüs'e girdiler.

■ Osmanlı ordusu, 1918 yılı boyunca Güney Suriye'de İtilâf güçlerine epey direndiyse de, toparlanabilmek için çekilme harekâtı yapmak zorunda kaldı. Eylül 1918'de Suriye'yi boşaltıp Halep'e doğru çekilme planı uygulamaya konmuşken, Balkanlar'dan Bulgar Cephesinin yarıldığı ve Bulgaristan'ın bırakışma istediği haberi geldi. **Bulgar bırakışması 29 Eylül'de imzalandı. İki gün sonra ise İtilâf güçleri Şam'a girdiler** ve kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürdüler.

■ Ekim 1918 başlarında, hem başkent İstanbul Trakya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı savunmasız kalmış, hem de İtilâf güçleri Suriye'de ilerleyerek Anadolu'ya yaklaşıyorlardı. Bu durumda Osmanlı Devleti de bırakışma isteme kararı aldı ve Talat Paşa Kabinesi istifa etti. 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki yeni kabine, İngiliz Akdeniz Donanmasıyla ilişkiye geçerek resmen bırakışma istedi. **Osmanlı Devleti açısından savaşı bitiren bırakışma,** yeni hükümette Bahriye Nazırı olan Deniz Albayı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki Osmanlı heyetiyle Birleşik Krallık Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthorpe arasında yapılan görüşmeler sonucunda, **30 Ekim 1918 günü imzalandı** *(bkz. s. 286).*

1 **Galiçya'da savaşan Osmanlı askerleriyle dayanışma cemiyeti afişi.**

2 **Kutü'l-Amare, 29 Nisan 1916. Tuğgeneral Delamain, Halil Paşa'ya teslim oluyor.** Almanlar tarafından yapılan temsili resim.

3 **Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa ve kurmay başkanı Ali Fuat (Erden) Bey Sina Cephesinde.**

4 **Galiçya'ya gitmemek için.**

Akşamüzeri, bütün tabur kumandanları alay karargâhına çağrıldı... Kumandanlar, alay kumandanının yanına girdiler. Yarım saat kadar durup, çıktılar. Yazılı bir emir almamışlar. Bizim tabur kumandanı başını sağa sola sallayarak yürüdü. Tabur karargâhına geldik. Bana bölük kumandanlarını ve [ulaştırma] kumandanını çağırmamı söyledi. Çağırttım, hepsi geldiler, oturdular. Ben de meraktayım. Tabur kumandanı söze başladı: "Alay kumandanının [sözlü] ve gizli [bildirisi] şu: Bunu *fırka** ve kolordu böyle istemiş. Yarın Liman [von Sanders] Paşa gelecek. On birinci fırka gibi bizim fırkayı da teftiş edecek. Galiçya cephesine göndermek üzere ayıracak. Halbuki bizim [Doğu] cephemiz perişan vaziyette. Ruslar, Bayazıt, Van gibi vilayetlerimizi almışlar, bir taraftan Rize ve Erzurum üzerine yürüyorlar. Yakında bunların da düşmesi [olası]. Öz vatanımızı müdafaa etmek dururken, Çanakkale'den arta kalan kuvvetlerle Avusturyalıların vatanını kurtarmak bize düşmez. Onun için yarın teftişe çıkarken en sağlam ve güzide neferleri nöbet ve hizmet [yerlerinde] bırakacağız. Zayıf, hastalıklı bütün [kişileri] teftişe çıkaracağız... Her bölükte üç beş kişi öksürecek, aksıracak. Şayet ordu kumandanı ufak bir hareket veya tatbikat yaptıracak olursa, her mangadan bir nefer topallayacak ve arada bir yere düşecek. Yapılması emredilen her harekette mutlak bir parça aksaklık olacak ve Liman Paşa'nın kıtayı beğenmemesi için ne lâzımsa yapılacak".

İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara* (İstanbul, 2003).

5 **Osmanlı topçu bataryası, savaş sırasında.**

6 **Filistin Cephesinde Osmanlı makinelitüfek bölüğü.**

VI. Topyekûn bir savaş

S Ö Z L Ü K

* Teşkilât-ı Mahsusa
* Diaspora

A. İstilâ ve işgale uğrayan topraklar

Belge 1 ve 2

■ 1914 saldırıları sırasında, Belçika'da, Kuzey ve Doğu Fransa'da, Doğu Prusya'da, Rusya'da, Sırbistan'da **milyonlarca sivil, düşman ordularından kaçmak zorunda kaldı.** Bu zorunlu göçün ve sığınmacı yaşamının anısı, 1940 Avrupası'nın yaygın imgeleminde ağırlığını fazlasıyla hissettirecekti.

■ İşgaller sırasında sergilenen canavarlıklar, özellikle de tecavüzler, esir infazları, köylerin yakılıp yıkılması, yağmalar, uzun süre abartılı birer öykü, hatta propagandacıların bir icadı olarak algılandı. Almanlar tarafından Louvain Kütüphanesi'nin yakılması ya da Reims Katedrali'nin bombalanması gibi olaylar tüm dünyaya duyurulacak ve İtilaf Devletleri tarafından propaganda amaçlı kullanılacaktı, ama **savaşan tüm ordular** karşı tarafın topraklarını işgal ederken **zulme başvuruyorlardı** (Almanlar Belçika ve Fransa'da, Ruslar Prusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, Fransızlar Afrika'daki Alman sömürgelerinde, özellikle de Avusturya-Macaristan birlikleri Sırbistan'da).

■ Belçika'nın büyük bölümü ile Fransa'ya bağlı on ilin sakinleri, 1914'ten itibaren **Alman işgal yönetiminde** yaşamaya başladılar. Halklar ezici savaş tazminatları ödemek zorunda bırakılıyor, sanayi ve tarım ürünlerine el konuyordu. Fabrikalar artık yalnızca Almanya için işliyor, en gençlerle yaşlılara bile zorunlu çalışma hizmeti dayatılıyordu. Kentlerde açlığın, soğuğun ve cepheden haber alamamanın sıkıntısı yaşanıyordu. Direniş girişimleri cezalandırılıyor, sorumluları kurşuna diziliyor ya da sürgün ediliyordu. Ancak bu durum işgal bölgelerine göre farklılıklar gösteriyordu. Nefret, bazı kırsal bölgelerde yerini daha az sorunlu bir birlikteliğe bırakıyordu.

B. Asker ve sivillerin çektikleri

Belge 3 ve 4

■ Saldırılar, topların gücü, zehirli gaz kullanımı, hem fiziksel hem de manevî acılara yol açıyordu. Sivil ya da asker tutuklular canlı kalkan olarak kendi askerlerinin atış menziline yerleştiriliyordu. Savaş yasalarına, örneğin savaş esirlerinin korunmasına ilişkin yasaya her zaman uyulmuyordu; "kayıp" olarak görünen askerlerin büyük çoğunluğu aslında bu modern ve hiç de insanca olmayan ölümle tanışarak can verdiler.

■ Cephe ile cephe gerisi arasındaki kopukluğa ilişkin savaş sonrasında da yaşatılan mitosun tersine, bugün ailelerin cephede yaralanan, esir düşen ya da ölen yakınlarının kaderini endişe içinde izlediklerini biliyoruz. Kızılhaç ve Kızılay gibi insanî yardım örgütleri ya da çeşitli kiliseler askerlerin ve sivillerin yardımına koşmaya çalışıyorlardı. Ama böylesine korkunç bir savaşta, **insanlığa en ufak bir saygının gösterilmesini sağlamak bile çok güçtü.**

■ Doğu Anadolu'da bağımsızlık yanlısı birçok Ermeni'nin Rusya'ya sığınıp, burada askerî bir güç oluşturmasının acısını, büyük çoğunluğu devlete sadık olan Osmanlı Ermenileri çekti. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden birçok Ermeni, cepheleri tehdit edemeyecekleri bir bölge olan Suriye'ye toplu sürgün edildiler. **Resmî Türk kaynaklarına göre 200.000, Ermeni *diaspora**sının iddialarına göre 1.500.000, değişik uluslardan birçok tarihçiye göre ise 600.000 Ermeni çeşitli saldırılar ve zor sürgün koşulları nedeniyle yaşamını yitirdi.** Öncelikle Dahiliye Nezareti ve *Teşkilât-ı Mahsusa**'nın sorumlu olduğu bu misilleme hareketine karşı çıkan birçok Osmanlı devlet memuru da görevini terk etmek zorunda kaldı. Daha sonra, Doğu Anadolu'daki Rus işgali sırasında Ermeniler de Türk ve Kürtleri öldürdüler.

■ Arap ulusçularının etkinlikleri ve Mekke Şerifi Hüseyin'in haziran 1916'da başlayan isyanı nedeniyle Suriye, Lübnan ve Filistin'de yaşayan eşraftan birkaç bin Arap ailesi, Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürgün edilip göz hapsinde yaşamak zorunda kaldı.

1 Saint-Dié'de sıkıyönetim.

Alman makamları tarafından Fransa'nın Saint-Dié kentindeki duvarlara yapıştırılan bir afişten bazı bölümler.

Alman ordusunun bir üyesine karşı düşmanca bir eyleme girişmekten suçlu bulunan kişiler derhal kurşuna dizilecektir.

Halkın düşmanca eylemlerinden papaz, belediye başkanı, belediye başkan yardımcısı ve öğretmenler sorumlu tutulacaktır.

Düşmanca eylemlerin çıkış noktası olan binalar yakılacaktır.

Bu eylemler tekrar ettiği takdirde, tüm kent yerle bir edilecek ve yakılacaktır.

Ayrıca, şu emirlere uyulması gereklidir:

1. Tüm silahlar (tüfek, tabanca, revolver, browning, kılıç, vs.) birliklerimiz kente girer girmez derhal bölge komutanlığına teslim edilecektir.

2. Akşam sekiz ile sabah altı arasında kentte dolaşmak yasaktır, gözcüler bu emre itaatsizlik eden kişilerin üzerine uyarı yapmaksızın ateş açacaktır.

3. Üçten fazla kişinin bir araya geldiği her türlü toplantı yasaktır.

4. Kilise çanlarını çalmak ya da düşmanla herhangi bir yöntemle iletişim kurmaya çalışmak yasaktır.

Saint-Dié, 27 Ağustos 1914.
General Knoerzer, Cephe Komutanı

2 **1914 yazında, ilerleyen Alman ordularından kaçan Belçikalı sivillerin göçü.**

3 Mende Belediye Başkanının günlüğü.

15 Haziran 1916

Verdun bize pahalıya malolacak. Bu müthiş savaşta ölen Mende'lilerın sayısı zaten fazlaydı. Durum, bu sayının daha da artacağını gösteriyor, zira on aile yakınlarından bir aydır haber alamıyor. [...]

Birkaç gündür çok sıkıntılı saatler geçiriyorum. Bir şey bilmiyorum ve bu çaresiz babalar, gözü yaşlı analar, umutsuz bacılar, kederden çılgına dönmüş eşler benim bir şeyler bildiğimi ve kendilerine acıdığım için konuşmak istemediğimi sanıyorlar. [...]

[Belediye başkanı kendilerinden haber alınamayanlar hakkında kendi kendine soruyor:]

Onlar ne oldular? Öldüler mi, esir mi düştüler? [...] Birkaç gün içinde tüm bu cesur insanlar için kayıp ilamı çıkartılacak ve onların başına ne geldiğini bilmeyen aileleri için umutsuzluk ve endişe dolu bir yaşamın korkunç işkencesi başlayacak. Zaman da bu işkencenin acı izlerini silemeyecek, zira sevilenlerin bugün yarın döneceğine dair umut, olanca canlılığıyla yaşamaya devam edecek. Evet, Verdun bize çok pahalıya malolacak.

Kasım 1917

[Savaşta ölen oğlunun herhangi bir tören yapılmadan aceleyle gömüldüğünü öğrenen belediye başkanı Savaş bakanına yazdığı mektuba şu cevabı alıyor:]

Oğlunuzun cenazesinin hangi koşullarda kaldırıldığına dair yaşadığınız belirsizliğin sizin için ne kadar büyük bir acı olduğunu da gayet iyi anlıyorum. Ancak top ateşiyle dövülen toprakların yirmi kez kaybedilip yeniden alındığı çarpışmaların neye benzediğini tahmin edebilirsiniz. Yaralıları kaldırmak bile çok güçtür ve yeni hayatlar feda etmek pahasına ölüleri cephe gerisine taşımakla kimse ilgilenemez.

[Belediye başkanı günlüğüne şöyle yazıyor:]

Lekesiz şerefine sarılıp uyu, çocuğum! Uğruna bu kadar çok kan akıtılan, bu kadar çok gözyaşı dökülen o Verdun toprağında huzur içinde yat! Boche'lar bir tabuta konmana ve senin için başında ağlayarak huzur bulacağımız bir mezar yapılmasına engel oluyorlar. [...] Ama ne önemi var? Gerçek tabut, mezarların en güvenlisi, en ağır taşlardan bile sağlam, asla kimsenin dokunamayacağı bir mezar, sonsuza kadar senin: Bizim kalbimiz.

4 Doğu Cephesinde Osmanlı askerleri (aralık 1915).

Minevert'e geldikten sonra subaylara ve askerlere bir küskünlük geldi. Bir iki günlük dinlenme onlara açlığı hatırlattı. Asker ne bulursa yemeğe başladı. Köylüden satın aldıkları koyun, keçi, kuzu ve oğlak kesilir kesilmez işkembe ve bağırsaklarına varıncaya kadar her organı karavanalarda üstünkörü pişiriliyor, çiğnenmeden yutuluyordu.

Ekmek yerine buğday verildiği için bunu ya kavuruyor, ya da haşlıyorlar, bazı atların arpa içmesi gibi çiğnemeyip bunları âdeta içiyorlardı.

Küskün subaylar, zorla, azarlamayla işe giden erlerin bu hallerine engel olamıyor, yahut çok ileri gidemiyorlardı. Askerin hakkı vardı. Yiyeceklerini veremiyorduk. Zorladığımızda, "Açlıktan ölelim mi? Karnımızı doyurun, istihkakımızı verin, bakın ki istemediğiniz hareketleri yapar mıyız!" sözlerini açık açık söyleyemiyorlardı. Ama homurtularıyla belli ediyorlardı. Öğütlerimiz hiç kulaklarına girmiyordu. Dayak ve zorlamanın da bir etkisi yoktu. Devriyeler gezdiriyor, bağırsakları, işkembeleri, ayak ve kelleleri temizleyip kıldan arındırmadan yemek pişirenleri dövüyor, yaptıkları yemekleri döküyorduk. Bu davranışlarımızın yine de yararı görülmüyordu. [...]

Pislik ve sefalet o dereceye varmıştı ki askerlerin yanına yaklaşılmıyordu. Pis kokmayan er yok gibiydi. Bu sefalet yüzünden taburların mevcudu 300'e kadar düşmüştü. Verdiğimiz genel yoklamalarda hasta sayısının çokluğu, er mevcudunun azlığı üst makamların dikkatini çekmiş ve nedenini sormuşlardı. Nedenler açıkça anlatılınca da hiçbir ses çıkmamıştı.

Sami Önal, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları: Sarıkamış'tan Esarete* (İstanbul, 2005).

VII. Cephe gerisinde savaş

ANAHTAR SÖZCÜK

• **SAVAŞ EKONOMİSİ**
Cepheye silah gönderebilmek, askerlerle sivillerin savaştan doğan ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla ulusal üretimin devletler tarafından yeniden örgütlenmesi.

SÖZLÜK

* Kağıt bozuk para

A. Cepheye malzeme, savaşa para

Belge 1, 3 ve 6

■ Savaşan ülkelerin hükümetleri birer *savaş ekonomisi** kurdular. Tarihte ilk kez, **ekonomiyi** devletler yönetiyordu. Almanya, devlet güçleri ve ordunun sanayicilerle işbirliği yaptığı bir örgütlenme uygulayan ilk ülke oldu.

■ Devletin ekonomiye bu biçimde müdahalesi, orduların büyük miktarlardaki silah ve cephane ihtiyacını karşılayabilmek için gerekliydi. Örneğin, Fransa'da 1915'ten itibaren günde 100.000 adet 75 mm'lik top mermisi üretiliyordu. Böyle bir üretimi gerçekleştirebilmek için yalnızca hammadde temin etmek değil, gerekli işgücünü de bulmak gerekiyordu. Çalışma yaşında olan erkeklerin neredeyse tümü cephede olduğundan, fabrikalarda ve tarlalarda birilerinin onların yerini doldurması gerekiyordu. O yıllara kadar yalnızca ikincil işler gören **kadınlar**, üretim sektöründe kitleler halinde erkeklerin yerine geçtiler; silah fabrikalarında onlara "cephanecikler" adı takıldı. Yalnızca kadınlar yeterli olmadığından, çocuklar, yaşlılar, esirler, sömürgelerden gelen işçiler ve cepheden geri çağırılan vasıflı işçiler de savaş üretimine katıldılar.

■ Bu seferberliğin karşılığını ödemek gerekiyordu. **Tüm devletler iç ve dış borçlanmaya başvurmak zorunda kaldılar**; özellikle de İtilaf Devletleri Amerika Birleşik Devletleri'nden borç aldılar. 1917 baharına kadar tarafsızlığını korumasına rağmen ABD, İtilaf'ın giriştiği savaş seferberliğinin finansmanına büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu arada merkez bankaları *kağıt bozuk para** emisyonunu arttırıyor, fiyatlar yükseliyordu. İnsanlar, özellikle de ablukaya alınmış olan Merkezî İmparatorlukların topraklarında yaşayanlar, mallarına sürekli el konmasının ve karne uygulamalarının sıkıntısını çekiyorlardı. İşçilerin maaşları arttırılsa bile, bu zamlar fiyat artışları karşısında hızla eriyip gidiyordu.

B. Manevî güçler

Belge 2, 4 ve 5

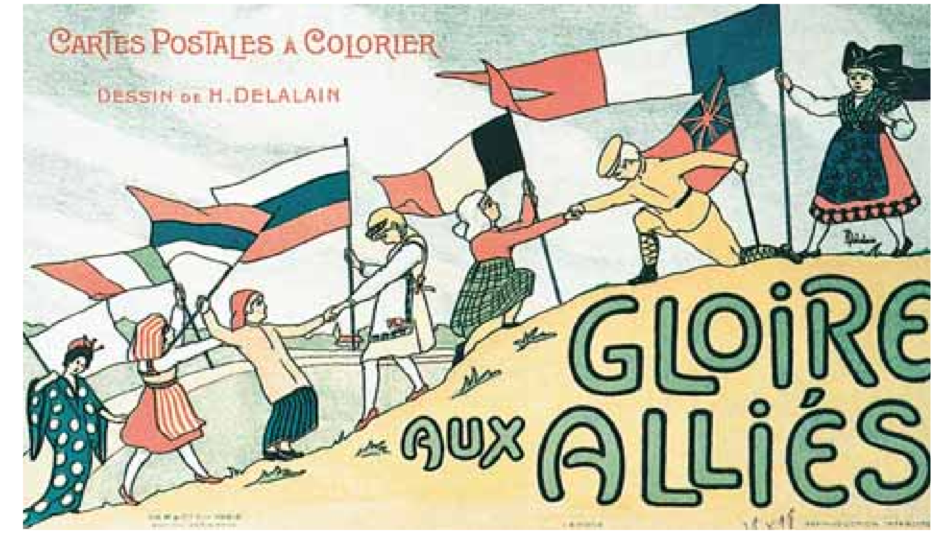
■ Cephe gerisinde de "savaş"ın "ölüm" demek olduğu çok çabuk anlaşıldı. **Yas giysileri** her yerde görülür oldu. Hıristiyan geleneğe sahip Avrupa ülkelerinde, pek çokları yeniden diriliş fikrinde teselli arıyorlardı. Katolikler azizlere ve Meryem Ana'ya adak üstüne adak adıyorlardı. Vatana ve vatanın kazanacağı zafere duyulan inanç, çeşitli aşırılıklarla karışıyordu.

■ Zihinleri de seferber etmek adına, **devletler propagandaya başvuruyorlardı** (askerlerin deyimiyle "beyin yıkama", çünkü propaganda cephenin ölümcül gerçeklerini maskeliyordu). Sansür ve mektuplar üzerindeki denetimler, kamuoyunun durumu hakkında bize bir fikir verebilir. Ancak izne gelen askerlerin öyküleri, cephe gerisinde de gerçeğin erkenden öğrenilmesini sağladı. Resmî propaganda, savaşa katılan ülke halklarının derin vatanseverlik duygularına sesleniyor, afişler, kitaplar, gazeteler ve okullar aracılığıyla yayılıyordu. Kahramana dönüştürülen komutanlar gerçek birer tapınma nesnesi haline geliyordu. **Dev boyutlara varan bir ticarî üretim**, savaşı reklam malzemesi olarak kullanıyordu. Bu ürünlerin büyük oranlarda satın alınmış olması, Avrupa halklarının da savaşın hedeflerini benimsediğinin kanıtıdır.

■ Cephe gerisinde, **barışçı fikirlerin yükselişi** ve işçi grevleri, halkın bıkkınlığını 1916'dan itibaren gözle görülür hale getirdi. Bu eylemler 1917'de iyice güçlendi. Sansür, iki kez üstüste İsviçre'de toplanan sosyalistlerin barışçı ve devrimci bildirilerinin yayılmasını engellediyse de, fiyatların artışı, giderek uzayan çalışma saatleri, karne uygulamaları işçileri yıpratmıştı. 1916'dan itibaren grevler patlak vermeye başladı, ama 1917'de yalnızca Rusya'da devrimci bir hava esiyordu.

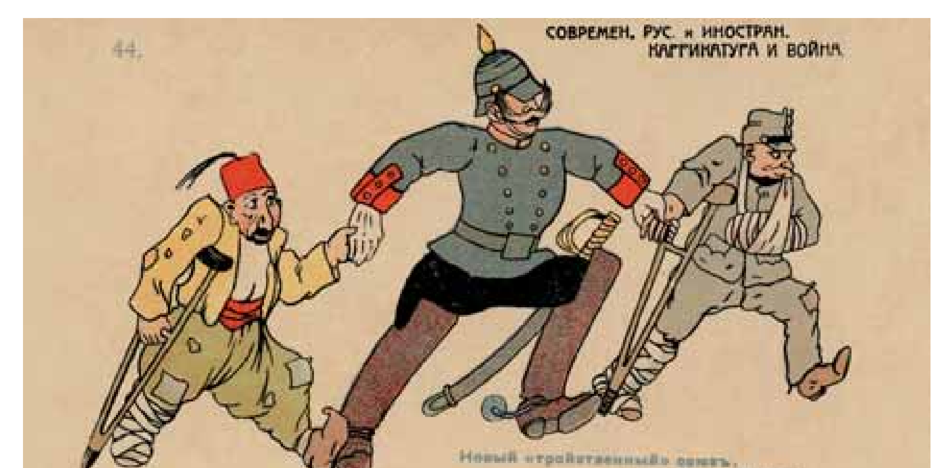
1 **Amerikan Kızılhaç'ı için hazırlanan 1918 tarihli afiş.**

2 **Çocuklar için 1916 tarihli bir boyama albümü.** "Şan olsun müttefiklere."

4 **1916 dolaylarından kartpostal:** Soldan sağa, Franz Joseph, II. Wilhelm, V. Mehmet Reşat ve I. Ferdinand.

5 **Rus propaganda kartpostalı:** Almanya, kendi başlarına bir şey yapacak halleri olmayan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları'nı taşıyor.

3 **Kadınların ve çocukların seferberliği.**

Eli silah tutan herkesin orduya alınması tarlalardaki işleri kesintiye uğrattı. Hasat yarım kaldı, bağbozumu yaklaşıyor.

Cumhuriyet hükümeti adına, onun arkasında toplanmış tüm ulusumuz adına, sizlerin, cesaretleri olmadığından değil yaşları çok genç olduğundan savaşmaktan alıkonan çocukların yiğit yüreklerine sesleniyorum. Sizden tarlalardaki faaliyeti canlı tutmanızı ve bu yılın ürününü kaldırmanızı, gelecek yılınkini hazırlamanızı istiyorum. [...]

Kendi geçim kaynaklarınızı, kentlerde yaşayanların ve sınırlarda ülkenin bağımsızlığıyla birlikte Medeniyet'i ve Hukuk'u savunanların besin kaynaklarını korumamız gerek.

Kalkın öyleyse, Fransız kadınları, küçük çocuklar, vatanın kızları ve oğulları! Savaş alanlarında vuruşanların yerine geçin ekin alanlarında. Yarınlar herkese şan getirecek.

Yaşasın Cumhuriyet! Yaşasın Fransa!

René Viviani, Fransa Başbakanı, 2 Ağustos 1914.

6 **Alsace'lı çizer Hansi'nin 3. savaş borçlanma programı için hazırladığı afiş.**
"Millî Savunma'nın 3. borçlanma programına katılın, kahraman askerlerimize yardım etmiş olursunuz."
Afişin sol alt köşesinde: "Strasbourg Fransa'nındır."

VIII. Savaştan bırakışmalara

S Ö Z L Ü K

* Bırakışma (*bkz. s. 252*)

1 Renault üretimi bir tank, 1917. 1918'de, İtilaf güçlerinin elinde 1.600 adet tank vardı. Almanlarda ise bu sayı 100'den azdı.

2 Fransız generali Foch ve Amerikan generali Pershing, 1918.

A. Bıkkınlık ve kararlılık

Belge 4 ve 5

■ Yıpratma savaşı ve ağır kayıplar verdiren saldırılar, tüm ordularda emre itaatsizlik ve askerden kaçma olaylarına neden oluyordu. Bu tür bireysel eylemler, 1917 nisanındaki Chemin des Dames saldırısının başarısızlığa uğramasının ardından Fransız ordusunda gerçek ayaklanmalara dönüştü. Bu ayaklanmalara yol açan devrimci propagandalar değil, **savaşın korkunç koşullarıydı**: Asker-vatandaşlar vatanlarının haklı davası uğruna ölmeyi kabul ederler, *"Genelkurmayın aptalca planları"* uğruna değil... Nivelle'in yerine geçen **General Pétain** ayaklanmaları sona erdirdi. Askerlerin izin ve karavana düzenlerini iyileştirdi, bu sayede herkesin sevgisini kazandı. Ayaklanmaların bastırılması konusuna da bir düzen getirdi: 30-40 bin ayaklanmacıdan 3.247'si askerî mahkemeler tarafından yargılandı, 554'ü ölüme mahkûm oldu, 49'u idam edildi.

■ Bu bitmiş tükenmiş erkekler ve kadınlar, 1918'de savaşa devam etmeyi neden kabul ettiler? Savaşı kabullenme arzuları savaşın taşıdığı umutsuzluktan daha güçlüydü. Fransa'da, 1917 kasımında başbakan olan **Georges Clemenceau** bu enerjinin timsali olmuştur. 8 Mart 1918'de Millet Meclisi'nde şunları söylemişti: *"İç siyasette savaşıyorum, dış siyasette savaşıyorum; durmadan savaşıyorum."*

B. Hareket savaşına dönüş

Belge 1 ve 2

■ Alman genelkurmayı savaşı kazanmak için son umudunun Amerikalıların gelişinden önce cepheyi yarmak olduğunu biliyordu. Gerçekten de Alman birlikleri 1918 martından itibaren başlattıkları saldırılarla Picardie, Artois ve Champagne'da bunu başardılar. Almanlar tehlikeli bir biçimde Paris'e yaklaşmışlar, kenti uzun menzilli bir topla ("Şişman Bertha") bombalıyorlardı. General Foch, savunmada eşgüdümü sağlamak üzere batı cephesindeki İtilaf orduları başkomutanlığına getirildi.

■ **Yeni silahlar**, özellikle de uçak ve tanklar hareket savaşını yeniden başlattı. Bu alanlarda İngiliz ve Fransız sanayileri (Renault) Almanya'nın çok ilerisindeydi. Pétain 1917'de, "Tankları ve Amerikalıları bekliyorum" diyordu. Almanlar, 1918'de işte bu nedenlerden dolayı yenildiler: Kayıplarının yerini doldurabilecek yedekleri yoktu ve yeni malzemeden yoksundular.

C. Merkezî güçlerin çöküşü

Belge 3 ve 6

■ Ablukalarla yıpranan merkezî güçlerin halkları ve ekonomileri, iyiden iyiye zayıf düşmüş olan ordularına artık destek olamıyordu. Eylül ve ekim 1918'de İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar, Osmanlıları, Bulgarları ve Avusturyalıları yendiler. Önce Bulgaristan, ardından Osmanlı İmparatorluğu, sonra da Avusturya-Macaristan *bırakışma** talebinde bulundu. **Doğudaki tüm cephelerde çatışmalar durdu** ve ekim 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanarak pek çok devlete bölündü.

■ **Batı cephesinde**, İtilaf güçleri temmuz 1918'de yeniden saldırıya geçtiler ve Almanları geri çekilmeye zorladılar. Aynı yılın eylül ayında General Ludendorff, İmparator II. Wilhelm'i bırakışmanın gerekli olduğu konusunda uyardı, zira ordunun tümüyle çökmesinden ve ülkede bir devrim olmasından çekiniyordu. İtilaf Devletleri büyük olasılıkla Alman ordusunun ne denli zayıf düştüğünü tahmin edemediklerinden bırakışma imzalamayı kabul ettiler. II. Wilhelm 9 Kasım 1918'de tahtını bıraktı ve bırakışma 11 Kasım'da Rethondes'da imzalandı. Bu olayın ardından İtilaf ülkelerinin halklarını büyük bir sevinç dalgası sardı.

3 1918'de Avrupa ve Ortadoğu'daki cephelerin haritası.

4 Milletvekili Brison'a gönderilen bir mektup.

Sosyalist milletvekili Brison yeni savaş kredileri için red oyu vermişti. Bir kadından şu mektubu aldı:

Paris, 25 Ağustos 1916

Sayın Milletvekili,

Resmî Gaste'nin sağdık bir okuyucusuyum. Dün Meclis'te sarfettiğiniz güzel Barış sözlerini bu sabah büyük bir mutlulukla okudum. Demekki bu kasaplığa bir son vermek için ayağa dikilcek kadar insan biri de olabilirmiş, hem de bu güzel sözleri sarfederken mağruz kaldığınız tüm porotestolara rağmen. Emin olun, sayın Milletvekili, bütün halk sizledir ve ben, basit bir halk kadını, buna tercüman olurken yalan söylediğimi sanmıyorum.

Bu adamların cepede nerdeyse 2 yıldır çektikleri bütün o korkunç eziyetleri bildiğimden, Bunun bir sonu olması gerekir. Bu kadar akan kan ve bu kadar dökülen gözyaşı yeter ve halkın da hayranlık uyandırıcak kadar cesur olduğunu sanırım. Kocam 18 aydır cepede olan ben, çektiğim korkunç mağnevî eziyetleri ben biliyorum ve hâlâ ve bugünlerde daha da fazla çünkü heralde onun birliği de şu Verdun fırınında erimeye gitcek. [...] bu korkunç savaştan sonra gelip de kimse bize insanlıktan söz etmesin. işte Sayın Milletvekili halkın fikirleri ve Barış için sarfettiğiniz güzel sözlerinizi biz mutlulukla izliyoruz. Kimliğimin gizli kalması konusunda size tüm güvenimle.

Orijinaline uygun olarak çevirilmiştir, imlâ hataları Türkçe çeviride de korunmuştur.

Fransız Başbakanı Clemenceau'nun Gauthier imzalı karikatürü. 5

Yenilenler: Hindenburg, II. Wilhelm ve Ludendorff. 6

SENTEZ

1914-1918 yılları arasında, milyonlarca erkek ve kadın uluslarını ve yaşam biçimlerini savunmak için olağanüstü fedakarlıklara katlandılar. Topyekûn ve dünya çapında bir savaş olan I. Dünya Savaşı, yeryüzünde o güne kadar görülen en büyük çatışmaydı. 1914-1918 Savaşı üç önemli döneme ayrılır:

- 1914'te, bir hareket savaşı: İki taraftan hiçbiri zafer kazanamadı;
- Uzun süren bir hat savaşı (1915-1918 başı): Savaşan güçler arasında denge kuruldu;
- 1918 baharından itibaren, yeni bir hareket savaşı: İyice yıpranmış olan Merkezî İmparatorluklar, İtilaf Devletlerinin ekonomik gücü karşısında daha fazla dayanamadılar.

Böylelikle, İtilaf Devletleri cephesi (Fransa, Birleşik Krallık ve nisan 1917'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri) kasım 1918'de, hem askerî, hem siyasî alanda çifte zafer kazanmış oldu: Bu, demokrasilerin zaferiydi. Ama, 9 milyon insanın öldüğü savaşta, Avrupa insanî ve ekonomik açıdan kan kaybetti.

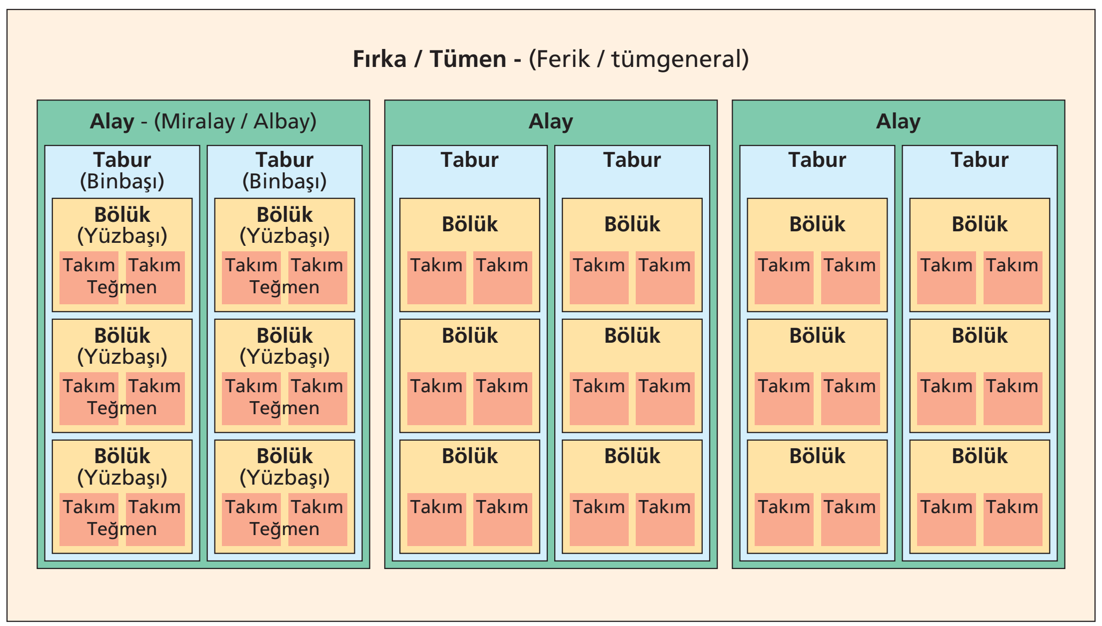
KARIŞTIRMAYALIM

OKUYALIM GÖRELİM

• KİTAPLAR
- **Henri BARBUSSE**, *Ateş*, çev. S. Derviş, (İstanbul, 2002).
- **David FROMKIN**, *Barışa Son Veren Barış*, çev. M. Harmancı, (İstanbul, 2004).
- **İrfan ORGA**, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, çev. A. Bayraktaroğlu, (İstanbul, 2002).
- **Erich Maria REMARQUE**, *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, çev. B. Necatigil, (İstanbul, 1986).
- **Faik TONGUÇ**, *Bir Yedek Subayın Anıları*, 2001.
- **Erik Jan ZÜRCHER**, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y. S. Gönen, (İstanbul, 1999).

• FİLİMLER
- **Charlie CHAPLIN**, *Şarlo asker*, 1918.
- **Stanley KUBRICK**, *Zafer yolları, 1957.*
- **Delbert MANN**, *Batı cephesinde yeni bir şey yok, 1976.*
- **Jean RENOIR**, *Harp esirleri, 1937.*

■ Tümen, alay

■ Siper ve sıçan yolu

Siperler, I. Dünya Savaşı'nın simgesi olmuştur. İleri hatlara çarpışma amacıyla siper çukurları kazılıyordu; ancak askerler saldırıya geçmeden önce günler boyu bu çukurlarda kalıyorlar, yaşamlarını bu derme çatma sığınaklarda sürdürüyorlardı. **Sıçan yolları** ise, farklı siperler (birinci hat, ikinci hat, vs.) arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Bu geçitlere çok dar olmaları nedeniyle böyle bir ad verilmiştir.

■ Ateşkes ve bırakışma (mütareke)

Ateşkes, savaş sırasında kısa bir süre için veya savaşın sonunda, *çarpışmaların durdurulması* demektir. Örneğin Çanakkale savaşları sırasında, *no man's land*'de biriken ve yaz sıcağında kötü koku yayan cesetleri toplamak için birçok kez ateşkes yapılmıştır. **Bırakışma (mütareke)** ise, *savaşın durdurulması* ve düşmanlığın sona erdirilmesi için gereken koşulları belirleyen resmi antlaşmadır.

İki metni karşılaştırma (1)

"Aynı askerin gözüyle 1915 ve 1917'de savaş"

4 Şubat 1915, öğretmen Bay ve Bayan T.'ye...

Birkaç gün boyunca, çok keskin bir soğuk yaptı, sıcaklık eksi 14 dereceye kadar düştü. Pek çok yerde "Boche"larınkine ancak 50 metre mesafede bulunan siperlerde yatabilecek kadar sıcak olmuyor hiç [...]. Geceleyin, aydınlatma fişekleri, üzerimize fırlatılan el bombaları, nöbetler [...] uyumayı imkânsız kılıyor [...]. Çoğunlukla yağmur yağıyor; yağmur suyu çamurdan gölcükler oluşturuyor [...], onların içinde yatmak zorunda kalıyoruz [...], ayaklarımız hep suyun içinde.

Buna rağmen, hiçbirimizde yılgınlıktan en ufak bir iz bile yok. Kesin sonuca, yani zafere kilitlenmiş sarsılmaz bir irade var. [...] Tüm bunların yakında biteceğine ve bana tanımayı ve sevmeyi öğrettiğiniz Fransa'dan "Hun"ları kovacağımıza dair güçlü bir umut var içimde.

Vichy, 14 Ocak 1917 (aynı kişilere).

Gazeteler birkaç gündür barış konusunda tarafsız ülkeler arasında gidip gelen mesajlardan söz edip duruyor. Korkarım yine bizim sabretmemizi sağlamak için düzenlenmiş bir şaka bu. Bu masalları çok dinledik biz [...].

Herşeye rağmen, top mermileriyle delik deşik edilmemiş ve bolca kanla sulanmamış bir uzlaşma zemini bulabileceklerini sanmıyorum [...]. Duruma kesinlik kazandıracağını sandığım bu müthiş saldırı sırasında fişekleri sakınmayacaklarını umuyorum... Bu korkunç sağanakla karşılaştırıldığında, Verdun bir serpinti gibi kalacakmış [...]. Bu büyük gösteri için bizim sevgili torpillileri[1] de düşünüyorlarsa, elbette bunun bir sakıncası olmazdı ve onları kıskanmazdım [...] ama böyle bir olasılık yok; onlar savaşla ilgili herşeyi, hatta hunharca saldırıya uğramış ülkelerini savunma onurunu bile görmezden gelmeyi tercih ediyorlar [...]. Sonuçta, onların hayatlarını ve servetlerini savunmaya ve kanımız pahasına onlara tadını çıkaracakları zaferi getirmeye gitmek zorunda kalanlar yine biz yoksullar, biz ağır işçiler olacağız [...].

Vichy kaplıcalarındaki kısa tedavi bitmek üzere, [...] tam olarak iyileşmedim ve sanırım hiç iyileşemeyeceğim.

1. Korunaklı bir bölgede, çatışmalardan uzakta tehlikesiz bir görev almayı başaran asker.

METNİN TANITILMASI

■ ***Ne** (metnin doğası)?*
Bir asker tarafından yazılmış iki mektup (özel mektuplar).

■ ***Kim** (metnin yazarı)?*
İki mektubu da yazan aynı kişi. Günü gününe cephedeki izlenimleri aktaran bir asker, savaşın isimsiz aktörlerinden biri.
Kendi kendimize sormamız gereken bir soru: Askerî sansürün etkisi ne olabilir?

■ ***Ne zaman** (metnin yazıldığı tarihteki askerî koşullar)?*
- 4 Şubat 1915: Marne çarpışması ve Almanların denize ulaşma çabalarından sonra cepheler yerleşik hale gelmiş, savaşan güçler arasında denge kurulmuştu;
- 14 Ocak 1917: Asker Vichy'den, büyük olasılıkla askerî bir hastaneden "savaş iki yıldır sürüyor" diye yazıyor.

■ ***Kime** (metnin alıcıları)?*
İki örnekte de yazar, eski öğretmenlerine yazıyor. Hangi amaçla?

METİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

■ ***Metinleri karşılaştırarak benzer noktaları ve farklılıkları ortaya çıkarın.***
- İçerikten yola çıkın (başlıca üç izlek işlenmiş): Siperlerdeki yaşam koşulları, askerî durum ve askerlerin morali üzerine tanıklıklar.
- Belgenin önemi: Savaş sırasında bu izlenimlerin nasıl evrildiğini göstermesi.

İzlek 1: Yaşam koşulları.

Asker hava koşullarından etkileniyor; siperlerdeki yaşam korkunç, tehlike sürekli, yaralanma ya da ölme olasılığı her an kol geziyor.

İzlek 2: Askerî durum.
- Çarpışma koşulları, hazırlıkların ardından topçu saldırısı; göğüs göğüse çarpışma.
- Farklı cephelerden, silah ve cephane durumundaki gelişmelerden söz edin; büyük çarpışmaları anımsayın (Çanakkale, nisan-aralık 1915; Verdun, şubat-aralık 1916; aralık 1916'da, General Nivelle'in General Joffre'un yerine geçmesi).

İzlek 3: Askerlerin moral durumundaki değişiklikler.

İki metin arasındaki temel fark bu. Nasıl açıklanıyor?
- 1915: *"...yılgınlıktan en ufak bir iz bile yok"*; kısa bir savaş olacağına inanılıyor (*"Kesin sonuca ... kilitlenmiş sarsılmaz bir irade"*), Cumhuriyet okullarında öğretilen vatanseverlik (*"Hun'ları kovacağız"*).
- 1917'de, savaş sürüp gitmektedir: Katliamlar karşısında yorgunluk, boyun eğme, yılgınlık, ama aynı zamanda "torpilliler"den, görev karşısındaki eşitsizliklerden yakınma ve barışçı fikirlerin gelişmesi ("Kanımız pahasına [...] yine biz yoksullar, biz ağır işçiler").

Çanakkale Savaşları

18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'nı denizden geçemeyen İtilâf Devletleri, 25 Nisan 1915 günü Gelibolu Yarımadasına çıkartma yaptılar. Amaçları, bir an önce Boğazın denetimini ellerine geçirip İstanbul'a yürüyerek, hem Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakmak, hem de Balkanlar'da yeni bir cephe açmaktı. Böylece, dar bir alan olan Gelibolu Yarımadasında I. Dünya Savaşı'nın en kanlı cephelerinden biri oluştu. Osmanlı tarafında Almanlar, Türkler ve Suriyeli Arapların, İtilâf tarafında ise Fransızlar, İngilizler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalıların savaştığı cephede daha çok siper savaşı yaşandı. Birbirlerine çok yakın siperlerin sık sık el değiştirdiği kanlı muharebeler yaklaşık sekiz ay sürdü ve çok insan kaybına neden oldu.

İtilâf güçlerinin 1916 ocağında çekilmeleriyle sona eren Çanakkale Savaşları, Osmanlılara Anafartalar Cephesi Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'in şahsında bir savaş kahramanı kazandırdı ve Bulgaristan'ın kendi yanlarında savaşa girmesini sağladı.

Bugün Gelibolu Yarımadasında bulunan çeşitli uluslara ait birçok şehitlik, her yıl yapılan anma törenleriyle, bir zamanlar karşı karşıya gelmiş olan ulusların aralarındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmelerine katkıda bulunuyor.

1 Teğmen Mehmet Fasih'in tanıklığı.

Palamutluk ve Kavaklıdere sırtındaki topçularımıza obüs ve şarapnel yağıyordu. Ateş kestik. Fakat düşman biraz daha devam etti. Neferlerin telaşla ordugâha doğru geldiklerini gördüm. Nedenini sordum. Mahmut Can yaralanmış. Kolunda, ayağında, göğsünde ve yüzünde bereler ve kum parçaları var. Hemen koşarak çizmelerini, pantalonunu, çoraplarını kestim. Zavallı fena halde idi. Fakat metanetini bırakmıyordu. Sarıp sarmalayıp gönderdik. Ayağı ile kolu biraz ağırca... Onu savdıktan sonra yüzbaşı ile siperlerdeki tahribatı gidermeye gittik... Burada görülen manzara insana dehşet veriyor. Altı nefer şehit olmuş. Öyle bir şehadet ki, her birinin parçası birbirine girmiş. Kanları çekilmiş, göğüs ve kolları mumdan yapılmış gibi fildişi renginde. Dinamit barutu ile yanmış baldırlar, bacaklar mosmor. Etleri dökülmüş. Çehreleri artık tanınmayacak bir halde. Simsiyah...

Murat Çulcu (yay.), *Kanlısırt Günlüğü: Mehmet Fasih Bey'in Çanakkale Anıları* (İstanbul, 1997).

2 Deniz Eri Joe Murray'in tanıklığı.

Kurşunlar siper kenarlarına çarpıyordu – beng, beng, beng – hattâ kum torbalarını delip cesetlere saplanıyordu. Koku... Aman Tanrım korkunçtu! Aramızda kalsın, "Lütfen Tanrım, beni sadece kendim için değil, anam babam için de yaşat!" diye dua ediyordum. Binbaşı Parsons'ın merdivene tırmanıp, "Beş dakika ... dört dakika ..." diye saydığını hatırlıyorum. O anda genç bir asteğmen olan Corbie yanımdan geçip Parsons'a bir şeyler söylediği için Parsons üçle ikiyi saymadı. Ondan sonra, "Bir dakika kaldı ... Haydi!" diyerek düdüğünü çaldı ve siperlerden fırladık. Biz üç dört metre uzunluğunda bir yan siperdeydik, önümüzdekiler merdivenlerden siperden çıkıyorlar ve hemen yine siperlere düşüyorlardı. O anda saldırıya kalkanlardan çoğu ya sipere ya da kenara düşüp kaldılar. Her taraf ölülerle doluydu.

Nigel Steel ve Peter Hart, *Gelibolu: Yenilginin Destanı* (Londra, 1994).

3 Siperler neden birbirlerine çok yakındı?

[...] Alçıtepe'nin elden çıkmaması için bütün çabanın harcanmasını emrettim. Türk hatlarının, İngiliz siperlerinin yakınında kazılacak siperlere yerleşmesini tavsiye ettim. Zira ön hatlarımız, ancak bu suretle düşman gemi atışlarından kurtarılabilirdi. Siperler birbirine yakın olunca, gemilerden atılacak mermilerin bizzat kendi siperlerine düşmesi ihtimali bulunduğundan, ön siperler top ateşinden kurtulabilirdi. Bu husus, komutanlara ve birliklere yeteri kadar açıklandı ve uygulandı.

Otto Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl* (Berlin, 1920).

4 Vuruşmadan sonra cesetler.
Australian War Memorial Arşivi.

5 23 Mayıs 1915.
18-19 Mayıs gecesinde Osmanlı saldırısından sonra *no man's land*'de biriken cesetler kokmaya başlayınca, bunların toplanması için bir günlük ateşkes ilân edildi.
Australian War Memorial Arşivi.

6 Çanakkale Şehitler Abidesi.

7 Gelibolu törenlerinde bir dostluk elçisi.
Avustralyalı Kristy Underwood, üzerinde Türk bayrağı, elinde Avustralya bayrağı ile.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Çanakkale Cephesi neden çok önemli bir cepheydi?*
2. *Çanakkale Cephesinde iki tarafın da çok kayıp vermesinin nedenleri nelerdir?*
3. *Günümüzdeki anma törenlerinin bize ne sağladığını düşünün.*
4. *Çanakkale Savaşlarını anmanın Avustralyalılar için neden bu kadar önemli olduğunu araştırın.*

BECERİNİZİ **kullanın**

➤ ***Kişisel tanıklıkların tarih çözümlemesinde kullanılması.***

KONU 13

Rusya'da devrim

Rusya'da tarihin akışını tümüyle değiştiren 1917 devrimleri, aynı zamanda 20. yüzyılın en önemli siyasal olayları arasında yer alır.

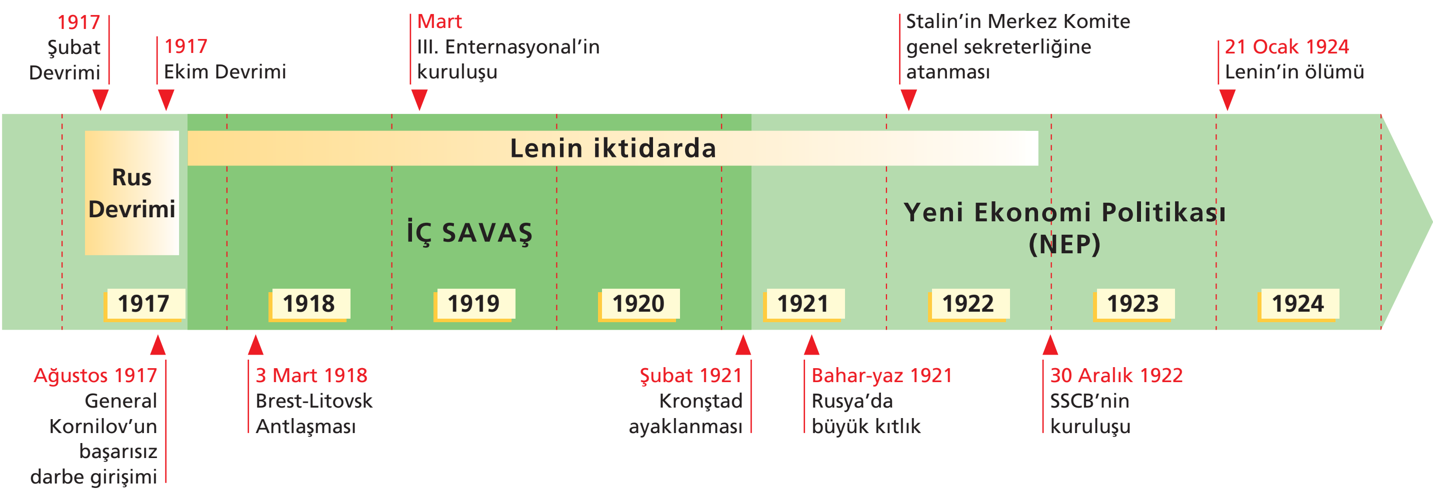
Şubat 1917'de, üç yıldır süren savaş yüzünden iyice zayıf düşmüş olan Çarlık rejimi yıkıldı ve yerine demokratik bir geçici hükümet kuruldu. Ancak, Lenin ve Troçki yönetiminde başlayan Ekim Devrimi, birkaç ay içinde, Rusya'da 1991 yılına kadar varlığını koruyacak yepyeni bir rejimi iktidara taşıdı.

■ *Çarlık rejimini deviren kendiliğinden bir devrimden, eylemci bir azınlığın, yani bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi aşamasına nasıl gelindi?*

■ *Lenin ve bolşevikler tarafından yorumlandığı biçimiyle marksizm, nasıl yetmiş yıl sürecek bir diktatörlüğün doğmasına yol açtı?*

KONUNUN PLANI

- **I. Şubat 1917 Devrimi**
- **II. Ekim 1917 Devrimi**
- **III. Hayatta kalma çabası ve kuruluş yılları**
- **IV. 1921 dönemeci ve NEP'in oluşturulması**
- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya: S. M. Ayzenştayn imzalı bir film: "Ekim"

1 II. Nikolay, 1917 yazında Çarskoye Selo'da tutuklu iken.

2 **Lenin Petrograd'da, nisan 1917.** *1930'lu yılların Sovyet halk resim sanatından bir örnek.*

I. Şubat 1917 Devrimi

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• SOVYET
Rusça'da "konsey" veya "şura". Genellikle işçi, köylü ya da askerlerden oluşan halk meclisi. İlk sovyetler 1905 Rus Devrimi sırasında ortaya çıkmıştı.

S Ö Z L Ü K

* Duma

1 **1917'de başlıca siyasî partiler.**

<table>
<tr><th colspan="2">PARTİLER VE LİDERLERİ</th><th>PROGRAM</th></tr>
<tr><td colspan="2">Anayasal-demokratlar (KD) <u>Milyukov</u></td><td rowspan="2">Batılı tarzda devrimler; savaşa devam; Kurucu Meclis</td></tr>
<tr><td colspan="2">Ilımlı sosyalistler <u>Kerenski</u></td></tr>
<tr><td colspan="2">Devrimci sosyalistler (SR) <u>Çernov</u></td><td>Barış; Kurucu Meclis; toprakların paylaşımı</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Marksist sosyal-demokratlar</td><td>Menşevikler <u>Martov</u></td><td>Barış; Kurucu Meclis; kollektifleştirme</td></tr>
<tr><td>Bolşevikler <u>Lenin</u></td><td>Acil barış; devrim; iktidarın sovyetlere devri; kollektifleştirme</td></tr>
</table>

A. Savaştan devrime

Belge 2 ve 3

■ İsviçre'de sürgünde bulunan Rus devrimcisi, Lenin adıyla bilinen Vladimir Ulyanov, 1914'te, *"Savaş devrime verilmiş en güzel hediyedir"* diye yazıyordu. Bu küçük cümleyi kimsecikler farketmedi. Yazarını da çarın gizli polisi dışında kimse tanımıyordu. Rus İmparatorluğu ise o günlerde hâlâ güçlü ve istikrarlı bir devlet görüntüsü veriyordu. Oysa savaş, aradan üç yıl bile geçmeden çarlık rejimini yıkıma sürükleyecekti.

■ Rusya açısından oyunun önemli bölümü cephede oynanmıyordu. Ordunun 1914 ve 1915'te aldığı yenilgilere karşın, Rus cephesi iyi direniyordu. Esas çöküntüye uğrayan, ekonomi ve siyasal iktidardı. Büyük ölçüde kırsal kalmış devasa bir ülke olan Rusya, ithalatının bağlı olduğu Avrupa sanayiinden savaş nedeniyle kopmuş, ekonomisinin düzeni bozulmuştu. Kentlerde herşeyin eksikliği çekiliyor, fiyatlar el yakıyor, işsizlik artıyor, kıtlık tehlikesi başgösteriyordu. **Siyasal iktidar durumu denetleyemez hale gelmişti.** Aynı zamanda Rus ordularının başkomutanı olan Çar II. Nikolay yenilgiler nedeniyle gözden düşmüştü; Alman kökenli çariçenin ise ihanetinden şüphe ediliyordu.

■ 1916 yılının sonunda, çariçenin üzerinde büyük etkisi olan rahip Rasputin'in öldürülmesiyle belirginleşen siyasal kriz ortamında **grevler çoğaldı, toplumsal rahatsızlık orduya kadar sıçradı.** 1917 "Şubat günleri", rejimi güven kaybına uğramış ve iyice zayıf düşmüş halde yakaladı.

B. Çarlık rejiminin düşüşü

Belge 4

■ Petrograd sert bir kış geçiriyordu. Her alanda iaşe güçlüğü çekiliyor, sosyalist fikirlerden etkilenen işçiler greve gidiyordu *(bkz. s. 160)*. Ancak kimse başkentte birbiri ardından patlak veren bu grevlerin birkaç gün içinde rejimin düşmesine yol açacağını öngörmemişti. Herşey **27 Şubat** günü olup bitti. **Askerler** *"Barış isteriz"*, *"Kahrolsun Çar"* diye bağıran **göstericilerin üzerine ateş açmayı reddettiler** ve ayaklandılar. İşçiler ve askerler birlikte silah depolarını ele geçirdiler, siyasî tutukluları serbest bıraktılar ve başkentin stratejik noktalarını işgal ettiler. 1905 devrim geleneği ile buluşan devrimci partilerin liderleri bir *sovyet** oluştururken, *Duma**'daki muhalif milletvekilleri de düzenin yeniden sağlanması için bir komite topladılar.

■ Olaylarla başa çıkamayan **II. Nikolay, 2 Mart'ta tahttan çekildi**. Aynı gün, Duma komitesi ile Petrograd Sovyeti arasında sağlanan bir anlaşmayla geçici bir hükümet kurulmasına karar verildi. Sovyet, bu hükümeti geniş demokratik reformlar içeren bir program uygulaması koşuluyla desteklemeyi kabul etmişti.

C. İkili iktidar

Belge 1, 5 ve 6

■ Bu uzlaşma ortaya iki başlı bir iktidar çıkardı. **Bir tarafta**, Anayasal-demokrat Parti liderlerinin denetimindeki **Geçici Hükümet iktidarı** vardı. Herşeyden önce düzensizliği önleme endişesiyle hareket eden bu hükümet, ekonomik ve siyasal düzeni bozmak istemiyordu. Yalnızca kurumları demokratikleştirmeyi ve savaşı kazanmayı amaçlıyordu. **Diğer tarafta**, doğrudan halkın çıkarlarını temsil ettikleri iddiasında olan **sovyetler** vardı. Birkaç hafta içinde, ülkenin her yerinde kendiliğinden yüzlerce sovyet, binlerce fabrika ve mahalle komitesi ortaya çıktı. Devrimci partiler (sosyalist-devrimciler, menşevikler, bolşevikler), en sonunda söz hakkını elde eden bir halkın çok sayıda talebinin dile getirildiği bu meclislerin denetimi için birbirleriyle yarışıyorlardı.

2 **1917-1918'de Doğu cephesi.**

B İ Y O G R A F İ

3 **Lenin adıyla bilinen Vladimir İliç Ulyanov**
(1870-1924)

Bir memur çocuğu olan ve hukuk fakültesinde öğrenim gören Lenin, Marx'ın fikirlerinden çok etkilenmişti. 1895'te Rusya'daki ilk marksist grubu kurdu. Sibirya'ya sürgüne gönderildi (1897-1900). 1902'de, profesyonel devrimcilerden oluşan bir parti kurmanın gerekliliğine değindiği *Ne Yapmalı?* adlı kitabını yayınladı. 1903'te bolşeviklerin başına geçen Lenin, 1905 Devrimi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Fransa'da, Avusturya'da ve İsviçre'de sürgünde yaşadı. Şubat 1917 Devrimi'nden sonra Rusya'ya döndü, 2 Nisan'da Petrograd'a geldi ve "Nisan tezleri"ni açıkladı.

Ekim 1917'de bolşeviklerin gerçekleştirdikleri darbeden sonra, Halk Komiserleri Konseyi'nin başkanı oldu. Bunun yanı sıra, Bolşevik Partisi'nde siyasî büro üyeliği de devam ediyordu. Ekim Devrimi'nin başarısı, Bolşevik Partisi içinde büyük bir otorite elde etmesini sağladı. 1919'da *Komintern* adıyla III. Komünist Enternasyonal'i kurdu.

Lenin, Rusya'yı 1922'ye kadar yönetti. Stalin'in kusurları konusunda partiyi uyarmayı denedikten sonra, ağır hastalığı nedeniyle siyasetten çekilmek zorunda kaldı. 21 Ocak 1924'te öldü.

Cepheye geri sürülen Rus asker kaçakları, 1917. **4**

5 **Mart 1917'de, işçi ve köylülerin imzaladığı talep mektupları.**

Taleplerimiz:
1. Günlük çalışma süresinin sekiz saate indirilmesi [...].
2. Vasıflı işçi ücretlerinde % 20 oranında artış. Vasıfsız işçiler için, erkeklere 1 ruble, kadınlara 75 kopek yevmiye. Ayrıca, sekiz saatlik işgününe geçilirken bu ücretlerde herhangi bir indirim yapılmaması [...].
3. Fazla mesai saatleri ile, pazarları ve resmî tatil günleri yapılacak mesailer için, normal ücrete oranla % 50 zamlı ödeme [...].
4. Fabrika komitesinin onayı olmaksızın işten çıkarma kararı alınmaması [...].
5. Yönetimin işçilere karşı terbiyeli bir tavır takınması [...].
6. Yemeklerde kaynar su [...].
7. Fabrika çıkışında işçilerin üstünün aranmaması [...].

Ust'Katavski fabrikası (Ufa ili) İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin talep mektubu, 28 Mart 1917.

19. yüzyıl sonunda Batı Avrupa'daki işçi taleperiyle yukarıda sıralanan talepler arasında ne tür farklılıklar ve benzerlikler gözlemliyorsunuz? Bundan nasıl bir sonuç çıkarılabilir?

6 **Ranenburg bölgesi (Riyazan ili) Sosyal Örgütler Yürütme Komitesi'nin kararları, bahar 1917.**

Bahar ekimi arifesinde toprakların kiralanması sorununu inceleyen Komite, aşağıdaki kararları almıştır:
- Tüm topraklar ekilmelidir.
- Kişilerin mülkiyetinde bulunan toprakların kiralanması serbesttir.
- Kira bedeli, işlenen her [hektar] için 30 ruble olarak belirlenmiştir [...].
- Büyük toprak sahiplerine ancak, ücretli işçilerin ya da savaş mahkumlarının yardımı olmaksızın kendi çabalarıyla değerlendirebilecekleri genişlikte bir alan bırakılacaktır.
- Büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan ve tarla sürmekte kullanılan atlara, 1914'teki ilk salmalar için ödenen oranda bedel karşılığı el konacaktır.

Komite bunun dışında toprak alım-satımlarını durdurmayı, ırmak ve ormanları, ayrıca bahçeleri, mülkiyetli arazileri, canlı ya da ölü besi hayvanlarını koruma altına almayı, fiyatlar, ücretler ve kiralarla ilgili kararlara uyulup uyulmadığını denetlemeyi kararlaştırmıştır.

Bu kararlar özel mülkiyet ilkesini ortadan kaldırıyor mu?

II. Ekim 1917 Devrimi

ANAHTAR SÖZCÜK

• GEÇİCİ HÜKÜMET

Rus geçici hükümeti (mart-ekim 1917), önce anayasal-demokratlar, daha sonra ise temmuz ayından itibaren Kerenski ve ılımlı sosyalistler tarafından yönetildi.

SÖZLÜK

* İşçi denetimi
* Kızıl muhafızlar
* Kronştad
* Proletarya diktatörlüğü

BİYOGRAFİ

1 Aleksandr Fyodoroviç Kerenski *(1881-1970)*

Devrimci militanların savunma avukatı olan Kerenski, Duma'ya milletvekili seçildi (1912-1917); devrimci sosyalistlerin ılımlı kanadına (emekçiler) katıldı. 27 Şubat 1917'de, Petrograd Sovyeti başkan yardımcılığına seçildi. Mart-nisan aylarında Geçici Hükümet'te Adalet Bakanlığına getirildi. Mayıs-temmuz 1917 arasında yine Geçici Hükümet'te Savaş Bakanlığı, aynı yılın temmuz ayından ekim ayına kadar da Başbakanlık yaptı. Askerî yenilgilerin, devrimci ayaklanmaların damgasını vurduğu ve bolşeviklerin giderek güç kazandığı zor bir dönemde, Rusya'da demokratik bir yönetim kurulmasını sağlayamadı. Hükümeti ekim 1917 ayaklanması ile devrildi ve Kerenski ülke dışına kaçmak zorunda kaldı.

A. Şubattan ekime

Belge 1 ve 5

■ Kaynayan bu talepler karşısında *Geçici Hükümet**, ordu komutanları ve burjuvazi kendilerini savunmaya bakıyorlardı. Geçici Hükümet, yeni rejimin batılı demokrasiler arasında yerini alabilmesinin ve düzensizliğe bir son verebilmenin ancak Almanya'ya karşı kazanılacak bir zaferle mümkün olacağı kanısındaydı. Dolayısıyla, **savaşa devam ediyordu**. Ancak, Savaş Bakanı Kerenski'nin çabalarına rağmen, Rus ordularının haziran 1917'de başlattığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı.

■ Bu arada, toplumsal gerginlikler giderek artıyordu. Patronlar sekiz saatlik işgününü kabul ettiler, ancak grevlere üretimi durdurarak yanıt verdiler. **Ekonomi çöktü.** *İşçi denetimi**ni ve *"tüm iktidarın sovyetlere bırakılmasını"* talep eden işçilerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Nüfusun % 80'inden fazlasının yaşadığı kırsal kesimde, köylü komiteleri soylulara ait olan toprakları işgal etmeye başladılar. Ukrayna'da, Finlandiya'da ve Kazan Tatarları arasında özerklik talepleri çoğaldı. Sloganlarıyla tüm bu hareketleri cesaretlendiren tek parti bolşeviklerinkiydi *("Köylülere ekmek, barış, toprak")*. İsviçre'den dönüşünde **Lenin, programını** "nisan tezleri" başlığıyla **açıkladı** (tüm iktidar sovyetlere geçecek, Geçici Hükümet'e destek verilmeyecek).

B. Ekim 1917: İktidarın bolşevikler tarafından ele geçirilmesi

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ 3 ve 4 Temmuz'da, Petrograd'daki bolşevik yanlısı alaylar başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişiminde bulundular. Bolşevik liderler tutuklandı, Lenin Finlandiya'ya kaçtı. Ağustos ayının sonunda, patronlar ve ordunun üst yönetimi tarafından desteklenen General Kornilov, askerî darbe yapmayı denedi. Geçici Hükümet'in başına geçmiş olan Kerenski, bu tehdidin önünü almak için bolşevikleri yardıma çağırmak zorunda kaldı. Gizli örgütlenme konusundaki deneyimleri ve askerler arasındaki destekçileri sayesinde bolşevikler, darbeyi başarısızlığa uğrattılar. Bolşevik Partisi'nin 200.000'den az üyesi vardı, ama kararlılığı onu **devlet otoritesinin yıkıldığı bu ülkede belirleyici bir siyasal güç** haline getirmişti. Finlandiya'dan dönen Lenin, güç kullanarak iktidarı ele geçirme zamanının geldiğine karar verdi.

■ Kendiliğinden patlak veren ve öngörülemeyen şubat günlerinin aksine, ekim 1917 bolşevik darbesi **Lenin ve Petrograd Sovyeti'nin başkanı Troçki** tarafından özenle hazırlanmıştı. Ayaklanma 24 Ekim'de başladı. Gece boyunca, *kızıl muhafızlar**, askerler, işçiler ve *Kronştad** deniz üssünden gelen denizciler başkentin denetimini ele geçirdiler ve Kerenski hükümetini iktidardan uzaklaştırdılar.

■ Bolşevikler gerçekleştirdikleri darbeyi II. Sovyet Kongresi'ne kabul ettirdiler. Kongre, Lenin tarafından kaleme alınmış olan ve ***"tüm iktidarı sovyetlere"*** bırakan bir metni oylayarak kabul etti. Bu karar Lenin'in ülkeyi *"halk adına"* yönettiğini söylemesine olanak tanıyordu. Ancak, **gerçek iktidar yalnızca bolşeviklerin elinde bulunuyordu**. Marx gibi, Lenin de komünizmin ancak bir *proletarya diktatörlüğü**nün ardından gerçekleşebileceğine inanmıştı. Lenin'e göre Bolşevik Partisi (kısa süre sonra, mart 1918'de Komünist Parti'ye dönüşecekti) proletaryanın öncüsüydü.

■ 25 Ekim'de bolşevik hükümeti kuruldu. Halk Temsilcileri Kurulu adını taşıyan bu hükümet hemen iki önemli karar çıkardı: Barış kararnamesi ve toprak kararnamesi. Bolşevik darbesi, birkaç saat içinde eski politikalarla radikal bir kopuş yaratmıştı. Ancak, iktidarlarını sağlamlaştırmak için bolşeviklere amansız mücadelelerle dolu yıllar gerekecekti.

2 "Kışlık Saray'ın alınışı", ekim 1917. *Gerçekçi akım temsilcilerinden bir Sovyet ressamın 1930'lu yıllara ait tablosu.*

3 Lenin'in Bolşevik Parti yöneticilerine mektubu.

Silahlı ayaklanma, siyasî mücadelenin kendine özgü bir biçimidir. Kendine özgü kurallara tâbîdir [...]. Karl Marx, "*silahlı ayaklanma da tıpkı savaş gibi bir sanattır*" diye yazarak bu gerçeği mükemmel bir ifadeyle dile getirir. İşte bu sanatın Marx tarafından ortaya konulan başlıca kuralları:

1. Ayaklanma ile asla oyun oynanmamalı ve ayaklanma başlatıldığında sonuna kadar gidilmesi gerektiği fikri akıllarda iyice yer etmiş olmalıdır.
2. Belirleyici noktalarda, belirleyici anlarda ne olursa olsun güç bakımından büyük bir üstünlük sağlanmalıdır, yoksa düşman [...] ayaklananları yok eder.
3. Ayaklanma bir kez başladıktan sonra, büyük bir kararlılıkla hareket edilmeli ve bedeli ne olursa olsun mutlaka saldırıya geçilmelidir. Savunma silahlı ayaklanma için ölüm demektir.
4. Düşmanı gafil avlamaya çalışılmalıdır [...].
5. Her gün küçük başarılardan ibaret olsa da zafer kazanılmalı ve ne olursa olsun "*moral üstünlük*" korunmalıdır.

Lenin, 8 Ekim 1917.

4 Toprak ve barış üzerine kararnameler (ekim 1917).

Toprağa ilişkin özel mülkiyet hakkı kesin olarak kaldırılmıştır. Toprak alınıp satılamaz, kiralanıp ipoteklenemez ya da herhangi bir biçimde devredilemez. Toprak – ister kamuya, ister çarlık ailesinden prenslere, saraya, manastırlara ve Kilise'ye [...], ister köylü birliklerine ve köylülere ait olsun – tümüyle, herhangi bir tazminat ödenmeksizin devletleştirilmiştir ve bundan böyle o toprağı işleyenlere aittir [...]. Toprağın tasarruf hakkı, cinsiyet farkı gözetilmeksizin, kendi çabaları ve ailelerinin yardımıyla ya da kooperatifler kurarak toprağı işlemeyi arzu eden her Rus Devleti vatandaşına tanınmıştır. Ancak bu hak, yalnızca toprağı işlemeye devam edebildikleri sürece geçerli olacaktır. Yevmiyeyle çalışma kabul edilmeyecektir.

24-25 Ekim devriminden sonra kurulan ve işçi, asker ve köylü temsilcileri sovyetlerine dayanan işçi ve köylü hükümeti, savaşan tüm halkları ve hükümetlerini adaletli, demokratik bir barışa ulaşmak amacıyla dehal görüşmelere başlamaya davet eder.

Hükümet, herhangi bir toprak ilhakı [...] ya da maddî tazminat [...] söz konusu olmaksızın derhal gerçekleştirilecek bir barışı [...] adaletli ya da demokratik bir barış olarak kabul eder.

Her türlü gizli diplomatik faaliyet [...] hükümet tarafından yasaklanmıştır. Hükümet, savaşan tüm ülkelerin hükümetlerini ve halklarını derhal bir bırakışma imzalamaya davet eder.

1. Bu kararnamelerle Rus halkının hangi talepleri yerine getirilmiş gibi görünüyor?
2. Geçici Hükümet bu kararnameler konusunda nasıl tavır almıştı?

5 "Nisan tezleri".

Rusya'nın bugünkü durumunda özgün olan şey, devrimin iktidarı burjuvaziye vermiş olan ilk aşamasından [...], iktidarın proletaryaya ve yoksul köylü katmanlarına [...] devredileceği ikinci aşamasına geçişin yaşanmakta olmasıdır.

Geçici Hükümet'e hiçbir destek verilmemeli; verdiği sözlerin, özellikle de ilhakların kabul edilmemesi ile ilgili olanların [...] yalandan ibaret olduğu gösterilmeli.

İşçi temsilcileri sovyetlerinin mümkün olan tek devrimci hükümet biçimi olduğu [...] halk kitlelerine açıklanmalı.

Azınlıkta olduğumuz sürece, tüm gücümüzü yapılan hataları eleştirmeye ve açıklamaya harcayacağız; kitlelerin hatalarından deneyim yoluyla kurtulabilmeleri için [...], tüm iktidarın işçi temsilcileri sovyetlerine bırakılmasının gerekli olduğunu her fırsatta dile getireceğiz.

Parlamenter bir cumhuriyet değil - işçi temsilcileri sovyetlerinin ardından bu modele dönmek geri adım atmak demek olur -, tüm ülkede tabandan tepeye doğru kurulacak işçi temsilcileri, tarım işçileri ve köylü sovyetlerinden oluşacak bir cumhuriyet [...].

Ülkedeki tüm toprakların devletleştirilmesi ve yerel tarım işçisi ve köylü temsilcileri sovyetlerinin kullanımına bırakılması [...].

Yoksul köylü temsilcileri sovyetlerinin kurulması [...].

Devrimci bir enternasyonal, sosyal-şovenlere karşı bir enternasyonal kurulması.

Lenin, *Devrim Sürecinde İşçi Sınıfına Düşen Görevler*, nisan 1917.

III. Hayatta kalma çabası ve kuruluş yılları

S Ö Z L Ü K

* Çeka

1 Kızıl Ordu Başkomutanı Lev Troçki.

Lev Davidoviç Bronştayn Troçki, orta sınıf burjuvazisinden Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 1879'da Rusya'da dünyaya geldi. Hukuk öğrenimi sırasında devrimci fikirlere ilgi duymaya başladı. Önceleri menşeviklere yakınlaşan Troçki, 1905 Devrimi sırasında Sankt-Peterburg Sovyeti'nin başkanı oldu. Temmuz 1917'de bolşeviklere katıldı, Lenin'le birlikte ekim darbesini hazırladı ve önce dışişlerinden, ardından da savaştan sorumlu komiserliğe getirildi. Bu son görev, Kızıl Ordu'yu örgütleyen komutan olarak tanınmasını sağladı.

1924'te Lenin'in ölümünden sonra Stalin'le fikir ayrılığına düşen Troçki, 1927'de partiden ihraç edildi, 1929'da da SSCB dışına sürüldü. Ülke dışından stalinizme karşı şiddetli kampanyalar yürütmeye devam etti. 1940'ta, Mexico'da Stalin'in bir ajanı tarafından öldürüldü.

A. Bolşevik rejiminin ilk günleri

Belge 2 ve 3

■ Kasım 1917'den itibaren bolşevikler, diktatörlüklere yakışacak türden önlemler almaya başladılar. Muhalif gazeteler ve başlıca siyasî partiler yasaklandı; sovyetler, sendikalar ve fabrika komiteleri Bolşevik Partisi'nin buyruğu altına girdi. Bir kurucu meclis seçildi, ancak bolşevikler çoğunluğu elde edemediklerinden, **6 Ocak 1918**'de, ilk oturumundan birkaç saat sonra, zor kullanılarak feshedildi. Bolşevik iktidarının en önemli silahlarından biri, 7 Aralık 1917'de kurulan ve Cerzinski tarafından yönetilen *Çeka** idi. Bu siyasî polis, çarlık Rusyası'nda bilinmeyen iki baskı yöntemi uyguluyordu: Rehin alma sistemi ve kurum olarak önemli bir gelecek vaadeden çalışma kampları.

■ Halkın ezici çoğunluğu Almanya ve Avusturya-Macaristan ile barış yapılmasını arzuluyordu. Bu konu, Rus Devrimi'nin ardından dünyanın başka yerlerinde de devrimlerin patlak vereceğini uman bolşevikler için de öncelik taşıyordu. Barış yapılmazsa, bolşevik devriminin ve dünya devriminin (bu ikisi Lenin'e göre birbirinden ayrı tutulamazdı) geleceği tehlike altında kalacaktı. **3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması** imzalandı. Batıdaki topraklarının önemli bölümünü kaybeden Rusya için bir felaket olan bu antlaşmanın nedenini Lenin şöyle açıklıyordu: *"Zaman kazanmak için mekân vermek"*. Ancak bu ateşkes kısa süreli olacaktı; 1918'de bu kez iç savaş patlak verdi.

B. İç savaş (1918-1921)

Belge 1, 4 ve 5

■ Rusya, dört yıl boyunca komünistlerle hasımlarını pek çok kez karşı karşıya getiren çatışmalardan oluşan bir iç savaşla parçalandı:

- 1918'de ancak Rusya'nın orta kesimlerini kontrol eden bolşevikler ya da komünistler - **"Kızıllar"** - kendi aralarında hayli bölünmüş durumda olan bolşevik karşıtı yönetimler - **"Beyazlar"** - arasındaki savaş üç yıl sürdü. Başlangıçta birkaç zafer kazandıktan sonra (bahar-yaz 1919), Amiral Kolçak, General Denikin ve General Vrangel yönetimindeki Beyaz ordular, İngiltere, Fransa, ABD ve Japonya'dan malzeme, silah ve asker bakımından destek aldıkları halde, 1920 ve 1921'de Kızıl Ordu tarafından yenilgiye uğratıldılar. Troçki tarafından etkili bir biçimde yönetilen Kızıl Ordu, asker sayısı bakımından üstündü ve komuta kademesindeki birliklerden yararlanmıştı.

- İkinci bir çatışma türü bolşeviklerle Rus egemenliğinden kurtulmak isteyen ulusçuları (Ukraynalılar, Gürcüler, Ermeniler) karşı karşıya getiriyordu.

- Son olarak, iç savaşın üçüncü bir boyutu da, bolşevikleri kırsal kesimi denetimleri altında bulunduran asker kaçağı ve asî **milyonlarca köylü** ("Yeşiller") ile çarpışmaya zorluyordu. Köylüler, askere yazılmayı ve devletin tarım ürünlerine el koymasını reddediyorlardı.

■ Hayatta kalma mücadelesinin bağlı olduğu bu savaşı her alanda kazanmak, ama aynı zamanda *"bir an önce komünizme geçebilmek"* (Lenin) için, bolşevik rejimi olağanüstü önlemler alıyordu. Bu önlemlere **"savaş komünizmi"** adı verilmişti. Tüm bankalar, şirketler, ticarethaneler devletleştirildi. Ürünler karneye bağlandı ve ücretlerin karşılığı mal olarak ödenmeye başladı. Ekonomi askerîleştirildi. Kızıl Ordu'nun her konuda önceliği vardı. Yine de, büyük bir engel varlığını koruyordu: Para birimi çöktüğünden *(bkz. s. 396)*, artık ürünlerini satmaktan herhangi bir çıkar sağlayamayan köylülerin direnişi. Bolşeviklerin tarımsal ürünlere el koyma kararı, köylülerin ayaklanmasına yol açtı.

■ Bolşevikler bu üç iç savaştan ikisini kazandılar: "Beyazlara" ve ulusçulara karşı verdikleri mücadelelerden zaferle çıktılar. Köylülere karşı yürüttükleri üçüncü savaşta ise, geri adım atmak zorunda kaldılar. **1921'de, Rusya artık tükenmişti.**

2 Cerzinski ve "kızıl terör".

30 Ağustos 1918'de, Fanni Kaplan adında devrimci-sosyalist bir kadın Lenin'e ateş ederek ağır yaraladı. Hemen ertesi gün, Çeka'nın başkanı F. Cerzinski kızıl terörün habercisi olan aşağıdaki çağrıyı yayınladı. Birkaç gün içinde binlerce "burjuva" sorgusuz infaz edildi.

Emekçiler, burjuvaziyi yok etme vakti geldi, yoksa sizler onun tarafından yok edileceksiniz. Kentler tüm bu burjuva kokuşmuşluğundan arındırılmalıdır. Bu bayların tümü fişlenecek, devrimci dava açısından tehlike oluşturanlar yok edilecektir... İşçi sınıfının marşı bir kin ve intikam türküsü olacaktır.

***Pravda*, 31 Ağustos 1918.**

Çeka ne adalet için ne de şu ya da bu kişiye karşı mücadele eder. Biz burjuvaziyi sınıf olarak ortadan kaldırma organıyız. Bir sorgu sırasında, kendi kendime şu ya da bu kişi sovyet iktidarına karşı hareket etmiş mi diye sormam. Bu kişi hangi sosyal sınıfa ait? Eğitimi, mesleği nedir? Bu soruları sorarım. Son olarak, olasılıklar dahilinde, suçlunun yaptığı hataları kabul etmesini sağlamaya çalışırım. İtiraf, elbette kökeniyle ilgili kanıyı taçlandıracaktır.

Cerzinski, eylül 1918.

3 Rusya'da iç savaş.

Brest-Litovsk Antlaşması (1918) Rusya için tam bir felaketti; eski Rus İmparatorluğu'nun sahip olduğu toprakların 800.000 km2lik bölümünün, nüfusun % 26'sının, tarım üretiminin % 32'sinin, kömür ve demirin ise %75'inin kaybı anlamına geliyordu. 1919-1920'de, ülke dışından gönderilen yabancı birliklerin de desteğini alan Beyaz ordular, bolşeviklerin denetimindeki toprakların büyük kısmını ele geçirdiler.

4 İç savaş sırasında Troçki'nin zırhlı treninin rolü.

Trenin işlevi, ordunun örgütlenmesi, eğitimi, yönetimi ve teçhizatlandırılmasıyla sıkı sıkıya ilintiliydi. Bölük pörçük partizan grupları, Beyazların elinden kurtulmuş sığınmacılar, komşu illerden toplanmış köylüler, sanayi merkezlerinden gönderilmiş işçi birlikleri, komünist ve sendikalı gruplarıyla hemen oracıkta, cephede, bölükler, taburlar, alaylar, hatta bazen tümenler oluşturuldu. Yenilgilerin ardından herşeyden korkar olmuş, paniğe kapılmış bir güruh, iki-üç hafta içinde savaşmaya hazır bir birliğe dönüşmüştü. Bunun için ne mi gerekiyordu? Hem çok fazla, hem de çok az şey. İyi komutanlar; sayıları yüzü bulmayan deneyimli askerler; kendini davaya adamış on kadar komünist; ayakları çıplak gelenler için birer çift bot [...], enerjik bir propaganda kampanyası; yiyecek, çamaşır, tütün, kibrit. Tren işte tüm bunlarla ilgileniyordu.

Lev Troçki, *Hayatım* (İstanbul, 1970).

Kızıl Ordu'nun elindeki olanakların azlığını gösteriniz.

5 İç savaş sırasında Rusya'daki sefalet.

Rusya'nın güneyindeki Staraya-Byelogorska'da terk edilmiş çocuklar.

IV. 1921 dönemeci ve NEP'in oluşturulması

S Ö Z L Ü K

* Savaş salması
* *İntelligentsiya*
* Aynî

1 **Rusya'da bazı üretim maddeleri.**

	1913	1921
Maden kömürü (milyon ton)	29,2	8,8
Elektrik (milyon kWs)	2	0,5
Petrol (milyon ton)	10,3	3,8
Dökme demir (milyon ton)	4,2	0,1
Çelik (milyon ton)	4,3	0,2
Çimento (milyon ton)	1,8	0,06
Petrograd nüfusu (milyon kişi)	2,2	0,7

Kaynak: Y. Lequin ve J. Maillard, *L'URSS et le monde socialiste européen* (Paris, 1970).

2 **Lenin ve Stalin, Gorki'de (1922).**

A. Bahar 1921 krizi

Belge 1, 3, 4 ve 6

■ 1921 yılı başlarında son Beyaz ordu da yenilgiye uğratıldıktan sonra, bolşevik rejimi **birbiri ardından patlak veren köylü ayaklanmalarıyla** mücadele etmek zorunda kaldı. Sibirya'da ve Tambov bölgesinde onlarca silahlı köylü çetesi kurulmuştu. Bu çeteleri yenebilmek için, bolşevikler gerçek askerî harekâtlar başlattılar; rehin aldıkları köylüleri kurşuna dizdiler, boşalttıkları köylerdeki nüfusun tamamını sürgüne yolladılar.

■ Savaşın, hükümetin dayattığı *savaş salmaları**'nın ve büyük bir kuraklığın kırıp geçirdiği **kırsal bölgeler, beş milyon kişinin ölümüyle sonuçlanan korkunç bir kıtlıkla karşı karşıya kaldılar.** Kentlerde de açlık kol geziyor, sanayi üretimi çöküyordu. Rusların en Avrupalılaşmış olanları (eski rejimin varlıklı sınıflarından ve *intelligentsia**'dan toplam 2 milyon kişi) göç etmişlerdi. 1921 martında, Petrograd yakınlarında bulunan Kronştad'daki denizciler ayaklandılar. Savaş salmalarının durdurulmasını, sosyalizmi savunan tüm partiler için ifade özgürlüğü sağlanmasını ve *"bolşevikler olmadan sovyetler"* oluşturulmasını talep ediyorlardı.

■ Ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı, ama bolşevikler de geri adım atmak zorunda kaldılar. Komünist Parti'nin 1921 martında toplanan 10. Kongresi, savaş salmalarını kaldırarak yerine *aynî** bir vergi koymaya karar verdi. Bunu küçük ölçekli şirketlerle perakende ticaretin yeniden özelleştirilmesi izledi. Bu önlemler, marksizm ilkelerinden uzaklaşan **"yeni ekonomi politikası"**'nın **(NEP)** başlangıcı oldu. Kırsal bölgelerde barış tümüyle ancak 1922-1923'te yerleşecek olsa da, gerilim giderek azalıyordu. Dört yıl süren iç savaşın ardından Lenin ve bolşevik yöneticiler, işçilerin azınlıkta olduğu ve köylülerin nüfusun % 80'ini oluşturduğu bir ülkede, marksist projeye göre sosyalizme geçişin zaman alacağını kabul etmek zorunda kaldılar.

B. Stalin'in yükselişi

Belge 2 ve 5

■ 1914 savaşına engel olamayan II. Enternasyonal'in uluslararası işçi hareketine ihanet ettiğine inanan Lenin, 1919 martında Komintern adıyla III. Enternasyonal'i kurmuştu. Komintern'in amacı, tüm dünyadaki komünistleri bir araya getirmek ve küresel devrimin yayılmasını kolaylaştırmaktı. Ancak, 1918'den 1920'ye kadar Almanya ve Macaristan'da ortaya çıkan devrim girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu nedenle, Rus bolşevikler için denetimleri altındaki toprakları yeniden örgütlemek zorunluluğu doğdu. Bağımsızlıklarını ilan etmiş olan eski Rus İmparatorluğu'na ait toprakları 1922 yılının başında yeniden ele geçirdiler (Ukrayna, Kafkasya, Türkistan). Lenin, tüm sovyet sosyalist cumhuriyetlerini bir araya getirecek federal bir devlet kurmak istiyordu. Kurulacak devletin biçimiyle ilgili tartışma, zaten ağır hasta olan Lenin'le uluslardan sorumlu halk komiserliği görevini yürüten Stalin'i karşı karşıya getirdi. Aralık 1922'de, **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği** kuruldu (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kafkas Cumhuriyetleri).

■ Askerîleştirilmiş olan Bolşevik Partisi, iç savaş deneyiminden derin dönüşümler geçirerek çıktı. Bu arada, yeni bir güçlü devlet adamı doğuyordu: **Nisan 1922'de Merkez Komite genel sekreterliğine getirilen Stalin.** Bu mevki, kendisine sadık bir grubun (Orconikidze, Voroşilov, Molotov) yakın desteğini de alan Stalin'e önemli kadrolara yapılacak atamaları denetleme ve Lenin'in ölümünün (21 Ocak 1924) hemen ardından mutlak iktidarı ele geçirme üzere harekete geçme olanağı tanıyacaktı.

3 **Tambov'da köylü ayaklanmasının bastırılması.**

Devrimci-sosyalistlerin ve diğer haydutların kökünü kesin olarak kazıyabilmek için, Komisyon'un emirleri aşağıdaki gibidir:

1. İsimlerini vermeyi reddeden vatandaşlar bulundukları yerde sorgusuz kurşuna dizilecek.
2. İl siyasî komisyonları ya da ilçe siyasî komisyonları, silah saklayan köyler hakkında, silahların teslim edilmemesi halinde rehin alma ve kurşuna dizme kararlarını alma yetkisine sahiptir.
3. Saklanmış silah bulunması halinde, ailenin en büyük erkek çocuğu bulunduğu yerde sorgusuz kurşuna dizilecek.
4. Evinde bir hayduta yataklık eden aile tutuklanabilir ve sürülebilir, mallarına el konur, ailenin en büyük erkek çocuğu sorgusuz kurşuna dizilir [...]. Bu emirler katı bir biçimde ve acımasızca uygulanmalıdır.

Köy toplantılarında okunacak.

Komisyon Başkanı [...] Antonov-Avseenko,
Tukaçevski Birlikleri Başkomutanı.

Tam yetkili Merkez Yürütme Komitesi'nin "haydutların ve onlara yataklık eden ailelerin" faaliyetlerinin bastırılmasına yönelik önlemlerin uygulanmasına ilişkin yazılı emri, 11 Haziran 1921.

5 **"Lenin'in vasiyetnamesi"nden alıntılar.**

Yanlış olarak "Lenin'in vasiyetnamesi" diye adlandırılan belge, ağır hasta olan Lenin tarafından 23 Aralık 1922 ile 4 Ocak 1923 arasında sekreterlerine aldırılmış bazı notların bir araya toplanmış halidir.

24 Aralık 1922.

Kaynaşma konusunda esas sorun oluşturan nokta, Merkez Komite'de Stalin ve Troçki gibi üyelerin bulunmasıdır. Bu üyeler arasındaki ilişkiler, bana göre, kopuş tehlikesini yaratan başlıca unsurdur. Merkez Komite'deki üye sayısının arttırılması, örneğin elliye ya da yüze çıkarılması kabul edilse, bu durumun önüne geçilebilirdi.

Yoldaş Stalin genel sekreter olduktan sonra sınırsız bir iktidarı kendi ellerinde topladı ve bu iktidarı yeterince ölçülü bir biçimde kullanabildiğinden artık o kadar emin değilim. Diğer yandan, yoldaş Troçki [...] kendini yalnızca üstün nitelikleriyle göstermekle kalmıyor. Kendisi belki de şimdiki Komite'de yer alan en yetenekli adam; ancak kendine fazla güvenmek ve olayların salt idarî boyutuna abartılı bir ilgi duymak gibi bir sorunu var.

4 Ocak 1923'te yapılan ek.

Stalin fazla hoyrat. Bizim kendi çevremizde ve komünist olarak kendi aramızdaki ilişkilerde kesinlikle hoşgörülebilir nitelikte olan bu kusur, genel sekreterlik görevi içinde artık öyle değil. Dolayısıyla, yoldaşlara Stalin'i bu görevden uzaklaştırmak ve yerine, yoldaş Stalin'e göre tüm alanlarda tek üstünlüğü daha hoşgörülü, daha dürüst, yoldaşlara karşı daha terbiyeli ve dikkatli, daha az kaprisli, vs. biri olmak olacak başka birini atamak için bir yol aramalarını öneriyorum.

1. Lenin'in Troçki ve Stalin ile ilgili kanısı nedir?
2. Bu metin SSCB'de neden yasaklanmış olabilir?

4 **Kronştad ayaklanması.**

İsyancıların günlüğünden bölümler

"Yoldaşlar, yepyeni güzel bir yaşam inşa ediyoruz" diyor ve yazıyordu komünistler. "Şiddet dünyasını yıkacağız ve ışıl ışıl bir sosyalist cennet kuracağız" diye masal anlatıyorlardı halka. Ne çıktı tüm bunlardan? En iyi evlere ve en iyi dairelere, bürokratlarını yerleştireceklerİ rahat ve sıcak konutlar yapmak üzere el koydular [...].

Bir daire sahibi olmak için lojman biriminden torpil gerekiyor, yoksa hiç düşünme daha iyi. Gıda konusunda ise, işler daha da kötü. Sorumsuz ve deneyimsiz memurlar binlerce ürünü bozulmaya terkettiler. Dağıtılan patatesler donmuş; etler kokuşmuş [...]. Bugün vatandaşların "cennet" yaşamın mimarlarından edinebildikleri, eskiden domuzlara bile verilmezdi [...].

Önceki rejimin yerine kurulan da bir keyfilik, kabalık, "arkadaşlık", hısımlık, hırsızlık ve spekülasyon rejimi. Bir lokma, bir hırka için iktidara avuç açmayı gerektiren, kendi varlığımızın bile bize ait olmadığı ve kendimizle ilgili en ufak bir karar bile alamadığımız korkunç bir rejim. Bir esaret ve aşağılanma rejimi.

İzvestiya **(Kronştad denizcileri Devrim Komitesi yayını), sayı 13, 15 Mart 1921.**

6 **Fabrika bacaları inşa eden özel bir şirketin reklam afişi, 1926 (NEP dönemi).**

SENTEZ

Savaş ve ekonomik güçlükler nedeniyle zayıflamış olan çarlık rejimi, "şubat 1917 günleri" sonunda yıkıldı.

Çarlık rejiminin yerine, iki iktidar odağı bulunan bir yönetim kuruldu:

- Rusya'yı batılı tarzda bir demokrasiye dönüştürmek isteyen Geçici Hükümet;
- Devrimci sosyalistlerin, menşeviklerin, bolşeviklerin ve anarşistlerin fikirlerini dile getirdikleri kurullar - sovyetler -.

En iyi örgütlenmiş siyasî güç durumunda olan bolşevikler, her türlü yetkenin ortadan kalkmış olmasından yararlanarak, ekim 1917'de bir darbeyle iktidarı ele geçirmeyi başardılar. Lenin yönetimindeki bolşevikler, diktatörlüklerini sağlamlaştırmak için korkunç bir iç savaşla başa çıkmak zorunda kaldılar. Rusya bu iç savaştan yıkılmış, kıtlığın pençesine düşmüş ve 1913'te olduğundan çok daha yoksullaşmış bir durumda çıktı.

Nüfusun büyük çoğunluğunun (köylüler) direnişi karşısında, yöneticiler bir süre için geri adım atmak ve sosyalizmi kurma fikrinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu proje içinde, hoş karşılanan birkaç yıllık bir "mola" olarak adlandırılabilecek NEP de böyle ortaya çıktı.

KARIŞTIRMAYALIM

Bolşevik ve sovyet

Bolşevikler, Rusya Sosyal-demokrat İşçi Partisi'nin bolşevikler (1903'te çoğunlukta olanlar) ve menşevikler (1903'te azınlıkta olanlar) olarak başlıca iki siyasal güce bölünmesinden sonra, Bolşevik Partisi adıyla bir **siyasal parti** kuran gruptur.

Sovyet ise, **seçilmiş temsilciler meclisi**dir. 1917 Devrimi'nin başından itibaren, bolşevikler sovyetlere seçildiler, ancak yalnız değildiler. Sovyetlerin içinde aynı zamanda menşevikler, devrimci-sosyalistler, anarşistler, vs. yer alıyordu. Bolşevikler hızla sovyetlerin denetimini ele geçirdiler ve bolşevik olmayan tüm unsurları ortadan kaldırdılar.

Sankt-Peterburg, Petrograd, Leningrad

Sankt-Peterburg, 18. yüzyıl başlarında Baltık Denizi kıyısında Çar Büyük Petro tarafından kuruldu. 1914'te, Sankt-Peterburg adı fazla "Alman" bulunduğundan Ruslaştırılarak, "Petro'nun kenti" anlamına gelen **Petrograd** ile değiştirildi. 1924'te, Lenin'in ölümünden sonra kent, **Leningrad** adını aldı ("Lenin'in kenti"). 1991'de SSCB'de komünizmin yıkılmasından sonra ise, kente yeniden başlangıçtaki **Sankt-Peterburg** adı verildi.

RFSSC ve SSCB

Bolşevikler tarafından ekim 1917'de kurulan rejim yalnızca Rusya'da ya da **RFSSC**'de (Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) uygulanıyordu. Bu cumhuriyet "federatif"ti, çünkü Rus olmayan nüfusun bulunduğu 8 özerk cumhuriyet ile 13 özerk bölgeyi de kapsıyordu. 1918'de, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kafkasya'da başka sovyet sosyalist cumhuriyetleri de kuruldu.

1922'de Stalin, bu üç cumhuriyetin RFSSC'ye katılmasını istiyordu. Lenin ise buna karşı çıkıyor, federasyonun eşit statüdeki cumhuriyetleri Rusya'nın hakimiyeti olmaksızın bir araya getirmesini istiyordu. 30 Aralık 1922'de, 4 cumhuriyeti (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kafkasya) bir araya getiren **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği** kuruldu.

OKUYALIM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **François-Xavier COQUIN**, *1917 Rus Devrimi*, çev. A. Tokatlı (İstanbul, 1974).
  - **Nicolas WERTH**, *1917 Rus Devrimi*, çev. E. Özdoğan (İstanbul, 2003).
- **FİLM**
  - **S. M. AYZENŞTAYN**, *Ekim*, 1927.

İki metni karşılaştırma (2)

"Geçici Hükümet'in çağrısı" ve "Nisan tezleri"

1 "Nisan tezleri".

Bkz. Belge 5, s. 263.

2 Geçici Hükümet'in programı.

1. Hükümet, ulusla görüş birliği içinde, her türlü ayrımcı barış fikrini reddeder.

3. Hükümet denetimi kurarak, ekonomik düzensizliklerle kararlı bir biçimde mücadele edecektir.

4. Hükümet, toprağın emekçilere verilmesi konusunu incelemeyi Kurucu Meclis'e bırakarak, mümkün olan en büyük miktarda ürün alınmasını sağlamak için gerekeni yapacaktır. [...] Her türlü karşı-devrim girişimine ve şiddet eylemine karşı en dirençli önlemleri alacaktır.

Geçici Hükümet'in çağrısı, 23 Nisan/6 Mayıs 1917.

1. Yukarıdaki iki metnin yazarları kimdir?
2. 1917 baharında Rusya'nın siyasal ve ekonomik durumu neydi?
3. Lenin ne istiyordu? Lenin'in bir marksist olarak akıl yürüttüğünü gösterin.
4. Geçici Hükümet'in amaçları nelerdi? Lenin, Geçici Hükümet'e destek vermeyi neden reddediyordu?
5. Bu iki metnin birbirine taban tabana zıt iki program içerdiğini gösterin.

İKİ METİN

■ Sayfa 187'de gösterilen yönteme göre her iki metni tanıtın:
- Ne (metnin doğası);
- Kim (metnin yazarı);
- Ne zaman (koşullar, tarihler);
- Kime (hedef kitle).

■ Bu iki metin hangi tarihsel koşullarda yazılmış? Yazıldıkları tarihi iyi tanımlayabilmek için, metinlerin sonunda gösterilen kaynakları inceleyin.

■ Metinlerin ikisi de aynı döneme mi ait?
- Yanıtınız evetse, döneme nasıl ışık tutuyorlar?
- Yanıtınız hayırsa, iki tarih arasında meydana gelen olayları dikkate almanız gerekir.

■ Kullanılacak kaynaklar: Ders kitabı, bir sözlük, bir ansiklopedi (evde çalışmak için) ya da bilgileriniz (sınıfta çalışmak için).

BİLGİLERİN SINIFLANDIRILMASI

■ Her iki metinde işlenen izlekleri belirleyin ve ortak izlekleri bulun.
- Bu şekilde edindiğiniz bilgileri sözü edilen sorunlara ya da izleklere göre sınıflandırın.
- İki metin arasındaki ortak noktaları, farklılıkları, gelişmeleri ve zıtlıkları, bir karşılaştırma yapabilecek biçimde çıkarın.

Şu hataya sakın düşmeyin:
İki metni birbirinin ardından, karşılaştırma yapmadan incelemek.

- Burada verilen belgeler birbirlerini tamamlıyor mu, yoksa birbirlerine zıt iki belge mi?

İÇERİĞİN AÇIKLANMASI

■ Sorulara sıralı bir biçimde yanıt verin. İlk soru ya da ilk iki soru genellikle ödevinizin giriş bölümüne karşılık gelir. (Kim? Ne? Ne zaman? Metin kime sesleniyor? sorularına vereceğiniz yanıtlar.)

■ Sonraki sorular açıklamanın gövde bölümünü oluşturur. Neden? Nasıl? sorularını yanıtlayın. Her iki metinde benimsenen duruşu anlamanızı sağlayacak ögeleri bulun ve açıklayın:
- Yazarların kişilikleri ve fikirleri;
- Tarihsel koşulların gelişimi.

■ Son soru sonuç bölümünüze karşılık gelir. Metinlerin tarihsel açıdan önemini ve onları karşılaştırmanın neden yararlı olacağını açıklamanızı sağlamalıdır.

S. M. Ayzenştayn imzalı bir film, *Ekim*

1898'de Riga'da (Letonya) doğan Sergey Mihayloviç Ayzenştayn, mart 1918'de Kızıl Ordu'ya katıldı. İç savaş bittikten sonra sinemaya ilgi duymaya başladı. 1924'te *Grev*'i, 1925'te ise 1905 Devrimi'ni anlatan *Potemkin Zırhlısı*'nı çekti.

Hem yönetmen hem de sinema kuramcısı olan Ayzenştayn'a göre, biçim ve içerik birbirine bağlıdır. Devrimci fikirleri yayabilmek için, film de devrimci olmalıdır. Omuz çekimi, üstten görünüş ve alttan görünüş tekniklerinin kullanılması, belgesel görüntüsü, devrimin hizmetinde bir estetik yaratma kaygısı taşır.

Ancak Ayzenştayn'ın filmleri SSCB Komünist Partisi tarafından gitgide daha fazla eleştirilmeye başladı. Ayzenştayn, *Ekim*'den (1928) sonra, birkaç büyük film daha çekti: *Aleksandr Nevski* (1938) ve *Korkunç İvan* (1943-1945).

Ekim, bir yıldönümü filmidir. Ekim 1917 Devrimi'ni yeniden yaşatmak ve yıldönümünü kutlamak için sipariş edilen film, o sıralarda rakibi olan Troçki karakterinin senaryodan çıkarılmasını isteyen Stalin'in eleştirileri yüzünden gecikmeye uğradı. Çekimler ancak devrimin onuncu yıldönümünden sonra, 1928'de bitirilebildi.

1 Ayzenştayn, 1927.

Filmin adı: *Ekim*.

Senaryo ve yönetmen: S. M. Ayzenştayn.

John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün* adlı kitabından serbest uyarlama.

Vizyona giriş tarihi: Mart 1928.

Siyah-beyaz, sessiz.

Oyuncular: Profesyonel olmayan aktörler (Lenin rolünde işçi Nikandrov); Kızıl Ordu askerleri, Leningrad'da yaşayan işçiler ve sıradan insanlar.

1967'de müziklendirilmiş; müzik: Dimitri Şostakoviç.

Süresi: 1 s. 30 dk.

2 Sinema ile ilgili sözler.

"Sinema, tüm sanatlar içinde bizim için en önemli olanıdır" (Lenin, 1922).

"Sinema mutlak surette ele geçirmemiz gereken bir propaganda aracıdır" (Troçki, 1923).

3 Ayzenştayn'ın gözünden Lenin.

4 Ayzenştayn'ın gözünden Kerenski.

Merdiven: Kerenski, sağ eli Napolyon tarzında göğsünün üzerinde, ilerler ve basamakları çıkar.

Ona bakan bir emir subayı üzerine omuz çekimi.

Kerenski, aynı duruşla, onun yanından geçer ve çıkmaya devam eder.

En üst basamağa vardığında durur, döner ve emirerlerini süzerek kollarını göğsünde kavuşturur. Gözleri Kerenski'ye doğru kalkmış bir emirerine, sonra bir diğerine omuz çekimi. Katı duruşları içinde, bir anlık çekingen bir şaşkınlık belirtisi gösterirler. Kamera, onlara hor görerek bakan Kerenski'ye döner. Kollarını göğsünde kavuşturmuş Napolyon heykelciği üzerine orta plan.

Selam veren bir emirerine omuz çekimi.

Selam veren başka bir emirerine omuz çekimi.

Heykelcik[1] üzerine yakın plan. [...]

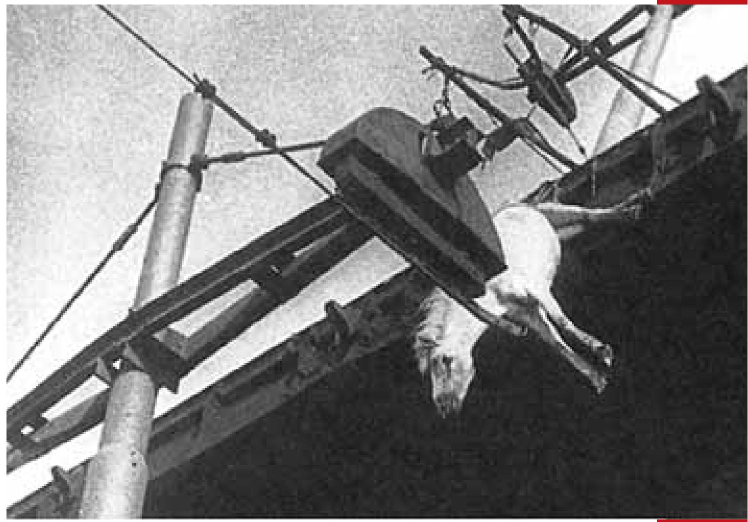
Dizi dizi kristal bardaklar, sürahiler ve lüks yemek takımları üzerine arka arkaya yakın planlar.

Napolyon heykelciğine orta plan (başka açı).

Başka bardaklar, sürahiler, tabaklar, sonra yeniden Napolyon.

Ekim (Paris, 1971).

1. Kerenski henüz yalnızca ordulardan sorumlu bakanken bile, bolşevikler ona "Küçük ayaklı Bonaparte" diyorlardı.

5 Başarısızlığa uğrayan devrim girişimi (temmuz 1917): Neva ırmağı üzerine koşumlarından asılı kalmış ölü bir at.

6 Kışlık Saray'ın alınışı (ekim 1917): Kızıl muhafızlar ve *Aurora* (Şafak) kruvazörü.

7 Kışlık Saray'ın alınışı (ekim 1917): Bir bolşevik.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Bu film tarihin hangi dönemini canlandırıyor? Olayla filmin çekildiği tarih arasında kaç yıllık bir süre var? Bu süre içinde Lenin'e ne oldu?*

2. *Sayfa 85'teki yöntemden yararlanarak, bu dosyadaki fotoğrafları inceleyin.*

3. *Kerenski kimle karşılaştırılıyor? Ayzenştayn, karakterleri benzeterek ne anlatmak istiyor? Bu karşılaştırmayı filmde nasıl veriyor?*

4. *Filmde bir üstten görünüş, bir alttan görünüş, bir diz çekimi, bir genel çekim, bir bütün çekim bulmaya çalışın.*

5. *Kerenski'nin iktidara gelişini gösteren sekansı çözümleyin: Sahne nerede geçiyor? Sahnenin çekildiği yere nasıl bir anlam yüklenebilir? Montajla hangi efektler elde edilmiş?*

6. *Bir filmin neden bir kitap ya da bir el ilanından daha etkili bir propaganda aracı olduğunu birkaç satırda açıklayın.*

BECERİNİZİ **kullanın**

- ***Bir sanat eserinin tarihsel ortama bağlanması***
- ***Bir film sekansının çözümlenmesi***

SÖZLÜK

• **ESTETİK**

Güzel olan, sanat içinde güzelliği oluşturan şeyler üzerine yürütülen düşünce.

KONU 14

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları

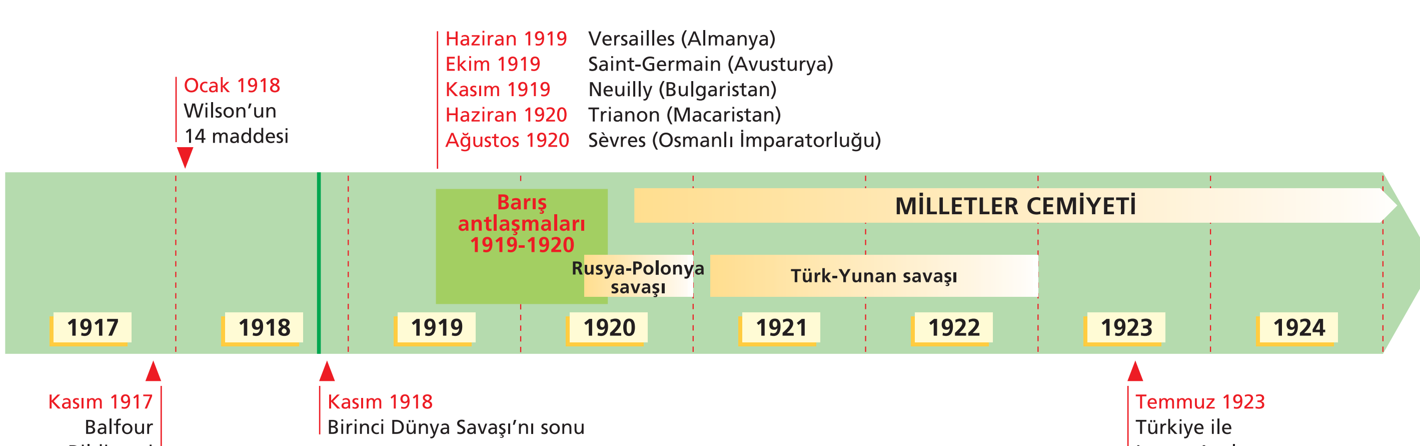
Birinci Dünya Savaşı bir felaket oldu. Ardında milyonlarca ölü, yaralı, sakat, sonsuza dek parçalanmış aileler ve benzeri görülmemiş bir maddî yıkım bırakarak bitti. Sınırlar, devletler ve toplumlar geri dönüşü olmayan bir biçimde altüst oldu; dört imparatorluk haritalardan silindi. İnsanî açıdan yenenler de yenilenlerle aynı sonuçlara katlanmak zorunda kalmış olsalar bile, yenilenlerin acısı ve yenenlerin uzlaşmaz tutumu yakın bir gelecekte siyasal bir felakete dönüşecekti.

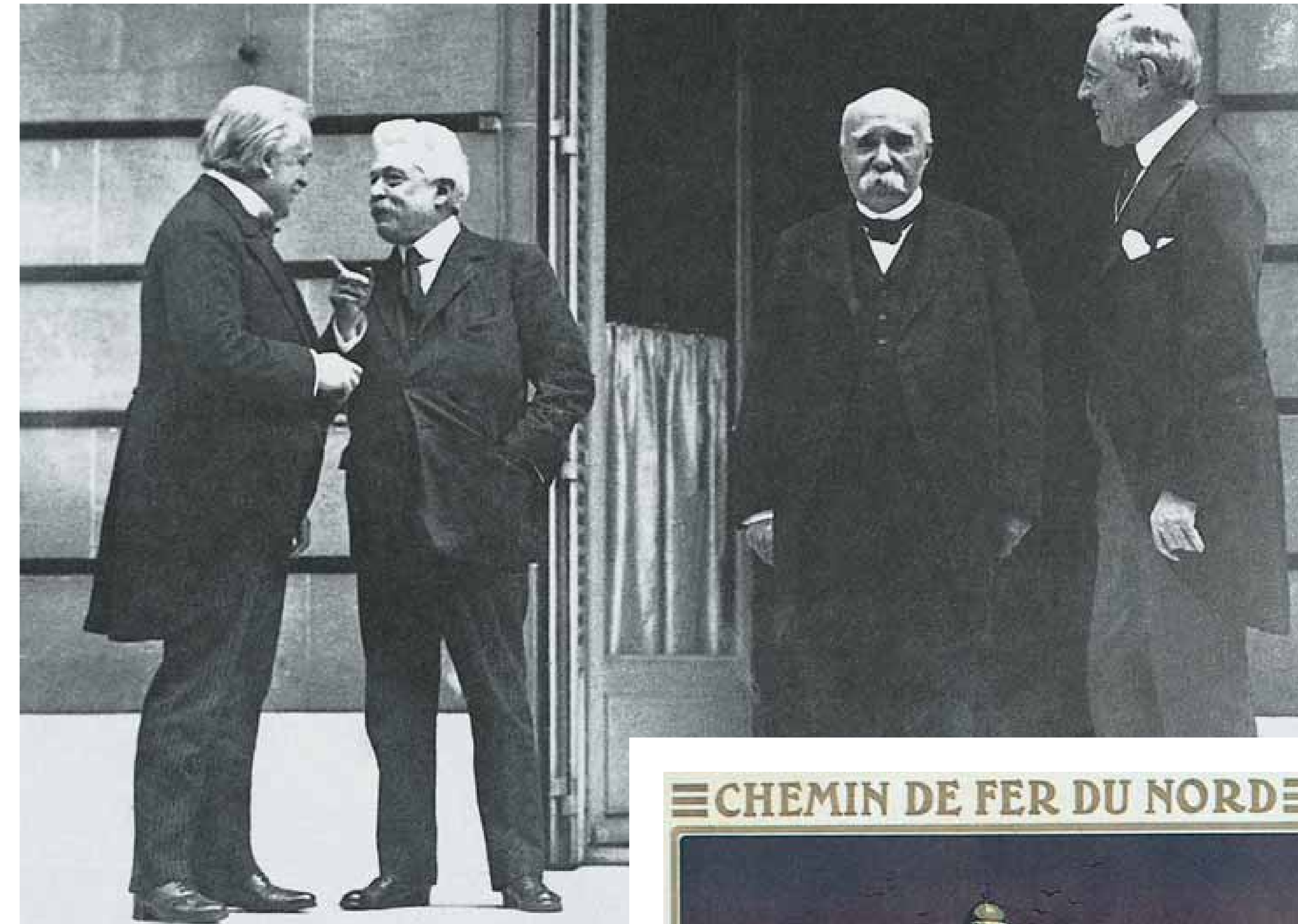
Bu dört yıl dünyayı sarsmaya yetmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları tüm yüzyılı etkileyecekti.

■ *Birinci Dünya Savaşı Avrupa ve Ortadoğu'da ne gibi insanî, coğrafi, siyasal ve ahlaksal sarsıntılara yol açtı?*

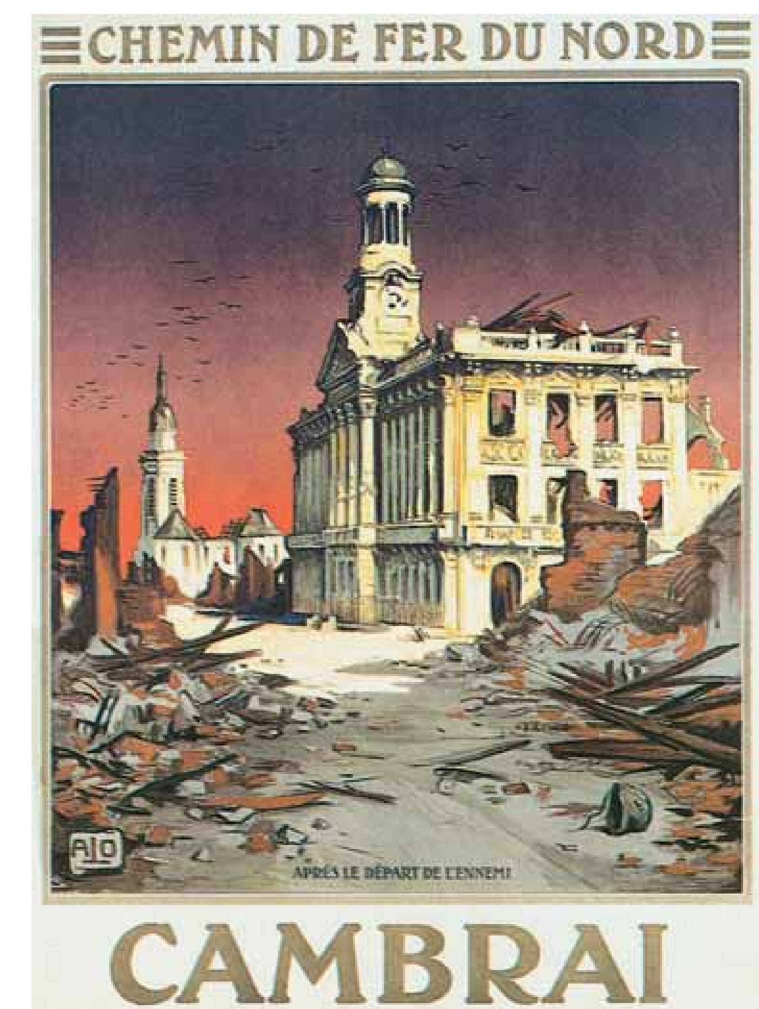
KONUNUN PLANI

- **I. Ölüler, yıkımlar, yıkıntılar**
- **II. Dayatılan antlaşmalar, reddedilen antlaşmalar**
- **III. Devrimler, ayaklanmalar ve ulusçu hareketler**

1 Versailles Barış Konferansı'nda pazarlığa oturan dört devlet adamı, 1919.
Sağdan sola: Woodrow Wilson (ABD Başkanı), Georges Clemenceau (Fransa Başbakanı), Vittorio Orlando (İtalya Başbakanı) ve David Lloyd George (İngiltere Başbakanı). Görüşmelere 27 millet katıldıysa da, tüm önemli kararlar bu dört adam tarafından alındı.

2 Almanların çekilmesinden sonra Cambrai (Nord, Fransa).
Nord Demiryolu Şirketi'nin 1919 tarihli afişi.

1923-1924'te Avrupa ve Ortadoğu

■ 1919 ve 1920'de imzalanan barış antlaşmalarının ardından, toprak dağılımının istikrarlı bir duruma gelebilmesi için 1923-1924 yıllarını beklemek gerekti. Bu önemli zaman aralığını açıklamak için pek çok neden sıralanabilir:
- Doğu Prusya'nın güneyinde, Yukarı Silezya, Schleswig ve Karintiya bölgelerinde, yani pazarlığa oturan tarafların "ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri" ilkesini benimsedikleri her yerde plebisitler düzenlenmesi;
- Bir dönem Milletler Cemiyeti'nin egemenliğinde kalan toprak ve kentlerle ilgili çetrefilli sorunun çözümünün sürekli olarak ertelenmesi (Saar, Gdansk, Memel ve Fiume);
- Rusya'daki iç savaşın, Rusya-Polonya savaşının da eklenmesi ile uzaması;
- Türk-Yunan savaşı;
- Ortadoğu'da Fransız, İngiliz ve Arap çıkarlarının çatışması.

■ 1923-1924'te ortaya çıkan haritada şunlar görülüyordu:
- Alsace-Lorraine bölgesinin Fransa'ya geri dönüşü;
- Trentino'nun İtalyanların denetimine geçmesi;
- Yukarı Silezya'nın Almanya ve Polonya, Schleswig'in Danimarka ve Almanya arasında paylaşılması, diğer toprakların ise plebisit yoluyla Almanya ve Avusturya'ya geri verilmesi;
- Saar ve Gdansk'ın Milletler Cemiyeti'nin denetiminde kalması;
- Memel'in Litvanya, Fiume'nin de İtalya tarafından müdahaleler sonucunda ilhakı;
- 1921'de Polonya'nın, 1923'te Türkiye'nin yeni sınırlarının kesinlik kazanması.

■ Bu yeni Avrupa haritası, halkların kendi kaderlerini tayin etme haklarının zaferi anlamına mı geliyordu? Kuşkusuz, çok uluslu imparatorluklar parçalanmıştı. Ancak barış antlaşmalarıyla oluşan bu Avrupa, hem dört büyükler (Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, ABD) arasındaki pazarlığın, hem de bazı müdahalelerin sonucu olmuştu. Üstelik, ulusların egemenliği ilkesi her yerde uygulanmamıştı: Macarların üçte biri Macaristan dışında yaşıyordu; yarım milyon kadar Türk Yunanistan'ı, 1,3 milyon Rum da Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştı; Ortadoğu'da Araplar tek bir bağımsız devletin çatısı altında birleşememişlerdi. Yeni sınırlar ulusal taleplerin olağanüstü karmaşasına yanıt veremediğinden, alınan kararlar bir yandan ulusların egemenliği ilkesini gözetmeye çalışırken diğer yandan düş kırıklığı yaşayan azınlıkların artmasına ve umutların kırılmasına yol açtı.

I. Ölüler, yıkımlar, yıkıntılar

SÖZLÜK

* Rantiye
* Yeni ülkeler

1 Savaşta ölenler.

Château-Arnoux şehit anıtı (Kuzey Provence Alpleri, Fransa).

Ülkeler	Silah altına alınanlar	Ölenler
	(bin kişi)	
Rusya	15 000	1 700
Fransa	8 317	1 393
Birleşik Krallık	6 000	776
İtalya	5 615	530
ABD	3 800	114
Hindistan	1 400	75
Romanya	1 000	158
Kanada	630	62
Sırbistan	450	400
Avustralya	413	60
Belçika	380	44
Yunanistan	200	12
Almanya	13 000	1 950
Avusturya-Macaristan	9 000	1 047
Osmanlı İmparatorluğu	2 850	400
Bulgaristan	950	100

A. Ölülerin izleri

Belge 1, 2 ve 3

■ İnsan kayıpları çok önemli boyuttaydı. Savaş, ardında **9-10 milyon ölü**, bunun en az iki katı kadar da yaralı bıraktı. Savaşta yaralananlardan 8 milyonu sakat kalmış, bir uzvunu kaybetmiş, kör olmuş ya da zehirli gazlardan zarar görmüştü. Binlerce insan da psikolojik olarak bir daha normal bir aile ya da iş yaşamına geri dönemeyecek biçimde yaralanmıştı. Savaş yaşamın, kuşakların düzenini bozdu. Oğullar babalardan önce öldüler.

■ Savaşa katılmış olan ülkeler, dünyanın dört bir yanına artık aralarında olmayanları hatırlatması için anıtlar diktiler. Savaşta ölenlerin adlarından oluşan çok uzun listeleri taşıyan **şehit anıtları** hiç bitmeyecek bir yasa ev sahipliği yaparken, bir yandan da cephede ve cephe gerisinde savaşanların kahramanlığının ve vatanseverliğinin sürekli hatırlanacağı yerler oldular. **11 Kasım** ise *"kayıp kuşak"*ın dramının hatırlandığı gün olarak hafızalara yerleşti. Avrupa'nın tüm başkentlerinde, kimliği belirlenemeyen ölüler arasından seçilen *"meçhul asker"* yeni bir tapınma nesnesi oldu. Meçhul asker mezarları hem ulusal hem de kişisel açıdan savaşın hatırlandığı anıtlara dönüştü.

B. Savaşın ve yıkımların izleri

Belge 5 ve 6

■ Belçika, Sırbistan, Kuzeydoğu İtalya, Doğu Polonya, Doğu Anadolu, Batı Rusya, Kuzey ve Doğu Fransa gibi çatışmaların yaşandığı bölgeler, tarım ve sanayi potansiyellerini neredeyse tümüyle yok eden yıkımların sıkıntısını yaşıyorlardı. **Fransa en fazla zarar gören ülke olmuştu**, çünkü zengin tarım, maden ve sanayi bölgelerinde üretim durmuştu ve herşeyi yeni baştan inşa etmek gerekiyordu. Buna karşılık, **Almanya'nın sanayi potansiyeli hiç zarar görmemişti.**

■ Savaş giderleri vergiler, altın rezervlerinin satışı ve iç ya da dış borçlanma ile karşılanmıştı. ABD, İtilaf ülkelerine önemli miktarlarda borç verdi. Kağıt para basımı genel bir enflasyon ve fiyat artışına neden oldu; *rantiye**ler iflas ettiler. **Savaş, ülke ekonomilerini zayıf düşürdü ve Avrupa ülkelerinin paraları değer kaybetti.** 1914'te hâlâ dünyaya hakim olan Avrupa, *yeni ülkeler**in rekabetiyle karşı karşıya kaldı.

C. Savaşın toplumlar üzerinde bıraktığı izler

Belge 4 ve 7

■ Birleşik Krallık ve Almanya'da savaşa en ağır vergiyi ödeyenler sanayi işçileri oldu; Fransa'da ise köylüler. Seçkin sınıfı da savaştan etkilendi, çünkü bu sınıftan yetişen subayların çoğu savaşta öldüler. **Savaş gazileri** her ülkede **etkili dernekler kurdular**; savaştan galip çıkan ülkelerde bu dernekler çoğunlukla barış yanlısı olsalar da, üyelerinin haklarını kabul ettirmek için mücadele ettiler.

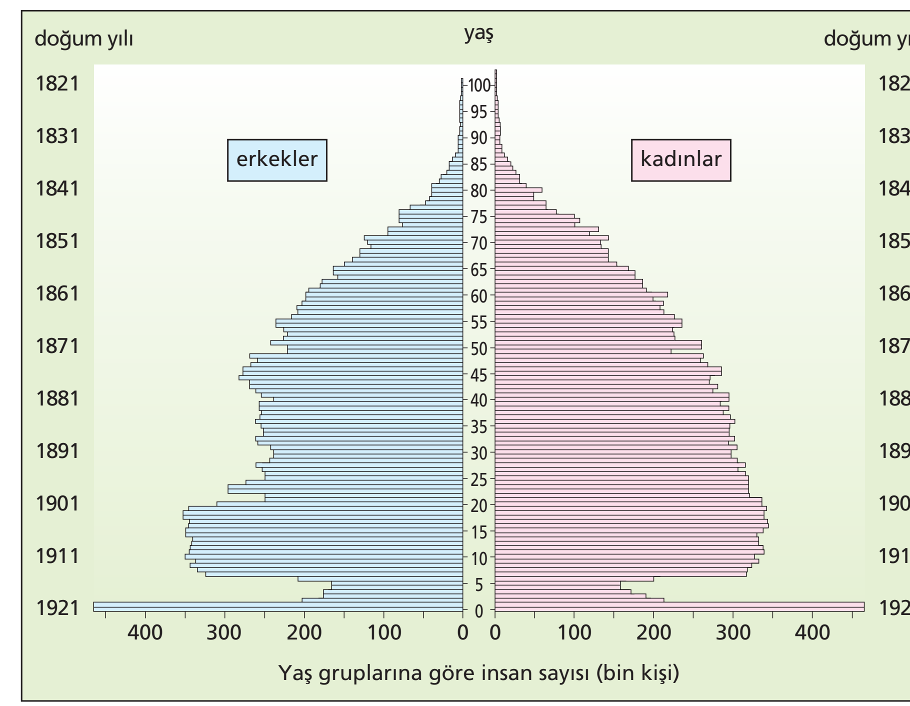
■ **Savaşın**, üretim çabasını sırtlamış olan **kadınların özgürleşmesine pek fazla katkıda bulunmadığını** bugün artık biliyoruz. Silah altındakilerin geri dönmesi ve savaşa bağlı üretimin durması onları savaş süresince yaptıkları işlerden mahrum etti. Örneğin Fransa'da, savaştan sonra nüfus açığını kapatmak ve nüfusun yaşlanması sorununu çözmek için Polonyalı ve İtalyan göçmenlerden yararlanıldı. İngiliz ve Alman kadınları oy hakkını elde edebildilerse de, bu Fransızlar için henüz geçerli değildi. 1920'de Fransa'da doğum kontrolünü ve kürtajı yasaklayan, yaptırımları çok ağır bir kanun çıkarıldı.

2 **"Babam galip geldiğimizi biliyor mu?"**
Abel Faivre'in 2 Kasım 1918 tarihli *Echo de Paris* gazetesi için yaptığı çizim.

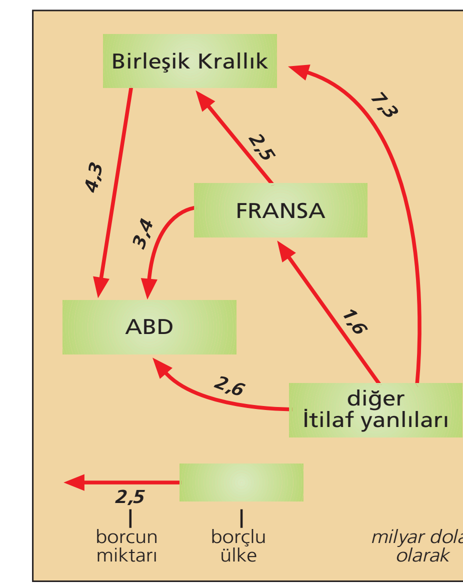

3 **Paris'te, Etoile Zafer Takı'nda meçhul asker mezarı.**

4 **1930'da Fransa'da yaş piramidi.**

1. Savaştan kaynaklanan kayıplar nasıl ortaya çıkıyor?
2. Bu grafikten, savaşa bağlı başka ne gibi demografik bir sonuç çıkarabilirsiniz?

5 **İktisatçı J. M. Keynes'e göre İtilaf Devletlerinin kendi aralarındaki savaş borçları.**

6 **Fransa'da 13 Kasım 1918'de ilkokulda sorulan bir aritmetik problemi.**

Bırakışma koşullarına göre Almanlar İtilaf Devletlerine 2.500 ağır top, 2.500 sahra topu, 25.000 makinalı tüfek, 1.700 avcı uçağı, 5.000 lokomotif, 150.000 vagon, 5.000 kamyon vermek zorundalar. Bir ağır top ortalama 65.000 frank, bir sahra topu 12.000 frank, bir makinalı tüfek 1.200 frank, bir uçak 35.000 frank, bir lokomotif 120.000 frank, bir vagon 16.000 frank ve bir kamyon 5.000 frank olduğuna göre, yalnızca bu koşullar için Almanya'nın ödemesi gereken miktar ne kadardır?

7 **Fransa ve Almanya'da doğumlar.**

Doğum tarihi	Almanya	Fransa
1914	596 000	279 000
1915	464 000	184 000
1916	351 000	165 000
1917	314 000	171 000
1918	326 000	197 000
1919	485 000	218 000
1920	636 000	360 000
Toplam	**3 172 000**	**1 574 000**

II. Dayatılan antlaşmalar, reddedilen antlaşmalar

ANAHTAR SÖZCÜKLER

• TAZMİNAT

1914-1918 arasında İtilaf Devletlerinin topraklarında Alman ordularının neden olduğu tahribatı telafî etmek için Almanya tarafından bu ülkelere ödenmesi gereken para. Bu tazminatın değeri, 1921 yılında 132 milyar altın mark olarak saptanmıştı.

• DİKTA

Bazı Almanların Versailles Antlaşması için kullandıkları terim. Bu sözcükle antlaşmanın kendilerine dayatıldığını anlatmak istiyorlardı.

1 Orta Avrupa'da azınlıklar.

Çekoslovakya'da: 14 500 000 nüfus (7 milyon Çek, 3 milyon Slovak)	
Almanlar	3 200 000
Macarlar	690 000
Rutenyalılar	550 000
Polonyalılar	30 000
Romanya'da: 15 700 000 nüfus	
Macarlar	1 310 000
Almanlar	720 000
Ukraynalılar	450 000
Bulgarlar	360 000
Ruslar	310 000
Sırplar	60 000
Yugoslavya'da: 14 milyon nüfus	
Macarlar	470 000
Almanlar	500 000
Arnavutlar	440 000
Türkler	150 000
Romenler	230 000

A. Yenenlerin barışı

Belge 2 ve 3

■ **Ocak 1919**'da Paris'te **başlayan barış konferansı** gelecekteki barışı düzenlerken bir yandan da yenik ülkeleri cezalandırmayı amaçlıyordu. Konferansta yalnızca savaştan galip çıkan ülkeler temsil ediliyordu ve en önemli kararları alanlar da bu ülkeler arasından en güçlü dördünün devlet başkanları oldu: Wilson (ABD), Clemenceau (Fransa), Lloyd George (Birleşik Krallık) ve Orlando (İtalya).

■ Yenik ülkelerin temsilcilerinin yokluğu, Avrupa'yı 1918'de Wilson tarafından önerilen on dört maddeyi temel alarak yeniden düzenlemeyi hedefleyen bu konferansın çelişkilerinden biridir. Bu maddelerden en önemlisi, coğrafî anlaşmazlıkların ulusların egemenliği ilkesine dayanarak çözülmesi fikrini öne sürüyordu. **Wilson'un fikirleri** tüm ulusların ya da ulusçu hareketlerin bencil çıkarlarını rahatsız etti. Savaştan galip çıkan tüm ülkeler böyle bir felaketin bir daha yaşanmaması için güvenliklerinin sağlanması gerektiğine inanıyorlardı. Wilson, özellikle Almanya'nın sürekli olarak zayıf kalmasını isteyen Clemenceau ile ayrı düştü.

B. Antlaşmaların maddeleri: Yeniden düzenleme ve cezalandırma

Belge 1

■ Avrupa ve Ortadoğu haritaları (*bkz. s. 272-273*) tümüyle değişti. Dört imparatorluk (Alman, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları) ortadan kalktı ve yerlerini henüz oldukça zayıf görünen devletler aldı. Avusturya-Macaristan parçalandı; üçü yeni toplam yedi ülke, kısmen ya da tümüyle bu imparatorluğun eski toprakları üzerinde kuruldu. Yeni ülkeler Çekoslovakya, Polonya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (gelecekteki Yugoslavya) idi. Bu arada, yeni siyasî sınırlar birbirleriyle içiçe geçmiş ulusların karmaşıklığına yanıt vermekten oldukça uzaktı. **Ulusların egemenliği ilkesine saygı göstermek istenirken, ulusal azınlıkların çoğalmasına neden olunmuştu.**

■ **Milletler Cemiyeti**'nin kurulması, devletlerin birlikte barış dolu bir gelecek üzerinde düşünme arzularının bir göstergesiydi. Ancak Almanya ve diğer mağlup ülkeler Milletler Cemiyeti'ne üye olamıyorlardı. Rusya'da devrim yaşanıyordu ve diğer hükümetler bolşevizmin kendi ülkelerine de bulaşması olasılığından endişe ediyorlardı. En sert biçimde cezalandırılan ülke Almanya oldu. Herhangi bir askerî güç bulundurması yasaklandı, önemli oranlarda toprak kaybetti ve özellikle savaşın sorumlusu olarak kabul edildi. Bu yasal sorumluluk *savaş tazminatı** ödemesi gerektiği anlamına geliyordu.

C. Görüş ayrılıkları: Ölü doğmuş bir barış?

Belge 4 ve 5

■ Barış antlaşmalarından ne yenenler ne de yenilenler memnun kalmıştı. Fransa, güvenliği için vazgeçilmez olarak gördüğü güvencelerin tümünü elde edememişti. İtalyanlar *"sakat kalmış bir barış"*tan söz ediyorlardı ve Fiume'yi istiyorlardı. Amerikan Senatosu ise, Milletler Cemiyeti'ne katılmanın ABD'yi gelecekte yeniden Avrupa'ya müdahale etmek zorunda bırakmasından çekinerek, Versailles Antlaşması'nı onaylamadı. Böylece **ABD de Milletler Cemiyeti'nin dışında kaldı**. Durumu en hararetli biçimde protesto eden ülke Almanya'ydı. Versailles Antlaşması'nı kabul edilemez bir *"dikta*"* olarak değerlendiriyordu. Tüm sömürgelerini kaybetmiş ve son derece ağır ekonomik yaptırımları göğüslemek zorunda kalmıştı. Oysa pek çok Alman askerî yenilgiye uğramadıklarına ve ordularının ülkede cumhuriyeti kuran 9 Kasım 1918 devrimiyle *"sırtından hançerlendiğine"* inanıyordu. ***"Sırta saplanan hançer"* efsanesi ve Versailles "dikta"sı** birleşerek 1920'li yıllarda Almanya'da aşırı sağcı siyasal grupların propaganda faaliyetlerini kolaylaştıracaktı.

2 Başkan Wilson'un "on dört ilkesi" (ocak 1918).

1. Bir daha gizli anlaşmaların yapılmasına izin vermeyecek biçimde, açıklık ilkesine uygun olarak hazırlanacak barış antlaşmaları; [...]
2. Barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, denizlerde seyretme konusunda mutlak özgürlük.
3. Tüm ekonomik duvarların olanaklar dahilinde kaldırılması ve tüm milletler için eşit ticaret koşullarının oluşturulması. [...]
4. [...] Her ülkenin silah ve cephaneleri en aza indirilecek. [...]
5. Sömürgelerle ilgili tüm taleplerin, [...] ilgili halkların çıkarlarının hükümetlerin adil talepleriyle aynı ağırlıkta sayılması ilkesine kesinlikle uyulacak biçimde [...] sonuca bağlanması.
6. Rus topraklarının tümüyle yabancı kuvvetlerden arındırılması ve Rusya ile ilgili sorunların [...] Rusya'nın tam bağımsız olarak kendi siyasal gelişimine ve ulusal örgütlenmesine karar vermesini [*sağlayacak*] biçimde çözüme bağlanması. [...]
7. Belçika'nın [...] yabancı kuvvetlerden arındırılması ve yeniden inşa edilmesi gerekir. [...]
8. Fransız toprakları tümüyle özgürleşmeli ve işgal altındaki bölgeler iade edilmelidir; Prusya'nın 1871'de Alsace-Lorraine bölgesiyle ilgili [...] Fransa'ya verdiği zarar tazmin edilmelidir. [...]
9. İtalya'nın sınırları, ulusların egemenliği ilkesinin açıkça algılanan verilerine uygun olarak yeniden düzenlenmelidir.
10. Avusturya-Macaristan halklarına [...] en kısa sürede geleceklerini özerk bir biçimde belirleme olanağı tanınmalıdır.
11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ yabancı kuvvetlerden arındırılmalıdır; işgal altındaki topraklar iade edilmelidir; Sırbistan'a denize serbest erişim olanağı verilmelidir. [...]
12. [...] Şu anda Türk egemenliği altında yaşayan uluslara varlıklarını sürdürme konusunda güvence verilmelidir. [...] Boğazlar, tüm ulusların gemilerine açık birer serbest geçit [*haline*] getirilmelidir. [...]
13. Tartışmasız olarak Polonyalı kabul edilen halkların yaşadığı toprakları içine alan bağımsız bir Polonya Devleti kurulmalı ve [*bu devlete*] denize serbest erişim olanağı verilmelidir. [...]
14. Büyük devletlere olduğu kadar küçük devletlere de siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garantisi verme amacıyla, [...] bir uluslar birliği oluşturulmalıdır.

3 Wilson ve Milletler Cemiyeti.

İngiliz gazetesi Punch'*ta, mart 1919'da yayınlanmış bir karikatür.*

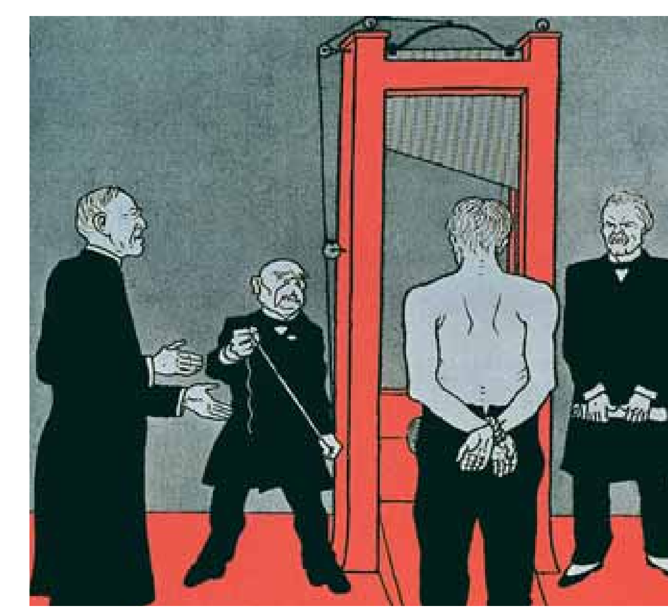
- Başkan Wilson: "*İşte zeytin dalı. Şimdi iş başına!*"
- Güvercin: "*Herkesi memnun etmek isterim tabii; ama bu biraz ağır gibi.*"

1912'den 1920'ye kadar ABD başkanı olan Wilson, ülkesini 1917'de savaşa soktu. 1919'daki barış görüşmeleri sırasında pek de gerçekçi olmayan ilkelerini kabul ettirmeye çalıştı. ABD Senatosu, Versailles Antlaşması'nı onaylamayarak başkanına sahip çıkmadı.

4 Versailles Antlaşması.

MADDE **51.** - 10 Mayıs 1871 tarihli Frankfurt Antlaşması ile Almanya'ya bırakılan topraklar, 11 Kasım 1918 itibariyle yeniden Fransız egemenliğine geçmiştir.
MADDE **228.** - Alman hükümeti, İtilaf Devletleri ile müttefiklerine, savaş yasa ve usullerine aykırı eylemlerde bulunmakla suçlanan kimseleri kendi askerî mahkemeleri önüne çıkarma hakkını verir. [...]
MADDE **231.** - Almanya, kendisinin ve müttefiklerinin saldırgan tutumu nedeniyle ortaya çıkan savaş durumunun sonucu olarak İtilaf Devletlerinin maruz kaldığı tüm kayıp ve zararlardan [...] kendisinin ve müttefiklerinin sorumlu olduğunu kabul eder.
MADDE **232.** - İtilaf Devletleri [...] kendi sivil halklarına ve onların mallarına verilen tüm zararın tazmin edilmesini talep eder ve Almanya bu tazminatı ödemeyi kabul eder.
MADDE **233.** - Söz konusu zararların tutarı bir tazminat komisyonu tarafından saptanacaktır.
MADDE **428.** - Güvence olarak [...] Ren Nehrinin batısında kalan tüm Alman toprakları İtilaf Devletlerine ait kuvvetler tarafından on beş yıl boyunca işgal edilecektir.

1. 51. madde kapsamına giren topraklar hangileridir?
2. Bazı Almanların gözünde bu antlaşmayı kabul edilemez hale getiren maddeler hangileridir? Nedenini açıklayınız.

5 Versailles Antlaşması karşıtı Alman karikatürü.

Simplicissimus, 3 Haziran 1919. Giyotinin bıçağına bağlı ipi tutan Clémenceau; diğerleri, solda Wilson, sağda Lloyd George.

1. Mahkum kimi temsil ediyor?
2. Bu karikatürle hangi fikir dile getiriliyor?

III. Devrimler, ayaklanmalar ve ulusçu hareketler

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **MANDA**

Kendi kendilerini yönetme olanağından yoksun olan topraklar için uygulanan rejim. Manda sahibi olan devlet (örneğin Suriye'de Fransa), söz konusu toprakları Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında bağımsızlık aşamasına kadar getirmek zorundaydı.

S Ö Z L Ü K

* Spartakistler
* Sosyal-demokrat
* Kibbuz

A. Devrim girişimleri ve toplumsal huzursuzluk Belge 1, 2 ve 4

■ **Almanya'da**, savaşın son günlerinde, donanmada ayaklanmalar çıktı. 1917'de Rusya'da olduğu gibi, bazı büyük kentlerde sovyetler kuruldu. 9 Kasım 1918'de cumhuriyet ilan edildi. Ocak 1919'da *spartakistler**in liderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht, Ekim Devrimi modelinden esinlenerek Berlin'de bir ayaklanma başlattılar. Ancak Alman Cumhuriyeti'nin her yerinde iktidarda bulunan *sosyal-demokratlar** ayaklanmayı bastırmak için ordudan yardım istediler. Ordu rejim değişikliğini kabul ediyor, ama bolşevik rejimini istemiyordu. Spartakist liderler **"kanlı hafta"** sırasında öldürüldü. Böylece Alman solu kalıcı bir biçimde spartakistlerin mirasçısı komünistler ve sosyal demokratlar arasında bölünmüş oldu.

■ Bavyera'da Kurt Eisner ve Macaristan'da Bela Kun liderliğinde devrimler başlatıldı, ama bastırıldılar. **Bolşevikler devrim modellerini Orta Avrupa'ya ihraç etmeyi başaramadılar.** 1919-1920 yıllarında Fransa'da, İtalya'da ve Birleşik Krallık'ta önemli grevler patlak verdi. Savaşın hemen ertesinde pek çok işçi tüm umutlarını kurulacak yeni bir dünya düzenine bağlamıştı ve bazıları için bu düzen Rus modelinden esinlenen komünizm olabilirdi.

B. Ortadoğu'da ulusçuluk ve emperyalizm Belge 3 ve 5

■ **1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması**'nın eski Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakların ve yalnızca Türklerin yaşadığı bölgelere indirgenen Türkiye'nin kaderini belirlemesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki Türk ulusçuları iktidara el koydular. İngilizler tarafından kışkırtılarak Anadolu'ya gelen Yunanlılar Türklerin kurmak istedikleri yeni düzene karşı çıkmak isteyince, iki ülke arasında korkunç bir savaş başladı. Mustafa Kemal'in Ermeni ve Yunanlılara karşı kazandığı zaferin ardından **1923'te imzalanan Lozan (Lausanne) Antlaşması** yeni Türk ulus-devletinin sınırlarını kesinleştirdi. Mustafa Kemal (*bkz. Konu 16 ve 18*), ülkeyi modernleştirme çabalarına girişti (laikleşme, kadınlara vatandaşlık hakları, okuma-yazma seferberliği, vs).

■ Savaş sırasında İngilizler büyük ölçüde Arap ulusçuluğu üzerine oynamışlardı. 1916'da İngiliz gizli ajanlarından biri, Arabistanlı Lawrence adıyla bilinen Albay Lawrence, Türklere karşı başlayan Arap ayaklanmasını yönetti. Ancak İngilizler Yahudi ulusçuluğunu, yani siyonizmi de unutmamışlardı. 2 Kasım 1917 tarihli **Balfour Bildirgesi**, siyonistlere **Filistin'de bir *"Yahudi yurdu"* kurma** olanağı vadediyordu. Sayıları gün geçtikçe artan Yahudi göçmenler Filistin'e geldiler ve burada *kibbuz**lar kurdular.

■ Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de yenilgiye uğraması Ortadoğu'daki düzeni altüst etti ve bölgenin Fransa ile İngiltere'nin hakimiyetine geçmesiyle sonuçlandı. İngilizler daha güçlü bir konumdaydı, ama **Araplara ve Yahudilere verdikleri çelişkili sözleri** yerine getirmeleri gerekiyordu. Fransızların ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sağlanabilecek tüm çıkarları İngilizlere kaptırmaya niyetleri yoktu. 1920 antlaşmaları *manda** adıyla tanımlanan hakimiyet alanlarını belirledi. Suriye Fransa'nın, Filistin ve Mezopotamya ise İngiltere'nin denetiminde olacaktı. Bu bölünmeler kısa süre sonra isyanlara yol açtı. Müslüman ya da Hıristiyan Araplar, Yahudiler, ulusçu hareketler ve din mücadeleleri, kısacası gelecekte yaşanacak olan Ortadoğu dramının tüm malzemesi artık hazırdı.

1 Spartakist devrimciler Münih tren garının önünde, 1919.

2 "Spartakus'a oy verin".
Spartakistler için hazırlanmış 1919 tarihli seçim afişi.

3 Türk-Yunan savaşı sonrasında Rum mülteciler (1922).
Mayıs 1919'da, Yunanlılar Anadolu'ya çıktılar. Mustafa Kemal'in komutasında zaferle sonuçlanan karşı-saldırı, bir milyondan fazla Rumun Anadolu'dan, yarım milyon kadar Türkün de Rumeli'den göç etmesine yol açtı.

4 Rosa Luxemburg'un son yazısı.

Şu anda devrimin yarası olan şeye biraz yakından bakmak yeterli olacaktır: Kendilerini subaylarına kullandırtmaya devam eden ve karşı-devrime hizmet eden asker kitlesinin siyasal olgunluk zaafı, böyle bir kriz anında devrimin kalıcı bir zafere ulaşmasının mümkün olamayacağını kanıtlamaya yeter. Diğer taraftan, bu olgunluk zaafı Alman devriminin genel olgunluk zaafının da belirtisidir.

Devrim, asker kitlesinin büyük çoğunluğunun geldiği kırsal alanlara şimdiye kadar hemen hemen hiç ulaşamadı. Buraya kadar Berlin, imparatorluğun geri kalan bölümünden neredeyse kopuk gibiydi. [...] Eksik olan, ileriye doğru yapılan hamlelerdeki koordinasyon ve Berlin işçi sınıfının saldırılarına ve karşı-saldırılarına bambaşka bir etkinlik kazandırabilecek ortak eylem planıdır. Ayrıca, ekonomik mücadeleler – siyasal alandaki kusurların daha derinde yatan nedeni de budur –, devrimci sınıf mücadelesini durmaksızın besleyen bu volkan, evet, bu mücadeleler henüz başlangıç aşamasındadır.

"Berlin'de düzen hakim",
Spartakist *Rote Fahne* gazetesinde çıkan yazı,
14 Ocak 1919.

1. Yazının çıktığı tarihte, ayaklanma başarı kazanmış mıydı?
2. 1917 yılında Petrograd kentinin durumuyla nasıl bir karşılaştırma yapılabilir?

5 Fransız ve İngilizlerin Ortadoğu'daki petrol gelirleri.

Dünyanın her yanında ve tüm ülkelerin yararına, sınai ve ticarî amaçlı kullanılmak üzere, dağılımında giderek büyüyen eşitsizlikler olduğu kabul edilen petrol ürünlerinin sürekli tedarikini sağlamak ve böylece dostluk ilişkilerini geliştirmek ve tüm ulusların refah düzeyini yükseltmek için, Fransa ve Büyük Britanya hükümetleri [...] şu zeminde anlaşmaya varmışlardır: Yakındoğu'da ve Akdeniz havzasına komşu ülkelerde bulunan çeşitli petrol yataklarının işletilmesi konusunda ortak bir siyaset izlemek. [...]

Majestelerinin hükümeti Mezopotamya üzerinde manda hakkını elde ettiği takdirde, Mezopotamya hükümeti nezdinde, koşulları bu hükümetle *Turkish Petroleum Company** arasındakilerle aynı olacak [...] ayrıcalıklar verilmesi konusunda yetkilerini kullanacaktır. Fransız hükümetinin bu şirkette belli bir payı olacaktır. Şirket sürekli İngiliz denetiminde kalacaktır. [...]

Şirketin elde ettiği kâr şu şekilde paylaştırılacaktır: İngiltere % 70, Fransa % 20, Mezopotamya hükümeti % 10. Fransız hükümeti, petrolü Mezopotamya ve İran üzerinden Akdeniz'e ulaştıracak iki petrol boru hattının döşenmesi konusunda kolaylık sağlayacaktır.

Fransız-İngiliz uzlaşma projesi,
nisan 1919.

(*) 1913'te kurulan İngiliz petrol şirketi; adı 1928'de "Iraq Petroleum Company" olmuştur.

SENTEZ

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Avrupa ülkeleri önemli boyutlardaki insan kayıpları nedeniyle zayıf düşmüşlerdi. Savaş, katılan ülkelerin ekonomilerini de etkilemişti (yıkıntıya dönen bölgeler, borçlanan devletler).

1919 yılının ocak ayından haziran ayına kadar, Versailles'da toplanan barış konferansı,

- Wilson'un on dört ilkesini temel alıyordu;
- Ulusların egemenliği ilkesine dayanarak Avrupa'yı yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu;
- Ancak, sonuçta ne konferansın dışında bırakılan yenik ülkeleri ne de görüşleri farklılık gösteren galip ülkeleri tatmin etmeyi başarabildi.

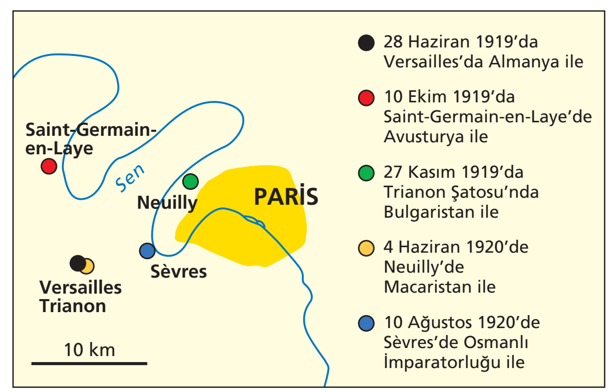
1919-1920'de imzalanan barış antlaşmaları Almanların çoğu ve İtalya gibi bazı galip ülkeler tarafından protesto edildi.

Rus Devrimi'nin Avrupa üzerindeki etkisi, genellikle kanlı bir biçimde bastırılan ayaklanmalarla (1919'da Almanya ve Macaristan) kendini hissettirdi.

Ortadoğu'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması büyük sorunlara yol açtı. Türkler ulusal bir devlet kurdular; Suriye, Filistin ve Mezopotamya ise Fransız ve İngiliz denetimi altına girdi.

KARIŞTIRMAYALIM

1919-1920'de imzalanan 5 barış antlaşması

Milletler Cemiyeti'nin genel kurulu ve konseyi

Milletler Cemiyeti'nin 42 üyesi, yılda bir kez Cenevre'de toplanırlar (Genel Kurul). Bunun dışında, 5 daimi üyeden oluşan Konsey gündelik kararları alır ve Genel Kurul'a rapor verir.

Sömürge ve manda

Sömürge, "metropol" adı verilen yabancı bir devlet tarafından doğrudan işgal edilmiş topraklardır. Bu topraklar pek çok alanda metropole bağımlıdır.
Manda ise, 1920'den sonra Milletler Cemiyeti tarafından kendi adına yönetmeleri için yabancı devletlere bırakılmış topraklardır. Örneğin, Suriye bir Fransız mandasıydı.

OKUYALIM GEZELİM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **Paul C. HELMREICH**, *Sevr Entrikaları*, çev. Ş. Erol (İstanbul,1996)
  - **Peter MANSFIELD**, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev. N. Ülken (İstanbul, 1975).
  - **Dido SOTIRIU**, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. A. Tokatlı (İstanbul, 2002).
- **MÜZE**
  - Askerî Müze, Harbiye, İstanbul.
- **FİLMLER**
  - **David LEAN**, *Arabistanlı Lawrence*, 1962.

Bir tarih müzesini ziyaret:

Askerî Müze (Harbiye, İstanbul)

MÜZENİN TARİHÇESİ

■ Günümüzde Askerî Müze olarak kullanılan bina da tarihî bir mekândır. 1841 yılında Harp Okulu olarak hizmete girmiş, bu okulun Ankara'ya taşınmasından sonra çeşitli askerî birliklerin karargâhı olmuştur. 1966'dan beri Askerî Müze binası olarak hizmet vermektedir. 1846'da açılan müze ise, bu binaya taşınmadan önce, Aya İrini Kilisesi'ndeydi.

MÜZENİN TANITIMI

■ Müzede çok uzun bir döneme (15-20. yüzyıllar) ilişkin çok çeşitli malzeme (silahlar, sancaklar, sanat eserleri, vs.) sergileniyor. Birçok salona bölünmüş müze mekânında bizi kitabımız açısından daha yakından ilgilendiren salonlar şunlar: Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı, Atatürk, Millî Mücadele ve Kıyafetler Salonları.

TARİH MÜZESİNİ ZİYARET

■ Yanınıza ayaktayken de not almanızı sağlayacak kalın kapaklı bir defter alın.

■ Girişte, içeride bir belge merkezi ya da danışma birimi olup olmadığını öğrenin, varsa müzenin bir planını edinin.

■ Müzenin boyutlarına dikkat edin (salon sayısı, vb.). Böylece ilk salonlarda fazla zaman kaybetme tehlikesini ortadan kaldırmış olursunuz.

■ Gezerken bir yandan not alın:

- Sergilenen belgelerin tarihleri, eserlerin kime ait olduğu, yararlanılan kaynaklar;
- Sizin bildiğiniz tarihlere rastlayan belge ya da nesneler;
- Aklınıza takılan sorular.

■ Müzeden çıkmadan önce, varsa kitap satış bölümüne uğramayı unutmayın.

1914'ten 1923'e Ortadoğu

Birbirinden çok farklı halkları bünyesinde barındıran (Müslüman Türkler, Araplar ve Kürtler, Hıristiyan Araplar, Rumlar ve Ermeniler, Yahudiler...) ve Almanya'nın yanında savaşa katılan Osmanlı İmparatorluğu,
1918'de yenilen ülkeler arasında yer alıyordu. Parçalanmıştı. Sevr Antlaşması, topraklarında yalnızca Türklerin yaşayacağı bir Türkiye kurarak imparatorluğun mirası konusunu karara bağlamayı denedi, ancak sorunlar başgöstermekte gecikmedi.

- Yunanistan ile Türkiye arasında savaş çıktı.
- Türk ulusçuları tarafından başlatılan devrim, Mustafa Kemal Paşa'yı iktidara taşıdı. Ermeniler ve Yunanlılar karşısında kazanılan askerî zaferden sonra, 1923 yılında Lozan'da yeni bir barış antlaşması imzalandı. Türkiye'nin 1923'te belirlenen sınırları günümüzdeki sınırlarıyla hemen hemen aynıdır.
- İngilizlerle Fransızlar arasındaki rekabet ve İngilizlerin Araplarla Yahudilere verdikleri çelişkili sözler, 1920'den itibaren Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerde durumun nazikleşmesine yol açtı.

1 İngilizlerin verdikleri sözler.

a. 1915'te Araplara

Mersin ve İskenderun bölgeleriyle Suriye'ye ait Şam, Humus, Hama ve Halep'in batısında bulunan bazı bölgelerin [*bugünkü Lübnan*] tümüyle Arap oldukları söylenemez; bu nedenle talep ettiğiniz toprakların dışında bırakılacaklardır. Bu değişikliği hesaba katarak ve daha önce başka Arap şeyhleri ile imzalanan anlaşmalara dokunmamak koşuluyla, bu sınırları kabul ediyoruz.

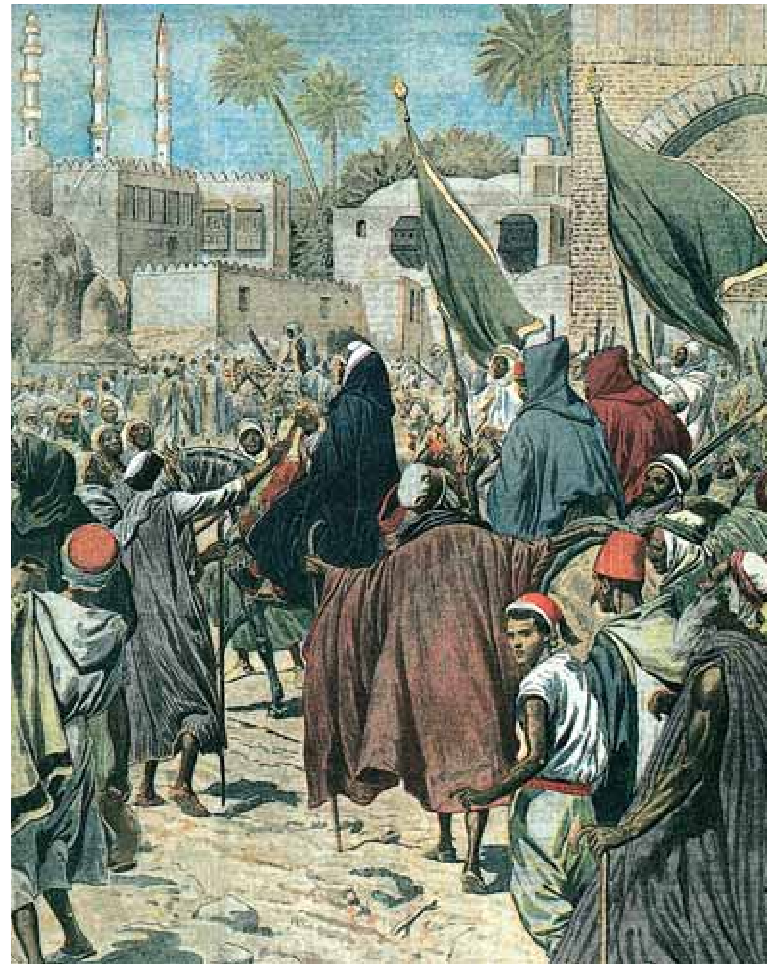
[...] Yukarıda belirtilen değişiklikler göz önünde bulundurulmak kaydıyla, İngiltere Mekke Şerifinin talep ettiği topraklar üzerinde bulunan tüm bölgelerde Arapların bağımsızlığını tanımaya ve desteklemeye hazırdır.

İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Henry MacMahon'dan Mekke Şerifi Hüseyin'e mektup, 24 Ekim 1915.

b. 1917'de Yahudilere

Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir yurt kurulması fikrine olumlu yaklaşmaktadır ve Filistin'de bulunan Yahudi olmayan toplulukların sivil ve dinî haklarıyla diğer ülkelerde Yahudilerin faydalandıkları siyasal haklara zarar verecek herhangi bir eyleme girişilmeyeceği baştan kabul edilmek kaydıyla, bu hedefin gerçekleştirilmesi için tüm olanaklarını seferber edecektir.

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un Siyonist Federasyonu temsilcisi Lord Rothschild'a mektubu, 7 Kasım 1917.

2 Osmanlılara karşı Arap ayaklanması.
Le Petit Journal, 16 Temmuz 1916.

3 Ürdün Kralı Abdullah ibn Hüseyin el-Haşimî (1882-1951), İngiliz Sömürgeler Bakanı Winston Churchill ve eşi ile birlikte, Kudüs, nisan 1921.

4 1914'te ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra 1921'de Ortadoğu.

Arabistanlı Lawrence, 1930. 6
İngiliz arkeolog Thomas E. Lawrence (1888-1935), 1914'te Suriye'de çalışıyordu. İngiliz gizli servisi tarafından ajan olarak görevlendirildi. Arapların Osmanlılara karşı başlattıkları ayaklanmada ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'in ele geçirilmesinde aktif bir rol üstlenen Lawrence, dünyanın her yerinde "Arabistanlı Lawrence" adıyla tanınır.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Osmanlı İmparatorluğu'nun neden çokuluslu bir imparatorluk olduğunu gösterin. Bu imparatorluğun topraklarında yaşayan halkların çoğunu birleştiren bağ nedir?*
2. *İngilizler tarafından Araplara ve Yahudilere verilen sözler arasındaki çelişkileri açıklayın (Belge 1).*
3. *1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan en kalabalık Hıristiyan halk hangisiydi? Savaştan sonra bu halka ne oldu (bkz. s. 246)?*
4. *Araplar barış antlaşmalarından memnun olabilirler miydi? Neden?*

5 Başkan Wilson'un 12. ilkesi.

Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerine kesin egemenlik hakkı tanınacaktır, ancak şu anda Türklerin egemenliği altında yaşayan diğer uluslara varlıklarını sürdürme güvencesi verilecek ve özerk bir biçimde kendi gelişimlerini tayin etme fırsatı her türlü engelden arındırılmış olarak tanınacaktır. Boğazlar, uluslararası güvence altında, tüm ulusların gemileri ve ticareti için birer serbest geçit oluşturacak biçimde daimi olarak açık tutulacaktır.

Başkan Wilson'un 14 ilkesi (8 Ocak 1918).

BECERİNİZİ **kullanın**

- *Çelişkili belgeleri karşılaştırın*
- *Haritaları karşılaştırın*

KONU 15

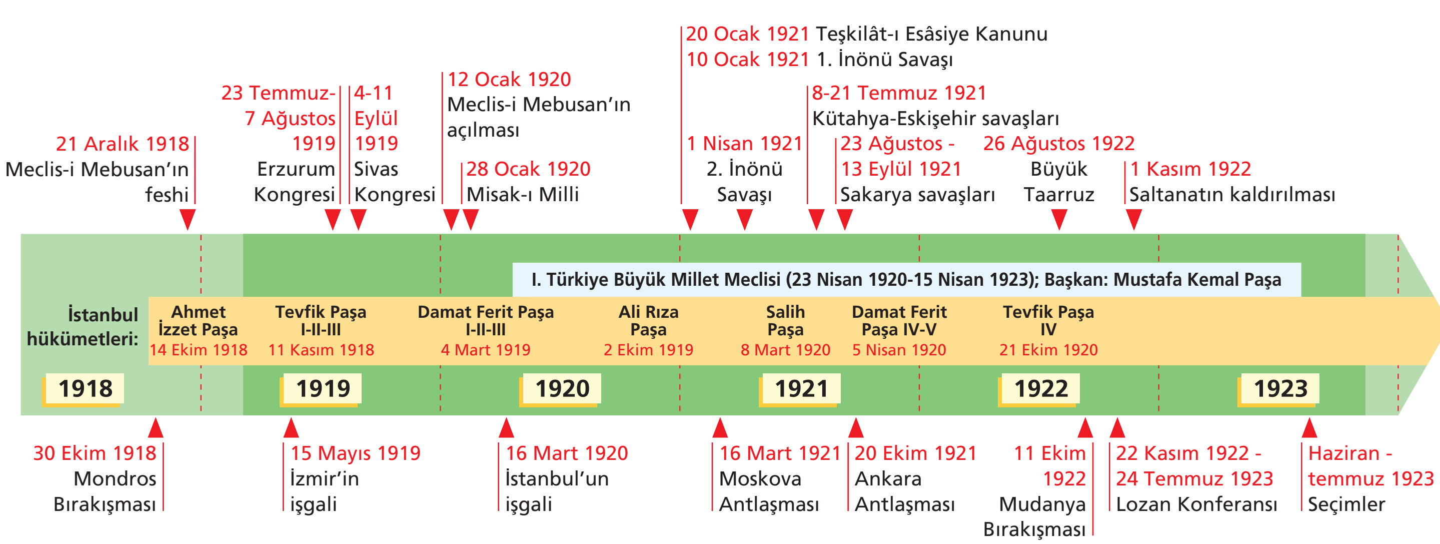
Millî Mücadele (1918-1923)

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeniden bir meşrutiyet mücadelesi başladı. İttihat ve Terakki'nin gücünü kırmaya çalışan Padişah VI. Mehmet Vahdettin, zayıf olan siyasal konumunu İtilaf Devletlerine karşı teslimiyetçi bir siyaset güderek güçlendirebileceği inancındaydı. Savaşı kazananların Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye planlarına karşı çıkış, böylece meşrutiyetçilerin tekelinde kaldı. Doğu Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve açıkça meşrutiyet isteğiyle ortaya çıkanlar, sonunda istediklerini elde ettilerse de, İstanbul'un işgali ve son Osmanlı meclisinin çalışamaz hale getirilmesiyle, Türkler açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinin savaşsız gerçekleşemeyeceği meydana çıktı. Böylece başlayan Anadolu Savaşı'nın başarıya ulaşması, "Türkiye" adında yeni bir ulus-devlet yarattı.

- *Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in siyaseti neydi?*
- *Meşrutiyet istekleri neden ilk kez Doğu Anadolu'da dile getirildi?*
- *Yeni bir "Türkiye Devleti" ne zaman ortaya çıktı?*

KONUNUN PLANI

- **I. Milli Mücadele'nin başlangıcı**
- **II. Türkiye Büyük Millet Meclisi**
- **III. Anadolu Savaşı**
- **IV. Osmanlı Devleti'nin sonu**
- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya: İstiklâl Mahkemeleri

1 **"Türk Kurtuluş Savaşı".**
Vittorio Pisani'nin suluboya tablosu, Atatürk Müzesi.

2 **Gazi Mustafa Kemal Paşa mareşal üniformasıyla.**
Nazmi Ziya (1881-1937), İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

I. Milli Mücadele'nin başlangıcı

S Ö Z L Ü K

* Müsteşar
* Elviye-i selâse

A. Mondros Bırakışması

Belge 2

■ İtilâf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı başlarında yaptıkları Osmanlı topraklarını paylaşma planları, Rus Devrimi'nden hemen sonra Bolşevikler tarafından bütün dünyaya açıklanmıştı. Bu yüzden **İstanbul'daki resmî çevrelerde ciddî korkular** oluşmuştu. Gerçi İngilizler bu gelişmeden sonra İstanbul'un Türklere bırakılacağına ilişkin açıklamalar yapmışlardı; ayrıca ABD Başkanı Wilson'ın 12. ilkesinde *(bkz. s. 283)*, Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerin Türklere bırakılacağı da söylenmişti; ama bunlar, Türk ulusçularının kendi vatanları olarak gördükleri bazı toprakların yitirilme olasılığını tümüyle ortadan kaldırmıyordu. Bu durumda Osmanlı resmî çevrelerinde savaştan çabuk çekilinirse, İtilâf Devletlerinin de Türklere hoşgörülü davranacakları yolunda bir eğilim belirdi. Ancak iktidardaki Talât Paşa Kabinesi, müttefiklerinden ayrı bir bırakışma yapmama kararı aldı.

■ 1918 eylülünün sonlarında Osmanlıların durumu çok nazikleşti. İtilaf güçleri 17 Eylül'de Bulgar cephesini yarmış, ayın 29'unda imzalanan bırakışmayla da Bulgaristan savaştan çekilmişti. **Trakya ve İstanbul'un savunmasız kalması** anlamına gelen bu durumda bırakışma imzalanması gerekiyordu. Talât Paşa Kabinesi istifa etti ve hem padişahın hem de artık iktidarı bırakması gereken İttihat ve Terakki'nin güven duyduğu, partilerüstü Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 14 Ekim 1918'de kuruldu. Yeni hükümet, İstanbul'da savaş esiri olarak bulunan İngiliz generali Townshend aracılığıyla Birleşik Krallık'ın Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthorpe'la ilişkiye geçti. Limni Adasının Mondros limanında demirli İngiliz savaş gemisi *Agamemnon*'daki bırakışma görüşmelerine, Osmanlı temsilcisi olarak Bahriye Nazırı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) Albay Hüseyin Rauf Bey, danışman olarak Dışişleri Bakanlığı *Müsteşar**ı Reşat Hikmet ve Yarbay Sadullah Beyler ile sekreter Ali Bey gönderildi.

■ 30 Ekim'de imzalanan **Mondros Bırakışması, Osmanlılar için ağır bir diplomatik yenilgi** oldu. Rauf Bey, büyük bir vatansever ve Balkan Savaşı kahramanı *(bkz. s. 202-203)* olmakla birlikte, diplomatlık deneyimi olan biri değildi. İngiliz denizcileriyle görüşmeye, İngilizce bilen, başarılı bir deniz subayı olduğu için yollanmıştı. Bir zayıf yanı da, savaşın sonlarına doğru ortaya çıkan ve **kendilerine kolaylık gösterildiği takdirde İngilizlerin de Osmanlılara hoşgörülü davranacaklarına ilişkin kanı**yı paylaşıyor olmasıydı. Böylece İngilizler, aralarında bazı ağır koşulların da bulunduğu bütün isteklerini, önemsiz birkaç değişiklikle, kabul ettirebildiler.

B. İşgaller

Belge 1 ve 3

■ Mondros Bırakışması'nın Türkler açısından hiçbir işe yaramayacağı hemen birkaç gün içinde belli oldu. İngilizler önce savaş sırasında ele geçiremedikleri Musul'u, sonra da İskenderun'u işgal ettiler. Ardından, Osmanlıların 93 Harbi'nde kaybedip Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusya'dan geri aldıkları toprakları boşaltmalarını istediler. Edirne ve çevresindeki demiryolları da önce Fransızlar (kasım 1918), sonra Yunanlılar (ocak 1919) tarafından işgal edildi. Ayrıca birçok Anadolu kentine, bırakışma koşullarının uygulanmasını denetlemek üzere, irili ufaklı İngiliz birlikleri geldi.

■ Aralık 1918'den itibaren, **Başkan Wilson'ın 12. ilkesinin Türkler konusunda uygulanmayacağı açıkça ortaya çıktı**. İskenderun ve çevresini İngilizlerden devralan Fransızlar, Adana ve Mersin yörelerini de işgale başladılar. Bu arada İtalyanlar da Antalya ve Konya yörelerini işgal ediyorlardı. İstanbul hükümetleri ise bu işgallere karşı sert tepki göstermiyordu. Yönetimdekilerin önemli bir bölümü savaşın kaybedilmesinden sonra toprak kaybedilmesini doğal karşılıyor, küçük bir bölümü ise toprak sorunlarının barış görüşmelerinde halledilebileceğini umuyordu. Savaş yorgunluğunu henüz üzerinden atamamış olan halk da, ufak tefek karşı koymalar dışında pek direniş göstermiyordu. Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir ve çevresine asker çıkarması, bu duruma kesin bir son verdi.

1 Hele bir belli olsun...

... 4 Aralık 1919'da Trakya'da terhis olunarak İstanbul'a gelmiştim... [İ]lk işim Maarif Nezareti'ne başvurarak mütarekeden dört ay önce bana teklif edilmiş olan Erzurum Erkek Öğretmen Okulu müdürlüğünü istemek oldu. Bir zamanlar bu vazifeyi bana verebilmek için Harbiye Nezareti ile birçok yazışmalara girişmiş ve bana bin bir iltifatta bulunmuş olan bakanlıkla bu defa başvurduğum bakanlık arasında hiçbir münasebet kalmamıştı. Bu nezaret memlekette yapılması gereken bir kültür vazifesi bulunduğunu unutmuş, emrindeki unsurlardan hangisinin İttihatçı, hangisinin muhalif olduğunu tespitten başka bir işi kalmadığını sanıyordu. Ben henüz politika mazisi olmayan bir genç olduğum için ilk ağızda reddedilmedim. Daireler hakkımda bir karar vermeyerek beni Nazıra gönderdiler. Ancak, o zaman nazır sandalyasında oturan adama* göre, "Erzurum'un mukadderatı, yani hudutlarımızın içinde kalıp kalmayacağı henüz belli olmadığından orada yeniden bir erkek öğretmen okulu açmaya lüzum kalmamış"tı.

Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum* (Ankara, 1946).

(*) Filozof ve şair Rıza Tevfik (Bölükbaşı).

2 Mondros Bırakışması, 30 Ekim 1918.

Beş. Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan birlikler dışında Türk ordusunun derhal terhis edilmesi. (Birliklerin insan gücü ve konuşu daha sonra Türk Hükümeti ile danışılarak saptanacaktır).

Altı. Türk karasularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan bütün savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek birtakım küçük gemiler dışında, bu gemilerin belirtilecek Türk limanında ya da limanlarında gözaltına alınması.

Yedi. Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması.

On. Toros tünel sisteminin Müttefiklerce işgali.

Onbir. Türk Birliklerinin Kuzey-batı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine derhal çekilmeleri daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu buyruk yerine getirilecektir. Kafkasya-Ötesi'nin bir bölümünün Türk Birliklerinden boşaltılması daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılması, oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra gerek görülürse yapılacaktır.

Oniki. Türk Hükümetinin haberleşmeleri dışında, bütün telsiz telgraf ve kablo istasyonlarının Müttefiklerce denetim altına alınması.

Ondört. Ülkenin gereksinmeleri karşılandıktan sonra, Türk kaynaklarından kömür, akar yakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları verilmesi. [...]

Yirmi. *Beşinci* madde gereğince terhis edilecek Türk ordusu bölümünün, taşıtlarını da içermek üzere, araç ve gereçlerinin, silâhlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek buyrukların yerine getirilmesi.

Yirmidört. Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.

Seha L. Meray ve Osman Olcay (yay.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri* (Ankara, 1977).

3 İngiliz politikası, İstanbul Hükümeti ve genç komutanlar.

a) Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na

5 Kasım 1918

Bırakışma hükümlerine göre İngilizlerin İskenderun'u işgâle hak ve selahiyetleri yoksa da, Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri de haklı bir istek mahiyetindedir. Bırakışmada bir hayli maddeyi değiştirerek vaktin darlığı nedeniyle bize yalnız sözlü açıklama ve güvence verebilen İngiliz delegesinin bu centilmenliğine karşılık bir jest olmak ve Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını sağlamak ve elde etmek üzere İskenderun limanından İngilizlerin erzak ve saire taşıma konusunda yararlanmasına ve İskenderun - Halep yolunu tamir edebilmelerine izin ve bu konuda ordunun vaziyetince de bir sakınca görmüyorum. Bu limandan ve yoldan yararlanmalarını sağlamakla İskenderun liman ve şehrini kendilerine terk etmiş olmuyoruz. Liman ve şehir, yine bizde kalacak, askeri ve idari yönetimimiz ... her şeyimiz yine yerli yerinde bulunacak. Onlar yalnız limandan ve yoldan sırf bir misafir sıfatıyla yararlanacaklardır.

Sadrazam ve Genelkurmay Başkanı İzzet

b) Genelkurmay Başkanlığı'na

6 Kasım 1918

...

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan yararlanmak istemeleri haklı değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep Vilayeti'nde Halep şehri merkezinde milyonlarca erzak olduktan başka bırakışma antlaşmasının 21inci maddesine göre gerçekten Halep'teki İngiliz ordusuna iâşece yardım etmek gerekirse pek çok erzaka mâlik bulunan Kilis ve Antep yörelerinden özel tertibât ve önlemlerle erzak satılabilir. Zat-ı samîlerini temin ederim ki amaç Halep'teki İngiliz ordusunu iâşe etmek olmayıp İskenderun'u işgal ve İskenderun – Kırıkhan - Katma yoluyla hareket ederek Antakya - Deyr-i Cemâl - Ahterîn hattında bulunan Yedinci Ordu'nun çekilme yolunu kesmek ve bu orduyu Altıncı Ordu'ya Musul'da yapıldığı gibi teslimden kaçınamayacak bir vaziyete sokmaktır. [...]

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasının sağlanmasıyla İngilizlerin İskenderun ve İskenderun - Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki mantık ilişkisini anlayamadığım gibi bu konuda hoşgörülü davranmayı da tam tersine pek sakıncalı görüyorum. [...]

İngilizlerin aldatıcı muamele, öneri ve hareketlerini İngilizlerden ziyade haklı gösterecek ve buna karşılık jest yapmayı gerektirecek emirleri yerine getirmeye yaradılışım müsait olmadığından ... yerime tayin buyuracağınız kişinin süratle emir ve bildirilmesini özellikle istirham ederim.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal

c) Dokuzuncu Ordu Komutanlığı'na

25 Kasım 1918

İngilizler, Elviye-i Selâse'nin de boşaltılması hakkındaki isteklerinde diretiyorlar. Ve tarafımızdan da bu isteği yerine getirmek mecburiyetinde kalınacaktır. Bu yüzden, Dokuzuncu Ordu kıtalarının 93 Harbi'nden sonra oluşan hudut gerisine alınması gerekmektedir. Buna göre hangi tümenlerin iaşe ve ikamet bakımından en uygun olarak nerelere taşınabileceğinin ve bu yeni konuşu almak üzere taşımanın nasıl gerçekleştirileceğinin süratle bildirilmesi ....

Harbiye Nazırı namına Cevat

d) Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın 26 Kasım 1918 tarihli yanıtından bölümler:

Bırakışma koşullarında, Elviye-i Selâse'nin boşaltılması, yerinde inceleme yapıldıktan sonraya bırakılmıştı. Bu henüz yapılmamıştır. Önce bir heyet gelip görmelidir... Osmanlı askeri burasını boşaltırsa kim işgal edecektir. Ermenilerin ve Gürcülerin bir hakları yoktur. Ruslar gelirse buna itiraz olunamaz... Brest-Litovsk hududu dışında ve Elviye-i Selâse'de Müslümanlar, Ermeni ve Gürcü egemenliğine girmemeye ve savunmaya karar vermişlerdir...

Devletin, en meşru hakları elde edemiyecek bir hale düştüğü görülüyor. Ancak İngilizlerin her dediğini yapmak ve son derece aşağıdan almak yoluyla mülk ve milletin kurtarılabileceğini asla ümit etmiyorum...

S Ö Z L Ü K

* İrade-i seniyye

C. Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in politikası

Belge 1, 2 ve 3

■ Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına geçen VI. Mehmet **Vahdettin'in meşrutî yönetime pek sempatisi yoktu**. Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra bir hanedan damadını ölüm cezasına çarptırmış olan **İttihatçılardan ise nefret ediyordu.** Veliaht olmadan önce de, eniştesi Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Partisi çevrelerinde görüldüğü olmuştu. Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ve savaş sırasında işlenen suçların sorumlusu olarak görülen İttihatçıların, bir de önderlerinin bırakışmadan sonra yurtdışına kaçmış olmaları üzerine, halkın gözünden iyice düştüklerini sanıyor, savaş suçları dolayısıyla da İtilaf Devletlerince cezalandırılacaklarını umuyordu. Tek korku kaynağı olan ordu konusunda yaptığı temaslardan da tatmin olmuş olsa gerektir ki, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı feshetti.

■ Meclis-i Mebusan, 1913 sonlarında seçilmişti ve neredeyse tümüyle İttihatçılardan oluşuyordu. İttihat ve Terakki ise, doğru veya yanlış, ülkeyi Dünya Savaşı'na sokmuş olmakla suçlanmasının yanısıra, 5 Kasım 1918'den beri kendi kendini feshetmiş bir partiydi. Bu nedenlerle, **padişahın fesih kararı hem Anayasa'ya uygun, hem de meşru bir karardı.** Ne var ki **Anayasa, fesihten itibaren dört ay içinde yeni seçimlerin yapılmasını da şart koşuyordu** *(bkz. s. 209)* 21 Aralık'ta böyle bir duyuru yapılmadığı gibi, 4 Ocak 1919'da yayınlanan bir *irade-i seniyye**, seçimlerin barış yapılana kadar ertelendiğini ilan etti. Bu da meşrutiyetin sonu veya **mutlakiyete geri dönüş** demek oluyordu.

■ Vahdettin'in bu yola başvururken güvendiği iki kozu, İttihatçı önderlerin yokluğunda halkın, ne yaparsa yapsın, kendi peşinden gideceği varsayımı ile Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmış olanların herkese istedikleri biçimde bir barış kabul ettirebilecek güçte oldukları varsayımıydı. Yani **Vahdettin, ne ülkesini ve halkını tanıyordu, ne de dünyada olan bitenlerden haberdardı.** Savaşın galipleri hem istediklerini büyük ölçüde elde etmişler, hem de son güçlerini tüketmişlerdi. Türklerin üzerine büyük ordular gönderecek ne ciddî nedenleri vardı, ne de takatleri kalmıştı. Türk seçkinlerinin büyük çoğunluğu ise, on yıldır alıştığı temsilî rejimden vazgeçmeye niyetli olmadığı gibi, bir süredir benimsediği ulusçuluk ideolojisinin etkisiyle, toprak bırakmayı kabul etmeye de hiç yatkın değildi.

D. Yerel direniş hareketleri

Belge 4 ve 5

■ **İlk direniş örgütleri,** hemen Mondros Bırakışması metninin kamuoyuna açıklanmasıyla birlikte kuruldu (kasım-aralık 1918). Bunlar, Erzurum, Urfa, İzmir ve Edirne gibi **Osmanlı vatanından ayrılma tehlikesi en büyük olan yörelerde ortaya çıktılar.** Ancak bu örgütlerin etkinlikleri, her yörede aynı güç ve kararlılıkla yönetilemedi. Padişaha bağlı devlet memurları, özellikle de mart 1919 başlarından itibaren Damat Ferit Paşa Hükümetleri, direnişi engellemeye çalıştılar ve yer yer başarılı oldular. Ayrıca, direnişçilerin gereksindiği **düzenli ordu desteği yalnızca Doğu Anadolu'da vardı.** Biraz I. Dünya Savaşı sonlarında Osmanlı ordusunun konuşlanışı, biraz da yönetsel hatalar nedeniyle, batı bölgelerinin direnişçileri daha çok gerilla taktiklerine başvuran gönüllülere, efelere ve Kuvve-i Seyyare (Gezici güçler) adı altında çalışan Çerkes Etem Bey'in atlılarına dayanmak zorunda kaldılar.

■ Ulusçu tepkilerle **padişahın ve Damat Ferit Paşa'nın karşısında olanlar** da rahat çalışamıyorlardı, çünkü İstanbul'un sözünü dinlemeyenler hemen **"İttihatçılık"la**, yani ülkeyi savaşa sokan, insanlarını uzak cephelerde ölüme sürükleyen ve iktisadi yaşamını felce uğratanlardan olmakla **suçlanıyorlardı.** Bu durum, Batı Anadolu'da toplanan çoğu kongrede, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf yanlıları arasında tartışmalara ve hareketsizliğe neden oluyordu. Ülkenin karşısına dikilen tehlikelerin ancak meşrutî rejime dönülerek etkin bir biçimde önlenebileceğini açıkça söyleyen Doğu Anadoluluların önayak oldukları Sivas Kongresi'ne batı vilâyetlerinden hiç denecek kadar az delege gelmesinin nedeni de buydu. Nitekim Sivas'ta toplanabilenler, karşı-propaganda amacıyla, İttihatçılık yapmayacaklarına dair yemin etmişlerdir.

1 Sultan VI. Mehmet Vahdettin (1861-1926).

Sultan Abdülmecit'in oğludur. 3 Temmuz 1918'de tahta çıkmış, 1 Kasım 1922'ye kadar Osmanlı hanedanının 36. ve son padişahı olmuştur. Osmanlı devlet dizgesinde saltanatın gücünü arttırmak isteyen bir padişahtı. Ancak, tahta çıktığı dönemin buna elvermediğini görebilecek kadar siyasetten anlayan bir hükümdar olamamıştır.

2 Çoban gerekiyor!

Ertesi günü Cuma (8 Kasım 1918) idi... Namazdan sonra Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey vasıtasıyla beni yanına davet eden Sultan Vahdettin camiye bitişik mahfelde kabul etti.

...

[S]özü dünkü müttefiklerimiz Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'a geçirerek oralarda mütareke yapıldıktan sonra çıkan ihtilallerden ve ayrılış hareketlerinden hükümdarların da müteessir olduklarına işaret ettim ve [Damat] Ferit Paşa'nın bizzat sorumluluğunu kavraması, "Taraf-ı Şahanelerinden de bu konunun kendisine hatırlatılması zamanının gelmiş olduğunu" ekledim.

Sözlerim uzun sürmüştü. Bitirdiğim vakit farkettim ki, Vahdettin umulabileceğinden fazla heyecanlı idi. Parmakları arasındaki sigarasını ağızlığından düşürecek kadar elleri titriyordu. Lütfi Simavi Bey sigarayı yerden kaldırarak tablaya koydu.

Vahdettin, bir müddet sessizce, dalgın dalgın düşündükten sonra söze başlayarak, "Ferit Paşa'yı kızkardeşimin iyi bir eşi olarak severim. Fikirlerine taraftar değilim. Özellikle siyasal düşüncelerinin aleyhindeyim. Bu yüzden aramızda şiddetli ayrılık vardır. Bunu Lütfi Simavi Bey de bilir" dedi ve o ana kadar koruduğu sükûnetini bozup ayağa kalkarak, görüşmenin bittiğini anlatmak istedi. Ve tam ayrılacağımız sırada soğukkanlılığını daha da kaybederek, mutlaka söylemek istediği bir şeyi dilinde döndürdüğünü belirten bir hırçınlıkla, gözlerimin içine dik dik bakarak, "Beyefendi, dedi, ortada bir millet var; koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lâzım. O da benim!"

Maksadı buymuş; anlaşıldı. Donmuş kalmıştım. Hiç sesimi çıkarmadım. Zoraki bir hareketle sağ elimi kaldırarak bir selam verip yanından çıktım.

Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, cilt II (1962).

4 Olası bir tehlike ve bir tepki.

Erzurum'da eski tanıdıklardan yalnız Doktor Fuat Sabit Bey vardı. Hastahanede baştabip bulunuyordu. Bir gün emireri sürekli oturduğum evden bizi erken çağırdı. Gittim, kapıdan girerken doktor:

– Müjde. Mütareke oldu.

– Kesin mütareke var mı? dedim. Telgrafı gösterdi. Yirmi [dördüncü] maddeye gelince:

– Eyvah! Doğu illeri Ermenistan oluyor... dedim. Doktor:

– Öyle bir şey yok!

dedi. Maddeyi okuyorum: "Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar." Bu madde şu demektir ki Ermeni çeteleri karışıklık çıkarınca İtilâf ordusu Erzurum'a girecek ve Ermeniler de Türkleri kese kese çoğunluk sağlamaya çalışacaktır. Bir Ermeni bulunmayan buraları savunmamak namussuzluktur."

Doktor:

– Ben seninle beraberim, fakat askerim. Girişimde bulunamam. Ne lâzımsa siz yapınız,

dedi. Bir dernek kurulmasına karar verdik. Derneğin tüzüğünü ve bildirisini hazırladım.

Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri* (İstanbul, 1999).

3 Padişah nabız yokluyor (15 Kasım 1918).

Cuma selâmlığına gittim. Namazdan sonra oradaki salona davet eden Vahdettin'le, dışarıda dinleyenler tarafından çok uzun olarak yorumlanmış bir görüşmede bulunduk. Gerçekten görüşme, zaman itibariyle çok sürdü. Fakat fikir alış-verişi itibariyle pek kısa olmuştu. Ben, tahmin edebileceğiniz zemin üzerinde onu aydınlatmak ve uyarmak için ön söz yaparken, o çok mahirane bir tarzda izahlarımın önüne geçti. Dedi ki:

– Ordunun komutan ve subayları, eminim ki, seni çok severler; bana güvence verir misin ki onlardan bana bir fenalık gelmiyecektir.

Birden bire böyle bir sorunun amaç ve anlamını kavrayamadım. Sordum:

– Ordu tarafından size karşı bir davranışa ait bilgi ve duyduklarınız mı var efendim?

Gözlerini kapadı. Olumlu veya olumsuz cevap vermedi, aynı soruyu tekrar etti. Cevap verdim:

– Her ne kadar, ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu; burada olup bitenleri yakından bilmiyorum. Fakat ordunun başındakiler ve subayların yüksek şahsınızla karşı karşıya bulunması için bir neden olabileceğini sanmıyorum. Onun için temin ederim ki hiçbir fenalık beklemeyiniz.

Çok belirsiz bir tarzda ilave etti:

– Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından.

Falih Rıfkı Atay, *K. Atatürk Anlatıyor*, 2. baskı (İstanbul, 1985).

5 İttihatçılık suçlamalarına karşı...

Fazıl Paşa – Efendim; ulusal hareketin aleyhinde bulunanlar bizi İttihatçılıkla itham ediyorlar. Bu ithamın yurt içinde ve dışında pek fena etkileri olduğunu hiçbirimiz inkâr edemeyiz. Bu gerçeği dikkate alan hazırlık komisyonu, kongre üyelerinin herhangi bir particilik duygusuyla hareket etmeyeceklerini bir yemin ile pekiştirmek, bu yeminin bir kopyasını da yayınlamak gerektiğini göz önünde bulundurdu. Dolayısıyla şu yemin taslağının genel kurulca kabul edilmesini hazırlık komisyonu adına öneriyorum:

Yemin taslağı

"Yüksek hilâfet ve saltanat katlarına, İslâmiyet'e, devlete, ulusa ve memlekete maddî ve manevî olarak hizmet etmekten başka bir amaç gütmeyerek, her türlü kişisel ve siyasal hırstan ve particilik emellerinden arınmış bir kararlılık ve inançla çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diriltilmesine çalışmayacağıma namusum ve tüm mukaddesatım adına vallah, billah."

Osman Nuri Bey – Bu yemin taslağında iki nokta dikkati çekiyor: önce kişisel maksatlar için çalışma ve ondan sonra da İttihatçılık ve particilik meselesi... Hayatını tehlikeye koyarak buraya kadar gelenleri kişisel çıkarcılıkla suçlamak doğru olamaz. Yalnız particilik kaydı pek önemlidir. Zaten dışarıda İttihat ve Terakki'yi diriltmeye çalıştığımıza ilişkin bir söylenti vardır; dolayısıyla bu suçlamaya karşı şu and içme taslağının her halde kabul edilmesini rica ederim.

Uluğ İğdemir (haz.), *Sivas Kongresi Tutanakları* (Ankara, 1969).

ANAHTAR SÖZCÜK

• HEYET-İ TEMSİLİYE

"Temsilciler Kurulu"; Sivas Kongresi'nde, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında oluşturulan 15 kişilik Heyet-i Temsiliye, hem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu, hem de İstanbul'un sözünün geçmediği Anadolu'da bir tür geçici hükümet görevini üstlenmiştir.

E. Meşrutiyet mücadelesi

Belge 4 ve 5

■ Merkezi İstanbul'da olan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin (Doğu İlleri Ulusal Hakları Koruma Derneği) Erzurum şubesi, Yunanlıların İzmir'i, Ermenilerin de Kars'ı işgali üzerine, 17 Haziran 1919'da bir il kongresi düzenledi. Osmanlı yönetiminin bölgeden vazgeçmesi durumunda da direnişi sürdüreceğine ve bunun için, gerekirse, yerel bir hükümet bile kuracağına ilişkin kararlar aldı. Daha sonra da, Trabzon'daki direnişçilerle ilişki kurarak bütün Doğu Anadolu illerini kapsayacak bir kongre toplamaya karar verdi.

■ Mayıs ayında Anadolu'ya resmî bir görevle gelen, ama İstanbul Hükümetini dinlemeyerek çeşitli **direniş hareketlerini tek bir ulusal çatı altında toplamak isteyen Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa** ise, Sivas'ta bütün ülkeyi temsil edecek bir kongre toplamayı tasarlıyordu. Ancak, programının özünü oluşturan **Amasya Genelgesi** (22 Haziran 1919), hem resmî kişiliği dolayısıyla, hem de birçok yöneticinin hâlâ İstanbul'a bağlı olması nedeniyle, halk arasında **pek yankı bulamadı.** Görevinden alınan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a karşı isyancı durumuna düştüğünden, askerlikten atılma tehlikesiyle de karşı karşıyaydı. Hem bu nedenlerle hem de toplumsal taban edinebilmek için, planını erteleyip Erzurum'a yöneldi.

■ 23 Temmuz 1919'da, yani **II. Meşrutiyet'in yıldönümünde açılan Erzurum Kongresi**'ne başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk'un meşrutiyetçi üyeleriyle birlikte siyasal bir direniş hareketi başlattılar. Vatanı savunma çabası, kendilerine meşruluk sağlıyordu. Öte yandan, padişaha karşı değil, Damat Ferit Paşa Hükümetine karşı olduklarını söylüyorlardı. Ama **amaçları, "çağdaş gayeleri yücelten" ulusun iradesini egemen kılmak, yani Meclis-i Mebusan'ın hükümeti denetlemesini sağlamaktı.** Bu gerçekleşmedikçe de, Osmanlı hükümetlerinin uluslararası alanda sözünün dinlenmeyeceğini vurguluyorlardı (Erzurum Kongresi kararları, madde 2, 7 ve 8).

F. Üçüncü Meşrutiyet

Belge 1, 2, 3 ve 5

■ Erzurum Kongresi'nde açıkça dile getirilen meşrutiyet istekleri İstanbul çevrelerini iyice korkuttu. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa Hükümeti, Sivas'ta toplanması öngörülen ulusal kongreyi engelleyebilmek için elinden gelen herşeyi yaptı. Ancak, Anadolu'daki yönetsel ve askerî kadroların neredeyse tamamının artık Mustafa Kemal Paşa'nın temsil ettiği hareketin yanına geçmiş olması, bu girişimleri sonuçsuz bıraktı.

■ **4 Eylül 1919'da açılan Sivas Kongresi**'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın arzu ettiği ölçüde bir temsil gücü yoktu. Kongreye ancak otuz beş delege katılmıştı; kendisi de dahil, bunların onu ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da kurduğu çekirdek kadronun üyeleriydi. Ancak bu olumsuzluk, delegeleri Erzurum'da alınan kararları ulusal bir program biçimine sokarak **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**'ni kurmaktan alıkoymadı. Kongrenin sonunda da aynı istekler, yani meşrutî rejime geri dönme arzusu yinelendi.

■ Sivas Kongresi'nin padişaha gönderdiği mesajların Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından engellenmesi, Sivas'ta toplanmış olan meşrutiyetçilerin eline yeni bir koz verdi. **İstanbul Hükümeti, ulusla padişahı arasına girmekle suçlandı.** Böylece hem padişaha karşı bir hareketin söz konusu olmadığı bir kez daha vurgulanmış oluyor, hem de Paris'teki barış görüşmelerinden tam bir yenilgiyle dönmesi nedeniyle durumu iyice zayıflamış olan Damat Ferit Paşa'ya bir darbe daha vurulmuş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve İstanbul arasında iyice gerilen bağları kişisel bir kararla tümden kopardı ve bütün Anadolu'nun İstanbul'la olan iletişimini kestirdi.

■ Artık **Anadolu,** İstanbul'dan tamamen bağımsız bir biçimde, Sivas Kongresi delegeleri arasından seçilen, **Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'nin (Temsil Kurulu) sözünü dinliyordu.** Ümitsiz bir duruma düşen Damat Ferit Paşa, eylül ayı sonunda sadrazamlıktan istifa etti. Yerine 2 Ekim'de iş başına gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti ise, 7 Ekim 1919'da Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılacağına ilişkin kararı kamuoyuna resmen duyurdu.

1 Damat Mehmet Ferit Paşa (1853-1923).

2 Sivas Kongresi ve padişah.

... Damat Ferit Paşa'nın, millete karşı cephe almakla kalmayarak, milletle Padişahın arasını açmak ve aynı zamanda Anadolu'da cereyan eden olayları başka türlü anlatıp Padişahı aldatmakta olduğunu belirtip (Padişah Vahdettin'in Damat Ferit Paşa Kabinesiyle aynı fikirde ve aynı maksatla birleşmiş olduğunu bilmemezlikten gelmek istiyorduk ...) Padişahın Damat Ferit Paşa Kabinesinin yaptıklarını öğrendiği takdirde bunlara derhal layık oldukları muameleyi uygulayacağına güvendiğimizi ileri sürdük.

Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, cilt III (1962).

Müdafaa-i Hukukçular, neden padişahın tutumunu bilmemezlikten geliyorlar?

4 Gazi Mustafa Kemal'in özetiyle Amasya Genelgesi.

[E]mir subayım Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim genelgenin ana noktaları şöyleydi:

1- Vatanın bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.

2- İstanbul Hükümeti üstlendiği sorumluluğun gereğini yapamamaktadır. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.

3- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun direniş ve kesin kararı kurtaracaktır.

4- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal delege heyetinin bulunması çok gereklidir.

5- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

6- Bunun için tüm illerin her sancağında halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7- Her olasılığa karşı bunun ulusal bir sır gibi gizli tutulması ve delegelerin lüzum görülen yerlerde kimliklerini gizleyerek yolculuk etmesi gerekir.

8- Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öbür illerin delegeleri de Sivas'a varabilirlerse Erzurum kongresinin üyeleri de Sivas genel toplantısına katılmak üzere yola çıkar.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Bedi Yazıcı sadeleştirmesi (İstanbul, 1995).

3 Sivas Kongresi delegeleri (11 Eylül 1919). Ön sıra, soldan sağa: Ömer Mümtaz Bey, Rauf (Orbay) Bey, Şeyh Hacı Fevzi Efendi, Mustafa Kemal Paşa, Kadı Hasbi Efendi, Bekir Sami (Kunduh) Bey, Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey, Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey, Mazhar Müfit (Kansu) Bey.

5 Kongrelerin istekleri.

a) Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli bildirisi:

Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde merkezî hükümetimizin de millî iradeye bağlı olması gerekir. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümet heyetinin öznel ve kişisel kararları milletçe uyulabilir olmadıktan başka dışarıda da itibar görmediği ve göremeyeceği şimdiye kadar olmuş bitmiş işler ve elde edilen sonuçlar ile anlaşılmıştır. Dolayısıyla milletin içinde bulunduğu iç sıkıntısı ve endişe halinden kurtulma çarelerine bizzat başvurmasına hacet kalmadan merkezî hükümetimizin millî meclisi hemen ve zaman yitirmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleketin mukadderatı hakkında alınacak tüm kararları millî meclisin denetimine sunması mecburîdir.

b) Sivas Kongresi'nden padişaha çekilen telgraf (14 Eylül 1919):

Damat Ferit Paşa kulunuz ... bir taraftan meşrûluk ve kanunîlik temellerine dayanmak isterken, diğer yandan Millî Meclis'in feshinden beri yedi, sekiz ay geçtiği halde seçimleri başlatma mecburiyetini de hâlâ hissetmiyor ve bu davranış biçimiyle birlikte millî kudretimizi de yabancılar gözünde hiç yokmuş gibi göstererek yabancıların emellerine ulaşmalarını kolaylaştırıyor... Bu durumu göz önüne alan kullarınızdan oluşan heyetimiz vatanı kurtaracak son bir çare olmak üzere hiçbir siyasî partiye mensup olmayacak ve millî iradeyi tümüyle dile getirerek millete dayanacak bir bakanlar kurulunun işbaşına getirilmesini yalvararak niyaz eder ve böyle bir kabine oluşmadığı takdirde milletin gerekli girişim ve icraatını durdurmaya imkân olamayacağını arz eder.

1. Birinci metne göre, Erzurum Kongresi'nin amaçlarının "ulusal" olmadığı söylenebilir mi?
2. Metinlerde tehdit unsuru görüyor musunuz?

II. Türkiye Büyük Millet Meclisi

S Ö Z L Ü K

* Kapitülasyonlar (*bkz. s. 204*)

A. Amasya görüşmeleri

Belge 2

■ Meşrutiyete dönüşle Anadolu'daki isyan başarıya ulaşmıştı. Ancak, **Osmanlı Hükümetiyle Heyet-i Temsiliye'nin** geleceğe ilişkin isteklerini görüşerek tam anlamıyla bir **barış yapmaları** da gerekliydi. Bunun için, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami (Kunduh) Bey, İstanbul Hükümetinin temsilcisi Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekim'de buluştular. İstanbul Hükümetinin en önemli istekleri, **İtilâf Devletleriyle iyi geçinmek,** bunun için de **seçimlere İttihat ve Terakki'nin adını karıştırmamak**tı. Heyet-i Temsiliye ise, **Müdafaa-i Hukuk adaylarının seçime katılabilmesi**ni istiyor, **Meclis-i Mebusan'ın** da, işgal altındaki İstanbul güvenli olmadığı için, **Anadolu'da toplanması**nı gerekli görüyordu.

■ Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanmasını Padişah Vahdettin ve İstanbul Hükümeti reddedince, Heyet-i Temsiliye'de uzun tartışmalar yapıldı. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere birçok Müdafaa-i Hukuk üyesi Meclis'in Anadolu'da toplanması konusunda ısrarlıydı. Karşılarındaki grubun iddiaları da gayet mantıklıydı. Bunlar, başkent dışında toplanan bir meclise Meclis-i Ayan üyelerinin gelmeyeceğini ve bunun bir yasama meclisi değil, kurucu meclis olacağını söylüyorlardı. **Sonuçta, bunalım yaratmamak ve devrimcilikle suçlanmamak için Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması kabul edildi.** Ancak, herhangi bir tehlikeye karşı önlem olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın, milletvekili seçilse bile, İstanbul'a gitmemesi kararlaştırıldı.

B. Son Meclis-i Mebusan

Belge 1 ve 3

■ Neredeyse bütün bölgelerde **İttihat ve Terakki Cemiyeti altyapısının desteğinden yararlanan Müdafaa-i Hukuk** adayları, kasım 1919'da yapılan seçimlerde çoğunluğu sağladılar. Ancak bazı bölgelerde Müdafa-i Hukukçuların seçimlere müdahale ettikleri gerekçesiyle, Hürriyet ve İtilâf Partisi seçimleri boykot etmişti.

■ Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de açıldı. Daha ilk günden padişahın Meclis'in açılmasını istemeye istemeye kabul ettiği belli oldu: Sultan Vahdettin, hastalık bahanesiyle açılış konuşmasını yapmaya gelmedi. İstanbul'daki milletvekilleri de, içinde bulundukları nazik durumun da zorlamasıyla, bir dizi ödünler verdiler. Mustafa Kemal Paşa'nın istediği "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını almaktansa, padişahla hâlâ bir anlaşma zemini sağlanabileceğini sandıklarından, Sultan Vahdettin'in açılış nutkunda kullandığı bir terimi, "Felâh-ı Vatan" adını benimsediler. Bu yönelişte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla amacına ulaştığını, dolayısıyla artık bir varoluş nedeninin kalmadığını sananların da etkisi olmuştur.

C. Misak-ı Millî

Belge 4

■ Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920'de, "Ahd-ı Millî" (Ulusal And) de denilen Misak-ı Millî'yi gizli bir oturumda kabul etti. Müdafaa-i Hukuk'un temel programını dile getiren bu metne göre, **Arapların çoğunluk oldukları bölgeler haricinde kalan topraklar Osmanlı vatanı sayılıyor ve bu topraklar üzerinde tam egemenlik isteniyor,** yani *Kapitülasyonlar** reddediliyordu. Misak-ı Millî, 17 Şubat 1920'de İtilâf Devletlerine bildirildi.

■ O günlerde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış antlaşmasının koşullarını hazırlamakla meşguldü. Öte yandan, Fransız ordusu Suriye'den ilerleyerek barış antlaşmasında Fransa'ya verilmesi planlanan Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmek istemiş ve şiddetli bir direnişle karşılaşmıştı. İtilâf Devletleri, hem Meclis-i Mebusan'ın tutumu hem de Anadolu'daki direniş nedeniyle arzu ettikleri barışı kabul ettiremeyeceklerini anlayınca, kasım 1919'dan beri işgal etmiş oldukları **İstanbul'un bağımsız bir başkent gibi işlev görmesine son verme kararı** aldılar. İstanbul'daki birçok devlet dairesi ve Meclis-i Mebusan, **16 Mart 1920'de işgal** edildi. Başta Rauf Bey olmak üzere birçok Müdafaa-i Hukukçu tevkif edilerek Malta'ya sürüldü.

1 Heyet-i Temsiliye'ye artık gerek yok mu?

Heyet-i Temsiliye Yüksek Katına

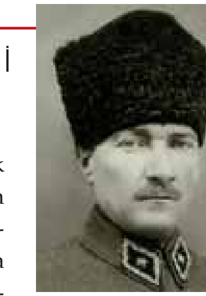
Erzurum, 24.1.1920

Derneğimizin gizli emel ve maksadı yönetsel bütünlüğü korumak, Ulusal Meclis'in acilen seçilmesi ve toplanmasını, ve toplanmasına kadar da hükümetin ülke ve ulusun haklarına, çıkarlarına aykırı siyasal sözleşmelere, barış antlaşmaları yapılması gibi taahhütlere girişmemesini sağlamak olup, [bu da Yüce Tanrı'nın gücüyle] elde edilmiştir. Bundan sonra devlet ve ulusun geleceği hakkında ulusal emel ve maksatlara uygun olarak ülke ve ulusun çıkarlarının savunulması yolunda ortaya çıkacak savaşım ve görüşmelerin, alınacak önlemlerin ve yapılacak girişimlerin tek yerinin Ulusal Meclis olması, kalbimdeki en kesin ve sıcak arzudur. Buna göre, milletvekillerinin hepsinin hemen bağımsız olarak görüşmelere çabucak başlamak üzere acilen toplanarak bu konuda zorluklara ve tehlikelere göğüs germek için gereken özveriyi göstereceklerinden eminim ve bunu bekliyorum. Dolayısıyla, Ulusal Meclis toplanmış ve var oldukça da Heyet-i Temsiliye'nin, ancak Meclis'in toplanmasıyla, girişimde bulunmasının yersiz olduğu fikir ve kanaatindeyim.

Kâzım Karabekir

M. Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları* (Ankara, 1989).

B İ Y O G R A F İ

2 Mustafa Kemal Paşa *(1881-1938)*.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Selânik'te, büyük olasılıkla 1881'in ocak ayında doğdu. Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 1905-1907 yıllarında Şam'da, Beşinci Ordu'da görev aldı. Bu dönemde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ne katıldı. Ancak bu örgüt daha sonraları, merkezi Selânik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılmış, bu örgüt de etkinliklerini Paris'te sürdüren Jön Türk grubuyla birleştiği 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını almıştır. Aynı yılın sonlarına doğru Selânik'teki Üçüncü Ordu'ya intikal eden Mustafa Kemal de doğal olarak bu sonuncu örgütün üyesi oldu, ancak arka planda kaldı.

1909 yılında Meşrutiyet karşıtı direnişi propaganda yoluyla kırmak için gönderildiği Libya'ya 1911'de bir kez daha geldi ve İtalyanlara karşı Tobruk ve Derne'de savaştı. Siyasete atılma isteği, açıkça eleştirdiği İTC önderlerince engellendi. 1912 seçimlerinde aday adayıyken başarısızlığa uğradı ve Sofya'ya askeri ataşe tayin edildi (1913-1914). Çanakkale Savaşlarının Gelibolu evresinde İtilâf ordularını iki kez başarısızlığa uğratarak savaş kahramanı oldu. Daha sonra gittiği Doğu Cephesinde Bitlis ve Muş'u geri aldı. Mondros Bırakışması imzalandığında, Yedinci Ordu'nun başında, Halep'in kuzeyinde tutulmaya çalışılan cephenin komutanıydı.

1919'da Mustafa Kemal Paşa, hem sultana karşı meşrutiyetçi isyan, hem de Osmanlı ülkesini parçalama planlarına karşı ulusçu direniş olarak nitelenebilecek bir hareketin önderliğini üstlendi. Doğu illeri eşrafıyla ordunun desteğini sağladı ve Sultan VI. Mehmet Vahdettin'i meşruti yönetime geri dönmeye zorladı. Ancak, yeni seçilen Meclis-i Mebusan'ın, Türk ve Kürt çoğunluğun yaşadığı toprakların Osmanlı Devleti'nden ayrılamayacağına ilişkin "Misak-ı Millî"yi kabul etmesi üzerine, İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ederek Meclis'i dağıttılar. Mustafa Kemal Paşa'nın buna verdiği karşılık, Ankara'da olağanüstü bir ulusal meclis toplanması için seçim çağrısı oldu.

(Ayrıca bkz. s. 309 ve 351)

4 İstanbul'un işgali (16 Mart 1920). İngiliz denizcileri, Galata Köprüsünde.

3 İstanbul'a gidilmeli mi?

16 Kasım 1919
İKİNCİ OTURUM

Mazhar [Müfit Kansu] Bey – Ulusal Meclis'in İstanbul'da toplanmasının mümkün olabileceğini düşünemiyorum... Üstelik yabancı devletlerin kuvvetleri tarafından sarılmıştır. İstanbul'un bağımsızlığına da, en basit işlerine kadar müdahale olunmaktadır. Bundan dolayı İstanbul'un bağımsızlığı yok edilmiştir. Kolluk güçlerimizin yabancıların elinde bulunması, tramvaylara binme konularına kadar yabancıların elindedir. Bildiğiniz gibi, bizden bağımsızlık ve varlığımızın savunulması istenecektir. Şu halde bağımsızlığını yitirmiş olan İstanbul'da acaba Ulusal Meclis'in bağımsızlık ve varlığımızı savunma gücü olacak mı? Baskı altında bir Ulusal Meclis olamaz. Taşrada olur mu? Şu sakıncalar nedeniyle taşrada olması mümkün müdür? Gerçekten taşrada oluşamaz. Bir takım kanun hükümlerine göre iki olasılık kalıyor: Kurucu Meclis, Millî Kongre diyeceğiz. O halde yürütme gücü bizim kararlarımızı kabul etmeyecek. O zaman devrim biçimine girecek, Kurucu Meclis biçimine girecek. O halde kararlarını alır, ister istemez ne olacaksa olur... [B]endeniz Kurucu Meclis taraftarıyım.

Hakkı Behiç [Bayiç] Bey – Kurucu Meclis bütün gücünü ulustan alacaktır.

Rauf [Orbay] Bey – Ben şu noktayı anlamak istiyorum. Ulusal Meclis'in Kurucu Meclis haline dönüşmesi için ulusun onayı şart mıdır [değil midir]? Bu [Yasama Meclisi], Kurucu Meclis haline dönüşemez.

Başkan [Mustafa Kemal] Paşa – [B]aşkentimizin betimlenen tehlikeli koşulları düşünülünce, Ulusal Meclis'in hilafet merkezinde toplanması ve görevini yerine getirmesinin imkânsız olduğu anlaşılıyor... Dolayısıyla, bu Ulusal Meclis'e bel bağlamak lâzım gelir. Gerçek ulusal amaçlara göre bir ulusal meclis olamayacaktır... Bu meclisin görevini yerine getirememe olasılığı ve getirememesi karşısında bizce alınabilecek önlemler kalıyor. Ulusal Meclis, zorunluluk karşısında İstanbul'da toplanabilecektir. Bu önlemler ve hazırlıklara ilişkin şimdiden ne yapmaya mecburuz?

Uluğ İğdemir (yay.), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları* (Ankara, 1975).

İkinci Grubun kurucusu, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (1887-1948).

D. Yeni bir devlet mi kuruluyor?

Belge 2, 3, 4 ve 5

Meclis-i Mebusan'ın basılmasını savaş ilânı olarak yorumlayan Mustafa Kemal Paşa, bu olaydan üç gün sonra Heyet-i Temsiliye adına bir bildiri yayınlayarak, **Ankara'da toplanacak olağanüstü bir meclis için seçim** çağrısı yaptı. Bu gelişme, hem başkentin dışına çıkılması, hem de çağrının devlet başkanı tarafından yapılmaması nedeniyle, devrim olarak nitelenebilirdi. Ancak, bir yanda olağanüstü durum, bir yanda Meclis-i Mebusan üyelerinin Ankara'daki yeni meclisin de üyesi olacakları duyurusu, başka bir yanda da bu yeni meclisin amaçlarından birinin İstanbul'da tutsak olan sultan ve halifeyi kurtarmak olduğunun ilân edilmesi, yeni meclisin Meclis-i Mebusan'ın devamı gibi görülmesini sağlıyordu. Nitekim yeni meclis açıldıktan sonra ilk çıkartılan kanun da, görüşülmesine İstanbul'da başlanmış olan "Ağnam Resmi Kanunu", yani hayvancılıktan alınacak vergiye ilişkin kanundu.

Bu belirsizlikle **23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi** (TBMM), ayrıca Kanun-ı Esasi'ye göre işleyen bir meclis de değildi. **Hem yasama gücü**nü, **hem de yürütme gücü**nü üstlenen TBMM, 1920 eylülünden itibaren, asker kaçaklığını önlemek amacıyla kurulan İstiklâl Mahkemeleri nedeniyle, **yargı gücü**nü de üstlendi. **Meclis diktatörlüğü** anlamına gelen bu durum, Nisab-ı Müzakere (Toplantı Yeter Sayısı) Kanunu'nun zafere kadar seçim olmayacağını söylemesiyle pekişti (5 Eylül 1920).

TBMM'nin varlığının tek meşruluk kaynağı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın çalışamaz hale getirilmiş olmasıydı. Bu zayıflık, TBMM'nin çıkardığı ikinci kanun olan **Hıyanet-i Vataniye (Vatana İhanet) Kanunu**'yla giderilmeye çalışıldı ve TBMM'nin meşruiyetini sorgulamanın ya da aleyhinde bulunmanın vatana ihanet suçu sayılacağı kabul edildi (29 Nisan 1920). TBMM, ancak 1921 başında, **Teşkilât-ı Esasiye Kanunu**'yla kendisini anayasal bir kurum haline sokabildi. 20 Ocak 1921'de çıkarılan bu kanun, açıkça yeni bir devlet biçimi getirmediği gibi, meşruti monarşiyi de yadsımıyor, ancak, ilk kez olmak üzere bir **"Türkiye Devleti"**nden söz ediyordu.

E. Ankara'nın siyasal ortamı

Belge 1, 5 ve 6

TBMM, ülkeyi ve devleti kurtarmak için harekete geçmiş bireylerden oluşuyordu. Ancak bu bireyler, Türkiye'nin siyasal yapısı, izlenecek çağdaşlaşma ve modernleşme siyasetleri ve daha birçok konuda farklı görüşleri olan kişilerdi. Bu da TBMM'nin çok sesli bir topluluk olmasını sağlıyordu. Bu toplulukta, Mustafa Kemal Paşa gibi, padişahın meşrutiyet karşıtı girişimlerini fırsat bilerek daha **köklü bir devrime doğru yol almak isteyenler** olduğu gibi, **1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri sonrasında oluşan rejimi yeterli bulan** ve zafer kazanıldıktan sonra Ankara'da ortaya çıkmış olan olağanüstü duruma son verilmesini isteyenler vardı. Bir başka ayırım çizgisi de, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski kadrosuyla yeniden iş başına gelmesini isteyenler**le, bu kadronun artık tarihi rolünü oynamış olduğunu ve siyaset sahnesinden dışlanması gerektiğini savunanlar arasındaydı. Ayrıca, 1917'den beri Rusya'da cereyan eden devrime sempati besleyenler de az değildi.

1921 ilkbaharından itibaren TBMM, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yeni bir devletin habercisi olduğu görüşü nedeniyle, aralarında çok kesin sınırlar olmayan üç gruba bölündü. **Mustafa Kemal Paşa'nın 1921 mayısında kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu**, yeni devlet görüşünü olumlu kabul edenlerden oluşuyordu. Kesin olarak 1922 yazında oluştuğu kabul edilen ve kendileri de Müdafaa-i Hukuk üyesi olduklarından **"İkinci Grup"** diye adlandırılan grup ise, yeni bir devlete doğru gidildiğini gören, ama buna **muhalif olanlardan oluşuyordu.** Bu iki gruba da katılmayan ve yeni bir devlete gidiş konusunda kararsız ve kayıtsız olan, küçük bir de tarafsızlar grubu vardı.

1921 eylülünde Sakarya savaşlarında elde edilen başarı, İttihat ve Terakki'yi canlandırmak isteyenlerin siyaset sahnesinden kesin olarak silinmelerine neden oldu. Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki siyasi mücadele ise, alttan alta sürmekle birlikte, duruma egemen olan savaş dolayısıyla açık bir çatışmaya dönüşmedi. İki grup arasındaki çekişme, Anadolu Savaşı'ndan sonra şiddetli bir biçimde su yüzüne çıkacaktı.

2 Yeni meclis için çağrı.

İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

[B]aşkentin dokunulmazlığını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere olağanüstü yetkesi olan bir meclisin ulus tarafından Ankara'da toplanmaya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Dolayısıyla, aşağıda belirtilen koşullar uyarınca seçimlerin yapılması, vatanperverlik onurunuz ve anlayışınızdan beklenmektedir:

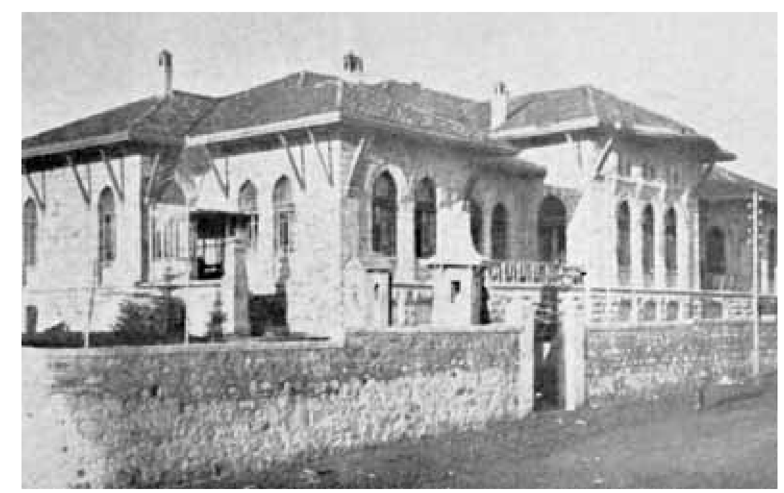
1- Ankara'da ulusa ilişkin işleri görmek ve denetlemek üzere olağanüstü yetkesi olan bir meclis toplanacaktır.

2- Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri hakkındaki kanun hükümlerine bağlıdırlar.

6- Bu meclis üyeliğine her parti, topluluk ve dernek tarafından aday gösterilebileceği gibi, her bireyin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılmak için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden ilân etmeye hakkı vardır.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara, 1927)

4 Ankara'da ilk Meclis binası.

3 Büyük Millet Meclisi'nin açılışı (23 Nisan 1920).

5 Büyük Millet Meclisi'nin yasal yapısı.

a. Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920).

Madde 1- Yüksek Hilâfet ve Saltanat makamlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yabancıların elinden kurtarmak ve saldırıları savuşturmak amacına ilişkin olarak oluşan Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna isyanı içeren sözle veya eylemle veya yazıyla muhalefet eden veya karışıklık çıkaran kişiler vatan haini sayılır.

b. Nisab-ı Müzakere Kanunu (5 Eylül 1920).

Madde 1- Büyük Millet Meclisi, Hilâfet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtuluş ve bağımsızlığından ibaret olan amacına ulaşıncaya kadar aşağıdaki koşullar içerisinde sürekli toplanır.

c. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921).

Madde 1- Egemenlik kayıtsız ve koşulsuz olarak ulusundur. Yönetim biçimi halkın kaderini kendisinin edimli olarak yönetmesi ilkesine dayanır.
Madde 2- Yürütme gücü ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.
Madde 3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşır.

6 "Biz bize benzeriz".

Ankara'daki rejimin ne tür bir rejim olduğu konusunda, bu arada cumhuriyete gidilip gidilmediği konusunda ortaya çıkan endişeler karşısında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te yaptığı konuşma, 1 Aralık 1921.

... Saygıdeğer arkadaşlarımızdan bazıları ... "Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda adı geçen hükümetlerden hangisidir" buyurdular! Efendiler; bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir. Ve gerçekten, bilimsel özelliklerine göre, kitaplarda bulunan hükümetlerin hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat ulusal egemenliği, ulusal iradeyi gerçekleştiren tek hükümettir, bu özellikte bir hükümettir. Bilimsel, toplumsal noktalardan bizim hükümetimizi anlatmak gerekirse "halk hükümeti" deriz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından yönetildiğini, yöneten kurulun güç ve yetkilerini açıklamıştır. Biçim ve yöntemini belirtmiştir... Efendiler! Biz ... bir bütün olarak, bir ulus olarak bizi yoketmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı ulus olarak savaşı uygun gören bir yolda yürüyen insanlarız. Dolayısıyla, bu ve bunun gibi özendirme ve açıklamalarla hükümetimizin dayandığı temelin, sosyal bilimlere dayanan bir temel olduğunu açık bir biçimde görürüz. Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler; biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz, Efendiler!

***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I (Ankara, 1981).**

III. Anadolu Savaşı

Mareşal Gazi Mustafa Kemal bir teftiş sırasında.

Türkiye'nin hediye olarak aldığı silah ve cephane.

	Rusya'dan	Fransa'dan *
Tüfek	37.802	10.089
Fişek (Sandık)	44.587	1.505
Makinalı tüfek (Ağır ve hafif)	324	-
Top	66	-
Top mermisi	200.573	-
Top kaması	11	-
Uçak	-	10

(*) Ankara Antlaşması'ndan sonra.

Kaynak: Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, cilt I (Ankara, 1971).

A. Düzenli ordunun kurulması

Belge 2, 3, 4 ve 6

■ Mondros Bırakışması imzalandıktan sonra **Osmanlı ordusu** büyük çapta dağılmıştı. Her ne kadar Anadolu'da birçok kolordu bulunuyorduysa da, bunların büyük kısmı yalnızca kâğıt üzerinde kolorduydular. Erzurum'da, **Kâzım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordusu** ile, Ankara'da **Ali Fuat Paşa'nın 20. Kolordusu** dışında kalan birliklerin mevcutları çok düşük, yönetimleri de görece zayıftı. Zaten bu iki komutan, düzenli ordunun kurulması aşamasında Doğu ve Batı Cepheleri Başkomutanlıklarına geleceklerdi.

■ Batı Anadolu ise, Yunan işgali sonrasında iyice karışmıştı. Askerî disiplini sağlayabilip ciddi bir örgütlenme yapabilenler, Ayvalık-Burhaniye yöresinde Yarbay Ali (Çetinkaya), Balıkesir yöresinde Albay Kâzım (Özalp) ve Bursa'da Albay Bekir Sami (Günsav) Beyler'di. Burada ilk direnişi gösterenler, sivil milis güçleri, efeler ve çeteleriydi. Başlangıçta bu sivil güçler arasında sivrilen Çerkes Etem Bey, TBMM açıldıktan sonra düzenli orduya geçiş çabalarından rahatsız olmuş ve isyancı durumuna düşmüştür.

■ Düzenli orduya geçiş aşamasında en önemli etkenlerden biri, **bolşevik Rusların eylül 1920'den itibaren Anadolu'ya göndermeye başladıkları silah, cephane ve para yardımı**dır. Bu yardım, TBMM Hükümeti ve Bolşevik Hükümeti arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması sonrasında, ama özellikle Sakarya'da kazanılan zaferden sonra daha da arttı. Sakarya'daki başarının ardından Fransa'yla 20 Ekim 1921'de yapılan **Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar da Türk ordusuna teçhizat yardımında bulundular.**

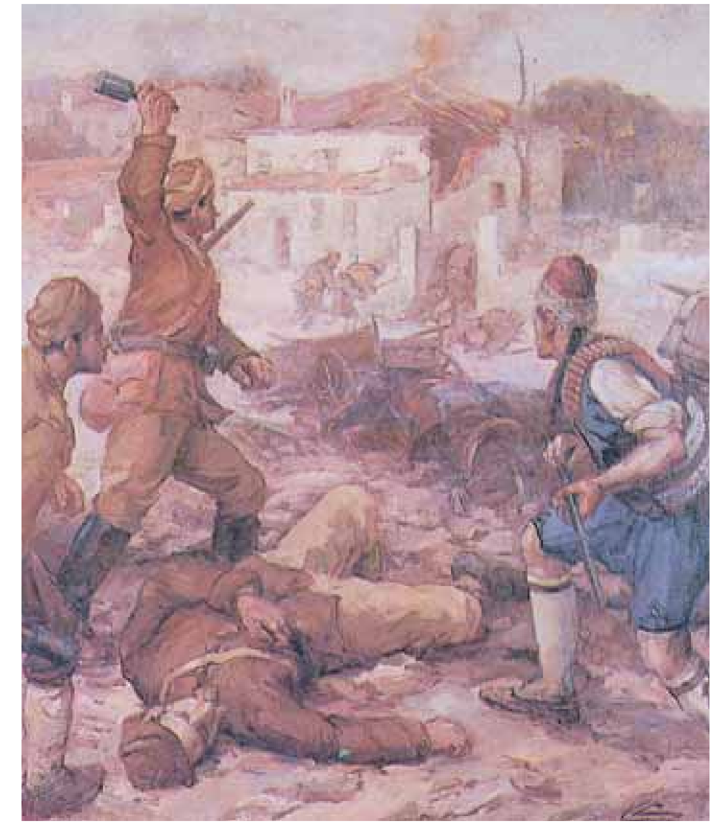
B. Kurtuluş

Belge 1, 5 ve 7

■ İtilâf Devletleri, İstanbul'un işgalinden sonra Osmanlı Devleti'ne **Sevr Antlaşması**'nı bir oldubitti biçiminde kabul ettirmeye çalıştılar. Herhangi bir gücü olmayan Damat Ferit Paşa Hükümeti, **10 Ağustos 1920**'de antlaşmayı imzaladı. TBMM ise, Anadolu'nun parçalanması demek olan bu antlaşmayı tümüyle reddettiği gibi, imzalayanları da vatan haini ilân etti. Sevr Antlaşması'nı Ankara'ya da kabul ettirmek için başlayan Yunan ileri harekâtı, 10 Ocak 1921'de İnönü'de durduruldu. Bu başarısızlık, İtilâf Devletlerini Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmeye ikna ettiyse de, TBMM Hükümeti'nin görüşmeler için önkoşul olarak koyduğu işgallerin kaldırılması isteği, Londra görüşmelerinde (şubat-mart 1921) reddedildi. Bunun üzerine başlayan Yunan ileri harekâtı, yine İnönü'de durduruldu (1 Nisan 1921). Yazın bir kez daha Ankara üzerine yürüyen Yunan ordusu, temmuz ayında Kütahya-Eskişehir savaşlarında başarılı oldu. Ancak, TBMM tarafından başkomutan atanan **Mustafa Kemal Paşa, ağustos-eylül aylarında 21 gün süren Sakarya savaşlarında Yunan ordusunu yenilgiye uğrattı.**

■ Türk ordusunun da büyük kayıplar verdiği **Sakarya savaşları, bir dönüm noktası oldu.** Bu başarı, TBMM Hükümetinin zor kullanılarak dize getirilemeyeceğini ispat ettiği gibi, Yunan genel kurmayının savunma önlemleri almasına neden oldu. Artık Anadolu'da inisiyatif Türk tarafına geçmişti. Fransızların Güneydoğu Anadolu'dan çekilmeleri ve Doğu Anadolu'nun da Kars ve Gümrü (Aleksandropol) Antlaşmaları'yla güvenliğinin sağlanması, Türk ordusunu Batı Cephesinde daha güçlü bir konuma getirmişti.

■ Bir yıl kadar süren bir hazırlık evresinden sonra **Türkler, 26 Ağustos 1922'de karşı saldırıya geçtiler.** Anadolu'daki Yunan ordusu bir hafta içinde hezimete uğratıldı. Saldırının başlangıcından ondört gün sonra, 9 Eylül sabahı Fahrettin (Altay) Paşa'nın 5. Süvari Kolordusu'na bağlı birlikler İzmir'e girdi. Ancak, Boğazlar bölgesinde durumun ne olacağı ve Trakya'nın hangi koşullarda Türklere geri verileceği gibi sorular, bırakışma görüşmelerinin gecikmesine neden oldu. 3 Ekim'de başlayabilen görüşmeler, **11 Ekim 1922'de Mudanya Bırakışması**'yla sonuçlandı. Bırakışma koşullarına göre TBMM'nin Trakya'yı teslim almakla görevlendirdiği Refet Paşa, 19 Ekim'de İstanbul'a geldi. Ancak, Osmanlı başkentinin İtilâf Devletlerince boşaltılması, barış sonrasına bırakılmıştı.

Türk Kurtuluş Savaşı'ndan, 1919-1922. *Sami Yetik, 1924. Askeri Müze, İstanbul.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz sırasında Kocatepe'de.

Mustafa Kemal Paşa ve Çerkes Etem Bey. Mustafa Kemal Paşa'nın sağında Kâzım (Özalp) ve Albay Bekir Sami (Günsav) Beyler, solunda Çerkes Etem, Binbaşı Hacı Şükrü ve Binbaşı Salih (Omurtak) Beyler, Eskişehir istasyonunda, 6 Kasım 1920.

Mustafa Kemal Paşa, sağında Rusya Büyükelçisi S. M. Aralov ve Askeri Ataşe Znovaryev, solunda Azerbeycan Elçisi İbrahim Abilof ile (9 Mart 1922).

Mudanya Bırakışması gereğince TBMM'ni İstanbul'da temsil eden Refet Paşa resimli hatıra kartpostalı.

IV. Osmanlı Devleti'nin sonu

1 Saltanatın da sultanla birlikte gitme tehlikesi.

Eski hakan Sultan Altıncı Mehmet'in son zamanlarında [istifasının] gerçekleşmesini şiddetle [beklemiştik]. Bugün, hiçbir faydası olmamış ama sonuçsuz kalmış olmasına karşın sırf bir şeyi çok evvelden keşf ve tahmin etmiş olmaktan dolayı hoşnutluk veren bir konu olmak üzere elemle hatırlarım ki, büyük Anadolu zaferinden tam bir sene evvel adı geçen hakana başyaverleri ve hâlâ hizmetkârları olan Avni Paşa aracılığıyla, "Hanedanlarını kurtarmak için bir dakika kaybedecek zamanları yoktur. Hemen saltanattan ayrılsınlar", dedirtmiştim.

Lütfi Fikri, "Halife Hazretlerine açık mektup", *Tanin*, 10 Kasım 1923.

1. Lütfi Fikri Bey tavsiyesini ne zaman yapmış?
2. Lütfi Fikri Bey bu kanıya nasıl varmış olabilir?

2 Siyasal gücün temeli.

Kanun, gücünü ulusal ahlâka uygunluğundan almazsa itaat sağlayamaz. Siyasal değerin temeli de "şan"dır. Ulusu tehlikelerden kurtaran bir kahramana "şanlı" unvanı verilir. Siyasal bir güç, ancak şanlı bir kişiliğin yahut şanlı kişiliklerin çevresinde oluşabilir. Kamuoyu, kamu yetkesinin ancak şanlı ellerde olduğunu görürse uygun bulur. Şanlılık, yeni bir siyasal güce başlangıç olduğu gibi, şansızlık da geleneksel bir büyüklük ve yiğitliğe son verebilir. Tarihsel bir heybeti olan bir saray, vatanın bağımsızlık ve özgürlüğünü kendi ... çıkarı için en hain düşmanlara sattığı anda parlak bir geçmişten kalan bütün şan izlerini derhal kaybeder.

Ziya Gökalp, "Felsefeye doğru", *Küçük mecmua*, sayı 6, 10 Temmuz 1922.

A. Saltanatın kaldırılması

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ İtilâf Devletleri, Ankara ile İstanbul arasındaki iktidar mücadelesinde taraf tutmuş olmamak için, 22 Kasım'da Lozan'da başlayacak olan barış görüşmelerine iki hükümeti de davet ettiler. Sadrazam Tevfik Paşa'nın TBMM'ne yolladığı, gönderilecek heyetin birlikte belirlenmesine ilişkin telgrafı, Mustafa Kemal Paşa tarafından olumsuz yanıtlandı. Kurtuluşu sağlayanın Ankara olması nedeniyle barış görüşmelerine de bir tek Ankara Hükümetinin katılması gerektiğini bildiren bu yanıt, iki hükümet arasındaki haberleşmeyi sağlayan Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Başkanı Hamit Bey tarafından, iyi açıklanamayan nedenlerle, Tevfik Paşa'ya ulaştırılmadı. Tevfik Paşa'nın isteğini yinelemesi üzerine harekete geçen **TBMM, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırarak Osmanlı Devleti'ne son verdi.**

■ Saltanatın kaldırılması üzerinden bir ay geçmişti ki, Mustafa Kemal Paşa, "Halk Fırkası" adında bir siyasi parti kuracağını açıkladı. İkinci Grup, bu gelişmenin köklü bazı yenilikler yolunda ilk adım olduğu inancıyla, muhalefetini şiddetlendirdi. Muhalefet etkinliklerinin başını, ocak ayından itibaren *Tan* gazetesini çıkarmaya başlayan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey çekiyordu.

■ 1923 yılı başlarında, Lozan'daki görüşmeler de çıkmaza girmişti. Birçok konuda istediğini elde eden **Türk heyeti**, ulusal sınırlar ve Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı gibi bazı konularda **ödün vermeye zorlanıyordu.** Barışın sağlanıp, ordunun bir an önce terhis edilmesi ise, ülke ekonomisinin gereksinimleri nedeniyle, bu ödünleri zorunlu kılıyordu. Ancak söz konusu ödünler, İkinci Grup tarafından Misak-ı Millî'ye ihanet olarak değerlendiriliyordu. Lozan'a ilişkin olarak, ayrıca, Birinci Grup içinde de tam bir fikir birliği yoktu.

B. Rejim sorununa kesin çözüm

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ **Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na devlet başkanlığına ilişkin herhangi bir madde konmamış olması,** halifenin devlet başkanlığını gündeme getirdi. Bazı milletvekilleri halifeyi, "siyasal hakları elinden alınmış bir devlet başkanı" gibi görüyorlar, ortaya, "Halife Meclis'in, Meclis Halife'nindir" tarzında, **anayasa hukuku bakımından belirsizlik** yaratan formüller atıyorlardı. Saltanata geri dönüş anlamına gelen bu yaklaşımlar, halifelik gibi işlevsiz bir kuruma bel bağladıkları için tutuculuk olarak değerlendirilebilirse de, bütün gücü elinde bulunduran bir meclis hükümeti karşısında tarafsız bir devlet başkanlığı sağlama çabaları olarak da görülebilir. Nitekim bu sorun Cumhuriyet ilân edildikten sonra da gündemden düşmeyecek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemlerde de cumhurbaşkanının tarafsızlığı istenecektir *(bkz. Konu 16)*.

■ **TBMM'nin Lozan'da yapılacak antlaşmayı onaylamama olasılığı** ve meşrutiyet yanlısı muhalefetin daha zayıf olacağı yeni bir meclis gereksinimi nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin yeniden seçim yapılmak üzere dağılmasını teklif etti. Zafer sonrasında en üst düzeye çıkmış olan halk desteğini daha iyi kullanabilmek için de, 3 Nisan 1923 tarihinde Seçim Kanunu'nda bir değişiklikle bütün erkeklerin seçmen olması sağladı.

■ TBMM dağılmadan önce alınan **en önemli yasal önlem** ise, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda 15 Nisan 1923'te yapılan değişiklik oldu. Kanunun yeni metnine göre, saltanatın kaldırılması kararının eleştirilmesi vatana ihanet suçu sayıldı. Böylece Türkiye Devleti'nin meşrutiyetle yönetilme olasılığı kesinlikle ortadan kalkmış oldu. Söz konusu önlem, o günlerde muhalefet tarafından "faşizm" olarak değerlendirildi.

■ En önemli sözcülerinden Ali Şükrü Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız kıtası komutanı Topal Osman Ağa tarafından pek iyi anlaşılamayan nedenlerle öldürülmesi, İkinci Grubu bir hayli sarsmıştı. Gerek Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik, gerekse halkın Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgisi ise, gruba seçimlerde ne propaganda yapma ne de seçilebilme şansı bırakıyordu. Yeni Türkiye'nin siyasal yapısı, Mustafa Kemal Paşa'nın istediği doğrultuda oluşacak gibi gözüküyordu.

3 Meşrutiyetten farklı bir şey!

Türkiye Büyük Millet Meclisi bin dokuz yüz yirmi senesi nisanının yirmi üçüncü günü açıldı; hemen [yarım yıl] kadar sonra, 20 Ocak 1921'de «Teşkilât-ı Esâsiye» Kanunu Meclis'ten çıktı. Türk ulusu için yeni bir hayatın temellerini kuran bu kanunu kaç kişi okudu? Meslekdaşlarım, bu kanunun mahiyeti hakkında nasıl bir fikir edinmişlerdir? Konuştuğumuz arkadaşlardan belki yüzde doksanı kanunu okumamış, görmemiştir bile. Halbuki bir ulusa, bir devlete yeni bir yönetim biçimi vermek, onun tarihinde esaslı bir devrim yapmaktır. Acaba bu devrim de «Vak'a-i Hayriye», «Tanzimat-ı Hayriye», «Mithat Paşa Meşrutiyeti», «10 Temmuz İnkılâbı» gibi ruhunu ulustan almayan, Avrupa örneğine uyan bir yol açacak biçimde başlanmış bir devrim midir? İşte sorun bu kadar önemlidir. Bu bakımdan bütün ulusun, bütün aydınların, özellikle ulusal eğitimin etkenleri olan öğretmenlerin bu kanunu okumuş, bu devrimin değerini ölçmüş olması gerekir. Bu gereklilik hâlâ bütün şiddetiyle vardır.

«Teşkilât-ı Esâsiye» Kanunu'nun birinci maddesi egemenliği kayıtsız ve koşulsuz ulusa, ikinci maddesi de yürütme gücünü, yasama yetkisini "ulusun gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi"ne veriyor.

Bu iki madde başlıbaşına yeni bir âlem icat ediyor. Gerçekte "meşrûtiyet" denilen yönetim biçimi de "egemenlik ulusundur" diyordu; fakat bu egemenlik ne büyük kayıtlara, ne karışık koşullara bağlı idi. Şimdi artık açık bir durum karşısındayız: "Ulus kaderine kendisi ve edimli olarak sahip"tir...

Kâzım Nâmi (Duru), "«Teşkilât-ı Esâsiye» Kanunu", *Anadolu terbiye mecmuası*, sayı 5, Mayıs 1922.

4 Kanun yapmakla gelenekler yıkılamaz.

Hükümetimiz bugün biçim olarak halk hükümetidir. Bu "biçim olarak" teriminin yanına bir de "ülke aydınlarının arzu ve amacına bakarak" cümlesini koyacak olursak, bugünkü durumumuzu kaba taslak fakat gerçeğe pek yakın olarak betimlemiş oluruz.

Bu betimlememin, aşırı halk hükümeti kuramcılarını gücendirmesi olasıdır. Fakat ne yapalım ki gerçek budur ve gerçeği söylemek de bir görevdir.

Evet herkes ülkede gerçek bir "halk hükümeti" kurulmasını can ve gönülden arzu ediyor ve ediyoruz; ama esefle yine teslim mecburiyetindeyiz ki, ne kadar şiddetli ve içten olursa olsun bir "arzu" ile o arzunun gerçekleşmesi, eyleme dönüşmesi arasında aşılması pek zor engeller vardır. Bu engelleri ortadan kaldırmak, yolu düzlemek ve sonunda arzu ettiğimiz şeye ulaşmak için çok emekler harcamak gerekir. Bazılarının sandığı gibi yüzyıllardan beri devam eden bir yönetim biçimini bir anda, bir iki kanun yaparak değiştirivermek pek ziyade arzu edilir bir şey olmakla birlikte, uygulamada, eylemde, özet olarak gerçeğin pek sert olan yüzü önünde olanaksızdır.

Ali Şükrü, "Halk ve hükümet", *Tan*, sayı 1, 19 Ocak 1923.

Ali Şükrü Bey'le Ziya Gökalp'in (Belge 2) yaklaşımları arasında ne fark var?

5 Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (15 Nisan 1923).

Madde 1- Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik ve hüküm sürme haklarının terk edilememek, bölünememek ve vazgeçilememek üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde saklı bulunduğuna ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli karara karşı veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna isyanı içeren sözle veya yazıyla veya eylemle kasıtlı muhalefet eden veya karışıklık çıkaran veya yayında bulunan kişiler vatan haini sayılır.

1. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na ne eklenmiş? (bkz. s. 295)
2. TBMM'nin niteliğinde ne gibi bir değişiklik var?

6 Muhafız Kıtası Komutanı Topal Osman Ağa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile.

SENTEZ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve Meşrutiyet'ten kurtulma yolunda kullanmaya çalışan Sultan VI. Mehmet Vahdettin, yer yer işgal edilen ülkede ciddi bir siyasal bunalım yarattı. Anayasa taraftarları, olumsuz koşullara karşın meşrutiyete dönüşü sağladılarsa da, başkentin işgali Osmanlı yönetimini işlemez hale getirdi.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM, olağanüstü koşullarda, olağanüstü bir meclis olarak tasarlanmıştı. Bu durum, fırsattan yararlanarak Ankara'da yeni bir devlet kurmak isteyenlerle, barışın sağlanmasıyla birlikte önceden var olan siyasal sisteme geri dönmek isteyenler arasında bir çatışma yarattı. Zaferden sonra saltanatın kaldırılması, yeni bir devlet kurma yönünde gidişin önemli bir göstergesi oldu. Ne var ki bu yöneliş, ancak 1923 baharında yeni bir milletvekili seçimi söz konusu olduğunda kesinlik kazanabildi.

KARIŞTIRMAYALIM

II. Meşrutiyet, III. Meşrutiyet (Son Meşrutiyet) ve TBMM dönemleri

7 Ekim 1919'daki hükümet kararıyla başlayan dönem, zamanında siyasal nedenlerle "Dördüncü Seçim Dönemi" olarak adlandırılmış, yani **II. Meşrutiyet** hiç sona ermemiş kabul edilmişti. Ancak, 21 Aralık1918-4 Ocak 1919'dan itibaren anayasal düzenin geçerli olmadığı kesindir. Bu yüzden, arada bir mutlakiyet dönemi olduğunu kabul etmek, bunun sonrası için de **III. Meşrutiyet** terimini kullanmak daha doğru olur. Ancak, Mahmut Goloğlu gibi yazarların bu terimi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'yla TBMM'nin 20 Ocak 1921'e (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) kadar olan dönemini bir arada ele almaları nedeniyle, yanlış anlamalara neden olmamak için **Son Meşrutiyet** terimi de önerilmiştir (Sina Akşin). Gerçekten de, kuruluşu meşrutiyet anayasasına uygun olmayan **TBMM** döneminin herhangi bir evresinin III. Meşrutiyet'e dahil edilmesi yanlıştır.

Kurucu meclis ve yasama meclisi

Kurucu meclis, olağanüstü koşullarda seçilmiş ya da oluşturulmuş bir meclistir. İşlevi, yeni bir anayasa hazırlamaktır. Görevi de anayasa yazıldıktan ve seçmenler tarafından kabul edildikten sonra sona erer. **Yasama meclisi** ise, anayasaya uygun olarak seçilmiş bir meclistir. Yasaları ve bütçeyi oylar, siyasal denetim işlevini görür. Görevi, yasama döneminin (2, 4 veya 5 yıl) sonunda ya da herhangi bir sebepten feshedilmesi üzerine sona erer.

Kanun-ı Esasî ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

TBMM açıldığında geçerli olan anayasa, 1909 ile 1918 arasında beş kez değişikliğe uğramış olan 1876 Anayasası, yani **Kanun-ı Esasi**'ydi. TBMM'nde 20 Ocak 1921'de kabul edilen **Teşkilât-ı Esasiye Kanunu**, geniş bir yorumla, yeni kurulan bir devletin ("Türkiye Devleti") anayasası olarak kabul edilebileceği gibi, olağanüstü bir durumda, olağanüstü bir meclis olarak kurulan TBMM'ne özgü, geçici bir kanun olarak da görülebilir. Nitekim, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, devletin adı ne olursa olsun, meşruti monarşiyi dışlayan bir düzene gönderme yapmaz.

Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı

Millî Mücadele, I. Dünya Savaşı'nda yitirilen Arap ülkeleri dışında kalan topraklar üzerinde egemenlik haklarını tümüyle kullanabilen bir Türk devleti kurma çabasına (1918-1923) verilen addır. **Kurtuluş Savaşı** ise, bu hedefe barışçı yollardan varmanın mümkün olmaması üzerine girişilen silahlı mücadelenin (1920-1922) adıdır.

OKUYALIM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **Tarık BUĞRA**, *Küçük Ağa* (İstanbul, 1963).
  - **Andrew MANGO**, *Atatürk*, çev. F. Doruker (İstanbul,1999).
  - **Sabahattin SELEK**, *Anadolu İhtilali* (İstanbul, 1963).
- **FİLİMLER**
  - **Muhsin ERTUĞRUL**, *Bir Millet Uyanıyor* (1932).
  - **Nejat SAYDAM**, *Kalpaklılar* (1959).
- **TV DİZİSİ**
  - **Yücel ÇAKMAKLI**, *Küçük Ağa* (1983).

Tarihsel metin incelemesi (3)

1 Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mart 1920 tarihli bildirisi.

Baylar; aynı gün [16 Mart 1920] ulusa şu bildiriyi yayınladım:

Bildiri
Bütün Komutanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve
Müdafaa-i Hukuk Derneklerine,
Belediye Başkanlıklarına, Basın Derneğine

...

[B]ugün İstanbul'un zor kullanarak işgal edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve egemenliğine son verildi. Yani bugün Türk ulusu, uygarlık yeteneğini, hayat ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağırıldı. İnsanlık dünyasının beğeni bakışları ve İslâm dünyasının kurtuluş emelleri, halifeliğin yabancıların etkilerinden kurtarılmasına ve ulusal bağımsızlığın büyüklük geçmişimize yakışan bir inançla savunularak elde edilmesine bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve vatan savaşında Allah'ın yardım ve koruyuculuğu bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara, 1927).

2 İngiliz askerleri Tünel Meydanı'na çıkarken (16 Mart 1920).

METNİN DİKKATLE OKUNMASI

- Bir metin üzerinde çalışmaya başlamadan önce, kendinize şu soruları sormalısınız: Metnin yazarı **kim**? Metin **ne zaman** yazılmış? Metin **kime** sesleniyor? Metinde **neden** söz ediliyor?
- Ders kitabınızda bulunan, derste öğretmeniniz tarafından kullanılan kaynaklara, sözlüklere, konuyla ilgili diğer kaynak kitaplara başvurun.

YORUMLAMA

- Soruları sırayla yanıtlayın:
  - 1. sorunun yanıtı giriş bölümünü oluşturur (**kim, ne zaman, kime sesleniyor, ne söylüyor**);
  - Gelişme bölümü için, olayların **nasıl** geliştiğini anlamaya çalışın (örneğin burada, gönderme yapılan olayı anlatmalısınız; 2. sorunun anlamı budur);
  - Olayların **neden** bu biçimde geliştiğini anlamaya çalışın (3. soru);
  - Sonuç bölümü, anafikri bir ya da iki cümleyle özetler, metnin kapsamını ortaya çıkarır ve geleceğe yönelik açılımlar içerir (4. soru).
- Kaçınmanız gereken hatalar:
  - Metnin bazı bölümlerinin başka bir biçimde yeniden yazılması.
  - Metni yorumlamayan ya da dersin bir bölümünü ezberden aktararak metinden uzaklaşan kompozisyonlar.
- Anafikrin yanısıra yorumlanabilecek fikirler:
  - Osmanlı Devleti'nin sona erdiği fikri,
  - İslâm dünyasının geleceğinin Türk ulusunun çabalarına bağlı olduğu fikri,
  - Bu çabalarda başarının Türklerin uygarlık yeteneğinin göstergesi olacağı fikri,
  - Devrim tarihçiliğimizde kullanılan "Millî Mücadele" ve "Kurtuluş Savaşı" terimlerinin aynı sürece ilişkin olmadıkları fikri.

İstiklâl Mahkemeleri

Millî Mücadele sırasında üstesinden gelmek gereken en önemli sorunlar arasında, asker kaçaklığı sorunu da vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda orduda yaşanan zorluklar, savaştan sonra çekilen ekonomik sıkıntılar ve ulusçuluk ideolojisinin henüz halka maledilememiş olması gibi nedenler, halkın ülke savunmasına katılımını sekteye uğratıyor, katılanların da önemli bir bölümü daha sonra kaçıyordu. Asker kaçaklarıyla ilgilenen askerî hukukun bu konuya ilişkin uygulamaları ise çok sertti. TBMM, bu duruma son vermek için asker kaçaklarıyla doğrudan doğruya kendisi ilgilenerek, hem korkutacak hem de affedecek bir dizgeyle Anadolu insanını düzenli orduya kazandırma kararı aldı. Böylece, 11 Eylül 1920'de İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. İstiklâl Mahkemeleri, çok kısa bir süre sonra vatana ihanet ve casusluk suçlarından tutuklananların da davalarını görür oldu.

Millî Mücadele'den sonra da görevini sürdüren İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet döneminde daha siyasal bir kimliğe bürünmekle birlikte, yine vatana ihanet ve isyan suçlarına baktılar. 1927'den sonra İstiklâl Mahkemesi kurulmadı. İstiklâl Mahkemeleri Kanunu da, çok partili düzene dönüş aşamasında, 4 Mayıs 1949'da kaldırıldı.

1 "İstiklâl Mahkemeleri" Kanunu (11 Eylül 1920).

Kaçaklara İlişkin Kanun

Numara 21

Madde 1 – Muvazzaf ve gönüllü olarak askerlik hizmetine girip kaçanlar veya her ne biçimde olursa olsun kaçaklığa neden olanlar ve kaçağın tutulup sevk edilmesini ağırdan alanlar ve kaçakları saklayan, besleyen ve giydirenler hakkında yönetsel ve askerî kanunlarda bulunan hükümleri ve gerektiğinde değişik ceza kararlarını bağımsız olarak vermek ve yerine getirmek üzere Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.

Madde 2 – Bu mahkeme üyelerinin sayısı üç olup Büyük Millet Meclisi'nin oy çoğunluğuyla seçilirler ve içlerinden birini kendilerine başkan seçerler.

Madde 3 – Bu mahkemelerin sayısını ve kurulacakları bölgeleri Bakanlar Kurulunun önerisi üzerine Büyük Millet Meclisi belirler.

Madde 4 – İstiklâl Mahkemeleri'nin kararları kesin olup yerine getirilmelerine bütün silahlı ve silahsız devlet güçleri memurdur.

Madde 5 – İstiklâl Mahkemeleri'nin emirlerini ve kararlarını yerine getirmeyenler veya getirmeyi savsaklayanlar bu mahkemeler tarafından yargılanırlar.

...

Ek Madde (26 Eylül 1920) -- [V]atan ve hilafetin kurtarılması ve bağımsızlığı için savaşan Büyük Millet Meclisi'nin emelleriyle maksatlarına aykırı olarak düşman maksat ve çıkarlarını destekler biçimde teşvik ve kışkırtmalarla kargaşa çıkaran ve ülkenin maddî ve manevî gücünü her ne biçimde olursa olsun sarsıp azaltmaya çalışan ve düşman hesabına askerî ve siyasî casusluk edenlerle 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun içerdiği maddelerden dolayı sanık durumunda olanları yargılama ve hükümlerini yerine getirme yetkisi İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş olan bölgelerde bu mahkemelere verilmiştir.

2 İstiklâl Mahkemeleri'nin doğası.

[M]ahkemeler idam yetkisine sahip olup, kararları temyiz edilemez ve gerekirse anında uygulanırdı. Bu yüzden, mahkemeleri terör mahkemelerine benzetenler oldu. Sovyet Devrimi sırasında çalışan Çekalara (*bkz. s. 262*) benzetenler de vardı. Onlara göre İstiklâl Mahkemeleri yalnız asmak demekti...

...İstiklâl Mahkemeleri'nde [1920-1922 yıllarında] 1.054 kişi (bu sayı elde edilen en az uygulamayı göstermektedir; idam sayısı tahminen 1.450-1.500 olabilir) asıldı. 2.827 kişinin idamları askerden yeniden kaçmaları halinde uygulanmak üzere şartlı olarak affedildi. 243 gıyaben idam, 1.786 kalebentlik ve kürek cezası verildi. 11.744 kişi beraat etti. 41.768 kişiye ise genellikle dayak cezası olmak üzere çeşitli hafif cezalar verildi. Mahkemeler için idam cezası en son çare idi. Ancak ıslah olmayacaklarına kanaat getirilen asker kaçakları ile vatan hainlerine uygulanıyordu. Hatta bazı mahkemeler çok az idam cezası verdikleri için eleştirilmişlerdi.

Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 2. baskı (İstanbul, 1997).

3 İstiklâl Mahkemeleri nasıl çalışırdı?

İstiklâl Mahkemeleri'ni ilgilendiren hadiselerin, olayların ilk soruşturması en başta hükümetçe yapılır, ondan sonra düzenli bir dosya halinde mahkemeye verilir, verilen dosya mahkeme kurulu tarafından ayrıca incelenir ve noksanları giderildikten sonra hadise ile ilgili olanların açık yargılamalarına geçilirdi. Yargılamalar mutlaka açık olarak yapılırdı. Gizli yapılmış tek bir yargılama yoktu. Asker, sivil, bütün devlet memurları İstiklâl Mahkemeleri'nin verdikleri hükümleri derhal yerine getirmekle yükümlüydü. Mahkemelerin verdikleri hükümlerin temyizine olanak yoktu. Hükümler derhal yerine getirildiği için bu ağır sorumluluk karşısında dava kılı kırk yararcasına incelenir, bu nedenle de yargılamalar büyük bir özen ile kamuoyu önünde açık olarak yürütülürdü.

"Kılıç" Ali (Kılıç), *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* (İstanbul, 1955).

4 İlginç bir karar.

Askerlik yaşı içinde oldukları halde Zir Nahiyesi ahalisi tarafından silah, at ve cephane ile donatılıp yüksek maaş verilerek cepheye gönderildikleri ve son defa kaçıp yakalandıkları için sanık olarak mahkememize verilen Zir Nahiyesinden Mustafa oğlu Ali ve Ahmet oğlu Hüseyin ile Ali oğlu Cafer hakkında yürütülen açık yargılama sonucunda, bunların cepheye gönderilmelerinden bir ay sonra, her üçünün atları ve silah ve cephaneleriyle birlikte kaçtıkları ve hükümet tarafından yakalandıkları kesinleşmiş olduğundan, her üçünün idamına; ancak, bunların bundan sonra vatana tam bir bağlılıkla iyi hizmetler göreceklerine ilişkin sözleri ve yüzlerinde bu sözlerin içten olduğuna ilişkin ikna edici bir ifade görülmesi üzerine, bu seferlik önce her üçünün Elcezire Cephesine gönderilmelerine, orada da utanç verici kaçmak suçunu işlemeleri durumunda ise verilmiş hükmün derhal yerine getirilmesine oybirliğiyle karar verilmiş ve bu karar yüzlerine karşı bildirilmiştir.

Feridun Kandemir, *İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar* (İstanbul, 1964).

6 Bir asayiş sorunu.

[Adana'da] halktan birtakım şikayetler alındı. O zamanlar Adana'da "Külhanbeyler" diye siyah poturlu ve gömlekli bir sınıf türemişti. Bunların kötülüğünden namuslu bir kadının sokağa çıkabilmesi âdeta imkânsız hale gelmişti. Ne polis, ne jandarma, özetle bütün hükümet otoritesi bunlarla başa çıkamıyordu. Alınan bütün önlemlere karşın, vali ve polis sarkıntılığın bir türlü önüne geçememişti. Bu nedenle herkes âdeta hükümete karşı küskün ve kırgın vaziyetteydi. Mahkeme bu olayı ele aldı, şikâyetlerin tümüyle haklı ve yerinde olduğunu anladı. Bu durum karşısında hükümet otoritesinin kuvvetlenmesi, madî ve manevî bütün varlıklarıyla çalışan, memleketlerini düşman işgalinden kurtarmak için kanlarını döken ve fedakârlıklarıyla tarihe mal olan Adanalıların kendi kuvvetleriyle kurtardıkları topraklarında huzur içinde yaşayabilmesi lâzımdı.

Mahkeme kurulu toplanınca ilk karar olarak Adana Vilâyeti dahilinde ne kadar külhanbeyi varsa bunların hepsinin Polis Müdüriyetinden bir liste halinde kendisine bildirilmesini istedi. Oldukça önemli bir yekûn tutan bu listedeki külhanbeylerin derhal tevkifleriyle yargılanmaları yapılmak üzere Ankara'ya yollanmasına karar verildi. Sonradan külhanbeylerin hepsi toplandı, mahkeme kararıyla ülkenin çeşitli yerlerine sürüldü ve karar sonucundadır ki Adanalılar da rahata, huzur ve sükûna kavuştular.

"Kılıç" Ali (Kılıç), *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* (İstanbul, 1955).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *İstiklâl Mahkemesi üyelerinin TBMM üyeleri arasından seçilmesi ne anlama geliyor?*
2. *İstiklâl Mahkemeleri'ni "olağanüstü" yapan başka hangi özellikler var?*
3. *O günlerde geçerli olan Kanun-ı Esasî'nin olağanüstü mahkemeler hakkında ne hüküm verdiğini araştırın. Sonuçları irdeleyin.*
4. *Mahkemelere verilen ad hakkında ne düşünüyorsunuz?*
5. *Vatana ihanet suçlarına da İstiklâl Mahkemeleri'nin bakması nasıl bir önlem?*
6. *Neden bazı adi suçlular da İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış?*

5 İstiklâl Mahkemesi kararları.

a. Dördüncü defa askerden kaçtığı kesinleşen Balâ Kazası Uçlar köyünden, Köse Ömer Oğullarından 1895 doğumlu Mehmet oğlu Abdurrahman Ankara İstiklâl Mahkemesi kararıyla askerî bir birlik önünde kurşuna dizilerek idam edilmiştir.

b. Yargılamaları yapılan iki yüz elli erin birinci ve ikinci defa kaçtıkları kesinleştiğinden, suçlarına göre otuzar ve ellişer değnek vurulmalarıyla, daha çok kaçmış olanların Elcezire Cephesine gönderilmeleri ve kaybettikleri askerî eşyaları tazmin etmelerine oybirliğiyle karar verilmiştir.

c. Casusluktan sanık yedek teğmen Hasip Efendi'nin, açık yargılanması sonucunda, bu suçu kesinleşmemişse de, Anadolu'ya iyi niyetle gelip gelmediği hakkında da yeteri kadar delil bulunmadığından, İstanbul'a geri gönderilmesine karar verilmiştir.

d. İstanbul'dan öğretmen olarak Bafra Rum okuluna tayin olup gelen ve memleketimizde Yunan emellerini yaymak suçuyla sanık olan Madam Eleonora Hırisantos'un, gerçekten öğrencilerine Yunan emellerini yaymak ve bildirmek maksadıyla çalıştığı bir takım mektuplarından ve kendisinin ifadelerinden alnlaşılmış olmakla, Ceza Kanunu'nun 66. maddesi gereğince beş yıl müddetle kalebentliğine karar verilmiştir.

e. Yanındaki bireylerin maaşı olan sekiz yüz küsur lirayı zimmetine geçirerek memuriyetinden kaçtığından dolayı açık yargılanması sonucunda bu suçu kesinleştiğinden Adana Jandarma Alayı Ayaş Takımı Komutanı Asteğmen Mehmet Nuri Efendi'nin bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak koşuluyla askerlikten kovulmasıyla, üç yıl hapsine ve gasp ettiği sekiz yüz lirayı tazmin etmesine ve ayrıca, kendisinin başkalarına ibret olmak üzere halk arasında dolaştırılarak teşhir edilmesine karar verilmiştir.

Feridun Kandemir, *İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar* (İstanbul, 1964).

B E C E R İ N İ Z İ kullanın

➤ ***"Olağanüstü durum" kavramının hukuk açısından ne anlama geldiğini araştırın.***

KONU **16**

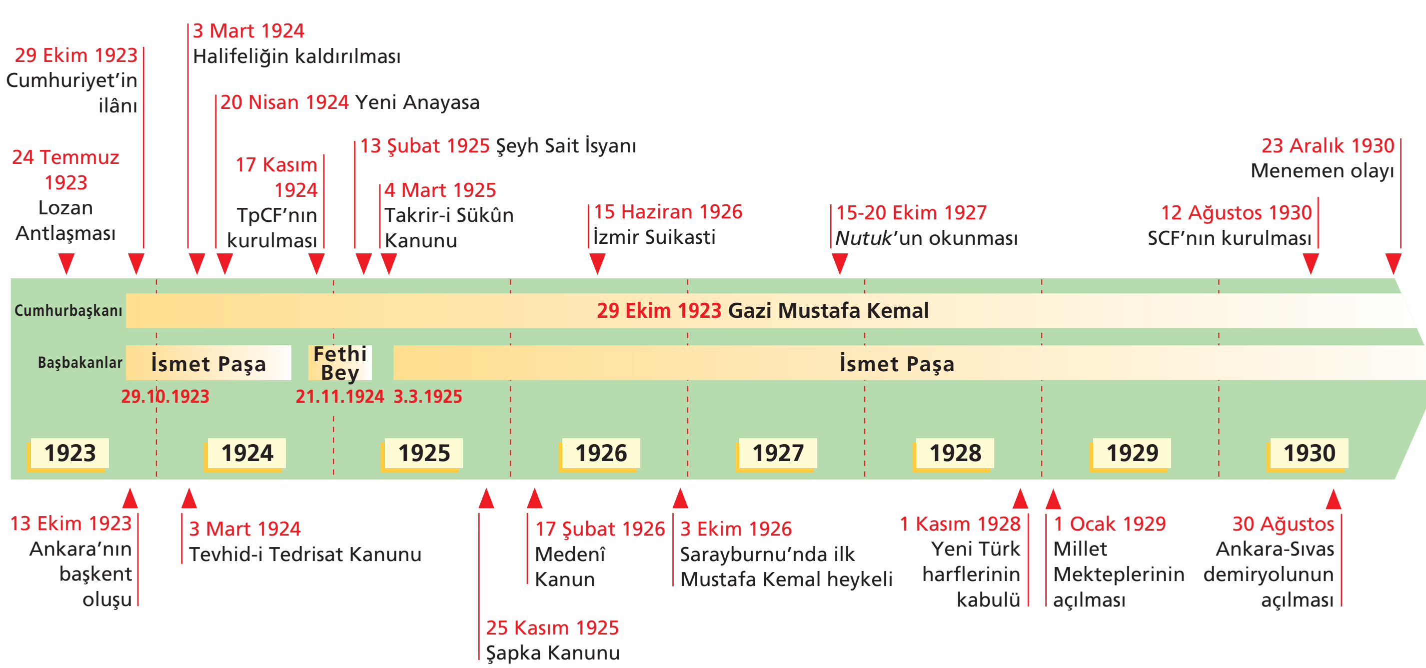
Türkiye'de Cumhuriyet ve devrimler (1923-1930)

Türkiye'de 1923'te kurulan Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl başlarında giriştiği reform çabalarının doğal bir uzantısıdır. Ancak, hem Cumhuriyet'in kendisi, hem de onunla birlikte gelen hukusal ve toplumsal reformlar, Türkiye toplumunun o dönemde varmış olduğu iktisadi ve kültürel gelişme düzeyinin ancak devletin zorlamasıyla hazmedebileceği gelişmelerdi. Bu yüzden 1920'ler Türkiyesi'nde çağdaş bir demokratik toplum yaratma yolunda adımlar atılırken, birçok da sıkıntı ve gerilim yaşanmıştır.

- *1924 mart ayı başında, özgür bir halkoyu yoklaması (referandum) yapılsaydı, halifeliğin kaldırılması kabul edilir miydi?*
- *Devrim ve demokrasi neden birlikte olamaz?*

KONUNUN PLANI

- **I. Lozan Antlaşması ve Halk Fırkası**
- **II. Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş**
- **III. Yeni devletin oluşumu**
- **IV. Cumhuriyet devrimi ve sorunları**
- *Konunun özeti / Yöntem*
- *Dosya: Yeni Türk alfabesi*

1 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*'u okurken (15-20 Ekim 1927).

Millet Mektebi. 1 Ocak 1929'da açılan Millet Mektepleri, yeni Türk harflerini büyük, küçük herkese öğretmeyi amaçlıyordu. **2**

I. Lozan Antlaşması ve Halk Fırkası

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• MÜBADELE

İki ülke arasında, çoğunlukla ulusal güvenlik nedenleriyle yapılan ve her iki ülkedeki nüfusun etnik, dinî ya da hem etnik hem de dinî türdeşliğini sağlamayı amaçlayan nüfus değiştokuşu.

S Ö Z L Ü K

* Manda (*bkz. s. 278 ve 280*)

A. Barışın sağlanması

Belge 1 ve 2

■ Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin başkanı ve başkomutandı. Sakarya Savaşı ertesinde, kendisine "Gazi" ünvanı ve müşirlik (mareşallik) rütbesi verilmişti. Meclis kurulduktan sonra, ardarda oluşan ilk üç Yürütme Kuruluna (İcra Vekilleri Heyeti = Bakanlar Kurulu) ise, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa başkanlık etmişti. 12 Temmuz 1922'de bu göreve Rauf (Orbay) Bey getirildi. Askerî zafer kazanıldıktan, İzmir kurtarıldıktan ve 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldıktan üç hafta sonra, İsviçre'nin Lozan (Lausanne) şehrinde barış görüşmeleri başladı. Türk delegasyonuna Batı Cephesi Komutanlığından Dışişleri Bakanlığına getirilmiş olan İsmet (İnönü) Paşa başkanlık ediyordu. **Görüşmeler, kapitülasyonların kaldırılmak istenmemesi nedeniyle iki buçuk ay sonra kesildi.** Bu eskiden kalma anlaşmalar, ülkenin siyasî, hukukî ve ekonomik çıkarlarıyla çelişiyordu. Türk delegeleri sınırların Misak-ı Millî (Ulusal And) denilen belgeye uygun olmasında ısrar etmekteydiler. Trakya sınırının (Türkiye bakımından) Balkan Savaşları sonundaki gibi kalması kabul edildi. "Batı Trakya" 1913'te Bulgaristan'a bırakılmış, ama 1919'da Trianon Antlaşması'yla *(bkz. s. 280)* Yunanistan'a verilmişti. Kafkas devletleriyle sınır ise, Millî Mücadele'nin başlarında yapılan Kars ve Gümrü Antlaşmaları'yla saptanmıştı. İran sınırı, zaten hiç değişmemişti. Suriye'nin koruyuculuğunu *manda** yönetimiyle üstlenen Fransa ile sınır da Lozan'dan önce çizilmişti. Fakat Irak'ın koruyucusu olan Birleşik Krallık, Türk tarafının Misak-ı Millî içinde olduğunu iddia ettiği, petrol yatakları olan Musul'u bırakmak istemiyordu. Lozan'da çözülemeyen bu sorun, daha sonra Milletler Cemiyeti'nin *(bkz. s. 280)* hakemliği üzerine Musul'un Irak'ta kalması ile sonuçlandı.

B. Barışın siyasal ve toplumsal bedeli

Belge 1, 2 ve 4

■ Birinci dönem TBMM'nde bu konular enine boyuna tartışıldı. **Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasından endişe eden "İkinci Grup" milletvekilleri, onun barışı sağlamak için vermeye razı olacağı ödünleri onaylamıyorlardı.** Bu meclisin yapılacak anlaşmayı kabul etmeme olasılığı vardı. 1 Nisan 1923'de genel seçimlerin yenilenmesine karar verildi; iki dereceli seçimlerin tamamlanıp yeni meclisin açılması dört ay aldı. 23 Nisan'da yeniden başlayan Lozan görüşmeleri de üç ay sürdü. Bu süre boyunca, Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirdiği baş delege İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey'in arası açıldı. Rauf Bey, ikinci dönemin açılmasından bir hafta önce, 4 Ağustos'ta istifa etti; yerine Fethi (Okyar) Bey başbakan oldu.

■ 23 Ağustos'ta yeni TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Yeni Türk devletinin bağımsızlığı tanınmış, kapitülasyonlar kaldırılmış, Irak sınırı dışında istenilen sınırlar kabul ettirilmiş, Boğazların askersizleştirilmesine boyun eğilmiş, Türkiye Osmanlı devlet borçlarından (Düyun-u Umumiye; *(bkz. s. 28 ve 34-35*) payına düşeni taksitlerle ödemeyi üstlenmişti. Ayrıca İstanbul, Bozcaada, Gökçeada'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında, **Türkiye'deki Ortodoks Hıristiyan Rumlarla Yunanistan'daki Müslüman Türklerin zorunlu olarak *mübadele** edilmesi** de kararlaştırılmıştı.

C. Yeni parti, yeni başkent

Belge 3 ve 5

■ Mustafa Kemal Paşa daha 1922 yılı sona ermeden, Halk Fırkası adıyla yeni bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu açıkladı, 1923 nisan başında yeni seçim kararı alınınca da, başında bulunduğu (Birinci) "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"nun programı olarak **Dokuz Umde** (ilke) bildirisini ilân etti. Yapılan seçimlerde onun gösterdiği adaylar kazandı. Bu milletvekilleri, İzmir'in kurtuluşunun birinci yıldönümünde Halk Fırkası'nı resmen kurdular. İstanbul'u işgal altında tutan İngiliz ve diğer İtilâf güçleri, yapılan anlaşma uyarınca ekim başında bu şehri boşalttı. Fakat **Meclis, bir genel kurul kararıyla İstanbul'un yerine Ankara'yı başkent yaptı**.

1 İsmet Paşa, Lozan'dan sonra İstanbul'da.
İsmet Paşa'nın solunda "Sulh (Barış) Meleği".

2 Lozan'da Türkiye heyeti (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923).
Oturanlar, soldan sağa: Reşit Saffet Atabinen, Zülfü Tigrel, Rıza Nur, İsmet İnönü, Zekai Apaydın, Veli Saltık, Muhtar Çilli, Münir Ertegün. Ayaktakiler, soldan sağa: Atıf Esenbel, Yahya Kemal Beyatlı, Ruşen Eşref Ünaydın, Mustafa Şeref Özkan, Tahir Taner, Cevat Açıkalın, Tevfik Bıyıklıoğlu, Sabri Artuç, Seniyettin Başak, Mehmet Ali Balin, Zühtü İnhan, Şevket Doğruker, Yusuf Hikmet Bayur, Süleyman Saip Kıran, Fuat Ağralı, Celal Hâzim Arar, Hüseyin Pektaş. (Sol üst köşedeki şahısla ortadaki yüzü yarı örtülü şahıs tanınamamıştır)

3 "9 Umde" (Özet)

1. Ulusal egemenliğe bağlılık
   Yönetimle ilgili şu yasalar çıkarılacaktır: Bakanlar Kurulunun görev ve sorumlulukları; Şûralar [İlçeden başlayarak halk temsilcileri kurulları]; Genel Müfettişlikler; Bucaklar.
2. Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği. TBMM'ne dayanan halifeliğin Müslümanlar arası yüksek bir makam olduğu.
3. İç güvenlik ve düzenin sağlanması.
4. Mahkemelerin hızlı işlemesi. Yeni yasalar yapılması.
5. Alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler:
   (1) Tarımdan alınan "âşâr" [ondalık] vergisinin sakıncalarının giderilmesi,
   (2) Tütün tarım ve ticaretinin desteklenmesi,
   (3) Tarım, endüstri ve ticaret kredileri,
   (4) Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılması,
   (5) Tarım makineleri,
   (6) Endüstrinin teşviki,
   (7) Demiryolları yapımı,
   (8) İlkokullarda öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların geliştirilmesi,
   (9) Genel sağlık ve toplumsal yardımlaşma,
   (10) Orman, madencilik ve hayvancılık.
6. Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması; okuryazarlığa göre daha azaltılması ve orduda görevli kişilerin genliklerinin sağlanması.
7. Yedek subaylara, savaşta sakatlananlara, emeklilere, dul ve yetimlere yardım.
8. Bürokrasinin düzeltilmesi, kamu görevlerinde aydınlardan yararlanılması.
9. Bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulmasının sağlanması ve kişisel girişimlerin kollanması.

Barış hakkında görüşümüz: Ulusal, ekonomik ve yönetimsel bağımsızlığın sağlanması kesin bir koşuldur.

4 İzmir'den, çalıştırılmak üzere, Anadolu içlerine taşınan Rumlar.

5 İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılışları, 2 Ekim 1923.

II. Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **TEVHİD-İ TEDRİSAT**
Öğretimin birleştirilmesi, yani tüm sivil eğitim ve öğretim kurumlarının aynı yetke çatısı altında, Eğitim Bakanlığı bünyesinde toplanması.

S Ö Z L Ü K

* Kabine hükümeti
* Biat

1 **Halife Abdülmecit Efendi (1868-1944).**

A. Cumhuriyet'in ilânı

Belge 2 ve 3

■ 1876 Osmanlı Anayasası (Kanun-u Esasî) 1909'da ve ertesinde değişikliklere uğramış olmakla birlikte, "kuvvetler ayrılığı" (yürütme, yasama ve yargı güçlerinin ayrı ellerde olması) ilkesine dayanmaktaydı. Ona ek olarak, TBMM'nce yapılan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ise "kuvvetler birliği" ilkesini ve meclis egemenliğini getirmişti. Buna göre, bakanlar teker teker meclis tarafından seçilmekteydi. Buysa, ortak sorumlu olacak bir *kabine hükümeti** kavramıyla bağdaşmıyordu. TBMM ikinci başkanlığı ve bazı bakanlıklar için, Gazi Paşa'nın uygun görmediği adaylar ortaya atılınca, hükümet istifa etti ve bir siyasal bunalım doğdu. **29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilân eden anayasa değişikliği**, bu bunalımı da çözdü. Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı, Fethi Bey meclis başkanı seçildi. Cumhurbaşkanının başbakanlığa atadığı İsmet Paşa kabinesini kurdu ve Meclis'ten güvenoyu alarak görevine başladı. Gazi Paşa cumhurbaşkanı olunca, Halk Fırkası genel başkanlığıyla doğrudan doğruya uğraşmayarak, parti işlerinin yönetimini başkan vekili atadığı İsmet Paşa'ya bıraktı.

B. Hilâfetin kaldırılması

Belge 1 ve 4

■ 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılırken hilâfete dokunulmamış, son sultan VI. Mehmet Vahdettin'in yurt dışına kaçması üzerine, halifelik makamına da Meclis tarafından, onun veliahdı (Osmanlı hanedanının kendisinden sonraki en yaşlı erkek üyesi ve amcaoğlu) Abdülmecit Efendi seçilmişti. Oysa yeni Cumhuriyet, Millî Mücadele sırasında halk arasında bir tutunum öğesi olarak yararlanılan **Müslüman din kardeşliği kavramını aşmak ve laik bir ulus-devlet haline gelmek** istiyordu. Zaten Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıldaki reformlarıyla din ve dil ayrılığına bakmaksızın bütün yurttaşlarına eşit hak ve yükümlülükler getirerek çağdaşlaşma yoluna girmişti. Ama çeşitli alanlarda geleneksel kurumlar sürdürülmekte, böylelikle eğitimde, yargıda vb. ikilikler yaşanmaktaydı.

■ İslâm'da, Hıristiyanlık'taki gibi insanla Tanrı arasında aracılık yapan bir Kilise (rahipler) anlayışı olmadığı, din ve devlet işleri geleneksel olarak bir arada yürütüldüğü için, dünyevî gücü kalmayan bir halifelik fikri havada kalıyordu. **Eşitlik ilkesine dayalı çağdaş yaşam, dünya ve ahretle ilgili çalışmaların ayrılmasını, devletin bütün inançlara eşit uzaklıkta durmasını gerektirmekteydi.** Cumhuriyet laikliği böyle tanımlamakla birlikte, uygulamada din işleri (diyanet) günümüze kadar devletin denetiminde örgütlenegeldi.

■ Halifelik tartışmaları basına da yansıyınca TBMM, 8 Aralık 1923'te İstanbul için özel bir İstiklâl Mahkemesi kurdu. Bu mahkeme, yargıladığı İstanbul gazetecilerini suç kastları olmadığı için aklarken, halifeye açık bir mektup yayımlayan İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i, cumhuriyete karşı anayasalı hükümdarlık sistemini savunduğu için beş yıl hapse mahkûm etti. Ama o da birkaç ay sonra özel bir afla hapisten çıktı. **3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı.** Abdülmecit Efendi ve Osmanlı ailesinin bütün üyeleri yurt dışına sürüldü. Aynı gün çıkarılan *Tevhid-i Tedrisat* (*Eğitimin Birliği) Yasası'yla din okulları kapatıldı; Şeriat ve Vakıflar Bakanlığıyla, Genelkurmay Bakanlığı da bakanlar kurulundan çıkarıldı. Böylece, 8 Nisan'da şeriat mahkemeleri kaldırılmış oldu; bir Din İşleri Genel Müdürlüğü, bir de Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu; **silâhlı kuvvetlerin siyasetle ilişkisi de sivil Millî Savunma Bakanlığıyla sınırlı kılındı.**

2 **Adı konmamış cumhuriyetin açıklık kazanması.**

a)

-- Yeni Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim:

"Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Yürütme gücü ve yasama selahiyeti milletin yegane gerçek temsilcisi olan mecliste toplanmıştır."

Bu iki kelimeyi bir kelimede özetlemek kabildir: "Cumhuriyet". Yeni Türkiye'nin yenilenmesi işi henüz sonuçlanmamıştır. Savaştan sonra Türk teşkilât-ı esasiyesinin gelişmesi henüz kesin bir biçim almış sayılamaz. Değişiklikler ve düzeltmeler yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek gerekmektedir. Tamamlanmasına başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman içerisinde Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu biçim kanunen de kesinleştirilecektir. Hükümetin bu meseleye ilişkin önerileri yakın bir gelecekte meclise sunulacaktır.

"Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın *Neue Freie Presse* (Viyana) muhabirine demeci, 27 Eylül 1923.

b) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerine Açıklık Getiren Değişikliğe İlişkin Kanun:

Kanun no. 364

29.10.1923

Madde 1–Egemenlik, kayıtsız ve şartsız ulusundur. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yönetmesi temeline dayalıdır. Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi cumhuriyettir.

Madde 2–Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir.

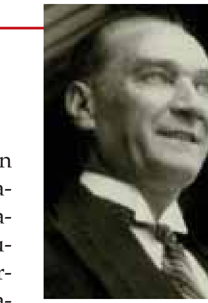
Madde 4–Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, Hükümetin ayrıldığı yönetim birimlerini icra vekilleri aracılığıyla yönetir.

Madde 10–Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar sürer. Yeniden seçilmek mümkündür.

Madde 11–Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla gerek gördüğünde Meclise ve Vekiller Heyetine başkanlık eder.

Madde 12–Başvekil cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından gene Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra tümü cumhurbaşkanı tarafından Meclisin onayına arzolunur. Meclis toplantı halinde değilse durumun onaylanması Meclisin toplanmasını bekler.

B İ Y O G R A F İ

3 **Gazi Mustafa Kemal (1881-1938).**

Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne dayattığı Sevr Antlaşması'nın yenilgiye uğratılması için girişilen başarılı bir diplomatik ve askeri çabanın önderi oldu. Yunan ordusunun Ankara üzerine yürüyüşünü, Sakarya savaşlarında durdurması üzerine TBMM kendisine mareşal rütbesi ve "gazi" unvanı verdi. Komutasındaki ulusal ordunun 1922 ağustosunda başlattığı saldırı, Misak-ı Milli'nin Türkiye kabul ettiği toprakların neredeyse tümünü işgalden kurtararak, İtilâf Devletlerini yeni bir barış antlaşması yapmaya zorladı.

Tam bağımsız Türkiye'yi tanıyan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından (24 Temmuz 1923) sonra Gazi Mustafa Kemal, yeni kurduğu Halk Fırkası'nın TBMM'ndeki çoğunluğu sayesinde bir dizi köklü değişim gerçekleştirdi. Bunların ilki 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanıdır. Ertesi yıl yürürlüğe giren yeni anayasa ve alınan bir dizi karar ise, genç Cumhuriyet'i laikleşme yoluna soktu. Ancak, TBMM'nde bu gelişmelere tepki olarak doğan muhalefet, kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturdu. Ne var ki, 1925 şubatında patlak veren Şeyh Sait isyanını bahane edinen Cumhuriyet rejimi, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkararak (4 Mart 1925) ülkedeki bütün muhalefet odaklarını susturdu. Böylece, Gazi Mustafa Kemal'in Milli Mücadele ve sonrasını öznel biçimde özetleyen *Nutuk*'unu TBMM'nde okuduğu sırada (15-20 Ekim 1927) Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar süren fiili tek parti dönemine girmişti. Gazi Mustafa Kemal'in kapsamlı toplumsal mühendislik siyaseti işte bu sessizlik ortamında uygulanmıştır. Laikleşme süreci, Medeni Kanun'un kabul edilmesi (4 Nisan 1926) ve Anayasa'nın İslam'ı devlet dini kabul eden 2. ve TBMM'ni şeriatı uygulamakla yükümlü kılan 26. maddelerinin kaldırılmasıyla sürdü (10 Nisan 1928).

(Ayrıca bkz. s. 293 ve 351)

4 **Hilafetten vazgeçmeyelim.**

Hilafetin kaldırılmasına ilişkin kanun taslağı, Meclis'te tartışılmadan bir gün önce, Halk Fırkası Meclis Grubunda tartışılıyor. Oturum başkanı ve başbakan İsmet Paşa, birinci maddeyi okuyor ve milletvekilleri tartışmaya başlıyorlar.

Başkan İsmet Paşa: -- ...Görüşme yeterli görülerek maddelere geçilmiştir. Madde 1: Hilâfet kaldırılmıştır.

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir): -- ...Efendim; yani birinci madde; hilâfet kaldırılmıştır deniliyor... Zaten 1 Kasım [1922] kararı verildiği zaman o komisyonda da dile getirilmişti ki, hatta saygıdeğer başkanımız paşa hazretleri orada bulunuyorlardı, biri dile getirdi; dedi ki, "kuvvet nerede ise hilâfet oradadır. Dolayısıyla şimdi elini uzatırsa ona *biat** edeceğim". Fakat o zamanın siyaseti bu suretle bir karar ısdarını gerektirmiştir. Gerek buradaki saygıdeğer başkanımız ve gerek cumhurbaşkanı hazretleri komisyonda olduğu halde anayasa ve şeriat işleri komisyonunun katılımıyla 1 Kasım kararı alınmıştır. Doğal olarak kuvvetin bulunmadığı yerde hilâfet bulunmazdı... Fakat bu millet bugün bu emaneti omuzlarından silkip atamaz ve atmamalıdır. Atması milletin çıkarı gereği değildir. Bugün hangi makama tevcih ederlerse, ki erbabı onu pek iyi bilir, uzmanlarından bir komisyon oluşturarak, erbabına bu makamı tevcih etmeyi kendi vicdanıma karşı böyle bir teklif yapmayı kendime vecibe addediyorum.

... Gerek rüfekâ-yı kiramdan gerek hükümet erkânından ve gerekse saygıdeğer başkanımızdan çok rica ederim, bu emaneti arkamızdan fırlatıp atmayalım. Bu emaneti muhafaza edelim. Bu emaneti mevkiine verelim. Onu şeriat ve siyaset açısından bu emaneti taşıyabilecek olan mevkiine verelim.

Halk Fırkası Meclis Grubu toplantısı tutanağı, 2 Mart 1924.

Abdullah Azmi Efendi kimin halife olmasını istiyor?

III. Yeni devletin oluşumu

A. Muhalefetin doğuşu

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ **1924 yılının 24 Nisan'ında yeni Cumhuriyet Anayasası kabul edildi.** Yeni anayasa yapılırken, tasarıyı hazırlayan Meclis komisyonu cumhurbaşkanına, kuşkusuz Gazi'nin istekleri doğrultusunda, geniş yetkiler tanınması için çalıştı. TBMM'ni toplantıya çağırma hakkının yalnız cumhurbaşkanına verilmesi istendi. Sonuçta meclis başkanına da aynı hak tanındı. Cumhurbaşkanına meclisi fesih yetkisi verilmediği gibi, görev süresinin de bir seçim döneminden daha uzun olması isteği reddedildi; yapılan yasaları veto ederek meclise geri gönderme yetkisi sınırlandı. Gazi'nin, başkomutanlığını sürdürmesi önerisi değiştirilerek, söz konusu makam sembolik olarak TBMM'ne bağlandı, ancak cumhurbaşkanınca temsil edilmesi öngörüldü. Görüldüğü gibi **bu liberal anayasa**, TBMM'nde ayrıntılı tartışmalar sonucunda oluşturulmuştu. Fakat ülkenin içinde bulunduğu karışık koşullar nedeniyle, **uzun yıllar yalnızca kâğıt üstünde kalacaktı.**

■ İkinci dönem TBMM'nde ilk dönemin muhalif İkinci Grubundan ve meclis dışındaki eski İttihat ve Terakkicilerden hemen hemen hiç kimse bulunmamakla birlikte, Millî Mücadele'nin ilk önderlerinden Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez), Rüştü Paşalar'la, Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar) Beyler ve arkadaşlarının çevresinde İsmet Paşa Hükümetine karşı bir hareket gelişti. Bu paşaların askerlikle ilişkileri henüz devam ediyordu. Bu durumda, **30 Ekim 1924**'te bir yasa çıkarılarak, **milletvekili olmalarına izin verilen ordu komutanlarının ya siyasete yeğleyerek askerlikten ayrılmaları ya da Meclis'ten istifa ederek orduda kalmaları** sağlandı. Kasım ayının ilk günlerinde bazı milletvekilleri Halk Fırkası'ndan ayrılmaya başladılar. 17 Kasım'da Terakkiperver (İlerici) Cumhuriyet Fırkası (TpCF) resmen kuruldu. Duruma hâkim olmak için sıkıyönetim ilân edilmesini isteyen başbakanın önerisi, (Cumhuriyet) Halk Fırkası Meclis Grubu'nda reddedilince, İsmet Paşa sağlık bozukluğu gerekçesiyle istifa etti ve onun yerine Fethi Bey yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.

B. Şeyh Sait İsyanı

Belge 1

■ 1925 yılı şubat ayı ortalarında, şimdi Bingöl'ün bir ilçesi olan Genç ilinde, Şeyh Sait adlı, Nakşibendi tarikatına üye bir din adamının önderliğinde bir Kürt ayaklanması başladı. İsyancılar Palu ilçesini ve Elazığ merkezini alıp Diyarbakır'ı kuşattılar. Bu hareketin **ayrılıkçı bir Kürt bağımsızlık hareketi mi yoksa laikliğe karşı gerici bir ayaklanma mı olduğu belli değildir.** Anadolu'da çok eski bir geçmişi olan Kürtler, bazı Türkmen aşiretler gibi göçebe yaşamı sürer ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında "İslâm Milleti"nin ayrıcalıklı üyeleriydiler; askere alınmaz ve vergi ödemezlerdi. Tanzimat'tan sonra, bütün yurttaşların eşit hak ve yükümlülükleri olması, ayrıcalıklarını kaybetmeleri anlamına geldi. Yine de, "din kardeşliği" bağı, onları Türklerle bir arada tutuyordu. Fakat Cumhuriyet yönetiminin halifeliği kaldırması, bu bağı zayıflattı. Zaten bütün imparatorlukları parçalayan ulusal bağımsızlık fikirleri, Kürtleri de etkilemişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların Müslüman Arap uyrukları, İngilizlerle ve Fransızlarla işbirliği yaparak devletten kopmuşlardı. Kürtler o savaşta da, Anadolu Savaşı'nda da Türklerle birlikte dövüştüler. Fakat Cumhuriyetin, laikleşmenin yanısıra, halkına dinsel ve etnik ayrım yapmayan bir "anayasal yurttaşlık" anlayışını hemen benimsetememesi, Kürtlerin, giderek güçlenen merkezi yönetime tabi olmaya karşı kendi başına buyruk aşiret düzenlerini devam ettirmek amacıyla da, ağalık, şeyhlik gibi geleneksel toplum yapılarına daha çok sarılmalarına yol açtı.

1 Şeyh Sait ve adamları.
Resimli gazete, 6 Haziran 1925.

2 1924 Anayasası tartışmaları.

Anayasa hazırlığı sırasında ortaya sürülen, ama kabul görmeyen iki önemli öneri olmuştur. Bunlardan biri çift meclis sistemi, öbürü de cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi ile ilgilidir.

...

Kabul görmeyen ikinci önemli öneriler demeti, cumhurbaşkanını özellikle meclis karşısında güçlendirme amacıyla ... sunulmuşlardır. Genel kurul bunları reddetmiş, yalnız bir tanesini yumuşatarak kabul etmiştir. Geri çevrilen öneriler, cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesine ve görev süresinin meclisinkinden daha uzun (7 yıl) olmasına, cumhurbaşkanının hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçeli bir işlemle meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesine, yasaları bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderebilmesine ilişkindir. Bu son düzenleme cumhurbaşkanına geciktirici ya da askıya alıcı veto yetkisi vermekteydi... Yumuşatılarak kabul gören öneri ise cumhurbaşkanının başkomutanlığı ile ilgilidir...

Cumhurbaşkanına tanınmak istenen yetkilerin büyük bir tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Özellikle fesih ve geciktirici veto konusunda üyelerin karşı çıkışları pek şiddetli olmuştur. Bunlar, itirazlarını millî egemenlik ve meclisin üstünlüğü ilkelerine dayamışlardır. Yine bu üyeler, Mustafa Kemal'in kişiliğine büyük saygı ve güven duyduklarını, ama ortada bir ilke sorunu bulunduğunu belirtmeyi ihmal etmemişlerdir. İkinci TBMM üyelerinin hemen hepsinin adaylıklarını Mustafa Kemal'e borçlu olmalarına karşın, bir "diyet borcu" altında ezilmemeleri dikkat çekicidir. Bu da Kurtuluş Savaşı'nda meclisin nasıl sahici ve kurumsal bir değer taşıdığını bir kez daha gösterir.

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 4. baskı (İstanbul, 1998).

3 1924 Anayasası
(Esas hükümler -ilk 8 madde)

1. Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.
2. Türkiye Devletinin dini, din-i İslâm'dır; resmî dili Türkçe'dir; başkent Ankara'dır.
   [Din kaydı 1928'de kaldırılmış, 1937' de maddenin başına Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Altı ok" ilkeleri yazılmıştır (*bkz. s. 344*)]
3. Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur.
4. Türk ulusunu ancak TBMM temsil eder ve ulus adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.
5. Yasama yetkisi ve yürütme erki TBMM'de belirir ve onda toplanır.
6. Meclis yasama yetkisini kendi kullanır.
7. Meclis yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun atayacağı Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir.
8. Yargı hakkı, ulus adına yöntem ve yasaya göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır.

4 Ali Fethi (Okyar) Bey (1880-1943).
TpCF kurulduktan sonra başbakanlığa atanan Fethi Bey, 2 Mart 1925'e kadar bu görevde kaldı.

5 TpCF Programı'nın esasları (İlk 13 madde)

1. Türkiye devleti, halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyettir.
2. Partinin temel ilkeleri, özgürlükçülük (liberalizm) ve halk egemenliği (demokrasi) dir.
3. Yasaların yapılmasında, halkın gereksinimleri, yararları, eğilimleri, çağın gerekleri ve adalet ilkeleri egemen olacaktır.
4. Parti kuvvetle genel özgürlüklerden yanadır. Toplumun gerçek gereksinim ve eğilimleriyle kamu düzeninin korunması düşüncesi bu özgürlükleri sınırlamayı zorunlu kılarsa, bu sınırlamaların ancak anayasa ile yapılmasından yana olacaktır.
5. Ulustan açık bir izin alınmadıkça anayasa değiştirilemeyecektir.
6. Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır.
7. Bundan böyle yönetimde "Hiç kimse yasanın buyurmadığı bir şeyi yapmaya zorlanamaz ve yasaklamadığı bir şeyi yapmaktan alıkonulamaz" ilkesine uyulacaktır.
8. Milletvekili seçiminde tek dereceli genel oy yöntemi kabul edilecek ve her ilçenin bir seçim bölgesi olması ilkesi savunulacaktır.
9. Devletin ödevleri en aza indirilecektir.
10. Yargıçların her türlü etkiden bağımsız kalmaları için değiştirilemezliklerini sağlayan hükümler konulacak ve kendileri istemedikçe, yükseltilerek bile olsa başka göreve getirilememeleri hakkında anayasaya özel bir madde konulacaktır.
11. Özel kişilerden ya da kamu görevlilerinden birinin bir yönetim kararından ya da bir yönetim kararının yahut bir yönerge ve tüzüğün yorumundan veya uygulanmasından dolayı zarar gören ve adliye mahkemelerinin yetkisi dışında kalan haklarının ve çıkarlarının korunması için, başvurma yeri olarak idare mahkemeleri oluşturulacak ve bunların örgütlenmeleri, görevleri ve yargılama yöntemlerini saptayan yasalar yapılacaktır.
12. Cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekilliği, seçilince düşer.
13. Genel ve özel bütçeden aylık alan ve hizmette bulunanların hiçbir siyasal partiye girememeleri için bir yasa çıkarılacaktır.

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

En önemli reformların yapıldığı dönemde yürürlükte olan Takrir-i Sükûn Kanunu, bir anlamda TBMM'ni devre dışı bırakıyordu.

S Ö Z L Ü K

* Sıkıyönetim

C. Takrir-i Sükûn Kanunu

Belge 2

■ Fethi Bey Hükümeti, ayaklanmayı bastırmak için doğuya asker gönderdi, *sıkıyönetim** ilân etti, Meclis'te bütçeye ek ödenek koydurdu ve dinin siyasete âlet edilmesini vatan hainliği sayan bir yasa çıkarttı. Fakat bu önlemlerin yetersiz kalacağını düşünen CHF Meclis Grubu Fethi Bey'in yerine yeniden İsmet Paşa'yı başbakanlığa getirdi. Yeni hükümet TBMM'ne **"Takrir-i Sükûn Kanunu" (**dinginliğin sağlanması) diye bir yasa yaptırdı ve iki tane İstiklâl Mahkemesi kurdurdu. İki yıllığına çıkarılan ve sonra yürürlüğü iki yıl daha uzatılan bu yasa, **hükümete geniş yetkiler veriyordu.** Üyeleri milletvekillerinden oluşan İstiklâl Mahkemeleri, ilkin Millî Mücadele sırasında, asker kaçaklığını önlemek için belli yerlerde ve belli sürelerle kurulmuşlardı; Cumhuriyet ilân edilmeden görevleri sona ermişti. Cumhuriyetin ilk aylarında da, basındaki halifelik tartışmalarını susturmak için İstanbul'a kısa süreli bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmişti. Bu sefer kurulan iki mahkemeden biri, ayaklanma bölgesinde görev yapacak, "Ankara" adını taşıyan ötekininse yetki alanı bütün ülkeyi kapsayacaktı. Hükümet ayaklanmayı bastırırken **birçok gazeteyi kapattı** ve gazetecileri İstiklâl Mahkemelerinde yargılattı. Ama asıl önemlisi, muhalefet partisi TpCF'nın da 3 Haziran 1925'te yasaklanmasıydı. İstiklâl Mahkemelerinin gölgesinde bir takım reformlar gerçekleştirildi: şapka giyme yasası çıkarıldı, tekke ve türbeler kapatıldı, tarikatlar yasaklandı. Bunlara karşı çıkan bazı yerel direnişlerse, "yönetimin yasallığını tanımama ve vatan hainliği yapma" suçu sayılarak cezalandırıldı.

D. İzmir suikasti

■ 1926 yılı haziran ayı ortalarında, İzmir'de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast hazırlandığı ortaya çıktı. Bunun üzerine, Ankara İstiklâl Mahkemesi suikastı planlayanlarla birlikte, bu girişimle ilişkili olduklarından kuşku duyulan fakat haklarında doyurucu kanıt bulunmayan, kapatılmış Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bağımsız kalmış milletvekillerini ve yeniden örgütlenmeye çalıştıkları düşünülen eski İttihatçıları tutukladı. İlk iki grup İzmir'de yargılandı ve aralarından on beşi idam cezasına çarptırıldı, ötekiler aklandı. Kendilerinden geçmişin hesabı sorulan İttihatçılar ise, Ankara'da yargılandı ve dördü asıldı. İstiklâl Mahkemeleri bu davaların dışında da birçok suçları kovuşturdu ve cezalar verdi.

E. Yeni kanunlar

Belge 5

■ Daha suikast girişimi ortaya çıkmadan önce TBMM, **Avrupa örneklerine göre Medenî, Borçlar, Ceza ve Ticaret Kanunları gibi yeni temel yasaları** kabul ederek, Batı uygarlığının yasal altyapısını benimsemişti. İleride başka yasalar da alınarak bu yönde gelişmeler yapıldı. 3 Ekim 1926'da İstanbul **Sarayburnu'nda dikilen ilk Atatürk heykeli, Batı kültürüne katılmayı simgeliyordu.**

F. *Nutuk*

Belge 1, 3 ve 4

■ Türkiye'de 1927 yılının en önemli olayı, Gazi Mustafa Kemal'in ekim ayı ortasında, CHF II. Kongresinde altı gün boyunca verdiği büyük söylevdir. Belgelerle desteklenen bu metin, **siyasal bir hesap-verme** niteliğindedir. Gazi, *Nutuk*'ta sekiz yıl önce Millî Mücadele'yi başlatmak üzere Samsun'a çıkmasından o güne kadar yaşananları anlatır ve yorumlar. **Bu söylevi** cumhurbaşkanı sıfatıyla TBMM'nin toplantılarında okuyabileceği halde öyle yapmayıp, **genel başkanı olduğu partinin kurultayında vermiş bulunması gözden kaçırılmamalıdır.** Gerçekleştirilen çağdaşlaşma çabalarını aktarırken, yer yer kendisiyle anlaşmazlığa düşen eski arkadaşlarını eleştirmiştir. *Nutuk*'un Millî Mücadele'yi anlattığı üçte ikisi gayet ayrıntılıdır; sağlığının bozulması üzerine Gazi, hekimlerinin çok yorulmaması hakkındaki uyarılarını dinleyerek geriye kalan dönemi özetlemiştir. Burada savunduğu ana düşünce, geleneksel toplumun tutuculuğunu kırmak ve ona yenilikleri kabul ettirmek için siyasal baskıya başvurmanın kaçınılmaz bir gereklilik oluşturduğudur. Söylev, erişilen bağımsızlık ve çağdaş cumhuriyet yönetimini Gazi'nin gençliğe emanet etmesiyle sona erer.

1 Gazi Mustafa Kemal *Nutuk*'u okurken (15-20 Ekim 1927).

2 Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925).

Madde 1 – Gericiliğe ve isyana ve memleketin toplumsal düzenini, huzur ve dinginliğini ve güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik bütün örgütlenme ve kışkırtma ve özendirme ve girişim ve yayınları, hükümet, cumhurbaşkanının onayıyla, kendi başına ve yönetsel olarak engelleyebilir. İşbu etkinliklerde bulunanları İstiklâl Mahkemesi'ne gönderebilir.

Madde 2 – İşbu kanun yayın tarihinden itibaren iki yıl süreyle yürürlükte kalır.

Madde 3 – İşbu kanunu Bakanlar Kurulu uygular.

3 Gençlere sesleniş.

Sayın Baylar; sizi günlerce işgal eden, uzun ve ayrıntılı açıklamam, en nihayet, geçmişte kalmış bir dönemin öyküsüdür. Bunda, ulusum için ve gelecek çocuklarımız için dikkat ve uyanıklığı sağlayabilecek bazı noktalar belirtebilmiş isem, kendimi mutlu sayacağım.

Baylar; bu açıklamamla, ulusal hayatı sona ermiş varsayılan büyük bir ulusun bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilim ve tekniğin en son ilkelerine dayalı, ulusal ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu dile getirmeye çalıştım.

Bugün vardığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal musibetlerin getirdiği uyanış ve bu sevgili vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

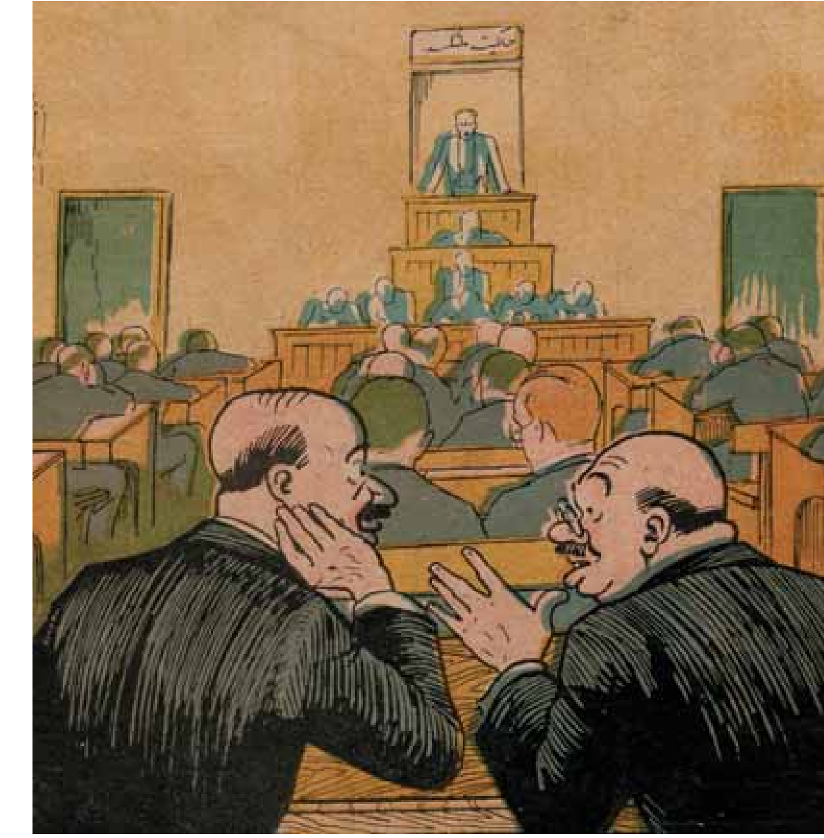
Bu sonucu, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci görevin, Türk bağımsızlığını, Türk cumhuriyetini sonsuza dek korumak ve savunmaktır.

Varlığının ve geleceğinin tek temeli budur. Bu temel, senin en değerli hazinendir. Gelecekte de seni bu hazineden yoksun bırakmak isteyecek iç ve dış düşmanların olacaktır. Bir gün, bağımsızlık ve cumhuriyeti savunmak zorunda kalırsan, göreve atılmak için içinde bulunacağın durumun olanak ve koşullarını düşünmeyeceksin! Bu olanak ve koşullar, çok elverişsiz görünebilirler. Bağımsızlık ve cumhuriyetine kıyacak düşmanlar, bütün dünyada eşi görülmemiş bir galibiyetin temsilcisi olabilirler. Zorla ve hile ile sevgili vatanın bütün kaleleri ele geçirilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi işgal edilmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha korkutucu olmak üzere, memleket içinde iktidarda bulunanlar aymazlık, sapkınlık ve hatta ihanet edebilirler. Bu iktidar sahipleri kişisel çıkarlarını istilacıların siyasal emelleriyle bile birleştirebilirler. Ulus, yoksulluk ve çaresizlik içinde, yıkılmış ve güçsüz düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin çocuğu! İşte bu durum ve koşullarda bile görevin, Türk bağımsızlık ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Bunun için gereken güç, damarlarındaki soylu kanda vardır.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara, 1927).

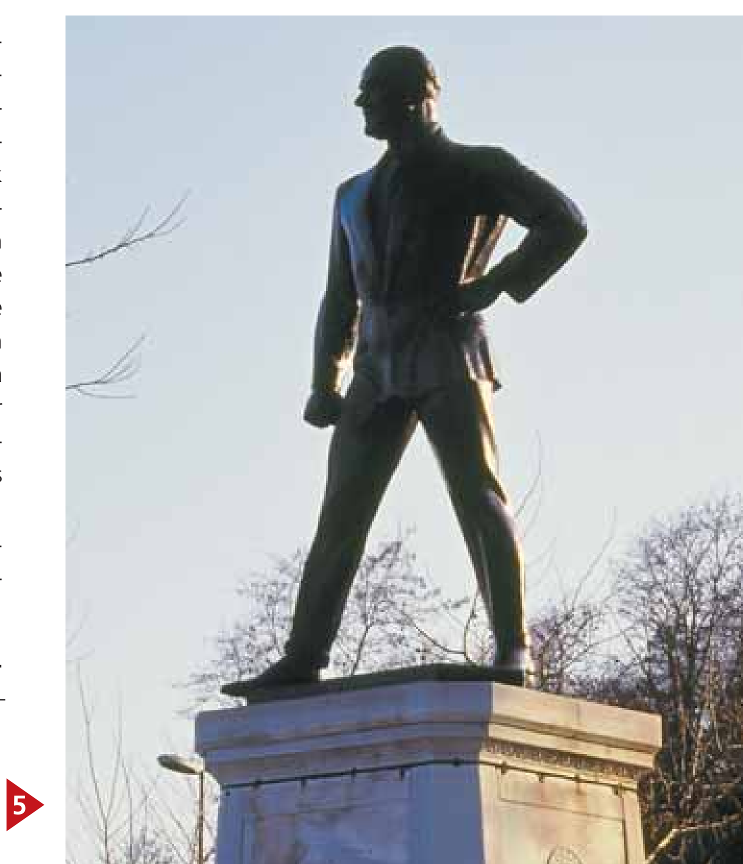

4 Halk Fırkası Kongresi'nde:

– Gazi'nin bu ulvi, güzel, yüksek sözlerinden sonra ben ağzımı açamam; ya sen?..

– Ben esasen dört senedir ağzımı açmış değilim ki.

***Kalem*, sayı 3, 20 Ekim 1927.**

İlk heykel (Sarayburnu, İstanbul). 5

Sarayburnu'na dikilen ilk Atatürk heykeli, o dönemin heykelleri arasında Gazi'yi sivil kıyafetle gösteren tek heykeldir.

IV. Cumhuriyet devrimi ve sorunları

S Ö Z L Ü K

* Kapitülasyonlar *(bkz. s. 204)*

A. Yeni topluma doğru

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 1920'li yıllarda, dinin devlet işlerinden ayrılması diye tanımlanan laiklik adım adım geliştirilmiştir. Kadınlara eşit haklar tanınması yolunda ilerlemeler sağlanmıştır. Eğitime önem verilmiştir. Batı hukuk sistemi benimsenmiştir. Ekonomide, yabancı sermaye ile çalışan işletmelerin millileştirilmelerine başlanmıştır. Bayındırlık alanında atılımlar yapılmış, özellikle demiryolu ulaşımı genişletilmeye çalışılmıştır. Sağlık konusunda yaygın hastalıklarla savaşılmıştır. Savunma işleri, ordunun siyasetin dışında tutulmasıyla yürütülmüş ve barışçı bir dış politika izlenmiştir.

■ Giyim-kuşamdan uluslararası saat ve takvime kadar birçok konuda gerçekleştirilen **Cumhuriyet devrimlerinin en köktencisi, Arap/Fars elifbasına dayanan eski yazı yerine, Latin harfleri temelindeki yeni Türk alfabesinin kabul edilmesidir.** Böylece, tutucu geçmişle yeni Cumhuriyet arasındaki köprüleri yıkmak gibi bir sonucu da olan bu önlemle, 1880'lerden beri süren bir tartışma da sona ermiş oluyordu. Eski harflerle okuryazarlığın nüfusun yüzde onu gibi düşük bir düzeyde olması, bu devrimin yapılmasını kolaylaştırdı. Yeni yazının genç-yaşlı herkese öğretilmesi için "Millet Mektepleri" denilen özel kurslar açıldı. Ancak bu alanlarda yapılan atılımlar, ülkenin ekonomik sıkıntıları nedeniyle istenilen hızda ilerleyememiştir.

B. Ekonomik darlık

Belge 3, 4, 5 ve 6

■ Her ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel kurumları arasında sıvılar örneğinden bildiğimiz "bileşik kaplar" yasası gibi bir ilişki vardır. Hiçbir kurum ya da alan, ötekilerden bağımsız varolamaz. Bu da, yapılacak değişikliklerin geniş kapsamlı olmasını, bütün alanlarda birden yürütülmesini gerektirir. Yine de, çeşitli etkenler arasında, en önemlisi ekonomik olanlardır. Ekonomik yapının sağlam ve istikrarlı olması, servet ve gelirin toplumun bireyleri arasında âdil dağıtılması, çağdaş siyasal kuruluşun sorunsuz yaşaması için zorunludur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, **ülkenin kendi kendine yeterli olması** (yerli malı kullanılması), Osmanlı devletini iflâsa sürükleyen **dış borç alımından uzak durulması**, şehir suyundan ulaşım hizmetlerine kadar çeşitli alanlarda çalışan **yabancı şirketlerin devletleştirilmesi** ve özel kişilerin elinde birikmiş yeterli sermaye olmadığı için **büyük bayındırlık ve endüstri yatırımlarının devletçe yapılması** hedef alındı.

■ Bütün ülkelerde izlenen ekonomik ve toplumsal politikaların amaçları zamanla değişmiştir. Örneğin, Türkiye'de 1927'de yapılan ilk sayımda, ülke nüfusu 13,6 milyon kişi çıkmıştı. O zamanın anlayışına göre bir ülkenin güçlü olabilmesi için kalabalık olması gerekiyordu. Dolayısıyla, Türkiye nüfusunun hızla artması amaçlandı. Gerçekten de, 75 yılda ülke nüfusu beş kattan fazla arttı. Oysa, yurttaşların niceliğinden çok, niteliği önemliydi. Bu dönemin başında, **halkın beşte birinden azı şehirlerde yaşıyordu.** Çağdaş uygarlık, şehirli/köylü oranının tersine çevrilmesini gerektirmekteydi. Köy yaşamı, tarımla uğraşmak demekti. Çağdaşlıksa, ancak endüstri ve hizmet kesimlerinde çalışanların büyük çoğunlukta olmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu, bütün yurttaşların okuryazar olduktan başka, meslekî eğitim yoluyla beceri kazanmalarını, "nitelikli işgücü" haline gelmelerini zorunlu kılıyordu.

■ Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde yaşadığı *Kapitülasyonlar** gibi sıkıntıların anısı, Cumhuriyetin ilk yıllarında sınırlayıcı oldu. Osmanlı ülkesi, 19 ve 20'nci yüzyıllarda bir çeşit yarı-sömürge konumuna düşmüştü. Yeni cumhuriyet yönetimi, böyle bir duruma gelmemek için ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımlardan durağan kalma pahasına, kendi kendine yeterli bir içe kapanma dönemine girdi. Zaten 1920'li yıllarda yeniden kuruluş sorunlarıyla uğraşılıyordu. 1929'da ABD'de başlayan büyük ekonomik bunalım *(bkz. Konu 1)*, bütün dünyayı etkisi altına alınca, Türkiye de giderek soyutlandı ve dış ülkelerle işbirliği ederek hızlı gelişme olanaklarından yoksun kaldı.

1 Yeni alfabe (1928).

2 Ankara-Kayseri demiryolunun açılış töreni, Kayseri, 29 Mayıs 1927.

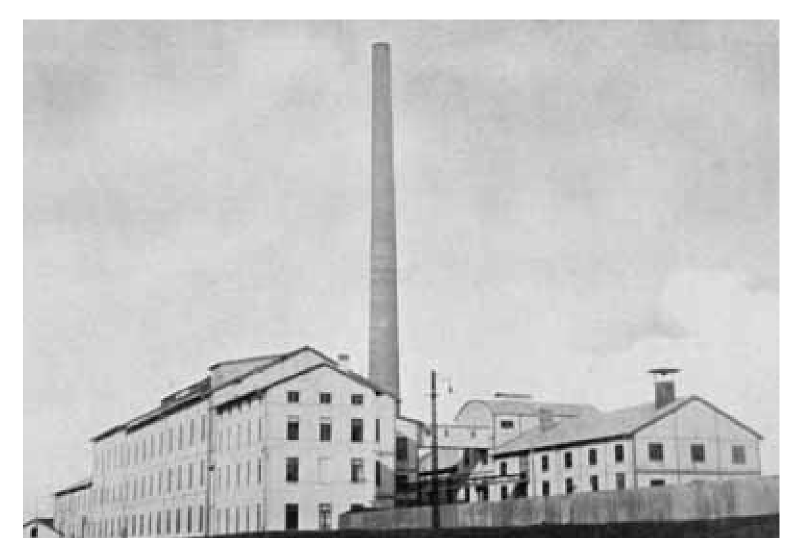
3 Millet Mektepleri.

4 Eğitim hamlesi (1923-1930).

	İlkokullar		Ortaokullar		Liseler	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
1923-24	4.894	341.941	72	5.905	23	1.241
1924-25	5.987	390.368	64	10.052	19	2.234
1925-26	5.975	406.788	68	11.622	21	2.748
1926-27	5.995	435.563	135	15.644	52	3.159
1927-28	6.043	461.985	78	19.858	42	3.819
1928-29	6.600	477.569	78	23.225	49	4.168
1929-30	6.562	469.071	82	25.398	51	4.746
1930-31	6.598	489.299	83	27.093	57	5.699

Kaynak: *DIE İstatistik Göstergeler, 1923-1992* (Ankara, 1994).

İlkokul öğrencilerinin artış hızı neden daha düşük?

5 Alpullu Şeker Fabrikası (1926).

6 **Tutumlu olalım, yerli malı kullanalım.** 18 Aralık 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin (Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu) afişi.

S Ö Z L Ü K

* Mehdî

C. Serbest Fırka'nın kuruluşu

Belge 1, 2 ve 3

■ 1930 yılına gelindiğinde, Türkiye'de belli başlı devrimler tamamlanmış ve ülkeye istikrarlı bir düzen yerleşmişti. Cumhuriyet, en başından beri demokratik bir rejim olarak düşünülmüştür. Ancak, tek-partili bir yönetimle çağdaş demokrasinin gerekleri karşılanamazdı. Amaçlanan birlik adına, gerçeklikteki çoğulluk yadsınıyordu. İktidardaki partiyi eleştirerek, yapılan yanlışları ve yolsuzlukları ortaya koyacak, yeni siyasal seçenekler önerecek bir muhalefet partisi yoktu. Bu ihtiyacı hisseden Gazi Mustafa Kemal güvendiği arkadaşlarına Fethi Bey önderliğinde başka bir parti kurdurdu. Yeni partinin "Serbest" yani "özgürlükçü" adını taşıması, ülkede neyin eksikliğinin duyulduğuna işaret ediyordu. Fakat yapılan, yapay bir deneydi. **Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yerine iktidara geçmesi değil, CHF hükümetlerinin daha etkin işlemesine hizmet etmesi amaçlanmıştı.**

■ 12 Ağustos 1930'da kurulan SCF, temel olarak, devletin yurttaşlara ağır vergiler koyarak ekonomi alanına girmesine karşıydı. Ayrıca, II. Meşrutiyet'ten beri süregelen iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesini istiyordu. Bu sisteme göre "birinci seçmen"lik yeterliği olan erkekler, milletvekillerini seçecek asıl "ikinci seçmen"leri oylarıyla belirlemekte; bütün adaylar CHF üst yönetimince gösterilmekteydi (Bu usûl 1946 yılına kadar devam etmiştir).

■ Uzun dönemde her iktidarın yıpranması ve muhalif görüşlerin ortaya çıkması doğaldır; hele topluma, benimsemeye hazır olmadığı dönüşümleri zorlayan bir iktidara karşı halk kitleleri fırsat bulunca hemen tavır alırlar. 1930 güzünde de böyle oldu. Ayrıca, dış dünya ile ticaret ilişkilerinin görece yoğun olduğu İzmir gibi **ekonomik bunalımdan en çok etkilenen yörelerde SCF halkça çok tutulmuştu.** Ama SCF'yi destekleyenler arasında ayrı ayrı nedenlerle hükümet siyasetinden şikâyetçi olanlar vardı. Bunlar, saltanat idaresine özlem duyan gelenekçilerden, ülkede daha çok özgürlük isteyenlere, laiklik karşıtlarından, ekonomik liberalizm yanlılarına kadar uzanıyordu. Fakat SCF başa geçseydi, kendisinden umulan her şeyi gerçekleştiremezdi; çünkü bu eğilimler birbirleriyle çelişmekteydi. **Cumhurbaşkanı, SCF'nın istediği gibi yansız kalmadı,** devrimlerin tehlikeye girdiğini düşünerek ağırlığını **CHF'ndan yana koydu.** SCF'nın başına getirdiği arkadaşı Fethi Bey de, partisini kapattı. Ülke koşullarının henüz çok-partili bir demokrasiye elverişli olmadığı sonucuna varıldı.

D. Menemen olayı

■ 23 Aralık 1930 günü, bütün tarikatlar gibi yasaklanmış bulunan Nakşibendi tarikatından oldukları ileri sürülen altı kişi, içlerinden Derviş Mehmet'in *mehdî** olduğu iddiasıyla, civardaki bir köyden Menemen'e gelerek şeriat ilân etmeye kalkıştılar. Çevrelerine de kendilerini destekleyen insanlar toplandı. Yaptıkları gösteriyi engellemek isteyen yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay ile iki mahalle bekçisini öldürdüler. Üstlerine gönderilen askerî birlikler, ele başlarının üçünü vurdu, diğerlerini de yakaladı. Olay üzerine kısa süreli bir yerel sıkıyönetim ilân edildi ve geniş bir yasal soruşturma başlatıldı. Davaya bakan sıkıyönetim mahkemesi, sanıkları ağır cezalara çarptırdı. İşin en üzücü yanı, bu gericilik hareketinin bir kısım halkça onaylanmış olmasıydı. Laiklik başta olmak üzere **Cumhuriyet devrimleri, henüz bütün toplumca benimsenmemiş görünüyordu.** SCF deneyiminin hemen ardından ve daha bu olay yaşanmadan Cumhurbaşkanı yanına uzmanlar alarak, üç ay sürecek kapsamlı bir yurt gezisine çıktı. Amacı, sorunları yerinde saptamak ve bunlara çare bulmaktı.

1 **Başbakan İsmet Paşa ve Muhalefet Lideri Fethi Bey.**

2 **Yeni partinin adı nasıl kondu?**

Partiye "Serbest" adını kim verdi, açıklık ve kesinlikle bilmiyorum. Yalnız tâ o zamanlar işittiğime ve daha sonra Recep Bey'den (Peker) öğrendiğime bakılırsa bu adı Gazi bizzat seçmiştir.

Recep Bey 1933 senesinde bana Yalova'da dedi ki:

"Partiye "Serbest" adını veren benim! Gazi'nin huzurunda partiden ve partiye bir isim bulmaktan bahsolunuyordu. Ben dedim ki, bu partiye Ahmet Bey her-halde alınmalıdır. Ahmet Bey aramızda en eski ve en kat'î bir liberaldir. Partiye de "Serbest" ve "Liberal" ismini verelim". Bu fikir Gazi'nin hoşuna gitmiş ve partinin ismi parti kurulmadan evvel seçilmiş imiş! Bu suretle partinin ismi de, benim yeni partiye geçmekliğim de parti kurulmadan önce Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri arasında kararlaştırılmış imiş.

Recep Bey'in verdikleri bu bilgiden sonradır ki ben Fethi Bey'in, parti kurulmasına ait kararın verildiği gecenin ikinci günü otelin yatağı üzerinde yorgun kafa ile partinin esas programı olmak üzere birkaç maddelik bir taslak çizmiş olduğunu anladım. Gayet basit ve sade olan bu maddeleri Fethi Bey bana okudu. Eski Cumhuriyet Halk Fırkası'nın esaslarına tamamen uygundu...

Zaten eski Cumhuriyet Halk Fırkası liberalin liberali değil miydi? Bunda zerre kadar şüphe edenler bu partinin Cumhuriyet'e ve rejime esas ve temel olmak üzere kabul etmiş olduğu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun "Türklerin kamu hukuk" adı altında 29 maddeden ibaret olan kısmını bir daha okusunlar. Orada devletçiliğe ait tek bir kelime bulunamaz.

Esasen birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın Samsun'da* söylediği nutuktan önce, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse biliyordu. Bu nutuktan sonradır ki, parti devletçi oldu. Fakat nutuk yeni partinin kurulmasından sonra söylendi. Demek ki yeni partiye kurulmadan evvel "Serbest" adını vermiş olanların, eski partiye de "Devletçi" sıfatını ilâve etmeğe karar vermiş olduklarını kabul etmek gerekiyor.

Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 3. baskı (İstanbul, 1994).

(*) "Sivas'ta" olması gerekiyor.

3 **SCF Programı.**

1) SCF cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik ilkelerine bağlıdır. Amaç, bu ilkelerin ulusun yapısında ölümsüzleşmesidir.

Anayasadaki özgürlük ve dokunulmazlık haklarını, ayrıksız herkes için geçerli tutacak, hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

2) Vergiler ulus bireylerinin ekonomik girişim yeteneğini sarsmayacak ve halkın gücü sınırını aşmayacak ölçüde hafifletilecektir.

Vergi koymakta daha sağlam temellere dayanılacak ve toplanmasındaki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

3) Parti, devlet gelirlerinin verimli olarak harcanmasına dikkat eder ve büyük bayındırlık girişimleri giderlerinin yalnız bir kuşağa yüklenmesinden kaçınır.

4) Parti, paramızın değerini bir an önce sabit hale getirmek için önlem almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek dış sermayeye böylelikle yol açmak azmindedir.

5) Parti, hükûmetin vatandaşların genliğini, malî ve ekonomi her türlü girişimini engelleyecek işe karışmalarını kabul etmez. Memleketin ekonomik yaşamının gelişmesinde her türlü girişimciye yardımcıdır.

Cumhuriyetin yararları için girişilmesi gereken ekonomik işlerde bireylerin gücü yetersiz görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya girişimde bulunur.

Liman tekeli kaldırılacaktır.

6) Köylünün ve çiftçinin çok düşük faizlerle ve zorluksuz yöntemlerle para bulması ve ekonomik yapımızı zayıf düşüren tefecilikten kurtarılması, Partinin en önemli amaçlarındandır.

Çiftçilerin özverisiyle kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin tarımsal kredi gereksinimini karşılayacak bir kurum haline getirilmesi, ilkedir.

7) İç el sanatlarının canlanması ve kolaylıkla gelişmesi, Partinin erişmek istediği bir amaçtır. Endüstriyi Özendirme Yasası (Teşvik-i Sanayi Kanunu) gereği gibi uygulanacaktır. Bu yasanın getirdiği koruma ve kolaylıklar gerekirse genişletilecektir. Endüstri ve Madenler (Sanayi ve Maadin) Bankasının yetenek ve etkinlikleri arttırılacaktır.

Yerli ürünlerin korunması ve dış pazarlara sürümlerinin sağlanması için önlemler alınacaktır. Ulaşım ve liman tarifeleri bu amaçlara göre düzenlenecektir.

8) Halkın hükûmet dairelerindeki işleri olabilecek en çok çabukluk ve kolaylıkla gördürülecektir. Rüşvet ve yolsuzluklara karşı acımasız bir savaşım açılacaktır.

9) Mahkemelerin davaları hızla bitirmesi için sıkı ve düzenli denetimler yaptırılacaktır. Bu amaca göre mahkemelerin örgütlenmelerindeki eksikler tamamlanacaktır.

10) Parti dış siyasetinde TC'nin komşularıyla ve genel olarak bütün devletlerle ilişkilerinin pekiştirilmesine ve Milletler Cemiyeti kurumlarıyla sıkı işbirliği yapılmasına önem verecektir.

11) Parti tek dereceli seçimler yönteminin benimsenmesini ve siyasal hakların Türk kadınlığına da yaygınlaştırılmasını savunacaktır.

SENTEZ

Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte Türkiye, köklü bir değişim, dönüşüm sürecine girdi. Özellikle 1925'ten itibaren devrimler peşpeşe geldiler. Böylece, siyasal devrimden sonra toplumsal devrime geçilmiş oluyordu. Ülkenin sanayi, bayındırlık, ulaşım alanında yaptığı atılımların yansıra, hukuk, eğitim ve kültür alanındaki atılımlar da devreye girdi.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, bu toplumsal devrim sürecinin görece olaysız geçmesinde önemli bir etmen oldu.

Ancak, zaten zengin bir ülke olmayan Türkiye, bir de on yıldan fazla sürmüş olan savaşların yıkımından kurtulmaya çalışırken, söz konusu atılımlara yeterince sermaye ayıramıyordu. Bu durumun üzerine bir de 1929 dünya ekonomik bunalımının etkileri eklenince, yeni Türkiye'yi kuran yönetici kadrolara olan bağlılık zayıflamaya başladı.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na halkın gösterdiği ilgi ve Menemen olayı, devrimlerin henüz hazmedilmediğini gösterdi ve rejimi yeni arayışlara yönlendirdi.

KARIŞTIRMAYALIM

Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 9 Eylül 1923'te kurulan partinin adı, **Halk Fırkası**'dır. Bu ad, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmak üzereyken, yeni partinin adının ne olacağının duyulması üzerine, 10 Kasım 1924'te **Cumhuriyet Halk Fırkası** olmuştur. Daha sonra bu ad da, partinin 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde toplanan 4. Büyük Kurultayında **Cumhuriyet Halk Partisi** olarak değiştirilmiştir.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

Sık sık "1921 Anayasası" diye adlandırılsa da, 20 Ocak **1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu**, klasik anlamda bir anayasa değildir. Çıkarıldığı zaman yürürlükte olan Kanun-u Esasi'nin yerine geçmemiş, bu kanuna, TBMM'nin olağanüstü durumu nedeniyle, ek bir kanun işlevi görmüştür. **24 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu** ise, Cumhuriyet'in ilk anayasasıdır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası

Bu iki parti, yaşamları kısa sürmüş de olsa, Cumhuriyet kurulduktan sonra iki çok-partili dönem deneyimi olarak tarihe geçmişlerdir. Ancak, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, kendiliğinden gelişmiş, iktidarın istemediği, gerçek bir muhalefet partisi olarak kurulmuşken (1924-1925), **Serbest Cumhuriyet Fırkası** (1930), her ne kadar halk desteği görmüşse de, iktidar tarafından yapay bir "iktidarı denetleme partisi" olarak ortaya çıkmıştır.

OKUYALIM

- **KİTAPLAR**
  - **Faruk ALPKAYA**, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu* (İstanbul, 1998).
  - **Andrew MANGO**, *Atatürk*, çev. F. Doruker (İstanbul, 1999).
  - **Mete TUNÇAY**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (İstanbul, 1999).
  - **Şerafettin TURAN**, Türk Devrim Tarihi, cilt III/2 (Ankara, 1995).
  - **Stefanos YERASİMOS**, *Milliyetler ve Sınırlar*, çev. Ş. Tekeli (İstanbul, 1994).

Siyasal söylem çözümlemesi

1 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Trabzon'da Halk Fırkalılarla konuşması, 16 Eylül 1924.

Arkadaşlar; Halk Fırkası, memleket ve millet[in] her türlü dayanaktan mahrum bırakılarak felâkete atıldığı uğursuz hengâmede bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret [haline getiren], dış düşmanlarını kovan, iç düşmanlarını imha eden, halka özgürlük ve egemenlik sağlayan kutsal bir cemiyettir. Halk Fırkası hiçbir safsataya aldırış etmeyerek Türk Cumhuriyeti'ni kuran devrimci bir ruhun [ülkenin her yerindeki] somut görüntüsüdür. Halk Fırası Türkiye'yi uygar dünyaya sokan ve orada yükseltmeyi üstlenen kararlı bir fırkadır. Onun için başbakanımız saygıdeğer İsmet Paşa Hazretleri'nin fiilen yönetmekte ve başkanlığını yapmakta olduğu Halk Fırkası'nın genel başkanlığı benim için övünç nedenidir.

Arkadaşlar; bu münasebetle bir cumhurbaşkanının fırka başkanlığıyla ilişkisini ikide birde tekrar edenler ve bütün dünya bilsin ki, benim için bir taraflılık vardır:

Cumhuriyet taraftarlığı, düşünsel ve toplumsal devrim taraftarlığı. Halk Fırkası'nın ülküsü, temel ilkesi olan bu noktada, yeni Türkiye topluluğundan bir bireyin bunun dışında kaldığını düşünmek istemiyorum. Onun için, cumhurbaşkanlığında bulunduğum halde fırkamızın genel başkanlığını da övünerek sürdürüyorum. Bu suretle yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyeti'nin takviye ve sağlamlaştırılmasına hizmet etmekte olduğum kanısındayım.

2 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Samsunlularla konuşması, 20 Eylül 1924.

Bugün ülkeyi yönetme sorumluluğunu taşıyan topluluk, bence ülkü ve amaç açısından, bütün milleti içeren ve unvanı Halk Fırkası olan Cumhuriyet partisidir. Bu partinin temel ilkesi, memleket ve milletin gerçek kurtuluş ve mutluluğunu sağlamaya çalışmaktır ve amaca götüren yol bence budur ve bellidir. O da Cumhuriyet'i takviye ve sağlamlaştırma ile beraber düşünsel ve toplumsal devrimde ve uygarlık ve yenileşme yolunda milletin kararlı ve başarılı bir biçimde yürümesini sağlamaya aracılık etmektir. Bu belirli ve fakat kuşkusuz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan bitişe kadar bir hizada ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürüyemeyebilir ve bu durumda görüşleri ve önerileri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, genel hedeften bakışlarını ayırmamalı, esas amaca aykırı hareket etmemeleri lâzım gelir. Bugün o belli yolun başlangıcında bulunuyoruz. Henüz görüşlere etkisi olacak kadar yol alınmış değildir. Bakış açıları yeterli derecede açıklık ve kesinlik kazanmalıdır. Ondan evvel partileşme fikri alelâde particiliktir ki, memleket ve milletin huzur ve güvenlik koşulları henüz böyle bir partileşmeye yol açmaya uygun değildir.

3 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Kayseri'de, 4 Ekim 1924.

Çözümleyebilmek için

- Gazi Mustafa Kemal'in konuşmalarından, o günkü Türkiye'nin siyasal tartışmalarına ilişkin ne öğreniyorsunuz?
- İki konuşmanın ortak noktası nedir?
- Gazi Mustafa Kemal'e göre Halk Fırkası nasıl bir parti?
- Halk Fırkası'na muhalefet etmek Gazi'ye göre ne anlama gelir?
- Gazi Mustafa Kemal'in çok partili sistem hakkındaki görüşü nedir?
- Gazi Mustafa Kemal'in konuşmalarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı (*bkz. s. 311*) arasında bir fark görüyor musunuz?

Yeni Türk alfabesi

Yeni bir yazım dizgesi oluşturma isteği, daha 19. yüzyılda, eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte gündeme gelmişti. Üç ünlüsü olan Arap alfabesinin Türkçe'nin ses zenginliğini gösteremediği ve seslendirmeleri harfle göstermeyen Arap yazım kurallarının Türklerce öğrenilmesi zor olduğu fikirlerinden yola çıkılarak, Arap yazımının Türkçe'ye uygun bir biçimde yeniden düzenlenmesi fikri ortaya atıldı. Buna koşut olarak, Latin harflerinin benimsenmesi fikri de tartışılmaya başladı. Azeri edebiyatçı Mirza Fethali, 1863'te Latin harflerinin alınmasını önerdi. Türkçe'ye *Kâmus-u türkî* [Türkçe sözlük] adlı çok kıymetli bir sözlük kazandırmış olan Arnavut bilim adamı Şemsettin Sami Bey'in Arnavutça için Latin harflerinden bir alfabe hazırlaması (1879) üzerine, Türkçe için de Latin harflerinin benimsenmesi fikri daha yaygınlık kazandı ve II. Meşrutiyet döneminde çok tartışıldı.

1 Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü kutlamaları sırasında alfabe reformunun temsili.

1914'te Savunma Bakanı Enver Paşa, ordu yazışmalarında ve subaylar için hazırlanan haritalarda kullanılan yeni bir yazım biçimi geliştirdi. Bütün sözcüklere ünlülerin yerleştirildiği bu yazımdan, karışıklık yarattığı için, I. Dünya Savaşı sırasında vazgeçildi. 1917'de Talat Paşa Kabinesi kurulurken bakan olması söz konusu edildiğinde, Latin harflerini kabul ettirmek için eğitim bakanı olabileceğinden dem vuran Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, 1922 eylülünde Mustafa Kemal Paşa'dan aynı istekte bulundu. O dönemde Mustafa Kemal Paşa, zamanın böyle bir reform için henüz uygun olmadığı kanısındaydı. 1925 yılında, Sovyetler Birliği'ndeki Turan kökenli ulusların kendi dilleri için Latin harflerini kabul etmesi üzerine, Türkiye'de tartışmalar yeniden canlandı.

2 Yazım reformu.

Bu meseleyi halletmek için kestirme bir yoldan giderek harfleri değiştirmek gerektiğine inananlar son zamanlarda epeyce çoğaldı. Bu harfleri değiştirme yanlılarının bir bölümü doğrudan doğruya Latin harflerinin kabul edilmesini teklif etti. Diğer bölümü yeni ve özel harfler oluşturmaya ve icat etmeğe çalıştı. Fakat hepsi şimdiki elifbeyi bırakmadıkça ilerleyemeyeceğimizi iddia etti. [...]

Elifbenin zorluğu ilerlemeye engel olsaydı Japonların ilerleme yolunda bir adım bile atamaması gerekirdi deniliyor. Halbuki görünüşte pek güç görünen Japon elifbesini öğrenmek bizimkinden daha kolaydır.

Elifbemizin eksikliklerinin ve zorluklarının pek çoğu kolaylıkla ortadan kaldırılabilir deniliyor. Sonra da bu zorlukların büyük bir bölümünün yazımımızdaki uygunsuzluktan ileri geldiği ekleniyor. Harflerin yazılma biçimine önem verilerek heceler tamamlanırsa, her kelimenin söylendiği gibi yazılması ilkesi kabul olunursa, yazımdaki tutarsızlığa ve karışıklığa son verilirse yazımızdaki zorluğun pek büyük bir bölümü birden giderilmiş olur.

Ali Nusret, "Elifbe meselesi", *Tanin*, 28 Nisan 1913.

3 Alfabe reformu.

Bugünkü elifbemizin toplumsal yarar açısından iflası kesinleşmiştir. Harflerimizin ve sonuç olarak yazımımızın o bitmez tükenmez güçlüklerini, kusurlarını en tutucu olanlar bile itiraf ediyorlar. Herkes düzeltme, değiştirme yanlısı! Fakat bunda da fikirler derece derece değişmektedir. Bazı ünlülere ayrı şekiller vererek yalnız Türkçe kelimelerin yazımında sanatçılık göstermek fikrini güdenlerden tutunuz da, olduğu gibi Latin alfabesinin alınması gerektiğini bütün şiddetleriyle savunanlara kadar birçok kümelere rastlanıyor ...

[...] Madem ki esaslı bir devrim yapılacaktır, yeterince gelişmemiş ve uydurma harflerle artık Araplıktan çıkmış bir elifbe yerine her yönüyle mükemmel ve özellikle el yazısında sadeliğini ve bitişikliğini hep koruyabilen Latin harflerinin kabulü ... kestirme bir yol olur ...

[Kılıçzade Hakkı], "Latin harfleri", *Hürriyet-i fikriyye*, sayı 7-8 (2 ve 9 Nisan 1914).

4 Ya hemen ya hiç!

[...] Atatürk 1928 yılı haziranında Ankara'da bir komisyon kurulmasını Eğitim Bakanı rahmetli Necati'den istedi. Bu komisyonun üyeleri Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Mehmet Emin Erişirgil, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Sungu, Ruşen Eşref Ünaydın, Profesör Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat Emre ve İbrahim Grandi idi. Ben memleket dışında bir yolculukta idim. Döner dönmez Dolmabahçe Sarayı'nda ziyaretine gittiğim Atatürk, "Hemen Ankara'ya git, komisyona katıl ve bu işi çabuk bitiriniz" dedi.

Komisyonda ilk görülecek iş, yazı değiştirmek doğru mudur, değil midir tartışmasına son verip yeni alfabe harflerini seçmeye başlamaktı. ...

Komisyon alfabesini İstanbul'da Atatürk'e ben getirdim. Uzun uzun inceledi ... Atatürk bana sordu:

– Yeni yazıyı uygulamak için ne düşündünüz?

– Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa süreli iki öneri var, dedim. Öneri sahiplerine göre ilk dönemler iki yazı birlikte öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı bölümü arttıracaklardır. Daireler ve yüksek okullar için de aşamalı bazı yöntemler düşünülmüştür.

Yüzüme baktı:

– Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz, dedi.

Hayli radikal bir devrimci iken ben bile yüzüne bakakalmıştım:

– Çocuğum, dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman bile herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir savaş, bir iç kriz, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen bırakılıverir.

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 2. baskı (İstanbul, 1968).

6 Yeni harfleri tanıtmak için basılmış çift alfabeli afiş.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Eski yazının okunmasındaki zorluklar konusunda ek bilgi toplamaya çalışın.*
2. *Alfabe reformuna karşı olanların ne tür gerekçeler gösterdiklerini araştırın.*
3. *Yeni harflerin benimsendiği dönemde okuma-yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı neydi?*
4. *Mustafa Kemal Paşa, reformun neden kısa sürede yapılmasını istiyor?*
5. *Bu reformun başarılı olup olmadığına ilişkin ne gibi veriler var?*

5 Öğretmen Gazi Mustafa Kemal karatahta başında: "Büyük Reisimiz Sıvas'ta, tahta başında halka yeni yazıyı öğretiyor", *Resimli gazete*, sayı 265, 29 Eylül 1928.

BECERİNİZİ **kullanın**

➤ ***En radikal gözüken reformların bile geçmişte kökenleri olabileceğini unutmayın.***

SÖZLÜK

• ALFABE

Yunan alfabesinin ilk iki harfi "alfa" ve "beta" sözcüklerinden türetilmiş "alfabe" sözcüğünün Arapça karşılığı olan "elifbe" de, Arap alfabesinin ilk iki harfinden oluşur. Bu mantıktan yola çıkılarak "alfabe" için günümüzde "abece" sözcüğü de önerilmektedir.

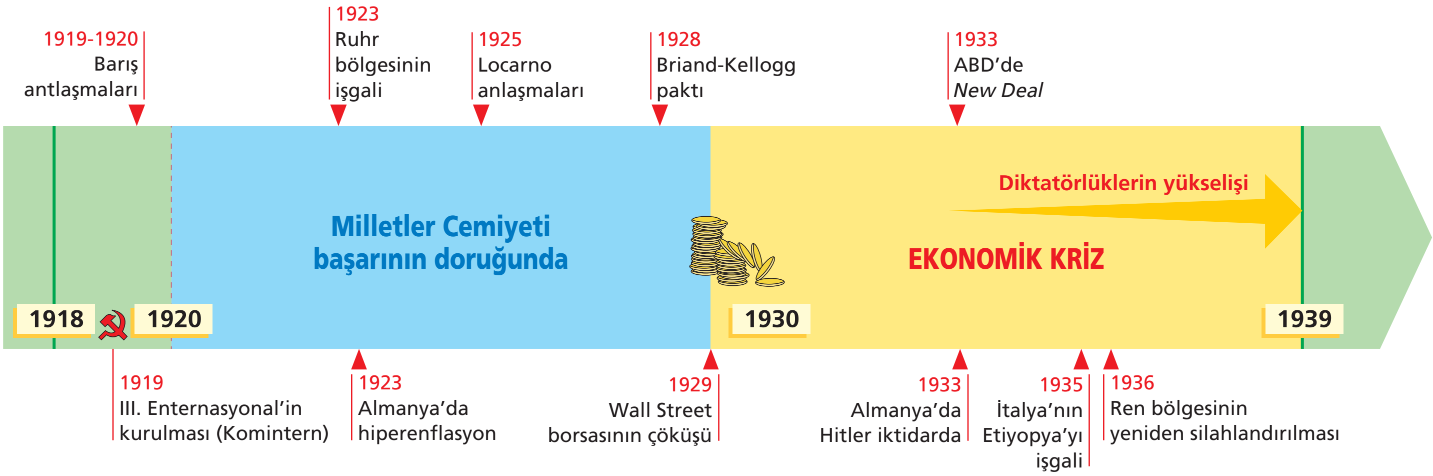
KONU 17

Zaferden bunalıma liberal demokrasi

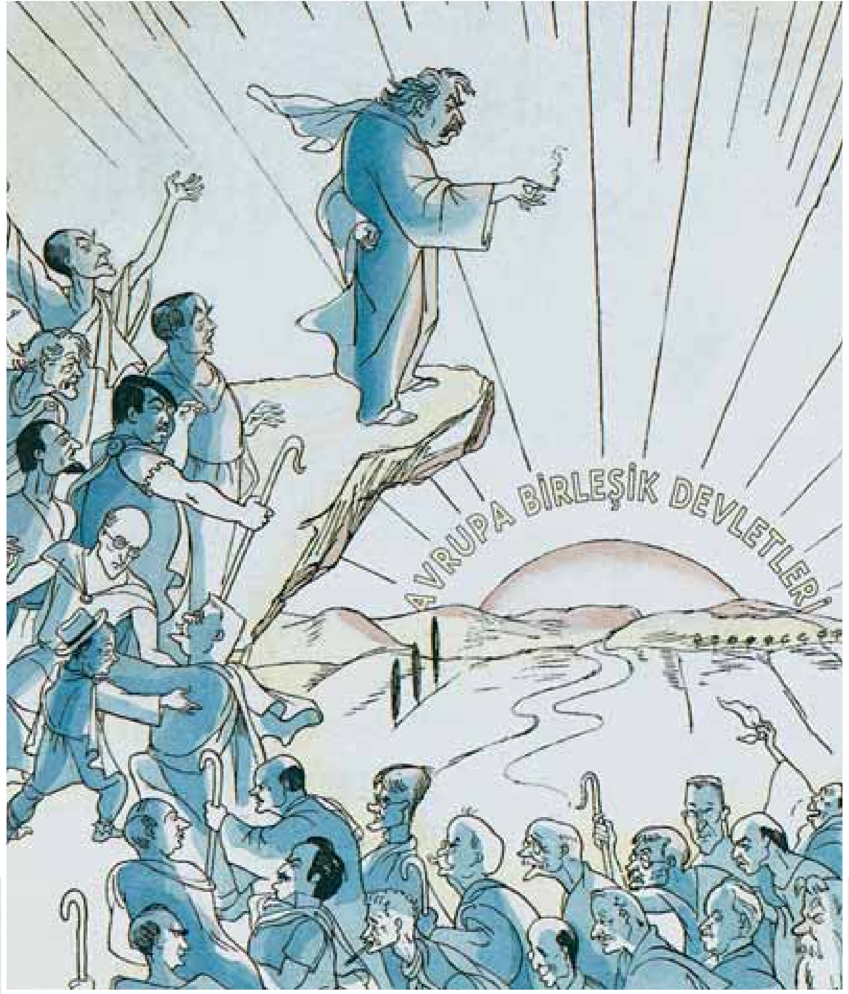
Liberal demokrasiler büyük otoriter imparatorlukların yıkılmasıyla sonuçlanan dünya savaşından görünürde zaferle çıkmışlardı. Ancak bu savaş, demokrasiye rakip olacak başka siyasî rejimlerin doğmasına da neden oldu. Gerçekleştirilen ekonomik refah ve uluslararası ilişkilerde yaşanan rahatlama, 1920'li yıllar boyunca savaşın gölgesini uzak tutmayı başardıysa da, 1929'da başlayan ekonomik krizle birlikte ufukta kara bulutlar belirmeye başladı. Normale dönüş yalnızca dış görünüşteydi; liberal demokrasiler temelden sarsılmıştı. Bunun da ötesinde, uluslararası ilişkiler yeni bir gerilimin eşiğine gelmişti.

■ *1930'larda yaşanan krizin Batı demokrasileri üzerindeki etkileri nelerdir? Kriz bu rejimleri neden kırılganlaştırmıştır?*

KONUNUN PLANI

Yeniden barış umutları. Derso ve Kelen imzalı karikatür, 1931. Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand, Milletler Cemiyeti üyesi devletlerin delegelerinin başında, umutları süsleyen "Avrupa Birleşik Devletleri"nin kuruluşuna başkanlık ediyor (altta, en solda, Atatürk). 2

2 **Tehlikenin büyümesi.** 1934 martında, Alman işsizler Münih-Salzburg otoyolu inşaatında çalışmaya gitmeden önce Hitler'in söylevini dinliyorlar.

I. 1918: Liberal demokrasinin zaferi

S Ö Z L Ü K

* *Freiekorps*
* Weimar Cumhuriyeti

A. Avrupa imparatorluklarının sonu

Belge 1 ve 4

■ 19. yüzyıl boyunca otoriter rejimlerle liberal demokrasileri karşı karşıya getiren rekabet, 1918'de demokrasiler lehine aşılmış görünüyordu. 1918 kasımı başlarında, Almanya İmparatoru II. Wilhelm von Hohenzollern ve onun ardından Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl von Habsburg tahtlarını bıraktılar. Çarlık rejimi de bundan bir yıl önce Şubat Devrimi ile ortadan kaldırılmıştı.

■ Böylece **Avrupa'daki üç büyük imparatorluk hanedanı** devrim ya da yenilgiye boyun eğerek **tarihe karışmış oldu**. Diğer yandan, savaşa Almanya'nın yanında katılmış olan Osmanlı İmparatorluğu bu mücadeleden çok zayıf düşmüş olarak çıktı ve varlığını ancak üç yıl daha sürdürebildi. 1922'de padişah Türkiye'yi terketmek zorunda kaldı ve bundan bir yıl sonra Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti.

■ Savaşın dört imparatorluğu ortadan kaldırdığı Avrupa'nın siyasî haritası da büyük oranda yeniden biçimlendi *(bkz. s. 272-273)*. **Demokrasi ve cumhuriyet** zafer kazanmış gibi görünüyordu. Almanya'da Kaiser'in gidişinden sonra cumhuriyet ilan edildi. Orta Avrupa'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yeni cumhuriyetler kuruldu: Çekoslovakya, Polonya, Avusturya. Ancak yenilgiye uğrayan Alman ve Macarların öfkesi hâlâ canlıydı.

B. Rakip rejimlerin ortaya çıkışı

Belge 2, 3 ve 5

■ 1920'li yıllar, kendilerini demokrasiye rakip olarak gösteren bazı siyasî modellerin gelişmesine de tanık oldu:

- Rusya'da 1917 sonbaharından beri iktidarda olan **bolşevikler**, 1919'da Moskova'da III. Enternasyonal'i kurdular. Bu yeni oluşum, 1918-1919'da Almanya ve Orta Avrupa'daki devrimci çevreleri yeniden alevlendirdi. İmparatorlukların yıkıntılarından doğmuş olan genç devletler, aralarında şiddetli bir mücadele olan devrimci komünistlerle Almanya'daki *Freiekorps** gibi karşı-devrimci güçlerin ortak hedefleri oldu.

- Öte yandan, ekonomik güçlükler, toplumsal mücadeleler, grevler ve siyasal tedirginlik, başka bir siyasî model olan **faşizmin** yerleşmesini (İtalya'da hemen 1922'den itibaren) kolaylaştırdı. Faşizm kendini açıkça hem demokrasinin hem komünizmin düşmanı olarak tanımlıyordu.

■ 1920'li yıllar boyunca faşizm İtalya, komünizm ise Rusya ile sınırlı kalsa da, artık Avrupa'da liberal demokrasiye rakip siyasal rejimler bulunuyordu. Bu saptama iki savaş arası dönemin tarihine de ışık tutar: 1929'da krizler patlak vermeye başladığında, bu rakip modellerin çekiciliği artacak ve 1918'de zafer kazanmış gibi görünen demokrasi derinden sarsılacaktı.

■ Oysa 1919-1920'de **parlamenter demokrasi** yalnızca zaferini kutlamakla kalmıyor, ayrıca **sağlamlaşmış görünüyordu**. Amerika Birleşik Devletleri, savaştan hemen sonra yaşanan kısa süreli ekonomik ve toplumsal güçlüklerin ardından, 1929'a kadar *"Prosperity"* (Refah) adı verilen bir dönemden geçti. Fransa da savaş sonrasının çalkantılarını atlatmayı başardı. Genç *Weimar Cumhuriyeti** bile, başlangıçta çektiği büyük güçlüklere rağmen - Alman markı 1923'te çökmüştü - 1924'ten itibaren istikrara kavuştu. Sanayileşmiş ülkelerin yüksek refah düzeyi o günlerde demokrasinin sağlamlaşması konusunda en büyük güvence gibi görünüyordu.

1 **Orta Avrupa'da yeni bir ulus: Çekoslovakya.**

"Vatan çağırıyor!". 1920 tarihli Çek karpostalı.

2 **"III. Enternasyonal'e nice yıllar".**

Dimitri Moor'un Komintern için hazırladığı afiş, 1921.

3 **"Bavyera, bolşevikler geliyor! Seçimlerde onlardan kurtulalım!"**

Bavyera Halk Partisi'nin afişi, ocak 1919.

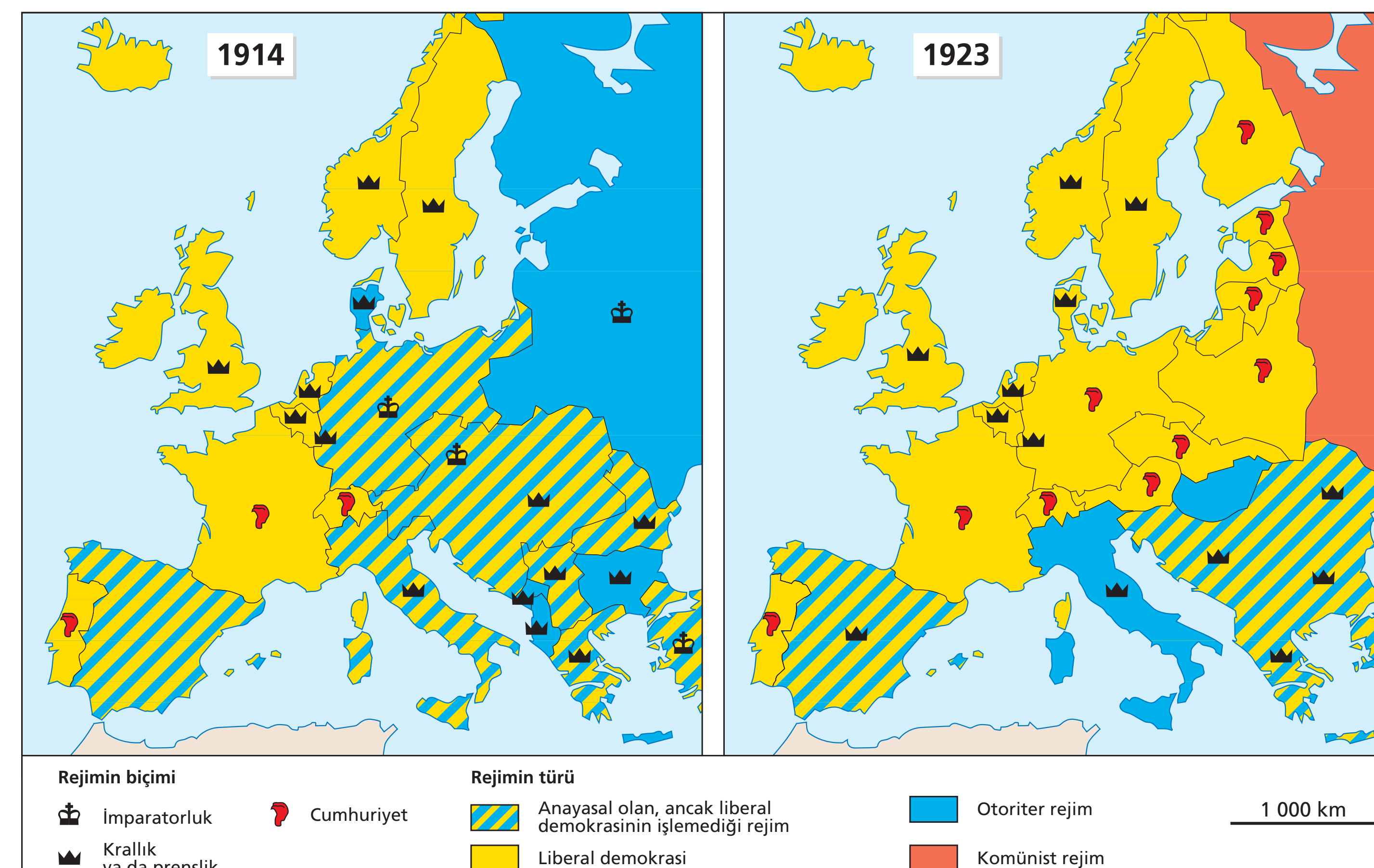
B İ Y O G R A F İ

4 **Mustafa Kemal Atatürk *(1881-1938)***

Parlak bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal, "Jön Türk" hareketine bağlıydı. 1915'te Çanakkale Savaşı'nda kazandığı başarılarla ünlendi. 1919'dan itibaren ulusçu Türk direnişçilerinin başına geçti ve Sevr Antlaşması'na karşı çıktı. Ermenilere boyun eğdirdi ve 1922'de Yunanlılara karşı parlak bir zafer kazandı.

1922'de padişahı tahttan indirdikten sonra, 1923'te cumhuriyeti ilan etti ve 1924'te hilafeti kaldırdı. Atatürk soyadını alan Mustafa Kemal, ülkesini otoriter bir yaklaşımla Batı modeline uygun olarak dönüştürdü *(bkz. Konu 15, 16 ve 18)*.

5 **1920'li yılların başında Avrupa'da liberal demokrasinin ilerlemesi.**

1. Liberal demokrasi Avrupa'nın hangi bölgesinde gelişti?
2. Hangi tür rejimler geriledi? Hangi yeni rejim türü ortaya çıktı?

II. 1920'li yıllarda refah ve sınırları

S Ö Z L Ü K

* Standartlaşma
* Hiperenflasyon

A. İkinci sanayi devriminin yayılması

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllar, savaşta zayıf düşmüş ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne borçlanmış olan Avrupa ülkeleri için zor yıllar oldu. ABD ile Avrupa kıtası dışından başka "yeni ülkeler" (Arjantin, Brezilya), 1914-1918 arasında önemli bir ekonomik büyüme yaşadılar. Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin güçlüklerine bağlı **kısa süreli bir ekonomik kriz** 1920-1921'de Avrupa ve ABD'yi etkiledi. Geçiş süreci çoğu ülkede 1922'de, Almanya'da da 1924'te tamamlandı. Bundan sonra, 1920'li yılların geri kalanı, 1929'a kadar, **ekonomik büyüme** dönemi oldu. Hat üretimi ya da *standartlaşma** gibi yeni üretim yöntemlerinin yaygınlaşması sayesinde sanayi üretimi, 1919-1929 arasında Avrupa ve ABD'de % 50'den fazla artış gösterdi.

■ Ancak gelişme ritmi ülkeden ülkeye değişiyordu. Örneğin ABD'nin refaha ulaştığı dönemde, Birleşik Krallık önemli ekonomik güçlükler çekiyordu. **Büyüme de faaliyet alanlarına göre farklılık gösteriyordu**. 1930'da kömür hâlâ dünyada tüketilen toplam enerjinin % 75'ini sağlıyordu, ama altın çağı artık geride kalmıştı. Dünyadaki maden kömürü üretimi 1919-1929 yılları arasında hafif bir artış göstererek 1.040 milyon tondan 1.295 milyon tona çıktı. Buna karşılık, petrol üretimi neredeyse üç kat (1919'da 76, 1929'da 205 milyon ton), elektrik üretimi ise altı kat arttı. Diğer yandan, kimya sanayi ve alüminyum üretimi gibi yeni sanayi kolları gelişti.

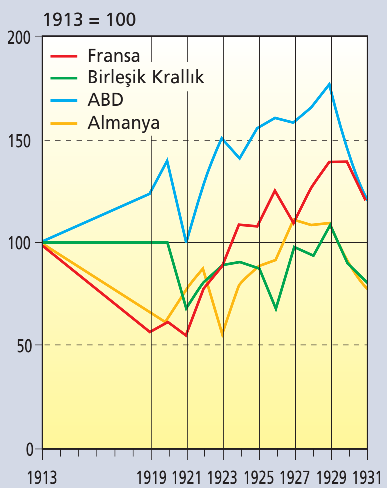
B. Refahın zayıf noktaları

Belge 2 ve 3

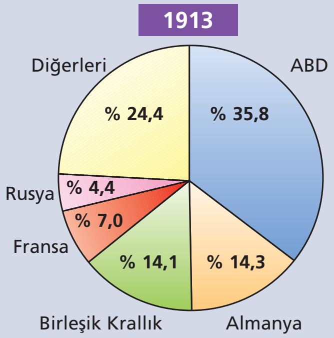
■ Yaşanan refahın, örneğin parasal alanda, bazı zayıflıkları da vardı. 19. yüzyılda uluslararası alanda altın standardı sistemi geçerli olmuş, dünyadaki başlıca para birimleri altına bağlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı bu sistemi bozdu. **Orta ve Doğu Avrupa'daki pek çok para biriminin değeri**, altın stoklarının azalması ya da söz konusu ülkelerde altın bulunmaması nedeniyle **düştü**. Altın kambiyo standardına geçilmesine rağmen, parasal çalkantılar, savaş borçları ve galip ülkelere ödenmesi gereken tazminatlar uluslararası ticaretin gelişmesini engelledi.

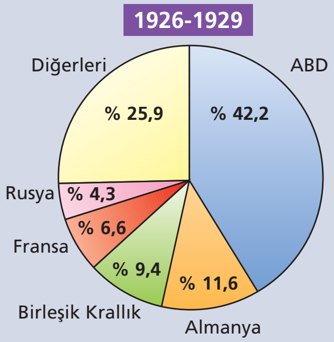
■ O dönemde dünya henüz savaşın ve sonuçlarının doğurduğu malî dengesizliğin sıkıntısını çekiyordu. Savaş borçları ile ilgili ödemeler ABD'ye doğru akıyor, Almanya ise savaştan galip ayrılan Avrupa ülkelerine tazminat ödüyordu. Bu nedenle bu ülkede ağır bir para krizi yaşandı, **1923'te mark çöktü** (20 Kasım 1923'te 1 dolar 4.200 milyar mark değerindeydi) ve ülkede *hiperenflasyon** oluştu.

■ Savaşın bu dolaylı sonuçlarına daha derin dengesizlikler de eklendi. Bir yandan, borçlanan ve tarım ürünlerindeki fiyat düşüşünden etkilenen köylü sınıfı ekonomik gelişmenin dışında kaldı. Diğer yandan, sanayi üretiminin pazara ihtiyacı vardı, oysa mevcut pazar böyle bir üretim artışını güçlükle hazmedebiliyordu.

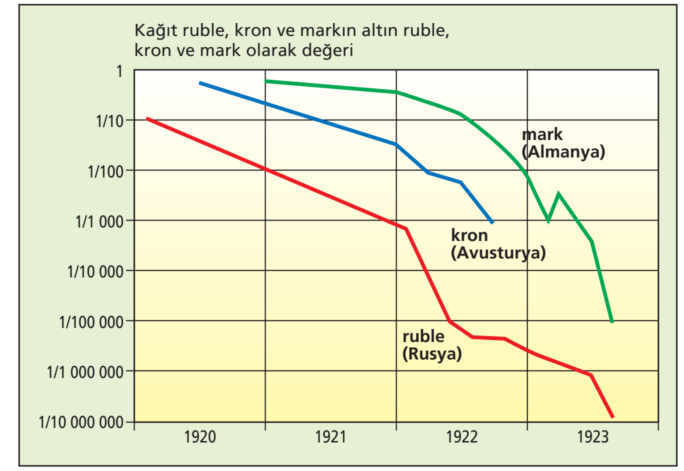
Kaynak: A. Sauvy, *Histoire économique de la France entre les deux guerres* (Paris, 1965).

Kaynak: M. Niveau, *Histoire des faits économiques contemporains* (Paris, 1966) kitabından uyarlanmıştır.

1 1920'li yıllarda sanayi üretimi.

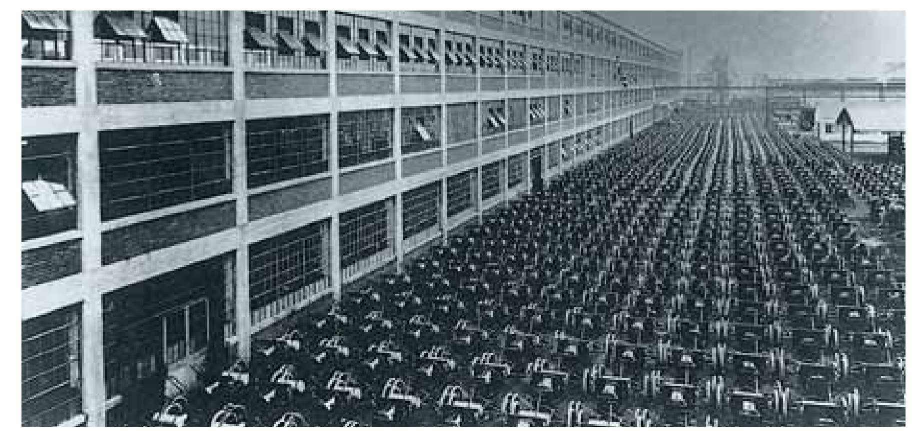
2 **1920-1923 arasında paraların değer kaybetmesi: Enflasyondan hiperenflasyona.**

3 **Almanya'da hiperenflasyon, 1923.**

Resimde görülen birinci pul 1923 yılı başlarında basılmış, nisan-mayıs aylarında değeri "2 milyon" olarak arttırılmıştır; ikinci pul ise 1923 yılı ekim-kasım aylarında basılmıştır.

4 **Ford fabrikalarından birinde günlük üretim.**

5 **Ford fabrikalarının işleyişi.**

Dünyada mekanik işçiliğinde verimliliğin en yüksek gelişmişlik düzeyine ulaştığı bir yer varsa, bu herhalde Ford fabrikasıdır. [...] Bu fabrikada "parça başı" ya da "prim üzerinden" çalışma yoktur. Herkes belli bir saat ücreti alır; en düşük saat ücreti tüm işçilere bir günde en az beş dolar yevmiye sağlayacak şekilde ayarlanmıştır [...].

Bu fabrika herhalde personel ve donanım verimliliğinin en üst düzeye ulaştığı fabrikadır. Böyle bir verimlilik, üretimi hızlandırmak için başvurulabilecek herhangi bir ek yöntemi gereksiz kılacak, mükemmele yakın bir örgütlenmeye bağlıdır. Çalışma süresinin haftada beş güne (40 saat) indirilmesi kararıyla birlikte düşünüldüğünde, işçiler açısından ne kadar önemli olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Bu durum, kullanılan donanımın kusursuzluğunun, işlerin koordinasyonunda izlenen mükemmel mantığın ve düzenli olarak yürütülen etkinlik arayışının günümüzde gerçekten modern bir sanayi şirketinde başarının yegâne unsurları olduğunu parlak bir biçimde kanıtlamaktadır. [...]

Ford, 1924 yılında Detroit'teki Highland Park ve River Rouge fabrikalarında sayılarının 125.000'e ulaştığı tahmin edilen bir işçi ordusu çalıştırıyordu.

H. Dubreuil, *Standards. Le travail américain vu par un ouvrier français* (Paris, 1929).

1. İşlerin örgütlenmesinin neden fabrikanın etkinliğinde çok önemli bir yeri olduğunu gösterin.
2. Örgütlenmenin ücretler ve çalışma süresi üzerindeki etkileri nelerdir?

6 ***Chrysler Building.***

1929'da inşa edilen *Chrysler Building*, *Empire State Building*'le birlikte 1930'lu yılların bunalımından önce New York'ta yapılan son gökdelenlerden biridir.

III. Savaşın "yasadışı" ilan edilmesi

S Ö Z L Ü K

** Reichsmark*

A. Fransa ve Almanya arasındaki gerginlik

Belge 1, 2 ve 3

■ Savaşın bitiminden itibaren, savaş borçları *(bkz. s. 275)* ve Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatları sorunu uluslararası ilişkilerin merkezine yerleşti. Fransız Maliye Bakanı Klotz'un daha 3 Aralık 1918'de dile getirdiği gibi, "Almanya'nın savaşın bedelini ödemesi gerekiyor"du. **"Almanya ödemeli" teması** Fransız siyasetçilerin söylevlerinde geniş ölçüde yer alıyordu. Fransa, güvenliğini sağlamak ve Almanya'ya tazminatları ödetebilmek için iki farklı politika izleyebilirdi: Askerî müdahale ile tehdit etmek ya da Milletler Cemiyeti bünyesinde uluslararası arabuluculuğa başvurmak.

■ 1924'e kadar, daha çok bu çözümlerden ilki ön plana çıktı. Raymond Poincaré, 1922-1924 arasında "infaz" adı verilen bir politika izledi. Buna göre Almanya, Versailles Antlaşması'nın tüm koşullarını yerine getirmek zorundaydı. Bu tavır, **Ruhr bölgesinin 1923 ocak ayından itibaren Fransa ve Belçika birlikleri tarafından işgal edilmesiyle** doruk noktasına ulaştı. Alman para biriminin çökmesi, savaş tazminatlarının değersiz kağıt marklarla ödeneceği endişesini doğurmuştu. Poincaré, Ruhr bölgesindeki kömüre askerî işgal yoluyla el koyarak Almanya'yı cezalandırmak istiyordu.

■ Ruhr bölgesinin tümüyle tahliyesi ancak 1925 ağustosunda gerçekleşebildi. Ama bu süre içinde Fransız-Alman ilişkilerini derinden etkileyen gelişmeler yaşandı. Bunun ilk belirtisi, Almanya'nın ödemesi gereken tazminatların zamana yayılmasını öngören Dawes Planı'nın Fransa tarafından kabul edilmesiydi (1924). Almanya 1923'te yaşadığı hiperenflasyondan yeni para birimi *Reichsmark**ın piyasaya sürülmesiyle kurtuldu; ABD'nin verdiği borçlardan yararlandı ve Dawes Planı **tazminat ödemelerinin uzun yıllara yayılmasını sağladı.**

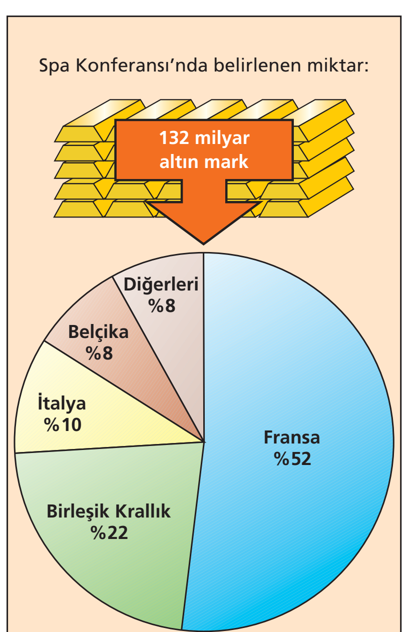
B. Milletler Cemiyeti'nin en parlak dönemi

Belge 4 ve 5

■ Fransız-Alman yakınlaşmasının belirleyici etkisiyle, 1924-1929 arasında uluslararası ilişkiler **yumuşama** dönemine girdi. Bu yumuşama havası iki devlet adamının kişiliğinde vücut buluyordu: Almanya'da 1929'a kadar Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Gustav Stresemann ve Fransa'da 1925-1932 yıllarında aynı görevi yürüten Aristide Briand.

■ 1925 ekiminde Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya ve Belçika'nın temsilcileri Locarno'da (İsviçre) bir araya geldiler. Bu buluşmada kabul edilen "Ren Paktı" Fransa, Belçika ve Almanya arasındaki sınırların dokunulmazlığını güvence altına aldı. Ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü için bir uzlaştırma kuruluna ve duruma göre Milletler Cemiyeti'ne başvurulması kararlaştırıldı. Aristide Briand, o tarihten itibaren ***"Locarno ruhu"***'ndan söz etmeye başladı. 1926'da, **Almanya Milletler Cemiyeti'ne katıldı** ve Briand'ın heyecanlı söyleviyle karşılandı: *"Geri durun tüfekler, mitralyözler, toplar! Arabuluculuğa, uzlaşmaya, barışa yer açın!"*. 1928'de, Briand-Kellogg paktı savaşın "yasadışı" olduğunu ilan etti.

■ 1920'li yılların sonunda yaşananlar, bu **genel güven ortamına duyulan inancın** iyi bir göstergesiydi. 1929'da Young Planı Almanya'nın borçlarını bir kez daha azalttı ve ödeme programını yeniden yapılandırdı. Fransız birlikleri Versailles Antlaşması ile belirlenen tarihten beş yıl önce Ren bölgesinden çekildiler. Tahliye tarihinin simgesel önemi vardı: 1920'li yılların sonunda, Batı'nın büyük liberal demokrasileri etkili ve istikrarlı bir uluslararası ilişkiler sistemi kurmuş gibi görünüyorlardı. Ama 24 Ekim 1929'da **Wall Street borsasında patlayan kriz**, görünürdeki bu istikrarın veda çanlarını çalacaktı.

1 **Savaş tazminatlarının miktarı.**

2 **Fransız tarafının gözünden tazminatlar sorunu.**

a. "Almanya ödemeli"

İngiltere Başbakanı Lloyd George, birkaç gün önce gerçekten akılda tutulması gereken şu sözleri söyledi: Almanya'nın savaşın bedelini ödeme gücünün sınırına varıncaya kadar ödemesi gerek. Başbakan Georges Clemenceau da birkaç hafta önce Senato'da: "Bir halkın başka bir halka olan en korkunç borcunun hesabı açılmıştır, ödenecektir" diyordu. Öyle olacağına hiç kuşku yok ve her iki meclisin de desteği ile bu konuda gerekeni tutkuyla yapmak hükümetin görevidir.

Fransız vergi mükellefi, düşmanın ödemesi gereken tüm bedel ve tazminatları talep etmek için mümkün olan herşeyin yapıldığını hissederse, gelecekte gereken tüm fedakârlıklara katlanacaktır.

(Alkışlar.)

Fransa Maliye Bakanı L. Klotz'un parlamentoda yaptığı konuşma, 3 Aralık 1918.

b. Tazminatlar sorununa bir çözüm

[İşte] şu sıralarda yaşadığımız tazminatlar sorununun çözümü: Alman hükümeti ve Alman halkının tazminatları ödeme konusunda kararlı bir irade sergilemesini sağlamak. Böyle bir irade ancak zorunluluk karşısında uyanır ve kalıcı olur. Bu nedenle, Alman hükümetinin Ruhr bölgesi üzerinde uyguladığımız baskılara boyun eğmesi gereklidir. Müttefiklerin tazminatların ödenmesi ile ilgili ortak kararını kabul etmeye bir kez razı olduktan sonra, Alman hükümeti borçlarına karşılık teminat göstermek ya da yıllık ödemeleri yapmak için gerekli kaynakları kendiliğinden bulacaktır.

[...] Hükümetin dört yıldır yalnızca direniş telkin ettiği, vergilerini ödemeyen ve hiçbir kısıtlama olmaksızın yaşamaya alışmış bir halkın herşeyden vazgeçme iradesinden ne beklenebilir?

Başbakan ve Dışişleri Bakanı R. Poincaré'den Fransa'nın Londra büyükelçisine, 29 Haziran 1923.

1. "Almanya ödemeli" sözünün Fransızları yatıştıracak türden bir ifade olduğunu gösterin.
2. Poincaré'ye göre tazminatlar konusu metnin yazıldığı tarihte nasıl bir sorun yaratıyor?
3. Poincaré bu sorun için nasıl bir çözüm öngörüyor?

4 **Ekim 1925'te, Briand ve Stresemann Locarno'da.**

3 **Almanların gözünden Ruhr bölgesinin işgali.**

1923'te Simplizissimus'ta yayınlanan karikatür.

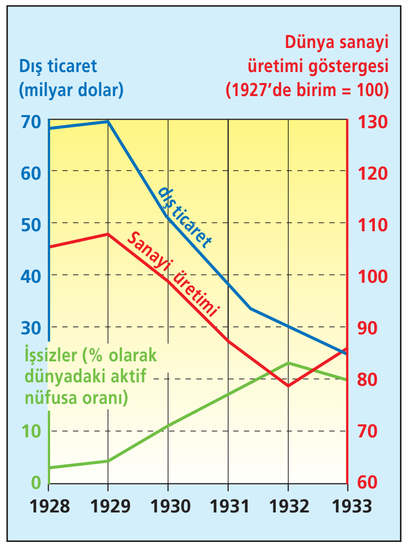
5 **Aristide Briand'ın Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşma.**

Ah! Milletler Cemiyeti'ni çekiştiren sayın baylar [...], bugün yaşananlar Milletler Cemiyeti olmasaydı mümkün olabilir miydi? Dünyayı sarsan savaşların en korkuncundan sadece birkaç yıl sonra, savaş alanlarındaki kan henüz kurumamışken, böylesine sert bir çarpışmadan çıkan halkların bu barışçı mecliste bir araya gelmeleri ve evrensel barışın inşasına katılmak üzere ortak iradelerini dile getirmeleri, heyecan verici, özellikle yapıcı ve rahatlatıcı bir olay değil midir? Bugünden sonra torunlarına yürekleri sıkışmadan bakabilecek tanıdığım halklar ve anneler için ne büyük bir umut!

Almanya ve Fransa için bugünün anlamı nedir? Geçmişte tarihin tüm sayfalarını lekelemiş olan acı ve kanlı karşılaşmalar dizisi artık bitti demektir; aramızdaki savaş artık bitti demektir; asla yatışmayacak olan acıların üzerine çekilen uzun yas perdeleri bitti demektir! Aramızdaki anlaşmazlıklar kuşkusuz ortadan kalkmadı, ama onları halletmek için ülkelerimizin topraklarında bir daha savaş olmayacak; şiddetli, saldırgan, kanlı çözümler olmayacak. Artık haklarımızı hakimler söyleyecek; aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için hakim karşısına çıkan bireyler gibi biz de anlaşmazlıklarımızı hakim önünde çözeceğiz; barışçıl yöntemlerle çözeceğiz. Geri durun tüfekler, mitralyözler, toplar! Arabuluculuğa, uzlaşmaya, barışa yer açın!

Briand'ın Almanya'nın üyeliği için Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşma, 10 Eylül 1926.

IV. Krizin demokrasiler üzerindeki etkileri

1 **1928-1933 arasında ticaret, sanayi üretimi ve işsizlik.**

2 **Dünya çapında işsizlik.**

İşsiz sayısı (milyon)	1929	1932	1933
ABD	1,5	11,9	12,6
Avusturya	0,22	0,41	0,46
Almanya	2,5	6	5,6
Fransa	0,009	0,35	0,36
Birleşik Krallık	1,2	2,7	2,8
Dünya	8	28	27

J. Néré, *La Crise de 29* (Paris, 1973) ve L. Robbins, *La Grande Dépression, 1929/1934* (Paris, 1935).

A. ABD'deki krizden küresel krize

Belge 1 ve 6

Wall Street borsasının çökmesi *(bkz. s. 22)* dünyada zincirleme etkilere yol açtı. Gerçi 1930'lu yıllarda Amerikan ekonomisinin dengesinin bozulmasında tek neden New York borsasının yaşadığı "kara perşembe" değildir *(bkz. s. 338)*. Ama 1929 ekiminden sonra olaylar peşpeşe geldi ve ABD birkaç ay içinde altüst oldu. Bankalar iflas etti, sanayi üretimi iyice yavaşladı, işsizlik arttı, liberal ekonominin faziletlerine duyulan güven yok oldu. Bu tarihle birlikte, demokrasi rejimi de iki yerden yara aldı: Büyük liberal demokrasilerden biri sarsılmıştı ve refahın temeli gibi görünen ekonomik liberalizm derin bir krizle karşı karşıyaydı.

ABD'nin dünya ekonomisindeki ağırlığı nedeniyle, kriz hızla yayıldı. Amerikalı bireysel yatırımcılar ve bankalar ABD dışına yaptıkları yatırımları kesmekle kalmadılar, ülke dışında, özellikle de Almanya'da bulunan sermayelerini de ABD'ye çektiler. Dolayısıyla, ABD'de yaşanan krizin "ihracı" **ülke dışındaki Amerikan sermaye yatırımlarının geri çekilmesiyle** gerçekleşti. Sermayeden yoksun kalan ülkeler ithalatlarını ve ekonomik faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kaldılar. Uluslararası ticaretin giderek azaldığı gözlendi. Krizin yayılması, uluslararası para sistemindeki dengenin bozulmasıyla daha da hızlandı. Birleşik Krallık 1931'de para birimini devalüe etti.

Kriz tüm dünyayı farklı derecelerde etkiledi, ama küresel gerilemenin boyutları şaşırtıcıydı: 1932 temmuzunda dünyadaki toplam sanayi üretimi 1929 haziranına oranla % 38, ticaret hacmi de % 25 azaldı (tüm dünyada fiyatların çökmesi nedeniyle, ticaretteki düşüş değer olarak % 60'lara ulaştı).

B. Demokrasilerin krizi

Belge 2, 3, 4 ve 5

Kriz yalnızca ekonomiyle sınırlı kalmadı. Yıkıcı toplumsal sonuçları da oldu. Büyük sanayileşmiş ülkelerde işsizlik giderek yayıldı. İşsizliğin neredeyse hiç bulunmadığı bir dönemden sonra, işsizlerin de henüz hiçbir güvencesinin olmadığı bir dönemde ortaya çıktığı için, krizin etkisi korkunç boyutlarda hissedildi. **1932'de dünyada en az 30 milyon işsiz vardı**; bunlardan 12 milyonu ABD'de, 5 milyonu da Almanya'da bulunuyordu.

Krizin siyaset ve diplomasi alanında da önemli sonuçları oldu. 1920'li yıllarda yaşanan refahın sağlamlaştırdığı **liberal demokrasi temelinden sarsıldı**:

- Demokrasiyle rekabet içinde bulunan siyasal rejimler krizle birlikte güçlendiler. Bir yandan bolşevik Rusya ve faşist İtalya, liberalizme yönelttikleri siyasal ve ekonomik eleştirilerin haklılığını kanıtlamanın yolunu bu krizde bulmuş görünüyorlardı. Diğer yandan, Almanya'daki nazi hareketi ülkenin içine düştüğü ekonomik ve siyasal bunalımın büyüklüğü karşısında yeniden güç kazanıyordu *(bkz. Konu 20)*.
- Kriz, demokrasinin hakim olduğu ülkelerde de rejime karşı olan siyasal güçlerin gelişmesini kolaylaştırdı. Parlamenter rejim karşıtı aşırı sağcı hareketler ve 1930'lu yılların krizinde III. Enternasyonal'in dile getirdiği gibi *"kapitalizmin son krizi"*ni gören komünist partiler, bunların başında geliyordu.
- En önemlisi ise, Milletler Cemiyeti'nin simgelediği genel güven ortamının giderek sorgulanmasıydı.

3 **ABD'de işsizler, 1937.**

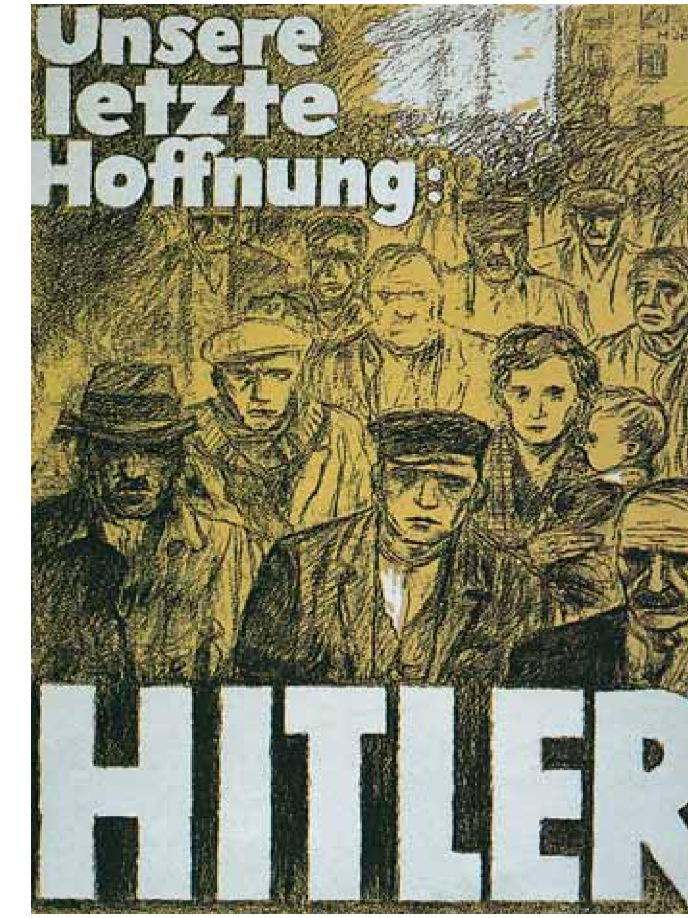
5 **Almanya'nın Afrika konusundaki niyetleri.**

1933'te ABD'de, 10 milyon hektarlık (toplam yüzölçümünün yaklaşık dörtte biri) olgun pamuk sabanla birlikte toprağa gömüldü. Brezilya'da her yıl 10 milyon çuval kahve (aşağı yukarı dünyanın yıllık ihtiyacı) yakılıyor, denize dökülüyor, yol yapımında kullanılıyor. Çay toplanmıyor. Kauçuk bitkileri sağılmıyor. Londra'da gemiler dolusu portakal denize döküldü. ABD'de beş milyon domuz 1933'te hükümet tarafından satın alındı ve imha edildi. Danimarka'da haftada 1.500 inek öldürüldü ve etlerinden yapay gübre yapıldı. Arjantin'de, en yaşlı koyunlardan yüz binlercesi sadece genç kuşağa yer açmak için öldürüldü; hayvanları mezbahaya götürmek için yapılan masraf sağlanan kazançtan çok daha fazlaydı. Ve benzerleri... Tüm bunlar, milyonlarca işsiz insan ve aileleri paçavralar içinde açlıktan ölürken yapıldı! *İnsanlık tarihinde daha önce böyle bir şey görülmemiştir!* Kapitalizmin çöküşü, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki tezat, her köylü ve her işçi için elle tutulabilir, anlaşılabilir hale gelmiştir.

[...] Devrim yaratacak krizin şimdi, savaştan önce, savaşa gerek duymadan olgunlaşması, düşmanlıkların kapitalizmin yaşadığı genel kriz döneminde artmasının, son beş yıldır yaşanan ekonomik krizin ve duyulmamış etkisinin bir sonucudur. Aynı zamanda, tarihsel açıdan bakıldığında, proleter devrimin zaferi için koşullar bazı olumsuz faktörlerin varlığına rağmen çok daha olumludur.

Yevgeni Samoyloviç Varga,
La crise économique, sociale, politique
(Paris, 1935).

1. Marksist iktisatçı Varga krizin hangi yönleri üzerinde duruyor?
2. Krizin bu yönleri neden "kapitalizmin çöküşüne" işaret ediyor?
3. Varga'ya göre krizin gerçek sebebi nedir? Yine ona göre, bunun sonucu ne olmalıdır?

4 **"Tek umudumuz Hitler".** *1932 tarihli Nazi afişi.*

1932'de sayıları 6 milyona ulaşan işsizle Almanya, krizin en çok etkilediği ülkelerden biriydi. Naziler bu umutsuzluktan yarar sağladılar.

6 **İngilizlerin krize bulduğu çözüm üzerine bir analiz.**

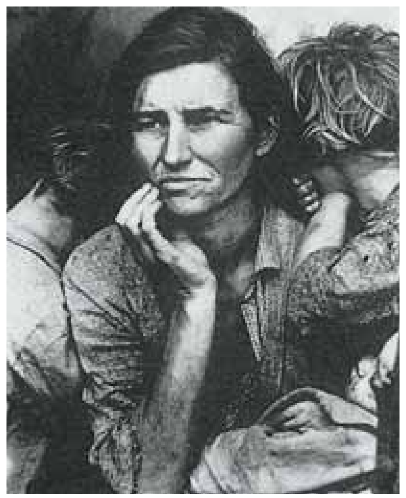
İngiliz parasının değerinin düşmesi gerçek ücretleri düşürecek, kamu borçlarının ve özel borçların yükünü hafifletecek, maliyet giderlerinin azalmasına katkıda bulunacak [...]. İhracata bir yandan korumacı bir tarife, diğer yandan bir prim gibi etki edecek [...]. İngiltere bu duruma seviniyor ama, bunun için biraz erken. Zira bu avantajlar yalnızca geçici olmakla kalmıyor, bir de karşılıkları var: Bugüne kadar bir tür kutsal sandık gibi sterlinin istikrarına dayanan ticarî ve malî faaliyetin işleyişi belirsizleşecek. [...] Bu İngiltere'nin krizinden çok Victoria dönemi İngilteresi'nin krizi gibi görünüyor... Victoria dönemi İngilteresi'nin kendisini acımadan gözden geçirmesi gerek. Etrafını saran dünya değişti: İngiltere'nin 1850'deki başarısını sağlayan şeyler, 1931'de de başarı getiremez.

André Siegfried, *La crise britannique au XXe siècle* (Paris, 1931).

1. "İngiliz parasının değerinin düşmesi" neden "korumacı bir tarife" gibi işleyecekti?
2. Bu neden geçici bir çözümdü?
3. Victoria dönemi İngilteresi nasıldı?
4. "İngiltere'nin etrafını saran dünyanın" 1850'den 1931'e ekonomik alanda nasıl değiştiğini açıklayın.

S Ö Z L Ü K

* Deflasyon (*bkz. s. 336*)
* Toplu sözleşme
* Refah devleti

1 **Fotoğrafçı Dorothea Lange'in gözünden, krizin şoku altındaki Amerika, 1936.**

2 **Franklin D. Roosevelt.**

1882'de dünyaya gelen Franklin Delano Roosevelt, ilk kez 1932'de ABD başkanı (demokrat) seçildi. 1936, 1940 ve 1944'te de yeniden seçilen Roosevelt, 1945'te, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden birkaç ay önce öldü.

C. Bunalım ortamında demokrasiler

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ Ekonomik kriz ve doğurduğu tehlikeli siyasal sonuçlar karşısında **demokrasilerin hareketsiz kaldıkları söylenemez**. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle Weimar Cumhuriyeti ortadan kalktıysa da, diğer üç büyük demokrasi, bir *deflasyon** politikası deneyen Fransa, Birleşik Krallık ve krizin en ağır biçimde yaşandığı ABD, bu sınavı başarıyla atlatmayı ve birer demokrasi olarak kalmayı başardılar. ABD'de siyasal iktidar, krizin başından itibaren manevra yapacak fırsat bulmakta güçlük çekti. Başkan Hoover (1928-1933) büyük imar çalışmaları başlattı ve işsizlere yapılacak yardımı örgütledi, ama bu önlemler yetersiz kaldı. Hoover, kasım 1932 başkanlık seçimlerinde demokratların adayı Roosevelt'e yenildi. Aynı zamanda Amerikan kurumları, **krizin şokuna ne kadar dayanıklı olduklarını** da gösterebildiler: 1932 seçimlerinde ABD Komünist Partisi ancak 100.000 oy alabildi.

■ Demokrasilerin siyasal alanda derinden sarsıldıkları Avrupa'nın aksine, ABD'de kriz ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla sınırlı kaldı. Orta Avrupa ve Balkanlar'da otoriter ve faşist eğilimli rejimler çoğaldı.

D. Kriz karşısında Amerikan demokrasisi: *New Deal*

Belge 5, 6 ve 7

■ Franklin Roosevelt, krizle mücadele etmek için seçim kampanyası sırasında ***New Deal* ("yeni dağılım")** politikasını ilan etmişti. Esas olarak kağıt oyunlarında kullanılan bu terim, Roosevelt'in başkanlığının ilk haftalarında (mayıs-haziran 1933) alınan kapsamlı önlemleri ifade ediyordu:

- *Banking Act* (Bankacılık Yasası), bankacılık sistemini yeniden düzenlerken, dolar kuru da altından bağımsız hale getirildi. Ocak 1934'te doların değeri % 41 oranında düşürüldü. Bu önlemler Amerika'nın ihracatını kolaylaştırdı ve şahıs borçlarını, özellikle de 1920'li yıllardan beri büyük miktarda borçlanmış olan çiftçilerin borçlarını hafifletti.

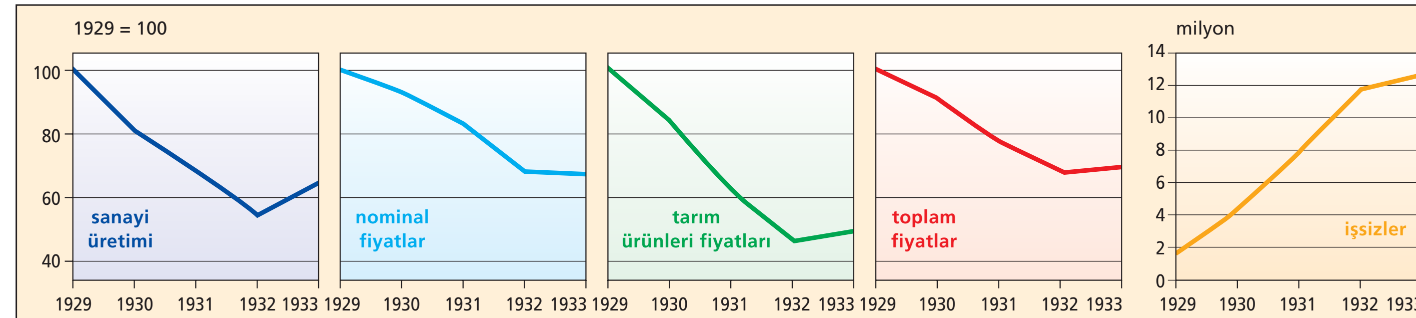
- *Agricultural Adjustment Act* (Tarımsal Düzenleme Yasası) tarım ürünlerinde fiyat artışını kolaylaştırmak için devlet primleriyle tarımsal üretimin azaltılmasını sağladı.

- *National Industrial Recovery Act* (Ulusal Sanayii Canlandırma Yasası) ise, ücretlerin arttırılmasını öngörüyordu.

■ Roosevelt, satın alma gücünün artması ve devletin ekonomideki rolünün büyümesiyle tüketimin, dolayısıyla ekonomik faaliyetin artacağını umuyordu, böylece işssizlik de azalacaktı. Yine aynı nedenle devlet büyük imar çalışmalarını (barajlar) finanse etti. Bu sayede hem işsizlere iş verilebiliyor, hem de yoksul bölgelere su ve elektrik sağlanıyordu (*Tennessee Vadisi Yönetimi*).

■ **Roosevelt**, politikasını uygulamaya koyarken **bazı güçlüklerle karşılaştı**. İş dünyasının patronları alınan önlemleri masraflı buluyor ve devlet müdahalesinin liberal kapitalizme aykırı olduğuna inanıyordu. Çoğunluğu cumhuriyetçi olan Anayasa Mahkemesi yargıçları, Roosevelt'in aldığı önlemlerin anayasaya aykırı olduğunu ilan ettiler. **Ama Roosevelt 1936'da açık farkla yeniden seçildi**. Parlak seçim sonuçları Anayasa Mahkemesi'nin muhalefetini savunmasız bıraktı. Ancak, 1935 yılında "ikinci *New Deal*"i başlatan Roosevelt (*toplu sözleşme** sistemini kuran Wagner Yasası, işsizlik, hastalık ve yaşlılık sigortalarını getiren Sosyal Güvenlik Yasası), 1937'de yeni ekonomik güçlüklerle ve yeniden artan işsizlikle (1938'de 10 milyon işsiz) mücadele etmek zorunda kalacaktı.

■ Alınan önlemler, 1933'ten itibaren, geçmiş yıllarda fazlasıyla zorlanan Amerikalıların demokratik rejime yeniden inanmasını sağladı. Liberal kapitalizme artık bir *refah devleti**nde geçerli olan uygulamalar eşlik ediyordu. **Amerikan demokrasisi kriz sınavından başarıyla çıkmıştı.** Ama ABD'de krizin etkilerinin kesin olarak ortadan kalkması, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başındaki silahlanma çabalarıyla mümkün olacaktı.

Kaynak: J. Néré, *La crise de 1929* (Paris, 1973).

3 **ABD'de kriz, 1929-1933.**

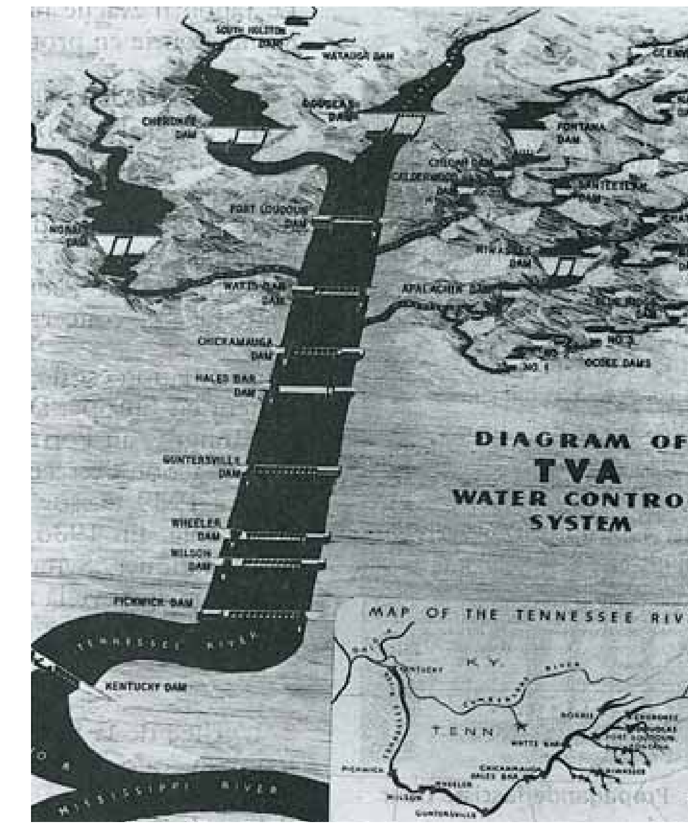
4 **Roosevelt, 1932'de ABD'nin ekonomik durumunu değerlendiriyor.**

Ekonomik sistemimizin yaşadığı temel çalkantılar sermaye yetersizliğinden kaynaklanmıyor; bu çalkantıların nedeni satın alma gücünün kusurlu dağılımı ve üretim üzerine yapılan spekülasyonların istismar edilmesidir. Sanayi işletmelerimizin çoğunda ücretler yüksek olduğu halde, bu işletmeler genelde sermaye artışıyla doğru orantılı büyüyemediler. Aynı zamanda, halkımızın önemli bölümünün satın alma gücünün azalmasına da göz yumduk. Diğer yandan, o kadar büyük miktarda sermaye biriktirmiştik ki, büyük bankacılarımız bu sermayeyi ülke içinde ya da dışında borç vermek için (bazıları şüpheli yöntemlere de başvurarak) birbirleriyle yarışıyorlardı.

Sanırım şu günlerde ekonomi alanındaki fikirlerimizin tümüyle dönüşmeye başladığı bir dönemden geçiyoruz. [...] Bugün geçerli olan sistemi, ulusal gelirimizi daha akılcı, daha eşitlikçi bir anlayışla dağıtmadan koruyamayız.

Yaratıcı fikirleriyle herkesin ihtiyaçlarını karşılamaya yetkin bu büyük ekonomik ulusu kuranlar, çalışmak isteyen ve çalışabilen herkesin en azından yaşamak için gerekli olan parayı kazanmasını sağlamak zorundadırlar.

Franklin D. Roosevelt, *Looking Forward* (New York, 1933).

5 **Tennessee Vadisi'nin kalkındırılması için yapılan propaganda.**

6 **Roosevelt'in aldığı başlıca önlemler.**

1933: Birinci *New Deal*	
Mart 1933	*Banking Act:* Borçlanmış olanlara ek ödeme süreleri tanındı.
Mayıs 1933	- *Agricultural Adjustment Act* (Tarım Yasası): Ekili arazilerinin alanını küçültmeyi kabul eden çiftçilere prim verildi. - *Tennessee Valley Authority*'nin kurulması (Tennessee Vadisi'nin kalkındırılması).
Haziran 1933	National Industrial *Recovery Act*: Devletin standard belgesi Mavi Kartal karşılığında bazı üretim kurallarının uygulanmasını düzenleyen sanayi yasası.
Ocak 1934	Doların devalüe edilmesi.
1935: İkinci *New Deal*	
Temmuz 1935	Wagner yasası (sendika kurma özgürlüğü ve toplu sözleşmeler).
Ağustos 1935	Sosyal güvenlik sistemini kuran yasa (işsizlik, hastalık ve yaşlılık sigortası).

7 ***New Deal*'in bilançosu.**

	Sanayi üretimi	Nominal fiyatlar	Tarım ürünleri fiyatları	Toplam fiyatlar	İşsizler (milyon)	Bütçe açığı (milyon dolar)
	(1929 = birim 100)					
1933	64	67	49	69	12,6	2 602
1934	68	73	62	79	10,9	6 630
1935	79	80	75	84	10,2	3 002
1936	94	87	77	85	8,6	4 360
1937	103	96	82	91	7,3	2 707
1938	80	89	65	82	9,9	418

1. New Deal döneminde çiftçilerin ve ücretlilerin durumundaki değişiklikleri inceleyin.
2. 1938'de sanayi üretiminin gerilemesi nasıl açıklanabilir?

V. Ufuklar kararıyor

S Ö Z L Ü K

* Otarsi
* Yeniden silahlandırma

1 **Otarsi için faşist propaganda.** *"Mussolini her zaman haklıdır."*

A. Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı

Belge 1, 2 ve 3

■ Milletler Cemiyeti'nin zayıflığı 1931'den itibaren ortaya çıkmaya başladı. Dünyanın her yerinde gümrük duvarlarının yükseltilmesinden olumsuz etkilenen **Japonya**, yeniden bir fetih politikası izlemeye başladı ve Çin'in kuzeyindeki Mançurya'yı ele geçirdi. Japonya da, Çin de Milletler Cemiyeti üyesiydi; ancak Çin'in itirazları sonuçsuz kaldı. Japonya birliklerini geri çekmedi; 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrıldı ve Mançurya'yı Mançukuo adıyla bir Japon protektorası haline getirdi.

■ Ortak güvenlik girişiminin bu şekilde başarısızlığa uğraması, 1919'dan beri yeşermekte olan **genel silahsızlanma projelerinin birer hayal ürünü olmaktan ileri gidemediğini** ortaya çıkardı. Gerçi şubat 1932'de, uzun süre öncesinden öngörülmüş olan bir konferans, yine Milletler Cemiyeti'nin bayrağı altında Cenevre'de toplandı. Ancak konferans uzayıp giderken, 1933'te Almanya'da şansölye seçilen Hitler, aynı yılın ekim ayında Alman delegasyonunu geri çağırdı. Ekonomik krizin ülkeleri kendi içlerine kapanmaya, hatta bazılarını tümüyle *otarsi** uygulamaya itmesi gibi, Milletler Cemiyeti'nin iflası da devletleri silahsızlanma alanında her türlü uzlaşma fikrinden yavaş yavaş uzaklaştırdı.

■ Durum giderek endişe verici bir hal alıyordu. Avrupa'da otoriter rejimlerin sayısı artmıştı. Macaristan, Portekiz ve Polonya'da diktatörlükler henüz 1920'li yılların başında yerleşmişti. Ekonomik krizin yayılması ve Alman ve İtalyan modellerinin çekiciliğinin artması, 1930'lu yıllar boyunca **Avrupa'da diktatörlüklerin yükselişini kolaylaştırdı:** Baltık ülkeleri, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya da listeye eklendi. 1936'da, 28 Avrupa ülkesinden yalnızca 13 tanesi demokrasi ile yönetiliyordu. Liberal demokrasinin zayıflama belirtisi olan bu yayılma, uluslararası gerginliği de arttırdı.

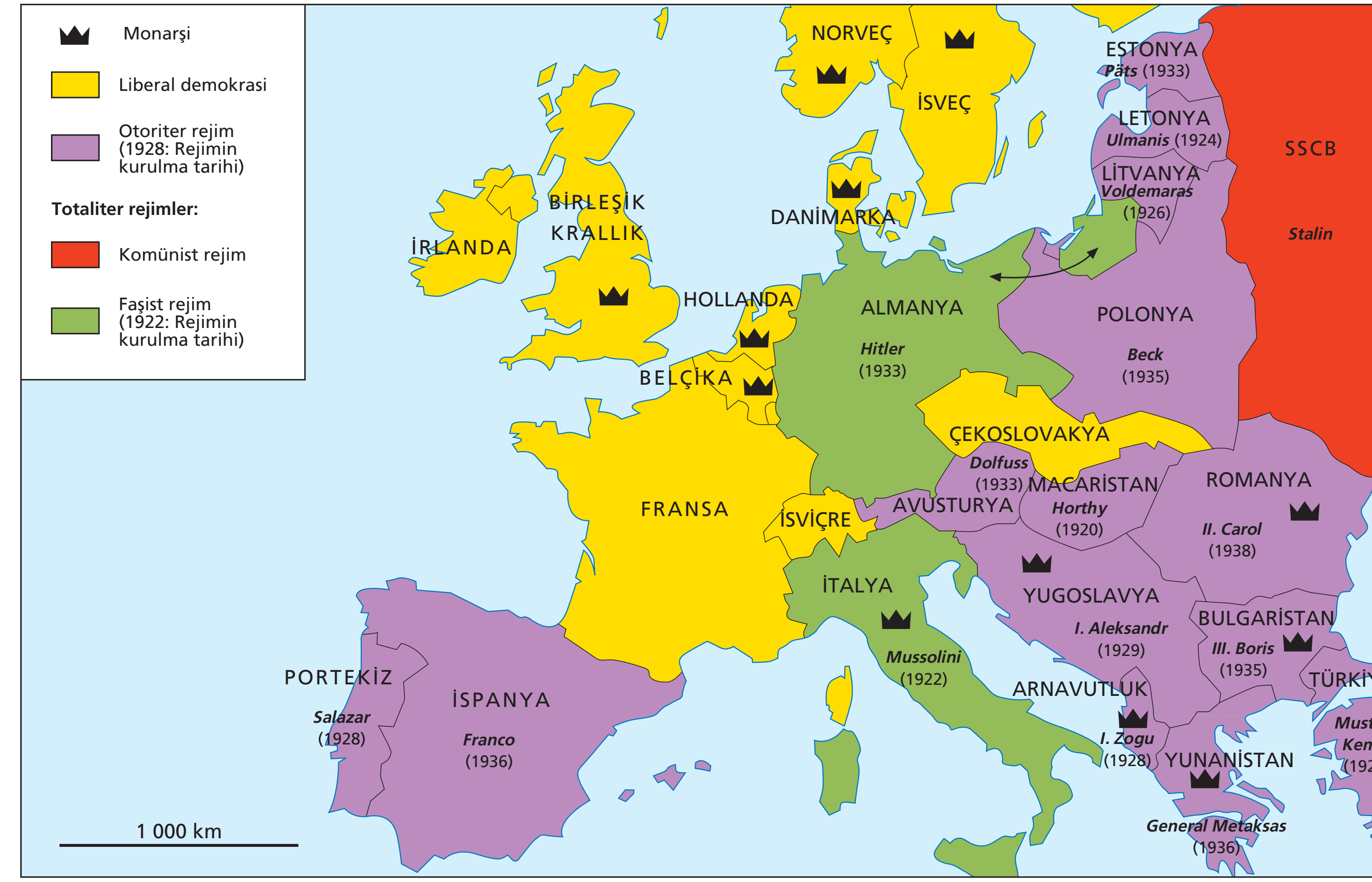
B. Tehlikenin büyümesi

Belge 4

■ Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı 1934 ve 1935'te iyice belirginleşti. 1934 yazında Hitler Avusturya'da şansölye Dollfuss'un öldürülmesine yardım ederek bir darbe gerçekleştirmeyi denedi. Bunu ***Anschluss***'un, yani Avusturya'nın Almanya'ya katılmasının ilk adımı olarak görüyordu. Ancak Mussolini, üç İtalyan tümenini Avusturya sınırına yığarak Almanya'nın girişimine son verdi.

■ O sıralarda Almanya, henüz komşularına oranla zayıftı. Hitler gizlice geniş bir silahlanma programı başlattı ve 1935 martında Versailles Antlaşması'nı ihlal ederek zorunlu askerlik hizmetini yeniden uygulamaya koydu; ama ordusu donanım bakımından henüz yetersizdi. Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile bir "Küçük İtilaf" oluşturan Fransa, Almanya'yı yalnız bırakmanın yollarını arıyordu. **Nisan 1934'te, Fransız, İngiliz ve İtalyanların katılımıyla Stresa'da toplanan bir konferansta Avusturya'nın toprak bütünlüğü güvence altına alındı.** Aynı yılın mayıs ayında Fransız Dışişleri Bakanı Pierre Laval Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzaladı. Almanya böylece yalnız kalmıştı.

■ Ancak, **Etiyopya savaşı "Stresa cephesi"nin çatlamasına yol açtı.** Sömürge topraklarını genişletmek isteyen İtalya, 1935 ekiminde Afrika'daki son bağımsız ülke olan Etiyopya'yı işgal etti. İşgal 1936 mayısında tamamlandı. Milletler Cemiyeti, üyesi olan Etiyopya'yı savunmayı başaramadı. İtalya'nın Birleşik Krallık ve Fransa tarafından kınanması Mussolini'yi bu iki ülkeden uzaklaştırarak, kendisine destek veren Hitler'le yakınlaşmasına neden oldu. Hitler, 1936 baharında Versailles Antlaşması'nı bir kez daha ihlal ederek Ren bölgesini *yeniden silahlandırdığında**, karşısında ne yapacaklarına karar veremeyen ve kendisine müdahale etmeyen iki demokrasi, Birleşik Krallık ve Fransa bulunuyordu. Dünya savaşa doğru ilerlemeye başlamıştı.

2 **1930'lu yılların sonunda Avrupa siyasî haritası.**

3 **Krize yanıtlar.** *Pruvost imzalı karikatür.*

4 **Almanya'nın yeniden silahlanması.**

Hiç kuşkusuz, 1936 yılı *Reich* tarihine, ve belki Avrupa yıllıklarına da, Alman ordusunun yeniden doğduğu yıl olarak geçecek.

16 Mart 1935'te, bir imparatorluk yasası askerlik yoklamasını yeniden zorunlu hale getirdi ve gelecekteki Alman ordusunun subaylarını on iki kolordu ve otuz altı tümen oluşturacak biçimde belirledi. Locarno Anlaşması ile onaylanan ve *Reich*'ın kendi rızasıyla kabul ettiği silahsızlandırılan bölgeye ilişkin özel koşullar dışında, Versailles Antlaşması'nın askerî içerikli tüm hükümleri iptal edildi.

Alman basını, *Führer*'in hareketinin cesur yönlerini vurguluyor, Adolf Hitler'in bir kez daha doğruyu görmüş olmasından ötürü duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve oldubitti yönteminin ne kadar doğru olduğunu savunuyor.

Fransa'nın Berlin büyükelçisinden Dışişleri Bakanı Laval'a telgraf, 2 Ocak 1936.

Hitler'in açlığına gem vurup bastırmak ve Doğu Avrupa'da Alman hegemonyasını genişletme arzusuna engel olmak için Avrupa'nın seferber edebileceği olanaklar nedir? Nasyonal-sosyalizmin liderleri, ya da en azından içlerinden en sağduyulu olanları, savaştan çekiniyorlar; çünkü sınırlarının çeşitli kesimlerine aynı anda yüklenecek bir baskıya başarıyla direnebilmek için ülkelerinin henüz hazır olmadığını biliyorlar. Ama aynı zamanda, Milletler Cemiyeti'nin saldırgan bir tavır almayacağına, bunu aklına getirebilecek tek halk olan Fransızların da ancak kendi topraklarını savunmak için savaşacağına ikna olmuş durumdalar.

Fransa'nın Berlin büyükelçisinden Dışişleri Bakanı Flandrin'e telgraf, 9 Mart 1936.

SENTEZ

1919 Avrupası'nda baskın görünen rejim türü liberal demokrasiydi. Ancak bu üstünlük o kadar da sağlam değildi, çünkü iki yeni rejim modeli, Rus komünizmi ve ardından İtalyan faşizmi, demokrasi ilkelerine karşı çıkmaya başlamışlardı.

Savaş sonrası Avrupası, ekonomik açıdan kısa sürede büyük bir refaha erişti. Uluslararası ilişkilerde ise, 1920'li yılların başında Fransa ile Almanya arasında yaşanan şiddetli gerilimin ardından, Milletler Cemiyeti'nin simgelediği barış arzusu ön plana çıktı.

Ancak, 24 Ekim 1929'da Wall Street borsasının çökmesiyle, görünürde sağlanan bu istikrarın sonu gelmiş oldu. İktisadî kriz kısa sürede tüm dünyaya yayıldı ve ülkelerin içişlerinde olduğu kadar uluslararası ilişkilerde de derin ve kalıcı etkileri oldu.

KARIŞTIRMAYALIM

Demokrasi, otoriter rejim ve diktatörlük

Siyaset bilimci Samuel P. Huntington'a göre, siyaseti düzenleyen ilkelerin halkın tümünün katıldığı serbest seçimlerle belirlendiği ülkelerde **demokrasi** vardır.

Otoriter rejimlerde basın özgürlüğü, serbest seçimler, düşünce özgürlüğü tanınmaz. Kişinin tutuklanma ve hapse atılma tehlikesi olmaksızın görüşlerini serbestçe dile getirmesi mümkün değildir. Ancak bu tanım birbirinden farklı pek çok durumu kapsamaktadır. Örneğin, siyasî muhalefetin ortadan kaldırıldığı, tüm iktidarın tek bir adamın ya da küçük bir grubun ellerinde toplandığı ve yargının bağımsız hareket edemediği durumlar için diktatörlük terimi kullanılır. Ama **diktatörlük** türü rejimler de birbirlerine göre farklılık gösterebilir.

OKUYALIM GÖRELİM

• KİTAPLAR

- **John STEINBECK**, *Gazap Üzümleri*, çev. G. Fındıklı (İstanbul, 2005).
- **Jacques NÉRÉ**, *1929 Krizi*, çev. V. Toprak (Ankara, 1980).

• FİLMLER

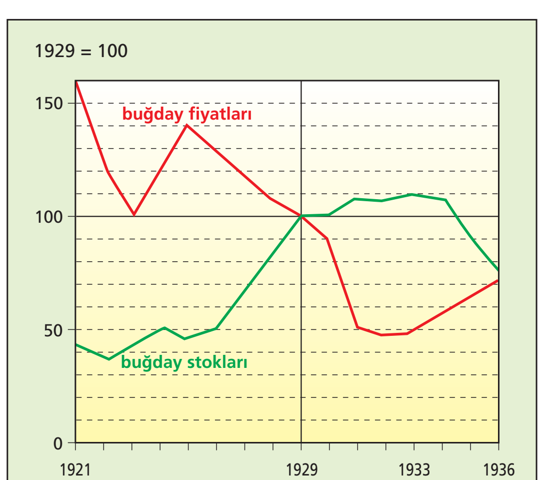
- **John FORD**, *Gazap Üzümleri*, 1940.
- **Volker SCHLÖNDORFF**, *Teneke Trampet*, 1979.

Enflasyon, deflasyon ve devalüasyon

Bu terimlerin üçü de para ve fiyatlarla ilgilidir:
Enflasyon: Para biriminin hızla değer kaybetmesi; fiyat artışı enflasyonun sonucudur.
Deflasyon: Para biriminin yeniden gerçek değerini bulmasını sağlamak amacıyla hükümetin dolaşımdaki para miktarını azaltmaya karar vermesi.
Devalüasyon: Para biriminin kambiyo değerinin düşürülmesi ile ilgili hükümet kararı; söz konusu para birimi diğer para birimleri karşısında değer kaybeder ve o ülkenin ürettiği malların fiyatı uluslararası piyasada düşer, bu da ihracatı kolaylaştırır.

Üretim ve stok

Üretim bir ülkede üretilen sanayi ya da tarım ürünlerinin tümünü ifade eder.
Stok ise, üretimin henüz satılmamış olan kısmıdır. Stokların artması üretim fazlası olduğunu gösterir.
1920'li yıllardaki kriz sırasında, tahıl ürünü fiyatlarındaki düşüş stokların artmasına yol açtı.

1921'den 1936'ya, dünyadaki buğday fiyatları ve stokları.

Kompozisyon (3)

Çözümleme türü konu: "1920'li yıllarda Avrupa demokrasisi"

■ ***Hatırlatma***
Tarih konulu bir kompozisyonda, en az üç unsur mutlaka yer almalıdır:
Bir dönem, coğrafî bir alan, temel bir izlek (bazen birden fazla izlek olabilir).

1 **"*Reich*'ı temizleyin, Alman demokratlarına oy verin! Liste 6".**

Alman Demokrat Partisi'nin (ortanın solu) 1928 seçimleri için hazırlattığı afiş.

Weimar Cumhuriyeti yanlısı bu parti, hem nazilere hem komünistlere karşıydı.

KONU ÜZERİNDE DÜŞÜNME

Konunun anahtar sözcüklerini kullanarak bir dönem, coğrafî bir alan ve temel bir izlek arasında bağlantı kurmalısınız.

■ ***Birinci anahtar sözcük***
"Demokrasi". Demokrasiyi nasıl tanımlayabiliriz? Demokrasi ilerliyor mu, geriliyor mu?

■ ***İkinci anahtar sözcük***
"Avrupa". Coğrafî alan ilk bakışta basit görünür, ama her zaman öyle değildir (Örneğin: Orta Doğu). Bu konuda, bir ayağı Asya'da, bir ayağı Avrupa'da olan SSCB ile Türkiye'nin durumlarını sorgulamamız gerekir. Hangi ülkeler incelenmeli? Dönem boyunca hep aynı devletler mi incelenmeli? Devletleri ardarda incelemekten kaçınmalısınız.

■ ***Üçüncü anahtar sözcük***
"1920'li yıllar". Örneğin, 1918 yılının sonu, tarihte önemli bir kopuş noktasıdır. Ödeve başlamak için hangi tarih seçilmeli? 1918 mi? 1919 mu? 1920 mi?

KOMPOZİSYONUN OLUŞTURULMASI

■ ***Sorunsalın saptanması***

- 1920'li yıllarda demokrasilerde nasıl bir gelişme algılanıyor? Demokrasi Avrupa'da yayılıyor mu? Savaştan sonra hangi ülkeler demokratik rejimi benimsiyor? Hangi ülkeler demokratik rejimi terkediyor?
- Bu ülkelerin nasıl sınıflandırılabileceğini düşünün. Bu çalışmayla planınızın taslağını da oluşturabilirsiniz.
- Hangi ülkeler demokrasiden diktatörlüğe geçiyor?
- Bu gelişme hangi olaylarla açıklanabilir?

■ ***Bu ögelerin yardımıyla planın oluşturulması***

- İzleksel plan: Demokrasinin yayılması, güçlü ve zayıf noktaları.
- Zamandizimsel plan: 1919'da demokrasi ve 1920'li yıllarda yaşanan gelişmeler.

Plan örneği

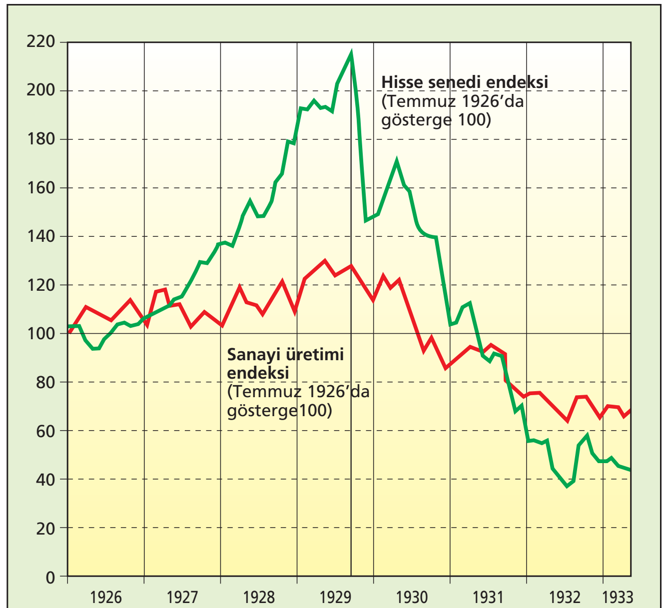
A. Barışın sonuçlarından biri olarak demokrasinin yayılması
B. 1920'li yıllarda Avrupa'da demokrasinin gücü
C. Demokrasinin zayıf noktaları ve gerilemesi

1930'lu yıllarda yaşanan bunalımın kökenleri

24 Ekim 1929 Perşembe günü Wall Street'te bulunan New York Borsası'nda hisse senedi kurları birdenbire düştü. Yıllardır devam eden yükselişin ardından yaşanan bu çöküş, bir günde 13 milyon hissenin satılmasına neden oldu. Bunu izleyen günlerde hisse senedi değerleri iyice düştü. Bu borsa krizinin yarattığı şaşkınlık öyle büyüktü ki, 1930'lu yılların ekonomik krizinden sık sık "29 krizi" diye söz edilir. Ama kriz 1929 ekiminde New York'ta patlamamıştı! Wall Street Borsası'nın çöküşü, ABD'de 1929 yazından itibaren, Birleşik Krallık (1929 başları) ve Almanya'da (1928'den itibaren) ise çok daha önce gözlenmeye başlayan üretimdeki yavaşlamanın sonucuydu.

Ancak, 1920'li yılların sonunda Avrupa'da görülen ekonomik güçlükler ABD'nin ekonomik dengesini bozmuş olsa da, borsa spekülasyonu özellikle Amerika'ya özgü bir olguydu. ABD'deki ekonomik kriz kuşkusuz 1929 borsa krizinden önce başlamıştı, ama Wall Street'in çöküşü, ani gelişimi ve geniş etkisi nedeniyle ekonomik güçlükleri arttırdı ve gözle görülür hale getirdi.

Amerika'daki kriz daha sonra tüm dünyaya ve özellikle Avrupa'ya yayıldı.

Kaynak: Bernard Gazier, *La crise de 1929* (Paris, 1995) ve L. Robbins, *La Grande Dépression*, 1929-1934 (Paris, 1935).

1 **ABD'de 1926'dan 1933'e hisse senedi değerleri ve sanayi üretimi.**

3 **Paul Reynaud'nun ABD'nin ekonomik durumu ile ilgili görüşleri, 15 Ekim 1929.**

ABD'nin malî ve ekonomik durumu hakkında ne düşünüyorsunuz? Bazıları üretimdeki düzenli artışın [ve] Wall Street'teki hisse senedi değerlerindeki sürekli yükselişin daha uzun süre devam edemeyeceğini ve yakın bir gelecekte şiddetli bir krizin patlak vereceğini savunuyor.

- Şiddetli bir kriz söz konusu olamaz. En iyi durumda oldukları düşünülen şirketlerin hisselerinin büyük kısmını ellerinde bulunduran *trust*ler oluştu. Bu trustlerin düzenleyici bir etkisi olacaktır. Yine de ABD'de bir krizin yaklaşmakta olduğuna inanıyorum. Zenginlik kaynakları kurudu. Çiftçiler yakınıyor; tekstil de zor durumda. Otomotiv sektöründe üretim fazlası var; pazar bulunamadığı için stoklar kabarıyor ve otomotiv sektöründeki herhangi bir yavaşlama doğrudan metalürji sanayiini etkileyecektir. Bunun dışında, hisse değerlerinin sürekli olarak yükselmesi spekülasyon alışkanlığını besledi. Bazı Amerikalılar, % 2'den fazla kâr getirmeyen, ama ileride büyük kârla satmayı umdukları hisse senetlerini satın almak için % 9 faizle kredi aldılar. Wall Street'te son günlerde görülen türden gerilemeler [...] birer uyarıdır.

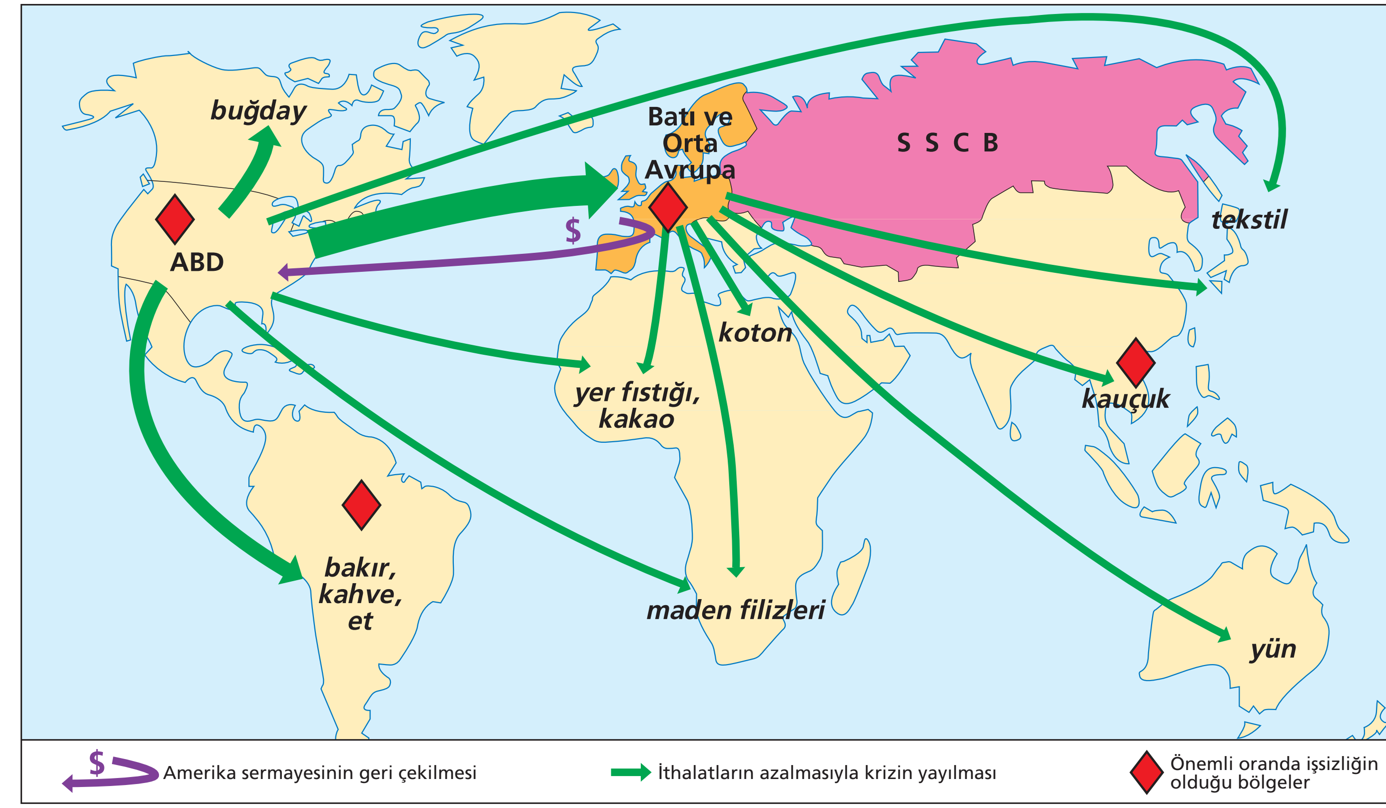
Kuşkusuz, ABD'nin geleceği tehlikede değil. Doğal kaynaklar öylesine zengin ki, bugün yalnızca 120 milyon kişinin yaşadığı ülkede 250 milyon nüfus rahatlıkla geçinebilir. Ancak Amerika dönem dönem krizler yaşamıştır. [Bugün de] güçlüklerle dolu yeni bir dönem başlamak üzere gibi görünüyor.

Paul Reynaud ile söyleşi, *Le Temps*, 15 Ekim 1929.

Kaynak: Bernard Gazier, *La Crise de 1929* (Paris, 1995).

2 **Ocak 1929'dan mart 1933'e dünyada ticaretin gelişimi.**

4 **Ekonomik krizin dünyaya yayılması: Geleneksel açıklama.**

5 **Herbert Hoover'ın krize getirdiği açıklama.**

Büyük Buhran iki kademeli ve çok aşamalı bir süreçti. Ekim 1929'daki borsa krizi ile iç nedenlere bağlı normal bir küçülme yaşadık. Bu durumdan kurtulmak üzereyken, 1931 nisanında bu kez Avrupa'daki ekonomik güçlükler [...] bizi vurdu. Aslında Büyük Bunalım ABD'de Avrupa'nın çöküşünden önce başlamamıştı.

Amerikan borsasının çöküşünün dünya ekonomisini yıktığından söz edildi. Aslında durum hiç de öyle değildi. [...] Başarılı iktisatçı Leonard P. Ayres bu konuda şunları söyler: *"1925 başlarından beri, topran hammadde fiyatları İngiltere ve Kanada'da düşüyordu [...]. Hisse senedi fiyatları Almanya'da 1928 yazında, Birleşik Krallık'ta ve Hollanda'da 1929 baharında, İsveç'te ise aynı yılın yaz aylarında düştü. Sanayi sektörlerindeki faaliyet Kanada ve İtalya'da 1929 baharında, Japonya'da ise aynı yılın yaz aylarında yavaşlamaya başladı."* [...] Dünyanın geri kalan bölgelerinde ekonomik durumun kötülemesine neden olan bu gelişmelerden etkilenmememiz mümkün değildi. O günlerde bizim zayıf noktamız ise, 1929 ekiminde borsayı çökerten spekülasyon çılgınlığı oldu.

Herbert Hoover, *Memoirs* (New York, 1951-1952).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Hisse senedi değerleri 1929'a kadar üretime oranla nasıl bir gelişme sergiliyor (Belge 1)? Bu durum hangi olguyla açıklanabilir?*
2. *Yazar ABD'deki durumu nasıl değerlendiriyor (Belge 3)?*
3. *Belge 2'deki grafiği çözümleyin. Bu gelişme nasıl açıklanabilir?*
4. *Belge 4'teki haritaya göre, krizin dünyaya yayılmasına neden olan etkenler nelerdir? Bu belgeye göre, krizin başlangıç noktası neredir?*

BECERİNİZİ kullanın

- ***Belgeler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların saptanması***
- ***Yakın ve uzak nedenlerin ayırt edilmesi***
- ***Nedensellik ilişkilerinin bulunması***

SÖZLÜK

• KÜÇÜLME

Ekonomide büyüme ritminin yavaşlaması. Küçülme uzun süre devam ederse, ekonomide durgunluk başlar. Küçülme şiddetlenirse büyüme tümüyle durur ve üretim düşmeye başlar. Böyle durumlarda "bunalım"dan söz edilir.

• SPEKÜLASYON

Değerli kağıt ve paraların (hisse, altın, döviz, vs.) kâr payı (bir şirketin kârından alınan pay) sağlamak için değil, yalnızca artık-değer (alış ve satış fiyatı arasındaki fark) elde etmek amacıyla alınıp satılması.

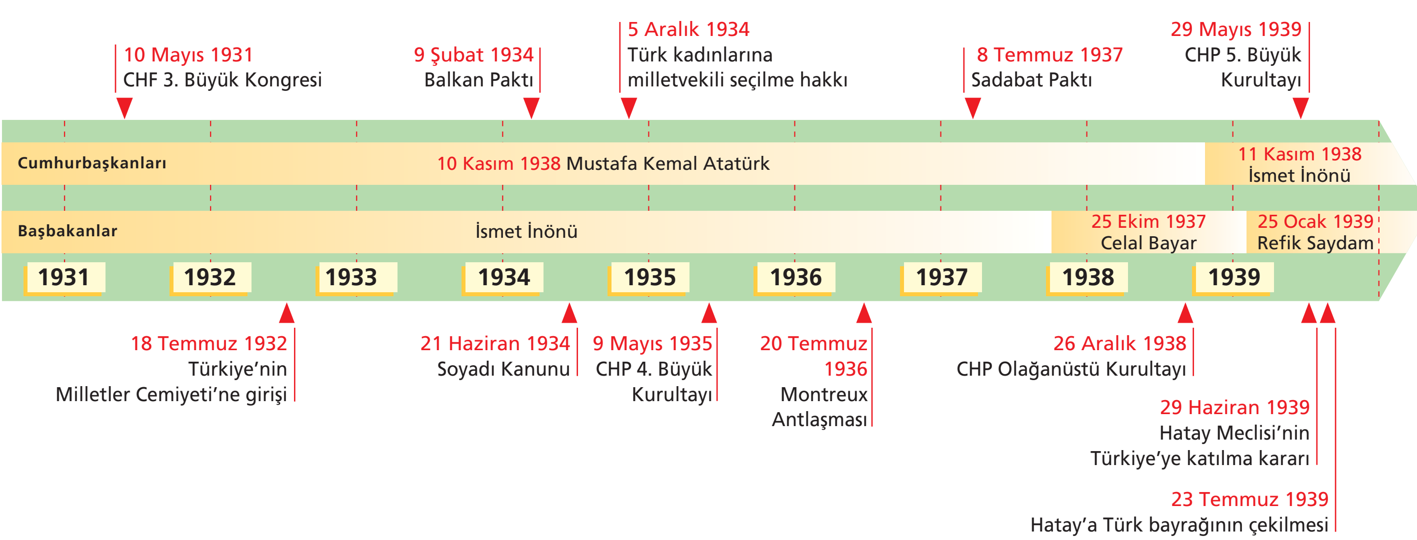
KONU 18

Türkiye’de tek-parti yönetimi (1931-1939)

1930’lar modern Türkiye’nin oluşumunda belirleyici yıllardı. Gerek ülke içinde, gerekse dünyada başgösteren siyasal ve ekonomik buhranlar, genç Cumhuriyet’in bu yıllardaki ekonomik, siyasal, kültürel ve idari yapılanmasında son derece önemli etkenler oldu. Bütün dünyada baskıcı rejimlerin güçlendiği ve yeni bir dünya savaşı bulutlarının hızla yaklaştığı bu yıllarda Türkiye, içine kapanık bir tek-parti cumhuriyetine dönüşerek, reformlara hız verdi.

- *Cumhuriyet Halk Partisi’nde 1930’larda ne gibi siyasal gelişmeler yaşandı?*
- *1930’lar Türkiyesine etkileri olan dış gelişmeler nelerdi?*
- *Yeni Cumhuriyet yönetimi toplumu hangi yollarla seferber etmek istedi?*

KONUNUN PLANI

1 Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi’nde, 15 Aralık 1930.

2 Cumhuriyet’in 10. yılında basılan, demiryolu yapımına ilişkin propaganda kartpostalı.

I. 1930'larda parti ve devlet

A. Parti-devlet bütünleşmesine doğru

Belge 2, 3 ve 4

■ Dünyadaki olumsuz gelişmeler kadar ülke içindeki sıkıntılar da Türkiye'de siyasal rejimi daha katı bir hal almaya zorlamıştır. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın beklenmedik başarısı ülkede muhalefetin genişlediğine, toplumsal ve ekonomik huzursuzluğun arttığına dair endişeleri güçlendirmişti. Ülkedeki sıkıntıları görmek amacıyla Atatürk, 1930 yılında yanına bir grup uzman da alarak ülke gezisine çıktı. Gördüğü manzara ülkede siyasal ve ekonomik hoşnutsuzluğun önemli boyutlara varmış olduğuydu. Bu nedenle ekonomiden siyasete bir dizi değişikliğe gidilmesi tasarlandı.

■ Atatürk'ün ülke gezisinden sonra **1931 mayısında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) Üçüncü Kongresinde** önemli kararlar alındı. Amaç, siyasal ve toplumsal açıdan yeni bir yapılanmaya gitmekti. **Parti ilk kez bir programa kavuşmuş,** sonradan "Altı Ok" olarak adlandırılan ilkeler bu kongrede saptanmıştı. 1931 Kongresi özellikle katı tutumu ve otoriter eğilimleriyle tanınan etkili **genel sekreter Recep Peker ve çevresinin CHF'nın yukarıdan aşağıya örgütlendirme hedefi**ni de gözler önüne serdi. Ayrıca parti dışında kalan örgütler ve dernekler zaman içerisinde kapatıldılar. Bu yolda ilk adım daha Kongre başlamadan Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla gündeme gelecekti. 1912'de kurulan Türk Ocakları, Türk ulusçuluğunun yayılmasında önemli rol oynamış, otuz bin dolayındaki üyesiyle son derece etkin bir kuruluş olmuştu. Ancak parti dışında faaliyet göstermesi Peker gibi katı tutumluları oldukça rahatsız etmekteydi. Benzer kaygılarla Türk Kadınlar Birliği ve Türk Mason Derneği gibi kurumlar da daha sonra kapatılacaktı. Aynı biçimde parti, Milli Türk Talebe Birliği'ni de kendi güdümü altına aldı. **CHF'nın 1935'de yapılan Dördüncü Büyük Kurultayı parti ile devleti özdeşleştirmekteydi.** 1936 yılında çıkan bir genelgeyle içişleri bakanları doğrudan parti genel sekreteri, valiler ise partinin il başkanları oldular. Böylece devlet partiye egemen oluyor, Türkiye'de tek-parti yönetimi perçinleşiyordu. **1937 yılında "Altı Ok"un Anayasa'ya alınmasıyla partinin ilkeleri devletin de ilkeleri haline getiriliyor, parti ile devlet özdeşliği artıyordu.**

BİYOGRAFİ

1 **Celal Bayar** ***(1883-1986)***

Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, 1907'den itibaren Jön Türkler'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde siyasi faaliyetlerde bulundu, Kurtuluş Savaşı sırasında ulusalcı harekete katıldı. 1923'te İzmir'den milletvekili seçilen Bayar, 1924'te İş Bankası'nın kurulmasıyla görevlendirildi. 1932'de İktisat Bakanlığına getirildi, 1937'de Mustafa Kemal Atatürk tarafından İsmet İnönü'nün yerine başbakan olarak atandı. Cumhuriyet yıllarında ekonomide liberal politikaların sözcüsü olarak bilinen Bayar, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra da, 1939 ocağına kadar başbakanlıkta kaldı.

B. CHP içinde siyasal mücadeleler

Belge 1 ve 5

■ Her ne kadar Türkiye 1930'larda tek-parti yönetiminde yaşadıysa da, siyasal mücadele hem CHP'nin kendi içinde, hem de ülke içinde değişik çıkar kesimleri arasında sürdü. Örneğin, Atatürk ile İnönü arasında güçlü bağlar olmakla beraber bazı önemli konularda düşünce ve üslup farklılıklarının da bulunduğu, 1930'ların başından beri biliniyordu. Parti içinde Başbakan İsmet İnönü'nün çevresinde bulunan ve devletin siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda daha fazla müdahaleci olmasını savunanlarla, İktisat Vekili Celal Bayar gibi devletin ancak zorunluluk başgösterince müdahale etmesi gerektiğini düşünenler arasında içten içe bir mücadele sürmekteydi. **Atatürk, devletçilik konusuna daha ılımlı yaklaşıyor, parti içerisinde devletçiliğe daha mesafeli bakan Celal Bayar ve arkadaşlarını destekliyordu.** Celal Bayar, biraz da bu nedenle 1932 yılında İktisat Vekilliğine getirilmişti. Atatürk ve İnönü arasındaki farklılık dış politika meselelerinde de açığa çıkıyordu. Atatürk, Hatay meselesi gibi konularda daha atak bir tavır takınırken, İnönü daha ılımlı bir duruş sergiliyordu. Bütün bu gelişmeler sonucunda 1937 yılında İsmet İnönü, 1925 yılından beri elinde tuttuğu başbakanlıktan uzaklaştırılarak yerine Celal Bayar getirildi. Ancak bu değişikliğin etkileri Atatürk'ün 1938'de ölümüyle birlikte sınırlı olacak, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle dengeler yeniden değişecekti.

2 **Parti-devlet bütünleşmesi.**

18 Haziran [1936'da] Başbakan İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir genelgeyle İçişleri Bakanlığı ile CHP Genel Sekreterliği birleştirilirken, illerin valilerine partinin il başkanlığı görevi verildi. CHP'nin 1935'te toplan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok büyük adımlar atılmıştı. Kurultayda benimsenen yeni tüzükte, "parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır" şeklinde bir hükme yer verilmişti. Yine tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yolunda çok önemli bir adım daha atarak partinin görünüşteki özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı. Parti bünyesindeki esaslı değişikliğin ilk adımı olarak 15 Haziran'da, 1931'den beri partinin genel sekreterliğini yapan Recep Peker, değişmez genel başkan Mustafa Kemal Atatürk tarafından görevden uzaklaştırıldı. Genel sekreterlik görevi geçici bir süre için Başvekil İsmet İnönü'ye verildi. Bu değişikliğin ardında yatan, bundan böyle parti genel sekreterliği ile içişleri bakanlığının birleştirilmesi isteğiydi.

Üç gün sonra ... İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştiriliyor ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni genel sekreter ... yapılıyordu.

16 Haziran genelgesinden sonra, parti-devlet bütünleşmesi yolunda bir başka büyük adım 1937'de atılacak ve CHP'nin Altı Oku devletin ilkeleri olarak Anayasa'ya girecekti.

"Parti-devlet bütünleşmesi", *Cumhuriyetin 75 Yılı*, cilt I (İstanbul, 1998).

4 **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.**

(1937 değişiklikleri ve 1945'te kabul edilen diliyle)

Madde 1 - Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

Madde 2 - Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Layik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır.

Madde 3 - Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir.

Madde 4 - Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.

Madde 5 - Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır.

Madde 6 - Meclis, yasama yetkisini kendi kullanır.

Madde 7 - Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tâyin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis, Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir.

Madde 8 - Yargı hakkı, Millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır.

B İ Y O G R A F İ

3 **Recep Peker** ***(1889-1950)***

1889'da İstanbul'da doğdu. 1907 yılında Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1911-1912 yıllarında Trablusgarp, 1912-1913'de Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Savaşı'nda Rumeli ve Kafkas Cephelerinde çarpıştı. 1919'da Erkânı Harbiye mektebini bitirdi ve Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere 1920'de Anadolu'ya geçti. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin Genel Sekreterliğine getirildi. 1923'te Kütahya milletvekili seçilerek iki dönem TBMM'ne girdi. Aynı yıl Halk Fırkası'nın genel sekreteri seçildi. Çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Peker, 1928'de Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis grubu başkan vekilliğine getirildi. Uzun yıllar CHP'nin genel sekreterliğini yapan Peker 1946'da çok partili dönemin ilk hükümetini kurdu. 1950'de İstanbul'da öldü. Peker daha çok CHP içinde liberal demokrasiye karşı katı tutumlu genel sekreter olarak anılır.

5 **Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, yeni başbakanı Celal Bayar'la (1937).**

A N A H T A R
S Ö Z C Ü K

• **Altı Ok**
CHP'nin temel ilkelerini simgeleyen Altı Ok, ilkelerin belirlendiği 1931 Kongresi'nde değil, 1933'de tasarlanmıştır.

C. CHP'nin temel ilkeleri: Altı Ok

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Değişik dönemlerde ve değişik kimselerce farklı da tanımlansa, 1930'larda anlaşıldığı biçimiyle *Altı Ok**'un üzerinde büyük ölçüde uzlaşılan bir anlam bütünlüğü vardı. Bunlardan ulusçuluk, CHP'nin Altı Oku arasında çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu ilkeyle kastedilen **toplumsal dayanışmanın ve siyasal kimliğin ulus ekseninde kurulması**ydı; yani vatandaşlar kendilerini Osmanlı döneminde olduğu gibi dinsel değil, daha çok kültürel ve ulusal ölçütlerle tanımlayacaklardı. Türkiye toplumunun Türklük kimliği etrafında oluşturulması isteniyordu. Türk ulusçuluğu, kendisini Türk hisseden herkesin Türk olarak kabul edilmesi gibi esnek bir şekilde tanımlanmış olmasına karşın, 1930'larda hem CHP içinde, hem de toplumda etnik temelde ve aşırı biçimlerde tanımlayanlar da oldu.

■ Halkçılık da ulusçuluk gibi zor tanımlanabilecek bir ilkeydi. Halkçılık, siyasal iktidarın halktan kaynaklandığına vurgu yapmakla birlikte, halk için çalışmak, halk için ya da halk adına birşeyler yapmak olarak da algılanmaktaydı. Ancak, halk kavramının kendisi de oldukça tartışmalıydı. 1908 sonrasında öne çıkan aydınlardan Yusuf Akçura, halkı daha çok ekonomik anlamda yoksul kesimler olarak tanımlarken, Ziya Gökalp halk kavramını belirli bir eğitim ve öğretimden yoksun, geniş kesimleri anlatmak için kullanıyordu. Cumhuriyet düşüncesinde bu konuda Gökalp'in daha etkin olduğu görülür. **Halkçılık,** toplumun ayrıcalıklı sınıflardan oluşmadığını, herkesin kanun önünde eşit olduğunu vurgulayarak **toplumu "kaynaşmış ve tezatsız", birbirleriyle çatışmaktan çok dayanışma içinde olan bireylerin meydana getirdiği organik bir bütün olarak göstermekteydi.**

■ Devletçilik, Altı Ok arasında en çok tartışma yaratan ilkelerden biriydi. Bugün bile devletçiliğin ne olduğu tartışma konusu olabilmektedir. Bunun nedeni konuya ilişkin çok farklı algılamaların olmasıdır. **Devletçilik, en basit tanımıyla devletin ekonomik bir aktör olarak belirmesi, yani devletin kendisinin sınai, ticari ve tarımsal işlerle meşgul olmasıdır.** Gerçi 1920'lerde de devlet ekonomiye çeşitli biçimlerde müdahale etmişti; ancak devlet işletmeciliğinin asıl olarak gündeme geldiği yıllar 1930'lar oldu. Bu yıllarda kurulan Sümerbank, Etibank gibi büyük devlet işletmeleri hem ekonomik gelişmenin sağlanması, hem de özel sektörün sonraki yıllarda gelişiminin temellerinin atılması açısından Türkiye'de önemli roller oynadılar.

■ Laiklik, Cumhuriyet'in en çok üzerinde durduğu ilkelerden biriydi. D**evlet işleriyle dinin birbirinden ayrılması anlamına geliyordu.** Gerçi bu klasik tanım yeni rejimin dini işlere yaklaşımı açısından pek kullanışlı değildi çünkü Türkiye'de devlet, aslında dini kontrol altına alma çabasındaydı. Nitekim bugün bile varlığını sürdüren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vatandaşların dini hizmetlerinin görülmesinde önemli işlevleri vardır; ancak böyle olduğu içindir ki devletle dinin tam anlamıyla birbirinden ayrıldığını söylemek güçtür. **Aslında Cumhuriyet'le gerçekleşen, toplumsal hayatın giderek sekülerleşmesi, yani dünyevileşmesiydi.** Gündelik yaşam giderek daha fazla dünyevi referansa, örneğin, bilim ve teknolojiye dayanarak düzenleniyordu. Bu da oldukça önemli bir toplumsal gelişmeye işaret ediyordu. Din ise daha çok insanların bireysel yaşamına, bireysel inanç alanına indirgenmeye çalışıldı. Laiklik, "çağdaş uygarlık düzeyine" ulaşmakta son derece merkezi rolü olan bir ilke olarak görülmekteydi.

■ Zaman zaman "devrimcilik" olarak da adlandırılan **inkılapçılık, gelişme ve ilerleme anlamına geliyordu.** Bu ilkeyle kastedilen, toplumun Fransız ve Rus Devrimleri'nde olduğu gibi sürekli ve kökten bir biçimde dönüştürülmesinden çok Cumhuriyet'in kazanımlarının savunulması ve daha ileri götürülmesiydi. Böylece inkılâpçılık, Jön Türklerin "terakki" (ilerleme) düşüncesini de çağrıştırıyordu.

■ CHP'nin Altı Oku'ndan farklı yorumlanmaya en az açık olanı, hiç kuşkusuz, cumhuriyetçilik idi. Bu ilke **siyasal iktidarın ruhani ya da ailevi bir temelden değil, halk egemenliğinden kaynakladığını ifade ediyor,** yani Osmanlı Devleti'nden kesin bir kopuşu vurguluyordu.

1 Altı Ok.

2 Altı Ok'un içeriği.

İKİNCİ KISIM
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın
Ana Vasıfları

1 – Cumhuriyet Halk Fırkası, A) Cumhuriyetçi, B) Milliyetçi, C) Halkçı, Ç) Devletçi, D) Laik, E) İnkılâpçıdır.

A) Fırka, cumhuriyetin, ulusal egemenlik ülküsünü en iyi en emin biçimde temsil eden ve uygulayan devlet biçimi olduğuna inanmıştır. Fırka, bu sarsılmaz inançla cumhuriyeti tehlikeye karşı her araçla savunur.

B) Fırka, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde bütün uygar uluslara denk ve onlarla uyum içinde yürümekle birlikte Türk toplumunun kendine özgü özelliklerini ve başlıbaşına bağımsız kimliğini korumayı esas sayar.

C) İrade ve egemenliğin kaynağı ulustur. Bu irade ve egemenliğin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete olan karşılıklı görevlerinin gerektiği gibi yerine getirilmesini düzenleme yolunda kullanılması, Fırkaca büyük esastır.

Kanunlar önünde kesin bir eşitlik kabul eden ve hiçbir bireye, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate ayrıcalık tanımayan bireyleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Ç) Bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla birlikte mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa eriştirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde – özellikle ekonomi alanında – devleti edimli olarak alâkadar etmek önemli esaslarımızdandır.

D) Fırka, devlet yönetiminde bütün kanunların, kuralların ve yöntemlerin, bilm ve tekniğin çağdaş uygarlığa sağladığı esas ve biçimlere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve uygulanmasını prensip kabul etmiştir. Dinsel görüşler vicdana ilişkin olduğundan, Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı ulusumuzun çağdaş ilerlemede başlıca başarı unsuru olarak görür.

E) Fırka, ulusumuzun birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve gelişen prensiplere sadık kalmayı ve onları savunmayı esas tutar.

***C. H. F. Programı* (İstanbul, 1931).**

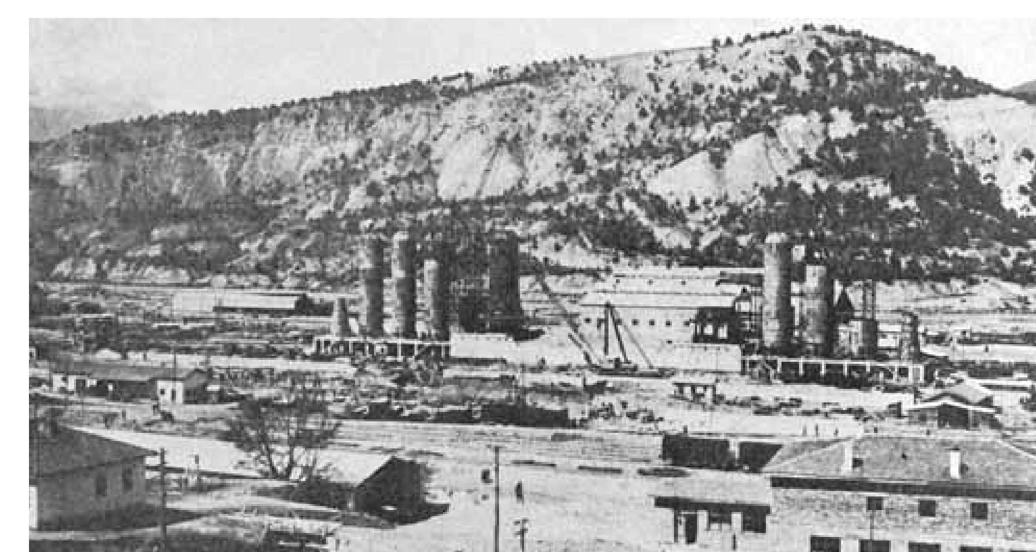
3 Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası (1935).

4 İktisat Bakanına göre devlet müdahaleciliği.

Memleket içindeki iktisadî çıkarlar kendi kendine ve alabildiğine anarşik surette faaliyet ve harekette bulunmayacaklardır. Onlar yüksek bir uyum ve denge temin etmek için bir noktaya doğru sevk edilecek ve yönlendirilecekler. Fakat bu noktaya doğru sevk edilip yönlendirildiklerinde, devletin etkinlikleri bireyin yerine geçmeyecek, bireyin etkinliklerinde ne gibi engeller varsa onları ortadan kaldıracak, bireyin etkinliklerinin birbirlerini nakz edecek, birbirlerini zarar verecek biçimde yürümelerine engel olarak topluluğun ortak ve genel çıkarlarını kollayacak biçimde sevk edecek ve yönlendirecektir... Devlet müdahale etmeyecek olursa memleketimizin gerek içerdeki bireysel çıkarların ekonomik etkinliklerinde, gerek dışardaki bireysel etkinliklerin memleket içindeki etkinliklerinde memleketin bütünlüğünü ve hattâ varlığını tehlikeye koymasına göz yummuş demektir.

İktisatta belirli hakim noktalar vardır. O hakim noktalara iktisadi hayattan çıkmış olanlar, her halde o memleketin bireylerini çıkarlarına alet olarak kullanabilirler. *Exploitation de l'homme par l'homme*, insanın insan tarafından ekspluvate edilmesi, budur... [Devlet] o hakim noktaları daima ve tamamen kendisi işgal edecek ve bu sayede memleketin bireyleri tarafından yapılan özel girişimleri koruyabilmiş olacaktır. Eğer o hakim noktaları liberalizmin anarşik durumuna terk edecek olursak, Baylar, on seneden beri elde edilmiş olan sonuçların hepsi bir senede ortadan kalkmış olacaktır.

İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2 Ekim 1930 tarihli konuşması, *T. B. M. M. Zabıt Ceridesi*, Cilt XXI.

5 1938'de Karabük Demir Çelik Fabrikası inşaatı.

II. Rejimin ideolojik temelleri

S Ö Z L Ü K

* Brakisefal

A. Ulusçu tarih bilincinin oluşturulması

Belge 1, 2 ve 3

■ 1930'lu yıllar Türk ulusçuluğunun pekiştirilmesi açısından son derece önemli yıllar oldu. Yeni bir ulusal bilinç yaratılması hedefleniyor, bu nedenle özellikle tarih ve dil meselelesi üzerinde önemle duruluyordu. Atatürk'ün kendisinin bizzat önderlik ettiği çalışmalar 1930'lu yılların ilk yarısında hız kazandı. Bu dönemde başka birçok ülkede görüldüğü gibi **tarih ulusal bilincin yaratılmasında araç olarak kullanılıyordu.** 1931 yılında daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alacak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması bu yönde atılmış önemli bir adımdı. Bu yıllarda Türkiye'de bugün dahi oldukça etkili olan Türk Tarih Tezi geliştirildi. **Bu teze göre Türkler kıtlık, kuraklık gibi nedenlerle Orta Asya'dan tüm dünyaya yayılmışlar, bu süreçte büyük medeniyetler kurmuşlardı.** Örneğin Ortadoğu'nun en eski medeniyetlerini yaratan Hititler, Sümerler gibi toplulukların Türk etnik kökeninden geldiği iddia ediliyordu. (Bu yıllarda kurulan Etibank, Sümerbank gibi kamu işletmelerinin adları bu tür kaygılarla verilmişti.) Türk Tarih Tezi'yle Türklerin ezelden beri önemli medeniyetler kurduğu vurgulanıyor, bu yolla ulusçu bir bilinç ve duyarlılık oluşturularak saygın bir ulusal kimlik yaratılmak isteniyordu. Bu tarihi görüşte altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu ikincil bir konuma itiliyor, İslam dininin Türkler üzerindeki etkileri de neredeyse hiç vurgulanmıyordu. Bu anlamda bu yeni tarih tezi dünyevileşen ve laikleşen Türkiye'ye daha fazla hitap etmekteydi. Ayrıca arkeoloji ve antropoloji çalışmalarına ağırlık verilerek "bilimsel" kanıtlar da üretilmeye çalışılıyordu. Örneğin Türklerin kafa yapılarının Avrupa'nın *brakisefal** kafa yapısıyla benzerliğine dikkat çekilerek Türklerin aynı zamanda Avrupa ailesinin de bir parçası olduğu anlatılıyordu.

B. Dil devrimi

Belge 4 ve 5

■ Türk ulusçuluğunun pekiştirilmesinde tarih tezi kadar dilin de önemli bir rolü olduğu düşünülmekteydi. Daha sonra Türk Dil Kurumu adını alacak Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1932) oluşturularak Türkçe'deki yabancı sözcüklerin, özellikle Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin temizlenmesi çalışmalarına hız verildi. **Amaç ulusal bir dil yaratmaktı, böylece dinsel ve "Doğu" etkisi çağrıştıran semboller giderek kültürden de dışlanabilecekti.** Hiç kuşkusuz böyle bir girişimde Osmanlıca ve Osmanlı kültürel yapısıyla araya mesafe konmasının da önemli bir rolü olmuştu. Türk ulusunu oluşturan temel ögelerden birinin Türk dili olduğu vurgulanmaktaydı. Bu nedenle eski Türkçe kitaplardan, Anadolu'dan, Kafkaslar'dan ve Orta Asya'dan "öztürkçe" sözcükler derlenmeye çalışıldı. Ancak öztürkçecilik hareketinin sınırlı bir etkisi oldu, çünkü dilin birdenbire değişmesi mümkün değildi. 1936 yılında başka bir kuram gündeme geldi: Güneş Dil Teorisi. Bu kurama göre bütün diller tek bir kök dilden türemiş, bu dil de Orta Asya'da doğmuş, buradan tüm dünyaya yayılmıştı. Türkçe ise bu kök dile en yakın dildi ve adeta tüm diller Türkçe'den türemişlerdi. Dolayısıyla yabancı kelimelerin Türkçe'den mutlaka atılması gerekmiyordu, çünkü zaten o yabancı kelimeler Türkçe'den türemişlerdi. "Dil Devrimi" olarak adlandırılan bu çalışmalarla ayrıca seçkinler ve halk arasındaki uçurumun da kapatılacağı düşünülmüştü. Atatürk'ün ölümünden sonra bu kuramlar çok fazla rağbet görmedi. Ancak Türk dili etrafında cereyan eden tartışmalar o yıllarda ulusal dil oluşturma kaygısının ne denli önem kazandığını göstermesi açısından önemlidir.

1 Türkçe ezan.

Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim bildiririm
Tanrı'dan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim bildiririm
Tanrı'nın elçisidir Muhammed

Haydi namaza

Haydi felâha

Namaz uykudan hayırlıdır[1]

Tanrı uludur

Tanrı'dan başka yoktur tapacak

[1] *Yalnız sabah ezanında söylenir.*

2 I. Türk Tarih Kongresi'ne katılanlar toplu halde (temmuz 1932).

3 Önerilmiş ancak halk tarafından benimsenmemiş sözcüklerden örnekler.

Aytıç	Muhatap
Kırımcı	Sarraf
Bağdamak	Telif etmek
Oydam	Telkin
Batkın	Müflis
Ödek	Tazminat
Betke	Makale
Özbelek	Nüfus kâğıdı
Bezekçi	Nakkaş, dekoratör
Sürgüt	Müshil
Değet	Temas
Şarbaylık	Belediye
Dizmen	Mürettip
Törümlü	Meşru
Dölerme	Tenasül
Tutmazlık	Tenakuz
Düzücü	Sahtekâr
Uçman	Tayyareci, pilot
Erece	Rütbe
Uram	Mahalle
Gerçin	Tahkik
Uygut	Tatbik
Gire	İthalat
Uzyönen	Mühtedi
Kamun	Nahiye
Verit	Teberru
Kavuştak	Nakarat
Yağınç	Suikast

"Osmanlıcadan türkçeye karşılıklar kılavuzuna katma", *Ülkü*, cilt V, sayı 27 (1935).

4 Soyadı Nizamnamesi.

Bakanlar Kurulu Karar Tarihi - No: 24/12/1934 - 2/1759
Dayandığı Kanun Tarihi - No: 21/06/1934 - 2525
Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi - No: 27/12/1934 - 2891

Madde 1 - Her Türk, öz adından başka soyadı da taşıyacaktır. Soyadı olmayanlar 02/07/1936 günlemecine kadar bir soyadı seçip 31inci madde hükümlerine göre bunu nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına yazdıracaklardır.

Madde 5 - Yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır.

Madde 6 - Soyadı ya yalnız olarak veyahut (oğlu) ile birlikte kullanılır.

Madde 7 - Yabancı ırk ve millet isimleri soyadı olarak kullanılamaz.

Madde 8 - Bir aşirete veya kabileye ilişik anlatan soyadları kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 9 - Eski ve yeni devlet kadrosundaki rütbe ve memuriyet bildiren soyadları kullanılamaz ve yeniden konamaz.

Madde 10 - Umumi edeblere uygun olmıyan veya gülünç veya iğrenç olan veya hakaret anlatan soyadları kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 11 - Tarihte ün almış büyüklere ilişik anlatan soyadları bu kişilere ilişik resmi kayıtlarla, belgelerle sabit olmadıkça kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 17 - Kadın evlenince babasının soyadını bırakıp kocasının soyadını alır.

Madde 21 - Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasının yanında bile olsa çocuklara soyadı seçme hak ve vazifesi babanındır.

1. Sizce soyadı kullanımının birey, toplum ve devlet açısından yararları nelerdir?
2. Yukarıdaki belgeyle Türk ulusçuluğu arasında nasıl bir bağ görüyorsunuz?

III. Düşünce dünyasıyla ilişkiler

A. Üniversite reformu

Belge 1 ve 2

■ Genç Cumhuriyet yönetiminin düşünsel hayat açısından üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de **üniversitenin yeniden yapılandırılması**ydı. Eski adı Darülfünun (Bilimler Evi) olan üniversiteye akademik olarak yetersiz olduğu ve Cumhuriyet reformlarına ilgisiz olduğu yolunda ciddi eleştiriler yöneltilmekteydi. Cumhuriyet reformlarına bağlı çağdaş bilim adamları yetiştirmek amacıyla 1933 yılında zamanın eğitim bakanı Dr. Reşit Galip'in öncülüğünde bir üniversite reformu yapılarak üniversite öğretim üyelerinin üçte ikisinin (yüz kişi) görevlerine son verildi. Bu süreçte İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Ağaoğlu gibi ünlü bazı profesörler üniversitedeki işlerini kaybettiler. Yeni yasa öte yandan İkinci Meşrutiyet döneminden beri var olan üniversite özerkliğini de ortadan kaldırdı. Rektör ve dekan seçimleri yerine atama usulü kabul edilmekteydi. Ayrıca üniversite reformu sonrasında, 1933'de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1934'de Milli Musiki ve Temsil Akademisi, 1935'de Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kuruldu; eski adı Mülkiye Mektebi olan kurum Siyasal Bilgiler Okulu adını aldı.

■ Türkiye'nin bilimsel gelişmesinde 1930'lu yılların özel bir önemi vardır. Bunun nedeni nazilerin elinden kaçarak Türkiye'ye sığınan çok sayıda Alman bilim adamının yaptığı katkılardır. Çoğunluğu Yahudi kökenli bu bilim adamları nazilerin iktidara gelmesi nedeniyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalmış, Türkiye'de tıptan hukuka, mimariden temel bilimlere kadar birçok dalda değerli katkılar yapmışlar, birçok bilim adamı yetiştirmişlerdir. Bu kişilerin bir kısmı savaştan sonra hem Avrupa'da hem de Amerika'da bilimsel gelişmelere büyük katkıda bulunacaklardı.

■ Üniversite reformu süreciyle paralel olarak üniversitelerde bir **İnkılâp Tarihi Enstitüsü** kurulması gündeme geldi. Bununla amaçlanan **Türk İnkılabının çeşitli yönlerinin topluma benimsetilmesi**ydi. Bu enstitüde dersleri dönemin tanınmış siyasi önderleri verdiler. İsmet İnönü, Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt gibi CHP içinde ve hükümetteki önemli kişilerin verdiği dersler basında da geniş ölçüde haber olmuştu. Bu derslerden Recep Peker'in, Yusuf Hikmet Bayur'un, Yusuf Kemal Tengirşenk'in ve Mahmut Esat Bozkurt'un dersleri sırasıyla *Recep Peker'in İnkılâp Dersleri Notları*, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, *Türk İnkılabı Dersleri/Ekonomik Değişmeler* ve *Atatürk İhtilali* başlıkları ile kitap olarak basılmıştır. "İnkılâp dersleri" o yılların Türkiyesi'nin düşünsel hayatını anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir.

B. Tek parti yönetimi ve basın

Belge 3 ve 4

■ CHP yönetiminin topluma ulaşmasında basının önemli bir yeri olduğu düşünülüyordu. Ancak, üniversite gibi, basının da iktidarla uyum içinde olması isteniyordu. Bu nedenle **1930'larda yasalarda yapılan birçok değişiklik hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı nitelikte oldu.** 1931'de kabul edilen Matbuat Kanunu hükümete ülke yararına uygun yayın yapmayan basın organlarını kolayca cezalandıracak yetkiler veriyordu. Böylesi esnek bir "ülke yararı" kavramına dayanılarak istenildiğinde hükümetin hoşuna gitmeyen her türlü yayının önü alınabilecekti. Örneğin, yönetime yakınlığı ile tanınan gazeteci Falih Rıfkı Atay bile o yıllarda gazetelerin bir telefonla kapatılabildiğini belirtmişti. 1934'te kabul edilen Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu ise polise "şüpheli" gördüğü kişiyi istediği kadar gözaltında tutma yetkisi veriyordu. Ceza Kanunu'nda 1936'da yapılan değişiklikle devlet çıkarlarının korunmasına yönelik adımlar atıldı ve cezalar ağırlaştırıldı. Bu değişiklikte Mussolini İtalyası'nın 1930 tarihli ceza yasası örnek alınmıştı. Yasa özellikle sosyalist ve komünist hareketleri yasaklayıcı maddeleriyle dikkat çekiyordu. 1938'de çıkarılan Cemiyetler Kanunu da dernekler üzerinde devlet denetimini artırmıştı.

1 Muhalif bir gazeteciye göre 1931 Basın Kanunu.

Amaç doğrudan doğruya bu kanunu eleştirmek olsaydı, onun Cumhuriyet sistemlerinden çok, **iki derece gerideki** sistemleri tatmin için kaleme alınmış maddelerden oluşmuş olduğunu söylemekte asla tereddüt edilmezdi. Gerçekten de, dünyanın hiçbir tarafında şu yolda uygulanmış bir kanun bulunmadığı ciddiyetle öne sürülebilir.

Arif Oruç, *Vatandaşın Birinci Hürriyeti* (İstanbul, 1932).

2 İstanbul Üniversitesi'nden çıkan kız öğrenciler.

3 Üniversite reformu sonrasında "İstanbul Darülfünunu" levhasının "İstanbul Üniversitesi" levhası ile değiştirilmesi.

Gazi Eğitim Enstitüsü. 4

5 Nazilerden kaçan bir profesör anlatıyor.

Günün Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, kamuoyuna yaptığı resmî açıklamasında, yeni kurulan üniversitenin lâğvedilen Darülfünun ile hiçbir ilişkisi olmadığını, kendi geleneğini kendisiyle başlatan tamamiyle yeni bir kurum olduğunu vurguladı. Türk Dil Kurumu daha uygun öz Türkçe bir karşılık bulana kadar, kurumun adı "Üniversite" olacaktı. Bakan, Türk kanun diline Avrupa dillerinden aktarılan bu deyimin anlamını açıklarken, bir üniversitenin temel görevinin pratik davranış biçimleri aramak yerine saf bilimsel bir kültür yaratmak olduğuna dikkat çekti. Gerçi bazı fakülteler, örneğin tıp ve hukuk fakülteleri, bir çeşit meslek okuludurlar; fakat, bu fakültelerin hazırladığı meslekler, son derece kapsamlı bir bilim kültürünü zorunlu kılar. Üniversite, herşeyden önce spekülatif düşüncenin odak noktası ve kaynağıdır ki, bu da bilim adamlarının işleridir. İşte, İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu sırasında bu görüşe özellikle önem verilmiştir. Nitekim hoca kadrosunun terkibi de bunu gösterir. Hoca kadrosu, üç gruptan oluşuyordu.

İlk grubu, lâğvedilen Darülfünun'dan devralınan ve gerçek bir bilim adamının özelliklerine sahip öğretim kadroları oluşturuyordu. İkinci grup, Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana Avrupa'da en iyi şartlar altında yetiştirilmiş ve hocalarının takdirini kazanmış olan genç kadrolardı. Bu profesör adaylarının, bir-iki yıl içinde üniversite doçenti unvanını kazanmaları bekleniyordu. Nihayet üçüncü grup da, yabancı profesörlerden meydana gelmekteydi.

Ernst E. Hirsch, *Hâtıralarım* (Münih, 1982).

IV. Atatürk ve İnönü

1 Zafer Heykeli (Ankara).

2 Bursa'da Atatürk Heykeli.

Atatürk heykelleri, rejime meşruluk kazandırmaktan başka ne işlev görüyordu?

A. Önder imajının önemi

Belge 1 ve 2

■ 1930'larda yaygın olarak göze çarpan kampanyalardan biri de, tek-parti yönetiminin önderi etrafında kenetlenen bir toplum yaratmaya ilişkin olanıydı. **Atatürk imgesinin siyasal yaşamda öne çıkarılması hedefleniyordu.** Bu anlayışta hiç kuşkusuz 1930'lu yıllarda çeşitli ülkelerde "şeflik" sistemlerinin yayılmasının da etkisi vardı. Atatürk "halaskâr" (kurtarıcı), "büyük", "ulu", "eşsiz", "yüce", "ölümsüz", "başöğretmen" gibi sıfatlar kullanılarak, adeta doğaüstü ve tanrısal bir niteliğe kavuşturulacaktı. Bazıları İsa'ya, Musa'ya, Nuh'a, Hızır'a, Mehdi'ye benzetmiş, bazıları Tanrıtürk demiş, Atatürk'e neredeyse mistik sıfatlar yakıştırılmış, onun şahsında Türk ulusunun cisimleştiği söylenmişti. Dönemin ünlü gazeteci yazarlarından Falih Rıfkı Atay, 1931'de "Kemalist inkılapçıların baş işlerinden biri Mustafa Kemal'i her gün daha iyi tanıtmaktır. Her tarafta Fırka ocaklarında Mustafa Kemal köşesi hemen yapmağa başlamalıyız" diye yazmıştı. Dönemin CHP belgelerinde devlet, "atası etrafında toplanan millet" olarak sunuluyordu. **Türkiye'nin siyasal sistemi, liderliğe aşırı bir önem veriyordu.** Daha sonra 1938'de cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü ise kendisine "Milli Şef" denmesini severek kabullenecek, paralara ve pullara Atatürk'ün yerine kendi resmini bastıracaktı.

B. Atatürk'ün ölümü

Belge 3 ve 4

■ 1924 ve 1927'de iki kez kalp krizi geçirmesine rağmen, Atatürk'ün sağlığı 1937'ye kadar genel olarak iyiydi. Ama durumu özellikle 1938 martından sonra karaciğer rahatsızlığından dolayı iyice kötüleşti. Bu gelişmeler bir yandan kamuoyundan gizlenirken, bir yandan da Ankara kulislerinde Atatürk'ün yerine kimin cumhurbaşkanı seçileceği konuşulmaya başlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 sabahı öldü. Cenaze törenine onbinlerce kişi katıldı, hatta izdihamdan on bir kişi hayatını kaybetti. Atatürk'ün cenazesi İstanbul Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak Ankara'da, Anıtkabir'e nakledileceği 1953 yılına kadar, Etnografya Müzesi'nde tuldu.

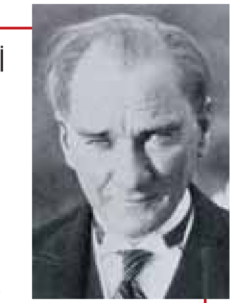
C. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi

Belge 5 ve 6

■ **İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de TBMM tarafından oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildi.** 26 Aralık'ta gerçekleştirilen Olağanüstü Kongre'de parti tüzüğünde değişikliğe gidilerek Atatürk partinin "ebedi genel başkanı", İsmet İnönü ise "değişmez genel başkanı" ilan edildi. İnönü'nün kendisi artık uzun yıllar "Milli Şef" olarak anılacaktı. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesi, 1937'de başbakanlıktan ayrılmış olmasına rağmen partideki gücünün hala etkili olduğunu gösteriyordu. Ayrıca partiden başka aday çıkmaması ve İnönü ismi üzerinde bir anlaşma sağlanması, parti önde gelenlerinin siyasal rejimde süreklilik olacağını tüm dünyaya göstermeleri açısından da önemliydi.

■ Bir kez daha hükümeti kurmakla görevlendirilen Celal Bayar, bu görevde fazla kalamadı. 1939 seçimlerinden sonra başbakanlığa İnönü'ye yakınlığıyla tanınan Refik Saydam getirildi. Yeni kabinede Atatürk'ün isteği ve yardımlarıyla yıldızları parlamış olan Celal Bayar, Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras gibi güçlü isimlere yer verilmedi. Bu kişiler bundan sonra önemli ve etkili mevkilere gelemeyeceklerdi. Öte yandan **İnönü, parti içindeki gücünü arttırma amacıyla geçmiş dönemlerdeki muhaliflerle barışma siyaseti güderek, Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılmış olan Kurtuluş Savaşı'nın bazı önemli isimlerinin de itibarlarını iade etti.** Bunlardan en önemlileri Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele gibi eski ünlü komutanlar, Hüseyin Cahit Yalçın gibi tanınmış muhalif gazetecilerdi. Bu kişilere Atatürk'ü eleştirmemeleri ve geçmiş olayları gündeme getirmemeleri koşuluyla CHP içinde etkin olabilecekleri sözü verildi.

BİYOGRAFİ

3 **Mustafa Kemal Atatürk**
(1881-1938)

Soyadı Kanunu uyarınca TBMM, Mustafa Kemal'e "Türklerin babası" anlamına da gelen "Atatürk" soyadını vermiştir (24 Kasım 1934). Romalıların, sevdikleri imparatorlarına verdikleri *pater patriae* (vatanın babası) lakabını anımsatan bu soyadının hem askeri başarıları hem de siyasal konumu açısından Mustafa Kemal'e yakıştığı söylenebilir. Ancak, "ata" sözcüğünün eski Türkçe'deki "yol gösterici" ya da "öğretmen" anlamlarının, kendine böyle bir işlev atfettiğine dair pek çok sözü dolayısıyla, Mustafa Kemal'ce daha çok benimsendiğini söylemek gerekir.

Ulus-devlet kurucusu olmakla birlikte Atatürk, ulusçudan çok, vatanseverdi. Nitekim ulusçuluğun kültürel ve ideolojik boyutlarıyla daha geç, Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu'nun (1932) oluşturuldukları, yani bütün dünyayı sarsan iktisadi bunalımın ülkede ideolojik bir boşluk hissettirdiği dönemde ilgilenmiştir. Atatürk'ün ideolojik spekülasyondan hoşlanmadığına ilişkin en güçlü kanıt, rejimini tanımlamaya çalışanlara karşı takındığı mesafeli tavırdır. Nitekim, iki dünya savaşı arasında Avrupa'da yaygınlaşan tek parti rejimlerinden esinlenmiş bir dizi rejim hayranı, 1930'larda "Kemalizm" adında bir doktrinden söz etmiştir. Atatürk bunların hiçbirini benimsememiş, böylesi yaklaşımların rejimin dinamizmini sekteye uğratacağını savunmuştur. Kendi yazdığı ve devleti herşeyin üstünde tutan "yurttaşlık bilgisi" kitabı *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'in manevi kızı Afet Hanım'ın imzasıyla yayımlanmasının (İstanbul, 1930) nedeni de aynıdır. Atatürk'ün, adını rejimine ya da günün siyasal gerçeğine vermek istememesi, ancak rejimini geçici görmesiyle ve gelecekte bu rejimin aşılmasını arzulamış olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla, Atatürk'ün ülkesinde demokratik bir gelenek yerleştirmeye çalışan, otoriter bir lider olduğunu söylemek abartılı olmaz. Aksi takdirde, her yaptığını yasama organı yoluyla yapmış olması, yahut 1924 Anayasası'nı kaldırmak bir yana, liberal ruhuna bile dokunmamış olması anlaşılamaz.

(Ayrıca bkz. s. 293 ve 309)

4 **Millet - Biz, yavrumuzu senden başkasına emanet edemeyiz!..**

"Millet"in kıyafeti hakkında ne düşünüyorsunuz?

5 **Atatürk'ün naaşı, Ankara İstasyonu'ndan TBMM'ne giderken, 20 Kasım 1938.**

BİYOGRAFİ

6 **Mustafa İsmet İnönü** ***(1884-1973)***

Parlak bir kurmay subay olarak şöhret yapan İsmet İnönü, Millî Mücadele döneminde önce İcra Vekilleri Heyeti'nde Genelkurmay Vekili, sonra da Batı Cephesi Komutanı oldu. Zaferden sonra Mudanya Bırakışması'nda gösterdiği başarı nedeniyle Dışişleri Bakanı oldu ve yeni Türkiye'yi Lozan Konferansı'nda temsil etti. Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte Başbakan oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sırasında bu görevden ayrılan İsmet Paşa, mart 1925'te yeniden başbakanlığa geldi ve 1937'ye kadar bu görevde kaldı. Atatürk'ün ölümü üzerine, 11 Kasım 1938'de Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı oldu.

İyi bir yönetici ve eylem adamı olan İnönü, Cumhuriyet döneminin en zor yıllarında Türkiye'nin kendi başına ayakta durabilmesini sağlamıştır. Cumhurbaşkanlığı döneminde ise, dış baskılara karşın Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmuştur. 1950'de cumhurbaşkanlığını Celal Bayar'a bırakan İnönü, 1972'ye kadar aktif siyasette yer almış, 1973'te ölmüştür.

V. Toplumun biçimlendirilmesi

A. Halkevlerinin kurulması

Belge 1, 2 ve 3

■ Yeni kurulan Cumhuriyet'in yeni bir toplum oluşturması hedefleniyordu. Bu doğrultuda girişilen bir dizi atılımın en önemlilerinden biri, hiç kuşkusuz **Halkevlerinin kurulması**dır. Halkevleri, 1931'deki parti kurultayının ardından, CHP'nin "halka gitmek" ve Cumhuriyet'in getirdiği reformları tabana yaymak amacıyla 1932 yılında gerçekleştirdiği uygulamalardan biridir. Türk Ocakları'nın binalarında faaliyet gösteren, bütçesi devlet tarafından karşılanan ve hem partinin hem de devletin güdümünde olan bu kuruluşlara valiler ya da kaymakamlar başkanlık ediyordu. **Halkevleriyle amaçlanan yetişkinleri eğitmek, kültür düzeylerini geliştirmek ve Cumhuriyet rejimine bağlı vatandaşlar yetiştirmekti.** 1930'lu yıllar boyunca Türkiye'nin pek çok büyük il ve ilçesinde 379 Halkevi kuruldu. Bu rakam 1946 yılına kadar 455'e çıktı. Halkevleri "seçkinci" yapıları nedeniyle halka gitmekte pek başarılı olamadılarsa da, ülkenin kültürel hayatında önemli gelişmelere öncülük ettiler. Birçok resim sergisine ve tiyatro temsiline ev sahipliği yaptılar. Halkevlerinin resmi yayın organı olan *Ülkü* dergisi de, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıldızı parlayacak birçok sanatçı ve bilimadamınının ilk yazılarını yayınladı.

B. Yerli malları kullanma kampanyası

Belge 4 ve 5

■ Cumhuriyet rejiminin toplumu seferber etme girişimlerine bir başka örnek, 1929 yılında gündeme gelen **yerli malları kullanma kampanyası**ydı. Atatürk'ün teşviki ve CHP'nin birçok önde gelen üyesinin aktif katılımıyla kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tüm yurtta yerli malları kullanımını yaygınlaştırmak için faaliyet gösterdi. **Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını azaltmayı, ulusal ürünlerin kullanımını arttırmayı ve Türk bankalarında tasarrufçuluğu özendirmeyi amaçlayan bu kampanya,** basın tarafından da önemli ölçüde desteklendi. Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde misafirlerine yurtdışından getirilen kahve yerine ıhlamur ikram etmesi, İsmet İnönü'nün parfüm kullanılmasına karşı çıkması, kentli üst gelir grubundan insanların yerli malı giysilerin kullanımına özendirilmeleri bu kampanyada öne çıkan bazı temalardı. Özellikle öğretmenlerin ve annelerin bu konuda bilinçlendirilmesi hedefleniyordu. Sürekli sergiler ve okullarda yürütülen kampanyalarla daha sonraki yıllarda da kutlanan yerli mallar haftası 1930'lardan kalan bir Cumhuriyet mirası olacaktı. Aktif bir kampanya olarak onyıllarca sürmesi, bir tür ulusal ekonomi anlayışını dile getiren bu deneyin ülkemiz tarihindeki önemini gösterir.

C. Bayramlar

Belge 6

■ **Toplumun yeni rejimi kutlama yoluyla söz konusu rejime iştirak etmesi anlamına gelen ulusal bayram günleri de Cumhuriyet'in simgeleştirilmesi açısından önemliydi.** Kutlamaların alabildiğine görkemli olmasına özen gösterilen Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıldönümü bunun en iyi örneğidir. Ne var ki, II. Meşrutiyet'te 23 Temmuz gününün ulusal bayram kabul edilmesiyle başlamış olan bu gelenek Cumhuriyet döneminde biraz abartılmış, Cumhuriyet'in ilan edildiği günün yanısıra Milli Mücadele'nin önemli dönemeçlerini temsil eden 23 Nisan, 19 Mayıs ve 30 Ağustos günleri de ulusal bayram günü ve resmi tatil kabul edilmiştir. Ancak, eğitim yoluyla vatandaşlık bilincinin aşılanmasının ne kadar uzun erimli ve pahalı bir yatırım olduğu düşünülecek olursa, okuma-yazma oranının % 10'larda olduğu bir dönemde bu bayramların gördükleri işlev daha iyi anlaşılacaktır.

1 Yerli malı propaganda afişi.

2 Yerli malı propaganda afişi.

3 Kastamonu Halkevi inşaat halinde, 1939.

4 **29 Ekim 1933.** Gazi Mustafa Kemal, 10. Yıl nutkunu okurken; sağ başta Başbakan İsmet Paşa ve CHF Genel Sekreteri Recep Bey.

5 Köyde Cumhuriyet Bayramı.

S Ö Z L Ü K

* Süfrajet *(Suffragette)*

D. Cumhuriyet ve kadınlar

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 1930'larda kadınların toplumsal ve siyasal yaşamı ile ilgili önemli gelişmeler oldu. Gerçi **Türkiye'de kadınlar 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'la tek eşlilik, boşanma, miras ve çocukların velâyeti konularında erkeklerle eşit haklara kavuşmuşlardı,** ama siyasal yaşama katılma hakkını ancak 1930'larda elde edebildiler. Bu gelişmede CHP ileri gelenlerinin konuya olumlu yaklaşmaları kadar, 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin propaganda faaliyetlerinin de önemli bir rolü vardı. Birliğin kuruluş amacı, "siyasî nitelik taşımayan her türlü etkinliği yapmak, kadınlarla ilgili meselelerde, aile ve toplum hayatında, çalışma hayatında, fikir alanında kadınların ilerlemesi ve yükselmesi için faaliyet göstermek, medeniyet içinde kadının yer almasını sağlamak, kadınları ve genç nesilleri ilerleme anlayışı içinde eğitmek, Cumhuriyet rejimini benimsetmek, yoksul ve kimsesiz kadınlara yardımcı olmak ve onları çalışmaya teşvik etmek" olarak ilan edilmişti (Leyla Kaplan). 1930 belediye seçimleri yaklaşırken Birliğin yerel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ile ilgili faaliyetleri olumlu rol oynadı ve kadınlar ilk kez bir yerel seçimde oy kullanma hakkına kavuştu. Ardından, **1934 yılında kadınlara genel oy hakkı verildi ve ertesi yıl yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekili Büyük Millet Meclisi'ne girdi.** Türk Kadınlar Birliği aynı yıl İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'ne ev sahipliği yaptı. Ancak Birlik bu gelişmelerin hemen ardından, hükümetten gelen telkinler nedeniyle kapatıldı. Kapatılma gerekçesi, 1930'ların ilk yarısında kapatılan başka kuruluşlar gibi, artık partiden özerk yapılanmalara gerek kalmamış olmasıydı.

■ Özerk örgütlerini kaybetmelerine karşın kadınlara Cumhuriyet'in getirdiği kazanımlar devam etti. Özellikle eğitim alanında önemli gelişmeler sağlandı. Harp Okulları dışındaki tüm okullara kız öğrenci alınmaya başladı. 1930-1940 yılları arasında devam eden örgün eğitim alanındaki çalışmalar sayesinde, örneğin, teknik okulların sayısında kız öğrencilerin lehine bir durum ortaya çıkmış, 1928 öğretim yılında 9 erkek, 2 kız teknik öğretim okulu varken, 1938-1939 ders yılına gelindiğinde 11 erkek ve 13 kız teknik eğitim okulu açılmıştı. Ancak, eğitim olanaklarından yararlanma anlamında kızların sayıları erkeklere oranla yine de düşük kaldı. Örneğin, **1935 yılında erkeklerin % 70,6'sı, kadınların ise % 90,2'si okuma yazma bilmiyordu.**

E. Gençlik ve spor

Belge 5 ve 6

■ Devletin ve CHP'nin 1930'larda toplumsal yaşamın her yönüne müdahale etme girişimi kendini gençlik ve spor alanında da hissettirdi. Bunda CHP'nin birçok Avrupa ülkesinde gündeme gelen gençlik teşkilatı kurma niyeti kadar ülkedeki spor teşkilatlarının kendi içlerinde yaşadıkları problemlerin de rolü vardı. **1935'te toplanan CHP'nin Dördüncü Kurultayı'nda spor ve gençlik örgütü meselesi yeni parti programının en kapsamlı maddelerinden biri olarak yer aldı.** Öte yandan parti-devlet bütünleşmesi olarak adlandırılan süreç daha merkezi, daha düzenli ve tek renkli bir spor örgütlenmesine giden yolu açtı. CHP programının 52. maddesine göre Türk gençliğinin, kendisini "*temiz bir ahlâk, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacağı*" tespit edilmişti. Buna göre, "*bütün Türk gençliğine şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa inançlarını besleyecek beden eğitimi verilecek, ve gençlik, devrimi ve bütün erginlik şartları ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları, bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeğe hazır tutan bir düşünüşle yetiştirilecekti.*" Ayrıca bu maddeye göre "*okullarda, devlet kurumlarında ve fabrikalarda bulunanlar, yaşlarına göre beden eğitimi ile uğraşmak yükümlülüğü altına alınacak*"tı. **1936'da spor işleri pratikte CHP'nin yönetimi altına girdi.** 1938'de çıkarılan Beden Terbiyesi Kanunu ile gençlere "boş zamanlarında gençlik kulüplerine girme ve fiziki egzersizlere katılma yükümlülüğü" getiriliyordu. CHP yönetimi bu yolla toplumsal disiplini sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu kanunun, 1945'e kadar fiilen uygulanmasına çalışıldıysa da, pek başarılı sonuçlar verdiği söylenemez.

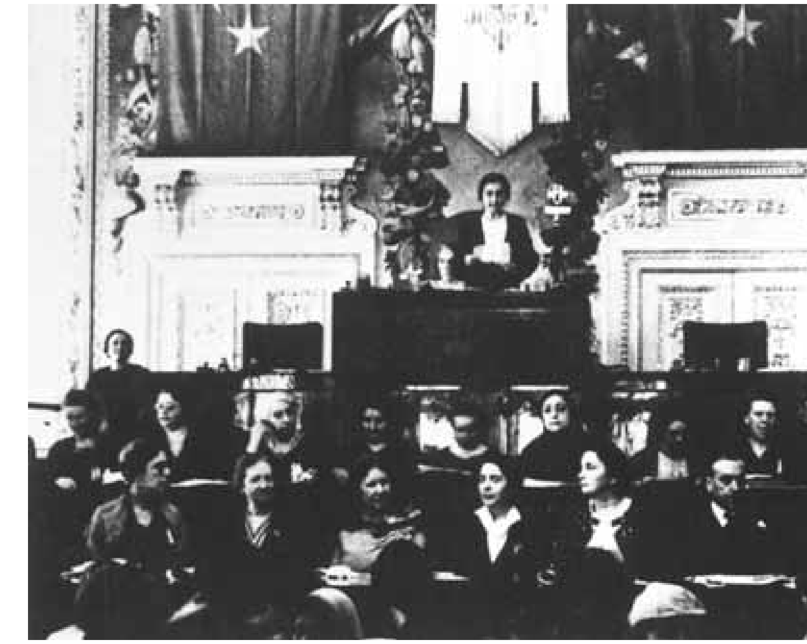
1 Spor Marşı.

Gül, oyna, koş!
Spor ne hoş!
Golf, eskrim, tenis, hokey...
Hep ayni şey!
Hepsinde maksat birdir:
Sağlam vücut, sağlam fikir!
Unutma ki, genç sporcu:
Senin için meslek borcu,
Tehlikeden hiç yılmamak,
Doğruluktan ayrılmamak,
Mert olmaktır. Sende eğer
Varsa böyle meziyetler;
Seni bütün bir memleket,
Büyük, küçük bütün millet,
Bey, efendi, ağa, paşa;
Alkışlarız hep: Şa!...Şa!...Şa!...

Orhan Seyfi (Orhon), "Spor Marşı", *Yeni Türk*, sayı 9 (1933).

2 1935'te seçilen 18 kadın milletvekilinden biri: Satı Çırpan.

3 Süfrajet Kongresi. Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 12. Kongresi, 18 Nisan 1938'de İstanbul Yıldız Sarayı'nda toplandı.

Öğretmen Okulu öğrencileri, jimnastik dersinde (İstanbul). 4

5 İzciler, Cumhuriyet Bayramı'nda yeni Meclis binasının önünden geçerken.

SÖZLÜK

* Kozmopolit

F. İşçiler ve çalışma hayatı

Belge 1, 2 ve 3

■ **1930'lar Türkiye'de işçi sınıfının oluşmasında başlangıç yıllarıydı.** Gerek işçilerin niteliğinde, gerekse yasal mevzuatın gelişimindeki değişimler, daha sonraki yıllara etkileri açısından son derece belirleyici oldu. 1920'lerde işçilerin birçoğu geldikleri köylerle bağlarını koruyan, mevsimlik işçilerdi. 1930'larda yavaş yavaş gerçek anlamda kentli işçilerin oluşmaya başladığı görüldü. Bu gelişmede hiç kuşkusuz devlet eliyle kurulan sanayi tesislerinin bu dönemde ortaya çıkmasının rolü vardı. **1930'larda ülkede bir milyona yakın işçi bulunurken, bu sayının dörtte birini sanayi işçileri oluşturmaktaydı.** Ancak sanayideki bu işçilerin çoğu özel sektörden çok devlet fabrikalarında çalışmaktaydılar. Bu nedenle kendilerini işçi olarak görmekten çok, adeta bir memur olarak algılamaktaydılar.

■ **1936'da çıkarılan İş Kanunu** da etkileri açısından **Cumhuriyet dönemi çalışma hayatını belirledi.** CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in deyimiyle bu yasa bir "rejim yasası" idi ve "ulusal" bir işçi sınıfı yaratmayı hedefliyordu. Bu anlamda **CHP işçilerle olan ilişkisine son derece önem vermekteydi.** Eskiden on iki saate kadar çalışmak sık görülen bir olguyken, bu kanuna göre işgününün sekiz saatle sınırlandırılması işçiler açısından önemli bir kazanımdı. **Ancak kanun** aynı zamanda **işçilere grev yapma ve sendika kurma gibi haklar tanımıyordu.** 1929 ile 1933 yılları arasında İzmir ve İstanbul gibi kentlerde çeşitli grevler yapılabilmişti gerçi; ama artık yasal olarak greve gitmek mümkün olmayacaktı. Bu açıdan yasa yıllarca Türkiye'de işçilerin örgütlenme ve hak arama mücadelelerinde önemli sıkıntılar yarattı.

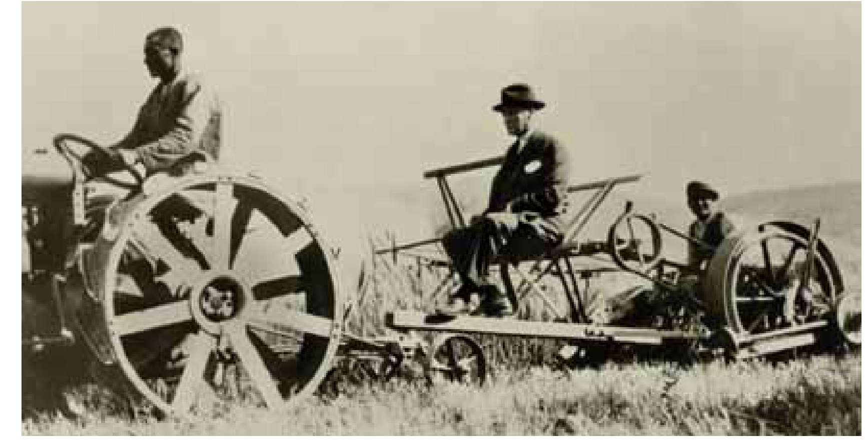
G. Köy ve köylüler

Belge 4, 5 ve 6

■ **Türkiye'de köylüler 1930'larda nüfusun neredeyse yüzde sekseninin oluşturuyorlardı;** yani köylü demek, neredeyse halkın kendisi demekti. 1925'te aşar vergisinin kaldırılması köylüler için önemli olmuşşa da, yeni tüketim vergileri konması ve dünya ekonomik bunalımı nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi köylüleri zor durumda bırakmıştı. Genç cumhuriyetin ekonomik açıdan zayıflığı köylerin kalkındırılmasını zorlaştırmaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin kırk bin civarındaki köylerinin birbirlerinden uzak coğrafi konumu da oralara ekonomik açıdan ulaşılmasını zorlaştırmaktaydı.

■ Bütün bu olumsuzluklara rağmen **1930'ların en önemli atılımlarından biri de köye ve köylüye yönelik köycülük adında bir hareketin başlamasıdır.** Gerek CHP'nin kırsal kesimdeki gücünü artırmayı, gerekse dünyayı kasıp kavuran büyük ekonomik bunalım nedeniyle zor günler geçiren köylülerin durumunu iyileştirmeyi hedefleyen bu hareket büyük bir enerjiyle gündeme getirildi. Bir yandan Türk aydınları köylere gitmeye teşvik edilirken, diğer yandan da Halkevleri gibi kurumlarla da köy ve köy hayatı üzerine çalışmalar özendirilmekteydi.

■ Köycülük bir ideoloji olarak köyleri ve köylüleri şehirlere karşı üstün tutan bir ideolojiydi. **Köy ve köylü yüceltilirken, şehir ve şehirliler eleştiriliyordu.** Köylüler Türk ulusunun aslını oluşturan, ulusal gelişmede belirleyici, saflığı bozulmamış, asil, akıllı ve değişime açık insanlar olarak tasavvur ediliyorlardı. Köycülerin en ayırdedici özelliklerinden biri şehirleşmeye karşı oluşları ve sanayileşmenin getirebileceği toplumsal sorunlardan duyulan korkuydu. Şehirler *kozmopolit**liği, toplumsal sınıf çatışmalarını, işsizliği, ekonomik bunalımları, işçi grevlerini, devletin kısıtlı toplumsal kontrolü gibi şeyleri simgeliyordu. Böyle olunca da **köylülerin köylerinde tutulması** köycülerin önemle üzerinde durdukları konuların başında gelmekteydi. Köycülük CHP önde gelenleri tarafından büyük ölçüde desteklenmişti; örneğin 1930'ların başında Maarif Vekili olan Reşit Galip, köycülüğüyle bilinen birisiydi. 1940'ların ilk yarısında CHP'nin genel sekreteri ise "sanayi ve sanayileşmiş medeniyetin düşmanı" olarak tanınan Memduh Şevket Esendal'dı. Köycülük hareketi 1930'larda büyük ölçüde ayakları pek de yere basmayan "romantik" bir hareket olmakla beraber, köycü düşünceler Köy Enstitülerinin 1940'da resmen hayata geçirilmesiyle önemli bir ivme kazandı.

1 **Atatürk, Orman Çiftliği'nde köylülerle biçerdöver üstünde.**

3 **İş Kanunu.**

Cumhuriyet döneminde iş, işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen ilk kapsamlı yasa olan 3008 sayılı İş Kanunu, 8 Haziran (1936'da) TBMM'nde kabul edildi.

Yasa, beden gücüyle çalışması fikrî çalışmasından fazla olanları işçi olarak tanımladı ve kapsamına aldı; fikrî çalışması fazla olanları ise Borçlar Kanunu'nun hizmet akdine ilişkin hükümlerine bağlı bıraktı. Yasanın kapsamı bir iş yerinde çalışan işçi sayısı esas alınarak çizildi; İş Kanunu günde en az on işçi çalıştıran işyerlerinde uygulandı. Yasa işçilerin ücret ve çalışma süresini (günde sekiz saat), işyerleinde güvenlik önlemleri alınmasını düzenledi, çocuk ve kadın işçileri koruyucu hükümler getirdi, işçilerin keyfî olarak işyerlerinden çıkarılmasını önleyici sınırlar çizdi. Grev ve lokavt yasaklandı, iş uyuşmazlıklarının uzlaştırma ve tahkim yoluyla çözülmesi zorunlu tutuldu. Yasada iş ve işçi bulunması kamu hizmeti sayıldı ve devletin bu hizmeti yürüteceği belirtildiyse de bu hizmeti verecek İş ve İşçi Bulma Kurumu ancak 1946'da kurulabildi. Yasada yer alan asgari ücret ve işçi sigortalarına ilişkin yasalar ise daha sonraki yıllarda çıktı.

"Yeni İş kanunu kabul edildi", *Cumhuriyetin 75 Yılı*, cilt I (İstanbul, 1998).

4 **Yeni Hızla Köye Doğru.** 1940'ta kurulacak olan Köy Enstitülerinin habercisi çalışmaları aktaran bir kitap (Ankara, 1939).

5 **Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, Ankara.**

2 **1930'larda toprak meselesi.**

a. Milli ekonominin temeli tarımdır. Bunun içindir ki, tarımda kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlar ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır...

Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünmez bir nitelik alması... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır...

Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'nin 5. dönem 3. Toplantısını Açış Konuşması, 1 Kasım 1937.

b. Bugün memleketin beş milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar ancak kara ekmek yiyebilecek haldedirler. Türk köylüsü Türk'ün efendisidir demek âdeta süsten ibaret kalıyor. Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır... Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak Türk'ün ve toprağın efendisi yapmak bizim en birinci borcumuzdur.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın konuşması, *Hakimiyeti Milliye*, 15 Haziran 1934.

1. Atatürk'ün ülkede topraksız köylü bırakılmaması konusundaki kararlılığı neden önemlidir?

2. Sizce büyük bir topraksız köylü kitlesi olması ülkede ne gibi sorunlara yol açabilir?

VI. 1930'larda Türkiye'nin dış politikası

S Ö Z L Ü K

* Pragmatizm

1 Rejimin sözcüsü *Hakimiyeti Milliye* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey'den iki kitap: *Yeni Rusya* (Ankara, 1931) ve *Moskova - Roma* (İstanbul, 1932).

A. "Yurtta barış, dünyada barış"

Belge 1, 2 ve 3

■ 1930'lar dış politika açısından tüm dünyada sorunlu yıllar oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan zararlı çıkıp sınırların yeniden gözden geçirilmesini arzu eden devletlerle statükoyu koruma eğiliminde olan devletlerin çatışması gündeme geldi. ABD'nin kendi içine kapanması, Fransa'nın ekonomik ve askerî olarak yeterince güçlü olamaması ve Birleşik Krallık'ın kararsız ve çatışmayı göze alamayan tutumu, sınırların gözden geçirilmesi gerektiğini savunan Almanya ve İtalya gibi devletleri güçlendirdi. **Türkiye ise mevcut dünya dengesinin değişmemesi yolunda bir politika geliştirmeye çalışıyor, "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışını hayata geçirmeyi arzuluyordu.** Bu yıllarda Türkiye'yi en çok Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunlar meşgul etti. Ülkenin dış politikasındaki en temel yönelimlerden biri de kuzey komşusu **Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri sürdürmek** oldu. Sovyetlerle dostluk politikası CHP yönetiminin herhangi bir şekilde sosyalizme yakınlık duymasından kaynaklanmıyordu. Aksine, sosyalist akımlar ülke içinde büyük ölçüde baskı altına alındı, bazı sosyalistler faaliyetlerini yasadışı Türkiye Komünist Partisi kanalıyla yeraltında sürdürmek zorunda kaldılar. Sovyetlerle iyi ilişkiler yürütme çabası ise, daha çok Kurtuluş Savaşı günlerinden kalan ve *pragmatizm** ekseninde gelişen, güçlü komşu ülkeyle dostluk kurmaya dayalı anlayıştan kaynaklanıyordu.

B. Türkiye ve Balkanlar

Belge 4 ve 5

■ **Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girdi.** Milletler Cemiyeti I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler tarafından uluslararası ilişkilerde istikrar sağlamak amacıyla kurulmuştu. Türkiye'nin bu cemiyete girmesi kendi barış ve güvenliğini koruma kaygıları yanında uluslararası alanda yalnızlığını giderme amacını da taşıyordu. **Türkiye yine benzer nedenlerle 1934 yılında Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya ile birlikte Balkan Antantı'nı imzaladı.** Anlaşmayı imzalayan dört devlet birbirlerine Balkan sınırları konusunda güvence veriyor ve çıkarlarına yönelen bir tehdit durumunda birbirleriyle görüşmelerde bulunmayı taahhüt ediyorlardı. Ancak Bulgaristan ve Arnavutluk'un katılmaması ve İtalya ile Almanya'nın bölgedeki nüfuzlarını arttırmaları nedeniyle, Antant pek işlevsel olamadı, 1940 yılında dağıtıldı.

■ Türkiye her iki uluslararası adımda da komşusu ve iyi ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği ile görüş alışverişinde bulunmuş, Sovyetlerin endişelerine karşılık güvence vermişti. İki ülke arasındaki yakın ilişkiler sadece dış politikayla da sınırlı kalmıyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1930'lardaki sanayi planlarına teknoloji ve insan gücü sağlayarak destek oldu. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra gergin bir hal aldı. Sovyetler Birliği'nin önerdiği Stalin-Atatürk görüşmesi de gerçekleşmedi.

C. Türkiye ve Ortadoğu

Belge 6 ve 7

■ **1930'larda Ortadoğu'yu ilgilendiren gelişmelerde de aktif rol oynamak isteyen Türkiye, 1937 yılında Irak, İran ve Afganistan'ın yer aldığı Sadabad Paktı'na katıldı.** Taraflar ortak sınırlarına saygı gösterecekleri, saldırı amaçlı hiçbir gruba katılmayacakları ve birbirlerinin içişlerine karışmayacakları konusunda anlaşmaya vardılar. Sadabad Paktı'nın imzalanmasında, Mussolini'nin İtalya'nın geleceğinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi ve 1935 yılında Habeşistan'a saldırması etkili olmuştu.

■ İtalya, 1930'larda siyasal yaşamı Türk yöneticiler tarafından merakla izlenen, ancak dış politikada Türkiye'ye karşı önemli bir tehdit olarak algılanan bir ülkeydi. Falih Rıfkı Atay gibi önde gelen birçok yazar İtalya'daki Mussolini rejimiyle Stalin Rusyası'ndaki siyasal ve toplumsal gelişmeleri ilgiyle izlediler.

2 Irak Kralı Faysal'ın ziyareti (temmuz 1931).

3 Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras (1883-1972).

4 Başbakan İsmet Paşa, Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos ile (ekim 1930).

5 Başbakan İnönü'nün SSCB'ni ziyareti.

S Ö Z L Ü K

* Manda (*bkz. s. 278 ve 280*)

D. Boğazların durumu

Belge 1, 2 ve 3

Türk dış politikasını ilgilendiren en önemli gelişmelerden biri de 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi oldu. Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi gereğince Boğazlar bölgesi silahtan arındırılmış ve Boğazlardan geçişi denetlemek üzere Uluslararası Boğazlar Komisyonu kurulmuştu. Bu anlaşmaya Milletler Cemiyeti, özellikle de Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Japonya garanti vermişlerdi. Ancak Milletler Cemiyeti'nin uluslararası barış ve güvenliği koruyacağı yönündeki umutlar kısa sürede sönünce, Türkiye bu sözleşmenin değiştirilmesi için uluslararası bir konferansın toplanması yönünde talepte bulundu. Söz konusu konferans 1936 yılında İsviçre'nin Montreux kentinde Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, Fransa, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Japonya ve Türkiye'nin katılımıyla toplandı. Birleşik Krallık, Akdeniz'e iniş yollarının güvenliği açısından, Sovyetler Birliği ise Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin haklarını genişletmek amacıyla Türkiye'nin taleplerini olumlu karşıladılar. **Bu sözleşmeyle Boğazlar Komisyonu kaldırılarak Boğazların egemenliği Türkiye'ye verildi.** Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişi serbest bırakıldı. Bir savaş durumunda Türkiye taraf ise gerekli gördüğü tedbirleri alabilecek, taraf değilse savaşan ülkelerin gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanacak, barış durumunda ise Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelere diğerlerine göre daha geniş olanaklar sağlanacaktı. (Özellikle bu son madde Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği arasında tartışma konusu oldu.) Sözleşme 20 yılla sınırlandırıldıysa da, taraflardan hiçbiri sözleşmeyi fesh etme yönünde bir talep getirmediklerinden hala yürürlüktedir.

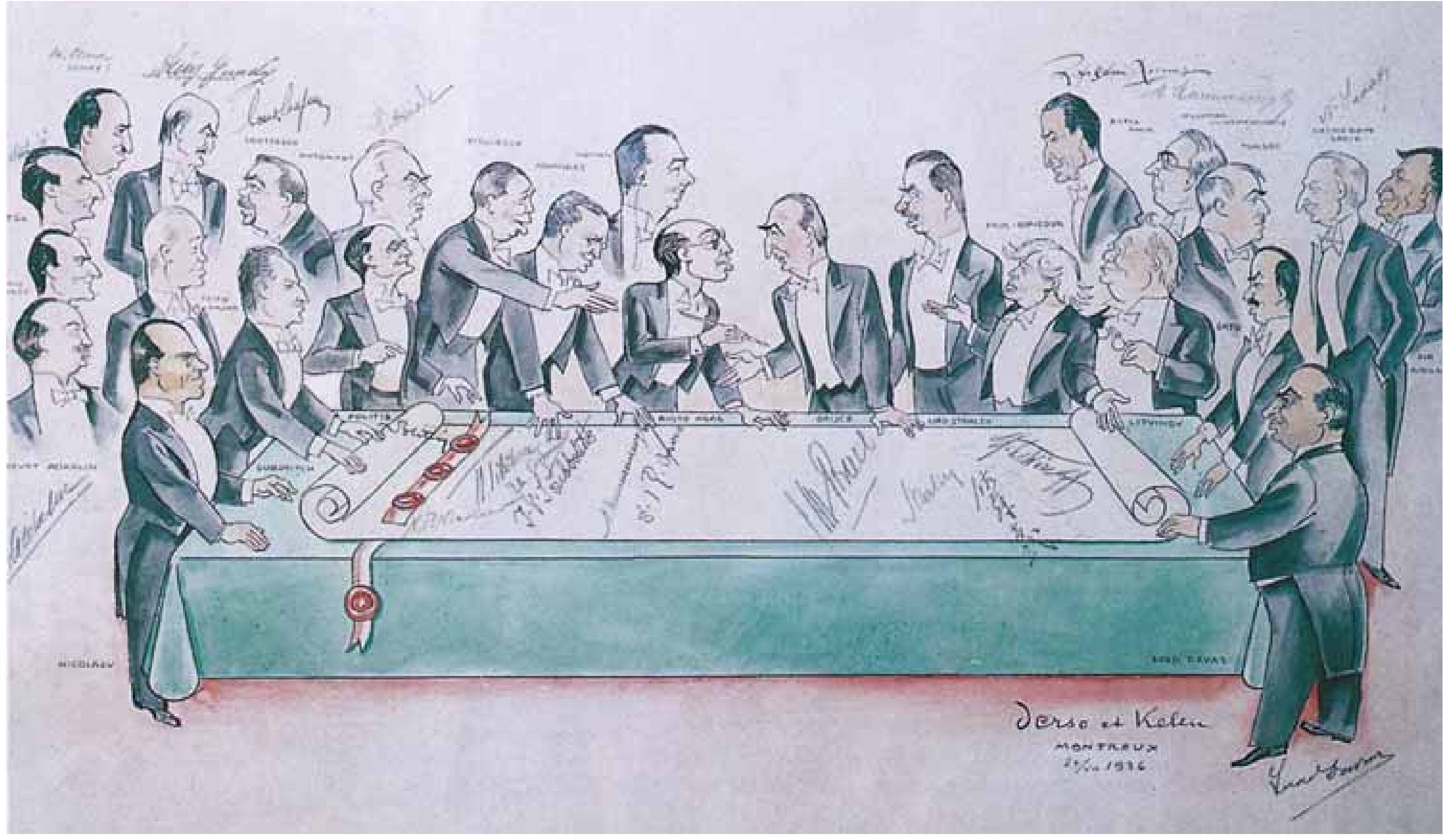
E. Hatay'ın Türkiye'ye katılması

Belge 4 ve 5

Hatay Sancağı 1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış politika alanındaki en önemli meselelerinden biriydi. Milli Mücadele yıllarında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile Hatay Türkiye sınırları dışında bırakılmıştı. 1923 eylülünde Suriye'deki Fransız *manda**'sı Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilince, Hatay da Fransız manda yönetimi altına girdi. Bu durum Fransa'nın 1936 eylülünde Suriye'ye bağımsızlık vermesine kadar sürdü. Türkiye 1936 ekiminde Fransa'ya nota vererek İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını talep etti. Fransa ise Suriye'yi parçalamaya hakkı olmadığı cevabını verdi. Sorun, aynı yılın aralık ayında ve ocak 1937'de Milletler Cemiyet'inin gündemine geldi ve Birleşik Krallık dışişleri bakanı Eden'in uzlaştırıcı tavrıyla bir anlaşmaya varıldı. **Bunda Avrupa'da esen savaş rüzgarlarının ve Türkiye'ye ihtiyaç duyulmasının büyük etkisi olmuştu.** İmzalanan anlaşmayla, İskenderun ve Antakya'nın içişlerinde bağımsız olması, ancak dışişlerinde bazı koşullar altında Suriye'ye bağlanması kabul edildi. Türkçe zorunlu dil olarak tanındı (daha sonra Arapça'ya da bu statü verildi). Zorunlu askerlik uygulamasına gidilmedi ve Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ile Fransa'nın garantisi altına alındı. Anlaşma Suriye Parlamentosu tarafından protesto edildi, ülkede Fransızlara karşı gösteriler yapıldı. Sancak'ta 1937'de yapılması gereken seçimler olumsuz gelişmeler nedeniyle yapılamadı. Türkiye artan gerginlik üzerine sınır bölgesine otuz bin asker gönderdi. Bu arada Avrupa'da uluslararası ilişkilerin gerginleşmesi ve o tarihe kadar bu durumun sürdürülmesinden memnun olan ülkelerin Türkiye'ye olan ihtiyaçlarının artması, Fransa'nın tutumunda bir yumuşama sağladı. 3 Temmuz 1938'de Fransa ile Türkiye arasında yapılan askerî anlaşma ile Sancak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi statüsü koruma altına alındı. Buna göre, Sancak'ın iç ve dış güvenliğini sağlayacak 6.000 kişilik kuvvete taraflar 2.500'er asker verdiler. 1938 ağustosunda Türkiye'nin istediği seçim sistemine göre yapılan seçimler sonucunda, Türk topluluğu 40 sandalyeden 22'sini kazandı. Aynı yılın eylül ayında bağımsız Hatay Devleti ilan edildi. **29 Haziran 1939'da ise Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı aldı.**

1 **Hatay'a giden Türk birliğinin komutanı Asım Gündüz Paşa'nın karşılanması (1939).**

2 **Derso ve Kelen'in Montreux Antlaşması'nın (20 Temmuz 1936) imza törenini gösteren ve üzerinde katılımcıların imzaları bulunan karikatürleri.**

3 **Bir başarı öyküsü.**

[H]atay'ın, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki en önemli başarılarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Hatay sorunu, Millî Mücadele'den itibaren yeni Türk devletinin dış politikasındaki öncelikleri arasında yer almıştır. Hatay'ın bir ulusal sorun haline gelmesinin nedenleri arasında, Misak-ı Millî'de belirlenen ilkelere uygunluğu, ya da çoğu kez söylenegeldiği gibi, İskenderun Sancağı'nda, "ezici bir Türk çoğunluğu"nun yaşıyor olması sayılabilir.

Ancak, Hatay'ın bir ulusal sorun haline gelmesini sağlayan temel etmen, bölgede yaşayan Türklerin, Fransız işgalinin ilk günlerinde silahlı direniş biçiminde başlayan, manda yönetiminin kurulmasından sonra ise, Sancak topraklarında ve Türkiye'de siyasal ve kültürel alanda sürdürülen Türkiye'ye katılma mücadelesi olmasıdır...

...

Türkiye, Hatay'la ilgili taleplerini öne sürerken üç önemli noktayı sürekli gözönünde bulundurmuştur: Bunlardan birincisi, Avrupa'daki güçler dengesinin ve yaklaşmakta olan çatışmanın doğru "okunması" yoluyla, gerçekleşmesi mümkün olabilecek hedefler belirleyerek "imkânsızı istememek"tir. İkincisi, taleplerinin karşılanması halinde, karşı tarafın isteklerinin de dikkate alınabileceğini vurgulamaktır. Üçüncüsü ise, tüm bunları yaparken zamanlamaya azami dikkat göstermektir.

...

Hatay sorununda Türkiye'nin başarısı, doğru amaçlara ulaşmak için doğru araçların doğru zamanda kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu özellikleriyle Hatay sorunu Türk dış politika tarihinde önemli bir "başarı öyküsü" oluşturmaktadır.

Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)* (İstanbul, 2005).

4 **Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk süvarileri Hatay'a girişlerinde, 5 Temmuz 1938.**

SENTEZ

1930'larda dünya çapında yaşanan büyük ekonomik, siyasal ve toplumsal çalkantılar arasında Türkiye, her anlamda kendisini yeniden oluşturmaya çalıştı. Ekonomide devletçilikten tek-parti yönetiminin perçinlenmesine, bir dizi yeniden yapılanma gerçekleştirildi. Özellikle siyasal rejimin oturması açısından önemli ideolojik atılımlar yapıldı. "Altı Ok", Türk Tarih Tezi gibi oluşumlar bunlardan en önemlileri arasında sayılabilir.

Otoriter rejimlerin bu yıllarda gösterdiği gelişme dünyayı derin bir kutuplaşmaya sürükledi. Bu ortamda bir tür denge politikası izleyerek kendisini korumaya çalışan Türkiye, Hatay sorununu çözmeyi de başardı.

İç politikada ise, CHP yönetimi Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi bir dizi atılımla inkılapların altyapısını kurmaya çalıştı. Ülkenin bir demiryolu ağıyla kaplanmasına yönelik çabalar, ekonomik ve toplumsal bütünleşmeyi hızlandırmayı amaçlıyordu.

Özellikle kadınların sosyal durumlarının geliştirilmesi gibi bir dizi önemli konuda büyük adımlar atılmasına rağmen, 1930'lar Türkiyesi henüz bir köylü toplumuydu. Yaygın milliyetçi söyleme rağmen milletin % 80'ini oluşturan köylüler ekonomik, toplumsal ve siyasal açılardan ulusal hayatla tam olarak bütünleşememişlerdi.

KARIŞTIRMAYALIM

Tek-parti yönetimi ve tek-parti rejimi

Türkiye'de, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapandıktan sonra görülen **tek-parti yönetimi**, fiilî bir durumdur. 1930-1945 döneminde başka parti kurulmasını yasaklayan herhangi bir kanun olmamıştır. **Tek-parti rejimi** ise, iktidar partisi dışında başka partilerin kurulmasının yasak olduğu, totaliter rejimler için kullanılan bir nitelemedir.

Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 9 Eylül 1923'te kurulan partinin adı, **Halk Fırkası**'dır. Bu ad, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmak üzereyken, yeni partinin adının ne olacağının duyulması üzerine, 10 Kasım 1924'te **Cumhuriyet Halk Fırkası** olmuştur. Daha sonra bu ad da, partinin 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde toplanan 4. Büyük Kurultayında **Cumhuriyet Halk Partisi** olarak değiştirilmiştir.

Devletçilik ve korumacılık

Devletçilik, devletin kendisinin adeta bir girişimci gibi ekonomik hayata girmesi anlamına gelmektedir. Özel girişimciliğe de bir rol tanımakla beraber, devletçilik büyük sermaye gerektiren bir dizi kilit sanayi kolunun devlet tarafından işletilmesi demektir. Devlet üretim alanına olduğu kadar, dolaşım ve tüketim alanına da müdahale eder.

Korumacılık ise, yerel sanayinin gelişmesini sağlama yönünde alınan bir dizi önlemin genel adıdır. Örnek: vergi indirimleri, sanayi teşvikleri, ithal mallarının satışını zorlaştırmak için gümrük vergilerinin arttırılması, vs.

OKUYALIM

- **KİTAPLAR**
  - **Sina AKŞİN**, *Anahatlarıyla Türkiye'nin Yakın Tarihi* (Ankara, 1996).
  - **Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU**, *Ankara* (1934).
  - **Andrew MANGO**, *Atatürk*, çev. F. Doruker (İstanbul, 1999).
  - **Recep PEKER**, *İnkılâp Dersleri Notları* (Ankara, 1935).
  - **Şerafettin TURAN**, *Türk Devrimi Tarihi*, cilt III/2 ve IV/1 (Ankara, 1996-1999).

Edebiyat ve tarih

1 "Türk aydını…! Bu viran ülke ve bu yoksun insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun. Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin ve yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir."

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban (1932).

2 **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**

1889'da Kahire'de doğan Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1909'da "Fecr-i Ati" edebiyat topluluğuna katıldı. Milli Mücadele yıllarında İkdam gazetesinde yazdı ve Atatürk'ün çağrısı üzerine Ankara'ya geçti. 1923'de Mardin, 1931'de Manisa'dan milletvekili oldu. Aynı zamanda edebiyat çalışmalarına da devam etti. 1932-1934 yıllarında Kadro dergisini çıkardı. Kadro'nun kapatılmasının ardından çeşitli ülkelerde büyükelçilik görevlerinde bulundu. 1960 askeri darbesinin ardından Kurucu Meclis'e seçildi ve 1961 seçimlerinde Manisa'dan milletvekili oldu. 1974'de öldü. Yakup Kadri, makale, deneme, öykü ve roman türlerinde çok sayıda eser verdi. Kiralik Konak, Hüküm Gecesi, Yaban, Ankara, Sodom ve Gomore, Panorama gibi yapıtları Türkiye'nin çeşitli dönemlerine ışık tutmaları açısından adeta birer tarihsel belge olmuştur. Zoraki Diplomat, Politikada 45 Yıl gibi anıları ve Atatürk gibi tarihsel çalışmaları mevcuttur.

KONU ÜZERİNE DÜŞÜNME

■ Tarihçilik sadece arşiv belgelerini değil, bir toplumun sanatsal ve kültürel her türlü ürününü dikkate almak zorundadır. Bu açıdan edebiyat eserlerinin ayrı bir önemi vardır. Bu eserler yazıldıkları dönem hakkında son derece yararlı kaynaklar olarak kullanılabilirler. Özellikle bir dönemin gündelik hayatının, o dönem insanlarının içinde yaşadıkları koşulların ve ruhsal durumlarının anlaşılması açısından önemli tarihsel veriler barındırırlar.

GÖZLEM

■ ***Bir edebiyat eserini tarihsel bir veri olarak ele alabilmek için, şu soruları yanıtlamak gerekir:***

- Yazar kimdir?
- Eserin yayınlandığı dönemin özellikleri nelerdir?
- Eserin ana fikri veya önemli izlekleri nelerdir?
- Bunlarla dönemin özellikleri arasında bir ilinti var mıdır?

AÇIKLAMA

■ ***Yakup Kadri Karaosmanoğlu:***

- Yazarın biyografisi: dünya görüşü ve sosyal konumu, varsa siyasal rolü.
- Konu seçimi, yaklaşımı, anlatısının gerçekçiliği.
- Verdiği mesajın özgünlüğü.

YORUMLAMA

■ ***Yazarın yaşadığı ve yazdığı dönemin özellikleri:***

- Tarihsel bağlam: yazarın çevresinde neler oluyor? Döneme damgasını vuran olaylar, tartışmalar neler?
- Yazarın anlattığı olaylar ve yarattığı karakterlerle bunlar arasında benzerlikler var mı?

■ ***Yazarın amacı:***

- Yakup Kadri Türkiye aydınlarını neden suçluyor?
- Sizce ekonomik ve kültürel geri kalmışlık toplumsal ve siyasal nedenlerden mi, yoksa yazarın belirttiği gibi aydınların görevlerini yeterince yerine getirememelerinden mi kaynaklanır?
- Yazarın burada aydınları günah keçisi olarak gösterdiği düşünülebilir mi?

Güzellik yarışmaları

Erken Cumhuriyet döneminin en büyük davalarından biri, kadınların toplumsal ve siyasal konumlarının iyileştirilmesiydi. Türkiye toplumunun yarısını oluşturan kadınların yaşam koşullarının düzeltilmesi ve kadınların hemen her konuda erkeklerle eşit bir konuma yükseltilmesine özel bir önem veriliyordu. Bir takım tarihsel önyargılardan kaynaklanan ve kadınların özgürlüğünü kısıtlayan birçok engelin kaldırılması ve kadınların toplumsal yaşamda hakettikleri yerleri alması yönünde dikkate değer atılımlar gerçekleştirildi. 1929-1933 yıllarında dönemin yarı-resmi Cumhuriyet gazetesinin önderliğinde ve CHP önderlerinin desteğiyle gerçekleşen güzellik yarışmaları, kadın meselesi açısından oldukça ilginçtir. Bu tür yarışmalarla kadınların toplumsal ve kültürel yaşamda görünürlüklerinin artması amaçlanmıştı. Bir takım muhafazakâr çevrelerden bu yarışmalara önemli eleştiriler yöneltilmiş olmasına karşın yarışmalar düzenlenmiş, ancak 1933 sonrasında sürdürülmemiştir. Türkiye güzelleri daha sonra Avrupa ve dünya güzellik yarışmalarına katılmış, bu yolla da yeni Türkiye'nin yeni imajı dünyaya tanıtılarak uluslararası alanda önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir.

1 **1929'daki ilk güzellik yarışmasında birinci olan Feriha Tevfik Hanım.**

2 Neden güzellik yarışması yapıyoruz?

[C]*umhuriyet* gazetesi Türk kadınlığını dünya güzellik yarışmasına iştirak ettirmeğe çalışmakla işte ülkemizde Cumhuriyet rejiminin ibda ettiği bu büyük inkılabın laftan ibaret olmadığını göstermek istemiştir... Geçen yılın birincisi Mübeccel Namık Hanım Paris'te bile Opera'nın gümüş köprüsünden geçerken yalnız kendi endamını değil hayata ve hürriyete kavuşan bütün dünya kadınlığının ağırbaşlılığını ve ihtişamını temsil ediyordu. Bu güzel kızımız Rio dö Janeyro'ya kadar giderek bütün dünya kadınlığının katıldığı dünya güzellik yarışmasında Türk kadınlığını aynı ağırbaşlılık ve haysiyetle temsil etti. Bu uluslararası yarışmalara iştirak edecek her Türk kızı Türk kadınlığını temsil konusunda kuşkusuz ulusal görevlerin en büyüklerinden birini yerine getiren en bahtiyar bir elçidir. Mesele devrimimiz ve kadınlığımız adına işte bu kadar yüksek değeri olan bir iştir.

[I]rkın güzelleşmek yolunda evrilme endişesi uygarlığın bugünkü derecesine yetişen bilimlerin ve tekniklerin hem realitesini hem gayesini teşkil ediyor, denirse hata olmaz. Genellikle tabiatın bir bağışı sanılan güzellik bugün yalnız çehre veya çizgi güzelliğinden çıkarak bütün vücudun bilimsel ve teknik koşullarla gelişmesini isteyen bambaşka bir biçim ve görünüşe bürünmüştür ... Doğanın yarattığı güzelliği insani ve bilimsel özenlerle tamamlamak lazımdır. İşte *Cumhuriyet*'in başlatarak bu sene de sürdürdüğü Güzellik yarışması, güzellik anlayışındaki bu evrilmenin de memleketimizde anlaşılması ve yavaş yavaş yaygınlaşması amacını güdüyor. Irk güzelliğinin toplumsal saadeti tamamlamaktaki yeri yadsınamaz.

Yunus Nadi, "Güzellik Müsabakası", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1930.

3 Yeni Türkiye'nin güzel yüzü.

Cumhuriyet'in ikinci defa olarak tertip etmiş olduğu Güzellik yarışması sonuçlandı ... Yarışma ve seçim bütün memleketin gözü önünde yapıldı ... Genel Savaş'tan sonra uluslararası biçimde meydana çıkan işlerden biri olarak her ülkede yapılagelen Güzellik yarışmalarında devrimci Türkiye başka diyarlardan geri kalmamalı idi, ve kalamazdı diye düşündük. Evvelce her ülkede özel ve yerel girişimler halinde Güzellik Kraliçesi seçimleri yapılırdı. Genel Savaş'tan sonra bazı özel girişimler buna genel ve uluslararası bir hamiyet vermeye koyulmuştu. Dünyanın bu yeni akımına dahi karışmak için yeni Türkiye'nin neyi eksikti? Tam tersine yeni Türkiye her biri bir yüzyıla güç sığacak büyük devrimleri içinde yüzyıllardan beri bir tür köleliğin kurbanı olan Türk kadınlığının özgürlüğünü iade ederek ilan etmiş ve kurmuş olduğu için bu akıma her milletten daha fazla bir gayret ve heyecanla karışmalı idi, ve sonuç olarak Türk kadınlığı hakkında bütün dünyada yüzyıllardan beri birleşen fikirler ve inançların artık yeri yurdu kalmamış efsanelerden başka bir şey olmadığı bütün dünyanın hayret ve gözlerine fiiliyatı ile de gösterilmeli idi. Türk kadınları bütün dünyanın özgür memleketlerindeki özgür hemşirelerinden farksız insanlar haline yükselmişlerdi. Bu hakikati yüksek gösterecek ve yüksek söyleyecek bir fırsattan istifade etmemek günah olurdu. İşte geçen sene ve bu sene yaptığımız Güzellik yarışmamızın başlıca nedenlerinden biri...

Yavaş yavaş güzellik sağlık ile de ikiz olmaya doğru gidiyor. Bu noktadan güzellik terbiyesinde ırkın yalnız estetik letafetle değil, bünyevi kuvvet ve kudretle de kurtuluşu istediği anlaşılır.

Yunus Nadi, "Müsabakamız: Güzellik Ayıp Bir Şey Değildir", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1930.

4 Devrimin simgesi.

Keriman Halis'in dünyaya ispat ettiği şey, yalnız bireysel bir güzellikten ibaret değildir. O, düne kadar, kafes arkasında yalnız insan yumurtlamaya yarar, acayip bir kümes hayvanı zannedilen Türk kadını ile, bugünün uluslararası hareketlerine karışan, zeki ve çevik bakışlı Türk kızının farkını ortaya çıkardı. Bu canlı ve bedensel ifade, Türkiye'nin geçirdiği devrim hakkında yazılmış ve yazılacak bütün kitaplardan fazla fikir vermek kudretine sahiptir... Bugün de Keriman Halis'in ulusal edayı ve manayı klasik bir mükemmeliyet anlatısıyla esrarengiz bir biçimde birleştiren güzelliğinde Türk toplumunun ruhunu buluyoruz. Bu güzellik, Türk ırkının ve medeniyetinin destansı bir manzumesidir.

Peyami Safa, "Dünya Karşısında Türk Kızı," *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1932.

5 **1931 Türkiye Güzeli Naşide Saffet Hanım.**

6 **1932 Dünya Güzeli seçilen Keriman Halis Hanım, 15 Eylül'de Taksim Belediye Bahçesi'nde gazeteci ve yazar Peyami Safa tarafından halka tanıtılırken.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Güzellik yarışmalarının amacı nasıl ortaya koyulmuş?*
2. *Yunus Nadi'ye göre bu yarışmalar Türk Devrimi için neden önemli?*
3. *Güzellik ile sağlık arasında nasıl bir ilişki kurulmuş?*
4. *Yunus Nadi'ye göre dünya güzellik yarışmalarına Türk kızlarının katılması Türkiye'de yaşanan gelişmeler hakkında bize ne söylüyor?*
5. *"Irk" kavramının da devreye sokulmasının, dönemin Türkiye ve dünya koşulları açısından ne anlamı var?*

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Kadınların özgürlüğü konusunda, kadın milletvekillerinin mi, yoksa güzellik kraliçelerinin mi daha çok etkisi olmuştur?***

KONU 19

Faşizm

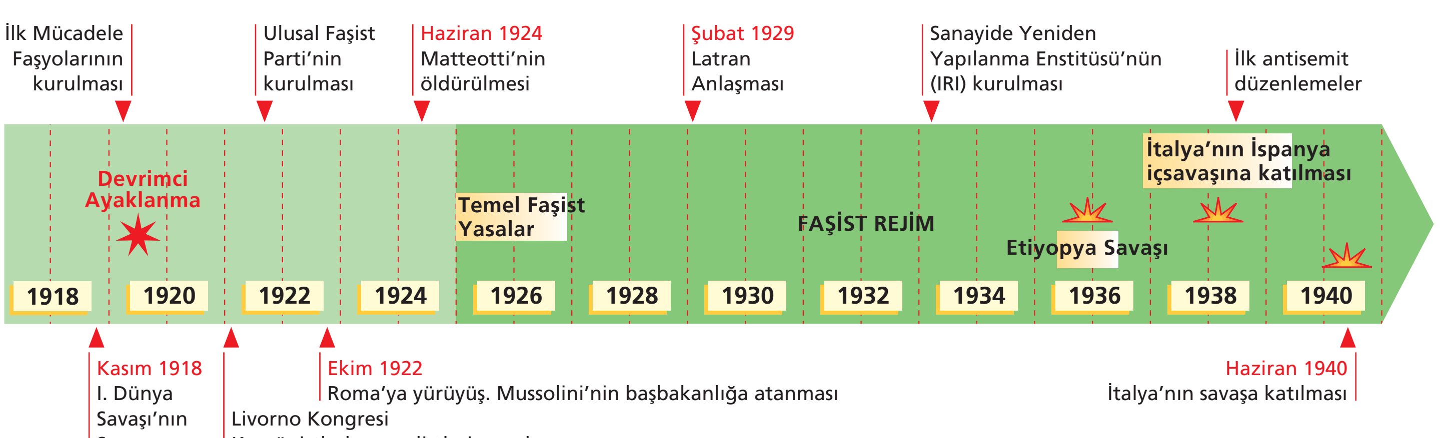
İlk faşist rejim İtalya'da ortaya çıktı. 1922 yılında yasalara uygun olarak iktidara gelen Benito Mussolini, yavaş yavaş yeni bir tür diktatörlük kurmaya başladı. Tüm özgürlükler ve demokratik kurumlar birer birer ortadan kaldırılırken, faşist hükümet İtalyanların hayatını faşist ideolojinin yaydığı değerlere uygun *"yeni insan"*ı yaratmak üzere derinden değiştirdiğini iddia ediyordu.

- *İtalya'da faşizmin iktidara gelişini açıklayan unsurlar hangileridir?*
- *İtalyan faşizminin özellikleri nelerdir?*

KONUNUN PLANI

I. Faşizmin iktidara geçişi
II. Faşist diktatörlük
III. Totaliter Devlet
IV. "Yeni insan"

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Faşist yönetim altında sanat

1 De Bono, De Vecchi, Mussolini ve Balbo, ekim 1922'de Roma'ya yürüyüş sırasında.
Silahlı, ancak yetersiz donanımlı 26.000 faşist başkente yürüdü. İtalyan Devleti herhangi bir karşılık vermedi. 29 Ekim'de Kral, Mussolini'yi yeni bir hükümet kurmak üzere göreve çağırdı.

2 Mussolini, 11 Aralık 1937'de Roma'daki Venedik Meydanı'nda toplanan kalabalıklara İtalya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrıldığını ilan etti.

I. Faşizmin iktidara geçişi

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

- ***SQUADRISTA***

Savaş gazisi, işsiz ve faşistlerden oluşan ve *squadra* (takım) adı verilen silahlı birliklere mensup kişi. Siyah gömlekler giyen bu adamlar, siyasî muhaliflere karşı düzenledikleri saldırılarda şiddete başvuruyorlardı.

S Ö Z L Ü K

* "Proleter ulus"
* Toplumsal darvinizm
* Faşyo *(Fascio)*

1 **1920'de İtalya.**

A. Uygun bir ortam

Belge 1

■ İtalya 1919'dan itibaren ekonomik, toplumsal ve ahlakî bir bunalım dönemine girdi. Barış geri geldikten sonra, bir yandan **işsizlik** artarken, diğer yandan orta sınıfın önemli bir bölümünün alım gücü **enflasyon** nedeniyle azalmaya başladı. Bunalımın bir de ahlakî boyutu vardı. Savaş deneyimi, toplumsal eşitsizlikleri dayanılmaz hale getirmişti. Askerler ve memurlar devletin kendilerine ödenecek bir borcu olduğuna inanıyorlardı. 1919 ve 1920'de işçi grevleri, toprak işgalleri ve toprak reformu talepleri gibi büyük boyutlara ulaşan toplumsal mücadeleler başladı. Bu hareket, **varlıklı kesimde** ve orta sınıfın bir bölümünde 1917 Rus Devrimi'nin de etkisiyle giderek güçlenen bir korku yaratı. Nitekim İtalya henüz çok genç bir demokrasiydi, erkeklere oy hakkı ancak 1912'de verilmişti.

■ 1919'da Don Sturzo adında bir papaz, Katolik eğilimli İtalyan Halk Partisi'ni kurdu. Bu arada sosyalistlerin savaştan sonra yapılan ilk seçimlerde elde ettikleri başarı orta sınıfları endişelendirmeye başlamıştı. Hükümet bu toplumsal huzursuzluğa son vermeyi başaramayınca, **düzenin yeniden sağlanması** ve sol partilerle mücadele konuları **faşizmin** elinde birer silaha dönüştü. Faşizm gücünü yoksunluk duygusunu ve korkuları kullanma, memnuniyetsiz kesimlerin taleplerini bir çatı altında buluşturma becerisinden alıyordu. Bir yandan da demokrasinin zaaflarından yararlanıyordu. Soldaki bölünmeler de – sosyalistler ve komünistler 1921 Livorno Kongresi'nde ayrılmışlardı – faşizmin işini kolaylaştırıyordu.

B. Faşist ideoloji

Belge 3

■ Faşistler başlangıçta her türlü siyasî kuramı ve ideolojik sistemi reddediyorlardı. *"Bizim doktrinimiz olgulardır"* sözü en sık kullandıkları slogandı. Yine de, yavaş yavaş özgün bir faşist ideoloji oluşmaya başladı. Bu ideoloji, kaynağını öncelikle ulusçuluktan alıyordu. İtalyan ulusçular ülkelerini *"proleter bir ulus*"* olarak kabul ediyorlar, *"güneşte bir yer"*, yani sömürge kurmak için bir açılım talep ediyorlardı. Avrupa'da ise "kurtarılamamış" toprakları elde etmek istiyorlardı. Nitekim müttefiklerin 1915'te verdikleri sözlere karşın, barış anlaşmaları bu beklentilere cevap vermemişti. Faşistler bu *"yaralı zafer"*'i kınıyorlardı. Faşist ideoloji aynı zamanda **gücü**, iktidar arzusunu ve şiddeti **yücelten** *toplumsal darvinizm** ve gelecekçi akımlardan da esinleniyordu. Faşistler, bunun dışında siyasal alanda mücadele etmekten geri durmadıkları sosyalistlerin **toplumsal adaletle ilgili bazı talepleri**ni de benimsiyorlardı. Faşist hareketin programı, bu yeni ideolojinin doğarken büründüğü **heterojen**, hatta çelişkili **karakteri** oldukça iyi yansıtır.

C. İktidarın ele geçirilmesi

Belge 2, 4 ve 5

■ Önce **1919'da Mussolini tarafından kurulan "Mücadele *Faşyo**ları"**, daha sonra 1921'den itibaren **Ulusal Faşist Parti *(Partito Nazionale Fascista)* (PNF)** çatısı altında toplanan faşistler, usta bir stratejiyle iktidara geldiler. Bir yandan, siyasal yaşamın kurumsal çerçevesine saygılı görünüyorlardı. Nitekim PNF, mayıs 1921'den itibaren parlamentoda temsil edilmeye başladı. Diğer yandan ise, demokrasinin kurallarını sürekli ihlal ediyorlar, silahlı adamlardan oluşan küçük gruplar, *squadrista*lar* ya da "kara gömlekliler", solcu militanlara ve sendikacılara saldırıyor, çevrelerine korku salıyorlardı. Bazen polisin ve ordunun da desteğini alan şiddet uygulamaları, hükümetten yana kararlı bir direnişle de karşılaşmıyordu. Bu usta ikili oyun statejisi, 29 Ekim 1922'de Mussolini'yi iktidara taşıyan **Roma'ya yürüyüş**le sonuçlandı *(s. 367, Belge 1)* ve Kral, Mussolini'yi başbakanlığa atadı.

Mussolini'nin örnek aldığı D'Annunzio. **2**

İtalya, 1919 Barış Konferansı sırasında İtalyanların çoğunlukta olduğu Hırvat kenti Rijeka'yı (İtalyanca: Fiume) ilhak etme taleplerini dile getirmiş, ancak çabaları boşa çıkmıştı. Eylül 1919'da, şair, havacı ve I. Dünya Savaşı kahramanı Gabriele D'Annunzio (fotoğrafta sağda), kenti birkaç tabur askerle ele geçirdi. Fiume ulusçu taleplerin simgesi haline geldi.

Kent, kasım 1920'de Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında bağımsız bir devlet olarak tanındı ve D'Annunzio ile adamları 24 Aralık 1920'de kenti boşaltmaya zorlandı. Sonraları Mussolini, D'Annunzio'nun yöntemlerinden ve tarzından esinlenecekti.

3 **İki faşist program.**

Mücadele Faşyoları hareketinin programı, 6 Haziran 1919.

İSTEKLERİMİZ:

Siyasal alanda:

a. Bölgesel liste ve nisbî temsil sistemine göre düzenlenecek genel seçimler, ayrıca kadınlara seçme ve seçilme hakkı.
b. Oy kullanma yaşının 18'e indirilmesi. [...]

Toplumsal alanda:

a. Sekiz saatlik işgününün yasalaşması [...].
b. Asgarî ücret.
c. İşçi temsilcilerinin fabrikanın teknik yönetimine katılması.

Askerî alanda:

a. Ulusal bir milis kuvveti oluşturulması.
b. Tüm silah sanayiinin devletleştirilmesi.
c. İtalyan ulusunun [...] değerini gösterecek ulusal bir dış politika.

Finans alanında:

a. Tüm servetlerden, aslında kısmen el koyma anlamına gelen, artan oranlı olağanüstü bir servet vergisi toplanması.
b. Din kurumlarının [...] mal varlıklarına el konması.
c. [...] Savaş kârlarının % 85'ine el konması.

Ulusal Faşist Parti'nin programı, 27 Aralık 1921.

Faşizm, disiplinini güçlendirmek ve ilkelerini sağlamlaştırmak için siyasî parti olarak örgütlenmiştir. Ulus, yaşayan bireylerin basit bir toplamı ya da partilerin amaçlarına hizmet edecek bir araç değil, [...] bir ırkın maddî ve manevî tüm değerlerinin yüce bileşimidir.
[...] Şu anda parlamentoya bırakılmış olan iktidar ve işlevler sınırlandırılmalıdır.
Devlet egemendir; bu egemenliğin Kilise tarafından parçalanması ya da zayıflatılması kabul edilemez, edilmemelidir.
Nasyonal Faşist Parti (PNF), siyasal örflere mutlak bir saygınlık kazandırmayı amaçlamaktadır. [...] Ülkede hükümet olmanın yüksek onuruna erişmeyi hedeflemektedir. Ulusal Devletin saygınlığı onarılmalıdır. [...]
İtalya, tarihsel ve coğrafî bütünlüğünü sağlama hakkını, bunu henüz gerçekleştiremediği bölgeler de dahil olmak üzere, yeniden kazanmalıdır. Akdeniz'de Latin uygarlığının kalesi olma işlevini yerine getirmelidir; [...].
Faşizm, hem hak hem de ödev olan özel mülkiyetin toplumsal işlevini tanımaktadır. [...]
PNF, her yerde ve her zaman, kamu kuruluşlarında grev yasağını sağlayacaktır.

B İ Y O G R A F İ

4 **Benito Mussolini *(1883-1945)***

Bir demirci ustası ile bir öğretmenin çocuğu ve kendisi de öğretmen olan Mussolini, İtalyan Sosyalist Partisi'ne (PSI) katıldı, ardından askerlik görevini yerine getirmeyi reddettiği için sürgüne gönderildi. 1912'de, PSI'nin önde gelen liderlerinden biri oldu. Bu arada, *Avanti!* adlı gazetesini yönetmeye devam ediyordu. Ekim 1914'te, İtalya'nın savaşa girmesine taraftar olduğunu ilan etti ve bu doğrultuda kampanya yürüten *Il Popolo d'Italia* gazetesini kurdu. Kendisi de savaşa katıldı ve 1917'de yaralandı. Mücadele Faşyoları hareketini kurarak devrimci sosyalizm ile aşırı ulusçuluğu buluşturmayı denedi. 1922'den 1943'e kadar başbakanlık yapan Mussolini, 1925'ten itibaren yönetimini diktatörlüğe dönüştürmeye başladı ve İtalyan devletini totaliter bir devlet haline getirdi. Hitler ve başka diktatörlere örnek oldu, 1940''ta İtalya'yı savaşa soktu. Nisan 1945'te direnişçiler tarafından yakalandı ve idam edildi.

5 ***Quadrumviro*'nun (iktidar dörtlüsü) çağrısı, 28 Nisan 1922.**

Quadrumviro (De Bono, De Vecchi, Balbo ve Bianchi), iktidarı ele geçirmek üzere oluşturulan dörtlü komite.

Faşistler! İtalyanlar! Karar zamanı gelmiştir.

Dört yıl önce aynı tarihte, İtalyan ordusu zaferle sonuçlanan saldırısını başlatmıştı. Bugün, Kara Gömlekliler ordusu iyi tanınmayan bu zafer adına Roma'ya yürümek üzere harekete geçiyor. [...] Parti yönetiminin içerdiği tüm askerî, siyasal ve yönetsel güçler, diktatörlük görevi almış olan gizli eylem *Quadrumviro*'su tarafından kullanılacaktır. Ulusun en yüce güvencesi ve koruyucusu olan ordu, bu mücadeleye karışmamalıdır. [...] Faşizm kamu güçlerinden hiçbirine karşı tehdit oluşturmaz. Yalnızca yetersiz siyasetçiler sınıfına yöneltilen bir harekettir. [...]

Faşizm İtalya'nın yaşamını savunmak için silaha sarılmaya çağırıyor. Tanrı ve beş yüz bin şehidimizin hatırası şahidimiz olsun ki, yüreğimizi tutuşturan tek bir tutku var: Vatanımızın kurtuluşu.

İtalya'nın faşistleri! Ruhunuzu ve cesaretinizi Romalılar gibi coşturun. Kazanmamız gerekiyor. Yaşasın İtalya! Yaşasın Faşizm!

1. İktidarı ele geçirmek için nasıl bir strateji izleniyor?
2. Tarihe yapılan göndermeleri yorumlayınız.

II. Faşist diktatörlük

ANAHTAR SÖZCÜK

• *DUCE*

Latince *dux* sözcüğünden gelen *duce*, İtalyanca "şef" demektir. 1925-1926'da Temel Faşist Yasaların çıkarılmasından sonra Mussolini'nin kendisine aldığı ad.

SÖZLÜK

* Koalisyon hükümeti
* Temel Faşist Yasalar
* Karizmatik

A. Diktatörlük yönetiminin sertleşmesi

Belge 1-6

■ Faşist diktatörlüğün çarklarının yerine oturması iki-üç yıl kadar aldı. Mussolini, on üç bakandan yalnızca dördünün faşist olduğu bir *koalisyon hükümeti** yönetiyordu; ama meclisteki liberal çoğunluk ona yasal olarak tüm yetkileri vermişti. Seçim sistemi faşistlere avantaj sağlayacak şekilde değiştirildi. Genel seçimler 1924 nisanında, kara gömleklilerin yarattığı şiddet ortamında gerçekleşti ve faşistler mutlak çoğunluğu elde ettiler. Faşistlerin yaptıkları yolsuzlukları açıklayan sosyalist milletvekili Matteotti, 10 Haziran 1924'te kaçırılarak öldürüldü. Bu cinayet, kaçırma emrinin Mussolini tarafından verildiği kuşkusuyla giderek büyüyen bir protesto dalgasına neden oldu. Muhalefet yeniden örgütlendi; bazı faşist militanlar partiyi terk ettiler; faşist iktidar sarsılmaya başladı. Mussolini sonunda bu krizin üstesinden diktatörlük yönetimini sertleştirerek ve tüm muhalefeti bastırarak geldi.

B. Devlet ve parti

Belge 5

■ 1925-1926'da, *Temel Faşist Kanunlar** demokrasiyi tümüyle ortadan kaldırdı. Hükümet başkanı Mussolini, artık yalnızca krala karşı sorumluydu ve parlamentonun hiçbir yetkisi kalmamıştı. Mussolini artık *Duce**, partinin ve devletin başındaki tartışılmaz ve *karizmatik** gerçek şef olmuştu. Memurlar partiye üye olmak zorundaydı; muhalif gazeteler kapatılmıştı; PNF izin verilen tek partiydi. Güçlü ve korku salan siyasî polis teşkilatı OVRA *(Organizzazione per la Vigilanza et la Repressione dell'Antifascismo)* kuruldu. Muhalifler Lipari Adaları'ndaki zindanlara gönderildi ya da evlerde göz hapsine alındı.

■ *Duce*'nin mutlak iktidarına yalnızca monarşi, o da gerçek olmaktan çok simgesel bir sınır koyabiliyordu. Demokratik İtalya'nın kurumları korunmuştu, ama bunların gerçek anlamda hiçbir yetkesi yoktu. Parlamento faşit yöneticiler tarafından seçilen kişilerden oluşuyordu. Sonunda, 1939'da kurulan Faşyo ve Lonca Meclisi parlamentonun yerini aldı. Fasist Parti ve devlet arasında artık sıkı bir bağ oluşmuştu. Tüm siyasî yetkililer partiye katıldılar. Devletin en üst düzey organı olan Yüksek Faşizm Konseyi, bakanları, parti yetkililerini ve rejimin üst düzey yöneticilerini bir araya getiriyordu. Ama gerçekte iktidar Mussolini'nin elindeydi.

1 **Kadın Faşyoları bünyesinde örgütlenen faşist kadınların geçit töreni, Cremona, 1922.**

2 Faşist yöntemler.

Profesör Guglielmo Salvadori, 1924 martında iki yabancı gazetede İtalya'daki rejime karşı iki yazı yayınladığı için faşistler tarafından dövüldü.

Önce, diye anlatır Salvadori, karalama amaçlı en ağır küfürleri suratıma haykırdılar: Hain, domuz, piç, rezil, satılmış parazit, vs. Ondan sonra, sırayla suratıma vurmaya başladılar; giderek daha şiddetli vuruyorlardı. Yanaklarımdan, burnumdan, çenemden ve kulaklarımdan kan akıyordu. On beş kişiye karşı tek başımaydım. [...] Sonunda üzerimi aradılar. Sonra, belki yorulduklarından, polise telefon ettiler. Memurları beklerken, içlerinden biri giysilerimdeki kan lekelerini çıkarmak için elinde bir sünger ve bir tasla bana yaklaştı; dikkatli olmam konusunda beni uyardılar, çünkü beni öldürmeye kararlı kişiler varmış. Memur geldiğinde beni ona teslim ettiler, birkaç tokat dışında bana hiçbir kötülük yapmadıklarını söyleyerek onu da tanık ettiler. [...] Lokalin kapısında, yine otuz kadar faşist ellerinde coplarla üzerime saldırdılar.

Gaetano Salvemini, *La Terreur fasciste, 1922-1926* (Paris, 1930).

3 İki faşizm muhalifi.

Solda, faşistler tarafından öldürülen, sosyalist milletvekili ve partinin genel sekreteri Giacomo Matteotti (1885-1924). Sağda, komünist entelektüel ve İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu Antonio Gramsci (1891-1937). 1926'da tutuklanan Gramsci, yirmi yıl hapse mahkum edildi. *Hapishane Defterleri* başlığı altında yayınlanan önemli bir kuramsal çalışma bıraktı.

4 Matteotti Olayı.

a. Matteotti parlamentoda, 24 Mayıs 1924.

MATTEOTTI – Hükümetin amacını desteklemek için, silahlı bir milis kuvveti oluşturulmuştur. *("Yaşasın milis!" çığlıkları)*

SAĞ TARAFTAN BİR SES – Milis size dert olmuş! [...]

BAŞKAN – Sayın Matteotti, lütfen konu dışına çıkmayın.

MATTEOTTI – Sayın Başkan, belki anlamıyorsunuz, ama ben seçimlerden söz ediyorum [...] Halkın rızası olmasa da amacında kararlı bir hükümeti destekleme görevini açıkça ifade eden, tek bir partiye üye vatandaşlardan oluşmuş silahlı bir milis var [...] Cenova'da [...] faşistler toplantı salonunu bastılar ve sopa darbeleriyle konuşmacının ağzını açmasına engel oldular.

BİR SES – Bu doğru değil.

MATTEOTTI – Öyleyse düzeltiyorum. Milletvekili Gonzales yatakta sekiz gün geçirmek zorunda kaldıysa, kendi kendini yaralamış demek ki. [...] Milletvekili Piccinni [...] evinde öldürüldü.

b. Cellat ve kurban

1. Karikatür ne anlatmak istiyor?
2. Matteotti olayı neden faşizm tarihinde bir dönüm noktasıdır?

5 Mussolini, diktatörlüğü milletvekillerine ilan ediyor, 3 Ocak 1925.

Burada, bu meclisin ve tüm İtalyan halkının önünde, olanların siyasî, ahlakî ve tarihî sorumluluğunu tek başıma üstlendiğimi ilan ediyorum. *(Şiddetli ve ısrarlı alkışlar. "Hepimiz sizinleyiz, hepimiz sizinleyiz!" sesleri.)* [...] Faşizm İtalyan gençliğinin en iyi unsurlarının gururlu tutkusu değil de, sadece hint yağı ve *manganello* olduysa, hata benimdir! *(Alkışlar)*. Faşizm bir suç örgütü olduysa, o suç örgütünün şefi benim! *(Uzun ve şiddetli alkışlar)*

Eğer tüm şiddet eylemleri belli bir tarihî, siyasî ve ahlakî ortamın sonucuysa, evet, sorumluluk benim, çünkü o tarihî, siyasî ve ahlakî ortamı, müdahaleden bugüne dek sürdürdüğüm bir propagandayla yaratan benim [...].

Baylar; İtalya barış istiyor, sükûnet istiyor, çalışma yaşamında huzur istiyor. Biz, bu huzuru, çalışma yaşamında bu sükûneti, bunları ona vereceğiz; mümkünse sevgiyle, ama gerekirse zorla.

6 *Duce*'nin en sevdiği pozlardan biri.

III. Totaliter devlet

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• KORPORATİZM

Korporatizm (loncacılık; meslek gruplarına göre temsil), sosyal politika alanında siyasal rejimin tavrını belirtmek için kullanılan bir sözcüktür. Bu ideoloji, devletin temsil ettiği genel çıkarlar lehine farklı toplumsal kategorilerin çıkarlarının ihmal edilmesi esasına dayanır. Loncalardan sorumlu bakanlık çalışan kesimin çıkarlarını temsil eder. Loncalar Kurulu patronlarla çalışanlar arasındaki ilişkileri düzenler ve önemli ekonomik yönelimleri saptar.

S Ö Z L Ü K

* Güdümcülük
* *Dopolavoro*

1 **İki *balilla* eğitimde.**

Ekim 1939'da faşizmin kitle örgütleri	
PNF	2.630.000
Gençlik örgütleri	7.900.000
Faşist Üniversite Grupları	105.000
Kadın Faşyoları	780.000
Dopolavoro	3.800.000

A. Ekonomik ve toplumsal güdümcülük

Belge 2, 3 ve 5

■ Devletin ele geçirdiği mutlak gücün ekonomi alanında da yansımaları oldu. 1926'dan itibaren hükümet, para birimini güçlendirme, buğday üretimini (buğday savaşı) ya da çelik üretimini arttırma gibi **çok sayıda ekonomik mücadele** başlattı. Devlet, bataklıkları kurutarak toprağın değerinin artmasını sağladı, nüfus artışını destekledi. 1930'da ekonomik kriz patlak verdiğinde *güdümcülük** de güçlendi. 1933'te Sanayide Yeniden Yapılanma Enstitüsü'nün *(Istituto per la Ricostruzione Industriale)* (IRI) kurulması, devletin zor durumdaki bazı şirketleri, hisselerini büyük bankalardan satın alarak kurtarmasını sağladı. 1939'da borsada işlem gören hisse senetlerinden yaklaşık % 45'i IRI'nin elinde bulunuyordu. İtalya, krizden çıkabilmek için, öz kaynaklarına dönme yolunu seçti. Özel şirketlerin patronları devlet müdahalesinden ve diğer ülkelerle ticareti sınırlayan içe kapanma politikasından olumsuz etkileniyorlardı, ama genelde büyük burjuvazinin çıkarları korunuyordu.

■ İşverenlerle çalışanlar arasındaki ilişkileri **Çalışma Sözleşmesi** düzenliyordu. 1927'de kabul edilen sözleşme, İtalya'da *korporatizm**'i başlattı. Buna göre, aynı dalda faaliyet gösteren işçi ve işverenler aynı loncanın çatısı altında toplanıyorlardı. Loncalar Kurulu, loncaların, partinin ve hükümetin temsilcilerini bir araya getiriyordu. Gerçekte korporatizm, özellikle işverenlerin çıkarına işleyen bir sistemdi.

B. Faşizm ve toplumun kuşatılması

Belge 1, 4 ve 6

■ **Mussolini, faşizmin genel hatlarını belirlemeyi** ilk kez 1932'de, felsefeci Gentile ile birlikte yazdığı "Faşizm" başlıklı bir ansiklopedi maddesiyle denedi. Bu makalede şöyle diyordu: *"Devlet, karşısında birey ve grubun göreli oldukları bir mutlaktır."* Aslında faşist rejim, bünyesinde farklı iki ideolojik eğilim barındırıyordu. Milliyetçilikten yana olanlar rejimin muhafazakâr temeller üzerinde istikrar bulmasını onaylıyorlardı. Aydın ve öğrencilerin de aralarında bulunduğu başkaları ise, 1919 faşizminin devrimci kaynaklarına dönerek gerçekleştirilecek ikinci bir devrim arzuluyorlardı. 1930'lu yılların sonlarında, faşizmin *"yeni insan"*ını yaratacak olan *"kültürel devrim"*'i başlatan Mussolini de bu ikinci yolu tercih etmiş gibi görünüyordu.

■ **Kültürel ve toplumsal yaşam neredeyse tümüyle gözetim altında tutuluyor, denetleniyordu.** Entelektüeller ve sanatçılar boyun eğmek ya da ülkelerini terk etmek zorunda kalıyordu. Plastik sanatlar ya da edebiyat alanında devletin kabul ettiği resmî bir sanat türü bulunmasa da, sanatsal hiçbir üretim sansürden kaçamıyordu. Memurlar, öğretmenler rejime bağlılık yemini etmek zorundaydı. Radyoda, sinemada, yazılı basında, her yerde var olan propaganda, kesintisiz olarak rejimin sloganlarını tekrar ediyordu.

■ En önemlisi, bireylerin de **PNF'ye bağlı örgütlerle** kuşatılmış olmasıydı. Çocuklardan yetişkinlere, her yaş grubu için bir örgüt bulunuyordu. Gençler, "dişi kurdun çocukları", *balilla*lar, *avanguardista*lar *(bkz. s. 376)* gibi örgütlerde eğitiliyordu. Tüm meslek kategorileri, korporatist yapı çerçevesinde hiçbir etkinliği olmayan faşist bir sendikaya katılmaya zorlanıyordu. *Dopolavoro** örgütü İtalyanların dinlence faaliyetlerini düzenliyordu. PNF ve kendisine bağlı kuruluşlar, 1930'lu yılların sonunda, milyonlarca İtalyanın katıldığı kitle örgütlerine dönüşmüştü.

■ Totaliter devlet, faşist örgütlerle kurduğu sıkı bağlar, ideolojiye verdiği önem ve sağlamlaşan iktidarı sayesinde, 1930'lu yıllarda İtalya'ya hakim olmuş görünüyordu.

2 **Bir muhalifin gözünden faşizmin ekonomik ve sosyal politikaları.**

Faşist sendikaların sınıf mücadelesinden kaçınmaları ve sınıfların işbirliğine ilişkin ahlakî yasalara itaat etmeleri gerekiyordu. Hükümetin müdahalesi kaçınılmaz olarak büyük şirketlere yarar sağladı. [...] Küçük ve orta ölçekli şirketler, dışarıdan hiçbir yardım yapılmaksızın kendi kaderlerine terkedildiler. [...] Bunlardan faşizmin kapitalist bir diktatörlük olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız? Bugün İtalya'da faşist diktatörlüğün çizmesi altında yalnız emekçiler değil, toplum katmanları olarak emekçilere göre daha üst sıralarda yer almakla birlikte, burjuvazi ve küçük burjuvazinin büyük bölümü de ezilmektedir.

Büyük sanayiciler, büyük toprak sahipleri ve üst sınıftan serbest meslek sahipleri gibi gerçek anlamda kapitalistlerin bugünkü İtalya'da hâlâ yaşayabilmeleri, burjuva, küçük burjuva ve emekçi kitlesinin en azından üç bürokrat grubun denetiminde olmasındandır. Bu üç bürokrat grup subaylar, kamu görevlileri ve faşist partinin kadrolarıdır. Bu gruplar, bugün İtalya'da yaşayan on iki milyon yetişkin erkeğin bir milyonunu oluşturuyor.

Gaetano Salvemini, *Under the axe of fascism* (Londra, 1936).

1. Yazara göre, faşizm neye karşı çıkıyor?
2. Faşist rejim nasıl tanımlanabilir?

3 **Buğday üretimi için başlatılan seferberliğin propaganda afişi, 1932.**
"Tohumun zaferi için ulusal yarışma. Ödül 1.700.000 liret."

4 **Faşist ideoloji.**

Faşist doktrinin temelinde devlet anlayışı yatar. Faşizme göre devlet, karşısında birey ve grupların göreli oldukları bir mutlaktır. Devlet olmadan ulus olmaz; yalnızca tarihin kendilerine dayatabileceği tüm parçalanmalara açık insan toplulukları olur.

Bir faşist için herşey devlettedir. Devletin dışında insanî ya da ruhanî hiçbir şey, ne bireyler, ne gruplar (partiler, dernekler, sendikalar, sınıflar) varolamaz. Bu yüzden faşizm, sınıf mücadelesine dayalı tarihsel hareketi şiddetlendirdiği ve sınıfları tek bir ekonomik gerçeklik içinde eriten devletin bütünlüğünü yadsıdığı için sosyalizme karşıdır. [...] Faşizm halkı çoğunluğa indirgeyen demokrasinin de karşısındadır; çoğunluğun dönemsel yoklamalar sayesinde iktidara gelmesini kabul etmez. [...] Faşizm barışçıl düşünceyi reddeder. İnsanlığın enerjisini en üst gerilim düzeyine taşıyabilen ve karşısına çıkan halklara asalet aşılayabilen tek şey savaştır. Faşist devlet ekonomik alana da sahip çıkar. Korporatizm disiplinli, dolayısıyla denetlenen ekonomi demektir. Korporatizm, sosyalizmin de liberalizmin de ötesindedir; tüm çıkarların devletin birliğinde uzlaştırıldığı yepyeni bir sentez yaratır. Kızıl sendikacılıktan farklıdır, çünkü mülkiyet hakkına dokunmaya kalkışmaz.

Faşizm evrenseldir. Dolayısıyla faşist bir Avrupa, kurumlarında faşizmin doktrin ve uygulamalarından esinlenen bir Avrupa, özetle modern devletin, 20. yüzyıl devletinin sorunlarını faşizmle çözmeye muktedir bir Avrupa öngörülebilir.

Benito Mussolini, *Scritti e discorsi* (Milano, 1933-1934).

5 **Faşist yönetim altında İtalyan ekonomisi.**

(1922'de gösterge = 100)	1922	1927	1930	1936	1938
Sanayi üretimi	100	163	185	183	208
Tarım üretimi	100	110	116	110	122
Nüfus	100	104	107	112	114
Kişi başına buğday tüketimi	100	100	96	90	97

6 **Milis üyesinin uyması gereken emirler.**

1. Milis üyesi kalıcı barışa inanmaz.
2. Hapiste geçen günler her zaman hakedilmiştir.
3. Bir benzin bidonunun başında nöbet tutmak bile vatana hizmet etmek demektir.
4. Dava arkadaşın senin için bir kardeş olmalıdır, çünkü seninle yaşar, senin gibi düşünür.
5. Tüfek ve fişek çantası sana savaşta kullanılmak üzere saklaman için emanet edilmiştir.
6. Hiçbir zaman *"Nasıl olsa hükümet ödüyor"* deme, çünkü ödeyen sensin. Hükümet senin istediğin ve uğruna sırtındaki üniformayı taşıdığın hükümettir.
7. Disiplin orduların güneşidir.
8. Mussolini her zaman haklıdır.
9. Bir gönüllü itaatsizlik ettiğinde hafifletici sebeplerden yararlanamaz.
10. *Duce*'nin hayatını herşeyin üstünde tutman gerekir.

IV. "Yeni insan"

S Ö Z L Ü K

* Latran Anlaşmaları
* *Condottiere*

1 ***"İnanç ve coşkuyla çalışmaya"*, Alfa Romeo firmasının propaganda afişi.**

2 **1934 Dünya Futbol Kupası afişi.**

A. Rejim etrafında uzlaşma

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Orta sınıflar ve yoksul kesimler rejimin uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarından yarar sağlamasalar da, bazı alanlarda lojman yardımı gibi avantajlar elde ediyorlardı. *Dopolavoro* bünyesinde **dinlence faaliyetlerinin "demokratikleşmesi"**, herkesin tiyatroya, sinemaya gitmesini ya da yolculuk yapabilmesini sağlıyordu. Deniz kıyısında ya da dağda kurulan tatil kampları düşük gelirli ailelerin çocuklarını ağırlıyordu. Büyük çaplı imar politikaları (otoyol inşaatı, bataklıkların kurutulması) ülkenin modernleştiğini gösteriyordu.

■ 1929 yılında imzalanan *Latran Anlaşmaları** büyük çoğunluğu Katolik olan İtalyan halkı tarafından çok iyi karşılandı. İtalya'da çok etkili olan ruhban sınıfı rejime destek vermeye başladı, bu da rejimin sağlamlaşmasına katkıda bulundu. **1936'da Etiyopya'nın işgali ve imparatorluk ilan edilmesi** de büyük coşku uyandırdı. Antik Roma dönemine sürekli göndermeler ve büyük arkeoloji çalışmaları ile (Roma'da imparatorluk forumlarının toprak altından çıkarılması) Mussolini, ulusal gururu onarmayı denedi. Milletler Cemiyeti'nde İtalya aleyhine alınan yaptırım kararları hükümet etrafında oluşan ulusal birlik ruhunu güçlendirdi. 1937'de, Mussolini'nin popülerliği doruk noktasındaydı.

B. İkinci faşist devrim ve sınırları

Belge 6

■ Faşizmi kalıcı bir biçimde yerleştirme kaygısı taşıyan Mussolini, 1930'lu yılların sonunda totaliter projesinin tüm yönleriyle gerçekleştirilmesini hedefleyen *"kültürel devrim"*i başlattı. PNF'nin başkanı Starace, bireyci bulunan "küçük burjuva" imgesine karşı bir kampanya başlattı. Küçük burjuvanın zıttı olarak, *Duce*'nin kişiliğinde somutlaşan **erkeksi, savaşçı ve cesur faşist erkek** gösteriliyordu. Faşist parti, yine aynı doğrultuda, o güne dek faşist doktrine yabancı olan ırkçılık ve antisemitizm yanlısı tavır almaya başladı. Ancak giderek nazi Almanyası'na yaklaşan İtalya, bu konuda yine de bu ülkenin etkisiyle hareket etmiyordu. Irkçı politikaları başlatan faşist hükümetin kendisi olmuştu. Etiyopya savaşı sırasında başlatılan başka bir ırkçı propaganda da *"aşağı ırk"* olarak gösterilen Afrikalıları hedef alıyordu. Yüksek Faşizm Konseyi 1938'de bir ırk sözleşmesi yayınladı. Bunu, Yahudilere meslekî kısıtlamalar getiren, mal varlıklarına el konmasını öngören ve dinlerarası evlilikleri yasaklayan antisemit kararnameler izledi. "Irk bilinci", *Duce*'ye göre "yeni insan"ın özelliklerinden biri olmalıydı.

■ Ancak, 1930'lu yılların sonunda totaliter projenin gerçekte ne ölçüde başarılı olduğu yine de sorulabilir. "Burjuva karşıtı" kampanyaya eşlik etmek üzere toplumsal düzeni dönüştürmeye yönelik hiçbir önlem alınmamıştı. Eğitim politikası, din politikası ya da rejimin yürüttüğü bazı ideolojik kampanyalar (örneğin ailenin yüceltilmesi), daha çok İtalyan toplumunun geleneksel değerlerini sağlamlaştırmaya yaramıştı. Buna karşılık, rejimin antisemit kampanya ya da İspanya içsavaşına (1936-1939) katılma gibi bazı kararları olumsuz karşılanmıştı. Ayrıca İtalya, **1940 haziranında** nazi Almanyası'nın yanında savaşa girdiğinde, gündelik yaşamın güçlükleri ve askerî başarısızlıklar **halkın giderek büyüyen bir kesimini rejimden uzaklaştırdı.**

3 **Latran Anlaşmaları, 11 Şubat 1929.**

İtalya, apostolik Roma Katolik dinini devletin tek dini olarak tanır.

İtalya, Vatikan'a tam mülkiyet ve egemen yargı hakkını tanır, böylece her zaman tarafsız ve dokunulmaz bir toprak olarak kabul edilecek Vatikan Devleti'ni kurar.

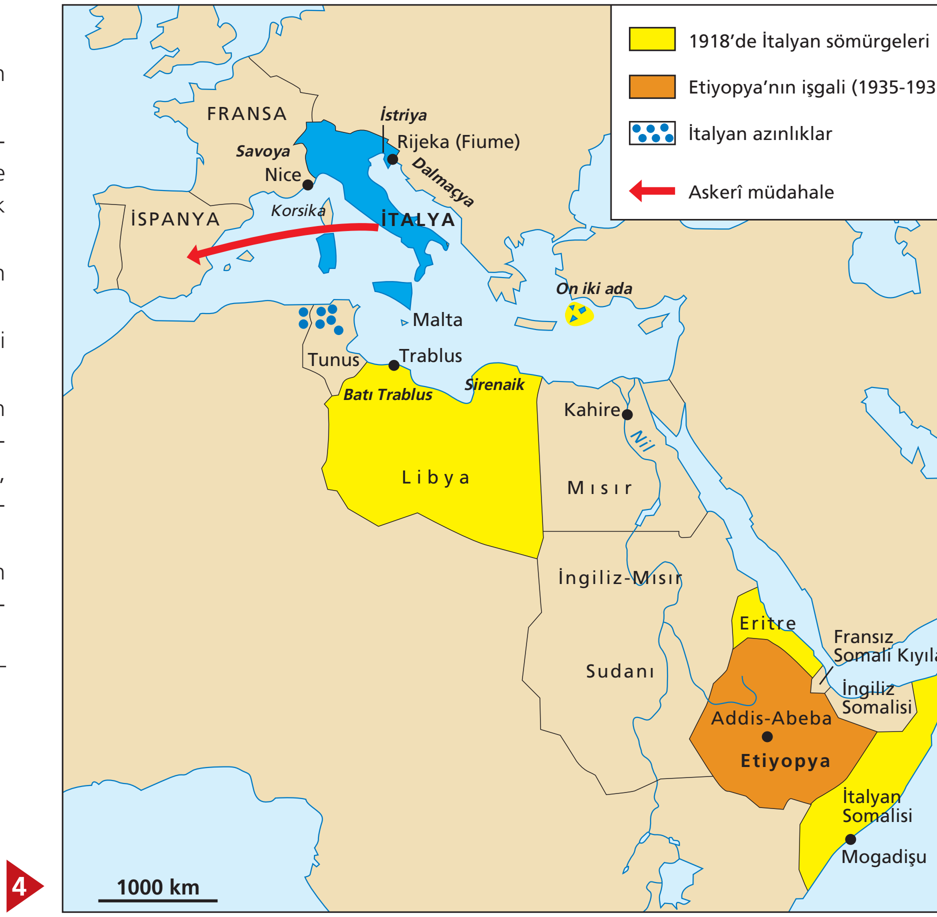
Vatikan, İtalya Krallığı'nı ve İtalyan devletinin başkenti olarak Roma'yı tanır.

Piskoposlar devlet başkanına bağlılık yemini ederler.

Ailenin temeli olan evlilik kurumuna yeniden halkının Katolik geleneklerine uygun bir saygınlık kazandırmayı amaçlayan İtalyan devleti, kutsanan her Katolik evliliğine medenî kanundan doğan hakları tanır.

İtalya, Katolik geleneğinden gelen Hıristiyan doktrininin öğretilmesini kamusal eğitimin temeli olarak kabul eder.

1. Faşist devletin bu anlaşmalardan sağladığı yararlar nelerdir?
2. Bunun karşılığında Papalık neler elde etmiştir?

1936'da İtalyan sömürgeleri. **4**

5 **Etiyopya'nın işgali sırasında halkın coşkusu.**

5 Mayıs 1936'da İtalyan birlikleri Addis Ababa'ya girdi. 9 Mayıs'ta Yüksek Faşizm Konseyi toplantıya çağrıldı. Venedik Meydanı'nda ve meydana açılan sokaklarda gerçek bir insan seli, büyük olaylarda görülen türden bir kalabalık birikmişti. Yüksek Konsey'in toplantısı birkaç dakika sürdü. Mussolini, imparatorluğu ilan eden ve kralı imparator olarak kabul eden bir bildiri okudu.

Sonra Venedik Sarayı'nın pencereleri ardına kadar açıldı ve Mussolini haberi halka duyurdu. Bu, yedi aylık tutkulu çalışmanın taçlandığı andı. Ulusal duyguların coştuğu ve arzularla düşmanlıkların, umutlarla kaygıların birbirine karıştığı ateşten bir ortamın doruk noktasıydı. Halk marşlar söyledi, kendini kaybedene kadar coştu, sonra herkes büyük bir zafer kazanan insanların gururuyla evine döndü.

9 Mayıs akşamı Venedik Sarayı'nın pencereleri kapandığında, şarkılar susup kalabalık dağıldığında ve Quirinal'in tepelerinden son kutlamaların yankıları gelirken, çalışma masasında sakin bir biçimde oturan *Condottiere** gururlu görünüyordu; konsülün ya da imparatorun ayakları dibine yenilenlerin silahlarını ve kendi muzaffer kılıcını atan şu cumhuriyet ya da imparatorluk komutanlarından birine benziyordu.

Tullio Cianetti (1939-1943 yıllarında loncalardan sorumlu bakan), *Memorie del carcere di Verona* (Milano, 1983).

6 **Gençlere yönelik İtalyan basınında antisemitizm.**

1. Assalone Mordivo yakınır: *"Ben zavallı bir Yahudiyim"*.
2. Ve kalleş Yahudi kendini acındıran uzun bir tirada başlar.
3. Üzülen Piero, Yahudiye beslenme sepetini ve cüzdanını verir.
4. Assalone hızlı hızlı yemeği yutar ve artanı cebine koyar.
5. Ama Piero'nun arkadaşı: *"Bekle biraz..."* der.
6. *"Şunun kirli paltosunun altındaki altınlara bak"*.

SENTEZ

1918'den sonra ekonomik ve toplumsal kriz, siyasal istikrarsızlık ve ulusçuluğun yükselişi, İtalya'da faşizmin gelişimini kolaylaştırdı. Mussolini 1922'de, "Roma'ya yürüyüş"ün ardından, yasal yollarla iktidara geldi.

- İlk aşamada Mussolini, demokratik kurumları olduğu gibi korudu.

- Matteotti'nin haziran 1924'te öldürülmesinden sonra tüm özgürlükler kaldırıldı ve son demokratik kurumlar kapatıldı.

Mutlak güce sahip bir şefin, yani *Duce*'nin diktatörlüğü ve bir yandan devletin, diğer yandan artık tek parti haline gelen Ulusal Faşist Parti'nin iktidarının güçlendirilmesi, İtalya'da 1925'ten sonra yerleşmeye başlayan rejimi tanımlayan özelliklerdi.

Halkın kitle örgütleri aracılığıyla her yönden kuşatılması, muhalefetin bastırılması, son derece etkili bir propaganda ve Mussolini'nin siyasal becerisi bu rejimin kabul edilmesini sağladı.

Bilinçleri ve davranışları değiştirmeyi arzulayan faşist rejim, böylece totaliter eğilimini ortaya koyuyordu. İtalyan faşizmi sıradan bir diktatörlük değildi, çünkü 1930'lu yılların ortalarında halka kendini kabul ettirmeyi başarmıştı.

KARIŞTIRMAYALIM

Diktatörlük, faşizm ve totalitarizm

Diktatörlük, mutlak iktidarın bir insan ya da bir grup insan tarafından her türlü muhalefet engellenerek kullanılmasıdır.

Faşizm, İtalya'nın gerçek bir örneğini verdiği özel bir diktatörlük türüdür. Başlıca özellikleri, şefin kişiliğinin yüceltilmesi (şef kültü), iktidar alanında tek partinin üstünlüğü, demokrasiye karşı çıkma, ideolojinin ürünü olan yeni bir insan yaratma arzusudur.

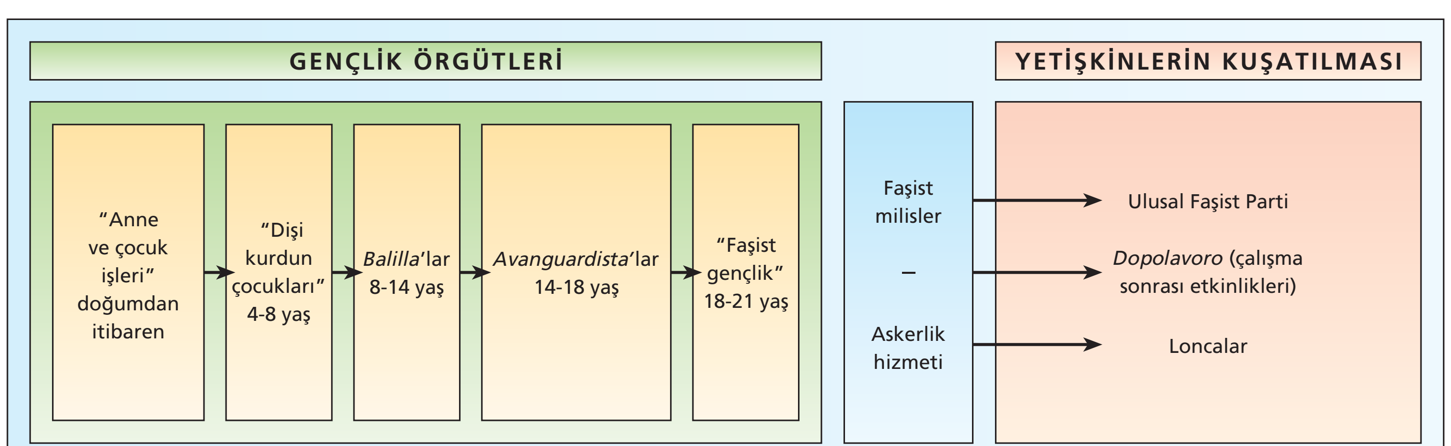
Totalitarizm ise, tam biçimini ulusal-sosyalizm *(Bkz. Bölüm 20)* ve stalinizm *(Bkz. Bölüm 21)* ile bulan siyasî bir uygulamadır. Totaliter bir rejimde, siyasal ve toplumsal yaşamın denetlenmesi yeterli olmaz. Bireyin ve insan yaşamının da, düşüncelere varıncaya kadar, tümüyle denetlenmesi gerekir. Totaliter eğilim Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde ve faşist İtalya'da görülür. Günümüzde tarihçiler, İtalya'da totaliter projenin başarıya ulaşıp ulaşamadığını tartışıyor.

OKUYALIM GÖRELİM

• **KİTAP**
- **Giorgio BASSANI**, *Kararan Bahçeler*, çev. R. Yegül (İstanbul, 1974).

• **FİLİMLER**
- **Bernardo BERTOLUCCI**, *1900* (iki bölüm), 1974-1976.
- **Francesco ROSI**, *İsa Eboli'de Durdu*, 1979.
- **Vittorio de SICA**, *Finzi-Contini'lerin Bahçesi*, 1970.
- **Ettore SCOLA**, *Özel Bir Gün*, 1977.

Gençliğin örgütlenmesi ve yetişkinlerin kuşatılması

Siyasal program incelemesi

6 Ulusal Faşist Parti Programı (1921).

Başlangıç:

Faşizm, disiplinini güçlendirmek ve ilkelerini sağlamlaştırmak için siyasî parti olarak örgütlenmiştir. Ulus, yaşayan bireylerin basit bir toplamı ya da partilerin amaçlarına hizmet edecek bir araç değil, kuşakların belirsiz dizisini içeren bir organizma, [...] bir ırkın maddî ve manevî tüm değerlerinin yüce bileşimidir.

Devlet:

Devlet siyasal ve hukuksal nitelikteki temel görevlerine indirgenmelidir.

[...] Şu anda parlamentoya bırakılmış olan iktidar ve işlevler sınırlandırılmalıdır.

Devlet egemendir; bu egemenliğin Kilise tarafından parçalanması ya da zayıflatılması kabul edilemez, edilmemelidir.

İç politika ilkeleri:

Ulusal Faşist Parti, siyasal ahlak ve özel ahlakın ulusun yaşamıyla zıtlık içinde bulunmaktan kurtulması için siyasal örflere mutlak bir saygınlık kazandırmayı amaçlamaktadır. Ülkede hükümet olmanın yüksek onuruna erişmeyi hedeflemektedir. Ulusal devletin saygınlığı onarılmalıdır. [...]

Dış politika ilkeleri:

İtalya, tarihsel ve coğrafî bütünlüğünü sağlama hakkını, bunu henüz gerçekleştiremediği bölgeler de dahil olmak üzere, yeniden kazanmalıdır. Akdeniz'de Latin uygarlığının kalesi olma işlevini yerine getirmelidir. Kendisine bağlı farklı milletlerden halklara kendi yasalarının hakimiyetini sağlam ve istikrarlı bir biçimde dayatmalıdır; siyasal temsil haklarından yararlanmaları gereken ülke dışındaki İtalyanları taviz vermeden korumalıdır. [...]

Sosyal politika ilkeleri:

Faşizm, hem hak hem de ödev olan özel mülkiyetin toplumsal işlevini tanır. [...]

PNF, toplumsal örgütlenmeyi bozan toplumsal kategori ve sınıflar arasındaki çıkar kavgalarını disipline sokmak, kamu kuruluşlarındaki grev yasağına her yerde ve her zaman saygı duyulmasını sağlamak ve buna uymayanları cezalandırmak için çalışacaktır.

Ulusal savunma:

PNF, zihinleri, insanları ve ulusun sınırsız kaynaklarını kullanarak üretebileceği tüm olanakları seferber ederek ve örgütleyerek ülkeyi tehlike ve zafer saatine hazırlayacak bir ordunun ivedilikle oluşturulmasına öncelik verecektir.

***Il Popolo d'Italia*, 27 Aralık 1921**

SORULAR

1. Sayfa 187'de açıklanan yöntemden esinlenerek, bu programı 1919 tarihli İtalyan Mücadele Faşyolarının programıyla karşılaştırın.
2. PNF'nin programı Mücadele Faşyolarının programından hangi noktalarda farklılaşmaktadır?
   - eklemeler;
   - çıkarmalar;
   - değişiklikler?
3. İki programın ortak noktaları nelerdir?
4. Yandaki antifaşist karikatür bu iki programdan hangisiyle ilişkilendirilebilir?
5. Ulusal Faşist Parti programı hangi açılardan bir siyasî parti programına daha uygundur?
6. Programın hangi kısımları gerçekleştirilmiştir?

2 1920'li yılların başlarına ait antifaşist bir İtalyan karikatürü.

Karikatürde faşist militanın arkasına saklanmış olan şişman adam "kapitalizm"i simgeliyor. Adam, kucağında bohça biçiminde "savaş kârları"nı, arka cebinde ise "tarım" ve "sanayi"i saklıyor. Faşist militan ise onu korurken silahını "proleter yığınlar"a doğrultuyor.

Dosya

Faşist yönetim altında sanat

İtalyan faşizmi, Almanya'daki nazizmin aksine, resmî bir sanat tanımı yapmamıştı.

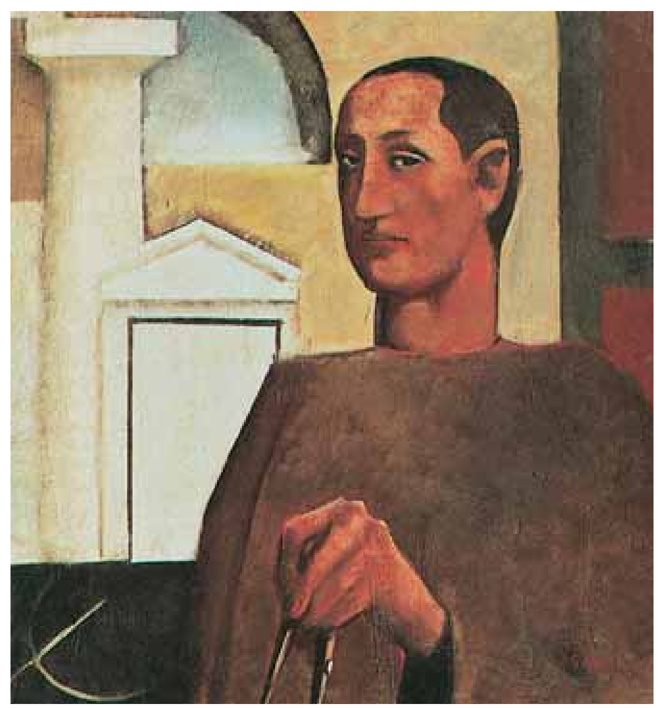
Modernlik ve gelenek yanlıları resim, mimarî ve edebiyat alanlarında karşı karşıya geliyorlardı. Diğer yandan, faşizm, gezici tiyatro kumpanyaları kurarak ve özellikle Mussolini'nin *"en kuvvetli silah"* diye tanımladığı sinema alanında son derece yenilikçi bir politika izleyerek bir tür popüler sanat anlayışını desteklemeye çalışıyordu. Tümüyle propaganda amaçlı bazı filmler yapıldıysa da, faşist dönem sinema üretiminin çoğunluğunu komediler ve eğlence filmleri oluşturuyordu.

1 Uygarlık Sarayı (Roma, Dünya Sergisi mahallesi).

2 Önemli tarihler.

1923: Rejimin resmî basın ajansı olan Basın Ofisi'nin kurulması.
1925: Popüler bir kültür yaratmak için çalışmak üzere Ulusal Faşist Kültür Enstitüsü'nün kurulması.
1933: Basın Ofisi'nin Basın ve Propaganda Müsteşarlığı'na dönüştürülmesi.
1935: Genç İtalyan sinemacıları yetiştiren Deneysel Sinema Merkezi'nin kurulması.
1936: Cumartesi günleri tiyatroya gitme alışkanlığını yerleştirmek için alınan önlemleri içeren "Cumartesi tiyatrosu" uygulamasının başlatılması.
1937: İtalyan filmlerinin ihraç edilmesi amacıyla bir Ulusal Birlik'in kurulması. Cinecitta Stüdyoları'nın açılması.
1938: Venedik Bienali'nin kurulması.
1939: "La Cines" adıyla devlete ait bir film yapım şirketinin kurulması.

Mario Sironi'nin "Mimar" tablosu, 1922. 3

4 Faşizmin son dönemlerinde tiyatronun yeniden doğuşu (1944).

Tiyatro, özellikle de "hafif" tiyatro, o sezon salonları tıklım tıklım dolduruyordu. [...] pek çok sinema oyuncusu tiyatro sahnelerine koşuşmuştu. Oyunlar öğleden sonra saat iki buçukta başlıyor ve seyircilerin uyarı sirenleri çalmaya başlamadan önce evlerine dönebilmeleri için erkenden bitiyordu. Gündelik yoksunlukların ve korkunun acısını kurtarıcı kahkahalarla çıkartmak isteyen Romalılar, bir tür kişisel savaşa girişerek kendilerini anın esinine kaptırarak ve işgalci nazilere, sosyal cumhuriyete, ülkenin durumuna intikam okları fırlatan bu oyuncuları alkışlamak için gişelerin önünde kuyruğa giriyorlardı. Köprünün üzerinde Alman şov kızları geçit yapıyordu. Uzun yıllar boyunca İtalyan müzikhol sahnelerinde ön sırayı tutmuş olan İngiliz kızları, İtalya'nın İngiltere'yle diplomatik ilişkilerini kesmesiyle birlikte evlerine gönderilmişti. Parterde faşistler ve Almanlar oturuyordu. Oyun metnini önceden teslim almış olmaları gereken sansürcüler, yazılı metinde yer almayan ve seyircinin neşeden coşmasına neden olan bazı replikleri kesmek için sık sık müdahale etmek zorunda kalıyorlardı.

Franca Faldini'nin (Komedi oyuncusu Toto'nun sevgilisi) tanıklığı, *Rome 1920-1945* (Paris, 1991) içinde.

5 Roma'da Cinecitta Stüdyoları'nın açılışı.
"Sinema en kuvvetli silahtır."

7 C. Gallone'nin *Afrikalı Scipio* *"peplum"*un afişi (1937).

6 Amerikan sinemasının sansüre rağmen engellenemeyen çekiciliği.

Rimini'de, sinemanın adı Fulgor'du.

Sinemanın sahibi, salonunda gösterdiği filmleri birkaç gün öncesinden izlemek için Bologna'ya gider, döndüğünde gizemli bir tavır takınırdı. *"Hiçbir şey söylemeyeceğim işte!"* der, sonra başını arkaya atarak ve en arı yerel dilde sıraladığı bir dizi sövgüyle, Bologna'da olağanüstü olaylara tanık olduğu izlenimini uyandırırdı. *"Ölüyor mu, ölüyor mu?"* diye sorardık, diken üzerinde [...]. Ona hayranlıkla ve imrenerek bakardık.

"Peki Jean Harlow, o ne zaman gelecek?" "Noel'de burada olur", derdi [...].

Bir de Baghino vardı; karanlıkta ayakta durur ve haberler sırasında Mussolini ekranda göründüğünde izleyicilerin yüzlerinde beliren en ufak memnuniyetsizlik ifadelerini kollardı. İspiyoncu, durumu koşa koşa *fascio*'ya yetiştirirdi. Bir keresinde, dört kişi bir araya gelip onu sosis gibi bir perdeye sardılar ve bileklerinden bağlanmış halde tavana astılar. Yukarıda olduğu yerden tuzağa düşürülmüş bir hayvan gibi çığlıklar atıyordu, ama kimsenin gidip onu çözecek cesareti yoktu.

Fulgor sineması üzerine, orada olanları canlandıran bir film yapmak isterdim. Faşizm yılları boyunca tüm bir kuşak, ekran üzerindeki ışıklı gölgelerin, daha zengin, daha özgür, daha mutlu ve daha eğlenceli olan Amerika adlı bir ülke hakkında büyüleyici öyküler anlattığı o salonda bilinçlendi ve kısmen korundu.

Federico Fellini, *La mia Rimini* (Bologna, 1967).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Faşist rejimin kabul ettiği resmî bir sanatın olmadığını gösterin.*
2. *Faşist rejim sinemayı neden ayrıcalıklı bir biçimde desteklemiştir (Belge 2 ve 5)?*
3. *Faşizm İtalyan tarihinin hangi dönemlerine değer kazandırmak istemiştir (Belge 7)? Neden?*
4. *Varyete tiyatrosu savaş sırasında neden bu kadar büyük bir başarı yakaladı (Belge 4)?*
5. *Faşist rejim başka hangi alanlarda kültür ve sanat yaşamına müdahale etmeyi denedi?*

S Ö Z L Ü K

• ***PEPLUM***

Antik çağlarda kadınların giydiği yünlü uzun giysi.

Sözcük, alaycı bir ifadeyle, konusu Antik Yunanistan ya da Roma'da geçen tarihî filmleri anlatmak için kullanılır.

Dosya

KONU **20**

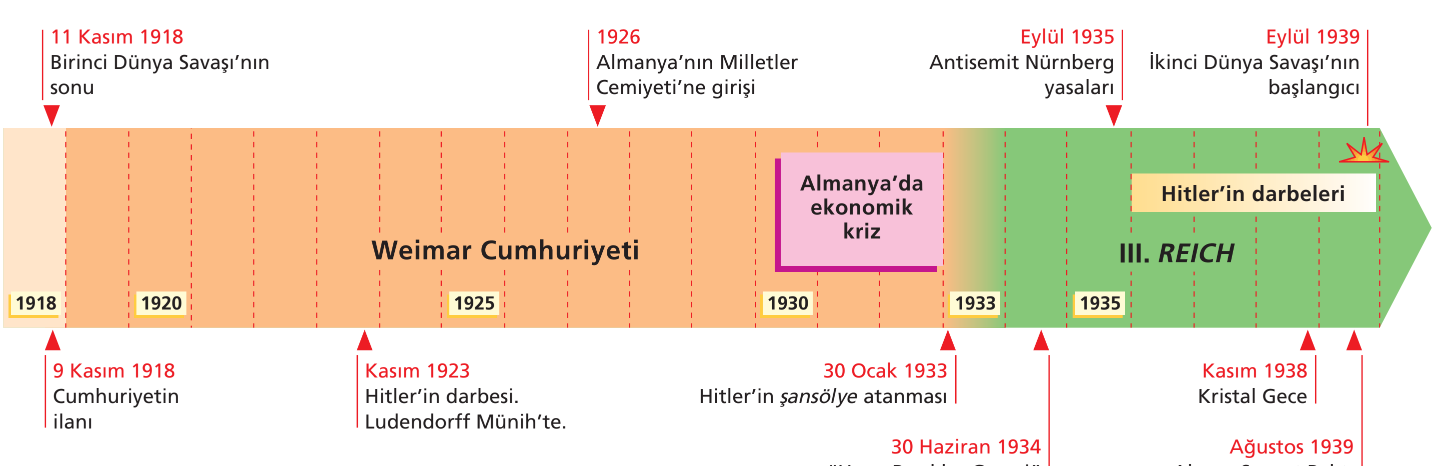
Nazizm

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş ve zayıf düşmüş olarak çıktı. Yenilgiden doğan Weimar Cumhuriyeti, hem aşırı soldan (komünistler) hem aşırı sağdan (naziler) darbe alıyordu. Naziler şiddete başvurmakta da tereddüt etmiyorlardı. 1933'te, nazi partisinin başkanı Hitler iktidara geldi. Hızla totaliter bir devlet örgütlenmesine gitti ve III. Reich'ı ilan etti. 1939'da nazi diktatörlüğü, Almanya'nın Avrupa'da savaşa girişebilmesini sağlayacak kadar güçlenmişti.

- *Hitler 1933'te iktidara nasıl geldi?*
- *Totaliter nazi rejimi nedir?*

KONUNUN PLANI

- **I. Hitler'in iktidarı ele geçirmesi**
- **II. *"Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer"***
- **III. Nazileşen Almanya**
- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Nazi ideolojisi

1 *Hans Haas'ın* **"Berlin'de 1 Mayıs 1933 Bayramı"** *tablosu.*

2 Oranienburg toplama kampında yoklama, aralık 1933.

I. Hitler'in iktidarı ele geçirmesi

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **NAZİ PARTİSİ**

Nazional-sozialistische Deutsche Arbeiter Partei (NSDAP, Ulusal-Sosyalist Alman İşçi Partisi) için kullanılan kısaltma.

S Ö Z L Ü K

* Weimar Cumhuriyeti
* Hücum Birlikleri *(SA)*
* Harzburg Cephesi

1 Hitler, Birinci Dünya Savaşı'nda.

Bir gümrük memurunun oğlu olarak 1889'da Avusturya'da dünyaya gelen Hitler, başarısız bir ressamdı ve Viyana'da sefalet içinde yaşıyordu. 1914'te savaş ilanını coşkuyla karşıladı, Alman ordusuna gönüllü yazıldı ve ağır bir biçimde yaralandı. Kasım 1918 devriminin yol açtığı bir ihanetle (*"Sırtımıza saplanan hançer"*) özdeşleştirdiği bırakışma da gururunu kırdı. 1919'da Alman İşçi Partisi'ne katıldı ve bu partiyi yeni bir amblem (gamalı haç) ve bir milis gücü (*Hücum Birlikleri*) ile dönüştürmeye başladı. 1923'te giriştiği Münih darbesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra tutuklandı ve hapisteyken Versailles Antlaşması'na karşı, antikomünist, antisemit ve aşırı ulusçu programını anlattığı *Kavgam*'ı kaleme aldı. Başkan Hindenburg Hitler'i şansölye olarak atadı.

A. Siperlerden *Kavgam*'a Hitler

Belge 1 ve 2

■ 1919 yılının eylül ayında, Münih'te eski bir Alman askeri Adolf Hitler, kasım 1918 devriminin *"Almanya'yı sırtından bıçaklaması"*na bağladığı yenilgiden onuru kırılmış olarak Alman İşçi Partisi'ne katıldı. Bu parti, Almanya'da sayıları giderek artan ve 1918'de *Weimar Cumhuriyeti** adıyla kurulan demokratik rejime karşı mücadele veren **aşırı sağcı küçük siyasî partilerden biriydi**. Hitler bu küçük partiyi hızla sadık partizanlardan oluşan bir gruba, Ulusal-Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne dönüştürdü (NSDAP). Partinin programı ulusçu (Versailles Antlaşması'nın reddedilmesi), antidemokratik, antisemit ve antikapitalist talepleri bir arada dile getiriyordu.

■ NSDAP başlangıçta çok fazla etkili olamadı. Hitler, 1923 ekonomik krizini ve Fransızların Ruhr bölgesini işgal etmesinden doğan memnuniyetsizliği kendi lehine kullanmayı başardı. Kasım 1923'te General Ludendorff ile birlikte Münih'te iktidarı ele geçirmeye çalıştı, ama bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Hitler hapse atıldı, ama artık Almanya'da tanınmaya başlamıştı. Bu arada, Weimar Cumhuriyeti yöneticileri o dönemde aşırı sağdan gelebilecek bir tehlikeye pek inanmıyorlardı; ayrıca, 1924'ten sonra yeniden sağlanan refah da rejimi güçlendirmişti.

■ Hitler hapiste geçirdiği dokuz ayda *Kavgam (Mein Kampf)* adlı kitabını yazdı. 1924'te yayınlanan kitap, açıkça ırkçı ve diktatörlük yanlısı bir siyasal program niteliğindeydi. Bu programa göre, diğer tüm insanlardan üstün olduğu iddia edilen "saf" Alman ırkına mensup insanlar, savaş yoluyla tüm Avrupa üzerinde egemenlik kurmalıydı. 1925'ten itibaren Hitler, Mussolini'nin başarılarından esinlenerek *nazi partisi**ni yeniden örgütledi. Artık hedefi iktidara güç kullanarak değil, yasal yollardan gelmekti. Ancak o dönemde naziler yine fazla etkili olamıyorlardı; 1928 seçimlerinde oyların yalnızca % 2,6'sını elde edebildiler. Onlara başarı yolunu açan, 1930'dan itibaren Almanya'yı vuran ekonomik kriz oldu.

B. Weimar Cumhuriyeti'nde kriz

Belge 3, 4 ve 5

■ Soldan komünistlerin, sağdan da aşırılık yanlısı oluşumların saldırısına uğrayan Weimar Cumhuriyeti'nin destekçisi siyasî partiler (Sosyalist Parti ve Katolik merkezi temsil eden Merkez Partisi), sanayi üretiminin düşmesine ve işsizliğin artmasına engel olamadılar. **Dolayısıyla ekonomik krize**, Alman halkının Versailles Antlaşması'na tepkisini kullanan aşırı sağcı partilerin de canlı tuttuğu bir **siyasal kriz** eklendi. Bu zayıflıklar, diktatörlük hırsını hiçbir zaman saklamamış olan bir adamın iktidara gelişini kısmen açıklıyordu. Ancak propaganda ve korku da bu süreçte önemli bir rol oynadı ve aşırı sağcı küçücük bir parti olan nazi partisinin bir kitle partisine dönüşmesini kolaylaştırdı. Seçim kampanyaları sırasında, Ernst Röhm yönetimindeki *Hücum Birlikleri* (SA)*'lar etrafa korku salıyor, siyasî muhaliflerine, özellikle de komünistlere karşı şiddet kullanıyorlardı.

■ **1932 yılı belirleyici bir dönüm noktası oldu.** Temmuz seçimlerinde naziler oy oranlarını büyük ölçüde arttırdılar, ama kasım ayında gerilediler ve bundan oy sağlayan komünistler oldu. Endişelenen milliyetçi sağ, komünistlerin ilerlemeye devam etmelerini seyretmek yerine Hitler'in iktidara gelmesini tercih etti. Sağcılar nazi partisinin önderinden daha sonra çabucak kurtulabileceklerini sanıyorlardı. 1931'de kurulan *Harzburg Cephesi**'nde biraraya gelen komünizm karşıtları ve *"Versailles diktası"* muhalifleri de nazilere katıldı. Ancak bunlar olurken, kimse artık Hitler tarafından kazanılmış olan kitleleri hesaba katmıyordu. Milliyetçi sağdaki parti seçimleri kaybetti. 1932'de ilk kez iktidara gelen Hitler, 1945'e kadar orada kalacaktı.

2 1920'de nazi partisinin programı.

1. Halkların kendi kaderlerini tayin etme haklarından hareketle tüm Almanları bir araya getirecek bir Büyük Almanya'nın kurulması.

2. Alman halkının diğer uluslar karşısında eşit haklara sahip olması, Versailles ve Saint-Germain Antlaşmaları'nın feshedilmesi.

3. Halkımızı beslemek ve nüfus fazlamızı yerleştirmek için toprak ve sömürgeler.

4. Vatandaşlık haklarından yalnızca vatandaşlar yararlanabilirler. Vatandaş olmak için Alman kanından olmak gerekir; dinsel inanç çok önemli değildir. Dolayısıyla hiçbir Yahudi vatandaş olamaz.

6. Yalnızca vatandaş olanlara oy hakkı.

12. Devlet tarafından tüm savaş kârlarına el konması.

13. Bugün *trust*'lere ait olan tüm şirketlerin devletleştirilmesi.

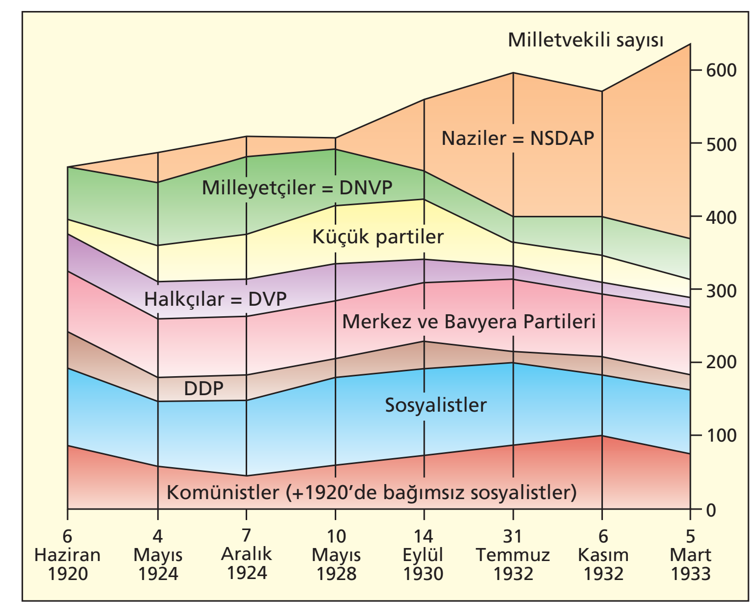
15. Emekli maaşı miktarlarının arttırılması.

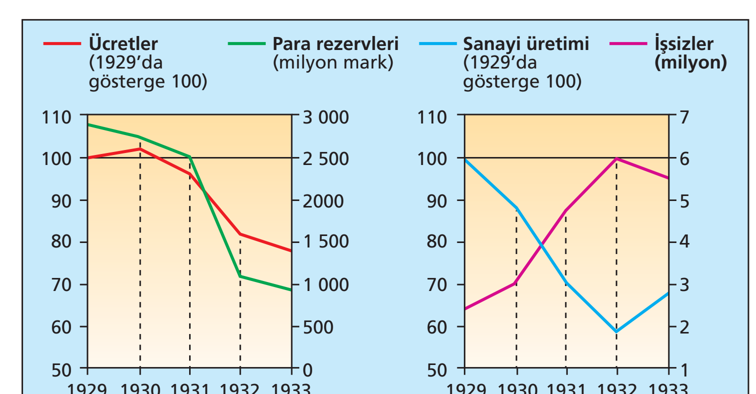
19. Materyalist bir dünya anlayışına hizmet eden Roma hukukunun yerine Almanlara özgü bir kamu hukukunun oluşturulması.

21. Devlet, anne ve çocuğu koruma altına alarak kamu sağlığının iyileştirilmesi için çalışmalıdır. Çocukların çalıştırılmasının yasaklanması.

22. Ulusal bir ordu kurulması.

25. Güçlü bir merkezî iktidar yaratılması.

3 *Georg Grosz'un* **"Alman toplumunun dayanakları"** *tablosu, 1926.*

4 1919'dan 1933'e Almanya'da seçimler (*Reichstag*'daki milletvekili sayısı).

1. Nazilerin yükselişi ne zaman başlamış?
2. Bu yükseliş 1933'e kadar süreklilik gösteriyor mu?
3. Nazilerin seçim sonuçlarının gelişimini ekonomik gelişmelerle ilişkilendirin (Belge 5).

5 1929'dan 1933'e Almanya'da kriz.

Kriz en ağır halini hangi yılda alıyor?

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• FÜHRER

Almanca, "rehber". Sözcük, nazi partisinin önderi olarak Hitler'i betimlemek için kullanıldı. Hitler, 1934'te Hindenburg'un ölümünün ardından resmî olarak *Reichsführer* sıfatını alarak Devlet ve hükümet başkanı oldu.

S Ö Z L Ü K

* Şansölye
* *Reichstag*
* *SS*

1 Adolf Hitler'in resmî portresi.

2 Gençliğin Ulusal Çalışma Cephesi'nde örgütlenmesiyle işsizliğe karşı verilen savaş.

C. 1933: İlk uygulamalar

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ Cumhurbaşkanı Mareşal Hindenburg, **30 Ocak 1933'te Hitler'i *Reich*'a Şansölye* olarak atadı**. Kurulan koalisyon hükümetinde yer alan on bir bakandan yalnızca üçü naziydi. Hindenburg, nazi bakanların başbakan yardımcısı von Papen tarafından etkisizleştirileceklerine inanıyordu. Bu bir hataydı. Hitler, *Reichstag**'ı feshetti ve yeniden seçime gitti. Seçim kampanyası, polisin sokakların hakimiyetini *SA*'lara terketmesiyle şiddetin arttığı bir ortamda gerçekleşti.

■ *Reichstag* 27 Şubat gecesi ateşe verildi. Olay yerinde, büyük olasılıkla naziler tarafından yönlendirilen eski bir komünist bulundu. Hitler yangından komünistleri sorumlu tuttu, partilerini kapattırdı ve binlerce solcu militanı tutuklattı. 5 Mart günü yapılan seçimlerde, ortada bir komünist komplosu olduğuna ikna olan pek çok seçmen, **oy oranları gene de % 44'ü geçemeyen nazilere oy verdi.** On beş gün sonra, sağın ve merkezin desteğini alan Hitler, komünistlerin de yokluğunda *Reichstag*'dan tam iktidar yetkisi aldı. Almanya yasal bir diktatörlük olmuştu.

■ **1933 martından itibaren, ilk toplama kampları** *(bkz. s. 388)* **kurulmaya başladı**; muhalifler (komünistler, sosyalistler, Katolikler, liberaller) bu kamplara gönderildi. Önce siyasî partiler, ardından sendikalar yasaklandı; patronlar ve işçiler naziler tarafından denetlenen tek bir örgütün, Çalışma Cephesi'nin (Mayıs 1933) çatısı altında toplandı. Paramiliter nazi örgütleri *SA* ve *SS** korku salmaya devam ediyordu. Her türlü muhalefet yasaklanmış olduğundan, kasım 1933 seçimlerinden nazilerin çıkardığı tek liste, oyların % 92'sini elde etti.

■ **Birkaç ay içinde, nazi yöneticiler** Hitler, Röhm, Gœring, Goebbels ve Himmler, **Devletin denetimini tümüyle ele geçirdiler**. Sosyalistler ve komünistler, hızla güç kazanan nazilerin yükselişi karşısında birleşmeyi beceremediler. Hitler bu bölünmeden de yarar sağladı. Bunun dışında, geçmişte milliyetçi sağı destekleyen iş çevrelerinden bir kısmıyla iyi ilişkiler kurmayı da başardı.

D. 1934: Cumhuriyetin sonu

Belge 2 ve 6

■ Çok sayıda işsiz, nazi seçmeni ve *SA* üyesi, nazilerin iktidara geldikten sonra büyük burjuvazinin etkisini azaltarak Alman toplumunu değiştireceğine inanıyordu. Nazi partisinin sol kanadını oluşturan Röhm ve *SA*'lar ilk nazi programının yalnızca kapitalizm karşıtı yönlerini akıllarında tutmuşlardı. Oysa Hitler'e göre nazizmin bu "devrimci" yorumu tehlikeliydi. Ordunun yerini almak isteyen SA'lar, ısrarla ikinci aşamaya, yani iş çevrelerine karşı gerçekleştirilecek sosyalist devrime geçilmesini talep ediyorlardı. Ama Hitler ordunun, büyük sanayicilerin ve bankacıların desteğinden vazgeçemezdi. **30 Haziran 1934'te**, hem 1933 koalisyonundaki eski ortağı geleneksel sağdan, hem de Röhm ve *SA* şeflerinden kurtuldu. Tüm *SA* önderleri, Uzun Bıçaklar Gecesi (*"Uzun bıçaklarımızı bileyeceğiz"* sözlerinin geçtiği bir *SA* şarkısından gelir) boyunca *SS*'ler tarafından öldürüldü. *SS*'ler artık rejimin tek muhafızlarıydı. 1000'den fazla insan ölmüştü.

■ Hindenburg'un **2 Ağustos 1934**'te ölümünün ardından **Hitler, kendini *Reich*'ın başkanı ilan etti**. *Führer** oldu ve bir halk oylamasıyla cumhuriyet yönetiminin feshini onaylattı. Devletin yapısı da değiştirildi. Federal bir yapıya sahip olan Alman devleti, üniter ve merkezî bir devlet haline getirildi ve bölgesel, siyasal ya da sendikal her türlü çeşitlilik ortadan kalktı. Memurlar *Führer*'in mevkiine değil, şahsına bağlılık yemini ediyorlardı. Belli bir insana bağlılık, modern devlet tipinde kişilerden bağımsız olması gereken siyasal ilişkilerin yerini almıştı. Muhaliflerin şiddet yoluyla ortadan kaldırılmasının ardından, Almanya'yı ekonomik ve ideolojik alanlarda harekete geçirerek rejimi halk nezdinde sağlamlaştırma zamanı gelmişti.

3 *Reichstag* yangını, 27 Şubat 1933.

4 Hitler ve Hindenburg.

Hitler, 5 Mart'ta seçilen yeni Reichstag'ın ilk oturumunu Potsdam garnizonunun kilisesinde, 21 Mart 1933'te açtı (1871'de Bismarck'ın II. *Reich*'ın ilk *Reichstag*'ını açtığı günün yıldönümü). Resimde, kısa süre sonra III. *Reich*'ın *Führer*'i olacak olan Şansölye Hitler, Weimar Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olan II. *Reich*'ın eski subaylarından Hindenburg'un önünde eğiliyor.

1. Hitler ve Hindenburg'un 1918'de Alman ordusundaki rütbeleri neydi?

2. Bu fotoğraf Almanya tarihinin hangi döneminden çarpıcı bir kesit veriyor?

5 "Ve şimdi, oy verin", mart 1933 seçimleri için hazırlanan nazi afişi.

1. Resimdeki iki karakter kimi canlandırıyor?

2. Soldaki karakter nazi propagandasının işlediği konulardan hangisine gönderme yapıyor?

6 Uzun Bıçaklar Gecesi'nden iki ay önce, *SA* şefi Röhm'e göre "ulusal devrim".

Almanya'da bugüne kadar elde edilen başarılar, yani iktidarın ele geçirilmesi ve savaş sonrası yıllarının karanlık gelişmelerinden sorumlu marksizm, liberalizm ve kapitalizmin ideolojik dayanaklarının ortadan kaldırılması ve devlet üzerindeki ağırlıklı etkilerinin yok edilmesi gibi şimdiye kadar gerçekleştirilen herşey, altını çiziyorum, yalnızca bir başlangıç, ulusal-sosyalizmin gerçek hedeflerine ulaşması yolunda bir sıçrama tahtasıdır. Biz ulusal bir devrim değil, ulusal-sosyalist bir devrim yaptık ve "sosyalist" sözcüğü üzerinde özellikle duruyoruz! Eğer bu unsurlar [...] hoşlarına gitmek için kararlı sosyalist irademizden herhangi bir şey feda edeceğimizi sanıyorlarsa, ağır bir yanılgı içindeler demektir! Gericilik ve devrim elbette birbirlerinin ölümcül düşmanıdırlar. Aralarında kurulabilecek hiçbir köprü yoktur, biri diğerini dışlar. [...]

Kahverengi gömlekli savaşçılar ilk günden beri devrim yolunda yürüdüler. Ve ulusal-sosyalist devlette ulusal-sosyalist insan demek olan nihai amaçlarına erişinceye kadar bu yoldan hiç şaşmayacaklar!

II. "Ein Volk, ein Reich, ein Führer"

ANAHTAR SÖZCÜK

• YAŞAM ALANI
Almanca *Lebensraum*. Naziler için bu sözcük Alman halkının yaşaması ve yayılması için gerekli toprakları ifade ediyordu.

SÖZLÜK

* Aryen
* *Gestapo*

A. *"Ein Volk"*: Aynı ırktan tek bir halk

Belge 1, 2 ve 5

■ 19. yüzyılda ortaya atılan yanlış bir kuram, naziler tarafından mutlak gerçek olarak ilan edildi. Buna göre, tarihin akışı içinde dış unsurlar tarafından bozulmuş olan saf bir Alman ırkı vardı. **Bu ırkı**, fiziksel bakımdan mükemmel olan, tercihen uzun boylu, sarışın ve mavi gözlü **bireyleri, yani *Aryen**leri seçerek başlangıçtaki saflığıyla yeniden yaratmak** gerekiyordu. Tüm "bozuk" unsurlar, rejime bağlı doktorların belirlediği bilimsel ölçütlere göre ayıklanacaktı. Irsî hastalıkları olan Almanlar zorla kısırlaştırıldı ve 1939 yılına kadar 80.000 özürlü yok edildi.

■ Yahudi kökenli Almanlar, dinlerine bağlı olsunlar ya da olmasınlar, nazilerin günah keçisi haline geldiler. Çok uzun zamandır Yahudi karşıtlığının, ardından da antisemitizmin kurbanı olan Alman Yahudileri toplam Alman nüfusunun % 1'ini bile oluşturmuyorlardı. Ama Hitler onları "Alman ırkı"nı temizleme kuramının merkezine yerleştirdi. Bu *"zararlı basiller"* Alman ırkına da *"bulaşabilirlerdi"*. 1933'ten itibaren *SA*'lar, şiddet kullanarak Yahudilerin dükkânlarının boykot edilmesini sağlamaya çalıştılar. Ayrıca Yahudiler göçe zorlandı, ama bu girişim pek başarılı olmadı. **1935'te çıkarılan Nürnberg Yasaları, Yahudileri Alman ulusunun dışında bıraktı.** Yahudilerin "saf" Almanlarla her türlü cinsel ya da meslekî ilişkiye girmesi yasaklandı, mallarına el konmasına izin verildi. **9 Kasım 1938'de, Kristal Gece** pogromu sırasında, naziler sinagogları yaktılar ve Yahudileri katlettiler.

B. *"Ein Reich"*: Tek bir imparatorluk

Belge 6

■ 19. yüzyılın pan-Almancı görüşlerine dayanan Hitler, **Alman dilinden ve kanından olan tüm Avrupa halklarını Almanya'da toplamak** ve onlara bu hedefe uygun bir *yaşam alanı** (*Lebensraum*) yaratmak istiyordu. Bu yaşam alanı Doğu Avrupa'dan Ural Dağlarına kadar uzanacaktı. Bu yayılmacılık yalnızca "klasik" Alman ulusçuluğuna dayanmıyor, açıklamasını ırkçılıkta buluyordu. Alman halkı gibi üstün bir halk, Slavlar gibi aşağı bir ırktan olan ve kendisine kölelik etmek için yaratılmış halkların zararına, dışarıya doğru yayılmalıydı. Ayrıca Hitler, yine ırkçı bir anlam yükleyerek, Almanların Orta Çağ'da başlayan **doğuya doğru yayılma** (*Drang nach Osten*) hareketine de dayanıyordu.

C. *"Ein Führer"*: Almanya için tek bir rehber

Belge 3 ve 4

■ **Führer, yüce şef, merkezî devletin kalbinde yer alıyordu**; *Gauleiter*'ler (bölge şefleri) doğrudan ona bağlıydı. Parti ve devlet bir bütün oluşturuyordu; siyasî polis *Gestapo** gözetliyor, tutukluyor, işkence ediyor ve hapsediyordu. Hitler, 1938'de Alman ordularının komutanı oldu. Artık tümüyle nazileştirilmiş olan devletin başlıca yöneticileri Gœring (ordu), Himmler (*SS* ve *Gestapo*) ve Goebbels (propaganda) idi. 1939'da, en az bir milyon Alman toplama kamplarında hapsedilmişti. Nürnberg'de her yıl Hitler'in ve "Yeni Almanya"nın şerefine büyük geçit törenleri düzenleniyordu.

■ Hitler tarafından uygulamaya konan fikirlerin ve programın büyük bölümü *Kavgam*'da yer alır ve çok sayıda söylevde dile getirilmiştir. Ancak bunların uygulanma biçimi koşulların ürünüdür. Hitler, kamuoyunu ve kendisini destekleyen çeşitli güçleri (ordu, büyük sanayi) hesaba katmak zorundaydı. **Sistem kendini bu koşullara uydurdu** ve pek çok alanda, Yahudilerin durumunda olduğu gibi, sertleşti. 1935'teki ırk ayrımcılığı, 1938'de pogrom, ardından İkinci Dünya Savaşı boyunca devam eden soykırım biçiminde sürmüştür.

1 **Mart 1933'te *SA*'lar bir Yahudi mağazasına boykota çağrı afişi asarken.**

2 **Yasal antisemitizm.**

15 Eylül 1935 Yasası

Alman kanının saflığının Alman halkının gelecekte varolması için birincil koşul olduğuna kararlılıkla kanaat getiren ve gelecek yüzyıllarda Alman ulusunun varlığını sürdürmesi için sarsılmaz bir iradeyle hareket eden *Reichstag*, aşağıdaki yasayı oybirliği ile kabul etmiştir:
MADDE 1 - Yahudilerle Alman kanından olan vatandaşlar arasındaki evlilikler yasaklanmıştır [...]. Bu yasaya karşı çıkanlar zorunlu çalışma cezası alacaklardır.

Bir SS kıtası komutanının raporu

10.11.1938 günü saat 3'te şu emri aldım: Grup şefinin emriyle, kıtanızın yetki alanında bulunan 50 sinagogun tümü bombayla ya da yakılarak yok edilecektir. Civarda bulunan Aryenlerin yaşadığı evlerin zarar görmemesine dikkat edilecektir. Eylem sivil kıyafetlerle gerçekleştirilecektir.

Göring'in emri (1938)

MADDE 1 - Yahudilerin mağaza işletmeleri [...], ayrıca kendi hesaplarına meslek icra etmeleri yasaktır.
MADDE 2 - Bundan böyle hiçbir Yahudi şirket yönetemez.

3 **Dachau toplama kampı yönetmeliği.**

Aşağıda sıralanan ve kışkırtıcı olarak kabul edilen suçlular asılacaktır: [...] siyaset yapanlar, kışkırtıcı söylev veren ya da toplantı düzenleyenler; karşı tarafın propaganda yapmasına yarayacak korkunç hikayeler anlatmak amacıyla, toplama kampları ile ilgili doğru ya da yanlış bilgi toplayanlar, bu bilgileri dinleyenler, başkalarıyla tartışanlar, kampın dışına taşıyanlar [...].

Aşağıda sıralanan ve ayaklanmacı olarak kabul edilen suçlular görüldükleri yerde vurulacaktır: Bir gardiyan ya da SS'in şahsına saldırıda bulunanlar, emirlere uymayı ya da angarya işlerde çalışmayı reddedenler [...], protesto eden, bağıran, yürürken ya da iş alanında söylev veren ya da buna kışkırtanlar.

Ulusal-sosyalist yöneticiler, devlet, hükümet hakkında [...] rahatsız edici ifadeler kullananlar [ya da] eski demokratik partilerin marksist ya da liberal yöneticilerini yüceltenler [hücre hapsiyle ya da kırbaçla cezalandırılacaktır].

1 Kasım 1933

1. Bu toplama kampında hangi Almanlar tutukluydu?
2. Kamp sınırları içinde gerçekleştirilen hangi eylemler ölüm cezası ile cezalandırılıyordu?

4 **NSDAP'ın kongresi, Nürnberg, 1938.**

5 **Lisede antisemitizm.**

Kızım, Helena Lange Modern Lisesi'nde ikinci sınıf öğrencisidir [...], sınıfında Yahudi bir kız daha var.
12 Nisan günü, Almanca dersinde, öğretmenleri *Kavgam*'dan Yahudi sorunu ile ilgili bir bölüm okumuş. [...] Bu parça onurlu bir Yahudinin kabul edemeyeceği kısımlar içermektedir. Özellikle şu kısım: "Seçilmiş halkın fiziksel pisliğinin altında manevî pisliğini de keşfettiğinizde mideniz bulanmalı."

Bir öğrenci babasının Hamburg Vilayeti yönetimine yazdığı mektup, 14 Nisan 1934.

Sınıfta Yahudi öğrenciler bulunmasından kaynaklanan en büyük sorun, bu öğrencilerin çocuklarımızla arkadaşlık ilişkileri kurmalarıdır. Alman çocukları bu ilişkilere çok bağlıdır ve bu bağ onların Yahudi tehlikesine ilişkin her türlü öğreti karşısında kör ve kayıtsız olmalarına neden olmaktadır [...].Yahudiler kendi okullarına gitselerdi, Yahudi olanlarla olmayanlar arasındaki bu çocukça arkadaşlıklar hiç olmazdı.

Vilayet yetkililerinin yanıtı.

6 **Nazilere göre Avrupa'da Alman kanı.**
1934'te bir Alman jeopolitik dergisinde yayınlanan harita.

Cermen kökenli halkların yaşadıkları topraklar
Kavimler Göçü döneminde Cermen kanına rastlanan bölgeler
Doğu Avrupa'da yerleşmiş Alman köylüleri
Almanların yüksek tabakaları (seçkinleri)

III. Nazileşen Almanya

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• TOPLAMA KAMPI

Mart 1933'ten itibaren nazi rejimine muhaliflerin (komünistler, sosyalistler, Katolikler ve liberaller) kapatıldığı kamplar.

S Ö Z L Ü K

** Ersatz*

A. Hizaya geçen ulus

Belge 2

■ 1933'te 850.000 Alman nazi partisine üyeydi; 1939'da bu sayı 5.300.000'e çıkmıştı. Bazıları gerçekten nazi ideolojisini benimsedikleri için, bazıları da yükselme hırsıyla partiye üye oluyorlardı. Ama nazizmin halk üzerindeki hakimiyeti bu rakamları fazlasıyla aşıyordu. **Çocuklar ve gençler okul, eğlence ve spor alanlarında örgütleniyordu**. Bunlar, özellikle de Almanya'nın hazırlandığı savaşta çarpışacak olan erkekler, geleceğin *Reich*'ının taze kuvveti olacaklardı. Kadınlar ise, herşeyden önce, dünyaya mümkün olduğu kadar fazla çocuk getirmeli ve onları iyi yetiştirmeliydiler.

■ Rejimin temel çarkı olan **propaganda**, afişleri, sinemayı ve radyoyu ustaca kullanan Goebbels tarafından yönetiliyor ve gelecekte Avrupa'yı yönetecek olan bir halk betimliyordu. Entelektüeller ve sanatçılar da nazizmin kurbanı olmuşlardı. Eserlerin yakılması, *"yozlaşmış"* kabul edilen modern sanatın karalanması, bu politikanın en çarpıcı uygulamalarındandı. Öğretim üyeleri ve bilginler partiye katılmak zorundaydılar, yoksa işlerini kaybediyorlardı. Yahudi olsunlar ya da olmasınlar, aralarından pek çoğu fizikçi Albert Einstein ya da yazar Thomas Mann gibi ülkelerini terkettiler.

B. "Ekonomik mucize"nin kökenleri

Belge 1, 3 ve 5

■ 1933'te Almanya'da hâlâ 4.800.000 işsiz bulunuyordu; oysa 1939'da sadece 119.000 işsiz kalmıştı. Sıklıkla Almanların nazi ideolojisine katılmasının açıklaması olarak gösterilen bu durum, devletin ekonomiye yaptığı güçlü müdahalenin sonucuydu:

- 1933'ten 1937'ye kadar Ekonomi Bakanı Schacht, geniş bir imar politikası uyguladı (otoyol, sosyal konut inşaatları). İlk Volkswagen ("halk otomobili") prototipi 1936 yılında fabrikadan çıktı.

■ 1936'dan itibaren **Almanya**, Versailles Antlaşması'nı ihlal ederek Gœring'in yönettiği dört yıllık bir plan sayesinde **yeniden silahlanmaya başladı**. Bir hava gücü, bir de donanma oluşturuldu; silah sanayii öncelikli konuma getirildi. Ekonomi giderek öz kaynak kullanımına yöneldi; ithalatın katı bir biçimde kısıtlanması, sentetik yakıt olarak *ersatz**ın geliştirilmesini sağladı.

■ **Büyük sanayi, rejimin verdiği siparişlerden yarar sağladı** (demir-çelik, kimya). Grevlerin ve sendikaların yasaklanması, toplama kampları uygulaması ve işçilerin Çalışma Cephesi'nde örgütlenmesi patronları memnun ediyordu. Nazi Almanyası'nda toplumsal çatışmalar yok olmuştu. Ama ekonomik başarılar esas olarak savaş hazırlığına bağlıydı.

C. Direnişin zayıflığı

Belge 4 ve 6

■ En ufak bir hareketin bile *Gestapo* tarafından yetkililere bildirildiği bir ülkede rejime nasıl muhalefet gösterilebilir? Kuşkusuz milyonlarca Alman korkudan bir şey söyleyemedi, bazıları ise çıkarları gereği susmayı tercih etti. Rejimin zulmünü yaşamayanların çoğu, bu ulusal canlanış ideolojisine katıldı. Bunun dışında, bazı sosyal programların gerçekleştirilmesi (sosyal konutlar, tatiller) ve Versailles Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilme talebi halkın gözünde rejimin popülerliğini arttırdı. Muhalifler *toplama kampları**na götürüldü. Protestan ve Katolik Kiliseleri cılız bir sesle Hitler'in uygulamalarına tepki gösterdiler. 1933'te nazilerin Papalık'la imzaladıkları bir konkordato Katolik Kilisesi'nin rejimle işbirliği yaptığını düşündürüyordu. Buna karşılık, 1937 tarihli *"Mit Brennender Sorge"* başlıklı Papalık bildirgesi rejimi kınıyor, ancak Yahudilerin başına gelenlerden söz etmiyordu. 1939'dan önce rejimden kaçan Almanlar, dünyayı nazi tehlikesine karşı uyarmayı boşuna denediler.

3 İkinci dört yıllık plan.

Nüfus fazlamız var ve kendi topraklarımız üzerinde yaşamaya devam etmemiz mümkün değildir. Kesin çözüm, bize hammadde ve halkımız için yaşamını sürdürme olanağı sağlayacak olan yaşam alanının genişletilmesidir.

Ancak bu görevlerin ulusal ekonomimizin dışa karşı bağımsızlığını sağlamak için belli bir plan dahilinde yerine getirilmesi, Alman halkından ekonomik alanda ve gıda alanında fedakârlıklar isteyebilmemizi sağlayacaktır [...]. Şu anda 700-800 bin ton benzin üretiyoruz, 3 milyon ton üretebilirdik. Şu anda birkaç bin ton kauçuk üretiyoruz, oysa yılda 70-80 bin ton üretebilirdik! [...]

Dolayısıyla aşağıdaki görevleri belirliyorum:

1. Alman ordusu dört yıla kadar eyleme geçmeye hazır olmalıdır.

2. Dört yıl içinde Alman ekonomisi, bir savaş yükü kaldırabilecek hale gelmiş olmalıdır.

Adolf Hitler, ***Gizli memorandum***, **kasım 1936.**

2 Yakılan kitaplar, 10 Mayıs 1933.

"Kitapların yakıldığı yerde, sonunda insanlar da yakılır", Yahudi kökenli Alman şair Heinrich Heine'nin (1797-1856) geleceği haber veren sözleri.

3 Nazi ekonomisi.

A. Devlet yatırımları *(milyon Reichsmark)* **ve sanayi üretimi** *(gösterge olarak)*

Sektörler	1928	1933	1935	1938
Silah	827	730	5.150	15.500
Ulaşım	2.234	1.238	1.876	3.376
Sosyal harcamalar	1.023	200	500	700
İnşaat	1.330	185	175	250
Toplam	7.244	3.153	9.101	21.026
Sanayi üretimi	100	66	96	125

B. Ücretler *(1929'da gösterge=100)* **ve işsizlik**

Yıllar	Ücretler	Hayat pahalılığı	İşsiz sayısı
1930	102	96	
1931	96	88	
1932	82	78	5.575.000
1933	79	76	4.804.000
1934	79	78	2.178.000
1935	79	79	2.151.000
1936	79	80	1.593.000
1937	79	81	912.000
1938	80	81	429.000
1939	80	82	38.000

C. Vergi yükü oranları

Yıllar	Maaştan kesilen vergiler	Krupp firmasının kârları	Krupp'un ödediği sermaye vergisi
	(%)	(milyon *Reichsmark*)	
1932	2,9		
1933		- 6,5	0
1934		+ 12	0
1935		+ 60	2,8
1936		+ 90	12,8
1937	4,3	+ 112	18,7
1938		+ 122	19
1939		+ 89	31,4

1. Krupp'un ödediği vergiyi gerçekleştirilen kâra oranla yüzde olarak hesaplayın.
2. 1930'dan 1933'e ve 1933'ten 1939'a gerçek ücretler nasıl bir değişim gösteriyor?
3. Ulusal sanayi geliri nasıl bir evrim gösteriyor?
4. Bu rakamlara göre, nazizmden en fazla kâr sağlayan toplumsal kategoriler hangileridir?

4 Alman yazarların göçü.

Alman Yahudilerinin çoğu, yani göç edenlerimizin çoğu, kendilerini herşeyden önce iyi bir Alman, ancak ondan sonra Yahudi ve ancak en son kertede antifaşist gibi gören namuslu burjuvalardan oluşuyordu. [...]

Alman yazarları, 1933'te diğer meslek gruplarına oranla çok daha haysiyetli davrandılar [...] Edebiyat dünyasında belli itibara sahip yazarların büyük çoğunluğu hemen ve koşulsuz biçimde diktatörlüğe karşı tavır aldı, çünkü diktatörlüğün aşırı "akıl düşmanı" tutumu aydın görüşlü insanlar arasında hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Şairlerin toplu göçü böylece başladı; tarihte daha önce hiçbir ulus birkaç ay içinde bu kadar çok edebiyat temsilcisini kaybetmemiştir.

Klaus Mann, ***Der Wendepunkt: ein Lebensbericht*** **(Frankfurt, 1952).**

5 Hitler 1936'da F. Porsche'nin tasarladığı ilk Volkswagen'i ("halk otomobili") tanıtıyor.

6 *"Mit Brennender Sorge"* ("Büyük bir endişeyle...") başlıklı Papalık bildirgesi, 14 Mart 1937.

Papa 11. Pius, nazi Almanyası'nda Katolik Kilisesi'nin durumundan endişe eden Alman piskoposlarına sesleniyor.

1933 yazında, muhterem kardeşlerim, *Reich* hükümetinin bize önerdiği konkordatoyu görüşmeyi kabul ettiğimizde, ödevimizin bize dayattığı bir endişeyle, Almanya'da Kilise'nin hayırseverlik misyonunun özgürlüğünü ve kendisine emanet edilmiş olan ruhların selametini sağlama endişesiyle hareket ediyorduk. [...]

Her kim ki İsa'dan önceki Cermenlere ilişkin asılsız bir anlayışla karanlık ve yaratıcıdan bağımsız bir kaderi Tanrı'nın yerine geçirir ve böylece Tanrı'nın sonsuz bilgeliğini reddeder, Tanrı'ya inananlardan olduğunu iddia edemez.

Her kim ki ırkı, veya halkı, veya devleti, veya bir devlet biçimini, veya iktidar sahiplerini, veya insan topluluğunun temel değerlerinden herhangi birini, yani dünyevî düzende gerekli ve onurlu bir yer tutan bu şeylerden herhangi birini alır, dinsel olsun ya da olmasın, değerler hiyerarşisinin dışına çıkarır ve puta tapar gibi tanrısallaştırır, Tanrı tarafından yaratılan ve emredilen düzeni tersine çevirmiş ve bozmuş olur. O, gerçek inançtan ve bu inanca karşılık gelecek yaşam anlayışından çok uzaktadır.

SENTEZ

Weimar Cumhuriyeti'nin zayıflıklarından ve çok sayıda Almanın Versailles Antlaşması'na karşı beslediği düşmanlıktan yararlanan Hitler, 30 Ocak 1933'te siyasal ikna gücü, propaganda ve şiddet kullanarak yasal bir biçimde iktidara geldi. Çok kısa bir sürede, 1 Ocak 1933'ten 1 Haziran 1934'e kadar, partisi ve parti üyelerinden en sadık olanları üzerinde eksiksiz bir hakimiyet kurmayı başardı.

- Kendisini kullandıklarını sanan geleneksel sağın temsilcisi politikacılar kısa sürede Hitler'in tek adam olmayı amaçladığını anladılar.

- Hitler ve naziler 1930'lu yılların Almanyası'nı *"Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer"* sloganına dayanan *III. Reich*'a dönüştürdüler.

- Gelişmelere kendilerini kaptıran, rejimin ekonomik başarıları ve toplumsal alanda gerçekleştirdiklerinden etkilenen Almanlar da devlete, yani nazilere karşı görevlerini ya coşkuyla kabul ettiler ya da yerine getirmeyi reddetmediler.

Hitler'in dünyaya hakim olmayı amaçlayan ırkçı rüyası, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte gerçekleşmeye başladı.

KARIŞTIRMAYALIM

■ Üç nazi lideri: Göring, Himmler ve Goebbels

Hermann **Göring** (1893-1946). 1914-1918 savaşında Alman hava kuvvetlerinin savaş kahramanlarından ve nazi partisinin ilk üyelerinden olan Göring, 1932'de *Reichstag*'ın başkanlığını yaptı, 1933'te Havacılık Bakanı oldu. Hitler'in iktidardaki varisi olarak kabul ediliyordu.

Heinrich **Himmler** (1900-1945). Kasım 1923'te başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimine katıldı. 1929'da SS'lerin, 1934'te *Gestapo*'nun, daha sonra da tüm Alman polis teşkilatlarının komutanı oldu.

Joseph **Goebbels** (1897-1945). 1933'ten itibaren Propaganda ve Enformasyon Bakanı olan Goebbels, kamuoyunu biçimlendirmek için tüm modern yöntemleri (özellikle radyo ve sinema) kullanıyordu.

■ Niyet ve işlev

Yahudilerin naziler tarafından yok edilmesi ve "Yahudi sorununa nihai çözüm" uygulamaları, iki farklı tarihsel okul tarafından farklı biçimde yorumlanır.

Bu politikayı **temelinde yer alan niyetten hareketle açıklayan** okul, Hitler'in niyetinin başından beri Avrupa'daki tüm Yahudileri öldürmek olduğunu savunur.

İşlevselci yaklaşımı benimseyen diğer okul ise, Hitler'in Yahudi karşıtı politikasının büyük ölçüde siyasal ve askerî koşulların etkisiyle belirlendiğine inanır.

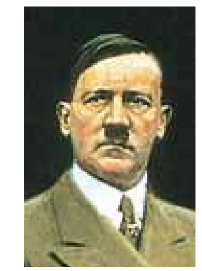
Günümüzde bu iki okul kaynaşarak tek bir okul bünyesinde birleşme eğilimindedir. Buna göre Hitler'in niyetini gerçekleştirebilmesi koşullar elverdiği için mümkün olabilmiştir.

OKUYALIM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - **Claude DAVID**, *Hitler ve Nazizm*, çev. H. Boyşan (İstanbul, 1991).
  - **Önay YILMAZ**, *Nazilerle Beş Yıl* (İstanbul, 2005).
- **FİLİMLER**
  - **Leni RIEFENSTAHL**, *Olympia*, 1936.
  - **Luchino VISCONTI**, *Lanetliler*, 1969.

Kompozisyon (4)

Karşılaştırma türü konu
"Ortaya çıkışlarından iktidara gelişlerine kadar faşizm ve nazizmin başlangıçları"

1883: Mussolini'nin doğumu.

1889: Hitler'in doğumu.

1914-1915: Mussolini, İtalya'nın savaşa katılması için militanlık yaptı; Sosyalist Parti'den ihraç edilince *Il Popolo d'Italia*'yı kurdu.

1914-1918: Hitler Alman ordusunda savaştı.

1915-1917: Mussolini cephede savaştı ve yaralandı.

Ocak 1919: Mussolini ilk faşyoları kurdu.

1919: İtalyan Mücadele Faşyoları'nın programı ilan edildi.

1919: Hitler Alman Emekçi Partisi'ne üye oldu ve bu partiyi nazi partisine dönüştürmeye başladı.

1920: Ulusal-Sosyalist Parti'nin programı ilan edildi.

Kasım 1921: Ulusal Faşist Parti'nin kuruluşu.

Ekim 1922: Roma'ya yürüyüş.

29 Ekim 1922: Mussolini başbakan oldu.

1923: Münih'te darbe girişimi. Hapse atılan Hitler 1924'te *Kavgam*'ı yazdı.

1924: İlk nazi milletvekillerinin seçilmesi.

1932: Nazi partisi, Almanya'nın birinci partisi olarak *Reichstag*'a girdi.

30 Ocak 1933: Hitler şansölye oldu.

KONU ÜZERİNE DÜŞÜNME

■ ***İlk anahtar sözcük: "Başlangıç"***

- Bu terim hangi dönemi kapsıyor? İki rejimin ortaya çıkış ve iktidara geliş tarihlerini saptayın. İki rejimin kökenleri benzerlik gösteriyor mu?
- İktidarın ele geçirilmesi ne zaman ve nasıl gerçekleşiyor? Kompozisyon sorusunda tarih belirtilmemiş: Bundan hangi sonuca varılabilir?

■ ***İkinci anahtar sözcük: "faşizm ve nazizm"***

- Fikirlerde (devlet ve toplum anlayışları, lider kültü...), kurucularda (Mussolini, Hitler), tarihsel ortamda (1914-1918 savaşının sonuçları, Rus Devrimi'nin etkileri) göze çarpan ortak noktalar hangileridir?
- Bunun dışında farklılıklardan da söz edilebilir mi? İdeolojilerin kendilerine özgü yönleri, ülkelerin durumu, iktidara geliş biçimleri?

■ ***Uyarılar***

- Kompozisyon sorusu tarih içermiyor, dolayısıyla konu başlığına ve zamandizime göre hangi dönemi kapsadığına siz karar vermelisiniz.

Dikkat! Faşizm ve nazizm üzerine BÜTÜN bildiklerinizi ANLATMAYIN.

BİLGİLERİ SINIFLANDIRMA

■ Konu üzerinde yukarıdaki öneriler ışığında düşündükten sonra, belli ögeleri bir tabloda toplayabilirsiniz:

İzlekler	Faşizm	Nazizm
Önderler		
Fikirler		
Destekler		
Barışa ve devlete ilişkin sorunlar		
İktidarı ele geçirme mekanizmaları		

KOMPOZİSYONU OLUŞTURMA

■ ***Sorunsal: Farklılıklar ya da benzerlikler üzerinde durun.***

İki rejim arasında hangi bağlar kurulabilir?

■ ***Plan: Zamandizimsel bir plan mı, izleksel bir plan mı seçmeli?***

- Örnek: I. Almanya'nın ve İtalya'nın içinde bulunduğu tarihsel ortam
  II. Faşist ve nazi önderler ve ideolojileri
  III. İktidarı ele geçirmek için kullanılan – yasal ve yasal olmayan – araçlar
- Kesinlikle önce faşizmi, sonra nazizmi ayrı ayrı ele alacak bir plan yapmayın!

Nazi ideolojisi

Nazi ideolojisinin esası, Hitler'in *Kavgam* (*Mein Kampf*, 1925-1926) adlı kitabında ve nazi kuramcı Alfred Rosenberg'in ırkçı yazılarında (*Der Mythus des 20. Jahrhunderts*, 1930) anlatılır. Bu ideoloji kısmen Fransız Joseph Gobineau'nun yanlış kuramlarından esinlenir (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, 1855) ve temelinde ırkçılık vardır. Kan ve toprak (*Blutt und Boden*) birliğine dayanan Alman ırkından olanların topluluğu *Volk* bu ideolojiyi doğrulamak için kullanılır.

Hitler, dünyada eşit olmayan ve belli bir hiyerarşiye göre sıralanan ırkların yaşadığına inanıyordu. Ona göre, insanlık tarihi ırklar arası mücadelelerle açıklanabilirdi. Hitler, Darwin'in hayvan türleri için 19. yüzyılda ileri sürdüğü "*yaşam savaşı*" ve "*doğal eleme*" kavramlarını insan toplumuna uyarladı. Nazi ideolojisi, en saf temsilcilerinin Cermenler olduğu iddia edilen Aryenlerin dünyaya hakim olması gereken üstün ırkı oluşturduğu fikrine dayanıyordu. Bu hedefe ulaşmak için Yahudileri yok ederek ırkın saflığı korunmalı ve doğuda "alt ırk" olarak kabul edilen Slavlardan alınacak topraklarla bir yaşam alanı oluşturulmalıydı.

2 ***Kavgam*'da ırkçılık.**

İnsan uygarlığı olarak bugün sahip olduğumuz herşey, sanat, bilim ve teknoloji alanındaki tüm başarılar neredeyse tümüyle [...] yaratıcı Aryen dehasının meyveleridir. [...]

Alt insan türlerinin varlığı üstün uygarlıkların oluşması için her zaman temel bir önkoşul olmuştur [...]. İlk uygarlıkların Aryenlerin alt uygarlıklarla karşılaştığı, onları dize getirdiği ve kendi iradesine boyun eğdirdiği yerlerde ortaya çıkması bir raslantı değildir [...]. Ama köle halklar ayaklanmaya ve kendilerine hükmedenlere, muhtemelen onların kendi dilini kullanarak yakınlaşmaya başladıklarında, efendi ile köleyi ayıran sınır yıkıldı. Aryen insan, kanının saflığından vazgeçti ve böylece yavaş yavaş uygarlık yaratma yetisini kaybetti [...]. Kanların birbirine karışması, bu olgunun sonucu olan ırk seviyesinin düşmesiyle birlikte geçmiş uygarlıkların çöküşünün tek sebebidir. Halklar savaş kaybettikleri için değil, ancak saf bir kanın koruyabileceği direnme gücünü kaybettikleri için ölürler. Bu dünyada saf ırktan olmayanlar aslında atıktan başka bir şey değildir.

Adolf Hitler, *Kavgam* (Münih, 1925-1926).

1 **1933-1934 dolaylarında Hitler'in etkisiyle büyülenmiş genç naziler.**

3 **Yaşam alanı (*Lebensraum*).**

(Saf bir ırka) ulaşabilmek için, bir devletin [...] özellikle sömürgeciliği katı kurallara bağlaması gerekir. Özel olarak oluşturulan Irk Komisyonları bireylere sömürgeleştirme izni vermelidir. Bu izni vermek için aranacak koşul belirli bir ırkın saflığı olmalı ve bunun kanıtı gösterilmelidir. Öncüleri tümüyle en saf ırkın temsilcilerinden olan uç sömürgeler ancak böyle kurulabilir [...]. Dış politikamızın geleceği bir Doğu'ya bir Batı'ya yönelmekte değil, Alman halkımıza gerekli toprakların elde edileceği yöndedir... Bakışlarımızı Doğu ülkelerine yöneltiyoruz [...]; eğer bugün Avrupa'da yeni topraklar elde etmekten söz ediyorsak, önce Rusya'yı ve ona bağlı sınır komşusu ülkeleri düşünmeden edemeyiz [...]. Doğudaki devasa devlet, artık yıkılacak kadar olgunlaşmıştır. Ve Rusya'da Yahudi egemenliğinin sonu, bir devlet olarak Rusya'nın da sonu olacaktır. Kader bizi insan ırkları ile ilgili kuramların doğruluğunun en sağlam kanıtı olacak bir felakete tanıklık etmemiz için seçmiştir.

Adolf Hitler, *Kavgam* (Münih, 1925-1926).

4 **Hıristiyan karşıtlığı ve marksizm karşıtlığı.**

Merkez'in[1] ve marksizmin her türlü eleştiri hakkını reddediyoruz. Muazzam bir borç girdabına sürüklenenler, arkalarında bir enkaz alanı bırakanlar, Alman kültür hayatını Asyalı zihinlerin eline teslim edenler onlardır – sanık sandalyesinde oturanlar onlardır ve onları orada bırakacağız!

Şimdi bilanço yapma zamanıdır! On üç yıllık kara ve kızıl sefalet siyasetinin bilançosu. [...] Önce bizi 9 Kasım 1918'e götüren eylemlerin bilançosu yapılmalıdır. Alman tarihi gerçeklere göre yazılmalı, Yahudi usulü çarpıtılmamalıdır. Ulus hainlerin ve suçluların isimlerini sonsuza dek öğrenmelidir. Almanya ancak 1918'in intikamı alındığında huzura kavuşacaktır!

A. R., *Völkischer Beobachter* (Nazi partisinin gazetesi), 1 Şubat 1933.

1. Katolik merkez partisi: Zentrum.

5 **Arno Brecker'in "üstün ırk"ı temsil eden heykeli.**
Rejimin resmî heykeltraşı olan Arno Brecker, eserlerinde "ideal Aryen"i betimlemeye çalıştı.

7 **Radyo ile propaganda.**
"Halkın radyosuyla tüm Almanya *Führer*'i dinliyor" (reklam).

6 **Çocuklar için hazırlanmış bir nazi kitabındaki resimlerden biri: "Aryen" bir kadını baştan çıkarmaya çalışan Yahudi karikatürü.**
Yahudi Memoryal Enstitüsü.

8 ***Kavgam*'da söylev yoluyla propaganda.**

Kitlelerin ruhuna ancak bütün ve güçlü olanlar ulaşabilir.

Kadınlar nasıl soyut akıl yürütmelerden pek etkilenmez, bütünlüğü olan tavırlara karşı tanımlanamaz duygusal bir çekim hisseder ve zayıfa hükmederken güçlüye boyun eğerlerse, kitleler de emir verenleri rica edenlere tercih eder ve liberal bir hoşgörüdense başka hiçbir görüşü kabul etmeyen bir doktrinle rahat ederler. Hoşgörü onlara bir tür terkedilmişlik duygusu verir; buna ihtiyaçları yoktur. Kendilerine küstah bir entelektüel terorizm uygulandığını, özgürlüklerinin ellerinden alındığını farketmezler bile. [...]

Büyük kitlelerin özümleme yeteneği çok sınırlı, sağduyusu zayıf, bellek boşluğu ise geniştir. Dolayısıyla her türlü etkili propaganda az sayıda önemli noktayla sınırlanmalı, bu noktalar dinleyicilerin en sonuncusuna kadar herkesin anafikri kavrayabilmesi için tek tip formüllerle gerektiği kadar tekrar edilmelidir. [...]

Bir halk kitlesinin çoğunluğu ne profesörlerden, ne diplomatlardan oluşur. Soyut fikirlerle bu kitleye pek ulaşılamaz. Buna karşılık, onu duygusal alanda ele geçirmek daha kolaydır ve olumlu ya da olumsuz tüm tepkilerinin gizli dayanakları da bu alanda bulunur. [...]

Kitleleri kazanmak isteyen biri, onların yüreğinin kapısını açan anahtarı bulmak zorundadır. Bu konuda nesnellik zayıflık, irade ise güç demektir.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

1. *Naziler Doğu topraklarını neden ilhak etmek istiyorlar?.*
2. *4 numaralı metnin yazıldığı tarihte Almanya'nın siyasal durumu nedir? "Hainler ve suçlular", "on üç yıllık kara ve kızıl siyaset" ve "1918'in intikamı alındığında" sözlerini açıklayın.*
3. *Bu propaganda belgesi genç okuyucuda hangi duyguları uyandırmak istiyor (Belge 6)?*
4. *Hitler'in kalabalıklarla ilgili fikri nedir (Belge 8)?*
5. *Nazi ideolojisinin sonuçları hakkında neler biliyorsunuz?*

BECERİNİZİ kullanın

- **Bir metni anlama**
- **Bir ideolojiyi anlama ve çözümleme**

KONU **21**

Stalinizm

Lenin'in ocak 1924'te ölümünden sonra, bolşevik yöneticilerden biri olan Stalin, Sovyet rejiminin evriminde çok önemli bir rol oynadı. Siyasal rakiplerini birer birer ortadan kaldırdıktan sonra, SSCB'ye toprakların devletleştirilmesi ve sanayileşmenin hızlandırılması ile ilgili uygulamaları dayatmaya karar verdi.

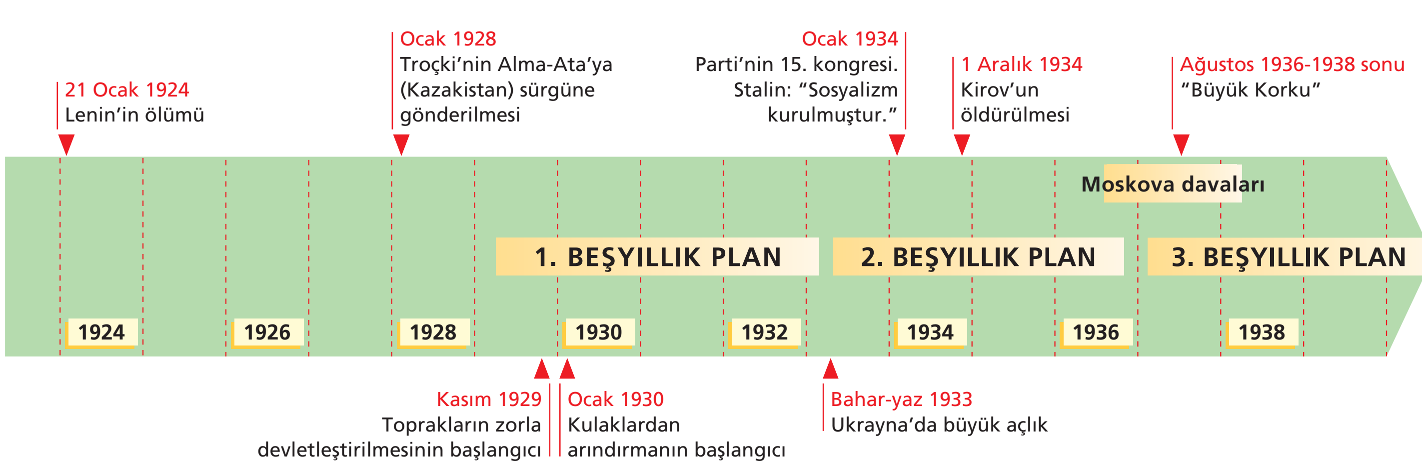
SSCB'de halkın ezici çoğunluğunun iradesine aykırı olarak gerçekleştirilen bu zorunlu modernleşme, devletle toplumu karşı karşıya getirdi ve bolşevik diktatörlüğünün katılaşmasına yolaçtı.

- *Hızlandırılmış bir modernleşme devlet ve toplum arasında nasıl şiddetli bir çatışmaya yol açtı?*
- *Leninizmden stalinizme devamlılık ve kopuş görülen alanlar hangileridir?*

KONUNUN PLANI

I. NEP'in güçlükleri (1924-1929)
II. Büyük dönüm noktası (1930-1933)
III. Diktatörlük ve korku (1934-1939)
IV. Belirleyici on yılın bilançosu

- Konunun özeti / Yöntem
- Dosya : Nazizm ve stalinizm farklı iki totaliter rejim miydi?

1 Rus Komünist Partisi genişletilmiş siyasî büro toplantısı, 1920.

Stalin'in temizlik hareketinin kurbanı olanlar, soldan sağa:
1. Buharin (idam edildi), 2. Tomski ("intihar etti"),
3. Laşeviç (kayboldu), 4. Kamenev (idam edildi),
5. Preobrajenski (idam edildi), 6. Serebriyakov (idam edildi);
önde: 7. Rıykov (idam edildi).

"Donbas'ı makinalaştıralım". 2
SSCB'de sanayileşme seferberliğini gösteren 1930 tarihli afiş.

I. NEP'in güçlükleri (1924-1929)

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• BEŞYILLIK PLAN
Beş yıla yayılan ekonomik kalkınma planı.

S Ö Z L Ü K

* Kolhoz
* Sovhoz
* Kolektifleştirme

1 Buharin (1888-1938).
Lenin tarafından Parti'nin en büyük kuramcısı olarak değerlendirilen Buharin, sosyalizmin köylülerle ittifak halinde yavaş yavaş kurulmasından yanaydı. 1925'te köylülere *"zenginleşin"* demekten de çekinmemişti. Stalin tarafından 1929'da siyasetten uzaklaştırıldı, 1938'de ortadan kaldırıldı.

2 NEP'in etkileri.

Üretim	1913	1922	1928
Tahıl (milyon ton)	80,1	56,3	73,3
Sığır (milyon baş)	60,1	45,8	66,4
Koyun (milyon baş)	121,1	91,1	146,7
Taş kömürü (milyon ton)	29,1	8,6	36,4
Çelik (milyon ton)	4,2	0,2	4,3
Elektrik (milyar kW/s)	1,9	0,5	5

A. NEP'in belirsizlikleri

Belge 2, 3, 4 ve 6

■ İki felaket arasında – içsavaş ve toprakların zorla devletleştirilmesi – **Yeni Ekonomi Politikası (NEP, 1921-1928) dönemi SSCB için bir tür** mola ya da **ateşkes oldu.** Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP), bu dönemde ülkenin kalkınması için izlenebilecek yolları ve köylülerin halkın % 80'ini oluşturduğu bir toplumda marksist devrimin geleceğini tartıştı. Ekonomi yeniden yapılanıyor, köylüler yeniden karınlarını doyuruyor, işçiler – en azından bir işe sahip olanlar – gerçek bir sigortadan yararlanabiliyorlardı.

■ Ama acaba **bu yeniden yapılanma** ülkeyi bolşeviklerin bir an önce ulaşmak istedikleri **sosyalizme götürüyor muydu?** Troçki'nin düşündüğü gibi sınai kalkınmaya mı öncelik verilmeli, yoksa aksine Buharin'in önerdiği gibi öncelikle köylülerin ihtiyaçları mı karşılanmalı, köylüler daha fazla üretmeye mi teşvik edilmeli, kısaca herşey piyasa kurallarının işleyişine mi bırakılmalıydı? Bu soruları bir süre için bir kenara bırakan parti genel sekreteri Stalin, herşeyden önce kendi iktidarını sağlamlaştırmakla ilgilendi.

B. Lenin'in tek halefi Stalin

Belge 1 ve 5

■ Lenin 21 Ocak 1924'te öldü. Stalin hızla kendini Lenin'in fikirlerinin mirasçısı olarak tanıttı. Leninizmden öncelikle parti içi disiplinin ve birliğin gerekliliği fikrini almıştı. Dünya çapında bir devrim rüyasını bir kenara bırakan Stalin, az eğitimli ve siyasal açıdan yeterli donanıma sahip olmayan militanların çoğunluğunun anlayabileceği basit bir fikir geliştirdi: **Sosyalizmin "*tek bir ülkede*"**, yani SSCB'de **kurulması**. Merkez Komite Sekreterliği gibi önemli bir koltuktan parti yöneticileriyle ilgili atamaların tümünü denetleyebiliyordu. Kendisi gibi Kafkasyalı olan ve tüm varlıklarını şeflerine adayan gerçek bir çetenin koruması altında bazen bir tarafa, bazen diğer tarafa dayanan Stalin, Troçki (1929'da sürgün edildi, 1940'ta öldürüldü), Zinovyev, Kamenev, Buharin ve Rıykov gibi önemli bolşevik yöneticileri iktidardan uzaklaştırmayı başardı.

■ 1928 başlarında, donanım bakımından yetersiz kalan tarım işletmelerinde üretim durgunlaşmaya başladı. Sanayideki yetersiz büyüme, büyük oranda işsizliğe neden oldu. Devrimden on yıl sonra sosyalizm, erişilmesi olanaksız bir hedef gibi görünüyordu. Stalin, NEP'in çıkmazda olduğunu ve *"sosyalizme doğru ilerlemeyi"* hızlandırmak gerektiği kanısındaydı. Ona göre bu hedefe ulaşmanın iki yolu vardı:

- **Toprakların devletleştirilmesi**: Dağınık bireysel tarım işletmelerinin *kolhoz** ve *sovhoz**lar biçiminde bir araya getirilmesi tarımın modernleştirilmesine olanak tanıyacak ve özellikle tarımsal üretimin bir bölümünün devletin belirlediği fiyatlarla alınmasını kolaylaştıracaktı;

- **Planlı ekonomi** çerçevesinde ve tümüyle devlet denetiminde gerçekleştirilecek hızlı **sanayileşme**. 1928'de, geniş ölçüde köylülerden alınan vergilerle finanse edilen birinci *beş yıllık plan** uygulamaya kondu. Bu son derece iddialı plana göre, beş yıl içinde sanayi yatırımları dört katına çıkarılacak ve sanayide % 135 oranında büyüme sağlanacaktı!

■ Stalin, projesinin son muhaliflerinden Buharin ve Rıykov da görevlerinden istifa etmeye zorlandıktan sonra, 7 Kasım 1929'da "Büyük Dönüm Noktası" başlıklı bir yazı yayınladı. Yazıda, tarım işletmelerinin toplu halde *kolektifleştirilmesi** ve sanayileşmenin hızlandırılması çağrısı yapılıyordu. NEP gerçekten ölmüştü.

3 Kapitalizm mi, sosyalizm mi?

Tarım ve sanayide artık yeniden yapılanma sürecinin sonuna yaklaştığımıza göre, itici güç rolü geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde sanayiye düşecektir. Şimdi sanayi alanında karşımıza çıkan sorun, yalnız ucuza imal edilen mallar değil, tarımsal üretime yönelik ve giderek kusursuzlaşan araçlar sayesinde kentsel sosyalist üretimin kırsal kesim üzerinde etkili olması sorunudur [...]. Tarımın teknolojik ve sosyalist gelişmesi sanayinin giderek artan egemenliğinden ayrı düşünülemez. Bu da gelecek ekonomik kalkınmada dinamik sanayi katsayısının dinamik tarım katsayısını geçeceği anlamına gelmektedir. Önce yavaş, sonra gitgide daha hızlı gerçekleşecek bu değişim, aradaki bu karşıtlık ortadan kalkıncaya kadar sürecektir.

N. Buharin, L. Kamenev, E. A. Preobrajenski ve L. Troçki,
***La Question paysanne en URSS (1924-1929)* (Paris, 1973).**

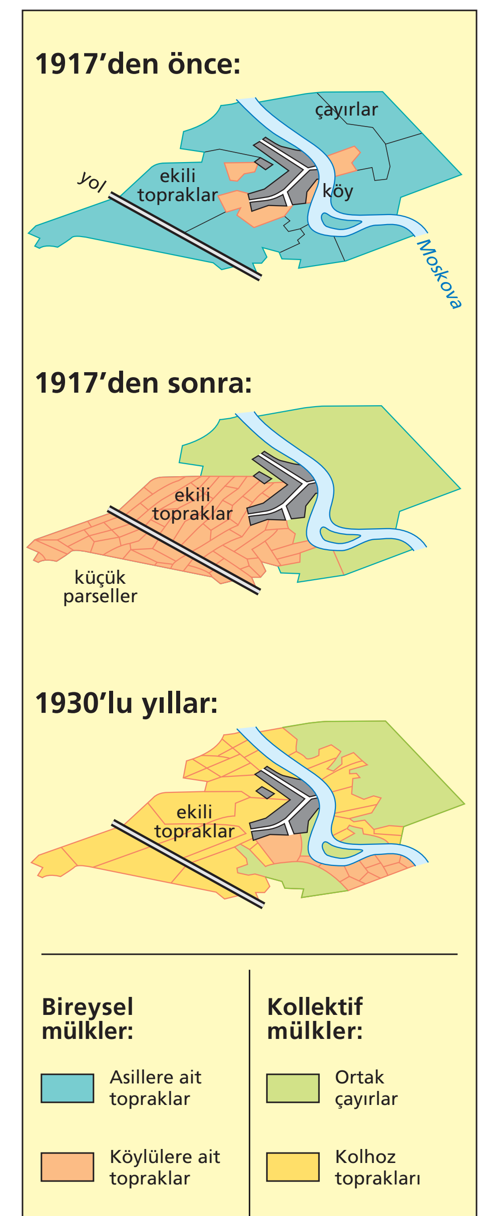
Metinde hangi yeniden yapılanmadan söz ediliyor?

4 Yeni ekonomi politikası ve görevlerimiz.

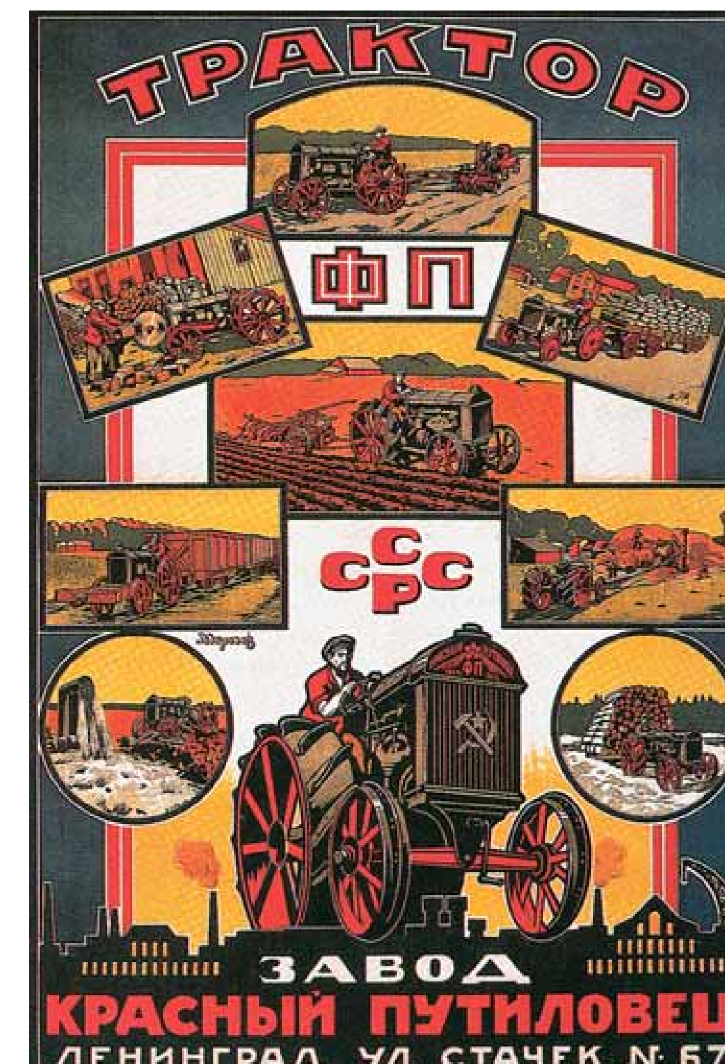
Savaş komünizminin bazı kalıntıları bugün hâlâ kalkınmamıza engel teşkil edecek şekilde varlıklarını koruyor: Gelir düzeyi yüksek köylüler ve onlar gibi olmak isteyenler biriktirmeye karşı çıkıyorlar. *Kulak* muamelesi görmekten korktuğu için, köylünün sac bir dam inşa etmekten bile çekindiği durumlar var. Köylü bir makine alacak olsa, komünistler farkına varmasın diye uğraşıyor. Zengin köylü memnun değil, çünkü biz para biriktirmesine engel oluyoruz; diğer yandan, yetersiz sınai büyümeden kaynaklanan nüfus fazlasının yarattığı sonuçlara katlanan yoksul köylüler isyan ediyorlar, çünkü biz ilerlemelerine engel oluyoruz [...]. Tüm köylülere şunu söylemeliyiz: Zenginleşin, biriktirin, tarım alanlarınızı geliştirin. Hep yoksul kalacağımızı ancak aptallar söyleyebilir. Artık yoksulluğu tümüyle ortadan kaldıracak bir politika izlemeliyiz.

Nikolay Buharin, 1924.

1. Kulak nedir?
2. Buharin köylülere neden zenginleşmelerini öğütlüyor?
3. SSCB 1930'lu yıllarda Buharin'in savunduğu politikayı izledi mi? Neden?

5 Geleneksel köyden kolhoza.

6 Putilov fabrikalarında üretilen ilk Sovyet traktörü için hazırlanan reklam afişi, 1925.

II. Büyük dönüm noktası (1930-1933)

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **GULAG**

Glavnaye Upravlenniye Lagerey (Rusça "Kamplar Genel Müdürlüğü") için kullanılan kısaltma. Yaygın anlamıyla, tüm çalışma kampları için kullanılıyordu.

S Ö Z L Ü K

* Kulak
* Kulaklardan arındırma
* Stahanovist
* "Özel sürgün çiftçiler"

1 Plan saplantısı: Tüm fabrikalara asılan büyük kadranlar, her atölye için planın gerçekleştirilme oranını gösteriyordu.

A. Toprakların zorla devletleştirilmesi

Belge 2 ve 4

■ Toprakların zorla devletleştirilmesi, bir sürü küçük işletmeciden oluşan tüm bir ulusa karşı Sovyet devleti tarafından başlatılan **gerçek bir savaşa benziyordu**. Bu projenin bilançosu, sürülen 1.800.000 köylü, açlıktan ölen 6 milyon insan, sürgün yollarında ölen yüz binler oldu. Bu birkaç rakam, kırsal alanların zorla devletleştirilmesinin 1930-1933 arasında yol açtığı insanlık tragedyasının boyutları hakkında bir fikir vermeye yeter.

■ Operasyonlar, "*bir sınıf olarak kulak*ların yok edilmesi*" ile başladı. Bolşevikler özel mülkiyet yanlısı bu zengin köylüleri ortadan kaldırmak istiyorlardı. Ama **köylülerin tümü direnişe geçince**, kulaklarla aynı muameleyi gördüler: "*Kulaklardan arındırma**" operasyonu toprakların devletleştirilmesine açıkça karşı çıkan herkesi hedef almaya başladı. Yalnız 1930 yılı boyunca çıkan 14.000 ayaklanma köyleri savaş alanına çevirdi. Mart 1930'da Stalin geri adım attı: "*Aşırılıkları*" kınadı ve suçu "*görevlerini kötüye kullanan*" yerel yetkililere attı. Ancak kısa bir süre sonra, kolhozlara girmeyi reddedenlerin üzerindeki baskılar iki katına çıktı.

■ 1933 yılı sonunda **köylü işletmelerinin % 80'i devletleştirilmişti**. Ama bunun bedeli ağır olmuştu. Besi hayvanlarının yarısı, onları kolhoza "vermek" istemeyen köylüler tarafından telef edilmişti. 1933'te **altı milyon "kolhozlu" açlıktan ölmüştü**. Tahıl ve diğer tarım ürünlerinin devlete "teslim planı"nı tamamlamayı saplantı haline getiren yetkililer, tohumluklar da dahil herşeyi kentleri beslemek için toplamış ve böylece kolhozluları mutlak bir ölüme mahkûm etmişlerdi. Devlet, kolhozlar ve sovhozlar sayesinde artık tarım üretimini denetim altında tutabileceğine inanıyordu. Ancak köylüler devletten gördükleri şiddete, artık kendilerine ait olmayan topraklarda mümkün olduğunca az çalışarak karşılık verdiler. Tarım, sovyet rejimi 1991'de son bulana kadar sovyet ekonomisinin en zayıf yönü olarak kalacaktı.

B. Hızlandırılmış sanayileşme

Belge 1, 3 ve 5

■ Birinci beş yıllık planın daha önce pek çok kez gözden geçirilip büyütülmüş olan hedefleri, 1930 ocağından itibaren çıtayı iyice yükseltecek biçimde yeniden belirlendi: "*Plan dört yılda tamamlanacak*"tı. Tüm fabrikaların, "*şok işçileri*" ve "*stahanovistler**" den oluşan birlikler arasında "*sosyalist ilerleme yarışmaları*"nı teşvik ederek bu iddiaya katılmaları gerekiyordu. SSCB'nin tüm kaynakları bunun için seferber edildi. *Gulag**lardaki tutuklular ve "*özel sürgün çiftçiler**", Baltık - Beyaz Deniz Kanalı gibi dev şantiyelerde kullanılıyordu. Bu "yeni proleter"lerin sanayi işlerine uyum sağlama güçlüğü, disiplinin bozulmasına, emeğin istikrarsızlaşmasına ve hatalı üretimin artmasına neden oldu; bu duruma kısa sürede "sabotaj" yakıştırması yapıldı. Bu sözde sabotajlar planın başarısızlığını açıklamak için kullanıldı. Yöneticiler tutuklandı ve düzmece mahkemelerde yargılandı.

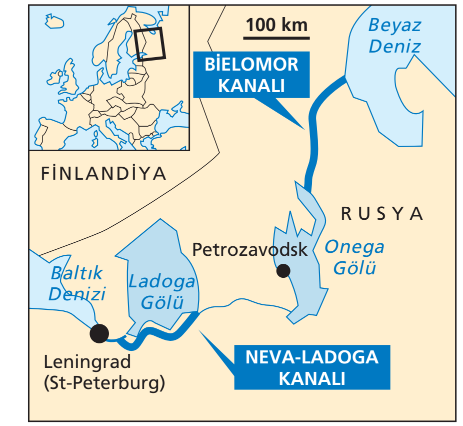
■ 1933 yılı başlarında, beş yıllık planın tamamlandığı açıklandı. Hammadde ve donanım malzemesi üretiminde çarpıcı bir artış gerçekleştiyse de, tüketim maddeleri üretimi feda edilmiş ve yaşam seviyesi gerilemişti. **Sanayileşme iddiası kazanılmış, ama halk bunun karşılığını pahalı ödemişti**. Seferber edilen ülke, diktatörlüğün iyiden iyiye katılaşması için fırsat yaratan gerilimler ve büyük bir kargaşa yaşamıştı.

2 "Kulaklardan arındırma".

Taşra kentlerinden, *kulak*ların sınıf olarak ortadan kaldırılması sırasında yaşanan çeşitli görevi kötüye kullanma vakaları ile ilgili bilgiler yağmaya devam etmektedir. Bu vakaların çoğu açıkça suç niteliği taşımaktadır. Yerel yetkililer orta halli ve yoksul köylüleri kulak unsurlardan arındırırken, Kızıl Ordu askerleri, öğretmenler, köylülerin elindeki herşeyi kundaktaki bebeklerin donuna varıncaya kadar almakta, *kulak*ların el konulan mallarını sahiplenmektedir, vs.

Voroney bölgesinde araştırma yapmak için gönderilen Adaletten Sorumlu Halk Komiserliği'ne bağlı özel komisyon, ortaya suç niteliği taşıyan bir dizi görevi kötüye kullanma vakası çıkardı. Bunlar, öğretmenlere de kulak muamelesi edilmesi, izinsiz kilise kapatma, mezarlara zarar verme, kilise çanlarını sökme, infaz canlandırmaları ve hiçbir yetkisi olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilen toplu tutuklamalardır.

İçişleri ve adaletten sorumlu halk komiserliklerinin gizli raporlarından alıntılar, nisan 1930.

3 Beyaz Deniz ve Onega Gölü arasında açılan Bielomor Kanalı şantiyesinde çalışan Gulag tutsakları, 1932.

4 *"Aygıtta küçük bir hastalık".*

Buğdaya el koymak için kullanılan yöntemler:

- Dondurma yöntemi [...]. Kolhozlunun giysileri çıkarılıyor ve bir hangarda çırılçıplak "*soğuğa*" konuyor. Kolhozlular çoğunlukla bölükler halinde "*soğuğa*" konuyorlar.
- Isıtma yöntemi. Kolhozluların ayakları ve etekleri kerozenle ıslatılıyor ve ateşe veriliyor. Sonra söndürülüyor. [...]
- Napolovski Kolhozunda, bölge komitesinden "*tam yetkili*" bir kişi sorguya çektiği kolhozluları kızdırılmış bir sobanın üzerine uzanmaya zorluyor, sonra onları çırılçıplak bir hangara kapatarak "*soğutuyordu*".
- Lebiajenski Kolhozunda, kolhozlular bir duvarın önüne diziliyor ve infaz canlandırması yapılıyordu.

Yazar Mihail Şolohov'un Stalin'e gönderdiği mektuptan, 4 Nisan 1933.

Parti memurlarımızdan bazılarının işlerini iyi yapmak, yani düşmanlarımızı silahsız bırakmak isterken gerçekten sadistçe davranabildiklerini gösteren aygıtımızdaki küçük bir hastalığa değinen mektubunuzu aldım. Ancak bu sözlerim *her konuda sizinle* aynı fikirde olduğum anlamına gelmez. Siz olayların bir *yönünü* görüyorsunuz, [...]. Ama bu olayların *yalnızca bir* yönü. Siyasette yanılgıya düşmemek için, gerçeğin *diğer* yönünü de görmeyi bilmek gerekir. Ve bu diğer yön, bölgenizdeki çiftçilerin grev yaptıkları, sabotaj yaptıkları ve işçileri ekmeksiz bırakmaya hazır olduklarıdır!

Bu sabotajın kanlı olmaması meselenin esasını değiştirmez. Şöyle ki, o saygın çiftçiler Sovyet iktidarına karşı yeraltından bir savaş yürütüyorlardı. Ölümüne bir savaş, sevgili Yoldaş Şolohov!

Stalin'in Şolohov'a cevabı, 6 Mayıs 1933, Başkanlık arşivleri.

5 Birinci Beşyıllık Plan'ın bilançosunu gösteren afiş.

III. Diktatörlük ve korku (1934-1939)

ANAHTAR SÖZCÜK

• NKVD

Aralık 1917'de Felix Cerjinski tarafından kurulan ve 1922'de GPU adını alan siyasî polis (ÇE-KA), 1934'te NKVD (İçişlerinden Sorumlu Halk Komiserliği) oldu. NKVD, 1954'te kurulan KGB'nin (Devlet Güvenlik Komitesi) atasıdır.

1 Stalin, Kirov'un tabutunu taşırken (11 Aralık 1934).

SBKP Leningrad örgütü sekreteri Kirov'u öldürtenin Stalin olmadığı bugün artık biliniyor. Kirov, bireysel bir terör eyleminin kurbanı oldu; ancak Stalin, Parti içinde geniş bir baskı uygulaması başlatmak için cinayeti kullanmaktan çekinmedi.

A. Gerilimlerin artması (1934-1936)

Belge 1 ve 2

■ Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 17. kongresi ocak 1934'te açıldı. "*Büyük dönüm noktası*"nın bilançosunu çıkarmakla görevli kongre, Stalin'in zaferini perçinler gibiydi. Ancak görünürdeki fikir birliğinin ve sonunda "*tek bir ülkede sosyalizm*"in kurulabilmiş olduğuna inananların beslediği tatmin duygusunun ardında pek çok komünist, seçilen yolun gerçekten doğru olup olmadığını sorguluyordu. Stalin ve diğer yöneticiler açısından ise, "*sosyalizmin inşasında*" karşılaşılan güçlükler "*Parti'nin doğru siyasal çizgisini bozan yerel bürokratların gevşekliği*"nden kaynaklanıyordu.

■ Stalin'in en yakın arkadaşlarından ve parti örgütünün yöneticilerinden olan **Sergey Kirov'un 1 Aralık 1934'te Leningrad'da öldürülmesi, rejimin yaydığı korkuyu güçlendirmek** için bir mazeret oldu. Binlerce şüpheli tutuklandı ve idam edildi. "*Karşı devrimciler*"in yargılandığı davaların sayısı artarken, komünistler, saflarına sızmış olan "*gizli düşman*"ları ihbar etmeye çağrılıyordu. Bunlar, 1917 Devrimi ve içsavaş sırasında önemli rol oynamış *(bkz. s. 262)* ve Stalin tarafından iktidardan uzaklaştırılmış olan bolşevik yöneticilerden Troçki (troçkistler) ya da Zinovyev (zinovyevistler) yanlısı olmakla suçlanıyordu.

B. "Büyük Korku" (1936-1939)

Belge 3, 4 , 5 ve 6

■ Siyasî polis *NKVD**, böyle gergin bir ortamda, **ağustos 1936'da** Stalin'in girişimiyle Lenin'in belli başlı arkadaşlarının yargı önüne çıkarıldığı **büyük bir siyasî kamu davası** başlattı. Gösteriye dönüşen bu olay, günah keçilerini belirlemeyi ve SSCB'nin karşılaştığı güçlükleri açıklamak için stalinci propagandanın sıklıkla başvurduğu bir malzeme olan "*komplo*"yu açığa çıkarmayı hedefleyen olağanüstü bir seferberlik başlatmak için iyi bir fırsattı. Bu ilk davayı **iki düzmece dava daha izledi (ocak 1937 ve mart 1938)**. Bu davalar sırasında da (Buharin gibi) sanıklar, akla gelebilecek en gerçekdışı suçları işlediklerini itiraf etmeye zorlandılar. Buharin ve temsil ettiği akımın tiyatro sahnesine yakışacak bir kurguyla ve gösterişli bir biçimde mahkum edilmesi, Stalin'i Lenin'in tek takipçisi, tek mirasçısı olarak kabul ettirme amacını taşıyordu.

■ Bu davalar, ilk kuşak bolşeviklerden Lenin'i tanımış olan ve Stalin'in peşinden gözleri kapalı bir biçimde gitmeye hazır olmayan **askerî, idarî ve siyasî kadrolara karşı benzeri görülmemiş bir baskının** işaretiydi. Bu baskı, bir dizi ihbar ve itiraf oyunuyla sürüyor, Nikolay Yejov yönetimindeki NKVD'nin özel birimleri tarafından yürütülüyordu. İşe geç kalınmasını suç kabul eden bir kararnameyi eleştiren işçiden, Stalin'e övgüler yağdırmadığı için şüphe uyandıran yazara kadar, giderek artan sayıda sade vatandaş da bu oyunun kurbanı oluyordu. **İki yılda (1936 yazı-1938 yazı) 2 milyondan fazla insan tutuklandı**, bunlardan 700.000'i idam edildi. Buna paralel olarak, boşta kalan kadrolara on binlerce genç yönetici - SSCB'yi 1960-1980 arasında yönetecek olan kuşak - atandı.

■ Stalin birkaç yıl içinde Sovyet ekonomisini ve toplumunu derinden dönüştürmekle kalmamış, Lenin'in Bolşevik Partisi'ni de değiştirmişti. Bunu yaparken, SBKP'nin devrimin ihracına pek taraftar olmayan ve enternasyonalist yönü en zayıf üyelerine ve Rus halkının savaşlardan ve devrimlerden yorgun düşmüş bir bölümüne dayanmıştı.

2 Komünist bir yönetici Stalin'i eleştiriyor

GPU, Parti'nin Moskova örgütü yöneticilerinden Riyutin tarafından kaleme alınan bu belgeyi 1932 yazında ele geçirdi. Belge, tüm komünistlerin Stalin'in iktidar sarhoşluğuyla yozlaşmış olmadığını göstermektedir.

Komünizmin en azılı düşmanı, en dahi kışkırtıcı bile artık sosyalist bir toplumda yaşadığımızı ilan eden [...] Stalin'den daha iyisini icat edemezdi. Stalin "*sosyalizmin inşasında*" muazzam "*başarılar*" elde ettiğimiz söylüyor. Gerçekte ise, onlarca büyük fabrikanın kurulmasına ve tarlalardaki yüz bin traktöre rağmen [...], Sovyetler Birliği'nin esas üretim gücü olan işçi kesimini ve kırsal kesimde tarımla uğraşan kitleleri yıkıma sürükledik. Tükendiler, yarı aç çalışıyorlar, ne ayakkabıları ne giysileri var [...].

Kırsal bölgelerde devlet neredeyse yok pahasına tahılı, eti, yünü, derileri, tavukları, yumurtaları, vs. topluyor. Bunlar açlıktan kırılan kentlere gönderiliyor ve yok pahasına ihraç ediliyor. [...] Şu anda kırsal bölgeler uçsuz bucaksız birer mezarlığa dönüşmüş durumdadır.

Riyutin (Stalin muhalifi), *Manifesto*, 1932.

Riyutin kimdir? Eleştirisi neye dayanıyor?

4 Merkez Komite'nin Parti örgütlerine gizli mektubu, 27 Temmuz 1936.

Troçki ve Zinovyev yanlısı karşı-devrimci cephenin terör faaliyetleri hakkında.

Troçki ve Zinovyev yanlısı canavarların Sovyet devletine karşı savaşmak için ülkemizin en lânetli düşmanlarını, casusları, kışkırtıcıları, Beyaz muhafızları, kulakları kendi taraflarına çektikleri kanıtlandığına ve bu döküntülerle Troçki ve Zinovyev yanlılarını ayıran sınırlar ortadan kalktığına göre, tüm militanların neden bolşeviklerin uyanık olmaları gerektiğini anlamaları çok önemlidir [...]. Bir bolşeviğin birinci ve temel niteliği, kendini maskelemiş dahi olsa bir Parti düşmanını tanıma yeteneği olmalıdır.

3 Moskova davalarından üçüncüsü (Mart 1938) sırasında kamuya açık bir sorgulama.

- **Savcı Vişinski:** Örgütünüz kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmayı amaçlıyordu. Amacınız buydu, değil mi?
- **Tarım kooperatifleri sorumlusu Zelenski:** Amacımız buydu.
- **Vişinski:** Peki gönderdiğiniz tereyağı, her zaman en iyi kalite miydi, yoksa kötü kalite yağ üretmeye mi çalışıyordunuz?
- **Zelenski:** Evet.
- **Vişinski:** Örgütünüzün üyelerinin tereyağına dövülmüş cam koydukları oldu mu?
- **Zelenski:** Tereyağında dövülmüş cam bulunduğu oldu.
- **Vişinski:** Hayır, "bulunduğu" değil; tereyağına dövülmüş cam konduğu! Aradaki farkı anlıyorsunuzdur. Böyle vakalar oldu mu? Evet mi, hayır mı?
- **Zelenski:** Tereyağına dövülmüş cam konduğu oldu.
- **Vişinski:** İktidara ve Sovyet halkına karşı girişilen canice komplonun cani işbirlikçileri olan katılımcılarınızın tereyağına çivi kattığı oldu mu?
- **Zelenski:** Böyle vakalar oldu.
- **Vişinski:** Hangi amaçla? Tereyağına "daha iyi tat" vermek için mi?
- **Zelenski:** Evet, tereyağına "daha iyi tat" vermek için.

Suçlamanın gerçekdışı yönünü gösterin.

5 Büyük Korku boyunca yönetici, ordu ve *inteligentsiya* çevrelerinde temizlik.

	Öldürülenler (kurşuna dizilerek)
Polit Büro	14 kişiden 6'sı
Merkez Komite	139 kişiden 98'i
17. Kongre delegeleri	1.966 kişiden 1.108'i
Generaller	16 kişiden 14'ü
Subaylar	75.000 kişiden 39.000'i
Yazarlar Birliği üyeleri	1.760 kişiden 1.200'ü

6 Tarihin çarpıtılması. Solda: 1919'da Lenin, kürsünün sağında Troçki ve Kamenev'le birlikte. Sağda: Aynı mitingden, Stalin döneminde üzerinde oynanmış başka bir fotoğraf.

IV. Belirleyici on yılın bilançosu

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• BÜROKRASİ

SSCB'de bu sözcük, Komünist Parti içinde doğan, proletarya zararına gelişen ve iktidarı kendi çıkarları için ele geçiren toplumsal tabakayı anlatmak için kullanılır.

A. Yeni bir kalkınma modeli

Belge 1

■ 1933 ve 1937'de, ikinci ve üçüncü **beşyıllık planlar** ilk planın belirlediği uygulama ve öncelikleri çok az farkla devam ettirdi: Dengeli bir kalkınmanın gereklerine cevap vermeyen ve gerçekçi olmayan hedefler, yüksek enflasyonla birlikte gelen ölçüsüz büyüme, halkın yaşam seviyesinin kötüleşmesi pahasına gerçekleştirilen çok büyük bir yatırım seferberliği ve tüketim malları yerine donanım ürünleri ve hammadde üretimine öncelik verilmesi.

■ Enerji sektörü ve bazı ağır sanayi kollarında görülen büyük ilerleme, tarımda alınan zayıf sonuçları örtemiyordu. 1930'lu yıllarda tahıl üretimi 1913 yılı seviyesinde donmuştu. Besi hayvanlarında ise, 1913 seviyesine ancak 1950'li yılların başında erişilebildi.

B. Toplumsal düzenin bozulması

Belge 2 ve 4

■ Topluma devlet tarafından dayatılan "*Büyük Dönüm Noktası*" programı, stalinizmin özelliğini oluşturan farklı olguların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu olgular, parti politikasının uygulanmasını her düzeyde denetlemekle görevli olan ***bürokrasi** nin yaygınlaşması, siyasî polis kadrolarının genişlemesi**, kamplarda **zorla çalıştırılan** milyonlarca sürgünün gelişmede oynadığı önemli rol ve her yerde kolgezen korku ve dehşetti.

■ 1930'lu yıllar, SSCB'de toplumsal çalkantıların zorla dayatıldığı yıllar oldu. Bu yıllara damgasını vuran iki olgu, halk katmanlarının tümüyle dışlanması ve büyük çaplı göçlerdir. Geleneksel kırsal yaşamın dengesini bozan devletleştirme ve sanayileşme büyük bir göç hareketi başlattı: On yılda toplam 25 milyon köylü kentlere göç etti; kentler ölçüsüz ve düzensiz bir biçimde büyüdü. Parti yöneticisi ya da çalışanı olan "*şok*" işçileri toplumda yükselirken, din adamları, tüccarlar, zanaatkârlar, "*burjuva uzmanlar*", "*düşkün unsurlar*" **zulüm görüyordu**. Bunlara 1936'dan itibaren Parti yöneticileri de katıldı. 1932 ile 1940 arasında, Gulag kamplarının nüfusu altı katına çıktı.

C. "Nasyonal-bolşevizm" olarak stalinizm

Belge 3

■ Stalinci ideoloji 1930'lu yıllarda biçimlendi. Stalinizm pek çok konuda leninizm ile arasına mesafe koymaya başladı:

- "*Rehber*"e, **şefe tapma**: Stalin, *"tüm dünyadaki işçi sınıflarının şefi"* olarak yüceltildi.

- **Güçlü devlete tapma**: *"Devletin yokoluşu"*ndan söz eden marksist-leninist kuramların aksine, Stalin şunları söylüyordu: "Sosyalizmin düşman kapitalist ülkelerle çevrili tek bir ülkede zafer kazanmış olması gibi özel bir durumda, sözkonusu ülkenin güçlü bir devleti olması gerekir. Sovyet devleti, sosyalizmin kalesidir."

- **Rus milliyetçiliği:** Stalin "*halkların hapishanesi, Rus İmparatorluğu*"nu (Lenin) eleştirmek şöyle dursun, SSCB'nin mirasçısı olduğu Rusya'nın uygarlaştırıcı rolünü yüceltiyordu. Propaganda yoluyla Rus tarihinin Aleksandr Nevski, Büyük Petro, Kutuzov gibi "*büyük kahramanları*" övülüyor, bu liste Stalin'in adıyla son buluyordu.

■ Stalinizmin bu kendine özgü çizgileri, leninizmden miras alınan tek parti diktatörlüğü ya da korkunun yönetim biçimi olarak kullanılması gibi uygulamalarla buluşuyordu.

Üretim	1928	1932	1940
Tahıl ürünleri (milyon ton)	73,3	69,8	110,7
Sığır (milyon baş)	66,4	40,7	54,8
Devletleştirilen topraklar (toplamda % olarak)	3	53	97
Taş kömürü (milyon ton)	36,4	64,4	166
Çelik (milyon ton)	4,3	6	18,3
Elektrik (milyon kW/s)	5	13,5	48,3

1 1928'den 1940'a bazı kollarda üretimin gelişimi.

2 *"Köleleşmiş zihniyet".*

Komünist Parti'ye yakın Fransız yazar André Gide, 1936 yazında SSCB'ye yaptığı bir yolculuğun ardından, kasım 1936'da Retour d'URSS *adlı kitabını yayınladı. Kitapta, özellikle sovyet vatandaşlarının rejim tarafından koşullandırılmasını eleştiriyordu.*

Sen saatler boyunca kuyruklarda bekledikleri için onlara acıyorsun; ama onlar beklemeyi pek doğal buluyorlar. Ekmek, sebzeler sana berbat görünüyor; ama daha iyisi yok. Sana gösterilen eşyaları kaba buluyorsun; ama seçme şansı yok. Burada önemli olan, insanları daha iyisini beklerken olunabileceği kadar mutlu olduklarına ikna etmek; insanları başka her yerde onlardan daha az mutlu olunduğuna ikna etmek. Bu da ancak dış dünyayla tüm iletişim kesilerek başarılabilir. Paris'te de metro olduğunu söylediğimde kuşkuyla gülümsüyorlar. İçlerinden biri (üstelik bunlar çocuk değil, eğitim almış işçiler) Fransa'da da okullarımız olup olmadığını soruyor. Biraz daha bilgili bir başkası, omuzlarını silkiyor: Okullar, evet, Fransızların da okulları var, ama orada çocukları dövüyorlar. Bu bilgiyi güvenilir bir kaynaktan almış. [...]

Bugün dünyadaki başka hiçbir ülkede, Hitler'in Almanyası'nda dahi, zihinlerin buradakinden daha az özgür, daha ürkek, daha köleleşmiş olduğunu sanmıyorum.

André Gide, *SSCB'den Dönüş* (Paris, 1936).

SBKP'nin 17. Kongresi için hazırlanan afiş, 1934. 3
"Yaşasın Lenin'in yenilmez partisi"; "Yaşasın dünya proleter devriminin büyük yol göstericisi, Yoldaş Stalin".

4 1930'lu yıllarda Gulag kampları.

SENTEZ

NEP (1921-1928) birkaç yıl boyunca SSCB'ye görece refah getirdi. Ancak NEP sosyalizm değildi; ülkeyi her ne pahasına olursa olsun sosyalizmin *"parlak geleceği"*ne taşımaya kararlı bolşevik iktidarını tatmin edemezdi.

Stalin, rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra *"tek bir ülkede sosyalizmin inşası"*na ve SSCB'yi hızla modern bir ülkeye dönüştürmeye yönelik hırslı bir politika başlattı.

1929'dan itibaren, zorla devletleştirme politikası ve beşyıllık planlar şiddetli çatışmalara ve diktatörlüğün sertleşmesine neden oldu. Karşılaştığı güçlüklerin ve uğradığı başarısızlıkların gerçek nedenlerini incelemeyi reddeden rejim, hayalî *"komplo"*ları bastırmaya girişti. Baskılar 1936-1938 arasında Moskova Davalarıyla doruk noktasına ulaştı.

1930'lu yılların sonunda, totaliter Sovyet devleti derinden dönüşmüş bulunuyordu: Modernleşmiş, Komünist Parti'nin diktatörlüğüne boyun eğmiş ve yenilenen bir ideolojinin, yani stalinizmin etkisine girmiş olarak, başka ülkelerdeki komünistler için model oluşturmayı sürdürüyordu.

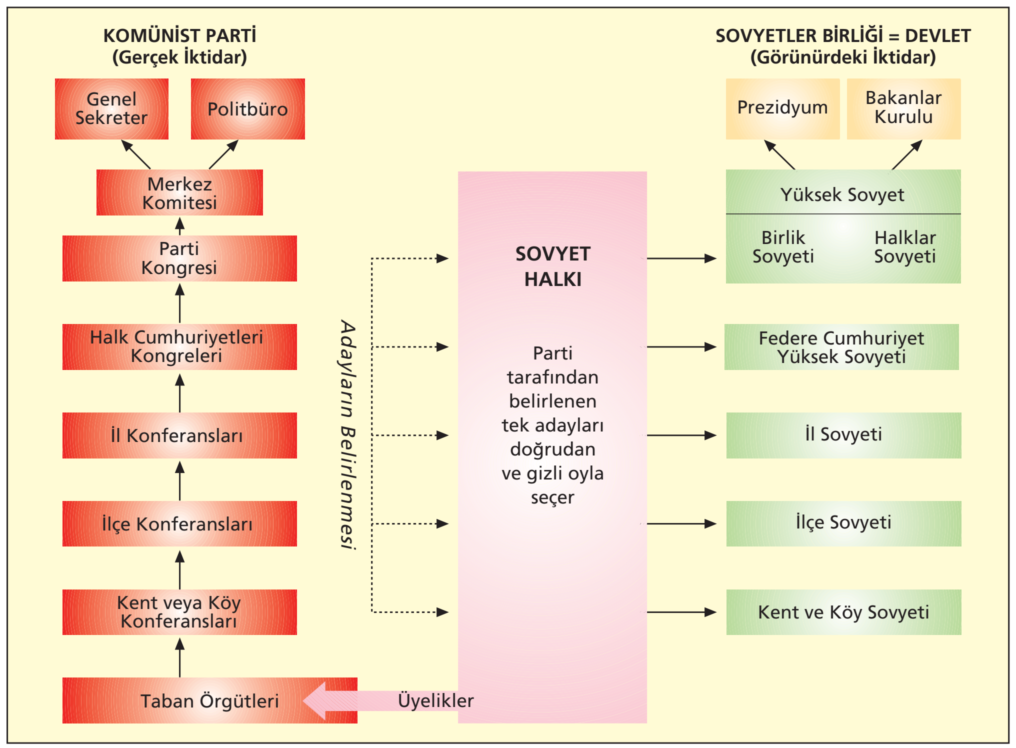
KARIŞTIRMAYALIM

Kulak ve Gulag

Kulak, Rusya'da kendisinden daha yoksul köylüleri emrinde çalıştıran, kelimenin tam anlamıyla "yumruğunun altında" tutan zengin köylüler için kullanılır.

Gulag ise, Sovyet toplama kampları yönetimi için kullanılan bir kısaltmadır. Geniş anlamıyla, tüm Sovyet kampları için kullanılır.

Parti ve devlet: Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ve SSCB

OKUYALIM GÖRELİM

- **KİTAPLAR**
  - *Moskova Yargılamaları*, çev. S. Tanyeli (İstanbul, 1991);
  - **Mihail A. ŞOLOHOV**, *Uyandırılmış Toprak*, çev. N. Yeğinobalı (İstanbul, 1991).
- **FİLM**
  - **S. M. AYZENŞTAYN**, *Aleksandr Nevski*, 1938.

Biyografi yazma

Konu: "Doğumundan 1939'a Stalin"

1 ***"Ordumuz ve ülkemiz Stalin'in fikirleriyle güçlendi!"*** **V. Deni ve N. Golgorutov imzalı 1939 tarihli afiş.**

2 Zamandizim

1878: Yosip Visaryonoviç Cugaşvili Gori'de (Gürcistan) dünyaya geldi.

1899: Siyasî faaliyetleri yüzünden Tiflis'teki papaz okulundan atıldı.

1902-1912: Beş kez tutuklandı, dört kez kaçtı, dört yıl hapiste yattı, Sibirya'ya sürüldü.

1912: Bolşevik Partisi Merkez Komitesi üyesi oldu. "Çelikten adam" anlamına gelen Stalin takma adını aldı.

1917: Rus Devrimi. Stalin Pravda gazetesinde redaktör ve Uluslar Komiseri oldu.

1922: Komünist Parti genel sekreteri oldu.

Ocak 1924: Lenin öldü.

1924-1928: Stalin rakiplerini ortadan kaldırdı (Troçki, Kamenev, Zinovyev), iktidarı tek başına kullanmaya başladı.

1935-1938: Stalinci korku rejimi. Moskova Davaları.

1939: Alman-Sovyet saldırmazlık paktı.

KİŞİNİN TARİHSEL BİR ÇERÇEVEYE YERLEŞTİRİLMESİ

■ Biyografisini yazacağınız kişiyi ve eylemlerini tanımlamak için sözlük, ansiklopedi, tarih kitabı ve ders kitabınız gibi kaynaklara başvurun.

■ Önem verilmesi gereken noktalar:
- Kişinin kendisi: Ailesel ve toplumsal kökenleri nedir? Kişilik özellikleri nelerdir? Nasıl bir eğitim almış?
- Kişinin eylemleri: Tarihte nasıl bir rol oynamış? Hangi önemli kararları almış?
- Kişinin eylemlerinden nasıl bir bilanço çıkarılabilir? Kişi ve eseri ile ilgili nasıl bir yargıya varılabilir?

BİYOGRAFİNİN YAZILMASI

■ Kişiyi ve eylemlerini daha geniş bir çerçeveye, yaşadığı ülkenin tarihi içindeki yerine yerleştirmelisiniz. Örneğin, Stalin'in biyografisini yazarken onun kişiliğinden söz etmeniz, ama aynı zamanda SSCB ve dünya tarihi üzerindeki etkisini de anlatmanız gerekir.

■ Kişinin en önemli özellikleri üzerinde durmalı ve eylemlerini açıklayabilmek için konunun özüne inmelisiniz.

■ Kaçınmanız gereken iki tuzak:
- Biyografisini yazdığınız kişinin ülkesinin tarihini anlatmak;
- Gereksiz ayrıntılara girmek ya da öykü niteliği taşıyan olaylar arasında kaybolmak.

FİKİRLERİN DÜZENE KONMASI

■ ***Birden fazla seçeneğiniz var:***
- Kişiyi, fikirlerini ve eylemini inceleyeceğiniz çözümleme yöntemini benimseyebilirsiniz;
- Kişinin yaşamının önemli dönemeçlerini ve eyleminin tarihteki rolünü ön plana çıkaran zamandizimsel bir plan seçebilirsiniz.

■ **Örnek plan:**

I. Biçimlenme yılları
- A. Yoksul kökenler
- B. Karanlık bir militan
- C. Bolşevik Parti üyesi

II. İktidara yürüyüş
- A. Stalin ve 1917 Devrimi
- B. Parti yöneticisi Stalin
- C. İktidar mücadelesi

III. SSCB'nin ve III. Enternasyonal'in önderi
- A. SSCB'nin güçlenmesi
- B. Kişisel diktatörlük
- C. Kişilik kültü

Nazizm ve stalinizm farklı iki totaliter rejim miydi?

1 Alman Pavyonu, 1937 Dünya Sergisi, Paris.

"Devasa ve korkutucu kulesiyle Alman binası, ancak faşist hoyratlığının dışavurumu olarak algılanabilir. Rusya da aynı zihniyetle tasarlanmış bir binayla temsil ediliyor ve İtalyan pavyonu şaşırtıcı biçimde benzer hisler uyandırıyor." (Art Digest, 1 Kasım 1937*).*

2 Sovyet Pavyonu, 1937 Dünya Sergisi, Paris.

"Totalitarizm" sözcüğü, 1920'li yıllardan itibaren önce antifaşist İtalyanlar, daha sonra rejimini övmek amacıyla Mussolini'nin kendisi tarafından kullanıldı. 1933'ten sonra, özellikle Hitler Almanyası ile Stalin yönetimindeki SSCB arasında karşılaştırmalar yapıldı ve İtalyan, Sovyet ve Alman rejimlerini birarada bu sözcükle adlandırma alışkanlığı yerleşti. Gerçekten her üç rejim de liberal demokrasinin karşı kuramını oluşturuyordu. Başlıca özellikleri şunlardı:

- Şefin tanrısallaştırılması,
- Tek parti tarafından denetlenen devlet,
- Korku ortamı ve toplumun **topyekûn** parti-devlet tarafından denetlenmesi,
- Muhaliflere karşı zulüm ve toplama kampları.

Bireyi doğumundan ölümüne kadar tüm alanlarda kuşatma arzusu ile hareket eden bu rejimler, özgürlük kavramı ile bağdaşmıyorlardı.

Totalitarizm ile ilgili en ayrıntılı çözümlemeler 1950'li yıllarda yapıldı. 1989-1991 arasında Sovyet bloğunun çöküşünden beri, bu konudaki araştırmalar yeniden hız kazandı. Tarihçiler faşist ve komünist rejim türleri arasındaki karşılaştırmalar konusunda uzlaşmaya varabilmiş değiller. Pekçoğu nazi rejiminin benzersiz olduğu konusunda ısrar ediyor.

3 Demokrasilere karşı rejimler.

Dünya görüşlerimiz arasındaki tüm farklılıklara rağmen, Alman, İtalyan ve Sovyet ideolojilerinde ortak bir unsur vardır: Kapitalist demokrasilere karşı olmaları. Bizlerin de, İtalya gibi, Batı kapitalizmiyle hiçbir ortak noktamız yok. İşte bu nedenle sosyalist bir devletin batılı demokrasilerle ittifaka girmesi bize pek doğal gelmiyor.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey bir yetkili olan Schnurre'den Sovyet delegesi Astaklov'a, 7 Mayıs 1937.

4 Komünist diktatörlükler ve totaliter rejim.

Soğuk savaşın mirası olan resmî "karşı ideoloji", yani kendisi de "*enternasyonal*" olma eğilimi gösteren antikomünizm, siyasal kuram ve uygulamalar konusunda işleri pek kolaylaştırmıyordu. Bizi kendi kurgumuzu yaratmaya itiyordu. O kadar ki, gerçek yaşamda karşı karşıya kaldığımız tek partili, farklı komünist diktatörlük türlerini gerçek totaliter rejimden ayırmayı reddediyorduk. Önemli olan elbette Stalin Rusyası'nın Hitler Almanyası'ndan farklı olması [...] değildir. [...] Alman toplama kampları ve toplu öldürme kamplarının sebepsiz vahşeti, mahkûmların işkenceden çok ihmalden öldükleri Rus kamplarında yok gibidir. Rus idaresinin yaratılış günahı olan yolsuzluklar, ilk yıllarında nazi rejiminde de vardı [...]. Bu türden farklılıkları çoğaltabiliriz; bu farklılıklar son derece anlamlıdır ve bu ülkelerin ulusal tarihlerinin birer parçasıdır, ama rejimin biçimi konusunda doğrudan aydınlatıcı özellikleri yoktur.

Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları* (İstanbul, 1997-1998).

5 Dachau toplama kampında tutuklular, 1933.

7 Faşizm ve komünizm.

FRANÇOIS FURET: Bugüne kadar komünizm ve faşizmin aynı şey olduklarını iddia etmenin saçmalığını dile getiren ciddî birisi çıkmadı. Mesele [...] yalnızca bu rejimleri karşılaştırmanın meşru olup olmadığını değil, onları bazı bakımlardan karşılaştırmadan yüzyılın tarihini anlamanın mümkün olup olmayacağını bilmektir. "Meşru" sözcüğünü kasıtlı olarak kullanıyorum, çünkü komünistler böyle bir karşılaştırmanın düşüncesini bile her zaman şiddetle reddettiler. [...]

Bu, totalitarizm kavramının nazizm ve stalinizmi özdeşliğe indirgediği anlamına gelmez. Ancak onları despotizmden ayıran bazı ortak noktalar üzerinde düşünmemizi sağlar: Örneğin, parti-devlet [...], bilgi akışı üzerinde mutlak denetim, kamplar sistemi. [...]

Hukukun hor görülmesi, şiddetin yüceltilmesi, dine yönelik baskılar, partiye tapma, faşizm ve komünizmin ortak yanlarıdır. İki rejim de benzer devrimci tutkuları, burjuva bireyciliğine karşı beslenen nefreti, kurtuluşu tarihin akışına bırakmama kaygısını, halkın birliğine olan inancı, fanatik hoşgörüsüzlüğü harekete geçirirler. Siyasette temel olan bir şeye, ortak bir düşmana sahiptirler: Liberalizm ya da liberal demokrasi. Komünist için liberalizmin gerçeği faşizmde, faşist için ise komünizmdedir. Ama en azından ikisi de, onları birbirlerinden ayıran bu yalancı arabozucuyu ortadan kaldırmak konusunda hemfikirdirler.

"Nazisme et communisme, la comparaison interdite", tarihçi François Furet ile mülakat, *L'Histoire*, mart 1995.

8 Totalitarizmin beşiği, savaş.

Bolşeviklerin zaferini yaratmadıysa da en azından kolaylaştıran, aslında Birinci Dünya Savaşı'dır. Bir yanda Rus Devrimi, diğer yanda ise savaşın sonucunun yarattığı koşullar bolşeviklere şiddetle düşman olan, ama başarılarına hayranlık duyan totaliter güçlerin önünde iktidar yolunu açarak demokrasinin meşruluğunu hızla eritirken, İtalya'da geleneksel güçleri zayıflatan, Almanya'da ise tümüyle ortadan kaldıran yine bu savaştır.

Krysztof Pomian, "Totalitarisme", *Vingtième siècle*, temmuz-eylül 1995.

9 Totalitarizmleri karşılaştırmak.

Bugün nazizmle komünizmi karşılaştırmak, komünist sistemi insana dayatılan en korkunç baskılardan biri olarak kabul etmek anlamına gelir. [...] Yine de zihinleri karıştırmamak, Yahudilerin ortadan kaldırılmasına neden olan kökten ırkçılığın yarattığı özgünlüğünü inkâr ederek nazi rejimini göreceleştirmemek gerekir. Totalitarizm herşeyden önce bir kavram, 20. yüzyıl tarihinde görülen, belirli ve özgün üç vakadan hareketle kurulmuş düşünsel bir şemadır. Ama ne komünizm, ne faşizm, ne de nazizm bu ideal-tipi aynen canlandırmamıştır.

Philippe Burrin, "Hitler-Staline: la comparaison est-elle justifiée?", *L'Histoire*, aralık 1996.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

Faşizm, nazizm ve stalinizmi inceledikten sonra, bu üç sistem arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar görüyorsunuz?

BECERİNİZİ kullanın

➤ ***Eleştiri becerinizi güçlendirmeye çalışın.***

KONU **22**

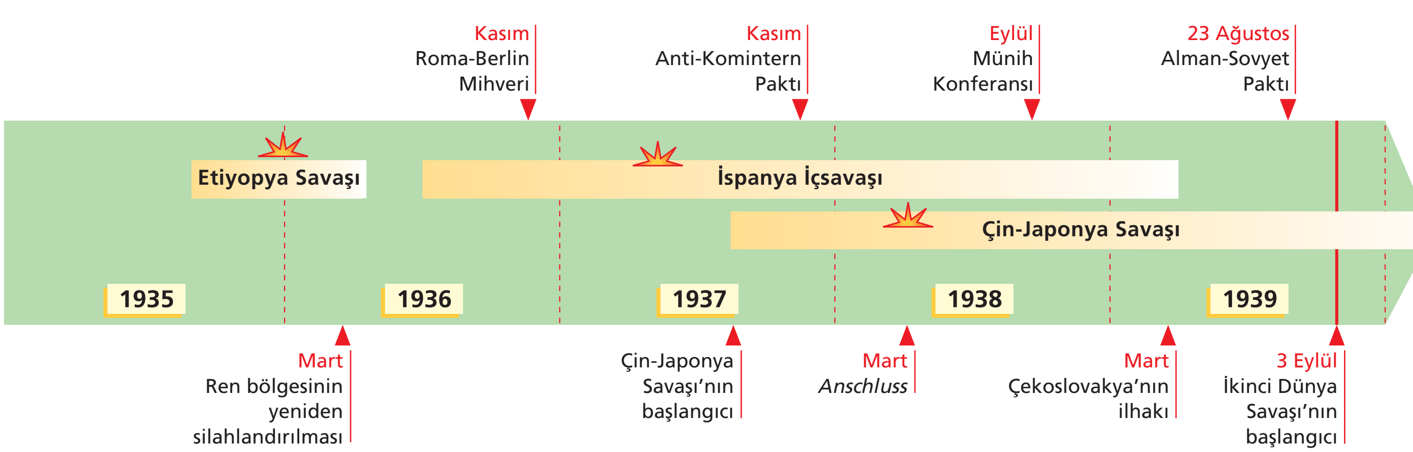
Savaşa doğru

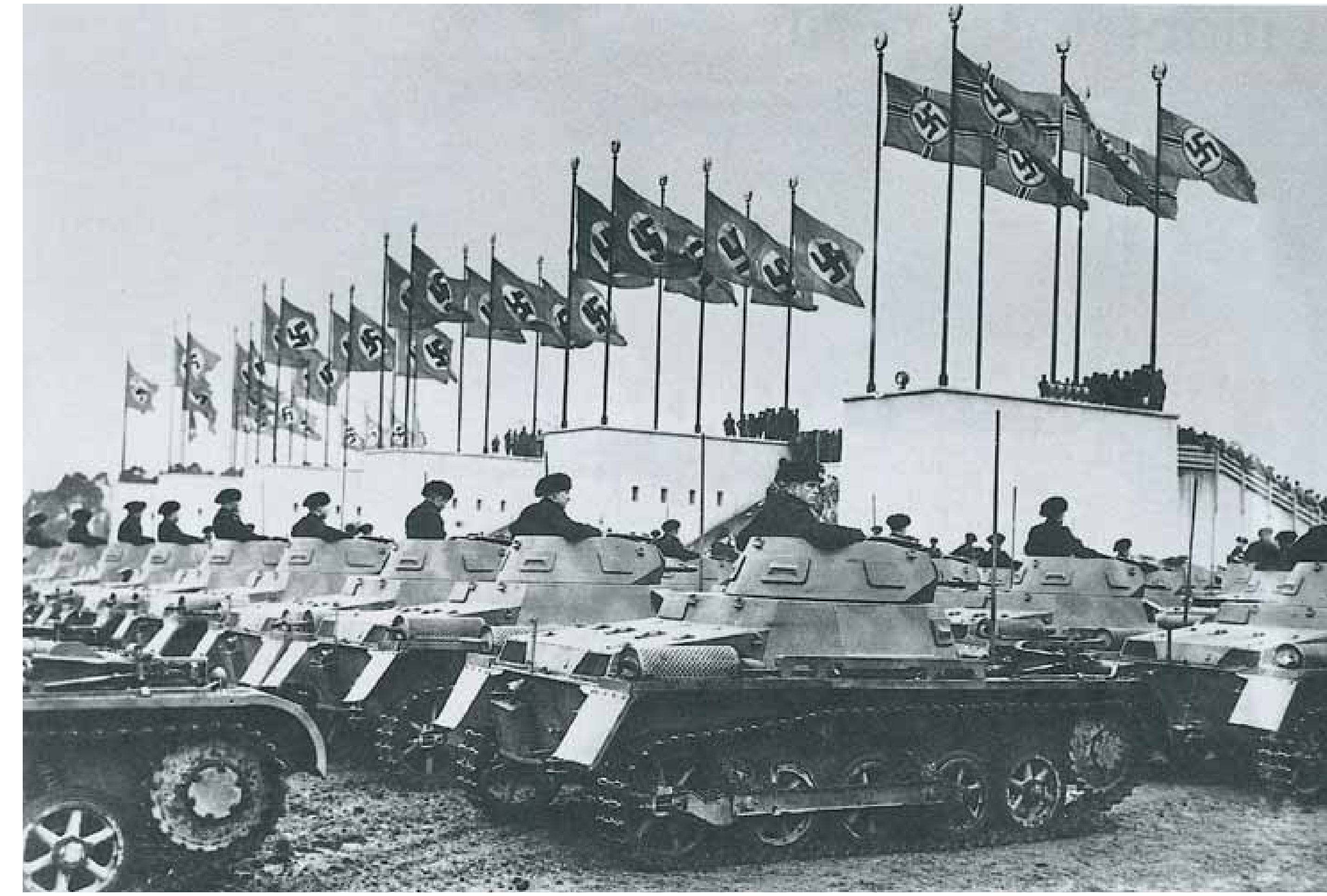
Hitler 1933'de iktidara gelir gelmez *Mein Kampf*'da açıkladığı programı uygulamaya koydu. *"Versailles diktası"* yeniden gözden geçirilecek, Almanya yeniden silahlandırılacak, ülke sınırları dışındaki tüm Alman halkları *Reich*'a bağlanacak ve doğuda, Slavların zararına bir *Lebensraum* ("yaşam alanı") fethedilecekti.

Fransa, Birleşik Krallık ve İtalya, başlangıçta Hitler'in girişimlerine tavizsiz tepki gösterdiler *(bkz. Konu 17)*. Ancak 1936'dan itibaren, diktatörlükler arası yakınlaşma ve birbirini izleyen güç gösterileri karşısında demokrasilerin zayıf kaldığı ortaya çıktı. İtalyan ve Alman gönüllüler İspanya İçsavaşı'na katıldı, Japonya Çin'i işgal etti, Hitler Avusturya'yı ilhak etti ve Çekoslovakya'yı ele geçirdi.

■ *Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sadece yirmi yıl sonra, 1939'da nasıl yeni bir savaşa girildi?*

KONUNUN PLANI

1 Nürnberg'de NSDAP'nin kongresi sırasında Panzerlerin geçit resmi, 1937.
Tanklar, Versailles Antlaşması uyarınca, Almanya'nın bulunduramayacağı silahlar arasında yer alıyordu.

2 Pablo Picasso'nun "Guernica" (1937) adlı tablosu. *Prado Müzesi*, *Madrit*.
Picasso bu tabloyu Bask kenti Guernica'nın İspanyol ulusçuları hesabına Alman uçakları tarafından nisan 1937'de bombalanmasının ardından yaptı. İspanya İçsavaşı, İkinci Dünya Savaşı çarpışmalarının da habercisiydi.

Büyüyen tehlikeler

1 Diktatörlüklerin hamleleri, 1936-1939.

■ 1936 ile 1939 yılları arasında, Orta Avrupa haritası Hitler'in gerçekleştirdiği müdahalelerin etkisiyle derin değişikliklere uğradı. Saar bölgesinin 1935'te Almanya'ya geri dönmesi Milletler Cemiyeti'nin kararıyla düzenlenen ve uzun zaman önce öngörülmüş bir referandum sonucu gerçekleştiyse de, diğer toprak değişikliklerinin sebebi bambaşkaydı.

■ Hitler'in 1936'da Ren bölgesinin yeniden silahlandırılması ve 1938'de Avusturya ve Südet bölgesinin ilhakı gibi güç gösterileri, Versailles Anlaşması'nın ihlali anlamına geliyordu. Südet bölgesindeki müdahale, iştahları kabaran Macaristan ve Polonya'nın Çekoslovakya'yı ellerine geçirmelerine neden oldu ve Orta Avrupa'daki son demokrasinin yıkımıyla sonuçlandı.

■ Son sahne mart-nisan 1939'da oynandı. Almanya, Bohemya-Moravya ve Klaipeda (Memel) bölgelerini alarak topraklarını genişletti, Macaristan Rutenya'yı ilhak etti, İtalya da Arnavutluk'u ele geçirdi. Kaba kuvvetin bu zaferleri, sonunda Hitler'in durdurulması gerektiğini kavrayan demokrasiler için ani bir uyanış oldu.

2 1 Eylül 1939'da Avrupa.

■ İtalya'nın desteği ve Sovyetler'in anlayışlı tavrıyla güçlenen Hitler, artık Polonya'ya yönelebilir, Gdansk (Danzig) ve *"Polonya koridoru"* meselesinin çözülmesini talep edebilirdi. Polonya'nın kaderi 23 Ağustos 1939'da belirlenmişti. Alman-Sovyet Paktı'nın gizli protokolü Polonya'nın haritalardan silinmesini ve Doğu Avrupa'nın Almanya ve Sovyetler Birliği arasında iki etki alanına bölünmesini öngörüyordu. Böylece Hitler, Slavların zararına *Lebensraum* rüyasını gerçekleştirmeye başlayabilecek, Stalin de eski Rus topraklarını (Baltık ülkeleri, Doğu Polonya, Besarabya) geri alabilecekti.

■ Geniş ölçüde diktatörlüklerin egemenliğine geçmiş olan Avrupa'da demokrasiler daha çok savunmaya ağırlık vermişlerdi. Fransa ve Birleşik Krallık, artık Hitler'den gelecek en ufak bir saldırı hareketine dahi göz yummamaya kararlı görünüyorlardı kuşkusuz. Ama 1 Eylül 1939'da Alman zırhlıları Varşova'ya doğru yürürken, Maginot Hattı'nın arkasında siper almış Fransızlar ve birliklerini Manş Denizinden geçirmek zorunda olan İngilizler batıda ikinci bir cephe açmadılar ve Polonya'yı ilk saldırıların şoku karşısında yalnız bıraktılar.

I. 1936-1937 dönemeci

S Ö Z L Ü K

* Ulusçu
* Uluslararası Tugaylar
* Anti-Komintern Sözleşme

1 General Franco.

Francisco Franco Bahamonde (1892-1975), 1933'te İspanya Genel Kurmay Başkanı idi. *Frente Popular*'ın kazandığı zaferden sonra uzaklaşarak Kanarya Adaları'na gitti. Daha sonra darbecilere katılan Franco, eylül 1936'da ulusçu hükümetin başkanlığına getirildi.

2 Cabrol imzalı Franco karikatürü.

A. Güven ortamının sonu

■ **1935-1936 Etiyopya Savaşı'nın** *(bkz. s. 334)* uluslararası ilişkiler bakımından oldukça vahim sonuçları oldu. Savaş, üyelerinden olan Etiyopya'yı korumayı başaramayan Milletler Cemiyeti'nin varlığına ağır bir darbe indirdi. Mussolini, hareketini kınayan Fransa ve Birleşik Krallık'tan uzaklaşarak kendisini destekleyen Hitler'le yakınlaştı.

■ **Mart 1936'da**, Versailles Anlaşması'nın Almanya tarafından açıkça ihlali anlamına gelen **Ren bölgesinin yeniden silahlandırılması**, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından yalnızca sözlü olarak protesto edildi. Hitler bundan kendi adına büyük prestij sağladı; taleplerinde daha ileri gidebilme cesareti buldu.

B. İspanya İçsavaşı ve Çin-Japonya Savaşı

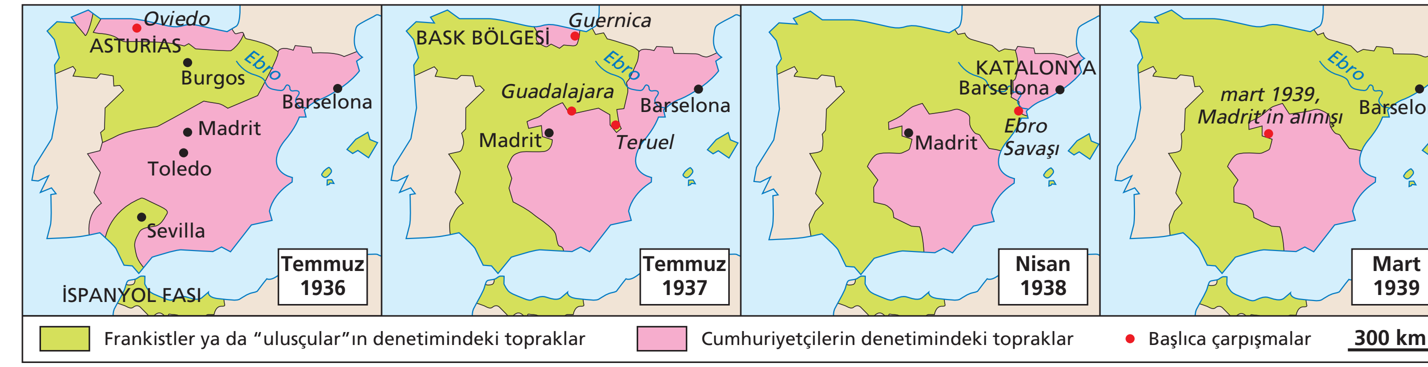
Belge 1-6

■ İspanya'da 1931 yılında monarşinin yerine cumhuriyet kurulmuştu. Ordu, Kilise ve büyük toprak sahipleri ise bu rejime karşıydı. Kendi içlerinde bölünmüş olan sol güçlerden de yetersiz destek alan cumhuriyet rejimi, iç barışı sağlama ve krizle sarsılan ekonomik durumu düzeltme konularında etkisiz kalıyordu. 1936 seçimlerinin galibi *Frente Popular*'a ("Halk Cephesi") karşı, **17 Temmuz 1936'da askerî bir darbe düzenlendi**. Mussolini'nin desteği sayesinde İspanyol egemenliğindeki Fas topraklarında bulunan birlikleri İspanya'ya geçiren General Franco, temmuz ayı sonuna kadar ülkenin ancak üçte birini denetimi altına alabildi. Diğer bölgelerde, özellikle de Katalonya'da, cumhuriyetçiler direniyorlardı. Darbenin başarısı yarım kaldı ve İspanya uzun bir içsavaşa sürüklendi.

■ 1937'den itibaren, **cumhuriyetçilerin** İtalya ve Almanya'nın yardımları sayesinde daha donanımlı durumda bulunan ***ulusçular*** **karşısında güçlükle direndikleri** bir hat savaşı başladı. Diktatörlüklerle aralarında bir savaş çıkmasından çekinen Avrupa demokrasileri ise, İspanyol cumhuriyetçilerinin yardımına gelmiyorlardı. Sağ basın ve siyasal partiler, özellikle Fransa'da cumhuriyetçiler aleyhinde ateşli bir propaganda yürütüyordu. Yalnızca SSCB doğrudan silah gönderiyor, Fransa'dan da dolambaçlı yollardan biraz yardım geliyordu. Bu arada, cumhuriyetçilerin yanında çarpışmak isteyen gönüllüler *Uluslararası Tugaylar** adı verilen yeni birliklere katılıyorlardı.

■ Savaş, **1939 martında cumhuriyetçilerin yenilgisiyle sonuçlandı. 600.000 İspanyol ölmüş, 500.000 kişi ülke dışına kaçmak zorunda kalmıştı. İspanya, İkinci Dünya Savaşı'nı haber veren faşizm ve demokrasi arasındaki ideolojik çarpışmanın sahnesi haline geldi. İspanyol içsavaşının sonuçları son derece önemlidir: Almanya ve İtalya, ekim 1936'da, Roma-Berlin Mihveri**'ni kuran bir dostluk anlaşması imzaladılar. Bundan bir ay sonra Berlin ve Tokyo, SSCB'ye karşı ittifaka girerek *Anti-Komintern Sözleşme**'ye imza attılar. İtalya da 1937 kasımında onlara katıldı. Hitler artık yalnız değildi.

■ 1932'de Mançurya'yı ele geçiren Japonlar, Çin hükümetinin zayıflığından ve Mao Zedong'a bağlı komünist gerillalara karşı yürüttüğü mücadeleden faydalanarak Kuzey Çin'e saldırdılar. **Temmuz 1937'de**, Pekin bölgesinde meydana gelen askerî bir anlaşmazlığın ardından **Japonya, Çin'i** resmen savaş ilan etmeden **işgal etti**. Bunu izleyen iki yılda Japonlar, ülkenin doğusunu ele geçirdiler ve büyük tarım bölgeleriyle sanayi merkezlerini denetimleri altına aldılar. Japonya ve Çin arasında böylece başlayan yıpratma savaşı, ancak 1945'te son bulacaktı.

3 İspanya İçsavaşı.

4 İspanya İçsavaşı karşısında Fransa.

Moskova yönetimindeki Sovyet Devrimi ile Sovyetlere köle olmamak için isyan bayrağını kaldıranlar arasındaki savaş, yarımada topraklarında İspanyol Halk Cephesi'nin maskesi altında cereyan ediyor. Eskiden olduğu gibi siyasal iktidarı ele geçirmek için çarpışan iki kesim yok artık; bugün Moskova barbarlığı ile Batı uygarlığı arasında bir savaş var. "*Bolşevik yanlısı cephe*" iktidarı ele geçirdi ve savaşı yürütüyor. Onu sergilediği vahşetten, canavarlıktan, her gününü ve her adımını kana bulayan sayısız suçtan tanıyoruz. Kurşuna diziyor, talan ediyor, yıkıyor, yakıyor. Din karşıtı öfkesi ise özellikle sınır tanımıyor. Ölülerin kutsal alanlarına dahi saygı duymuyor. Mezarlarından çıkarılan ve ağızlarında bir sigarayla tabutlarında ayağa dikilmiş zavallı Karmel Dağı Rahibelerinin görüntüsü karşısında uygar dünya hem tiksinti, hem aşağılanma ile titredi. İspanya'yı yöneten artık "*Frente popular*" [Halk Cephesi] değil, "*Frente crapular*" [Rezillik Cephesi]!

General de Castelnau, 26 Ağustos 1936 tarihli *L'Écho de Paris* gazetesi.

Madrit dayanıyor! Madrit karşı saldırıya geçiyor! Akıtılan kan karşısında, gazetecilerin acı alaycılığı yıkılıyor. Bu çocuk katillerine, en güvenilir güçleri faşist Alman ve İtalyanların komutasındaki Faslılardan ve yabancı lejyonunun paralı askerlerinden oluşan bu "ulusçulara" övgüler yağdıranlar da Madrit'in muzaffer savunması karşısında şaşkınlıktan donup kalıyor. İspanyol bağımsızlığının kahramanları Fransa'nın coşkulu desteğini ve onayını almak üzere. Madrit özgürlüğün Verdun'ü haline geliyor. [...]

[Her Fransız] milislerin aslında kendi özgürlüğü için savaştıklarını, uluslararası tugayın hayran olunası adamlarının bunun için karşı saldırıya geçtiklerini hissediyor. Ne kadar haykırsak azdır: Fransızlar! Orada ölenler, zaten uluslararası finans çevreleri tarafından haraca kesilen İspanya Hitler ve Mussolini'nin cephaneliği olmasın diye, savaşın sizin ülkenize sıçramasında basamak olarak kullanılmasın diye ölüyorlar!

"No pasaran, Madrid, Verdun de la Liberté", 11 Kasım 1936 tarihli *L'Humanité* gazetesi.

1. İspanya İçsavaşı nasıl betimleniyor?
2. Bu savaşın neden tüm Avrupa'yı ilgilendirdiğini gösterin.

5 *"Geçit yok!"*: İspanyol cumhuriyetçilerin Madrit'i savunurken kullandıkları slogan.

1930'lu yıllarda Çin'de Japonlar. 6

II. *Anschluss* ve Südet sorunu

A N A H T A R
S Ö Z C Ü K

• *ANSCHLUSS*
Avusturya'nın Almanya'ya bağlanmasını anlatmak için kullanılan Almanca sözcük ("birleşme").

A. Mart 1938: Avusturya'nın ilhakı

Belge 2 ve 3

■ Hitler, Versailles Anlaşması ile yasaklandığı halde, **1933'ten itibaren** Avusturya'nın yeniden *Reich*'a bağlanmasını, yani *Anschluss**'u gerçekleştirmek için plan yapmaya başlamıştı. 1936'da Roma-Berlin Mihveri'nin kurulmasından beri *Führer*, Mussolini'nin 1934'te yaptığının tersine, Avusturya'nın bağımsızlığını artık savunmayacağını da biliyordu *(bkz. s. 334)*.

■ **Şubat 1938'de** Avusturya Şansölyesi Schuschnigg, Alman tehdidi altında Avusturyalı nazilerin lideri Seyss-İnquart'ın İçişleri Bakanı olmasını kabul etmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra istifaya zorlandı. Şansölye olan Seyss-İnquart vakit kaybetmeden Alman ordusunu çağırdı ve Almanlar 12 Mart 1938'de Avusturya'ya girdiler. Bir ay sonra düzenlenen referandumda *Anschluss* büyük çoğunlukla kabul edildi. Büyük güçler duruma boyun eğdiler. Referandum sonucunu halkların kendi kaderlerini belirleme hakkının bir uygulaması olarak gören Birleşik Krallık, herşeyi oluruna bırakmayı öneriyordu; askerî bir müdahale istemeyen Fransa ise yalnızca protesto edebildi.

B. Eylül 1938: Südet krizi

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Hitler, Südet bölgesinde anadili Almanca olan 3 milyon kişinin yaşadığı Çekoslovakya'ya saldırmak için elverişli bir konumda bulunuyordu. *Führer* önce Südet nazi partisinin özerklik taleplerini destekledi, 1938 eylülünde de bu bölgenin Almanya'ya bırakılmasını istedi. Çekoslovakya ve Fransa'da seferberlik ilan edildi. Çıkması beklenen savaş kıl payı engellendi. Mussolini'nin girişimiyle **29-30 Eylül 1938'de Münih'te uluslararası bir konferans** toplandı. Hitler, Mussolini, Birleşik Krallık Başbakanı Chamberlain ve Fransa Başbakanı Daladier bu konferansta biraraya geldiler.

■ Askerî bakımdan hazırlıksız olduklarının ve ülkelerinin kamuoyunda ağır basan barış yanlısı eğilimlerin bilincinde olan **İngilizler** ve **Fransızlar** direnmediler; Südet bölgesi Almanya'nın oldu. Böylece Avrupa'da herkes rahat bir nefes aldı; Daladier ve Chamberlain ülkelerine dönüşlerinde kalabalıklar tarafında alkışlarla karşılandılar. Ancak "Münih karşıtı" bir azınlık için bu uzlaşma bir felaketti; Fransa ve Birleşik Krallık müttefikleri Çekoslovakya'yı korumayarak kendi itibarlarını zedelemişlerdi. 1938 kasımında Hitler'i örnek alan Macaristan ve Polonya, Macar ve Polonyalı azınlıkların yaşadığı Çek topraklarını ilhak ettiler.

1 Münih Konferansı, 29-30 Eylül 1938.
İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, Münih Havaalanına gelişinde Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop tarafından karşılandı. Daha sonra Fransa Başbakanı Édouard Daladier ile buluştu. Çekler davet edilmemişti. Chamberlain ve Daladier, Hitler'in Mussolini tarafından da desteklenen talepleri karşısında boyun eğdiler.

Mart 1938'de Almanların Avusturya'ya girişi. 3

2 Fransa'nın Berlin büyükelçisinin gözünden *Anschluss*.

Avusturya'nın ilhakı, ilk başarılarından cesaret alan Hitler'in sonunda büyük Reich'ı oluşturan programı uygulamaya kalkıştığında kullandığı yöntemi kavramamızı sağlayabilir. Bu yöntem, yutulacak ya da yıkılacak olan ülkeyi karıştıran bazı unsurları içeriden ya da dışarıdan ajanlar kullanarak kasıtlı ve kademeli olarak kışkırtmaya dayanıyor. Bu ajanların çıkardıkları olaylar, Goebbels yönetiminde uluslararası bir kriz ortamı yaratmakla görevli Alman basını tarafından özenle ve gitgide sıklaşan aralıklarla hazırlanıyor. Daha sonra Hitler devreye giriyor ve Alman ailesinin bir kolu olarak kabul ettiği bir halkın kaderi söz konusuyken kayıtsız kalamayacağını ilan ediyor [...]. Bir yanda uzlaşma arzusunu dile getiren Berlin'in, diğer yanda da barışın korunmasından yana olan güçlerin baskıları altında, görüşmeler başlıyor. [...]; Almanya'nın talepleri, göz diktiği meyve yeterince olgunlaşıncaya kadar büyüyor. O anda, herhangi bir bahaneyle, Hitler maskesini indiriyor ve orduları sahneye çıkıyor.

Avusturya'nın işgali işte bu şablona göre gerçekleşti. Durum askerî müdahale aşamasına kadar zorlandı [...]. Avusturya'nın ilhakı, uluslararası durumun başka bir özelliğini, yani Almanların güç gösterileri karşısında büyük güçlerin tepkilerinin zayıflığını da bir kez daha tümüyle açığa çıkardı. [...] Bu zayıflık [...], öncelikle ilkesel bir barış yanlılığı ile açıklanabilir. [...] *Duce* Hitler'le dost oldu. Avusturya'nın ilhakına kesinlikle muhalefet etmeyecek [...]. Fransa'ya gelince, [...] kendisi zaten kriz içinde. Almanların Viyana'ya girdiğini, Chautemps Hükümeti'nin istifa ettiği haberiyle birlikte öğrendi. Bakanlıklarda sürekliliğin sağlanması çaba ister. [...] Kararlı bir eyleme geçebilmek açısından kötü koşullar bunlar!

A. François-Poncet,
***Souvenirs d'une ambassade à Berlin* (Paris, 1946).**

1. Hitler uluslararası bir kriz çıkarmak için neler yapıyordu?
2. Bu yöntemin Münih krizinde de uygulandığını gösterin.

4 Münih'ten sonra.

Dostlarım, tarihimizde ikinci kez Almanya'dan onurlu bir barış geldi. Artık çağımız için barış zamanı olduğuna inanıyorum. Şimdi size evlerinize gitmenizi ve huzur içinde uyumanızı tavsiye ederim.

Neville Chamberlain'in Münih'ten dönüşünde verdiği demeç.

Münih Anlaşmaları'nı onaylamaya devam ediyorum. Ülkenin bu anlaşmaları ne kadar büyük bir rahatlamayla karşıladığını unutmuş değilim [...]. Peki şimdi ne yapacağız? Bu moladan, barışı kazanmak için sağlanan bu ateşkesten yararlanmalıyız.

Cher (Fransa) milletvekili R. Lazurik, *Le Populaire* gazetesi, 7 Kasım 1938.

Fransa, tüm dünya karşısında bir kez verdiği ve herkesin tekrar ettiği sözlerine ihanet etmiş bulunuyor. Bunu barışı kurtarmak için yaptı. Niyeti övgüyü hakediyor ve özrü fazlasıyla yeterli. Ancak bir şartla: Barış gerçekten sağlanmalı. Eğer yarın milyonlarca Çek esarete düşerse [...], Fransa açıkça ihanet etmiş olacak ve siyasal başarısızlık bu onursuzlukla daha da ağırlaşacak.

Hubert Beuve-Méry, aylık *Politique* dergisi, ekim 1938.

Yukarıdaki metinlerde kim Münih yanlısı? Kim Münih karşıtı?

5 1938'de Çekoslovakya'daki ulusal azınlıklar.

6 Münih'ten sonra Çekoslovakya'nın paylaşılması.

III. Nihai kriz (mart-eylül 1939)

A. Almanya'nın ilhak ettiği yeni topraklar

Belge 2 ve 3

■ Münih Konferansı'nı izleyen aylarda Hitler'in konumu iyice avantajlı hale geldi. Demokrasilerin tepkisizliği karşısında, savaşa girmeden başka toprakları da ilhak etmenin mümkün olabileceğini anlamıştı. Hedefi tüm Çekoslovakya'yı almaktı. Mart 1939'da, Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etmesini sağladı. Böylece Slovakya III. Reich'ın koruması altında bir devlet oldu. *Führer*, hava bombardımanı tehdidiyle Çek Başkanı Hacha'yı bu bağımsızlığı kabul etmeye ve ülkesinden geri kalanları kendisine bırakmaya zorladı. *Anschluss*'tan bir yıl sonra Alman birlikleri Prag'a girdiler ve Çekoslovakya'dan geri kalan topraklar "Bohemya-Moravya Protektorası" oldu. Bu arada, Macarlar da Rutenya bölgesini ilhak ettiler. Birkaç gün sonra Hitler Litvanya'yı, 1914'den önce Almanya'ya ait olan Memel topraklarını kendisine bırakmaya zorladı.

■ **Çekoslovakya'nın ortadan kalkması** sonunda Fransız ve İngiliz yöneticilerinin gözlerinin açılmasını sağladı. Hitler ilk kez Alman olmayanların yaşadığı bölgeleri ilhak etmişti. İzlenen yatıştırma politikası, Birleşik Krallık ve Fransa'da artık trajik bir hata gibi görülüyordu. Ama Avrupa'daki kamuoylarının önemli bir bölümü yeni bir savaş başlatılmasına henüz karşı çıkıyordu. Bu pasif tavır, Hitler'in izinden gitmeyi arzulayan Mussolini'nin nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ve ilhak etmesine olanak tanıdı. Mihver güçleniyordu. Mayıs 1939'da, İtalya ve Almanya "Çelik Pakt" adı verilen askerî bir ittifak anlaşması imzaladılar. Anlaşma her türlü savaş durumunda iki ülkenin birbirlerine yardımda bulunmasını öngörüyordu.

B. Ufukta savaş görünüyor

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Bu gelişmeden sonra **Hitler, Polonya'dan** Milletler Cemiyeti'nin mandası altında bulunan Danzig kentinden geçen **"Polonya koridoru" üzerinden serbest geçiş hakkı talep etti.** O bölgede yaşayan naziler de kentin *Reich*'a geri dönmesini istiyorlardı. Ancak Polonyalılar direniyorlardı. Sınırlarının güvenliğini garanti eden Fransız ve İngilizlerin desteğini alıyor ve SSCB ile anlaşmanın yollarını arıyorlardı. Ama temaslar kolay yürümüyor, güvensizlik hüküm sürüyordu. Stalin pek çok garanti ve Almanya ile savaş halinde birliklerinin Polonya topraklarından serbest geçişinin kabul edilmesini istiyor, Varşova ise reddediyordu.

■ Hitler bu gecikmelerden yararlandı. Sovyetlerle Fransız ve İngilizler arasındaki görüşmelerin ertelenmesinin ardından, Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop Moskova'ya gitti. **23 Ağustos 1939'da SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.** Bu haber Avrupa'da büyük bir şaşkınlıkla karşılandı, çünkü iki ülke ideolojik olarak uzlaşması mümkün olmayan iki düşman gibi görünüyordu. Gerçekte ise, on yıllık bir süre için imzalanan bu pakt hem Hitler'in hem de Stalin'in çıkarınaydı. Hitler iki cephede birden savaşma tehlikesinden kurtulmuştu; Stalin ise zaman kazanmıştı ve artık 1918'de kaybettiği toprakları geri almayı umabilirdi. Görüşmeler sırasında imzalanan gizli anlaşmalar Polonya'yı Almanya ve Sovyetler arasında paylaştırıyor ve Doğu Avrupa'da hakimiyet bölgeleri kurulmasını öngörüyordu.

■ Bu gelişmelerle birlikte, Polonya'nın kaderi de çizilmişti. Almanların adım adım hazırladıkları baştan sona düzmece bir sınır olayının ardından, Alman ordusu 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girdi; Danzig ilhak edildi. Mussolini'nin Münih'te yeni bir buluşma önerisi sonuçsuz kaldı. **3 Eylül'de**, Amerika Birleşik Devletleri tarafsızlığını İtalya da savaşmayacağını ilan ederken, Birleşik Krallık ve Fransa III. Reich'a savaş açtılar. **İkinci Dünya Savaşı başlamıştı.**

1 Alman-Sovyet Paktı'nın imzalanmasından sonra Stalin ve von Ribbentrop, 23 Ağustos 1939.

2 Almanların Prag'a girişi, mart 1939.

3 Çekoslovakya'nın işgaline Fransa'nın tepkisi.

Hitler Almanyası maskesini indirdi. Orta Avrupa'daki tüm Almanları bir aile olarak biraraya getirmekten başka amacının olmadığını iddia etmişti. Bugün, *Führer*'in hükmetme açlığının artık sınır tanımadığı açıktır. *Führer*'e çıplak güçten başka bir kanıt göstererek karşı çıkılabileceğini ummanın boşuna olduğu da açıktır. Üçüncü *Reich*, anlaşmaları ve taahhütleri, tıpkı II. Wilhelm'in İmparatorluğu gibi, hor görüyor.

Ulusal güvenliğimiz gibi dünya barışı da, herşeyden önce, Fransız halkından ülkenin tüm kaynaklarıyla muazzam bir disiplin ve örgütlenme çabasına girişmesini beklemektedir. Artık Avrupa'yı fethe çıkmış olan Adolf Hitler'in Almanyası gibi yaman bir düşman karşısında Fransa'nın çıkarlarını dile getirip ve savunabilmesini, dostlarının da desteğiyle, ancak böyle bir çaba sağlayabilir.

Fransa'nın Berlin büyükelçisinin raporu, 16 Mart 1939.

4 Alman-Sovyet Paktı (23 Ağustos 1939).

MADDE **1.** – Anlaşmanın tarafları, birbirlerine karşı şiddet içeren her türlü eylemden, her türlü saldırgan manevra ve tecavüzden kaçınacaklarını taahhüt ederler.

MADDE **2.** – Taraflardan birinin üçüncü bir güçle savaşa girmesi halinde, diğeri bu gücü kesinlikle desteklemeyeceğini taahhüt eder.

MADDE **3.** – Her iki tarafın hükümetleri, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışmak üzere gelecekte sürekli temas halinde kalacaklardır.

MADDE **4.** – Taraflardan hiçbiri, doğrudan ya da dolaylı olarak diğeri aleyhine işleyecek herhangi bir güç birliğine katılmayacaktır.

MADDE **5.** – Aralarında herhangi bir konuda anlaşmazlık ya da çatışma çıkması halinde, taraflar çözümü yalnızca dostça fikir alışverişi yapma yoluyla arayacaklardır [...].

MADDE **6.** – İşbu anlaşma on yıllık bir süre için imzalanmıştır, [...].

Joachim von Ribbentrop; Vyaçeslav Molotov.

GİZLİ PROTOKOL

1. Baltık devletlerinde (Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya) herhangi bir sınır değişikliği ya da siyasal değişiklik meydana gelmesi halinde, Litvanya'nın kuzey sınırı Almanya ve SSCB'nin etki alanlarının sınırını belirleyecektir. [...]

2. Polonya devletine ait bölgelerde herhangi bir sınır değişikliği ya da siyasal değişiklik olması halinde, Almanya ve SSCB'nin etki alanları arasındaki sınır Pisa, Narev, Vistül ve San Irmaklarını izleyecektir. Bağımsız bir Polonya devletini korumanın iki ülkenin çıkarlarına uygun olup olmayacağı ve sınırlarının nasıl belirleneceği sorunu, gelecek siyasal gelişmelerin ışığında çözülecektir. [...]

Güneydoğu Avrupa konusunda, Sovyet tarafı Besarabya bölgesiyle ilgilendiğini belirtmiştir. Alman tarafı bu bölgenin kaderiyle kesinlikle ilgilenmediğini bildirmiştir.

5 "Aman Allah'ım! Programda böyle bir şey yok!"
Alman-Sovyet Paktı ile ilgili karikatür.

6 Almanların Polonya'ya girişi, 1 Eylül 1939.

Sözlük

A

Abluka: *Bkz. s. 238.*

"Açık kapı" politikası: ABD'nin savunduğu ve sömürge imparatorluklarının uluslararası ticarete açılmasını hedefleyen doktrin.

Adabı muaşeret: *Bkz. s. 147.*

Af: *Bkz. s. 127.*

Akademicilik: Biçimlere ya da bir okulun kurallarına aşırı derecede bağlı sanatçıların özgünlükten yoksun olma durumunu anlatmak için kullanılan olumsuz terim.

Alfabe: *Bkz. s. 321.*

Altı Ok: *Bkz. s. 344.*

Anarko-sendikalizm: Anarşizmin siyasal ve toplumsal ideallerini (Devletin, patronluğun ve ücretli emekçiliğin ortadan kalkması, örgütlenme özgürlüğünün gelişmesi…) sendikal eylemler aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefleyen akım.

Anayasa: Devleti oluşturan güçlerin örgütlenmesini ve işleyişini düzenleyen ve vatandaşların hak ve ödevlerini belirleyen temel hukuk metinlerinin oluşturduğu bütün.

Anlaşma: *Bkz. s. 224.*

Anschluss: *Bkz. s. 414.*

Anti-Komintern Sözleşme: 1936'da Almanya ve Japonya arasında imzalanan ve dünyada komünizmin ilerleyişini durdurmayı amaçlayan anlaşma. 1937'de İtalya, 1939'da da İspanya ve Macaristan bu sözleşmeye katıldı.

Antisemitizm: *Bkz. s. 84.*

Art nouveau: Zarif dekoratif süslemelerin, kıvrımların ve bitkisel desenlerin ön plana çıktığı sanat akımı. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Avrupa ve Amerika'da etkili oldu.

Aryen: Arî ırka mensup, ortak özelliği dil birliği olan Hint-Avrupa kökenli halklar. Naziler Cermen halkının kök ırkı olarak kabul ettikleri Aryenleri diğer halklara, örneğin Semitlere karşı yücelttiler.

Arz ve talep yasası: Pazardaki bir malın fiyatının arz ve talebe göre belirlendiğini ifade etmek için kullanılan deyim. Örneğin, bir malın arzı yüksekse ve aynı mala talep düşükse, malın fiyatı düşer. Arz talepten daha düşükse, malın fiyatı artar.

Aşar: "Öşür" de denilen ve ürünün onda birine karşılık gelen vergi.

Ateşkes: *Bkz. s. 252.*

Avangard: *Bkz. s. 96.*

Avrupa devletler topluluğu: *Bkz. s. 142.*

Âyân: Sözlük anlamı "ileri gelenler". Âyân meclisi, Osmanlı Devleti'nde senato meclisidir.

Aynî: Para olarak değil, ürünün bir kısmı olarak ödenen vergi.

Ayrımcılık: Aynı halkın parçası olan farklı gruplara ayrım uygulanması. Bu ayrım yaşam düzeyi, meslek, milliyet ya da ırk gibi kriterlere göre yapılabilir.

B

Bâb-ı Âlî: *Bkz. s. 140.*

Bağımsızlık: *Bkz. s. 124.*

Beş Yıllık Plan: *Bkz. s. 396.*

Bırakışma: *Bkz. s. 252.*

Biat: Bir hükümdarın yönetimini kabullenme veya bu kabullenmenin simgelerle dile getirildiği tören.

Bilimcilik: 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ve materyalizmden esinlenen entelektüel hareket. Bilimciliğe göre, varlıkların doğasını anlamak yalnızca bilim yoluyla mümkün olabilir. Bugün dünyada bilimin açıklayamadığı herşey, bir gün yine bilim tarafından anlaşılacak ve açıklanacaktır.

Birinci Meşrutiyet: *Bkz. s. 208.*

Boğazlar: Özel isim gibi yazıldığında, Karadeniz'i Ege Denizi'ne bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları için kullanılır. "Boğazlar sorunu" savaş gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkmasını sağlamak için Boğazlar'ın denetimini ele geçirmek isteyen Rusların ortaya çıkardığı siyasî bir sorundu. Hindistan yolunu korumak isteyen İngilizler, Rus donanmasının Karadeniz'den Akdeniz'e her türlü geçişine karşı çıkıyorlardı.

Bolşevik: Rusça'da, "çoğunlukta olan" anlamına gelir. 1903'te, Rus Sosyal Demokrat Partisi içinde Lenin'in profesyonel bir devrimci parti örgütleme konusundaki fikirlerini benimseyen grup. 1917'den sonra, "komünist" sıfatıyla eş anlamlı kullanılmaya başladı. *Ayrıca bkz. s. 266.*

Borsanın çökmesi: Borsacılık dilinde, kur değerlerinin ani olarak düşmesi.

Brakisefal: Kısakafalı; kafatasının önart ekseni yan eksenine oranla daha kısa olan insan tipi.

Bunalım: *Bkz. s. 22.*

Bürokrasi: *Bkz. s. 402.*

C - Ç

Carbonari: İtalyanca "kömürcüler"; İtalya'da 19. yüzyılda kurulmuş gizli bir devrimci cemiyetin ve üyelerinin adı.

Cephe: Savaşta iki ordu arasında çarpışmaların gerçekleştiği bölge.

Cermen Konfederasyonu: 39 Alman devletinin 1815 Viyana Kongresi'nde oluşturduğu birlik. Konfederasyon'un hükümdarlar tarafından belirlenen temsilcilerin yer aldığı bir meclisi (Diet) vardı. Konfederasyon'a Avusturya İmparatoru başkanlık ediyordu, ama birlik tek bir devlet oluşturmuyordu.

Cermenleştirme: *Bkz. s. 156.*

Cizye: "Haraç" da denilen ve Müslüman devletlerin gayrimüslimlerden aldığı bireysel vergi.

Common Law: En çok Anglo-Sakson dünyasında rastlanan, yazılı olmayan ve geçmiş benzer uygulamalar üzerinden akıl yürüten hukuk dizgesi.

Condottiere: İtalya'da şehir devletlerinin Ortaçağ sonlarından 16. yüzyıl ortalarına kadar kullandıkları paralı askerlerin komutanlarına verilen ad.

Cumhuriyet Halk Fırkası: *Bkz. s. 318 ve 362.*

Cumhuriyet Halk Partisi: *Bkz. s. 318 ve 362.*

Çeka: "Karşı-devrim, Spekülasyon ve Sabotaja Karşı Mücadele Olağanüstü Kurulu" için kullanılan Rusça kısaltma. 7 Aralık 1917'de kurulan bu siyasî polis örgütünde çalışanların sayısı, 1921'de Feliks Cerzinski yönetiminde 300.000'i bulmuştu. Çeka, 1922'den itibaren GPU, ardından NKVD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise KGB adıyla faaliyetlerine devam etti.

Çekirdek aile: Anne, baba ve henüz evlenmemiş çocuklardan oluşan aile.

Çokuluslu devlet: *Bkz. s. 158.*

D

Deflasyon: *Bkz. s. 336.*

Demografik: Nüfus hareketlerine veya nüfusbilime (demografi) ilişkin şeylere verilen sıfat.

Demokrasi: *Bkz. s. 336.*

Demokratik rejim: *Bkz. s. 162 ve 208.*

Devalüasyon: Bir hükümetin ülkenin para biriminin değerini metal ölçeğe (örneğin altın) ya da yabancı para birimlerine göre düşürme kararı alması. *Ayrıca bkz. s. 336.*

Devletçilik: *Bkz. s. 362.*

Devletleştirme: Bir şirketin denetiminin devlete geçmesi.

Dış ticaret hacmi: Bir ülkenin ithalat ve ihracatının para birimi olarak toplamı.

Dışavurumcu: Dışavurumcular yalnızca dış dünyanın bir ifadesini vermeyi değil, sanatçının bakış açısını ve görüşünü dayatmayı amaçlıyorlardı.

Dışavurumculuk: *Bkz. s. 104.*

Diaspora: Dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmış halde yaşayan etnik bir grup, bir ulus ya da dinsel bir cemaat (Yahudi diasporası, Ermeni diasporası, vs.).

Dikey yoğunlaşma: *Bkz. s. 32.*

Dikta: *Bkz. s. 276.*

Diktatörlük: *Bkz. s. 336 ve 376.*

Divan-ı Muhasebat (Sayıştay): Bakanlık harcamalarının bütçede öngörülenlere uygun olup olmadığını denetleyen yüksek kurul.

Doğalcılık: Sanat ve edebiyatın doğayı hayal etmek ya da yorumlamak yerine doğal gerçeklikleri yansıtması gerektiğini savunan kuram.

Doğu Hıristiyanları: Hıristiyanlığın ilk yıllarında Ortadoğu'da kurulan Kiliselere bağlı Hıristiyanlar. Bazıları Papalık yetkesini, bazıları İstanbul'da bulunan Patrikhane yetkesini tanır. Bazıları da yerel bağımsız Kiliselere bağlıdır.

Doğu Sorunu: Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ve Avrupa'daki büyük güçlerin çıkarlarının Balkanlar ve Ortadoğu etrafında çatışmasıyla ortaya çıkan siyasî sorunların tümü.

Doğurganlık: Belli bir toplumda, doğumların doğurganlık yaşındaki kadınların sayısına oranı.

93 Harbi: 1877-1878'de Osmanlı Devleti'yle Rusya arasındaki savaşa, eski takvimle 1293 yılında başladığı için, halk dilinde verilen ad.

Domestic system: Tekstil gibi bazı işkollarında evde çalışma esasına dayalı ekonomik örgütlenme. Bu sisteme göre işgücü hammaddeyi evinde ürüne dönüştürdükten sonra, pazarlama işlevini üstlenen bir patrona teslim eder. Ücretler genellikle fabrika ve atölyelerde uygulanan-

dan daha düşüktür.

Dominyon: *Bkz. s. 68.*

Dopolavoro: İtalyanca'da "işten sonra" anlamına gelir. Çalışanların işten sonra gidebilecekleri eğlence ve dinlence yerleri. Bu tür bir örgütlenme, çalışanları gözetim altında tutmaya yarıyordu.

Dostluk antlaşması: *Bkz. s. 218.*

Dragoman: *Bkz. s. 80.*

Dreyfus olayı: Yahudi olan Fransız yüzbaşı Alfred Dreyfus'ün haksız olarak casuslukla suçlanmasıyla ilgili mahkeme ve Fransa'da bu mahkemeye koşut olarak yapılan Yahudilerin durumuna ilişkin tartışmalar.

Duce: *Bkz. s. 370.*

Duma: Rusça "meclis". 1917'de genel oyla seçilen ancak çok az yetkisi bulunan meclis için kullanılıyordu.

Düyun-u Umûmiye Yönetimi: *Bkz. s. 28 ve 34-35.*

E - F

Egzotik: Uzak ve yabancı ülkelere ilişkin şeylere verilen sıfat.

Ekonomik büyüme: *Bkz. s. 18.*

Ekonomik devreler: *Bkz. s. 24.*

Elviye-i selâse: 1878'de kaybedilip 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'yla geri alınan üç liva: Kars, Ardahan ve Batum.

Emperyalizm: *Bkz. s. 60.*

Ems Telgrafı Olayı: Ems'de kaplıca kürü yapmakta olan Prusya Kralı I. Wilhelm'in Bismarck'a gönderdiği telgraf. Kral telgrafta İspanya tahtı ile ilgili olarak Fransa büyükelçisine verdiği cevabı aktarıyordu. Esas metnin bazı kısımlarını kesip kısaltan Bismarck, büyükelçiye Fransa tarafından meydan okuma olarak anlaşılacak biçimde değiştirilmiş bir telgraf gönderdi.

Enflasyon: *Bkz. s. 336.*

Entelektüel: *Bkz. s. 98.*

Enternasyonal: Sosyalist fikirlerin zafere ulaşmasını sağlamak amacıyla farklı ülkelerden emekçileri bir araya getiren birlik.

Ersatz: Bir maddenin yerine kullanılan yapma madde.

Estetik: *Bkz. s. 269.*

Faşizm: *Bkz. s. 376.*

Faşyo *(Fascio)*: Faşizm terimi, Antik Roma'da baltacı adı verilen görevlilerin taşıdığı, yaşam ve ölüm verme yetkisi ile devletin gücünü simgeleyen bir baltanın etrafına sarılmış dal demetinin adı olan *fascio* sözcüğünden gelir.

Federalizm: Bir devletin merkezî hükümetinin iktidar yetkilerini o devleti oluşturan diğer yönetim birimleriyle paylaştığı siyasal rejim türü.

Ferik: Tümgeneral.

Fetva: Bir şeyin İslam'a uygun olup olmadığına ilişkin müftüler tarafından dile getirilen görüş. Çok önemli olanlarını şeyhülislâm verirdi.

Fırka: Tümen.

Figüratif resim: Konusu soyut olmayan, insan, hayvan gibi doğa varlıkları veya cansız varlıklar olan resim türü.

Fordizm: 1914'ten itibaren Amerikalı sanayici Henry Ford (1863-1947) tarafından uygulanmaya başlayan ve tüketimi yüksek ücretlerle teşvik etmeye dayanan bir uygulama.

Fovizm: 20. yüzyıl başında ortaya çıkan sanat akımı. Bu ad, seçilen renkler ve sanatsal tasarımların cesurluğu nedeniyle ilk kez eleştirmen Louis de Vauxcelles tarafından kullanıldı. Matisse, Rouault, Vlaminck, Derain bu akımın temsilcileridir.

***Freiekorps*:** Düzenli Alman ordusuna dahil olmadıkları halde, Alman hükümeti tarafından 1919'da spartakist ayaklanmayı bastırmak amacıyla kullanılan birlikler. Bu birlikler aynı zamanda Almanya'nın doğusunda Ruslar ve Polonyalılarla da çarpıştılar ve 1920 yılının başlarında bir darbe gerçekleştirmeyi denediler.

Führer: *Bkz. s. 384.*

G

Gâvur: Müslümanların, gayrimüslimler için kullandıkları küçükmseyici ve küçültücü sözcük. Giderek yabancı anlamında da kullanılır olmuştur.

Geçici hükümet: *Bkz. s. 260.*

Gelecekçilik: 1909'da İtalyan şair Marinetti tarafından başlatılan sanatsal ve kültürel hareket. Marinetti sanatçıları akademiciliği reddetmeye ve yeni doğan sanayi uygarlığı ile modern dünyayı yüceltmeye davet ediyordu.

Gelenekçi: Gelenekçilik yanlısı kişi. Gelenekçilik, zaman içinde geçerliliği kabul edildiği ve gelenekler onayladığı için geçmişin siyasal, toplumsal ve dinsel biçimlerine bağlılığı savunan doktrindir.

Genel oy hakkı: *Bkz. s. 162 ve 208.*

Gerçek ücret: Ücretlerle fiyatlar arasındaki oran. Gerçek ücret ücretlinin alım gücünü gösterir.

Gerçekçilik: 19. yüzyılın ortalarından itibaren ressam Gustave Courbet'nin etrafında toplanan ressamlar, yazarlar ve sanat eleştirmenleri, hem neo-klasik hem de romantik sanat akımlarına karşı çıkarak, sanatın zamanın toplumsal gerçekliğini yansıtması gerektiğini savundular.

Gerçeküstücülük: 1920'li yılların başında yazar André Breton ve arkadaşları tarafından başlatılan sanat ve edebiyat hareketi. Otomatik yazı ve hipnoza büyük önem veren gerçeküstücülük, kendisini "düşüncenin gerçek sürecini" yansıtmayı amaçlayan "psişik otomatizm" ifadesiyle tanımlar.

Gerilla: İspanyolca "küçük savaş". Düzenli bir orduya bağlı olmayan gönüllüler tarafından yürütülen, saldırılarla hırpalama ve pusuya düşürme gibi taktikler kullanan silahlı mücadele. Bu terim ilk kez Napolyon'un İspanya seferi (1808-1814) sırasında kullanılmıştır.

Gestapo: Almanca "Gizli devlet polisi" anlamına gelen Geheime Staats Polizei sözcüklerinin kısaltması. Nazi Almanyası'nda Himmler'in yönetiminde faaliyet gösteren siyasî polis.

Göçmen: *Bkz. s. 56.*

Gulag: *Bkz. s. 398 ve 404.*

Güdümcülük: Devletin ekonominin yönetimine müdahale ettiği sistem. Liberal kapitalizmin zıttı.

H

Habeas Corpus: Latince "vücudunun sahibi olasın" anlamına gelir. İngiliz Parlamentosu'nun 1679'da kabul ettiği kimsenin yargısız hapsedilemeyeceğini bildiren yasa. Bu yasaya göre, tutuklanan herkes tutuklamayı izleyen üç gün içinde yargıç önüne çıkarılmalıydı.

Habsburg: İmparatorluk tahtını 1438'den 1806'ya, Avusturya tahtını ise 1804'ten 1918'e kadar elinde bulunduran Alman prenslik ailesi. Aynı ailenin başka bir kolu da İspanya'da 1516'dan 1700'e kadar tahtta kalmıştı.

Hal: Padişahın tahttan indilmesi.

Halaskâran: Sözcük anlamı "kurtarıcılar"; Albay Sadık Bey'in önderliğinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşturulan subay grubu; "Zabitan-ı Halaskâran" veya "Halaskâr Zabitan" diye de bilinirdi.

Halk Cephesi: 1934'te Fransız Sosyalist Partisi'yle Fransız Komünist Partisi tarafından kurulan ve Radikal Parti'nin 1935'te katıldığı siyasal ittifak. Bu ittifak 1936 seçimlerini kazandıktan sonra sosyalist ve radikallerden oluşan, Komünist Parti'nin desteklediği bir hükümet kurulmuş, Léon Blum Başbakan olmuştur.

Halk Fırkası: *Bkz. s. 318 ve 362.*

Halk oylaması: *Bkz. s. 208.*

Hamidiye Alayları: 1891'de II. Abdülhamit tarafından Rus Kazak birlikleri örnek alınarak Kürt aşiretlerinden kurulan düzensiz süvari birlikleri.

Hareket savaşı: *Bkz. s. 234.*

Harzburg Cephesi: 1931'de Nazilerle sağ kanattan çeşitli siyasal partiler, "Çelik Miğferler" gibi paramiliter örgütler, ekonomi ve finans çevreleri arasında Şansölye Brüning'in (Katolik Merkez) istifa etmesini sağlamak için oluşturulan birlik.

Hazine-i Hassa: Padişahın özel hazinesi, padişahın malvarlığı.

Heyet-i Temsiliye: *Bkz. s. 290.*

Hıristiyanlığın gerilemesi: *Bkz. s. 84.*

Himaye (Protektora): *Bkz. s. 68.*

Hiperenflasyon: Paranın değerinin aşırı hızlı düşmesini anlatmak için kullanılan terim (örneğin, 1923'te Almanya'da olduğu gibi).

Hisse: *Bkz. s. 32.*

Hücum Birlikleri (*SA*): Almanca *Sturmabteilung* sözcüğünün kısaltması. Düzeni sağlamak amacıyla oluşturulan Nazi partisinin hizmetindeki ilk milis kuvvetleri (1920-1934).

Hümanist: İnsancı; insanı herşeyin ölçüsü olarak alan felsefe öğretisi ve dünya görüşü..

I - İ - J

Irk ayrımcılığı: Özellikle siyahlara karşı uygulanan ve beyazların gittiği yerlere alınmama gibi yöntemlerle somutlaşan ırksal kökenli ayrımcılık.

İdadî: Lise derecesindeki okul.

İdeoloji: Dünyayı ya da toplumu açıklayan ve siyasal ya da dinsel bir doktrin oluşturan tutarlı inanç ve fikirler bütünü.

"İki yüz aile": İki savaş arasında Fransa'da ülkeyi yöneten zengin kapitalist azınlığı tanımlamak için kullanılan tartışmalı terim. Bu terim, 1936'ya kadar en zengin 200 hissedarına yönetimden sorumlu genel kurul üyelerini seçme hakkı tanıyan Fransa Merkez Bankası'nın

örgütlenme biçiminden gelir.

İkinci İmparatorluk: Fransa'da II. ve III. Cumhuriyet dönemleri arasında, III. Napolyon'un imparator olduğu dönem (1852-1870).

İkinci Meşrutiyet: *Bkz. s. 208 ve 300.*

İltizam: Devletin belirli bir vergiyi toplama hakkını, peşin para karşılığında özel kişilere devretmesi.

İmar: Kentleri yapılandırma çalışmaları (sokak ve meydanların çizilmesi, kamu binalarının, parkların yerlerinin belirlenmesi...).

İmtiyaz: Ayrıcalık. Bir ülkenin ya da bir şirketin belirli bir işlemi gerçekleştirmesine ya da bir toprak parçasını belirli bir süre için denetlemesine olanak tanıyan anlaşma. Bu sözcük, çoğul biçimde, Kapitülasyonlar için de kullanılmıştır (imtiyazât-ı ecnebiyye).

İntelligentsiya: "Entelektüeller" anlamına gelen Rusça sözcük.

İptidâî okul: 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra açılan modern Osmanlı ilkokulları.

İrade-i seniyye: Padişah buyruğu. Bazı önemli devlet işleri (atama, seçim çağrısı, vs.) irade-i seniyye olmadan yapılamazdı.

İslamcılık: Müslümanlığın esaslarını sadece dinsel hayatta değil, hukuki, iktisadi ve siyasal düzenlemelerde de geçerli kılmak isteyen siyasî akım.

İşçi denetimi: İşçiler tarafından bir işyerinin hesapları ve yönetimi üzerinde uygulanan denetim.

İşletim sömürgesi: *Bkz. s. 68.*

İtilâf: *Bkz. s. 224.*

İttifak: *Bkz. s. 224.*

İzlenimcilik: 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan, renk tonlarının bölünmesi ve biçimlerin bulandırılması gibi yöntemlerle belirsiz izlenimleri yansıtmaya dayanan sanat akımı. İzlenimci ressamlar çoğunlukla açık havada çalışır, resimlerinde ışığa ve yansımalarına vurgu yaparlar. Ayrıca *bkz. s. 104*.

Jön Türkler: *Bkz. s. 190.*

***Junker*:** Prusyalı asil.

Jurnal: Biriyle ilgili olarak yetkililere verilen kötüleme, ihbar yazısı.

K

Kabine hükümeti: Bakanları, yasama organı tarafından tek tek seçilmek ve kişisel sorumluluk taşımak yerine, başbakan atanan kişi tarafından belirlenen ve toplu sorumluluğu olan hükümet.

Kağıt bozuk para: Kağıt biçiminde basılan ve altına çevrilemeyen bozuk para.

Kanun-ı Esasî: *Bkz. s. 300.*

Kapitalizm: *Bkz. s. 48.*

Kapitülasyonlar: *Bkz. s. 204.*

Karamanlı: Anadili Türkçe olan ve Türkçe'yi Yunan alfabesiyle yazan Ortodoks Kilisesi'ne mensup kişi.

Karizmatik: Yunanca "çekicilik" anlamına gelen kharizma sözcüğünden; kalabalıkları etkilemeyi bilen kişi anlamında kullanılır.

Kartel: Aynı kolda faaliyet gösteren sanayiciler arasında (kömür, petrol, demir-çelik) rekabeti önlemek amacıyla fiyatları belirlemek ve pazarı paylaşmak için yapılan anlaşma.

Kentleşme: *Bkz. s. 38.*

Kızıl muhafızlar: Silahlı bolşevik milis kuvvetleri.

Kibbuz: Siyonistler tarafından Filistin'de kurulan kollektif çiftlik.

Kilise: *Bkz. s. 74.*

Koalisyon hükümeti: Milletvekili seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelebilecek sayıda sandalye kazanamaması durumunda, birden fazla partinin katılımıyla oluşturulan hükümet. Bu hükümete katılan partiler, bakanlıkların dağılımı ve seçim programlarının uygulamaya konması gibi konularda uzlaşarak "koalisyon protokolü" adı verilen bir belge imzalarlar.

Kodifikasyon: Yazılı olmayan ve yoruma açık bir hukuk dizgesini veya kurallar bütününü yazılı ve kesinleşmiş biçime geçirme eylemi.

Kolektifleştirme: Özel mülk edinmenin yasaklanması ya da olanaksız hale gelmesi nedeniyle, özel mülklerin devlete devredilmesi.

Kolhoz: Sovyetler Birliği'nde kollektif çiftlik. Kolhozcular kollektif tarlalarda çalıştıkları gün sayısı ile orantılı bir ücret alırlardı. Ürünün alım fiyatını devlet belirler (çok düşük), kolhozculara da bu fiyat üzerinden ödeme yapılırdı.

Komünizm: *Bkz. s. 48.*

Komünyon: İsa Peygamber'in etini temsil eden hamursuzu yiyip, kanını temsil eden şarabı içerek, kendisiyle yekvücut olmak.

Konfederasyon: Birçok devletin egemenliklerini koruyarak oluşturdukları birlik.

Konjonktür: Belli bir tarihte ekonominin durumu.

Konstrüktivizm: Rusya'da 1913'te ortaya çıkan, kübizm ve gelecekçiliğe yakın akım.

Kontuvar: *Bkz. s. 68.*

Konvertibilite: Bir para birimi, o birimden kağıt paraların bir banka gişesinde değerleri kadar altın paraya çevrilebilmesi mümkünse "konvertibl"dir.

Konzern: *Bkz. s. 32.*

Korporatizm: *Bkz. s. 372.*

Korumacılık: Bir ülkenin iç üretimini, özellikle yüksek gümrük vergileri aracılığıyla yabancı rekabetten korumaya dayanan ticaret politikası; serbest ticaret anlayışının tersi. Ayrıca *bkz. s. 362.*

Kota: Sınırlı miktar, kontenjan. 1921-1924 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri'ne göç, farklı ülkelerden bir yılda kabul edilecek göçmen sayılarını belirleyen kota yasalarıyla sınırlandırıldı.

Kozmopolit: Sözcük anlamı "dünya vatandaşı"; ulusal özellikleri ağır basmayan kimse.

Kronştad: Sankt Peterburg kentinin batısında bulunan ve barındırdığı istihkâm duvarlarıyla önemli bir Rus deniz üssünü koruyan ada. Rus Devrimi sırasında, Kronştad'daki denizciler devrim hareketine başından itibaren öncülük ettiler.

Kul: Padişahın veya önemli kimselerin kölesi durumunda olan kişi.

Kulak: *Bkz. s. 404.*

Kulaklardan arındırma: Kulak'ların ortadan kaldırılması. Devletleştirme politikasıyla eşzamanlı olarak başlatılan kulaklardan arındırma hareketi, gerçekte kolhozlara girmeyi reddeden köylülere zarar verdi.

***Kulturkampf*:** Almanca "kültür mücadelesi". Bismarck'ın katoliklere ve Katolik Merkez Partisi Zentrum'a karşı başlattığı siyasî mücadele. 1872'den itibaren, Katolik Kilisesi gözetim altına alındı, ruhban sınıfı bağımsızlığını kaybetti ve nüfus kayıtları laikleştirildi. Ancak, 1880'den itibaren anti-katolik yasalar yavaş yavaş terkedildi.

"Kurtarılamamış topraklar": İtalyanca terra irredenta. Kısmen İtalyanların yaşadığı ve İtalya'nın almak istediği Avusturya'ya ait topraklara verilen ad.

Kurtuluş Savaşı: *Bkz. s. 300.*

Kurucu Meclis: *Bkz. s. 300.*

Kübizm: *Bkz. s. 92 ve 104.*

Küçülme: *Bkz. s. 339.*

Kültürel alışkanlıklar: Kültüre bağlı olarak biçimlenen yaşam ve dinlence alışkanlıkları.

L - M

Laikleşme: Toplumsal yaşamda siyasal konularla dinsel konuların ayrılması. Ayrıca *bkz. s. 68.*

Laikleştirme: *Bkz. s. 84.*

Laiklik: *Bkz. s. 76 ve 84.*

***Land*:** Almanya'yı oluşturan devletlerin her biri.

Latran Anlaşmaları: 11 Şubat 1929'da, Roma'daki Latran Sarayı'nda Mussolini ve Kardinal Gaspari arasında imzalanan anlaşmalar. İtalya Devleti ile Papalık arasında 1870'den beri devam eden çatışma bu anlaşmalarla son buldu. Katolik dini İtalyan devletinin resmî dini olarak kabul edildi. Papa, İtalya topraklarıyla ilgili bütün dünyevî taleplerinden vazgeçti ve Vatikan Devleti'nin başkanı olarak tanındı.

Liberal: *Bkz. s. 44.*

Liberal demokrasi: *Bkz. s. 150.*

Liberal hareketler: *Bkz. s. 124.*

Liberalizm: *Bkz. s. 48.*

Maarif Hisse-i İânesi: II: Abdülhamit'in eğitim sistemini modernleştirmek üzere koyduğu eğitim vergisi.

Mabeyn: Sarayda padişahın erkekleri kabul ettiği, aynı zamanda devlet işlerinin görüldüğü yer. Mecazî olarak padişah sarayı.

Macarlaştırma: Macar olmayan halklara Macar dili ve uygarlığının dayatılması.

***Magna Carta*:** İngiltere Kralı John'ın, baronların isteği üzerine 15 Haziran 1215'te imzaladığı ve baronların özgürlüklerini güvence altına alan ferman.

Manda: *Bkz. s. 278 ve 280.*

***Marseillaise* (Marseyyez):** Fransa'nın ulusal marşı.

Mebusân: Arapça "milletvekili" anlamına gelen mebus sözcüğünün çoğulu. Mebusân meclisi milletvekillerinin oluşturduğu meclistir.

Medya: Genellikle "kitle iletişim araçları" anlamında kullanılır. İki dünya savaşı arasında bu araçlar büyük tirajlı gazeteler, afişler ve radyodan oluşuyordu.

Mehdi: Kıyamete yakın günlerde ortaya çıkarak insanlığa adalet ve mutluluk getireceğine inanılan kişi.

Mektepli: Harbiye mezunu subayları, çekirdekten yetişip yükselerek subay olanlardan (alaylı) ayırdetmek için kullanılan sıfat.

Menkul Kıymetler Borsası: *Bkz. s. 20.*

Menşevik: Rusça "azınlıkta olan". Rus Sosyal Demokrat Partisi içinde Lenin'in 1903'te ortaya attığı profesyonel bir devrimci parti örgütleme konusundaki fikirlerine karşı çıkan grup.

Metropol: 1. Büyük kent; 2. Sömürge imparatorluğu olan ülkelere verilen ve bu ülkelerin sömürgelerine ilişkin işlevlerini anlatan ad.

Millet: *Bkz. s. 134 ve 144.*

Millî Mücadele: *Bkz. s. 300.*

Misyoner: Bir dini anlatarak yayma göreviyle başka bir bölgeye gönderilen din adamı (rahip, papaz, rahibe...).

Monroe Doktrini: 1823'te ABD Başkanı James Monroe tarafından ortaya atılan ve Avrupalıların Amerika kıtasının içişlerine karışmamaları gerektiğini savunan görüş. Bu görüş, çoğunlukla "Amerika Amerikalılarındır" sözüyle özetlenirdi.

Moratoryum: Çok bunalımlı dönemlerde bir ülkede ya da bölgede, borçların bir bölümünü veya tümünü ödeme zorunluğunun geri bırakılması, ertelenmesi.

Muhacir: Göçmen. Osmanlı bağlamında, devletin kaybettiği topraklardan anavatana kaçanlar için kullanılır.

Mübadele: *Bkz. s. 306.*

Mülkiye: Tanzimat reformlarının uygulanmasını sağlamak üzere modern devlete yönetici yetiştirmek için açılan (1859) yüksek okulun (Mekteb-i Mülkiye) kısa adı; sözcük, Tanzimat'tan sonra "sivil devlet memurları" anlamında kullanılmıştır.

Mültezim: Belli bir vergiyi toplama hakkını peşin para karşılığında devletten alan kimse.

Müsteşar: Bir bakanlıktaki en yüksek rütbeli devlet memuru.

Mütareke: *Bkz. s. 252.*

N - O - Ö

Nazi Partisi: *Bkz. s. 382.*

NKVD: *Bkz. s. 400.*

No man's land: "Kimsenin olmayan toprak" anlamına gelir. İki tarafın siperlerini birbirinden ayıran, dikenli tellerle çevrili, birkaç yüz metrelik alan. Bu mesafe Gelibolu Yarımadasında çok daha kısaydı.

Orta sınıflar: *Bkz. s. 40.*

Ortodoks Hıristiyanlar: Hıristiyanlar 1054 yılından itibaren Katolikler ve Ortodokslar olarak ikiye ayrıldılar. Ortodoks Hıristiyanlar Papalık yetkesini tanımazlar. Ortodoksluk Rumların ve Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaştırdığı halkların (Ruslar, Bulgarlar, Sırplar...) dinidir.

Oryantalizm: Doğu'yu, özünde Batı'dan çok farklı, değişmeyen ve gizeminin anlaşılması çok güç olan bir dünya olarak gören, önyargılı yaklaşım.

Osmanlı milleti: *Bkz. s. 144.*

Osmanlıcılık: *Bkz. s. 144.*

Otarsi: Bir halkın kendi kaynaklarını kullanarak ve ithalatını sınırlayarak kendi kendine yetmeye çalıştığı ekonomik sistem.

Otokrasi: *Bkz. s. 160.*

Otoriter rejim: *Bkz. s. 336.*

Otosansür: Kendi düşüncelerine bilinçli ya da bilinçsiz olarak sansür uygulamak.

"Özel sürgün çiftçiler": Sıradan bir idarî kararla sürgün edilen ve Gulag'a bağlı "özel köyler"de ikamete zorlanan kişilere verilen ad. Bu kişiler, kamplarda toplanan tutukluların aksine, şirketlerde özel bir kontratla çalışırlar, ancak sürgün bölgelerini terk edemezlerdi.

Özerklik: Kendi idarî kurumlarına sahip olan ve içişleriyle ilgili sorunları çözmeye yetkili, ancak uluslararası planda hukukî olarak tanınmayan, dolayısıyla metropolüne bağımlı bir toprağın özel durumu. Ayrıca *bkz. s. 124.*

P - R

Pan-Almancılık: Almanya'nın Avrupa'ya yayılmasını, Cermen kökenli ve Almanca konuşan tüm halkların "Büyük Almanya" sınırları içinde bir araya gelmesini savunan doktrin.

Panasyacılık: Asya kıtasının Avrupalı ya da Amerikalı tüm yabancı güçlerin hakimiyetinden kurtarılmasını ve Japonya'nın hakimiyeti altına girmesini savunan doktrin.

Panislamcılık: Bütün Müslümanları aynı yönetim altında toplama amacını güden siyasal akım.

Panslavcılık: Slav asıllı bütün halkları Rusya'nın yetkesi altında toplama amacı güden siyasal akım ve hareket.

Papalık genelgesi: Papanın genellikle Kilise'nin gündemdeki bir sorunla ilgili tavrını hatırlatmak için tüm piskoposlara (ya da yalnızca bir ülkenin piskoposlarına) gönderdiği mektup.

Parlamento: *Bkz. s. 152.*

Parlamenter rejim: *Bkz. s. 162.*

Paternalist: Bir şirketin yöneticisiyle çalışanları arasında, bir baba ile çocukları arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki (patronun koruması, işçilerin boyun eğmesi...) kurmaya yönelik anlayışı tanımlar.

Peplum: *Bkz. s. 379.*

Pogrom: Yahudi topluluklara karşı girişilen şiddet eylemleri (katliamlar, kundaklamalar...).

Pragmatizm: Çözüm üretmeyi amaçlayan, eylemleri sonuçlarıyla değerlendiren öğreti.

Proletarya: *Bkz. s. 46.*

Proletarya diktatörlüğü: İşçilerin devrim yoluyla iktidara geldikten sonra, burjuvazinin iktidarı yeniden ele geçimesini engellemek için gerekirse "devrimci şiddet"e başvurarak halka kendi görüşlerini dayatmalarını öngören marksist kavram.

"Proleter ulus": Az sayıda sömürgesi bulunan ya da hiç sömürgesi olmayan Avrupa devletlerini (İtalya, Almanya) büyük sömürgelere ya da geniş topraklara sahip olan "plütokratik uluslar"dan ayırdetmek için, önce Mussolini, ardından Hitler tarafından kullanılan terim.

Psikanaliz: 1885'ten itibaren Viyana'da Sigmund Freud tarafından geliştirilen ve hastanın zihinsel rahatsızlıklarının farkına varmasını sağlamak için bilinçaltı süreçlerini incelemeye dayanan terapi yöntemi.

Rantiye: Çalışmaya ihtiyaç duymaksızın yalnızca rant gelirleriyle (sermaye, kira...) yaşayan kimse.

Redif: Osmanlı ordusundan terhis edilmiş, yedek asker.

Refah devleti: Devlete sosyal bir işlev (hastalık, yaşlılık, işsizlik sigortaları...) yükleyen sistem. Bu korumanın finansmanı çalışanlardan toplanan sigorta primleri (zorunlu katkı payı) ile sağlanır.

Reformcu: Toplumun durumunu devrim yoluyla kökten değiştirmeksizin iyileştirmeye yönelik toplumsal reformlardan yana olan kimse.

Reichsmark: Hiperenflasyonun ve bir önceki para biriminin çökmesinin ardından, 1924 ağustosunda Almanya'da çıkarılan para birimi. Reichsmark altına endeksliydi ve 358 mg saf altın değerindeydi.

Reichstag: Alman Parlamentosu.

Risorgimento: *Bkz. s. 116.*

Ruhban sınıfı düşmanlığı: Bir Kilise'ye bağlı din adamlarına karşı beslenen sistematik düşmanlık.

Ruslaştırma: Rus İmparatorluğu sınırları içinde varlıklarını sürdüren diğer ulusal kültürlere karşı girişilen ve özellikle yerel diller yerine Rusça'nın dayatılmasını hedefleyen mücadele politikası.

Rüştiye: Bugünkü eğitim sisteminde ilköğretimin 6, 7 ve 8. sınıfına denk olan eğitim kurumu, ortaokul.

S - Ş

Saint-Simon'culuk: *Bkz. s. 71.*

Samuray: Kendini silah kullanma sanatına adamış asker sınıfından Japon savaşçı. Samuraylar 1868'den sonra imparatoru desteklediler ve hızla ülkenin modernleştirilmesi hareketine katıldılar.

Sanayi devrimi: *Bkz. s. 18.*

Sansür: Herhangi bir basılı, sözlü ya da görsel basın ürününün yayını için hükümet ya da ona bağlı bir kurumdan alınan izin.

Savaş ekonomisi: *Bkz. s. 248j.*

Savaş salması: Savaş sırasında devletin bireylere ait mallara karşılıksız el koyması.

Savunma ittifakı: İki devletin, başka bir gücün saldırması halinde birbirlerini savunmayı taahhüt ettikleri anlaşma.

Schlieffen Planı: Alman general von Schlieffen tarafından Fransa'yı işgal etmek için hazırlanan plan. Bu plana göre, Alman orduları Belçika'dan dolaşarak Fransız ordularının yönünü değiştirecek, böylece Belçika'nın tarafsızlığı da ihlal edilmiş olacaktı.

SDP: Almanya'da 1875'te kurulan sosyalist parti. 1891'de resmî olarak Sozialdemokratische Partei Deutschlands ("Alman Sosyal-Demokrat Partisi") adını aldı.

Seçim: *Bkz. s. 208.*

Seçkinler: Toplumda önemli bir yeri olan kimse.

Seferberlik: *Bkz. s. 222.*

Sekülerlik: *Bkz. s. 84.*

Self-government: Bir ülkenin içişlerinde sahip olduğu özerkliği anlatmak için kullanılan ingilizce terim.

Sendika: Aynı mesleği yapan insanların toplandığı grup. Amacı, siyasal görüşleri ne olursa olsun, üyelerinin yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmektir.

Serasker: Başkomutan veya Harbiye Nazırı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası: *Bkz. s. 318.*

Serbest ticaret: Gümrük vergilerini

düşürerek ya da tümüyle kaldırarak ticareti kolaylaştırmayı hedefleyen ekonomi politikası ya da kuramı; korumacılığın tersi.

Serflik: Serflerin, yani özgür olmayan, genellikle köylü, erkek ve kadınların durumu niteler.

Sermaye: *Bkz. s. 20.*

Sıbyan mektebi: Eski tarz eğitim yapan Osmanlı ilkokulları.

Sıçan yolu: *Bkz. s. 252.*

Sıkıyönetim: Savaş veya ayaklanma gibi olağanüstü durumlarda güvenliğin sağlanması için kurulan ve özgürlükleri geçici olarak kısıtlayan askerî yönetim.

Sınıf atlama: Bir kişi ya da gurubun başlangıçta olduğundan daha iyi bir yaşam seviyesine erişmesi.

Sınıf mücadelesi: Marks'a göre, tarihte önce köleler ve efendileri, ardından serfler ve beyler, son olarak da işçiler ve burjuvalar arasında süregiden mücadele. Farklı sınıflar arasındaki bu mücadele Marks'a göre tarihin itici gücünü oluşturuyordu.

Sınır: *Bkz. s. 62.*

Sikke: Osmanlı altın ve gümüş paralarına verilen ad.

Simgecilik: Edebiyatta doğacılığa, resimde izlenimciliğe karşı tepki olarak gelişen akım. Simgeci hareket saklı gerçekliği, fikirleri ya da duyguları ortaya çıkarmayı hedefliyordu.

Siper: *Bkz. s. 236.*

Siper savaşı: *Bkz. s. 252.*

Siyonizm: En önemli hedefi Filistin'de (ya da Sion) bir Yahudi devleti kurmak olan Yahudi ulusçuluğu.

Sosyal yasalar: *Bkz. s. 42.*

Sosyal-demokrat: Farklı dönemlere göre değişen anlamlarda kullanılan bir terimdir. 19. yüzyılda "sosyalist" sıfatıyla eşanlamlı iken, 1917-1918'den itibaren "ılımlı sosyalist" anlamını aldı ve Almanya'da devrimci Spartakistlerin izinden gitmeyen SDP çoğunluğunu tanımlamak için kullanıldı. Daha sonra, terime olumsuz bir anlam yüklenerek "yumuşak sosyalist" diye tanımlanan kişiler için kullanılmaya başladı.

Sosyalist: *Bkz. s. 40.*

Sosyalist gerçekçilik: SSCB'de 1930'lu yılların başlarından itibaren gelişen Stalin'in de desteklediği sanat akımı. Başlıca özellikleri gerçekliğin yalın ve sadık bir biçimde kopya edilmesi, üretimin ve sosyalizmin yüceltilmesiydi.

Sosyalizm: *Bkz. s. 48.*

Sovhoz: Devlet çiftliği; Sovhozda çalışanlar sabit ücretli işçilerdi.

Sovyet: *Bkz. s. 258 ve 266.*

Soyut sanat: *Bkz. s. 104.*

Sömürge: Başka bir devletin egemenliği altına alınmış olan toprak. Ayrıca *bkz. s. 68 ve s. 280.*

Spartakistler: Alman sosyalistleri arasında Rus bolşeviklere yakınlığı ile bilinen devrimci grup. Spartakistler, M.Ö. 73 yılında Roma'da meydana gelen köle ayaklanmasında başı çeken Spartaküs'ün mirasına sahip çıktıklarını iddia ediyorlardı.

Spekülasyon: *Bkz. s. 339.*

***Squadrista*:** *Bkz. s. 368.*

***SS*:** "Muhafız takımı" anlamına gelen Schuszstaffel sözcüğünden kısaltma; 1922'de Nazi partisi tarafından kurulan Führer'in korunmasından sorumlu milis. SS'ler rejimin seçkin sınıfını oluşturacaklardı. 1934'te Uzun Bıçaklar Gecesi sırasında SA komutanlarının ortadan kaldırılmasından sonra, SS'ler Nazi devletinde giderek artan bir önem kazanmaya başladılar.

Stahanovist: 31 Ağustos 1935'te, Sovyetler Birliği'nde Andrey Stahanof adında bir madenci, sıkı bir ekip çalışmasının da yardımıyla 8 saatte 14 yerine 102 ton kömür üreterek bu alandaki gelmiş geçmiş tüm rekorları kırdı. Sovyetler bu başarıyı kullanarak üretimi hızlandırmaya yönelik büyük bir kampanya başlattılar. Standartların üzerine çıkmayı başaran işçilere "stahanovist" ünvanı ile prim veriliyordu.

Standartlaşma: Sınırlı sayıda modeli ya da parçayı birim fiyatını düşürmek amacıyla seri halinde üretmek.

Stok: *Bkz. s. 336.*

Strateji: Kesin zafere ulaşmak için bir araya getirilen askerî, ekonomik ve siyasal olanakların tümü ve zafere ulaşmak için bu olanakların nasıl kullanılacağını belirleyen program.

Süfrajet (*Suffragette*): 1914'ten önce Birleşik Krallık'ta kadınlara oy hakkı verilmesi için mücadele eden militanlara verilen ad. Bu hak 1918'de tanındı.

Şansölye: Almanya'da hükümet başkanına verilen ad (başbakan).

Şimendifer: "Demiryolu" için kullanılan "chemin de fer"den (şömendöfer) bozma sözcük.

T - U - Ü

Takrir-i Sükûn Kanunu: *Bkz. s. 312.*

Tarım reformu: *Bkz. s. 127.*

Tarihsel materyalizm: *Bkz. s. 51.*

Tazminat: *Bkz. s. 276.*

Tek-parti rejimi: *Bkz. s. 362.*

Tek-parti yönetimi: *Bkz. s. 362.*

Temel faşist yasalar: 1925-1926 yıllarında çıkarılan ve İtalya'ya diktatörlüğü getiren yasaların tümü (Basına ve radyoya sansür uygulanması, siyasi partilerin ve sendikaların yasaklanması, vs.).

Temel özgürlükler: *Bkz. s. 150.*

Temettü: *Bkz. s. 32.*

Temsili rejim: *Bkz. s. 208.*

Tercihli imparatorluk bölgesi: *Bkz. s. 64.*

Tercüme Odası: Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde çevirmenlik işlerini Müslümanlara yaptırmak, bunun için de Fransızca öğretmek için 1821'de kurulan büro.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu: *Bkz. s. 300 ve 318.*

Teşkilât-ı Mahsusa: 1913'te kurulan Osmanlı istihbarat örgütü. Cumhuriyet döneminde Millî İstihbarat Teşkilâtı'na dönüştürülmüştür.

Tevhid-i Tedrisat: *Bkz. s. 308.*

Toplama kampı: *Bkz. s. 388.*

Toplu sözleşme: İşveren örgütleri ve sendikalar arasında, belli bir iş kolunda geçerli olacak çalışma koşullarını, ücretleri, çalışma saatlerini, vb. belirlemek üzere imzalanan anlaşma.

Toplumsal darvinizm: Doğabilimci Darwin'in incelemelerinden esinlenen bir toplum ve tarih kuramı önEren düşünce akımı. Gobineau ya da Houton Chamberlain gibi bazı düşünürler, "doğal seçki" kavramını kullanarak Darwin'in "türlerin evrimi" kuramını ırkçı bir yaklaşımla yorumladılar.

Toplumsal mücadeleler: İki farklı toplumsal kategori arasındaki çatışmalar (örneğin, işçiler ve patronları). Toplumsal mücadele genellikle grev, gösteri, hatta güvenlik güçleriyle çatışma biçiminde ortaya çıkar.

Totalitarizm: *Bkz. s. 376.*

Troçkist: İki savaş arası dönemde, Stalin karşıtı, Troçki yanlısı kişi; Stalin'in etkisi altında kalan komünistlerinkinden daha devrimci bir program ve eylem yanlısı militan.

***Trust*:** *Bkz. s. 32.*

Türlerin evrimi: Kutsal kitaplarda söylenenin aksine, canlı türlerinin hepsinin birden eşzamanlı olarak yaratılmadığını, ama mutasyona uğrayarak ya da "doğal seçki" yoluyla evrim geçirdiklerini ve bu sayede yeni türlerin ortaya çıktığını savunan kuram.

***U-boot*:** Denizaltı.

Ulemâ: Arapça "âlim" sözcüğünün çoğulu. Medrese mezunu, din bilimleri uzmanları.

Ultimatom: Bir devletin başka bir devletten taleplerini dile getiren ve bu taleplerin sınırlı bir süre içinde yerine getirilmemesi halinde savaş ilanı ile tehdit eden diplomatik yazı.

Ulus: *Bkz. s. 114 ve s. 124.*

Ulusal azınlıklar: *Bkz. s. 124.*

Ulusal egemenlik: *Bkz. s. 214.*

Ulusallık: *Bkz. s. 124.*

"Ulusçu": İspanya içsavaşı sırasında Franco yanlılarına verilen ad.

Ulusçu hareketler: *Bkz. s. 124.*

Ulusçuluk: *Bkz. s. 66 ve 144.*

Ulus-devlet: *Bkz. s. 122.*

Uluslararası Tugaylar: İspanya iç savaşı sırasında Cumhuriyetçilerin yanında savaşmak üzere çeşitli ülkelerden gelen gönüllülerin toplandığı birlikler.

Uyuşmazlık: *Bkz. s. 224.*

Üçlü İtilaf: *Bkz. s. 224.*

Üçlü İttifak: *Bkz. s. 224.*

Üçlü monarşi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Avusturya İmparatorluğu ve Macar Krallığı'na bir Slav krallığı (Bohemya ya da Hırvatistan) eklenerek kurulacak üçlü bir monarşi sistemi ile gerçekleştirmeyi tasarladığı reform.

Üçüncü Meşrutiyet: *Bkz. s. 300.*

Üretim: *Bkz. s. 336.*

Üretim araçları: Maden, fabrika, makinalar, toprak, finansman, taşıt araçları gibi, üretim sürecinde devreye giren unsurların tümü.

Üretkenlik: Üretim ile o üretimi gerçekleştirmek için gerekli olan unsurlar (emek, yatırımlar, hammadde, vs.) arasındaki ilişki. Örneğin emeğin prodüktivitesi, üretim miktarının o üretimi gerçekleştirmek için harcanan toplam çalışma saatine bölünmesiyle hesaplanır.

Üstünlük: *Bkz. s. 224.*

V - W - Y - Z

Vahhabîler: Arap Yarımadasında, 18. yüzyılda Muhammet ibn Abdü'l-Vahap önderliğinde ortaya çıkan, aşırı tutucu tarikat mensupları.

Vatansever: Vatanını seven ve hizmetleriyle kendini ona adayan kimse.

I. Vatikan Konsili: Konsil, Katolik Kilisesi hiyerarşisinin (piskoposlar, başpiskoposlar, papa) genel kuruluna verilen addır. I. Vatikan Konsili, Kilise'nin 20. konsilidir. 1869'dan 1870'e Roma'da, Vatikan Sarayı'nda toplanmıştır.

Vergiye dayalı oy hakkı: *Bkz. s. 162 ve 208.*

Weimar Cumhuriyeti: 1918'de Almanya'da kurulan cumhuriyet rejimine verilen ad. Bu rejimin anayasasını kaleme alan meclis, 1919'da Saksonya'daki küçük Weimar kentinde toplanmıştı.

Yahudi karşıtlığı: *Bkz. s. 84.*

Yardımsever: Yunanca philos ("seven") ve anthropos ("insan") sözcüklerinden gelir. Bahtsız insanların kaderini iyileştirmek için çalışan (genellikle varlıklı) kimse.

Yasama Meclisi: *Bkz. s. 300.*

Yaşam alanı: *Bkz. s. 386.*

Yatay yoğunlaşma: *Bkz. s. 32.*

Yatırım: Bir şirket kurmak ya da geliştirmek ve kâr elde etmek amacıyla kullanılan sermaye.

Yeni Osmanlılar: *Bkz. s. 190.*

Yeni ülkeler: 20. yüzyıl başlarında tarımsal üretimi gelişen ve özellikle I. Dünya Savaşı sırasında tarım üretimi düşen Avrupa'ya yardım sağlayan ülkeler (Brezilya, Arjantin, Kanada, Avustralya, Yeni Zellanda).

Yeniden silahlandırma: Silahsızlandırılmış bir bölgeye yeniden askerî birlikler yerleştirmek.

Yerleşim sömürgesi: *Bkz. s. 68.*

Yıpratma savaşı: Düşmanı insan ve teçhizat olarak tüm güçlerini tüketmeye zorlayan savaş biçimi.

Zaibatsu: *Bkz. s. 32.*

Zollverein: "Gümrük birliği" anlamına gelen Almanca sözcük. 1834'te Alman devletleri arasında Prusya tarafından kurulan gümrük birliği. Başlangıçta Prusya, Bavyera, Württemberg ve Thüringen devletlerini kapsıyordu. Zollverein Almanya'nın ekonomik bütünleşmesini hızlandırdı ve siyasî birliği hazırladı.

Görsel kaynaklar

S. 12-13: H. Josse; **s. 15 b. 1:** Arnaud Lonbry, Roubaix Müzesi; **b. 2:** Édimédia; **s. 19 b. 2:** H. Josse; **b. 4:** Viollet; **s. 21 b. 2:** Hachette; **b. 5:** Jonas/Kharbine-Tapabor; **s. 24 b. 1:** Keystone; **s. 25 b. 4:** Keystone; **b. 5:** Gérard Sioen/Rapho; **s. 27 b. 3:** Garanti Bankası; **s. 29 b. 2:** A. Kuyaş; b. **3:** Albaraka Türk; **s. 30 b. 1:** C. Kahraman; **s. 31 b. 4:** Lebib Yalkın Yayımları, **s. 35 b. 3:** S. Kutlu; **s. 37 b. 1 ve 2**: H. Josse; **s. 38 b. 1:** J.-L. Charmet; **s. 39 b. 6:** Tallandier; **b. 7:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 40 b. 1:** AKG Photo; b. **2:** Hachette; **s. 41 b. 4:** H. Josse; **b. 5:** Giraudon/ADAGP, Paris, 1997; **b. 7:** J.-L. Charmet; **s. 43 b. 4:** J.-L. Charmet; **b. 5:** BDIC; **s. 45 b. 5:** J.-L. Charmet; **s. 47 b. 3:** H. Josse; **b. 5:** J.-L. Charmet; **s. 50 b. 1 ve 2:** Viollet; **s. 51 b. 5:** Kharbine-Tapabor; **s. 53 b. 1:** RMN; DR; **s. 56 b. 1:** Archive photos; **s. 57 b. 6:** Édimédia; **s. 58 b. 2:** Viollet; **s. 59 b. 4:** J.-L. Charmet; **s. 61 b. 2:** Viollet, **s. 62 b. 1:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 65 b. 3:** H. Josse; **b. 4:** Kharbine-Tapabor; **s. 66 b. 1:** Viollet; **s. 67 b. 2:** Viollet; **b. 3:** Kharbine-Tapabor; **b. 6:** A. Gesgon/CIRIP; **s. 70 b. 3:** Tallandier; **s. 71 b. 5:** J.-L. Charmet; **s. 73 b. 1:** Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris; **b. 2:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 74 b. 1:** Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris; **s. 75 b. 4:** J.-L. Charmet; **b. 5:** Viollet; **s. 76 b. 1:** G. Dagli Orti; **s. 77 b. 3:** Kharbine-Tapabor; **b. 5:** J.-L. Charmet; **s. 79 b. 2 ve 3:** Wikipedia; **b. 5:** J.-L. Charmet, **s. 81 b. 4:** *Illustrated London News*; **s. 89 b. 1:** H. Josse ADAGP, 1997; **b. 2:** Édimédia/ADAGP, Paris, 1997; **s. 90 b. 1:** Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris/H. Josse; **s. 91 b. 3, 4 ve 5:** H. Josse; **s. 92 b. 1:** Erich Lessing/Magnum Photos; **s. 93 b. 2:** Hachette; **b. 3:** D.R./Picasso administration, 1997; **b. 5:** H. Josse ADAGP, 1997; **s. 94 b. 1:** Kharbine-Tapabor, **s. 95 b. 3:** Kharbine-Tapabor; **b. 4:** The Kobal Collection; **b. 5:** Mary Evans/Explorer Archives; **b. 6:** Kharbine-Tapabor; **s. 96 b. 1:** Modern Sanatlar Müzesi, Paris/ADAGP, 1997; **s. 97 b. 2:** D.R.; **b. 3:** Bridgeman/Artothek/AGADP, 1997; **b. 4:** Dagli-Orti/ADAGP, 1997; **b. 5:** AKG Photo; **s. 98 b. 1:** AKG Photo; **s. 99 b. 2:** David Seymour/Magnum; **b. 3:** AKG Photo; **b. 4:** Ludwig Müzesi, Köln/Reinisches Bildarchiv/ADAGP, 1997; **s. 100 b.1:** C. Kahraman; **s. 101 b. 2 ve 3:** C. Kahraman; **b. 5:** A. Ersoy; **s. 102 b: 1:** C. Kahraman; **s. 103 b. 2 ve 3:** İşbank; **b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 5:** Yapı Kredi Yayınları **s. 104:** AKG Photo/ADAGP, 1997; **s. 105 b. 1:** Christophe L.; **b. 2:** The Kobal Collection; **b. 3:** Christophe L.; **b. 4:** The Kobal Collection; **b. 5:** Christophe L.; **b. 6:** The Kobal Collection; **s. 106 b. 1:** Christophe L.; **b. 3:** PROD; **s. 107 b. 5:** The Kobal Collection; **s. 108-109:** Dolmabahçe Sarayı Müzesi; **s. 111 b. 1:** Milano, Civica Raccolta Stampe Bertarelli; Scala; **b. 2:** Édimédia; **s. 115 b. 2;** Ullstein; **s. 116 b. 1:** Risorgimento Merkez Müzesi, Roma/Viollet; **s. 117 b. 3:** İkinci İmparatorluk Müzesi, Compiègne/Viollet; **b. 6:** Harlingue-Viollet; **s. 119 b. 3:** Hachette; **b. 5:** AKG Photo; **s. 121 b. 2:** *Russes et Turcs* (Paris, 1878); **s. 123 b. 4:** *Illustrated London News*/Mary Evans Picture Library; **s. 125 b. 1:** Özel koleksiyon/ J.-L. Charmet; **b. 2:** Miramave Şatosu, Trieste/G. Dagli Orti; **s. 126 b. 1:** Le Gray'nin fotoğrafı, Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris/J.-L. Charmet; **b. 2:** Image d'Épinal/Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris; **s. 127 b. :** The Kobal Collection; **s. 129 b. 1:** Askeri Müze, İstanbul; **b. 2:** C. Kahraman; **s. 130 b. 1:** Milli Eğitim Bakanlığı, **s. 131 b. 3:** Topkapı Sarayı Müzesi; **b. 4:** Milli Eğitim Bakanlığı ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **s. 132 b. 1:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 133 b 4:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 134 b. 1:** C. Kahraman; **s. 135 b. 3:** C. Kahraman; **b. 5:** A. Ersoy; **s. 136 b. 1:** C. Kahraman; **s. 137 b. 4:** C. Kahraman; **s. 139 b. 3:** Princeton University Press; **b. 4:** Tate Gallery, Londra; **s. 141 b 1 ve 3:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 142 b. 1 ve 2:** Macaristan Bilimler Akademisi; **s. 143 b. 4:** Milli Eğitim Bakanlığı; **b. 5:** Askeri Müze, İstanbul; **b. 6:** Orsay Müzesi, Paris; **b. 7:** İstanbul Deniz Müzesi; **s. 145:** A. Ersoy; **s.146 b. 1:** A. Ersoy; **b. 3:** Adam Yayınları; **s. 147 b. 4:** İstanbul Resim Heykel Müzesi; **s. 149 b. 1:** Dekoratif Sanatlar Kütüphanesi, Paris/J.-L. Charmet; **b. 2:** Levitsky - Hachette; **s. 152 b. 1:** Viollet; **s. 153 b. 5:** *Le Petit Journal* (1908)/G. Dagli Orti; **s. 154 b. 1:** DITE/USIS; **s. 155 s. 2:** DITE/IPS; **b. 6:** Édimédia; **s. 156 b. 1:** Violette; **s 158 b. 1:** J.-L. Charmet; **s. 161 b. 2:** Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris/J.-L. Charmet; **b. 6:** J.-L. Charmet; **s. 165 b. 4:** Unterlinden Müzesi, Colmar/Hansi DR; **b. 5:** Hansi, *Histoire de lIalsace*, Dekoratif Sanatlar Kütüphanesi, Paris/J.-L. Charmet/Hansi DR; **s. 167 b. 1:** *Le petit Journal*; **b. 2:** *The Illustrated London News*; **s. 168 b.1:** *Le Monde illustré*; **s. 169 b. 4:** Aygaz; **b. 5:** Türkiye İş Bankası; **s. 170 b. 1:** C. Kahraman; **b. 2:** *Russes et Turcs* (Paris, 1878); **s. 171 b. 4:** *Russes et Turcs* (Paris, 1878); **b. 5:** Nationalgalerie, Berlin; **b. 6:** C. Kahraman; **s. 172 b. 1:** Aygaz; **s. 173 b. 4:** Lebib Yalkın Yayımları; **s. 175 b. 2:** TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu; **s. 177 b. 4:** Harvard University; **s. 178 b. 1:** C. Kahraman; **s. 179 b. 2 ve 4:** Harvard University; **s. 180 b. 1:** Albaraka Türk; **s. 181 b. 3:** Albaraka Türk; **s.182 b. 1:** Harvard University; **s. 183 b. 3 ve 5:** Harvard University; **s. 184 b. 1:** İşbank; **s. 185 b. 3:** *Nevsâl-i Marifet* (1890); **b. 4:** Harvard University; **b. 5:** TBMM Milli Saraylar Koleksiyonu; **s. 186 b. 1:** A. Kuyaş; **s. 187 b. 4:** Aygaz; **s. 188 b. 1:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **s. 189 b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 195 b. 1:** *La Domenica del corriere* (1908); **b. 2:** Aygaz; **s. 196 b. 1:** *Şehbal*; **s. 198 b. 2:** S. Kutlu; **b. 4:** A. Kuyaş; **b. 5:** S. Kutlu; **s. 198 b. 1:** Ekrem Gocay Koleksiyonu; **b. 2:** A. Kuyaş; **s. 199 b. 3 ve 4:** S. Kutlu; **s. 200 b. 1:** C. Kahraman; **b. 2:** *Şehbal*; **s. 201 b. 3:** Ömer Koç Koleksiyonu; **b. 4:** *Şehbal*; **b. 6:** S. Kutlu; **s. 203 b. 2:** Hellen Tarih ve Etnoloji Derneği; **b. 3:** S. Kutlu; **b. 6:** A. Kuyaş; **s. 204 b. 1:** C. Kahraman; **s. 205 b. 3:** S. Kutlu; **b. 6:** F. Aral; **s. 206 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 207 b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 210 b. 2:** Z. Toprak; **s. 211 b. 5:** Metin Yayınları; **s. 213 b. 1:** Orsay Müzesi, Paris/H. Josse; **s. 214 b. 1:** Versay Şatosu Ulusal Müzesi/Lauros-Giraudon; **s. 216 b. 2:** Fransız Ulusal Kütüphanesi, Paris; **s. 217 b. 6:** J.-L. Charmet; **s. 218 b. 1:** Özel Koleksiyon/J.-L. Charmet; **s. 219 b. 2:** H. Josse; **b. 5:** Harlingue-Viollet; **s. 220 b. 1:** Harlingue-Viollet; **s. 221 b. 6:** S. Kutlu; **s. 222 b. 1:** Özel Koleksiyon/J.-L. Charmet; **s. 223 b.**

5: Harlingue-Viollet; **s. 225:** Kharbine-Tapabor; **s. 226 b. 1:** J.-L. Charmet; **b. 3:** E. Palixe; **s. 227 b. 5:** J.-L. Charmet; **s. 228:** H. Josse; ADAGP, Paris, 1997; **s. 231 b. 1:** Fransız Askeri Müzesi, Paris; **b. 2:** H. Josse; **s. 234 b. 1:** Fransız Askeri Müzesi, Paris; **s. 235 b. 2:** Tallandier; **s. 237 b. 2:** Viollet; **b. 4:** Australian War Memorial; **b. 5:** İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; **s. 238 b. 1:** Historial de la Grande Guerre; **s. 239 b. 2:** H. Josse; **b. 4:** BDIC; **s. 240 b 1:** Doubleday, Page & Co.; **s. 241 b. 3:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **s. 242 b. 1:** Askeri Müze; **s. 243 b. 2:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **s. 243 b. 4:** Doubleday ve Bantam Books; **b. 5:** Ahmet Kuyaş; **s. 244 b. 1:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **s. 245 b. 2:** The National Army Museum; **b. 3:** C. Kahraman; **b. 5:** F. Özdemir; **b. 6:** The National Army Museum; **s. 247 b. 2:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 248 b. 1:** Meuse Vilayeti Müzeleri; **s. 249 b. 2:** Historial de la Grande Guerre; **b. 4:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **b. 5:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **b. 6:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 250 b. 1:** Viollet; **b. 2:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 251 b. 5:** Édimédia; **b. 6:** AKG Photo; **s. 254 b. 4:** Australian War Memorial; **s. 255 b. 5:** Australian War Memorial; **b. 6:** Çiğdem Artan; **b. 7:** Doğan Haber Ajansı; **s. 257 b. 1:** Viollet; **b. 2:** Alain Gesgon/CIRIP; **s. 259 b. 3:** APN/Hachette; **b. 4:** Keystone; **s. 261 b. 2:** Sipa-Press; **s. 262 b. 1:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 263 b. 5:** Viollet; **s. 264 b. 2:** David King Collection; **s. 265 b. 6:** Hachette; **s. 268 b. 1:** Keystone, Hachette; **b. 3:** David King Collection; **s. 269:** Cahiers du cinéma; Viollet, Hachette; s. **271 b. 1:** Viollet; **b. 2:** Éditions Clouet; **s. 274 b. 1:** M. Petzold; **s. 275 b. 2:** E. Palix; **b. 3:** Pix; **s. 277 b. 3:** Punch Library and Archive; **b. 5:** BPK; **s. 278 b. 1:** Snark/ Édimédia; **s. 279 b. 2:** J.-L. Charmet; **b. 3:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 281:** Askeri Müze; **s. 282 b. 2:** J.-L. Charmet; **s. 282 b. 3:** André Deutsch; **s. 283 b. 6:** Keystone; **s. 285 b.1:** Atatürk Müzesi; **b. 2:** İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Yapı Kredi Yayınları; **s. 288 b. 1:** Türkiye İş Bankası; **s. 290 b. 1:** F. Aral; **s. 291 b. 3:** F. Özdemir; **s. 293 b. 2:** F. Özdemir; **b. 4:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 294 b. 1:** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı; **s. 295 b. 3 ve 4:** F. Özdemir; **s. 296 b. 1:** F. Özdemir; **s. 297 b. 3:** Askeri Müze; **b. 4, 5 ve 6:** F. Özdemir; **b. 7:** F. Aral; **s. 299 b. 6:** F. Özdemir; **s. 301 b. 2:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 305 b. 1:** F. Özdemir; **b. 2:** C. Kahraman; **s. 306 b. 1:** C. Kahraman; **s. 307 b. 2:** Milli Eğitim Bakanlığı; **b. 4:** *National Geographic*; **b. 5:** C. Kahraman; **s. 308 b. 1:** C. Kahraman; **s. 309 b. 3:** F. Özdemir; **s. 310 b. 1:** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; **s. 311 b. 4:** C. Kahraman; **s. 312 b. 1:** F. Özdemir; **s. 313 b. 4:** Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; **b. 5:** C. Kahraman; **s. 314 b. 1:** C. Kahraman; **s. 315 b. 2:** Milli Eğitim Bakanlığı; **b. 3:** C. Kahraman; **b. 5:** Milli Eğitim Bakanlığı; **b. 6:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 317 b. 1:** F. Aral; **s. 319 b. 3:** F. Özdemir; **s. 320 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 321 b. 5:** C. Kahraman; **b. 6:** F. Aral; **s. 323 b. 1:** Dekorasyon Sanatları Kütüphanesi, Paris, J.-L. Charmet/Derso et Kelen : DR; **b. 2:** Hanns Hubmann - BPK; **s. 324 b. 1:** Özel Koleksiyon/J.-L. Charmet; **s. 325 b. 2:** David King Collection; **b. 3:** AKG Photo; **b. 4:** F. Özdemir; **s. 327 b. 3:** Jean-Michel Lambin; **b. 4:** Boyer-Viollet; **b. 6:** M.S. Yamashita-Rapho; **s. 329 b. 3:** J.-L. Charmet; **b. 4:** Harlingue-Viollet; **s. 331 b. 3:** Archive Photo; **b. 4:** AKG Photo; **s. 332 b. 1:** D. Lange-Liaision International-Gamma; **b. 2:** Keystone; **s. 333 b. 5:** DITE/IPS; **s. 334 b. 1:** Viollet; **s. 335 b. 3:** Kharbine-Tapabor; **s. 341 b. 1:** F. Özdemir; **b. 2:** C. Kahraman; **b. 1:** Harvard University Press; **s. 343 b. 3:** A. Karaömerlioğlu; **b. 5:** F. Özdemir; **s. 344 b. 1:** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; **s. 345 b. 3:** C. Kahraman; **b. 5:** Cumhuriyet Halk Partisi; **s. 347 b. 2:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 349 b. 2 ve 3:** C. Kahraman; **b. 4:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 350 b. 1 ve 2:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 351 b. 3:** F. Özdemir; **b. 4:** C. Kahraman; **b. 5:** F. Özdemir; **b. 6:** F. Aral; **s. 352 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 353 b. 2:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 3:** S. E. Balkır; **b. 4:** F. Özdemir; **b. 5:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 355 b. 2 ve 3:** C. Kahraman; **b. 4 ve 5:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 357 b. 1:** F. Özdemir; **b. 4:** A. Kuyaş; **b. 5:** Milli Eğitim Bakanlığı; **s. 358 b. 1:** A. Kuyaş; **s. 359 b. 2:** F. Özdemir; **b. 3:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 4:** F. Aral; **b. 5:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 360 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 361 b. 2:** F. Aral; **b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 363 b. 2:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 364 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 365 b. 5 ve 6:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 337 b. 1:** Édimédia; **s. 367 b. 1:** Harlingue-Viollet; **b. 2:** *L'Illustration*/ Sygma; **s. 369 b. 2:** Harlingue-Viollet; **b. 4:** *L'Illustration*/Sygma; **s. 371 b. 3:** Mattetti/Farabolafoto; Framsci/Viollet; **b. 4:** Édimédia; **b. 6:** Viollet; **s. 372 b. 1:** Keystone; **s. 373 b. 3:** Moro Roma; **s. 374 b. 1:** Moro Roma; **b. 2:** Kharbine-Tapabor; **s. 375 b. 6:** Moro Roma; **s. 377 b. 2:** DR; **s. 378 b. 1:** Lambin; **b. 3:** Cacciabue Koleksiyon, Roma Scala; Sironi; DR; **s. 379 b. 5:** İsviçre Sinemateği; **b. 7:** Christophe L. Koleksiyonu; **s. 381 b. 1:** BPK; **b. 2:** Ullstein; **s. 382 b. 1:** AKG Photo; **s. 383 b. 3:** Ulusal Galeri, Berlin/AKG/ADAGP, Paris, 1997; **s. 384 b. 1:** Özel Koleksiyon, Édimédia/ADAGP, Paris, 1997; **b. 2:** Ullstein; **s. 385 b. 3:** AKG Photo; **b. 4:** Viollet; **b. 5:** Hamburg Pedegoji Müzesi; **s. 386 b. 1:** Keystone; **s. 387 b. 4:** BPK; **b. 6:** Keystone; **s. 389 b. 2 ve 5:** Keystone; **s. 390 soldan sağa:** AKG Photo, Keystone, Lapi-Viollet; **s. 391 soldan sağa:** *L'Illustration*/Sygma, Özel Koleksiyon, Édimédia, Paris, 1997; **s. 392 b. 1:** J.-L. Charmet; **s. 393 b. 5:** AKG Photo; **b. 6:** H. Josse; **b. 7:** AKG Photo; **s. 395 b. 1:** Viollet; **b. 2:** Édimédia; **s. 396 b. 1:** Viollet; **s. 397 b. 6:** Hachette; **s. 398 b. 1:** Viollet; **s. 399 b. 3:** Tomasz Kizny Koleksiyonu/Agence VU; **b. 5:** A. Gesgon/CIRIP; **s. 400 b. 1:** Keystone; **s. 401 b. 6: solda:** Photo Hachette, **sağda:** Édimédia; **s. 403 b. 3:** A. Gesgon/CIRIP; **s. 405 b. 1:** David King Koleksiyonu; **s. 406 b. 1 ve 2:** Keystone; **s. 407 b. 5:** AKG Photo; **b. 6:** Tomasz Kizny Koleksiyonu/Agence VU; **s. 409 b. 1:** Keystone; **b. 2:** Artephot/Oroñoz/Picasso Administration, Paris, 1997; **s. 412 b. 1:** Viollet; **b. 2:** Cabrol, DR; **s. 413 b. 5:** Dünya Savaşları Müzesi/H. Josse; **s. 414 b. 1:** Keystone; **s. 415 b. 3:** Keystone; **s. 416 b. 1:** Ullstine; **s. 417 b. 2:** Keystone; **b. 5:** René Dazy; **b. 6:** Keystone.

TÜSİAD